

КЫРГЫЗ-ТҮРК “МАНАС”
УНИВЕРСИТЕТИ
KIRGIZISTAN - TÜRKİYE
MANAS ÜNİVERSİTESİ

MANAS Journal of
Social Studies

MANAS Sosyal
Araştırmalar Dergisi

e-ISSN/ISSN 1694-7215

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Bilimsel Yayın Ofisi
Kyrgyz-Turkish Manas University
Scientific Publication Office

MANAS Journal of Social Studies - MJSS **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi - MSAD**
Uluslararası Hakemli Bilimsel Dergi International, Peer Reviewed Scientific Journal

e-ISSN/ISSN: 1694-7215

Yayın Sıklığı	Publication Frequency
Yılda dört kez (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim)	Four times annually in January, April, July, October
Yayın Türü	Publication Type
Yaygın Süreli	Serial, Quarterly
Yayın Dili	Publication Language
Türkçe, İngilizce, Kırgızca ve Rusça	Turkish, English, Kyrgyz and Russian

SAHİBİ OWNERS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi *adına* *on behalf of* Kyrgyz-Turkish Manas University

Rektör / Rector – Prof. Dr. Alpaslan CEYLAN
Rektör Vekili / Pre Rector – Dr. Baktıgul KALAMBEKOVA

BAŞ EDİTÖR EDITOR IN CHIEF

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YARDIMCI EDİTÖR ASSOCIATE EDITOR

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

YAYIN KURULU EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Kürşad YILMAZ
Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ
Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK
Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA
Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

ALAN EDİTÖRLERİ

SECTION EDITORS

Dil Çalışmaları*Language Studies*

Dr. Leyla BABATÜRK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Din Bilimleri***Theology*

Prof. Dr. Recai DOĞAN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Edebiyat***Letters*

Prof. Dr. Ozan YILMAZ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Eğitim***Education*

Prof. Dr. Mehmet Arif ÖZERBAŞ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Ekonomi Bilimi, Kamu Ekonomisi***Economics, Public Economics*

Assist. Prof. Dr. Cunus GANİEV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Felsefe***Philosophy*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Güzel Sanatlar***Fine Arts*

Prof. Dr. Çağatay AKENGİN

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***İşletme, Yönetim ve Organizasyon***Business, Management and Organization*

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Kamu Yönetimi***Public Administration*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Medya ve İletişim***Media and Communication*

Assoc. Prof. Dr. Gökçe YOĞURTÇU

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Muhasebe ve Finansman, Yönetim Bilgi Sistemleri***Accounting and Finance, Management Information Systems*

Assist. Prof. Dr. Seyil NAJİMUDİNOVA

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Pazarlama***Marketing*

Assist. Prof. Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Psikoloji***Psychology*

Assoc. Prof. Dr. Erkan EFİLTİ

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Sosyoloji***Sociology*

Prof. Dr. Ertan ÖZENSEL

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Spor Bilimleri***Sport Sciences*

Assoc. Prof. Dr. Ünal TÜRKÇAPAR

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Tarih***History*

Assoc. Prof. Dr. Nezahat CEYLAN

Assoc. Prof. Dr. Alpaslan AŞIK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Turizm***Tourism*

Assoc. Prof. Dr. Güntekin ŞİMŞEK

*Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan***Uluslararası İlişkiler***International Relations*

Assoc. Prof. Dr. M. Emin ERENDOR

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

- Prof. Dr. Abdullah GÜNDOĞDU - Ankara University / Turkey
Prof. Dr. Abdullah KARAÇAY - Akdeniz University / Turkey
Prof. Dr. Ahmet Cevat ACAR - Turkish Academy of Sciences / Turkey
Prof. Dr. Ahmet TAŞAĞIL - Yeditepe University / Turkey
Prof. Dr. Ali ABISHEV - Kazakh Economics University / Kazakhstan
Prof. Dr. Alisher RASULEV - Institute of Economics / Uzbekistan
Prof. Dr. Anıl YILMAZ - Izmir Katip Celebi University / Turkey
Prof. Dr. Anvarbek MOKEEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ayşegül Asuman AKDOĞAN - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Ercan OKTAY - Karamanoğlu Mehmetbey University / Turkey
Prof. Dr. Cemal SEZER - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Celaleddin SERİNKAN - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Ceyhun Vedat UYGUR - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Cusup PİRİMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Engin YILDIRIM - T.C. Supreme Court / Turkey
Prof. Dr. Ercan SIRAKAYA - University of South Carolina / USA
Prof. Dr. Erdener KAYNAK - Penn State University / USA
Prof. Dr. Fevzi OKUMUŞ - University of Central Florida / USA
Prof. Dr. Feyzullah EROĞLU - Pamukkale University / Turkey
Prof. Dr. Goudarz SADEGHI - University of Mohaghegh Ardabili / Iran
Prof. Dr. H. Mustafa PAKSOY - Kilis Yedi Aralık University / Turkey
Prof. Dr. Hakan TAŞ - Marmara University / Turkey
Prof. Dr. Hamza ÇAKIR - Erciyes University / Turkey
Prof. Dr. Hasan GÜL - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Hasan VERGİL - İstanbul University / Turkey
Prof. Dr. K. Makhmad UMAROV - Institute of Economics / Tajikistan
Prof. Dr. Kaisyn KHUBİEV - M. V. Lomonosov Moscow State University / Russia
Prof. Dr. Kubat TABALDİYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Layli UKUBAYEVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Levent ALTINAY - Oxford Brookes University / UK
Prof. Dr. Mehmet AYDIN - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet BALCILAR - Eastern Mediterranean University / North Cyprus Turkish Republic
Prof. Dr. Mehmet Dursun ERDEM - International Balkan University / Turkey
Prof. Dr. Mehmet ŞİŞMAN - Fatih Sultan Mehmet University / Turkey
Prof. Dr. Meltem ONAY - Dokuz Eylül University / Turkey
Prof. Dr. Metin BAYRAK - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Murat TAŞDAN - Kafkas University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa KÖYLÜ - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Mustafa MIYNAT - Celal Bayar University / Turkey
Prof. Dr. Muzaffer UYSAL - Virginia Polytechnic Institute / USA
Prof. Dr. Nuriddin KAYUMOV - Tajikistan Academy Of Sciences / Tajikistan
Prof. Dr. Orazaly SABDEN - Institute of Economics / Kazakhstan
Prof. Dr. Orhan Kemal TAVUKÇU - Recep Tayyip Erdoğan University / Turkey
Prof. Dr. Polina ANANCHENKOVA - Academy of Labour and Social Relations / Russia
Prof. Dr. Rahman ALSHANOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Selahattin SARI - Beykent University / Turkey
Prof. Dr. Selçuk EMSEN - Atatürk University / Turkey
Prof. Dr. Shakir ULLAH - Stratford University / USA
Prof. Dr. Tatiana PYSHKINA - Academy of Economic Studies of Moldova / Moldova
Prof. Dr. Tohtar ESİRKEPOV - Turan University / Kazakhstan
Prof. Dr. Tuncay AYAS - Sakarya University / Turkey
Prof. Dr. Tuncer BÜLBÜL - Trakya University / Turkey

Prof. Dr. Turar KOYCHUEV - National Academy of Sciences / Kyrgyzstan
Prof. Dr. Elena BONTA - University "Vasile Alecsandri" of Bacau / Romania
Prof. Dr. Yahya ALTINKURT - Muğla Sıtkı Koçman University / Turkey
Prof. Dr. Yücel ÖKSÜZ - Ondokuz Mayıs University / Turkey
Prof. Dr. Yüksel EKİNCİ - University of Portsmouth / UK
Doç. Dr. Nezahat CEYLAN - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Oktay ÖZGÜL - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. Yavuz GÜNAŞDI - Atatürk University / Turkey
Doç. Dr. İbrahim ÜNGÖR - Erzincan Binali Yıldırım University / Turkey
Doç. Dr. Akın BİNGÖL - Kafkas University / Turkey
Dr. Bülent NAMAL - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan
Dr. Cıldız ÇİMANOVA - Kyrgyz-Turkish Manas University / Kyrgyzstan

REDAKSİYON

REDACTION

Türkçe

Ayşe ADIGÜZEL, Murat ATAR, Özkan ÇELİK

Turkish

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Kırgızca

Venera TURATBEK KIZI, Toyçubay ÜSÖNALİYEV

Kyrgyz

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

İngilizce

Gulnara APSAMATOVA, Aida ASILBEKOVA,
Tolkun MUSAEVA, Aynura AHMADOVA,
Zarina CAYLOBAYEVA.

English

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

Rusça

Anara BAYIZBEKOVA

Russian

Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan

TEKNİK DESTEK

TECHNICAL SUPPORT

Kayahan KÜÇÜK, Yusuf GÜNDÜZ

YAZIŞMA ADRESİ

CORRESPONDENCE ADDRESS

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi
Cengiz Aytmatov Caddesi 56,
720044, Bişkek/Kırgızistan

Kyrgyz-Turkish Manas University
Editor in Chief MANAS Journal of Social Studies
56 Chyngyz Aitmatov Avenue,
720044, Bishkek, Kyrgyzstan

İLETİŞİM

CONTACTS

e-mail: mjssmanas@gmail.com, kursadyilmaz@gmail.com

Tel: +996 (312) 49 27 63 (65, 69, 70, 74, 58)
+996 (312) 54 19 41-47

Fax: +996 (312) 49 27 61, 81-89

WEB SAYFASI

WEB PAGE

<http://journals.manas.edu.kg/mjsr/index.php>
<http://dergipark.gov.tr/mjss>

ULAKBİM TR Dizin

The European Reference Index for the
Humanities and the Social Sciences
(ERIH PLUS)

Türk Eğitim Endeksi

Araştırmax Bilimsel Yayın İndeksi
OAJI Open Academic
.net Journals Index

Open Academic Journals Index

Academic Resource Index

Scientific Indexing Services (SIS)

Central & Eastern European Academic Source
Database

SOBIAD, Sosyal Bilimler Atıf Dizini

CiteFactor Academic Scientific Journals

Academia Edu

Cabell's Directories

Directory of Research Journals Indexing

İdeal Online

Cosmos IF

Russian Science Citation Index

TÜRKİYE DİYANET VAKFI
İSLAM ARAŞTIRMALARI MERKEZİ
ISAM.
TÜRKİYE DİYANET FOUNDATION
CENTRE FOR ISLAMIC STUDIES

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN YÜZÜNCÜ YILI

MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi

MANAS Journal of Social Studies

e-ISSN / ISSN: 1694-7215
<http://journals.manas.edu.kg>

Yıl/Year	Cilt/Volume	Sayı/Issue
2023	12	Özel Sayı / Special Issue

Türkiye Cumhuriyeti'nin 100. Yılı
Özel Sayısı

Special Issue for the 100th
Anniversary of the Republic of
Türkiye

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Araştırma Makalesi / Research Article

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Pınar KIZILHAN	"Ben Bir İnkılap Çocuğuyum" <i>"I am a Child of Revolution"</i>	1 – 19
Mehmet ALPTEKİN ve Tuba ALPTEKİN	Çocuk Romanlarında Cumhuriyet ve Atatürk İletileriyle İlgili Tespitler <i>Findings Related to the Republic and Atatürk Messages in Children's Novels</i>	20 – 31
Saniye KÖKER	Halide Edip Adıvar'ın Vurun Kahpeye Adlı Romanında Cumhuriyetçi Açılımlar <i>Republican Expansions in Halide Edip Adıvar's Novel Vurun Kahpeye</i>	32 – 45
Emine GÜRBÜZ	Tunyukuk Yazıtı'ndaki 𐤆𐤏𐤃𐤀𐤁𐤁𐤃𐤄𐤅𐤆 (=O/UGRKltdm, TI K1) İfadesi Üzerine <i>On the Expression 𐤆𐤏𐤃𐤀𐤁𐤁𐤃𐤄𐤅𐤆 (=O/UGRKltdm, K1) in the Tunyukuk Inscription</i>	46 – 59
Aysun ERGİNER ve Emine SAKLAN	Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Okul Öncesi Eğitimin Durumu <i>The Status of Preschool Education in the 100th Anniversary of the Rebuplic in Turkey and Some Selected Countries</i>	60 – 79
Hakan YALAP ve Mustafa GAZİOĞLU	Türk Eğitim Sisteminde Dijitalleşmeye Yönelik Uygulamalar <i>Applications of Digitalization in the Turkish Education System</i>	80 – 90
Hasan TUTAR & Neslihan ÖZKAN	Decisions of Izmir Economics Congresses: An Interpretive Content Analysis <i>İzmir İktisat Kongreleri Kararları: Yorumlayıcı Bir İçerik Analizi</i>	91 – 104

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Hasan SÖYLER ve Oktay KIZILKAYA	Türkiye’de CO2 Emisyonlarının Belirleyicileri: Çok Katmanlı Yapay Sinir Ağları ile Bir Uygulama <i>Determinants of CO2 Emissions in Turkey: An Application with Multilayer Artificial Neural Networks</i>	105 – 116
Esra SİPAHİ DÖNGÜL	Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi <i>Bibliometric Analysis of Studies on the Republic of Turkey</i>	117 – 127
Fatih ÇELİK ve Kenan GÜLLÜ	DergiPark’ta Yayımlanan Türk Dünyası İçerikli Makalelerin Bibliyometrik Analizi <i>Bibliometric Analysis of Articles in the "Turkish World" Content Published in Dergipark</i>	128 – 140
Yusuf ÇINAR ve Yılmaz Ülvi UZUN	Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler <i>The Organization of Turkish States from a Rooted Past to a Strong Future: Its Global Economic-Political Potential and Predictions for the Future of the Organization</i>	141 – 156
Kumru TÜRKÖZ	Türkiye’de Kaynaklara göre Enerji Tüketimi ve Ekonomik Küreselleşme Yeşil Büyüme’yi Destekliyor Mu? Son 50 Yılda Ampirik Bulgular <i>Do Energy Consumption by Source and Economic Globalization Support Green Growth in Turkey? Empirical Findings from the Last 50 Years</i>	157 – 170
Hasan MERAL	Türk Sigortacılığının Yüz Yılı: Makro Çevresel Faktörler Üzerine Kapsamlı Bir Analiz <i>One Hundred Years of Turkish Insurance: A Comprehensive Analysis on Macro Environmental Factors</i>	171 – 185
İskender KARAKAYA	Soğuk Savaş Sonrası Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Askeri Açısından Türkiye-İsrail İlişkileri <i>Turkey-Israel Relations in the Post-Cold War Political, Socio-Economic and Military Perspective</i>	186 – 200
Fulya AKGÜL DURAKÇAY	Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceğini Yeniden Düşünmek: Fransa’da Yükselen Popülist Radikal Sağ ve Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı <i>Reconsidering the Future of Türkiye-European Union Relations: The Rise of Populist Radical Right in France and Its Position on Türkiye’s European Union Membership</i>	201 – 220
Savaş BEYTER ve Mahir ÖZHAN	Amartya Sen’in Yetenek Yoksunluğu Olarak Yoksulluk Analizi <i>Poverty Analysis as Capability Approach of Amartya Sen</i>	221 – 234
Sema AYDIN CERAN, Ebru ERGÜL ve Mustafa YAVUZ	Bugünün Çocuğu Yarının Yetişkini İçin Anne ve Babaların Etkili Ebeveyn Rollerinin Geliştirilmesi <i>Developing Effective Parental Roles of Mothers and Fathers for Today's Child and Tomorrow's Adult</i>	235 – 255

Yazar/Author	Başlık / Title	Sayfa/Page
Lokman KOÇAK, Mustafa ÖZGÖL ve Mustafa DEMİR	Siber Stalklama Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması <i>Adaptation of Cyberstalking Scale to Turkish Culture: Validity and Reliability Study</i>	256 – 263
Vildan EKİCİ UYSAL ve Yusuf SÖZER	Liselerde Gerçekleştirilen Rekreatif Sosyal Etkinlikler: Bir Meta-Sentez Çalışması <i>Recreative Social Activities in High Schools: A Meta-Synthesis Study</i>	264 – 284
Fatih BIYIKLI ve Belkıs ÖZKARA	İş Güvencesizliğinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Kendine Güvenin İlimlaştırıcı Rolü <i>The Effect of Job Insecurity on Turnover Intention: The Moderating Role of Self-Esteem</i>	285 – 299
Elif ACAR, Durmuş GÖKKAYA & Osman ŞENOL	Efficiency Analysis of Middle-Income Countries in Terms of Health Indicators for the Covid Process <i>Orta Gelirli Ülkelerin Covid Süreci Sağlık Göstergeleri Açısından Etkinlik Analizi</i>	300 – 317
Gülay KARABOĞA, Yakup ÇAĞLAR ve İrge ŞENER	Cumhuriyet Tarihimizde Sağlık Sisteminin Gelişimi ve Organizasyonel Dönüşüm <i>Development of The Health System and Organizational Transformation in Republican History</i>	318 – 337
Cenk ATEŞ	Nietzschean Gift Model as an Alternative to Potlatch Culture in Turkish Cinema: The Movie Kosmos <i>Türk Sinemasında Potlaç Kültürüne Alternatif Olarak Nietzscheci Armağan Modeli: Kosmos Filmi</i>	338 – 351

“Ben Bir İnkılap Çocuğuyum”

Pınar KIZILHAN¹

Öz

Atatürk'ün, Müdafaa-i Hukuk yolundan Millî Devlete uzanan açtığı yolda, Misak-ı Milli, Misak-ı İktisat ve Misak-ı Maarif olmak üzere üç ulusal And önemlidir. Atatürk'ün ilke ve devrimleri, düşünsel temellere dayalı bir devlet felsefesi ışığında değerlendirilmelidir. Bu araştırmanın amacı, Atatürk'ün eğitimle ilgili temel görüşlerini incelemektir. Bu amaçla, Atatürk'ün çocukluk, gençlik, askerlikle ilgili gelişimsel süreçte birbiriyle ilişkilendirdiği *Misak-ı Milli*, *Misak-ı İktisat* ve *Misak-ı Maarif*e dair olaylar incelenmiştir. Atatürk'ün eğitime bakışını analiz eden Mustafa Rahmi Balaban'ın “*Gazi Paşa Hazretleri'nin Maarif Umdesi (İlkesi) ve Asrî Terbiye ve Maarif*” (1923) adlı metinden yeni eğitim ilkelerinin nasıl olması gerektiği konusunda yararlanılmıştır. Ayrıca “*Atatürk biyografik tablii denemesi*” (Karaosmanoğlu, 2021); “*Çankaya*” (Atay, 2021) “*Atatürk Bir Milletten Yeniden Doğuşu*” (Kinross, 2021) eserleri incelenmiştir. Buna ek olarak, Atatürk'ün eğitim görüşlerine yer veren kitap tez, makale, anı, telyazılarla kaynak taraması yapılmıştır. Araştırma, sistematik derlemedir. Verilerin analizinde, Atatürk'ün ve çalışma arkadaşlarının, üç ulusal And bağlılıkları, Türkiye Cumhuriyeti'ne, Atatürk İlke ve Devrimlerine giden yolda yaşadıkları, rolleri ve inşa ettikleri sistem alt başlıklarla sunulmuştur. Atatürk'ün Misakı Maarif eğitim görüşü; “yaşama hazırlama” ilkesine göre düzenlenmiş ve birleştirici güç laik kuşakların yetiştirilmesini sağlayacak eğitim programlarını içermektedir. Atatürk'ün eğitim umdesinin (ilkesinin) hedefi, bütün halkı eğitimle üst seviyede eşitlemektir. Ulusu; sanat, spor, zanaat, ekonomi, sanayi, gelir düzeyi, görgü, toplumsal kurallar, ahlak ve yaşam tarzında yüksek kültüre erdirmektir. Atatürk'ün Türk Ulusuna armağan ettiği büyük inkılap hareketinde en çok emek harcadığı konu “Türk çocuğunun ve Türk milletinin ulusal eğitim meselesi”dir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk'ün Eğitim Görüşleri, Eğitim Andı (Misak-ı Maarif), Eğitimin Sosyal ve Tarihsel Boyutu

“I am a Child of Revolution”

Abstract

On the path opened by Atatürk from the path of Müdafaa-i Hukuk (The first organizational structure established in the different cities and towns for the National Struggle) to the National State, three national Oaths are very important, in other words National Pact, National Economy and National Education. Atatürk's principles and revolutions should be evaluated in the light of a state philosophy based on intellectual foundations. The aim of this research is to examine the basic views of Atatürk related to education. For this purpose, the events related to the understanding of *National Pact*, *National Economy* and *National Education*, which Atatürk associated them to each other in the developmental process related to his childhood, youth, military service and education, have been examined. The text of Mustafa Rahmi Balaban's “*Gazi Pasha's Education Principles and Modern Training and Education*” (1923), which analysed Atatürk's view of education, was used on how the new educational principles should be. In addition, “*Atatürk biographical analysis essay*” (Karaosmanoğlu, 2021); “*Çankaya*” (Atay, 2021) “*Atatürk A Nation's Rebirth*” (Kinross, 2021) have been examined. In addition to this, resource search has been made through books, theses, articles, biographies, memoirs, telegrams and documents containing Atatürk's educational views. Research is therefore a systematic review. In the analysis of data, the commitments of Atatürk and his friends to the three national oaths, their lives, roles and the system they built on the way to the Republic of Turkey, Atatürk's Principles and Revolutions have been presented in the form subtitles. Atatürk's National educational opinion has been issued according to the principle of “*preparation for life*” and it contains the educational targets that will ensure the raising of secular generations as a unifying force. Atatürk's educational principle aims to equalize the whole people with education at the highest level. The goal is to bring the nation to high culture in art, sports, craft, economy, industry, income level, manners, social rules, morals and lifestyle. In the great revolution movement that Atatürk gifted to the Turkish Nation, the subject he spent the most effort was national education matter of Turkish Nation and Turkish Child.”

Key Words: Atatürk's Views on Education, Education Oath (Misak-ı Maarif), Dimensions of Social and History of Education

Atf İçin / Please Cite As:

Kızılhan, P. (2023). “Ben Bir İnkılap Çocuğuyum”. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 1-19.
doi:10.33206/mjss.1353456

Geliş Tarihi / Received Date: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.09.2023

¹ Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, p.leibniz.k@gmail.com,

Giriş

*Sevr ağusunu katarken aşı
Yetiştin Türklere sen Kemal Paşa
Mevla'm ömür versin yüzbinler yaşa
Adalet tabtında Cumburiyetin
Âşık Hilmi*

Tam Bağımsızlık

Kulak verin, duyarsınız: Türk tarihinin bütün tellerinden gökler melodisinin akisleri perde perde yükselmiyor mu? Bu seslerde titreşen, Fatih'in, Sinan'ın İtrî'nin, Atatürk'ün ve Mehmetçğin ölümsüzlüğüdür. Dikkat edin, görürsünüz: Milletin doğasında Atatürk'ün melodisinden ne kadar unsur var! (Çambel, 2011, s. 34). Sümer kızı Bilge'nin "Sümer Kızı" adlı eserde, cengâver, âkil, ferasetli bir Türk ecəsi olduğu anlatılır. Onda Atatürk'ün birçok vafsinin bulunması tesadüf değildir (Sertelli, 2021). 11. yy'da Balasagunlu Yusuf Has Hacib'in yazdığı *Kutadgu Bilig*'te, Reşit Rahmeti Arat'ın ömrünü adadığı bu çeviri eserde, kâmil insan betimlenir, babaların kız çocuklarını eğitmesi gerektiği söylenir. Sarı Saltuk, Türk destanlarındaki alp eren kişiliğinin önemli bir örneğini teşkil eder. Anadolu Türk destanlarından Saltuknâme'de, 13. yy'da çocuğa Saltuk adı müstesna kahramanlığı sonucu Türk göreneğine uygun şekilde verilir (Akalin, 1992). Ziya Gökalp'in "Yeni Hayat Doğru Yol" (1976) başlıklı kitabının önsözünde Nihat Nirun, bir nirengi noktası olarak değerini her daim koruyan Ziya Gökalp'in kültür sentezinin, Atatürk'ün kurduğu Cumhuriyet'te başarıyla uygulanan birçok inkılâpların ilke, ideal ve değerleriyle dolu olduğuna dair tespitleri önemlidir. Atatürk'ün saygın Ordinaryüsleri; *Aydın Sayılı, Fizik; Reşit Rahmeti Arat, Türkolog; Besim Darkot, Coğrafya; Tarihçi Enver Ziya Karal ve Hasan Reşit Tankut; Hukukçu ve felsefeci Reşat Kaynar; Sübeyl Ünver, Tıp alanında Türk kültürünün ve bilimin gelişmesine katkı sunarlarken; ilk kadın avukat Süreyya Ağaoğlu; Kadın Hakları Savunucusu Latife Bekir (Çeyrekbaşı) azmin simgesi çağdaş Türk kadını örneğini teşkil eder. İnan (2021) Atatürk'ün her devirde Türkün uygarlık yapısına hizmet eden her bireyin değerini takdir etmeyi ilke kabul ettiğini belirtmektedir.*

Türk milletinin dört bin yıllık bir tarihi vardır. Türkler nereye gitmişler ise bir medeniyet merkezi kurmuşlardır. Karakurum yaylalarından Mezopotamya vadilerine ve Orta Anadolu'ya uzanan topraklar üzerinde yapılan kazılarla keşfetmekle bitmemektedir (Karaosmanoğlu, 2021b). Platon'a göre yönetenlerimiz koruyucularımızın en iyileri olacağına göre, bunların devleti kurmasını en iyi bilenler arasından seçilmesi gerekir (Platon Devlet, 412 c). Seçeceğimiz insanlar, ömürleri boyunca yalnız toplumun yararına işler görmüş, zararına olan şeylerden de kaçınmış insanlar olmalıdır. Her fırsatta hem kendileri hem de toplum için en iyi olanı bulup yapmayı ödev bilecekler. Bunun için de onları çocukluğundan bu yana gözetleyeceğiz. Onları, bu ilkeyi unutmalarına yol açabilecek durumlara sokacağız; hangilerinin, ödevlerini unuttıklarını görürsek onları seçeceğiz. Onları zor işlerde, savaşlarda deneyeceğiz (413c). Çocukluğunda, olgun çağında bu denemelerden başarıyla çıkanı devletin başına getireceğiz (414a). Savaşta, orduyu düzene sokmada bir komutan ne kadar geometri bilirse o ölçüde ustadır (526e). Atatürk, Platon'un Devlet adlı yapıtında "geometri bilen filozof yönetici" niteliklerini bu satırlarda neşredildiği gibi bir özellikte üstün bir liderdir. Atatürk'e göre Türk çocuğuna verilecek eğitim "laik" olacaktır. Yüksek kültüre daima önem veren, Türk Milletini yüksek kültürde eşitlemek isteyen Atatürk, devrimlerini sinema aracılığıyla gelecek kuşaklara aktarmak için Münir Hayri Egeli'yle birlikte yazdıkları "Ben Bir İnkılap Çocuğuyum" adlı senaryo çalışmasının olduğu da bilinmektedir (Özon, 2010 Akt: Genç Acar, 2021). Bu yazıda, sinema filminin adı alıntı yapılarak makale başlığı olarak tercih edilmiştir.

Türkiye'de hümanizmanın öncüsü Hasan Âli Yücel, "Geçtiğim Günlerden" adlı eserinde, "Mithat Paşa'yı bana öğreten 1908 Hürriyeti oldu. Her şey gibi Mithat Paşa'yı da hürriyetsiz anlayamamıştım" diyerek bağımsızlığın önemini dile getirir (Yücel, 1998). Yücel, Milli Eğitim Bakanlığı zamanında Atatürk'e görevlerimizin olduğunu hatırlatacak, Söylevi okuyun, okutturun diyerek genç kuşaklara seslenecektir (Kansu, 1996; İnan, 2021). 1908 İnkılabı'nın renkli sosyal atmosferinde sürgünden dönen sanatçılar İstanbul'a gelir, orta oyuncumuz Abdürrezzak Efendi Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" adlı oyununda Abdullah Çavuş rolünü oynar (Aksel, 2019). Türk toplumunun bağımsızlık karakterinde, Harbiye Mektebi ve Askeri Tıbbiye mezunlarının birinci rol oynadığı görülür. En coşkun vatanperverlerin, en gözü pek yiğitlerin, en serdengeçtilerin fideliği bu iki irfan kurumu, son yarım asır zarfında ulusal kalkınma savaşımızın avant-garde kadrosuna durmaksızın bilim, tıp ve kültür insanı yetiştirmiştir. Namık Kemal'in "Vaveylâ," "Celâleddin Harzemşab" adlı eserlerini okuyan Harbiye ve Tıbbiye mekteplerinin bağımsızlık ideali,

memleketin sivil entelektüellerinde olduğu gibi birer mücerret mefhum değil, canlı, aktüel ve gerçek bir dava niteliği kazanır (Karaosmanoğlu, 2021).

Osmanlı aydınları, ilerleme kavramıyla halk arasında bir ilişki kuramaz iken (Erhat, 2023) bir epik türkü gibi halka inancını her zaman dile getiren Mustafa Kemal, halk şafağından getirilmiş bir taze ışık olan Halkevlerini 19 şubat 1932’de, Millet Mekteplerini 1 Ocak 1929’da kurarak aydın-halk çelişkisini ortadan kaldıracaktır (Kansu, 1997). Millet mektepleri, herkes için eşit koşullarda milli eğitimi mümkün kılar. Atatürk’e göre milletin esas unsuru köylüdür ancak eğitimden mahrum bırakılmıştır, köylüyü eğitmek kutsal bir amaçtır (Göksel, 1985). Bu kutsal amaca hizmet eden Atatürk’ün günlük entelektüel yaşayışı, akşam toplantılarında, Boğaz gezintilerinde, hastanede, trende, vapurda, yurt gezilerinde, okul ziyaretlerinde her zaman ve her çevrede uygulama şansı bulmuştur. Mustafa Kemal, insanlarda okumayı isteklendirmek için onlara aykırı sorular sorar, bir kitap her zaman diyalog konusu olurdu, kitaplarla ilgili bu diyalogun sonunda insanlar yeni bilgiler öğrenirdi (İnan, 2021). İşte Mustafa Kemal’de Osmanlı aydınlarının tam tersi bir tutum görülür ki ilerleme, ancak halk üzerinde uygulanmalıdır, halk geri kalmış bile olsa ilerleme yolunda her türlü girişimi benimsemeye hazırdır. Mustafa Kemal, gençleri bu yönde çalışmaya çağırır (Erhat, 2023). Görülüyor ki, Atatürk’ün önderliğinde 1919-1922 arasında Batılı kapitalist devletlere karşı verilen savaş, asla ve asla sadece düşman ordularını Türk topraklarından çıkarma savaşı değildi. Tam bağımsızlığın yüzyıllar sonra yeniden elde edilmesi ve bir daha elden çıkarılmaması için en başta eğitim için savaşlıyorduk (Aksoy, 1998).

Atatürk, 1927 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde okuduğu Nutuk’ta Sivas Kongresi’nin 8 Eylül 1919 toplantısında, Erzurum Kongresi’nden beri başlayan bazı haberleşmelerden söz eder. Bu haberleşmelerden biri, Amerikan mandasının söz konusu edildiği muhtıradır. O muhtıradaki, 5. Kafkas Tümeni Komutan vekili Arif Bey’in Erzurum’da 3. Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanlığı Mustafa Kemal Paşa’ya özel olarak çekilen telyazıdır. Mustafa Kemal Atatürk eğitimle ilgili hassas bir konuyu ve kendi hassasiyetini Nutuk’ta, Amerikan mandasının kabul edilmesi halinde, telyazının 2. Maddesinin b bendinde yer alan eğitim ve öğretimin yaygınlaştırılması ve genelleştirilmesi iddiasına karşılık bu telyazıdaki 1. Maddenin d bendinde şöyle bir soru ile konuyu irdeler: “Eğitimin ve öğretimin yaygınlaştırılıp genelleştirilmesinden amaç nedir? İlk aklımıza gelen ülkenin her tarafında Amerikan okullarının kurulmasıdır. Çünkü daha şimdiden yalnız Sivas’ta 25 kadar okul meydana getirmişlerdir ki yalnız bir tanesinde bin beş yüz kadar Ermeni öğrenci vardır. Dolayısıyla Osmanlı ve İslam eğitiminin yaygınlaştırılıp genelleştirilmesi ile bu girişim nasıl bağdaştırılacaktır? (s.60-61) diyerek ihtiyacımız olanın Amerikan mandasındaki eğitim değil, tam bağımsız ülkenin ve milletin ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çağdaş medeniyetler seviyesinin üstüne çıkaracak bir eğitim ülküsünün gerekli olduğunu ifade eder. Daha sonra bu eğitim ülküsünü Misak-ı Maarif adı altında uygulanacak bir sistem olarak göreceğiz.

Yöntem

Araştırmanın Amacı

Bu makalenin amacı, Atatürk’ün eğitimle ilgili yaşantısını, deneyimlerini, ilke ve görüşlerini incelemektir. Bu amaçla, Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün daima birbiriyle ilişkilendirdiği *Misak-ı Milli*, *Misak-ı İktisat* ve *Misak-ı Maarife*, Türkiye Cumhuriyeti’ne, Atatürk İlke ve Devrimlerine giden yolda Atatürk’ün ve arkadaşlarının, yaşadıkları, rolleri ve inşa ettikleri sistem incelenecektir. Bu amaç doğrultusunda araştırmanın alt amaçları ise şöyledir:

1. Mustafa Kemal Atatürk’ün çocukluk, gençlik, askerlik ve eğitimle ilgili gelişimsel süreçte *Misak-ı Milli*, *Misak-ı İktisat* ve *Misak-ı Maarif* anlayışına dair kaynaklık eden 1923 öncesi olaylar nelerdir?
2. Mustafa Kemal Atatürk’ün *Misak-ı Milli*, *Misak-ı İktisat* ve *Misak-ı Maarif* anlayışına kaynaklık eden 1923 sonrası olaylar nelerdir?
3. Mustafa Kemal Atatürk’ün eğitim felsefesini oluşturan, 1923 yılında yayımlanan Mustafa Rahmi Balaban’ın “*Gazi Paşa Hazretleri’nin Maarif Umdesi (İlkesi) ve Asrı Terbiye ve Maarif*” adlı metninde benimsenen yeni eğitimin ilkeleri nedir?

Veri Toplama Araçları

Atatürk’ün eğitimle ilgili yaşantısını, görüşlerini, deneyimini ve ilkelerini kavramamıza olanak tanıyan alanyazındaki dokümanlar taranıp okunmuştur. Araştırmada, belirtilen bu amaça uygun olarak sistematik derleme yöntemi benimsenmiştir. Sistematik derlemeler, bir alanda benzer yöntemlerle yapılmış olan çalışmaların kapsamlı ve detaylı bir biçimde taranması; derlemeye girecek çalışmaların çeşitli seçme

ölçütleri kullanılarak belirlenmesi, belirlenen çalışmaların yapılandırılmış ve kapsamlı bir kalite değerlendirmesinin ve sentezinin yapılması esasına dayanan araştırma yaklaşımıdır. Bu anlamda özellikle son yıllarda sosyal bilimlerin ve eğitim bilimlerinin çeşitli disiplinlerinde sistematik derlemeler sıklıkla yapılmaktadır (Yılmaz, 2021).

Bu çalışmada ise derlemeye girecek çalışmaların seçme ölçütleri şöyle sıralanabilir;

- 1) Mustafa Kemal Atatürk’ün çocukluk, gençlik, askerlik ve eğitimle ilgili gelişimsel süreçte *Misak-ı Millî, Misak-ı İktisat ve Misak-ı Maarif* anlayışına temel oluşturan 1923 öncesi ve 1923 sonrasına dair yaşanan olaylar tespit edilmiştir.
- 2) Atatürk’ün eğitim felsefesini oluşturan, yeni eğitimin ilkelerinin nasıl olması gerektiğini anlatan Mustafa Rahmi Balaban’ın *“Gazi Paşa Hazretleri’nin Maarif Umdesi (İlkesi) ve Asrı Terbiye ve Maarif”* (Eğitim Andı, 1923) adlı metin, Cumhuriyet ilan edilmeden yayımlanmıştır. Bu nedenle, yeni eğitime düşünsel zemin oluşturan 1923 yılı öncesi olayların ne olduğunu anlamak önem taşımaktadır.
- 3) Yazar diplomat Yakup Kadri Karaosmanoğlu ve gazeteci Falih Rıfkı Atay Atatürk’ün yakın çalışma arkadaşlarıdır. Bu nedenle, *“Atatürk biyografik tablii denemesi”* (Karaosmanoğlu, 2021); *“Çankaya”* (Atay, 2021) adlı biyografi eserler incelenmiştir. Ayrıca Atatürk’ün eğitim görüşlerine yer veren kitap tez, makale, biyografi, anı, hatıralar, telyazılar ve belgelerle kaynak taraması yapılmıştır.

Verilerin Analizi

Atatürk’ün eğitim görüşünün özünü oluşturan ve 1923 yılında yazılmış bir metin olan Eğitim Andının öncesi ve sonrasına ilişkin dönem verilerin analizinde ölçüt kabul edilmiştir. Misakı Maarifi oluşturan deneyimleri daha iyi kavramak için bu ölçüt tercih edilmiştir. Giritli’ye göre (1991) Atatürk’ün liderliğinde, Müdafaa-i Hukuk yolundan Millî Devlete varmak için geçilen 3 aşama söz konusudur : (1) *Mahallî Kongre Hareketleri*, (2) *Savaşa Ulusal Bir Kimlik Kazandıran Sivas Kongresi ve (3) TBMM Hükümeti Dönemidir*. Belirtilen bu üç aşamadan yola çıkılarak Eğitim Andı ile ilişkili tarihsel olayların 1923 yılı öncesi ve 1923 yılı sonrasına ait kodlamalar yapılmış, ilgili kategoriler ve alt başlıklar halinde sunulmuştur.

Bulgular ve Yorum

Alt Amaç 1. Mustafa Kemal Atatürk’ün çocukluk, gençlik, askerlik ve eğitimle ilgili gelişimsel süreçte *Misak-ı Millî, Misak-ı İktisat ve Misak-ı Maarif* anlayışına kaynaklık eden 1923 öncesi yaşanan olaylar nelerdir? Bu alt amaca uygun olarak geliştirilen kategoriler şunlardır:

Selanik’te Su Gibi Kitap Okuyan Çocuk

Osmanlı Avrupası’nın en büyük vilayet merkezi ve liman şehri Selanik’te Islahiye semtinde, Ahmed Subaşı mahallesinde, Hatuniye Mahallesi de denilirdi (Aydemir, 1993) ahşap evin mavi gözlü çocuğunun mavi odası vardı, su gibi kitap okumak istiyordu (Atıncakaynak, 2008). Okuma tutkusunu, kendisi de *“elime geçen iki kuruşun bir kuruşuyla kitap alırdım”* diyerek bahsedecektir. Göksel (1985) Mustafa Kemal’in cephenin en ağır şartlarında dahi okuma ve incelemeye ödün vermediğini belirtirken; Toprak (2020) *“Çankaya Kitaplığı”*nın O’nun *“zihinsel arkeolojisini gösteren belge,”* *“devrimlerin zihninde başladığının göstergesi”* olarak yorumlar.

İnan (2021) Gazi Mustafa Kemal’in Dil, Tarih, Coğrafya, Sosyoloji, Dilbilim gibi kuramsal konulara olan ileri düzeydeki ilgi ve bilgisinin, günlük yaşamdan örnekler bularak çevresindekilerle analiz yapmasına, onlara sorular sormasına, birlikte tartışmasına bir vesile teşkil ettiğini belirtir. Buna örnek verilecek bir anıyı ve Atatürk’ün sözleriyle naklediyorum: Ulu Önder, tarihler 9 Haziran 1936’yı gösterdiğinde Eskişehir’deki 1. Tayyare alayını ziyaretinde, havacılığın önemine dikkat çeken konuşmasında geleceğe dair şu öngöründe bulunur: *“Geleceğin en etkili silahı da aracı da hiç kuşkuunuz olmasın uçaklardır. Bir gün insanoglu uçaksız da göklerde yürüyecek, gezegenlere gidecek, belki de Ay’dan bize mesajlar yollayacaktır. Bu mucizenin gerçekleşmesi için iki bin yılını beklemeye gerek kalmayacaktır. Gelişen teknoloji bize daha şimdiden bunu müjdeliyor. Bize düşen görev ise Batı’dan bu konuda fazla geri kalmamayı temindir”* (Aydoğan, 2021a). Su gibi binlerce kitap okuyarak büyüyen bir inkılap çocuğu, Cumhuriyetin Başöğretmeni her konuda benzersiz bir öngörüye sahip olacaktır.

Baba Ali Rıza Bey, oğluna çağdaş bir eğitim alma olanağı sağlamış, oğlunu küçük yaştan itibaren bilimin erdemine inandırmıştır (Ateş, 2008). Böylece Mustafa Kemal, dimağının doğuştan harikulade olan berraklığını koruyabilmiştir (Karaosmanoğlu, 2021). Ali Rıza Efendi’nin oğlunun öğrenim görmesini

istediği; mentorluk, jimnastik, ders materyalleri gibi çağdaş eğitim ilkelerini ilk kez kullanan Şemsi (Şemseddin) Efendi İbtidai Mektebi, Selânik Maarif Müdürü Radoviçli Mustafa Bey'in desteğiyle kendisine okul açma ruhsatı verilerek (Mert, 1991) 1869 yılında Genel Eğitim Tüzüğü yayımlandıktan sonra kurulmuştur (Mert, 1991; Şimşek, 2014). Öğrenciye dayağı layık görmeyen, Şemsi Efendi, bağnaz çevrenin saldırılarına uğramış, okulu tahrip edilmiştir. Şemsi Efendinin yetiştirdiği öğrenciler arasına 1887'de katılan Mustafa, bu mücadele havasının etkisinde kalmıştır (Göksel, 1986). Bu eğitimci, dönemin erkek öğretmen okulu, Darülmualim mezunu olmamasına karşın iyi düzeyde Fransızca bilir ve Avrupa'daki yeni eğitim uygulamalarını araştırıp izleyerek, Selânik'te yeni okulların açılmasında öncülük eder (Sönmez, 2004). İdealist ve çağdaş öğretmen Şemsi Efendi, "ben bir inkılap çocuğum" diyen Mustafa Kemal'in öğrenim yaşantısında kristalleşişi iz bırakır.

Görülüyor ki, Mustafa Kemal'in, eğitim (umdesi), Cumhuriyet Türkiye'sinin öğretmenlerinin de tıpkı ilkokul öğretmeni Şemsi Efendi gibi özgün, bilimsel, yurtsever rol modelinde olduğu gibi kuram ve uygulama bütünlüğüne dair üst düzey bilgisini ülkesine uyarlayan öğretmenlerin yetişmesidir. Söz ve eylemlerinde her daim "bütün ümidim gençliktedir," "Cumhuriyeti biz kurduk sizler yükselteceksiniz" vurgularını yapan Mustafa Kemal'in öğretmenleri, öğrencilerini yaşama hazırlayan eğitim programlarıyla ufkunu açan, yeni eğitim uygulamalarıyla tanıştıran, iyi düzeyde yabancı dil bilen ve özgün kaynakları ilk elden okuyabilen ve sentezleyen "yeni nesillerin emanet edileceği" öğretmenler olmaktadır.

Ümit Dolu Rumeli Türküleri Dinleyerek Yetişen İnkılap Çocukları

Mustafa Kemal, bizim için yolumuz üstünde kendisine her zaman rast gelmemiz mümkün olan bir Hızır veya munis bir ruh değil miydi? Ve bu itibarla onun sağlığında hepimizin sergüzeşti, bir parça, Sığırtmaç Mustafa'nın sergüzeştine benzememiş midir? (Karaosmanoğlu, 2021). Mustafa Kemal yaşayışına halk sadeliği sinen bir Anadolu Devrimcisidir (Kansu, 1996).

Münif Paşa'nın Maarif Nazırı olduğu (Budak, 2017; Akyüz, 2021) 1880'ler kuşağı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde bir yıldız gibi parlamıştır. Bu kuşak inanılmaz bir özveriyle ülkesi için çalışmıştır. Mustafa Kemal Atatürk de bu kuşağın önde gelenleridir (Ateş, 2008). Bu dönemin çağdaşlarından yalnızca bir kısmı: *Mestan Efe; Hukukçu Sadettin Ferit Talay; İbrahim Naci Dilmen; Dívânü Lugâtü Türk çevirmeni, Türk Koleksiyoncusu Besim Atalay; Öğretmen Nakıye Elgün; "çocukların koruyucusu" Mehmet Fuat (Umay); Misak-ı Maarif (Eğitim Andı) yazarı, Mustafa Rahmi Balaban; Şair, Celal Sabir (Erozan); "Dikmen Yıldızı"nın yazarı Aka Gündüz; Balkan Savaşları'nda Resneli Niyağı Bey; Büyük Taarruz'da Terfike Büyüköđlü; Doktor Tunalı Hilmi; Atatürk portreleriyle İbrahim Çallı; Tarihçi Yusuf Akçura; Türkolog Hâmit Zübeyr Kořay; Mimar Arif Hikmet Koyunođlu; Türk Hukukçusu Mahmut Esat Bozçekurt; Türk grafik sanatı kurucuları, İlhap Hulusi Görey ve Sabiha Bozçalı; Şair Fazıl Ahmet Aykaç; Türk Kültür Tarihçisi Osman Nuri (Ergin), Türk Tarih Kurumunun ilk üyelerinden Muallim Cevdet (İnançalp); Dil Bilimi Tarihçisi Agop Dilaçar; Hava Harp Okulu Komutanı Burhan Göksel; Türk mûsikisi bestekârı ve hânendesi Bimen Şen uygarlık tarihimize hizmet eden yüksek kültüre erişmiş ve bunu liyakatle uygulamışlardır. Ruhunuz řad olsun! Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim görüşünü Eğitim Andında yorumlayan Balaban (1923) Mustafa Kemal'in, eğitim yoluyla herkesin yüksek kültüre - az önce adları yad edilen Türk büyükleri gibi - ulaşmasını istediğini ifade etmektedir. Atatürk'ün eğitim umdesi, her vatandaş için eğitimde eşişliği savunmak, eğitim, sanat, spor ve kültürde herkesi eşişletmek ve büyük adamlar yetiştirmektir. Bu nedenle eğitim programları mutlaka "yaşama hazırlama" ve "kuram ve uygulama" ilkesine göre düzenlenmelidir.*

Türk devriminden önce Fransız ve Rus devrimleri gibi iki evrensel devrim örneği vardır ki (Kili, 2000) 19. yüzyılın düşün ortamında Aydınlanma felsefesini su gibi okuyan *Askeri Tıbbiye-i Şabanenin* genç öğrencileri, Fransız İhtilalinin yüzüncü yıldönümünde, 1889'da tam bağımsızlık ülküsü için çalışmalar (Kinross, 2021). Sultan 2. Mahmut'un birbiri peşine kurulmasını sağladığı; doktor ve subaylarımızın ülkenin genel yönetiminde önemli rol oynamalarına neden olacak çağdaş yüksekokullar; *Askeri Tıbbiye-i Şabane, 1827; Harbiye, 1834; Mülkiye, 1852'de* açılır (Göksel, 1986). Harp fenninin bütün inceliklerini bilen mahir bir kumandan Mustafa Kemal'in ideali de Türk Milletini bir hamlede diğer bütün milletlerin önünde yürür görmektir (Karaosmanoğlu, 2019). Mustafa Kemal'in, Asrı Terbiye ve Maarifinin (çağdaş eğitim) uygulanacağı 1930'lara gelindiğinde, Mustafa Kemal, "Yurttaşlık Bilgisi" dersine yeni eğitimde büyük önem verdiğinden bu uğurda Afet İnan ile birlikte kaleme aldığı "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler" isimli kitabı okutulur. Reşit Galip'in Milli Eğitim Bakanı olduğu 1932'de Afet İnan, Kız Lisesinde bu dersi bizzat kendisi verir. Mustafa Kemal'in vatandaşlık dersi ile ilgili eğitim umdesine göre, "komşu milletlerin tarihi, ülkelerin niyetlerinin tarihi gençlere çok iyi şekilde öğretilmelidir."

Cumhuriyetin ilk yıllarında (1928-1933) "az zamanda başarılan çok büyük işler"e yani Atatürk İlke ve İnkılaplarına tanıklık eden gençler, şiirleriyle, marşlarıyla bu dönemin vatan coşkusunu yansıtır. Sabri Esat (Siyavuşgil)'in adını verdiği Yedi Meşale grubu şiirleriyle (Önertoy, 1993); Müfide Ferit Tek ise "Aydemir" romanıyla kuşakları ulus bilinci açısından etkiler. "Eğilmez başımıza taç yaptık hürriyeti;" "eğilmez başın gibi gökler bulutlu, sana ne mutlu efem!" dizeleriyle Milli Mücadele kahramanlarını içtenlikle anan Ömer Bedrettin Uşaklı da ilk akla gelenler arasındadır. Ankara Radyosu'nda İsmet Bozdağ'ın oyunları; Mehmet Rauf, Halas; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Vatan Yolunda; Samim Kocagöz, Kalpaklılar'da kurtuluş dile getirilirken; Faruk Nafiz Çamlıbel ve Behçet Kemal Çağlar'ın sözlerini yazdığı "Onuncu Yıl Marşı" Cemal Reşit Rey tarafından bestelenir. Bu edebi eserlerin hepsinde neşe, yaşam coşkusu görülür. Çünkü neşeli olmak Atatürk için önemli bir erdemdir. Atatürk'ün neşeli olmakla ilgili düşüncesini İnan (2021) şöyle nakleder: "Neşeli olmayan insanlardan iki türlü şişpe edilir, ya hastadır veyahut o insanın başkalarına bildirmeye istemediği bir kuruntusu, bir derdi vardır" (s.433). İşte bu nedendir ki Mustafa Kemal'in eğitim umdesinde Edebiyat, çocukların eğitiminde son derece önemlidir. Şiir, şarkı, marşlar, edebiyat ve radyo çocukların neşesini muhafaza ederek onları "hayata hazırlayan" araçlardır (faaliyet vasıtaları).

Mustafa, hep yenmek ümidi olan Rumeli türkülerini ve kahramanlık öykülerini dinleyerek büyüdü. Bu türkülerini dinleyen Türk halkının iradesi hiç kırılmadı. Onların inancına göre, artık eski kahramanlar ve fatihler yetişmediği için yeniliyorduk. Bu kahramanlardan ve fatihlerden biri çıksa kurtulurduk ve eski yurtlarımıza kavuşurduk (Atay, 2021). Mustafa Kemal, doğduğu türkülerini dinleyip de eşlik ettiği Selanik'in kaybedildiğini Afrika'da öğrenir, elemli günler geçirir. Çocukluk arkadaşı Nuri Bey (Conker) Selanik'in savaştan teslim edildiğine ilişkin görüşlerini "Zabit ve Kumandan" adlı eserinde kaleme alır. Mustafa Kemal bu eserden yola çıkarak 1914'te, Sofya'da "Zabit ve Kumandan ile Hasbihal"i yazacaktır.

Mustafa Kemal

1893'te Selanik Askeri Rüştiyesi Matematik öğretmeni Üsküplü Yüzbaşı Mustafa Efendi, Matematik alanında kendisine eşit sayacak kadar takdir ettiği öğrencisine Türk göreneğine uyarak "olgunluk, eksiksizlik" demek olan "Kemal" adını seçip ikinci bir ad taktı (Akyüz, 2021; Kinross, 2021). Bu şekilde O'nun kendisinden ve arkadaşlarından farklı ve üstün durumunu tespit etmiş, O'na, daha iyiye daha güzele doğru gitmek için sürekli bir teşvik nedeni sağlamıştır (Akyüz, 2021). Üstün yetenekli öğrencisine, "Mustafa, adının sonuna Kemal ekleyelim, ne dersin?" dediğinde, Mustafa'nın sevincini ağırbaşlılığı nedeniyle kimse anlayamadı, içini kaplayan sevincini yansıtamadı. Adı artık Mustafa Kemal idi. Demek ki özel bir yeri vardı! Öğretmeni Mustafa Efendi, ertesi gün Mustafa'yı derse kaldırıırken şöyle sesleniyordu: "Mustafa Kemal Efendi!" Artık o günden sonra hep iki isimle çağrıldı: "Mustafa Kemal!" (Altınkaynak, 2008, s. 37-38). Yüzbaşı Mustafa Efendi'nin O'na yeni bir ad seçerken, aritmetiğe bağlı bu çalışkan çocuğun kendisinde uyandırdığı olumlu hayranlığın etkisinde kalması mümkündür (Aydemir, 1993). Mustafa Kemal Atatürk, 1934'te gerçekleştirileceği Soyadı Kanunu'nda, öğretmeni Mustafa Efendiye benzer bir tutumla bireylerin soyadlarını özenle seçmiş ve önermiştir. Yine bu eğitimcinin teşvikiyle yaz aylarında Fransız Frederik Okulunda Fransızcasını geliştirir (Göksel, 1986). Aydınlanma Devrimini Fransızca okuyan Mustafa Kemal'in eğitim umdesine ilişkin Mustafa Safa Bey (Özler) tarafından yayımlanan genelgede (1923) yabancı dil bilgisinin en ihmal edilen konu olduğu, özellikle İzmir, Adana, Samsun gibi ticaret merkezi illerindeki Sultanilerde Galatasaray Sultanisinde olduğu gibi Fransızca öğretim yapılacağı duyurulmuştur.

Selanik'ten İlk Ayrılık: Manastır Askeri İdadisi

Mustafa Kemal'in Selanik'ten Batı Makedonya'da yatılı ve büyük bir stratejik önemi olan Manastır Askeri İdadisi'ne gidişi, doğduğu şehirden ilk ayrılığıydı (Aydemir, 1993). Bu askeri okullar, seçkin çocukların öğrenim gördüğü fen ağırlıklı ilk liselerdir. Faik Reşit Unat'ın "Atatürk'ün Öğrenim Hayatı" adlı eserinde (akt.; Göksel, 1986) Mustafa Kemal'in edebiyat ve güzel yazmaya ilgisinin ilerlemesinde, Kitabebet öğretmeni Yüzbaşı Mehmet Âsım Efendi etkili olurken, Türk tarihinin derinliğine ilgisinde ise Topçu Kolağası Mehmet Tevfik Bey'in mükemmel eğitimciliği etkili olur (Aydemir, 1993; Akyüz, 2021). Bu okulda düzenlenen iyi söz söyleme tartışmaları, öğrencilerin ilk siyaset temrinlerini teşkil eder. Birlikte dergi çıkardıkları, Manastır Askeri İdadisindeki arkadaşı (Aydemir, 1993) ve 2. Meşrutiyet döneminin tanınmış hatibi Ömer Nâci ileride anlatmayı en çok seveceği anılarından olacaktır (Atay, 2021). Resneli Niyazi Bey'in önemli başarı elde ettiği 1897 Türk Yunan savaşına, Mustafa Kemal gönüllü katılmak ister ancak öğrenci olduğu anlaşılır. Ali Fethi ve Fuat (Bulca) ile birlikte, halkın cahillikten kurtulmasını durmadan yineleyen Concordet'i, Voltaire'i ve Rousseau'nun "Toplum Sözleşmesi"ni okuyarak milli iradenin ne denli önemli olduğunu değerlendirirler (Toprak, 2020; Kinross, 2021). Bilinç durduğu yerde doğmaz, tarihsel çatışmaların ortasında, bir toplumun soluk soluğa yaşadığı bir ateş geçidinde doğar (Kansu, 1996).

Atatürk'ün 1919'da örgütlediği millî irade, millî egemenliğin kazanılmasını sağlayacaktır. Atatürk'ün bunu destekleyen eğitim umdesine göre Maarif Vekili İsmail Safa Bey (Özler) “*millî ve asrî terbiye (ulusal ve çağdaş eğitim) vatanın en uzak köşelerine kadar ulaşacaktır*” ilkesine genelde yer verecektir.

Manastır İdadisinden beri düzgün ve akıcı sözlerle (talâkatle) konuşan, üst düzey görüşler beyan eden, edebiyata, şiire ve musikiye ilgisi olan 1899'dan beri Harbiyeli şiarını taşıyan Mustafa Kemal'in İstanbul Harbiye Dönemi, 1899-1902 yılları arasındadır (Karaosmanoğlu, 2021). İstanbul Harbiye, yükseköğrenimin ilk safhasıdır (Göksel, 1986). Dört köşe bir kışla olan Harbiye'nin ortada kalan avlusu ile teneffüs ve serbest zamanlarda sınıflar, meraklılar arasında güzel söz söyleme yarışının sahneleridir. Bir köşede toplanan beş on öğrencinin, kesin, iddialı nutukları, önceden kararlaştırılan süre zarfında yapılan konuşma yarışında konuşmacılar dinlenir. Bu nutukların amacı, “*Medeniyet bir zirve-i kemaldır ki, süyul-i beşer nice âsarı evvelinden beri bu zirve-i kemale irtika için*” gibi terkipli cümleler sıralamaktır (Aydemir, 1993, s.80). 1902'de İstanbul Harbiye'den Teğmen olarak mezun olan Mustafa Kemal, Kurmay sınıfına seçilir, Selanik'te annesi Zübeyde Hanım'ın elini öper. 1902-1905 yılları ise Erkânı Harp Akademisi Dönemidir. İstanbul'a dönerek Kurmay Subay seçildiği Harp Akademisine devam eden Mustafa Kemal (Atay, 2021) Napoléon ve John Stuart Mill üzerine her şeyi okur ve eleştirir (Kinross, 2021). Siyasi ve toplum bilimler Mustafa Kemal'in bizzat meşgul olduğu konular olduğundan daima her yeni kuramı izlemiş, eskisiyle kıyaslamalar yapmıştır (İnan, 2021). 1905'te 24 yaşında Kurmay Yüzbaşısıdır. Böylesine askeri mesleki eğitimi güçlü bu eğitim kurumlarından yetişen Mustafa Kemal, yüksek kavrayış üstünlüğü ile aynı şeyi görebilenlerden çok daha fazlasını görebilmiştir (Göksel, 1986). Bu deneyimler, Kurmay Mustafa Kemal Atatürk'ün Eğitim Andında belirtildiği üzere, eğitim programlarının, çocuğu daima “*hayata hazırlayan*” “*kuram ve uygulamaya dayalı*” bir boyutunun olması gerektiği inancının temelini oluşturur. Atatürk'ün Eğitim Andının, eğitimle ilgili dayanaklarını yorumlayan Mustafa Rahmi Balaban'ın ifade ettiği gibi, çocukları hayata hazırlayan izcilik eğitim programı en feyizli bir ocaktır ve ülke genelinde mutlaka uygulanmalıdır. Böylece ileri görüşlülük gibi en temel liderlik özelliklerinin gelişmesine olanak tanıyan bu programla, çocukların liyakatle bir işin üstesinden gelme, becerisi inşa edilecektir.

Vatan ve Hürriyet

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde çok önemli bir yere sahip, Çanakkale ve Türk Kurtuluş Savaşı'nın lojistiğini başaran, Türk demiryolculuğunun babası Mustafa Kemal'in yakın arkadaşı Behiç Bey (Erkin) (Kıvırcık, 2007) ve birkaç arkadaşı ile İstanbul'da ev tutarlar (Atay, 2021). Kurmay arkadaşı Müfit (Özdeş) ile Beşinci Ordu'nun Şam Yafa Bölgesi'nde piyade stajı yapmak için görevlendirilirler (Aydemir, 1993). Kıtasının eğitiminde kazandığı başarıyla Şam'da bulunan küçük ve büyük rütbeli subaylar arasında tanınan Mustafa Kemal'in Havran isyanlarındaki tutumu, dikkatleri Mustafa Kemal'in üzerine çeker. İşığına bakılarak yola gidilecek yıldız parlaklığı verir (Atay, 2021). Mustafa Kemal'in deyimiyle “*yarının adamı*” sorunları bilimsel yollarla, ustalıklı, diplomasiyle çözüme kavuşturmayı benliğinde canlandıran insanlardır (Kinross, 2021). Şam'da Hamidiye çarşısında buluşan Mustafa Kemal, Müfit (Özdeş) Tıbbiyeli Mustafa Bey (Cantekin) inkılâp yolunda çalışmak üzere And içerek bir cemiyet kurmuş ve buna *Vatan ve Hürriyet* adı verilmiştir. 1908 İnkılabının özünü Şam'da Doktor Mustafa'nın evinde aramalıdır (İnan, 2021). Yafa, Kudüs ve Beyrut'ta bu cemiyetin şubeleri kurulur (Kinross, 2021). Yafa'da topçu stajı biter ve Kolağası rütbesi alır, Beşinci Ordu Kurmay Dairesi'ne Selanik'e tayin olur. 1907, 30 Eylül, 3. Orduya -Selanik ve Manastır merkezlerini kapsayan Batı Rumeli ve Makedonya sahası- tayin edilir (Atay, 2021). Burada arkadaşı Yüzbaşı Fuat (Bulca)'ya “*Misak-ı Millî*” sınırlarını gösteren bir harita çizer. Henüz Kolağası (Kıdemli Yüzbaşı) iken imparatorluğun yakın geleceğini öngörmekte ve tasarılarını bu gerçeklere uygun olarak planlamaktadır (İsmet Bozdağ'dan 1975, akt., Göksel, 1985). 1908'de 2. Meşrutiyetin ilanıyla birlikte Trablus'a görevlendirilir (Kinross, 2021). 1 Haziran 1915'te Anafartalar Kumandanı Albay Mustafa Kemal, Çanakkale Muharebesi'nin karadan çıkarma hareketindeki başarısından dolayı tanınan bir kumandandır. Çanakkale Destanını yaşayan bu komutan 1916 yılında General rütbesini bilfiil harp sahasında kazanır (İnan, 2021). 3. Kolordu Komutanı Esat Paşa (Korgeneral Bülkat), “*Düşman donanmasına Çanakkale Boğazı'na yaklaşmak ve Boğaz'ı zorlayıp İstanbul'a gelmek fırsatını vermeyenlerin birincisi Cevat Paşa, ikincisi ben, kesin sonucu sağlayan da Anafartalar Komutanı Mustafa Kemal Paşa'dır*” demektedir (Baycan, 1991). Ziya Gökalp “*Seciyeye*” adlı şiirinde Mustafa Kemal'e şu dizelerle seslenir:

*“Aradım, yıllarca seni aradım
Köy köy dolaşarak Anadolu'da,
Sen her taraftaydın da bulamadım,
Göründün nihayet Gelibolu'da...”*

Zeytinadağ'ında Falih Rıfkı Atay'ın Son Sözü

Mustafa Kemal, 19 Kasım 1916 gecesi Bitlis'teki karargâhında, gaz lambasının cılız ışığında *Alphonse Daudet*'in "*Sapfo Moeurs Parisiennes*" isimli Fransızca eserini okur (Aydoğan, 2021b). Mustafa Kemal'in Çankaya Kitaplığı, tüm reform girişimleriyle eşgüdümlü, Fransız Dili aracılığıyla Batı'nın izini süren bir bilgi hazinesiydi (Toprak, 2020). Mustafa Kemal, 1914'te Sofya'da ataşemiliter iken başlayan 1. Dünya Savaşı'na, Osmanlı Devleti'nin katılmasını desteklemiyor (Atay, 2023) ayrıca Sofya'dan İstanbul'daki ilgililere mektuplar yazarak görüşlerini bildiriyor, savaşa girildiği takdirde doğacak acı sonuçları anlatmaya çalışıyordu (Kılıç Ali, 2023). Mustafa Kemal, Mondros Ateşkesinin imzalandığı 30 Ekim 1918'de Suriye'nin Halep kentinde 7. Ordu komutanıdır, komuta (karargâh) yeri Baron otelinde anlaşma koşulları gereği görevinden alınan Alman General Liman von Sanders'in yerine Yıldırım Orduları Grup komutanlığına atandığını öğrenir, Halep'ten Adana'ya geçer. İngilizlerin İskenderun'u istemeleri üzerine, Mondros Ateşkesinde böyle bir şeyin olmadığını bu eyleme kesin olarak karşı çıkacağını açıklayan Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti tarafından İstanbul'a çağılır. Mustafa Kemal haklıdır: Düşman karşısında ödün vermek, yeni ödünlere kapısını aralamaktan başka bir işe yaramamıştır (Kili, 2000). Asker ve kahraman Mustafa Kemal, asker ve basiretli Sofya Ataşemiliterinin Birinci Dünya Savaşı'nda bir köşeye çekilip kendi gibi düşünmeyenlerin akıbetleri ile alay etmek için oturmadı, en çetin cephelerde görev alarak savaştı. Suriye'nin kuzeyinde İngilizlere karşı üstünlük kazandı (Atay, 2022). Falih Rıfkı Atay, Birinci Dünya Savaşı üzerine yazdığı hatıralarını konu alan "*Zeytinadağı*" adlı eserinde, Cihan Harbi bitip de mütarekeler başladığında bu savaşa neden girildiğini askerlerin hala anlamaya çalıştığını görür. Atay'ı üzen bu durumdur. O, Zeytinadağı'nın son sözünde okurlarına; "*Mustafa Kemal gibi sanat adamı, Mustafa Kemal gibi vatan adamı olunuz*" (Atay, 2009) demektedir.

"Geldikleri Gibi Giderler!"

Adana'dan tren ile vardığı İstanbul Haydarpaşa'da kendisini karşılayan başyaveri Cevat Abbas ve yakın arkadaşı *Doktor Rasim Ferit'e* limanda şu sözleri söyler: "*1916'da Çanakkale'de bunun için mi şehitlerimizi verdik?*" (Coşkun, 2008; Atay, 2021). 13 Kasım 1918'de Anlaşık Devletlerin, altmış gemilik donanması İstanbul'da namluları kente dönük demirlemiştir. Müstahkem Mevki Komutanı Cevat Paşa'nın 18 Mart 1915 Deniz Taarruzundan sonra (Baycan, 1991) Anlaşık Devletler Donanmasının, Çanakkale Boğazından geri dönüşünü gören Ulu Önder Mustafa Kemal'in, Ateşkestenden sonra İstanbul'da demirleyen aynı donanmanın bu acı görünümünü karşısında geleceğe dönük düşüncesini şöyle ifade eder: "*Geldikleri gibi giderler!*" (Kili, 2000). Savaşların felaketsel sonuçlarını öngören Başkomutan Mustafa Kemal, insan ve vatandaş olarak savaşları hiçbir zaman onaylamamıştır. Ama bir saldırganlığa uğranınca milletlerin kurtuluşunun savunma olduğunu bütün askerlik yaşamı boyunca kanıtlamıştır (Kansu, 2016). Bağımsızlık olup biten sınırlı bir oluş değildir; o kazanıldı mı yitirilmemesi için korunulması için savaşılmalı, sürekli bir oluşu gerektiren yüce bir ilkedir. "*Ya bağımsızlık ya ölüm*" diyen Mustafa Kemal, 1919'dan 1927'ye kadar çatışmaların ateş örtülü yolundan geçer; ulusalcılık-halifecilik; yurtseverlik-işbirlikçilik; Ankara-İstanbul; İttihatçılık-İtilafçılık; cumhuriyetçilik-saltanatçılık bu yoldaki çelişkilerdir. Orhan Asena, "*Onaltı Mart Bin Dokuz Yüz Yirmi*" adlı tiyatro oyununda Söylev'e dayanarak Ulusal Kuruluş Savaşı'nı ele alacaktır (Kansu, 1996).

Alt Amaç 2. Mustafa Kemal Atatürk'ün *Misak-ı Milli*, *Misak-ı İktisat* ve *Misak-ı Maarif* anlayışına kaynaklık eden 1919- 1923 arasında gelişen olaylar nelerdir? Bu alt amaca uygun olarak geliştirilen kategoriler şunlardır:

(1) Mahallî Kongreler

Minber Gazetesi (1 Kasım 1918 - 22 Aralık 1918)

Mustafa Kemal'in Harp Okulu'nda öğrenci iken (1896- 1902), arkadaşlarıyla birlikte duvar gazetesi çıkarma girişimleri, izinsizlik cezası ile sonuçlanır (Önder, 1991). Aralık 1918'de, Mütareke İstanbul'unda, Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal'in önderliğinde, İstanbul Mebusu Fethi Okyar'la birlikte bilimsel, fenni, edebi, siyasi yayın organı ve değerli bir kaynak olan günlük *Minber Gazetesi* yayımlanır. Atatürk'ün 1910'lu yıllardan beri en çok haberleştiği ve güvendiği, *Dr. Râsim Ferid Talay* *Minber Gazetesi*'nin (1 Kasım 1918 - 22 Aralık 1918) imtiyaz sahibidir (Tevetoğlu, 1991). Mustafa Kemal, Ali Fethi (Okyar) Sivas Kongresi Başkâtibi tarihçi yazar *İsmail Hami Dânişmend* tarafından bu gazetede önemli yazılar yazılmıştır (Tevetoğlu, 1988). *Minber*, Atatürk'ün basına verdiği önemin çarpıcı bir örneğidir (Önder, 1991). Mustafa Kemal Paşa beş yıldır bekleyen *Zabit ve Kumandan ile Hasbibal'i* *Minber* matbaasında bastırmıştır.

“6 Ay” 21 Aralık 1918 - 22 Haziran 1919

Ülkede bu gelişmeler yaşanırken Padişah Vahdettin, Anayasadaki yetkisine dayanarak 21 Aralık 1918’de Meclis’i feshetmiştir. Anlaşık Devletlerin İstanbul’a ayak basmasından Yıldırım Ordularının eşsiz kumandanı General Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkışından sonra 22 Haziran 1919’da yayınlanan *Amasya Genelgesi*’ne kadar geçen zaman Türk Ulusunun başsız kaldığı dönemdir (Dursunoğlu, 1963; Kili, 2000). Mustafa Kemal ve yakın arkadaşları bu 6 ay zarfında Anadolu’ya geçişin planlarını yaparlar, bu karar 15 Ocak 1919’da alınmıştır (Coşkun, 2008).

25 Mayıs-13 Haziran 1919 Havza Günleri

25 Mayıs 1919’da Ödemiş’te ilk “*Kuvayı Milliye*” ve 28 Mayıs 1919’da Havza’da ilk “*Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” kurulur. Kuvayı Milliye ve Müdafaa-i Hukuk Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın iki simgesidir. Böylece Türk ulusunun şerefli tarihinden aldığı bağımsız yaşamak bilinci ve azmi ifadesini bulmuştur (Dursunoğlu, 1963). Havza Kaymakamı *Refik Necdet Aktaş*, “*Atatürk’ün Bağımsızlık Savaşı Nasıl Başladı?*” adlı gün gün notlar alarak oluşturduğu bu eserinde, yurdun kurtuluşunun ancak ulusal örgütlenmeyle gerçekleşebileceği sonucuna varıldığını belirtir. 28 Mayıs Havza Genelgesi adını taşıyan bildiri Ulusal Kurtuluş Savaşı’nda adı anılsı bir gündür (Kansu, 1996). Mustafa Kemal Paşa, 12 Haziran 1919’da Amasya’da Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti adına bütün illerdeki kumandan ve valilere gönderdiği bir genelgede “*Vatanın bütünlüğünün ve milletin istiklâlinin tehlikede olduğunu, milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararının kurtaracağını...*” belirterek Erzurum da toplanmasına karar verilen Kongre’ye her ilden üç temsilcinin gönderilmesini bildirir. Böylece, yeni devletin felsefesi, Amasya’dan genelge ile ilan edilir. İşte bu anda halka dayalı devletin ilk çekirdeği oluşur (Kansu, 1997). Amasya’da 14 gün kalan Mustafa Kemal Paşa, 3 Temmuz 1919’da Erzurum’a gelir, 8 Temmuz 1919’da askerlik görevinden istifa eder, Milli Mücadeleye sivil bir lider olarak devam eder (Dursunoğlu, 1963).

Erzurum Kongresi, 23 Temmuz - 7 Ağustos 1919

54 delegenin katıldığı Erzurum kongresi, ulusal karmaşa döneminde ulusal sorunlara çözüm bulmak için toplanmış, bürokrat ve eşraf kökenli bir yurtsever kurultaydır. Böylece sorun gerçekçi ve somut olarak ele alınır: Topraklarımız yabancı saldırganlığına karşı nasıl korunabilir. İmparatorluğun çoktan yitirilmiş Rumeli ucundan gelen bir Demokratik Önder ve delegeler ulusal birlik inancına dayalı, vatanın bölünmezliği ilkesini kabul etmişlerdir (Kansu, 1996). Mustafa Kemal, ilk kez Türk vatanının bölünmez bir bütün olduğunu bu konuda *Misakı Milli (Ulusal And)* hazırlığından, orada bulunan İngiliz Albay Rawlinson’a söz eder (Kocatürk, 1983; akt., Mumcu, 1985). Ünlü eğitimcimiz ve Atatürk’ün Erzurum’da büyük destekçisi, Erzurum’daki örgütlenme sürecine hız kazandıran *Cevat Dursunoğlu*’dur, “*Milli Mücadelede Erzurum*” adlı eserini yazan öğretmenimizdir (Göksel, 1986). Erzurum Kongresi’nde alınan kararlar, Erzurum delegesi Mustafa Kemal Paşa’nın hukuk devletine inandığını göstermektedir (Dursunoğlu, 1963).

Anadolu’da Yenigün Yunus Nadi

Şükrü Kaya’nın belirttiği gibi “*Gazî Mustafa Kemal’in Yenigün okumadan yatmadığını, bazen makaleler basılmadan telefonla dinlediğini bilenler çoktur.*” Yunus Nadi’nin (Abaloğlu) Yenigün adıyla İstanbul’da çıkardığı günlük gazetenin Ankara’daki devamı, Milli Mücadele yıllarının en önemli günlük gazetelerinden biri *Anadolu’da Yenigün*’dür. Kurtuluş Savaşı’nın haklılığına ve zafere olan kesin inanca dayalı yakın tarihimizin son derece önemli bir döneminde yayınlanmış bu gazetede; Anadolu’da ve Meclis’teki siyasal gelişmeler, Türk Kurtuluş Savaşı’nın aşamalarına ilişkin bilgileri içermektedir (Kocabaşoğlu, 1981).

(2) Savaşa Ulusal Bir Kimlik Kazandıran Sivas Kongresi 4-11 Eylül, 1919

Sivas’a gelen Mustafa Kemal ve arkadaşları Sivas Sultanisinde konuk olurlar. Bağımsızlığımızın aldığı yara, Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasına yol açacak devrimin ortaya çıkmasıyla son bulacaktır (Kansu, 1996). Mustafa Kemal, Sivas Kongresinde alınan kararları duyurmak, içte ve dışta kamuoyu oluşturmak amacıyla Sivas’ta *İrade-i Milliye Gazetesinin* çıkarılmasını sağlar (Önder, 1991). Erzurum Kongresi’nde öğretmen *Cevat Dursunoğlu’nun* üstün çabası nasıl dikkate değerse Sivas Kongresi’nde ise İstanbul delegesi *Tıbbiyeli Hikmet* tam bağımsızlık ülküsünde dikkat çeker. Ulusal Kurtuluş Savaşı’nın kurucu meclisi, Sivas Kongresinin sonunda kurulur. Temsil Heyeti Ankara’da çalışma kararı verir. Temsil Heyeti, vatanın bütünlüğünü koruyacaktır (Kansu, 1997). Sivas Kongresi sonunda alınan karar, *Misak-ı Milli*’nin ilk metni sayılır (Mumcu, 1985). Böylece ulusal hareket kanunilik ve meşruluk kazanmıştır (Giritli, 1991). Sivas

Kongresi'nden sonra telgrafların, mektupların altında şu kısa ama anlamlı imza görülür: **Hey'eti Temsiliye Adına Mustafa Kemal** (Kansu, 1997).

Milli Mücadelenin Merkezi: Ankara, 27 Aralık 1919

Mustafa Kemal, Ankara'ya gelişinin ertesi günü, büyük bir heyet halinde Ziraat okulunda kendisini ziyaret eden Ankara ileri gelenleriyle yaptığı toplantıda İtilaf Devletlerinin Wilson İlkelerine uymadığını hukuki, siyasi ve sosyal boyutuyla çok ayrıntılı değerlendirmiştir (Söylev ve Demeçler, I-III). Hey'eti Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal, Ankara Erkek Lisesi'nde toplantı düzenleyerek şu tarihi sözleri söyler: "Fertler yetişmedikçe, ferde yol gösterecek liderlerin, öncülerin toplumları istenilmeyen istikametlere çekilebilir. Bundan sonra amacımız, ferdi yetiştirmektir. O'nu eğitmektir. Kültür bakımından donatmaktır, bezemektir" (Kılıç, 2023). Bir inkılap çocuğu olarak yetişen bu lider, inkılapçı zihniyetle eğitimin biçimsel bir araç olmaması gerektiğini topluma deklare eder.

Erzurum ve Sivas Kongreleri döneminde Ankara'nın önemi daha da artar. Ankara, 13 Ekim 1923 günü resmen başkent olacaktır (Şimşir, 1988). Temsil Heyeti, bütün bir ulusu, kurtulmaya karar vermiş bir halkı temsil eder. Sivas Kongresi'nin yani Anadolu halkının seçtiği bir Heyeti Temsiliye Başkanı, Ankara'ya bir halk önderi olarak gelir (Kansu, 1997). İstanbul Hükümeti'nin dışında Anadolu'da Milli Mücadele'yi yönetecek yeni bir hükümet ortaya çıkmıştır. 27 Aralık 1919 tarihinde Ankara'ya gelen *Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi Başkanı* Mustafa Kemal Paşa ve silah arkadaşlarına ev sahipliği yapmış *Ziraat Mektebi* ise Ulusal Bağımsızlık Savaşı boyunca Genelkurmay Başkanlığı binası olarak tarihe tanıklık etmiştir. Bu sırada Misak-ı Milli metnini tamamlamaya çalışan Mustafa Kemal Paşa (Mumcu, 1985) 27 Aralık 1919'dan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olan 23 Nisan 1920 tarihine kadar geçen dört aya yakın bir süre (118 gün), bu binada çalışmıştır (Aysal, 2007).

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (1920)

Mustafa Kemal tarafından Heyeti Temsiliye adına, Kurtuluş Savaşı'nın amacını yurda ve dünyaya duyurmak, halkı bilinçlendirmek ve örgütlemek amacıyla *Hâkimiyet-i Milliye gazetesi* Ankara'da kurulmuş ve ilk sayısı 10 Ocak 1920 tarihinde yayımlanmıştır (Doster, 2007). Amerikalı gazeteci Shaw Moore 1921'de Ankara'da *Ruşen Esref (Ünaydın), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Ziya Gevher Etili* tarafından İstanbul'dan zorluklarla getirilen makinelerle *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin basılmağa başladığını, Atatürk'ün Başkomutanlığını *Hâkimiyet-i Milliye* ile ilân edildiğini, gazetenin barakamsı bir yerde köhne bir makine ile basıldığını anılarında beyan etmiştir (Söylev ve Demeçler, I-III). *Falih Rıfki Atay* bizzat Atatürk'ü dinleyerek Mustafa Kemal Paşa'nın hatıralarını *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi (1920)* ve ayrıca *Milliyet Gazetesinde* yazar (Atay, 2021).

Mustafa Kemal, zararlı yayınlar konusunda son derece titiz davranmıştır. Atatürk, 8 Nisan 1920'de Heyet-i Temsiliye'nin gerçek kaynağı olan Anadolu Ajansının kurulduğunu duyurmuştur. Yazarlar arasında Burhan Asaf vardır (Özkaya, 1985). Bu gazetede ayrıca *Ahmet Rasim*, Atatürk'ün İstanbul'a gelişi ve İstanbul'da karşılaşısı, Atatürk'ün sağlığı gibi konuları "*İstanbul Mektupları*" (1923-1928) dizisinde yayımlanmıştır (Atatürk Ansiklopedisi). Ankara Sultanisi Fransızca öğretmeni Ziya Gevher Etili, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Ahmet Ağaoğlu, Mahmut Soydan 1926'da *Hâkimiyet-i Milliye Gazetesinin* yeni binasının açılmasına katkı sağlamışlardır (Hâkimiyet-i Milliye, 2022). 1930'dan sonra bu gazete, Türkiye'nin en çağdaş gazetelerinden biri olur ve siyasi yönetimini Falih Rıfki Atay üstlenir. Bu dönemde yazı kadrosunda *Yaşar Nabi Nayır, Nurullah Ataç, Cemal Kutay, Necip Ali Küçükca, Zeki Mesut* yer alan *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi, daha sonra "*Ulus*" (1935) adını alır (Yaşar, 2018).

(3) TBMM Hükümeti Dönemi

23 Nisan 1920, Milli Egemenlik İlkesi

Anadolu Delegatesinin önerdiği, Ulusal Kurtuluş Savaşı, bir ulusu kendi gücüyle, tarihsel varlığıyla, emek ve kan ödeyerek tam bağımsız ve onurlu yaşatmanın savaşıdır (Kansu, 1996). Gazeteci Ömer Sami Coşar, Misak-ı Milliye göre savunulacak vatan sınırlarını, Milli Mücadele Basını başlıklı yazılarında Yeni Adana gazetesinde, Pozantı'da bir vagonunda hazırlar. Bu yazılarında Kurtuluş Savaşımızın nasıl halka dayandığını açıkça belirtir (Kansu, 1997). 12 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan açılır. 28 Ocak 1920'de Meclis-i Mebusan'da "*Abd-ı Milli*" adıyla ve bir bildiri biçimiyle "*Misak-Milli*" kabul edilerek, vatan sınırları belirtilir. 17 Şubat 1920'de milli bildirinin uluslararası parlamentolara ve basına duyurulması kararı verilir. Misak-ı Millinin ilanı nedeniyle 16 Mart 1920'de İstanbul'un resmen işgal edilmesi üzerine 18 Mart 1920'de Meclisi Mebusan son toplantısını yapar. Mustafa Kemal yayınladığı bir bildiri ile ulusal kurtuluşu yönetecek, millete dayalı yeni ve olağanüstü yetkilere sahip bir meclisi, yani Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni

açarak bugünkü devletimizi kuruyordu. Böylece Milli egemenlik ilkesi Türkiye'ye girerek Misak-ı Milli kutsal ant olarak TBMM'nin hedefi ve sonuna değin çalışılacak milli ülkü olur (Kocatürk, 1983; akt., Mumcu, 1985). Mustafa Kemal, 19 Mart 1920 genelgesiyle ulusun temsilcilerini tasarladığı devleti kurmaya çağırır. O, ulusu ile birlikte demokrasi esaslarına dayanan bir devlet kuruyordu.

Mustafa Kemal'in gündeminde eğitim, her zaman ilk sıradadır: 9 Mayıs 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk programı okunurken kız ve erkek farkı gözetilmeden Türk çocuklarına verilecek eğitimin, kazandırılacak bilincin ve karakterin hedeflerini açıklar (Cunbur, 1992). Yunus Nadi Birinci "*Büyük Millet Meclisi*" adlı kitabında bu heybetli günü anlatır (Kansu, 1997). Ankara Hükümeti 18 Haziran 1920'de Anlaşık devletlere İstanbul Hükümetiyle yapılacak anlaşmaların, alınacak kararların Türk ulusunca, onun gerçek temsilcisi Ankara hükümetince tanınmayacağını duyurmuştur (Kili, 2000b). Abdi İpekçi (1997) İsmet İnönü ile yaptığı söyleşide, İnönü düşüncelerini şöyle dile getirir: "*Kanaatimce, Milli Mücadele'nin bir Millet Meclisi kurularak onunla beraber yürütülmesi son derece güç, fakat harikulade isabetli bir karar olmuştur*" (İpekçi, 1997). 10 Ocak 1921'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Ankara'da toplandığı sırada, TBMM ulusal bir halk ordusu kurmaya çalışıyordu. 10 Ocak 1921'de Birinci İnönü Zaferini TBMM orduları adını taşıyan, TBMM'nin yasalarıyla kurulan bu halk ordusu kazanmıştır, ulusal ordunun ilk zaferidir (Kansu, 1997).

4 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Başkomutanlığa seçilmiştir. 19 Eylül 1921'de Büyük Millet Meclisi, Sakarya Meydan Muharebesi'ni başarıyla yöneten ve düşmanı geri çekilmeye mecbur bırakan Başkomandan'a Mareşal rütbesi ile Gazi unvanını vermiştir (İnan, 2021). 23 Ağustos - 13 Eylül 1921, Sakarya, Gazi Paşa'nın "*Sakarya melhamei kâbra*" dediği savaştır. Sanki William Shakespeare, ünlü "*To be or not to be*" olmak veya olmamak deyimini Türk'ün Sakarya Dönemi için söylemiştir (Göksel, 1998). Kuleli'nin 9. Sınıf 16-17 yaşlarındaki askeri okul öğrencileri Sakarya'nın ve Büyük Taarruzun şehitleridir, gazileridir. 13 Eylül 1921'de Sakarya doğusunda düşman kalmayacaktır. Atatürk'ün başında Kuvayı Milliye kalpağı, sırtında eski bir asker pelerinli fotoğrafı, Duatepe Anıtlarında olanca görkemiyle yansır. Toprağının ve halkın yoksulluğunu bir zafer sabahında ta iliklerine kadar bu savaşın sonunda hissedecektir. Savaşlarının üzerine bir uygarlık, herkesi eğitimle eşitleyecek bir devrim düzeni kurmasının anlamı budur (Kansu, 1997).

Alt Amaç 3. Atatürk'ün eğitim felsefesini oluşturan, Mustafa Rahmi Balaban'ın "*Gazi Paşa Hazretleri'nin Maarif Umdesi (İlkesi) ve Asrî Terbiye ve Maarif*" (1923) adlı metninde, yeni eğitimin ilkeleri nedir?

Mustafa Kemal, eğitimdeki başarısızlığın nedenini çok doğru saptar: Aydın halkı tanımamaktadır, halkın "*umk-ı rubundan*" gelme bir eğitime girişiminde bulunmaz ki, halk onu anlasın ve benimsesin (Erhat, 2023). Mustafa Kemal'i, eğitimde meşgul eden konulardan biri "yarı aydındır," onu cahilden daha tehlikeli bulur.

15-21 Temmuz 1921, 1. Maarif Kongresi: "*Anadolu'nun irfanı için bir pusula*"

10 Temmuz – 24 Temmuz 1921 Kütahya-Eskişehir Savaşı'nda henüz ülke zafere erişmemiş iken milli eğitimden söz etmek ne kadar doğru, sorusu gündemdedeydi. Mustafa Kemal kararlıydı, hem savaşı kazanacak, yurdu kurtaracak hem de eğitim sistemini inşa edecekti, kendisini eleştirenlere şu tarihi sözü söyledi: "*Savaş ne olursa olsun kazanacağız, önemli olan cehaletle savaştır efendiler! Siz bunu kavrayamıyorsunuz*" (Aydoğan, 20121b).

Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesi ile "*zabit muharebesi*" Sakarya Meydan Muharebesi'nden (İnan, 2021) sadece birkaç gün önce 15 Temmuz 1921'de Ankara'da bütün öğretmen temsilcilerinin çağrıldığı Maarif Kongresi düzenlenir (Cunbur, 1992). Halkı fikirlere hazırlama, Mustafa Kemal'in Bağımsızlık Savaşı'nda uğraştığı temel sorunlardan bir diğeridir (İnan, 2021). *Hâkimiyeti Milliye Gazetesi*'nde "*Anadolu'nun irfanı için bir pusula vazifesini görecek olay*" sözleriyle duyurulan bu kongrenin açış söylevinde işlenen tema, savaş kazanıldıktan sonra Türkiye'nin ulusal bir devlet olacağı ve bu devleti ancak bilimsel, çağdaş ve ulusal eğitimle yetişen kuşakların koruyup yücelteceğidir. Böylece başlatılan ve savaş yıllarında ara verilmeksizin sürdürülen çalışmalarla, 1924 yılında TBMM'nde 430 sayılı yasa olarak kabul edilecek ve milli kültür birliğini sağlayacak olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun (Öğrenim Birliği Yasası) alt yapısı oluşturulur (Göksel, 1998; Karal Akgün, 2018). Milli Mücadele'nin sürdüğü günlerde Hamdullah Suphi (Tanrıöver) 15 Temmuz 1921'de Ankara'da toplanan Atatürk'ün bizzat açtığı Maarif Kongresi'nde bu program ele alınır. Yeni devletin eğitim ilkelerinden, milli eğitimin düzenlenmesinde alınan tedbirlerden bahsederlerken hitaplarında kadın öğretmenlere "*Muallime ve Muallimler*" "*Hanımlar, Efendiler*" diyerek öncelik tanır. Bu bilimsel kurultay, karma eğitimin idealinin habercisidir, 31 Ocak 1923 günü de Mustafa Kemal İzmir'de

karma eğitimin bilimsel gerekçelerini açıklayacaktır (Cunbur, 1992). 15-21 Temmuz 1921, 1. Maarif Kongresi'nde karma, laik ve bilimsel eğitimle ilgili tartışmalar, Misakı Maarifin temelini oluşturur. Mustafa Kemal için bağımsızlık anlayışı, kültür ve eğitimde de bağımsız olmaktır. Bu kongre yalnızca dönemin koşulları açısından değil, içeriği yönünden de önemli bir Maarif Kongresidir. Mustafa Kemal, günümüzdeki, "Millî Eğitim Şûrası" olarak nitelenen bu Maarif Kongresinde, Türk çocuğunun eğitim sorunlarını, Türk öğretmen temsilcileriyle çözmeye uğraşır. Türk çocuğuna, Türk insanına verilecek "Millî terbiye ve eğitim ve öğretim reformu" görüşlerini açıklar (Göksel, 1998).

Gazi Paşa Hazretlerinin Maarif Umdesi ve Asrî Terbiye ve Maarif / Misak-ı Maarif

İsviçre'de eğitim gören dönemin en çağdaş eğitimcilerinden Mustafa Rahmi Bey'in yazdığı, eğitimde yapılacak yeniliklerin "Misak- Maarif" olarak anlatıldığı 63 sayfalık kitapçık, henüz Cumhuriyet ilan edilmeden başlatılan çalışmalar kapsamında, Safa Özler'in Maarif Vekili olduğu dönemde hazırlanmış, 1923 yılında Ankara Matbuat ve İstihbarat Matbaasında basılmış bir yayındır. Mustafa Rahmi Bey (Balaban), Atatürk'ün, Misak-ı Maarif deyimini, Türk çocuklarının ulusal gelenek ve göreneklerine uygun millî terbiye verilmesini amaçladığı için özenerek kullandığını belirtir. Buna göre, Türk çocuklarının tam vicdan ve fikir hürriyetine saygılı, birleştirici bir laiklik eğitimi, sporcu bir kuşak yetiştirilmesi, bütün yeniliklere açık olan ileri düzeyde bilgi içerikli bir eğitim programına dayanır (Göksel, 1985; Karal Akgün, 2018). Atatürk'ün tam bağımsızlık savaşında, kazanılması gereken önemli bir cephe olarak gördüğü eğitimin içeriğinin hazırlanarak uygulamaya yönelik çalışmaların yer aldığı Misakı Maarif önemli ve güçlü bir yol gösterici olarak hazırlanmıştır.

Çağdaş eğitimin öncülerinden Basedof'a göre eğitim, "çocuğu cemiyetin gerçek azası yapmak;" Kant ve Herbart'a göre eğitim, "çocuğu sağlam iradeli ve iyi karakterli yetiştirmektir." Alman eğitim sistemi, Alman eğitimci Herbart'ın geliştirdiği çağdaş eğitim esaslarını izleyerek eğitim programlarını bu ilkelere göre geliştirmiştir. Herbart'a göre "iyi karakterli insan" şu beş vasfa malik olmalıdır: 1) İrade ve eylem bütünlüğü 2) İradenin her işte olgunluğu yansıtması 3) Diğer insanların kederlerine ve sevinçlerine iştirak etme 4) Hakke razı olma ve başkalarının hakkına tecavüz etmemek 5) Adil olmak. Gazimizin Söylev'de belirttiği üzere; "bugünkü tedrisatta amacımız eğitimi, bilgiyi gereksiz bir süs, bir baskı aracı değil, hayata hazırlamayı sağlayan bir araç durumuna getirmektir" diyerek Gazi Mustafa Kemal Atatürk, eğitimde bilimsel anlayışın egemen kılınmasını vurgulamıştır. Bu görüşlerden yararlanılarak eski maarifte işe yaramayan bilgi bombardımanından ziyade yeni maarifte şu ilkeler benimsenmiştir:

Misakı Maarifi Oluşturan Umde (İlkeler)

- Türk çocuğuna verilecek eğitim "laik" olacaktır.
- Türk çocuğuna verilecek eğitim ulusal nitelikte olacaktır.
- Eski eğitim programları "ilimde gaye ilimdir" umdesini izlemişti ve ancak çocukları yaşama hazırlayamıyordu. Bugünkü eğitim programlarımız, usulleri ile bireyleri "hayata hazırlamayı" amaç edinmiştir.
- Devlet olarak en önemli görev daima ulusal eğitimle ilgili işlerdir.

Yeni Maarifin Felsefesi

Hayata hazırlanmak önemlidir. Çünkü insanların düşünüş, duyuş ve iradelerinin olgunlaştığı, geliştiği yer hayattır. Hayatta beceriksiz olmamız, çoğunlukla eski mektebin terbiye ve talim usulündeki hatası yüzündendir. Bugün eğitimcilere düşen en önemli görev: Müstakbel neslin hayatta başarılı olacak şekilde yetiştirilmesidir. Bunu sağlayamayan milletlere, çağımız (asrımız), belki bağımsız mevcudiyet tanımayacaktır. İnan (2021) Atatürk'ün, 1 Kasım 1937'de TBMM'nin açılış nutkunda bu düşüncelerini şöyle ifade ettiğini belirtir: "İşaret ettiğim umdeleri (ilkeleri) Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifedir."

Asrî Maarif Müessislerinden John Dewey

İyi düzeyde Fransızca okuyup yazan Fuat Umay, kurmuş olduğu Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni büyütme, Amerika Birleşik Devletleri yükseköğretim sistemini araştırmak, çocuk yetimhanelerini ve çocuk mahkemelerini incelemek üzere Gazi Mareşal Mustafa Kemal tarafından 1923 yılında Amerika Birleşik

² Bu bölümde, Mustafa Rahmi Balaban'ın Eğitim Andı (1923) metnine, Göksel, Burhan (1985). "Atatürk'ün Eğitim Konusundaki Görüşleri ve Misak-ı Maarif" ve Karal Akgün, S. (2018). "Cumhuriyet Eğitimine Geçerken Atatürk ve Misak-ı Maarif" adlı makaleleri yoluyla ulaşılmıştır.

Devletlerine gönderilir. Burada bulunduğu 5 ay zarfında Colombia Üniversitesi'nde John Dewey ile çalışmalar yapar. 1924 yılında çağdaş eğitimin kurucusu Profesör J. Dewey, Atatürk'ün davetiyle Türkiye'ye gelir (Aydoğan, 2021a). Dewey'in eğitim görüşü toplumsaldır. Bu bakış açısı, Misakı Maarifin birçok yerinde ifade edilmiş ve doğru bir eğitim sistemiyle doğru bir programın uygulanması anlatılmıştır. Bu tartışmalarda şu karar benimsenmiştir: Eğitim meselesi iki önemli esasa dayalıdır: (1) Amaç (2) Amaca ulaşacak araçlardır (faaliyet vasıtaları). Dewey'e göre "birey eğitimde uygarlığın geçtiği tekâmül devrelerini geçmelidir." Avcılık, balıkçılık, çobanlık, ziraat, marangozluk, demircilik ve ticaret okullarda bir ders altında toplanmıştır: İzcilik. Çocukları hayata hazırlamak gayesi için mutlaka "İzcilik" öğretilmelidir. Bu yaklaşım, yaşayarak yaparak öğrenme modeline göre kurulacak Köy Enstitülerinin temelini oluşturacaktır. İlerlemecilik anlayışı eğitim programlarının felsefesi olarak benimsenecektir.

Eğitim Programları: Türk Kültüründe Yetişecek Çocuğun Eğitiminde İzcilik

Türkolog Arminius Vámbéry'e göre Turan'da dedelerimizin geçimleri hayvancılık olduğundan her şeyden önce Turan çocuklarına hayvancılığın kaynakları öğretilmelidir. Örneğin, çocuklara, farklı kabilelerin hayvanlarını damga aracılığıyla tanıma, koyun deve gütmeye, onları koruma, iklimine uygun yeme içme, ovalarda uğraşma, bora ve fırtınaları öngörme, hangi tepelerde ne tür otların bulunacağı, Demirkazık, Yedikardeşler, Çobanyıldızı gibi yıldızlar hakkında doğru malumatlar edinme, karasöz-halk sözü onlara son derece özgün ve eğlenceli bir yöntemle onları hiç sıkmadan öğretilirdi. Bu bilgiler, çocukları hem ahlaken hem zihnen hem de bedenen güçlü kılıyordu. Gazi Paşa Umdesinin ve Maarif Misakının günümüz eğitim programlarının da Türk Usul ve Terbiyesine paralel şekilde "çocuğu hayata hazırlama" ilkesine en uygun yöntemlerden biri bu nedenle izcilik eğitimi olmalıdır. *İbtidai Mektepleri (İlk Başlangıç)* döneminde çocuğun dikkatle dinleme (tarassut kabiliyeti) terbiye edilmelidir. Resim, şarkı söyleme, şiir, öykü, kahramanlarla ilgili öyküler dinleyerek topluluk önünde güzel konuşma (inşâd) yeteneği geliştirilmelidir. Çocuk, adaletsizliği fark eder. Kendisine yapılan adaletsizlik hiç hoşuna gitmez. 10-12 yaşlarında çocuğun ilgi ve yeteneği belli olur ve buna göre yönlendirilmelidir.

Uygulamalı Eğitim

Atatürk, her alanda başarılı olmayı isteyen bir şefti (İnan, 2021). Eski maarifin programları, indî yani herkesçe kabul edilen bir temele dayanmayarak tek bir kişinin kanısına bağlanan bir içerik taşımaktaydı. Yeni maarifin dayandığı temel ilke ise bilimsel ve uygulamalı olmasıdır. Bu nedenle öğretmen, çocuğun gelişim dönemlerini iyi düzeyde bilmeli ve eğitimi öğrencinin gelişim dönemine uygun içerik ve yöntemle hazırlamalıdır. Yeni maarif anlayışında uygulamalı eğitime örnek olarak her yaştaki çocukların yeteneklerinin tespit edilerek geliştirilmesi için yurtdışında da uygulamalı eğitim görmesi yönünde bazı projeler vardır. Örneğin, Mehmet Fuat Umay'ın çabaları, dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'in desteği ve İsmet İnönü'nün onayıyla "Harika Çocuk Yasası" çıkarılmıştır. 12 Temmuz 1948'de resmi gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren kanunla yetenekli Türk çocuklarının yurtdışına gönderilmesi sağlanır (Aydoğan, 2021a).

Eğitimi Bilimsel Değerlendirecek Araştırma Kurumu

Atatürk 1 Kasım 1926'da TBMM açış konuşmasında "Memlekette Talim ve Tedris esaslarını, ilmî ve müstakîl bir merkezden sevk ve idare maksadıyla tasavvur edilen; Talim ve Terbiye Dairesi" tesis edilmiş, tedrisatın programları ve kitapları üzerinde ciddi kararlar alınmıştır. Böylece Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu kurumunda çalışan liyakatli araştırma-inceleme ekibi, Türk çocuğuna verilecek eğitimi tarafsız ve bilimsel biçimde değerlendirecektir. (Göksel, 1985). Gazi Paşa Hazretlerinin Eğitim Umdesinde yer alan "hayata hazırlama" dayanağı, eski Türk terbiye usulünde yer alan önemli uygulamaları içermektedir. Ayrıca genç öğretmenlerin, Amerikalı Filozof ve Eğitimci *John Dewey*; Amerikalı Psikolog ve Eğitimci *Stanley Hall*; Fransız Psikolog *Alfred Binet*; İsviçreli Nörolog Çocuk Psikolođu ve Eğitimci *Edouard Claparède*; Fransız Fizik Bilim İnsanı *Anton Bovis*; Alman Eğitim Bilimci *Georg Kerschensteiner*; İtalyan Doktor ve Eğitimci *Maria Montessori*'nin eserlerini mutlaka okuması ve içselleştirmesi gerektiği belirtilmektedir.

Gazi Mustafa Kemal, her konuda yerli ve yabancı bilim insanlarıyla Türk devrimlerini eğitim ve kültür temeli üzerine oturtmaya çalışıyordu. Bu işe 1927'de alfabe reformu ile başlamıştır. Dil reformu önemliydi, çünkü Türkçe kendi özelliğine kavuşmadan bilinçli bir ulusal eğitimden söz edilemezdi (Karaosmanoğlu, 2021b). Harf devrimi, Ulusun kültür alanında gelişmesi için başarılan en büyük işlerdendir (İnan, 2021)

Misak-ı İktisat 17 Şubat-1923 İzmir İktisat Kongresi

1804'teki Tilsit Anlaşmasında Osmanlı İmparatorluğunun Fransa ve Rusya arasında "basta adam" olarak adlandırılmasıyla başlayan ve sonraki yıllarda, İngiltere, Rusya, Fransa, İtalya, Yunanistan arasında

çeşitli tarihlerde yapılan anlaşmalarla sürdürülen paylaşma niyetleri görülmüştür (Kili, 2000b). 1914'teki Osmanlı İmparatorluğu, kapitülasyon rejimi altında yarı sömürgeydi (Aydoğan, 2021b). Cumhuriyet idaresini kurmaya yönelmiş bir toplumda, devletin ekonomik meselelerde kararlar alıp teşkilatın ona göre kurulması esastır. İzmir İktisat Kongresinin önemi, o zamanki siyasal koşullar ortamında, ekonomik konulara çözüm bulma çabasıdır. Savaştan yeni çıkmış bir ülkede, tüketim devresinden çıkarak üretime ve sanayi kuruluşlarına yer verilmesi bakımından ilgi çekicidir (İnan, 2023).

Misak-ı İktisat için Ziya Gökalp, Ankara Gar'ında bir vagona ekonomi politikaları kuruluna başkanlık eder. Cumhuriyet ilan edilmeden yedi ay öncedir, Mustafa Kemal Paşa, "siyasi askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferle taçlandırılmazlarsa kazanılacak başarılar yaşayamaz ve süreklili olamaz" sözleriyle İzmir İktisat Kongresi'nde halkın beklentilerini yine halkı en iyi tanıyan halk temsilcilerinin ağzından dinler. Şu tarihi sözleri dile getirir: "Bu kongre gerçek kurtuluş demek olan iktisadi gelişme ve kalkınmanın ilkelerini saptayacak bir kongredir, tarihe öyle geçecektir" diyerek tam bağımsızlığın ulus için anlamını, bir kez daha Misak-ı İktisatta alınan kararlarla dünyaya duyurur. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, askeri başarıların devamında ekonomik başarılar sağlanmadığı takdirde askeri başarıların hiçbir anlamının olmayacağını bilmektedir (Kal, 2017). 17 Şubat 1923'te ekonomik kalkınma savaşının temelini oluşturan, çiftçi, tüccar, sanayici ve işçisi, şirketler, banka, borsa ve benzeri iktisadi kurumlar gibi çeşitli meslek gruplarında, demokratik usullere uygun yapılan delege seçimleriyle kongre katılımcılarının belirlendiği İzmir İktisat Kongresi gerçekleştirilir. İktisat alanında en köklü dönüşüm, finansal yönde olur. Türkiye kendi "yerli ve milli" finansal kurumlarını oluşturur. "Bu geniş memleketi bayındır bir hale çevirmek gerekir. Bu halk, zengin olmak zorundadır. Memleket bayındır olmazsa, bu halk zengin olmazsa, size hâlâ yaşamak imkânından söz ederlerse inanmayınız!" sözü Cumhuriyet'in yerli ve milli girişimci sınıfını güçlendirmek, geliştirmek, yabancı üretici ve tüccar sınıfıyla rekabet edebilir hale getirme amacını güder. 14 Mart'ta, genel nitelikli bir "İktisat Misakı" kabul edilmiştir. 1924'te İş Bankası, 1925'te Anadolu Sigorta, 1928'de Milli Reasürans kurulur. Devlet Sanayi ve Maadin Bankası, ardından Sanayi Ofisi ve 1933'de Sümerbank kurulur. Sümerbank, Türkiye'nin sanayileşmesinde, İş Bankası ile birlikte önemli bir rol oynar. 1933'te ilk Sanayi Kalkınma Planı kabul edilir (Ökçün, 1968; Kal, 2017; İnan, 2023). Fuat Umay, Türk çocuklarının tasarrufu alışkanlık haline getirmesi için dönemin İş Bankası Genel Müdürü Celal Bayar ile görüşerek İş Bankası kumbaralarının yapılmasını sağlamış, kumbaraların üretimini de Türkiye'nin ilk harp sanayi fabrikasını kuran Şakir Zümre üstlenmiştir (Aydoğan, 2021b). Eğitim ve ekonomide böylece çağdaş düzeye ulaşmak amaçlanmıştır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

"Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli, Türk kabramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan, Türkiye Cumhuriyetidir."

Gazi Mustafa Kemal Atatürk

Atatürk'ün eğitim görüşlerini bütün derinliğiyle bu yazıya sığdırmak mümkün olmayacağı gibi, çağının ötesinde bir lidere, askere, diplomata, Başöğretmene ait bir külliyatı anlamak için O'nun ilkelerinin, emeklerinin ürünlerini bilmek, öğrenmek, sadakatle yaşatmak gerekmektedir. Türk toplumunu çağdaş uygarlığa taşıyan Atatürk, ilke insanıdır. O'nun ilkesine göre tam bağımsızlık, ekonomi, eğitim, dil, tarih kültür ile eşgüdümlü gelişmelidir.

"Misak- Maarif," Türkiye'yi çağdaşlaştırmak amacıyla yapılan tüm devrimlerin yolunu açmış olan eğitim devriminin özüdür. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, okulların öğretim programlarıyla bizzat meşgul olmuş, okutulan kitapları gözden geçirmiş, geometri terimlerini sadeleştirmiş özellikle tarih derslerinin ulusun bilincini yükselteceğine inanmıştır. Türklük dünyasının tarihini bir bütün olarak, uygarlık unsurlarına daha çok önem verilerek incelenmesini ve okutulmasını istemiştir. Spor ve sanata aynı ölçüde değer vermiştir (İnan, 2021). Bu bilinçle, Cumhuriyetin 100. Yılında, daima güncelliğini ve dinamizmini koruyacak olan Atatürk'ün eğitime bakışını idrak etmek, Eğitim Andına layıkıyla bağlılığımızı sürdürmek büyük önem taşımaktadır. İnan (2021) Atatürk'ün eğitim yaşamının, Atatürk'ün bizzat kendisinde derin izler bıraktığını belirtmektedir. Atatürk kuramsal olarak okuduklarının daima uygulamasını dikkate almış, bu bilgilerden bir yarar ve sonuç bulmaya çalışmıştır. Atatürk, Cumhurbaşkanı sıfatıyla Eylül 1925'te Samsun İstiklal Ticaret Mektebi'nde, "Hayatta en hakiki mürşit ilimdir" düsturunu söylemiştir. Bilimin yol göstericiliğini, hayatı aydınlatacağını mürşit kelimesi ile ifade eden Mustafa Kemal, "mürşit" in en hakikatini aramıştır. Sosyal bilimler, güzel sanatların her şubesi, sporun her dalı Atatürk'ün devlet başkanlığı zamanında olanaklar ölçüsünde teşvik edilmiştir (İnan, 2021). Atatürk, gençlik yıllarından beri ulusal eğitime ilişkin düşünce ve tasarılarını sentezlemiş, Samsun'da ise belirgin bir stratejiye dönüştürmüştür. Samsun'dan itibaren yaptığı tüm çalışmalarda ağırlığı eğitime vermeyi ihmal etmemiştir. Çünkü O, tam

bağımsızlığı toplumun gönenci ve mutluluğu için birinci planda görmüş, bu uğurda halkına hizmet etmeyi yüce bir değer kabul ederek yaşamıştır. Atatürk, “az zamanda çok işler yapmaya” mecburdur. Bu nedenle Atatürk’ün bütün eylemlerinde ivedilikle uygulama ve devamlı takip kontrol yöntemi işlemektedir (Göksel, 1985).

Atatürk’ün en çok ilgi gösterdiği meslek grubu “her düzeyde öğretmenlerdir.” Ulu önder: “Gelecek günlerin ak veya kara olmasında irfan ordumuzun pek mühim tesiri olacaktır.” Bu inançla, Türkiye’nin çağdaşlaşmasının kaçınılmaz gereği olan eğitim öğretim yenilikleri için “misakı maarif” deyimini kullanılmış, yabancı etkilerden arınmış ulusal eğitimi, Türkiye’nin siyasal ve ekonomik bağımsızlığını vurgulayan Misakı Milli ve Misakı İktisadi ile eşit ağırlıkta önem verilmiş, Türkiye Cumhuriyeti’nin tam bağımsızlığını anlatmak üzere bütünleştirmiştir (Göksel, 1985; Akgün, 2018). Mustafa Kemal Paşa, Türk halkının gerçek kurtuluşunun tam bağımsızlığını kazanmasıyla sağlanacağını, askeri güç kadar düşünsel bir gücün gerektiğini bunun da eğitim ve öğretimle doğrudan ilişkili olduğu üç Anda bağlılığıyla ve tutarlı eylemleriyle ortaya koymaktadır. İşte, Atatürk’ün ifadesiyle, “Türkiye Cumhuriyeti’nin temeli kültürdür. Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan, Türkiye Cumhuriyeti’dir” diyen Büyük Önderin temel politikalarının, kültürel kalkınmaya yönelik olması gerektiğine dair bir yol gösterme olarak değerlendirilebilir.

Atatürk’ün eğitim hamlesinin ardından yurtdışında eğitim alan genç kuşaklar, Yeni Türkiye’nin kültür, sanat, bilim ve eğitim alanlarında önemli çalışmalara imza atmışlardır. Her yıl, “Türk Promethe’leri” olarak adlandırılan ortalama yüz yirmi öğrenci Avrupa’nın birçok yerine eğitime gönderilmiş ve Dünyaca tanınan isimlere dönüşmüştür: Semiha Berksoy’lar, Cahit ArFlar, Ekrem Akurgal’lar ve daha birçok önemli isim sayılabilir. Onun felsefesinde hurafelerin, din sömürücülerinin, bağınaz fikirlerin yeri yoktur. O, çağdaşlaşmanın eğitimle, bilimle ve sanatla olacağını çok iyi bilen bilimsel bir liderdir. Billhassa Türk kızlarının okuması için pozitif ayrımcılık yapan Atatürk, 1925’te kızların okumasının ne denli gerekli olduğunu şöyle açıklamıştır: “Bir milletin yalnız erkeklerinin okumasıyla bir millet yükselmez. Eğer kadın aynı nispette ilerleme halinde olmazsa erkeğin yükselmesi de mümkün değildir (Aydoğan, 2021a).

Atatürk’ü en iyi tanıyan yabancı bilginlerden Herbert Melzig, “Atatürk, dünyanın boyunduruk altına alınmış bir katasındaki uluslara hürriyet yolunu göstermiştir. Atatürk’ün kişiliği, Nil kıyularından eski Çin sularına kadar efsane haline gelmiştir (akt., Aksoy, 1998, 25) ayrıca Melzig yorumu yapar: Büyük Yunan filozofu Platon’un, “Krallar filozof olsa ve filozoflar kralların tahtlarına otursaydı ...” temennisi iki bin senelik bir tarih çağında tahakkuk etmedi. Yirminci asırda ilk kez Platon’un belirttiği gibi Atatürk’ün şahsında, bir dâhi, bir mütefekkir olarak, Türk milletinin mukadderatını ele almış ve bu milletle atıldığı bağımsızlık savaşı, bu milletin medeni durumunu değiştiren bir inkılap ve diğer milletlerin haklarını koruyan bir barış ile insanıyete muhteşem bir örnek vermiştir” (akt., Sayılı, 1988). George Bennet 1935’te “Türkiye’nin mukadderatını idare eden, diplomat, asker ve inkılapçı Kemal Atatürk’ün heyecanlı hayatını yıllar geçtikten sonra, hayranlıkla öğrendikleri zaman, hiç şüphesiz çocuklarımız da böyle düşüneceklerdir” demiştir (İnan, 2021). Mustafa Kemal’in 1898’de mezun olduğu Manastır Askeri İdadisi Matematik Öğretmeni Faik (Bermek) Bey, Kurtuluş Mücadelesine katılmış, 1922’de Adapazarı Arifiye Tren İstasyonu’nda Mustafa Kemal’i karşıladığında: “Bütün öğretmenliğim boyunca böyle bir yaradılış görmedim!” demiştir (Sönmez, 2004). Karaosmanoğlu’na göre (2021) hiçbir psikolojik tahlil sondası Mustafa Kemal’in derinliğine varamaz, varsa bile ne anlayabilir? O’nu ilk gençlik anlarından beri tanımak şerefine nail olanlar, Mustafa Kemal’i, daima temiz ve düzgün giyinen, kibar tavırlı, nazık ve çelebi bir delikanlı suretinde vasıflandırmışlardır. O zamana ait fotoğrafları da bu tarifi isabetini göstermektedir. Atatürk’ün sofrasına dimağımızda nice hatıralar ve insanlığa dair nice kıymetli dersler kalmıştır. Yazık ki aramızda Sokrates’in Apologyası veya Diyalogları gibi, Mustafa Kemal’in felsefi düşüncelerini, hepsi birbirinden canlı fıkralarını, parabollerini, özlü sözlerini gelecek nesillere bırakmak için bir Platon yoktu. Böyle bir eserin adı “Atatürk’e göre Dünya ve İnsanlık” olabilirdi. Atatürk, Almanların tabiriyle özgün bir “welt-anschauung” sahibiydi (Karaosmanoğlu, 2021). Atatürk’ün sofrasına izinsiz ve davetsiz hiç kimse gelemezdi. Tefvik Rüstü Aras, Şükrü Kaya’nın ayrıcalıkları vardı (Kılıç Ali 2023). Hiçbir akşam, sofrasındaki Burhan Asaf niceleri davetlilerin sayısı yirmi, otuz kişiden aşağı düşmezdi. Bu sofraya ise kâh Trimalchio’nun şölenlerini, kâh Sokrates’in meclislerini andırırdı (Karaosmanoğlu, 2021).

Atatürk, “Cumhuriyet fazilettir” derken, fazilet ile kültür arasında bağ kurar. 1924 yılında Dumlupınar’da Başkomutanlık Meydan Muharebesi’ni askerlerine anlatırken, “Askeri harekâtın yanında ahlak ve kültür üstünlüğünü gerekli” gördüğünü açıklar (İlhan, 1990). Türk analarının yüksek kültürüne ve erdemine inanan Atatürk, sıkça kadın eğitiminden söz eder. Keriman Halis Ece’ye hitabında olduğu gibi daima ana ve atalarına eş, yüksek kültürde ve yüksek erdemde dünya birincisi olmalarını söyler (Cunbur,1992). Atatürk’ün kadın kültürü ve hakları hakkındaki görüşü “Birleşmiş Milletler Teşkilât” ilkeleri temelindeki

görüŖüne, daha o zamandan sahip olduğu görölürken (Göksel, 1998). İzmir İktisat Kongresi’nde de Türk kadını, eŖi ve çocuklarının İktisadi Misaka göre yetiŖeceđi kabul edilen on iki maddeden biridir.

Atatürk’ün eğitim umdesinden yola çıkılarak, ilk, orta ve yükseköğretim kademelerine Ŗu öneriler sunulabilir:

- 1) Atatürk’ün eğitim, iktisat ve toplumsal kuramının tam bağımsızlık olduğunu, Cumhuriyet emanet edilmiŖ kuŖakların daha iyi kavraması için canlı bir betimleme olan Söylev’in anlamsal ve simgesel değeri pekiŖtirilmelidir. Atatürk’ün 15 Ekim - 20 Ekim tarihleri arasında okuduğu Söylev, kurucu bir liderin titizliğine ve çalışma gücüne eŖsiz bir örnektir. Bu bilinçle ilgili tarihlerde, *“Benim anılarınmın yaŖayacađı yer, Çankaya’dır”* diyen Ulu Önderin eseri, tam bağımsızlık ölküsüne dair anlayıŖını yansıtan bölümleri, öğretmen rehberliğinde okullarda serbest okuma etkinlikleri kapsamında okunmalıdır.
- 2) Mustafa Kemal Atatürk’ün eğitim umdesinde milletler tarihi, siyasi coğrafya, milletlerin niyetlerini bilmek önem arz eder. Buradan yola çıkılarak, tarihsel koŖulların analizi ve değerlendirilmesi yapılmalıdır. Bu bilgiler aktarılırken yalnızca olgu bilgisi aktarımı değil, olayların neden sonuç iliŖki bağı kurularak bilgi yapılandırılmalıdır.
- 3) Mustafa Kemal Atatürk için eğitimin gayesi, *“bir süs değil, bir aydınlanmadır.”* Bu inançla, laiklik, tam bağımsızlık, ulusal eğitim gibi Atatürk’ün eğitim ilkelerini kavramayı pekiŖtiren, birincil kaynaklara dayalı yakın tarih okumaları yapılabilir. Bu okumaların ardından öğrencilere üst düzey düşünmeyi destekleyen deneme yazma çalışmaları yaptırılabilir.
- 4) Ulusunun gönencini hep birinci planda gören, Türk dünyasına hizmet eden ve Türk kültür ve uygarlığını yücelten yurtsever tarihi karakterler hakkında, temel eğitim, ortaöğretim ve yükseköğretim programlarında biyografi incelemeleri yapılabilir. Bu saygın isimlerle ilgili, açık programı destekleyen program dıŖı etkinlikler kapsamında öğretmen rehberliğinde, ancak çoğunlukla öğrencilerin kurgulayacağı anma programları düzenlenebilir.
- 5) Misakı Maarif çok yönlü, çok katımlı bir ekip çalışmasıdır. Misakı Maarife giden yolda, milli iradenin nasıl gerçekteŖtiđi, Milli Eğitim Bakanlarının faaliyetleri gibi çeŖitli aŖamalar, öğrenmede kalıcılığı sağlamak açasından; popplet, padlet, Educaplay, pixton, ClassDojo, Voki, storyjumper gibi konuya uygun seçilecek web 2 araçlarıyla desteklenebilir.
- 6) Atatürk’ün, Müdafaa-i Hukuk yolundan Millî Devlete uzanan açtığı yolda, tarihsel gerilim anları yaratıcı drama yöntemiyle ele alınabilir. Örneğin, tarihi metinlere özgü dramatik durum ve dramatik anlar, tiyatro anlatı gibi tekniklerle zenginleŖtirerek öğrenciler tarafından canlandırılabilir. Atölyeler, drama lideri ve konu alanı uzmanı birlikte hazırlamalıdır.
- 7) Okullarda dersler, her 40 dakikada bir 10-15 dakika arayla, 7-8 saat boyunca kapalı bir odada öğretilmeye çalışılmaktadır. Bütün derslerin ve konuların dört duvar içerisinde öğretilmeye çalışılması, derslerin ve konuların özelliğine, insanın yapısına, bireyi hayata hazırlama ilkesine ve uygulamaya yönelik eğitime aykırıdır. Dolayısıyla Atatürk Cumhuriyeti’nde yapıldığı gibi, eğitimin içeriği, iŖleniŖi ve ortamları düzenlenerek, günümüz ve geleceğin ihtiyaçlarına yönelik, bireyi hayata hazırlayan ve üretken olarak yetiŖmesini sağlayan bir yapıya dönüŖtürülmelidir. Bu anlayıŖ, Misakı, Milli, Misakı İktisat ve Misakı Maarifin özüdür.
- 8) Günümüzde, Atatürk Cumhuriyeti’nin eğitim felsefesi ve uygulamalarının aksine, Misak-ı Maarif’te de yanlış ve olumsuz bir durum olarak değerlendirilen; öğrencilerin kafası, iyi, kötü, anlaşılın, anlaşılmasın, çeliŖkilerle dolu olsun, olmasın, hayatta iŖe yarasın, yaramasın, türlü bilgilerle dolduruluyor. Bu yöntem ile çocuk, gerçekte ve olumlu bir geliŖime ulaşan birey olamaz. Çünkü yanlış yöntemlerle, sadece zekâsına fazla yük yükleniyor, duygularının, iradesinin, davranıŖlarının, yeteneklerinin ve becerilerinin geliŖmesi için yeterince çalışılmıyor. Hâlbuki hayat bizden bunların hepsinin tam ve uyumlu bir ustalık ve geliŖimini istiyor. Ayrıca hayatta, çalışmak, irade sağlamlığı ve ahlak, zekâdan daha çok iŖe yarıyor. Dolayısıyla, Mustafa Kemal Atatürk’ün ifade ettiği gibi, *“Çalışmadan, yorulmadan, ter dökmeden, üretmeden yaŖamayı alışkanlık haline getirmiŖ toplumlar, önce haysiyetlerini, sonra hürriyetlerini, daha sonra da geleceklerini kaybetmeye mahkûmdurlar.”* Bu inançla, açık programı destekleyen müze gezisi gibi okul dıŖı öğrenme ortamlarına da düzenli olarak yer verilmeli, burada ortaya çıkan örtük program ise öğrenciye, kendini yaŖama hazırladığını, derslerin kuram ve uygulamadan oluŖtuđunu hissettirmelidir.

- 9) Günümdüzde çocukları ve gençleri, bilgisayar, tablet, telefon ve bilgisayar oyunları bağımlısı olarak değil, gerçek, doğru, işe yarar bilgi sahibi olan ve bilime ulaşabilen, bilgisayarı, tableti, telefonu yapabilen, programları, yazılımları yapıp kullanabilen, tarımdan teknolojiye, sanattan spora, eli ve kafası eşgüdümlü çalışan, özgür ve özgün düşünceli bireyler olarak, ulusal eğitimle yetiştirmek amacımız olmalıdır. Okullar, eğitim programları ve yöntemleri bu amaçlar doğrultusunda düzenlenip uygulanmalıdır.
- 10) Atatürk'ün eğitim umdesi, sanat ve sporla barışık yaşamaktır. Atatürk, “*Mebus olabilirsiniz, hatta Reisicumhur olabilirsiniz; ama Sanatçı olmazsınız*” diyerek, Misakı Maarifte vurgulandığı üzere anasınıfından itibaren herkese, her bireye en az bir sanat ve bir spor dalının öğretilmesi, bireyin hem akademik hem fiziksel gelişimini olumlu yönde destekleyeceğinden bireyler, ömrünün sonuna kadar sağlıklı ve mutlu yaşayabilir.

Etik Beyan

“*Ben Bir İnkılap Çocuğum*” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Âfet (1937). Atatürk'ü Dinlerken: Vatan ve Hürriyet. *Belleten. Türk Tarih Kurumu*. 1 (2), 289-298.
- Akalın, Ş. H. (1992). Ebü'l Hayr-ı Rûmî'nin Saltuk-Nâme'si. *Türk Dili Araştırmağü Yılığü Belleten*, 40, 37-59
- Aksel, M. (2019). *İstanbul'un Ortası*. (Yay. haz. B.Ayvazoğlu). İstanbul: Kapı Yayınları.
- Aksoy, M. (1998). *Atatürk ve Tam Bağımsızlık*. Ankara: Cumhuriyet.
- Akyüz, Y. (1987). Atatürk'ün Türk Eğitim Tarihindeki Yeri. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 4 (10), 71-90.
- Akyüz, Y. (2021). Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000-M.S. 2021 34. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.
- Altınkaynak, H. (2018). Mustafa'dan Kemal'e. Büyük Matematikçi. 7. Baskı. İstanbul: Doğan ve Egmont Yayıncılık.
- Âşık Hilmi (1992). Cumhuriyet Destanı'ndan. Doğumunun 110. Yıldönümü Dolayısıyla Âşıklardan Yüce Atatürk'e Deyişler -Güldeste- İçinde (s. 97). (Der. İ. Ünver Nasrattinoğlu). *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını- 59*, Ankara.
- Atatürk, Nutuk. (2020). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (2006). Haz. Nimet Arsan, Nimet Unan, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, I-III.
- Atay, F. R. (2009). *Zeytinadağı*. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Atay, F.R. (2021a). *Çankaya*. İstanbul: Pozitif Yayınevi.
- Atay, F.R. (2021b). *Babanız Atatürk*. İstanbul: Pozitif Yayıncılık
- Ateş, T. (2008). *Benim Atatürk Kitabım*. İstanbul: Kelime Yayınları.
- Aydemir, Ş.S. (1993). *Tek Adam Mustafa Kemal (1881-1919)*. 2. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydoğlan, T. (2021a). *Atatürk'ün İzindekiler*. İstanbul: Bilgi.
- Aydoğlan, T. (2021b). *Bağımsızlık Yolu*. İstanbul: Bilgi.
- Aysal, N. (2007). Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da İlk Günleri “Ziraat Mektebi”. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 39, 359-396.
- Batır, B. (2007). *İkinci Meşrutiyetten Tevhid-i Tedrisata Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)* (Doktora Tezi). İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul.
- Baycan, N. (1991). Orgeneral Cevat Çobanlı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7, (20), 365-389.
- Budak, A. (2017). *Batılılaşma Sürecinde Çok Yönlü Bir Osmanlı Aydını. Münif Paşa*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Coşkun, A. (2008). *Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay: İşgal, Hüznün, Hazırlık*. Ankara: Cumhuriyet Kitapları.
- Cunbur, M. (1992). Atatürk Döneminde Kadın Eğitimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 8 (23), 259-272.
- Çambel, H. C. (2011). *Makaleler, Hâtıralar*. 3. Baskı. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları. XVI. Dizi- Sayı 5
- Doster, B. (2007). Atatürk ve Türk Devriminin Asya ve Afrika'da Etkileri. *Uluslararası Asya ve Afrika Çalışmaları ICANAS* 38, 621-631.
- Dursunoğlu, C. (1963). Erzurum Kongresi Sırasında Atatürk'ün Düşünceleri, *Belleten*, 27, (108), 633-639.
- Ercilasun, A. B. (2003). Muallim Cevdet ve Oğuzname. *Millî Folklor*, 15, (60), 35-46.
- Ergül, M. (2015). *Erken Cumhuriyet Dönemi Resminde Köye Yöneliş* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Erhat, A. (2023). *Osmanlı Münevverinden Türk Aydınına*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Erkin, B. (2007). Büyükelçi. İstanbul: Goa.
- Eroğlu, H. (1990). Türk İnkılap Tarihi. 1. Baskı Ankara: Savaş Yayınları.
- Genç-Acar, D. (2021). Atatürk ve Sinema. Türk Sinemasında Atatürk Filmleri. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu*, 69, 285-309

- Giritli, İ. (1991). Atatürk ve Halkçılık. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7, (20), 181-188.
- Gökçalp, Z. (1976). *Yeni Hayat/Doğru Yol*. (Haz. Müjgan Cunbur) Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Gökman, M. (1964). Faik Reşit Unat (1899-1964) Bibliyografyası. *Belleten*, 28, (111), 505-524.
- Göksel, B. (1985). "Atatürk'ün Eğitim Konusundaki Görüşleri ve Misak-ı Maarif", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(13), 921-958.
- Göksel, B. (1986). Atatürk'ün Gençlik Konusuna Bakışı ve Niçin Atatürk Eğitimi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(5), 467-486.
- Göksel, B. (1998). Çağlar boyunca Türk kadını ve Atatürk. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 14 (41), 406-416.
- Hâkimiyet-i Milliye. (2022, 30 Kasım). Vikipedi içinde. Erişim adresi (25 Mayıs 2023): https://tr.wikipedia.org/wiki/Hâkimiyet-i_Milliye
- İlhan, S. (1990). Atatürkçülük Kültür Unsurlarımızdan Birisidir. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 6, (18), 459-471.
- İnan, A. (2023). İzmir İktisat Kongresi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İnan, A. A. (2020). *Medeni Bilgiler El Kitabı (Seçki)* Ankara: Eğitim İş Yayınları.
- İnan, A. A. (2021). *Kemal Atatürk'ü Anarken. Atatürk'ten Hatıralar: 2*. Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İpekçi, (1997). *İnönü, Atatürk'ü Anlatıyor*. Ankara: Cumhuriyet.
- Kal, Nazmi, "Ekonomik Kalkınma Savaşının Temelini Atan Kongre: İzmir İktisat Kongresi," Ekonomik Forum, 2017, 106-112. (Erişim Tarihi: 15.12.2023 https://haber.tobb.org.tr/ekonomikforum/2017/270/106_112.pdf)
- Kansu, C.A. (1996). *Söyleni Okurken. Bütün Eserleri: 4*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Kansu, C.A. (1997). *Devrimcinin Takvimi*. Ankara: Cumhuriyet.
- Kansu, M. Müfit (2022). *Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Kansu, N. A. (2016). *Bir Eğitimcinin Kaleminden Öğretmen Tolstoy* (Sadeleştiren ve yay. haz. M.A. Kansu). Ankara: Telgrafhane Yayınları.
- Karal Akgün, S. (2018). *Cumhuriyet Eğitimi Geçerken Atatürk ve Misak-ı Maarif*. Ankara: Başkent Üniversitesi, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal Tarih Uygulama ve Araştırma Merkezi (BÜTAM) Yayınları, 2.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2021a). *Atatürk. Biyografik Tablil Denemesi*. 20. Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Karaosmanoğlu, Y.K. (2021b). Politikada 45 Yıl. Anı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kılıç, A. (2023). *Atatürk'ün Sardaşı kılıç alı'nın anıları*. (Der. H. Turgut). 26. Basım. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kili, S. (2000). *Türk Devrim Tarihi I*. Ankara: Cumhuriyet.
- Kili, S. (2000b). *Türk Devrim Tarihi II*. Ankara: Cumhuriyet.
- Kocabaşoğlu, U. (1981). Milli Mücadelenin Sözcülerinden: Anadolu'da Yenigün. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 36(1), 179-202.
- Mert, Ö. (1991). Atatürk'ün İlk Öğretmeni Şemsi Efendi. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 20, 331-346.
- Mumcu, A. (1985). Misak- Milli ve Anayasamız. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 1, (3), 813-830.
- Ökçün, G. (1981). *Türkiye İktisat Kongresi İzmir 1923*, Ankara.
- Önder, M. (1991). Milli Mücadele'nin Gazetesi Hâkimiyet-i Milliye Nasıl Çıkarıldı? *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 7(20), 285-302.
- Önertoy, O. (1993). Cumhuriyet Döneminin İlk Edebi Topluluğu: Yedi Meşaleciler. *Türköloji Dergisi*, 11 (1), 37-49.
- Özkaya, Y. (1985). Milli Mücadele'de "Anadolu Ajansı"nın Kuruluşu ve Faaliyetine ait Bazı Belgeler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1 (2), 587-608.
- Platon (2022). *Devlet*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sayılı, A. (1988). Atatürk, Bilim ve Üniversite. *Belleten*, 52, (204), 1089-1104.
- Sertelli, İ. F. (2021). *Sümer Kızı*. İstanbul: Ötüken.
- Sönmez, C. (2004). *Atatürk'ün Yetiştirilmesi ve Öğretmenleri*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Şimşek, H. (2014). Osmanlı Devletinde Özel Okullar ve İlk Türk Özel Okulunun Tarihçesine Dair Yeni Bilgiler. *Bilgi*, 68, 209-230.
- Şimşir, B. N. (1988). Ankara... Ankara Bir Başkent'in Doğuşu. İstanbul: Bilgi.
- Tan, N. (2006). Atatürk Dönemi Kültür Kurumlarından Örnekler 1920-1938. (Haz. N. Tan). Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Tevetoğlu, F. (1988). Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 5 (13), 183-194
- Tevetoğlu, F. (1991). Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Dr. Râsim Ferid Talay. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 7 (21), 623-638
- Toprak, Z. (2020). Atatürk. Kurucu Felsefenin Evrimi. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları,
- Tuncel, M. (1992). Coğrafya Dolu Bir Hayat: Ord. Prof. Dr. Besim Darkot Hayatı ve Türkiye Coğrafyasına katkıları. *Türk Coğrafya Dergisi*, 27, 1-14.
- Turan, Ş. (2019). *Atatürk'ün Düşünce Yapısını Etkileyen Olaylar, Düşünürler, Kitaplar*. Ankara: Tür Tarih Kurumu.
- Uluskan, S. B. (2010). *Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Ünver, S. (1962). Osman Ergin. *Belleten*, 26 (101), 163-180.
- Yaşar, V. (2018). *Türkiye'nin Modernleşme Sürecinde Ankara Halkenleri ve Faaliyetleri (1932-1951)* (Yüksek Lisans Tezi). Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Nevşehir.
- Yılmaz, K. (2021). Sosyal bilimlerde ve eğitim bilimlerinde sistematik derleme, meta değerlendirme ve bibliyometrik analizler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 1457-1490.
- Yücel, H. A. (1998). *Geçtiğim Günlerden*. Anı. 2 Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- <https://www.gercekgundem.com/yazarlar/sahin-aybek/1841/mustafa-rahmi-balaban-cocuklar-ulkenin-anayasasina-okul-siralarindan- itibaren-hazirlanmalıdır> 23 Mart 2022 tarihinde erişilmiştir.

<https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ahmet-rasim-1864-1932/> 23 Mart 2022 tarihinde erişilmiştir.

EX TENDED ABSTRACT

Our eternal Commander-in-Chief, Gazi Marshal Mustafa Kemal Atatürk, put forward as a claim the educational, cultural, economic and political dimensions of full independence with all his strength together with his own distinctive solutions and applied them to life. Gazi Mustafa Kemal, in the words of Karaosmanoğlu (2021), the conflicts such as nationalism-caliphate; patriotism-collaborationism; Ankara-Istanbul; being unionist, entente from 1919 to 1927 passes through the fire-covered path. In the struggle exhibited to obtain national unity and solidarity was gained, Atatürk said, “*The Turkish people who founded the Republic of Turkey are called the Turkish Nation*” after national unity is achieved. Atatürk has been considered a civilized, cultured future for the Turkish Nation to be the greatest of ideals. Isn’t it the sincere wish of all of us that the share of Turkish Nation should depend on these principles? (Inan, 2021). Chief Teacher Mustafa Kemal, who grew up as a child of revolution, was witnessing and believing since he was a student that progress could be achieved by working hard and all together. He is the Head Teacher who likes to discuss with the citizens on new topics and studies in his library, on the train, on the ferry, wherever he visits, and who prepares the Turkish people for the revolutions with his ideas. “*Unless individuals are thinkers, the leaders and pioneers who will guide the individual may be drawn the societies in undesirable directions. From now on, our aim is to train the individual,*” declaring to the society at every opportunity that education should be national but it should not be a formal tool or ornament. The Great Leader said that the Turkish people were hardworking and prudent at every opportunity. For this reason, he carried out all his reforms in coordination with his close colleagues, the people, the peasants, the Turkish and foreign intellectuals. In Atatürk's Discourses and Statements, there is always an emphasis on “we” and not “I” by saying “*we worked together,*” “*we have achieved great things in a short time.*” In another statement, *he said, “There are two Mustafa Kemals: One of them expresses me. As regards to second Mustafa Kemal, I cannot express him with the word “me;” he is not me, but us!”* On the path opened from the path of Müdafaa-i Hukuk (The first organizational structure established in the different cities and towns for the National Struggle) to the National State, sensitive to national sovereignty; three national Oaths are very important: in other words National Pact, National Economy and National Education. For this reason, the principles and revolutions of Mustafa Kemal Atatürk should be evaluated in the light of a state philosophy based on intellectual foundations. In the difficult days of the National Struggle, education has always been on the agenda both with the Education Congresses and with the preparations for the education and training union. The aim of this research is to examine the basic views of Chief Teacher Mustafa Kemal Atatürk on his life related to education. For this purpose, the events related to the understanding of *National Pact, National Economy and National Education*, which Mustafa Kemal Atatürk associated them to each other in the developmental process related to his childhood, youth, military service and education, have created a resource. The text titled “*Gazi Pasha’s Education Principle and Modern Training and Education*” (1923) written by Mustafa Rahmi Balaban, which constitutes the essence of Atatürk's educational philosophy, was used to determine how the principles of the new education should be. National Education (1923) (The Education Oath) was published during the works initiated before the Republic was declared. In addition, the modern education and training such a “*Atatürk biographical analysis essay*” (Karaosmanoğlu, 2021); “*Çankaya*” (Atay, 2021); “*Atatürk A Nation’s Rebirth*” (Kinross, 2021) have been examined. In addition to this, resource search has been made through books, theses, articles, biographies, memoirs, telegrams and documents containing Atatürk’s educational views and these sources were read. Research is therefore a systematic review. In the analysis of the data, the period before and after the *Education Oath (1923)*, which constitutes the essence of Atatürk’s view of education, is described in the literature as (1) Local Congress Movements, (2) Sivas Congress giving a national identity to the war, and (3) the period of the TGNA Government, according to the findings of Giritli (1991). Based on this category, the relevant categories were determined by making codes before and after the historical events related to Atatürk’s Educational Principles and the commitments of Atatürk and his friends to the three national oaths, their lives, roles and the system they built on the way to the Republic of Turkey, Atatürk’s Principles and Revolutions have been presented in the form subtitles. Atatürk’s National educational revolution includes education programs that are organized according to the principle of “*preparation for life*” by nationalizing education and that will ensure the raising of secular generations as a unifying force. Mustafa Kemal Atatürk’s educational principle aims to equalize the whole people with education at the highest level which is specified in the Education Oath written by the educator M. R. Balaban the goal stated in the Education Oath written by Balaban (National Education, 1923). The goal is to bring the nation to high culture in art, sports, craft, economy, industry, income level, manners, social rules, morals and lifestyle. In the great revolution movement that Atatürk gifted to the Turkish Nation, the subject he spent the most effort was “the education and upbringing of the Turkish child and the Turkish nation as a whole in other words national education matter.”

Çocuk Romanlarında Cumhuriyet ve Atatürk İletileriyle İlgili Tespitler

Mehmet ALPTEKİN¹ ve Tuba ALPTEKİN²

Öz

Zaman içerisinde toplumların hayatında meydana gelen bazı önemli hadiseler söz konusudur. Bu olaylar milleti millet yapan, millette millî birlik ve beraberliği pekiştiren unsurlardandır. Toplum hayatında meydana gelen bu olaylar, gelecek nesillere aktararak gelecek nesillerin bunlardan ders çıkarması sağlanır. Ders çıkarması beklenen nesil, hem yetişkinler hem de çocuklardır. Tarihi gerçeklerin çocuk gerçekliğine uygun olarak kaleme alınması önem arz etmektedir. Bu noktada çocuk romanlarına büyük görev düşmektedir. Romanlar yaşanmış ve yaşanması mümkün olayları anlatırken tarihi gerçeklere de değinmektedir. Çocuğun yaş grubu göz önünde bulundurularak bu tarihi hadiseler onların anlayabileceği ve hayal dünyasında şekillendirebileceği bir şekilde çocuklara aktarılmalıdır. Soyut olan kavramların somut hâle getirilerek verilmesinde çocuk romanlarının etkisi büyüktür. Bu çalışmada, Şermin Yaşar ve İlber Ortaylı tarafından kaleme alınan şerbetçi bir çocuğun gözünden Kurtuluş Savaşı yıllarının anlatıldığı *Cumhuriyet'in İlk Sabahı* romanı incelenmiştir. Bu kitabın seçilmesindeki etken ise Mustafa Kemal Atatürk'ün izinde yeşeren ümidin ve toplumdaki değişimin çocuk dünyasına uygun olarak kaleme alınmasıdır. Nitel bir araştırma olan çalışmanın verileri doküman incelemesiyle elde edilmiştir. Elde edilen veriler betimsel analizle sunulmuştur. Bu doğrultuda bulgular *Cumhuriyet*, *Atatürk*, *Eşitlik*, *Vatan*, *Bayrak*, *Bağımsızlık*, *İnsan Hakları* ve *Diğerleri* olmak üzere sekiz ana başlık çevresinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Çocuk romanları, Atatürk, Cumhuriyet, Kurtuluş Savaşı, çocuk gerçekliği.

Findings Related to the Republic and Atatürk Messages in Children's Novels

Abstract

There are some important events that occur in the life of societies over time. These events are among the elements that make the nation a nation and reinforce the national unity and solidarity in the nation. These events that occur in the life of society are transferred to the next generations and it is ensured that the next generations learn a lesson. The generation that is expected to learn lessons is both adults and children. It is important that historical facts are written in accordance with the reality of children. At this point, children's novels have a great role to play. While the novels tell about the events that have happened and are possible to live, they also touch on historical facts. Considering the age group of the child, these historical events should be conveyed to children in a way that they can understand and shape in their imagination. Children's novels have a great influence on the presentation of abstract concepts by making them concrete. In this study, the novel *Cumhuriyet'in İlk Sabahı*, which tells the years of the War of Independence from the eyes of a child with a sherbet, was written by Şermin Yaşar and İlber Ortaylı. The factor in choosing this book is that the hope that flourished in the footsteps of Mustafa Kemal Atatürk and the change in society was written in accordance with the world of children. The data of the study, which is a qualitative research, were obtained by document analysis. The data obtained are presented with descriptive analysis. In this direction, the findings were evaluated under eight main headings: *Republic*, *Atatürk*, *Equality*, *Homeland*, *Flag*, *Independence*, *Human Rights* and Others.

Key Words: Children's novels, Atatürk, Republic, War of Independence, children's reality

Atf İçin / Please Cite As:

Alptekin, M. ve Alptekin, T. (2023). Çocuk romanlarında Cumhuriyet ve Atatürk iletileriyle ilgili tespitler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 20-31. doi:10.33206/mjss.1353106

Geliş Tarihi / Received Date: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.09.2023

¹ Doç. Dr. – Kilis 7 Aralık Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, meh.alptekin@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0003-2387-2576

² Doç. Dr. – Kilis 7 Aralık Üniversitesi, Kilisli Muallim Rifat Eğitim Fakültesi, alptekint6@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-7813-0679

Giriş

Çocukların kişiliklerinin oluşumunda aile, okul ve yakın çevresi yanında çocuk edebiyatı ürünlerinin önemi yadsınamaz. Çocuk edebiyatı ürünleri; çocuğun hayal dünyasına hitap eden, üstün nitelikleri olan, estetik bir boyut taşıyan, kelime hazinesine uygun, ana dilini geliştirebilecek özellikte, ulusal ve evrensel değerleri içeren, psiko-sosyolojik gelişimine katkı sağlayan, severek dinlediği/okuduğu, zevk aldığı yazılı ve sözlü edebiyat mahsulleridir (Temizyürek, 2003). Nitekim çocukların yaş grubu özelliklerine göre hazırlanmış; onların duygu, düşünce, zevk ve hayallerine hitap eden hikâyeler, masallar, fabllar, romanlar, anılar, biyografik eserler, gezi yazıları, şiirler vb. ürünler çocuk edebiyatı içerisinde yer almaktadır. Bu ürünler sayesinde çocuğun düşünce dünyası şekillenmekte, çocuk keyifli zaman geçirmekte, soyut kavramları somutlaştırarak kavramakta, kelime hazinesini geliştirmekte ve kahramanlarla özdeşim kurarak kendisine rol model almaktadır.

Çocuk edebiyatı ürünlerinin çocukların dış dünyayı keşfetmesinde, hayatı anlamasında ve geleceğe yönelik ideallerinin oluşmasındaki önemi yadsınamaz. Bu yönüyle çocuk edebiyatı ürünleri aile ve okul kadar olmasa da çocuğun hayata bakış açısında onlara kılavuzluk yapmaktadır. Bu nedenle çocuk edebiyatı ürünlerinin hazırlanması sırasında çocuk dünyası ve bu dünyanın özellikleri tahlil edilerek eserler oluşturulmalıdır.

Çocuk kitapları, içerisinde çocuklara aktarılmak istenen çeşitli iletileri barındırır. İletilerde yazarın okura vermek istediği düşünce söz konusudur (Yılmaz, 2016). Öyle ki yazınsal metinlerde ileti, kesin bir yargı yerine eserin dokusuna sindirilerek verilir. Bu bağlamda yazınsal metinlerin ileti örtük iletidir (Özdemir, 1983). Çocuk kitaplarında verilen iletiler aracılığıyla onların iyi ve kötüyü ayırt etmesi, toplum tarafından benimsenen tutum, değer ve davranışları algılaması hedeflenir. Böylece iletiler, birey olarak çocukların toplum içindeki rollerini fark edip kendilerine bir yol çizmelerine yardımcı olur (Cavga ve Eyüp, 2021). Çocuk edebiyatı ürünlerindeki olaylar onların gerçek hayatta karşılaşabileceği durumlardır. Çocuk edebiyatının bu özelliğinden dolayı çocuğu gerçek hayata hazırladığı söylenebilir.

Çocuğun çevresini algılamaya başladığı andan itibaren aile ve yakın çevresi tarafından bazı iletiler sözlü telkinlerle aktarılmaktadır. Çocuğun okumaya başlamasıyla birlikte bu rolü çocuk kitapları üstlenmektedir. Çocuğun yaş grubuna bağlı olarak kitaplardaki konular ve değerler farklılık göstermekte ve aşamalı bir şekilde iletilmektedir. Değerler, bireyin sağlıklı bir kişilik gelişimi için gerekli, sosyal hayata uyum sağlamasını kolaylaştıran, toplum hayatını düzene koyan ve kültür aktarımının gerçekleşmesini sağlayan unsurlardır (İdi Tulumcu, 2015). Bu unsurlar millî ve evrensel boyutta olup ideal insan tipini oluşmasına katkı sağlamaktadır.

Çocuk kitapları çocuğun kişiliğinin oluşmasında ve davranışlarında önemli bir etkiye sahiptir. Çocuğun küçük yaştan itibaren gördüğü, öğrendiği ve içselleştirdiği şeyleri hayatına katması çok doğal yolla gerçekleşir (Özen, 2022). Bu doğrultuda çocuk kitaplarında ele alınan konuların birçoğunun kaynağı gerçek hayattır. Çocuk kitaplarında işlenen önemli konulardan biri de Cumhuriyet ve Atatürk temalarıdır. Bu temalar genellikle tarihî hikâye ve romanlar aracılığıyla çocuklara ulaştırılmaktadır. Tarihî konuları ele alan kitaplar daha çok ilk gençlik dönemi ürünleridir. Bu tür ürünler, çocuklarda ulusal tarih bilinci ve vatan sevgisini uyandırıp bu duyguların gelişmesini sağlamaktadır (Kıymaz, 2010).

Çocukların gelişim sürecinde çocuk kitapları onların dış dünyaya açılan penceresi gibidir. Bu süreçte evde aileler ve okulda öğretmenler onların gereksinimine göre farklı türde kitaplar önerir. Hangi tür kitap olursa olsun içerisinde çocuklara yönelik bir ileti barındırır. Çocukların bilişsel gelişimlerini ve bilgi evrenlerini desteklemek amacıyla yararlanılan kitaplar, genel olarak “öğretici çocuk kitapları” olarak adlandırılmaktadır (Sever, 2007, s. 6). Bu yapıdaki kitaplarda idealize bir yaklaşım söz konusudur. Konusunu tarihten alan hikâye ve romanlar çocuğu geçmişe götürüp ona tarih bilinci, millî bilinç, vatan sevgisi, bağımsızlığın ve hür yaşamanın önemini telkin etmektedir. Geçmişini öğrenip ders çıkaran çocuk, bu sayede üstüne baştığı toprağın gerçek anlamını idrak edecek ve geleceğe daha sağlam adımlarla yönelecektir (Erdal ve Eğridere, 2018).

Çocuk edebiyatı ürünleri arasında çocuk romanlarının ayrı bir yeri vardır. Roman yaşanmış ya da yaşanması mümkün durumları, olayları düş gücü ve gerçeğe uygun biçimde yorumlama sanatı olarak tanımlanmaktadır (Özdemir, 1996). Çocuk edebiyatında romanlar; çocukların duygu, düşünce ve hayal dünyalarının gelişmesini sağlamakla birlikte konuşma, dinleme, okuma-anlama becerilerinin gelişimine katkı sağlamaktadır. Romanlar edebî bir tür olmakla birlikte toplumsal hayatın aynası olmak gibi bir role de sahiptirler (Baran, 2021, s. 97). O bakımdan romanlar, çocukların olay ve durumlar karşısında karşılaştırma yapabilmek becerilerini geliştirmekte ve onların hayat boyu öğrenmelerine, eğlenmelerine, etkilenmelerine, ilgi

çekici olayların farkına varmalarına yardımcı olmaktadır. Bunun yanında çocukların çevrelerine ilgi duymalarını sağlayıp tarih, coğrafya, fen bilimleri, edebiyat derslerinde tanıdığı şahıslara ve onların eserlerine ilgisini artırıp onların romandaki kişilerle özdeşim kurarak rol model almasını sağlamaktadır (Taşdemir, 2005).

Çocuk romanlarının bahsi geçen özelliklerinden hareketle bu çalışmada Şermin Yaşar ve İlber Ortaylı'nın *Cumhuriyet'in İlk Sabahı* adlı romanları incelenmiştir. Bu doğrultuda bulgular *Cumhuriyet*, *Atatürk*, *Eşitlik*, *Vatan*, *Bayrak*, *Bağımsızlık*, *İnsan Hakları* ve *Diğerleri* olmak üzere sekiz ana başlık çevresinde değerlendirilmiştir.

Yöntem

Nitel bir araştırma olan çalışmanın verileri doküman incelemesiyle elde edilmiştir. “Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar.” (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 189).

Veri Toplama Araçları

Bu çalışmada, Şermin Yaşar ve İlber Ortaylı tarafından kaleme alınan şerbetçi bir çocuğun gözünden Kurtuluş Savaşı yıllarının anlatıldığı *Cumhuriyet'in İlk Sabahı* kitabı incelenmiştir. Bu kitabın seçilmesindeki etken ise Mustafa Kemal Atatürk'ün izinde yeşeren ümidin ve toplumdaki değişimin çocuk dünyasına uygun olarak roman şeklinde kaleme alınmasıdır.

Verilerin Analizi

Çalışma grubu olan ilgili eser, Çelik ve Sezer Arıç (2022) tarafından geliştirilen “*Resimli Çocuk Kitaplarının Atatürk ve Cumhuriyet değerleri yönünden İnceleme Formu*”na göre incelenmiş ve betimsel analize tabi tutularak değerlendirilmiştir. Betimsel analizde amaç, elde edilen bulguları düzenlenmiş ve yorumlanmış biçimde okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). İlgili eser, araştırmacılar tarafından farklı zamanlarda iki kez okunmuş ve eserden doğrudan aktarım cümlelerine yer verilmiştir. Araştırmacıların dışında bir Türkçe eğitim uzmanı tarafından ilgili eserin incelemesi yapılmış ve her iki araştırmacının verileri karşılaştırılmıştır. Çalışmanın güvenilirliğini sağlamak amacıyla Miles ve Huberman'ın (1994) formülü kullanılmıştır. Buradaki amaç iki kodlayıcının yapmış olduğu kodlamaların örtüşüp örtüşmediğine bakmaktır. İki kodlayıcı arasındaki kodlama güvenilirliğinin 82 olduğu tespit edilmiştir. Ulaşılan sonuç, kodlamaların güvenilir olduğunu göstermektedir.

Bulgular

Cumhuriyet

Cumhuriyet, halkın egemenliğini kendi elinde tuttuğu ve bunu belirli süreler için seçtiği milletvekilleri aracılığı ile kullandığı yönetim şekli olarak izah edilmektedir (Türk Dil Kurumu [TDK], 2005, s. 375). Cumhuriyet'te halk, esas olup halkın seçtiği temsilciler ülke yönetiminde söz sahibidir. Atatürk, Türk milletinin karakterine ve âdetlerine en uygun olan yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğu her fırsatta dile getirmiştir (Erdem, 2021). Cumhuriyet'in ilanı ile yapılan yenilikler geniş kitleler tarafından benimsenmiş hem devlet ve milletin bütünleşmesi sağlanmış hem de yapılacak yeniliklerin önü açılmıştır (Aydın, 2022).

Bir asır önce Osmanlı devletinin birçok cephede kaybettiği savaşlar neticesinde neredeyse sahipsiz kalan Türk milletinin tekrardan canlanıp varlık göstermesi ve millî şuurun uyanmasında Cumhuriyet'in önemi büyüktür. Atatürk, tarih boyunca dünya üzerinde farklı coğrafyalarda devletler kuran Türk halkı için en iyi yönetim şeklinin Cumhuriyet olduğunu anlamış ve Cumhuriyet'i ilan ederek de bu inancının doğru olduğunu ispatlamıştır.

İncelenen eserde, Cumhuriyet'in çocuk dünyasındaki anlamına ve koruyuculuğuna vurgu yapılmıştır:

Atatürk'e babamı cephede görüp görmediğimi sordum. Atatürk ise “Cepbedeki tüm babaları gördüm ben. Senin baban bundan böyle Cumhuriyet'tir çocuk” dedi. E, Cumhuriyet de ilan edilmişti işte. O zaman babam gelmiş sayılırdı. Artık üzülme gerek yoktu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 106).

Cumhuriyet ilan edilmeden önce ismi zikredilse de Cumhuriyet'in ne anlama geldiği o dönemde bilinmemektedir:

Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet demişti demesine ama bunun ne olduğunu bilmiyordum. Birkaç kez duymuştum sanki ama ne olduğunu pek bilmiyordum işte. Kimseye hiçbir Şey söylemedim. Söylesem de zaten inanmazlardı. Ne demek olduğunu herkes o günden on beş gün sonra öğrendi (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 105).

Cumhuriyet'in ilan edilif şekli ve ilk Cumhurbaşkanı şu sözlerle anlatılmıştır:

"29 Ekim 1923 günü akşamı 31 pare top atışı yapıldı. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk cumhurbaşkanının Mustafa Kemal Paşa olduğu bütün memlekete ilan edildi. Cumhuriyet devamlılıktır. Osmanlı, Türklerin imparatorluğuydu, bu da Türklerin cumhuriyetidir." (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 105).

Cumhuriyet'in ilanı halk üzerinde olumlu etki yaratmıştır:

29 Ekim günü Cumhuriyet ilan edildi. Ne olduğunu tam anlamamıştık ama herkes gldğne, sevindiğine göre biz de sevinelim diyorduk, herkes gülüyordu, herkes seviniyor, sevinçten birbirine sarılıyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 106).

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte halk geleceğe umutla bakmaya başlamıştır:

O gün Cumhuriyet'in ilk sabahıydı. O günden sonra her Şeyin diinden farklı olacağını hissediyordum. Bundan sonra her sabah aynı sevinçle uyanacağıma kendi kendime söz verdim (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 107).

Yaşlı nineler, bebekli kadınlar bile oradaydı. Bütün Ankara, meydanaıydı. Herkes "Vatanımız kurtulacak!" "Kurtuluş yakın!" "Yaşayın, var olun!" diye bağırıyor. Ben de bağırverdim (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 37).

Türkiye'nin Kurtuluş Savaşı sonrasında güçlü şekilde ayakta kalmasında Cumhuriyet'in rolüne değinilmiştir:

Diktğimiz fidanlar onları bağladığımız sopalardan destek alarak büyüdüler. Cumhuriyet de bizim için böyle oldu. Dimdik durdu Türkiye. Cumhuriyet'ten destek alarak büyüdü. Ben de ondan destek alarak büyüdüm (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 111).

şerbet satan bir ocuğun Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte hayatındaki değişim şu sözlerle açıklanmıştır:

Sadece ocuklar büyümedi. Cumhuriyet de büyüdü. Her yıl 29 Ekim'de büyük bir coşkuyla kutladık, ilk gün nasılsa her yıl yleydik. Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ğretmeni olarak öğrencilerimle birlikte tören yerindeydim. Cumhuriyet'e çok Şey borluyduk, bu borcu ancak çalışarak deyecektim (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 114).

Atatürk

Atatürk denilince dünya tarihinde önemli başarılar imza atmış askeri bir deha ve devlet adamı akıllara gelmektedir. Atatürk, her koşulda Türk milletinin içinde bulunduğu durumu sağlıklı bir şekilde tahlil ederek yorumlamış ve bu durum karşısında alınması gereken önlemleri almayı bilmifştir. Dile getirdiği ileriye dönük askeri ve politik öngörülerin hepsi de doğru kmıştır (Murat, 2016). Türk milleti Atatürk'ün öncülüğünde Mill Mücadeleyi kazanmıştır. Zira o Türk milletinin snen umutlarını aydınlatmış, milletin yeniden toparlanıp bir araya gelmesini sağlamıştır (Aydın, 2022).

İncelenen eserde Mustafa Kemal Atatürk'ten yoğun bir şekilde bahsedildiği görülmektedir. Bu bağlamda Mustafa Kemal Atatürk'n; Kurtuluş Savaşı sürecindeki liderliği ve halka aşıladığı umut şu sözlerle aktarılmıştır:

Tüm gün kapının önünde bekeledim. Mustafa Kemal Paşa'yla yanındaki tüm arkadaşları Cuma namazı için bizim oradaki camiye geldiler. Mahallemiz kecek, evlerimize kalabalıktan yıkılverecek sandım. Sokağımız, mahallemiz insan kaynıyordu. Annem gözyaşlarına boğulmuş, kapı aralığından sokağı izliyordu. Sonra kafamı kaldırdım, bir baktım ki yalnız annem değil, herkes ağlıyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 36).

Gözümü annemden ayırmadan uzun uzun baktım. Onu ilk kez o gün gülerken gördüm. Eve gitmeyelim, hep orada kalalım istedim. O gün yatsıya kadar herkes sokaklardaydı. Kimse evine girmedi, mahallede kapı önünde oturduk. Yemek yemeyi bile unuttuk (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 38).

Atatürk, büyükten kğe herkes tarafından sevilen bir isimdir. Öyle ki onun Ankara'ya gelişi meydanlarda büyük coşku ve heyecan yaratmıştır:

Burası eskiden de çok kalabalık olurdu, hele bir Kemal Paşa gelsin o zaman iğne atsan yere düşmeyecekti (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 34).

O günlerde herkes Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'ya geleceğini konuşuyordu. Mektepteki hocamız anlatmıştı, biz de karşılamaya gidecektik (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 24).

Şerbetçi çocuk, aklındaki sorulara cevap verebilecek tek kişi olarak Atatürk'ü görmektedir. Atatürk'ün eserinde bilge ve idealist yönü öne çıkarılmaktadır:

Ben sanıyordum ki vardığımız yerde Paşa bizi bekliyor. Hepimizle tek tek görüşecek. İşte ben de ona bir soru soracaktım. Bilse bilse o bilirdi. Koskoca paşa olmuş, hiç bilmez mi? (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 24).

Atatürk'ün varlığı, halk için güven demektir ve ilgili eserde şerbetçi çocuk sürekli onun yanında olmak istemektedir:

Keşke Paşa'ya yakıncağı olsak. (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 28).

Mustafa Kemal Atatürk, halk tarafından oldukça sevilen bir isimdir ve onu görmek için özel bir çaba gösterilmektedir:

Dışarıda kar yağıyordu. Yine çörek satmaya gidiyordum. Alışmıştım artık, sadece paraya ihtiyacımız olduğu için değil, Mustafa Paşa'ya yakın olmak için gidiyordum her gün Meclis'in önüne (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 52).

İncelenen eserde Atatürk'ün askeri yönü ve kahramanlığının yanı sıra eğitime verdiği öneme de değinilmiştir:

Emin'in babasından ve yazdığı şiirden çok etkilendim. O kadar okudum ki ezberledim hepsini. Ben de büyüyünce böyle şiirler yazacaktım. Mustafa Kemal'in karşısına öyle çıkacaktım. Hem o okuyanları çok seviyordu biliyordum. Cephede bile kitap okuyormuş (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 63).

Atatürk'ün halk için kurtarıcı rolünün olduğuna ve halka umut aşıladığına değinilmiştir:

Annem Meclis açıldığından beri çok değişmişti. Eskiden hep ağlar, evden çıkmazdı, savaşın biteceğine hiç ümidi yoktu. "Ben kendimi bildim bileli savaştayız, biteceği yok bu savaşın" deyip dururdu. Ama annem, Mustafa Kemal Paşa Ankara'ya gelip de Meclis'i kurunca eskisi kadar ağlamaz oldu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 64).

Atatürk'ün cephedeki başarılarının yanı sıra halka kişiliğiyle de rol model olduğu görülmektedir:

Ben evde ne istesem annem "Hele savaş bitsin," diyordu. Ben de yapacağım her şey için "Hele savaş bitsin," diyordum. Ama Mustafa Kemal öyle değildi, yapacakları için hiçbir zaman savaşın bitmesini beklemiyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 63).

Mustafa Kemal Paşa'nın attan düştüğünü, kaburga kemiğini kırıldığını duyduk. Ama o, ertesi gün yeniden cepheye gitmiş. Ben hasta olunca annem beni ne mektebe gönderiyordu ne işe. Bak Paşa iyileşmeden gitmişti cepheye (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 64).

Eşitlik

Eşitlik; bireyin dil, din, cinsiyet, ırk ayrımı yapılmaksızın bir ayrımcılığa uğramaması ve haklarının her koşulda kanunlar tarafından korunmasıdır (Ulucan, 2013, ss. 375-376). Eşitlik ilkesi insanlara özgür ve eşit olarak doğdukları, tüm bireylerin ortak haklara sahip olduğu, aynı düzeyde saygıyı hak ettikleri düşüncesini aşılır. Nitekim ülkemizde Cumhuriyet sayesinde bireyin ve toplumun eşit, özgür ve bağımsız yaşamasının önü açılmıştır.

Cephede bile kitap okumaktan geri durmayan Atatürk, halkın eğitimine ayrı bir önem vermiştir. Kadın erkek ayrımı yapmadan herkesin eşit derecede eğitim alması için çabalamıştır:

"Haydi gözünüzü aydın, tüm ülkede okuma yazma seferberliği başlatılacakmış!" Bundan sonra kendi haberlerinizi kendiniz okuyun dedim. Annem de... O da okuma yazmayı öğrendi (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 114).

Vatan

Vatan kavramı, dünya üzerindeki her millet için ayrı bir anlam ve önem ifade etmektedir. Vatan, Türk milletinin nazarında diğer ulus ve toplumlardan farklı anlama gelmektedir. Türkler vatan kavramına hem dinî hem de millî öğeler yükleyerek onu namus kavramıyla özdeşleştirmiştir (Taşcıoğlu, 2018).

Babasını hiç görmeyen şerbetçi çocuk, annesinin anlattığı kadarı ile onu tanımıştır ve cephede olan babasını çok merak etmektedir. Çocuğun babasına kavuşmasının koşulu vatanın kurtulmasıdır ve bu onun rüyalarına bile girmektedir:

Rüyamda babamın geldiğini gördüm. Sadece babamın değil, tüm askerlerin. Dün "Vatanımız kurtulacak, kurtuluş yakındır!" diye bağırıyorduk ya, kurtuluş gelmişti işte (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 11).

Vatanın dūřman iřgalinde olması sadece askerleri deęil, tūm halkı etkilemektedir. řerbetçi çocuęun annesi durumu řöyle açıklar:

Vatanın dūřman işgalinden kurtulması için her ne kadar erkekler cepbede savaşsa da kadınlar da bu uğurda iizerine dūřeni fazlasıyla yapmıştır. “Bir gün anneme ‘Sen savaşa mı gittin ki? Gitmiş gibi anlatıyorsun?’ diye sordum. Annem ‘Onlar cepbede savaşıyorlar, biz burada. Bütün memleket savaşta. Senin çıplak ayağın da savaş, aç karnın da savaş’ diye cevap verdi (Yařar ve Ortaylı, 2023, s. 11).

Birinci Dünya Savaşı, Türk halkı için en acı hatıralarla doludur: Cepbede şehitlerin yanı sıra cephe gerisinde yokluktan, hastalıktan ölümler ve yoksulluk, çaresizlik dolu bir hayat söz konusudur (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 11).

Savaşta, Türk halkı bu uğurda fedakârlık yapmaktan geri durmamıştır ve canını vermekten çekinmemiştir:

“Birinci Dünya Savaşı’nda biz bir vatan ve millet olduğumuzu ispat ettik. Vatan için savaşan, millet için ölen insanlar her yerde yoktur. Uzun savaşlarda gençlerimizi, zanaatkarlarımızı, çiftçilerimizi, eli ayağı tutan herkes şehit oldu” (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 16).

Babasını hiç görmeyen çocuk cepheden gelenlerden babası ile ilgili bilgi almak istemektedir ancak cepbede vatan savunmasında askerlerin birbirlerini görme fırsatlarının olmadığı şöyle dile getirilmiştir:

Arkadaşımın babasına cepbede babamı görüp görmediğini sordum. “Cepbede göz gözü görmez” dedi (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 22).

Vatanın kurtulması halk arasında büyük bir coşkuya vesile olmuştur:

Dün “Vatanımız kurtulacak, kurtuluş yakın!” diye bağırıyorduk ya, kurtuluş gelmişti işte. Askerler koşa koşa enlerine geliyorlardı (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 41).

Vatanı temsil eden unsurlardan birisi millî marştır ve millî marşın yazımının para ile karşılığı olmamaktadır:

Emin’in babası yarışmayı kazandı. Artık bir millî marşımız vardı. Emin, babası şair Mehmet Akif’in, meclisin ödül olarak verdiği parayı çocuklar için bağışladığını söyledi (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 60).

Vatanın kurtulması için herkes elinden geleni yapmıştır, özellikle kadınlar cephedeki askerlere yararlı olmak adına her türlü fedakârlığı yapmıştır:

Annem gece gündüz çalışıyordu. “Bitecek inşallah, kurtaracağız vatani” diyor, evde çarık dikiyor, dokuma tezgâhına çadır bezi dokumaya, silah fabrikasına mermi doldurmaya gidiyor, durmadan çalışıyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 64).

Türk edebiyatının önemli simaları da vatan savunmasında önemli rol almışlardır:

Halide Edip Hanım diye birinden bahsediyorlardı. Sakarya’ya cepheye gitmiş, Batı Cephesi Karargâhı’nda asker olmuş. Mustafa Kemal’in yanında savaşacakmış. Annem ve onun yanında ordu için çalışan tüm kadınlar, çağırısalar koşa koşa cepheye gitmeye razıydılar. Ben de giderdim. Hem de koşa koşa. Ne var? Bizde de bir iş düşerdi elbet cepbede (Yaşar ve Ortaylı, 2023, ss. 64-66).

Vatan savunması maddi yetersizliklere rağmen gerçeleşmiştir:

11. ve 12. yüzyıllardaki Fatihlerin torunları ana yurdu savunmayı da bilmişti. Mühimmat ve teçizat sıkıntısı içindeki Meclis Hükümeti bu zaferle kendine geldi (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 67).

Çocuklara vatan sevgisini aşılayan ilk kurum ailedir ve şerbetçi çocuğun da annesi onun iyi bir vatansever olabilmesi için elinden geleni yapmıştır:

Duvara şiiri yazmaya başladım. Annemin duvardaki kömür lekelerini görünce kızacağımı düşündüm. “Ne yazıyor burada?” diye sordu. “Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak, yazıyor” dedim. “İnşallah” dedi annem (Yaşar ve Ortaylı, 2023, ss. 81-82).

Vatanın kurtulması bir bayram havasında kutlanmıştır, her kesimden insan meydanlara inip bu coşkudan mahrum kalmak istememiştir:

Nibayet 30 Ağustos’ta o büyük haberi aldık. İnsanlar sokakta “Vatanımız kurtuldu, vatanımız kurtuldu!” diye sevinç çığlıkları atıyordu. Yaşlı başlı dedelerin, ellerindeki bastonları havaya kaldırarak “Yaşaaa!” diye bağırdıklarını, çocuklar gibi sevindiklerini gözlerimle gördüm (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 87).

Mustafa Kemal Paşa 2 Ekim’de Ankara’ya geri geldi. Hepimiz oradaydık. Hepimiz dediysem, sadece bizim mahalle değil. Ankara’daki herkes. Evde basta yataklarında yatan yaşlılar bile, kundaktaki bebekler bile geldiler kutlamaya. Hep beraber bağırarak. Sesimiz gökleri buldu: “Vatan kurtulduuuuu!” (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 89).

Vatanın insan hayatındaki önemi ilgili eserde şöyle anlatılmıştır:

Vatansız çocuk olmazsa, çocuksuz da vatan olmaz (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 95).

Bayrak

Türk milleti için tarihsel süreçte vatan ve millet sevgisi yüce bir imana dönüşmüştür. Vatan ve millet sevgisinin, birlik ve beraberliğin, bağımsız yaşamanın en anlamlı ve en önemli unsurlarını Türk kimliğinin ve kültürünün ayrılmaz bir parçası olan bayraklarımız ve sancaklarımız teşkil etmektedir (Soysal, 2010). Bayrak öncelikle ulusun bağımsızlığının, birliğinin göstergesi olup milleti millet yapan unsurlardandır. Şehitlerimizin al kanlarının sembolü olan bayrağımız, vatanımızı zor şartlarda kazandığımızın da nişanesidir.

Bayrak bir milletin bağımsızlığının en önemli sembolüdür, her millet için bayrak kutsaldır ve bayrağa saygı duymak gerekmektedir. İncelenen eserde Atatürk’ün farklı milletlerin bayraklarına olan bakış açısı dile getirilmiştir:

Mustafa Kemal Atatürk, İzmir’in kurtuluşu sonrasında hükümet konağına girerken merdivenlere serilen ve ‘Onlar işgal ettiklerinde Türk bayrağını yere sermişlerdi’ denilerek çiğnenmesi istenen Yunan bayrağını kaldırtıp ‘Bayrak bir milletin namusudur, ayaklar altına almamaz’ diyecek kadar gerçek şövalyedir’ (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 89).

Bağımsızlık

Bağımsızlık, sadece sınırlarla belirlenmiş toprak parçasına sahip olmak, ulusal bir marş ve bayraktan ibaret olmayıp, milletlerin kendi kaderlerine kendilerinin hâkim olmasıdır (Özdemir, 2007). Mustafa Kemal Atatürk’e göre bağımsızlık siyasi, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her alanda olmalıdır. Nitekim Mustafa Kemal Atatürk’ün önderlik ettiği Türk kurtuluş ve bağımsızlık savaşı dünya üzerindeki diğer sömürge altındaki uluslara da örnek olmuştur.

Savaş yıllarında Türk topraklarının işgal altında olması halkı son derece rahatsız etmektedir:

Birlik olup düşmanı yurttan atmanın yollarını arayacaklar (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 26).

Vatanın işgal altında olması yalnızca yetişkinleri değil, çocukları da üzen bir durumdur. Bu nedenle halk tek vücut olmuştur:

Annem gülsün diye daha çok haber götürüyordum eve ama gülmüyordu annem. İyi haberler götürmüyordum ki, nasıl gülsün? Bir haber alıyorduk, Alışveriş işgal edilmiş. Bir haber, Balıkesir’i Yunanlılar işgal etmiş. Yunanlılar Bursa’da. Ne Balıkesir’in nerede olduğunu biliyordum ne Bursa’nın. Ama işgal edilen topraklarımızın adını duydukça sanki birisi benim bedenimden et koparıyormuş gibi hissediyordum (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 49).

Düşmanların vatan topraklarını terk etmesi büyük bir mutluluktur:

İyi haberler aldığımızda akşam mahalleye koşu koşu geliyordum. “Anaaaa Iğdır’i geri almışız!”, “Anaaa isyan bastırılmış!”. Ne Iğdır’ın ne Kars’ın nerede olduğunu biliyordum. Ama geri aldığımızı duyduğumda buralar hep benim evimmiş gibi seviniyordum (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 49).

Nisan ayında cepheden güzel haber geldi: İnönü’de askerlerimiz Yunan kuvvetlerini yenmişler. Düşman geri çekilmiş. Ankara sokaklarında bir hafta boyunca hep bu konuşuldu. Bütün gün sokakta “Ne demiş ne demiş, bir daha söyleyiver ne demiş?” diye geçdim (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 60).

Sabiden kutlu yorduk. Bütün camiler ışıklandırıldı, sokaklarda birbirine sarılan kaç kişi gördüm, sayamadım (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 61).

Arka arkaya haberler geliyordu. Uşak kurtuldu! Eskişehir kurtuldu! Balıkesir kurtuldu! Aydın kurtuldu! Manisa kurtuldu! İzmir kurtuldu! Bursa kurtuldu! Annem sevinçten ağlıyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, ss. 87-88).

Gazetelerden gelen güzel haberleri ezberliyordum. Zafere almıştık bir kere, hep zafere haberleri almak istiyordum. Hep zafere olsun, hep şenlik yapalım, hep fener alay olsun, herkes hep gülsün, anneme hep güzel haberler vereyim istiyordum (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 94).

Vatan kelimesinin anlamını o dönemdeki çocuklar da idrak etmiştir ve vatan bağımsızlığı onlar için her şeyden önemlidir. Öyle ki Mehmet Akif Ersoy’un oğlu Emin, babasının yazdığı şiirin yarışmada kazanılmasını çok da önemsememekte çünkü vatanın kurtuluşu her şeyden önemlidir:

Emin'e inşallah yarışmayı baban kazanır dedim. "İnşallah ordumuz kazanır" dedi (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 59).

Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya yazdığı mektup, bağımsızlığın Türk milleti için önemini göstermektedir:

İsmet Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekmiş. Demiş ki: "Düşman, binlerce ölüsüyle doldurduğu savaş meydanını silahlarımızı bırakmıştır." Mustafa Kemal Paşa da "Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makûs talibini de yendiniz. İstila altındaki topraklarımızla beraber bütün vatan, bugün en ücra köşelerine kadar zaferinizi kutluyor" diye yazmış (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 61).

İnsan Hakları

İnsan hakları; kişilerin doğuştan sahip oldukları siyasal iktidar karşısında cinsiyet, yaş, inanç ve düşünce farkı gözetilmeksizin eşit oldukları devredilemez haklardır. İnsanların doğuştan sahip olduğu bu haklarının güvence altına alınması, tarihî süreçte insanlığın en büyük mücadelelerinden birisi olmuştur. Öyle ki bu uğurda, krallıklar yıkılmış, imparatorluklar parçalanmış, yeni yönetimler ve yeni devletler ortaya çıkmıştır (Kuyaksil, 2012).

Savaşta ailelerini kaybeden çocukların mağduriyet yaşamamaları sağlanmış ve onların hakları bir kurum takibinde gerçekleşmiştir:

Türkiye on yılı geçen bir süre harp etti. Babalar harpte öliyor, anneler yokluk ve hastalığa dayanamıyordu. Sahipsiz çocuklara kim bakacaktı? Yüzlerce, binlerce çocuk öksüz kaldı. Bunların sokaktan toplanması, himaye edilmesi, okutulup eğitim görmesi veya zanaat öğretilmesi için ilk yapılan iş; Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni kurmaktı. O günkü Türkiye'de bu çocukları ailelerin alması ve bakması imkânı geniş değildi. Cemiyet o görevi görüyordu. 1920'lerden beri çalışan bu kurumun adı sonradan Çocuk Esirgeme Kurumu oldu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 71).

Diğer

Türkiye Büyük Millet Meclisi

Halkın yönetime katılmasının sembollerinden olan meclis ülkemizde III. Selim döneminde Meclis-i Mebusan adıyla karşımıza çıkmaktadır. II. Meşrutiyetin ilanıyla hız kazanan meclis çalışmaları Mondros Mütarekesi ve sonrasında İstanbul'un işgaliyle çalışmalarına ara vermek zorunda kalmış ve kapatılmıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Anadolu'da başlayan Millî Mücadele 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi olarak yerini almıştır (Yardımcı, 2020). Atatürk'ün önderliğinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin aldığı kararlar doğrultusunda hazırlanan anayasal düzenlemeler, Türk toplumuna yeni bir yaşam biçimi hazırlamıştır (Baran, 2021, s.98).

İlk Meclisin açılış kulaktan kulağa yayılmış ve halk arasında heyecan yaratmıştır. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları bu süreci çok hızlı şekilde idare etmişlerdir:

Arkada birileri "Büyük Millet Meclisi açılıyor, vatanımızın kurtuluşu yakın!" diye bağırıyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 36).

Mustafa Kemal Paşa'yla arkadaşları balkona çıktılar. Ustaların hızlıca bitirdikleri binaya Türkiye Büyük Millet Meclisi dediler (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 37).

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması, Türk milletinin hür iradesini temsil edebilmesine fırsat sağlamıştır. 23 Nisan günü, Ulusal Bayram olarak ilan edilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılalı bir yıl olmuştu bile. Sabah koşa koşa mektebe gittim. O gün de tören alanına arkadaşlarımızla gittim. O günü Kemal Paşa Millî Bayram ilan etti (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 63).

Mehmet Akif Ersoy

Mehmet Akif Ersoy, hem vatani ve halkı için verdiği mücadeleyle hem de kişilik özellikleriyle idealize kahramanlarımızdan biridir. Akif, birçok alanda kendini geliştiren ve farklı mesleklerde halkına hizmet eden bir aydındır. O, hayatı boyunca şair, yazar, siyasetçi, veteriner hekim, öğretmen, öğretim üyesi, vaiz ve hafız olarak halkın bilinçlenmesi, ilerlemesi için çabalayan çok yönlü biridir (Kaplan Alptekin ve Yavuz, 2021).

Millî Mücadele'nin ilerlemesinde ve başarıya ulaşmasında ilk günden beri Mehmet Akif yer almıştır.

Mustafa Kemal, düşünürlere, edebiyatçılara, yazarlara çok önem verir ve onların hep yanında, yakınında olmasını önemserdi. Meclisin açılışının hemen ardından "Burada ulemaya ibtiyâç vardır" diyerek İstiklal Marşımızın şairi Mehmet Akif Ersoy'u da Ankara'ya davet etmişti" (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 45).

Mehmet Akif'in şiirlerinde bir ulusun kötü bir rüyadan uyanışının mesajları vardır:

Emin, Mehmet Akif'in oğluydu ve babasının şiir yazdığını söyledi ve gerekçesini şöyle açıkladı "Hani analarımız bizzi uyuturken ninni söylüyor ya. Seninki de söylemiştir kesin. Bizzi uyuturken şarkı, türkü söylüyorlar ama uyandırırken bir şey demiyorlar. Bence bu uyandırma şarkısı gibi bir şey. Hani herkes uyansın, herkes birlik olsun, birbirine sarılsın, kocaman ordu olsun diye" dedi (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 57).

Mehmet Akif'in içindeki hırs onun günlük yaşamına yansımıştır:

Odasına kapanıp saatlerce çalışıyor. Din gece uykusundan uyanmış, aklına bir şeyler gelmiş. El yordamıyla kalemini arayıp bulmuş ama bu sefer de kâğıt bulamamış. Yatağından doğrulup duvara yazmış şiiri. Sabah uyandım, duvarda Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım, yazıyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 59).

Türk halkı adına Mehmet Akif'e şükranlarını dile getirmek amacıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendisine Millî Şair unvanı verilmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 12 Mart 1921 tarihli oturumunda, Mehmet Akif'in İstiklal Marşı'nı Millî Şair olarak kabul etti. İstiklal Marşı dünyadaki millî marşların ekserisinin aksine, sade bir üsluptan ve slogan hâlindeki deyişlerden çok dantel üsluplu bir felsefeyi aksettirir (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 59).

Millî Birlik ve Beraberlik

Millî birlik ve beraberlik, milliyetçilik duygusuna dayanmaktadır. Nitekim Millî Mücadele de Türk milliyetçiliğinin fikirde ve eylemde faaliyete geçirilmesiyle kazanılmıştır. Millî birlik ve beraberlik duygusu ulus üzerinde birleştirici, bütünleştirici, bireyleri millî çıkarlar etrafında kenetleyici, kendisine ve mensup olduğu milletine tam güveni sağlayıcı bir duygudur (Şehirli, 2000).

Kurtuluş Savaşı yıllarında halkımız millî birlik ve beraberlik hissi çevresinde kenetlenerek askerlerine ve mensup oldukları milletlerine destek olmuştur:

Caminin arkasındaki evlerden birinde kadınlar hep birlikte toplanıp büyük dokuma tezgâhında bez dokuyorlardı. Bu bezlerden askerlerimize çadır dikeceklermiş. Bazen sabaha kadar dokudukları oluyordu (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 53).

"Silah tamirhanesi Ankara'ya taşınacakmış. Kadınlarımızı da iş düşecek, onlar da çalışırlar" dedi adam. "Benim anam da çalışır abi" dedim (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 55).

Anneler arada sırada silah atölyesine çalışmaya gidiyorlardı. Kadınlar da çalışıyordu cephede silah yetiştirmek için (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 64).

Millî birlik ve beraberlik hedefine ulaştığında herkesi ortak bir heyecan sarmaktadır:

Birlik olmak için işaret bekliyorduk aslında. Mesela Meclis'in açıldığı gün nasıl herkes birlik oluvermişti. Zülküf Hoca'yla Kamil Dayı bile çocuk gibi sarılmışlardı birbirlerine (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 57).

Kurtuluş Savaşı yıllarında millî birlik ve beraberlik tutkusu etrafında toplanan halkımızın çalışmalarını engelleyen dış etmenler olmasına rağmen halkımız bu amacından hiçbir şekilde vazgeçmemiştir:

Kış çok zor geçti. Yağan kar bir türlü kalkmak bilmiyordu. Evlerimizde ısınmaya çalışırken cephedeki askerlerimiz için dua ettik (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 59).

Kadın "Her yerden akın akın şehit çocuğu geliyor kız kardeşim, her yerden. Aç kalmışlar. Ayakları çıplak. Yolda gelirken yanmış tarlalardan buğday tanesi toplayıp da yemişler. Burada rahatları iyi. İyi bakıyoruz çocuklara. Hepsi memleketin evladıdır, hepsi hepimizin evladıdır" dedi ve İhsan'ı yanına aldı (Yaşar ve Ortaylı, 2023, s. 70).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada çocuk yapıtlarında Cumhuriyet ve Atatürk temalarının ne şekilde incelendiği belirlenmek istenmiştir. Bu amaçla Şermin Yaşar ve İlber Ortaylı'nın kaleme aldığı *Cumhuriyet'in İlk Sabahı* isimli yapıtı değerlendirilmiştir.

Eserde Kurtuluş Savaşı sürecinde binlerce askerin şehit, cepheden dönenlerin ise ya gazi olduğu ya da ayakta durmaya takati olmayacak kadar güçsüz oldukları anlatılmıştır. "Millî Mücadele'yi kazandıran, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu hazırlayıp bugünlere gelmesini sağlayan bu cephede verilen hayatlardır." (Mert, 2011, s. 171). Geçmişte yaşanan ve bir ülkenin kaderini belirleyen bu savaşın farklı yönleri ile değerlendirilip çocukların anlayabileceği şekilde aktarılması önemlidir. Öyle ki bu tür anlatımlar, çocukların tarihi gerçekleri öğrenmelerinin yanı sıra vatan sevgisi ve vatandaşlık bilincini de kazanmalarını sağlayacaktır. Bununla birlikte

onlara kazandırılmak istenenlerin daha etkili, kalıcı ve zevkli hâle gelmesini de sağlayacaktır (Erdal ve Eğridere, 2018).

İncelenen eserde yalnızca Mehmetçik'in değil; kadınların ve çocukların da başrolde oldukları belirlenmiştir. Kadınlar cephedeki askerlere yiyecek ve giyecek temin etmeye çalışmaktadır, çocuklar ise babalarının yokluğunu hane halkına hissettirmeden evin geçimini sağlamakla görevlidir. Bu sonuç Erdal ve Eğridere (2018), tarafından yapılan çalışmanın bulgularıyla örtüşmektedir. Araştırmacılar inceledikleri kitaplarda, Mehmetçiklerin dışında Türk milletinin ve Türk kadınlarının da vatanseverliğini ve korkusuzluğunu yansıtan örnekler olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Çocukların bu tür kitaplar okuması savaşın farklı yönlerini görmelerini sağlar. "Toplum bünyesinde kalıcı izler bırakan, kahramanlık zamanlarını ya da ağır felaket günlerini hatırlayıp o durumlara bir daha düşmemek adına toplum bilincini tazeleyen tarihî hikâyelere çocuklarımızın her zaman ihtiyacı vardır" (Kıymaz, 2010, s. 109).

Cumhuriyet ve Atatürk değerlerine incelenen eserde yeteri kadar yer verildiği sonucuna ulaşılmıştır. Atatürk, halka güven aşılayan ve ülkenin geleceğini değiştirecek baş isim olarak yansıtılmıştır. Bununla beraber Atatürk'ün belirlemiş olduğu yönetim şekli olan Cumhuriyet'in en doğru yönetim şekli olacağına halkın inancının tam olduğu söylenmiştir. Bu çalışmanın bulgularının aksine (Çelik ve Sezer Arıç, 2022) tarafından yapılan çalışmada Atatürk ve Cumhuriyet değerlerine 1950-1990 yılları arasında basılan kitaplarda oldukça az rastlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu yönüyle araştırmacının bulgularıyla örtüşmemektedir.

Gerçek olayların anlatıldığı, gerçek hayatta yaşamış ve çocuklara rol model olabilecek kişilerin kahraman olarak seçildiği eserler, çocuklar üzerinde daha fazla etki alanına sahiptir. Tarihte yer almasından dolayı çocuktaki gerçeklik ve inandırıcılık duygusunu kuvvetlendiren kahramanlar çocukların başkalarındaki kişilik özelliklerinin nasıl vurgulandığını anlamalarını ve kendilerinde olumlu karakter özellikleri oluşturmalarını sağlar (Singh ve Lu'dan akt. Ceran, 2015, s. 138). İncelenen eserde Atatürk, cephede dahi kitap okuması, savaşı büyük bir soğukkanlılıkla yönetmesi, ülkenin kaderini değiştirecek zekâyâ sahip olması yönleriyle çocuklara rol model olabilecek niteliktedir. Yalnız Atatürk değil, İstiklal Marşı'ndan dolayı kazandığı ödülü kabul etmeyen Mehmet Akif Ersoy'un vatansever yönüne vurgu yapılmıştır.

Çocukların Atatürk'ü tanımalarını ve onun inkılaplarının önemini anlamalarını sağlaması bakımından çocuk kitaplarının önemli rol üstlendikleri söylenebilir. Bu yönü ile ilgili eserin çocuklarda millî bilinç oluşturacak ve vatan sevgisi aşılayacak nitelikte olduğu görülmüştür. Çocuk kitaplarında tarihî konulara ve kahramanlara yer verilmesinin faydalı olacağı söylenebilir.

Etik Beyan

"Çocuk Romanlarında Cumhuriyet ve Atatürk İletileriyle İlgili Tespitler" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aydın, N. Z. (2022). Atatürk dönemi zafer bayramı kutlamaları (1929-1938). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 54-73. (100. Yılında Kocatepe- Büyük Taarruz Özel Sayısı).
- Aydın, N. Z. (2022). Aydın gazetesine göre aydında milli bayram kutlamaları (1937-1939). *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 8(2), 561-587.
- Baran, E. (2021). Millî mücadele yıllarından itibaren Türk romanlarında Türkiye Büyük Millet Meclisi ve temsilcileri, *TBMM'nin açılışının 101.yıl dönümünde Türk demokrasi tarihi yazıları* (Ed: İsmet Türkmen, Yunus Emre Tekinsoy, Murat Hanılçe, Nazım Boy, Fatih Erarslan) Ankara: Berikan Yayınevi.
- Cavga, S. ve Eyüp, B. (2021). Şermin Yaşar'ın çocuk kitaplarındaki eğitsel iletilerin incelenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 9 (4), 1400-1420.
- Ceran, D. (2015). Çocuklara rol model olması bakımından Millî mücadele kahramanları ve edebi eserlere yansımaları: "Kurtuluşun Kahramanları" kitap dizisi örneği. *Tarih Okulu Dergisi*, 8(24), 135-157.
- Çelik, N. N. ve Sezer Arıç, A. (2022). Resimli çocuk kitaplarında Atatürk ve Cumhuriyet değerlerinin incelenmesi (1950-1997). *Uluslararası Çocuk Edebiyatı ve Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 58-76.

- Erdal, K. ve Eğridere, Z. Z. (2018). Çocuk kitaplarında Çanakkale Savaşı. *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 92-110.
- Erdem, B. U. (2021). *Çocuklar için Cumhuriyet*. İstanbul: Ren Kitap.
- İdi Tulumcu, F. (2015). *Güncel çocuk kitaplarında yer alan değerler* (Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Kaplan Alptekin, T. ve Yavuz, R. İ. (2021). Çocuk kitaplarında rol model bir kahraman: Mehmet Akif Ersoy. *Turkish Studies - Language And Literature*, 16(5), 55-76.
- Kıymaz, M. S. (2010). Millî hafıza açısından kahramanlık hikâyeleri: 'İleri Yavrutürk' dergisi örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (4), 103- 117.
- Kuyaksıl, A. (2012). *İnsan bakları (Kavram, tarihçe, korunması ve geliştirilmesi)*. Gaziantep: Ada Kitapevi.
- Mert, H. (2011). Çanakkale'de ölüm. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1, 151-172.
- Miles, M. B. ve Huberman, M. A. (1994). *Qualitative data analysis*. Sage Publication.
- Murat, T. (2016). Askeri ve siyasi yönleriyle Mustafa Kemal Atatürk'ün ileri görüşlülüğü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26(1), 307-317.
- Özdemir, E. (1983). *Yazı ve yazımsal türler*. İstanbul: Varlık Yayınları.
- Özdemir, E. (1996). *Yazılı ve sözlü anlatım sanatı*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Özdemir, N. (2007). Atatürk'ün bağımsızlık anlayışı. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(14), 191-201.
- Özen, B. (2022). Göç ve mültecilik konularını işleyen resimli çocuk kitapları. *İmgelem*, 6(11), 517-538.
- Sever, S. (2007). Çocuk kitaplarında bulunması gereken temel özellikler. *İlköğretimde Çocuk Edebiyatı*. (Ed. Zeliha Güneş). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Soysal, M. E. (2010). Tarihsel süreçte bayrak ve sancaklarımız. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 17 (42), 209-239.
- Şehirli, Y. A. (2000). Atatürk, millî birlik ve beraberlik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 16(46), 117-133.
- Taşcıoğlu, Ö. L. (2018). Vatan kavramı ve Türk milleti için vatanın önemi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (71), 221-230.
- Taşdemir, M. (2005). Eğitsel bir materyal olarak çocuk hikâye ve romanlarının nitelik düzeyi. *Millî Eğitim Dergisi*, 33(168), 7-29.
- Temizyürek, F. (2003). Türkçe öğretiminde çocuk edebiyatının önemi, *TÜBAR*, (13), 161-167.
- Türkçe Büyük Sözlük (2005). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ulucan, D. (2013). Eşitlik ilkesi ve pozitif ayrımcılık. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 15, 369-383 (Özel Sayı).
- Yardımcı, M. (2020). İlk TBMM binası ve Sinop Vekili Mehmet Şerif Bey'in Meclis faaliyetleri. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 126(248), 199-210.
- Yaşar, Ş. ve Ortaylı, İ. (2023). *Cumhuriyet'in ilk sabahı*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yılmaz, O. (2016). Çocuk kitaplarında bulunması gereken özellikler. *Okul öncesinde çocuk edebiyatı ve medya el kitabı* (Ed: T. Şimşek). Ankara: Grafiker Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

No one can deny the importance of children's literature products, as well as family, school, and close environment in formation of children's personalities. Oral literature products that appeal to the imagination of the child have superior qualities, have an aesthetic dimension, are suitable for their vocabulary, can develop their mother tongue, contain national and universal values, contribute to their psycho-sociological development, listen/read and enjoy (Temizyürek, 2003). The authors prepared them according to the age group characteristics of the children's stories, tales, fables, novels, memoirs, biographical works, travel writings, poems, etc. appeal to their feelings, thoughts, tastes, and dreams. Products are in children's literature. Thanks to these products, the children's world of thought is shaped, he has a pleasant time, he comprehends abstract concepts by embodying them, he develops his vocabulary, and by identifying with the heroes he enables him to take a role model for himself. The importance of children's literature products in children's discovery of the outside world, their understanding of life, and the formation of their ideals for the future is undeniable. In this respect, children's literature products guide them in the child's perspective on life, although not as much as family and school. For this reason, we should analyze the preparation of children's literature products, and children's world and create its features and works. The moment a child begins to perceive the environment, some messages are conveyed by the family and his immediate environment through verbal suggestions. As the child begins to read, children's books assume this role. Depending on the child's age group topics and values in the books differ and are communicated gradually. Values are the elements necessary for healthy personality development, facilitating the adaptation to social life, regulating social life, and ensuring the realization of cultural transfer (İdi Tulumcu, 2015). These elements are in national and universal dimensions and constitute the ideal human type. Children's books

have a colossal effect on a child's personality and behavior formation. It is very natural for him to incorporate what he saw, learned, and internalized from a young age into his life (Özen, 2022). In this direction, the source of the subjects covered in children's books is real life. One of the most important topics covered in children's books is the themes of the Republic and Atatürk. These themes are mostly conveyed to children through historical stories and novels. Books dealing with historical subjects are mostly the products of the early youth period. Such products arouse national historical awareness and patriotism in children and enable the development of these feelings (Kıymaz, 2010). In the development process of children, children's books are like their window to the outside world. In this process, families at home and teachers at school recommend different types of books according to their needs. Whatever type of book it is, it contains a message for children. Books used to support children's cognitive development and knowledge universe are generally called "instructional children's books" (Sever, 2007, p. 6). There is an idealized approach in books of this nature. The stories and novels that take the subject from history take the child to the past and inculcate the importance of historical consciousness, national consciousness, patriotism, independence, and living freely. The child, who learns from his past and learns a lesson, will realize the true meaning of the land he has stepped on and take firmer steps toward the future (Erdal and Egridere, 2018). Based on the aforementioned features of children's novels, the novels *Cumhuriyet'in İlk Sabahı* by Şermin Yaşar and İlber Ortaylı were examined in this study. In this direction, the findings were evaluated under eight main headings: *Republic, Atatürk, Equality, Homeland, Flag, Independence, Human Rights, and Others*. "It is the lives given on this front that won the National Struggle, prepared the foundation of the Republic of Turkey, and brought it to today" (Mert, 2011, p. 171). In the work, it is explained that thousands of soldiers were martyrs during the War of Independence, and those who returned from the front were either veterans or were so weak that they could not stand. It is essential that this war, which took place in the past and determined the fate of a country, is evaluated with different aspects and conveyed in a way that children can understand. Such expressions will enable children to learn historical facts as well as gain patriotism and citizenship awareness. In addition, it will also ensure that what is wanted to be gained to them becomes more effective, permanent, and enjoyable (Erdal and Egridere, 2018). In the analyzed work, it has been determined that not only Mehmetçik but also women and children are in the lead roles. Women are trying to provide food and clothing to the soldiers at the front, while children are responsible for providing for the household without their father's absence being felt by the household. This result is in line with the findings of the study conducted by Erdal and Egridere (2018). In the books they examined, the researchers concluded that there are examples reflecting the patriotism and fearlessness of the Turkish nation and Turkish women in addition to the Mehmetçiks. Children's reading of such books allows them to see different aspects of war. "Our children always need historical stories that leave permanent traces in the society, remember the heroic times or the days of heavy disasters and refresh the social consciousness in order not to fall into those situations again" (Kıymaz, 2010, p.109). In conclusion, we can say that the values of the Republic and Atatürk are given enough space in the examined work. The author portrayed Atatürk as the chief name who instilled confidence in the people and would change the country's future. However, it has been said that the people believe that the republic, which is the form of government determined by Atatürk, will be the most correct form of government. Contrary to the findings of this study (Çelik and Sezer Arıg, 2022), it was concluded in the study conducted by Atatürk and the Republic that the values of Atatürk and the Republic were rarely encountered in the books published between 1950-1990. This aspect does not coincide with the findings of the study. It can be said that children's books play an important role in helping children get to know Atatürk and understand the importance of his reforms. It has been seen that the work related to this aspect is capable of creating national consciousness and instilling patriotism in children. It can be said that it would be beneficial to include historical subjects and heroes in children's books.

Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye* Adlı Romanında Cumhuriyetçi Açılımlar

Saniye KÖKER¹

Öz

Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk milletinin varlık yokluk mücadelesi verdiği İstiklal Harbi sonucunda kurulmuştur. Cumhuriyet'in dayandığı esaslar üzerine inşa edilen yeni Türk Devleti, sistematik bir biçimde kendi yapısal düzenini tesis ederken aynı zamanda yeni bir toplum modeli de oluşturmaya çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Cumhuriyet'in dayandığı esasların toplum tarafından benimsenmesi kolay olmamıştır. Yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti bu sorunu aşmak için aydın kadrolar oluşturmuştur. Devlet ile Cumhuriyet'in kurucu aydınları arasında tesis edilen bu ilişkide Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kendi idari, askeri, iktisadi, siyasi yapısını kurarken toplum kesiminin bu düzene alıştırılması görevini de aydınlar üstlenmiştir. Cumhuriyet'in kurucu aydın kadrosu içinde edebiyatçı kimliğiyle yer alan Halide Edip Adıvar, *Vurun Kahpeye* adlı romanıyla hem Cumhuriyet'e giden o sıkıntılı süreci anlatmış hem de Cumhuriyet'in dayandığı esaslara göndermede bulunmuştur. Millî mücadele hareketinin ve millî mücadele ruhunun işlendiği *Vurun Kahpeye* romanında, Cumhuriyet'in kurucu niteliklerinden olan laiklik, milliyetçilik ve halkçılık ilkelerinin birer kavram olarak ele alınmaktan ziyade, bu ilkelerin işaret ettikleri anlamlar yönüyle romanda yer aldığı görülmektedir. Cumhuriyet'in dayandığı esaslar, yazarın bakış açısına göre kurmaca bir yolla dile getirilmiştir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemleri kullanılarak *Vurun Kahpeye* romanı, Cumhuriyetçi açılımlar doğrultusunda incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet, Laiklik, Milliyetçilik, Halkçılık, Vurun Kahpeye.

Republican Expansions in Halide Edip Adıvar's Novel *Vurun Kahpeye*

Abstract

The new Republic of Turkey was established as a result of the War of Independence, in which the Turkish nation struggled for existence and non-existence. The new Turkish State, which was built on the principles on which the Republic was based, tried to establish a new social model while systematically establishing its own structural order. In the first years of the Republic, it was not easy for the society to adopt the principles on which the Republic was based. The new Turkish Republic Government has formed intellectual cadres to overcome this problem. In this relationship established between the state and the founding intellectuals of the Republic, while the Turkish Republic Government established its own administrative, military, economic and political structure, the intellectuals also took on the task of accustoming the society to this order. Halide Edip Adıvar, who is among the founding intellectuals of the Republic with her literary identity, not only told the troublesome process that led to the Republic, but also tried to show the principles on which the Republic was based, with her novel *Vurun Kahpeye*. In the novel *Vurun Kahpeye*, in which the national struggle movement and the spirit of national struggle are processed, the principles of secularism, nationalism and populism, which are the founding characteristics of the Republic, are included. However, these principles are included in the novel in terms of the meanings they point to, rather than being treated as concepts. The principles on which the Republic is based are expressed in a fictional way according to the author's point of view. In this study, the novel *Vurun Kahpeye* was examined in line with the Republican expansions, using qualitative research methods.

Key Words: Republic, Laicity, Nationalism, Populism, Vurun Kahpeye.

Atıf İçin / Please Cite As:

Köker, S. (2023). Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye* adlı romanında Cumhuriyetçi açılımlar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 32-45. doi:10.33206/mjss.1328541

Geliş Tarihi / Received Date: 17.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Kayseri Üniversitesi, Develi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, saniyekoker@kayseri.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-5305-3219

Giriş

Türk milletinin varlık yokluk mücadelesi vererek kazandığı İstiklal Harbi neticesinde Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin de temelleri atılmıştır. Ancak gerek Cumhuriyet'e giden süreç gerekse de Cumhuriyet'ten sonraki süreç hayli meşakkatlı geçmiştir. Bu süreçte karşılaşılan sorunların başında Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin niteliklerinin topluma tanıtılması gelmiştir. Zira bir toplumda yerleşik inançların, kabullerin, yaşam tarzının değiştirilmesi ve dönüştürülmesi devletlerin değişmesinden çok daha zordur. Bu nedenle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Atatürk ilke ve inkılaplarının benimsenmesi hususunda yaşanan sorunlara çözüm üretmek amacıyla devlet tarafından aydın kadrolar oluşturulmuştur. Devlet ile Cumhuriyet'in kurucu aydınları arasında tesis edilen bu ilişkide devlet, toplumu yeniden yapılandırma amacına yönelik politikaları belirlerken, bu dönemin aydınlardan özellikle Batıcı ve Ulusalıcı olanlar da çağdaş Cumhuriyet'in ideolojik temellerinin belirlenmesinde rol oynamış, bu politikaların halk kesiminde yeni bir anlam kazanmasına yardımcı olmuştur (Hülür-Demirpolat, 1999, ss. 368-370). Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti Devleti kendi idari, askeri, iktisadi, siyasi yapısını kurarken toplum kesiminin bu düzene alıştırılması görevini de aydınlara üstlenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet'in niteliklerini, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yaslanacağı ilkeleri topluma tanıtmada konusunda Türk romancıları ön sırada yer almıştır. Bu romancılardan Halide Edip Adıvar (1884-1964), Milli Edebiyat akımı içinde yer almakla birlikte Cumhuriyet'in ilk yıllarında da eser vermiş, Cumhuriyet'in kurucu aydın kadrosu içinde edebiyatçı kimliğiyle bulunmuştur. Yeni bir devletin kurulduğu, yeni bir toplumsal yapının inşa edildiği Cumhuriyet'in ilk yıllarında Halide Edip Adıvar, romanlarıyla bu sürece hizmet etmiştir. Yazarın *Vurun Kabıpeye* (1923) adlı romanı "Cumhuriyet'e giden o sıkıntılı sürecin" ve imkânsızlıklar içinde geçen savaş günlerinin kurmacaya dönüştürülmüş hâlidir (Andı, 2006, s. 166). Bu romanıyla Halide Edip Adıvar, sadece Cumhuriyet'e giden sıkıntılı süreci anlatmakla kalmamış aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin niteliklerini topluma hissettirmeye çalışmıştır.

Milli mücadele hareketinin ve milli mücadele ruhunun işlendiği *Vurun Kabıpeye* romanında Cumhuriyet'in kurucu niteliklerine dair bazı açılımların olduğu görülür. Bu açılımların başında "laiklik, milliyetlik ve halklık" ilkeleri gelir. Cumhuriyet'in vasıflarını ortaya koyan ve anayasada yer alan bu ilkeler, *Vurun Kabıpeye* romanında açıkça dile getirilmeyip bu ilkelerin işaret ettiği niteliklere dair göndermeler şeklinde romanda yer alır. Bu nedenle konunun daha iyi anlaşılması adına öncelikle Cumhuriyet'in kurucu niteliklerinden olan laiklik, milliyetlik ve halklık ilkeleri hakkında bilgi verilip ardından bu ilkelerin romandaki açılımları tespit edilmeye çalışılacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Laiklik İlkesi

Din ile dünya işlerinin birbirinden ayrılması anlamına gelen laiklik, Cumhuriyet ideolojisinin de en önde gelen ilkelerinden biridir. Öyle ki İstiklal Harbi kazanılır kazanılmaz Mustafa Kemal'in yaptığı ilk işlerden biri, dinin toplum hayatındaki rolüne dair söylemlerde bulunması olmuştur. İslam'a karşı olmadığını, İslam'ın akılcı bir boyutunun olduğunu dile getiren Mustafa Kemal'in bu söylevlerinin hedefinde, statüleri devletçe tanınmayan din adamları, dini siyasal amaçlar uğruna kullanan kesimler yer almıştır (Zürcher, 2009, s. 46). Mustafa Kemal, din başta olmak üzere, fertlerini birbirine sıkı sıkıya bağlayan bir dizi toplumsal değerlere göre yaşamını şekillendiren, yüksek değerlere sahip bir toplumun içinde bu düşüncelerini dile getirmiştir. Bu toplumun fertleri yıllardır süregelen kurallara ve ölçütlere göre yaşamını idame ettirmiş dolayısıyla meydana gelebilecek herhangi bir değişim, toplumun değer yargılarıyla çeliştiğinde bir direne karşılaşmıştır. Bir toplumda en yüksek sayılan değerlerin, özellikle böyle zamanlarda ortaya çıktığını söyleyen Berkes (2006, s. 20), bu değerlerin dinsel değerler kılığına girmeye de meyilli olduğunu işaret eder. Dini "geleneğin en son sığınağı, en son savunma kalesi" olarak değerlendiren Berkes, topluma mâl olmuş, toplum içinde kök salmış birçok alışkanlığın kolaylıkla dini bir karakter kazandığını belirtir. Toplumların yaşamında zorunlu nedenlerden ötürü bir değişim ortaya çıktığında ise "o zamana dek açıkça din şemsiyesinin altına girmemiş birçok kişi değişme yağmuru karşısında bu şemsiyenin altında toplanmaya başlar." Mustafa Kemal de bu tehlikeyi sezmiş olmalı ki işe ilk olarak din konusundan başlamıştır. Zira Tanzimat'tan beridir yürütölen modernleşme hareketleriyle yeni bir ulus inşa sürecine giren Türk toplumunda din, daima halledilememiş bir mesele olmuş, din ve devlet ilişkileri sağlıklı bir zemine oturtulamamıştır. Her ne kadar din, tümöyle toplumdan dışlanmamış olsa da pozitivist anlayış etrafında yetiştirilmiş Cumhuriyetin kurucu kadroları, uygulamaya koydukları laiklik ilkesiyle tansiyonu daima yüksek tutmuştur (çan, 2012, s. 3). İleride laiklik şeklinde ilkeleşecek olan bu anlayışın din karşıtı bir söylem geliştirmedeğini, dinin rasyonel boyutta algılanması için gerekli önlemlere başvuran bir seyir izlediğini söylemek mümkündür.

Mustafa Kemal'in kurucusu olduğu ve son kez katıldığı Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tutulgası'nda (1935, s. 78) laiklik ilkesi şöyle tarif edilir: "Din, bir vicdan işi olduğundan dini, dünya ve devlet işleri ile siyasadan ayrı tutmayı, ulusumuzun çağdaş medeniyet yolunda ilerlemesi için başlıca şartlardan sayar." Buna göre laiklik, sadece din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması anlamından öte manaları da işaret eder. *İlim ve tekniği* esas alan ve *asrın ihtiyaçlarına* göre davranmayı prensip haline getiren bu görüşler laiklik ilkesi uyarınca benimsenmiştir. Bu doğrultuda saltanat ve hilafetin kaldırılmasından sonra yapılan ve yapılması planlanan değişiklikler arasında, dinle ilgili maddelerin çıkarılarak siyasal düzenin laikleştirilmesine yönelik çalışmalar yer alır. Medreselerin kapatılarak eğitim-öğretim birliğinin sağlanması, Arap alfabesi yerine Türk alfabesinin kabul edilmesi, Kur'an-ı Kerim'in ve ezanın Türkçeye çevrilmesi, kadın-erkek eşitliğinin sağlanması bu değişikliklerden birkaçıdır (Albayrak, 2010, s. 332).

Laiklik ilkesi doğrultusunda yapılan inkılapların temelinde, dinin ahlaki belirleyici özelliğini ve vicdani yönünü kültürel bir alana kaydırmak, dinin toplum hayatındaki etkisini azaltmak olduğu söylenebilir. Zira laikliğin çağın ihtiyaçlarıyla olduğu kadar din ve vicdan hürriyeti ile olan ilişkisi ön sırada gelir. Ancak İslamiyet'te dinsel nitelik verilen birçok kural ile siyaset, hukuk, eğitim, halk gelenekleri gibi dünyasal düzene ait birçok durum birbirine karışmış bir vaziyettedir. Geleneksel olan her şeyi kutsallaştırma temayülü, İslam inancında ruhani ile dünyevi olanı bir arada tuttuğu için laiklik ilkesi toplumun bazı kesimlerince yanlış anlaşılmıştır. Dinin toplum hayatındaki yerini iyi gözlemleyen Mustafa Kemal, İslam dinini rasyonel ve doğal bir din olarak görürken dinin toplumsal rolü hakkında çelişkili bir durum olduğu sonucuna varır. Toplumsal bir felaket karşısında, ulusal fedakârlıklarda, dayanışmada dinin önemli bir rolünün olduğunu fakat buna karşılık şeriat ya da tarikat kılığında dinin, ulusal çabayı baltalayan bir güç konumunda bulunduğunu fark etmiştir (Berkes, 2006, ss. 537-541). Bu farkındalık karşısında İslam dinini rasyonalite açısından sorgulayan Mustafa Kemal, İslam'ın akla yakışan bir din olabileceğini ancak din araçlarının elinde dinin kişiyi köleleştirebileceğini ve siyasal çıkarı elinde bulunduranlarca da dinin bir sömürü aracı olarak kullanılabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal'e göre İslamiyet akıl dini ise anlamı bilinmeyen bir dil aracılığı ile bu dinin bağdaşması imkânsızdır (Berkes, 2006, s. 542).

Mustafa Kemal, dinin rasyonel boyutundan ziyade halkın manevi yaşamlarının ürünü olan alışkanlıkları üzerinden çağdaşlaşma yoluna gidilmesi gerektiği üzerinde yoğunlaşır. Geleneksel yaşam ile dini yaşam arasındaki kaynaşmadan doğan hayat tarzı, laiklik ilkesi bağlamında üzerinde önemle durulan bir konu olmuştur. Bu hususlara daha çok dinin ya da geleneksel olanın kötüye kullanıldığını göstermek suretiyle dikkat çekilmek istenmiştir. O dönemlerde yazılan roman ve hikâyelerin çoğunun bu konuya temas etmesi, durumun ciddiyetini ortaya koyar. Mesela topluma zararlı birer kurum haline gelen tekkelerdeki yozlaşmalar *Nur Baba* romanında işlenirken medrese eğitime karşı laik öğretim için mücadele eden öğretmenler *Yeşil Gece*'de ele alınmış, Sinekli Bakkal romanında ise geri kalmış halk arasındaki hurafelere yer verilerek dolaylı ya da dolaysız yollarla kurmaca dünya içinde konuya dikkat çekilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Milliyetçilik İlkesi

Milliyetçilik ilkesine geçmeden önce Mustafa Kemal'in millilik hakkındaki düşüncelerine bakmakta fayda vardır. Mustafa Kemal, millî bir vasıf taşımadığını düşündüğü Osmanlı Devletini "şahsi, gayrivazih ve gayri müstakar" buluyordu. Çünkü ona göre millilik, farklı kültüre ve emellere sahip olan, farklı uyruklardan oluşan insanları bir araya toplayan bir kavram değildir. Bu şekilde oluşan bir devletin teşkilatını asılsız ve çürük bulan Mustafa Kemal, farklı milletleri ortak ve genel bir unvan altında toplamanın ve bunları aynı hukuk ve koşullar altında bulundurmanın devlet tesisinde cazip ama aldatıcı olduğunu söyler. Pan İslamizm, Pan Turanizm gibi siyasetlerin başarısızlığına dikkat çeken Mustafa Kemal, ırk farkı gözetmeksizin bütün beşeriyete şamil cihangirane devlet oluşumu hırslarının olumsuz neticelerini örneklerle ortaya koyar. Mustafa Kemal'in millilik anlayışı her şeyden önce millî bir siyasetle tesis edilen bilince dayanır. Onun millî siyasetten kastettiği ise millî sınırlar dâhilinde, her şeyden evvel kendi kuvvetine dayanmak, millî varlığını muhafaza etmek, milletin saadeti için çalışmak, memleketini bayındır kılmak, ortak emeller peşinde koşmak, millete zarar vermemek, medeni ve insani muameleye ve müteakib dostluğa intizar etmek, ilmin, aklın ve mantığın ışığında ilerlemektir (Atatürk, 1938). Mustafa Kemal'in millilik hakkındaki düşünceleri, onun ileride kuracağı Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ilkelerinden olan milliyetçilik ilkesinin özünü oluşturmuş, aynı ilke millî mücadele yıllarında halkı motive etmede etkili olmuştur.

İstiklal Harbi yıllarında Türk milliyetçiliğinin millî mücadele ruhunu oluşturduğunu belirten Peyami Safa (1997, ss. 85-86), kurtuluş hareketinin taşıdığı bütün sıfatları buna delil olarak gösterir: "Millî Mücadele", "Millî İstiklâl", "Millî Hareket", "Millî Zafer", "Büyük Millet Meclisi", "Hakimiyet-i Millîye", "Kuva-yı Millîye" tamlamalarındaki millî kelimesi sadece "milletle mensup, millet için, millet uğruna" anlamlarına

gelmez aynı zamanda milliyetçilik mefhumunun bütün manalarını da içine alır. Mustafa Kemal Samsun'a ayak bastığı günden itibaren bütün söylevlerinde, milliyetçilik mefhumunun içerdiği değerlere dayalı yeni bir toplum inşa etmek istediğini vurgulamıştır. Öyle ki “Türk milletinin kurtuluşuna, dirilişine, atılışına ve yükselişine ait prensipleri teker teker çizerken her defasında ve daima millet, irade-i millîye, millî hakimiyet, vicdan-ı millî, milliyet ve milliyetçilik mefhumları”nı kullanması, milliyetçilik fikrinin yeni kurulacak devletin temel dinamiklerinden biri olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin dördüncü kurultayında (1935, s. 54) millet “dil, kültür ve mefkûre birliği ile birbirine bağı vatandaşların teşkil ettiği siyasi ve içtimai bir bütün” şeklinde tanımlanmıştır. Buna göre milliyetçilik, milleti millet yapan hususları bünyesinde toplayan bir ilkedir. Türkiye Cumhuriyeti sınırları içinde veya dışında yaşayan ve kendisini Türk olarak gören herkes, Mustafa Kemal'e göre, bu milletin birer ferdidir. Vatandaşlık bağı ile birbirine bağı olan bu millet ırk, cinsiyet ve renk ayrımı yapılmaksızın aynı vatan coğrafyasında aidiyet duygusu içinde yaşar (Acar, 2018, ss. 137-138). Türkiye Cumhuriyeti devletin kurucusu Mustafa Kemal'in milliyetçilik anlayışını yansıtan bu tanımın ırkçılığı açıkça reddettiğı anlaşılmaktadır.

Milliyetçilik ilkesinin özünü *millî bir gaye* için hareket etmek düşüncesi oluşturur. 27/28 Haziran 1919 tarihinde, Sivas'tan Erzurum'a hareket eden Mustafa Kemal (1938, s. 31), yanında bulunan silah arkadaşlarına içinde buldukları durumun ne kadar zor olduğunu söylerken aynı zamanda millî duygularla hareket etmenin önemini de vurgulamıştır. Sadece millî gaye için ortaya atılacakların değil bütün bir memleketin imha edilme ihtimalinin olduğunu, bu harekete önderlik edeceklerin her ne olursa olsun gayelerinden dönmemelerini, son nefeslerine kadar bu kutsi dava uğruna fedakarlıktan kaçınmamalarını telkin den Mustafa Kemal, kalbinde bu kuvveti hissetmeyenlerin teşebbüse geçmemelerini aksi takdirde hem kendilerini hem de milleti iğfal etmiş olabileceklerini özellikle belirtmiştir. Mustafa Kemal, bunları söyledikten sonra millet namına ortaya çıkmanın gerekliliğine inanacak ve kaçarak, saklanarak değil bizzat bağıarak yüksek bir sesle bütün millete bu sesi duyurmaya çalışacaktır. Bu bağlamda milleti de aynı vatan coğrafyası üzerinde yaşayan, aynı duygu ve düşüncelerle birbirine bağılanan, ortak idealleri ve hedefleri olan insanlar olarak düşünmek gerekecektir.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Halkçılık İlkesi

Atatürk ilke ve inkılaplarından olan halkçılık, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin temel vasıflarından biridir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin Dördüncü Kurultay'ında (1935, ss. 45-46) bu ilke şöyle açıklanmıştır: “Biz her yurttaşın elini yurttaş olarak sıkarken, beraber çalışırken, onda saygı ile tanımaya değer vasıflar görür ve her vatandaş müsavî haklı, müsavî şerefli insan olarak tanır ve imtiyaz davasında bulunmayan yurttaşlar kitesini halktan ve halkçı olarak tanırız.” Programda, Türkiye'de derebeylik, ağalık, aile, cemaat gibi imtiyazlı bir sınıfın olmadığı vurgusu yapılırken, sermaye ve büyük iş sahiplerinin para ve varlık gücüne dayanarak işçilerin haklarını çiğnemelerine de müsaade edilmeyeceğı bildirilmiştir. Halkçılık, manasını sadece kendi içinden alan bir ilke olmayıp milliyetçilik ile birlikte anlam bütünlüğüne kavuşur. Bu yönüyle halkçılık, parti programında milliyetçiliğı en temiz ve saf değere çıkaran bir ilke olarak tanımlanır. Buna göre “Türk vatanının sınırı içinde, dil birliğı, kültür birliğı ile mazi hatıralarına ve gelecek zamanın emellerine bağılılıkta birleşme” milliyetçiliğı ifade ederken bütün bunların yanında, “içinde sınıf, imtiyaz çarpışmaları kopmayan yani halkçı bir duygu ile birleşmemiş olan bir ulus yığını hak ve şerefte müsavî teklerden kurulmuş bir ulusal birlik vücuda getiremez.” Böylelikle halkçılık ilkesi, programda da belirtildiğı üzere, milliyetçilik ilkesi ile birlikte birbirini seven, birbirine bağılanan halkların varlığını ifade eder.

Halkçılığın halka dayanan bir ilke olması, Berkes'e göre (1982, s. 37) onu doğrudan içyapı ile ilgili bir davanın ifadesi haline getirir. Zira halk kavramında ırk, din ve mezhep gibi içeriklerden önce “politik egemenlik” kavramı öne çıkar. İdare edilen, imtiyazlılar zümresine dâhil olmayan halk özellikle köylü ve esnaf kesimlerinden oluşmaktadır. Dolayısıyla halk; idareci, okumuş veya imtiyazlılar dışında kalan kesimdir. Buna göre halkçılık kavramı, sınıfların varlığını inkâr eden ve toplumun her kesiminin rol alacağı millî bir dayanışma öneren karaktere sahiptir (Zürcher, 2009, s. 52). İstiklal Harbi yıllarında millî mücadele ruhunu milliyetçi duygularla birlikte en iyi taşıyan halk kitesinin, yeni Türk devleti kurulduktan sonra devletin egemen gücü haline getirilmesi de önemli bir adım olmuştur.

Halkçılık kavramının Millî Mücadele döneminde sıklıkla gündeme gelmesinin en önemli nedenlerinden biri, toplumun değışik kesimlerinin ortak bir mücadele etrafında birlikte hareket etmesi olmuştur. Bu yıllarda filizlenmeye başlayan birçok düşünce için halkçılık, seçkinciliğın ve merkezî bir devlet anlayışının aksine konumlanır. Anadolu'da oluşmaya başlayan birçok ulusal kurtuluş hareketinin anti-bürokratik ve merkezîyetçilik karşıtı bir tutum benimsemesi de halkçılık bağlamında değerlendirilebilir (Karaömerlioğlu,

2009, ss. 274-275). Bu durumda halkçılıktan anlaşılın, toplumda her türlü ayrımcılığın ve ayrıcalığın reddedilmesi, herkesin eşit haklara sahip olabilmesidir.

Mustafa Kemal'in halkçılık ilkesi, halk yararının gözetilmesini esas alır. "Halk yönetimi, eşitlik, sınıfsızlık" gibi başlıca üç temel bileşenden oluşan halkçılık, gücünü halktan alan, halka hizmet etmeyi amaçlayan bir ilkedir. Millî Mücadele'ye halkla bütünleşerek katılan, gücünü halktan alan Mustafa Kemal'e göre halk, iktidarın ve hâkimiyetin gerçek ve tek temsilcisidir (Atatürk Ansiklopedisi). Halkın menfaatini her şeyden önde tutan Mustafa Kemal, sınıf kavgasını reddeden, millî dayanışmayı ve sosyal adaleti merkeze alan bir tutumu benimsemiştir. Milliyetçilik anlayışının bir sonucu olarak halkçılık, aynı millî toplumun köylü, esnaf, işçi, tüccar, çiftçi, sanatkâr, memur gibi birer ferdi olarak sosyal adalete uygun biçimde işbirliği yapmalarını öngörür. Farklı meslek ve zümreler arasında çıkabilecek uyuşmazlıklarda ise halkın yararının her şeyin üstünde tutularak uzlaştırılması esas alınır (Feyzioğlu, 1985, s. 393). Sınıflar arası çatışmayı açıkça reddeden ve sosyal dayanışma ile birlik ve beraberliği esas alan halkçılık ilkesinin adalete yapmış olduğu vurgu, esasında onun en önemli yanını teşkil eder. Zira adaletin tesis edilmediği bir toplum daha baştan yıkılmaya mahkûmdur.

***Vurun Kahpeye* Romanında Cumhuriyetçi Açılımlar**

Roman Hakkında Birkaç Söz

Millî Edebiyat akımı içinde yer alan ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında da eserler kaleme alan Halide Edip Adıvar, Millî Mücadele'ye kadar bireysel romanlar yazmış, Millî Mücadele'nin başlamasıyla birlikte toplumu esas alan, toplumun sorunlarını yansıtan romanlar kaleme almıştır. Bu romanlardan biri de *Vurun Kahpeye*'dir. 1923 yılında *Akşam* gazetesinde tefrika edilen roman, 1926 yılında kitap halinde basılır. Roman, Millî Mücadele döneminde Batı Anadolu'da (Afyonkarahisar) bir köyde yaşanan olayların anlatımına dayanır. Romanın başkişisi Aliye, İstanbul'da eğitim almış ve öğretmenlik mesleğini ifa etmek için Anadolu'nun hiç tanımadığı bir köyüne öğretmen olarak atanmış idealist bir genç kızdır. Romanda Millî Mücadele'nin "eğitim" cephesini temsil eden ve eğitim alanında kendi savaşını veren Aliye'nin yanı başında duran bir diğer kahraman Tosun Bey'dir. Millî Mücadele Hareketi içinde Yunan işgaline karşı oluşturulan Kuvayı Millîye birliğinin komutanı olan Tosun Bey, hem Yunan ordularına hem de vatan hainlerine karşı verdiği savaş ile Millî Mücadele'nin "millî" cephesini temsil eder. Romanda Aliye'nin ve Tosun Bey'in karşısında yer alan kişilerden Hacı Fettah Efendi, din istismarlığı yapması yönüyle Millî Mücadele'nin "dini" cephesini temsil ederken, onunla aynı tarafta bulunan Kantarcıların Uzun Hüseyin Efendi de menfaatperestliği ile Millî Mücadele'nin "hainlik" cephesinde Hacı Fettah Efendi ile birlikte bulunan kişidir. Romanın başlarında yer alan maarif müdürü ile muallim Hatice Hanım ise idealist öğretmen Aliye'nin karşıtı olacak şekilde Millî Mücadele'nin "geri kalmış eğitim sistemi" cephesinde yer alırlar. Roman kişilerinin temsil ettikleri yönere bakıldığında *Vurun Kahpeye* adlı eserde sadece Millî Mücadele savaşının işlenmediği aynı zamanda dini kötüyeye kullanma, millî duygularla hareket etmeyip kişisel çıkarlarını öne alma dolayısıyla vatanını satma; canından vazgeçecek kadar vatanını sevmeye, çağ dışı kalmış bir eğitim sistemine karşı modern ve yenilikçi bir eğitim sisteminin gerekliliğini duyma gibi davranışların da işlendiği görülür. Bütün bu davranış modelleri, duyuş ve düşünüş şekilleri kısacası romanda öne çıkarılan izlekler, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yaslanacağı nitelikleri işaret etmesi açısından önemlidir.

Halide Edip Adıvar, *Vurun Kahpeye* adlı romanında Cumhuriyet'in kurucu nitelikleri hakkında açıkça bir göndermede bulunmaz ancak konuyu ele alış tarzına bakıldığında Millî Mücadele'nin sadece sahada ve savaş meydanında verilmeyeceğini, asıl meselenin bundan sonraki verilecek mücadelede saklı olduğunu ima eder. Roman kahramanlarıyla ilişkilendirilerek yapılan temsiller, esasında Cumhuriyet'in kurucu niteliklerine birer atıf mahiyetinde düşünülmelidir. Buna göre *Vurun Kahpeye* romanı -her ne kadar Millî Mücadele'yi ele alan bir eser olsa da- bu çalışmada, Cumhuriyet'e giden süreci göstermesi ve Cumhuriyet ile birlikte yapılması gereken hususları işaret etmesi açısından ele alınmıştır. Çalışmanın ikinci kısmını oluşturan bu bölümde, Cumhuriyet'in kurucu niteliklerinden "laiklik, milliyetçilik ve halkçılık" ilkeleri, romandan alınan örnekler doğrultusunda, yazarın vermek istediği tezler etrafında irdelenecektir.

***Vurun Kahpeye* Romanında Laiklik Açılımı**

Vurun Kahpeye romanında, Cumhuriyet'in kurucu niteliklerinden olan laiklik ilkesinin işaret ettiği anlam, anayasada belirtildiği gibi din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde görülmez. Daha çok toplum yaşamını biçimlendiren dini argümanların saptırılması, toplumda saygınlığı olan din adamları tarafından dininin kötüyeye kullanılması ve buna bağlı yaşanan olumsuzluklar ekseninde bir laiklik açılımının olduğu görülür. Bu bağlamda romanın temsili karakteri Hacı Fettah Efendi'dir. Hacı Fettah, menfaatperest, kindar,

bağnaz, dini kendi emelleri uğruna kullanmaktan çekinmeyen, acıma duygusundan yoksun, iftiracı ve vatan haini bir tipin temsilidir. Cuma namazında sonra halkı meydanda toplayan Hacı Fettah'ın Kuvayı Milliyey aleyhine verdiği vaaz, onun tarafını açıkça belli eder:

Bıyksızları, gâvurlar gibi yakalık takanları, din düşmanı olanları istemeyiniz! Onlar ki ellerine kudret geçer geçmez mukaddesatı çiğner, kadınlarımızın örtülerini kaldırır, sünnet ve farzı inkâr ederler. Onları istemeyiniz! Ey ahali onların kanı kâfirlerin kanı gibi helâldir. Hatta derim ki herhangi bir kuvvet ve hükümet, nereden gelir ve kim olursa olsun, camilerimizi, dinimizi sıyanet ederse ona biat ediniz (Adıvar, 2000, s. 20).

Hacı Fettah Efendi bu vaazı ile Mustafa Kemal'in karşısında durduğu ve önlem alınmadığı takdirde tehlikeli boyutlara varabileceğini bildirdiği din istismarlığını açıkça ortaya koyar. Burada öne çıkan düşünce, dini kullanarak toplumu kışkırtmada, topluma fitne yerleştirmede ve topluma nifak tohumlarını ekmeye din adamlarına biçilen roldür. Aliye öğretmenin, tam da Hacı Fettah'ın vaazını verdiği günde, öğrencilerini toplamış, ellerinde bayraklarla, dillerinde millî heyecanı duyuran şarkılarla kasabada gezdirirken Hacı Fettah'ın sözlerinin öznesi hâline gelmesi, dinin kötü emellere nasıl alet edildiğini gösterir:

Görüyor musunuz? Erkeklerin içinde yüzü gözü açık namahremler Müslümanların kalbini fesada vermek için şarkı söyleyerek dolaşıyorlar. Bunlar, bunlar mel'undur, bunların eline çocuklarınızı teslim etmeyiniz, eğer bir gün yalnız içimize Yunan girdiğini değil, başımıza taş yağdığını görmek istemiyorsanız, bu karıların üstleri başlarıyla beraber kendilerini de parçalayınız, yoksa Cenab-ı Hakk'ın bütün gazapları üzerimizden eksik olmayacaktır (Adıvar, 2000, s. 23).

Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal, çalışmanın başında da söylendiği gibi, dine karşı değildir; o daha çok dini suiistimal edenlerin ve hurafecilerin karşısında durmuş; gerçek din âlimleri ile dini kötüye kullanan kimseleri birbirine karıştırmanın yanlışlığını vurgulamıştır. Mustafa Kemal, "Konya Gençleriyle Konuşma" yaptığı demecinde bu konu üzerinde uzun uzun durmuştur. Türk Ocağı'nda gerçekleşen bu konuşmada operatör Eyüp Sabri'nin "Milletimizin inkılâbına muhalefet eden ve kendisini din irşadiyle mükellef telâkki eyleyen bir sınıf var, bu sınıfa karşı ne gibi tedabir alınmıştır?" sorusunu Mustafa Kemal soruyu yeni baştan ele alarak cevaplar: "Bu millet esasen her şeye kabiliyetlidir, fakat bazı insanlar vardır ki hakikati idrâk edecek kadar mütekâmil değildir. Bu sebeple, halkın saf vaziyetinden istifade ederek, halka muzir fikirler vererek, halk için müfsit mevkiinde kalabilirler. Bunlara karşı tedbir var mıdır?" Eyüp Sabri'nin sorusunu düzelttikten sonra Mustafa Kemal şöyle devam eder:

... Hoca olmak için, yani hakâyiki diniyeyi halka telkin etmek için, mutlaka kisvei ilmiye şart değildir. Bizim ulvî dinimiz her müslim ve müslimeye amme taharrisini farz kılıyor ve her müslim ve müslime ümmeti tenvir ile mükelleftir. (...) Milletimizin içinde hakikî ulema, ulemamız içinde milletimizin bihakkın iftihar edebileceği âlimlerimiz vardır. Fakat bunlara mukabil kisvei ilmiye altında hakikati ilimden uzak, lüzumu kadar taallüm edememiş, tariki ilimde lâıyık kadar ilerleyememiş hoca kıyafetli cahiller de vardır. Bunların ikisini birbirine karıştırmamalıyız. Seyahatlerimde, birçok hakikî münevver ulemamızla temas ettim. Onları en yeni terbiyeyi ilmiye almış, sanki Avrupa'da tahsil etmiş bir seviyede gördüm. Ruh ve hakikati İslâmiyeye vakıf olan ulemamızın hepsi bu mertebeye kemalindedir. Şüphesiz ki, bu gibi ulemamızın karşısında imansız ve hain ulema da vardır, lâkin bunları onlara karıştırmak musib olmaz (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II: 144).

Mustafa Kemal, gerçek din âlimi ile dini suiistimal edenlerin Emeviler Dönemi'nden başlamak üzere birbirine karıştırıldığını söyleyerek konuşmasına devam eder. Gerçek din bilginlerinin hiç kimsenin tahakkümü altına girmediğini, kimseye boyun eğmediğini, kimseden –iktidar sahiplerinden- korkmadıklarını buna karşın bu gibi din adamlarının türlü işkencelere uğradıklarını, sürgünlere gönderildiklerini ya da idam edildiklerini belirttikten sonra bütün bunlara rağmen bu din adamlarının hükümdarların keyfine göre dini alet etmediklerini belirtir. Gerçekte din bilgini olmayan, açgözlü, menfaatçi kimseler ise sırf o kisvede bulunmalarından ötürü bilgin olarak değerlendirilmiştir. İşte Mustafa Kemal, o dönemlerde hükümdarların asıl bunları gerçek, uygun din adamları olarak gördüklerini söyler. O dönemin hükümdarları, kendi çıkarlarına uygun fetvalar verecek din adamlarına ihtiyaç duydukları için böyle gerçek olmayan din adamlarını himaye etmişler, gerçek din âlimlerine karşı ise daima kötü duygular beslemişlerdir.

Vurun Kalpeye romanındaki Hacı Fettah Efendi, Mustafa Kemal'in tanımladığı dine zararlı kimselerden biridir. Kendi menfaatini öne alan, açgözlü, bağnaz bir kişilik olmakla birlikte halkı galeyana getirebilecek bir güce de sahiptir. Yunanlılara karşı vatan savunması yapan Kuvayı Milliyecileri gâvurlara benzeten, onları din düşmanı gibi gösteren, katledilmelerini kâfirlerin kanı gibi helâl sayan Hacı Fettah Efendi, bütün bu

söylemlerini din kisvesi altında yapar. Romanın yazarı Halide Edip, böyle bir tip çizerken Mustafa Kemal'in bu demeçlerini referans alarak mı bunu yapmıştır bilinmez, ancak çizdiği tip ile Mustafa Kemal'in söylemlerinin bu kadar örtüşmesi de tesadüf olamayacak kadar gerçekçidir. Mustafa Kemal, verdiği demecinin devamında Emeviler Dönemi'nde yaşanan bu durumun benzerinin Osmanlı zamanında hatta en son hükümdar Vahdettin döneminde yaşandığını belirterek adeta Hacı Fettah'ı tarif etmiş gibidir: "Onun emriyledir ki, bile bile ölüme götürülen milleti kurtarmak isteyenler âsi ilân edildi. Onun emriyle millet ve vatani kurtarmak için kan döken aziz ordumuzun bağiler sürüsü olduğuna dair fetvalar veren ulema kıyafetli kimseler çıktı." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C. II: 145). Yine benzer şekilde Hacı Fettah'ın Aliye öğretmeni işaret eden sözlerini, Mustafa Kemal'in demeçlerinin kurgulanmış hâli olarak düşünmek mümkündür. Konya gençlerine hitaben yaptığı konuşmada Mustafa Kemal, "din bilginleri içinde böyle hain kimseleri himaye eden, kötü hareketlerini şeriata uyduran, din kisvesi altında ve şeriat sözleriyle milleti ayağa kaldıran ve aldatan" bilgin görünümü kimselerin kötülüğe alet olduklarını, dini siyasetin, menfaatlerin ve zorbalığın aracı yaptıklarını söyler. İşte bu noktada Hacı Fettah Efendi gerek Kuvayı Millîye taraftarlarına gerekse de Aliye öğretmene yönelik sözleriyle, Mustafa Kemal'in anlatmak istediği dine zararlı kimselerin bir örneğini oluşturur.

Vurun Kahpeye romanında anlatıcı, dinin kendisine karşı olumsuz bir tavır takınmaz. O sadece, dini temsil eden kişilerden beklenen davranışları görememekten kaynaklanan bir isyanı dile getirir. Bunu da zihinlerdeki ve kalplerdeki din ile karşısında somut bir şekilde duran din arasındaki uçurumu gören Aliye'nin şahsında ifade eder. Aliye, babası yerine koyduğu, yanında huzur ve güven duyduğu Ömer Efendi'nin, Kuvayı Millîye taraftarı olmak suçuyla yakalandığını ve Yunan kumandan Damyanos tarafından idama mahkûm edildiğini öğrenince soluğu, Yunanlılarla arasının iyi olduğunu bildiği Hacı Fettah Efendi'nin yanında alır, onun önünde diz çöküp tevazu ile Ömer Efendi için Hacı Fettah'tan yardım diler. Bunun üzerine Hacı Fettah Efendi, kinle ve öfkeyle Ömer Efendi'nin asılacağını kumandanından duyduğunu söyler ve Aliye'nin bu felaketten kurtulmasını, tövbe ve istiğfar etmesini, yüzünü Müslüman kadınlar gibi örtüp erkekleri günaha sevk eden güzelliğini kapamasını tavsiye eder. Anlatıcı, Hacı Fettah Efendi'nin din kisvesi altında din ile hiç bağdaşmayan bu davranışın Aliye'deki tezahürünü psikolojik bir boyutta verir. Aliye, Hacı Fettah'ta bir dayanak, bir sığınak aramanın boş bir hayal olduğunu anlar ve Hacı Fettah Efendi'nin temsil ettiği her şeye lanet etmek arzusu duyar. Sonra, kedisi de anlam veremeyecek biçimde, daha önceden camiye gittiği mevlit akşamını hatırlar ve gerçek din ile Hacı Fettah'ın temsil ettiği dini mukayese eder:

Hayır, din bu değildi, bu çirkin ve galiz Hacı Fettah Efendi'nin temsil ettiği şey değildi. Din, nurlar içinde nihayetsiz bir rahmetin, şefaatin tecellisiydi. Kundakta ümmeti için şefaet eden Peygamber'in asi ümmetine melce olan büyük Muhammed'in dini idi. Hacı Fettah Efendi, din perdesine bürünmüş, dünya yüzünde şeytanın insanları tazip için gönderdiği bir mümessildi (Adıvar, 2000, s. 116).

Aliye'nin zihninden geçen bu düşünceler, romanda din konusunda neye karşı çıktığını, neyin tenkit edildiğini açıkça gösterir. Burada karşı durulan din değil, dinin temsil edilmiş biçimidir. Nitekim anlatıcı, iki din adamını mukayese etmek suretiyle aradaki farkı ortaya koyar. Hacı Fettah Efendi ile birlikte mukayesesi yapılan diğer din adamı, Aliye'nin camide mevlidini dinlediği ihtiyar Dede'dir. Aliye, Dede'nin mevlidini dinlerken aklına birden Hacı Fettah Efendi gelir:

Hâlbuki bu güzel camiin durduğu meydanda daha kaç gün evvel başka bir adam, vazifesi kutsî olan bir din adamı, ona cehennem ve azap dakikaları yaşatmıştı. Nasıl olur da bu kadar beşeri, bu kadar merhamet ve iyilikle dolu bir dinden Hacı Fettah Efendi o kadar kâbusa benzeyen bir azap ve işkence çıkarıyordu (Adıvar, 2000, s. 60).

Görüldüğü gibi, romanda dinin ele alınış şekli, Mustafa Kemal'in din konusundaki düşüncelerinin birer yansıması gibidir. Mustafa Kemal'in, İstiklal Harbi kazanılır kazanılmaz ilk iş olarak din konusuna girmesi, dinin kötü niyetlere alet edilmesi sonucu ortaya çıkacak tehlikeleri önlemek adına yapılmış bir hamledir. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin laik bir yapıda olması, dinin reddi veya dini inanç ve ibadetlerin sınırlandırılması anlamına gelmez. Mustafa Kemal'in öngördüğü laiklik en başta, dini duyguların kötüye kullanılmasını önlemeye, millî birlik ve bütünlüğü korumaya yöneliktir. Millî mücadele döneminde de görüldüğü üzere dinin en çok istismara uğrayan alan olması, belki de bu inkılabın ivedilikle yapılmasını gerektirmiştir. *Vurun Kahpeye* romanında din adamları vasıtasıyla ele alınan bu konunun, Cumhuriyet'in kurucu niteliklerinden olan laikliğin önemine gönderme niteliğinde bir açılım olarak okunabilir.

Vurun Kahpeye Romanında Milliyetçilik Açılımı

İstiklal Harbi'nin başlangıç noktasını oluşturan ve millilik vasfından neşet eden milliyetçilik, bütün bir millî mücadele ruhunu idare eden amillerin başında gelir. Millî mücadelenin hemen başında İzmir, Aydın ve Manisa'nın işgali; Yunanlıların buralarda yaptığı zulümler karşısında Türk milletinin tepkisiz kalması, millî varlığa vurulan bu feci darbeye rağmen Türk milletinin harekete geçmemesi Mustafa Kemal'i endişelendirmiş ve Mustafa Kemal derhal milleti ikaz edip harekete geçirmenin lüzumunu duymuştur. Bu amaçla memleketin dört bir yanında, yapılan bu zulümlerin, işgallerin haksızlığını dile getirecek, kamuoyuna bunu yansıtacak mitingler düzenlenmesi talimatını verir (Atatürk, 2017, ss. 16-17). Anadolu'nun dört bir yanında yapılan bu mitingler, bu millî tezahüratlar milletin istiklalini muhafaza yolunda gösterdiği başarının ilk işaretlerini vermesi açısından önemlidir. *Vurun Kahpeye* romanında millî mücadelenin bu yönü Aliye öğretmenin gayretleri vasıtasıyla ortaya konur.

Vurun Kahpeye romanında milliyetçilik ilkesinin açılımı, Mustafa Kemal'in milliyetçilik anlayışından büyük izler taşır. Bu izlerin en belirgin olanı da *ortak kültür* etrafında kümelenir. Aynı vatan coğrafyasında aynı bayrak altında yaşayan, aynı millî duygu ve düşünceleri taşıyan, mensubu olduğu devlete ve vatana sadakatle bağlanan kısacası ortak millî kültüre sahip olan insanlar, milliyetçilik duygusuyla birbirine de bağlıdır. *Vurun Kahpeye* romanında Cumhuriyet'in en önemli ilkelerinden olan, İstiklal Harbi münasebetiyle Cumhuriyet'in kurulmasına vesile olan milliyetçilik ilkesi iki boyutlu bir açılım sergiler. Bunlardan birincisi Aliye, Tosun Bey, Ömer Efendi, Gülsüm hala ve Durmuş tipleriyle temsil edilen boyuttur. Bu kişilerin temsil ettiği milliyetçilik, vatani ve milleti için canlarını feda etmeye hazır bir anlayışla verilir. Milliyetçiliğin diğer boyutu, az öncekinin anti-tezi şeklinde ele alınır. Hacı Fettah Efendi, Kantarcıların Uzun Hüseyin, maarif müdürü ve muallim Hatice Hanım tipleriyle temsil edilen bu milliyetçilik anlayışının anti tezi, kendi menfaatleri için vatanını ve milletini feda etmeye hazır bir anlayışı yansıtır. Mustafa Kemal'in *ortak kültüre* dayanan milliyetçilik anlayışı, *Vurun Kahpeye* romanında, ihanete varan bir kurgu içinde yansıtılır.

Vatani ve milleti için canlarını feda etmeye hazır milliyetçilik anlayışının temsili, romanda ilk olarak Aliye'nin öğrencilerine Kuvayı Milliye ruhunu aşlamak suretiyle ortaya konur. Aliye, öğretmen olarak gönderildiği kasabada bir şahsiyet olarak belirirken bunu en çok da Kuvayı Milliye ruhuyla hareket ederek gösterir. Coşkun bir ruhla çocuklara millî marşlar öğretir, her yerde memleketi işgal eden yabacıların aleyhinde bulunur, ellerinde bayraklarla çocukları millî heyecanla kasaba içinde dolaştırır. Burada öne çıkarılan düşünce, aynı vatan topraklarında yaşayan insanların bağımsızlığına yönelik bir tehdidin olduğunu göstermek ve bunun üstesinden gelebilme yollarından birinin de birlik ve beraberlik içinde hareket etmek olduğunu hissettirmektir.

Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal, millî mücadele döneminde yaptığı kongrelerle, milliyetçilik kavramı üzerinde özellikle durmuş ve bütün bir istiklal mücadelesinin ağırlığını milliyetçilik anlayışına yüklemiştir. Zira içinde millî bir duygu taşımayan milletin sonunun esarete çıkacağını Mustafa Kemal çok iyi anlamıştır. Amasya Tamimi'nde "Milletin istiklalini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır."; Sivas Kongresinde "Bu ülkede yaşayan bütün Müslüman halklar, birbirine karşılıklı hürmet ve fedakârlık duygularıyla dolu, birbirlerinin irkî ve sosyal haklarına saygılı, yaşadıkları muhitin şartlarına tam olarak riayetkâr öz kardeşlerdir."; "Her türlü yabancı işgal ve müdahalesine karşı ve Osmanlı Hükümetinin dağılması halinde, millet topyekûn kendisini savunacak ve direnecektir." maddeleri hep aynı düşüncüyü işaret eder: Aynı toprak üzerinde yaşayan ve ortak bir kültüre sahip bu millet, birlik ve beraberlik içinde hareket ettiği sürece istiklalini elde edebilir.

Vurun Kahpeye romanında millete vatana bağlılığın, milliyetçilik duygusunun en somut hali Aliye ile birlikte Kuvayı Milliye kumandanı Tosun Bey'de görülür. Birbirini seven bu iki nişanlı insan, vatan ve millet aşkını her şeyden önde tutmanın sorumluluğu ile hareket eder. Aliye'nin Tosun Bey hakkındaki kanaatleri, adeta bu düşüncenin bir aynasıdır:

Bir defa daha hissediyordu ki Tosun, evvela kendi dimağındaki hâkim fikrin esiri, bendesidir. Ve bütün idealist adamlar, muayyen bir maksada varlığını vakfedenlerin zulümüyle zalimdir. Çünkü bunlar için, insani rabtalar, en kavi ve kadir aşklar, maksattan sonra gelen şeylerdir ve maksatları için hiçbir elemenden, hiçbir fedakârlıktan, hiçbir kurbandan kaçınmazlar. Bunların bu kudretidir ki ihtilalleri, millet tarihinde herhangi yeni dönümü, herhangi sarsıntıyı, kan ve facia mukabilinde vücuda getirir." (Adıvar, 2000, s. 142).

Aliye, o an nerdeyse imkânsız gördüğü bu aşka düştüğü için kendine acır çünkü fikriyle sevgilisi karşı karşıya geldiği zaman ilk feda edilebilecek olanın sevgili olduğunu anlamıştır. Tosun Bey'in aşkını ikinci plana

atarak vatanını ve milletini öne çıkarması ile Mustafa Kemal'in *millî bir gaye* için ortaya atılma kararı alması arasında bir benzerlik vardır. Nitekim Mustafa Kemal, düşman işgallerine karşı vatani ve milleti savunmanın İstanbul Hükümeti'yle karşı karşıya gelmek demek olacağını iyi biliyordu. Kendisiyle birlikte bu yola çıkacaklara durumun vahametini anlatarak döneceklere şimdiden bunu yapmasını tavsiye etmiş, yola devam edeceklerine de imha edilmek, yok edilmek pahasına da olsa bu uğurda savaşmalarının elzem olduğunu söylemiştir (Atatürk, Nutuk, 31).

Vurun Kahpeye romanında, Tosun Bey'de müşahhas hâle gelen milliyetçilik duygusu, Yunan askerlerinin Aliye'nin evini kuşatmasıyla zirveye çıkar. Tosun Bey, Yunanlılara saldıracakları gecenin hemen öncesinde Aliye'yi görmek için Ömer Efendi'nin evine geldiğinde, evin Yunan askerleri tarafından kuşatma altına alındığını görür. Oradan kimseye görünmeden ayrılmanın imkânsızlığını anlayan Tosun Bey'i derin bir pişmanlık duygusu sarar. Zira gece yarısına kadar o evden çıkamazsa bütün ordunun selameti tehlikeye düşecektir. Aliye'nin tesellisi karşısında Tosun Bey ona şu cevabı verir: "Bu felakete sırf kendi zaafım, seni görmek için kalbimin çocuk zaafı sebep oldu. Eğer buraya gelmeyeydim, vazifemi yapmam muhakkaktı. Eğer kalbimde bu hodbin aşk olmasaydı, memleketimi, ordumu, binlerce Türk'ün canını tehlikeye koymayacaktım." (Adıvar, 2000, s. 143).

Tosun Bey, ferdî aşkını vatan aşkının önüne koyduğu için son derece pişman olmuş, çaresizlik içinde kıvranıp durmuştur. Bu noktada anlatıcı, onun aklından geçenleri şu satırlarla dile getirir:

Kendini öldürmek bile onun zaafının tevhit ettiği felaketi temizleyemezdi. Şimdi davasına hıyanet etmiş bir mefkûre mücahidi, ordusunu tehlikeye düşürmüş bir askerdi. Zaafı yüzünden namusunu, memleketini attığı muhakkak hezimetle karşı karşıya kalmıştı ve öldükten sonra ruh için ebediyet varsa, ruhu bu utancı, bu hezimetini ebediyen manevi bir ceza olarak çekmeye mahkûmdu." (Adıvar, 2000, s. 143).

Tosun Bey'in bu davranışı, duygu ve düşünceleri Mustafa Kemal'in "millî varlığı muhafaza etmek, milletin saadeti için çalışmak, ortak emeller peşinde koşmak, millete zarar vermemek" şeklinde vasıflandırdığı millîlik ilkesinin birer yansıması olarak mütalaa edilebilir. Millî mücadele hareketinin başlamasını sağlayan milliyetçilik ruhu, Aliye ile birlikte Tosun Bey'de aidiyetlik duygusunu bütün her şeyin önüne çıkarmış, bir vatana, bir millete mensup olmanın sorumluluğu bu roman başkışilerini canlarından bile vazgeçirecek kadar güçlü bir etki oluşturmuştur.

Aynı toprak üzerinde yaşayıp ortak bir kültürü paylaşmayan ve kendi menfaatlerini her şeyden önde tutup aidiyetlik duygusunu hissetmeyen, vatanın ve milletin zararına çalışan bir grup insan vardır ki romanda bu grup, Hacı Fettah Efendi ile Kantarcıların Uzun Hüseyin başta olmak üzere maarif müdürü ve muallim Hatice Hanım tarafından temsil edilir. Bunlar millî mücadele döneminde Kuvayı Milliye'ye aleyhtardır. Bilhassa maarif müdürü gibi olanlar İstanbul Ferit Paşa hükümetine bağlı olup şahsi korkularla titremektedir. Hacı Fettah Efendi ve Kantarcıların Uzun Hüseyin ise doğrudan Yunan ordusuna çalışmakta, Kuvayı Milliye'nin yakalanması için ellerinden geleni yapmaktadır. Türk milletiyle hareket etmek yerine Yunan tarafıyla birleşmeyi tercih eden ya da menfaatlerine nasıl geliyorsa öyle davranan bu kişiler, güç kimdeyse daima onun yanında yer almışlardır. Nitekim romanın sonunda Yunan orduları Kuvayı Milliye karşısında mağlup olup geri çekilince, vatan topraklarına ayak basan Türk askerini en ön safta karşılayan yine bu çıkarıcı kesim olmuştur.

Millî mücadele ruhunu ateşleyen ve aynı zamanda bir başlangıç noktasını işaret eden "vatanın bütünlüğü ve milletin bağımsızlığı tehlikededir" ifadesini, Millî Mücadele boyunca yürütülecek programın çerçevesi olarak düşünmek mümkündür. Bu düşünce uyarınca Anadolu'nun birçok bölgesinde düzensiz askeri birlikler oluşmaya başlamıştır. Çünkü düşman işgali altında olan İstanbul Hükümetinin emirlerini yerine getirecek bir ordu yoktu bu yüzden vatani koruma görevi doğrudan doğruya millete kalmıştı. Bu düşünceden ve duygudan doğan Kuvayı Milliye de milleti temsil eden, Millî Mücadele ile özdeşleşen bir kavram olmuştur. Kuvayı Milliye, düşmana karşı vatan topraklarının savunmasını yaparken aynı zamanda birlik ve beraberlik duygusunun sağlanmasında da etkili olmuştur (Günver Güneş, Atatürk Ansiklopedisi, "Kuvâ-yı Milliye"). Millî duygularla gerçekleşen bu örgütlenme işi, Türk milletin gücüne inanmayan kesimlerce provoke edilmiştir. Başta, işgal altında bulunan İstanbul Hükümeti olmak üzere Kuvayı Milliye aleyhine eylemler yapılmış, padişahın icazetiyle din adamları tarafından Kuvayı Milliyecilerin vatan haini olduklarına dair fetvalar yayınlanmıştır. Dolayısıyla Millî Mücadele hareketi içinde Mustafa Kemal'in *zararlı din adamları* diye tabir ettiği din görevlileri milliyetçilik ruhuna aykırı girişimlerde bulunmuşlardır.

Vurun Kabıpeye romanında Hacı Fettah Efendi'nin Cuma namazı çıkışında meydana halka verdiği vaaz, bunun bir örneğini oluşturur. Bu vaazında Hacı Fettah: "Kuvayı Milliye'nin kanı gâvurlar gibi helaldir; Yunanlıları isteyiniz, onları istemeyiniz." (Adıvar, 2000, s. 34) derken, bunu kendisine verilen icazetnameye dayanarak söylediği anlaşılmaktadır. Nitekim padişah, Kuvayı Milliyecilere yakınlık gösterenleri azledeceğini, sadık tebaasına ise Ankara'daki vatan hainlerine karşı koymalarını söylemiş, yasa dışı işler yapan Mustafa Kemal ve çevresindekileri öldürmeyi kutsal bir görev haline getirerek hem bu dünyada hem de ahirette ödüllendirileceğini belirtmiş, onları idama mahkûm etmiştir (Armstrong, 2013, s. 125). *Vurun Kabıpeye* romanında bu görevi ifa eden Hacı Fettah Efendi ve onun yanında yer alan Kantarcıların Uzun Hüseyin, Türk milletine ve vatan toprağına ihanet içinde Yunanlılarla işbirliğı yaparak milliyetçilik ruhunun daima karşı tarafında yer almıştır.

Mustafa Kemal, Erzurum Kongresi'ni açarken verdiği demeçte, Millî Mücadele hareketi boyunca yapılan bu tür propagandalara dikkat çekmiştir. Memlekette ecnebi parasıyla yapılan bu propagandaların millî hareketi etkisiz hale getirmek ve onu felce uğratmak amacıyla yapıldığını söyledikten sonra sözü bizim memleketimizdeki eylemlere getirir. Her memlekette, her devirde ve her zaman ortaya çıkan, kalbi ve asabı zayıf, bilinçsiz insanlarla beraber vatansız ve aynı zamanda kendi menfaatini vatanın ve milletin zararına olacak şekilde öne çıkararak adı ve bayağı kimseler, düşmanlarımız tarafından ustalıkla yönetilmişlerdir. Fakat buna rağmen ümidini yitirmeyen Mustafa Kemal, mukaddes bir kurtuluş gayesi içinde çarpınan Türk milletinin bu azmi sayesinde bütün engelleri aşacağına kalpten inandığını ifade etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997, ss. 4-5). Mustafa Kemal'in vermiş olduğu bu demeç -Millî Mücadele boyunca-Cumhuriyet'in kurucu niteliklerinin en başında gelen milliyetçilik ilkesinin ne kadar önemli olduğunu ortaya koyar. *Vurun Kabıpeye* romanında milliyetçilik açılımının, vatanperverlik ve vatan hainliğı şeklinde iki farklı boyutta verilmesi, Millî Mücadele hareketinin mukaddesatını ayrıca öne çıkarmıştır. Hacı Fettah Efendi ile Kantarcıların Uzun Hüseyin'in kendi kişisel menfaatleri gereğı Tosun Bey'i Yunanlılara hedef göstermeleri, Kuvayı Milliye birliklerinin aleyhine işler çevirmeleri ve Aliye öğretmenin katline sebep olmaları Cumhuriyet'e giden süreçte vatanın ve milletin zararına çalışan kimselerin adiliğini işaret eder.

Mustafa Kemal, bir milletin varlığı ve hukuku için bütün kuvvetiyle, bütün fıkrî ve maddi güçleriyle alakadar olmaması; bir milletin kendi kuvvetine dayanarak varlığını ve bağımsızlığını temin etmemesi durumunda başkalarının oyuncağı olmaktan kurtulamayacağını belirtir (Yücel, 1988, s. 808). Mustafa Kemal'in bu sözleri, *Vurun Kabıpeye* romanında iki karşıt kutbun temsilcileriyle ilişkilendirilebilir. Hacı Fettah Efendi ile Kantarcıların Uzun Hüseyin, bir arada yaşadığı insanlar içinde mevcudiyet gösteremedikleri, maddi-manevi mücadeleye girişmedikleri, kendi gücüne dayanıp bağımsızlığı temin etmedikleri için Yunan kumandanı Damyonos'un oyuncağı haline gelmişlerdir. Oysa Aliye ve Tosun Bey, tam da Mustafa Kemal'in işaret ettiği kimseler gibi bütün varlığını milletin varlığı ve hukuku için ortaya koymuşlar, kendi güçlerine dayanarak millî bir mücadele eylemine girmişlerdir.

Vurun Kabıpeye romanında memleketin tek kurtuluş ümidi Aliye'nin vereceğı karara bağlanmıştır. Tosun Bey'in Yunan askerlerinin kuşatma altına aldığı evden çıkabilmesi, Aliye'nin kendisine göz koyan Yunan Kumandanı Damyonos'un evlilik teklifini kabul etmesine bağlıdır. Aliye, bu kararı vermeden önce şunları düşünür:

Önünde bu kadar nefis ve yüksek bir hayat tablosu gibi duran bu sevgili vücut, biraz çekilse, arkasından bütün memleketi, baştanbaşa, halesi içinde kıvrılırken görecekti. Ruhu yine bir esire inkılap edecek, garip vatani baştanbaşa istila edecek her ıstırap, meşakkat içinde inleyen, her sürünen, ölen avarenin kalbine kadar girecekti (Adıvar, 2000, s. 145).

Daha önce, Damyonos'un odasında milleti ve vatani için kendini feda edemeyen Aliye, bundan sonra kendisi için çok zor, çok feci bir fedakârlıkta bulunmak üzere harekete geçer. Aliye, niyetini Tosun'a söylediğinde Tosun, Aliye'nin "arkasında yürüyen ordusunu, meşakkat ve zincir altında ıstırap çeken milletini" görür ve aklından şunları geçirir: "Demek memleket ve maksat, insandan yalnız vücudunu, yalnız hayatını istemiyordu. Bunların bin defa fevkinde, bunların heyecanını oyuncak yapan aşkın pahasını istiyordu." (Adıvar, 2000, s. 147). Böylelikle Aliye, milletin menfaati uğruna kendi menfaatinden vazgeçerek istiklal o meşakkatli yolunu tutar.

Cumhuriyet'e giden sürecin başlangıç noktasını oluşturan milliyetçilik ruhu, *Vurun Kabıpeye* romanında, milleti için kendini feda edenler ve kendisi için milleti feda edenler şeklinde ele alınmıştır. Mustafa Kemal'in yürüttüğü İstiklal Harbi'nde üzerinde önemle durduğu bu ilke, *ortak kültür birliğı, ortak mazı, ortak idealler, millî birlik ve beraberlik, millî şuur* izlekleri üzerinden ele alındığında *Vurun Kabıpeye* romanında bunların Aliye Öğretmen ve Tosun Bey tarafından idealize edilerek verildiğı görülür. Bu izleklerin karşısında yer alan gayri

millilik ve vatana ihanet izlekleri de Hacı Fettah ile Kantarcıların Uzun Hüseyin tarafından ele alınarak anlatılır. Yunanlılar Türk taarruzu karşısında geri çekildikten sonra, ahaliye ilk olarak Yunanlılar aleyhine nutuklar atan, Türk ordusunu selamlamak için kasabanın sınırına kadar gidip beklemeyi teklif eden Hacı Fettah Efendi hakkında anlatıcının yorumu dikkate değerdir: “Yunanlılarla işbirliği yapan, Yunanlılar olduğu zaman hiç olmazsa millî orduya aleyhtar olan kasabanın en aşağı tabakası, en büyük velvele ve nümayişle günün milliyetperverleri ve kahramanları olmuşlardı.” (Adıvar, 2000, s. 163). Ancak milliyetçilik ruhuna asıl darbe, Hacı Fettah'ın Aliye'yi işaret ederek Türk ordusu kasabaya girmeden önce temizlenecek adamların olduğunu söylemesi ile vurulur: “Biz, kendi ordumuz girmeden, burada şeriatın namusunu temizleyeceğiz, izzet ve şerefini yükselteceğiz. Evvela, burada Yunanlılara namusunu satmış ne kadar kahpe varsa temizleyeceğiz. Şu büyük cami meydanında, Allah'ın beyti önünde onları öldüreceğiz. İslam'a, İslam'ın namusuna hıyanet etmiş bir tek kahpe bırakmayacağız.” (Adıvar, 2000, s. 164). Hacı Fettah'ın bu sözleri, insanlardaki milliyetçilik duygusunu sömürmekle birlikte dinin kötüye kullanılması ve halkın dini duygularının istismar edilmesi açısından romanın ideolojik yapısını da ortaya koyar.

Hacı Fettah'ın galeyana gelen halk, Aliye'yi taşlarken Aliye'nin son sözleri şunlar olur: “Siz, dün Yunan kumandanının adamları, kasabanın zalimleri olan hainlerin sözüyle beni nasıl öldürüyorsunuz? Bunlar Yunanlıları kasabaya davet etmedi mi? Bunlar babam Ömer Efendi'yi, ordumuzu istiyor diye sürgün etmedi mi? Bana değil, Hacı Fettah Efendi'ye, Uzun Hüseyin Efendi'ye vurun!” (Adıvar, 2000, ss. 166-167). Aliye'nin bu sözleri, galeyana gelen halkta hiçbir tesir uyandırmaz ve Aliye orada yaşamını yitirir.

Vurun Kahpeye romanında millî ruhu işaret eden söylem, romanın başında millî duygularla yola çıkan idealist öğretmen Aliye'nin söylediği sözlerle sona erer: “Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billahi!” (Adıvar, 2000, s. 169). Milleti için, vatani için ölümü göze alan biri olarak Aliye öğretmen ettiği yeminle, Cumhuriyet'e giden süreçte bu yolun ne kadar meşakkatli fakat aynı zamanda ne kadar mukaddes olduğunu da göstermiş olur.

***Vurun Kahpeye* Romanında Halkçılık Açılımı**

Cumhuriyet'in tamamlayıcı ilkelerinden biri olan halkçılık, toplumu oluşturan bireylerin arasında herhangi bir ayrım gözetmeksizin herkese eşit şartlarda davranılmasını esas alır. Buna göre eşitlik, halkçılığın ana bileşenlerinden biri olurken sınıfsızlık da diğer bileşenini oluşturur. Mustafa Kemal'in halkçılık anlayışı da imtiyazlı bir sınıfa yer tanımayan, devletin bütün imkânlarının halkın yararına kullanılmasını gözetten bir içeriğe sahiptir.

Vurun Kahpeye romanında halkçılık açılımı, daha çok sınıfsal imtiyazlar ve eşitsizlik ilkesi üzerinden bir söylemle ortaya konur. Romanın henüz başlarında Aliye öğretmenin mektebin ilk gününde yaşadıkları, Mustafa Kemal'in neden halkçılık üzerinde önemle durduğu konusunda bir fikir verir. Aliye'nin görevlendirildiği mektebin çocukları imtiyaz açısından iki sınıfa ayrılmıştır. İmtiyazsız sınıfın öğrencileri, kasaba esnafının çocuklarından oluşmaktadır. Bu sınıfa dâhil olan çocukların durumu romanda şu satırlarda dile getirilir: “Ekserisinin yuvarlak kırmızı yanakları, yanık yüzleri, siyah gözleri vardı. Yalınayak, yamalı şalvarlarla gelirler ve diğerleri gibi burunları akar ve elleri simsiyahtı. Buna rağmen Aliye onları çok sevmiştir.” (Adıvar, 2000, s. 9). Ancak diğer muallime Hatice Hanımın, bu sınıfın çocuklarına karşı son derece merhametsiz ve adaletsiz olması, imtiyazlı ile imtiyazsız sınıf arasındaki farkı iyice belirginleştirir: “Muallime Hatice Hanım bu sınıfa hiç ehemmiyet vermez, ders saatinde ekseri sigarasını yakar, sakızını çiğner, önlerine yazı meşki diye attığı ezeli bir besmele, herhangi başını kaldıracak olursa: ‘Seni kör olasıca piç!’ diye üstüne saldırdı.” (Adıvar, 2000, s. 9). Romanda bahsedilen imtiyazlı sınıfın öğrencileri ise sayıları az olmakla birlikte eşraf çocuklarıyla büyük memur çocuklarından oluşmaktadır. Eşraf çocuklarının çoğu “cılız, fena bakılmış, sümüklü, kirli fakat mütehakkim ve ahlaksız”dır. Bunların hepsinin cebinde bir tabaka tütünü vardır ve Hatice Hanımla karşılıklı oturup sigara içerler. Aliye “bu karnı şiş, nefesi kokan, yarı sakat, marazlı çocuklar”dan hiç hazzetmez.

Aliye sınıfa ilk girdiğinde, eşraf çocuklarından Kantarcıların oğlu Sabri ile başka bir çocuğun yumruk yumruğa dövüştüğünü görür. Sabri'nin çocuğu yere yatırıp ensesine yumruklar attığı sırada Hatice Hanım, elindeki değneği sallayarak gelir ve Sabri'nin dövdüğü çocuğu kulaklarından yakalar, bir de kendisi çocuğu döver. O zaman Aliye öfkeyle Sabri'yi yakalar ve Hatice Hanım'ın eline verir. Onu evine göndermesini ve uslanıncaya kadar mektebe gelmemesini söyler. Hatice Hanım'ın, onun eşraf çocuğu olduğu izahını hiç dinlemeyen Aliye'nin bundan sonraki hayatı, memur hanımlarının, eşraf oğullarının tehditleriyle, kavgalarıyla geçer. Aliye'nin Sabri'ye karşı bu davranışı aynı zamanda esnaf çocuklarının nazarında bir minnet duygusu oluşturur. Çünkü hayatlarında ilk defa bir eşraf çocuğuna böyle muamele eden öğretmen görürler. Aliye'nin bu tavrı, halkçılığın antitezi olarak ayrımcılığı işaret eder. Bir toplumda bütün vatandaşların eşit haklara sahip

olması ve eşit muameleye tabi tutulması halkçılık ilkesine uygun bir davranış iken –ki Aliye'nin tesis etmek istediği dzen tam da budur- bazı kesimlerin sahip olduğu avantajlardan oturu imtiyazlar elde etmesi ve toplum içinde farklı ama iyi bir mevkide bulunması, Mustafa Kemal'in hiç tasvip etmediği bir davranış modelini oluşturur. *Vurun Kahpeye* romanında halk ikiye ayrılmıştır: Eşraf ve eşrafın dışındakiler ya da otekiler. Bu ayırım, henüz yeni kurulmuş olan Cumhuriyet'in tamamlayıcı ilkelerine aykırı bir durumdur. Romanın anlatıcısı toplumdaki eşitsizliğin, sınıfsal ayrımcılığın boyutlarını işaret ederken aynı zamanda toplumsal bir bilinç oluşturmanın da gayreti içinde olmuştur. Dolayısıyla romanda ima edilen ya da açıkça gosterilen bu imtiyaz meselesinin, ileride Cumhuriyet'i tamamlamak adına yapılacak olan inkılaplara da meşru bir zemin hazırladığı sleylenebilir.

Vurun Kahpeye romanında eşitlik ilkesinin ihlali üzerinden yapılan halkçılık açılımları, en çok da maarif müdürünün hanımının sözlerinde açığa çıkar: "Hoca parçası, kocamın hepiniz halayığısınız, istersek hemen azlederiz." (Adıvar, 2000, s. 11). Büyük memur kesimini temsil eden birinden çıkan bu sözler, halkçılık ilkesinin ne kadar da gerekli olduğuna göndermede bulunur. Eğer bir toplumda eşitlik yoksa orada adaletsizlik baş göstermiş demektir. Adaletsizliğin olduğu bir yerde ise kaos oluşması kaçınılmazdır. O yüzden *Vurun Kahpeye* romanında, her ne kadar az bir bölümde halkçılık söylemine yer verilse de, anlatıcının bu durumu işaret etmesi oldukça önemlidir. Zira sınıfsal ayrımcılık, toplumun bütünlüğünü bozan ve toplumu parçalayan bir tehlikenin hareket noktası olabilir. Mustafa Kemal de bu tehlikenin boyutlarını sezmiş olmalı ki halkçılığın toplum hayatının her kesiminde olması gerektiğini söylemiş ve en somut biçimde uygulanması gereken bir ilke olduğunu özellikle belirtmiştir (Tünay, 1986, s. 510). *Vurun Kahpeye* romanında Aliye Öğretmenin eşraf çocukları münasebetiyle sergilediği tutum, Türk toplumunda imtiyazlı bir sınıfın olamayacağının ve varlıklı kimselerin, başkalarının hakkını çiğnemesine asla izin vermeyeceğinin bir ifadesidir.

Sonuç

XX. yüzyılın başında önemli savaşlar yaşayan Anadolu insanı asıl savaşını 1918-1922 yılları arasında vermiştir. İstiklal Harbi olarak adlandırılan bu savaşı diğerlerinden daha önemli kılan, Türk milletinin varlık yokluk mücadelesine girmesidir. Millî mücadele ruhu içinde birlik ve beraberlik duygusuyla hareket eden Türk milleti, vermiş olduğu bu savaşla kendi kaderini kendi tayin etmiş, girmiş olduğu yükün ağırlığı altından büyük bir zaferle çıkmıştır. Türk milletinin azim ve kararıyla kazanılan İstiklal Harbi sonrasında yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti doğmuştur.

Halkın egemenliğini esas alan, egemenliğin kaynağını halk olarak gören Cumhuriyet rejiminde, yeni Türk Devleti'nin nitelikleri birtakım esaslara dayandırılarak belirlenmiştir. Cumhuriyet'in ilanından sonra Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin anayasalarında bu nitelikler, Atatürk ilke ve inkılapları şeklinde yer almiş, bu ilke ve inkılapların dayandığı esaslar Cumhuriyet'in vasıflarını oluşturmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Cumhuriyet'in dayandığı esasların benimsenmesi hususunda halk ile devlet arasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Özellikle genel kabul görmüş yerleşik inançlara, alışıl gelmiş yaşam tarzına yönelik değişimler, dönüşümler toplumun bazı kesimlerinde tepkilere yol açmıştır. Cumhuriyet'in ilanından sonra yaşanan bu sorunlara çözüm üretmek amacıyla devlet tarafından aydın kadrolar oluşturulmuştur. Devlet ile Cumhuriyet'in kurucu aydınları arasında tesis edilen bu ilişkide devlet, toplumu yeniden yapılandırma amacına yönelik politikaları belirlerken kurucu aydın kadrolar da yapılacak yenilikler doğrultusunda toplumu bilinçlendirme görevi üstlenmişlerdir.

Cumhuriyet'in niteliklerinin topluma tanıtılmasında ve Yeni Türkiye Devleti'nin çağdaşlık yolunda ilerlemesinde rol oynayan bu aydın kadrolar içinde romancılar önde gelmiştir. Halide Edip Adıvar, Cumhuriyet'in kurucu aydın kadrosu içinde yer alan ve romanlarıyla bu sürece hizmet eden romancılardan biridir. Yazarın *Vurun Kahpeye* adlı romanı, erken dönem Cumhuriyet romanları içinde, yeni Türkiye Cumhuriyeti'ne giden süreçte yaşananları göstermesi ve yeni Türkiye Devleti'nin kurucu niteliklerine, Cumhuriyet'in dayandığı esaslara göndermede bulunması açısından önemlidir.

Millî mücadele hareketinin ve millî mücadele ruhunun işlendiği *Vurun Kahpeye* romanında yazar, Cumhuriyet'in kurucu niteliklerine dair bazı açılımlar sergilemiştir. Bu açılımların başında laiklik, milliyetçilik ve halkçılık ilkeleri gelir. Ancak ilke ve inkılap olarak anayasada yer alan bu nitelikler, *Vurun Kahpeye* romanında bu ilkelerin işaret ettiği anlamlara ve esaslara göre yer almıştır. Buna göre *laiklik* ilkesi romanda, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması manasında değil, daha çok toplum yaşamını biçimlendiren dini argümanların saptırılması, toplumda saygınlığı olan din adamları tarafından dininin kötüye kullanılması ve buna bağlı yaşanan olumsuzluklar ekseninde ele alınmıştır. *Milliyetçilik* ilkesinin romanda ele alınışında, Mustafa Kemal'in milliyetçilik anlayışından önemli izler bulunur. *Ortak kùltür* düşüncesinden hareketle

milliyetçilik, aynı vatan coğrafyasında aynı bayrak altında yaşayan, aynı milli duygu ve düşünceleri taşıyan, mensubu olduğu devlete ve vatana sadakatle bağlanan insanlar arasındaki birlik ve beraberliğe dayanır. *Vurun Kahpeye* romanında milliyetçiliğin açılımı iki şekilde ortaya konmuştur. Bunlardan birincisi Aliye öğretmen başta olmak üzere Tosun Bey, Ömer Efendi, Gülsüm hala ve Durmuş'un temsil ettiği milliyetçilik anlayışıdır ki bu kişiler, vatani ve milleti için canlarını feda etmeye hazır bir milliyetperverliğin temsilini oluştururlar. Romandaki diğer milliyetçilik açılımı, öncekinin anti-tezini oluşturacak şekilde yansıtılır. Hacı Fettah Efendi başta olmak üzere Kantarcıların Uzun Hüseyin, maarif müdürü ve muallim Hatice Hanım tarafından temsil edilen bu milliyetçilik anlayışı, kendi menfaatleri için vatanını ve milletini feda etmeye hazır bir anlayışın tezahürüne dayanır. Mustafa Kemal'in ortak kültüre dayanan milliyetçilik anlayışı, *Vurun Kahpeye* romanında, ihanete varan bir kurgu içinde ele alınmıştır. *Halkçılık* ilkesinin romandaki açılımı ise Mustafa Kemal'in halkçılık anlayışının doğrudan yansımaları şeklinde ortaya konmuştur. Mustafa Kemal'in halkçılık tanımında imtiyazlı bir sınıfa yer verilmediği gibi, devletin bütün imkânlarının halkın yararına kullanılmasını gözetilen bir içerik mevcuttur. Dolayısıyla halkçılığın ana bileşenlerinden birini eşitlik diğerini de sınıfsızlık teşkil eder. *Vurun Kahpeye* romanında da halkçılık açılımı, daha çok sınıfsal imtiyazlar ve eşitsizlik ilkesi üzerinden bir söylemle ele alınmıştır. Romanda eşraf çocuğu ve esnaf çocuğu şeklinde temsil edilen bu sınıfsal ayrımcılık, yeni kurulmuş olan Cumhuriyet'in dayandığı esaslara aykırılık oluşturur. Bir toplumda bütün vatandaşların eşit haklara sahip olması ve eşit muameleye tabi tutulması halkçılık ilkesinin dayandığı esasın özünü teşkil eder. Dolayısıyla Cumhuriyet'in kurucu vasfına aykırılık teşkil eden bu imtiyazlı olma durumu romanda, Aliye'nin eşitlik anlayışına dayalı tesis etmek istediği düzenin karşısı bir tutumla verilmiştir.

Erken Cumhuriyet Dönemi'nin ilk romanlarından olan *Vurun Kahpeye*, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Cumhuriyet'in niteliklerini, yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yaslanacağı ilkeleri topluma tanıtmak konusunda değerlendirilebilecek romanlardan biridir. Cumhuriyet'in kurucu aydın kadrosu içinde edebiyatçı kimliğiyle yer alan Halide Edip Adıvar, bu romanıyla hem Cumhuriyet'e giden sıkıntılı süreci anlatmış hem de Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin dayandığı esaslara göndermelerde bulunmuştur. Böylelikle yazar, aydın olmanın sorumluluğu içinde toplumu bilinçlendirme konusunda önemli bir rolü yerine getirmiştir.

Etik Beyan

"Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye Adlı Romanında Cumhuriyetçi Açılımlar*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayını ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Acar, H. (2018). Atatürk'ün millet anlayışı ve Atatürk milliyetçiliği. İçinde H. Acar (Edt.), *Milliyetçilik tipolojileri*. (ss. 133-148). Ankara: Nobel Yayınları.
- Adıvar, H. E. (2000). *Vurun kahpeye*. İstanbul: Özgür Yayınları.
- Albayrak, M. (2010). Kemalizmin düşünsel temelleri ve tarihsel oluşumu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 26(77), 307-344.
- Andı, F. (2006). Türk edebiyatında roman: Cumhuriyet devri. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4(8), 165-201.
- Armstrong, H.C. (2013). *Bozkuurt/Kemal Atatürk'ün yaşamı*. (çev. A. Çuhadır). İstanbul: Kamer Yayınları.
- Atatürk, M. K. (1938). *Nutuk*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Atatürk Kültürü Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi (1997). Atatürk'ün söylev ve demeçleri I-III. (5. Baskı). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Berkes, N. (2006). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Berkes, N. (1982). *Atatürk ve devrimler*. İstanbul: Adam Yayıncılık.
- Bulut, S. (2021). Halkçılık. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/halkcilik-ilkisi/>
- Cumhuriyet Halk Partisi Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutulgası (1935). Ankara: Ulus Basımevi.
- Feyzioğlu, T. (1985). Atatürk ve milliyetçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(2), 353-412.
- Güneş, G. (2021). Kuvâ-yı Milliye. *Atatürk Ansiklopedisi*. Erişim adresi: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/kuva-yi-milliyey/>
- Hülür, H. ve Demirpolat, A. (1999). Seçkinlik, aydın kimliği ve süreklilik. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 367-389.
- Karaömerlioğlu, M. A. (2009). Tek parti döneminde halkçılık. İçinde T. Bora ve M. Gültekinil (Edt.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce/kemalizm*. (ss. 272-283). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Safa, P. (1997). *Türk inkılabına bakışlar*. İstanbul: Ötügen Yayınları.

- Çan, M. K. (2012). Baskıcı bir laiklik modeli olarak Türk laikliğinin anatomisi. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 7(2), 1-26.
- Tünay, M. (1986). Atatürk'ün halkçılık ilkesi ve çalışma hayatı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(5), 505-518.
- Yücel, Y. (1988). Atatürk ilkeleri. *Belleten Dergisi*, 52(204), 807-824.
- Zürcher, E. J. (2009). Kemalist düşünce'nin Osmanlı kaynakları. İçinde T. Bora ve M. Gültekingil (Edt.), *Modern Türkiye'de siyasi düşünce / kemalizm*. (ss. 44-55). İstanbul: İletişim Yayınları.

EXTENDED ABSTRACT

The War of Independence, in which the Turkish nation struggled for existence and non-existence, resulted in the victory of the Turkish nation, which acted with the spirit of national struggle and kept its sense of unity and solidarity. After the War of Independence, which was won with the determination and decision of the Turkish nation, the new Republic of Turkey was established. The new Turkish State, built on the foundations of the Republic, systematically established its own structural order. In the Republican regime, which is based on the sovereignty of the people and sees the source of sovereignty as the people, the characteristics of the new Turkish State have been determined based on some principles. After the proclamation of the Republic, these qualities were included in the Turkish Republic Constitution in the form of Atatürk's principles and reforms, and the principles on which these principles and reforms were based formed the characteristics of the Republic. In the first years of the Republic, there were some problems between people and the state regarding the adoption of the principles on which the Republic was based. In particular, changes and transformations towards generally accepted sedentary beliefs and habitual lifestyles have led to reactions from some segments of the society. Intelligent cadres were formed by the state in order to find solutions to these problems experienced after the proclamation of the Republic. In this relationship established between the state and the founding intellectuals of the Republic, while the government determined the policies for the purpose of restructuring the society, the founding intellectual cadres undertook the task of raising the awareness of the society in line with the innovations to be made. Therefore, in the first years of the Republic, not only a state structure was established, but also they tried to create a new society model. Novelists have become prominent among these intellectual cadres who played a role in introducing the characteristics of the Republic to the society and in the progress of the New Turkish State on the path of modernity. Halide Edip Adivar is one of the novelists who took part in the founding intellectual staff of the Republic and served this process with her novels. The author's novel *Vurun Kahpeye* is important among the early Republican novels in that it shows what happened in the process leading to the new Republic of Turkey and refers to the founding characteristics of the new Turkish State and the principles on which the Republic is based. In the novel *Vurun Kahpeye*, in which the national struggle movement and the spirit of national struggle are processed, the principles of secularism, nationalism and populism come first among the expansions displayed on the founding qualities of the Republic. These qualities, which are included as principles and revolutions in the constitution, are given in the novel *Vurun Kahpeye* by being interpreted according to the author's point of view. Accordingly, the principle of secularism in the novel is handled not in the sense of separating religion and state affairs, but rather in the axis of deviating religious arguments that shape social life, the abuse of religion by the clergy who are respected in the society, and the negativities experienced accordingly. There are important traces of Mustafa Kemal's understanding of nationalism in the handling of the principle of nationalism in the novel. Moving from the idea of common culture, nationalism is based on the unity and solidarity between people who live in the same homeland under the same flag, have the same national feelings and thoughts, and are loyally attached to the state and homeland to which they belong. The expansion of the principle of populism in the novel is presented as a direct reflection of Mustafa Kemal's understanding of populism. There is no privileged class in Mustafa Kemal's definition of populism, and there is a content that takes care of the use of all the possibilities of the state for the benefit of the people. Therefore, one of the main components of populism is equality and the other is classlessness. In the novel *Vurun Kahpeye*, the expansion of populism is handled with a discourse on the principle of class privileges and inequality. *Vurun Kahpeye*, one of the first novels of the Early Republican Period, is one of the novels that can be evaluated in terms of introducing the qualities of the Republic to society in the early years of the Republic, the principles on which the new State of the Republic of Turkey will lean. Halide Edip Adivar, who is one of the founding intellectuals of the Republic as a literary scholar, explained the troubled process leading to the Republic with this novel and made references to the principles on which the State of the Republic of Turkey is based. Thus, the author has fulfilled an important role in raising public awareness within the responsibility of being an intellectual.

Giriş

630 yılında birinci Türk devletinin hâkimiyetinin sona ermesi ve Türk beylerinin Çang'an'a (bugünkü Şi'an/Xi'an) görüşmeleri sonucu Çin topraklarında doğan ve yine bu topraklarda yetişen Tunyukuk, 682 yılında İltiş'in başkanlığında II. Türk kağanlığının kuruluşunda önemli bir rol oynamıştır. Türk kağanlığı için önemli olan bu şahsiyet adına "Tunyukuk Yazıtları" adı ile iki ayrı yazıt dikilmiştir. Alyılmaz, bölgede yapmış olduğu araştırma ve incelemede Bain-Tsokto kelime grubunun Tunyukuk yazıtlarının güneydoğusunda, yaklaşık 3 km uzaklıkta bir tepenin ve bu tepenin üzerindeki bir kayanın adı olarak kullanıldığını; Moğolların ve bu bölgede yaşayan Kazak Türklerinin Bain-Tsokto adını verdikleri bu tepeyi kutsal saydıkları için yılın belli dönemlerinde bu bölgede kurban kestiklerini ve Tunyukuk Yazıtlarının da bu tepenin yakınında bulunması dolayısıyla "Bain-Tsokto Yazıtları" adıyla da anıldığını belirtmiştir (Alyılmaz, 2021, s. 114). Literatürde bu yazıtlar, TI ve TII kısaltmaları ile gösterilir. Birinci taş toplam 35 satır iken ikinci taş 27 satırdır. Bugün Ulanbatur'a bir saatlik mesafede bulunan Tunyukuk Yazıtı ile BK ve KT yazıtları arasındaki mesafe 400 km civarındadır².

Thomsen tarafından Türk Runik harflerinin çözülmesi ile birlikte Moğolistan coğrafyasına ve Orhon Yazıtlarına olan ilginin artması sonucu, belirli aralıklarla araştırmacılar tarafından söz konusu coğrafyaya keşif gezileri düzenlenmiştir³. 47,5 derece kuzey enlemiyle 107,5 derece doğu boylamında, Tol Irmağı'nın yukarı mecrasındaki bölgede Köl Tiğın ve Bilge Kagan Yazıtlarının 360 km doğusunda bulunan Tunyukuk Yazıtının bulunuşu da 1897'de botanikçi Yelizaveta Klements tarafından gerçekleştirilmiştir (Ercilasun, 2016, s. 349-350).

Tunyukuk Yazıtı ile ilgili ilk yayın Radloff tarafından yapılmıştır. Yazıtta; diğeri yazıtlarda da olduğu gibi okunamayan kısımların olması, bulunuşundan günümüze kadar pek çok çalışmanın yapılmasına ve okunuşu ve yorumlanışı bakımından sorunların olduğu kısımların tekrar ele alınarak görüş ileri sürülmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Radloff (1899) tarafından yapılan ilk yayımdan sonra Tunyukuk Yazıtı ile ilgili, Thomsen (1924), Orkun (1936-1941), Sprengling (1939), Gabain (1941, 1950), Malov (1951, 1959), Aalto, Ramstedt ve Granö (1958), Giraud (1961), Tekin (1968), DTS, Ergin (1970), Clauson (1972), Tekin (1988), Erdal (1991), Tekin (1994), Rybatzki (1979), Erdal (2004), Berta (2004), Alyılmaz (2005), Şirin User (2009), Ölmez (2015), Aydın (2017), Ercilasun (2016), Akar (2020), Alyılmaz (2021) başta olmak üzere pek çok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak yazıttaki sorunlu görülen kısımlarla ilgili makale çalışması, sözlü bildiri gibi yayınlar da yapılmıştır. Sorunlu görülen kısımların okunuşu ve anlamlandırılışı ile ilgili çalışmalar yapılmaya devam etmektedir.

Çalışmada ise okunuşu ve yorumlanışı bakımından tartışmalı olan ve araştırmacılar tarafından görüş birliği sağlanamayan ᠶᠢᠫᠢᠵᠢᠳᠤᠰᠢᠨ (=O/UGRKİtdm) ifadesi tekrar ele alınmıştır. Söz konusu yapı ile ilgili etimolojik, semantik ve sentaktik bir değerlendirme yapılmıştır. ᠶᠢᠫᠢᠵᠢᠳᠤᠰᠢᠨ (=O/UGRKİtdm) ifadesinin geçtiği metnin bağlamından ve bağlantılı olarak değerlendirilebileceğini düşündüğümüz *ugur* ve *kalit*-kelimelerinin art bilimsel değerlendirilmesi ile görüş ileri sürülmüştür. Bu noktada, *ugur* ve *kalit*-kelimeleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

ᠶᠢᠫᠢᠵᠢᠳᠤᠰᠢᠨ (=O/UGRKİtdm, K1) İfadesi Üzerine Yapılan Okuma ve Köken Önerileri

Türk runik alfabesinde ᠶ (=o, u) işaretinin okunuşunda ayrıtıcı herhangi bir durum olmadığı için bu ifade, eski Türk yazıtları üzerine çalışan araştırmacılar tarafından /o/ ve /u/ seslerinin her ikinin de olası şekilleri ile değerlendirilmiş ve yorumlanmıştır. Bu noktada söz konusu ifadenin; Türk dilinin Orhon Türkçesinden sonraki tarihi dönemlerinde, ölçünlü Türkiye Türkçesi, Anadolu ve Rumeli ağzlarında ve çağdaş Türk yazı dillerindeki şekillerinin tespit edilmesi belirleyici olmuştur. ᠶᠢᠫᠢᠵᠢᠳᠤᠰᠢᠨ (=O/UGRKİtdm, K1) ifadesi ise iki ayrı kelime ve tek bir kelime olmak üzere farklı şekillerde okunmuş ve anlamlandırılmıştır.

Tunyukuk Yazıtı'nın okunuşu ile ilgili ilk yayın Radloff tarafından yapılmıştır. Radloff, söz konusu ifadeyi *oguz aklattım* şeklinde okumayı ve "über den Ak Termel setzend liess ich die Oguz ihre Treue beweisen (indem ich sie vorausschickte) (Ak Termel'in üzerine yerleştirerek Oğuzların sadakatlerini kanıtlamasına izin verdim (onları ileri göndererek)" tercüme etmeyi tercih etmiştir. İfadeyi; *oguz* ve *aklat*-kelimesi olmak üzere iki ayrı kelime olarak değerlendirmiştir. *akla*-fulinin ise Osmanlıcada mevcut olduğunu belirterek *aklat*- <ak+la-t- şeklinde açıklamıştır. Buradaki *aklat*- kelimesini ise Oğuzları ileri göndererek

² Tunyukuk Yazıtları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Orkun, 1936: 108; Malov, 1951: 62; Ölmez, 2021: 153-154.; Ercilasun, 2016: 349.; Alyılmaz, 2021.

³ Söz konusu keşif gezileri ve Tunyukuk Yazıtı'nın bulunuşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk.: Alyılmaz, 2021.

sadakatlerini kanıtlama fırsatı vermek için “temizlik, masumiyeti kanıtlama” şeklinde açıklamıştır (Radloff, 1899, s. 54-55).

Orhon Yazıtları bütüncül olarak Türkiye’de ilk defa Orkun tarafından yayınlanmıştır. Orkun, söz konusu ifadeyi, $\text{oguz}^a\text{keltdim}$ şeklinde okumuş ve Radloff’un okuma teklifini kabul etmiştir. *Aklat-* fiilinin ise Kaşgarlı’da bu şekliyle mevcut olduğunu belirtmiştir (Orkun, 1936/I, s. 108, 123). Kelimeyi, sözlük bölümünde “öne sevk etmek, savmak, uzaklaştırmak” şeklinde anlamlandırmış, Kaşgarlı’da yer alan şeklin ise *ağlat-* şeklinde olduğunu eklemiştir.

Malov ise söz konusu ifadeyi, ograklatdım şeklinde okumuş ve “kampta durmalarını emrettim” olarak tercüme etmiştir. Söz konusu ifadeyi, *ograklat-* “geride kamp ile kalmalarını emretmek” fiili ile bağlantılı olarak değerlendirmiştir (Malov, 1951, s. 403).

Aalto, Ramstedt ve Granö tarafından 1958 yılında yapılan çalışmada ise ogur qaltdim şeklinde okunmuş ve “liess ich es eine passende Gelegenheit erwarten (uygun bir fırsat (zaman) beklemesine izin verdim)” olarak tercüme edilmiştir (Aalto, Ramstedt ve Granö, 1958, s. 38). Söz konusu ifade, *ogur* “uygun bir zaman, fırsat” kelimesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte, *ogratlat-* “lade slaa lejr, arrangere mødested (kamp, buluşma yeri düzenleme)” kelimesine yer verilerek bu şekliyle de değerlendirilebileceği belirtilmiştir (Aalto, Ramstedt ve Granö, 1958, s. 55).

Giraud ise ifadeyi $\text{oguz}^a\text{kalatdım}$ şeklinde okumuş ve “je fis encadrer les Oghouz (Oğuz’un çerçevesini aldım)” olarak tercüme etmiştir (Giraud, 1961, s. 95). Kelimeyi, *ka* “couvercle (kapak)” kelimesinden türetilen *kala-* “entasser, mettre dans une une caisse (yığın yapmak, istif etmek, bir şeyin içine koymak)” ve bu fiilden ettirgenlik eki ile türetilen *kalat-* “faire mettre au fourreau, faire mettre dans une caisse ou une enveloppe (bir kılıfın, sandığın, kutunun ya da zarfın içine koydurmak)” fiili ile bağlantılı olarak açıklamıştır. Bununla birlikte bu görüşünden emin olmadığını ve bu görüşünün Thomsen’in görüşünden uzak olmadığını belirtmiş, her iki görüşün de kesin olmadığını da eklemiştir (Giraud, 1961, s. 95; Gürbüz, 2021, s. 590).

Tekin, 1968 yılında yayıma hazırladığı *Grammar of Old Turkic* isimli çalışmasında, ogurqaltdim olarak okumuş, “after having cressed over Ak-Termel (in this manner), I let (the solidiers) heat their back (Askerleri (bu şekilde) geçirdikten sonra, (askerlerin) sırtlarını ısıtmasına izin verdim)” şekilde tercüme etmeyi tercih etmiştir (Tekin, 1968, s. 251). Çalışmanın sözlük bölümünde, *ogurkalat-* kelimesini ise “to let someone to warm his back (birinin sırtını ısıtmasına izin vermek)” şeklinde açıklamıştır (Tekin, 1968, s. 357). 1994 yılında yayıma hazırladığı *Tunyukuk Yazıtı* isimli çalışmasında ise önceki çalışmasında ileri sürdüğü görüşünü değiştirerek söz konusu ifadeyi, $\text{ug(u)r}^a\text{k(a)l(v)td(im)}$ okumuş ve “zaman kazandırdım” şeklinde tercüme etmiştir (Tekin, 1994: 11). Tekin, Tunyukuk Kırgızlara giderken orduyu Ak Termel Irmağı’ndan geçirtmek suretiyle yolu kısaltmış olduğundan yani zaman artırmış ya da kazanmış olduğundan bahsettiğini belirtmiştir. Eski Türkçe *ugur* sözcüğünü “vakit, zaman”; ikinci kelimenin ise *ka:l-* eyleminden Eski Türkçede çok işlek olan /-(l)t-/ eki ile türetilen **ka:lt-* “kaldırmak, geriye bıraktırmak, artırmak” şeklinde bir fiil ile bağlantılı olarak okuyup anlamlandırmıştır (Tekin, 1994, s. 40).

Clauson, söz konusu ifadeyi ugraklatdım şeklinde ele alarak *ugraklat-* “presumably to choose an opportune moment or possibly to appoint a rendezvous (muhtemelen uygun bir an seçmek veya bir buluşma ayarlamak)” şeklinde açıklamıştır (Clauson, 1972, s. 93-94). Rybatzki, Tekin tarafından ileri sürülen okuma önerisini kabul ederek ifadeyi, ugur qaltdim şeklinde okumuş ve “doğru zamanı seçtim” olarak anlamlandırmıştır. *Ugur* kelimesini “doğru zaman” anlamıyla bağlantılı olarak değerlendirmiştir (Rybatzki, 1997, s. 59). Ergin, ifadeyi ogurkalatdım şeklinde okumuş ve “sırlattım” şeklinde tercüme etmiştir. Bu hâliyle, Tekin’in 1968 yılında ileri sürdüğü görüşü devam ettirmiş ve aynı şekilde okumayı tercih etmiştir (Ergin, 2013, s. 104-105).

Berta, $\text{aq termel keçe uy arqalat}^a\text{dim at üze ešin tere qarıy sök}^a\text{düm}$ şeklinde okuduğu ifadenin içinde bulunduğu cümleyi, “Ak Termel’i böyle geçerek yurtların direklerini yükselttim” şeklinde tercüme etmiştir (Berta, 2010, s. 66-89). İfadeyi, $\text{uy arqalat}^a\text{dim}$ şeklinde okuyarak daha öncesinde yapılan okuma önerilerinin yanlış olduğunu, Tekin ve Rybatzki’ye ait olan anlamlandırma önerilerinin ise doyurucu fakat yeterli olmadığını ileri sürmüştür. Burada ileri sürülen okuma önerisinin ise varsayımsal olduğunu söz konusu ifadenin *uy* “yurt” kelimesi ile *arqala-* “arkasına almak, yüklenmek” kelimelerden oluşmuş olabileceğini belirtmiştir. *uy* kelimesinin en eski şekline Kaşgarlı’da rastlanıldığını, *arqala-* fiilinin ise bugüne kadar daha eski bir şekline rastlanılmayan ancak Tatarca, Kırgızca gibi dillerde kullanımı bulunan bir yapıdan meydana gelmiş olabileceğini eklemiştir (Berta, 2010, s. 67, Not: 325).

iki farklı şekilde gösterilmiştir. Türk runik harflerindeki işaretlerin ses değerleri bu okumaların her biri için olanak tanımaktadır. Bu noktada söz konusu yapının, Orhon Türkçesinden sonraki dönemlerinde nasıl kullanıldığını ve anlamlandırıldığını dikkate almak önem arz etmektedir. Araştırmacılar tarafından harf diziminden hareketle ileri sürülen görüşler, iki ayrı kelime olarak değerlendirildiği durumlarda ağırlıklı olarak *oguz* “oğuz”; *ogur/ugur* “uygun bir fırsat”, “doğru bir zaman”, “yol” ve *kalit-* fiilleri ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *ograklat-* “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat-* “sırtlatmak”; *uğraklat-* “uygun bir an seçmek”; *ogruklat-* “dönembeçli yolu geride bırakmak” olmak üzere farklı şekillerde değerlendirilmiştir. Söz konusu yapının nasıl okunması ve anlamlandırılması ile ilgili araştırmacılar tarafından görüş birliği sağlanamamıştır.

Araştırmanın Amacı

Çalışma, Orhon Yazıtlarının bulunuşundan bu yana üzerinde pek çok çalışma ve okuma önerisi yapılmış olan ལུག་ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ile ilgili görüş ileri sürmeyi ve söz konusu yapıyı semantik, sentaktik ve morfolojik olarak değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda öncesinde yapı ile ilgili yapılan okuma, anlamlandırma ve köken önerilerine yer verilmiştir. Ardından bugün Moğolistan coğrafyasında bulunan Ak Termel Irmağı'nın nasıl bir yer olduğundan bahsedilmiş ve yazıtların okunuşunda coğrafyanın etkisi üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte *ugur* ve *kalit-* kelimelerinin etimolojik izahına yer vermeyi ve söz konusu kelimelerin Türk dilinin diğer tarihî dönemlerinde nasıl kullanılmaya devam ettiği ele alınacaktır. Bu noktada çalışma ile aşağıdaki sorulara cevap aranmak amaçlanmaktadır;

1. Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ལུག་ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesi nasıl okunmalı ve değerlendirilmelidir?
2. ལུག་ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) yapısının etimolojik, semantik ve sentaktik yapısı nasıl yapılabilir?
3. *ugur* ve *kalit-* kelimelerinin etimolojik ve semantik izahı nasıl olmalıdır ve Tunyukuk Yazıtı'ndaki metnin bağlamından hareketle *ugur kalit-* ifadesi nasıl değerlendirilebilir?
4. Ak Termel Irmağı nasıl bir yerdir ve Moğolistan coğrafyasında bulunan bu yerin ལུག་ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesinin okunuşunda nasıl bir etkisi olabilir?

Tartışma ve Değerlendirme

Çalışmada, Tunyukuk Yazıtı kuzey yüzü 1. satırda yer alan ve ལུག་ལུག་ལུག་ལུག་ şeklinde harf dizimine sahip olan yapı ele alınmıştır. Söz konusu yapı daha öncesinde yapılan çalışmalarda, *oguz* “oğuz”; *ogur/ugur* “uygun bir fırsat”, “doğru bir zaman”, “yol” ve *kalit-* fiilleri ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte *ograklat-* “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat-* “sırtlatmak”; *uğraklat-* “uygun bir an seçmek”; *ogruklat-* “dönembeçli yolu geride bırakmak” kelimeleri de ele alınmıştır. İfadenin ilk kısmı; *oguz* okunuşuna imkân tanımaktadır ancak metnin bağlamına bakıldığında öncesinde ve sonrasında Oğuzlarla ilgili herhangi bir konunun bulunmaması, *oguz* kelimesi ile bağlantılı olarak okuma ihtimalini azaltmaktadır. Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren yaygın bir kullanım alanı kazanmış olan *ugur* kelimesinin “yol” anlamının Türk dilinin ilerleyen dönemlerinde görülmesi, Eski Uygur Türkçesi döneminde yer almaması anlam olarak imkân tanımakla birlikte “yol” anlamı ile değerlendirilme ihtimalini düşürmektedir. Bununla birlikte *ugur* kelimesinin birincil anlamı “zaman, vakit”ten sonra kazanmış olduğu anlamları olan “doğru zaman, fırsat, vesile”, ifadenin okunuşu için uygun ancak metnin bağlamı açısından tam anlamıyla yeterli değildir. Söz konusu yapı, *ograklat-* “kamp ile kalmasını emretmek”; *ogurkalat-* “sırtlatmak”; *uğraklat-* “uygun bir an seçmek”; *ogruklat-* “dönembeçli yolu geride bırakmak” kelimeleri ile bağlantılı olarak okumaya ve anlamlandırmaya da imkân tanımaktadır. Çalışmada ise *ugur* “vakit, zaman” anlamı ile Türk dilinin diğer dönemlerinde rastlanılmayan ancak Orhon Türkçesi dönemindeki sözlü kültürde kullanılmış olabileceğini düşündüğümüz *kalit-* fiili ile bağlantılı olarak değerlendirilmiştir. *Ugur kalittum* şeklindeki okuma önerisi ise ilk olarak Tekin (1994) tarafından ileri sürülmüş, sonrasında Şirin User, Aydın ve Akar tarafından da devam ettirilmiştir. *ugur kalittum* olarak ele aldığımız ifade; metnin bağlamından, *ugur* ve *kalit-* kelimelerinin etimolojik, semantik yapısından hareketle izah edilmeye çalışılmıştır. Bu noktada söz konusu kelimeler art zamanlı, semantik ve morfolojik olarak incelenmiştir.

ལུག་ལུག་ལུག་ལུག་ (=O/UGRKltdm, K1) ifadesinin nasıl okunması ve anlamlandırılması gerektiği konusuna geçmeden önce söz konusu ifadenin yer aldığı bağlamı ele almak konunun daha iyi anlaşılması için önem arz etmektedir.

(e)ř(i)dt(i)m : (a)ř yir : y[oh?] : (a)m b[ırl(ä)?... (ä)r]m(i)ř. : bir (a)t oruıkı : (ä)rm(i)ř : (a)nın b(a)rm(i)ř : (a)ñ(a)r (a)yt(i)p : bir (a)t[l(i)g b(a)rm(i)ř t(e)y(i)n : ol yol(u)n : yoris(a)r : unç t(e)d(i)m : s(a)k(i)nt(i)m : k(a)g(a)n(i)ma (D7) öit(i)nt(i)m : sü yoritd(i)m : (a)tl(a)t [t(e)d] (i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çü ..... : (a)t üz(ä) : b(i)nt(i)r(ä) k(a)r(i)g : sökd(i)m : yök(a)ru : (a)t y(e)t(ä) y(a)d(a)g(i)n : ıg(a)ç tut(u)nu : (a)gtur(u)m : öñr(ä)ki (ä)r (K1) yug(u)rça : id(i)p ı b(a)r baş : (a)řd(i)m(i)ř : yub(u)lu : int(i)m(i)ř : on tünk(ä) : y(a)nt(a)k(ı) tug (ä)birü : b(a)rd(i)m(i)ř : y(e)rçi : y(e)r y(a)ñ(i)l(i)p : bog(u)řl(a)ntı : buy(a)d(i)p : k(a)g(a)n : y(ä)lü k(ör) t(e)m(i)ř (K2) (a)m sub[ka] b(a)rd(i)m(i)ř : ol sub keuü : b(a)rd(i)m(i)ř : (a)s(t)ng(a)lu : tüşürt(i)m(i)ř : (a)t(i)g : ıka : b(a)yur (ä)rt(i)m(i)ř : küün y(ä)mä : tün y(ä)mä : y(ä)lü : b(a)rd(i)m(i)ř : kurk(i)ř(i)g : uka : b(a)řd(i)m(i)ř (K3) [(Ondan şöyle) işittim: “Az ülkesi (yolu Anı ırmağı boyunca) imiř. (Ancak) bir atın geçebileceği kadar imiř. (Kendisi?) o yoldan (bir kez) gitmiş. Ona sorup “bir atlı gitmiş olduğuna göre o yoldan yürüeyebiliriz” dedim. Düşündüm. Kağanıma (D7) arz ettim. (Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek ..... (Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm. Yukarıya doğru atları yedeğe alarak ağaçları tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım. (K1) (karları) yoğururcasına yürütüp ormanla kaplı doruğu aştıktık. (Ondan sonra) yuvarlanarak indik. On gecede yandaki engeli dolanarak gittik. Kılavuz yanıldı ve boğazlandı. Sıkılıp kaçan “Sürün atları!” demiş. (K2) Anı ırmağına vardık... O ırmağ boyunca yol aldık. Tırmanmak için (askerleri atlardan) indiriyorduk. Atları ağaçlara bağlıyorduk. Gece gündüz dört nala gittik. Kırgızları Uykudayken bastık. (K3)⁶

Söz konusu ifadenin geçtiği bağlamı şu şekilde değerlendirebiliriz; Kapgan Kaçan’ın hükümdarlığı zamanında Tunyukuk; Tabgaç, On Ok ve Kırgızların birlik oluşturup kendilerine savaş açacağını haber alır. Bunu duyduğunda, kendi ifadesi ile uykuları kaçar, huzuru bozulur. İlk olarak Kırgızlara karşı savaş açmayı düşünür. Kögmen dađlarının⁷ bilinen ve her zaman kullanılan bir yolu vardır. Ancak tek yol olan bu geçit kapalıdır. Tunyukuk, bu yolu geçmenin faydalı olmayacağını düşünür. Kılavuz arar ve Bozkır Azlarından bir askeri kılavuz olarak temin eder. Az topraklarından geçen bir yol vardır ancak bu yol sadece bir atın geçebileceği kadardır. Tunyukuk düşünür, kağanıma bu durumu arz eder. Kaçan, ordusuna atlara binmesi hususunda emir verir. Ordu, bu yoldan sevk edilir ve Ak Termel Irmağı’nı geçerek burada okunamayan söz konusu yapı mevcuttur. Sonrasında askerleri tekrar atın üstüne bindirerek karları, ormanla kaplı dorukları aşmışlardır. Ardından dağdan yuvarlanarak inmişlerdir. On gecede yandaki engelleri açarak gitmişlerdir. Bu arada kılavuz yanıldığı için boğazlanmıştır. Anı Irmağına doğru yol almışlardır. Gece gündüz dört nala gitmiş, Kırgızları uygularında iken basmışlardır.⁸

Metnin bağlamından hareketle çalışmaya konu olan yapının geçtiği bölüm, Kırgız seferinin hazırlık aşamasını içermektedir. Söz konusu yapıdan bir önceki cümlede *Ak Termel keçe* “Ak Termel’i geçerek” zarf fiil grubu yer almaktadır. Okunamayan ve kayıp olan kısım ile ilgili metnin bağlamından herhangi bir yorum yapabilmek için Moğolistan’da bulunan Ak Termel’in nasıl bir yer olduğunun belirlenmesi önem arz etmektedir. Clauson, Ak Termel’in *keç-* fiili ile kullanıldığı için nehri işaret ettiğini, bir arazi engeli için genellikle *aç-* fiilinin kullanıldığını ileri sürmüştür. Bu nehrin, bugün tam olarak belirlenemese de Hangai ve Tannu Ola silsilesi arasındaki nehirlerden biri olabileceğini belirtmiştir (Clauson, 1971, s. 145). Giraud, 49° 97’ koordinatlarına sahip olan Telmen-Nor isimli gölün Ak Termel olabileceğini ileri sürmüştür. Söz konusu yer adındaki Termen ile Telmen’in dilbilimsel açıdan uygun olacağını ve Ak Termel’in göl olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir (Giraud, 1999, s. 255). Gömeç, Kırgız savaşları sırasında geçen Ak Termel’in Anı suyuna yakın Yenisey’in kollarından biri olmasının ihtimal dahilinde olduğunu ileri sürmüştür. Bugün de Anı Nehrinin yukarılarına varmak için Ak Sug veya sadece Ak denilen bir sudan geçildiğini eklemiştir (Gömeç, 2007: 3). Aydın ise Tunyukuk Yazıtı’nda geçen Anı Irmağı’nın bugünkü Hakasya’da bulunan Ona Irmağı olduğunun bilinmekte olduğunu, bu ırmağın ise daha kuzeyde Abakan ırmağı ile birleştiğini ifade etmiştir. Ancak Tunyukuk’un Ak Termel’den söz ettiği yer bütünüyle öykünerek anlattığı Kırgız seferinin ilk bölümünde geçtiğini, dolayısıyla Anı’ya varmadan daha batıda ya da güneybatıda iken burayı geçmiş olmaları gerektiğini ileri sürmüştür. Bununla birlikte, Ak Termel’in Ubssa (Uvs) gölü civarında olması gerektiğini ve Ubssa (Uvs) Gölü’ne dökülen ırmaklardan olan Tesiyn (Tes-kem) gol akla gelen ilk ırmaklardan olduğunu eklemiştir (Aydın, 2016, s. 29-30).

Ak Termel, günümüzde tam olarak coğrafî koordinatları belirlenebilmiş bir yer değildir. Bununla birlikte, araştırmacılar tarafından belirtildiği gibi yazıtlardan dağlık ve engebeli araziler için *aç-*; nehir, göl gibi

⁶ Çalışmaya konu olan söz konusu ifadenin bağlam içerisinde değerlendirilebilmesi için Tekin’in 1994 yılında yayıma hazırladığı “Tunyukuk Yazıtı” isimli eser kaynak alınmıştır.

⁷ Ercilasun’a göre Kögmen dağları Tannu-Ola’yı ifade etmektedir (Ercilasun, 2016, s. 276).

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbrahim Kafesoğlu (1995), *Türk Milli Kültürü*, İstanbul.

olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nesnelere var olduğuna inanılan iyilik kaynağı 2. bu nitelikte olduğuna inanılan şey” 3. hedef, amaç, yön, yol” şeklinde anlamlandırmıştır. Kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamış ancak Eski Türkçedeki kaynaklarda çoğunlukla “vakit” anlamının mevcut olduğunu, bu anlamının günümüz Türk lehçelerinden Azerice ve Türkmencede devam ettirildiğini belirtmiştir (Eren, 2020, s. 532). Kelimeyi, *ugur* şeklinde okumayı tercih eden eski Türk yazıtları araştırmacılarından Tekin, “zaman”; Rybatzki, “doğru vakit”; Şirin User, “yol”; Aydın, “yol” ve Akar, “yol” şeklinde izah etmiştir¹¹. H. Arslan Erol, kelimenin tarihî dönem metinlerindeki anlamlandırılması ile ilgili genel bir değerlendirme yapmış, *Kitab-ı Gınyâ*’daki “yan, taraf, uğur” gibi anlamlarının da mevcut olduğunu eklemiştir (Arslan Erol, 2014: 360). Tietze ise kelimenin kökeni ile ilgili herhangi bir yorumda bulunmamış ancak kelimeyi, “zaman; şans; talih; yön; taraf; istikamet” şeklinde anlamlandırmayı tercih etmiştir. Bununla birlikte kelimenin, *bu uğurda* “bunun için”; *uğur kes-/uğurunu kestir-* “birinin yoluna çıkmak, önünü kesmek, engel olmak”; *uğur ola/uğurlar ola/uğurlar olsun* “yolculama sözü, iyi dilekte bulunma”; *uğrun açık olsun* “iyi şanslar” şekillerine de yer vermiştir (Tietze, 2021, s. 203).

Kelime, ilk olarak zarflaşmış şekli ile Orhon Türkçesi döneminde, Yenisey Yazıtlarından E 10 Elegest I yazıtında karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu kelimenin aynı dönemde zarflaşmış şeklinin mevcut olması, kelimenin kullanım sıklığının fazla olmasından ve zarflaşma sürecini tamamlamasından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte kelimenin bu şekli ile Eski Uygur Türkçesi döneminde de kullanılmaya devam ettiğini görmekteyiz (Aydın, 2015, s. 51-52).

elim ugrınta sü bolup er <ö>lürmedöküm yok çiviligde bir tegimde sekiz er ölürdüm [yurdum uğrunda asker olup adam öldürmediğim yok. Çivilig’de bir saldırıda sekiz adamı öldürdüm.] (E10/8).

Kelimenin, Eski Uygur Türkçesinde; “1. fırsat, vesile, zaman, uygun zaman; 2. imkân; 3. görünüş, görüş açısı, özellik, nitelik; 4. sebep, neden vesile” olmak üzere dört farklı anlamının olduğu ancak bunlardan öne çıkan anlamının “fırsat, vesile, zaman, uygun zaman” anlamına gelen anlamının olduğu görülmektedir. Söz konusu kelimedenden sontaki olarak *ugrınta* “fırsat düşerse, ... dolay, ... nedeniyle” anlamlarında edatın türetilmesi bu yapının fazlaca kullanıldığının ve kalıplaşmış ifadeler türetmeye elverişli olduğunun göstergesidir (Wilkins, 2020, s. 788/a, 787/b).

Ol *ugurta* bo montag tül tüşeyük m(e)n tęp sözleyür erti [(kendisi için yapılmayacağını düşündüğü herhangi bir işi yapmaya niyetlendiği) zaman “şöyle bir rüya gördüm” derdi] (ADFH, 75)

Karahanlı Türkçesinde, Kaşgarlı Mahmut’un bize ilettiği bilgiye göre, “1. zaman, vakit; 2. bir işte imkân ve fırsat; 3. devlet, hükümdarlık devri; 4. Oğuzcada karşılık, bedel 5. Oğuzcada (sadece yolculuk için) hayır ve bereket” olmak üzere dört farklı anlamda kullanılmaktadır (DLT, 918-919).

ugur vakit. “Ne vakit geldin?” anlamında **ne ugrurda keldi.ñ** denir. **Ugur** devlet, hükümdarlık devri. Beg ugrurı.nda meniñ işim itildi denir ki “beyin saltanatı devrinde işim düzeldi” demektir. **Ugur** bir işte imkân ve fırsat. “iş zamanında ve imkan içinde oldu” anlamında bu iş ugurlug boldı denir. **Ugur** Oğuzcada bir şeye karşılık. Atka ugrur aldı.m denir ki “ata karşılık (bir şey) aldım” demektir. **Ugur** Oğuzcada hayır ve bereket. Yolcuya yol ugrur bolsun denir ki “yol hayır ve bereket içinde geçsin” demektir. Bu söz sefer dışında başka bir şey için kullanılmaz (Ercilasun, 2018, s. 25-26).

Harezmi Türkçesinde, kelimenin birincil anlamı, “zaman, vakit”tir (HTS: 620/a). Burada da kelimenin Eski Türkçeden itibaren yaygın kullanılan anlamının devam ettirildiğini görmekteyiz.

Çağatay Türkçesinde, *ugur* kelimesi “bereket, mutluluk, saadet” anlamları ile kullanılmaya başlanmıştır (ÇTS: 1181/b). Bu noktada, söz konusu kelimenin tarihî süreç içerisinde bazı anlam genişlemelerine uğradığını ve farklı semantik bağlamlarda da kullanılmaya başlandığını söylemek mümkündür.

Eski Anadolu Türkçesi metinlerinden *Dede Korkut Hikayelerinde*, *ugur* kelimesi, “uğur; yol” anlamlarında kullanılmıştır. *Tarama Sözlüğü*’nde ise “1. ön, yön; 2. yol” şeklinde anlamlandırılmıştır. Kelimenin, söz konusu dönemde “yol” ve “ön” anlamlarının öne çıktığı görülmektedir.

Pes bir uğurdan bigler hisara yoriyş itdiler, yagmaladılar (DKH, 212/4).

Bu kez kazaya rıza deyüp uğurlarına doğru gittiler (Hamza, XIV-XV 37, 28) (TS: 3928).

Kadırga tamam bir yıl uğura gitti, denizden maada nesne görmediler (Ac. XV. 18) (TS: 3928).

¹¹ bk. 𐰽𐰺𐰍𐰏𐰚𐰚𐰚𐰚 (=O/UGRKLtdm, K1) İfadesi Üzerine Yapılan Okuma ve Köken Önerileri

Derleme Sözlüğünde *uğur* kelimesi, “1. yön, ön, kıyı, yakın; 2. çizgi, hiza; 3. bölge; 4. yelden, yağmurdan korunulacak yer; 5. zaman; 6. ceviz ağacı” şeklinde anlamlandırılmaktadır. Kelimenin, Eski Türkçedeki birincil anlamı olan “zaman” anlamı, Ordu-Ünye yöresinde devam ettirilmektedir (DS: 4031-4032).

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise *uğur* kelimesinin birincil anlamı “bazı olaylarda görülen ve insana iyilik getirdiğine inanılan belirti veya bazı nenelerde var olduğuna inanılan iyilik kaynağı” şeklinde açıklanmıştır (TS: 2031).

Onlar da uğurlar dilediler, aralarında konuşmaya başladılar. (M. Ş. Esendal) (TS: 2031)

Kelimenin diğer anlamları ise “2. bu nitelikte olan şey; 3. Meymenet, kadem; 4. Şans, talih” şeklindedir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde, Eski Türkçede yaygın olarak kullanılan “zaman, vakit” ve “sebep” anlamlarının yerini yaygın olarak “şans, talih, bu nitelikte olan şey” anlamlarına bıraktığı görülmektedir. Anadolu ve Rumeli ağızlarında izleri görülen “zaman” anlamına ölçünlü Türkiye Türkçesinde rastlanılmamaktadır.

Kelime, Eski Türkçeden günümüze semantik olarak farklı şekillerde görülmektedir. Bunlardan eski Türk yazıtları ile bağlantılı olarak “1. vakit, zaman; 2. doğru zaman, şans, baht, talih; 3. yol” anlamlandırmaları sıklıkla karşımıza çıkmaktadır. Bunda sonraki dönem metinlerinde bu anlamlandırmaların diğerleri ile karşılaştırıldığında daha yaygın olarak kullanılması ve Türk runik alfabesinde söz konusu yapının iki ayrı kelime olarak değerlendirilmesi ile bu okuma ve anlamlandırmaya imkân tanınması etkili olmuştur. İki ayrı kelime olarak ve bir kelime olarak okunan ve değerlendirilen ifade ile Yenisey Yazıtlarından E 10 Elegest I yazıtında, *uğrmta* şeklinin mevcut olması kelimenin *uğur* kelimesi ile bağlantılı olarak değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Kelime, Türk runik alfabesine göre *ogrmta* şeklinde okumaya da müsaittir. Ancak, Doerfer ve Clauson tarafından da belirtildiği gibi kelimenin /o/ ve /u/ sesinin ayırt edilebildiği Brahmi harfli Uygur metinlerinde /u/’lu şekli ile mevcut olması *uğur* şeklinde okunmasını daha kabul edilebilir kılmaktadır. Bununla birlikte farklı şekillerde anlamlandırılan kelimenin Eski Türkçe döneminde “zaman, vakit” anlamının daha eski ve yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunu sonraki dönemlerde söz konusu anlamı içeren *uğrmta* “fırsat düşerse” şeklinde zarf türetilmesinde ve Clauson’un da belirttiği gibi “doğru zaman, şans, talih” şeklinde yeni anlamları ile de kullanılmaya başlamasında görebilmekteyiz. Bununla birlikte ifadenin geçtiği bağlamı semantik olarak değerlendirdiğimizde, (D7) *öt(ü)nt(ü)m : sü yorttd(ü)m : (a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ü)rm(ü)l k(ü)çä ..... : (a)t üzä : b(i)nt(ü)rü k(a)r(t)g : sökd(ü)m : yok(a)ru : (a)t y(e)tü y(a)d(a)g(t)n : ug(a)ç tut(u)nu : (a)gtur(u)m : öñr(ü)ki (ü)r (K1) [arz ettim. (Beylere) “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (ırmağını böylece) geçerek ..... (Askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm. Yukarıya doğru atları yedeğe alarak ağaçları tutuna tutuna (askerleri) dağa ağdırdım. (K1)] şeklinde bir savaşa hazırlık sahnesinin içinde yer almaktadır. Öncesinde “askerleri atlara bindirin” şeklinde bir emir verdikten ve Ak Termel ırmağını geçtikten sonra çalışmaya konu olan yapı gelmektedir. Sonrasında bağlamdan anlaşıldığı kadarıyla yine “(Askerleri) at üzerine bindirip karları sökmüş”lerdir. Tunyukuk Yazıtı’nın geneline bakıldığında olayların aynı bir tarih metni gibi sırasıyla verildiği söylenilebilir. Bu noktada, okunamayan ve çalışmaya konu olan söz konusu yapıdan önce ve sonra “atlara binin!” emrinin verilmesi aradaki kayıp olan kısımda Ak Termel İrmağı’nı geçtikten sonra askerlerin atlardan indikleri ve söz konusu yerde bir miktar zaman geçirdikleri anlaşılmaktadır. Metnin ilerleyen kısımlarında bu durum ve Kırgızları uykuda basmaları sırasıyla ve uzun bir şekilde anlatılmıştır. Bu noktada, söz konusu kelimenin semantik olarak değerlendirilmesi neticesinde Eski Türkçe döneminde de yaygın bir kullanıma sahip olan ifadenin, iki ayrı kelime şeklinde ve ilk kelimesinin *uğur* “zaman, vakit” anlamı ile bağlantılı olarak değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyiz.*

kalıt- kelimesi hakkında

𐰽𐰺𐰸𐰸𐰸 (=kltdm) harf dizimine sahip olan ve *kalıtdım* şeklinde okunabileceğini düşündüğümüz söz konusu yapının, Türk dilinin tarihî dönemlerinden itibaren yaygın kullanıma sahip olan *kal-* “kalmak, durmak” fiil kökünden /-t-/ yapım eki ile türetilmiş olabileceğini düşünmekteyiz. /-t-/ yapım eki, ettirgenlik işlevi ile kullanılan ve yazılı metinlerden takip edilebildiği kadarıyla Türk dilinin en eski dönemlerinden itibaren görülen bir ektir. Banguoğlu’na göre /-(U)r-/ eki ile birleşerek /-TUr-/ ettirgenlik ekini oluşturmuştur (Banguoğlu, 2007, s. 291-292). Bu ek, sonu ünlüyle biten fiillerden sonra gelebildiği gibi, sonu *r* ve *l* ünsüzleriyle biten en az iki heceli fiillerden sonra da gelebilmektedir (Tuna, 1986: 415). Kökleri unutulmuş veya işlek kullanılmayan fiillere gelerek fiil tabanları oluşturur (*alda-t-, arı-t-, inci-t-, avu-t-* vb.) Akıcı ünsüzlerle sonlanan bazı tek heceli fiil köklerine gelerek zamanla ses düşmesine uğrayan ve kökle kaynaşan /-t-/ çatı ekli yapılar da vardır (*yon-(i)t-, ay-(i)t-* vb.) (Banguoğlu, 2007, s. 292; Hunutlu, 2020, s. 1049).

Gabain, Köktürkçedeki ettirgenlik eki olan /-t-/ ile ilgili “yaptırma ve edilgenlik bildirir, manası basitiyle aynı da olur” ifadelerini kullanmıştır. Söz konusu ek, Eski Uygur Türkçesinde de aynı işleviyle kullanılmaya devam etmiştir. DLT’de ise ettirgen çatılı fiiller için “bir iş yapan” veya “iş emreden” niteliğini taşıdığı belirtilir (DLT/II: 173). Eski Türkçe döneminde çatı eklerinin kullanımı günümüze oranla daha fazladır. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde sözdizimsel yapılarla karşılanabilen bazı kelimelerin Eski Türkçe döneminde çatı ekleriyle kurulduğu görülmektedir. Kaşgarlı’nın bize ilettiği bilgilerden hareketle DLT’de /-(I)t-/ ettirgen çatı ekleri içerisinde en yaygın kullanılan ektir. Türkiye Türkçesine ulaşan ettirgen fiillerde ise /-TUR-/ ekli ettirgen çatı eki yaygındır. DLT’deki /-TUR-/ ekli ettirgen fiillerin %64,42’si, /-(I)t-/ ekli fiillerin %33,27’si, /-(U)r-/ ekli ettirgen fiillerin ise %31, 25’i bugün Türkiye Türkçesine ulaşabilmiştir (Hunutlu, 2020, s. 1069). Görüldüğü üzere Eski Türkçe döneminde yaygın bir kullanıma sahip olan bazı ettirgen çatılı fiillerin, sonraki dönemlerde ettirgen çatılı fiilin işlevinin sözdizimsel yapılarla karşılanması gibi sebeplerden dolayı kullanımı devam ettirilmemiş ve kendi dönemi içerisinde sınırlı kalmıştır. *kal-* fiilinden türetilen *kalt-* fiili için de benzer bir durumun olması ihtimal dâhilindedir. Orhon Türkçesi döneminin dil özellikleri ile ilgili bize veri sağlayan tek metinler Orhon Yazıtlarıdır. Dolayısıyla sözlü kültür ve Orhon Türkçesinden önceki karanlık dönem ile ilgili kesin bir yorum yapmak mümkün olmamaktadır. *kal-* fiilinden türetilen *kalt-* fiilinin ise kendi dönemi içerisinde ve sözlü kültürde kullanılırken sonraki dönemlerde kullanımdan düşmüş olabileceği kanaatindeyiz.

kal- fiili, Clauson tarafından temel anlamıyla “kalmak” bazı mecazi anlamları ile de “yalnız olmak, varlığını sürdürmek, geride kalmak, eskimek” anlamlarında kullanılmaktadır (EDPT, s. 615). Köktürkçede yaygın bir kullanıma sahiptir.

Anta kalmış yir sayu kop toru, ölü yoriyur ertig [Kalanlarınız hep bitkin vaziyette, ölerек (oraya buraya) yürüyüp duruyordunuz.] (KT G 9) / İda taşta kalmış kubranıp yiti yüz boltı [Ormanlarda, dışarıda kalmış olanları toplanıp yedi yüz kişi oldu] (T 4) / Ölügi yurtda yolta yatı kaltaçı ertigiz [Ölmüş olanlarınız ise harabelerde yollarda yatıp kalacaksınız] (KT K9)

Eski Uygur Türkçesinde ise “kalmak, durmak, var olmayı bitirmek” anlamlarında kullanılmaktadır (Wilkens, 2020, s. 321/a).

unıtılsar kalsar biz kamagun ol nomçınığ köñülüğä kirip [unutulup kalırsa biz, tamamen o öğretmenin aklına, düşüncesine girip] (AYS/VI: 1288-1289)

Karahanlı Türkçesinde, “kalmak; bırakmak” anlamı yaygın olarak kullanılmıştır. Bununla birlikte bu dönemde kalem alınan Kur’an tercümelelerinde “baki olmak, devam etmek, fani olmamak” anlamlarının da kullanıldığı görülmektedir (KTS: 348).

kiçiglikte minsiz kalır sen bu kün [küçüklükte bensiz kalırsın bugün] (KB, 1216) / korkuğ tağrıdın tağı koduğ anı kim kaldı ribâdın eger erseñiz bitgenler [Allahtan korkun ve faizden kalanını bırakın] (TİEM 73 36r/4)

Harezmi Türkçesinde, “kalmak, geride bırakmak, miras kalmak” anlamlarının yanı sıra “varlığını korumak, baki olmak” anlamlarında da kullanılmıştır. Bununla birlikte devamlılık bildiren tasvirî fiil yapısını karşılamak için de söz konusu fiilin kullanıldığı görülmektedir (HTS: 282/a). Aynı dönemde *kaldır-/kaltır-* “kaldırmak, çıkarmak” fiili de türetilmiştir (HTS: 282/b).

Andag kim taqatım kalmadı [onun gibi ki gücüm kalmadı] (NF, 7/16) / kaçan kim yoriyür bolsa erdi, heç başını qaldurmas erdi [ne zaman yürüdüyse hiç başını kaldırmazdı] (NF, 237/11-12).

Çağatay Türkçesi döneminde yazılan sözlüklerde *kal-* fiili “kalmak, durmak, yaşamak, sürmek, var olmak” anlamlarıyla kullanılırken aynı dönemde *kal-* fiilinden, *kaldur-* “kaldırmak, tahammül etmek, dayanmak”; *kalı-* “ayrılmak, fark edilmek”; *kahl-* “ağır davranılmak”; fiillerinin de türetildiği görülmektedir (ÇTS: 567-570).

Tarama Sözlüğünde, “bağlanmak, kapılmak, değer vermek, itibar göstermek, bakmak” şeklinde yer almaktadır. Kelimenin söz konusu dönemde mecazi anlamlar kazandığı görülmektedir.

Bu arada her kim ki akılı ola / Ne mala güvene ne cana kala [Akıllı olan kimse ne mala ne cana itibar etmesin] (TS: 2191)

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde ise *kal-* fiili; “1. Olduğu yeri ve durumu korumak, sürdürmek; 2. Zaman, uzaklık veya nicelik belirtilen miktarda bulunmak; 3. Konaklamak, konmak; 4. Oturmak, yaşamak, eşleşmek; 5. Hayatını sürdürmek; 6. Varlığını korumak, sürdürmek; 7. Oyalanmak, vakit geçirmek; 8. Sınıf geçmemek; 9. İşlemez, yürümez duruma gelmek; 10. Geriye atılmak, ertelenmek; 11. Bir şeyle kaplanmak, bir şeye bulanmak; 12. Bir işi belli bir noktada bırakmak, ara vermek; 13. Miras olarak geçmek; 14. Yapamamak; 15. Belirli bir gelirle geçinmek zorunda bulunmak; 16. Yetinmek; 17. Sınırlanmak; 18. Olmak, herhangi bir

(a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ä)rm(ä)l k(ä)çü ug(u)r k(a)ltdım : (a)t üz(ü) : b(i)nt(i)rü k(a)r(t)g : sökd(i)m
 [(Beylere “askerleri atlara bindirin” dedim. Ak Termel (Irmağı’ni) geçerek (bir süre orada) zaman geçirdim. (=mecazi olarak “dinlendim”) (Sonrasında askerleri) at üzerine bindirip karları söktüm]

Kısaltmalar

AYS	: Altun Yaruk Sudur
B	: Batı
ÇTS	: Çağatay Türkçesi Sözlüğü
D	: Doğu
DLT	: Divānu Lüğati’t-Türk
DS	: Derleme Sözlüğü
EDPT	: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteen Century Turkish (Clouston, 1972)
HTS	: Harezm Türkçesi Sözlüğü
K	: Kuzey
KB	: Kutadgu Bilig
KT	: Kül Tegin Yazıtı
KTS	: Karahanlı Türkçesi Sözlüğü
NF	: Nehcü'l-Ferâdis
OTWF	: Old Turkic Word Formation (Erdal, 1991)
T	: Tunyukuk Yazıtı
Tr.S	: Türkçe Sözlük
TS	: Tarama Sözlüğü
TDA	: Türk Dilleri Araştırmaları
TDAY-B	: Türk Dilleri Araştırmaları Yıllığı Belleten
TDK	: Türk Dil Kurumu
TİEM	: Karahanlı Türkçesi Satır-Altı Kur'an Tercümesi Türk ve İslam Eserleri Müzesi No 73
ZDMG	: Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gessellschaft

Etik Beyan

“Tunyukuk Yazıtı’ndaki *𐰽𐰺𐰍𐰏𐰤𐰆𐰢𐰏* (=O/UGRKltdm, K1) İfadesi Üzerine” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynaklar

- Aalto, P., Gustav, J. ve Granö, G. (1958). *Materialian zı den alttürkischen inschriften der mongolei*. Helsinki. Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Akar, A. (2020). *Bilge tonyukuk yazıtı*. İstanbul. Ötüken Yay.
- Alyılmaz, C. (2021). *Bilge tonyukuk yazıtları*. Ankara. TDK Yay.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orbon yazıtlarının bugünkü durumu*. Ankara. Kurmay Yay.
- Arslan, E. H. (2014). *Eski Türkçeden eski Anadolu Türkçesine anlam değişimleri*. Ankara. TDK Yay.
- Aydın, E. (2015). *Yenisey yazıtları*. Kömen Yay.
- Aydın, E. (2016). *Eski Türk yer adları*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yay.
- Aydın, E. (2017). *Orbon yazıtları köl tegin, bilge kagan, Tonyukuk, ongi, küli çor*. İstanbul. Bilge Kültür Sanat Yay.
- Banguoğlu, T. (2007). *Türkçenin grameri* (8. Baskı). Ankara. TDK Yay.
- Berta, Á. (2004). *szavaimat jöl halljátok... a türk és ujur rovásírásos emlékek kritikái kiadása*. Szeged. Jate.
- Clouston, G. (1971). Some notes on the inscription of Tonukuk. *Studia Turcica*. 125-132.
- Clouston, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteen century Turkish*. London. Oxford University Press.
- Clouston, G. (1976). Tonyukuk abidesi hakkında bazı notlar. Türkçeye çev. İnci Enginün. *Türkiyat Mecmuası*. 18: 141-148.
- Doerfer, G. (1963-1975). *Türkische und mongolische elemente im neupersischen I-IV*. Wiesbaden. Franz Steiner.
- Eckmann, J. (2014). *Mahmūd bin Alī Nebcū'l-Ferūdīs Uřtmablarınñ Açık Yol (Cennetlerin Açık Yolu) DizİN-Sözlük*. (Yayımlayanlar S. Tezcan, H. Zulfikar). Ankara: TDK Yay.
- Elmalı, M. (2019). *Eski Uygurca altı dişli fil hikayesi*. Ankara. TDK Yay.
- Ercilasun, A. B. (2016). *Türk kağanlığı ve Türk bengu taşları*. İstanbul. Dergâh Yay.
- Ercilasun, A. B. ve Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı mahmud divānu luğati't-türk giriş-metin-çeviri-notlar-dizİN*. Ankara. TDK Yay.

ugur “time, time” and kal- “to stay, to leave” derived from the verb kalit- “to remove, to make one quit”. At this point, the aforementioned expression is read and interpreted as ugur inherited, “I spent time, I spent time (there for a while), I lingered (metaphorically), I rested”. The data put forward in reading the said structure as two separate words and interpreting it in this way are as follows; **1.** The fact that there is no distinctive situation regarding the reading of the ʎ (=o, u) sign in the Turkish runic alphabet allows the first word of this expression to be read in two ways as /o/ and /u/ ogur and ugur. The word takes place as ugur with the meaning of "time, time" in Uyghur texts with Brahmi letters, where the /o/ and /u/ sound can be distinguished; makes the ugur pronunciation of the word acceptable. **2.** In the reading and interpretation studies on the Old Turkish Inscriptions, besides the meaning of "time, time" of the word ugur, "1. Right time, good time; 2. Opportunity, occasion, luck, fortune"; 3. Way; 4. It is seen that pre-meanings are also highlighted. The first meaning of the word in Old Turkic is “time” and “reason”. We can see this in the Yenisey Inscriptions, which is one of the oldest written documents of the Turkish language, as well as in its adverbial form in the form of ugrinta. In addition, the fact that the word has an adverbial form in the Yenisei Inscriptions is also an indication that its use was widespread in its own period and that the word was used to characterize the verb. The word Ugur has expanded in meaning as far as it can be followed from the written texts in the historical process from Orhon Turkish to the present day. In this context, the primary meaning of the word is “time, time” and “reason”, then “good time, good time”; “luck, fortune, opportunity”; It has also gained the meanings of "road" and "front". In this direction, we believe that the first meaning of the word as "time, time" may have been used during the Orkhon Turkish period. **3.** The second word of the aforementioned structure can be evaluated in connection with the verb kalit- derived from the verb root "to stay, to leave, to leave" with the suffix /-t-/, which has been in widespread use since the historical periods of the Turkish language. Based on the information that Kaşgarlı conveyed to us, the suffixes of the activator have a more common usage area in the Old Turkish period when compared to their current usage. At this point, kal-, derived from the verb root of the expression in question with the /-t-/ causative suffix, should be evaluated in connection with the word "leave, abandon, remove". **4.** In the Tunyukuk Inscription, the events are given in order, just like in a historical text. At this point, it is important to evaluate the expression in context semantically in terms of the reliability of the study. In the sentence before the structure examined, the order was given by the khan as (a)tl(a)t [t(e)d](i)m [I said (I said to the gentlemen) "put the soldiers on horses"]]. Then comes the missing part, which is the subject of the study. Then there is the sentence (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(t)g : sök(d)(ü)m [I put the (Soldiers) on the horse and removed the snow] sentence. “Get on the horses!” before and after the examined and missing part! issuance of the order makes it possible to evaluate that they may have spent some time there after the crossing of the Ak Termel River and that they may have spent time. At this point, we propose to repair and make sense of the structure in question from the context of the text as follows;

(a)tl(a)t [t(e)d](i)m : (a)k t(ü)rm(ä)l k(ä)g(ü) ug(u)r k(a)lit : (a)t üzä : b(i)nt(ü)rä k(a)r(t)g : sök(d)(ü)m [I said to the gentlemen, “put the soldiers on horses.”] Crossing the Ak Termel (River) (there for a while) time (=metaphorically “rested”) (Then I mounted the soldiers on horseback and removed the snow]

Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Okul Öncesi Eğitimin Durumu

Aysun ERGİNER¹ ve Emine SAKLAN²

Öz

Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte uygulamaya konulan ilke ve inkılaplar, ülke eğitim sisteminde köklü ve radikal değişimleri beraberinde getirmiş; okuryazar insan nüfusunu artırma politikası, okuma yazma öğrenmenin öncelikli olmasına ve ilgi alanının ilkokula yönelmesine neden olmuş, dolayısıyla o yıllarda okul öncesi eğitim gündeme alınan bir öğretim kademesi olamamıştır. Özellikle gelişmiş ülkelerde ise okul öncesi eğitimi zorunlu eğitim kapsamına alma ya da zorunlu eğitim kapsamında olmamasına karşın yüksek katılım oranlarına sahip olma durumu gözlenmektedir. Hatta, sadece ilkokul öncesi bir yıl yerine, daha erken yaş çocuklarının da zorunlu eğitime dahil olduğu ya da yüksek oranlarda okul öncesi eğitim kurumlarına devam ettikleri görülmektedir. Genel görünüm, zorunlu eğitim kapsamında olsun ya da olmasın okul öncesi eğitimde okullaşma oranlarının yüksek olması ve eğitim hizmetlerinin ücretsiz olarak sunulmasıdır. Cumhuriyetin 100. yılında okullaşma oranlarında ilerlemeler kaydedilse de, okul öncesi eğitimde bölgesel eşitsizliklerin devam ettiği ve zorunlu eğitim kapsamına alınmadığı görülmektedir. Hükümet Programları, Kalkınma Planları ve Milli Eğitim Şûraları'nda da belirlenen hedefler gerçekleştirilememiştir. Okul öncesi eğitimle ilgili toplumsal bilincin sağlanması, çağ nüfusuna yaygınlaştırılması ve madde ve insan kaynaklarına ilişkin sorunlar devam etmektedir. Ülkemiz, gelişmiş ülkelerin okul öncesi eğitimde gösterdikleri ilerlemeyi yakalamaya çalışmakta ve okul öncesi eğitim kademesi sistem içindeki önem ve önceliğini korumaktadır.

Anahtar Kelimeler: Okul Öncesi Eğitim, Okul Öncesi Eğitime Katılım, Eğitim Politikası

The Status of Preschool Education in the 100th Anniversary of the Republic in Turkey and Some Selected Countries

Abstract

The principles and reforms put into practice with the establishment of the Republic brought about rooted and radical changes in the country's education system; the policy of increasing the literate population led to the prioritization of learning to read and write and the focus of attention to primary school, so preschool education was not a level of education that was on the agenda in those years. Especially in developed countries, pre-primary education is included in the scope of compulsory education or has high participation rates despite not being included in compulsory education. In fact, it is observed that children of earlier ages are included in compulsory education or attend pre-school education institutions at high rates, instead of only one year before primary school. The general outlook is that schooling rates are high in pre-primary education, whether it is within the scope of compulsory education or not, and that education services are provided free of charge. Although progress has been made in schooling rates in the 100th year of the Republic, it is seen that regional inequalities in pre-school education continue and it is not included in the scope of compulsory education. The targets set in the Government Programs, Development Plans and National Education Councils could not be realized. The problems regarding the provision of social awareness about preschool education, its dissemination to the age population, and material and human resources continue. Our country is trying to catch up with the progress of developed countries in pre-school education and the pre-school education level maintains its importance and priority in the system.

Key Words: Preschool Education, Participation in Preschool Education, Education Policy

Atıf İçin / Please Cite As:

Erginer, A. ve Saklan, E. (2023). Cumhuriyet'in 100. yılında Türkiye'de ve seçilmiş bazı ülkelerde okul öncesi eğitimin durumu. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 60-79. doi:10.33206/mjss.1351003

Geliş Tarihi / Received Date: 28.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 04.10.2023

¹ Doç. Dr. - Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, aysunerginer@nevsehir.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0029-4032

² Dr. Öğr. Üyesi - Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, eminesaklan@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-6143-9955

Giriş

Cumhuriyet Türkiye'si, savaş sonrası kurulan bir ülke olarak küllerinden yeniden doğma mücadelesi vermiş, Cumhuriyet'in kuruluşundan bu yana birçok sistemde olduğu gibi eğitim sisteminde de önemli aşamalar kaydedilmiştir. Mustafa Kemal Atatürk, cephede kazanılan savaştan sonra en önemli mücadelenin eğitimde verileceğini ifade ederek, kalkınmanın nitelikli insangücü eğitimi ile sağlanacağı vurgusunu yapmıştır. Gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerinde de gelişmiş olmalarından hareketle, eğitim siteminde yasal düzenlemelere gidilmiş, Osmanlı Devleti'nden aktarılan okullar, izlenen politikalar ve yasal düzenlemelerle yeniden şekillendirilmiştir. Toplumun okuma yazma bilmemesi, Cumhuriyet döneminin eğitime ilişkin ilk politikalarının yönünün ilkokula ve okuma yazma öğretimine vrilmesine neden olmuştur. Akyüz (2010, s. 381), "Cumhuriyet döneminde toplumun çoğunluğunun okuma yazma bilmediği gerçeği ile karşılaşıldığının ve ilköğretim okullarının öncelik taşıdığıının altını çizmektedir". Dolayısıyla ilkokuldan önce bir ğretim kademesi olan okul öncesi eğitim, o yıllarda önemi fark edilen ve üzerinde durulan bir ğretim basamağı olamamıştır.

Cumhuriyet'in 100. yılına gelindiğinde ise, okul öncesi eğitimle ilgili Kalkınma Planları, Milli Eğitim şraları gibi eğitim politikası dayanaklarında alınan kararların tam anlamıyla uygulanamadığı görülmektedir. Okul ncesi eğitimin tüm ülkeye ve ağ nüfusuna yaygınlaştırılmaması, fiziksel olanaklar ve finansman yetersizliği vb. sorunları devam etmektedir. Milli Eğitim Bakanlığı (MEB), 2013-2014 eğitim ğretim yılında okul öncesi eğitimi zorunlu eğitim kapsamına almayı gündemine almış, 17. Mili Eğitim şrası'nda (2007) ise okul öncesi eğitimin zorunlu olması kararının verildiği ifade edilmiştir. MEB (2010a), okul öncesi eğitimde zorunlu eğitime geçebilmek için pilot uygulamaları başlatmış, 2009-2010 eğitim ğretim yılında 32 ilde pilot uygulama gerçekleştirilmiştir. Ardından 2010-2011 eğitim-ğretim yılında 25 il, 2011-2012 eğitim ğretim yılında 14 ilin daha eklenmesiyle zorunlu okul öncesi eğitimin uygulanacağı il sayısı 71 olmuştur. Fakat 30.03.2012'de 12 yıllık zorunlu eğitime geçilmesiyle (MEB, 2012), okul öncesi eğitim zorunlu eğitim kapsamındaki ğretim kademelerinden biri olamamıştır.

Aslında dünyadaki örneklerine bakıldığında okul öncesi eğitim, öneminin fark edildiği ülkelerde okullaşma oranlarının yüzde yüzlere ulaştığı ve dikkat çekici bir şekilde zorunlu eğitim kapsamına almaya yönelik girişimlerde bulunulan bir ğretim basamağıdır. Aral, Kandır ve Can Yaşar (2002); Poyraz ve Dere ifti (2011), bireyin yaşamı göz önüne alındığında, okul öncesi dönemin hayata hazırlık açısından son derece önemli olduğunun, bu dönemde bireyin edindiği tüm davranışların, yaşamın devamını etkileyebilecek bir güce sahip olduğunu vurgulamaktadırlar. Nikaj (2020), ocukların erken yaşta eğitilmelerinin, aynı zamanda ekonomik büyüme ve gelişmede çok önemli bir faktör olarak görüldüğünün altını çizmektedir. Araştırmalar, özellikle 0-3 yaş arasında erken çocukluk eğitimine yapılan yatırımların, çocuklarda yalnızca sosyalliği, motivasyonu ve özgüveni geliştirmekle kalmadığının, aynı zamanda sosyal sermayenin uzun vadeli niteliksel gelişiminin kaynağı olduğunu ifade etmektedirler.

Okul ncesi eğitim, yalnızca çocuklara değil aynı zamanda ailelerine ve topluma da önemli yararlar sağlamaktadır. Yapılmış olan bazı araştırmalarda, okul öncesi eğitim alan ve almayan çocuklar karşılaştırılmıştır. Araştırma sonuçları, okul öncesi eğitim alan çocukların almayanlara göre okula gelmeye daha istekli olduklarını, daha paylaşımcı ve uyumlu davranışlar sergilediklerini (Yoleri ve Tanış, 2014); bilişsel özelliklerinin, problem çözme ve matematik becerilerinin daha gelişmiş olduğunu; (Kök, Tuğluk ve Bay, 2005; Turan, 2013; Yazar, 2013); dil gelişimlerinin daha iyi olduğunu (Akçay, 2016); grup etkinliklerinde daha başarılı olduklarını (Yazar, 2013); düşünce ve duygularını iyi ifade edebildiklerini (Lokumcu Tozar, 2011); yaratıcı düşünme düzeyleri (Can Yaşar ve Aral, 2010) ile ilkokula hazırbulunuşluk düzeylerinin yüksek olduğunu (Erkan ve Kırca, 2010) ve sağlık eğitimi konusunda farkındalık kazandıklarını (Lokumcu Tozar, 2011) ortaya koymaktadır.

Okul ncesi eğitimin ayrıca, ailelerin sorumluluğunun okul öncesi eğitim kurumları ile paylaşılmasını (Yazar, 2013); aile eğitim etkinlikleri yoluyla ailelerin birçok konuda bilgi, beceri ve farkındalıklarının artmasını (Tezel, şahin ve nver, 2005); ailelerin edindikleri bilgiler yoluyla evde eğitim ortamını düzenlemelerini ve çocukları ile kaliteli zaman geçirme konusunda bilinçlenmelerini (Poyraz ve Dere ifti, 2011) sağladığı; çalışan annelere büyük oranda destek verdiği ve çocuklarından ayrı geçirdikleri zamandan dolayı suçluluk duymalarını önlediği (Cömert ve Erdem, 2016) söylenebilir. Okul ncesi eğitimin topluma sağladığı yararları; ekonomik ve toplumsal açıdan dezavantajlı durumda olan çocuklara eşit bir başlangıç olanağı sunması; birlikte sağlıklı, başarılı, sorumluluk sahibi ve üretken bireylerin yetişmesinin içinde buldukları ve bir parçası oldukları toplumu da gcendirmesi (Katrancı, 2014); ocukların toplumsal kuralları bilmeleri ve buna uygun davranmalarının toplumsal bir yarar sağlaması (Sarıçam ve Halmatov,

2012) ve okul öncesi eğitime kaynak ayırmanın gelecekte ülke ekonomisine de katkı sağlayabilmesi (Kaytaş, 2005) eklenebilir

Pearson ve Degotardi (2009), küresel ölçekte değişen ekonomik koşulların, kentleşmenin yaygınlaşmasının ve aile yapısındaki değişimlerin okul öncesi eğitime olan gereksinimi artırdığını belirtmektedirler. Dünyadaki hızlı değişime paralel bir şekilde, küçük çocukların eğitimine verilen ilgi ve önemin de son yıllarda arttığı görülmektedir. Mallinson da (1980; akt. Oktay, 1999), benzer ifadeler ile aile yapısının değişmesi, kentleşmenin artması ile beraber çocuk bakımı konusunda akraba desteğinin azalmasına dikkat çekerken, günlük yaşamın sınırlı mekanlara dönüşmesi ile çocukların yaşlıları ile daha az bir araya gelmelerinin, çocuk eğitimi ve büyümesine ilişkin ortaya konulan yeni bilgi ve fikirlerin, okul öncesi eğitimin bireyin gelecek yaşamının büyük ölçüde belirleyicisi olduğunun anlaşılmasının, okul öncesi eğitimi gerekli kılan nedenler olarak sıralandığını belirtmektedir.

Okul öncesi eğitim günümüzde üretim, tüketim, yaşam ve çalışma koşullarındaki değişiklikler nedeniyle, artık bir tercihten ziyade bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir (Yavuzer, 2011). Okul öncesi dönem birçok yönüyle insan gelişiminin en hızlı gerçekleştiği dönem olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle yaşamın ilk yıllarına karşılık gelen bu eğitim, bireyin bütünsel gelişimini sağlamakta ve bireyin yaşamı boyunca elde edeceği sonuçların önemli bir yordayıcısı olmaktadır (Ağgöl Yalçın ve Yalçın, 2018; Brilli, Del Boca ve Pronzato, 2016).

Dünyada Okul Öncesi Eğitim

Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma örgütü (OECD) dünya genelinde ülkelerin ekonomilerine katkı sağlamayı amaç edinmiş bir ekonomik kuruluş olarak bilinmekte ve bu özelliğiyle öne çıkmaktadır. Özellikle OECD'nin yürütücüsü olduğu ve dünyada çeşitli yaş gruplarından öğrencilerin katılmış oldukları uluslararası sınavlarda elde edilen sonuçlar, çocukların erken yaşlardan itibaren bilişsel deneyim elde etmelerinin ve bu yönde desteklenmelerinin, sonraki eğitim kademelerinde matematik, fen bilimleri ve okuma performanslarını artırdığına işaret etmektedir. Böylece okul öncesi eğitime dikkat çekilmekte ve farklı ülkelerin okul öncesi eğitimde ne tür düzenlemelere gidildiğinin incelenmesi önemli bulunmaktadır (OECD, 2022).

Almanya

Almanya'da, daha önce 3-6 yaş arasındaki çocukları kapsayan okul öncesi eğitim, federal hükümet tarafından 1 yaşın altındaki çocukları da kapsayacak şekilde genişletilmiş ve yasal hak durumuna getirilmiştir. Okul öncesi eğitimin zorunlu eğitim kapsamında olmadığı Almanya'da, okul öncesi eğitim kurumları temel eğitime hazırlık için Dil, Okuma ve Yazma Becerileri, Matematik, Doğa Bilimi ve Bilgi Teknolojileri'ni içeren bir çerçeve yapı uygulanmaktadır (Wendt, Smith ve Bos, 2016). Almanya'da çocuğun gelişimini toplumun sorumlu ve özerk bir üyesi olarak teşvik etmek için okul öncesi eğitime önem verilmektedir. Ayrıca okul öncesi eğitim, çocuğun aile içinde yetiştirilmesini desteklemek, ebeveynlere istihdam konusunda yardımcı olmak ve çocuğun sosyal, duygusal, fiziksel ve zihinsel gelişimini sağlamak için tasarlanmıştır (Eurydice, 2022).

Almanya'da okul öncesi eğitimde pedagoji alanındaki eğitimci personel (Erzieherinnen ve Erzieher), Fachschulen'de uluslararası düzeyde üçüncül seviyeye atanan gençlik ve toplum çalışmaları için eğitilmektedir. Son yıllarda, pedagoji alanındaki personelleri birinci derece ve ileri eğitime götürecek programların sayısı artmıştır. Fachschulen ve Fachhochschulen iş birliğiyle, özellikle temel eğitim alanında yönetim ve danışmanlık seviyelerinde, pedagoji alanındaki kalifiye personeller için ileri eğitim kursları sunulmaktadır. Okul öncesi eğitimcilerinin bazıları (özellikle üst düzey pozisyonlarda bulunanlar), gençlik ve toplum çalışanları (Sozialpädagogin) olarak bir yükseköğretim kurumundan mezun olmuşlardır. Bu eğitim ya bir yükseköğretim kurumunda 3 yıllık bir eğitim kursu ve 1 yıllık uygulamalı eğitimden ya da en fazla 2 bütünlük yarıyıl iş deneyimi (Praxissemester) içeren 4 yıllık bir eğitim kursundan oluşmaktadır (Eurydice, 2022).

Akademik olarak eğitilmiş diğer öğretim kadrosunda, çocuk eğitimciler de (Kindheitspädagogin) yer almaktadır. Bu disiplinde çeşitli lisans dersleri oluşturulmuştur. Bazı eyaletlerde okul öncesi eğitimde pedagoji bölümündeki personel (pädagogische Fachkräfte), bu alandan mezun gençler ve toplum çalışanlarının yanı sıra, ek personel, özellikle de kreş asistanları (Kinderpflegerinnen und Kinderpfleger) istihdam edilmektedir. Çoğu eyalette bu personel, tam zamanlı meslek okulları olan Berufsfachschulen'de 2 yıllık bir eğitim programına katılmaktadırlar. Okul öncesi eğitimde öğretmen eğitimi temel olarak 2 aşamaya ayrılmakta, uygulamalı eğitim dönemlerini ve okul ortamında uygulamalı eğitimi içeren bir

yükseköğrenim programı şeklinde sınıflandırılmaktadır. Okulların uygulamalı eğitimlerinin yükseköğretim dersleri içindeki payı son yıllarda önemli ölçüde artmıştır. Fakülteler arasında öğretmen eğitimini koordine etmek, rehberlik ve destek sağlamak ve ayrıca üniversitelerdeki eğitim programları ile öğretmenlik uygulamasının koordineli bir şekilde işleyişini sürdürebilmek için tüm kurumlarda öğretmen yetiştirme merkezleri ve eğitime ilişkin okullar vb. kurulmuştur. Okul öncesi eğitimde, eğitime kabul şartı Mittlerer Schulabschluss'tur ve edinilmesi en az 2 yıl süren ilgili bir mesleki eğitim yeterliliği veya ilgili bir meslekte 2 yıllık deneyim şartının arandığı belirtilmektedir. 2004'ten beri Almanya'daki yükseköğretim kurumları da çocuk gündüz bakım uzmanları yetiştirmektedir (Eurydice, 2022).

Finlandiya

Finlandiya'daki erken çocukluk eğitimi ve bakımı (EÇEB), "educare" modeli olarak adlandırılan eğitim ve bakıma yönelik bütünlük bir yaklaşıma dayanmaktadır. Mevzuat, EÇEB'i pedagojiye vurgu yapan planlı ve hedef odaklı bir eğitim, yetiştirme ve bakım kurumu olarak tanımlamaktadır. Eğitim ve Kültür Bakanlığı, okul öncesi eğitim de dahil olmak üzere erken çocukluk eğitimi ve bakımından genel olarak sorumludur. Okul öncesi eğitim çağındaki tüm çocukların, bir EÇEB merkezinde veya aile kreşinde tam zamanlı erken çocukluk eğitimi ve bakımı için yasal hakları bulunmaktadır. Belediyelerin yerel ihtiyaca göre EÇEB hizmetleri sunma konusunda yasal bir görevi vardır. Ebeveyn izni sonrasında çocuk genellikle 9 ya da 10 aylık olduğunda, ebeveynlerin seçebilecekleri çeşitli seçenekler vardır. Bu seçenekler: Belediye EÇEB hizmetleri, özel EÇEB hizmetleri veya özel çocuk bakımı ödeneği ile çocuk bakımı ve en küçük çocuk 3 yaşına gelene kadar bakım izni ve evde çocuk bakım parası ile evde kalmayı kapsamaktadır. Finlandiya'da okul öncesi eğitim 2015 yılı Ağustos ayından itibaren zorunlu hale getirilmiştir ve ücretsiz sunulmaktadır. Okul öncesi eğitimin kapsamı genellikle günde 4 saattir. Ülke genelinde okul öncesi eğitimde ulusal çekirdek program uygulanmaktadır (Eurydice, 2022).

Finlandiya'da öğretmenlik oldukça popüler bir meslektir ve ülke öğretmen eğitimine büyük önem vermektedir. Okul öncesi eğitimde öğretmenlik yapabilmek için lisans diplomasına sahip olmak gerekmektedir. Eğitimi Geliştirme Programı (Teacher Education Development Program), öğretmenlik yeteneği en iyi olan öğrencilerin seçilmesine dikkat etmekte ve öğretmenlik kariyeri boyunca öğrenmenin geliştirilmesine odaklanmaktadır. Öğretmen eğitiminin sistematik bir parçası olarak, mentörlük ve akran desteğine özellikle dikkat edilmektedir. Öğretmen eğitiminde ve eğitim kurumlarında kullanılan çalışma yöntemleri, öğrenen odaklı, araştırmaya dayalı ve bütünsel okul yaklaşımını kapsamaktadır (Eurydice, 2022). Finlandiya'da öğretmen yetiştiren kurumlara giriş yapabilmek için üniversite sınavına ek olarak yazılı sınav, yetenek testi, grup tartışmaları ve mülakat sınavlarından başarılı olmak gerekmektedir (Ekinci ve Öter, 2010; Kalkan, 2021). Öğretmenlik için eyalet ve yerel yönetimler istihdam sağlarken, öğretmenliğe girişte staj eğitiminde başarı sağlamak ve öğretmenlik becerisinin olmasına dikkat edilmektedir (Aykaç, Kabaran ve Bilgin, 2014).

Danimarka

Danimarka'da okul öncesi eğitim Çocuk ve Eğitim Bakanlığı'nın yetkisi altında, 6 yaşına kadar olan çocukları kapsamaktadır. Gündüz Bakım Yasası, belediyelerin 26 haftalıktan ilkökula başlayana kadar tüm çocuklar için okul öncesi eğitim hizmetini sağlamakla yükümlü olduğunu belirtmektedir. Okul öncesi eğitim, 6 yaşına kadar olan çocuklar için yaşlarına uygun gündüz bakım merkezleri, 3 yaşın altındaki ve üzerindeki çocuklar için ayrı kurumlar (kreşler ve anaokulları) şeklinde yapılandırılmıştır. Genel olarak, kamu EÇEB hizmeti belediyeler tarafından yürütülmektedir. Hane geliri ayda 2.076 Euro'yu aşmıyorsa ücretsiz okul öncesi eğitim sağlanması mümkündür (borger.dk, 2022; Eurydice, 2022).

Kreşler, anaokulları ve anasınıflarındaki pedagoğların eğitimi Üniversite Kolejleri tarafından verilmektedir. Profesyonel lisans derecesi, 75 AKTS'lik uygulamalı eğitim süreleri de dahil olmak üzere 3 ½ yıllık eğitimin (210 AKTS) ardından verilir (<https://ufm.dk>). Danimarka'da okul öncesi eğitimin 1 yılı zorunlu eğitim kapsamındadır (Eurydice, 2022).

Avusturya

Avusturya'da 3 yaşından küçük çocuklar için kreşler, 3-5 yaş arası çocuklar için anaokulları okul öncesi eğitim hizmetlerini sağlamaktadır. Eylül 2009'da 5 yaşındaki çocuklar için anaokulu zorunlu olmuştur. Aile yardımı veya çocuk bakım yardımı gibi aile politikası çerçevesindeki finansal konular Federal Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğundadır. Avusturya'da federal hükümet ve federal eyaletler; 3 yaşın altındaki çocuklar için çocuk bakım hizmetlerinin genişletilmesine, dil gelişimine ve ayrıca dil gelişimi

konusunda personel eğitimine, temel değerlerin öğretilmesine ve anaokulundan ilkokula geçiş konularına odaklanmaktadır (Eurydice, 2022).

Avusturya'da okul öncesi eğitim düzeyinde görev alacak öğretmenler, 5 yıllık öğretmen yetiştirme kolejlerinde eğitim görmektedirler. Okul öncesi eğitim içeriğine ek olarak, tüm eğitim dönemi boyunca genel eğitim içeriği de sunulmaktadır. Avusturya'da öğretmenlerin tamamı ortak bir "çekirdek program" çerçevesinde, 240 AKTS'lik 8 dönemlik lisans programlarını ve en az 90 AKTS'lik 2 ya da 3 dönemlik yüksek lisans programlarını tamamlamaktadırlar. Yüksek lisans programı, lisans programından hemen sonra veya yarı zamanlı olarak tamamlanabilmektedir. Her durumda, yeni öğretmenlere hizmetin ilk yılında (göreve başlama yılı) bir danışman eşlik etmektedir (Eurydice, 2022).

Fransa

Fransa'da okul öncesi eğitim hizmetleri çocukların yaşlarına göre, her biri farklı bir yetkili makamın sorumluluğunda olan 2 ayrı aşamada sağlanmaktadır. 2-3 yaş altı çocuklar için okul öncesi eğitim hizmetleri, Dayanışma ve Sağlık Bakanlığı tarafından düzenlenmektedir. Çocuk bakıcıları bu yaş grubu için çocuk bakımının çoğunu sağlamakta olup, kreşler de mevcuttur. Kreşlerin yönetimini yerel yönetimler üstlenmiştir. 3-6 yaş arasındaki çocuklar için okul öncesi eğitim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı'nın sorumluluğunda olup, okul öncesi eğitim kurumlarında (écoles maternelles) yürütülmektedir. 3 yaşından itibaren ailelerin, evde eğitim dışında, çocuklarını okul öncesi eğitime göndermeleri gerekmektedir. 3 yaş ve üzeri tüm çocuklar için eğitim, Eylül 2019'dan beri zorunlu hale getirilmiştir. Kamu sektöründe okul öncesi eğitim hizmetleri ücretsizdir. Özel sektörde ise hane halkı tarafından karşılanması gereken maliyetler bulunmaktadır (Eurydice, 2023).

Fransa'da öğretmenlik mesleğine giriş oldukça zorlu olup, başlangıçta bir sınav yapılmaktadır (Erden, 2011). Okul öncesi eğitimden yükseköğretime kadar eğitimin her düzeyindeki kamu sektörü öğretmenleri devletin kamu hizmetine ait olup, memur ya da görevli öğretmenler olarak adlandırılmaktadırlar. Öğrencilerin öğretmenlik mesleğini aşamalı olarak ve iş deneyimi yoluyla öğrendikleri (Inspé-Öğretim ve Eğitim İçin Ulusal Yükseköğretim Kurumları) kurumlarda, 32 adet (Nationalaux Supérieurs du Professorat et de L'éducation) enstitü bulunmaktadır. Bu kurumlar öğrencilere ulusal bir yüksek lisans derecesini karşılayan 4 dönemlik bir eğitim sunmaktadırlar (Eurydice, 2022).

Yunanistan

Yunanistan'da okul öncesi eğitim hizmetleri, çocuğun yaşına göre ve yasal haklar açısından 2 aşamada sağlanmaktadır. Okul öncesi eğitim hizmeti 4 yaşın altındaki çocuklar için, İçişleri Bakanlığı'nın yetkisi altındaki belediye bebek bakımı (vrefikoi stathmoi), bebek/çocuk bakımı (vrefonipiakoi stathmoi) ve çocuk bakım merkezleri (madeikoi stathmoi); özel okul öncesi eğitim ve bakım ortamları, bebekler ve/veya çocuklar için yarı zamanlı çocuk bakım ortamları ve Çalışma Bakanlığı'nın yetkisi altındaki entegre bakım bebek/çocuk bakım merkezleri şeklinde yapılandırılmıştır. Okul öncesi eğitim hizmetleri 4-5 yaş arası çocuklar için Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı'nın yetkisi altındaki kamu ve özel anaokulları (nipiagogeia) şeklinde hizmet vermektedir. 2020-2021 eğitim öğretim yılından bu yana, ulusal düzeyde okul öncesi eğitimin 2 yılı zorunlu eğitime dahil edilmiştir. Buna bağlı olarak zorunlu okul öncesi eğitimin başlama yaşı 4 yaşa indirilmiştir (Eurydice, 2022).

Yunanistan'da okul öncesi eğitim öğretmeni olabilmek için üniversite düzeyinde bir giriş sınavını geçip, 8 dönemlik bir kursu tamamlamak gerekmektedir. Mezunlar pedagojik ulusal sınavı geçtikten sonra, 4-6 yaş arası çocukların devam ettiği ve Eğitim ve Din İşleri Bakanlığı tarafından yönetilen devlet anaokullarında çalışabilmektedirler (Tsigra, 2010). Yunanistan'da okul öncesi eğitim okullarını ve ilkokulu (Dimotiko) kapsayan öğretmen adayları, ülke genelindeki üniversitelerde faaliyet gösteren sırasıyla Okul Öncesi ve İlköğretim Pedagoji Bölümleri'nden mezun olabilmektedirler. Okul öncesi öğretmenlerinin başlangıç eğitimi; Atina, Selanik, Patras, Yanya, Trakya, Girit, Ege, Tesalya ve Batı Makedonya Üniversiteleri'nin Okul Öncesi Eğitim Pedagoji Bölümleri tarafından verilmektedir. Okul öncesi eğitim, öğretmen adaylarına sunulan öğretim odaklı dersler, sınıfta çeşitli öğretim yöntemlerinin kullanılması ile teorik ve pedagojik eğitimi de içeren eşzamanlı bir modelle entegre edilmiştir (Eurydice, 2022).

İsveç

İsveç'te tüm çocukların 3 yaşına geldiklerinde yılda en az 525 saat (haftada yaklaşık 15 saat) ücretsiz anaokuluna gitme hakları vardır. 2019'da 1-5 yaş arası çocukların yüzde 85,4'ünün anaokuluna devam ettiği kaydedilmiştir. İsveç Ulusal Eğitim Ajansı'nın istatistik verilerine göre, bir yaşındaki çocukların % 50,5'i anaokuluna, 2-3 yaşındakilerin sırasıyla % 90,6'sı ve % 94,0'ı ve 4-5 yaşındakilerin % 95,3'ü okul öncesi

eğitim kurumlarına devam etmişlerdir (Eurydice, 2022). İsveç'te 6 yaşından itibaren tüm çocuklar için anaokulu zorunludur. Sonuç olarak, 2019-2020 eğitim öğretim yılında 6 yaşındaki tüm çocukların neredeyse % 98'i bir okul öncesi sınıfına kayıt olmuştur (Eurydice, 2022). İsveç'te okul öncesi eğitim, Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın sorumluluğundadır. Belediyeler, Eğitim Yasası (Skollagen SFS 2010: 800) ile belirlendiği şekliyle, 1 yaşından itibaren tüm çocuklara devlet destekli okul öncesi faaliyetler ve çocuk bakımı sağlamakla yükümlüdür. Okul öncesi eğitim 2 ana aşamaya ayrılmaktadır. Bu aşamalar: 1-5 yaş arası çocuklar için üniter anaokulları (förskola) ile temel eğitime başlamadan önceki son yıl ve 6 yaşındaki çocuklar için zorunlu okul öncesi eğitim sınıflarıdır (förskoleklass). İsveç'te 1 yaşından itibaren çocuklar, kamu tarafından finanse edilen okul öncesi eğitim hizmeti alma hakkına sahiptirler ve 3 yaşından itibaren haftada en az 15 saat ücretsiz hizmet alma hakları vardır. Ebeveynleri çalışan veya okuyan çocuklar, okul sonrası devlet tarafından finanse edilen bir merkeze (fritidshem) devam ederler (Eurydice, 2022).

İsveç'te anaokullarında öğretmenlik yapabilmek için resmi olarak asgari bir yeterlilik düzeyi bulunmamaktadır. Ancak, her anaokulunda okul öncesi eğitim diplomasına sahip en az bir kişinin bulunması gerekmektedir. Okul öncesi öğretmen adayları, en küçük çocukların öğrenme ve bakım ihtiyaçlarını karşılamak için gerekli bilgi ve becerileri kazanma, okuma, yazma ve temel matematik becerilerinin nasıl edinildiği konusunda sağlam bilgiye sahip olmayı destekleyecek bir eğitim programından geçmektedirler. Bunun yanı sıra, ortaöğretim düzeyinde mesleki diplomaya sahip "barnskötare" adı verilen eğitimciler, okul öncesi eğitim öğretmenleri arasında ikinci sırayı almaktadır (Eurydice, 2022).

Hollanda

Hollanda'da bir çocuk altı haftalıktan ilkokulu bitirdiği ana kadar kreşe gidebilmektedir. Çocuk bakımı, ilköğretim kapsamına girmeyen çeşitli çocuk bakımı seçenekleri için kullanılan bir terimdir. Bu seçenekler, 0-4 yaş arası çocuklar için kreş, 4-12 yaş arası çocuklar için okul dışı bakım ve 0-12 yaş arası çocuklar için çocuk bakıcısı hizmetleri şeklinde sınıflandırılmaktadır. 5 yaşından itibaren tüm çocuklar için eğitim zorunludur ve 4 yaşından itibaren Hollanda'daki tüm çocukların yasal eğitim hakkı vardır. Hollanda hükümeti çocuk bakım masraflarının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Bunun yanı sıra ailelere çocuk bakım yardımı da (kinderopvangtoeslag) sunulmaktadır. Ebeveynlerin almaya hak kazandığı miktar, aile geliri, çocuk sayısı ve ebeveynlerin çalışma saatleri gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak belirlenmektedir. Hollanda'da okul öncesi eğitim hizmetleri, Sosyal İşler ve Çalışma Bakanlığı ile Eğitim, Kültür ve Bilim Bakanlığı'nın yetkisi altındadır (Eurydice, 2022).

Hollanda'da okul öncesi eğitim öğretmenleri 4 yıllık bir eğitim görmektedirler. Okul öncesi eğitim öğretmenleri yöntemsel, sosyal ve örgütsel becerilerin yanı sıra engelli kişilerle veya küçük çocuklarla çalışmak gibi isteğe bağlı uzmanlıklar konusunda eğitim görürler. Oyun grubu liderlerinin çoğunluğunun sosyal hizmet alanında ileri eğitim yeterliliği bulunmaktadır (Broekhof, 2006).

İtalya

İtalya'da okul öncesi eğitim 107/2017 sayılı kanunla bütünleşik bir sistem şeklinde düzenlenmiştir. Bütünleşik sistem, genel eğitim sisteminin bir parçası olarak çocukları yaş düzeylerine göre ayırarak şekilde yapılandırılmıştır. Buna göre, 0-3 yaş arası çocuklar için Çocuk Eğitim Hizmetleri (Servizi Educativi Per L'infanzia) ve 3-6 yaş arasındaki çocuklar için 'Çocukluk Okulu' (Scuola Dell'infanzia) şeklinde bir ayrıma gidilmiştir. Çocuk Eğitim Hizmetleri (0-3 yaş), hem merkez tabanlı (kreşler, oyun alanları, çocuklar ve aileler için merkezler) hem de ev tabanlı bir dizi hizmeti ifade etmektedir. Çocuk Eğitim Hizmetleri'ne katılım zorunlu olmamakla birlikte, aileler ücret ödemektedir. 0-3 yaş arası çocuklara yönelik Okul Öncesi Eğitim Hizmetleri, bölgesel ve merkezi yönetmeliklerle tanımlanan ölçütlere göre doğrudan belediyeler veya dolaylı olarak özel ve kamu kuruluşları tarafından yürütölmektedir. Çocukluk Okulu (3-6 yaş) aşamasının sorumluluğu Eğitim Bakanlığı'na aittir. Devletin yanı sıra, kamu ve özel şahışlar da bu yaş aralığındaki çocuklar için okul öncesi eğitim hizmetleri yürütebilmektedirler. Bu eğitim düzeyi zorunlu değildir ve aileler ücret ödememektedir (Eurydice, 2023).

Eğitim Bakanlığı, 2020 yılında yürürlüğe konan eğitim yasası (Febbraio) ile öğretmenlerin ve tüm okul personelinin eğitimine ve sürekli mesleki gelişimine öncelik vermektedir. Bakanlıkça öğretmenlerin eğitimi, eğitim sistemini iyileştirmek ve yenilemek ve okulların sosyal, kültürel ve ekonomik değişimlerle yüzleşmesine yardımcı olmak için kilit özellik olarak kabul edilmektedir. Okul öncesi ve ilkokul öğretmenleri, nitelikli staj faaliyetlerini içeren 5 yıllık bir programı tamamlamak zorundadır. Eğitimciler, bu kurumlarda çalışmak için özel olarak eğitim bilimlerinde bir lisans derecesine sahip olmalıdır. Devlet

okullarındaki öğretmenler kamu çalışanı olarak görülmekte ve geçici veya kalıcı olabilen özel hukuk sözleşmesi kapsamında çalışmaktadırlar. Ulusal toplu ve bütünleştirici iş sözleşmeleri, öğretmenlerin hizmet koşullarını düzenlemektedir. İtalya'da 0-3 yaş arası çocuklara yönelik kamu okul öncesi eğitim hizmetleri merkezi ve bölgesel yönetmeliklerle tanımlanan ölçütlere uygun olarak doğrudan belediyeler tarafından yürütülmektedir. 2020-2021 eğitim öğretim yılından itibaren okul öncesi eğitimde görev alacak öğretmenlerin, Eğitim Bilimleri'nde 3 yıllık bir programı başarıyla tamamladıktan sonra, elde edilen en az bir lisans derecesine sahip olmaları gerektiği belirtilmiştir (Eurydice, 2022).

Norveç

Norveç'te okul öncesi eğitim 1-6 yaş arası çocukların eğitimini kapsamaktadır. Okul öncesi eğitimin temel amacı çocukların bakım ve oyun ihtiyaçlarını karşılamak ve çok yönlü gelişimin temeli olarak öğrenmeyi ve gelişimi teşvik etmektir. Norveç'te okul öncesi eğitim zorunlu değildir, ancak çocukların çoğu anaokuluna devam etmektedir. Ayrıca çocuklar 1 yaşından itibaren devlet tarafından finanse edilen bir anaokuluna devam etme hakkına sahiptir. Belediyeler, ebeveynlerin eğitim talebini karşılamak için yeterli anaokulu sağlamaktan sorumludur. Norveç'te anaokulları, Eğitim ve Araştırma Bakanlığı'nın genel sorumluluğu altındadır. Norveç Eğitim ve Öğretim Müdürlüğü, anaokullarının geliştirilmesinden sorumludur. Norveç Eğitim ve Öğretim Müdürlüğü'ne göre, çocukların % 50'si özel bir anaokuluna devam etmektedir. Aynı belediye içinde özel anaokulları, devlet anaokulları ile aynı finansmanı almaktadırlar. Belediyeler hem özel hem de kamu anaokullarının denetiminden sorumludur (Eurydice, 2022).

Norveç'te anaokulu öğretmenliği eğitimi, 1930'lara kadar İsveç, Danimarka veya Almanya'da verilen kısa "Fröbel seminerlerinden", özel kurumlarda 2 yıllık eğitime ve son olarak lisans eğitim programına evrilmiştir (Furu vd., 2011). Mevcut durumda anaokulu öğretmenliği eğitimi lisans düzeyinde 3 yıllık tam zamanlı veya 4 yıllık yarı zamanlı programlar olarak yürütülmektedir. Norveç'te anaokulu öğretmenliği eğitimi sağlayan üniversitelere ve üniversite kolejlerine, ulusal bir çerçeve içerisinde pedagojik programlar yürütme ve örneğin işyeri temelli erken çocukluk öğretmenlik programları gibi çeşitli kuruluşlarla bağlantılar kurma konusunda önemli ölçüde özgürlük tanınmaktadır. 2012 yılında Eğitim ve Araştırma Bakanlığı, anaokulu öğretmenliği eğitime yönelik yeni ulusal düzenlemeler ve müfredatlar oluşturmaktadır. Norveç'te 0 ile 6 yaş arasındaki çocukların % 74,4'ü anaokuluna devam etmektedir (Norwegian Ministry of Education and Research, 2013). Eğitim ve Araştırma Bakanlığı okul öncesi öğretmenleri için yeni bir çerçeve plan üzerinde çalışmakta ve çocuklara, dil ve dil öğrenimine ve anaokullarında kültürel çeşitliliğe ilişkin öğrenmenin güçlendirilmesi konularındaki ihtiyacı tanımlamaktadır (NOKUT, 2010).

İspanya

Okul öncesi eğitim, İspanyol eğitim sisteminin ilk aşamasıdır ve 0-5 yaş arası çocukları kapsamaktadır. Okul öncesi eğitime katılım isteğe bağlıdır ve 3 yıllık iki aşamada yapılmaktadır. İlk aşama 0-2; ikinci aşama 3-5 yaş aralığını kapsamaktadır. İspanya'da 2/2006 sayılı Eğitim Kanunu'nun 15.2. maddesine göre, 3 yaşın üzerindeki her çocuğun okul öncesi eğitimde yasal hakkı vardır. İspanya, Kraliyet Kararnamesi'ne göre (95/2022/madde 5), okul öncesi eğitimin ikinci aşaması ücretsizdir ve ücretsiz eğitimin birinci aşamaya uzatılması sağlanarak, yoksulluk ve sosyal dışlanma riski altındaki öğrencilerin erişimine ve düşük okullaşma oranlarına öncelik vermektedir. Okul öncesi eğitim çağına gelmiş çocukların devlet okullarına kabul edilmesi kapsamında dört hedef belirlenmiştir. Bunlar;

- Eğitim hakkını güvence altına almak, eşitlik koşulları altında erişim ve ebeveynler veya vasiler tarafından okul seçimi özgürlüğü tanımak,
- Öğrencilerin sosyo-ekonomik veya diğer gerekçelerle ayrılmasını önlemek,
- Özel eğitim desteği ihtiyacı olan öğrencilerin okullar arasında yeterli ve dengeli dağılımını sağlamak,
- Doğum, ırk, köken, cinsiyet, din, görüş, engellilik, yaş, hastalık, cinsel yönelim veya cinsiyet kimliği veya diğer herhangi bir durum temelinde ayrımcılık yapmamaktır (Eurydice, 2023).

İspanya'da eğitim sistemi, her biri bölgesel hükümetlerden birine ve ülkenin 2 özerk şehrine karşılık gelen 19 Eğitim Dairesi tarafından yönetilmektedir. Düzenleme ve koordinasyon işlevleri Eğitim, Kültür ve Spor Bakanlığı (MECD) tarafından yürütülmektedir. Bölgesel yönetimler, öğretmen eğitimi için gerekli faaliyetleri planlamaktan ve öğretmen yetiştirme programlarının (PAFP) teşvik edilmesi ve bu amaçla eğitim merkezleri veya enstitülerinin oluşturulması yoluyla çeşitlendirilmiş ve ücretsiz bir eğitim hizmetinin

sağlanmasından sorumludur. İspanya’da öğretmenler Eğitim, Sosyal ve Beşeri Bilimler ve Eğitim Bilimleri Fakülteleri ile Üniversite Öğretmen Okulu’nda yetiştirilmektedir. 1970 tarihli 6-13 yaş arasındaki çocuklar için zorunlu ve parasız eğitimin belirlendiği genel eğitim yasası ile okul öncesi eğitim ve ilkökul öğretmenliği için Eğitim Fakülteleri’nden alınacak 3 yıllık diploma; lisans mezuniyeti için 5 yıllık diploma gerekli görülmektedir. (Campos Aparicio ve Buciega Arévalo, 2014).

Portekiz

Portekiz’de okul öncesi eğitim sistemi, daha küçük (3 yaş altı) ve daha büyük çocuklar (3 ila 6 yaş) için farklı hükümlerle iki aşamada düzenlenmektedir. 3 yaşın altındaki çocuklara yönelik hizmet çocuk bakımına odaklanırken, okul öncesi eğitim (daha büyük çocuklar için tasarlanmış) eğitimsel hazırlığı vurgulamaktadır. 3 yaşına kadar olan çocuklar için okul öncesi eğitim hizmeti, eğitim sisteminin bir parçası değildir ve Çalışma, Dayanışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı’nın (MTSSS) sorumluluğundadır. 3 yaşına kadar çocuk bakımı, çoğunlukla özel sosyal dayanışma kurumları (instituições particulares de solidariedade social - IPSS) gibi özel kar amacı gütmeyen kuruluşlar veya MTSSS ile işbirliği anlaşmaları olan yasal olarak eşdeğer kurumlar ve kar amacı güden özel kuruluşlar tarafından sağlanmaktadır. 3 yaşından küçük çocuklara yönelik sosyo-eğitimsel hizmet, ‘Kreşler, Çocuk Bakıcıları-Sosyal Güvenlik Enstitüsü ve Aile Kreşi’nden (Santa Casa da Misericórdia de Lisboa)’ oluşmaktadır.

Portekiz’de okul öncesi eğitim, 3 yaşından zorunlu eğitim yaşına (6 yaş) kadar olan çocukları kapsamakta ve yaşam boyu eğitim sürecinde temel eğitimin ilk aşaması olup tamamlayıcı bir özelliğindedir (Kanun No 5/97, 10 Şubat). Okul öncesi eğitim isteğe bağlıdır ve 3 yaşından zorunlu eğitime başlayana kadar tüm çocuklar için haftada 25 saat ücretsiz öğretim hizmeti bulunmaktadır. Milli Eğitim Bakanlığı, okul öncesi eğitim için öğretim kalitesini sağlamaktan sorumludur. Okul öncesi eğitim kurumlarının organizasyonu ve işleyişinin izlenmesinden oluşan teknik denetim, Milli Eğitim Bakanları (ME) ile MTSSS’nin ortak sorumluluğundadır. Portekiz’de 3 yaşın altındaki her iki çocuktan biri okul öncesi eğitime devam etmektedir. 2019/2020’de okul öncesi eğitime devam oranları, 3 yaşında % 83,2, 4 yaşında % 95,8 ve 5 yaşında % 99,9 olarak kaydedilmiştir (Eurydice, 2022).

Portekiz’de Milli Eğitim Bakanlığı’nın (Yasa 5/1997) getirdiği değişikliklere uygun olarak, okul öncesi eğitimde öğretmenlik yapabilmek için 3 yıllık bir eğitim görme şartı koşulmuştur. Okul öncesi eğitim kurumlarında görev alan öğretmenlerin Matematik, Okuryazarlık, Sosyal Bilgiler, Kaba ve İnce Motor Beceriler, Sanat, Sosyo-Duygusal Gelişim dahil olmak üzere farklı alanlarda uzmanlaşmaları gerektiği vurgulanmaktadır (Bratsch-Hines, Burchinal, Peisner-Fineberg ve Franco, 2019; da Silva, Marques, Mata ve Rosa, 2016).

Polonya

Polonya’da okul öncesi eğitim sistemi, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından denetlenen çocuk bakım sistemi ve Milli Eğitim ve Bilim ve Yüksek Öğrenim Bakanlığı’nın sorumluluğunda olan eğitim sistemi şeklinde yapılandırılmıştır. Polonya’da okul öncesi eğitim iki aşamaya ayrılmaktadır. İlki 0-3 yaş arası çocuklar için oluşturulan kreşler (żłobki), çocuk kulüpleri (kluby dzieciğce), çocuk bakıcıları (opiekun dzienny) ve dadılardan (niania) oluşmaktadır. İkincisi 3 ila 6/7 yaş arası çocuklar için merkez temelli okul öncesi eğitim, anaokulları (przedszkole), ilkökullardaki okul öncesi sınıfları (oddziały przedszkolne), okul öncesi eğitim birimleri (zespół wychowania) ve okul öncesi eğitim merkezleri (punkt przedszkolny) dahil olmak üzere diğer okul öncesi eğitim ortamlarında sağlanmaktadır. Kreşler, gündüz bakımı görevlileri ve dadılar en az 20 haftalık çocuklara bakım sağlarken, çocuk kulüpleri 1 yaş ve üstü çocuklara hizmet vermektedir. Polonya’da okul öncesi eğitim 3-7 yaş aralığındaki çocukları kapsamaktadır. 6 yaşındaki çocukların bir yıllık okul öncesi hazırlık eğitimini tamamlamaları zorunludur. Merkezi İstatistik Ofisi ile Milli Eğitim ve Bilim Bakanlığı verilerine göre, 3-5 yaş arası çocukların okul öncesi eğitime katılım oranları 2021/2022 eğitim-öğretim yılında % 89,7 iken, bu oran kırsal kesimde % 85,3 olarak kaydedilmiştir (Eurydice, 2023).

Polonya’da okul öncesi eğitimde görev yapan öğretmenler lise eğitimi sonrası okul öncesi eğitime öğretmen yetiştiren 2 yıllık bir yüksekökol kademesinden mezun olmaktadır. Zaman içerisinde bu okullardan 3 yıllık öğretmen eğitimi kolejleri, öğretmen eğitimi yüksekökoluları (eğitim akademisi) ve üniversite bünyelerinde bulunan eğitim fakültelerine doğru bir dönüşüm yaşanmıştır (Adak Özdemir ve Özdemir Beceren, 2011).

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)

ABD'de okul öncesi eğitimin başlıca amaçları arasında çocukların sosyal ve duygusal gelişimlerinin sağlanması, dil ve okuryazarlık becerileri ve fen ve matematik becerilerinin geliştirilmesi, özel eğitim gereksinimi olan çocukların belirlenmesi, dezavantajlı çocuklara eşit fırsatlar sunulması yer almaktadır. Okul öncesi eğitim hizmetlerinden federal düzeyde Eğitim Bakanlığı sorumlu iken, eyalet düzeyinde eyalet yasama organları sorumludur (Bertram ve Pascal, 2016). Ayrıca okul öncesi eğitim programının içeriği eyaletler arasında büyük farklılıklar göstermektedir. ABD'de çocukların yaklaşık % 98'i birinci sınıfa başlamadan önce en az yarım gün; % 60'ı da tam gün olmak üzere okul öncesi eğitime devam etmektedirler (Kamerman ve Gatenio-Gabel, 2007).

ABD'de okul öncesi eğitimde, henüz anaokuluna başlamamış 5 yaşından küçük çocukların eğitimi ile ilgilenen okul öncesi öğretmenlerinin, genellikle devlet okullarında, özel okullarda veya çocuk bakım merkezlerinde çalıştıkları görülmektedir. Öğretmenlerin birçoğu 10 aylık okul döneminde çalışırken, bazıları yıl boyunca çalışmaktadırlar. Kreş ortamlarında çalışanlar, yıl boyunca daha uzun çalışma saatleri ile görevlerini sürdürmektedirler. Eğitim ve öğretim gereksinimleri, eyalet düzenlemelerine göre değişmektedir. Merkez tabanlı Head Start programlarındaki okul öncesi öğretmenlerinin en az bir önlisans derecesine sahip olmaları gerekmektedir. Ancak, ülke çapındaki Head Start programlarındaki tüm okul öncesi öğretmenlerinin en az % 50'sinin erken çocukluk eğitimi veya ilgili bir alanda lisans derecesine sahip olmaları gerekmektedir. Psikoloji gibi ilgili bir alanda derecesi olanlar, okul öncesi yaştaki çocuklarla öğretim deneyimine sahip olmalıdır. Devlet okullarında, okul öncesi öğretmenlerinin genellikle erken çocukluk eğitimi veya ilgili bir alanda en az lisans derecesine sahip olmaları istenmektedir. Lisans derecesi programları, çocukların gelişimi, küçük çocuklara eğitim ve çocukların ilerlemesini gözlemlenme ve belgeleme üzerine eğitimi içermektedir. Gereksinimler eyaletlere göre değişmekte, ancak genellikle bir lisans derecesi ve yetkinliği göstermek için bir sınavı geçmeyi gerektirmektedir. Deneyimli okul öncesi öğretmenleri, bir okul öncesi veya çocuk bakım merkezinin müdürü veya başöğretmeni olmak için ilerleyebilmektedirler (Bureau of Labor Statistics, 2021).

Singapur

Singapur Eğitim Sistemi'nde okul öncesi eğitim dönemi 3-6 yaş arasındaki çocukları kapsamaktadır. Zorunlu olmamakla birlikte Singapur'da okul öncesi eğitim 3 yıl sürmektedir. Singapur'da okul öncesi eğitim programlarının günlük hayat ile bağlantısı kurulmakta ve çocukların dil, sosyal ve yaratıcılık becerilerinin geliştirilmesi ve fen ve matematik alanlarında problem çözme becerilerinin artırılmasına yönelik bir eğitim programı yürütülmektedir (Jensen, 2012). Singapur, çocukların bütünsel gelişimine önem vermekte, özgüvenlerinin ve öğrenme ilgilerinin desteklenmesi sağlanmaktadır (Ministry of Education Singapore, 2016; akt. Tuğluk ve Akçay, 2017, s. 210). Okul öncesi eğitim Singapur'da zorunlu olmamasına karşın, bütün veliler çocuklarının bu dönemde eğitim almalarını istemektedirler (Bakioğlu ve Göçmen, 2013).

Singapur gibi eğitimde yüksek performans gösteren ülkelerde, öğretmen adayları hem içerik hem de pedagojide uzmanlık sağlayan üniversite hazırlığı almalı ve öğretmenler hizmet içi mesleki gelişime katılmalıdırlar. Uygun üniversite hazırlığı ve nitelikleri olmadan hiçbir öğretmen işe alınmamaktadır. Bu tür ülkelerde öğretmenler iyi bir ücret almakta, katkıları vurgulanmakta ve önemsenmektedir (Goodwin, 2012). 2001 yılında yeni Okul Öncesi Eğitim Öğretmen Yetiştirme ve Akreditasyon Çerçevesi, Eğitim Bakanlığı ve Toplumsal Kalkınma, Gençlik ve Spor Bakanlığı (MCYS) tarafından ortaklaşa tanıtılan yeni öğretmen eğitimi çerçevesi kapsamında, okul öncesi öğretmenleri için asgari mesleki yeterlilik, 470 saatlik eğitimle elde edilecek Okul Öncesi Öğretmenlik Sertifikası şeklinde belirlenmiştir (Ting, 2007).

Japonya

Japonya'da okul öncesi eğitim zorunlu değildir ve 3-6 yaş arası çocukları kapsamaktadır. Okul öncesi eğitim ile ilgili anaokulları (youchien) ve gündüz bakımevleri (hoikujo) olmak üzere iki tür kurum bulunmaktadır. Japonya'da 3 yaşındakilerin % 80'inden fazlası, 4 yaşındakilerin % 90'ından fazlası ve 5 yaşındakilerin % 98'i ya anaokullarına ya da kreşlere kayıt olmaktadır. Japonya'daki küçük çocukların çoğu anaokullarına veya gündüz bakımevlerine kayıtlı olmasına karşın, her bir kurumun konumu çocukların ve ailelerinin gerçek demografik durumuna uygun olmayabilir. Bazı bölgelerde kreşler gündüz kreşi, bazı bölgelerde ise gündüz kreşleri anaokulu işlevi gördüğünden, kurumlar arasındaki önemli farklılıklar yıldan yıla giderek azalmaktadır. Bu nedenle yerel olarak hem kreş hem de anaokulu rolünü

üstlenebilecek bütünlük tesisler hayata geçirilmiştir. Yeni “Okul öncesi eğitim merkezleri (Nintei Kodomoen)” sistemi, 2006’dan beri merkezi hükümetler tarafından yürütülmektedir (NIER, 2022).

Japonya’nın öğretmen yetiştirmeden sorumlu kurumu Eğitim Bakanlığı’dır. Öğretmenler eğitim fakülteleri, devlet üniversiteleri, özel üniversiteler ve öğretmenlik sertifikası veren bakanlık tarafından onay verilmiş fakültelerde yetiştirilmektedirler (Kalkan, 2021). Japonya’da öğretmen olarak atanmak için en az lisans mezunu olmak, bölge atama sınavında ve sözlü sınavda başarı sağlamak ve bir öğretmenlik sertifikasına sahip olmak gereklidir. Öğretmenliğe atanan tüm bireylerin hizmet içi eğitim almaları sağlanırken, en az 6 ay staj yapmaları için zorunlu tutulmaktadırlar (Aykaç, Kabaran ve Bilgin, 2014).

Şili

Şili’de okul öncesi eğitim, 0-6 yaş arasındaki çocukların eğitimini kapsamakta ve Eğitim Bakanlığı (Ministerio de Educación) tarafından yürütülmektedir. Okul öncesi eğitim, Genel Eğitim Yasası (LGE) (2009) tarafından eğitim sisteminin ilk düzeyi olarak kabul edilmektedir. Yasanın 18. maddesine göre okul öncesi eğitim, “çocuklara doğumundan itibaren ilkokula başlayana kadar kapsamlı bir şekilde yardımcı olan, ilkokula geçiş için bir zorunluluk olmayan eğitim düzeyi” olarak tanımlanmıştır. Yasa okul öncesi eğitimi 2 yıllık döngüler şeklinde 3 düzeye bölmüştür (Peralta, 2011):

- 1. Düzey: Kreş seviyesi (0-2 yaş); küçük kreş (0-1 yaş) ve kıdemli kreş (1-2 yaş) olarak alt bölümlere ayrılmıştır.
- 2. Düzey: Orta seviye (2-4 yaş); alt orta seviye (2-3 yaş) ve kıdemli orta seviye (3-4 yaş) olarak alt bölümlere ayrılmıştır.
- 3. Düzey: Geçiş seviyesi (4-6 yaş) ve ikinci geçiş seviyesi (anaokulu, 5-6 yaş) olarak alt bölümlere ayrılmıştır.

Şili’de kamu okul öncesi eğitim hizmetleri esas olarak devlet tarafından finanse edilen programlarla, Ulusal Anaokulları Kurulu (JUNJI, Junta Nacional de Jardines de Infancia) ve INTEGRA Vakfı, belediyeler, özel anaokulları ve özel destekli anaokulları tarafından sağlanmaktadır (Giménez, Thieme, Prior ve Tortosa-Ausina, 2022).

Çocuklar ilkokula 6 yaşında başlamaktadırlar. Şili, çocukların erken yaşlarda eğitimlerine özel önem vermekte ve bu nedenle çok çeşitli politikalar yürütmektedir. Bunlar ebeveyn istihdamını ve ebeveyn eğitim ve öğretimini desteklemek için çocuk bakımı sunmayı ve çocukların sosyo-duygusal becerilerini geliştirmek için erken eğitim sağlamayı; olumlu tutum ve eğilimleri, dil ve okuryazarlık yeterliliklerini; temel matematik becerilerini, fiziki gelişimi, okul hazırlığı ve güvenlik konularını içermektedir. Şili’de okul öncesi eğitim düzeyinde okullaşma oranının nispeten düşük kaldığı belirtilmektedir. 2014 verilerine göre 3 yaşından küçüklerin % 19,2’si ve 3 ila 5 yaşındakilerin % 77,3’ü okul öncesi eğitime devam etmektedir (Bertram ve Pascal, 2016). Şili’de okul öncesi eğiti kademesinde görev alacak öğretmenler ülke genelinde çeşitli Meslek Enstitüleri ve Üniversitelerde yetiştirilmektedirler. Aday öğretmenler psikoloji, sağlık, beslenme, sanat ve eğitim gibi farklı alanlardaki profesörlerin katılımıyla, doğumdan 6 yaşına kadar çocuklarla çalışmak üzere kapsamlı ve ağırlıklı olarak güncel eğitim yaklaşımlarıyla geliştirilen bir eğitim programından geçmektedirler (Peralta, 2011).

Dünya genelinde okul öncesi öğretmeni yetiştirmeye ve çocukların erken yaşta eğitimlerine önem verildiğini söylemek mümkündür. Kanada, Avustralya, ABD ve Finlandiya gibi ülkeler yüksek nitelikli programlara sahip olup, yenilikçi yöntemlerle öğretmen eğitimi sunmaktadırlar. Bu ülkelerin neredeyse tamamında, reformlar teori ve uygulama arasındaki bağlantıyı artırmaya ve öğretmenlerin farklı kültürlerden gelen öğrencileri için öğretme becerileri kazanmalarına odaklanmaktadırlar (Darling-Hammond, 2017).

Türkiye’de Okul Öncesi Eğitim

Okul öncesi eğitimde, Cumhuriyet dönemine kadar sistemli bir gelişme kaydedilememiştir ve okul öncesi eğitim kapsamına alınabilecek okullara rastlanmamaktadır. Anaokullarının kuruluşu II. Meşrutiyet öncesine dayanmakta, resmi anaokullarının açılması ise 1912 yılında gerçekleşen Balkan Savaşları sonrasında denk gelmektedir. Bu bağlamda 6 Ekim 1913’te Tedrisat-ı İptidaiye Kanunu-ı Muvakkatı’nın yürürlüğe konulması anaokulu eğitimi konusunda yapılmış ilk yasal düzenlemedir. Yasaya göre anaokullarına ilişkin temel düzenlemeler getirilmiş, anaokulları ve sıbyan sınıfları ilköğretimin içerisinde yer almıştır (Akyüz, 2014).

1863'lü yıllarda kimsesiz kız ve erkek çocuklarının korunması ve yetiştirilmesi amacıyla İslahaneler kurulmuştur. Darüleytamlarda, 2-7 yaş arasındaki çocuklar için kurulan anasınıflarında çocuklar eğitilmiştir. 1910'lu yıllarda hem resmi hem de özel okul öncesi eğitim kurumları yaygınlaşmaya başlamıştır (Akyüz, 2014). Oktay (1999), Osmanlı Devleti'nin son yıllarında okul öncesi eğitimin gelişmesine önem verildiğinin ancak koşullar nedeniyle tüm çocuklara yaygınlaştırılmadığının altını çizmektedir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında 80 civarında anaokulu açılırken, 1930'lu yıllarda ilköğretimin yaygınlaştırılmasına ağırlık verilmiştir. 1940'lı yıllara gelindiğinde kamu ve özel kurumlarca anaokullarının açıldığı görülmektedir (Şahin, 2005).

Cumhuriyetin ilk yıllarında okul öncesi eğitimde okullaşma oranları oldukça düşük seyretmiştir. Özellikle eğitim finansmanının ilköğretime aktarıldığı yıllardaki okul, öğrenci ve öğretmen sayılarında belirgin azalmalar meydana gelmiştir. Tablo 1'de okul öncesi eğitimde yıllara göre okul, öğrenci ve öğretmen sayıları yer almaktadır:

Tablo 1. Yıllara Göre Okul Öncesi Eğitimde Okul, Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Öğretim Yılı	Okul	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
1923-1924	80	5.880	136
1943-1944	49	1.604	63
1963-1964	146	4.767	180
1983-1984	2.784	78.981	4.414
1997-1998	7.532	181.450	10.186
1998-1999	7.976	207.319	11.825
1999-2000	8.571	213.944	15.696
2000-2001	9.249	258.706	16.563
2001-2002	9.643	289.066	18.149
2002-2003	11.314	320.038	18.921
2003-2004	13.285	344.741	17.511
2004-2005	15.978	434.771	22.152
2005-2006	18.539	550.146	20.910
2006-2007	20.675	640.849	24.775
2007-2008	22.506	701.762	25.901
2008-2009	23.653	804.765	29.342
2009-2010	26.681	980.654	42.716
2010-2011	27.606	1.115.818	48.330
2011-2012	28.625	1.169.556	55.883
2012-2013	27.197	1.077.933	62.933
2013-2014	26.698	1.059.495	63.327
2014-2015	26.972	1.156.661	68.038
2015-2016	27.793	1.209.106	72.228
2016-2017	29.293	1.326.123	77.109
2017-2018	31.246	1.501.088	84.257
2018-2019	31.813	1.564.813	93.302
2019-2020	32.554	1.629.720	98.825
2020-2021	30.978	1.225.981	95.049
2021-2022	36.644	1.885.004	107.171

Kaynak: MEB. (2022). Milli Eğitim İstatistikleri, Örgün Eğitim 2021-2022.

https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_organ_egitim_2021_2022.pdf

Tablo 1 incelendiğinde, Cumhuriyet'in ilk yıllarında 80 okul öncesi eğitim kurumunda, 5.880 öğrenci ve yalnızca 136 öğretmenle eğitime devam edildiği anlaşılmaktadır. 1943-1944 öğretim yılında, okul öncesi eğitim kurum sayısı ile birlikte öğretmen ve öğrenci sayılarında da düşüş yaşandığı görülmektedir. İlköğretime kaynak ve öncelik verilmesinin bu düşüşte etkili olduğu söylenebilir. 1990'lı yıllardan itibaren okul, öğrenci ve öğretmen sayılarında sürekli bir artış yaşandığı gözlenmektedir. 2021-2022 öğretim yılına gelindiğinde ise okul öncesi eğitimde 36.644 okul, 1.885.004 öğrenci ve 107.171 öğretmen sayısına ulaşıldığı görülmektedir. Okul öncesi eğitimde yaş gruplarına göre okullaşma oranları Tablo 2'de verilmektedir:

Tablo 2. Yıllara Göre Okul ncesi Eğitimde Okullaşma Oranları

Öğretim Yılı	3-5 yaş	4-5 yaş	5 Yaş
2009-2010	26.92	38.55	-
2010-2011	29.85	43.10	-
2011-2012	30.87	44.04	65.69
2012-2013	26.63	37.36	39.72
2013-2014	27.71	37.46	42.54
2014-2015	32.68	41.57	53.78
2015-2016	33.26	42.96	55.48
2016-2017	35.52	45.70	58.79
2017-2018	38.52	50.42	66.88
2018-2019	39.11	50.79	68.30
2019-2020	41.78	52.41	71.22
2020-2021	28.35	36.79	56.89
2021-2022	44.05	55.87	81.63

Kaynak: MEB (2022). Milli Eğitim İstatistikleri, rgn Eğitim 2021-2022.

https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_organ_egitim_2021_2022.pdf

Tablo 2 incelendiğinde, okul öncesi eğitimde 3-5 yaş okullaşma oranının 2014-2020 yılları arası sürekli bir artış gösterdiği; 2021 yılında ise düşüş grldği, 4-5 yaş ve 5 yaş okullaşma oranının da benzer bir seyir izlediği anlaşılmaktadır. Özellikle 2016-2020 yılları arasında okullaşma oranları yükselen bir görünüm kazanmıştır. Ancak 2020-2021 eğitim ğretim yılında okul öncesi eğitimde tüm yaş aralıklarında okullaşma oranlarında ciddi düşüşler görülmektedir. Bu durumun okul öncesi eğitiminin isteğe bağlı olması ve Covid-19 salgını nedeniyle kayıtlardaki düşüşten kaynaklandığı yorumu yapılabilir. 2020-2021 eğitim ğretim yılında 5 yaş grubu diğerlerinden daha yüksek okullaşma oranına sahiptir. 2021-2022 eğitim ğretim yılına gelindiğinde ise okullaşma oranı olumlu bir gelişme olarak tüm yaşlarda bir önceki yıla göre neredeyse iki katına çıkmıştır (MEB, 2022).

Okul ncesi eğitime ilişkin tarihsel bir değerlendirme yapıldığında Türk Eğitim Tarihi'nde, okul öncesi eğitime ğretmen yetiştirme girişiminin II. Meşrutiyet döneminde olduğu anlaşılmaktadır. Dönemin gereksinimlerini karşılayabilmek için II. Meşrutiyet döneminde rastlayan 1913-1914 ğretim yılında, Darlmallimat'ta Ana Mallime Sınıfı açılmış ve 23 Müslüman kız ğrenci alınmıştır. Bu gelişme önemli bir eğitsel hareket olarak görülmüştür. 1914-1915 ğretim yılında ise bu sınıf ders programında yapılan yenilikle Ana Mallim Mektebine dönüştürülmüştür (Güler ve ztrk, 2003). İlk zamanlar küçük çocukların eğitimi için kadın ğretmen sayısının az olması, kadın ğretmen yetiştirmenin önemini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Darlmallimat bünyesinde gayrimüslim kadın öğretmenlerin görevlendirildiği görülmektedir (Satı, 1334; akt. Güler ve ztrk, 2003). Ana Mallim Mektebine yalnızca kız öğrencilerin alınması, anaokulu ğretmenliğinin kadınlara uygun bir meslek olarak görülmesine neden olmuştur. Benzer şekilde, Selim Sabit Efendi çocuklarla birlikte olan kişilerin daha çok kadın olduklarına dikkat çekmiş ve Sıbyan mektebinde görev alan mallimlerin kadın olmalarının yararlı olacağının altını çizmiştir (Nafi Atuf, 1931; akt. Güler ve ztrk, 2003). Ana Mallim Mektebi, I. Dünya Savaşının getirmiş olduğu olumsuz koşullar ve gerek olmadığı yönünde alınan karar ile 1919 yılında kapatılmıştır (Akyüz, 2014).

Okul ncesi eğitimin anlaşılması ve sistemli bir şekilde okul öncesi ğretmenlerinin yetiştirilmesine yönelik girişimler 1960'lı yıllara denk gelmektedir. 1964 yılında Kız Meslek Liselerinde 'ocuk Gelişimi ve Bakımı' bölümünün açıldığı görülmektedir. Yükseköğrenim düzeyinde ise Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde 'ocuk Gelişimi ve Eğitimi' bölümü kurulmuştur (Dağlıoğlu, 2012).

1987-1988 Öğretim yılında Marmara Üniversitesi Eğitim Yüksek Okulu'nda nlisans düzeyinde okul öncesi eğitime ğretmen yetiştirilmiştir (Sakin, 2015). 1989-1990 ğretim yılında ğretmen yetiştiren kurumlar 4 yıllık lisans eğitimi şeklinde yapılandırılmış ve bazı üniversitelerin eğitim fakültelerinde, okul öncesi eğitim ğretmenliği bölümleri açılmıştır. Eğitim fakültelerinin ğretmen yetiştirme programlarında içerik olarak 1998 ve 2006 yıllarında değişikliğe gidilmiştir (Küçükahmet, 2007). 1998-1999 ğretim yılında okul öncesi ğretmenliği programı ilk öğrencilerini kabul etmiştir (Dağlıoğlu, 2012). MEB bünyesinde 1992 yılında kurulan 'Okul ncesi Eğitimi Genel Müdürlüğü', 2011 yılında İlköğretim Genel Müdürlüğü ile birlikte Temel Eğitim Genel Müdürlüğü adı altında birleştirilmiştir (Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, 2018).

1961 yılında 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim kanunu ile okul öncesi eğitimle ilgili çalışmaların arttığı görülmektedir. 1973 yılında çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile okul öncesi eğitimin amaçları ortaya konulmuş ve Türk Milli Eğitim Sistemi'nin genel yapısı içinde okul öncesi eğitime yer

verilmiştir. 2004 yılına gelindiğinde ise Okul Öncesi Eğitim Kurumları Yönetmeliği yayınlanmış ve MEB'e bağlı resmi ve özel okul öncesi eğitim kurumlarının görev ve işleyişi belirlenmiştir. 2014 yılında "Okul öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği" çıkarılmıştır (MEB, 2014b). Sonraki yıllarda okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılmasına ilişkin çalışmalar devam etmiş, kalkınma planlarında ve milli eğitim şûralarında okul öncesi eğitime yönelik kararlar alınmış, okul öncesi eğitim programlarının ne şekilde belirleneceği, okul öncesi eğitimde okullaşma oranının nasıl artırılacağı kararlaştırılmıştır (Akar, 2017, s. 79).

Uluslararası ve Ulusal Yasal Dayanaklarda Okul Öncesi Eğitim

Aşağıda, eğitim politikasının uluslararası ve ulusal dayanaklarından Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi, Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, hükümet programları, kalkınma planları ve milli eğitim şûralarında okul öncesi eğitime yer verilmiştir.

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Okul Öncesi Eğitim

Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde Eşitlik ve Ayrımcılık Yasası maddeleri (md. 2 ve md. 7), okul öncesi eğitim hizmetlerinin eşitlik temelinde sunulması gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca Eğitim Hakkı maddesinde (md. 26) okul öncesi eğitim, çocukların erken yaşlardan itibaren eğitim hakkını kullanmalarını sağlayan önemli bir bileşen olarak kabul edilmektedir. Çocuk Hakları maddesinde (md. 25); çocukların fiziksel, zihinsel, ahlaki, ruhsal ve sosyal gelişimlerini en üst düzeyde gerçekleştirmelerine yardımcı olacak koşulların sağlanması gerektiği belirtilir. Bu ilke, çocukların okul öncesi eğitim hakkını da kapsamaktadır. Bu bağlamda İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin genel prensipleri, okul öncesi eğitim hakkının da korunması ve desteklenmesi amacıyla kullanılabilir (https://www.hsk.gov.tr).

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme'de Okul Öncesi Eğitim

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme, çocukların her türlü ayrımcılığa karşı korunma hakkına sahip olduğunu vurgulamaktadır (md. 2 ve 28). Okul öncesi eğitim, temel eğitimin bir parçası olarak kabul edildiğinde, sözleşmenin Eğitim Hakkı maddesi (md. 28), devletlerin ilköğretimde temel eğitim hakkını garanti etmelerini ve eğitimin yaygınlaştırılmasını teşvik etmelerini öngörmektedir. Okul öncesi eğitim programları, çocukların ihtiyaçlarına ve görüşlerine uygun olarak tasarlanmalı ve ailelerle işbirliği içerisinde (md. 12, md. 18 ve md. 27) yürütülmelidir (https://www.unicef.org).

Hükümet Programlarında Okul Öncesi Eğitim

Türkiye'de Cumhuriyet'in ilan edilmesinden 2017 yılında gerçekleştirilen Anayasa değişikliğine kadar kurulan hükümetlerin, görevleri süresi içerisinde yapacakları çalışmaları ortaya koyacakları bir program hazırlamaları gerekmektedir. Hazırlanan hükümet programlarında, izlenecek politikalar ve öngörülen hedefler belirlenmektedir. 24 Haziran 2018 seçimleriyle birlikte yürürlüğe giren Cumhurbaşkanlığı Sistemi'nde, 27.10.2018 tarihinde yayınlanan "Cumhurbaşkanlığı Yıllık Programı" yürürlüğe girmiştir. (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013).

Okul öncesi eğitimin Türkiye'deki tarihçesi 1900'lü yılların başına kadar uzanmakla birlikte, bu eğitim kademesindeki önemli sayılabilecek ilerlemeler 1990'larda görülmeye başlamıştır (Gür ve Çelik, 2009). Söz konusu yıllardan itibaren okul öncesi eğitimde kapsamlı adımlar atılmaya başlanmış ve eğitime erişim, öğretmen yetiştirme ve istihdam etme gibi konularda geniş çapta kanuni düzenlemeler yapılmıştır (Özkanlı Ertuğrul, 2019).

1990 yılı ve sonrasında kurulan hükümetlerin okul öncesi eğitime ilişkin hazırladıkları politika hedeflerinde, okul öncesi eğitime erişimin artırılması üzerinde durulduğu görülmektedir. 48. Hükümet Programı'nda (1991); okul öncesi eğitimde okullaşma oranının % 11,5'e yükseltileceği, özel kesimin örgün okul öncesi eğitim kurumları açmasının teşvik edileceği belirtilmiştir. 57. Hükümet Programı'nda okul öncesi eğitimde erişimin artırılması için çaba gösterileceğine yönelik hedef yer almaktadır (1999). 60. Hükümet Programı'nda (2007) ise eğitime başlamak için yedi yaşın geç olduğu vurgusu göze çarpmakta ve okul öncesi eğitimde % 25 olan okullaşma oranının % 50'ye çıkarılması hedeflenmektedir (Neziroğlu ve Yılmaz, 2013).

61. 62., 64. ve 65. Hükümet Programları'nda okul öncesi eğitimin teşvik edilmesinin ve yaygınlaştırılmasının devam edileceği, daha geniş kitlelerin erişiminin sağlanacağı, okul öncesi eğitimde okullaşma hedefinin % 50'ye çıkarılmasına çalışılacağı, ikili eğitim ile gezici ve yaz anaokulu gibi uygulamaların yaygınlaştırılacağı ve yaygın eğitim imkanlarından faydalanılacağı belirtilmiştir (Neziroğlu ve

Yılmaz, 2013). 2019 yılında hazırlanan Cumhurbaşkanlığı Programı'nda okul öncesi eğitimin 5 yaş çocuklar için zorunlu olmasının sağlanacağı ve eğitimin niteliğinin artırılması için ortak kalite standartlarının geliştirileceği temel hedeflerine yer verilmiştir. Üzerinde durulan konulara bakıldığında, görev alan hükümetlerin okul öncesi eğitime yönelik en sık gündeme aldığı konular eğitime erişim, eğitim finansmanı ve eğitim ortamlarına ilişkin düzenlemelerdir. Okul öncesi eğitimin zorunlu eğitim kapsamına alınması yalnızca 2019 yılı Cumhurbaşkanlığı Programında yer almıştır (Özkanlı Ertuğrul, 2019).

Kalkınma Planlarında Okul Öncesi Eğitim

Türkiye'de ilki 1963-1967 yıllarını kapsayan kalkınma planları; ekonomi, eğitim, sağlık, ulaşım, adalet, güvenlik gibi konularda çeşitli kalkınma hedeflerinin yer aldığı ve bu bağlamda politikaları belirleyen planlar olarak açıklanmaktadır. 2023 yılını kapsamına alarak uygulanmakta olan 11. Kalkınma Planı ile birlikte 12. Kalkınma Planı çalışmalarına başlanmıştır.

1968-1972 yılları arasında hazırlanan 2. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda okul öncesi eğitimin, 3-6 yaş arasındaki çocukların eğitimini kapsadığı ve bu eğitimin ancak anne eğitiminden yoksun çocukların eğitimi için ele alınabileceği belirtilmiştir. Ek olarak okul öncesi eğitim hizmetlerinin geliştirilmesi amacıyla çocuk yuvalarının açılacağı ifade edilmiştir (DPT, 1968). 3. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, okul öncesi eğitimle ilgili kaynakların sınırlılığı nedeniyle 1995 yılına kadar MEB ve diğer kuruluşların çabaları doğrultusunda bir model geliştirilmesi gerektiği vurgulanmıştır (DPT, 1973).

4. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda okul öncesi eğitimin yeterince gelişmediği üzerinde durulmuş, anasınıflarında gözlenen artışa karşın, bağımsız anaokullarının sayısının yeterli düzeyde artmadığı belirtilmiştir. 3-6 yaş grubundaki çocukların yalnızca % 1,1'nin okul öncesi eğitime erişiminin bulunduğu vurgulanmıştır (DPT, 1979). 5. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda 1989 yılı itibarıyla, okul öncesi eğitimde 5-6 yaş nüfusunun okullaşma oranının % 10'a çıkarılması hedeflenmiştir. Ayrıca plan döneminde eğitim yatırımlarının % 6,1'inin okul öncesi eğitime ayrılması öngörülmüştür (DPT, 1985). 6. Plan dönemi sonunda anaokulları ve anasınıflarının yaygınlaştırılması öngörülmüş ve okul öncesi eğitimde okullaşma oranının % 11,5'e yükseltilmesi hedeflenmiştir (DPT, 1990).

7. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, 1994-1995 öğretim yılında 4-6 yaş grubundaki okul öncesi eğitimde % 5,1 okullaşma oranına ulaşıldığı ifade edilmiş ve plan döneminde bu oranın % 16 olması hedeflenmiştir (DPT, 1996). 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, 1999-2000 öğretim yılında okul öncesi eğitimde okullaşma oranının % 9,8'e ulaştığı belirtilmiştir. Planda ayrıca okul öncesi eğitim kurumları arasındaki farklılıkların azaltılabilmesi için çeşitli standartların oluşturulması, toplum destekli milli ve manevi değerlerle bağlantılı eğitim hizmeti sunulabilmesi için yazılı, sözlü, görüntülü eğitim programlarının oluşturulması gerekliliğinin altı çizilmiştir (DPT, 2001).

7 yıllık bir dönemi kapsayan 9. Kalkınma Planı'nda, okul öncesi eğitimde okullaşma oranının düşük düzeylerde kaldığı ifade edilmektedir. 2005/2006 öğretim yılında % 19,9 olarak gerçekleşen okullaşma oranının, 2012/2013 yılında % 50'ye çıkarılması hedeflenmiştir (DPT, 2007). 10. Kalkınma Planı incelendiğinde, 2006/2007 öğretim yılında okul öncesi eğitimde 4-5 yaş için okullaşma oranının % 24 olduğu belirtilmiştir. Bu oranın 2018 yılı içerisinde % 70 olacağı öngörülmüştür. Ayrıca planda okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması gereksiniminin devam ettiği belirtilmektedir (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Son olarak 11. Kalkınma Planı'nda alınan kararlar incelendiğinde; okul öncesi eğitime erişimin artırılması, okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması için yatırımlar yapılması gerektiği üzerinde durulduğu görülmektedir (Strateji ve Bütçe Başkanlığı SBB, 2019). Kalkınma planlarında okul öncesi eğitime ilişkin alınan kararlar değerlendirildiğinde; neredeyse her plan döneminde okul öncesi eğitiminin önemine vurgu yapıldığı, okullaşma oranlarına ilişkin istatistikî bilgilerin verildiği ve okullaşma düzeyinin düşüklüğünün ön plana çıkarıldığı söylenebilir.

Millî Eğitim Şûraları'nda Okul Öncesi Eğitim

MEB tarafından düzenlenen ilk Millî Eğitim Şûrası 17-29 Temmuz 1939 tarihinde toplanmıştır. 5. Millî Eğitim Şûrası'nda (1953) okul öncesi eğitime ilişkin alınan kararlar göze çarpmaktadır. Şûra'nın ilk maddesinde okul öncesi eğitim için hazırlanan program ve yönetmeliğin incelenmesi konusu gündeme gelmiştir (MEB, 1953). 9. Millî Eğitim Şûrası'na (1974) bakıldığında, okul öncesi eğitimin amacı, kapsamı ve kuruluşu ile ilgili noktalara yer verildiği görülmektedir (MEB, 1974). 10. Millî Eğitim Şûrası'nda (1981) ise, okul öncesi eğitimin 5 yaşa kadar olan çocukları kapsamı, zorunlu eğitim kademesi içerisinde yer alması, işlevsel bir okul öncesi eğitim programı geliştirilmesine yönelik kararlar alınmıştır (MEB, 1981).

12. Milli Eğitim Şûrası'nda (1988) okul öncesi eğitim programlarının ülke şartlarına, sosyal, kültürel yapısına ve değer sistemine uygun olarak geliştirilmesine değinilmiştir (MEB, 1988). 14. Milli Eğitim Şûrası (1993), gündeminden birini okul öncesi eğitime göre oluşturan; okul öncesi eğitimin yaygınlaştırılması faaliyetlerinin sürdürülmesi, okul öncesi eğitime öğretmen yetiştirme ve okul öncesi eğitime kaynak sağlama gibi konular ele alındığı bir şûra olmuştur (MEB, 1993). 15. Milli Eğitim Şûrası'nda (1996) zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması gündeme gelmiş ve okul öncesi eğitimin ilerleyen yıllarda 5 ve 6 yaş için zorunlu eğitim kapsamına alınması önerilmiştir (MEB, 1996).

17. Milli Eğitim Şûrası'nda (2006) önceki toplantılarda ele alındığı gibi okul öncesi eğitimin zorunlu eğitim kapsamında değerlendirilmesi için çalışmaların devam etmesi gerektiği vurgulanmıştır (MEB, 2007).

18. Milli Eğitim Şûrası'nda (2010), okul öncesi eğitimin okullaşma oranının yükseltilmesi, zorunlu eğitimin 13 yıla çıkarılması ve ilk yılın okul öncesi eğitimi kapsamı, bağımsız anaokullarının sayısının artırılması gibi konular ele alınmıştır (MEB, 2010b). 19. Milli Eğitim Şûrası'nda (2014), okul öncesi eğitimde öğretim programının oyun temelli olması, yetenek gelişiminin izlenmesi, değerler eğitimine ağırlık verilmesi, Türk kültürüne yönelik masal, hikâye, şiir ve Türk müziğinin öğretim programına alınması, öğretim programının çocukların özgüven ve yaratıcı düşünme becerilerinin birey olma bilincinin geliştirilmesine yönelik olması ve Türkçe'nin doğru bir şekilde kazandırılması konuları ele alınmıştır (MEB, 2014a).

20. Milli Eğitim Şûrası (2021) kararlarına bakıldığında, 5 yaş okullaşma oranının % 100'e yükseltilmesi için çalışmaların hızlandırılması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca daha erken yaşlar için de bütüncül ve kapsayıcı eğitim hizmetlerinin yürütülmesi gerektiğinin altı çizilmiştir. Şûrada alınan kararlar arasında, okul öncesi eğitime erişimin kolaylaştırılması, okul öncesi eğitime maddi destek sağlanması, okul öncesi eğitim kurumlarının yapım, onarım, bakım ve temizlik gibi ihtiyaçlarının giderilmesi, okul öncesi eğitimin önemine ilişkin farkındalık çalışmalarının yapılması, okul öncesi eğitimde okul aile iş birliğinin güçlendirilmesi ve okul öncesi eğitim kurumlarının kalite standartlarının güçlendirilmesi çalışmalarına yer verilmesi ifade edilmektedir (MEB, 2021).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yaşamın ilk birkaç yılı, çocuklar için muazzam bir gelişimsel fırsat penceresini temsil etmektedir (Shonkoff vd., 2021). Güvenli, istikrarlı, besleyici ilişkiler ve ortamlar sağlandığında, çocuklar gerekli olan biyolojik, fiziksel, sosyal ve duygusal becerileri geliştirebilmektedirler (Merrick ve Guinn, 2018). Yaşamın ilk yıllarında çocukların aile çevreleri onların gelişiminde birinci derece etkili olmakla birlikte, sonraki yıllarda çocuğun tüm gelişimsel ihtiyaçlarını karşılayamayabilirler. Bu noktada, çocukların yaşları ile oyun oynayabilecekleri ve sağlıklı ve doğal iletişim kurabilecekleri ortamı sağlamada okul öncesi kurumlarının önemi ortaya çıkmaktadır. Okul öncesi eğitim çocuğun kendi bedenini tanıması, öz bakımını yapabilmesi ve bilişsel, duygusal ve sosyal gelişiminde önemli rol oynayan bir öğretim düzeyi olarak tanımlanabilir (Aral, Kandır ve Can Yaşar, 2002). Yapılan araştırmalar, okul öncesi eğitimin çocuğun gelişimi üzerinde uzun süreli etkileri olduğunu ve bu dönemde verilen eğitimin niteliğinin oldukça önemli olduğunu ortaya koymaktadır (Yavuzer, 2011).

Kısacası okul öncesi eğitim, çocukların birçok yönden desteklendiği, sahip olunan potansiyelin gerçekleştirilebilmesinde zengin öğrenme ortamlarının sunulduğu ve yaratıcılığın geliştirildiği, çocukların bağımsızlığını kazanmalarına yardımcı olunduğu, toplumsal ve kültürel değerlerin öğrenilmesinin sağlandığı, okul olgunluğu kazanılmasında etkili olan, planlı, sistemli ve ailelerin desteği ile ilerleyen bir eğitim sürecidir (Güral, 2017, s. 3).

Çocukları gelecek yaşamlarına hazırlayan okul öncesi eğitimin önemi özellikle gelişmiş ülkelerde fark edilmiş durumdadır. Okul öncesi eğitimde okullaşma oranlarının yükseltilmesi kaygısını taşımadan çocuklar bu öğretim kademesine yüksek oranlarda devam etmekte, bir öğretim kademesini zorunlu eğitime dahil ederek okullaşma oranlarını yükseltme girişimi bu tür ülkelerde tersten işlemekte, öncelik olarak okul öncesi eğitim bilinci kazandırılarak çocukların bu eğitime devamı sağlanmakta ve ardından zaten yüzde yüzlere ulaşabilecek bir devamın olduğu okul öncesi eğitim kademesi için zorunlu eğitime dahil etme girişiminde bulunmaktadır. Ayrıca, okul öncesi eğitimde çocukların kültürel çeşitliliğine hizmet edilebilecek öğrenmelerin sağlanabilmesi için öğretim programlarını güncelleme çalışmaları yapılmaktadır.

Türkiye'de ise Cumhuriyet dönemi için bir değerlendirme yapıldığında, okul öncesi eğitimde bazı ilerlemeler olsa da istikrarlı bir gelişimden söz etmek güçtür. Son toplanan 20. Milli Eğitim Şûrası'nda (MEB, 2021), okul öncesi eğitimin önemine yönelik farkındalık oluşturulması üzerinde durulmuştur. Konu ile ilgili olarak, Akyürek'in (2020) okul öncesi eğitim öğretmenlerinin görüşlerini ele aldığı çalışmasında

katılımcıların % 66.1'i okul öncesi eğitimin öneminin yeterli biçimde anlaşılmadığı konusunda görüşlerini ortaya koymuşlardır. Benzer şekilde Zembat'ın (2012) okul öncesi öğretmenlerinin yaşadıkları çatışma durumlarını ele alan araştırmasında, ailelerin okul öncesi eğitimin önemini yeterince kavrayamadıkları ve okul öncesi eğitimin önemi hakkında bilgi eksikliklerinin olduğu ortaya konulmuştur. Bu durum öğretmenler tarafından sık yaşanan çatışmaların en önemli nedenlerinden biri olarak ifade edilmiştir. Okul öncesi eğitim, ailelerin çocuklarını gönderme konusunda ikileme düşmeyeceği, okul öncesi kurumların devlet tarafından finansal olarak desteklenerek ödemeler nedeniyle çocuklarını göndermekten vazgeçilmeyeceği, gerek öğretmeni ve gerekse fiziksel olanaklarıyla çocukların her türlü ihtiyacına yanıt verebilecek, onları ilkokula ve geleceğe hazırlayacak bir öğretim basamağı haline getirilmelidir. Yine aynı şurada okul öncesi eğitim kurumlarındaki fiziksel sorunların çözüme kavuşturulması ve okul öncesi eğitimin çağ nüfusuna yaygınlaştırılması vb. konularına değiniliyor olması, bu konularda gerekli çalışmaların yapılması ve uygulanabilir eğitim politikalarının belirlenerek ivedilikle hayata geçirilmesi gerektiğini aklı getirmektedir. Tunca, Kesbiç, Gencer, Korlu ve Akay (2022), okul öncesi eğitimde okullaşma oranlarının geçmiş yıllarda olduğu gibi halen bölgeler arasında farklılık gösterdiğini ifade etmektedirler. 5 yaş çocukların okullaşma oranları incelendiğinde Doğu Karadeniz bölgesinin (% 92,8) en yüksek okullaşma oranına sahip olduğu görülmektedir. Doğu Karadeniz bölgesini Batı Karadeniz (% 89,5), Kuzeydoğu Anadolu (% 89,5) ve Güneydoğu Anadolu (% 76,5) bölgeleri takip etmektedir. Gültekin Karakaş ve Özcanlı Baran da benzer şekilde (2021), erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitimin uluslararası verilere bakıldığında gerilerde olduğunu, bölgeler arası okullaşma ile öğretmen başına düşen öğrenci oranlarının doğu bölgeleri aleyhine farklılaştığına vurgu yapmaktadırlar.

Dünyadan örnekler, ülkelerin okul öncesi eğitimde izledikleri yaklaşımlarla bu öğretim kademesinin önemini ortaya koymaktadır. Türkiye'de de okul öncesi eğitimle ilgili istikrarlı hareket edilmeli, eğitim politikası olarak belirlenen hedefler ve alınan kararlar ertelenmeden uygulanmaya çalışılmalı, çocukların ilkokuldan başlamak üzere diğer öğretim kademelere hazırlanması ve gelecek yaşamları için okul öncesi eğitimin üzerinde önemle durularak yaygınlaştırılmaya çalışılmalı, sınıflardaki kültürel çeşitliliğin ihtiyaçlarını karşılayabilecek öğretim programları hazırlanmalı ve bu programları uygulayabilecek nitelikte öğretmenler yetiştirilmelidir. Bu yapılırken de özellikle nicel eğitsel göstergelerden ziyade, toplumsal bilinç düzeyini artırmak, özgür ve özgün düşünen çocuklar yetiştirebilmek için nitel eğitsel göstergelere odaklanılmalıdır.

Etik Beyan

"Cumhuriyet'in 100. Yılında Türkiye'de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Okul Öncesi Eğitimin Durumu" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu makalede etik kurul izni gerekmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Adak Özdemir, A. ve Özdemir Beceren, B. (2011). Farklı ülkelerde okul öncesi eğitim. G. Uyanık (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* içinde (240-273). Ankara: Pegem.
- Ağgül Yalçın, F. ve Yalçın, M. (2018). Okul öncesi öğretmenlerin okul öncesi eğitimin sorunlarıyla ilgili görüşleri: Ağrı ili örneği. *İlköğretim Online*, 17(1), 367-383. doi: 10.17051/ilkonline.2018.413784
- Akar, T. (2017). Türkiye'de okul öncesi eğitimin tarihsel gelişimi. Z. Seçer (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* içinde (s. 61-83). Eğiten.
- Akçay, A. (2016). Okul öncesi eğitimi almanın öğrencilerin dil becerilerinin gelişimine etkisi. *Electronic Turkish Studies*, 11(3), 15-28.
- Akyürek, M. İ. (2020). Yöneltilmiş bağlamda okul öncesi eğitimdeki sorunlar: Bir fenomenoloji çalışması. *İZÜ Eğitim Dergisi*, 2(3), 1-18.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk eğitim tarihi MÖ 1000-MS 2010* (17. Baskı). Ankara: Pegem.
- Akyüz, Y. (2014). *Türk eğitim tarihi* (26. baskı). Ankara: Pegem.
- Aral, N., Kandır, A. ve Can Yaşar, M. (2002). *Okul öncesi eğitim, okul öncesi eğitim programı*. İstanbul: Ya-Pa.

- Aykaç, N., Kabaran, H. ve Bilgin, H. (2014). Türkiye'de ve bazı Avrupa Birliği ülkelerinde öğretmen yetiştirme uygulamalarının karşılaştırılması olarak incelenmesi. *Turkish Studies*, 9(3), 279-292. doi:10.7827/TurkishStudies.6484
- Bakioğlu, A. ve Göçmen, G. (2013). Singapur eğitim sistemi. A. Bakioğlu (Ed.), *Karşılaştırmalı eğitim yönetimi* (127-155). Ankara: Nobel.
- Bertram, T. ve Pascal, C. (2016). Overview of the structures of the early childhood education and care systems in the participating countries. In *Early Childhood Policies and Systems in Eight Countries* (13-19). Springer: Cham.
- Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi. (1949). 27 Mayıs 1949 tarih ve 7217 sayılı Resmi Gazete. <https://www.hsk.gov.tr/Eklentiler/Dosyalar/9a3bfe74-cdc4-4ae4-b876-8cb1d7eae05.pdf>
- Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme. 20 Kasım 1989. <https://www.unicef.org/turkiye/%C3%A7ocuk-haklar%C4%B1na-dair-s%C3%B6zle%C5%9Fme>
- borger.dk (2022). *Dagpleje og daginstitutioner*. <https://www.borger.dk/familie-og-boern/Boernepasning/Oekonomisk-fripladstilskud-soeskendetilskud-og-andre-tilskud>
- Bratsch-Hines, M. E., Burchinal, M., Peisner-Feinberg, E.ve Franco, X. (2019). Frequency of instructional practices in rural prekindergarten classrooms and associations with child language and literacy skills. *Early Childhood Research Quarterly*, 47, 74-88.
- Brilli, Y., Del Boca, D. ve Pronzato, C. D. (2016). Does child care availability play a role in maternal employment and children's development? Evidence from Italy. *Review of Economics of the Household*, 14, 27-51.
- Broekhof, K. (2006). *Preschool education in the Netherlands*. Sardes Educational Service, SARDES, Utrecht.
- Bureau of Labor Statistics. (2021). *Preschool teachers*. <https://www.bls.gov/ooh/education-training-and-library/preschool-teachers.htm>
- Campos Aparicio, C. ve Buciega Arévalo, A. (2014). Teacher training system in Spain. G. Puszta ve Á. Engler (Ed.), In *Teacher education case studies in comparative perspective* (23-46). Hungary: Center for Higher Education Research and Development.
- Can Yaşar, M. ve Aral, N. (2010). Yaratıcı düşünme becerilerinde okul öncesi eğitimin etkisi. *Kuramsal Eğitimbilim*, 3(2), 201-209.
- Cömert, D. ve Erdem, E. (2016). *Erken çocukluk döneminde aile eğitimi*. (2. Baskı). Ankara: Eğiten.
- Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (2018). Resmi Gazete. Yayın Tarihi: 10.07.2018. Sayısı: 30474.
- da Silva, I. L., Marques, L., Mata, L. ve Rosa, M. (2016). *Orientações curriculares para a educação pré-escolar [Curriculum guidelines for preschool education]*. Lisboa: Ministério da Educação/Direção-Geral da Educação (DGE).
- Dağhoğlu, H. E. (2012). Okul öncesi öğretmenin özellikleri ve okul öncesi eğitime öğretmen yetiştirme. G. Haktanır (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* içinde (39-78). Ankara: Anı.
- Darling-Hammond, L. (2017). Teacher education around the world: What can we learn from international practice? *European Journal of Teacher Education*, 40(3), 291-309. doi:10.1080/02619768.2017.1315399
- DPT. (1968). *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT. (1973). *Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT. (1979). *Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT. (1985). *Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT. (1990). *Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT. (1996). *Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT. (2001). *Uzun Vadeli Strateji ve Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- DPT. (2007). *Dokuzuncu Kalkınma Planı*. Ankara: DPT Yayını.
- Kalkınma Bakanlığı. (2013). *Onuncu Kalkınma Planı*. Ankara.
- SBB (2019). *Onbirinci Kalkınma Planı*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı.
- Ekinci, A. ve Öter, Ö. M. (2010). *Finlandiya'da eğitim ve öğretmen yetiştirme sistemi. Çalışma ziyareti raporu*, 10, 12.
- Er, A. ve Ergen, H. (2020). Erkek okul öncesi eğitimi öğretmenlerinin yaşadığı mesleki sorunlar. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi, Millî Mücadele'nin 100. Yılı Özel Sayısı*, 359-383. doi:10.21733/ibad.797966
- Erkan, S. ve Kırca, A. (2010). Okul öncesi eğitimin ilköğretim birinci sınıf öğrencilerinin okula hazır bulunuşluklarına etkisinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 38(38), 94-106.
- Eurydice. (2022). Austria. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>.
- Eurydice. (2022). Denmark. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>.
- Eurydice. (2022). Finland. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>.
- Eurydice. (2022). France. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>.
- Eurydice. (2023). France. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>.
- Eurydice. (2022). Germany. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>.
- Eurydice. (2022). Greece. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>.
- Eurydice. (2022). Italy. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
- Eurydice. (2023). Italy. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
- Eurydice. (2022). Netherlands. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
- Eurydice. (2022). Norway. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
- Eurydice. (2023). Poland. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
- Eurydice. (2022). Portugal. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>

- Eurydice. (2023). Spain. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
- Eurydice. (2022). Sweden. <https://eurydice.eacea.ec.europa.eu/national-education-systems>
- Furu, A., Granholt, M., Haug, K. H. ve Spurkland, M. (2011). *Student i dag. Førskolelærer i morgen*. Bergen: Fagbokforlaget.
- Giménez, V., Thieme, C., Prior, D. ve Tortosa-Ausina, E. (2022). Evaluation and determinants of preschool effectiveness in Chile. *Socio-Economic Planning Sciences*, 81, 100934.
- Goodwin, A. L. (2012). Teaching as a profession: Are we there yet? In *The Routledge international handbook of teacher and school development* (70-82). New York: Routledge. <https://www.routledgehandbooks.com/doi/10.4324/9780203815564.ch3>
- Güler, D. S. ve Öztürk, F. (2003). Türkiye’de okul öncesi öğretmenleri yetiştirmeye dönük ilk program ve uygulamalar. *Eğitim Bilimleri ve Uygulama*, 2(4), 261-275.
- Gültekin Karakaş, D. ve Özcanlı Baran, P. (2021). Türkiye’de erken çocukluk bakımı ve okul öncesi eğitim: Ulusal, bölgesel ve uluslararası düzeylerde bir değerlendirme. *Kesit Akademi Dergisi*, 7(29), 405-436.
- Gür, B. S. ve Çelik, Z. (2009). *Türkiye’de Milli Eğitim Sistemi yapısal sorunlar ve öneriler*. Ankara: Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Güral, M. (2017). Okul öncesi eğitimi anlamak. Z. Seçer (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* içinde (1-19). Ankara: Eğiten.
- Jensen, B. (2012). *Catching up: Learning from the best school systems in East Asia. Summary report*. Grattan Institute.
- Kalkan, A. (2021). Türkiye ve bazı gelişmiş ülkelerin öğretmen yetiştirme sistemleri ve programlarının karşılaştırılması olarak incelenmesi. *Uluslararası Karamanoğlu Mehmetbey Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-16.
- Kammerman, S. B., Gatenio-Gabel, S. (2007). Early childhood education and care in the united states: An overview of the current policy picture. *ICEP* 1, 23-34. <https://doi.org/10.1007/2288-6729-1-1-23>
- Katrancı, M. (2014). Okul öncesi eğitim ve önemi. S. Seven (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* içinde (2-14). Ankara: Pegem.
- Kaytaz, M. (2005). Türkiye’de okul öncesi eğitiminin fayda-maliyet analizi. İstanbul: Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV).
- Kök, M., Tuğluk, N. M. ve Bay, E. (2005). Okul öncesi eğitimin öğrencilerin gelişim özellikleri üzerindeki etkisinin incelenmesi. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11, 294-303.
- Küçükahmet, L. (2007). 2006-2007 öğretim yılında uygulamaya başlanan öğretmen yetiştirme lisans programlarının değerlendirilmesi. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(2), 203-208.
- Lokumcu Tozar, B. S. (2011). *Okul öncesi eğitim alan ve almayan ilköğretim 1. sınıf öğrencilerinin okula hazır bulunuşluklarındaki farklılıklar ve çözüm önerileri* (Yüksek Lisans Tezi). Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- MEB. (1953). *Beşinci Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (1974). *Dokuzuncu Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (1981). *Onuncu Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (1988). *Onikinci Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (1993). *Ondördüncü Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (1996). *Onbeşinci Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2007). *Onyedinci Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2010a). *Milli Eğitim İstatistikleri 2010-2011*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- MEB. (2010b). *Onsekizinci Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2012). İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun. Resmi Gazete: 30.3.2012, Sayı: 6287.
- MEB. (2014a). *Ondokuzuncu Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2021). *Yirminci Milli Eğitim Şurası Kararları*. Ankara: Talim Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- MEB. (2022). *Milli Eğitim İstatistikleri 2021-2022*. https://sgb.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2022_09/15142558_meb_istatistikleri_orgun_egitim_2021_2022.pdf
- MEB. (2014b). Okul Öncesi Eğitim ve İlköğretim Kurumları Yönetmeliği. Resmi Gazete. Yayın Tarihi: 26.07.2014. Sayısı: 29072.
- Merrick, M. T. ve Guinn, A. S. (2018). Child abuse and neglect: Breaking the intergenerational link. *American Journal of Public Health*, 108(9), 1117-1118. <https://doi.org/10.2105/AJPH.2018.304636>
- Ministry of Higher Education and Science. *The Danish Education System*. Teachers and Education Staff <https://ufm.dk/en/education/the-danish-education-system/teachers-and-education-staff> 24.08.2023
- National Institute for Educational Policy Research (NIER) (2022). *Preschool education and care in Japan*. <https://www.nier.go.jp/English/educationjapan/pdf/201109ECEC.pdf>
- Neziroğlu, İ. ve Yılmaz, T. (2013). *Hükümetler-programları ve genel kurul görüşmeleri Cilt 8* (9 Kasım 1989-30 Ekim 1995). Ankara: TBMM Basımevi.
- Nikaj, I. (2020). *Early childhood education in Albania: The outcomes and new perspectives in Korça’s region*. A. Dimitriadou, E. Griva, A. Lithoxidou ve A. Amprazis (Eds.), In *Electronic proceedings of the education across borders 2018 conference. Education in the 21st century: challenges and perspectives* (492-498).
- NOKUT. (2010). *Evaluering av førskolelærerutdanning i Norge 2010*. Del 1: Hovedrapport.

- Norwegian Ministry of Education and Research (2013). Meld. St. 24 (2012–2013). Framtidens barnehage (White Paper, Kindergartens for the Future).
- OECD. (2022). *Who we are*. <https://www.oecd.org>
- Oktay, A. (1999). *Yaşamın sibirli yılları: Okul öncesi dönem*. İstanbul: Epsilon.
- Özkanlı Ertuğrul, B. (2019). *Türkiye'de 1990-2019 yılları arasında uygulanan okul öncesi eğitim politikalarının değerlendirilmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Pearson, E. ve Degotardi, S. (2009). Education for sustainable development in early childhood education. A global solution to local concerns? *International Journal of Early Childhood*, 41(2), 97-111.
- Peralta, M. V. (2011). Early childhood education and public care policies in Chile: A historical perspective to analyze the present. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 5(1), 17-27.
- Poyraz, H. ve Dere Çiftçi. (2011). *Okul öncesi eğitimin ilke ve yöntemleri*. (4. Baskı). Ankara: Anı.
- Sakin, A. (2015). Türkiye'de okul öncesi eğitimin tarihsel gelişimi. Balat-Uyanık, G. (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* içinde, Ankara: Nobel.
- Sarıçam, H. ve Halmatov, M. (2012). Okul öncesi eğitime devam eden ve etmeyen 6 yaş çocukların ahlaki ve sosyal kural algılarının karşılaştırılması. *Akademik Bakış Dergisi*, 33, 1-14.
- Shonkoff, J. P., Slopen, N. ve Williams, D. R. (2021). Early childhood adversity, toxic stress, and the impacts of racism on the foundations of health. *Annual Review of Public Health*, 42(1), 115-134. <https://doi.org/10.1146/annurev-publhealth-090419-101940>
- Şahin, E. (2005). *Okul öncesi eğitimi öğretmen adayları ve öğretmenleri için uygulama kılavuzu*. Ankara: Anı.
- Tezel Şahin, F. ve Ünver, N. (2005). Okul öncesi eğitim programlarına aile katılımı. *Gazi Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi*, 13(1), 23-30.
- Ting, T. C. (2007). Policy developments in pre-school education in Singapore: A focus on the key reforms of kindergarten education. *International Journal of Child Care and Education Policy*, 1, 35-43.
- Tsigras, M. (2010). Male teachers and children's gender construction in preschool education. *Paper was presented in*, 26.
- Tuğluk, M. N. ve Akçay, B. (2017). Farklı ülkelerde okul öncesi eğitim. Z. Seçer (Ed.), *Okul öncesi eğitime giriş* içinde (209-221). Eğiten.
- Tunca, E., Kesbiç, K., Gencer, E. G., Korlu, Ö. ve Akay S. S. (2022). *Eğitim izleme raporu 2022*. Eğitim Reformu Girişimi.
- Turan, B. S. (2013). *60-77 aylar arasındaki okul öncesi eğitim alan ve almayan çocukların matematik yeteneği ile sosyal becerilerinin incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Necmettin Erbakan Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Wendt, H., Smith, D. S. ve Bos, W. (2016). *TIMSS 2015 Encyclopedia: Education policy and curriculum in mathematics and science*. Boston College: TIMSS & PIRLS International Study Center. <http://timssandpirls.bc.edu/timss2015/encyclopedia>
- Yavuzer, H. (2011). *Çocuğu tanımak ve anlamak*. Ankara: Remzi.
- Yazar, A. (2013). *Okul öncesi eğitim programının ilkökula hazırlık açısından etkililiğinin incelenmesi*. (Doktora tezi). Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Yoleri, S. ve Tanış, M. H. (2014). İlkokul birinci sınıf öğrencilerinin okula uyum düzeylerini etkileyen değişkenlerin incelenmesi. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(2), 130-141.
- Zembat, R. (2012). Okul öncesi öğretmenlerinin okul yöneticisi, meslektaşları ve aileler bağlamında algıladıkları çatışma durumlarının incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 37(163), 203-2015.

EXTENDED ABSTRACT

The importance of preschool education is undeniable as it is the first level of education that children will encounter in the education system. Children meet many firsts such as teachers, rules, a functioning system, peers, etc. in preschool education. Children who are included in the system at an early age are prepared for higher education levels and their future lives, socialized, their language development accelerates, their problem solving, creative thinking and social skills improve; in short, preschool education provides many individual and social benefits. In addition, preschool education helps children in disadvantaged situations to be integrated into society by encouraging them to learn and share experiences together. Preparing curricula according to the cultural diversity of children is one of the current approaches to preschool education in the world. When we look at the aims of preschool education in other countries, it is seen that they similarly set aims that can be listed as “ensuring children’s language, body, mind and emotional development, contributing to socialization, reaching disadvantaged children and bringing them together with other children in a common upbringing and preparing them for primary school. The goals set for preschool education aim to help individuals develop in a multifaceted way from childhood, adapt to society, learn and adopt cultural values, and learn to respect children from different cultures and socio-economic backgrounds. When these objectives can be fulfilled, children will continue on to higher education levels with complete readiness and will be prepared for their future lives. Economic and social conditions, especially on a global scale, and changes in the family structure, increased urbanization, the adoption of different approaches to raising children, and the increasing importance attached to the

education of children at an early age as a result of rapid changes in the world have made preschool education necessary. The fact that preschool education, also known as early childhood education, shapes the future life of the individual has caused this level of education to be the center of attention for many countries. The trends in the world regarding preschool attendance show an outlook of being a level of education that continuedly starts at an earlier age, rather than only continuing to be started one year before primary school. Countries around the world have attempted to include more than one year of pre-primary education in compulsory education, and to lower the age of participation in compulsory education and to include children in the system at an earlier age. Most countries, starting with developed countries, attach importance to this level of education and begin the upbringing of children from an early age. In countries that recognize the importance of pre-primary education, 100% enrollment rates are achieved at this level of education and pre-primary education is a level of education that is attempted to be included in compulsory education. According to Eurydice (2022), pre-primary education in Finland has been compulsory since 2015 and is offered free of charge. In Denmark, 1 year of preschool education is included in compulsory education. In Austria, preschool education is compulsory for children aged 5. In France, as of 2019, pre-primary education is compulsory for all children aged 3 and above and is offered free of charge in public schools. In Greece, starting from the 2020-2021 academic year, 2 years of preschool education will be included in compulsory education and the age of entry into compulsory education will be 4 years old. In Sweden and Poland, 6-year-olds are obliged to attend 1 year of preschool education. In the Netherlands, children are included in compulsory education from the age of 5. In Norway and Portugal, pre-primary education is not compulsory, but high rates of children attend pre-primary education. Similarly, although preschool education is not compulsory in Singapore, it lasts for 3 years and parents are very keen to send their children to preschool. In Japan, pre-primary education is not included in compulsory education, but children are enrolled in this level of education with high enrollment rates. When we look at the situation in Turkey, the principles and reforms put forward by Mustafa Kemal Atatürk in the early years of the Republic brought about many changes and innovations. Facing the fact that the society in Republican Turkey was illiterate led to the prioritization of primary schools and learning to read and write while determining educational policies. In those years, preschool education was not a stage of education that was put on the agenda and studied. By the 100th anniversary of the Republic, although certain progress has been made in preschool education in terms of teacher training, institutionalization, raising public awareness and including the age population in this level of education, it is seen that the decisions mentioned in the legal basis have not been implemented in determining the educational policies that will shape preschool education. The 11th Development Plan, which is currently being implemented, emphasizes the need to increase access to preschool education and make investments to expand preschool education (SBB, 2019). The 20th National Education Council, which was recently convened, emphasized the acceleration of the 5-year-old schooling rate to reach 100%, which is an indication that the set targets have not been achieved. The fact that the Council also emphasized the provision of holistic and inclusive education services for earlier ages shows that not even one year of preschool education before starting primary school has been achieved, and that more effort is needed for earlier ages (MEB, 2021). Er and Ergen (2020, p. 280) worry that “when the importance of preschool education is not sufficiently understood by society, it will inevitably be seen as a mere care service”. Examples from around the world reveal the importance of this level of education with the approaches that countries follow in preschool education. Turkey should act consistently with regard to preschool education, try to implement the goals and decisions set as education policy without delay, emphasize preschool education for the preparation of children for other levels of education starting from primary school and for their future lives, and try to make it widespread. In doing so, the focus should be on qualitative educational indicators, rather than quantitative educational indicators, in order to increase the level of social consciousness and to raise children who are free and unique thinkers.

Türk Eğitim Sisteminde Dijitalleşmeye Yönelik Uygulamalar

Hakan YALAP¹ ve Mustafa GAZIOĞLU²

Öz

Teknolojinin hızla geliştiği günümüzde, yaşamın her alanında meydana gelen değişmeler eğitim politikalarında da paradigma değişimini zorunlu hâle getirmiştir. Tüm dünyada klasik eğitim sistemlerinin yerini dijitalleşmiş ya da harmanlanmış eğitim sistemleri almaya başlamıştır. Web 2.0 araçları ve yaygın ağ alt yapısıyla dünya genelinde internete ulaşım kolaylığı, bilgiye ulaşılabilirliği de kolaylaştırmıştır. Türkiye’de eğitime dair politika üretenerin eğitimin kalitesini artırma, teknolojinin eğitim alanına uygulanması, yöntem ve teknik özelliklerde meydana gelen değişimler bağlamında yapılan uygulamalar bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Çalışmada Türkiye’de eğitim politikalarından sorumlu olan Milli Eğitim Bakanlığı’nın dijitalleşme serüvenindeki pozisyonu, fırsatları, kurumsal ve insani kapasitesi de bu yeni dönemin gereklilikleri doğrultusunda yeniden ele alınmaya çalışılmıştır. Temel amaç, Milli Eğitim Bakanlığının eğitim politikalarında dijital yeterliliklere ne ölçüde yer verdiği ve bu becerilerin geliştirilmesi noktasında hangi araçları kullandığı, dijital eğitime yönelik hangi planlamaları yaptığının belirlenmesidir. Sonuç olarak, Türkiye açısından eğitimde politika yapıcılarının dijital eğitime nasıl yaklaştıkları, eğitim kurumlarına bu yaklaşımların nasıl yansıdığı ile ilgili bulgular elde edilmiş ve bu bulgular nitel araştırma yöntemleriyle incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Eğitimde dijitalleşme, Dijital yeterlilikler, Harmanlanmış eğitim sistemleri

Applications of Digitalization in the Turkish Education System

Abstract

In today's rapidly developing technology, changes in all areas of life have made it necessary to change the paradigm in education policies. All over the world, classical education systems have started to be replaced by digitalized or blended education systems. The ease of access to the Internet worldwide, with its Web 2.0 tools and widespread network infrastructure, has given a new face to the accessibility and quality of information. The applications made in the context of improving the quality of education, the application of technology to the field of education, the changes in the method and technical characteristics of the policy makers in Turkey are the purpose of this research. The digitalization process of the Ministry of National Education, which is the institution responsible for implementing education policies in Turkey, the opportunities and handicaps in this process, its institutional and human capacity are discussed qualitatively. The study aims to determine the applications of the Ministry of National Education on digitalization skills in education policies, and to what extent these applications address digital competencies and 21st century skills. In the research, findings about how policy makers approach digital education in education, how they use digital application tools in education, how these application examples are reflected in educational institutions were discussed and these findings were tried to be examined with qualitative research content analysis methods.

Key Words: Digitalization in education, Digital competencies, Blended education systems

Atıf İçin / Please Cite As:

Yalap, H. ve Gazioğlu, M. (2023). Türk eğitim sisteminde dijitalleşmeye yönelik uygulamalar. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 80-90. doi:10.33206/mjss.1301070

Geliş Tarihi / Received Date: 23.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 25.09.2023

¹ Doç. Dr. – Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hakanyalap@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0003-0300-2741

² Dr. – Samsun İl Milli Eğitim Müdürlüğü, mustafagazioglu46@gmail.com,

 ORCID: 0000-0003-0958-1692

Giriş

Dijital teknolojiler, tüm toplumlarda köklü değişiklikler yaptığı gibi bugün toplumların tüm fertleri, bu teknolojilerin her yeri kapladığı bir dünyada büyümek ve yaşamak durumundadırlar. Schwab'ın (2016) dijital teknolojilerin yayılmasını tarif etmek için 4. endüstri devrimi olarak adlandırdığı bu dönem, sağlıktan ticarete, sosyal etkileşimlerden insanların çalışma biçimine kadar yaşamın her yönünü etkilemektedir. Günümüzde teknoloji kavramıyla, sadece eğitimin verilış biçimi değil aynı zamanda eğitimin gelecek kuşakları teknoloji-güdümlü bir dünyaya hazırlama rolü de anlaşılmalıdır. Araştırmaların ortaya koyduğu somut tespitlerden biri de dijital bir çağda doğup büyüyen insanların doğal olarak doğuştan dijital teknolojilere hâkim “dijital yerliler” olmaları hâlinin ortaya çıkmasıdır (Prensky, 2001). Dijitalleşmeye rağmen, tüm normların yeniden karılmaya başlandığı bir dönemde eğitim paradigmasının da dijitalleşmeye uyum sağlaması da doğal olarak kaçınılmaz görünmektedir.

Teknoloji kullanımının türü ve işlevi ile ilgili yapılan araştırmalarda teknolojinin büyük ölçüde okul-dışı boş zaman etkinlikleriyle sınırlı kaldığı ve teknolojinin eğitsel amaçlarla okulla bütünleştirilmesinin ise yeterli düzeyde olmadığı rapor edilmiştir (OECD, 2015). İçinde yaşadığımız bu dönemde eğitim araçları, dijital araçlarla doğrudan ya da dolaylı olarak girift yapısal bir ilişki kurmuş, bu ilişkisel yapı eğitimde yeni paradigmaları ortaya çıkarmıştır. Dünyadaki eğitim araç ve gereçlerindeki dijital değişime Türkiye’de kayıtsız kalmamış eğitimle ilgili politikalar ve uygulamalardan sorumlu bakanlık tarafından (MEB.2010) Fatih Projesi adı altında dijitalleşme hamlesi başlatılmıştır. Web 2.0 araçlarındaki baş döndürücü gelişme ve bu araçların kullanımına olanak sağlayan yaygın ağ alt yapı insanların dijital araçlara ulaşımını yaygınlaştırmıştır. Recro Digital Marketing (2021) tarafından yapılan araştırmaya göre, dünya nüfusu %57,0 kentleşmiş olup dünya nüfusunun 5,31 milyarı cep telefonu kullanmaktadır. Araştırma verilerine göre dünyada 4,95 milyar internet kullanıcısı bulunmakta olup internet hizmetine ulaşım imkânına sahip olanlardan 4,62 milyar insanın sosyal medya kullanıcısı olduğu görülmektedir. 16-64 yaş arasını inceleyen bu araştırmada, pandemiyle birlikte dijital araçların kullanımındaki ivmenin daha da hızlandığı belirtilmektedir. Araştırmada dijital araçlara ulaşımın kolaylaşmasıyla beraber dünya genelinde internette geçirilen vakit, ortalama 6 saat 54 dakika olarak tespit edilmiştir. Bu tespite göre, internet ağ alt yapısına ulaşabilen bir bireyin gününün dörtte birini internet başında geçirdiği söylenebilir. Web 2.0 araçları ve internet ağ alt yapısının yaygınlaştığı bir süreçte, eğitim politikalarının bu gelişim ve değişimden uzak kalması düşünülemez. Millî Eğitim Bakanlığının 2023 Eğitim Vizyonunda (MEB, 2018) eğitimin tanımı ve niteliği; 21. yüzyıl talim ve terbiye modeline uygun çift kanatlı bir okuma becerisi, insana ait evrensel, maddî, manevî ve millî tüm değerleri kapsayan bir olgunlaşma biçimi şeklinde ifade edilmiştir. Bu değerlerin olmadığı her tür eğitim planlamasının, değişim ve ahlak güzelliğinden yoksun, sadece ruhsuz bir beceri yığını olacağı belirtilmiştir (MEB, 2018).

Millî Eğitim Bakanlığının tarafından eğitimde 21. yüzyıl talim ve terbiyesine uygun dijital ve akademik yeterliklerin yanında evrensel değerlere sahip bireyler yetiştirmek amacıyla birçok planlama ve uygulama yapılmaktadır. Bu çalışmalar kapsamında Fırsatları Artırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi (FATİH), Ortaöğretim tasarımı, EBA bilişim ağı, EBA TV ile uzaktan eğitim ve sertifika programları, ÖBA öğretmen portalı, yüz tanıma sistemlerinin entegre edildiği dijital e-sınav merkezleri, dil beceri ölçme merkezleri gibi birçok dijital araç ve uygulamanın yanında dijital yetkinliklerin geliştirilmesi ve ölçülmesine yönelik uluslararası firmalar ve kurumlarla yapılan iş birliği protokolleri de bulunmaktadır. 21.yüzyıl becerilerinin en önemli çıktısı olan dijital yetkinlik kavramı, birçok alanı kapsayan mobil iletişimden dijital okuryazarlığa, medya okuryazarlığından bilgi edinme ve edinilen bilgiye yönelik eleştiri becerisine kadar birçok beceriyi bünyesinde barındıran bir üst beceri olarak ifade edilebilir (Ferrari vd., 2012).

Dijital yetkinlik bireylerin iletişim, iş ve serbest zamanlarında bilgi teknolojilerinin etkili ve verimli kullanılmasına yönelik becerilere sahip olmalarını ifade eder. Bu beceriler, bilgisayar ve internet gibi araçları kullanarak bilgiye ulaşma, değerlendirme, depolama, üretme, sunma ve değiştirme, internet üzerinden iş birliğine dayalı ağlarda iletişim kurma ve bu ağlara katılma şeklinde sıralanabilmektedir (EC, 2006). Dijital yetkinlik, en geniş haliyle, “çalışma, öğrenme, eğlenme ve sosyal katılım bağlamında bilişim teknolojilerinin kendinden emin, eleştirel ve yaratıcı biçimde kullanımı” olarak tanımlanabilir (Ferrari vd., 2012).

Bu çalışma Millî Eğitim Bakanlığının dijital eğitime, uygulamalara ve araçlara yönelik politikalarını, öğrencilerde dijital yetkinlik ve 21. yüzyıl beceri kazanım seviyelerine yönelik planlamaları, dijital yeterliklerin ölçme-değerlendirmesine yönelik çalışmaları, dijital öğretim planlamalarının gelişim sürecinin niteliğini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda araştırmada özetle Türk eğitim sisteminde dijitalleşmeye yönelik uygulamaların incelenmesi amaçlanmıştır.

Yöntem

Çalışmada betimsel araştırma modellerinden tarama modeli kullanılmıştır. Bu bağlamda Millî Eğitim Bakanlığı tarafından devreye sokulan dijital eğitim uygulamaları özelinde yapılan çalışmaların neler olduğu incelenmiş, öğrencilerde dijital becerileri geliştirmeye yönelik planlanmalar, eğitim öğretim süreçlerinde dijital teknolojilerin nasıl kullanıldığı hususunda değerlendirmeler yapılmıştır. Araştırma süreçlerinde Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yayınlanan raporlar, ilgili web sayfasında yer alan uygulamalar ve içerikler genel olarak değerlendirilmiştir. Araştırma 2023 yılı Ocak ayı itibarıyla sunulan raporlarla sınırlandırılmıştır. Veriler ilgili araştırmalar ve Millî Eğitim Bakanlığının resmi internet sayfasında yer alan raporlardan elde edilmiş ve yorumlanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler genel olarak aşağıdaki başlıklar halinde tasniflendirilerek sunulmuş ve ilgili başlıklar altında açıklamalar yapılmıştır;

- Türkiye’de Dijital Eğitime Yönelik Politikalar ve Uygulamalar
- Millî Eğitim Bakanlığı’nın Dijitalleşmeye Yönelik Politikaları ve Uygulamaları
- Fatih Projesi
- Ortaöğretim Tasarım Programı
- EBA Bilişim Ağı
- Mesleki Eğitimde Dijital Dönüşüm Hareketi/ÖBA:
- Dil Beceri Ölçme Merkezleri
- Türkiye’nin Dijital Gelişime yönelik stratejileri ve Avrupa Ülkeleriyle karşılaştırılması

Bulgular

Türkiye’de Dijital Eğitime Yönelik Politikalar ve Uygulamalar: Tüm dünyayı etkisi altına alan dijitalleşme eğilimi ve toplumların refahının bu eğilime bağlı olduğu kanısı genel kabul gören bir düşüncedir (Fukuyama, 2018). Ancak Toplum 5.0 vizyonunda, dijital vatandaşlık, bilgi ve iletişim teknolojileri gibi tüm idealize edilmiş kavram ve olguların sürdürülebilirliğinde ya da sorunlarının çözümünde yine odak noktada insanın olması kaçınılmazdır (Fukuyama, 2018; Granrath, 2017). İnsan unsurunun vazgeçilmezliği, bu kavramlara direnç göstermeyi gerektirmemekle birlikte, dijitalleşen toplumda özne-nesne ilişkisinde her zaman insanın özne olduğu gerçeğini de ortadan kaldırmamaktadır (Martin,2008). Endüstrileşen dünyada eğitimin de bu değişimden nasibini almaması imkânsızdır. Dijital devrimin en önemli kavramlarından biri günümüzde “Endüstri 4.0” olarak tanımlanmaktadır (Schwab, 2016; Jee, 2017; Peters, 2017; Schwab, 2016b). Ayrıca dijital devrim günlük yaşamın her boyutunu etkilediği gibi, eğitim alanını da yakından ilgilendirmektedir (Öz ve Özdamar, 2020). Endüstri 4.0 kapsamında gerçekleştirilen eğitimlerin niteliği ve sürdürülebilirliğinin artırılmasında sekiz temel özellikten bahsedilebilir. Bunlar teknolojiye, kendi hızında/bireysel öğrenme, kişiler arası beceriler, yaratıcılık, yenilik, küresel vatandaşlık, problem çözme, kapsayıcı öğrenme, yaşam boyu öğrenme ve iş birliğine dayalı öğrenme şeklinde ifade edilebilir (WEF, 2019). WEF’e (2019) göre bu beceri ve öğrenme alanlarına uyum sağlandığı ölçüde eğitim modellerinin başarılı olması mümkündür. Bu dönüşümde doğru tanımlama, etkili stratejiler, izleme ve süreklilik önemlidir. Dijital çağa uyum sağlamada Türkiye'nin hak ettiği konumda olabilmesi, dijital dönüşüm ile ilgili süreçleri yakından takip ederek kurumsal ve bireysel gelişimi destekleyici politikalar izlenmesiyle mümkün olabilir.

Günümüzde önemli bileşenlerden biri olarak dijitalleşme, eğitim sistemlerinin yeniden organize edilmesini, yöntem ve araçların revize edilmesini gerektirdiği gibi eğitim personellerinin de bu yetkinliklere sahip olarak yetiştirilmesini gerekli kılar. Dijitalleşme ile birlikte öğrenme-öğretme yöntemleri, öğretim programları, öğrenci ve öğretmen yeterlilikleri, kademeler arası geçişler, kazanım ve çıktılar, ölçme ve değerlendirme süreçleri gibi alanlarda önemli değişikliklerin yapılması kaçınılmaz hâle gelmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı’nın Dijitalleşmeye Yönelik Politikaları ve Uygulamaları: Millî Eğitim Bakanlığı’nın dijitalleşmeye yönelik politikalarının temelini 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu (1973) kapsayıcı bir şekilde sunmuştur. Buna göre bireylerin zihinsel, bedensel, duygusal, ruhsal ve ahlaki olarak sağlıklı ve dengeli bir şekilde gelişmeleri, bilimsel düşünceye sahip hür bireyler olmaları, topluma karşı sorumluluk bilinci gelişmiş, yaratıcı ve verimli bireyler olarak yetiştirilmeleri amaçlanmaktadır. Bununla birlikte Millî Eğitim Bakanlığı’nın bireylerin hür ve bilimsel düşünme gücüne sahip, yapıcı ve yaratıcı kişilerin yetiştirilmesi için çağın gereklerine uygun programlamaları yapması da gereklidir. Dünya dijital bir çağa evrilirken Türkiye’nin bundan uzak kalması düşünülemez. Eğitim alanında bu paradigma değişiminden sorumlu olan Millî Eğitim Bakanlığı’nın son on yılda dijital dönüşümle ilgili yaptığı planlamalar ve uygulamalarla ilgili bilgi vermek gerekirse:

Fatih Projesi: Her yerde eğitim ve 7/24 eğitim hizmeti parolasıyla 2010 yılında Millî Eğitim Bakanlığı tarafından uygulamaya konan FATİH Projesi, eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğini sağlamak ve bakanlığa bağlı okullarda teknolojiyi iyileştirmek amacıyla, bilişim teknolojileri araçlarının öğrenme-öğretme sürecinde daha fazla duyu organına hitap edecek şekilde, derslerde etkin kullanımı için başlatılmıştır. Projenin hedeflediği başarı faktörleri; erişebilirlik, verimlilik, fırsat eşitliği, ölçülebilirlik, kalite olmak üzere beş temel esasa dayandırılmıştır. Bu başarı faktörleri gözetilirken “kaybedilecek tek bir öğrenci bile yoktur” mottosuyla yola çıkan bakanlık, öğrencilerin sadece dersteki başarılarının değil, ilgi alanlarının ve yetersizliklerinin de analizini tek bir veri havuzunda toplamayı hedeflemiştir. Bakanlık, milyonlarca verinin analizinde de teknolojik imkânlardan azami derecede istifade etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaçla verilerin hızlı bir şekilde değerlendirilmesi için tüm okullarda yüksek hızlı ve güvenli ağ alt yapısının (VPN) oluşturulmasıyla işe başlanmıştır.

Proje hedefleri kapsamında okul, derslik, öğretmen ve öğrenciler için hazırlıkların yapılması; bu bağlamda okullara yönelik VPN ve geniş bant internet erişimine ilişkin altyapının hazırlanması ve dersliklerde etkileşimli tahta, kablolu-kablosuz internet erişimi gibi hizmetlerin sunulması amaçlanmıştır. Ayrıca öğretmenlerin yeterliliklerinin geliştirilmesi için EBA uygulamaları, bulut hesabı ve online ders notlarının paylaşımı gibi imkânlar sunulmuş; öğrencilere yönelik olarak EBA uygulamaları, EBA Market, dijital kimlik, ödev paylaşım platformu, bulut hesabı ve bireysel öğretim materyalleri geliştirilmiştir.

Eğitimde FATİH projesiyle Millî Eğitim Bakanlığı, kendi iç dinamikleri olan öğretmenlere içerik oluşturup ekleme izni verdiği gibi ticari amaçlı eğitim materyali oluşturan sektör paydaşlarından da hizmet satın alma yoluna gitmiştir. FATİH Projesi, donanım ve yazılım ağ alt yapı ve içeriklerin oluşturulması, öğretmen eğitimleri, bilinçli teknoloji kullanımına yönelik eğitimler, öğretimde etkin bilgi teknoloji kullanımı olmak üzere sürdürülebilirliğini bu beş etken üzerine kurulmuştur.

Şekil 1. *Fatih Projesi Ana Bileşenleri (MEB, 2023)*

2011 yılında başlayan Fatih Projesiyle Faz 1, Faz 2 ve Faz 3 şeklinde kademelendirilen ağ alt yapı tamamlama işlemleri sonucunda bugüne kadar 503.241 etkileşimli tahta, 19842 ağ alt yapısı, 13800 VPN erişimi sağlanmıştır. Okulların teknolojik imkânlarını artırmak amacıyla üç boyutlu yazıcılar, kodlama, tasarım ve bilişim araçlarıyla üretime yönelik setler ve tek kart bilgisayarlarla beraber uzaktan eğitimi desteklemek için 105 bin web kamera kurulmuş ve 681.307 adet tablet bilgisayar dağıtılmıştır. 2011 yılında başlayan FATİH Projesi kapsamında harcanan tutar, 2022 Kasım sonu itibarıyla 4 milyar 768 milyon TL olarak belirtilmiştir (MEB, 2022). Bakanlık tarafından son on yılda yapılan büyük dijital yatırımların, öğretmenlerin dijital yetkinliklerini geliştirici birçok hizmet içi eğitim planlamalarının, niteliksel anlamda, istatistiklere tam manasıyla yansımadağı söylenebilir. Öğretmen eğitimlerinin kısa zamanda bitirilmesine yönelik niceliksel görünürlük kaygısı, niteliksel amacın önüne geçmiş ve nüfus anlamında ülkenin en büyük kurumsal iş gücüne sahip öğretmenlerin de tam anlamıyla dijital yetkinliğe ulaşamadığı raporlara yansımaktadır (EACEA 2019).

Ortaöğretim Tasarım Programı: 2023 eğitim vizyonuyla işe koşulan bir diğer uygulama liselerde akademik zorunlu ders saatlerinin azaltılarak bu saatlerde öğrencilerin ilgi alanlarına yönelik sanatsal, fiziksel ve dijital

yetkinliklere yönelik seçmeli ders saatleri konulmuştur. Böylelikle isteyen öğrencilere iş ve bilişim dünyasına yönelik sertifika programları düzenlenmesi planlanmış, bu kapsamda Türkiye genelinde 9479 tasarımlı beceri atölyesi kurulmuştur (MEB, 2022). Bakanlığın 2023 vizyonu ile ortaya konulmaya çalışılan bu uygulama, 21. yüzyıl becerileri ve dijital yetkinlik açısından oldukça önemli bir çalışma olmasına rağmen bir Türkiye gerçeği olan sınava hazırlanma kaygısının, bu programa sekte vurmaya devam ettiği görülmektedir.

EBA Bilişim Ağı: Millî Eğitim Bakanlığı Yenilikçi Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü (YEGİTEK) tarafından 2012 yılında hizmete sunulan bilişim ağı “eba”, dijital ortamda zengin eğitim içerikleri sunmak üzere kurulan bir eğitim platformudur. Yapılandırmacı yaklaşımla bilginin sürekli ve değişken tarzda üretilmesini amaçlayan bu platform, 21. yüzyıl becerilerine (iş birliği, iletişim, eleştirel düşünme ve yaratıcılık) ve öğrenenlerin dijital yeterliliklerine katkı sağlayan dünyanın en zengin içeriğine sahip eğitim portallarından biridir. Farklı öğretim metodlarıyla hem öğrencilerin hem de öğretmenlerin etkileşimli bir şekilde içerik üretebilmelerini sağlayan platform, aynı zamanda öğretmenlerin kendi oluşturdukları eğitsel içerikleri öğrencileriyle paylaşabilme, öğrencileri düzenli olarak takip edilebilme, öğrencilere de öğretmenler tarafından kendileri için aktarılan içerikleri ve ödevleri takip edebilme imkânı sağlamaktadır. Etkileşimli öğrenme ve öğretme imkânı sunan platform sayesinde daha kolay bir sosyal ders ortamı oluşturmak mümkün görülmektedir. Öğrencilere sınıf arkadaşları ile ortak çalışabilme imkânı sunan EBA'nın ekran eğitimine de katkı sağlaması olumlu bir özellik olarak öne çıkmaktadır.

Dijital çağın en büyük olanaklarından biri, zamana ve mekâna bağlı kalmaksızın her yerde ve her an eğitim ilkesidir. Eba, internet ağı alt yapısı ve web 2.0 araçlarına ulaşımın olması ön koşuluyla okul dışında da her türlü eğitim olanakları sunan ve içeriklerine ulaşım imkânı sağlamaya çalışmaktadır. Bu da EBA'nın öğrencilere konuları istediği zaman tekrar edebilme imkânı sağlayarak akademik başarılarını artırmada destekleyici bir faktör olmuştur. Yetmiş personel, dört koordinatör, on iki milyondan fazla kullanıcı, on altı binden fazla haber, altmış beş bin görsel, yirmi binden fazla video, altı bin ses kaydı, iki bin dergi, yirmi bin ders dokümanı, 781 kaynak kitapla dünyanın en zengin içerik sağlayan ve ticari amaç gütmeyen platformlarından biridir. Bu hâliyle EBA, bünyesinde haber, video, görsel, ses, kitap, dergi, doküman, dersler, yarışma, uygulamalar, eba radyo, eba dosya, e-kurs, uzaktan eğitim gibi içerikleri barındıran bir platformdur.

Mesleki Eğitimde Dijital Dönüşüm Hareketi/ÖBA: Mesleki Eğitimde Dijital Dönüşüm Hareketi, Öğretmenlerin dijital yeterlikleri, mesleki ve kişisel gelişimlerinin desteklenmesi amacıyla çevrimiçi eğitim imkânı sunan ve aynı zamanda sertifika alabilmeye imkân sağlayan bir platformdur. Bu platformla, öğretmenler sunulan eğitim içeriklerine istedikleri yerden zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın katılım sağlayabilmektedir. Bu uygulamalar aynı zamanda öğretmenlerin dijital yeterliliklerinin geliştirilmesi başta olmak üzere öğretim becerilerinin geliştirilmesi, yaşam boyu mesleki gelişimin desteklenmesi, kütüphane kullanımı ve organizasyonu, etkinlik temelli ders uygulamaları gibi çeşitli içeriklere erişim imkânı sunmaktadır.

Günümüzde bireylerin sahip olmaları amaçlanan ve 21. yüzyıl becerileri olarak nitelendirilen becerilerin öğrencilerde geliştirilmesi amacıyla öğretmenlerin de yeterliliklerinin geliştirilmesine yönelik Millî Eğitim Bakanlığı tarafından çeşitli eğitimler ve içerikler sunulmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı, bu amaç doğrultusunda Microsoft, Autodesk ve Google gibi çeşitli uluslararası şirketlerle iş birliği yaparak, temel eğitimden eğitimin en üst kademesine kadar bireylerde bu becerilerin geliştirilmesini sağlamaya yönelik uygulamalar gerçekleştirmektedir. Bakanlık öğretmenlerin bilgi teknolojilerine tüketici olarak değil, öğrenirken üreten öğretmenler sayesinde dijital yeterliliklere hâkim, üretici bir nesil yetiştirmeyi hedeflemektedir. Millî Eğitim Bakanlığı, günümüz gençliğinin 21. yüzyıl temel becerilerini kazandırabilme için öğretmenlerin yetkinliklerini artırmayı temel bir hedef olarak belirlemiştir. Bakanlık, bu eğitimlerde çevrimiçi ve yüz yüze modellerin olduğu harmanlanmış içeriklerle 30-80 saat arasında eğitim programlarına yer vermiştir. Uluslararası şirketlerle yapılan protokoller çerçevesinde öncelikle öğretmenlerin eğitimine yönelik adımlar atılmış, robotik eğitimler, işlemsel düşünme, otomasyon sistemlerinin yönetimi, algoritmaların yazımı ve kullanımı gibi becerilerin geliştirilmesine yönelik 20 bin öğretmene bu kapsamda eğitimlerin verilmesi amaçlanmaktadır.

Bu iş birliği çerçevesinde, öğretmenlerde yazılım ve kodlama becerilerinin geliştirilmesine yönelik uluslararası akredite şirketlerle C++ programlama dilleriyle nesne tabanlı programlama becerilerinin geliştirilmesi amacıyla uluslararası sertifika ve akreditasyon çalışmaları yürütülmektedir. Bu kapsamda 3 aylık bir dönemde 11 bin öğretmene eğitim verilmiştir. Benzer şekilde Cisco şirketi ile yapılan protokoller çerçevesinde siber güvenlik, programlama ve nesnelere interneti ile ilgili konularda 7 bin öğretmenin eğitim alması sağlanmıştır. Öğrencilerin de dijital yetkinlikler konusunda 21.yüzyıl becerilerine hâkim olmasına

yönelik birçok program planlaması yapan bakanlık, Stanford Üniversitesi ile yapılan protokolle öğretmenlerin her sınıf düzeyine yönelik yenilikçi tasarım ve üretim planlamaları, mesleki gelişim becerisini geliştirmek amacıyla etkinlik kitapları, dijital mesleki eğitim çalışmaları başlatılmıştır. Bu çalışmayla, yenilikçi tasarım ve üretim içerikleri, geleneksel yöntem ve tekniklerle birleştirilmiş, bilişim platformlarında dijital içerikler öğrenciler tarafından da üretilebilir hâle getirilmiştir. Bakanlık bilişim politikalarında tüm öğretmenler için Avrupa Birliği Yeterlik Çerçevesinde (2008) kabul edilen yeterlilikleri kendi kültür ve eğitim idealine yönelik revize etmiş, programı Türkiye Yeterlilik Çerçeve Programı (2016) olarak hazırlamıştır.

21. yüzyıl yeterliliklerinin neler olması gerektiği belirlenmiş bu yeterlilikler, sekiz kategoride ifade edilmiştir: okuma-yazma, çoklu dil, matematiksel yetkinlik ve bilim, teknoloji ve mühendislik, dijital, kişisel, sosyal ve öğrenmeyi öğrenme, vatandaşlık, girişimcilik, kültürel farkındalık ve ifade yetkinliği. Bu kapsamda Bakanlık, UNESCO ve BM ile yaptığı anlaşmalarla Yeterlilik Çerçevesinin uygulanmasına ilişkin teknik destek verilmesi amacıyla bir milyona yakın öğretmene bilişim alanında kariyer çerçevesi oluşturmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda kodlama ve tasarım alanında eğitim alacak öğretmenlere uluslararası geçerliliği olan sertifikalar verilmesi hedeflenmektedir. Öğretmenlerin bu iş birlikleri sayesinde yazılım, kodlama dili, yenilikçilik, yapay zekâ, inovasyon, akıllı cihazlar ve ağların yönetimi gibi konularda uluslararası düzeyde geçerliliği olan sertifikalara sahip olmaları ön görülmektedir.

Dil Beceri Ölçme Merkezleri: Dil becerilerini ölçme merkezlerinde 2023 eğitim vizyonuna uygun olarak Türkçe dil sınavları yapılmakta ve öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma gibi temel beceri seviyeleri belirlenmektedir. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yapılan bu sınavlar ilk olarak 7. sınıf öğrencilerinin becerilerinin değerlendirilmesi amacıyla 15 ilde pilot uygulama olarak gerçekleştirilmiştir. Bu uygulama uluslararası standartlara uygun olarak gerçekleştirilen ilk uygulama olması bakımından önemlidir. Uygulamalar için öncelikle 15 ilde dil laboratuvarları kurulmuş, bu laboratuvar ortamları öğrencilerin dil becerilerini kazanabilmeleri için donanımlı hâle getirilmiştir. Ölçme merkezleri, laboratuvar ortamında öğrencilerin gerçek performanslarının belirlenebilmesi için esnek yazılım özellikleri ve dışarıdan gelebilecek rahatsız edici sesleri azaltan kulaklık ve kabinler şeklinde tasarlanmıştır (MEB, 2020). Uluslararası dil beceri ölçme testleri örnek alınarak hazırlanan ve Türk dilinin mantığı ile yapısına uygun bir modelle tasarlanan ölçme testlerinin, pilot uygulamalardan sonra yaygınlaştırılması planlanmıştır. Ancak son iki yıldır bu konu hakkında gözle görülür bir gelişme görülmediği söylenebilir.

Türkiye'nin Dijital Gelişime Yönelik Stratejileri ve Avrupa Ülkeleriyle Karşılaştırılması

a) *Dijital Yeterliliklerin Müfredatla Yansımaları:* Dijital yeterlilik çerçeve programında (AYÇ,2017) dijital yeterlilik, anahtar rolü üstlenen bir yeti olarak Avrupa genelinde kabul görmektedir. Avrupa eğitim sistemlerinin önemli bir kısmında, dijital yeterliliklere vurgu yapılmaktadır. Almanya, İngiltere, İsveç, Hollanda, Norveç, İzlanda, Portekiz, Hırvatistan, Slovakya ve Türkiye gibi 11 ülkede dijital yeterliliklerin tanımı yapılmış, diğer ülkelerde ise bu ortak tanımlamalara ek olarak ülkelerin kendi tanımlamaları da kullanılmıştır. Genel olarak bu tanımlar müfredat veya dijital yeterlilikle ilgili üst düzey stratejileri kapsamaktadır (EC, 2019). Dijital yeterlilik alanıyla ilgili dijital okuryazarlık ayrı bir ders olarak okutulmasının yanında diğer tüm derslerle bağlantılı olarak da sürdürülmektedir. Raporun (EC, 2019) tanımlamalarında ve müfredatlarında dijital yetkinlik kavramına atıfta bulunan ve Türkiye'nin de içinde bulunduğu sekiz ülke (Fransa ve Belçika'nın Almanca konuşan toplumlar, Hırvatistan, Letonya, Lüksemburg, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Türkiye) ilköğretim müfredatlarında dijital yeterliğe yönelik amaç ve kazanımlara yer vermediği görülmektedir. Buna karşılık bazı Avrupa ülkelerinde yapılan uygulamalara ilişkin veriler aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

- Dijital yeterlilik, ilköğretimde bazı Avrupa ülkelerinin eğitim sistemlerinde eğitim uygulamalarına çapraz-müfredat teması (ilişkilendirme) olarak girmiş, doğrudan kazandırılması gereken bir beceri olarak vurgulanmamıştır.
- Dijital yeterlilikler on bir ülkede ayrı zorunlu ders olarak okutulurken, on ülkede diğer zorunlu derslerle bütünleştirilerek verilmektedir.
- Eğitim sistemlerinin dörtte biri bu iki yaklaşımı birleştirirken, Çekya ve Lihtenştayn bu üç farklı uygulamayı da aynı anda kullanmaktadır.
- Ortaokullarda ise dijital yeterlilikler, Avrupa ülkelerinin çoğunda ayrı zorunlu ders olarak okutulmaktadır.
- Dijital yeterlilikleri liselerde çapraz-müfredat konusu olarak öğreten ülkelerin sayısı ilk ve ortaokullara göre daha azken, bu yeterlilikleri doğrudan (zorunlu ayrı ders olarak) öğreten ülkelerin sayısı artmaktadır.

- İzlanda, Yunanistan ve Kuzey Makedonya bilişim ve iletişim teknolojilerine (ICT) ilköğretimde ayrı zorunlu ders olarak, (ders saati yaklaşık 150 saat), en fazla zaman ayıran ülkelerdir.
- Litvanya ve Kıbrıs bu yeterliklere liselerde en fazla ders saati ayıran ülkeler olmasına rağmen, ilköğretim kademesinde bu derse yer verilmediği görülmektedir (EC, 2019).

Avrupa eğitim sistemlerinin yarısı hâlen müfredatlarını dijital yeterlik konusunda değiştirmekte ve bu değişiklikleri müfredata ekleme ya da bu alanı daha belirgin hâle getirme şeklinde düzenlemeler yapmaktadır. Birçok Avrupa ülkesinde ise dijital yetkinliğe yönelik bakış açısı müfredat değiştirmek, müfredat içeriğini güncellemek veya kod yazmak, dijital düşünme veya siber güvenlik gibi belli alanları güçlendirmeye yöneliktir (Heyman vd. 2021). Türkiye teknoloji donanımı bakımından, çoğu Avrupa ülkesine göre daha donanımlı olmasına rağmen, dijital yeterlik ile ilgili ders ve kazanımları ilk ve ortaokul düzeyinde yeterli düzeyde uygulamaya koyamamıştır.

b) Dijital Yeterliklerin Öğretmenlik Mesleğine Yansımaları: Avrupa eğitim sistemlerinin büyük çoğunluğunda dijital yeterlikler, yeterlik çerçeveleri içinde öğretmenlerin sahip olmaları beklenen temel yeterlikler olarak tanımlanmaktadır. Dijital yeterliğin hangi nitelikleri taşıması gerektiği ile ilgili kavramlar her ülkede değişiklik göstermektedir. Bazı yeterlik çerçevelerinde, dijital yetkinlik kavramsal olarak ayrıntılı bir şekilde izah edilirken, bazılarında ise sadece tanım olarak verilmiştir. Dijital yetkinliklere sahip olması gereken öğretmenlerle ilgili tüm ülkelerin ortak paydada bulunduğu nokta ise bu yeterliklere tüm öğretmenlerin sahip olmaları ve etkin bir şekilde kullanmaları gereklidir (Tömte vd., 2019).

İspanyol, Hırvat, Avusturya ve Sırp yeterlik çerçeveleri öğretmenlere becerilerini değerlendirip ileri götürmelerinde yardımcı olacak bir ilerleme modeli sunmuş, öğretmen dijital yeterliği ve öz değerlendirme araçları da geliştirilmiştir. Avrupa eğitim sistemlerinin yaklaşık yarısından fazlası öğretmen yetiştirme programlarına dijital yetkinlik eğitimlerini eklemiş ancak konu içeriği ve ne tür bir öğretim programı uygulanacağı üniversitelere ya da öğretmen yetiştiren kurumlara bırakılmıştır.

Türkiye’de de öğretmenlerin dijital yeterliğinin artırılmasına yönelik birçok çalışma ve planlama yapılmaktadır. Millî Eğitim Bakanlığı tarafından öğretmenlik mesleği yeterliklerinin belirlenmesi ve öğretmenlerin bu kapsamda yeterliklerinin artırılması amaçlanmıştır. Öncelikle öğretmenlerin özel alan ve genel alana yönelik yeterlikleri belirlenmiş, sonra bu yeterliklerin hizmet içi ve hizmet öncesi eğitim programları ile geliştirilmesine yönelik çalışmalar 2002 yılından itibaren hayata geçirilmeye başlanmıştır. Bu proje kapsamında öğretmenlerin genel yeterliklerine yönelik bilgi, beceri ve tutumları ifade eden 233 performans göstergesi, 6 ana ve 31 alt yeterlik göstergesi belirlenmiştir (MEB, 2006). Öğretmenlik mesleği genel alan yeterliklerinin yanında, öğretmenin öğretmekle yükümlü olduğu disiplinle ilgili bilgi, beceri, tutum, tavır ve alışkanlıkları kapsayan özel alan yeterliklerine yönelik ilköğretimde görev yapan öğretmenler için 14 alanda yeterlikler belirlenerek 2008 yılında uygulamaya konulmuştur (MEB, 2008).

Öğretmenlerin dijital yeterliklerinin yetiştirilmesi amacıyla Türkiye’de olduğu gibi uluslararası alanda da çalışmalar yapılmaktadır. Bu kapsamda özellikle Avrupa Birliği ülkeleri eğitim sistemlerinde öğretmenlerin dijital yeterliklerinin geliştirilmesine yönelik eğitim içerikleri hazırlanmış ve ölçme araçları uygulamaya konulmuştur. Eğitim sistemlerinin büyük bir kısmında öğretmenlerin dijital yeterliklerinin geliştirilmesine yönelik platformlar oluşturulmuştur. Örneğin Fransa, Slovenya, Hırvatistan, Birleşik Krallık ve Avusturya gibi ülkeler öğretmenlerin dijital eğitimlerine yönelik platformlar oluşturmuşlardır. Bu platformlar çevrimiçi bir şekilde faaliyet göstermekte daha açık öğrenme kaynakları ile öğretmenlerin mesleki gelişimlerinin sağlanmasını desteklemektedir. Dolayısıyla öğretmenlerin dijital öğrenme kaynaklarına zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın bu platformlar aracılığıyla erişim sağlaması, dijital öğrenme kaynaklarını etkili bir şekilde kullanmaları ve becerileri geliştirmeleri sağlanmaktadır. Türkiye’de ise öğretmenlere yönelik ÖBA bilişim ağı kurulmuş, öğretmenlerin dijital ve mesleki yetkinliklerinin geliştirilmesi açısından birçok farklı kurum ve şirketle protokoller imzalanarak eğitimler düzenlenmektedir.

c) Ulusal Sınavlara Dijital Teknolojilerin Yansması: Dijital araçların hayatın her alanına nüfuz ettiği bu dönemde, eğitimin çıktılarının değerlendirildiği ölçme sınavlarının bu alandan ayrı tutulması da düşünülemez. Avrupa’daki ülkelerde dijital teknolojilerin ulusal sınavlarda uygulandığı bazı örnekler bulunmaktadır. Örneğin, İsveç’te okullar 2018 Haziran itibarıyla sınavlarda dijital teknolojileri kullanmaya başlamıştır. Bu uygulamalar hâlen en az bir eğitim kademesinde dijital sınavlar formatında devam etmektedir. Öğretim kademesi yükseldikçe bu sınavların yapılma oranı da artmaktadır. İlköğretim düzeyinde teknoloji destekli sınav yapan ülkelerin sayısı 10 iken, lise düzeyinde bu sayı 20 olarak belirlenmiştir. Ulusal olarak yapılan bu sınavlarda amaç, öğrencilerin bireysel değerlendirmelerine imkân sağlamak ve eğitimde kaliteyi artırmaktır. Finlandiya’da ise üniversiteye giriş sınavı 2016 yılı itibarıyla dijitalleşmeye başlamış, 2019 yılında ülke

genelinde tüm derslerde dijital teknolojiler kullanılmaya başlanmıştır. 11 ülkede bu durum geçerli olmakla birlikte, Çekya, Estonya, Fransa, İsviçre ve Lihtenştayn gibi ülkelerde ilköğretim düzeyinde; Çekya, Estonya, İtalya ve Sırbistan'da ise lise düzeyinde teknoloji destekli sınavlar yapılmaktadır.

Sınavlarda dijital teknolojilerin kullanılmasında temel amaç, öğrencilerin bireysel başarılarının etkili bir şekilde belirlenmesini sağlamaktır. Türkiye, Yunanistan, Malta, Slovenya ve Hırvatistan gibi ülkelerde öğrencilerin dijital yeterlikleri basılı sınavlar aracılığıyla değerlendirilmektedir. Bu teknolojilerin ders çeşitliliğine göre kullanımı kuzey Avrupa ülkelerine gidildikçe artış göstermektedir. Norveç'te tüm öğretim kademelerinde bu durum geçerli iken, İzlanda ve Danimarka'da ilk ve ortaokul kademelerinde, Finlandiya'da ise ortaöğretim kademesi sonunda yapılmaktadır.

Teknoloji destekli ulusal sınavlarda dijital yeterliklerin değerlendirilmesi, en fazla lise kademesinde ve ekran uygulaması ile yapılmaktadır. Avusturya, Polonya, Bulgaristan, Danimarka, Romanya ve Birleşik Krallık, Macaristan, Fransa ve Kıbrıs'ta bu yeterlikler uygulamalı olarak değerlendirilmektedir.

d) Dijital Yeterliğin İlk ve Orta Öğretim Müfredatlarına Yansımaları: Avrupa eğitim sistemlerinin tamamında ilk ve orta öğretim müfredatlarında öğrencilerin dijital yeterliklerinin geliştirilmesi önemsenmektedir. Öğretim programlarında genel olarak bu beceriler ilişkilendirme olarak yer almakta olup diğer derslerle ilişkilendirilerek verilmektedir. Dolayısıyla bu yeterlikler doğrudan değil, dolaylı ve örtük olarak öğrencilere kazandırılmaktadır. Avrupa eğitim sistemlerinin yanından fazlası (Bulgaristan, Çekya, Yunanistan, Polonya, Portekiz, Birleşik Krallık (ENG ve WLS), İzlanda, Lihtenştayn, Karabağ ve Kuzey Makedonya) ilköğretim müfredatlarına dijital yeterlikleri çapraz-müfredat teması olarak dâhil etmektedirler. Dijital yeterliği, on bir ülke ayrı zorunlu bir ders olarak ele alırken, on tanesi ise (Çekya, İrlanda, İspanya, Fransa, İtalya, Kıbrıs, Litvanya, Slovenya, İsveç, Türkiye ve Lihtenştayn) diğer zorunlu derslerle bütünleştirerek gizil vermektedir. Türkiye de dijital yeterliği diğer zorunlu derslerle bütünleştirerek gizil olarak veren ülkelerden bir tanesidir. Bazı ülkeler ise bu üç yaklaşımı aynı anda kullanmaktadırlar (Çekya ve Lihtenştayn). Dijital yeterlikler, ülkelerin büyük çoğunluğunda her üç eğitim düzeyinde müfredatın bir parçası iken, sekiz eğitim sistemi (Belçika'nın Fransızca ve Almanca konuşan toplulukları, Hırvatistan, Letonya, Lüksemburg, Arnavutluk, Bosna-Hersek ve Türkiye) bu yeterliği, 2018/19 yılında ulusal ilköğretim müfredatlarına açık olarak dahil etmemişlerdir. Bununla birlikte, üç ülke (Belçika'nın Fransızca konuşan toplulukları, Hırvatistan ve Letonya), dijital yeterlikleri ilköğretim müfredatlarına dahil etmek için müfredatlarını değiştirmektedirler. Ayrıca iki eğitim sistemi (Belçika'nın Fransızca ve Almanca konuşan toplulukları) bu yeterlikleri orta öğretim müfredatlarına da açık olarak dâhil etmemişlerdir.

Tüm Avrupa ülkelerinde dijital becerilerin çapraz yeterlik olarak öğretilmesi ortaokullarda yoğun bir şekilde görülmesine rağmen bu durum bu becerilerin özel bir ders olarak sunulmaya başlanmasına doğru evrilmektedir. Avrupa'da dijital yeterlikleri ayrı ve zorunlu bir ders olarak okutan ülke sayısı Avrupa ülke sayısının yarısından fazladır. Bu eğitim düzeyinde dijital yeterlikler, bilişim veya bilgisayar dersleri gibi ayrı özel bir ders olarak öğretilmesi daha yaygın hale gelmektedir.

Sonuç

Bilginin tüm dönüşümlerde ham madde olduğu düşünüldüğünde dijital bilgi çağında da dönüşümün tetikleyicisinin yine bilgi olması kaçınılmazdır. Bilgi paylaşımının dijital bir dünyada sınır tanımaz yaygınlığı, dünyadaki dengeleri değiştirmeye başlamıştır. Böyle bir süreçte dijital dönüşüm de kaçınılmaz bir zorunluluktur. Bu dönüşüme direnç gösterenlerin, çağın ve gereklilerinin dışında kalacağı şüphesizdir. Dünyadaki gelişmelere yön verebilen, evrensel insanî değerleri özümsemiş bireylerin yetiştirilmesi, ancak doğru eğitim politikalarıyla hazırlanmış, dijital dünyanın nesnesi değil öznesi olan bireyler yetiştirmekle mümkündür. Günümüzde dijital teknolojiler bireylerin yaşamında vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Bu teknolojiler sayesinde çeşitli fırsatların değerlendirilmesi mümkündür. Dijital dönüşümün gerçekleşmesine yönelik etkili politikalar uygulanmadığında, bu fırsatların birer risk faktörüne dönüşerek dijital zorbalık ve dijital bağımlılık gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkarabileceği bilinmelidir.

Türkiye'de eğitimden sorumlu ve politikalara yön veren kurum olan Millî Eğitim Bakanlığının son on yıl içerisinde dijital dönüşümle ilgili birçok uygulamaya gittiği, oluşturduğu uygulama ve içeriklerle dünyada en çok takip edilen bilişim ağına sahip olduğu görülmektedir. Millî Eğitim Bakanlığının dijital dönüşümle ilgili planlamalarının beş boyutta devam ettiği söylenebilir:

1. Ağ alt yapısına yönelik yatırımlar
2. Destekleyici dijital araçlar

3. Mesleki gelişim eğitimleri
4. Öğrenci eğitimleri
5. Farklı kurumlarla stratejik ortaklıklar

Hizmete sunulan bu uygulamaların 21. yüzyıl becerilerine yönelik içerikler oluşturulması, dijital yeterliklere yönelik hem öğretmen hem öğrenci eğitimleri hem de stratejik ortaklıklarla öğrenci ve öğretmenlere eğitim verilmesi şeklinde senkronize bir stratejiyle devam ettirildiği söylenebilir.

19 milyonu geçen öğrenci sayısı ile dijital dönüşümü gerçekleştirmeye çalışan Türkiye Cumhuriyeti Millî Eğitim Bakanlığı'nın yeterlik çerçevesi kapsamında, 21. yüzyıl becerilerine yönelik vatandaşlar yetiştirme stratejik hedefini unutmadan adımlar atması gerekmektedir.

Tüm bu çalışmalardan hareketle Millî Eğitim Bakanlığına dijital dönüşümde dikkat etmesi gereken ve ideal bireyler yetiştirmesi hususlarında şu öneriler sunulabilir:

Eğitim sisteminde, dijital yeterliklerin kazandırılması bakımından temel eğitimden yükseköğretime kadar öğrencilere eğitimler verilmeli, verilen bu eğitimler sistematik olarak gözden geçirilip revize edilmelidir.

Dijital yeterlik düzeyi yüksek olan bireylerin istihdam alanları genişletilerek bu bireylerin ülkenin katma değerine faydası azami oranda sağlanmalıdır.

Dijital yeterliklerin ve dijital okur-yazarlığın artırılması amacıyla nüfusun geneline yönelik kapsayıcı politikalar izlenmelidir.

Dijital yeterlik ve dönüşümün sağlanabilmesi için teknik alt yapının devamlı surette uygun hâle getirilmesi, bu doğrultuda somut adımların atılması sağlanmalıdır.

Özellikle üniversitelerde bireylerin dijital yeterliklerinin artırılması ve dijital dönüşüme yönelik farkındalık düzeylerinin geliştirilmesine yönelik stratejiler uygulanmalıdır.

Tüm bunların ötesinde, her türlü bilimsel bilgiyi ve teknik yapıyı hisler ve duygularla kuşatılmış insanoğlunun kullanacağı unutulmamalıdır. Raporlara göre Türkiye Cumhuriyeti, ciddi anlamda teknoloji üretme bile, bütün maddî imkânlarını zorlayarak teknolojiyi ihraç etmekte ve yakından takip etmektedir. Ancak özellikle son yıllarda Millî Eğitim Bakanlığında yaşanan bürokratik değişimlerin, eğitimdeki programları ve planlamaları sekteye uğrattığı kabul edilmesi gereken bir zorunluluktur. Bu plansız insan kaynağı değişimleri, Türkiye'nin maddî yatırımlarının da israf olmasına sebep olmaktadır. Eğitimin siyaset üstü olması kuralı gereği Millî Eğitim Bakanlığında hayati öneme sahip planlamaları başlatan bürokratik kadroların sıklıkla değiştirilmemesi, sadece eğitimin dijital kısmında değil Türk eğitim sisteminin tüm kademelerinde de olumlu sonuçlar alınmasına katkı sağlayacaktır.

Etik Beyan

"*Türk Eğitim Sisteminde Dijitalleşmeye Yönelik Uygulamalar*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma doküman incelemesine dayalı olarak yapıldığından etik kurul kararı zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Avrupa Parlamentosu ve AB Konseyi (2006). *Recommendation of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 on key competences for lifelong learning*. Official Journal of the European Union, L394, 10-18.
- Dört Beceride Türkçe Dil Sınavı: Pilot Çalışma Sonuçları. Erişim adresi: https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2020_01/20094146_Dort_Beceride_Turkce_Dil_Sinavi_Ocak_2020.pdf.
- European Commission/EACEA/Eurydice (2019). *Digital Education at School in Europe. Eurydice Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission/EACEA/Eurydice, 2019. Digital Education at School in Europe. Eurydice Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- Ferrari, A., Punie, Y. ve Redecker, C. (2012). *Understanding digital competence in the 21st century: An analysis of current frameworks*. In A. Ravenscroft, S. Lindstaedt, C. Delgado Kloos, & D. Hernández-Leo (Eds.), Proceedings 7th European Conference on Technology Enhanced Learning, ECTEL2012 (79–92). New York: Springer.
- Fukuyama, F. (2018). *Kimlik: Çağdaş kimlik siyaseti ve tanınma mücadelesi*. İstanbul: Profil Kitapları.
- Granrath, L. (2017). Japan's society 5.0: Going beyond industry 4.0. Erişim adresi: <https://www.japanindustrynews.com/2017/08/japans-society-5-0-going-beyond-industry-4-0/>.
- Heyman, F., Norbäck, P. J. ve Persson, L. (2021). Digitalisation, Productivity and Jobs: A European Perspective. *The European Union and the Technology Shift*, 135-159.
- MEB (2006). *Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yetiştirme ve Eğitimi Genel Müdürlüğü. Öğretmenlik Mesleği Genel Yeterlikleri*. Ankara: MEB Yayını.
- MEB (2008). *Millî Eğitim Bakanlığı Öğretmen Yeterlikleri. Öğretmenlik Mesleği Genel ve Özel Alan Yeterlikleri*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- MEB (2018). 2023 Eğitim Vizyonu. Erişim adresi: http://2023vizyonu.meb.gov.tr/doc2023_EGITIM_VIZYONU.
- MEB (2023). Fatih Projesi. Erişim adresi: <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/about.html>.
- OECD (2015). Student Computers and Learning: Making the Connection Implication of Digital Technology for Education Policy and Practice.
- Prensky, M. (2001). *Digital natives, digital immigrants part 2: Do they really think differently? On the horizon*.
- Recro Digital Marketing (2021). *Dijital 2021 raporunda Türkiye ve dünyada internet ve sosyal medya kullanımı karşılaştırması*. Erişim adresi: <https://recrodigital.com/dijital-2021-raporunda-turkiye-ve-dunyada-internet-ve-sosyal-medya-kullanimi-karsilastirmasi-ocak-2021/>.
- Schwab, K. (2016). *The fourth industrial revolution*. Cologne: World Economic Forum
- Tasarım Beceri Atölyeleri. Erişim adresi: <http://tba.meb.gov.tr/index.html>.
- Tømte, C. E., Fosslund, T., Aamodt, P. O. ve Degn, L. (2019). Digitalisation in higher education: mapping institutional approaches for teaching and learning. *Quality in Higher Education*.
- TÜBİSAD (2021). *Türkiye'nin Dijital Dönüşüm Endeksi 2021*. Erişim adresi: <https://www.tubisad.org.tr/tr/images/pdf/tubisad-2021-dde-raporu.pdf>.
- WEF. (2019). *Platform for shaping the future of the new economy and society. Schools of the future: Defining new models of education for the fourth industrial revolution*. Erişim adresi: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Schools_of_the_Future_Report_2019.pdf

EXTENDED ABSTRACT

Thanks to the ascending progress in the technological development, it is possible for human beings to benefit from technological devices from various perspectives ranging from medical to commercial environments in their daily lives. It has become impossible also for educational environments not to be affected by these facilities in the 21st century. As one of the fundamental competencies that students are expected to acquire in this age, digital competencies have been prioritised by the Turkish Ministry of National Education. Accordingly, many different technology-driven policies, programmes, plans, etc. have been launched by the Ministry to raise students' digital competencies. The applications made in the context of improving the quality of education, the application of technology to the field of education, the changes in the method and technical characteristics of the policy makers in Turkey are the purpose of this research. Focusing on the practices, plans, and projects carried out by the Turkish Ministry of National Education, this study evaluates the qualities of digital practices, plans, and tools based on digital competence and the 21st century skills along with the development stages of the policies and practices on digital education in Türkiye within the scope of this evaluation process. This part of the study covers the topic of *policies and practices on digital education in Türkiye*, and the outcomes of the study have been presented based on two major reflexive and comparative perspectives. For reflexive purposes, the issues of FATİH Project, Secondary School Design Programme, EBA Information Network, Digital Transformation Movement in Vocational Education (ÖBA) and Language Skills Assessment Centres have been handled separately under the related titles; and for comparative purposes, the reflections of digital competencies on such areas as curriculum, teaching profession, and international exams in Türkiye have been compared with the current situation in the European countries. The Turkish Ministry of National Education has set out with the motto of “there is not a single student to lose” and made a technological breakthrough with the FATİH Project. This project has pursued the objective of providing classes with interactive boards, cable-wireless internet access, and VPN infrastructure; teachers with EBA applications, cloud accounts, and sharing lesson notes; and students with EBA applications, EBA Market, digital identifications, homework sharing platforms, cloud accounts, and individual teaching materials. Secondary School Design Programme, on the other hand, has been launched to decrease compulsory courses and increase the number and variety of the elective ones for the students' artistic, physical, and digital competencies. As for EBA Information Network, it has enabled both students and teachers to produce educational contents interactively and share these contents online. It has

also made possible for teachers to follow their students' progress and for students to collaborate with their classmates creating a natural environment to contribute to peer education. Digital Transformation Movement in Vocational Education (ÖBA) has been prepared oriented to teachers to raise their professional development in a positive direction. It encompasses both online and face-to-face programmes along with software and coding education. Lastly, Language Skills Assessment Centres have been preparing Turkish language exams to determine students' levels in listening, speaking, reading, and writing skills in accordance with the 2023 education vision. Digital competencies have been defined in 11 European countries including Türkiye, 8 of which have not involved the objectives and outcomes of digital competencies in their primary education curricula. Although Türkiye is more equipped with technological devices than most of the European countries, it has failed to meet the required effectiveness in putting them into practice so far. In terms of teachers, about more than half of the European countries have included additional independent courses of digital literacy and competencies for their teachers under the management of universities and training institutions as Türkiye has launched ÖBA platform. To assess and evaluate students' digital competencies, 10 countries organise special exams in the primary school level while 20 countries do so in the secondary school level. In Türkiye, these exams are carried out on papers. On the other hand, some countries such as Austria, Bulgaria, and Denmark prioritise applied methods. Again, more than half of the European countries teach digital competencies as a separate and compulsory course while in Türkiye, they are integrated with other compulsory courses. Turkish Ministry of National Education has initiated many applications to digitise the educational process in Türkiye under five dimensions: 1) investments for network infrastructure, 2) supportive digital tools, 3) professional development trainings, 4) student trainings, and 5) strategical partnerships in various institutions. In this respect, this study recommends trainings on digital competencies in every level of education, creating new employment areas, improving awareness of general population, maintenance of technical infrastructure, special care by the universities, and keeping education above politics.

Decisions of Izmir Economics Congresses: An Interpretive Content Analysis

Hasan TUTAR¹ ve Neslihan ÖZKAN²

Abstract

This study aims to analyze the interpretive content of the issues emphasized and prominent in the decisions taken in the Izmir Economic Congress held so far by using the Voyant Tools program. The exploratory study is conducted according to the interpretive content analysis technique. In the study, the texts of the decisions taken in Izmir Economics Congresses were determined by an online convenient sampling technique. In the study, the decisions taken in Izmir Economics Congresses were analyzed with the help of the Cyrrus Tool, Reader tool, Trend tool, Summary tool, and Context tool offered by Voyant Tools online program. All five mentioned tools are tools with scalable parameters. The numerical findings obtained from the analysis were presented and interpreted together with the visuals. The five text analysis tools used in the analysis process are understood to provide essential information depicted in visualization formats. The findings are interpreted together with the context of the visualized data, delivering powerful clues for reaching accurate conclusions. The results of the analysis show how different input parameters affect the study. The prominent themes in the results of the research are essential in terms of showing what the basic vision of the Republic of Turkey is in the decisions taken at the Izmir Economic Congresses.

Keywords: Izmir Economy Congresses, Economic development, social development, agricultural production

İzmir İktisat Kongreleri Kararları: Yorumlayıcı Bir İçerik Analizi

Öz

Bu çalışma, Voyant Tools arayüzü ile İzmir İktisat Kongrelerinde alınan kararlarda vurgulanan ve öne çıkan hususların yorumlayıcı içerik analizini yapmayı amaçlamaktadır. Çalışma doğası gereği keşif amaçlıdır ve yorumlayıcı içerik analizi tekniğine göre yapılmış bir araştırma. Araştırmada İzmir İktisat Kongresi kolayda elverişli örnekleme tekniği ile belirlenmiştir. Araştırmada İzmir İktisat Kongresi sonunda alınan kararlar Voyant Tools çevrimiçi programının sunduğu Cyrrus aracı, Reader aracı, Trend aracı, Summary aracı ve Context aracı yardımıyla analiz edilmiştir. Sözü edilen beş aracın tümü ölçeklenebilir parametrelere sahip araçlardır. Analiz sonucunda elde edilen sayısal bulgular görsellerle birlikte sunularak yorumlanmıştır. Analiz sürecinde kullanılan beş metin analizi aracının, görselleştirme formatları şeklinde tasvir edilen önemli bilgiler verdiği anlaşılmıştır. Bulgular görselleştirilmiş veriler bağlamıyla birlikte yorumlanarak doğru sonuçlara ulaşılması için güçlü ipuçları sunduğunu göstermektedir. Analiz sonuçları farklı giriş parametrelerinin analizi nasıl etkilediğini göstermektedir. Voyant Tools, bir metin analizi (veri madenciliği) sürecinde nicel ve nitel verilerin analizinde operasyonel ve doğruluk değeri yüksek sonuçların elde edilmesinde oldukça elverişli olduğu görülmektedir. Analiz sonuçları her zaman anlamsal birimlerin karmaşık yapısına oldukça duyarlı olduğu görülmektedir. Analiz sonuçlarında öne çıkan temalar, İzmir İktisat Kongresi genç cumhuriyetin temel vizyon belgesi olması özelliğinde kısa ancak sosyal, kültürel, ekonomik, siyasi ve politik bakımdan kapsayıcı bir metin olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İzmir İktisat Kongreleri, Ekonomik gelişme, Sosyal gelişme, Tarımsal Üretim

Atf İçin / Please Cite As:

Tutar, H. ve Özkan, N. (2023). Decisions of Izmir Economics Congresses: An interpretive content analysis. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 91-104. doi:10.33206/mjss.1338684

Geliş Tarihi / Received Date: 06.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 09.10.2023

¹ Prof.Dr. - Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, hasantutar@ibu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-8383-1464

² Yüksek Lisans Öğrencisi – Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, zkneslihan@gmail.com,

 ORCID: 0009-0002-6343-3375

Introduction

This research aims to understand better the importance of the decisions of the Izmir Economic Congresses, which express the quest to develop social and economic policies in the country's challenging conditions and create a road map for total development with the interpretive content analysis technique. Izmir Economic Congress was held in Izmir on February 17, 1923, and some decisions were taken on implementing a state-supported but private-sector priority "mixed economic model." When the decisions taken in Congress are examined, it is seen that the "mixed economy" model, which encourages the private sector and aims to establish an effective state structure for the economic development of the people, has been adopted. The decisions of the congress aim to place the cyclical conditions facing Turkey based on rational monetary policy (Koç, 2000; Daver, 1986; Tokgöz, 1981). When we look at the Congress within the political conditions of the period, The Lausanne Talks were still ongoing. There were rumors that Turkey would adopt a USSR-style model as a system and participate in the USSR bloc instead of Europe—the opening of the first foreign representation of the Government of the Turkish Grand National Assembly in Moscow. Subsequently, the Moscow Agreement with the USSR on March 16, 1921, which also had political, military, and economic context, was concluded on March 16, 1921, causing doubts about Turkey in Europe to increase (Boratav, 1994; Sarc, 1983; Daver, 1986). The Turkish authorities, who decided the Izmir Economic Congress, wanted to declare to the world that they did not have such a policy and that practices such as capitulation, which were implemented during the Ottoman Empire, would never be allowed.

After the First World War, the Turkish people managed to establish an independent Turkish state, but economic independence was as important as the legal and political independence achieved. Atatürk knew that a new state could only stand freely once financial problems were solved. For this reason, he was working on these issues before the Izmir Economic Congress (Sarc, 1983; Self-confidence, 1998; Halici, 2004; Sarc, 1983). The Minister of Economy of the time, Mahmut Esat Bozkurt, was the first to propose that a congress be held in Izmir. According to Mahmut Esat Bozkurt, political organizations should have a professional representation system, so the people participating in Congress should be representatives from each professional group. The Congress had two main aims. These were to identify the problems experienced by all economic sectors in the country, to ensure the integration of these segments with the administration, and to explain the planned policies to foreign investors (Sayim, 2000; Coach, 2000; Daver, 1986). During the congress, the problems of citizens from all walks of life were listened to, policies for the issues were mentioned, and the policies planned on foreign capital were conveyed to the participants. This congress, which resulted in the decision to implement a state-supported economic model that prioritized the private sector, made it difficult to reflect the decisions taken in the congress on economic life due to the lack of sufficient capital and the lack of qualified labor force as of the period. In addition, the "World Economic Crisis" that took place in 1929 and affected Turkey significantly prevented the implementation of the decisions taken in Congress. In addition, the external debt burden remaining from the Ottoman state, combined with the lack of capital and technology, made it virtually impossible to implement the decisions of the Congress.

As can be understood from the decisions taken at the first Izmir Economic Congress, the Turkish economy was designed by a mixed economy model recommended by Mustafa Kemal Atatürk. In later congresses, this line was constantly maintained. The congress was opened on February 17 under the chairmanship of Kazım Karabekir Pasha. Gazi Mustafa Kemal Pasha's speech showed how to eliminate the semi-colonial social order, maintain its universal importance, and have a dominant nationalist character. The decisions of the Izmir Economic Congress are organized to draw attention to the importance of Turkey's economic development. Turkey's economic policies are determined to a significant extent in these congresses. The general purpose of Izmir Economic Congresses is to make plans for Turkey's economy and develop an early solution plan for possible problems. The main goal of the Republic of Turkey, which gained its independence after the War of Independence, was to gain political and economic independence. The holding of the Congress on these dates intimidated countries that wanted the Treaty of Lausanne (Lewis, 1961; Sarc, 1983; Daver, 1986; Tokgöz, 1981). These congresses, especially the first Izmir Economic Congress, showed the importance given to the economic independence of the newly established Republic of Turkey. Thus, the message was that sanctions such as capitulations, contrary to the understanding of economic independence, will never be allowed. With this congress, a strong message has been conveyed to the whole world about how much the Republic of Turkey attaches importance to its economic and political independence.

Atatürk believed that the country's development would be achieved through planned work, which he implemented during his time. It is seen in the published historical documents that he was closely interested in the industrial plans prepared and even read them line by line and expressed his thoughts. The economic policies followed throughout the period are based on statism, individual labor, and activity and aim to bring the nation to prosperity as soon as possible and develop the state. According to İnan, Atatürk believed that the development of the country would be successful with planned work, and he implemented this in his own time (İnan, 1930; İnan, 1972). For this reason, the decisions taken at the Izmir Economic Congresses under the guidance of Atatürk generally cover the following issues: Establishing industries whose raw materials are produced domestically, supporting private entrepreneurs, establishing banks that will provide loans to investors, prioritizing the production of daily consumption goods, leading investments by the state in cases where private enterprise cannot meet the needs, strategic Important nationalization initiatives include encouraging enterprises to use domestic goods, applying customs duties in a way that protects the domestic industry, tying railway construction to a program, improving workers' and union rights, giving importance to the training of technical personnel, and abolishing tith tax. .. These decisions show the determination of the findings of the Izmir Economic Congresses to protect the domestic industry and also offer that Mustafa Kemal, especially at the 1st Izmir Economic Congress, considered following a policy that prioritized national capital, not foreign money. Investors granted privileges (Sarc, 1983; Daver, 1986).

It is understood from the following decisions that the decisions taken mainly in the first congress included protectionist policies (Tokgöz, 2007): To determine the spirit of the economic policies to be implemented by the State of Turkey and the basic principles of the related system, to help the communication between the capital owners, especially in Istanbul and Izmir, who had difficulty in establishing a healthy relationship with the government during the years of national struggle, and the representatives of the government, To show the participants in the Lausanne Negotiations that the support provided by the whole society to the military and political cadres who played a leading role in the national struggle was not limited to their own fields of duty, but was also valid in the decisions these actors would take regarding the economy; to oppose those who demanded the continuation of the capitulations as a whole nation; to assure the Western European states that there would be no transition from the liberal system to the communist system. The decisions that were firmly opposed were decisions such as preventing foreign monopoly, reducing luxury imports, and imposing restrictions. At the same time, the Congress resolutions also emphasized the promotion of domestic goods.

The decisions of the First Izmir Economic Congress had essential effects on the formation of the economic structure of the Turkish state in the following period. The areas where this effect was seen can be listed as Money, Credit, Banking, Financial System, Transport Sector, Agriculture Sector, Industry and Trade Sector, and Foreign Trade Sector (Tezel, 1982; Boratav, 1974). When we look at the declaration published at the end of the congresses, it is seen that it covers fundamental issues such as reconstruction, health, transport, education, national sovereignty, exploitation of mines, population growth, increase in forests, and labor plan. The decisions taken at the congresses briefly include the following points: The general aim of the Izmir economic congresses was to implement a development model that would serve the purpose of economic development, improve domestic production, develop forestry and mining, revive the economy that had deteriorated due to wars, develop animal husbandry, avoid luxury imports, not oppose foreign capital provided that it contributed to economic development, adopt the principle of freedom of labor, but not allow monopolies (Yaşa, 1980).

The decisions taken at the First Izmir Economic Congress reflect a farsighted approach in terms of its period. The concept of human capital, or the antecedents of the modernization movements in the labor market, on which economists are working today, is reflected in these decisions. Considering the conditions of the period in which the Congress was held, it is clear that rational economic policies were determined for a Republic at the level of "Contemporary Civilisation." The essence of the decisions taken at the Izmir Economic Congress reflects a domestic and national character, such as not compromising economic independence, primarily utilizing national resources, allowing foreign capital that would not hinder the development of domestic capital, not falling under the yoke of great powers, supporting producers, industrialists, and exporters, and encouraging entrepreneurs (Ökçün, 1981; Daver, 1986). In addition, the national character of the congress decisions is reflected in the fact that Gazi Mustafa Kemal himself emphasized that the country's economy should be freed from foreign monopolies, the industry should be strengthened to withstand foreign competition, railway construction should be linked to a program, and

no matter how great political and military victories are, they will not be worthwhile if they are not crowned with economic achievements.

The decisions taken in the economic congresses organized in İzmir may be necessary for various reasons. Here are some essential points that emphasize the importance of these decisions. These decisions are of great importance in the following respects:

Formulation of economic policies: Economic congresses in İzmir bring together experts, policymakers, academics, and industry leaders to discuss current economic challenges and opportunities. The decisions and recommendations that emerge from these meetings are seen as essential at regional, national, and even international levels. These congresses serve as platforms for identifying and addressing economic problems and finding innovative solutions. They often include research papers, case studies, and presentations of best practices that can lead to new approaches and strategies for economic development. Decisions made at recent congresses may focus on environmentally friendly practices, renewable energy, and ways to ensure economic growth that does not jeopardize the well-being of future generations. Economic congresses also shed light on potential areas of growth and investment for both domestic and foreign investors. For governments, decisions, and recommendations from economic congresses guide the effectiveness of existing policies. It supports policymakers in adapting to the rapidly changing economic environment. Economic congresses can also evaluate the results of past economic policies and initiatives and identify successes and areas for improvement. This helps policymakers learn from past experiences and make informed decisions for the future. Economic congresses often provide an opportunity to think beyond short-term goals and develop long-term economic visions and plans. This forward-looking approach can guide economic policies in the years ahead.

Economic and human development: The decisions taken at these congresses directly impact national economies. By addressing economic challenges, stimulating investment, and exploring new opportunities, congress outcomes contribute to economic growth and development and chart a vision. The recommendations and decisions adopted in these congresses can influence government policies, regulatory frameworks, and economic incentives. Policymakers often consider the insights from these meetings when formulating economic plans and strategies. Overall, the significance of the decisions of the İzmir economic congresses is that various decisions are taken that can influence economic policies, stimulate growth, address challenges, and generally contribute to the welfare of the Turkish Nation. Another aspect of the decisions of the congresses is to raise public awareness of economic issues. As the results and recommendations are often reported in the media, they can help educate the general public about economic trends, challenges, and potential solutions. Economic congresses held in İzmir, especially in recent years, emphasize the importance of sustainable development and a green economy, reflecting the spirit of the period. Decisions made during economic congresses also focus on social and human development aspects, such as reducing inequality, promoting growth, and addressing poverty and unemployment. Today, when a skilled and educated labor force is crucial for economic growth, congress's resolutions stress the importance of investing in education and human capital development to increase productivity and competitiveness. Adopting technological developments and encouraging innovation is critical in today's rapidly changing economic environment. Economic congresses play a crucial role in emphasizing the importance of technology and innovation in driving economic growth and increasing productivity.

As a result, the decisions taken at the İzmir Economic Congresses, held six times so far, are of great importance in their potential to shape economic policies, promote sustainable development, develop international cooperation, and solve complex economic problems. These meetings serve as valuable platforms for dialogue, information exchange, and networking, contributing to the progress and prosperity of the economic landscape in İzmir and beyond. The significance of decisions taken at İzmir economic congresses spans many areas, from monetary policy formulation to sustainable development, social inclusion, and technological progress. The primary purpose of this research is to analyze the content of the decisions taken in the İzmir Economic Congress, which causes an essential gap in the literature. This research will likely contribute to the introduction of the congress with content analysis in a foreign language, draw attention to the issues emphasized in the congress, and significantly contribute to the literature. Accordingly, the central question of the research is determined as what are the problems particularly stressed in the decisions taken in İzmir Economic Congresses.

Material and Method

Research Design

The research is a directed content analysis research in qualitative content analysis technique. Directed content analysis is a type of content analysis that combines both quantitative and qualitative approaches in the same study (mixed). In the process of directed content analysis, themes and patterns are sought for the quantitative aspect, numerical values, frequently used words, and word frequencies are determined in the data (Belil, Alhani, Ebadi & Kazemnejad, 2018; Ghaffari et al., 2019). In the qualitative part of the directed content analysis, the central theme is produced and visualized from descriptive statements, codes, and categories. While the quantitative part focuses on specific research questions and hypotheses, the qualitative part tries to answer the study's central question to gain new insights and deeper understanding. In interpretive content analysis, the implied meanings, hidden intentions, symbols, or references in the message are subjected to the content (Lisanti, Golfenshtein & Medoff-Cooper, 2017; Poralizadeh, Khankeh, Ebadi & Dalvandi, 2017; Ghaedi, Mahdian & Fomani, 2015). The implicit content focuses not only on the message but also on questioning the intention behind it and the real purpose of the actor. In the research, directed content analysis was preferred because it is suitable for making inferences about the content, not just describing it, and for using implicit/latent content as a research object, not "explicit content."

Research Model

In the research, the main themes regarding the decisions taken in the six Izmir Economic Congresses held since 1924 and the indicators regarding the essential vision within which the government should act are shown in the model below. The model reflects the dominant structure in local and national character and represents agricultural development and production development for the growth and development of the Turkish nation.

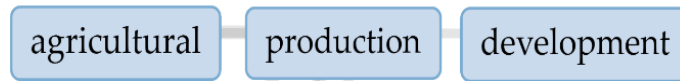

Figure 1. Research Model

Sampling and Sampling

In content analysis, "text" is any communication unit and can be turned into a team of research (Drisko, 2016; Schreier, 2013). In content analysis, convenience sampling is an appropriate sampling technique. Which texts will be selected with the help of these techniques depends on the subject's importance and topicality and the researcher's interest. In this research, the convenience sampling technique was used because it is easy to reach and suitable for the essential question and purpose of the study (Christensen, Johnson & Turner, 2015; Nachmias & Nachmias, 1996). In this study, firstly, the Ottoman words and concepts in the decisions taken in the first Izmir Economic Congresses were simplified into today's Turkish under expert supervision. Then, they were translated into English. In the subsequent analysis process, the determiners and prepositions (the, a, in, to, from, etc.), which are expressed as stopwords and do not contribute to the meaning of the English text during the analysis process, were removed from the index and the text was made suitable for analysis. Then, the 12-item text of the Izmir Economic Congress was analyzed with the help of Voyant Tools online analysis software and five panels (Cirrus, Reader, Trends, Summary, and Context) (Cortés-Sánchez, 2017; Hetenyi, Lengyel & Szilasi, 2019; Miller, 2018; Welsh, 2014). This study uses all of these panels to analyze and interpret the decisions taken in the Izmir Economic Congresses.

Analyzing the Data

In the study, the decisions of the Izmir Economic Congress were analyzed with the help of Voyant Tools' qualitative content analysis program. Voyant Tools is primarily a text-based web tool that can be used functionally in the field of humanities. It can analyze a single or several documents together and is open source. In Voyant Tools, textual data are analyzed in different panels, including Cirrus, Reader, Trends, Summary, and Context (Hetenyi et al., 2019; Miller, 2018; Sampsel, 2018). Voyant Tools (<https://voyant-tools.org>) is an open-source, sophisticated, and versatile text processing valuable tool for advanced humanities researchers. (Clouder & King, 2015; Steiner et al., 2014; Williams, Inversini, Buhalis

& Ferdinand, 2015; Zahedzadeh, 2017). Voyant Tools is an open-source, web-based application for text analysis that is functionally used for analyzing textual data sets in content analysis.

Results

Cirrus Tool: A word cloud creation tool that centrally positions frequently used words in qualitative content analysis at the largest size in the cloud and visualizes the most commonly used words in the analysis unit. This tool looks at the frequency of the expression rather than how the term is used. The visual, which consists of 25 words depending on the frequency of the words and prepared with the Voyant Tools program, obtained depending on the frequencies of the most frequently used words, is shown below (Figure 2).

Figure 2. Frequency Intensity of Izmir Economic Congress Decisions (Word Cloud)

After setting up the Cirrus vehicle stop word list, the five most used words are agricultural (192), development (188), production (176), and order (175). It contains the phrase education (154) and their numbers. The first impression from word clouds is that there is much in common between the basic concepts. Considered together with other words seen with high frequency, an essential part of the decisions taken at the Izmir Economic Congress is about what the primary mission of the Turkish people should be and what the alternative areas that need to be developed consist of. From the word cloud, it is understood that special attention should be given to agricultural development, productivity, education, and economic and social development.

Links tool: Collocates Graph represents close-knit keywords and terms as a force-directed network graph. By default, the context is set to 5 words per side. The concept network of the decisions taken at the Izmir Economic Congresses is shown below—figure 3.

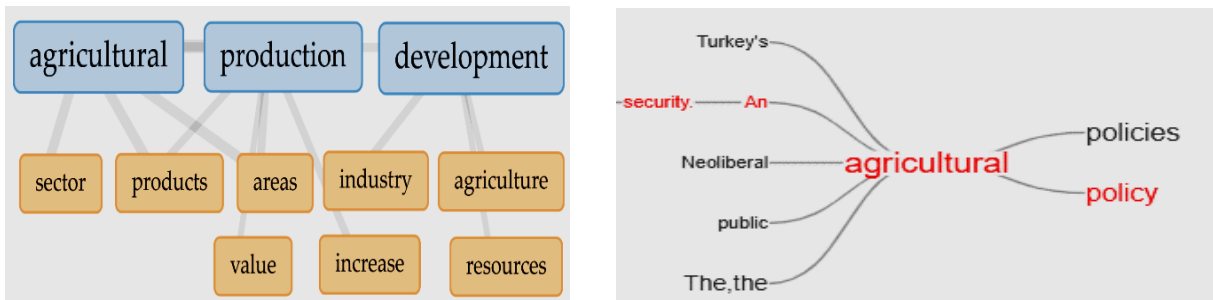

Figure 3. Izmir Economy Congress decisions concept network and Word Tree

Word tree Concept network analysis of the decisions taken in Izmir Economic Congresses “agricultural”; It is seen that the main themes of "production" and "development" meet. It is seen that the central theme of “Agricultural” has a strong relationship with the sub-theme of “sector,” “areas,” “and products.” The main article of Production, on the other hand, has a strong relationship with the sub-

themes "increase," "areas," "value," and "products." The central theme of development is strongly related to the sub-themes of "agriculture," "resources," and "industry." In addition, the concept tree shows that a vision has been determined that Turkey's agricultural policies should be shaped within the framework of neoliberal policies, especially in the last economic congresses.

Trends panel: Trend analysis represents a line graph showing the occurrence frequency distribution in the analysis unit. Trends in the analysis is a visualization that represents the frequencies of terms across segments in the analysis unit. Each series in the chart is colored according to the word it means, with a description at the top showing which words are associated with which colors. Also known as Term Frequencies Chart, trend analysis shows a line chart of the most frequently used words in the text. The "Corpus Trends" feature of the Izmir Economics Congress resolutions is shown below (Figure 4).

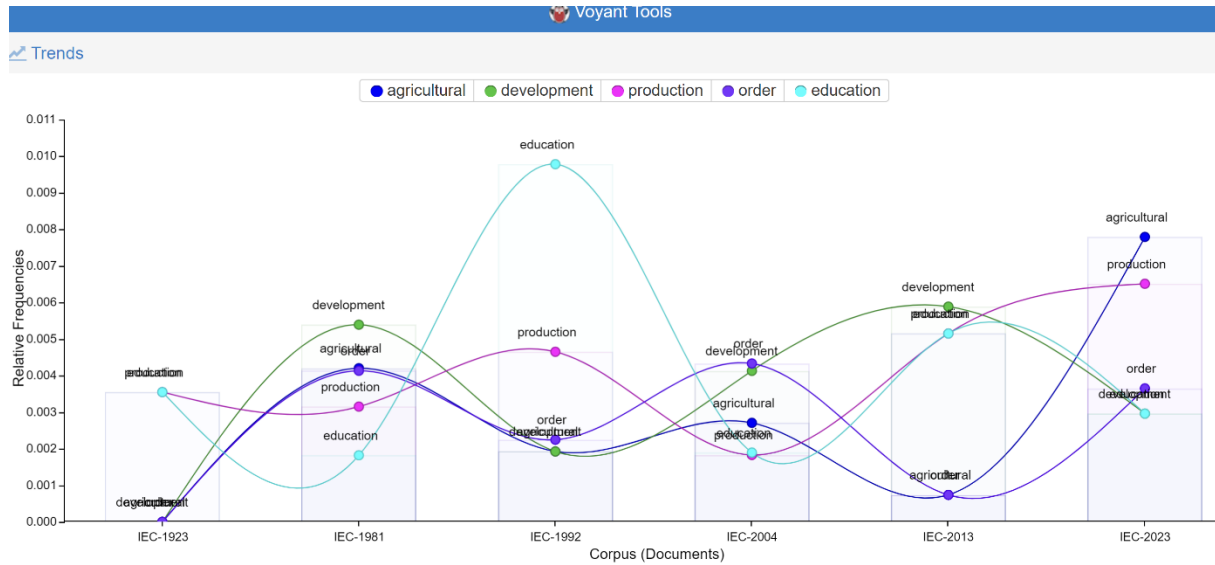

Figure 4. Trend analysis of Izmir Economic Congress decisions

While trend analysis focused more on production in the first Izmir Economics Congress, it is seen that a strong emphasis was placed on education and development in the second Izmir Economics Congress and on education and production in the third. Agriculture was emphasized in the fifth Izmir Economics Congress, while the fifth focused on the development of production, and the sixth focused on the development of agricultural output. In addition, it is understood that increasing agricultural production has risen as a trend in Congress decisions.

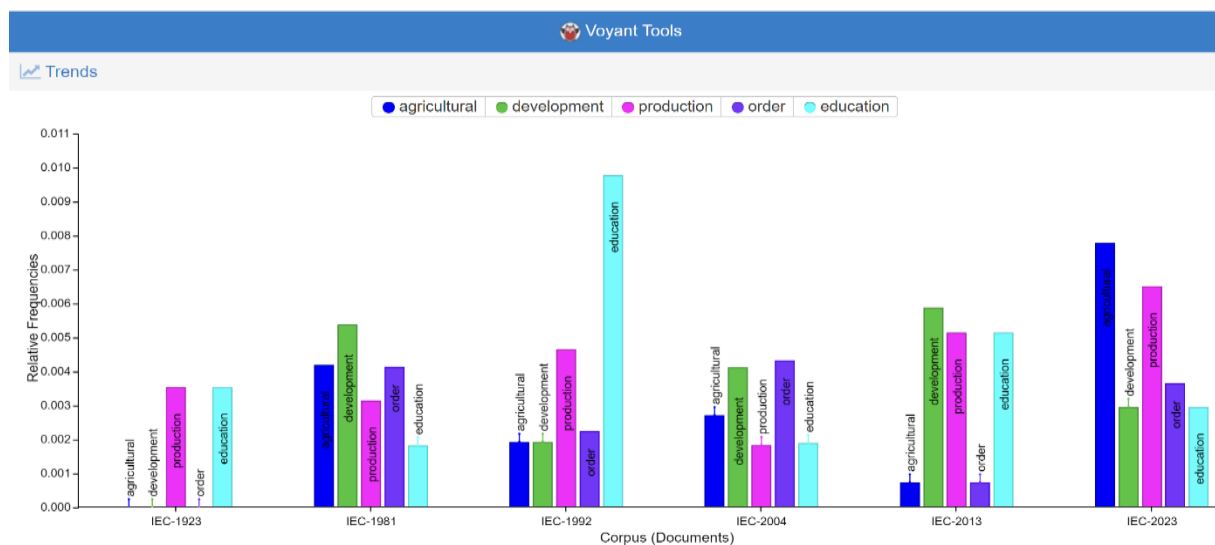

Figure 5. Stacked Bar chart in Izmir Economic Congress decisions

Stacked Bar chart of the Congress decisions It is understood that while "production" and "education" were emphasized in the first Izmir Economic Congress decision, "agricultural development"

was given priority in the second. In the findings of the third congress, it is seen that there is excessive emphasis on the issue of "education." It is seen that the fourth is "development" and "order"; in the fifth, "development," "production," and "education," and in the sixth congress decisions, "agricultural production" is predominantly prioritized.

Summary tool: provides a simple, textual summary of the current unit of analysis, including the number of words in the study, the number of unique words, the longest and shortest documents, the highest and lowest word density, the average number of words per sentence, the most frequently used words, and the distinguishing words. This provides an overview of the unit of analysis. It also gives an estimate of the readability of documents using the Coleman-Liau formula. In addition, it shows the five most frequently used words in the analysis unit, and their frequencies are indicated in parentheses to the right—six documents totaling 47,383 words and 4,271 unique word forms in the visited congress decisions.

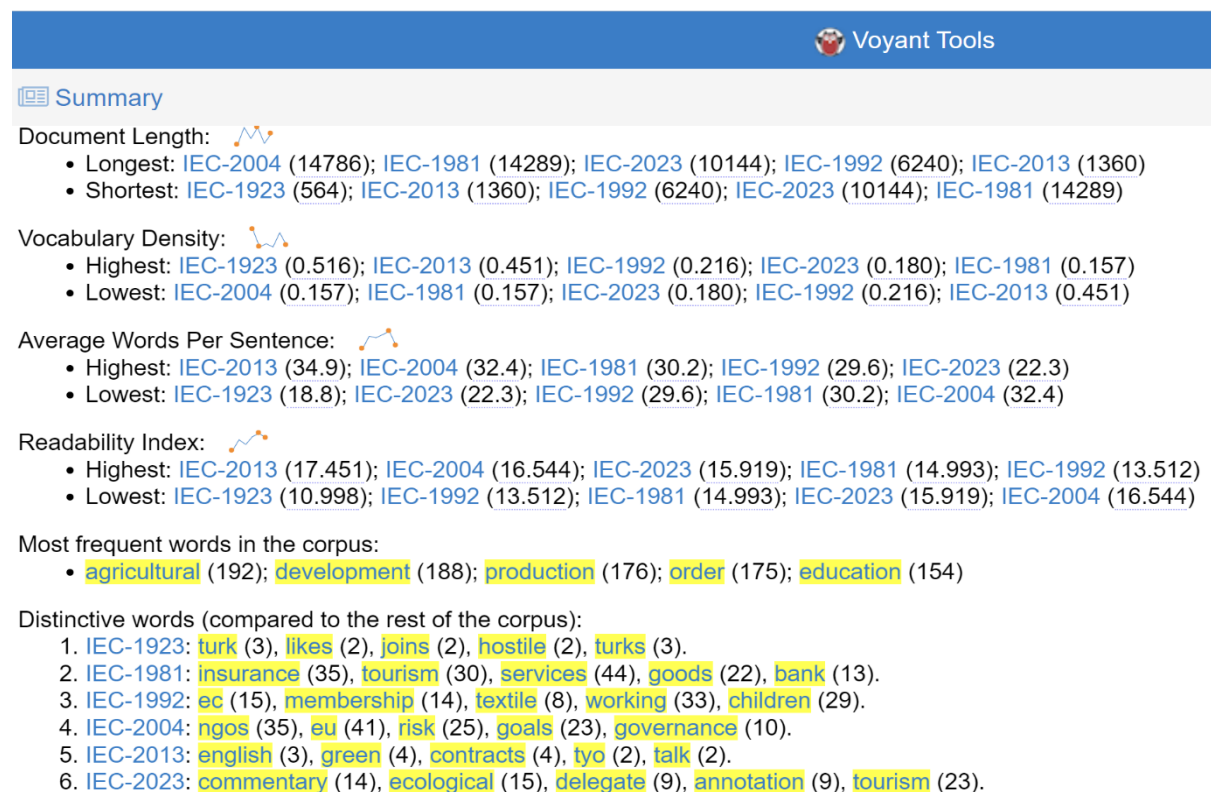
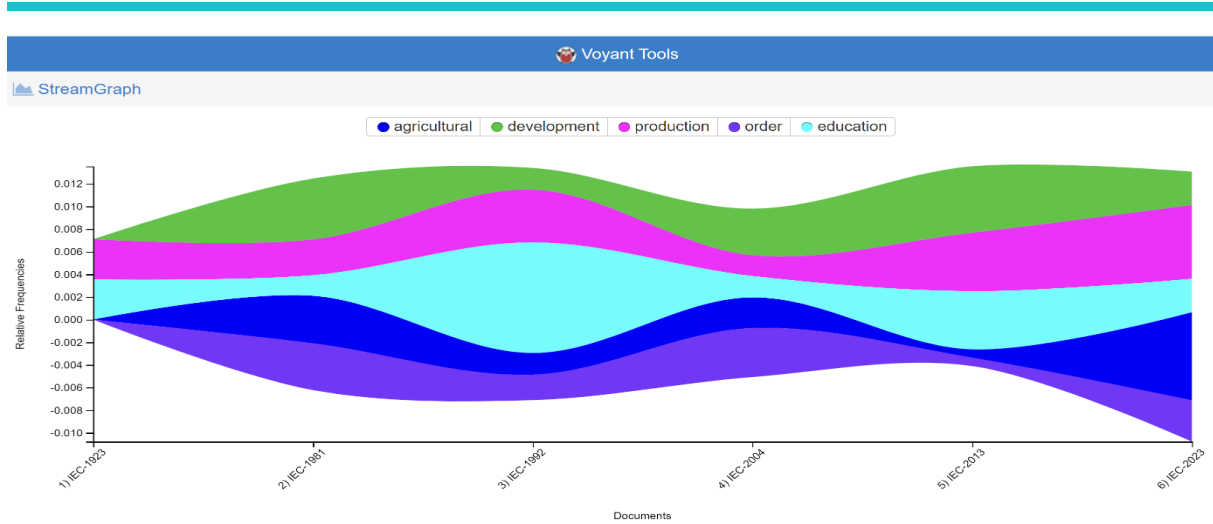

Figure 6. Izmir Economics Congress decisions Summary image

StreamGraph tool: This visualization shows the change in the frequency of words in an analysis unit. StreamGraph is designed to be used with a corpus that contains several documents and where the order of the papers makes sense (such as chronological order). Each horizontal line in the graph is colored according to the word it represents. The top of the chart shows which words are associated with which colors. The flat (x) axis shows short labels for documents or a document segment. The vertical (y) axis shows the relative or raw term frequencies. Essential term frequencies are the actual number for each term. In contrast, relative term frequencies represent the plain term frequency divided by the total number of times (per document or document segment). This analysis shows relative term frequency.

Figure 7. *Izmır Economics Congress decisions StreamGraph image*

StreamGraph, while the first Izmir economic congress gave priority to "education" and "production," it is seen that all the concepts of "education," "development," and "order," especially agricultural production, were included. In the third congress, it is seen that the concepts of "education" and "agricultural development" were mainly emphasized. In the fifth, the concepts of "education," "production," and "development" were noted. In the sixth congress, it is seen that especially emphasis was placed on "agricultural development" and "production." Here, the StreamGraph visualization shows the relative importance of different terms or topics in the text by displaying trends in the data over time. In the image above, flat or low areas represent less effective or less-mentioned terms.

Correlation Tool: Below is the significance level for each pair of words and which words tend to occur together. Negative correlations are signal words with an inverse formation pattern. Correlation tool: Term 1 and Term 2 represent the Correlation coefficient (Correlation r) and Significance (Significance p). In the Voyant Tools correlation tool, the coefficient is calculated by comparing the relative frequencies of the terms, and a coefficient approaching 1 indicates that the values are positively related, rising and falling together. Coefficients approaching 0 indicate very little correlation. When coming -1, the terms are negative and are related (one time rises while another falls). The significance value is a measure of confidence in the correlation value. Usually, a significance of .05 or lower indicates a strong correlation.

Correlations					
Term 1	←	→	Term 2	Correlation (r)	Significance (p)
culture			education	0.9945631	3.797842e-9
concept			education	0.9945631	3.797842e-9
carrying			education	0.9945631	3.797842e-9
consciousness			education	0.9945631	3.797842e-9
basic			education	0.98901355	6.290298e-8
competent			education	0.9805807	6.0779615e-7
corporate			education	0.9805807	6.0779615e-7
home			social	0.9742962	0.0000018514369
accumulation			agricultural	0.97384423	0.0000019840388
developments			production	0.9722099	0.000002523391

Figure 8. *Izmır Economics Congress decisions Correlations image*

When the correlation analysis is examined, it is seen that there is a solid, non-significant but positive correlation between the words "culture," "concept," "carrying," "consciousness," "basic," "competent," and "corporate" and "education" in the analysis unit. It is understood that there is a solid and meaningful relationship between the words "home" and "social," between "accumulation" and "agricultural," and

between the words "developments" and "production." There are no negatively related word pairs in the unit of analysis.

Discussion And Conclusion

The congress decisions were analyzed by extracting the concept network, word clouds, frequency distributions of the words used, and concept trees of the decisions taken at the Izmir Economics Congresses. Voyant Tools, a web-based text reading and analysis environment, was used during the analysis process. Voyant Tools program, designed to facilitate reading and interpretation practices in the humanities, was preferred because it was suitable for the purpose of this research. Voyant Tools is an open source that can analyze single or multiple documents together. In Voyant Tools, textual data is analyzed in different panels: Cirrus, Reader, Trends, Summary, and Context. Voyant Tools, a web-based program, is a versatile text-processing tool that can perform advanced analysis (Clouder and King, 2015; Steiner et al., Zahedzadeh, 2017). In this study, due to its suitability for the main purpose of the research, analyses were made with the Voyant Tools program, and various comments were made.

After the First World War, the Turkish people established an independent Turkish state. However, they should also have achieved economic independence from legal and political autonomy. The main reason for convening the First Izmir Economic Congress is that the country's goal of political freedom is to be integrated with economic independence. Atatürk was aware that a new state could not be established without solving financial problems and that military success alone could not have an effect, and that is why he had been working on these issues for a long time before the Izmir Economic Congress. The Minister of Economy at the time, Mahmut Esat Bozkurt, was the first to propose that a congress be held in Izmir. According to Mahmut Esat Bozkurt, political organizations should be by the professional representation system, so he advocated that the people participating in the congress should be representatives from each professional group. The congress was to identify the problems experienced by all economic segments in the country, ensure the integration of these segments with the administration, and explain to foreign investors the planned policies. In this direction, it was confirmed that the expectations and problems of the determined professional groups and institutions were expressed (Varlı and Koraltürk, 2010; Census, 2020; Self-confidence, 2002; Halici, 2004). Atatürk, who accepted the request of Mahmut Esat Bey for the congress, also saw fit to be the honorary president. The news of the congress began to be announced in December 1922.

From the Ottoman Empire, whose last years were marked by wars and gradually shrinking with constant territorial losses, the Young Republic of Turkey inherited an economic legacy that could have been brighter. Deprived of the external competitiveness of the Ottomans, it could not compete with and resist the developing European economy and production, which was more advanced at the end of the Industrial Revolution with its production for domestic needs. Besides, capitulations were a very negative factor. The Ottoman economy was an agricultural economy consisting of simple handicrafts and industries working with backward technology, exporting raw materials, and agricultural production. In this negative structure, while Turks were generally engaged in military service, minorities, all representatives of a big state or company, began to have more say in the country's economy than ever. Europe always expected the sick man to die. Under the leadership of M. Kemal Pasha, the Turks first frustrated Europe's expectations and then made great efforts to make the new state they founded one of the modern, civilized, and prosperous states. Izmir Economics Congress is the congress where these efforts are decided. The founders of the new Turkey are aware that their work is still ongoing after the victory of the war of independence (Feroz, 2011; Boratav, 1982; Cem, 2002). Achieving economic independence, seen as a guarantee of political freedom, has been accepted as the primary objective. This period is a period in which new institutions emerge in which economic policy begins to be determined. Izmir Economic Congress was held under these conditions and determination.

The decisions of the Izmir Economic Congress aim to shape the state's economic policies within the framework of liberal economic policies and a mixed economic model. It is seen that the state needs to intervene more in economic life; the private sector and capital are expected to be active, and various exemptions and privileges are granted for this. The desire for the domestic, commercial bourgeoisie, which was wanted to be created by the leaders of the Committee of Union and Progress, continued in the Republican period. However, in the first years, despite all the wishes and various supports of the government, we see that the private sector has yet to thrive in economic life to the desired extent and that the state has organized investments that can be considered essential investments. The lack of capital,

technological inadequacy, and the fact that entrepreneurial thinking has not yet developed sufficiently have been effective in this (Çelebican, 1982; İnan, 1989; Ökçün, 1981).

The Izmir Economic Congress, which was held for the first time between 17 February and 4 March 1923, was aimed at getting rid of the semi-colonial and foreign-dependent structure arising from the Ottoman State structure until today when the groups represented, the studies carried out, the principles put forward and the groups influential in the congress were considered. For this purpose, taking and putting into effect the decisions necessary to establish a completely independent, domestic, and robust economy is the primary purpose of Izmir Economic Congresses. At the same time, the findings and innovations taken should be long-lasting, not short-lived. Some of the problems addressed in the congress are: It is understood that there are comprehensive measures to be taken in Turkey to improve the credit issue, the regulation of production, the customs issue, taxes, and the situation of farmers, merchants, industry, and workers. Although most of the decisions taken in Congress were implemented over time, the articles related to agriculture could not be fully achieved even today (Halıcı, 2004; Turan, 1995; Ülken, 1981). As a result, the most critical obstacle in front of the implementation of the decisions taken in Izmir Economic Congresses is the formation of intellectual development, the determination of economic inventories, the search for models, and the period of starting to implement to a certain extent. Especially at the first Izmir Economic Congress, economic advantages and disadvantages were determined, and strategies for economic development were created. All these policies were based on the framework of the mixed economy model. However, in the following congresses, decisions were made against imperialism, forgetting the nationalistic and statist character of the Anatolian Revolution and focusing on liberal economic policies.

The effort to ensure that national economic policies are not interrupted, especially in congresses that include the goals of nationalizing the economy, shows that the transition from the Ottoman Empire to the Republic of Turkey is not a rupture but a continuity (Varlı & Koraltürk, 2010). While the date on which the congress was decided to be held was discussed whether the Turkish state would side with the Western Bloc or the USSR, the decision to convene an economic congress that prioritized private enterprise was a message to the Entente Powers. With this economic congress organized by the new Turkey, it was wanted to be firmly announced with this congress in favor of the West. This congress resulted in the decision to implement an economic model that prioritizes the private sector; insufficient capital, lack of qualified people, etc., have become virtually dysfunctional (Kayıran and Saygın, 2019; Atagenç, 2017). Izmir Economic Congresses aim to explain how the regime to be established will not be rather than how it will be. The emphasis on the concept of independence, at the basis of this congress, has also led to the desire to form a unique, national, and indigenous regime compared to other economic systems. From this point of view, it can be said that the need for the Republic of Turkey to create a completely private, independent regime continues to be expressed from authoritative mouths in these congresses.

Ethical Declaration

In the writing process of the study titled “*Decisions Of Izmir Economics Congresses: An Interpretive Content Analysis*,” the scientific, ethical, and citation rules were not made falsification of the collected data, and this study was not sent to any other academic media for evaluation.

Statement of Contribution Rate of Researchers

Hasan Tutar's contribution to the study is 65%, and Neslihan Özkan's contribution is 35%.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Acaroğlu, T. (1981). *Açıklamalı Atatürk Kaynakçası-II*. (1. Baskı). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.
- Atagenç, İ. Ö. (2017). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Dış Politikasının İnşasındaki Rolü, *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), 91-101.
- Boratav, K. (1974). *100 Soruda Türkiye'de Devletçilik*. (1. Baskı). Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Boratav, K. (1982). *Türkiye'de Devletçilik*. (1.Baskı). Savaş Yayınevi, Ankara.
- Boratav, K. (1994). İktisadi Kriz Üzerine Bazı Gözlemler. *İktisat İşletme ve Finans*, 9(100), 22-30.
- Cem, İ. (2002). *Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi*. (15.Baskı). Can Yayınları, İstanbul.
- Christensen, L. B. Johnson, B. R. ve Turner, L. A. (2015). *Araştırma Yöntemleri Desen ve Analiz* (Çev. Ed. A. Aypay). Anı Yayıncılık, Ankara.

- Clouder, L., King, V. (2015). *What Works? A Critique of Appreciative Inquiry as a Research Method/ology, Theory and Method in Higher Education Research (Theory and Method in Higher Education Research, Vol. 1)*. Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 169-190. <https://doi.org/10.1108/S2056-375220150000001008>
- Çelebican, G. (1982). Atatürk Döneminde Para-Kredi Siyaseti ve Kurumlaşma Hareketi. Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi Semineri, *AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları*, Ankara, 23-34.
- Daver, B. (1983). "Atatürk ve Sosyo-Politik Sistem Görüşü" (Prof. Dr. J. C. Herewitz), *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*, 245-279, Dr.Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Drisko, J. W., & Maschi, T. (2015). *Content Analysis. (Pocket Guide to Social Work Research Methods)*. (1.Baskı). Oxford University Press, Oxford. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190215491.001.0001>
- Belil, E. F., Alhani, F., Ebadi, A., & Kazemnejad, A. (2018). Self-Efficacy of People With Chronic Conditions: A Qualitative Directed Content Analysis, *Journal of Clinical Medicine*, 7(11): 411. <https://doi.org/10.3390/jcm7110411>
- Feroz, A. (2011). *İttihatçılıktan Kemalizme*. (6. Baskı). Kaynak yayınları, İstanbul.
- Ghaedi, Y., Mahdian, M., & Fomani, F. K. (2015). Identifying Dimensions of Creative Thinking In Preschool Children During Implementation of Philosophy For Children (P4C) Program: A Directed Content Analysis, *American Journal of Educational Research*, 3(5), 547-551.
- Ghaffari, M., Morowatisharifabad, M. A., Mehrabi, Y., Zare, S., Askari, J., & Alizadeh, S. (2019). What Are the Hemodialysis Patients' Style in Coping with Stress? A Directed Content Analysis, *International journal of community based nursing and midwifery*, 7(4), 309-318.
- Halıcı, Ş. (2004). *Yeni Türkiye Devleti'nin Yapılanmasında Mahmut Esat Bozçurt (1892-1943)*. (1.Baskı). Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- Hetenyi, G., Lengyel, A., & Szilasi, M. (2019). Quantitative Analysis Of Qualitative Data: Using Voyant Tools To Investigate The Sales-Marketing Interface, *Journal of Industrial Engineering and Management*, 12(3): 393-404. <https://doi.org/10.3926/jiem.2929>
- İnan, A.: *Vatandaş İçin Medeni Bilgiler*, 1930. Milliyet Matbaası,
- İnan, A. *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Plânı*, 1972. Ankara: T.T.K. Basımevi, 1972.
- İnan, A. (1989). *İzmir İktisat Kongresi*. (1.Baskı). TTK Yayınları, Ankara.
- Kayıran, M., & Saygın, S. (2019). İzmir İktisat Kongresi, *Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 3(5): 27-70.
- Koç, İ. C. (2000). İzmir İktisat Kongresi'nin Türk Ekonomisinin Oluşumuna Etkileri, *Atatürk Dergisi*, 3(1): 145-167.
- Lewis, B. (1961). *The Emergence Of Modern Turkey*. (1.Baskı). Oxford University Press. London
- Lisanti, A. J., Golfenshtein, N., & Medoff-Cooper, B. (2017). The Pediatric Cardiac Intensive Care Unit Parental Stress Model: Refinement Using Directed Content Analysis. *ANS. Advances in Nursing Science*, 40(4), 319-336. <https://doi.org/10.1097/ANS.0000000000000184>
- Miller, A. (2018). Text Mining Digital Humanities Projects: Assessing Content Analysis Capabilities of Voyant Tools. *Journal of Web Librarianship*, 12(3), 169-197. <https://doi.org/10.1080/19322909.2018.1479673>
- Nachmias, C. F. ve Nachmias, D. (1996). *Research Methods in The Social Sciences (5th ed.)*. London: St. Martin's Press Inc.
- Ökçün A.G. (1981). *Türkiye İktisat Kongresi A.Ü.* (1.Baskı). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Özgülven, A. (2002). Türkiye İktisat Kongresi (17 Şubat-4 Mart 1923), *Journal of İstanbul Kültür University*, 2(1):109-124.
- Pouralizadeh, M., Khankeh, H., Ebadi, A., & Dalvandi, A. (2017). Factors Influencing Nursing Students' Clinical Judgement: A Qualitative Directed Content Analysis In An Iranian Context, *Journal of Clinical And Diagnostic Research*, 11(5), JC01-JC04. <https://doi.org/10.7860/JCDR/2017/25753.9822>
- Sampsel, L. J. (2018). Voyant tools, *Music Reference Services Quarterly*, 21(3), 153-157. <https://doi.org/10.1080/10588167.2018.1496754>
- Sarç, Ö. C. (1983). *Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi ve İktisat Politikaları*. (1.Baskı). Dr. Nejat F. Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Sayım, F. (2020). Birinci İzmir İktisat Kongresinde Alınan Kararların Dönemin Ekonomi Politikalarına Etkisi (1923-1930), *International Social Mentality and Researcher Thinkers Journal*, 6(39): 2721-2730. <https://doi.org/10.31576/smryj.740>
- Schreier, M. (2013). *Qualitative Content Analysis in Practice*. (2.Baskı). Sage Publications Ltd., Londra. <https://doi.org/10.4135/9781446282243.n12>
- Steiner, C.M., Agosti, M., Sweetnam, M.S., Hillemann, E.C., Orio, N., Ponchia, C., Hampson, C., Munnelly, G., Nussbaumer, A., Albert, D. and Conlan, O. (2014). Evaluating A Digital Humanities Research Environment: The CULTURA Approach, *International Journal on Digital Libraries*, 15(1):53-70. <https://doi.org/10.1007/s00799-014-0127-x>
- Tezel, Y. S. (1982). *Cumhuriyet Dönemi İktisadi Tarihi: 1923-1950*. (1.Baskı). Yurt Yayınevi. Ankara.
- Tokgöz, E. (2007). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2007)*. (1.Baskı). İmaj Yayınevi, Ankara.
- Turan, Ş. (1995). *Türk Devrim Tarihi, 3. Kitap, (Birinci Bölüm): Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)*. (1.Baskı). Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Ülken, Y. (1981). *İzmir İktisat Kongresinin Anlam ve Değerlendirilmesi. Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi Semineri*. (1.Baskı). Yapı Kredi Halkla İlişkiler ve Kültür Yayınları, İstanbul.

- Varlı, A., & Koraltürk, M. (2010). II. Meşrutiyet'ten Erken Cumhuriyet'e Milli İktisadın Sürekliliği ve İzmir İktisat Kongresi, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 9(20):127-142.
- Welsh, M. E. (2014). Review of Voyant tools, *Collaborative Librarianship*, 6(2):96-98.
- Williams, N. L., Inversini, A., Buhalis, D., & Ferdinand, N. (2015). Community Crosstalk: An Exploratory Analysis Of Destination And Festival eWOM on Twitter, *Journal of Marketing Management*, 31(9-10):1113-1140. <https://doi.org/10.1080/0267257X.2015.1035308>
- Yaş, M. (1980). *Cumhuriyet dönemi Türkiye ekonomisi 1923-1978*. (1.Baskı). Akbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Zahedzadeh, G. (2017). Overt Attacks And Covert Thoughts. *Aggression And Violent Behavior*, 36(1), 1-8. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2017.06.009>

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET

İzmir İktisat Kongresi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal, ekonomik, siyasi ve siyasal vizyonunu belirleyen temel belgelerden biridir. Bu çalışmada, bugüne kadar gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi'nde bugüne kadar alınan kararlarda üzerinde durulan ve öne çıkan konuların yorumlayıcı içeriğinin Voyant Araçları programı kullanılarak analiz edilmesi amaçlanmıştır. İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanmış, devlet destekli ancak özel sektör öncelikli "karma iktisat modeli"nin uygulanmasına ilişkin bazı kararlar alınmıştır. Kongre'de alınan kararlar incelendiğinde, özel sektörü teşvik eden ve halkın ekonomik kalkınması için etkin bir devlet yapısı kurmayı amaçlayan "karma ekonomi" modelinin benimsendiği görülmektedir. Kongre kararları, Türkiye'nin karşı karşıya olduğu konjonktürel koşulları rasyonel ekonomi politikasına dayandırmayı amaçlamaktadır (Koç, 2000: 389; Daver, 1986: 257; Tokgöz, 1981). Kongreye dönemin siyasi koşulları içinde baktığımızda Lozan Görüşmeleri hala devam ediyordu ve Türkiye'nin SSCB tarzı bir modeli sistem olarak benimseyeceği ve Avrupa yerine SSCB bloğuna katılacağı yönünde söylentiler vardı. Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Moskova'daki ilk dış temsilciliğinin açılması; Daha sonra 16 Mart 1921'de SSCB ile imzalanan ve siyasi, askeri ve ekonomik bağlamı da bulunan Moskova Anlaşması'nın 16 Mart 1921'de imzalanması, Avrupa'da Türkiye hakkındaki şüphelerin artmasına neden olmuştur (Boratav, 1994, s. 19; Sarç, 1983:389; Daver, 1986: 257). İzmir İktisat Kongresi'ne karar veren Türk yetkililer, böyle bir politikalarının olmadığını ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde uygulanan teslimiyet gibi uygulamalara asla izin verilmeyeceğini dünyaya ilan etmek istediler. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk halkı bağımsız bir Türk devleti kurmayı başarmış, ancak elde edilen hukuki ve siyasi bağımsızlık kadar ekonomik bağımsızlık da önemli olmuştur. Atatürk, ekonomik sorunlar çözümlene kadar yeni bir devletin özgürce ayakta kalamayacağını biliyordu. Bu nedenle İzmir İktisat Kongresi öncesinde bu konular üzerinde çalışıyordu (Sarç, 1983, s. 389; Özgüven, 1998; Haliçi, 2004:205; Sarç, 1983). Dönemin Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bozkurt, İzmir'de kongre yapılmasını öneren ilk kişi oldu. Mahmut Esat Bozkurt'a göre siyasi örgütler mesleki temsil sistemine uygun olmalı, dolayısıyla kongreye katılacak kişiler her meslek grubundan temsilci olmalıdır. Kongrenin iki temel amacı vardı. Bunlar, ülkedeki tüm ekonomik sektörlerin yaşadığı sorunları tespit etmek, bu kesimlerin yönetimle entegrasyonunu sağlamak ve planlanan politikaları yabancı yatırımcılara anlatmaktı (Sayım, 2000; Koç, 2000; Daver, 1986:257). İzmir İktisat Kongresi kararları, Türkiye'nin ekonomik kalkınmasının önemine dikkat çekmek amacıyla düzenlenmektedir. Bu kongrelerde Türkiye'nin ekonomi politikaları önemli ölçüde belirlenmektedir. İzmir Ekonomi Kongreleri'nin genel amacı, Türkiye ekonomisi ile ilgili gelecek planlaması yapmak ve olası sorunlara erken çözüm planı geliştirmektir. Kurtuluş Savaşı'ndan sonra bağımsızlığını kazanan Türkiye Cumhuriyeti'nin temel hedefi, siyasi ve ekonomik bağımsızlığını kazanmaktır. Kongrenin bu tarihlerde yapılması, Lozan Antlaşması'nı isteyen ülkelere bir gözdağı vermektir (Lewis, 1961; Sark, 1983: 389; Daver, 1986: 257; Tokgöz, 1981). Bu kongreler, özellikle de ilk İzmir İktisat Kongresi, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ekonomik bağımsızlığına verilen önemi göstermiştir. İzmir İktisat Kongrelerinde alınan kararlar genel olarak şu konuları kapsamaktadır: Hammaddesi yurt içinde üretilen sanayilerin kurulması, özel girişimcilerin desteklenmesi, yatırımcılara kredi sağlayacak bankaların kurulması, günlük tüketim mallarının üretimine öncelik verilmesi, özel teşebbüsün karşılayamadığı durumlarda yatırımlara devlet öncülük etmesi, stratejik açıdan önemli işletmelerin kamulaştırılması, yerli mal kullanımının teşvik edilmesi, gümrük vergilerinin yerli sanayiye koruyacak şekilde uygulanması, demiryolu inşaatının bir programa bağlanması, işçi ve sendikal haklarının iyileştirilmesi, teknik personelin eğitime önem verilmesi ve aşar vergisinin kaldırılması... Bu kararlar, İzmir İktisat Kongreleri'nin yerli sanayiye korumaya yönelik kararlarının kararlılığını gösterdiği gibi, Mustafa Kemal'in özellikle ilk İzmir İktisat Kongresi'nde imtiyaz tanınan yabancı yatırımcıları değil, millî sermayeyi önceleyen bir politika izlemeyi düşündüğünü göstermektedir (Sarç, 1983, s. 389; Daver, 1986: 257). Kongrenin yapıldığı dönemin koşulları dikkate alındığında, "Çağdaş Uygarlık" düzeyinde bir Cumhuriyet için rasyonel ekonomi politikalarının belirlendiği açıktır. İzmir İktisat Kongresi'nde alınan

kararların özü, ekonomik bağımsızlıktan ödün vermemek, öncelikle milli kaynakları kullanmak, yerli sermayenin gelişmesini engellemeyecek yabancı sermayeye izin vermek, büyük güçlerin boyunduruğu altında olmama kararlılığı, üreticileri, sanayicileri desteklemek gibi İzmir İktisat Kongresi'nin ulusal karakterini yansıtmaktadır, ihracatçıları ve girişimcileri teşvik etmek (Ökçün, 1981; Daver, 1986: 257). İzmir'de düzenlenen ekonomi kongrelerinde alınan kararlar çeşitli nedenlerle önemli olabilir. İşte bu kararların önemini vurgulayan bazı önemli noktalar. Bu kararlar aşağıdaki açılardan büyük önem taşımaktadır: *Ekonomi politikalarının oluşturulması*: İzmir'deki ekonomi kongreleri, mevcut ekonomik zorlukları ve fırsatları tartışmak için uzmanları, politika yapıcıları, akademisyenleri ve endüstri liderlerini bir araya getiriyor. Bu toplantılardan çıkan karar ve öneriler bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası düzeyde önemli kararlar olarak görülmektedir. Bu kongreler, ekonomik sorunların belirlenmesi, ele alınması ve yenilikçi çözümler bulunması için platformlar olarak hizmet vermektedir. Genellikle araştırma makaleleri, vaka çalışmaları ve ekonomik kalkınma için yeni yaklaşımlara ve stratejilere yol açabilecek en iyi uygulamaların sunumlarını içerir. *Ekonomik ve İnsani Gelişme*: Bu kongrelerde alınan kararlar ülke ekonomileri üzerinde doğrudan etkiye sahiptir. Ekonomik zorlukları ele alarak, yatırımları teşvik ederek ve yeni fırsatları keşfederek, kongre sonuçları ekonomik büyüme ve kalkınmaya katkıda bulunur ve bir vizyon çizer. Bu kongrelerde kabul edilen öneriler ve kararlar hükümet politikalarını, düzenleyici çerçeveleri ve ekonomik teşvikleri etkileyebilir. Politika yapıcılar, ekonomik plan ve stratejileri formüle ederken genellikle bu toplantılardan elde edilen içgörülerini göz önünde bulundururlar. Sonuç olarak, İzmir ekonomi kongrelerinde alınan kararlar, ekonomi politikalarını şekillendirme, sürdürülebilir kalkınmayı teşvik etme, uluslararası işbirliğini teşvik etme ve karmaşık ekonomik zorluklara çözüm üretme potansiyeli nedeniyle büyük önem taşımaktadır. Bu toplantılar, diyalog, bilgi alışverişi ve ağ oluşturma için değerli platformlar olarak hizmet vermekte ve İzmir ve ötesindeki ekonomik manzaranın ilerlemesine ve refahına katkıda bulunmaktadır. İzmir ekonomi kongrelerinde alınan kararların önemi, ekonomi politikası formülasyonundan sürdürülebilir kalkınmaya, sosyal içermeye ve teknolojik ilerlemeye kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. İzmir İktisat Kongresi kararları, devletin ekonomi politikalarını liberal ekonomi politikaları ve karma bir ekonomi modeli çerçevesinde şekillendirmeyi amaçlamaktadır. Devletin ekonomik hayata fazla müdahale etmediği, özel sektör ve sermayenin aktif olmasının beklendiği, bunun için çeşitli muafiyet ve ayrıcalıklar tanındığı görülmektedir. İttihat ve Terakki Cemiyeti önderleri tarafından yaratılmak istenen yerli ticaret burjuvazisi arzusu Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir (Çelebican, 1982:23-24; İnan, 1989; Ökçün, 1981). Ancak ilk yıllarda devletin tüm isteklerine ve çeşitli desteklerine rağmen özel sektörün ekonomik hayatta istenilen ölçüde başarılı olamadığını, devletin asli yatırım sayılabilecek yatırımları organize ettiğini görüyoruz. Bunda sermaye eksikliği, teknolojik yetersizlik ve girişimci düşüncenin henüz yeterince gelişmemiş olması etkili olmuştur.

Türkiye’de CO₂ Emisyonlarının Belirleyicileri: Çok Katmanlı Yapay Sinir Ağları ile Bir Uygulama

Hasan SÖYLER¹ ve Oktay KIZILKAYA²

Öz

Fosil yakıtların kullanılması sonucu doğaya salınan CO₂, çevresel sorunlara neden olan en önemli sera gazlarından birisidir. Dolayısıyla CO₂ emisyonlarının zaman içinde nasıl değiştiğinin araştırılması ve CO₂ emisyonu üzerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi oldukça önemlidir. Bu çalışmada Yapay Sinir Ağları (YSA) metodu kullanılarak CO₂ emisyonu tahmini gerçekleştirilmiş ve çalışmada ele alınan bağımsız değişkenlerin bağıl önemlerini değerlendirmek amacıyla Garson Algoritması kullanılmıştır. Elde edilen tahmin sonuçları, YSA modellerinin CO₂ emisyonu tahmininde kullanılabilecek başarılı bir yöntem olduklarını göstermektedir. Yapılan önem analizi sonucunda Türkiye’de CO₂ emisyonunu etkileyen en önemli faktörün yenilenebilir enerji tüketimi olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yapay Sinir Ağları, CO₂ emisyonu, Garson Algoritması

Determinants of CO₂ Emissions in Turkey: An Application with Multilayer Artificial Neural Networks

Abstract

CO₂, which is released into the nature as a result of the use of fossil fuels, is one of the most important greenhouse gases that cause environmental problems. Therefore, it is very important to investigate how CO₂ emissions change over time and to determine the factors that affect CO₂ emissions. In this study, CO₂ emission estimation is carried out using Artificial Neural Networks (ANN) method and Garson’s Algorithm is used to evaluate the relative importance of the independent variables. The results showed that ANN models are a successful method that can be used in the estimation of CO₂ emissions. As a result of the importance analysis, it is determined that the most important factor affecting the CO₂ emission in Turkey is the renewable energy consumption.

Key Words: Artificial Neural Networks, CO₂ emissions, Garson’s Algorithm

Atıf İçin / Please Cite As:

Söyler, H. ve Kızılkaya, O. (2023). Türkiye’de CO₂ emisyonlarının belirleyicileri: çok katmanlı yapay sinir ağları ile bir uygulama. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 105-116. doi:10.33206/mjss.1320873

Geliş Tarihi / Received Date: 29.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.10.2023

¹ Dr. Öğretim Üyesi - İnönü Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hasan.soyler@inonu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0003-1717-1212

² Doç. Dr. - Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, oktay.kizilkaya@ozal.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-3412-5616

Giriş

İklim değişikliğinin tehdit ve riskleri son yıllarda çok sayıda olumsuz iklim olayları şeklinde (tsunamiler, buzulların erimesi, deniz seviyelerinin yükselmesi ve atmosferik sıcaklığın ısınması vb.) kendisini göstermektedir. Bu kapsamda başta karbondioksit emisyonu olmak üzere çeşitli sera gazı unsurları, küresel ısınma ve iklim değişikliğinin ana nedeni olarak karşımıza çıkmaktadır (Jena, Managi ve Majhi, 2021, s. 1). Bu nedenle karbondioksit emisyonlarının zaman içinde nasıl bir seyir izlediğinin ve karbondioksit emisyon miktarının hangi faktörlerden etkilendiğinin araştırılması oldukça önemlidir. Küresel ölçekte çeşitli uluslararası kuruluşların küresel ısınmanın olumsuz etkilerini azaltmaya yönelik çabaları, temel olarak karbon emisyonlarını azaltmaya yönelik politikalar üzerine odaklanmaktadır (Acheampong ve Boateng, 2019, s. 833). Birçok ülkede sera gazını azaltmaya yönelik iklim politikaları geliştirilmeye başlanmasına rağmen, yapılan senaryo çalışmaları dünyanın birçok bölgesinde gelecekte sera gazı emisyonlarının artacağını göstermektedir. Gelişmekte olan ülkelerde, gelecekteki emisyonlarda beklenen bu artışlar, kuşkusuz hızlı ekonomik büyüme ve nüfus artışı ile yakından ilişkilidir. Gelişmekte olan birçok ülkedeki hızlı ekonomik büyüme göz önüne alındığında, bu ancak sanayileşmiş dünyanın emisyonlarını önemli ölçüde azaltması ile mümkün olacaktır. Bugüne kadar, sanayileşmiş dünyadan kaynaklanan sera gazı emisyonlarının azaltılması bir yana, istikrara kavuşturulması bile gerçekleştirilememiştir (Behrang, Assareh, Assari ve Ghanbarzadeh, 2013, s. 1747-1748).

Bu çalışma, gelişen bir piyasa ekonomisine sahip olan Türkiye için karbondioksit emisyonunu etkileyen faktörleri araştırmaktadır. Bilindiği üzere Türkiye, G-20 ülkeleri arasında yer alan ve ayrıca Avrupa Birliği üyeliği hedefi olan bir ülke konumundadır. BP (2019) istatistiklerine göre, 2018 yılında yaklaşık 390 milyon tonluk hacmi (toplam dünya emisyon oranının yaklaşık %1.2’si) ile dünyanın en büyük 17. karbon emisyonu üreten ülkesi konumundadır ve bu oran 1965 yılından (yaklaşık 185 milyon ton) itibaren yaklaşık %210 düzeyinde bir artış göstermiştir (Doğanlar, Mike, Kızılkaya ve Karlılar 2021, s. 32555).

YSA yönteminin geleneksel istatistiksel ve ekonometrik yöntemlere kıyasla en önemli avantajı herhangi bir varsayım gerektirmemesi ve doğrusal olmayan yapıyı modellemesidir. Bu çalışmada, CO₂ emisyonlarını tahmin etmek amacıyla geleneksel istatistiksel ve ekonometrik yöntemlerin kullanıldığı önceki çalışmalardan farklı olarak YSA yöntemi uygulanmış ve girdi değişkenlerinin (bağımsız değişkenlerin) CO₂ emisyonları üzerindeki bağıl önemini belirlemek amacıyla Garson Algoritması kullanılmıştır. Literatürde Yapay Sinir Ağları (YSA) yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalar, belirlenen bir bağımlı değişkenin değerlerini tahmin etmek amacıyla belirlenen bağımsız değişkenler kümesi ile uygun modellerin geliştirilmesini içermektedir. Birçok çalışmada YSA’ların geleneksel yöntemlere göre daha üstün tahmin gücüne sahip oldukları gösterilse de, tahmin sürecinde bağımsız değişkenlerin bağıl etkisine yönelik çok az açıklayıcı bilgi sunmalarından dolayı ‘kara kutu’ olarak nitelendirilmiştir. Bu görüş, çıktı değerinin tahmininde girdi değişkenlerinin katkısının ağ içerisinde çözülmesinin zor olmasından kaynaklanmaktadır. YSA’da genellikle girdi değişkenleri ağa girilmekte ve değişkenler arasındaki ilişkiler hakkında herhangi bir bilgi elde edilemeden bir çıktı değeri oluşturulmaktadır. YSA’nın bu ‘kara kutu’ özelliği, modelleme sürecinde bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki etkisini niceliksel olarak inceleyebilen diğer geleneksel metodlar ile kıyaslandığında önemli bir ölçüde zayıflık oluşturmaktadır (Olden ve Jackson, 2002, s.136). Bu durumdan yola çıkarak çalışmada, YSA yöntemi kullanılarak Türkiye için CO₂ emisyonu tahmini yapılmış ve en iyi performansa sahip YSA modelinin iç dinamiğini anlamak için Garson Algoritması kullanılmıştır.

Çalışmanın geri kalanı sırasıyla şu şekilde organize edilmiştir: İkinci bölümde CO₂ emisyonunun tahminine yönelik ampirik literatürü incelenmektedir. Üçüncü bölümde çalışmada kullanılan değişkenler, YSA yöntemi ve Garson Algoritması tanıtılmaktadır. Dördüncü bölümde YSA yöntemi tahmin sonuçları ile Garson Algoritması ile elde edilen bulgular tartışılmaktadır. Son bölüm ise sonuç ve politika önerilerinden oluşmaktadır.

Literatür

CO₂ emisyonunun küresel ısınma ve iklim değişikliği üzerindeki önemli rolü, pek çok farklı disiplin üzerinde (sosyal, çevresel vb.) yoğun bir araştırma sürecinin önünü açmıştır. Ekonomi bilimi özelinde incelendiğinde bu sürecin üç temel kısımda gelişim gösterdiği dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi ‘‘ekonomik büyüme-çevre kirliliği’’ ilişkisini araştıran Çevresel Kuznet Eğrisi (EKC) hipotezi, ikincisi ‘‘ekonomik büyüme-enerji tüketimi’’ ilişkisi ve üçüncüsü ise finansal piyasa gelişmelerinin çevre kirliliği üzerindeki etkilerini araştıran ‘‘finansal gelişim-çevre kirliliği’’ ilişkisidir (Doğanlar vd., 2021, s. 32555).

Hızla artan CO₂ emisyonlarını takiben çok sayıda çalışma, CO₂ emisyonlarının etkileyen faktörleri ÷lkeye özgü, bölgesel ve küresel düzeyde araştırmaktadır. Bu çalışmalardan Halicioğlu (2009), Türkiye için 1960-2005 dönemlerini ARDL, Johansen ve Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik yöntemlerini kullanarak incelemiştir. Çalışmada Türkiye'deki karbon emisyonları üzerinde en önemli etkinin gelir düzeyinden kaynaklandığı ve bunu sırasıyla enerji tüketimi ve dış ticaretin takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Pabuçcu ve Bayramoğlu (2016), yöntem olarak YSA'yı kullandıkları çalışmalarında AB-28 ÷lkelerinin ve Türkiye'nin 1990-2030 yılları 5'er yıllık verileri ile CO₂ emisyonu tahmini yapmışlardır. Yazarlar 2020-2025-2030 yıllarında Türkiye için CO₂ tahmini gerçekleştirmişlerdir. Buna göre Türkiye'nin 2030 yılındaki salım miktarı 1244,13 Mt CO₂ eş değeri olarak tahmin edilmiştir.

Rezaei, Sadeghzadeh, Alhuyi Nazari, Ahmadi ve Astarai (2018), dört kuzey ÷lkesinde CO₂ emisyonunu modellemek amacıyla grup veri işleme yöntemi (GMDH)'ni kullanmıştır. Çalışmada önerilen model için R² değeri 0,99 bulunmuş ve en yüksek mutlak hata %4'ün altında elde edilmiştir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar GMDH yönteminin CO₂ emisyonunu tahmin etmek için uygun bir yaklaşım olduğunu göstermektedir.

Cetin, Ecevit ve Yucel (2018), Türkiye için 1960-2013 dönemlerini ele aldıkları çalışmalarında ARDL ve Granger nedensellik testleri kullanmışlardır. Yazarlar uzun dönemde Türkiye'nin CO₂ emisyonunu sırasıyla ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişme parametrelerinin belirlediğini ileri sürmektedir. Ayrıca çalışmada uzun dönemde ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişmeden CO₂ emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Xu, Schwarz ve Yang (2019), Çin'in CO₂ emisyonu tepe noktasının belirlenmesi amacıyla dinamik doğrusal olmayan yapay sinir ağı yöntemini kullanmışlardır. Elde edilen sonuçlar, düşük, orta ve yüksek büyüme senaryoları altında Çin'in CO₂ emisyonlarının zirvesinin 2029, 2031 veya 2035'te sırasıyla 10.08, 10.78 ve 11.63 milyar ton seviyesinde gerçekleşeceğini göstermektedir.

Dong, Dong ve Dong (2019), Nüfus, Refah ve Teknoloji (STIRPAT) modelinin ve 1990-2014 dönemini kapsayan 128 ÷lkenin panel veri setinin kullanıldığı çalışmasında, küresel ve bölgesel CO₂ emisyonlarının temel etki faktörlerini incelemeyi amaçlamışlardır. Panel veri yöntemlerinin kullanıldığı çalışmada küresel düzeyde temel etki faktörlerinin ekonomik büyüme, nüfus büyüklüğü, yenilenemeyen enerji ve enerji yoğunluğu olduğu, bölgesel düzeyde ise temel etki faktörlerinin farklı bölgeler ve tahmin ediciler için farklılık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca yazarlar yenilenebilir enerjinin küresel düzeyde CO₂ emisyonlarında düşüşe yol açabileceğini göstermişlerdir.

Acheampong ve Boateng (2019), 1980:1-2015:4 dönemini kapsayan üç aylık veriler ile Avustralya, Brezilya, Çin, Hindistan ve ABD için karbon emisyon yoğunluğunu tahmin etmek için YSA yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada sunulan YSA modelleri, Avustralya, Brezilya, Çin, Hindistan ve ABD için CO₂ emisyon yoğunluğunun ihmal edilebilir hata ile tahmin edilebileceğini göstermektedir.

Adebayo, Awosusi ve Adeshola (2020), 1980-2018 yıllarına ait verilerle panel veri analizi yöntemlerini kullanarak MINT ekonomileri için CO₂ emisyonunun belirleyicilerini araştırmışlardır. Panel ARDL PMG bulguları CO₂ emisyonu ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki göstermezken; CO₂ emisyonları ile kentleşme ve enerji kullanımı arasında pozitif, CO₂ emisyonları ile ticaret arasında ise negatif ilişki olduğunu ortaya koymaktadır. Dumitrescu-Hurlin nedensellik testi sonuçları, CO₂ emisyonundan kentleşme ve enerji kullanımına, ekonomik büyümeden CO₂ emisyonuna nedensellik ilişkisi olduğunu göstermiştir.

Atay Polat (2022), 1990-2019 dönemi verileri ile Türkiye örneğinde CO₂ emisyonlarını etkileyen faktörleri Johansen eşbütünleşme testi ve Granger nedensellik testi kullanarak incelemiştir. Johansen eşbütünleşme analizi sonuçları CO₂ emisyonu, eğitim harcamaları, cinsiyete göre işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca nedensellik analizi sonuçları eğitim harcamaları, kadın işverenlerin istihdam içerisindeki payı ve yenilenebilir enerji tüketimi değişkenlerinden CO₂ emisyonu değişkenine doğru nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir.

Literatürde konu ile ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde analiz yöntemi olarak genelde YSA, zaman serileri analizi ve panel veri analizi yöntemlerinin kullanıldığı gör÷lmektedir. Türkiye örneğinde yapılan çalışmalardan Halicioğlu (2009), CO₂ emisyonunun belirleyicileri olarak gelir düzeyi, enerji tüketimi ve dış ticaret değişkenlerini elde ederken, Cetin vd. (2018) ise ekonomik büyüme, enerji tüketimi, ticari açıklık ve finansal gelişme değişkenlerini CO₂ emisyonunu en çok etkileyen değişkenler olarak elde etmiştir. Söz

konusu çalışmalar analiz yöntemi olarak zaman serileri analizi yöntemlerini kullanmışlardır. Bu çalışmada ise literatürde yer alan çalışmalardan farklı olarak CO₂ emisyonlarının tahmininde YSA yöntemi ve Garson Algoritması kullanılmıştır.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada 1970 – 2019 dönemi verileri kullanılarak Türkiye’de CO₂ emisyonunu etkileyen faktörler incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmada kullanılan model Denklem (1)’de verilmiştir:

$$y = f(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8) \quad (1)$$

Denklem (1)’de y , karbondioksit emisyonlarını; x_1 , birincil enerji tüketimini; x_2 , yenilenebilir enerji tüketimini; x_3 , ekonomik büyümenin bir ölçüsü olarak gayri safi yurtiçi hasıla (GSYİH) düzeyini; x_4 , toplam ihracatı; x_5 , finansal gelişmeyi; x_6 , toplam nüfusu; x_7 , kentleşme oranını ve x_8 ise küreselleşme düzeyini göstermektedir. Çalışmada kullanılan veriler mevcut literatür dikkate alınarak belirlenmiş ve Tablo 1’de özetlenmiştir.

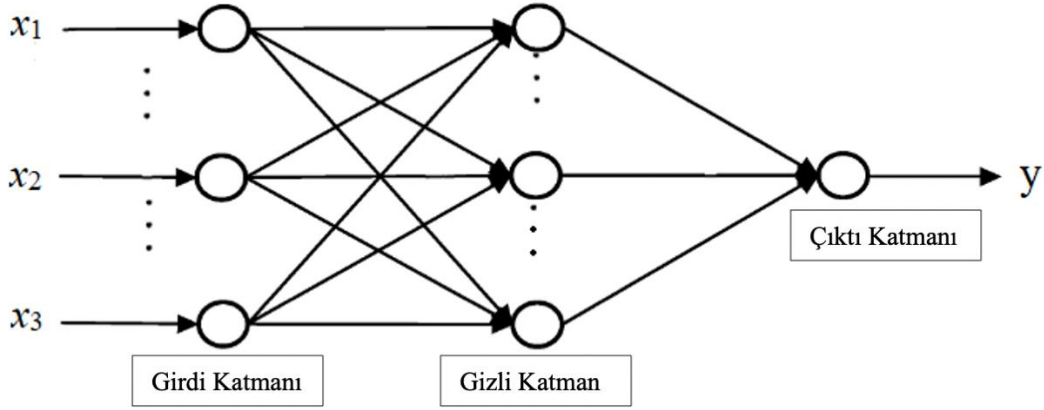
Tablo 1. Değişkenlerin Tanımları

<i>Sembol</i>	<i>Tanım</i>	<i>Ölçü Birimi</i>	<i>Kaynak</i>
y	CO ₂ emisyonu	Milyon Ton	BP Statistical Review of World Energy
x_1	Birincil Enerji Tüketimi	Exajoules	BP Statistical Review of World Energy
x_2	Yenilenebilir enerji tüketimi	Exajoules	BP Statistical Review of World Energy
x_3	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH)	GSYİH (2010 sabit fiyatlarla, ABD \$)	Dünya Bankası
x_4	İhracat	Milyon ABD \$	TÜİK
x_5	Finansal Gelişme	Özel sektöre yönelik yurtiçi kredileri (GSYİH'nın %'si)	Dünya Bankası
x_6	Nüfus	Toplam Nüfus	Dünya Bankası
x_7	Kentleşme Oranı	Kentsel nüfus (toplam nüfusun %'si)	Dünya Bankası
x_8	Küreselleşme	KOF Küreselleşme Endeksi	KOF İsviçre Ekonomi Enstitüsü

Yapay Sinir Ağları

Yapay sinir ağları (YSA), insan beynine ait öğrenme mekanizmalarından esinlenerek geliştirilmiştir. YSA, öğrenme yoluyla yeni bilgiler oluşturabilme, keşfedebilme gibi özellikleri herhangi bir yardım almaksızın otomatik olarak gerçekleştirebilmek amacıyla geliştirilen bilgisayar sistemleri olarak tanımlanmaktadır. İnsan beyninin yeteneklerine benzer şekilde öğrenme, sınıflandırma, ilişkilendirme, genelleme yapabilme, özellik belirleme ve optimizasyon gibi konularda başarılı uygulamalara sahiptir (Öztemel, 2012, s. 29).

YSA, Giriş Katmanı, Gizli Katman(lar) ve Çıkış Katmanı olmak üzere üç katmana sahiptir. En basit YSA modeli, perceptron olarak adlandırılan bir girdi katmanı ve bir çıktı katmanından oluşan ağıdır. Sonrasında geliştirilen ADALINE, en küçük kareler yöntemini kullanarak öğrenme gerçekleştirmektedir. Bu yöntemler doğrusal olayları çözmede yeterli olsa da doğrusal olmayan ilişkiye sahip modellerde yetersiz kalmıştır. Doğrusal olmayan ilişkiye sahip problemler için geliştirilen Çok katmanlı YSA, en az bir tane gizli katman içerir (Aggarwall, 2018, s. 1-2). Birden fazla gizli katman içeren ağlar derin ağlar olarak adlandırılmaktadır. Şekil 1’de bir ÇKA yapısı görülmektedir.

Şekil 1. ÇKA Yapısı

YSA, kendisine gösterilen verilerden öğrenerek yeni durumlar karşısında çıktının ne olacağını belirleme özelliğine sahiptir. YSA 5 temel eleman içerir: Girdiler; bir YSA hücreğine gelen bilgilerden oluşur. Ağırlıklar; yapay hücreye gelen bilginin göreceli önemini ifade eder ve YSA’da öğrenme bağlantı ağırlıklarının yenilenmesi sayesinde gerçekleşir. Toplama fonksiyonu; girdilerle ağırlıkların birbiriyle çarpılıp toplanması işlemini gerçekleştirir. Aktivasyon fonksiyonu sayesinde hücreye gelen net bilgi işlenir. Çıktı değeri ise tüm işlemler sonucunda YSA tarafından elde edilen değeri gösterir. YSA, denetimli öğrenme (sınıflandırma, regresyon) ve denetimsiz öğrenme (örüntü tanıma, kümeleme) problemlerinin çözümünde kullanılabilir. Model parametreleri, tahmin hatasını en aza indirmek için ağırlıkları optimize eder.

YSA mimarileri, sinir hücreleri arasındaki bağlantıların yönüne göre veya sinir ağı içerisindeki işaretlerin akış yönüne göre ileri beslemeli (feed forward) ağ ve geri beslemeli (feedback veya recurrent) ağ olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İleri beslemeli ağlarda işlem elemanları genellikle katmanlara ayrılmıştır. İleri beslemeli YSA’da, sinir hücreleri katmanlar şeklinde düzenlenmektedir. Bir katmandaki sinir hücrelerinin çıkışları bir sonraki katmana ağırlıklar üzerinden girdi olarak verilmektedir. Çok Katmanlı Algılayıcı (ÇKA) ise en çok bilinen ve en sık kullanılan ileri beslemeli ağ türüdür (Ataseven, 2013, s. 103). ÇKA, eğitim sırasında hem girdi değerleri hem de girdilere karşılık gelen çıktı değerleri ağa gösterildiğinden öğretmenli öğrenme stratejisine göre çalışmaktadır. ÇKA yönteminde en yaygın kullanılan öğrenme algoritması Geri Yayılım Algoritması (GYA)’dır. Genelleştirilmiş Delta Kuralı olarak da adlandırılan bu algoritma iki aşamadan oluşmaktadır. GYA’nın ilk aşamasında ileri doğru hesaplama kullanılarak ağa gösterilen örnek için ağırlık çıktı hesaplanmaktadır. Sonraki aşamada ise geriye doğru hesaplama yapılarak ağırlık bağlantı ağırlıkları güncellenmektedir. Kullanılan öğrenme algoritmasına göre, ağırlık elde edilen çıktı ile beklenen çıktı arasında hesaplanan hata geriye doğru yayılarak, hata değeri minimuma ulaşmaya kadar ağırlık güncellenmektedir (Söyler ve Kızılkaya, 2018, s. 653).

Geri beslemeli ağ mimarileri, genellikle danışmansız öğrenme kurallarının uygulandığı ağlarda kullanılmaktadır. Bu tip ağlarda en az bir sinir hücrenin çıkışı kendisine veya diğer sinir hücrelerine giriş olarak verilmekte ve genellikle geri besleme bir geciktirme elemanı üzerinden yapılmaktadır. Bu yapı ile geri beslemeli YSA, doğrusal olmayan yapıda dinamik bir davranış göstermektedir. Geri beslemeli ağlara Hopfield, Jordan ve Elman ağları örnek olarak verilebilir (Ataseven, 2013, s. 104).

Garson Algoritması (GA)

YSA modellerinde girdi değişkenlerinin çıktı değişkeni üzerindeki katkısını belirlemek, doğrusal regresyon modellerinde olduğu gibi kolay olmayabilmektedir. Literatürde YSA tahmini için girdi değişkenlerinin (veya bağımsız değişkenlerin) bağıl katkısının nasıl belirleneceğine ilişkin bazı çalışmalar yer almaktadır. Bu çalışmalarda genel olarak simüle edilen verilere dayanan bazı yöntemler karşılaştırılmaktadır. Fakat simülasyonlar çoğunlukla doğrusal ilişkilerle sınırlıdır. Gerçek veri setlerini içeren çalışmalarda ise girdi değişkenlerinin önemini belirleme amacıyla doğrusal regresyon modeli kullanılmaktadır (örneğin, Gevrey, Dimopoulos ve Lek, 2003; İbrahim, 2013). Bu metodolojik eksikliklere ek olarak, çalışmalar arasında çok fazla farklılık bulunmaktadır. Bazı çalışmalarda her bir yöntemden elde edilen sıralamalar karşılaştırılırken (örneğin, Gevrey vd., 2003; Olden, Joy ve Death, 2004; Paliwal ve Kumar, 2011), bazı çalışmalar ise kesin değerleri karşılaştırmaktadır (örneğin, Kemp, Zaradic ve Hansen, 2007; İbrahim, 2013). Bazı çalışmalar bir değişkenin “gerçek” önemini, öngörülen değişkenle olan korelasyonu ile tanımlamakta

(örneğin, Olden vd., 2004), değerleri bunun yerine beta-ağırlıkları gibi diğer göstergeleri kullanmaktadır (örneğin, İbrahim, 2013; Gevrey vd. , 2003; Paliwal ve Kumar, 2011). Fischer (2015) ise çalışmasında simülasyon yöntemi kullanmış ve doğrusal olmayan ilişkilerin varlığı durumunda Garson'un yönteminin, Olden vd. (2004) tarafından önerilen bağlantı ağırlığı yöntemine kıyasla daha üstün olduğu sonucuna varmıştır.

Garson (1991), ağdaki her bir girdi değişkeninin bağıl önemini belirlemek amacıyla YSA bağlantı ağırlıklarının bölümlendirilmesi için bir yöntem önermiştir. Garson Algoritması (GA), ağı eğitilmesinden sonra nihai bağlantı ağırlıklarının elde edilmesine dayanmaktadır. Garson Algoritması'nda girdi değişkenlerinin katkıları hesaplanırken son bağlantı ağırlıklarının mutlak değerleri kullanılmaktadır. Bu yöntemde girdi değişkeninin bağıl önemi Denklem (2)'de verilen formül kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$RI_x = \frac{\sum_{x=1}^n |W_{xy}W_{yz}|}{\sum_{y=1}^m |W_{xy}W_{yz}|} \quad (2)$$

Burada RI_x , x nöronunun bağıl önemini, $\sum_{y=1}^m W_{xy}W_{yz}$, girdi katman nöronlarından gizli katman nöronlarına doğru olan nihai bağlantı ağırlıkları ile gizli katman nöronlarından çıktı katman nöronuna olan nihai bağlantı ağırlıklarının çarpımlarının toplamını, y gizli katman nöronlarının toplam sayısını ve son olarak z ise çıktı nöronlarını göstermektedir.

Bulgular

Bir YSA modelinin performansı öncelikle ağı mimarisine ve çeşitli parametrelerin ayarlanmasına bağlıdır. Bu kapsamda oluşturulan veri seti, eğitim veri seti ve test veri seti olmak üzere iki gruba ayrılmakta ve veri setinin ilk 40 gözlemi (%80) eğitim verisini, son 10 gözlemi (%20) ise test verisini oluşturmaktadır. Çalışmada YSA türü olarak ÇKA kullanılmıştır. Oluşturulacak ÇKA modellerinde hiperbolik tanjant, sigmoid ve doğrusal aktivasyon fonksiyonları kullanılmıştır. Aşırı küçük ve büyük değerlere sahip verilerin, ağı yanlış yönlendirme olasılığını ortadan kaldırmak amacıyla kullanılan veri setine $0 \leq x_n \leq 1$ aralığında normalleştirme işlemi yapılmıştır. Normalleştirme işlemi Denklem (3)'de ifade edilmektedir.

$$x_n = \frac{x_0 - x_{min}}{x_{maks} - x_{min}} \quad (3)$$

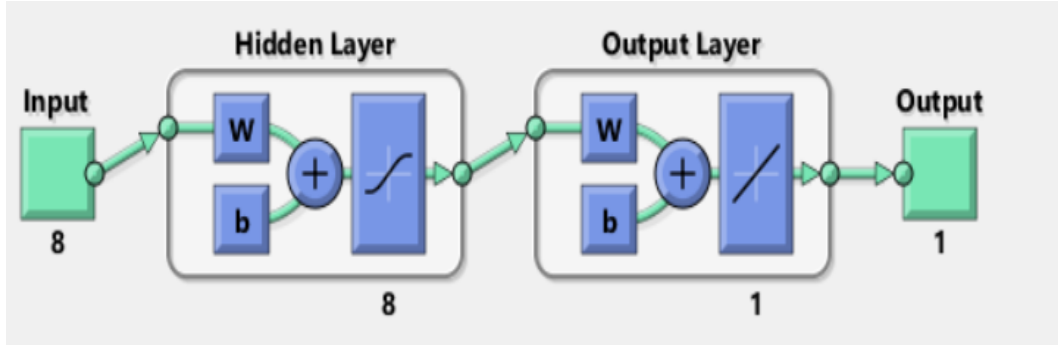
YSA modellerinde tek gizli katman yer almaktadır. YSA eğitiminde, modelleme yeteneğinin yüksek olması ve etkin yakınsama tekniğinden dolayı Levenberg-Marquardt öğrenme algoritması kullanılmıştır. Modellerin girdi katmanında 8 nöron (8 bağımsız değişken; $x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8$), çıktı katmanında 1 nöron (1 bağımlı değişken: y) bulunmaktadır. Test işlemi yapıldıktan sonra Hata Kareler Ortalaması (MSE) ve Ortalama Mutlak Yüzde Hata (MAPE) değerleri dikkate alınarak modellerin tahmin performansları karşılaştırılmıştır.

YSA eğitiminde, gizli katman nöron sayısının seçimi modelin performansı için oldukça önemlidir. Literatürde tek gizli katmana sahip ağlarda kullanılacak gizli katman nöron sayılarına ilişkin bazı öneriler bulunmaktadır. Girdi katman nöron sayısı n olmak üzere; n (Tang ve Fishwick, 1993), $2n+1$ (Lippmann, 1987) ve $2n$ (Wong, 1991) olacak şekilde gizli nöron sayılarının belirlenmesi önerilmiştir. Literatürde yer alan bu öneriler çerçevesinde modelimizde 8 girdi değişkeni bulunduğundan gizli katmanda yer alacak nöron sayıları 8, 16 ve 17 olarak belirlenmiştir. Ele alınan modeller arasında en iyi mimariye ulaşmak amacıyla farklı aktivasyon fonksiyonları ve gizli katman nöron sayıları denenmiştir. Bu kapsamda 18 model oluşturulmuş ve bu modellere ait test performansları Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. En İyi Performansa Sahip ÇKA Modelleri

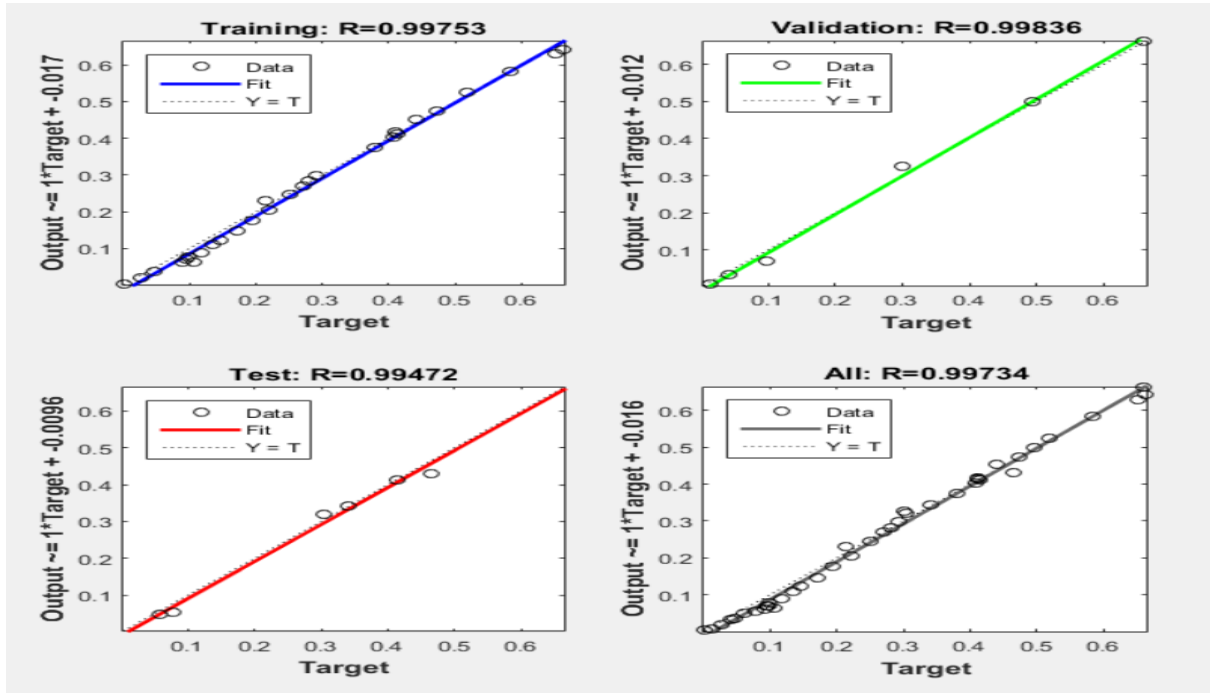
Modeller	Aktivasyon Fonksiyonu (Gizli Katman)	Aktivasyon Fonksiyonu (Çıktı Katmanı)	Gizli Katman Nöron Sayısı	Test Performansı	
				MSE	MAPE
Model 1	Hiperbolik Tanjant	Hiperbolik Tanjant	8	6297.22	0.1837
Model 2	Hiperbolik Tanjant	Hiperbolik Tanjant	16	12148.41	0.2776
Model 3	Hiperbolik Tanjant	Hiperbolik Tanjant	17	5914.26	0.1792
Model 4	Hiperbolik Tanjant	Sigmoid	8	5705.35	0.1764
Model 5	Hiperbolik Tanjant	Sigmoid	16	5699.54	0.1762
Model 6	Hiperbolik Tanjant	Sigmoid	17	5700.84	0.1762
Model 7	Sigmoid	Hiperbolik Tanjant	8	59037.75	0.5284
Model 8	Sigmoid	Hiperbolik Tanjant	16	7484.57	0.2172
Model 9	Sigmoid	Hiperbolik Tanjant	17	59153.71	0.5695
Model 10	Sigmoid	Sigmoid	8	6185.45	0.1857
Model 11	Sigmoid	Sigmoid	16	5802.39	0.1774
Model 12	Sigmoid	Sigmoid	17	18251.34	0.2781
Model 13	Hiperbolik Tanjant	Doğrusal	8	1807.39	0.1134
Model 14	Hiperbolik Tanjant	Doğrusal	16	68061.07	0.7349
Model 15	Hiperbolik Tanjant	Doğrusal	17	27059.09	0.4396
Model 16	Sigmoid	Doğrusal	8	8193.32	0.2082
Model 17	Sigmoid	Doğrusal	16	27888.50	0.3893
Model 18	Sigmoid	Doğrusal	17	27596.05	0.4406

Test aşamasında elde edilen tahmin değerlerinin gerçek değerler ile karşılaştırılması sonucunda MSE ve MAPE değerleri hesaplanmıştır. Tablo 2’de farklı mimariyelere sahip YSA modellerinin tahmin performansları karşılaştırılmıştır. Tablo 2’de verilen bulgular incelendiğinde, gizli katmanda yer alan aktivasyon fonksiyonu Hiperbolik Tanjant, çıktı katmanda yer alan aktivasyon fonksiyonu Doğrusal ve gizli katman nöron sayısı 8 olan YSA modelinin (Model 13) en iyi performansa sahip olduğu görülmüştür. Model 13’ün diğer modeller ile kıyaslandığında en düşük hata düzeyine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu modele ait MSE değeri 1807.39 ve MAPE değeri ise %11.34 olarak elde edilmiştir. Model 13’ün ağ yapısı Şekil 2’de görülmektedir.

Şekil 2. Model 13’ün Ağ Yapısı

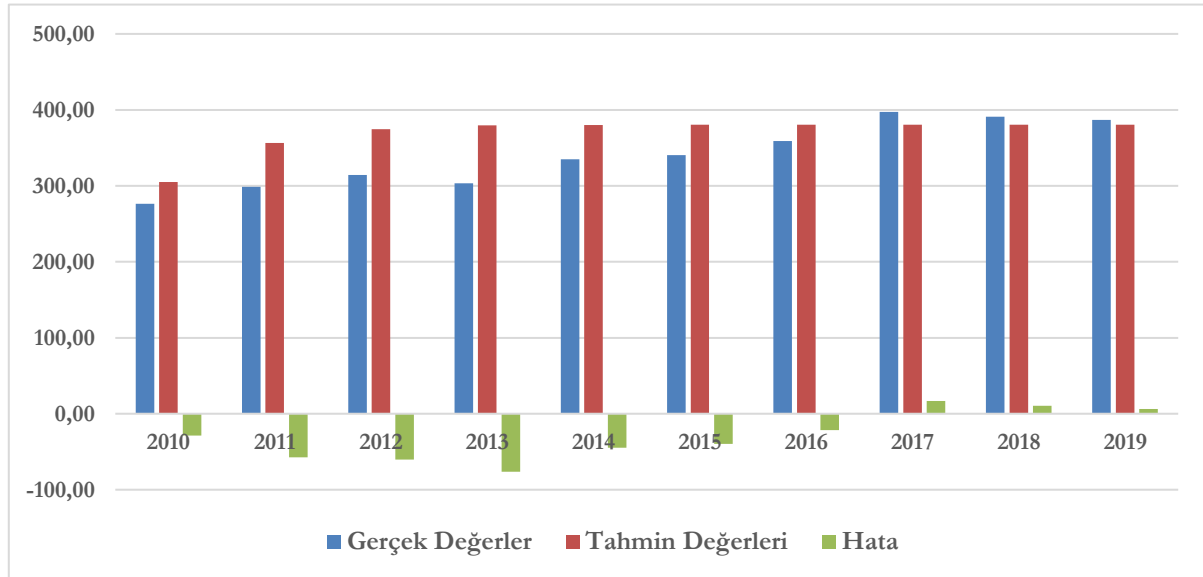
Eğitim, doğrulama ve test verileri dikkate alındığında, hedeflerin çıktılara göre doğrusal regresyon grafikleri Şekil 3’te yer almaktadır. En iyi performansa sahip Model 13’e ait tüm veriler göz önünde bulundurulduğunda R değerinin 0.99 olduğu sunucuna ulaşılmıştır.

Şekil 3. YSA Eğitim Regresyonu

Şekil 4'te test verisinde bulunan CO₂ emisyonu gerçek değerleri, Model 13 ile elde edilmiş CO₂ emisyonu tahmin değerleri ve hata değerleri verilmiştir. Şekil 3 incelendiğinde CO₂ emisyonu tahmin değerlerinin gerçek değerlere oldukça yakın olduğu görülmektedir. Bu durumda YSA yöntemi ile elde edilen tahmin performansının yüksek kalitede olduğu ifade edilebilmektedir. Elde edilen sonuçlar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, YSA yönteminin CO₂ emisyonu tahmininde kullanılabilecek başarılı bir yöntem olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 4. Gerçek Değerler, Elde Edilen Tahmin ve Hata Değerleri

Girdi değişkenlerinin bağıl önemi, bağımlı değişkeni tahmin etmek için her bir değişkenin katkısıdır. Bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenin belirlenmesine katkısının derecesini belirlemek için seçilen en iyi ağ kullanılarak duyarlılık analizi yapılmıştır. Duyarlılık analizi sonuçlarına dayanarak, geliştirilen ÇKA modelinin her bir girdi değişkeninin tahmin edilen çıktı üzerindeki etkisi, normalleştirilmiş duyarlılık ağırlıklarına göre sıralanmıştır. Tablo 3'te Model 13 ile elde edilen nihai bağlantı ağırlıkları, Tablo 4'de ise Garson Algoritması kullanılarak elde edilen bağlantı ağırlıkları hesapları ve bağıl önemleri verilmiştir.

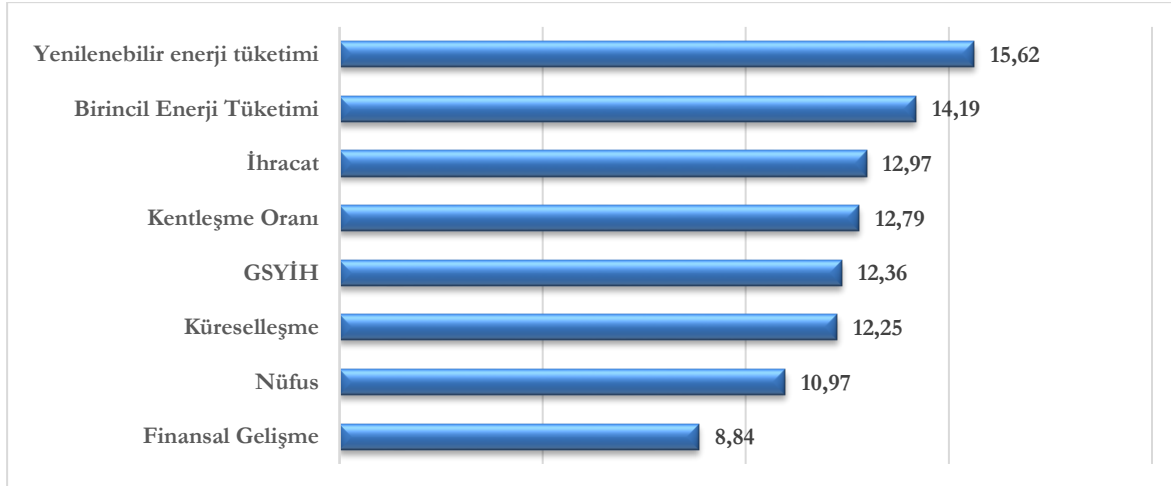
Tablo 3. Nihai Bağlantı Ağırlıkları

Girdi Katmanı - Gizli Katman								
Değişken	Gizli Katman 1	Gizli Katman 2	Gizli Katman 3	Gizli Katman 4	Gizli Katman 5	Gizli Katman 6	Gizli Katman 7	Gizli Katman 8
x_1	0.127	0.630	-0.608	0.282	0.798	-0.284	-0.939	0.872
x_2	-0.120	-0.950	-0.722	-0.491	-0.244	1.231	0.657	-0.617
x_3	0.775	0.207	-0.328	0.673	0.703	-0.128	-0.211	-0.793
x_4	-0.411	-1.082	-0.139	0.558	0.850	0.194	0.408	0.412
x_5	-0.120	0.165	0.001	0.333	-0.393	1.452	0.409	0.081
x_6	-0.362	-0.458	1.138	0.131	-0.204	0.491	0.084	-0.804
x_7	-0.940	-0.148	-0.726	-0.262	0.896	0.340	0.022	0.897
x_8	0.521	0.371	-0.465	0.221	-0.964	-0.837	-0.430	-0.233
Gizli Katman - Çıktı Katmanı								
Değişken	Gizli Katman 1	Gizli Katman 2	Gizli Katman 3	Gizli Katman 4	Gizli Katman 5	Gizli Katman 6	Gizli Katman 7	Gizli Katman 8
y	0.100	-0.264	0.353	0.397	0.386	-0.050	0.228	-0.443

Tablo 4. GA için Bağlantı Ağırlıkları Hesapları ve Bağlı Önemleri

Değişken	Gizli Katman 1	Gizli Katman 2	Gizli Katman 3	Gizli Katman 4	Gizli Katman 5	Gizli Katman 6	Gizli Katman 7	Gizli Katman 8	Toplam	Bağlı Önem
x_1	0.04	0.16	0.15	0.10	0.16	0.06	0.30	0.19	1.14	%14.19
x_2	0.04	0.24	0.17	0.17	0.05	0.25	0.21	0.13	1.25	%15.62
x_3	0.23	0.05	0.08	0.23	0.14	0.03	0.07	0.17	0.99	%12.36
x_4	0.12	0.27	0.03	0.19	0.17	0.04	0.13	0.09	1.04	%12.97
x_5	0.04	0.04	0.00	0.11	0.08	0.29	0.13	0.02	0.71	%8.84
x_6	0.11	0.11	0.28	0.04	0.04	0.10	0.03	0.17	0.88	%10.97
x_7	0.28	0.04	0.18	0.09	0.18	0.07	0.01	0.19	1.02	%12.79
x_8	0.15	0.09	0.11	0.08	0.19	0.17	0.14	0.05	0.98	%12.25
Toplam									8	%100

CO₂ emisyonunu tahmin etmek amacıyla oluşturulan ÇKA modelinde, Tablo 4 ile verilen ve her bir girdi değişkeni için elde edilen bağlı önem, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki önemini ifade etmektedir. Tablo 4 ile elde edilen bağlı önem kullanılarak elde edilen Bağımsız Değişken Önem Analizi Şekil 5'te verilmiştir.

Şekil 5. Bağımsız Değişken Önem Analizi

Şekil 5'te Türkiye'de CO₂ emisyonunu etkileyen değişkenlerin önem sıralaması yer almaktadır. Bağımsız değişkenlerin ağırlıklı değerleri dikkate alındığında, Türkiye'de CO₂ emisyonunu etkileyen en önemli değişkenin yenilenebilir enerji tüketimi değişkeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'de CO₂ emisyonunu en önemli üç değişken sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi ile beraber birincil enerji tüketimi ve ihracat değişkenleridir. Ayrıca finansal gelişmenin CO₂ emisyonunu üzerinde diğer değişkenlere göre daha az öneme sahip olduğu belirlenmiştir.

Sonuç

YSA, çeşitli endüstriyel alanlarda karmaşık ve doğrusal olmayan sorunları çözmek ve doğru tahminleri modelleyebilmek amacıyla son yıllarda daha popüler ve kullanışlı bir araç haline gelmiştir. Ancak YSA'nın çevre ekonomisinde uygulanması oldukça sınırlıdır. Bu çalışmanın en önemli katkısı YSA yöntemi kullanılarak Türkiye’de CO₂ emisyonu tahmini yapılması ve Garson Algoritması kullanılarak bağımsız değişkenlerin CO₂ emisyonları üzerindeki bağıl öneminin belirlenmesidir. Literatürde konu ile ilgili çalışmalar dikkate alınarak YSA modelinin girdi değişkenleri birincil enerji tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi, GSYİH, toplam ihracat, finansal gelişme, toplam nüfus, kentleşme oranı ve küreselleşme düzeyi olarak belirlenmiştir. En iyi mimariyi elde edebilmek amacıyla farklı aktivasyon fonksiyonları ve farklı gizli katman nöron sayıları denenmiştir. Bu temelde, MAPE değerlerini kullanılmış, gerçek ve tahmin edilen CO₂ değerleri karşılaştırılarak modellerin tahmin performansları elde edilmiştir. YSA yöntemi ile yapılan analiz sonucunda gizli katmana ait aktivasyon fonksiyonunun hiperbolik tanjant, çıktı katmana ait aktivasyon fonksiyonunun Doğrusal ve gizli katmana ait nöron sayısının 8 olduğu modelin (Model 13) en iyi performansa sahip YSA modeli olduğu belirlenmiştir. Bu modele ait MAPE değeri %11.34 olarak elde edilmiştir. Lewis (1982), MAPE değeri %10’dan az olan tahmin modellerini “çok iyi”, %10 ile %20 arasında olan tahmin modellerini “iyi”, %20 ile %50 arasında olan tahmin modellerini “kabul edilebilir” ve %50’nin üzerinde olan tahmin modellerini ise “yanlış ve hatalı” olarak sınıflandırmaktadır. Witt ve Witt (1992), MAPE değeri %10’un altında olan modelleri “yüksek doğruluk” derecesine sahip modeller, %10 ile %20 arasında olan modelleri ise "doğru" modeller olarak nitelendirmektedir. Bu sınıflamalar dikkate alındığında, en düşük hata değerine sahip YSA modelinin (Model 13) “iyi” ve “doğruluk” derecesine sahip bir model olduğu ifade edilebilmektedir. Çalışmadan elde edilen bu bulgular, YSA’nın CO₂ emisyonu tahmininde kullanılabilir bir yöntem olduğunu göstermektedir.

En iyi performansa sahip YSA modeli ile CO₂ emisyonu tahmini yapıldıktan sonra bağımsız değişkenlerin bağıl önemini değerlendirmek amacıyla Garson Algoritması kullanılmıştır. Yapılan önem analizi sonucunda Türkiye’de CO₂ emisyonunu etkileyen en önemli faktörün yenilenebilir enerji tüketimi olduğu belirlenmiştir. Türkiye’de CO₂ emisyonunu üzerinden en büyük öneme sahip ikinci ve üçüncü değişken ise sırasıyla birincil enerji tüketimi ve ihracat değişkenleridir. Ayrıca finansal gelişmenin CO₂ emisyonunu üzerinde diğer değişkenlere göre daha az öneme sahip olduğu belirlenmiştir. Bu çalışmadan elde edilen bulgular, Türkiye örneğinde yapılan diğer çalışmalardan elde edilen bulgular ile benzerlik göstermemektedir. Bu çalışma Türkiye’de CO₂ emisyonunu etkileyen en önemli faktör olarak yenilenebilir enerji tüketiminin elde edilmesi bakımından diğer çalışmalardan ayrılmaktadır.

Yenilenebilir enerji üretimi ve tüketimi, ülkelerin çevresel sürdürülebilirlik sorunlarının aşılmasında önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir. Türkiye’de fosil yakıtı dayalı enerji üretiminin yenilenebilir enerji üretimi ile ikame edilmesi ile yenilenebilir enerji tüketiminin yaygınlaştırılması ve enerji verimliliğinin artırılması ile karbon salınımının azaltılması, çevre kirliliği ile ilgili sorunların çözümünde önemli bir role sahip olacaktır.

Etik Beyan

“Türkiye’de CO₂ Emisyonlarının Belirleyicileri: Çok Katmanlı Yapay Sinir Ağları ile Bir Uygulama” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu makale için etik kurul izni alma zorunluluğu bulunmamaktadır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Acheampong, A. O. ve Boateng, E. B. (2019). Modelling carbon emission intensity: Application of artificial neural network. *Journal of Cleaner Production*, 225, 833-856.
- Adebayo, T. S., Awosusi, A. A. ve Adeshola, I. (2020). Determinants of CO₂ emissions in emerging markets: an empirical evidence from MINT economies. *International Journal of Renewable Energy Development*, 9(3), 411.
- Aggarwal, C. C. (2018). *Neural networks and deep learning*. Springer, 10(978), 3.
- Ataseven, B. (2013). Yapay sinir ağları ile öngörü modellemesi. *Öneri Dergisi*, 10(39), 101-115.

- Atay Polat M. (2022). Türkiye’de CO₂ emisyonunun belirleyicisi olarak cinsiyet, istihdam ve yenilenebilir enerjinin rolü üzerine bir uygulama. *Öneri Dergisi*, 17(58), 638-664.
- Behrang, M. A., Assareh, E., Assari, M. R. ve Ghanbarzadeh, A. (2011). Using bees algorithm and artificial neural network to forecast world carbon dioxide emission. *Energy Sources, Part A: Recovery, Utilization, and Environmental Effects*, 33(19), 1747-1759.
- Cetin, M., Ecevit, E., ve Yucel, A. G. (2018). The impact of economic growth, energy consumption, trade openness, and financial development on carbon emissions: empirical evidence from Turkey. *Environmental Science and Pollution Research*, 25(36), 36589-36603.
- Doğanlar, M., Mike, F., Kızılkaya, O. ve Karlılar, S. (2021). Testing the long-run effects of economic growth, financial development and energy consumption on CO₂ emissions in Turkey: new evidence from RALS cointegration test. *Environmental Science and Pollution Research*, 28(25), 32554-32563.
- Dong, K., Dong, X. ve Dong, C. (2019). Determinants of the global and regional CO₂ emissions: what causes what and where?. *Applied Economics*, 51(46), 5031-5044.
- Fausett, L. (1994). *Fundamentals of neural networks: Architecture, algorithms and applications*. New Jersey: Printice Hall.
- Fischer, A. (2015). How to determine the unique contributions of input-variables to the nonlinear regression function of a multilayer perceptron. *Ecological Modelling*, 309, 60-63.
- Garson, G. D. (1991). Interpreting neural-network connection weights. *AI Expert*, 6(4), 46-51.
- Gevrey, M., Dimopoulos, I. ve Lek, S. (2003). Review and comparison of methods to study the contribution of variables in artificial neural network models. *Ecological Modelling*, 160(3), 249-264.
- Halicioğlu, F. (2009). An econometric study of CO₂ emissions, energy consumption, income and foreign trade in Turkey. *Energy Policy*, 37(3), 1156-1164.
- Ibrahim, O. M. (2013). A comparison of methods for assessing the relative importance of input variables in artificial neural networks. *Journal of Applied Sciences Research*, 9(11), 5692-5700.
- Jena, P. R., Managi, S. ve Majhi, B. (2021). Forecasting the CO₂ emissions at the global level: A multilayer artificial neural network modelling. *Energies*, 14(19), 6336.
- Kemp, S. J., Zaradic, P. ve Hansen, F. (2007). An approach for determining relative input parameter importance and significance in artificial neural networks. *Ecological Modelling*, 204(3-4), 326-334.
- Lewis, C. D. (1982), *Industrial and business forecasting method*. Butterworth Scientific. London.
- Lippmann, R.P.(1987), *An introduction to computing with neural nets*, IEEE ASSP Magazine, April, 4-22.
- Olden, J. D. ve Jackson, D. A. (2002). Illuminating the “Black Box”: A randomization approach for understanding variable contributions in artificial neural networks. *Ecological Modelling*, 154(1-2), 135-150.
- Olden, J. D., Joy, M. K. ve Death, R. G. (2004). An accurate comparison of methods for quantifying variable importance in artificial neural networks using simulated data. *Ecological Modelling*, 178(3-4), 389-397.
- Öztemel, E. (2012). *Yapay sinir ağları*. Papatya Yayıncılık. İstanbul.
- Pabuçcu, H. ve Bayramoğlu, T. (2016). Yapay sinir ağları ile CO₂ emisyonu tahmini: Türkiye örneği. *Garzi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(3), 762-778.
- Paliwal, M. ve Kumar, U. A. (2011). Assessing the contribution of variables in feed forward neural network. *Applied Soft Computing*, 11(4), 3690-3696.
- Rezaei, M. H., Sadeghzadeh, M., Alhuyi Nazari, M., Ahmadi, M. H. ve Astaraci, F. R. (2018). Applying GMDH artificial neural network in modeling CO₂ emissions in four nordic countries. *International Journal of Low-Carbon Technologies*, 13(3), 266-271.
- Söyler, H. ve Kızılkaya, O. (2018). Para krizlerinin yapay zeka yöntemleri ile tahmini: Türkiye örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 18. EYİ Özel Sayısı, 649-666.
- Tang, Z. ve Fishwick, P. A. (1993), Feedforward neural nets as models for time series forecasting, *ORSA Journal on Computing*, 5(4):374-385.
- Witt, S. F. ve Witt, C. A. (1992). *Modeling and forecasting demand in tourism*. Londra: Academic Press.
- Wong, F. S.(1991), Time series forecasting using backpropagation neural networks, *Neurocomputing*, 2:147-159.
- Xu, G., Schwarz, P. ve Yang, H. (2019). Determining China's CO₂ emissions peak with a dynamic nonlinear artificial neural network approach and scenario analysis. *Energy Policy*, 128, 752-762.

EXTENDED ABSTRACT

The threats and risks of climate change have manifested themselves in the form of many adverse climate events (tsunamis, melting of glaciers, rising sea levels and warming of the atmospheric temperature, etc.) in recent years. In this context, various greenhouse gas elements, especially carbon dioxide emissions, are the main causes of global warming and climate change. The efforts of various international organizations on a global scale to reduce the negative impacts of global warming mainly focus on policies to reduce carbon emissions. Although many countries have begun to develop climate policies to reduce greenhouse gases, scenario studies show that greenhouse gas emissions will increase in the future in many regions of the world. In developing countries, these expected increases in future emissions are undoubtedly closely related to rapid economic growth and population growth. Given the rapid economic growth in many developing countries, this will only be possible if the industrialized world significantly reduces its

emissions. To date, GHG emissions from the industrialized world have not been even stabilized, let alone reduced. In this study, CO₂ emission estimation is carried out in Turkey using Artificial Neural Networks (ANN) method and Garson Algorithm is used to investigate the relative importance of the independent variables discussed in the study. Accordingly, the model used in the study is given in Equation (1):

$$y = f(x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8) \quad (1)$$

In Equation (1), y is carbon dioxide emissions; x_1 indicates primary energy consumption; x_2 is renewable energy consumption; x_3 is the level of gross domestic product (GDP) as a measure of economic growth; x_4 shows total exports; x_5 is financial development; x_6 is total population; x_7 indicates the rate of urbanization and x_8 indicates the level of globalization. Artificial neural networks (ANNs) are computer systems that are inspired by the learning mechanisms of the human brain, and are developed to automatically perform features such as creating and discovering new information through learning, without any assistance. Similar to the capabilities of the human brain, it has successful applications in learning, association, classification, generalization, feature determination and optimization. In ANN models, it may not be easy to determine the contribution of input variables on output variables, as in linear regression models. There are some studies in the literature on how to determine the relative contribution of input variables (or independent variables) for ANN estimation. Garson (1991) proposed a method for partitioning ANN connection weights in order to determine the relative importance of each input variable in the network. The Garson Algorithm (GA) is based on obtaining the final connection weights after training the network. While calculating the contributions of the input variables in the Garson Algorithm, the absolute values of the last link weights are used. As a result of the analysis made with the ANN method, it is determined that the Model 13 had the best performance. The MAPE value of this model is obtained as 11.34%. Lewis (1982) classifies estimation models with a MAPE value of less than 10% as "very good", prediction models between 10% and 20% as "good", and prediction models between 20% and 50% as "acceptable". Witt and Witt (1992) characterize models with a MAPE value of less than 10% as "high accuracy" models, and models with a MAPE between 10% and 20% as "correct" models. Considering these classifications, it can be stated that the ANN model with the lowest error value (Model 13) is a model with "good" and "accuracy" degrees. These findings obtained from the study show that ANN is a successful method that can be used in the estimation of CO₂ emissions. After estimating the CO₂ emission using the best performing ANN model, the Garson Algorithm is used to investigate the relative importance of the independent variables. As a result of the importance analysis, it is determined that the most important factor affecting the CO₂ emission in Turkey is the renewable energy consumption. The second and third variables with the greatest importance over CO₂ emissions in Turkey are primary energy consumption and export variables, respectively. In addition, it has been determined that financial development has less importance on CO₂ emissions than other variables. Another important contribution of this study is to highlight the impact of renewable energy consumption on CO₂ emissions. Renewable energy production and consumption is accepted as an important factor in overcoming the environmental sustainability problems of countries. Substituting fossil fuel-based energy production with renewable energy production in Turkey, expanding renewable energy consumption, increasing energy efficiency and reducing carbon emissions will have an important role in solving environmental pollution problems.

Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Yapılan Çalışmaların Bibliyometrik Analizi

Esra SİPAHİ DÖNGÜL¹

Öz

Bu çalışmada, Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) ile ilgili araştırmalar bünyesinde yapılan çalışmaların haritasını çıkarmak ile nicel veriler bağlamında çalışma eğilimlerinin ve boşlukların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Web of Science (WOS) veri tabanında yer alan ve 1991-2023 yıl aralığında yayınlanmış olan çalışmaların bibliyometrik analizi VOSviewer (Version 1.6.9) paket programı ile analiz edilmiştir. "Republic of Turkey" (Türkiye Cumhuriyeti) başlığının, içeriğinin ve anahtar kelimesinin tüm dillerde ve tüm yayın türlerinin taranması amaçlandığından 891 esere erişilerek analizler gerçekleştirilmiştir. Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) ile ilgili yıl bazlı eser dağılımı analiz edildiğinde, en fazla eserin 105 eser ile 2019 yılında yayınlandığı görülmüştür. Çalışmalarda en çok kullanılan anahtar sözcükler 7 tekrar ile Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti), 3 tekrar ile Turkey (Türkiye), 2' şer tekrar ile Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu) ve human rights (insan hakları) olarak tespit edilmiştir. Çalışmanın sınırlılıkları ise WOS' ta yer alan çalışmaların analizinin yapılması, ULAKBİM, Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) Tez Arşivi ile Scopus, Pubmed veri tabanlarında yer alan verilere yer verilmemiş olmasıdır. Gelecekte yapılacak olan çalışmalar için, bu veri tabanlarında yer alan araştırmalar dâhil edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, İnsan Hakları, Demokrasi, Yönetim.

Bibliometric Analysis of Studies on the Republic of Turkey

Abstract

In this study, it is aimed to map the studies carried out within the research on the Republic of Turkey and to identify the study trends and gaps in the context of quantitative data. The bibliometric analysis of the studies in the Web of Science (WOS) database and published between 1991-2023 was analyzed with the VOSviewer (Version 1.6.9) package program. Since it was aimed to scan the title, content and keyword of "Republic of Turkey" in all languages and all types of publications, 891 works were accessed and analyzes were carried out. When the year-based distribution of works related to the Republic of Turkey was analyzed, it was seen that the highest number of works were published in 2019 with 105 works. The most commonly used keywords in the studies were Republic of Turkey with 7 repetitions, Turkey with 3 repetitions, Ottoman Empire and human rights with 2 repetitions each. The limitations of the study are that the analysis of the studies in WOS was carried out, the data in ULAKBİM, The Council of Higher Education (YÖK) National Thesis Archive and Scopus, Pubmed databases were not included. For future studies, research contained in these databases may be included.

Key Words: Republic of Turkey, Human Rights, Democracy, Management.

Atıf İçin / Please Cite As:

Sipahi Döngül, E. (2023). Türkiye Cumhuriyeti üzerine yapılan çalışmaların bibliyometrik analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 117-127. doi:10.33206/mjss.1353210

Geliş Tarihi / Received Date: 31.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 21.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Aksaray Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, esrasipahidongul@aksaray.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-6495-4378

Giriş

Bibliyometrik analiz türü, bir konu veya araştırma alanındaki bilimsel üretkenliği, yayın trendlerini, yazarların ve kurumların etkisini, yayınların atıf almasını ve benzeri özellikleri incelemek için kullanılmakla birlikte, akademik araştırmaların değerlendirilmesi, yeni araştırma alanlarının belirlenmesi, araştırmacıların ve kurumların performanslarının ölçülmesi gibi birçok amaç için kullanılmaktadır. Bibliyometrik analizler elbette objektif verilere dayanmakta ve belirli metriklerle sayısal değerler sunmaktadır. Ancak bu metriklerin yorumlanması ve sonuçların anlamlandırılması, araştırmacıların alandaki deneyimleri, içgörülerini ve bilgi birikimleri ile şekillenmektedir.

Bibliyometrik analizler, bilim insanları ile bilimsel yayınlar bağlamında çok fazla verinin olması ve dikkate alınması ile gittikçe önem kazanmaktadır (Al, 2008 Akt: Yurdakul ve Bozdoğan, 2022). Verileri çıkarmak ve işlemek için içerik veya alıntı analizine dayalı bibliyometrik yöntemler sıklıkla kullanılmaktadır (Wallin, 2005 Akt: Ellegaard ve Wallin, 2015, s.1810). Bibliyometri aracılığıyla, alanın hangi konuların popüler olduğunu veya düşüşte olduğu elde edilebilmekte, bu verilere dayalı olarak araştırmacı, alanın genel yönünü ve gelişim eğilimlerini yorumlayabilmektedir. Bibliyometrik analizler, literatürdeki boşlukları veya potansiyel yeni araştırma alanlarını belirlemek için kullanılmakla beraber bu noktada araştırmacının sahip olduğu alandaki bilgi birikimi ve deneyimi, hangi konuların üzerinde durulması gerektiğini belirlemede kritik rol oynamaktadır.

"Türkiye Cumhuriyeti," resmi adıyla "Türkiye Cumhuriyeti Devleti," Türkiye'nin modern siyasi ve idari yapısını temsil eden bir ulus devleti olup tarih boyunca çeşitli ekonomik, siyasi ve kültürel değişimler yaşamış bir ülke olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmada, analize konu olan çalışmalar arasındaki bağlantılar ve ilişkiler anlaşılmasına çalışılacak, çalışmalar arasında anahtar kavramların ortaklıklarını ve farklılıklarını analiz edilecek, ilgili çalışmaların birbiriyle nasıl etkileşimde olduğunu ve birbirlerini nasıl desteklediğine vurgu yapılacak, çalışmaların zaman içindeki dağılımı ve trendleri analiz edilecek, konunun hangi alt alanlara ayrıldığı ve bu alanların ne kadar aktif olduğu belirlenecek, ilgili çalışmaların hangi ülkelerden geldiği ve uluslararası boyutta ne tür etkileşimler olduğu değerlendirilecektir.

Çalışmada, "Republic of Turkey" (Türkiye Cumhuriyeti) başlığının, içeriğinin ve anahtar kelimesinin tüm dillerde ve tüm yayın türlerinin taranması amaçlandığından Web of Science (WOS) veri tabanında yayınlanmış olan çalışmalar bibliyometrik analiz ile irdelenmiştir. Bu çalışma gelecekteki araştırmacılara kavramsal bir çerçeve ve yöntemsel rehberlik sunmayı amaçlamaktadır. Cumhuriyet dönemi, toplumun ve kurumların iletişim stratejileri ve yöntemlerini yeniden değerlendirmesini gerektiren önemli dönemlerden biri olmakla beraber Cumhuriyet dönemi, genellikle toplumsal ve siyasal değişimlerle karakterizedir. Toplumsal değişimleri anlayarak, paydaşlarla daha iyi bağlantı kurmak ve iletişim mesajlarını güncellemek önemlidir. Cumhuriyet dönemi, halkın görüşlerini ve tepkilerini etkileyebilecek önemli olayların yaşandığı bir dönem olduğundan iletişim stratejileri, toplumun algısını şekillendirmek ve olumlu bir imaj oluşturmak için kullanılabilir.

Türkiye Cumhuriyeti İle İlişkili Bazı Kavramlar

Cumhuriyet sözcüğü, İngilizce dilinde "The Republic", sözcüğü ile aynı ifadeyi belirtmek amacıyla kullanılmıştır (Güner, 2016). Cumhuriyet, halkın üstünde hiçbir otorite yahut yetkili makam tanımamanın yanında devletin gücünün doğrudan doğruya halkı oluşturan bireylerin elinde olduğu yönetim şeklidir (Güner, 2016). Atatürk'ün belirttiği gibi "demokrasi prensibinin en asrî ve en mantıkî tatbikini temin eden hükümet, Cumhuriyettir" (İnan, 2000 Akt: Güner, 2016). Çetinoğlu'na (2003) göre cumhuriyet, halk yönetimidir. Bu yönetim biçiminde yönetici görevinde olanlar kendi menfaatlerini ön plânda tutmamalıdır (Çetinoğlu, 2003). Dolayısıyla yöneticilerin, halkın ihtiyaçlarını ve beklentilerini karşılamak için politikalar geliştirmesi beklenmektedir. Çetinoğlu'nun ifadesine (2003) göre Cumhuriyetin başat ilkesi, yöneticilerin kendi kişisel çıkarlarını halkın çıkarlarının önüne geçirmemesidir. Bu; dürüstlük, şeffaflık ve adaletin vurgulandığı anlamına gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti; Türk milletinin egemenliğine dayanan, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlanan bir ülkedir. Türkiye, genellikle Orta Doğu ile Avrupa'nın kesişim noktasında bulunan konumu ile farklı kültürleri, tarihi mirası ve doğal güzellikleri bünyesinde barındırmakta aynı zamanda tarih boyunca çok fazla medeniyete ev sahipliğinde bulunmuş ve zengin bir kültürel geçmişe sahiptir.

Cumhuriyet kültürü, Osmanlı İmparatorluğu'nun mirasçısı olan Türkiye Cumhuriyeti'nin, 1923 yılında kurulduğu ve bu tarihten itibaren Cumhuriyet yönetimini benimsemiştir. Cumhuriyet, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetilen bir yönetim biçimidir. Bu dönemde modernleşme, eğitimde reformlar ve

laiklik gibi değerlerin benimsenmesi, Cumhuriyet kültürünün temel özelliklerindedir. Cumhuriyet, demokrasiye ve hukukun stnlğine bağlı, bireysel hak ve özgürlükleri korumak üzere tasarlanmış bir yönetim biçimi olduğundan; ırk, renk, din ve dil gibi hiçbir ayırım gözetmeksizin her bireyin sahip olduğu temel hak ve özgürlükler olarak tanımlanabilecek insan hakları, etkin bir siyasi sistem bakımından Cumhuriyetin vazgeçilmez bir unsurudur (THIEK, 2023). Cumhuriyet yönetiminde egemenlik bütünüyle millete aittir. Cumhuriyet demokrasinin en gelişmiş Őekliidir (Çetinoğlu, 2003). Dolayısıyla, millet bu egemenliğini, kendi seçtiği temsilcileri aracılığıyla kullanmaktadır. Bu bağlamda Cumhuriyetin temel özelliklerinden birinin, devlet başkanının miras yoluyla değil, genellikle halkın oy kullanmasıyla belirlendiğini belirtmek yerinde olacaktır.

Demokrasi ise, halkın katılımı ve seçimler yoluyla yönetimin belirlendiği bir sistem olup Türkiye'de demokrasi, vatandaşların özgürce seçim yapabilmesini, ifade zgrlğini ve toplumsal çeşitliliği desteklemeyi amaçlamaktadır. Ancak, zaman zaman demokrasi süreci çeşitli zorluklarla karşılaşmış ve demokratik ilkelere tam anlamıyla uyulması konusunda tartışmalar olmuştur. Demokrasi kavramı çok yönlü olduğundan "halk iktidarı" teriminin onu tek başına ifade etmesinde yeterli kalamayacağını ifade eden Sartori (Sartori, 1996, s. 8 Akt: Bilge, 2011, s. 51), Lincoln'un 1863 tarihli 'Gettysburg Söylevi'ndeki "*Halkın, halk eliyle, halk için hükümeti*" Şeklinde belirtildiğini ifade etmektedir (Sartori, 1996, s. 36 Akt: Bilge, 2011, s.51). Bu noktada bir cumhuriyetin demokratik olup olmadığı, halkın gerçekten etkili bir Şekilde katılıp katılmadığı, temel hak ve özgürlüklerin ne kadar korunduğu gibi unsurların, bir ülkenin demokratik gelişmişliğini etkileyen faktörler olduğunu söyleyebiliriz.

Cumhuriyet döneminde insan hakları konusu ele alındığında yapılacak ilk gözlem "İnsan haklarını — ya da temel hak ve hürriyetleri—" bu dönemde bütünsel olarak inceleyerek değerlendirmek mümkün olmadığından bu konuda düz bir gelişme çizgisi görülmemekle beraber gelişme grafiği bir takım kesintiler, inişler ve ıkışlar göstermektedir. Bu nedenle, 50 yıllık Cumhuriyet ağı kendi içinde bazı dönemlere ayrılmalıdır (Kapani, 1974, s. 9). Bu dönemler:

1) 1945-1954 dönemi; insan hak ve hürriyetleri alanında bir «liberalleşme» dönemi olarak ifade edilebilir (Kapani, 1974, s. 9). Yani siyasi, toplumsal ve ekonomik değişikliklerin etkisiyle insan hakları konusunda önemli gelişmeleri içerdiği söylenebilir.

2) 1954-27 Mayıs 1960 arasındaki dönem; siyasi liberalleşme akımının tersine dönerek giderek artan kısıtlayıcı tedbirlerle bir baskı rejimine doğru yol alan dönemdir (Kapani, 1974, s. 9). Bu dönemde siyasi zgrlklerde bir gerileme yaşandığı ifade edilebilir.

3) 1961 Anayasasının yürürlüğe girişi ile 1971 Mart arasındaki dönem; 1961 Anayasasının getirdiği geniş hürriyet sistemi içerisinde, dinamik bir ilerlemeyi belirleyen evredir (Kapani, 1974, s. 9). 1961 Anayasası'nın yürürlüğe girişi ile 1971'e kadar olan dönem, Türkiye'de insan hakları, demokrasi ve hürriyetler alanında genişlemeyi ve gelişmeyi simgeleyen bir evre olarak değerlendirilebilir.

4) Anayasa değişikliklerinden ve 14 Ekim 1973 seçimlerinden sonra gelen yeni dönemdir (Kapani, 1974, s.9). Kısaca 1973 sonrası dönem için, Türkiye'de siyasi ve toplumsal değişikliklerin yaşandığı önemli bir evre olduğu belirtilebilir.

1961 Anayasası, Türkiye'de insan haklarına dayalı demokratik bir yaklaşımı benimseyen önemli bir dönüm noktası olmuştur (Kapani, 1974, s. 9) 1961 Anayasası'nın kabulüyle Türkiye'de daha geniş bir demokratik ortamın oluşturulduğu, düşünce zgrlğu ve ifade zgrlğinin artırıldığı bir dönemin başladığı söylenebilir. Bu süreç, ülkedeki demokratik gelişmelerin bir parçası olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde yaşananlar, Türkiye'nin demokrasi ve insan hakları alanında karşılaştığı zorlukları ve dönüşümleri yansıtma birliktelikte 1980'ler ve sonrası, siyasi, toplumsal ve ekonomik değişikliklerin etkisiyle Şekillenmiş ve ülkede siyasi katmanların yeniden Őekillendięi bir dönemi yansıtılmaktadır.

İnsan hakları kavramı, modern toplumun temelini oluşturan değerlerden biridir. İnsan hakları; toplumda eşitliğin, demokrasinin, insan onurunun ve zgrlğin korunmasını amaçlamaktadır (Koçoğlu, 2012). Toplumda eşitlik, demokrasi, insan onuru ve özgürlükleri koruma amacıyla insan hakları prensiplerine bağlı kalınması, daha adil, zgr ve sürdürülebilir bir toplumun inşasına yardımcı olur. Bu nedenle insan haklarının korunması ve teşvik edilmesi, bireylerin ve toplumun refahı için kritik bir öneme sahiptir.

İnsan Hakları, siyasi sistemlerin monarşiden demokrasiye doğru evrildiği zamanda ortaya çıkmıştır (Torun, 2007). İnsan haklarının, demokrasi, özgürlük ve adaletin sağlanması temel bir rol oynadığı söylenebilir. Cumhuriyet; her yurttaş için eşit haklar sunmaktadır (İnsel, 1998). Bu deyişle Cumhuriyetin

temel prensiplerinden biri, tüm yurttaşların eşit ve özgür olmasıdır. Bu prensip, yasaların ve devlet politikalarının tüm bireyler için aynı şekilde uygulanması anlamına gelmektedir. Ancak, pratiğinde her zaman tüm yurttaşların eşit haklara tam olarak erişebildiğinden emin olmak için çaba gerekebilir.

Yöntem

Web of Science (WOS) veri tabanında yer alan ve 1991-2023 yıl aralığında yayınlanmış olan “Republic of Turkey” (Türkiye Cumhuriyeti) başlığının, içeriğinin ve anahtar kelimesinin tüm dillerde ve tüm yayın türlerinin taranarak çalışmaların bibliyometrik analizinin yapılması amaçlanmıştır. Bu bağlamda bilimsel literatürdeki kavramsal ilişkiler, yazar, atıf sayısı, ülke, kurum ve anahtar kelime analizleri bağlamında görsel olarak sunulmuş araştırmacılara fayda sağlayacağı düşünülmektedir.

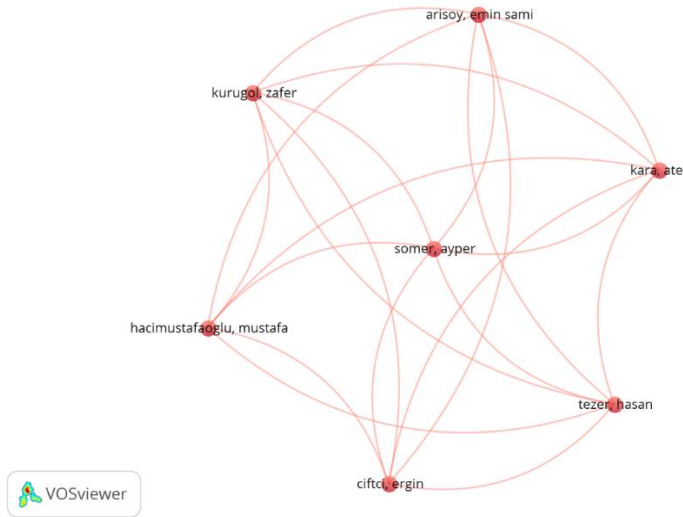
Veri ve Analiz

Bu çalışmada, bilimsel alanlardaki gelişmeleri takip etmek, literatürdeki boşlukları tespit etmek ve gelecekteki araştırmalar için yol haritası oluşturmak ile görsel analiz özellikleri sayesinde literatürdeki yapılar ve ilişkiler daha iyi anlaşıldığından VOSviewer (Version 1.6.9) paket programı (Van-Eck ve Waltman, 2009 Akt: Yurdakul ve Bozdoğan, 2022) tercih edilmiştir. Araştırmaların güvenilirliği ve kalitesi açısından uygun veri kaynaklarının seçilmesi çok önemli olduğundan ayrıca WOS, bilimsel literatürün geniş kapsamlı bir veri tabanı olduğundan bu çalışmada WOS veri tabanı kullanılmıştır. Elde edilen veriler, yazar-atıf sayısı-ülke-kurum ve anahtar kelime analizleri bağlamında değerlendirilmiştir. 01.05.2023 tarihinde Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) ile ilgili gerçekleştirilen başlığın, içeriğinin ve anahtar kelimelerin tüm dillerde ve tüm yayın türlerinin taranması sonucunda 891 esere erişilerek analizler gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Ortak Yazar Analizi

Yazarların ortak yazarlık analizi bağlamında, en çok bağlantılı yazarları belirleme amacıyla analiz edilen ağ haritası Şekil 1’de sunulmuştur. Bu analizde en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriterini sağlama şartı baz alınmıştır. Aralarında en çok bağlantı olan yazarlar arasında gerçekleştirilen analiz sonucunda tek bir kümede birleşen 7 isim ve 21 bağlantı bulunduğu tespit edilmiştir. Yazarlardan en çok atıf alanların (12 atıf ile Bulut, Ü., 11 atıf ile Aydın, I.; Çakmak, I.; Güleğen, E. ve Wells, H.) en fazla bağlantılı yazarlar listesinde yer almadığı tespit edilmiştir.

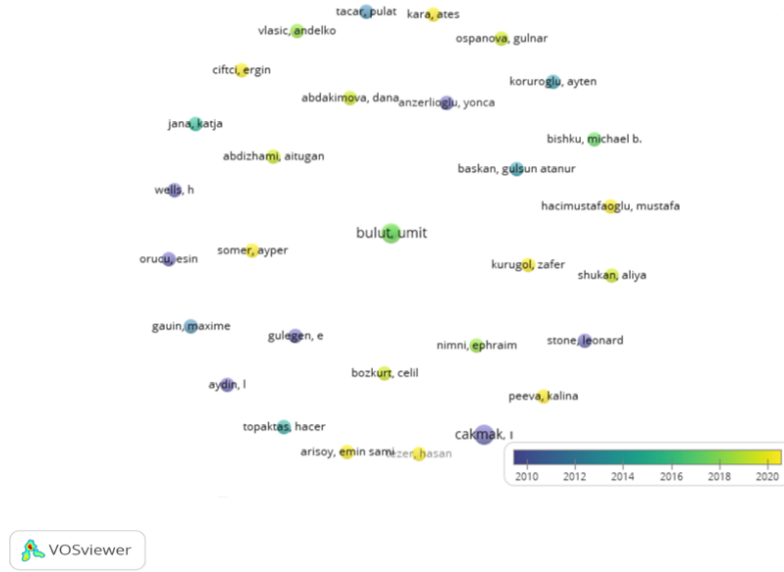

Şekil 1. Ortak Yazar Bağları

Atıf Analizi (Yazarlar)

Yazarların atıf ağlarını belirlemek amacıyla yıl bazlı katmanlaşma durumu tespit edilmiştir. Dikkat edilen kriter en az 1 yayın ve en az 1 atıf kriterini sağlamasıdır. Analiz neticesinde aralarında bağlantı olduğu tespit edilen 31 birim ile gerçekleştirilen analizde; 30 küme ile 1 bağlantı gücü olduğu tespit edilmiştir. En çok atıfı bulunan yazarlar 12 atıf ile Bulut, Ü., 11 atıf ile Aydın, I.; Çakmak, I.; Güleğen, E.

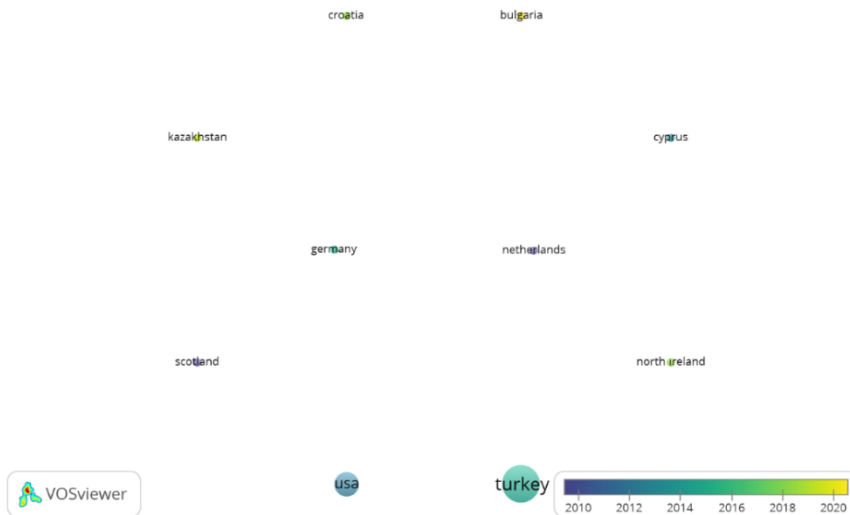
ve Wells, H. olmuştur. Bulut, Ü. ve akmak, I.' ya ait 2'şer eser, Aydın, I., Güleĝen, E. ve Wells, H.' ye ait 1' er eser bulunmaktadır. Ancak bu yazarlar toplam baĝlantı gücü açısından ilk üçe girememiştir.

şekil 2. Yazarların Atıf Baĝlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Atıf Analizi (Ülkeler)

Yayınlanan çalışmaların ülke bazlı atıflara ilişkin yıl bazlı katmanlaşma durumunu belirlemek üzere bir ülkenin en az 1 çalışma yayınlanmış olması ve en az 1 atıfa sahip olması şartını taşımasına dikkat edilmiştir. Yapılan analiz neticesinde arasında ilişki olduĝu tespit edilen 15 gözlem birimi üzerinden analiz gerçekleştirilerek 10 küme olduĝu tespit edilmiştir. Atıf alan lkeler; Türkiye (56 atıf), ABD (14 atıf) ve Kazakistan (6 atıf) olmuştur. Eser sayısı olarak ise sıralama Türkiye (19 yayın), ABD (8 yayın) ve Bulgaristan, Kuzey İrlanda, Hırvatistan, Almanya, Hollanda, İskoçya, Kıbrıs ve Kazakistan (1 yayın) şeklinindedir.

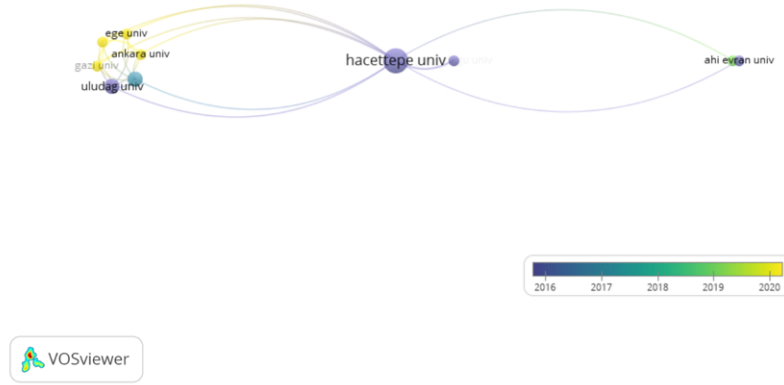

şekil 3. Ülkelerin Atıf Baĝlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Kurumların Bibliyometrik Eşleşme Analizi

Kurumların bibliyometrik eşleşme analizine dair kurumların bibliyografik eşleşme baĝlarının yıl bazında katmanlaşma durumunu tespit etmek amacıyla 1 kurumun en az 1 çalışma yayınlamış olması ve en

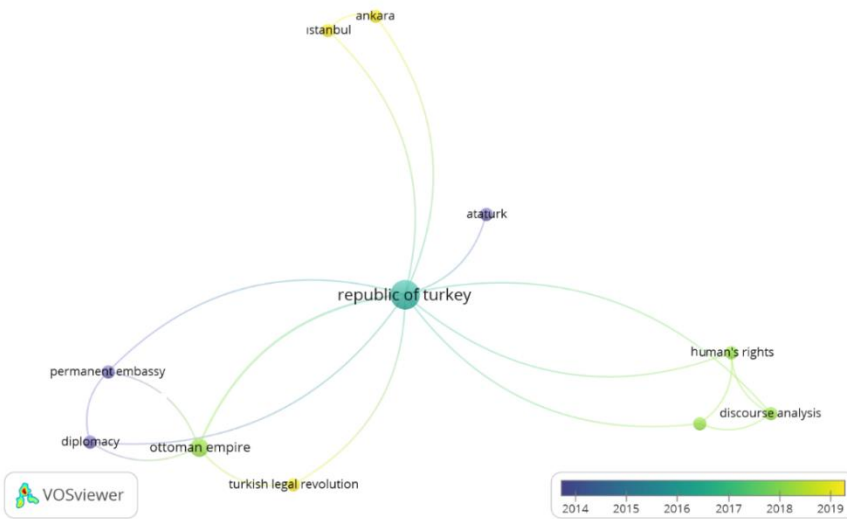
az 1 atıf almış olması şartı ile aralarında ilişki olduğu tespit edilen 25 birim ile analiz gerçekleştirilmiştir. Bu tür eşleşmeler, konunun veya eserin ne kadar geniş bir yelpazede kabul gördüğünü ve üzerindeki çalışmaların ne kadar derinleştiğini göstermek açısından önemli olabilir. Hacettepe Üniversitesi 5 eser, Uludağ Üniversitesi 3 eser ve İstanbul Üniversitesi 2 eser şeklinde olup en çok atıf alan çalışmaların adres kurumları Hacettepe Üniversitesi (19 atıf), Uludağ Üniversitesi (12 atıf) ve Tulsa Üniversitesi (11 atıf) olmuştur. Toplam bağlantı gücü açısından ise Hacettepe Üniversitesi 68 bağlantı gücüne sahip olmakla beraber, Uludağ Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Gazi Üniversitesi 42 ve Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi 31 toplam bağlantı gücüne sahiptir. Toplamda 3 küme, 25 bağlantı ve toplam bağlantı gücü 185 şeklindedir.

Şekil 4. Kurumların Bibliyografik Eşleşme Bağlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Anahtar Kelime Analizi

Çalışmada en az 2 defa olmak koşuluyla aralarında ilişki bulunan Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) ile ilgili yayınlarda en çok yer alan anahtar kelimeler analiz edildiğinde toplam bağlantı gücü açısından 7 tekrar ile Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti), 3 tekrar ile Turkey (Türkiye), 2 tekrar ile Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu) ve (human rights) insan hakları anahtar sözcüklerinin önde geldiği görülmektedir. Gerçekleştirilen analiz sonucunda toplam 4 küme ile 18 bağlantı gücü ve 19 toplam bağlantı gücü olduğu tespit edilmiştir.

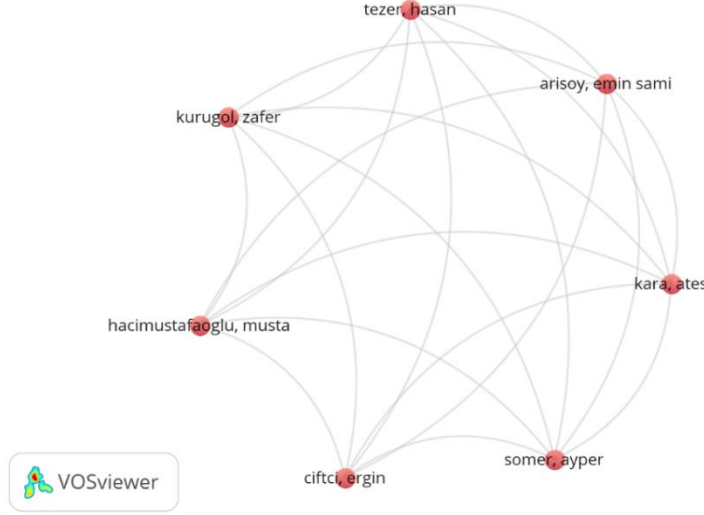

Şekil 5. En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Bağlarının Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Bibliyografik Eşleşme Analizi (Yazarlar)

Çalışmada en az 1 eser yayınlayarak aynı zamanda 1 atıfa sahip olma şartını taşıyan yazarların bibliyografik eşleşme analizi bağlamında 1 küme, 21 bağlantı ve 147 toplam bağlantı gücü olduğu sonucuna

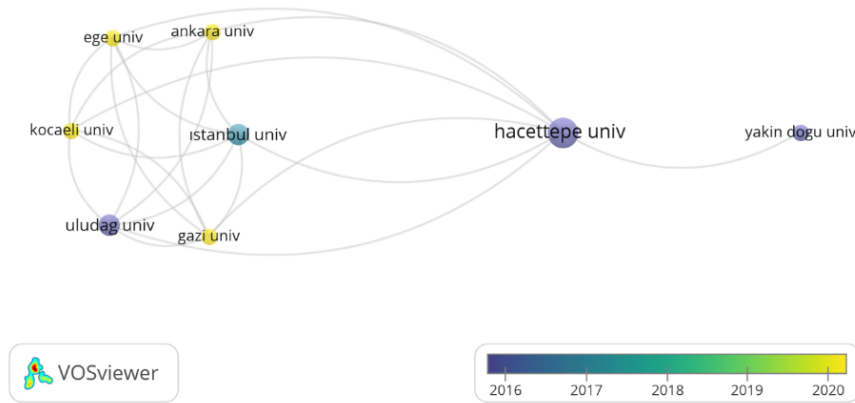
ulaşılmıştır. Yazarlardan en fazla bibliyografik eşleşmeye sahip olan yazarlar 12 atıf ile Bulut, Ümit (9 bağlantı gücü), 11 atıf ile Aydın, I.; Çakmak, I.; Güleġen, E. ve Wells, H. (15 bağlantı gücü), 7 alıntı ile Gauin, M. ve Tacar, P. (74 bağlantı gücü), 6 alıntı ile Abdakimona, D.; Abdizhami, A.; Ospanova, G.; Shukan, A. (72 bağlantı gücü) řeklindeġidir.

şekil 6. Bibliyografik Eşleşme Bağları

Ortak Yazarların Kurumları Analizi

Toplam 7 bağlantı gücü ile en fazla atıf yapılan kurum, Hacettepe Üniversitesi (19 atıf) olarak tespit edilmiştir. 7 bağlantı gücü ile Uludağ Üniversitesi (12 atıf), 6 bağlantı gücü ile İstanbul Üniversitesi (4 atıf), Ankara Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Gazi Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi ise 6'şar toplam bağlantı gücü ve 1' er atıfa sahiptir. Yakın Doğu Üniversitesine ait 1 bağlantı gücü ve 3 atıf bulunmaktadır. Atıf sayısı minimum 1 seçilerek gerçekteştirilen analiz sonucunda toplamda 2 küme ve 22 bağlantı gücüne ulaşılmıştır.

şekil 7. Ortak Yazarların Kurumları Arasındaki Bağların Yıl Bazında Katmanlaşma Durumu

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu makalede Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) ile ilgili yapılan çalışmaların analizi görsel olarak sunarak çalışmanın etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmalara dair birtakım sonuçlar elde edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin cumhuriyetçi anlayışı, özgürlük, yasaların ahlaki temelleri ve kamu yararı gibi değerlere odaklanmaktadır. Cumhuriyetçilik, demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan hakları gibi diğer ilkelere de yakından bağlıdır. Bu değerler, Türkiye Cumhuriyeti'nin yönetim anlayışının ve

toplumsal yapısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mevcut çalışmada incelenen Türkiye Cumhuriyeti kavramına dair araştırmalarda özellikle Türkiye Cumhuriyeti ve insan hakları anahtar kelimelerinin ön plana çıktığı görülmüştür. Günümüzde insan hakları ve demokrasi kavramları, özgürlük, eşitlik, adalet ve toplumsal refah gibi temel değerleri güvence altına alırken, demokratik ve katılımcı bir toplumsal yapı oluşturmanın anahtarlarıdır. Bu nedenle vatandaşların demokrasi ve insan haklarına dayalı değerleri anlamaları ve benimsemeleri son derece önemlidir (Koçoğlu, 2022). Demokrasi ve insan hakları, sadece yasalar ve yönetim biçimleri ile değil, aynı zamanda vatandaşların bilinçli, katılımcı ve sorumlu şekillerde davranmasıyla güçlenir. İyi işleyen bir demokratik sistem ve insan hakları kültürü oluşturmak için vatandaşların eğitimi ve bilinçlendirilmesi oldukça önemlidir.

Türkiye’de insan hak ve hürriyetlerinin bundan sonraki gelişme çizgisi (Kapani, 1974) çeşitli faktörlerin etkileşimi sonucu şekillenir. Türkiye’de de bu süreç, siyasi liderlerin demokrasi anlayışı, politik tutumları, yasal düzenlemeler, hukuki yorumlar ve yargı organlarının kararları gibi unsurların bir kombinasyonu ile belirlenmektedir. İktidar sahibi olan siyasi partilerin ve liderlerin demokrasi anlayışı ve politik tutumları, insan haklarına ve hürriyetlerine verilen değeri belirlemekle beraber iktidarın demokratikleşmeyi desteklemesi, özgürlükleri koruması ve insan haklarına saygı göstermesi, bu hakların gelişme çizgisini etkilemektedir. Anayasa Mahkemesi, Türkiye’de temel hak ve özgürlüklerin korunmasında kritik bir rol oynadığından, mahkemenin insan haklarına duyarlı, ilerletici ve dinamik yorumları, hukuki çerçevenin hakları daha iyi korumak için adapte edilmesini sağlayabilir. Mahkemenin verdiği kararlar, toplumsal gelişmelere ve hukuki ihtiyaçlara uygun şekilde şekillenirse, bu hakların gelişimini şekillendirir. Ayrıca Türkiye’nin uluslararası taahhütleri, insan hakları ve hürriyetlerinin gelişimini etkileyen önemli bir faktördür. Kısaca insan hakları ve hürriyetlerinin gelişimi kompleks ve çok faktörlü bir süreç olduğundan hem hükümetlerin hem de hukuk sistemlerinin insan haklarına ve hürriyetlere verdiği önem, demokratik kültür, toplumsal farkındalık ve diğer etkenler bu süreci belirlemede önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür.

Türkiye’de Cumhuriyet ve Demokrasi kültürü, ülkenin modern tarihindeki siyasi ve toplumsal gelişimler sonucunda oluşmuş önemli bir değerler bütünüdür ifade ettiğinden hem Cumhuriyet hem de Demokrasi, Türkiye’nin temel siyasi ilkeleri olarak benimsenmiş ve halkın yaşam tarzını, devlet yönetimini ve toplumsal değerleri etkilemiştir. Her ne kadar Cumhuriyet ve Demokrasi kültürü önemli bir temele oturmuş olsa da, bu kültürlerin uygulanması ve korunması sürekli bir çaba gerektirir. Toplumsal, siyasi ve ekonomik faktörler bu kültürlerin sürdürülmesini etkileyebilir.

01.05.2023 tarihinde gerçekleştirilen bu çalışmada, Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) ile ilgili araştırmalar bünyesinde yapılan çalışmaların haritasını çıkarmak ile nicel veriler bağlamında çalışma eğilimlerinin ve boşlukların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Web of Science (WOS) veri tabanında yer alan ve 1991-2023 yıl aralığında yayınlanmış olan çalışmaların bibliyometrik analizi VOSviewer (Version 1.6.9) paket programı ile analiz edilmiştir. “Republic of Turkey” (Türkiye Cumhuriyeti) başlığının, içeriğinin ve anahtar kelimesinin tüm dillerde ve tüm yayın türlerinin taranması amaçlandığından 891 esere erişilerek analizler gerçekleştirilmiştir. Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) ile ilgili 891 eserin yıl bazlı eser dağılımı analiz edildiğinde, en fazla eserin 2019 (105) yılında yayında yayımlandığı görülmüştür. 2020 ve 2021 yıllarında da yoğunluk olduğu görülmüştür. Çalışması en fazla olan yazarların Bulut, Ümit (8 eser) ve Kuruloğlu, Fehim; Birinci, Suayip; Galiullin, Marat Zufarovich; Seven, Unal; Erdogan, Erkan; Kadyrov, Ramil; Kamaletdinova, Elvira Imbelevna (4’er eser); yayın türünün ağırlıklı olarak yayınlanmış dergi makalesi (781), erken görünümde olan dergi makalesi (12), derleme (21), kitap bölümü (29), editoryal materyal (14), şiir (1), biyografi (1), not (2), mektup (1) ve konferans bildirisi (66) türünde olduğu; araştırma alanları açısından ekonomi (171), alan araştırmaları (51), tıp geneli dahil (31), politika (30), beşeri bilimler (multidisipliner) (45), din (25), işletme-finans (24), tarih (99), eğitim bilimleri (43 ve hukuk (23) alanlarında çalışmaların yer aldığı; yayınların ülkelere göre dağılımı konusunda en fazla Türkiye (680), akabinde ise Amerika Birleşik Devletleri (70) Rusya (26), İngiltere (21), Almanya (11), Bulgaristan ve Japonya (6), Kanada-Kırgızistan ve İskoçya (5) menşeli gibi yayıncıların tespit edildiği; başta İngilizce (646) olmak üzere Türkçe (211), Rusça (20), Bulgarca ve Almanca(4), Hırvatça (2), Çekçe- Estonca- Fransızca ve İspanyolca (1), eserler yayımlandığı sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmalarda en çok kullanılan anahtar sözcükler analiz edildiğinde 7 defa kullanılan Republic of Turkey (Türkiye Cumhuriyeti) önde gelmekte, 3 tekrar ile Turkey (Türkiye), 2’ şer tekrar ile Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu) ve human rights (insan hakları) anahtar sözcükleri yer almaktadır. Bu bağlamda bu alanda yapılacak olan çalışmalarda öne çıkan anahtar sözcüklere dikkat edilmesi çalışmayı ön plana çıkaracaktır.

Yazarların atıf bağlarına ilişkin yıl bazlı katmanlaşma durumuna bakıldığında 2010-2020 yılları arasında sonucun sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. En çok atıf bulunan yazarlar 12 atıf olarak Bulut, Ü., 11 atıf olarak Aydın, I.; akmak, I.; Güleġen, E. ve Wells, H. olmuştur. Bu duruma binaen alanla alakalı çalışmalardaki atıf sayısının güçlendirilmesi gerektiği yorumu yapılabilir. Ülkelerin atıf bağlarının yıl bazında katmanlaşma durumuna bakıldığında yine 2010-2020 yılları arasında sonucun sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Türkiye (56 atıf), ABD (14 atıf) ve Kazakistan (6 atıf) şeklinde dir. Eser sayısı olarak ise sıralamada önde gelen Türkiye (19 yayın) olsa da alanla ilgili yayın sayının çoğaltılması gerekmektedir. Kurumlar arası atıflara dair yıl bazlı katmanlaşma durumuna bakıldığında 2016-2020 yılları arasında sonucun sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Hacettepe Üniversitesi (5) eser, Uludağ Üniversitesi (3) eser ve İstanbul Üniversitesi (2) eser, şeklinde olup en çok atıfa sahip olan yayınların kurumlar Hacettepe Üniversitesi (19 atıf), Uludağ Üniversitesi (12 atıf) ve Tulsa Üniversitesi (11 atıf) olmuştur.

Bibliyografik eşleşme olan en fazla eserler 11 alıntı ile Aydın (2005), 10 alıntı ile Güney (2010), 7 alıntı ile Bulut (2016) ve Tacar (2012) olmuştur. Toplam bağlantı gücünün en fazla tespit edildiği eserler ile 17 bağlantı gücüne sahip olan Bulut (2019), 16 bağlantı gücüne sahip olan Bulut (2016), 9 bağlantı gücüne sahip olan Güney (2010) olmuştur. Bu sonuç bize son yıllarda da bu alanda çalışmalara, alıntı sayısına ve bağlantı gücüne ağırlık verilmesi gerektiğini göstermektedir. En çok bibliyografik eşleşmeye sahip olan yazarlar 12 atıf ile Bulut, Ü. (9 bağlantı gücü), 11 atıf ile Aydın, I.; akmak, I.; Güleġen, E. ve Wells, H. (15 bağlantı gücü), 7 alıntı ile Gauin, Maxime ile Tacar, Pulat (74 bağlantı gücü), 6 alıntı ile Abdakimona, Dana; Abdizhami, Aitugan; Ospanova, Gulnar; Shukan, Aliya (72 bağlantı gücü) olmuştur. Bu sonuç bize diğer ülkelerin bağlantı gücünün daha yüksek olduğunu göstermektedir. 7 bağlantı ile en fazla atıf yapılan kurum, Hacettepe Üniversitesi (19 atıf) olarak tespit edilmiştir.

Öneriler olarak; sivil toplum kuruluşlarının amacına uygun insan hakları faaliyetlerini desteklemek ve katılımlarını teşvik etmek için uygun mekanizmalar oluşturulabilir. İnsan hakları konusunda toplumun genel farkındalığını artırmak için eğitim programları düzenlenebilir. Bu önerilerin, insan haklarına saygı gösteren, demokratik ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir toplumun oluşturulması için atılabilecek adımları yansıtacağı düşünölmektedir. Türkiye'nin cumhuriyet tarihindeki kilit olaylara yönelik, insan hakları, yönetim ile hem de iletişim alanında Türkiye Cumhuriyeti'ndeki dinamikler, toplumun gelişimine, demokratik normlara, hukuki çerçeveye ve uluslararası ilişkilere bağlı olarak şekillendiğinden bu alanlara yönelik çalışma yapılabilirler. Türkiye'nin tarihindeki yönetim modelleri ve bu modellerin zaman içindeki değişimi incelenebilir. Yönetim anlayışındaki farklı dönemlerdeki değişiklikleri siyasi, toplumsal ve ekonomik faktörlerle ilişkilendirilebilir. Türkiye Cumhuriyetindeki yerel yönetimlerin demokratikleşme süreçlerine olan etkileri araştırılabilir. Yerel yönetimlerin vatandaş katılımına ve yerel demokrasiye olan katkıları incelenebilir. Türkiye'nin kamu hizmetlerindeki dijital dönüşüm çabaları ve inovasyonu araştırılabilir. Yönetimdeki teknolojik gelişmelerin etkilerini ve sürdürülebilirliği değerlendirilebilir. Belirli dönemlerde ve farklı veri tabanlarında yapılacak bu türden araştırmaların, gelecekte bu alanda yapılacak olan çalışmalar için araştırmacılara rehberlik edeceği düşünölmektedir.

Etik Beyan

"Türkiye Cumhuriyeti Üzerine Yapılan alışmaların Bibliyometrik Analizi" başlıklı çalışmada Katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütölen bir çalışma olmaması sebebi ile bu araştırma etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasında yer almaktadır. Bu makale için etik kurul zorunluluğu bulunmamaktadır.

Çatışma Beyanı

Bu çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması bulunmamaktadır.

Not

Yazar çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek almamıştır.

Kaynakça

- Al, U. (2008a). *Türkiye'nin bilimsel yayın politikası: Atıf dizinlerine dayalı bibliyometrik bir yaklaşım* (Doktora tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara
- Bilge, M. (2011). Türkiye'de demokrasi kültürü: siyaset ve toplum. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 153(153). <https://dergipark.org.tr/pub/tsadergisi/issue/21488/230334>
- Çetinoğlu, N. (2003). Cumhuriyet kavramı ve Atatürk'ün cumhuriyet anlayışı. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(56), 803-813.

- Ellegaard, O. ve Wallin, J. A. (2015). The bibliometric analysis of scholarly production: How great is the impact? *Scientometrics*, 105, 1809-1831. doi10.1007/s11192-015-1645-z
- Güner, Z. (2006). Atatürk, cumhuriyet ve demokrasi. *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3), 41-51. <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423937274.pdf>
- İnan, A. (2000). Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara.
- İnsel, A. (1998). Cumhuriyet ve Demokrasi. *Birikim Dergisi*, (115). <https://birikimdergisi.com/dergiler/birikim/1/sayi-115-kasim-1998/2309/cumhuriyet-ve-demokrasi/6365>
- Kapani, M. (1974). Cumhuriyet Döneminde İnsan Hakları. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 31(1-4), 9-21. <https://kutuphane.dogus.edu.tr/mvt/pdf.php>
- Koçoğlu, E. (2012). Cumhuriyetten Günümüze İnsan Hakları ve Demokrasi Kavramları Açısından Sosyal Bilgiler Dersi Eğitim Programının İncelenmesi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 1-20. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/diclesosbed/issue/61614/920123>
- Sartori, G. (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev., T. Karamustafaoglu, M. Turhan.), Ankara: Yetkin Yayınları.
- THIEK (2023). <https://www.tihek.gov.tr/cumhuriyetin-100-yilinda-turkiyede-insan-haklari-sempozyumu-Cumhuriyetin-100-Yilinda-Türkiye'de İnsan Hakları Sempozyumu 25-26 Ekim 2023, Ankara>
- Torun, Y. (2007). İnsan Hakları. *Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi*, 16, 415-424. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ataunikkefd/issue/2777/37249>
- Van Eck, N. ve Waltman, L. (2009). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping". *Scientometrics*, 84(2), 523-538.
- Wallin, J. A. (2005). Bibliometric methods: Pitfalls and possibilities. *Basic and Clinical Pharmacology and Toxicology*, 97(5), 261-275.
- Yurdakul, M. ve Bozdoğan, A. E. (2022). Web of science veri tabanına dayalı bibliyometrik değerlendirme: Fen eğitimi üzerine yapılan makaleler. *Türkiye Bilimsel Araştırmalar Dergisi*, 7(1), 72-92. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubad/issue/70039/1003790>

EXTENDED ABSTRACT

In this study, which was carried out on 01.05.2023, it was aimed to map the studies carried out within the scope of research on the Republic of Turkey and to identify study trends and gaps in the context of quantitative data. The bibliometric analysis of the studies in the Web of Science (WOS) database and published between 1991-2023 was analyzed with the VOSviewer (Version 1.6.9) package program. Since it was aimed to scan the title, content and keyword of "Republic of Turkey" in all languages and all types of publications, 891 works were accessed and analyzes were carried out. When the year-based distribution of 891 works related to the Republic of Turkey was analyzed, it was seen that the highest number of works were published in 2019 (105). It was observed that there was a density in 2020 and 2021. The authors with the most works are Bulut, Ümit (8 works) and Kuruloğlu, Fehim; First, Shuayip; Galiullin, Marat Zufarovich; Seven, Unal; Erdogdu, Erkan; Kadyrov, Ramil; Kamaletdinova, Elvira Imbelevna (4 works each); the publication type is predominantly published journal article (781), early access journal article (12), review (21), book chapter (29), editorial material (14), poetry (1), biography (1), note (2), letter (1) and conference paper (66); In terms of research areas, economics (171), field studies (51), including medicine in general (31), politics (30), humanities (multidisciplinary) (45), religion (25), business-finance (24), history (99), educational sciences (43) and law (23) in terms of studies; Turkey (680) the most in terms of the distribution of publications by country, followed by the United States (70) Russia (26), England (21), Germany (11), Bulgaria and Japan (6), Publishers such as originating in Canada-Kyrgyzstan and Scotland (5) have been identified; It was concluded that the works were published mainly in English (646), Turkish (211), Russian (20), Bulgarian and German (4), Croatian (2), Czech-Estonian-French and Spanish (1). When the most used keywords in the studies are analyzed, the Republic of Turkey which is used 7 times is the leading one, the Turkey with 3 repetitions, the Ottoman Empire and human rights keywords with 2 repetitions are included. When the year-based stratification of the citation links of the authors is examined, it is determined that the result is limited between 2010-2020. The most cited authors are Bulut, Ü., with 12 citations, Aydın, I., with 11 citations; Lighter, I.; Güleğen, E. and Wells, H. Based on this situation, it can be interpreted that the number of citations in studies related to the field should be strengthened. It has been determined that the stratification of the citation links of the countries on a yearly basis is limited between 2010-2020. Turkey (56 citations), USA (14 citations) and Kazakhstan (6 citations). In terms of the number of works, although Turkey is the leading in the ranking (19 publications), the number of publications related to the field should be increased. When the year-by-year stratification of inter-institutional citations is examined, it is determined that the result is limited between 2016-2020. Hacettepe University (5) works, Uludağ University (3) works and Istanbul University (2) works, the institutions with the most citations were Hacettepe University (19 citations), Uludağ University (12 citations) and Tulsa

University (11 citations). The most bibliographic matches were Aydın (2005) with 11 citations, Güney (2010) with 10 citations, Bulut (2016) and Tacar (2012) with 7 citations. The works with the highest total connection power were Cloud (2019) with 17 connection power, Cloud (2016) with 16 connection power, South (2010) with 9 connection power. This result shows us that in recent years, studies in this field, the number of citations and connection power should be given weight. The authors with the most bibliographic matches were Bulut, Ü. (9 link strength) with 12 citations, Aydın, I. with 11 citations; Lighter, I.; Gülegen, E. and Wells, H. (15 link strength), Gauin with 7 citations, Tacar with Maxime, Pulat (74 link strength), Abdakimona, Dana with 6 citations; Abdizhami, Aitugan; Ospanova, Gulnar; Shukan has been Aliya (link power of 72). This result shows us that the connection power of other countries is higher. The most cited institution with 7 links was determined as Hacettepe University (19 citations). In this article, it is aimed to reveal the effect of the study by visually presenting the analysis of the studies on the Republic of Turkey. In the researches on the concept of the Republic of Turkey examined in the current study, it is seen that the keywords Republic of Turkey and human rights come to the forefront. Today, the concepts of human rights and democracy are the keys to creating a democratic and participatory social structure while securing basic values such as freedom, equality, justice and social welfare. As suggestions; Appropriate mechanisms may be established to support and encourage the participation of non-governmental organizations in human rights activities that are fit for purpose. Training programs can be organized to increase the general awareness of the society on human rights. The effects of local governments on democratization processes in the Republic of Turkey can be investigated. The contributions of local governments to citizen participation and local democracy can be examined. Turkey's digital transformation efforts and innovation in public services can be investigated. The effects and sustainability of technological developments in management can be assessed. It is thought that such researches to be carried out in certain periods and in different databases will guide researchers for future studies in this field.

DergiPark'ta Yayınlanan Türk Dünyası İçerikli Makalelerin Bibliyometrik Analizi

Fatih ÇELİK¹ ve Kenan GÜLLÜ²

Öz

Bu çalışmada, DergiPark platformunda yer alan akademik çalışmaların "Türk Dünyası" içeriğinde profilini çıkarmak amaçlanmıştır. Bu amaçla, 2023 yılı itibarı ile son 10 yılda DergiPark'ta yayınlanmış olan "Türk Dünyası" konulu makalelerin bibliyometrik profili ortaya konulmuştur. Söz konusu periyotta DergiPark platformunda yer alan toplam 238 makale bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Elde edilen veriler, yazarları, yazarların kurumları, yazarların ünvanları, yayın dili ve anahtar kelimeleri itibarı ile analiz edilmiştir. Ayrıca incelenen makalelere ait anahtar kelimeler içerisinde "Türk", "Türk Coğrafyaları" ve "Türk Dünyası Turizm Varlıkları" içeriği dikkate alınarak tarama yapılmış ve çıkan sonuçlar bulutlama yöntemi ile özetlenmiştir. DergiPark'ta en çok makalenin 194 adet olmak üzere 2017-2021 yılları arasında yayınlandığı, yayın dili olarak Türkçe, İngilizce, Azerbaycan ve Kazak Türkçesi kullanıldığı, yayınlandıkları dergilerin sahipliklerine göre %60 oranında kamu dergisi ve makalelerin %80 oranında tek yazarlı olduğu tespit edilmiştir. Türk Dünyası içerikli makalelere en çok Gazi Üniversitesi ve Ege Üniversitesinin katkı yaptığı, bulutlama yönteminde en çok Azerbaycan, Dede Korkut ve Destan kelimelerinin öne çıktığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Dünyası, Bibliyometrik Analiz, DergiPark

Bibliometric Analysis of Articles in the "Turkish World" Content Published in Dergipark

Abstract

In this study, it is aimed to profile the academic studies on the DergiPark platform in the "Turkish World" content. For this purpose, the bibliometric profile of the articles on "Turkish World" published in DergiPark in the last 10 years as of 2023 has been revealed. A total of 238 articles on the DergiPark platform were analyzed by the bibliometric analysis method during the said period. The obtained data includes the authors, the institutions of the authors, the titles of the authors, the language of the publication and their keywords, etc. Analyzed. In addition, the keywords of the examined articles were searched by taking into account the content of "Turkish", "Turkish Geographies" and "Tourism Assets of the Turkish World" and the results were summarized by clouding method. It has been determined that the most articles in DergiPark, 194, were published between 2017-2021, Turkish, English, Azerbaijani and Kazakh Turkish were used as publication languages, 60% were public journals according to the ownership of the journals in which they were published, and 80% of the articles were single-authored. It was seen that Gazi University and Ege University contributed the most to the articles on the Turkish World, and the words Azerbaijan, Dede Korkut and Epic were the most prominent in the clouding method.

Keywords: Turkish World, Bibliometric Analysis, DergiPark

Atıf İçin / Please Cite As:

Çelik, F. ve Güllü, K. (2023). DergiPark'ta yayınlanan Türk dünyası içerikli makalelerin bibliyometrik analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 128-140. doi:10.33206/mjss.1313604

Geliş Tarihi / Received Date: 12.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, fatih.celik@erciyes.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8945-4986

² Prof. Dr. - Erciyes Üniversitesi, Üniversitesi Turizm Fakültesi, kgullu@erciyes.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-8604-8798

Giriş

İkinci Dünya savaşı sonrası meydana gelen iki kutuplu dünyanın ve Soğuk Savaş atmosferinin 1980'lerden itibaren yaşanan gelişmelerle tek kutuplu dünyaya doğru çözülmeye başladığı yeni bir konjonktür ortaya çıkmıştır. Yeni konjonktürde SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) içerisindeki yapıda yer alan ve her biri birbirine komşu olan Türk Cumhuriyetleri açısından yeni bir ufuk belirmiştir. Türk Dünyası perspektifinden gelişmeler, Türkiye'nin de dikkatini çekmekteydi. Bu sebeple Sovyetler Birliği'nin dağılışı ve Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin kuruluş sürecindeki haber ve değerlendirmelere Türk basınında geniş yer verilmekteydi (Çapa, 2019).

Aslında, Türkiye'de söz konusu coğrafyalara ve siyasal yapılara dikkat kesilen kesimlerin her zaman mevcut olması 1990'larda ortaya çıkan fiili durumu çok da gizemli kılmıyordu. Çünkü Türk askeri, siyasetçisi, sanatçısı, iş insanı, yazarı ve akademisyeni Türk Dünyası için çoğu zaman söz konusu dikkatin kaynağını teşkil etmiştir. O zamanlarda yazılanlar çizilenler günümüz akademik bakışıyla yeterli görülmesi bile, günümüz akademik çalışmalarını için önemli bir Türkçe alan yazını meydana getirmiş olduğunu gözden kaçırmamak gerekir. Günümüz itibarı ile söz konusu ufukta ne görüldüğüne bakmak önem arz etmektedir. Türk akademik çalışmalarının Türk Dünyasına ne denli odaklandığını gözler önüne sermek bakımından bu tespit gereklidir.

Akademik çalışmaların Türk Dünyası odaklı olması ne denli önemliyse, söz konusu çalışmaların Türk Dünyası Turizmi odaklı olması da o denli önem arz etmektedir. Çünkü, 1990 sonrası Türk Dünyası sadece siyasal bir dönüşüm yaşamakla kalmamış aynı zamanda ekonomik bir değişimin de odağında kalmıştır. Günümüzde en gelişmiş ekonomilerin dahi göz ardı etmediği turizm sektörü bu bakıma Türk Dünyası için önemli bir potansiyel olarak ortaya çıkmıştır. Ülke ekonomisine sağladığı katkılar ve sürdürülebilirliği açısından önem arz eden "bacasız sanayi" etkileri itibarı ile 50'den fazla alt sektörü beraberinde sürükleyen özelliğine istinaden ülkelerin gelişiminde önemli bir kalkınma modeli olmuştur. Turizm alanındaki gelişmelerin yansımaların sadece ekonomik değil toplumsal alanda da belirgin bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bu itibarla turizmin Türk Dünyasındaki coğrafyalarda önemli bir yapı harcı olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bu noktada ortaya çıkan önemli bir değer olarak da Türk Dünyası Kültürel Mirası ve turizm varlıkları karşımızda durmaktadır. Şayet söz konusu varlıklar korunabilir ve tanıtılabilirse Türk Dünyası turizm hareketine önemli bir ivme kazandırabilecektir. Buradaki kazanımları sadece ekonomik olarak görmeyip aynı zamanda Türk Dünyasının Entegrasyonu ve geleceği olarak görmek daha doğru olacaktır. Bu bakış muhtemelen dünyada Türklük algısını oluşturmada da katkı sağlayabilecektir.

Bahsedilen katkı ve kazanımların elde edilmesinde Türk Dünyası ve Türk Dünyası Turizmi alanında yapılan akademik çalışmaların yapılması ve söz konusu çalışmaların ortaya konması önemli bir gerekliliktir. Söz konusu tespiti yapabilmek üzere bu çalışmada Bibliyometrik analiz yapılmıştır. Konu özelinin ortaya konulabilmesine yönelik en uygun yöntemlerden biri dergiler ve çeşitli yayın türlerine uygulanabilen bir analiz türü olan Bibliyometrik analizdir. (Hall, 2011: 16). Çünkü, Bibliyometrik analizde konular, referanslar ve yöntemler gibi çeşitli parametreler kullanılarak incelenen makalelerin frekanslarını çıkarmak, alıntı analizini yapmak (Evren ve Kozak, 2014: 67) ve mevcut durumlarının ve zaman temelli gelişimlerini tespit etmek mümkündür (Çalhan ve Çakıcı, 2019: 3).

Veri toplama tekniği olarak bakıldığında sosyal anketlerden, derinlemesine görüşmelerden ya da katılımcı gözlemleri gibi diğer tekniklerden daha yararlı ve hatta bazen daha uygun maliyetli oluşu doküman incelemelerini tercih edilebilir kılmaktadır (Özkan, 2022: 4). Geçmişte el ile yapılan hesaplama duyulan ihtiyaç, bu türden incelemeleri zaman alıcı hale getirmekte ve önemli bir taahhüt gerektirmekteydi (Balogun, 2023: 21). Ancak otomatikleştirilmiş algoritmalar bibliyometrik parametrelerin daha kolay elde edilmesini sağlamıştır.

Turizmde farklı alanların niceliksel olarak bir değerlendirmesini yapmak üzere özellikle son yıllarda bibliyometrik analiz kullanan çalışma sayısı artış göstermiştir (Çalhan vd., 2022: 104). Bu çalışmada, Türk akademik çalışmalarına barınma ve süreç geliştirme desteği sunan DergiPark platformunda mevcut dergilerde yayınlanan "Türk Dünyası" içerikli makaleleri Bibliyometrik Analiz yöntemi ile incelemeyi amaçlamıştır.

Literatür İncelemesi

Bibliyometri kavramın ilk olarak Pritchard (1969), "matematığın ve istatistiksel yöntemlerin kitaplara ve diğer iletişim araçlarına uygulanması" olarak tanımlayarak kullanmıştır (Balogun, 2023: 21). Bibliyometrik analiz, literatürde yer alan belli araştırma alanlarının mevcut durumunu ortaya koyabilmek ve o alanlarda

ortaya çıkan eğilimleri araştırmak üzere matematiksel ve istatistiksel yöntemler kullanarak yayınların analizi ve değerlendirilebilmesine fırsat veren, bilim ölçüm disiplinlerinden biridir (Broadus 1987; Khanra ve diğerleri 2021). İncelenen araştırma alanı için literatürlerde (sistematik literatür taraması veya meta-analiz gibi), literatür taramalarında öznel analizlerin üstesinden gelme yeteneğine sahip olması ve büyük miktarda bilimsel yayının özetlenmesine izin vermesidir bibliyometrik yöntemin en büyük avantajı olarak ortaya çıkmaktadır (Bernatović ve ark. 2021; Donthu ve ark. 2021). Günümüzde, farklı disiplinlerinde bibliyometrik analizin kullanım alanları artmıştır (Khan ve diğerleri. 2020; Donthu ve diğerleri. 2021; Wang ve diğerleri. 2021; Bota-Avrım, 2023). Sosyal bilimler alanında başta olmak üzere çok çeşitli disiplinlerde daha çok akademik literatürü analiz etmek üzere bibliyometrik çalışmalar, geniş uygulama alanları bulmuştur (Alexander ve Mabry, 1994; Kozak, 1995; Phene ve Guisinger, 1998; Al ve Tonta, 2004; Kumar ve Kumar, 2005; Birinci, 2008; Yalçın, 2010; Samiee ve Chabowski, 2012; Özel ve Kozak, 2012; Çiçek ve Kozak, 2012; Şakar ve Cerit, 2013; Koç ve Boz, 2014; Köseoğlu vd., 2016; Çatı ve Öcel, 2018; Tokmak vd, 2018; Çalhan vd., 2019; Çelik ve Canoğlu, 2019; Zeren ve Kaya, 2020; Erkan, 2020; Polat, 2020; Eryaşar ve Gönüllüoğlu, 2021; Karaboğa, 2021; Çalhan vd., 2022; Acar, 2023).

Araştırmanın Amacı

Bu çalışmada, DergiPark platformunda yer alan akademik çalışmaların “Türk Dünyası” içeriğinde profilinin çıkarılması amaçlanmıştır. DergiPark platformunda her yıl çok sayıda makale yayınlanmaktadır. Bu yayınların ne kadarı Türk Dünyası ile ilgilidir, Türk Dünyası konusu hangi yazarlar ve kurumlar tarafından ilgi görmekte ve söz konusu yayınların özellikleri nelerdir? sorularına cevap bulunması amaçlanmıştır. Haliyle, Türk akademiasının Türk Dünyasına ilgisini gözler önüne sermek üzere bir bakış ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu amaçla, 2023 yılı itibarı ile son 10 yılda DergiPark'ta yayınlanmış olan “Türk Dünyası” konulu makalelerin bibliyometrik profili ortaya konulmuştur.

DergiPark Platformu

Türkiye'de yayınlanan akademik hakemli dergiler için 2014 yılından itibaren TÜBİTAK ULAKBİM, çatısı altında barındırma ve editoryal süreç yönetimi için elektronik ortam hizmeti sunulmaktadır. Başlangıçta DergiPark, Open Journal Systems (OJS) üzerinden hizmet vermeye başlamış, 2017'den itibaren yeni ve yerli bir dergi yönetim sistemi ULAKBİM Dergi Sistemleri (UDS) geliştirilerek hizmet vermeye devam etmiştir. Bu hizmeti ile DergiPark, ülkemizdeki ulusal akademik dergilerin standartlara uygun olarak gelişimine ve hem ulusal hem de uluslararası tanınırlığının artırılmasına önemli bir katkı sağlamaktadır. DergiPark, dergilerin işleyiş ve ilgili süreçlerine müdahale etmemekte kullanımları için önemli bir kolaylık olmak üzere onlara "teknik destek" sunmaktadır.

DergiPark 2021 yılına kadar bir yıllık arşivi olan ve Türkiye’de yayınlanan dergileri hiçbir ayırım yapmaksızın sürecine kabul etmekteyken 2021 sonrası (21.04.2021 tarihli ULAKBİM Yönetim Kurulu kararı) bir yıllık arşiv şartını kaldırmış olmakla birlikte, Hakemli Akademik Dergiler açık erişimli olmak koşuluyla yayıncısı sadece “Üniversite, Kamu, Dernek, Vakıf ve Meslek Odası” olan dergileri başvuru sürecine kabul etmektedir (dergipark.org.tr). Yayıncısı “Kişi” olan dergilerin TR Dizin/Wos/Scopus'ta dizinleniyor olması şartı aranmakta, yayıncısı “Özel” olan dergilerin ise başvurusu kabul edilmemektedir.

DergiPark platformunda yıllar itibarı ile 2013 yılında 100 adet, 2015 yılında 824 adet, 2020 yılında 2.015 adet ve 2022 yılında 2.261 adet dergi barındırılmıştır.

Yöntem

2023 yılı itibarı ile son 10 yılda DergiPark'ta yayınlanmış olan “Türk Dünyası” konulu makalelerin bibliyometrik profili ortaya konulmuştur. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi türü olan bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır.

Araştırma Soruları

Aşağıdaki sorular itibarı ile DergiPark platformunda yayınlanan makalelerin özellikleri ortaya konmaya çalışılmıştır;

ne kadarı Türk Dünyası ile ilgilidir?

Türk Dünyası konulu makalelerin ne kadarı Türk Dünyası turizmi ile ilgilidir?

söz konusu makalelerin özellikleri (yayın sahipliği, yayın yılı, kurumu gibi) nelerdir?

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evreni DergiPark'ta yayınlanan "Türk Dünyası" konulu makalelerden oluşmaktadır. Araştırmanın örneğini, 2023 yılı itibarı ile son 10 yılda DergiPark'ta yayınlanmış olan "Türk Dünyası" konulu toplam 238 oluşturmuştur. Tarama, makalelerin konu başlıkları ve anahtar kelimeleri kullanılarak yapılmıştır.

Veri Toplama Süreci

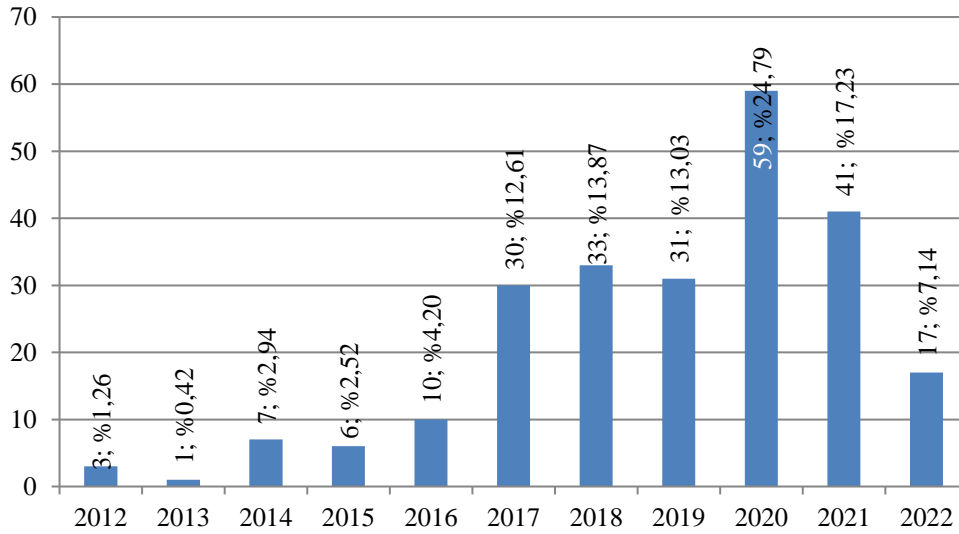
Araştırma sürecinde DergiPark platformunda yer alan toplam 238 makale bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmiştir. Dokümanların elde edilmesi DergiPark platformunda tamamen internet ortamında gerçekleştirilmiştir. Öncelikle, "Türk Dünyası" arama kelimesi ile tarama yapılarak bir listesi oluşturulmuştur. Daha sonra ilgili yayınlar "Turizm" arama kelimesi yapılarak incelenmiştir.

Elde edilen veriler, yazarlar, yazarların kurumları, yazarların ünvanları, yayın dili ve anahtar kelimeleri itibarı ile analiz edilmiştir. Ayrıca incelenen makalelere ait anahtar kelimeler içerisinde "Türk", "Türk Coğrafyaları" ve "Türk Dünyası Turizm Varlıkları" içeriği dikkate alınarak tarama yapılmış ve çıkan sonuçlar kavram yoğunluk haritaları yöntemi ile özetlenmiştir.

Verilerin Analizi ve Bulgular

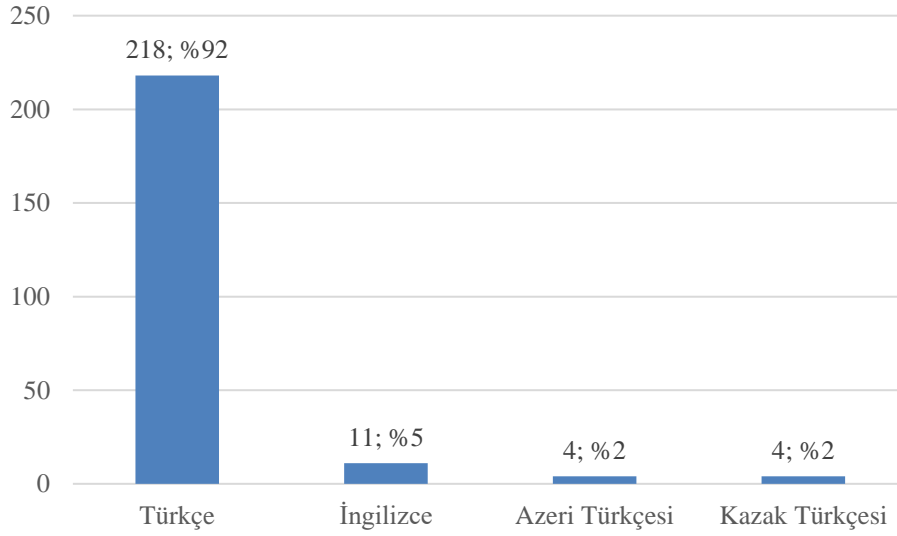
DergiPark bünyesinde 2012-2022 yılları arasında toplam 104 dergide 238 adet makale yayınlanmıştır. Elde edilen veriler, yazarlar, yazarların kurumları, yazarların ünvanları, yayın dili ve anahtar kelimeleri vb. itibarı ile analiz edilmiş ve grafikler halinde sunulmuştur. Ayrıca incelenen makalelere ait anahtar kelimeler içerisinde "Türk", "Türk Coğrafyaları" ve "Türk Dünyası Turizm Varlıkları" içeriği dikkate alınarak tarama yapılmış ve çıkan sonuçlara kavram yoğunluk haritaları yöntemi ile özetlenerek aşağıda yer verilmiştir. DergiPark platformunda yer alan dergilerde 2012 yılından itibaren çıkarılan makalelerin yıllara göre dağılımı Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1. Makalelerin Yayın Yıllarına Göre Dağılımı

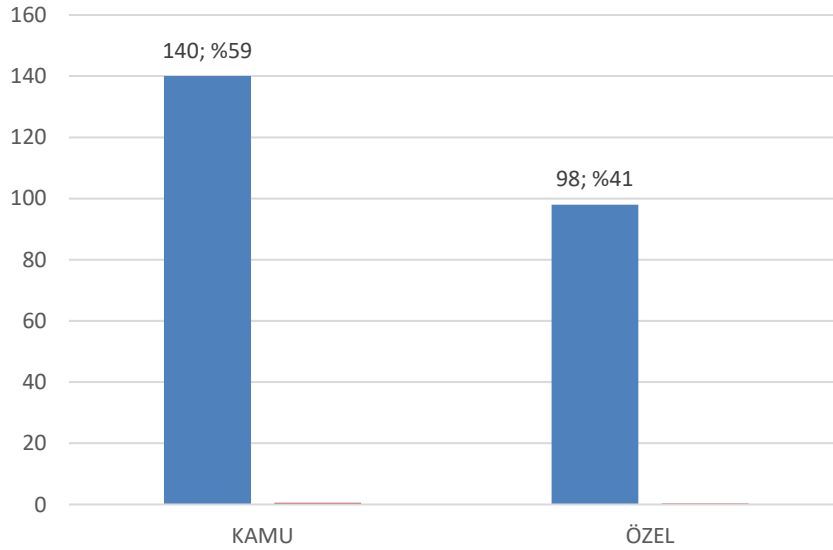
Yıllara göre makale sayılarında sola basık çan eğrisi şekli görünümü yer almaktadır. Makalelerin en çok 2017 ve 2021 yılları arasında tepe yaptığı görülmektedir. Bu dönemde toplam 194 makale yayınlanmıştır. En az makalenin yayınlanmış olduğu dönem 2012 ve 2016 yılları arası olmuştur. Bu dönemde toplam 27 adet makale yayınlanmıştır.

Dergilerde incelenen makalelerde yayın dili olarak Türkçe, İngilizce Azerbaycan ve Kazak Türkçesi kullanılmaktadır. İncelenen dönem içerisinde yayınlanan 237 makaleden 218'i Türkçe iken 11'i İngilizce, 4'ü Azerbaycani Türkçesi ve 4'ü de Kazak Türkçesidir.

Grafik 2. *Makalelerin Yayın Dillerine Göre Dağılımı*

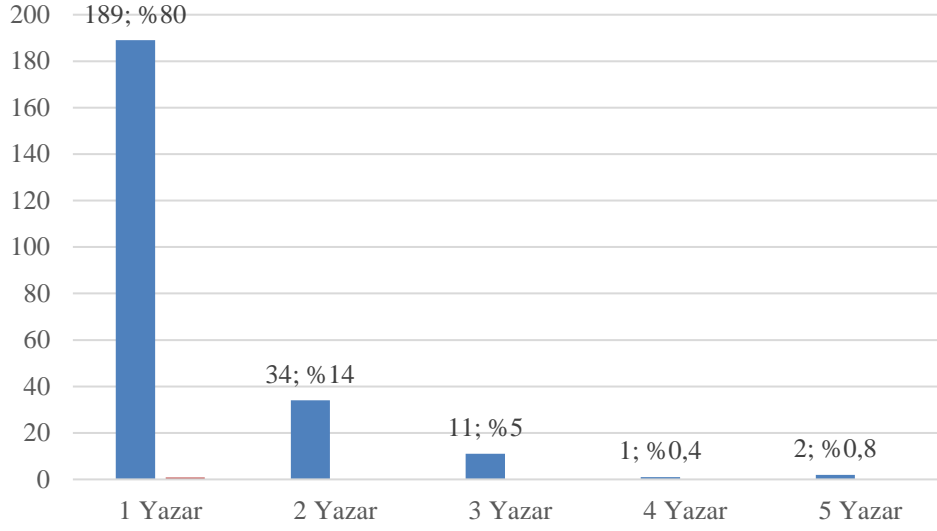
Bu kapsamda makalelerin %92'si Türkçe iken %5'i İngilizce, %2'si Azeri Türkçesi, %2'si de Kazak Türkçesidir. Makalelerde Türkçe dil kullanımının büyük çoğunlukta olması konuların "Türk Dünyası" olması ile ilgili olması ile açıklanabilir.

İncelenen makalelerin yayınlandığı dergilerin sahipliklerine göre dağılımı incelendiğinde kamu veya özel kuruluşlara ait dergilerden teşkil ettikleri görülmektedir.

Grafik 3. *Dergilerin Sahipliklerine Göre Dağılımı*

Sahiplik itibarı ile inceleme konusunda hem kamu hem de özel dergilerin ilgi duyduğunu söylemekle birlikte 140 makalenin kamuya ait dergilerde, 98 makalenin de özel dergilerde yer aldığı anlaşılmaktadır. Kamuya ait dergiler yaklaşık %60 orana sahiptir. Bununla birlikte hem kamu hem de özel dergilerin inceleme konusuna ilgi duydukları söylenebilir.

Dergilerde incelenen 237 makale 304 farklı yazar tarafından yazılmıştır. Makalelerin 189'ü tek yazarlı, 34'ü iki yazarlı, 11'ü üç yazarlı, 1'ü dört yazarlı ve 2'ü beş yazarlıdır.

Grafik 4. Makalelerin Yazar Sayılarına GÖre Dağılımı

Tek yazarlı makaleler toplam makalelerin %80'ini teşkil etmektedir. Daha sonra ise %34 ile iki yazarlı ve %5 ile de üç yazarlı makaleler gelmektedir. Dört yazarlı tek makale Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisinde, beş yazarlı iki makale ise Bilig Dergisi ve Gazi Akademik Bakış Dergisinde yayınlanmıştır.

DeriPark'ta incelenen dönem aralığında ve inceleme konusunda makalenin birinci yazarına ait olmak üzere toplam 102 farklı kuruma ait makale bulunmaktadır. Sadece bir üniversiteye ait en çok 15 makale yer almaktadır. Ege Üniversitesi (15 adet), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (11 adet) ve Gazi Üniversitesi (10 adet) olmak üzere 10 ve üzeri yayını bulunan toplam üç üniversite vardır. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Gazi Üniversitesi'nden gelişen bir üniversite olduğu dikkate alınırsa Gazi Üniversitesi'nin (21 adet) Türk Dünyası ile ilgili çalışmalarda önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Beş ve üzeri yayını bulunan toplam sekiz üniversite bulunmaktadır. Kastamonu Üniversitesi (8 adet), Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi (6 adet), Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi (5 adet), Karabük Üniversitesi (5 adet) ve Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi (5 adet) yayına sahiptirler.

Tablo 1. Yayınların Birinci Yazarlarının Kurumları İtibarı ile Yayın Sayıları

Kurum Adı	Makale Sayısı	Kurum Adı	Makale Sayısı
Ege Üniversitesi	15	Anadolu Üniversitesi	1
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	11	ANAS Tarih Enstitüsü	1
Gazi Üniversitesi	10	Ankara Kriz ve Siyaset Araştırmaları Merkezi	1
Kastamonu Üniversitesi	8	Avrasya Üniversitesi	1
Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi	6	Aydın Adnan Menderes Üniversitesi	1
Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi	5	Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı	1
Karabük Üniversitesi	5	Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	1
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	5	Bağdat Üniversitesi	1
Erciyes Üniversitesi	4	Baki Müzik Akademisi Azerbaycan	1
Dokuz Eylül Üniversitesi	4	Balkesir Üniversitesi	1
İstanbul Aydın Üniversitesi	4	Başkent Üniversitesi	1
Kırklareli Üniversitesi	4	Bayburt Üniversitesi	1
Marmara Üniversitesi	4	Bayışev	1
Pamukkale Üniversitesi	4	Celal Bayar Üniversitesi	1
Sakarya Üniversitesi	4	Cumhuriyet Üniversitesi	1
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	3	Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi	1
Atatürk Üniversitesi	3	Çukurova Üniversitesi	1
Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi	3	Denizli Mustafa Kaynak Anadolu Lisesi	1
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi	3	Dicle Üniversitesi	1
Fırat Üniversitesi	3	Dumlupınar Üniversitesi	1
Gaziantep Üniversitesi	3	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi	1
Hacettepe Üniversitesi	3	Erzincan Üniversitesi	1
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi	3	Erzurum Atatürk Üniversitesi	1
Sivas Cumhuriyet Üniversitesi	3	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi	1
Uşak Üniversitesi	3	Giresun Üniversitesi	1

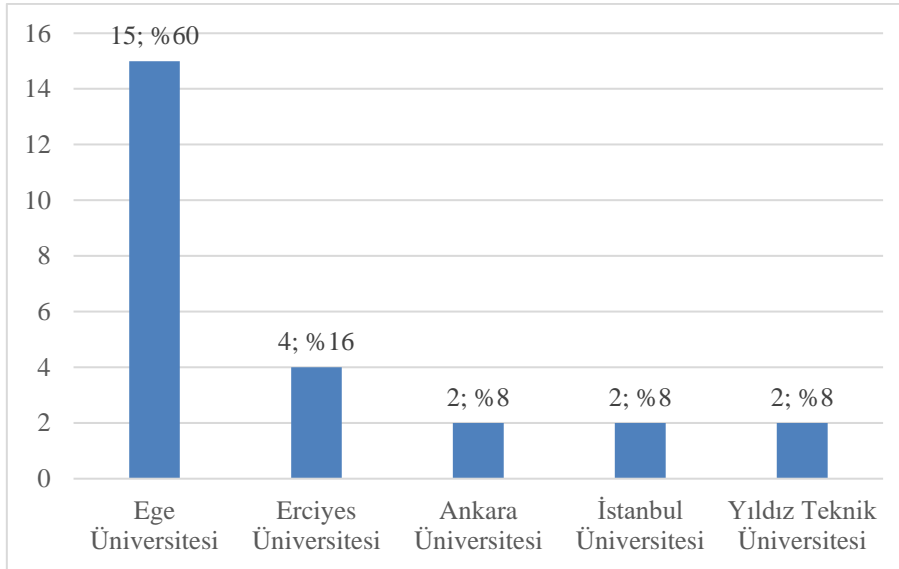
Tablo 1 Devamı. Yayınların Birinci Yazarlarının Kurumları İtibarı ile Yayın Sayıları

Kurum Adı	Makale Sayısı	Kurum Adı	Makale Sayısı
Afyon Kocatepe Üniversitesi	2	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1
Akdeniz Üniversitesi	2	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi	1
Ankara Üniversitesi	2	İstanbul Bilgi Üniversitesi	1
Ardahan Üniversitesi	2	İstanbul Gelişim Üniversitesi	1
Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi	2	İstanbul Okan Üniversitesi	1
Bursa Uludağ Üniversitesi	2	İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi	1
Çankırı Karatekin Üniversitesi	2	Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	1
Doğu Akdeniz Üniversitesi	2	Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi	1
Erzurum Teknik Üniversitesi	2	Karadeniz Teknik Üniversitesi	1
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi	2	Kazak Ulusal Kadın Pedagoji Üniversitesi	1
İstanbul Üniversitesi	2	Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi	1
Kafkas Üniversitesi	2	Kilis 7 Aralık Üniversitesi	1
Kırıkkale Üniversitesi	2	Kocaeli Üniversitesi	1
Leeds Üniversitesi	2	Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	1
Manisa Celal Bayar Üniversitesi	2	Milli Savunma Üniversitesi	1
Necmettin Erbakan Üniversitesi	2	Mimar Sinan Güzel sanatlar Üniversitesi	1
On dokuz Mayıs Üniversitesi	2	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi	1
Trakya Üniversitesi	2	Osman Gazi Üniversitesi	1
Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi	2	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	1
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	2	Samsun On dokuz Mayıs Üniversitesi	1
Yıldız Teknik Üniversitesi	2	Samsun Üniversitesi	1
Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi	2	Uludağ Üniversitesi	1
Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi	1	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	1
Adıyaman Üniversitesi	1	Yakın Doğu Üniversitesi	1
Aksaray Üniversitesi	1	Yeditepe Üniversitesi	1
Alaaddin Keykubat Üniversitesi	1	Yozgat Bozok Üniversitesi	1

Dokuz Eylül Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Kırklareli Üniversitesi, Marmara Üniversitesi, Pamukkale Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi her biri dörder yayın olmak üzere toplamda 28 adet yayınları bulunmaktadır. 11 üniversite üçer, 22 üniversite ise ikişer ve son olarak da 55 adet üniversite ve kurum birer adet yayına sahiptirler.

Araştırma Üniversiteleri itibarı ile beş üniversiteye ait dergilerde inceleme konusu makalenin birinci yazarına ait olmak üzere ilgili makalelerin yer aldığı görülmektedir.

Grafik 5. Yayınların Birinci Yazarlarının Kurumları İtibarı ile En Fazla Yayını Bulunan Araştırma Üniversiteleri

Toplam 12 Araştırma Üniversitesi içerisinde Ege Üniversitesi 15 adet, Erciyes Üniversitesi 4 adet, Ankara Üniversitesi 2 adet, İstanbul Üniversitesi 2 adet ve Yıldız Teknik Üniversitesi 2 adet olmak üzere toplamda 25 adet yayını yapmışlardır.

İnceleme yapılan 102 kuruma ait dergilerde toplam 14 yurtdışı kuruluşa ait yayın bulunmaktadır.

Tablo 2. Yayınların Birinci Yazarlarının Kurumları İtibarı ile En Fazla Yayını Bulunan Yurtdışı Kurumlar

Kurum Adı	Makale Sayısı	Kurum Adı	Makale Sayısı
Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi	5	Bağdat Üniversitesi	1
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi	5	Baki Müzik Akademisi Azerbaycan	1
Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi	2	Abay Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi	1
Doğu Akdeniz Üniversitesi	2	Kazak Ulusal Kadın Pedagoji Üniversitesi	1
Leeds Üniversitesi	2	Kıbrıs Uluslararası Üniversitesi	1
Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı	1	Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi	1
Azerbaycan Devlet Pedagoji Üniversitesi	1	Yakın Doğu Üniversitesi	1

Yurtdışı kurumlar arasında en fazla yayına sahip kurumlar arasında Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi (5 adet) ve Kırgız-Türkiye Manas Üniversitesi (5 adet) yer almaktadırlar. Her iki üniversite de beşer yayına sahiptirler. Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Leeds Üniversitesi her biri üçer yayın ile yer almaktadırlar.

İnceleme konusu makalelerin ilk yazarlarının ünvanları itibarı ile dağılımı incelenmiştir.

Tablo 3. Yayınların Birinci Yazarlarının Ünvanlarına Göre Dağılımı

Ünvan	Sayı	Ünvan	Sayı
Prof. Dr.	42	Doç. Dr.	39
Dr. Öğr. Üyesi	67	Öğr. Gör. Dr.	6
Dr.	23	Öğr. Gör.	72
Dr. Arş. Gör.	5	Arş. Gör.	18
Doktora Öğrencisi	8	Yüksek lisans öğrencisi	11
Lisans öğrencisi	3	Diğer	8
Toplam			237

Ünvanları itibarı ile ilgili dergilere en büyük katkının Öğr. Gör. (72 adet) ve Dr. Öğr. Üyesi (67 adet) ünvanlı bilim insanları tarafından yapıldığı görülmektedir. Daha sonra Prof. Dr. ve Doç. Dr. ünvanlı bilim insanlarının katkısı gelmektedir. Henüz Öğretim Üyesi olmamış Dr. Arş. Gör., Öğr. Gör. Dr., Dr., Öğr. Gör. ve Arş. Gör. ünvanlı bilim insanlarının katkı yaptıkları yayın sayısı yaklaşık olarak toplam yayın sayısının yarısını teşkil etmektedir (124 adet). Bu sayıya Dr. Öğr. Üyesi (67 adet) ünvanlı bilim insanlarını da eklediğimizde bu oran toplamın yaklaşık üçte ikisini teşkil etmektedir (190/230). Bu sonucun ortaya çıkmış olması söz konusu ünvanlı bilim insanlarının kariyerlerinde atama ve yükselme motivasyonlarının güçlü olmasının etkili olması ile açıklanması mümkündür. Öte yandan öğrencilerin de ilgili akademik çalışmalara yayınları ile (22 adet) önemli ölçüde katkı yaptıkları görülmektedir.

İncelenen makalelere ait anahtar kelimeler içerisinde “Türk” içeriği dikkate alınarak yapılan taramaya ilişkin sonuçlar Şekil 1’de gösterilmiştir.

Şekil 1. Anahtar Kelime (Türk) Yoğunluk Haritası

İlgili makalelerin anahtar kelimelerinde “Türk” içeriği dikkate alındığında “Türk Dünyası” kelimesinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. En çok dikkati çeken kelimeler arasında “Türk Cumhuriyetleri”, Türk Kültürü”, “Türk Konseyi” ve “Türk Dünyası Öğrencileri” yer almaktadır. Söz konusu kelimelerin yoğunlukları DergiPark’ta yer alan makalelerde ilgili konuların yoğun olarak çalışıldığını ifade etmektedir.

İncelenen makalelere ait anahtar kelimeler içerisinde “Türk Coğrafyaları” içeriği dikkate alınarak yapılan taramaya ilişkin sonuçlar Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2. Anahtar Kelime (Türk Coğrafyaları) Yoğunluk Haritası

İlgili makalelerin anahtar kelimelerinde “Türk Coğrafyaları” içeriği dikkate alındığında “Azerbaycan” kelimesinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. En çok dikkati çeken kelimeler arasında “Kazakistan”, “Türkiye”, “Kırgızistan” ve “Kırım” yer almaktadır. Söz konusu kelimelerin yoğunlukları DergiPark’ta yer alan makalelerde Türk Dünyasından ilgili coğrafyaların yoğun olarak çalışıldığını ifade etmektedir. En çok yoğunluğa sahip olan üç ülkede hem Türkiye ve ilgili ülke resmi işbirliği ile hem de özel ilişkilere dayalı olarak kurulmuş olan üniversitelerin ve bu üniversitelerde görevli bilim insanları ve öğrencilerinin yaptıkları akademik çalışmaların bulunmasının etkili olduğu düşünülebilir.

İncelenen makalelere ait anahtar kelimeler içerisinde “Turizm Varlıkları” içeriği dikkate alınarak yapılan taramaya ilişkin sonuçlar Şekil 3’de gösterilmiştir.

Şekil 3. Anahtar Kelime (Turizm Varlıkları) Yoğunluk Haritası

İlgili makalelerin anahtar kelimelerinde “Turizm Varlıkları” içeriği dikkate alındığında Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarından biri olan “Destan” kelimesinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Türk Dünyasının en doğusundan en batısına destanlar büyük çeşitlilik ve köklü bir miras olma özelliği taşımaktadır. En çok dikkati çeken kelimeler arasında “Dede Korkut”, “Türk Kültürü”, “Turizm”, “Gelenek”, “Anıt” ve “Kurt” yer almaktadır. Söz konusu kelimelerin yoğunlukları DergiPark’ta yer alan makalelerde Türk Dünyasından ilgili turizm varlıklarının yoğun olarak çalışıldığını ifade etmektedir. En çok yoğunluğa sahip olan kelimelerin ortak özellikleri her birinin Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarından meydana geliyor olmalarıdır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yapılan Bibliyometrik Analiz sonucunda elde edilen veriler, grafik, tablo ve kavram yoğunluk haritaları yöntemleri ile incelenmiş, yorumlanmış ve aşağıdaki sonuçlara varılmıştır.

DergiPark’ta en çok makale toplam 194 adet olmak üzere 2017 ve 2021 yılları arasında ve en az makale toplam 27 adet olmak üzere 2012 ve 2016 yılları arasında yayınlanmıştır. Yayınlanan makalelerde yayın dili olarak Türkçe, İngilizce Azerbaycan ve Kazak Türkçesi kullanılmaktadır. Uluslar arası alanlardaki siyasal,

sosyal ve ekonomik gelişmelerin oluşturduğu algı etkisinin artması ve COVID-19 gibi küresel gelişmelerin konu ile ilgili akademik çalışmalarda artışta etkili olmuş olabileceği düşünülebilir.

Makalelerin yayınlandığı dergilerin sahipliklerine göre dağılımı incelendiğinde, kamu veya özel kuruluşlara ait dergilerden oluştuğu görülmektedir. Sahiplik itibarı ile hem kamu hem de özel dergilerin inceleme konusuna ilgi duyduklarını söylemekle birlikte kamuya ait dergiler toplam içinde yaklaşık %60 orana sahiptir.

Dergilerde incelenen 237 makale 304 farklı yazar tarafından yazılmıştır. Makalelerin büyük çoğunluğu tek yazarlı çalışmalardan meydana gelmektedir. Tek yazarlı makaleler toplam makalelerin %80'ini teşkil etmektedir.

DergiPark'ta incelenen dönem aralığında ve inceleme konusunda makalenin birinci yazarına ait olmak üzere toplam 102 farklı kuruma ait makale yer almaktadır. Sadece bir üniversiteye ait en çok 15 makale bulunmaktadır. Ege Üniversitesi (15 adet), Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi (11 adet) ve Gazi Üniversitesi (10 adet) olmak üzere 10 ve üzeri yayını bulunan toplam üç üniversite vardır. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi'nin Gazi Üniversitesi'nden gelişen bir üniversite olduğu dikkate alınırđa Gazi Üniversitesi'nin (21 adet) Türk Dünyası ile ilgili çalışmalara önemli bir katkı sağladığı söylenebilir. Araştırma Üniversiteleri itibarı ile beş üniversiteye ait dergilerde inceleme konusu makalenin birinci yazarına ait olmak üzere ilgili makalelerin yer aldığı görülmektedir. Toplam 12 Araştırma Üniversitesi içerisinde Ege Üniversitesi 15 adet, Erciyes Üniversitesi 4 adet, Ankara Üniversitesi 2 adet, İstanbul Üniversitesi 2 adet ve Yıldız Teknik Üniversitesi 2 adet olmak üzere toplamda 25 adet yayın yapmışlardır.

İnceleme yapılan 102 kuruma ait dergilerde toplam 14 yurtdışı kuruluşa ait yayın bulunmaktadır. Yurtdışı kurumlar arasında en fazla yayına sahip kurumlar arasında Ahmet Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi (5 adet) ve Kırgız-Türkiye Manas Üniversitesi (5 adet) yer almaktadırlar. Her iki üniversite de beşer yayına sahiptirler. Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Doğu Akdeniz Üniversitesi ve Leeds Üniversitesi her biri üçer yayın ile yer almaktadırlar.

Ünvanları itibarı ile ilgili dergilere en büyük katkının Öğr. Gör. (72 adet) ve Dr. Öğr. Üyesi (67 adet) ünvanlı bilim insanları tarafından yapıldığı görülmektedir. Daha sonra Prof. Dr. ve Doç. Dr. ünvanlı bilim insanlarının katkısı gelmektedir. Henüz Öğretim Üyesi olmamış Dr. Arş. Gör., Öğr. Gör. Dr., Dr., Öğr. Gör. ve Arş. Gör. ünvanlı bilim insanlarının katkı yaptıkları yayın sayısı yaklaşık olarak toplam yayın sayısının yarısını teşkil etmektedir (124 adet). Bu sayıya Dr. Öğr. Üyesi (67 adet) ünvanlı bilim insanlarını da eklediğimizde bu oran toplamın yaklaşık üçte ikisini teşkil etmektedir (190/230). Bu sonucun ortaya çıkmış olmasının söz konusu ünvanlı bilim insanlarının kariyerlerinde atama ve yükselme motivasyonlarının güçlü olmasının etkili olması ile açıklanması mümkündür. Öte yandan, öğrencilerin de ilgili akademik çalışmalara yayınları ile (22 adet) önemli ölçüde katkı yaptıkları görülmektedir.

İncelenen makalelere ait anahtar kelimeler içerisinde "Türk", "Türk Coğrafyaları" ve "Türk Dünyası Turizm Varlıkları" içeriği dikkate alınarak tarama yapılmış ve çıkan sonuçlar kavram yoğunluk haritaları yöntemi ile özetlenmiştir. İlgili makalelerin anahtar kelimelerinde "Türk" içeriği dikkate alındığında "Türk Dünyası" kelimesinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. En çok dikkati çeken kelimeler arasında "Türk Cumhuriyetleri", "Türk Kültürü", "Türk Konseyi" ve "Türk Dünyası Öğrencileri" yer almaktadır. İlgili makalelerin anahtar kelimelerinde "Türk Coğrafyaları" içeriği dikkate alındığında "Azerbaycan" kelimesinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. En çok dikkati çeken kelimeler arasında "Kazakistan", "Türkiye", "Kırgızistan" ve "Kırım" yer almaktadır. Söz konusu kelimelerin yoğunlukları DergiPark'ta yer alan makalelerde Türk Dünyasından ilgili coğrafyaların yoğun olarak çalışıldığını ifade etmektedir. En çok yoğunluğa sahip olan üç ülkede hem Türkiye'deki hem de ilgili ülkelerin resmi işbirliği ile özel ilişkilere dayalı olarak kurulmuş olan üniversitelerin ve bu üniversitelerde görevli bilim insanlarının ve öğrencilerinin yaptıkları akademik çalışmaların bulunmasının etkili olduğu düşünülebilir. İlgili makalelerin anahtar kelimelerinde "Türk Dünyası Turizm Varlıkları" içeriği dikkate alındığında Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarından biri olan "Destan" kelimesinin yoğunlukta olduğu görülmektedir. Türk Dünyasının en doğusundan en batısına destanlar büyük çeşitlilik ve köklü bir miras olma özelliği taşımaktadır. En çok dikkati çeken kelimeler arasında "Dede Korkut", "Türk Kültürü", "Turizm", "Gelenek", "Anıt" ve "Kurt" yer almaktadır. Söz konusu kelimelerin yoğunlukları DergiPark'ta yer alan makalelerde Türk Dünyasından ilgili turizm varlıklarının yoğun olarak çalışıldığını ifade etmektedir. En çok yoğunluğa sahip olan kelimelerin ortak özellikleri, her birinin Somut Olmayan Kültürel Miras unsurlarından meydana geliyor olmalarıdır.

DergiPark'ta yer alan makalelerin son 10 yıl sürecinde incelenmiş olması çalışmanın zaman sınırlılığını oluşturmaktadır. “Türk Dünyası” anahtar kelimesi ile arama yapılmış olması da kavramsal sınırlılık oluşturmuştur. Ayrıca DergiPark platformu haricinde farklı platformlar ve indekslerde yer alan dergiler de de tarama yapmak mümkündür. Gelecekte yapılacak çalışmalarda hem yıl itibarı ile hem de kavram itibarı ile farklı araştırmalar yapılabilir. Bununla birlikte, “Türk Dünyası” içerikli çalışmaların Yüksek Lisans ve Doktora Tezi şeklinde çalışılmasının alan yazına daha büyük katkılar sağlayacağı muhakkaktır. Söz konusu çalışmaların sonuçlarının karşılaştırılması ve yorumlanması Türk Dünyası çalışmalarına yeni ufuklar açabilecektir.

Etik Beyan

“DergiPark'ta Yayınlanan Türk Dünyası İçerikli Makalelerin Bibliyometrik Analizi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma için Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Bu yayında makaleyi hazırlayan araştırmacıların yayına katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Bu yayında makaleyi hazırlayan araştırmacıların araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla yaşanabilecek herhangi bir çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Acar, N. (2023). Animasyon konulu makalelerin bibliyometrik analizi: Dergipark örneği. Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi, 13(2), 1153-1165.
- Al, U. ve Tonta, Y. (2004). Atf analizi: Hacettepe Üniversitesi kütüphanecilik bölümü tezlerinde atf yapılan kaynaklar, Bilgi Dünyası, Cilt: 5, Sayı: 1, 19-47.
- Alexander, J. C ve Mabry, R. H. (1994). Relative significance of journals, authors and articles cited in financial research, The Journal of Finance, Cilt: 49, Sayı: 2, 697-712.
- Balogun J. A. (2023). Health research in nigeri a bibliometric analysis, Palgrave McMillan, USA.
- Bernatović, I., Gomezel, A. S. ve Černe, M. (2022). Mapping the knowledge-hiding field and its future prospects: a bibliometric co-citation, co-word, and coupling analysis, Knowledge Management Research & Practice, 20:3, 394-409
- Birinci, H. G.(2008), Turkish Journal of Chemistry' nin bibliyometrik analizi, Bilgi Dünyası, Cilt: 9, Sayı: 2, 348-369.
- Bota-Avram, C. (2023). Science mapping of digital transformation in business a bibliometric analysis and research outlook, Springer, Switzerland.
- Broadus, R. N. (1987). Toward a definition of “bibliometrics”. Scientometrics, 12(5-6), 373–379.
- Çalhan, H., Tüfek, H., Irk, N. ve Tantalkaya Z. (2022). Turizm dergilerinde yayınlanan “Kariyer” başlıklı makalelerin bibliyometrik profili, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 2022, 10 (3), 2490-2514.
- Çalhan, H. ve Celil Ç. (2019). Uluslararası indekslerce taranan kış turizmi başlıklı makalelerin bibliyometrik analizi , 1. Uluslararası Kış Turizmi Kongresi Bildiriler Kitabı, 19-21 Aralık 2019 – Erzurum/TÜRKİYE, 2-12.
- Çapa, M. (2019). Sovyetler Birliği'nin dağılması: Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık sürecinde Türkiye-Kazakistan münasebetleri, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 9 (17), 1-23
- Çatı, K. ve Öcel, Y. (2018). Türkiye’de pazarlama ile ilgili yayınlanan makalelerin bibliyometrik incelenmesi, İşletme Araştırmaları Dergisi Journal of Business Research-Turk 10/3 (2018), 508-519.
- Çelik, O. ve Canoğlu, M. (2019). Ulakbim veri tabanında sürdürülebilir ve çevreci pazarlama konusunda yayınlanmış makalelerin bibliyometrik analizi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:28 Sayı:3, 25-36.
- Çiçek, D. ve Kozak, N. (2012). Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi'nde yayımlanan hakem denetimli makalelerin bibliyometrik profili . Türk Kütüphaneciliği, 26 (4), 734-756.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines, Journal of Business Research,133, 285-296.
- Erkan, İ. (2020). Dijital pazarlamanın dünü, bugünü, geleceği: bibliyometrik bir analiz, Akademik Hassasiyetler, 7 (13), 149-168.
- Evren, S. ve Kozak, N. (2014). Bibliometric analysis of tourism and hospitality related articles published in Turkey”. Anatolia, 25 (1), 61-80.
- Eryaşar, M., ve Gönüllüoğlu, S. (2021). Pazarlama alanında yapılan dürtme konulu çalışmaların bibliyometrik analizi, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6 (1), 164-178.
- Hall, C. M. (2011). Publish and perish? bibliometric analysis, Journal Ranking and the Assessment of Research Quality in Tourism”. Tourism Management, 32(1), 16-27.

- Karaboğa, E.N.C. (2021). Pazarlamada 'Marka Aşkı' kavramının bibliyometrik analizi: alışmalar ve eğilimler, Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 19, 2021, 49-61.
- Khan, A., Hassan, M. K., Paltrinieri, A., Dreassi, A., Bahoo, S. (2020). A bibliometric review of takaful literatüre, International Review of Economics & Finance, 69, 389-405.
- Khanra, S., Dhir, A., Parida, V., Kohtamki, M. (2021). Servitization research: A review and bibliometric analysis of past achievements and future promises, Journal of Business Research, 131, 151-166.
- Ko, E. ve Boz, H. (2014), Triangulation in tourism research: A bibliometric study of top three tourism journals, Tourism Management Perspectives, 12, 9-14.
- Kozak N. (1995), Türkiye'de yayımlanan Turizm konulu makaleler üzerine bir inceleme, Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi, 6(1), 62-72.
- Kseoğlu, M. A., şehitoglu, Y., Ross, G. ve Parnell, J. A. (2016). The evolution of business ethics research in the realm of Tourism and Hospitality, International Journal of Contemporary Hospitality Management, 28(8), 598-1621.
- Kumar, S., ve Kumar, S. (2005). A bibliometric study of the Journal of oilseeds research, since 1993-2001. SRELS Journal of Information Management, 42(3), 305-334.
- Özel, . H. ve Kozak, N. (2012). Turizm Pazarlaması alanının bibliyometrik profili (2000-2010) ve bir atıf analizi alışması, Türk Kütüphaneciliği Dergisi, Cilt: 26, Sayı: 4, 715-733.
- zkan, U. B. (2022). Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi, Pegem Akademi Yayınları, 5. Baskı, Ankara.
- Phene, A. ve Stephen G. (1998). The stature of the journal of international business studies, Journal of International Business Studies, Cilt: 29, Sayı: 3, 621-632.
- Polat, S. (2020), "Sosyoekonomi Dergisinde yayımlanan makalelerin bibliyometrik analizi: 2005-2019 dönemi", Sosyoekonomi, 28(45), 281-300.
- Samiee, S. ve Chabowski, B.R. (2012). Knowledge structure in international marketing: A multi-method bibliometric analysis, Journal of the Academy of Marketing Science, Cilt: 40, Sayı: 2, 364-386.
- şakar, G. D. ve Cerit, A. G. (2013). Uluslararası alan indekslerinde Türkiye pazarlama yazını: bibliyometrik analizler ve nitel bir araştırma", Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 27, Sayı: 4, 37-62.
- Tokmak, C., Doğantekin, A. ve Kılıç, İ. (2018). A bibliometric analysis on sustainable tourism studies: A review of 8 years (2010-2017), Turizm Akademik Dergisi, 5 (2), 63-72.
- Wang, X., Xu, Z., Qin, Y., Skare, M. (2021). Service networks for sustainable business: a dynamic evolution analysis over half a century. Journal of Business Research, 136, 543-557.
- Yalçın, H. (2010). Milli Folklor Dergisinin bibliyometrik profili, Milli Folklor Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 85, 205-211.
- Zeren, D.ve Kaya N. (2020). Dijital Pazarlama: Ulusal yazının bibliyometrik analizi, ağ niversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 17 (1), 35-52.

EXTENDED ABSTRACT

In this study, it is aimed to profile the academic studies in the DergiPark platform in the content of "Turkish World". A large number of articles are published on the DergiPark platform every year. I wonder how many of these publications are related to the Turkish World, which authors and institutions are interested in the subject of the Turkish World, and what are the characteristics of these publications? intended to answer questions. As a matter of fact, it has been tried to put forward a view to reveal the interest of Turkish academia to the Turkish World. For this purpose, the bibliometric profile of the articles on "Turkish World" published in DergiPark in the last 10 years as of 2023 has been revealed. During the research process, a total of 238 articles on the DergiPark platform were analyzed using the bibliometric analysis method. The universe of the research consists of articles on "Turkish World" published in DergiPark. As of 2023, a total of 238 articles on the DergiPark platform were examined with a full count. The examination of the related articles was carried out in five stages: accessing the documents, checking the originality of the documents, understanding the documents, analyzing the data, and using the data (Yıldırım & şimşek, 2005: 193). Obtaining the documents was done on the DergiPark platform entirely on the internet. The search was made using the titles and keywords of the articles. The obtained data includes the authors, the institutions of the authors, the titles of the authors, the language of the publication and their keywords, etc. analyzed in terms of In addition, the keywords of the examined articles were searched by taking into account the content of "Turkish", "Turkish Geographies" and "Tourism Assets of the Turkish World" and the results were summarized by clouding method. The data obtained as a result of the Bibliometric Analysis were analyzed and interpreted with graphics, tables and clouding methods and the following conclusions were reached. The most articles were published in DergiPark, 194 in total, between 2017 and 2021. At least 27 articles were published between 2012 and 2016, with a total of 27 articles. In the published articles, Turkish, English, Azerbaijani and Kazakh Turkish are used as publication languages. When the distribution of the examined articles according to the ownership of the journals in which they are published is examined, it is seen that they are composed of journals belonging to public or private institutions. In terms of ownership, both public and private journals say that they are interested in the subject of review, while public journals have a rate of

approximately 60% in the total. The 237 articles reviewed in the journals were written by 304 different authors. Most of the articles consist of single-authored studies. Single-authored articles constitute 80% of the total articles. Among the keywords of the examined articles, the content of "Turkish", "Turkish Geographies" and "Tourism Assets" was scanned and the results were summarized by clouding method. Considering the "Turkish" content in the keywords of the related articles, it is seen that the word "Turkish World" is concentrated. Among the most striking words are "Turkic Republics", "Turkish Culture", "Turkic Council" and "Turkic World Students". Considering the content of "Turkish Geographies" in the keywords of the related articles, it is seen that the word "Azerbaijan" is concentrated. Among the most striking words are "Kazakhstan", "Turkey", "Kyrgyzstan" and "Crimea". The density of the words in question indicates that the related geographies from the Turkish World are studied intensively in the articles in DergiPark. In the three countries with the highest density, it can be thought that it is effective to find the academic studies of the universities in Turkey, which were established based on official cooperation of the relevant countries and private relations, and the scientists and students working in these universities. Considering the content of "Tourism Assets" in the keywords of the related articles, it is seen that the word "Epic", which is one of the Intangible Cultural Heritage elements, is concentrated. From the easternmost to the westernmost part of the Turkish World, epics are of great diversity and a deep-rooted heritage. Among the most striking words are "Dede Korkut", "Turkish Culture", "Tourism", "Tradition", "Monument" and "Wolf". The density of the words in question indicates that the related tourism assets from the Turkish World are studied intensively in the articles in DergiPark. The common features of the words with the highest density are that they each consist of Intangible Cultural Heritage elements.

Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik-Siyasal Potansiyeli ve Teşkilatın Geleceğine Dair Öngörüler

Yusuf ÇINAR¹ ve Yılmaz Ulvi UZUN²

Öz

Türk Devletleri Teşkilatı bilindiği üzere daha önce literatürde; Türk Konseyi veya Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi olarak yer almış olup, günümüzde ise isim olarak son halini Türk Devletleri Teşkilatı olarak almıştır. Türk devletleri Teşkilatı; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkiye'nin üye, Macaristan, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Türkmenistan'ın gözlemci ülkeler statüsünde yer aldığı ve Türk devletlerinin oluşturduğu bir uluslararası kuruluş olarak ortaya çıktığı bilinmektedir. Teşkilatın ortak amacı; Türk dillerini konuşan ülkeler arasında kapsamlı işbirliklerini teşvik etmek ve bu işbirliklerini geliştirmek şeklinde belirlenmiş olmakla birlikte günümüzün uluslararası siyasi ve ekonomik konjonktürel gelişmeleri de bölgede güçlü bir uluslararası işbirliğinin kurulmasını önemli bir ihtiyaç haline getirmiştir. Bu çalışmamızda; Türk Devletleri Teşkilatının geçmişten günümüze kadar yaşamış olduğu tarihsel süreç ile Teşkilatın küresel ekonomik ve küresel siyasi potansiyeli detaylı bir şekilde ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Ayrıca teşkilatın güçlü yönleri, zayıf yönleri ve yararlanabileceği fırsatlar ile karşılaşabileceği olası tehdit unsurları swot analizi ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunun yanında çalışmada Teşkilatın geleceğine dair öngörülerde açıklanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk Devletleri Teşkilatı, Ekonomik Potansiyeli, Siyasal Potansiyeli, Geleceğe Dair Öngörüler, Swot Analizi

The Organization of Turkish States from a Rooted Past to a Strong Future: Its Global Economic-Political Potential and Predictions for the Future of the Organization

Abstract

As it is known, the Organization of Turkish States was previously mentioned in the literature; It went on to become as the Turkic Council or the Cooperation Council of Turkic Speaking Countries, and today it has taken its final name as the Organization of Turkic States. Organization of Turkish States; It is known that Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkey are members, Hungary, the Turkish Republic of Northern Cyprus and Turkmenistan have the status of observer countries and it has emerged as an international organization formed by the Turkish states. The common purpose of the organization; although it is determined to encourage and develop comprehensive cooperation between Turkic speaking countries, today's international political and economic cyclical developments have made the establishment of a strong international cooperation in the region an important need. Therefore, the Organization of Turkish States, which analyzes this situation very well, can say that this important power, which they have taken from the common rooted past, has turned into a global power with confident steps and important strategic cooperation agreements. In this study; the historical process of the Organization of Turkish States from past to present and the global economic and global political potential of the Organization have been discussed in detail and tried to be explained. In addition, the strengths, weaknesses, opportunities that the organization can benefit from, and possible threat factors that it may encounter are tried to be revealed by SWOT analysis. In addition, in the study, the predictions about the future of the Organization were tried to be explained.

Key Words: Organization of Turkish States, Economic Potential, Political Potential, Forecasts for the Future, Swot Analysis

Atf İçin / Please Cite As:

Çınar, Y. ve Uzun, Y. U. (2023). Köklü geçmişten güçlü geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel ekonomik-siyasal potansiyeli ve teşkilatın geleceğine dair öngörüler. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 141-156. doi:10.33206/mjss.1296831

Geliş Tarihi / Received Date: 13.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 22.07.2023

¹ Doç. Dr. - Batman Üniversitesi, İ.İ.B.F., yusuf.cinar@batman.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0008-1985

² Dr. Öğr. Üyesi - Bitlis Eren Üniversitesi, İ.İ.B.F., yuzun@beu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-6428-4167

Giriş

Son dönemlerde küresel ilişkilere ve olaylara yön veren başat güçler arasında, uluslararası örgütlerin veya uluslararası teşkilatların küresel sistemde etki alanlarını ve belirleyicilik özelliklerini arttırdıkları görülmektedir. Uluslararası örgütler; bölgesel ve uluslararası düzeyde istikrarın, refahın, barışın, huzurun ve güvenliğin sağlanması için kilit rol oynamaktadır. Diğer taraftan ise uluslararası örgüt paydaşları örgüte üye olan ülkelerin çıkar ve menfaatlerini en yüksek seviyelere taşımayı hedeflemektedirler (Aydilek, 2022). Bu bağlamda son dönemlerde Avrasya bölgesinde görülen etkili uluslararası güç örgütlerinden birisi olarak Türk Devletleri Teşkilatı'nın karşımıza çıktığı söylenebilir.

“Türk Devletleri Teşkilatı” Sovyetlerin dağılması ile birlikte bağımsızlıklarını ilan eden Türk devletlerinin, ilk olarak 1992 yılında Türkiye’de gerçekleştirdikleri Birinci Zirve toplantısının sonucunda temeli atılmış bir birlikdir. Türk Devletleri Teşkilatı (eski adıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi - Türk Konseyi), Türk Devletleri arasında kapsamlı işbirliğini teşvik etmek amacı ile uluslararası bir örgüt olarak 2009 yılında kurulmuştur. Fakat Türk Devletlerinde örgüt isminin karşılığı bulunmadığı için ortak dil olarak birliğe Teşkilat ismi verilmiştir. Devamında ise 2021 yılında Türkiye’de gerçekleştirilen toplantı ile birliğin adı, tüm Türk devletlerini kapsamaya ve küresel konjonktürde birliğin adının daha etkili olması amacı ile “Türk Devletleri Teşkilatı” olarak değiştirilerek birliğe isim olarak son hali verilmiştir.

Türk Devletleri Teşkilatı (TDT)'nin kuruluşundan günümüze kadar geçen zaman içerisinde örgüte üye olan Türk devletlerinin köklü ve zengin ortak geçmişlerinden almış oldukları etkili güç kapasiteleri bu çalışmada analiz edilmiştir. Nitekim TDT'nin günümüzde ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik önemi başta olmak üzere; eğitim, siyasi ve askeri alanlar gibi daha birçok alanda uluslararası politikada yeni bir denge unsuru olarak adından söz ettirebilecek potansiyele sahip olduğu söylenebilir (Topsakal ve Zengin 2023).

TDT'nin küresel ekonomik potansiyeli ve buna bağlı olarak etki alanını gün geçtikçe arttırdığı iddia edilebilir. Özellikle son dönemlerde küresel ekonomide yaşanan enerji kaynaklı enflasyon ve ekonomik istikrarsızlar kapitalizmin yeni pazar arayışına hız vermiştir. Buradan hareketle TDT'nin ekonomik kapasitesi sadece bölgesel istikrar açısından değil küresel istikrar açısından da önem arz etmeye devam etmektedir. Asya Soğuk Savaş Sonrasında bölgeselleşme girişimleri bağlamında çok sayıda girişimi tecrübe etmiştir. Bölgesel bir ekonomik işbirliği örgütü olan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü (KEİÖ), Türkiye'nin öncülüğünde 25 Haziran 1992 tarihinde düzenlenen İstanbul Zirvesi ile kurulmuş olsa da bölge ülkelerinin kendi aralarında işbirliğini önleyici rekabet anlayışlarının bir sonucu KEİÖ’de istenilen verimliliği sağlamadığı söylenebilir. Bölgeselleşme tecrübeleri açısından üye ülkelerin kendi içerisinde çözebilmelerinin örgütün yaşaması ve verimli olması bağlamında önem arz ettiği belirtilebilir. Bu bağlamda örgüt üyeleri arasında “uyumunun” yukarıda belirtilen sebepler yönünden yani örgütün yaşayabilmesi açısından önemli olduğu tespiti yapılabilir.

Bölgeselleşme örneği bağlamında diğer bir örgüt ise Bağımsız Devletler Topluluğu’dur (BDT). Rusya'nın bölge ve dünya siyasetindeki konumunu koruyabilmek ve güçlendirebilmek için BDT hayata geçirilmiştir. Sovyetler Birliği'nde yer almış olan 15 devletin 11'inin katılımı ile aynı yılın Aralık ayında kurulmuştur. Kuruluş aşamasından itibaren Rusya'nın BDT üyelerini kendi “yaşam sahası”nın doğal bir parçası gibi görmesi BDT üyelerinin bağımsızlığını gölgelemiştir denebilir. Gürcistan, 2008 yılında Rusya ile Güney Osetya’da karşı karşıya gelmesi ve akabinde Ukrayna, Kırım’ın Rusya tarafından işgal edilmesi neticesinde BDT’den ayrılmışlardır (Omelicheva ve Zubyska, 2012). Buradan anlaşılacağı gibi Asya’da bölgeselleşme girişimlerinin bir ülkenin çabası ile yürütülmesinin güç olduğu iddia edilebilir. Başka bir açıdan “kültürel, ekonomik, siyasi” kan uyumu olan ülkelerin birlikte karar alma sürecinde daha başarılı olabileceği vurgulanabilir. Nitekim TDT üyelerinin ortak bir kültürel birikimi paylaşması, bütün üyelerin işbirliğinin yürütülmesi halinde sürdürülebilir ekonomik işbirliğine yatkın olması ve önceliğin siyasi sonuçlara bağlanmaması TDT’yi diğer bölgesel girişimlerden ayırmaktadır. Buna ilaveten TDT'nin zirve ve toplantı süreçlerinin karar alma süreçlerinde etkili olması üye ülkelerin daha katılımcı olmasına olanak sağlamaktadır. Bu durum TDT'nin şu anki şartlar göz önüne alındığında sürdürülebilir bir işbirliği örneği olmaya aday olduğu söylenebilir. Fakat Asya'nın stratejik kültüründe işbirliği olmasına rağmen pratikte çatışmanın daha ağır basması TDT'nin gelecekte yaşayabileceği problemlere karşı hazırlıklı olması gerektiğini ortaya koymaktadır. Nitekim Asya’da Çin’in, Rusya ve körfez ülkeleri arasında etki alanı kurma çabalarının bölge ülkelerinin özerk hareket etme alanını sınırlamasına sebep olduğu söylenebilir. Türkiye açısından bu dezavantajlar kültürel ve dinsel bağlar sebebiyle avantaja dönüşebilmektedir (Almızan, 2022). Fakat Türkiye'nin bu avantajları kullanırken irredentist bir bakış açısı ile konuya yaklaşmadığının altını çizmek gerekebilir. Zira

ekonomik kültürel amaçları olan bir strateji ile gelişmeleri takip ettiği söylenebilir. Başka bir ifade ile Asya’da işbirliği fikirlerinin siyasi tabanlı veya askeri bakış aası ile yrmediğinin en bariz rneği BDT’dir.

TDT’nin vizyon belgeleri değerlendirildiğinde kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri konulara “merdivenleme” stratejisi ile planlı ve aşamalı bir şekilde yaklaştığı söylenebilir. Genel olarak merdivenleme iktisadi bir kavram olarak, yatırımları bilinçli şekilde planlayarak, önceden belirlenmiş bir zamanda bir likidite akışı yaratarak ve/veya istenen bir risk profilini eşleştirerek istikrarlı nakit akışı üretmeyi amaçlayan farklı yatırım stratejilerini tanımlamak için kullanılır (Fernando, 2023). Bu makalede ise iktisadi bir kavram olan “merdivenleme” kavramının ödünç alınarak uluslararası ilişkiler çalışmalarına “merdivenleme stratejisi” olarak kavramsallaştırılması ile hem literatüre yeni bir kavramsal katkıda bulunulması hem de uluslararası örgütlerin ele alınması bağlamında yöntemsel yeni bir tartışmaya olanak sağlaması hedeflenmiştir. Bu alışma “merdivenleme stratejisi” kavramı bağlamında kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri konularda önceden belirlenmiş hedeflere planlı bir şekilde, zirveler aracılığıyla kültürel işbirliği aşamasından başlayarak bir üst hedef olan ekonomik, siyasi ve askeri işbirliği aşamalarına ulaşmayı ifade etmek anlamında kullanılmıştır. Bu bağlamda TDT ekonomik ve kültürel konular ile daha çok fırsatlar yarattığı iddia edilebilir. Bu alışma TDT’nin kültürel ve ekonomik bütünleşme potansiyelinin iyi değerlendirilmesi halinde siyasal bir güç olma potansiyelinin yüksek olduğu sonucuna varmıştır.

Yöntem

Bu alışma TDT’nin bütünleşme sürecini analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda alışma TDT’nin bütünleşme şeklini sorgulamaktadır. Bununla birlikte çalışmada görüş alma yönteminden hareket edilerek yorumsamacı metod SWOT analizi yöntemi ile beraber kullanılmıştır. Konunun sınırlandırılması ve derginin kelime sınırının aşılmaması bağlamında mülakat yapılan kişi sayısı iki kişiyle sınırlı tutulmuştur. Çalışmada Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ve Emekli Büyükelçi Numan Hazar’a konu ile ilgili aynı sorular yöneltilmiş ve çalışma içerisinde bu görüşlere yer verilmiştir. Mülakat yapılan kişi olarak Macar akademisyen Egerisi’nin seçilmesinin sebebi TDT’de gözlemci ye statüsünde yer alan Macaristan’da alışan Türk Dünyası ile ilgili çalışmaları bulunan Macaristan’lı bir akademisyen olmasıdır. Mülakat yapılan kişi olarak Emekli Büyükelçi Numan Hazar’ın seçilmesinin sebebi Hazar’ın İşlam Konferansı rgt ve Afrika lkeleri Koordinatörü (1998-2000) Avrupa Konseyi Daimi Temsilciği (2001-2004) ve UNESCO Daimi Temsilciği (2004-2006), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Akil Adamlar Grubu Başkanı gibi uluslararası örgütlerde önemli görev tecrübelerine sahip olmasıdır.

Türk Devletleri Teşkilatı’nın Doğuşu

Asya ve Avrupa arasında siyasi, ekonomi, eğitim, güvenlik ve daha birçok önemli alanda sağlanan ikili ilişkilerin bozulmaması ve bu ilişkilerin istikrarlı bir şekilde devam ettirilebilmesi, günümüzde tüm dünya ülkeleri açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca stratejik öneme sahip Avrasya bölgesinin küresel güçlerin çıkar çatışmalarının görüldüğü bir coğrafyaya dönüşmesi ve o bölgede bulunan Afganistan kaynaklı terör ve g gibi uluslararası tehdit unsurlarının bulunması tüm dünya ülkeleri açısından önemli tehditler oluşturmaktadır. Dolayısı ile tüm dünya ülkeleri açısından büyük sorunlara ve sosyo-ekonomik krizlere neden olacak bu olumsuzlukların tamamen ortadan kaldırılması, genel istikrarın sağlanması ve olası tehditlerin bertaraf edilebilmesi için buğn tüm dünyada güçlü bir “Türk Jeopolitiğine” ihtiyaç duyulmaktadır (Kocaman, 2022), (Demir, 2022. 40). Türk Jeopolitiği kavramının somutlaştırılması bağlamında TDT’nin ye ve gözlemci ye ülkelerinin siyasal sınırlarından bahsedildiği belirtilebilir. Bir başka açıdan değerlendirildiğinde ise günümüzde uluslararası sistemin tamamen bir dönüşüm sürecine girdiğini söylemek mümkündür. Küresel g rekabetlerinin daha belirgin görüldüğü, bölgesel aktörlerin yeni g odaklarını belirlediği ve daha da ötesi çok kutuplu bir uluslararası yenedünya düzeninin kurulduğu bir dönemde olduğumuz bilinmektedir (Kalın, 2023). Dolayısı ile yaşamış olduğumuz bu dönüşüm süreci, dünya genelinde sosyo-ekonomik krizleri ve istikrarsızlıkları da beraberinde getirmektedir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyetini ve Türk Devletlerini bölgesel olarak yakından ilgilendiren bu önemli sorunların bir çatı altında toplanarak çözüme kavuşturulması ve yeniden kurulan çok kutuplu dünya düzeninde Türk Devletlerinin birleşerek bir g blęu oluşturması, bölgesel ve uluslararası düzeyde siyasi ve ekonomik istikrarın, güvenliğin, huzurun ve barışın sağlanabilmesi için gereklilik göstermektedir. Akademisyen Egerisi Zoltan bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

Türk Devletleri Teşkilatı, güçlü Türk liderleri için bir platform işlevi görmektedir. Uluslararası bir kuruluş olarak, bu çerçevede birçok pilot program veya ekonomik işbirliği planı belirlenmiş olsa da, konu Türk devletlerinin entegrasyon sürecinden çok zirvelerle ilgilidir. Organizasyonun belki de en başarılı yanı kültürel işbirlikleri, Türk Dünyası başkentleri gibi programlardır (ınar ve Uzun, Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ile Mülakat, 2023).

Kurulan yenedünya düzeninde TDT'nin aynı amaç etrafında birleşerek küresel bir güç bloğu oluşturmayı hedeflemesi çok eski tarihlere dayanırken öteki taraftan ise Sovyetler Birliğinin dağılması süreci ile başlamaktadır. TDT'nin sağlam temelleri, Sovyetler Birliği'nin yirminci yüzyılın sonlarına doğru çökmesiyle değişen güç dengeleri ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Avrasya bölgesinde yer alan Türk Devletleri'yle kurduğu güçlü ve samimi ilişkilerle başlamıştır. Bunun yanında Sovyetlerin dağılması ile bağımsızlıklarını ilan eden ve tamamen özgürlüklerini kazanan Türk devletleri; Türkiye ve Türk dünyası arasında çok eskilerden süre gelen köklü ve zengin geçmişten yola çıkarak; ortak kültürü, tarihi, dini, dili ve daha birçok benzer zengin ilişkileri keşfederek, bu ilişkilerin geliştirilmesi ve güçlendirilmesi yönünde samimi adımlar atmışlardır (Çağlar, 2018). Emekli Büyükelçi Numan Hazar bu konuyu şu şekilde ifade etmektedir:

Türk Devletleri Teşkilatı'nın özelliği Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra bağımsızlığına kavuşan ülkelerin Türkiye ile birlikte oluşturdukları bir oluşum olmasıdır. Bir başka deyişle yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerin devlet deneyimlerinin bulunmaması, bu alanda deneyim kazanmaları zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Öte yandan bu ülkelerin ekonomik sistemlerinin Rusya merkezli biçimde ve onunla bağlantılı olarak planlanmış olması ve Rus emperyalizminin kültürel etkilerinin görülmesi dikkati çekmiştir. Ayrıca söz konusu ülkelerin, uluslararası planda etkili güçlerin bir rekabet ortamına girmesine yol açan, zengin doğal kaynaklara sahip olduğunu vurgulamak gerekmektedir. Kuşkusuz bir başka özellik de etnik temele dayanması, bir başka deyişle Türkçe konuşan halklardan oluşmasıdır. Bu özellikler Türk Devletleri Teşkilatını diğer kuruluşlardan ayırmaktadır (Çınar ve Uzun, Emekli Büyükelçi Numan Hazar ile Mülakat, 2023).

Avrasya bölgesinde bulunan Türk devletlerinin, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk toplulukları ile olan güçlü ve sıkı kültürel bağlarının her geçen gün arttığı görülmektedir. Bu güçlü bağların artmasında ve gelişmesinde geçmiş ortak kültürün vermiş olduğu desteğin yanında Türk Devletlerinin bağımsızlıklarını dünya da ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin tanınması da büyük önem arz etmektedir. Sovyetlerin dağılması ve Türk devletlerinin bağımsızlıklarını ilk olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin tanınması ile beraber her iki tarafında göstermiş olduğu sıcak ve samimi ilişkiler devamında hem Avrasya bölgesinde bulunan Türk devletlerinin kendi aralarındaki ilişkilerin geliştirilmesine, hem de Türkiye Cumhuriyeti ile olan ilişkilerin geliştirilmesine ve güçlendirilmesine ayrıca katkı sunmuştur.

Türkiye Cumhuriyetinin önderlik ettiği sıcak ve samimi ikili ilişkiler 1992 yılında Türkiye de yapılan toplantı ile resmîyet kazanmıştır. Günümüzde TDT olarak bildiğimiz uluslararası örgüt ilk defa, 1992 yılında Türkiye'nin başkenti Ankara şehrinde gerçekleştirilen toplantı ile adını "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" olarak tüm dünyaya duyurmuştur (Amirbek, Anuarbekuly ve Makhanov, 2017). Devamında ise örgüt, 2009 yılına kadar örgüte üye farklı Türk Devletlerinin ev sahipliğinde sekiz defa zirve toplantısı gerçekleştirerek öncelikli hedefleri ve amaçları doğrultusunda fikir birliğinde bulunmuş ve aynı zamanda bazı anlaşmalar yapmışlardır. 2009 yılında ise Nahcivan'da gerçekleştirilen dokuzuncu "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" toplantısında mevcut sürecin kurumsallaştırılması kararı alınarak; Türkiye, Kazakistan, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın katılımıyla "Nahcivan Anlaşması" imzalanmıştır. İmzalanan anlaşmaya göre örgütün adı "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" veya kısaca "Türk Konseyi" olarak resmî şekilde duyurulmuştur. Yeniden adlandırılan bu yapı aynı zamanda; Devlet Başkanları, Dışişleri Bakanları ve Aksakallar Konseyinden oluştuğu gibi ayrıca merkezi İstanbul'da bulunan Sekreteryadan ve Kıdemli Memurlar Komitesinden de oluşmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2023). "Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi" veya "Türk Konseyi" adı ile 2009 yılında kurulan örgüt 2010 yılında İstanbul'da onuncusu gerçekleştirilen "Türk Dili Konuşan Ülkeler Devlet Başkanları Zirvesi" ile resmî olarak hayata geçirilmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi 2010 yılında resmî olarak kurulduktan sonra bazı ortak kararlara imzalar atmışlardır. Bu kararlar; Türk dünyasının ortak kültürel ve tarihi zenginliğine sahip çıkarak en kapsamlı anlamda koruma altına alınması, bölgede ve ülkeler arasında karşılıklı güven ortamının tesis edilmesi, siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi, istikrarın sağlanması, sosyo-ekonomik ilişkilerin desteklenmesi ve artırılması olarak ön plana çıkmaktadır (Türk Konseyi, 2023). Konsey, 2010 yılında Türkiye'de gerçekleştirilen kuruluş toplantısının ardından 2011 yılında Kazakistan'ın Almatı şehrinde, "Birinci Zirve" toplantısını gerçekleştirme kararı almıştır. Almatı şehrinde "Ticari ve Ekonomi İşbirlikleri" temelinde gerçekleştirilen toplantı vesilesiyle Konsey'in kurumsallaşması için gerekli tüzükler ve anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca yapılan toplantı ile beraber, Konseyi oluşturan üye ülkelerin iş insanları da bir araya getirilerek Türk İş Konseyi'nin de kurulduğu açıklanmıştır (Jiembay, 2011). İkinci zirve, 2012 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek şehrinde "Bilim, Eğitim ve Kültürel İşbirliği" konusu etrafında toplanılarak gerçekleştirilmiştir. İkinci zirvede alınan kararlar doğrultusunda, Türk Konseyi çatısı altında bazı yeni resmî kurum ve kuruluşların kurulmasına karar verilmiştir. İkinci zirve toplantısı sonucunda; Kazakistan'ın

başkenti Astana’da Türk Akademisinin kurulmasına (Nazarbayev, 2017), Azerbaycan’ın başkenti Bak’de ise Türk Kültür ve Miras Vakfı’nın kurulmasına (Aliyev, 2012), ilişkin anlaşmalar imzalanarak bu kararlar hayata geçirilmiştir. Ayrıca ikinci zirve toplantısında ‘‘Mali Esaslar Anlaşması’’ imzalanarak, ‘‘Türk Konseyi Sekretaryasının’’ kurumsal kimliği de güçlendirilmiştir. nc zirve, 2013 yılında Azerbaycan’ın Gebele şehrinde ‘‘Ulaştırma’’ temasıyla gerçekleştirilerek, Konsey’e ye ülkelerin dışışleri bakanlıkları arasında işbirliği protokolü imzalanmıştır (Abbasova, 2019). Dördüncü zirve toplantısı, 2014 yılında Türkiye Cumhuriyeti’nin Bodrum şehrinde ‘‘Turizm’’ konulu tema ile gerçekleştirilmiştir. Dördüncü zirve toplantısına ayrıca Türkmenistan Cumhurbaşkanı Gurbangulu Berdimuhamedov’da katılmıştır. Zirve toplantısı sonucunda açıklanan bildiriye göre; ‘‘Bölgesel Diaspora Merkezlerinin’’ kurulmasına, İpek Yolu geçiş gzerghında bulunan Türk Devletlerinin turizm destinasyonlarının oluşturduğu ‘‘Türk Konseyi-Modern İpek Yolu’’ tur paketlerinin oluşturulmasına ve bu kapsamda ‘‘Turizm Ortak İşbirliği Protokolü’’nn kurulmasına yer verilmiştir (ora, 2021).

Beşinci Zirve toplantısı 2015 yılında Kazakistan’ın başkenti Astana şehrinde ‘‘Medya ve Enformasyon Teknolojileri’’ teması ile gerçekleştirilmiştir. Zirve sonucunda; ‘‘Türk Kültür ve Miras Vakfı’’ ile ‘‘Türk Akademisi’’ni ilgilendiren bazı tamamlayıcı anlaşmalara imza atılarak bunun yanında ‘‘Türk Sporları ve Göçebe Kültür Merkezi’’ nin tamamlayıcı ve kurucu anlaşmalarına da imzalanmıştır. Beşinci zirve toplantısının akabinde altıncı zirve toplantısı ‘‘Gençlik ve Spor’’ teması ile Kırgızistan’da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıya ayrıca Macaristan hükümeti gözlemci ye sifatu ile katılmıştır. Bu toplantı sonrasında Türk Konseyi’nin Budapeşte’deki ‘‘Avrupa Temsilcilik Ofisi’’ açılmıştır (Qarayeva, 2019). Yedinci zirve toplantısı 2019 yılında Azerbaycan’ın başkenti Bak şehrinde ‘‘Kobilerin desteklenmesi’’ teması ile gerçekleştirilmiştir. Bu zirve toplantısına ayrıca Özbekistan Devleti, Türk Konseyine tam ye ülke statüsü ile katılım sağlamıştır. Zirve sonunda açıklanan bildiriye göre; **Türk Konseyi ye devletleri arasında ‘‘Ortak Yatırım Fonu’’ oluşturulması için gerekli fizibilite çalışmalarının yapılması bu sürecin hızlandırılması için gerekli adımların atılması kararı alınmıştır.** Zirve sonucunda alınan diğer önemli bir karar ise; Kazakistan Cumhuriyetinin Kurucu Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Bey’e Türk Dünyasının birleştirilmesinde ve bir çatı altında toplanmasında üstlendiği önemli görevden dolayı ‘‘Türk Dünyasının Onursal Başkanlığı’’ ve ‘‘Türk Dünyası Ali Nişanı’’ takdim edilmiştir (Ukibay, 2019). 2020 yılında ise küresel Covid-19 salgını sebebi ile ‘‘Türk Konseyi’’ olağanüstü video konferans toplantısı gerçekleştirilmiştir. Yapılan bu toplantıda Türk Konseyine ye ve gözlemci ülkeler arasında Covid-19 salgını ile ortak mücadele ile ilgili konular görüşülerek ayrıca salgından kaynaklı olası zararların etkisini azaltmasına yönelik fikir alışverişinde bulunulmuştur (Erkin, 2020). Sekizinci zirve toplantısı 2021 yılında ‘‘Dijital ağda Yeşil Teknolojiler ve Akıllı şehirler’’ teması ile İstanbul’da gerçekleştirilmiştir. Toplantıya birçok Konsey yesi devlet başkanları katılım göstermiştir. Ayrıca Kazakistan Cumhuriyeti Kurucu Cumhurbaşkanı ve TDT’nin Onursal Başkanı Nursultan Nazarbayev toplantıya video mesajla katılım sağlamıştır. Zirve sonucunda Teşkilatın isminin ‘‘Türk Devletleri Teşkilatı’’ olarak değiştirilmesi kararlaştırılmış ve Teşkilatın geleceğini ilgilendiren önemli konular hakkında kararlar alınmıştır. Alınan bu kararlardan bazıları: nc lke veya kuruluşlarla yeniden yapılacak olan işbirliklerinin oluşturulması hususunda izlenecek yöntemlerin belirlenmesi, dış yazışmaların yapılması ve TDT’nin kısa ve uzun vadede amaç ve maksatlarını ortaya koyan ‘‘Türk Devletleri Teşkilatı’nın 2040 Vizyon’’ belgesinin imzalanması olarak sıralayabiliriz. Sekizinci zirve toplantısının aynı zamanda Avrasya Türk Devletlerinin bağımsızlıklarının otuzuncu yıla denk gelmesi ve Türkmenistan Devletinin toplantıya gözlemci ye olarak katılması da bu zirve toplantısına ayrı bir önem kazandırmıştır (Güngör, 2021).

Dokuzuncu zirve toplantısı 2022 yılında Türk Dünyası Medeniyet Başkenti olarak ilan edilen Semerkant’ta ‘‘Türk Medeniyeti için Yeni Dönem: Ortak Kalkınma ve Refaha Doğru’’ teması ile gerçekleştirilmiştir. Zirve sonucunda açıklanan bildiriye göre; Teşkilata ye ülkeler ve Teşkilatta şu anda gözlemci statüsünde bulunan ülkelerin, Türk Dünyasının tek bir vücut olarak bütünleşmesini, birleşmesini ve Türk Devletleri Teşkilatı’nın 2040 vizyonuna olan sıkı bağlılığını vurgulayan önemli açıklamalarda bulunmuşlardır (Ongun, 2022). Son olarak günümüzdeki TDT’nin, 1992 yılından başlayarak günümüze kadar geçen kısa zaman içerisinde gerçekleştirilen toplantılar ve alınan ortak kararlar sonucunda; Türk Dili Konuşan lkeler İşbirliği Zirvelerinin bir sonucu olarak ortaya çıktığını ve Türk Konseyi’nin kurumsallaşarak uluslararası bir g rgt haline dönüştüğünü ifade etmek TDT’yi daha anlaşılır ve daha güçlü kılacaktır. TDT’nin kısa zaman içerisinde küresel boyutta göstermiş olduğu üstün başarılar, Teşkilatın küresel ekonomi üzerindeki nüfuzunu da daha etkili hale getirerek, Teşkilatı ayrıca küresel ekonomik bir g bloğu haline dönüştürmesinde itici güç olmuştur. Çalışmanın diğer bölümünde TDT’nin ekonomik birikimi ele alınacaktır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Küresel Ekonomik Potansiyeli

Günümüz uluslararası ekonomi sisteminin; büyüme, istihdam, yatırım, ulusal rezervlerin artırılması ve yeni pazarların oluşturulması gibi makroekonomik hedefler doğrultusunda hareket etmesi, küresel ekonomiye farklı boyutlar kazandırmıştır (Yamak ve Saygın, 2018) Ülke ekonomilerinin makroekonomik hedeflerini günümüz şartlarında gerçekleştirebilmeleri ve ekonomik istikrarı sağlayabilmeleri ise; enerji ve zengin mineral kaynakları başta olmak üzere tüm emtia çeşitlerine olan bağımlılıklarını azaltmaları ve bunun yanında yeni pazar alanları yaratmaları ile doğrudan ilişkilidir. Dolayısı ile küresel ekonominin istikrarı sağlayabilmesi için arayış içerisinde olması, küresel ekonominin ağırlık merkezinin son dönemlerde batıdan doğuya doğru kaymasını hızlandırmıştır. Bu durum Orta Asya Türk Devletlerinin ve Türkiye Cumhuriyetinin bulunduğu Avrasya bölgesini küresel ekonominin konjonktürel gereksinimlerinden dolayı, ekonominin merkezi haline dönüştürmüştür. Öteki taraftan ise; bu gereksinimler ülkeler arasında küresel finansal ilişkilerin daha da yoğunlaşmasına, sosyo-ekonomik ilişkilerin daha da derinleşmesine ve bunun yanında farklı bölgesel ve küresel güç birliklerinin oluşmasına da zemin hazırlamıştır. Küresel ekonominin konjonktürel gereksinimlerinden ve diğer bölgesel ihtiyaçlardan dolayı oluşan bu güç birlikleri, bulunmuş oldukları bölgelerde nüfuz sahibi oldukları gibi aynı zamanda uluslararası alanda da söz sahibi olmaktadır. Macar akademisyen Egerisi bu konuyu TDT'nin ekonomik kapasitesi göz önüne alarak geleceğe dair zor ve uzun bir yolun olduğunu altını çizmektedir. Egerisi'ye göre TDT, Avrupa Birliği'nin veya diğer iyi işleyen ekonomik kuruluşların yolunu takip etmelidir. Bu, (ekonomik) mevzuatın uyumlu hale getirilmesi, aynı standartların getirilmesi ve kuruluşa daha fazla hak verilmesi anlamına gelecektir (Çınar, Uzun, Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ile Mülakat, 2023). Numan Hazar'a göre ise TDT'nin geleceğini bölge ülkelerinin küresel ekonomi ile bütünleşmesi, Rusya'ya bağımlı ekonomik görünümünden kurtulması, Avrupa ve ABD ile ekonomik bağlantıların daha da güçlendirilmesi belirleyecektir. TDT açısından önem taşıyan ciddi seçenekler, hatta zorunlu politikalar olarak ortaya çıkmaktadır (Çınar ve Uzun, Emekli Büyükelçi Numan Hazar ile Mülakat, 2023)..

Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ticaret hacmi 2001 yılında 565,797 milyon dolar iken 2020 yılında 6,228,362 milyar dolara ulaşmıştır. Rusya'nın Orta Asya ülkeleri ile ticaret hacmi 2001 yılından 2020 yılına 4 kattan fazla artarak 6,312,727 milyar dolardan 28,492,959 milyar dolara ulaşmıştır. Çin'in Orta Asya ülkelerinin ekonomik potansiyelini 2001-2005 yıllarından itibaren önemini kavramış ve ticaret hacmi 30 kat artmıştır. ABD ise Orta Asya ülkeleri ile ticaret hacmi ABD'nin bölgeye yönelik siyasal ilgisine göre ekonomik ilişkileri de paralel artmış veya azalmıştır. Avrupa Birliğinin Orta Asya'ya ilgisi ise 2001 yılından itibaren üst seviyede başlamış ve 2020 yılına gelindiğinde 5 kat artmıştır. İran, Hindistan bölgeye ilgisi ise ekonomik anlamda diri kalmıştır.

Tablo 1. Orta Asya Ülkeleri ile Ülkelerin Ticaret Hacimlerinin Karşılaştırılması, 2001–2020 (milyon ABD Doları)

Ülkeler/ Ticaret Hacimleri	2001	2005	2010	2015	2020
Türkiye	565,797	1,970,430	5,469,315	6,213,459	6,228,362
Rusya	6,312,727	12,681,569	21,437,181	20,966,915	28,492,959
Çin	1,508,996	8,726,764	30,112,563	32,603,854	38,555,171
ABD	1,069,264	2,548,859	3,067,870	1,751,225	1,805,213
AB	6,937,193	20,969,852	32,486,969	28,942,484	33,023,581
İran	587,406	924,530	1,128,533	1,455,273	689,007
Hindistan	111,307	248,305	490,139	869,661	1,917,519
Körfez İşbirliği Konseyi	66,928	630,124	186,890	961,809	2,054,911

Kaynak: (Alrmizan, 2022).

Avrasya bölgesinin jeopolitik öneme sahip olduğu kadar aynı zamanda küresel ekonomik potansiyele de sahip olduğu tüm dünya ülkelerince bilinmektedir. Dolayısı ile bölgenin jeopolitik öneminin yanında sahip olduğu değerli maden rezervleri ve zengin enerji kaynakları geçmişten günümüze kadar, sürekli küresel güçlerin bölgeye olan iştahını kabartmıştır. Diğer yandan bölge; ABD, Çin, Hindistan ve Rusya gibi küresel güçlerin çıkar çatışmalarının ve yeni pazar arayışlarının yaşandığı bir bölge olarak ön plana çıkmıştır. Ayrıca Çin'in Tek Yol-Tek Kuşak projesi (İkiz, 2019) ile beraber "Yeni İpek Yolu" planı, Asya ile Avrupa arasında köprü vazifesi gören Avrasya bölgesi üzerinde farklı tehdit unsurları oluşturmuştur (Elbir, 2019). Günümüzün çağdaş devletleri ekonomilerini güçlendirmek, ulusal ve uluslararası düzeyde ekonomik etki alanlarını genişletmek ve ayrıca küresel bir güç haline dönüşmek için birlikte hareket etmektedirler. TDT tamda burada: bölgede görülen tehdit unsurlarını bertaraf etmek, bölgedeki istikrarı sağlamak ve yeni

uluslararası ekonomi sisteminin gerektirdiği gibi, aynı amaç etrafında toplanarak yeni ekonomi sisteminde yerini güçlü bir Şekilde almak için bölgede hkimiyetini ilan etmiştir. TDT günümüzde ekonomi başta olmak üzere birçok alanda küresel göçü bağlamında adından söz ettirmektedir.

TDT içerisinde kurucu ülke statüsünde yer alan Türkiye Cumhuriyetinin zellikle; Batıya komşu olması, Asya ile Avrupa arasında enerji koridorunu oluşturması, uluslararası grgtlerinin önemli bir yesi olması, güçlü imalat sanayisi ve yüksek teknolojisini birlikte, küresel üretim ve tedarik zincirinde büyük bir pazar payına sahip olması, ülkeyi Teşkilat içerisinde itici göçü yapmıştır. Bunun yanında Türkiye Cumhuriyetinin 85 milyondan fazla nüfusu, önemli beşeri sermayesi, gelişmiş hizmet sektörü, önemli askeri gücü, sahip olduğu büyük ekonomik potansiyeli ve yüz yıllık devlet tecrübesi gibi diğer önemli faktörler de ülkeye önemli değerler kazandırmaktadır. Diğer taraftan; Teşkilatın diğer ye ülkelerine bakıldığında ise; Kazakistan, Azerbaycan, Özbekistan ve Kırgızistan'ın; enerji kaynakları ve zengin yer altı mineral yatakları bakımından çok zengin rezervlere sahip oldukları görülmektedir. Ekonomik potansiyel bakımından ise başta Kazakistan olmak üzere, diğer tüm ye ülkeler önemli ekonomik potansiyellere sahiptirler. Kazakistan; Orta Asya lke ekonomilerinin toplam hacminin iki katından fazla bir ticaret hacmi ile ön plana çıkmaktadır. Kazakistan ekonomisi başta petrol, doğal gaz ve zengin mineral yatakları olmak üzere hafif sanayi, tarım, hayvancılık ve diğer alanlarda göstermiş olduğu üstün başarı ile ekonomik gücüne g katmaktadır (Kazinform, 2023). Ayrıca Kazakistan'ın dünyanın en eski ve bölgenin en büyük uzay ss olan Baykonur uzay üssüne sahip olması, ülkeye ekonomik öneminde ötesinde büyük stratejik bir değer kazandırmaktadır. Tabi bu önem aynı zamanda Teşkilata da büyük bir katkı sunmaktadır. Teşkilatın diğer bir yesi olan Azerbaycan da ise yine; petrol, doğal gaz, petrol yağları ve bitümenli minerallerden edilen yağlar ile büyük bir ekonomik g sağlarken, öteki taraftan ise altın, pamuk ve diğer tarım ürünlerinden elde edilen önemli gelirler ile güçlü bir ekonomik potansiyel oluşturulmaktadır. Ayrıca Azerbaycan ekonomisinde; demir, elik, alüminyum, imento ve plastik gibi ürünlerde önemli bir yere sahiptir (Doğu Anadolu İhracatlar Birliği, 2022). Teşkilatın diğer bir yesi olan Özbekistan da ise; ekonomi genelde doğal gaz ve emtia ürünlerinin ihracatından oluşmaktadır. Bunun yanında ülkenin önemli altın rezervlerine sahip olması ve yüksek oranda mücevher eşyaları ihraç etmesi, ülke ekonomisi açısından büyük önem arz etmektedir. Ayrıca ülkede hafif sanayinin gelişmesiyle bazı otomobil markalarının ülkede montajının gerçekleştirilmesinin yanında önemli oranda tarım ve hayvancılık sektöründe de ilerleme kaydedilmesi, ülke ekonomisine ayrıca önemli katkı sunmaktadır (Centr Ekonomieskie İssledovani, 2023). Teşkilatın son yesi olarak Kırgızistan ise; tarım, hayvancılık, altın madenleri, hidroelektrik enerji santralleri, demir dışı metalürji ürünleri, mermer yatakları, hafif sanayi ve endüstri alanları olarak güçlü ekonomisi ile Teşkilat içerisinde yerini almaktadır. Ülkede ayrıca belli oranda petrol ve doğal gaz çıkmasına rağmen, ülke ihtiyaını karşılayamadığı için bu ürünler diğer kardeş ülkelerden ithal edilmektedir. Fakat ülkenin yüksek oranda elektrik enerjisi üretmesi ve komşu kardeş ülkelerin elektrik enerjisi ihtiyaının büyük bir kısmını karşılaması ülkeye ayrı bir stratejik önem kazandırmaktadır (Abdimalikov, 2010). Bu kapsamda; TDT'yi oluşturan ülkelerin genel makroekonomik verileri değerlendirilerek, Teşkilatın asıl küresel ekonomik potansiyelinin açıklanması hedeflenmiştir.

TDT'nin küresel ekonomik potansiyeli ile ilgili veriler; literatürde resmi bir Şekilde yer almadığı için birliğe ye ülkelerin toplam makroekonomik verileri alınıp, birliğe ye ülke sayına bölünerek oluşturulmuştur. Bu kapsamda TDT'nin; büyüme oranı yıllık bazda yüzde 5.4, işsizlik oranı yüzde 6.7, enflasyon oranı yüzde 28.82, kişi başına düşen milli gelir oranı 7 bin dolar ve gayri safi yurt içi hsıla oranı ise 1.3 trilyon dolar seviyelerinde olarak hesaplanmıştır (WEO, 2023). Sunulan veriler kapsamında Teşkilat; ekonomik krizler ve küresel tehditler kapsamında değerlendirildiğinde Teşkilatın yıllık bazda büyüme oranının iyi seviyelerde olduğu grlrken, aynı zamanda büyümeye katkı sunabilecek tüm unsurlara sahip olduğu da görülmektedir. Bu bağlamda makroekonomik göstergeler bir bütün olarak değerlendirildiğinde; TDT'nin sahip olduğu potansiyeli henüz tam olarak kullanamadığı ve bu nedenle başta kişi başına düşen milli gelir ve gayri safi yurt içi hsıla olmak üzere ekonomik faaliyetlerde istenilen seviyeye ulaşılamadığı görülmektedir.

TDT'nin küresel ekonomik g bakımında dünyanın en büyük 13. Ekonomisi olarak konumlanmaktadır (Işık, 2022). TDT'nin küresel gücüne vurgu yapan bu durum Teşkilatın toplam küresel ticaret hacminin 2 trilyon dolardan fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Bunun yanı sıra Teşkilata ye ülkelerin kendi aralarında yapmış oldukları ticaret hacimleri ise 2021 yılı verilerine göre yaklaşık 10 milyar dolar seviyelerinde iken, Teşkilatın toplam ticaret hacmi ise 570 milyar dolar seviyelerinde olduğu görülmektedir (Kocaman, 2022). Teşkilatın kendi içerisinde yapmış olduğu ticaret hacmi ile Teşkilatın diğer tüm ülkelerle yapmış olduğu toplam ticaret hacmi kıyaslandığında; Türk Devletleri Teşkilatını oluşturan ülkelerin kendi aralarında yapmış oldukları ticaret hacminin çok düşük seviyelerde kaldığı görülmektedir.

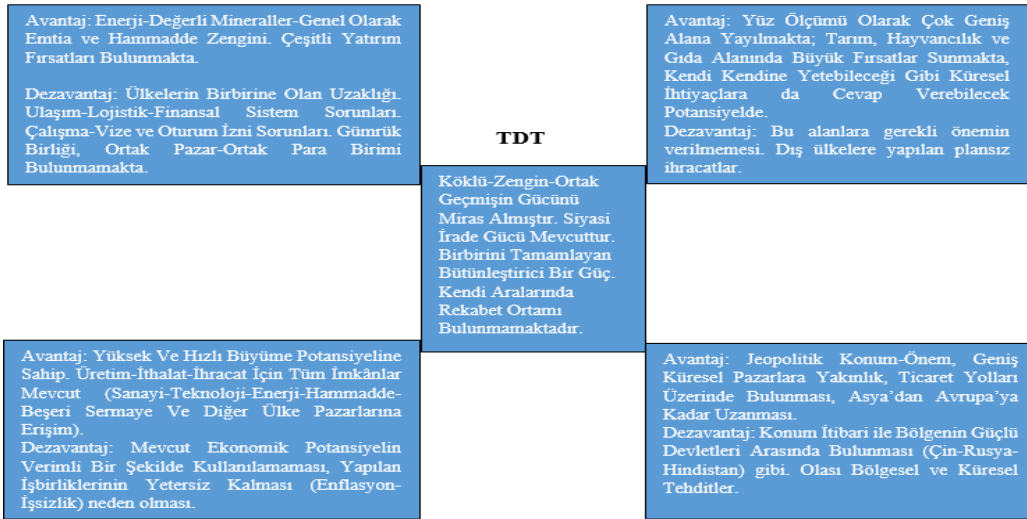
Dolayısı ile söz konusu ülkelerin mevcut ekonomik potansiyellerini gerektiği şekilde kullanmadıklarına işaret etmektedir. TDT'yi oluşturan ülkeler arasında ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine öncelik verilmesi gerekmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, Teşkilat içerisinde en büyük ticari ortak olarak yer alması bu sorunun aşılmasında kilit rol oynayacaktır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin; Türk Devletleri ile olan ithalat ve ihracat kalemlerine bakıldığında; Türkiye'nin imalat sanayisi başta olmak üzere makine, mekanik cihazlar, tekstil, mobilya, motorlu kara taşıtları, hava taşıtları ve yedek parçalar gibi birçok alanda üretime dayalı ürünlerle ihracatı ön plana çıkarken, Türk Devletlerinden ise büyük oranda enerji, mineral kaynaklar ve hammadde gibi ürünler ithal ettiği görülmektedir (Dikmen, 2022). Genel olarak Teşkilatı oluşturan ülkelerin ekonomik yapıları incelendiğinde birbirini kapsayıcı ve tamamlayıcı bir ekonomiye sahip oldukları gibi aynı zamanda çok güçlü bir ekonomik potansiyeli de bir çatı altında topladıkları görülmektedir. Emekli Büyükelçi Hazar, TDT'nin ekonomik kapasitesini şu şekilde açıklamaktadır:

Türk devletleri arasında ekonomik işbirliği için kuşkusuz büyük bir potansiyel mevcut bulunmaktadır. Esasen şimdiye değin üye ülkeler arasında son 30 yıl içerisinde bu alanda önemli adımlar atılmıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı bu konuda belli başlı bir örnektir. Ekonomik ve ticari ilişkiler alanında da ciddi adımlar atılmıştır. Kuşkusuz bunların çok daha yaygın biçimde geliştirilmesine gerek olduğu gibi olanak da vardır. Petrol ve doğal gaz alanlarında benimsenecek ortak girişimler geleceğin yol haritasında dikkate alınmalıdır. Ayrıca ülkeler arasında karşılıklı ticaretin daha da geliştirilmesi üzerinde durulmalı, yatırımların özendirilmesi, müteahhitlik hizmetleri ve benzeri ekonomik çabalar üzerinde yoğunlaşılmalıdır. Bu kapsamda ortak yatırımlara da yönelmesi yararlı olacaktır (Çınar ve Uzun, Emekli Büyükelçi Numan Hazar ile Mülakat, 2023).

TDT'nin ekonomik potansiyeli, temel ekonomik güç bileşenleri temelinde ele alınması konuyu daha kapsayıcı kılacaktır. Bu bağlamda aşağıda yazarlar tarafından oluşturulan şekil.1'de TDT'nin temel ekonomik güç bileşenlerine yer verilmektedir

Şekil 1. Türk Devletleri Teşkilatının Temel Ekonomik Güç Bileşenleri

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Şekil 1'de, TDT'nin temel ekonomik güç bileşenlerine yer verilmiştir. Şekil 1'e göre; TDT köklü, zengin ve ortak geçmişlerinden miras aldıkları bu güce; günümüz siyasi iradesinin gücünü de ekleyerek var olan güçlerine güç katmışlardır. Bunun yanında stratejik konum, zengin enerji ve maden kaynakları, imalat sanayisi ve teknolojisi, yüksek büyüme potansiyeli, geniş pazar alanı ve Teşkilata üye ülkelerin birbirini tamamlayıcı özelliklerinin yanında kendi aralarında rekabet ortamının bulunmaması gibi önemli faktörler, Teşkilatın küresel ekonomik potansiyelini daha da güçlendirmektedir. Bu durum Teşkilata ayrıca ulusal ve uluslararası boyutta büyük ekonomik fırsatlar sunmaktadır. Fakat öteki taraftan ise; coğrafi konum olarak bölgede, küresel tehdit unsurlarının bulunmasının yanında Teşkilatın karşılıklı ticaret hacminin yeterli seviyelere ulaşmaması bazı handikapları da beraberinde getirmektedir. Bunun önemli sebeplerinden birisi ise Türkiye ile Türk Devletleri arasındaki uzaklık mesafesi olup lojistik ve ulaşım ağlarının istenilen düzeyde olmamasından kaynaklanmaktadır.

Türk Devletleri Teşkilatının genel olarak ekonomik güç bileşenleri değerlendirildiğinde büyük bir ekonomik potansiyele sahip olduğu görölmektedir. Günümüz küresel ekonomisinin ihtiyaç duyduğu tüm gereksinimleri tek bir çatı altında toplayan Teşkilat aynı zamanda yerli ve yabancı birçok yatırımcıya da önemli fırsatlar sunmaktadır. Sanayi, enerji, ham madde, beşeri sermaye, teknoloji ve geniş bir pazar yelpazesine sahip olan Avrasya bölgesi, TDT çatısı altında günümüzün ticaret merkezi haline dönüşme potansiyeline sahip olduğu iddia edilebilir.

TDT açısından bazı handikaplar yaratan bu sorunlar; Teşkilat tarafından çok iyi bir şekilde analiz edilmiş olup gerekli önlemler ve tedbirler yapılan toplantılarda gündeme getirilerek sorunların bir an önce çözüme kavuşturulması için büyük gayretler gösterildiği tespiti yapılabilir. Örnek vermek gerekirse 1992 Zirvesi'nde Türk Dünyası'nın alt yapı sorunlarının giderilmesi üzerinde durulmuş; zirveye katılan ülkelerin alt yapı sorunlarının çözülmesine yönelik kararlar alınmıştır. Dolayısı ile Teşkilat bu kapsamda sürdürülebilir büyüme ve kalkınma planlarını devreye alarak yeni ekonomi modelleri oluşturmuş ve ekonomi başta olmak üzere ülkeler arasındaki tüm ilişkilerin güçlendirilmesine ve zenginleştirilmesine büyük önem vermiştir. Bu kapsamda, Türk Devletleri Teşkilatı'nın genel yapısı SWOT analizi yöntemi ile incelenecektir. SWOT analizi genelde; kurumlar, teşkilatlar, oluşumlar, birlikler veya kişiler bazında ele alınarak değerlendirme yapılan bir analiz yöntemidir. Bu analiz yöntemi ile teşkilat veya kurumların güçlü ve zayıf yönleri ile sunmuş oldukları fırsatlar veya yaratacağı olası tehdit unsurları ele alınarak, riskin minimum seviyeye indirilmesi ve faydanın maksimum seviyeye çıkarılması hedeflenmektedir (Türe, 2018). Bu bağlamda TDT'nin; güçlü yönleri, zayıf yönleri, sunduğu fırsatlar ve olası tehdit unsurları SWOT analizi yöntemi ile ele alınarak, Teşkilatın geleceği hakkında öngörülerde bulunulacaktır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Güçlü Yönleri

TDT'nin sosyo-ekonomik potansiyeli genel olarak değerlendirildiğinde ortaya çıkan tablo, Teşkilatın bu alanda ne kadar güçlü ve etkili olduğunu göstermektedir. Teşkilat; ekonomik güç bağlamında; 560 milyar dolarlık dış ticaret hacmine, 1,3 trilyon dolarlık milli gelire, 250 milyar dolarlık yurtiçi yatırım stokuna ve güçlü üretim kapasitesine sahip olduğu gibi aynı zamanda bu kapasiteyi çok yukarı seviyelere çıkararak genel potansiyele ve güce de sahiptir (İstikbal, 2021). Öteki taraftan TDT'yi oluşturan üye ülkelerin toplam nüfusu 170 milyonu aşarken, bu ülkelerin vatandaşı olup fakat farklı ülkelerde yaşıyan nüfusu da hesaba kattığımızda toplam genel nüfusun 300 milyonu aştığı görölmektedir. Bu bağlamda TDT, bir taraftan önemli bir beşeri sermayeye sahipken, diğer taraftan ise 4,5 milyon kilometrekarelik geniş bir coğrafyaya yayılarak aynı zamanda Asya ve Avrupa'da bulunan birçok ülkeye de sınır komşuluğu yapmaktadır (Işık, 2022). TDT'nin milli gelir, dış ticaret hacmi, beşeri sermaye zenginliği, enerji alanındaki gücü, imalat sanayi, teknoloji alanındaki önemi ve coğrafi konum itibari ile Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir ticaret ve pazar alanına sahiptir. Bu durum Teşkilat içerisindeki ülkelerin birbirini çok yönlü bir şekilde tamamlayıcı ve kapsayıcı özelliğini ön plana çıkarmaktadır. TDT üyelerinin bulunduğu örgütler ve rolleri göz önüne alındığında TDT'nin yapısı itibariyle üye ülkelerin kimliğine ve ilişkiler bütününe saygı duyan yapıda olduğu vurgulanabilir. TDT hem Avrupa hem de Asya devletlerinin özerklik alanlarına çok müdahaleci olmadığı vurgulanabilir. Bu bağlamda Macaristan'ın AB üyesi olması ve Avrupa Konseyi Üyesi, NATO üyesi olması TDT ile ilişkiler geliştirmesine engel olmamıştır. Yine aynı şekilde Kazakistan ve Kırgızistan'ın Rusya merkezli Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütüne Üye Olması, Türk devletlerinin bir araya gelmesine engel olmamıştır. Ayrıca TDT'nin eylemsel bazda aktifleşmesi TDT'ye üye ülkelerin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT), Avrasya Ekonomik Birliği (AEB), **Şanghay İşbirliği Teşkilatı (ŞİÖ) gibi uluslararası örgütler ile ilişkiler geliştirmesine engel olmamıştır. Bu durumun TDT'nin ayakları üzerinde kalabilmesinin bir neticesi olarak görmek mümkün olabilir.**

Türkiye'nin küresel ilişkilerine bakıldığı zaman G20, Avrupa Konseyi ve NATO üyesi olması TDT'nin küresel etkileşimini artıracak bir unsur olarak yorumlanabilir. Burada Türkiye gibi diğer TDT üyelerinin yaşadığı en büyük problem ise sürdürülebilir ekonomik gelişmeye uygun geniş bir pazar ve üretim kapasitesinin olmamasıdır. Zira TDT toplam 170 milyonluk nüfusu ve muhtemelen üye olma kapasitesine sahip dışarıda bulunan devletlerle beraber 300 milyonluk bir Türk nüfusuna hitap ettiği söylenebilir. Böylece bu ülkelerin tek başına yaşadığı problemler birlikte hareket edildiği anda pazar ve üretim problemini çözebilecek potansiyelinin olduğunun altı çizilebilir. Petrol doğalgaz değerli madenler mineraller ve emtia zengini Türk devletleri bu zenginliklerinin büyük bölümünü bugüne kadar Rusya üzerinden dünya pazarına ulaştırmıştır. Son dönemlerde Çin "Bir Yol Bir Kuşak Projesi" ile bu rekabete katılmıştır. TDT'nin kendi imkân ve beceri kapasitesinin gelişmesi durumunda kendi ürünlerini dünya pazarına ulaştırmada ABD, Rusya ve Çin rekabetinden olumlu anlamda faydalanabileceği tespiti yapılabilir. (Temizer, 2022). Buradan da anlaşılacağı üzere ekonomik açılımlar TDT'ye ekonomik fırsatlar ve yeni pazarlar sunabilir. Zira Türkiye'nin jeopolitik

olarak gittikçe enerji dağıtım merkezi olma rolünü pekiştirmesi TDT'nin gelecek dönemlerde alternatif enerji kaynağı olma rolünü güçlendirebilir. Kültürel anlamda ise doğu toplumlarının dayanışmaya daha yakın olması TDT'nin güçlü olduğu bir diğer unsurdur denebilir. Ayrıca 2020 yılı itibarıyla TDT üyelerinin toplam GSMH'nin 1 trilyon dolara ulaştığıdır. 2023 yılında 1.3 trilyon dolara ulaşması beklenmektedir (Demir, 2022). Henüz somut bir ortak pazar mevcut olmasa da ticaret ve gümrük prosedürlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması çabaları mevcuttur. Öyle ki TDT Ticaretin Kolaylaştırılması Stratejisi kabul edilmiştir. Ayrıca TURANSEZ özel ekonomik bölgesi kurulma çağrısı dile sıklıkla getirilmektedir. Ortak Ordu ve Ortak Savunma Politikası mevcut olmamakta birlikte zirve bildirilerinde savunma sanayii ve askeri alanda daha yakın işbirliği çağrıları dile getirilmektedir (Aydılek, 2022).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Zayıf Yönleri

Durağan anlamda ekonomik entegrasyon, büyük bir ekonominin çalışan dışlılarının yani ulusal unsurlarının ekonomik sınırlarla birbirinden ayrılmadan bir bütün oluşturmasıdır. Bu ekonomik bütünleşme süreci devletlerin ekonomilerinin zayıf ve güçlü yanlarının birbiriyle entegre olması neticesinde daha büyük kapasiteye ulaşarak zayıf yönlerin uzun vadede ortadan kalkmasını hedefler denebilir. Dinamik anlamda ise, ekonomik entegrasyon, kısa vadede sonuçlar vererek üye devletler arasında ekonomik sınırların aşamalı olarak kaldırılmasını sağlar. Başka bir ifade ile ekonomik entegrasyon uluslarla ekonomik unsurların tedrici bir şekilde daha kapsayıcı şekilde birleştirilmesidir. (Falk, 1997). TDT açısından entegrasyonun yol haritasının çok net olmamasının TDT'nin zayıf yönü olarak belirtebiliriz. Macar Akademisyen Egerisi TDT'nin işleyişi bağlamında zirvelerin yararlı ve etkili olduğunun altını çizerken kurumsal altyapı ve mali bütçenin yeterli olmadığını vurgulamaktadır. Dolayısıyla TDT'nin ekonomik entegrasyon modelinden ziyade kültürel birlikten doğan etkileşimin yaratacağı ekonomik bütünleşmeye daha yakın olduğu söylenebilir. TDT'yi klasikleşen entegrasyon aşamaları ile açıklamanın çok mümkün olmadığı belirtilebilir. Bununla birlikte kültürel birlikteliğin Türk Dünyası 2040 vizyon belgesinde çok sık vurgulandığı söylenebilir. Türk Dünyası 2040 vizyon belgesinde 27 defa kültür kavramı kullanırken ekonomi kavramından 27 defa söz edilmiş, 4 defa sosyoekonomik kavramı kullanılmıştır. Buradan anlaşılacağı gibi TDT'nin kültürel yönlerinin daha ağırlıklı bir bütünleşme modelinin var olduğu söylenebilir. Zira TDT üye ülkelerinin ortalama kişi başı milli gelir 7 bin dolar civarındadır. En değerli pasaport endeksinde TDT üye ülkelerinin 52 ile 59 arasında yer almaktadır.

TDT'nin ekonomik birlikten daha çok kültürel boyutta kalmasının kurumsallaşma bağlamında eksikliklerinden kaynaklandığını gözden kaçırmamak gerekir. Bu bağlamda Teşkilat yeni kurulduğu için yasal çerçevenin yetersiz (Tüzükler-Yönetmelikler) durumda olduğu tespiti yapılabilir. TDT üye ülkeler arasında ikamet izni, oturma izni, çalışma özgürlüğü ve vize alımı gibi koşulların esnek olmaması kültürel birlikteliğin hızlanmasının önündeki en büyük tehdit konumundadır. Ekonomik bütünleşmenin önündeki en büyük engellerin başında TDT üye ülkelerinin coğrafi olarak birbirinden çok uzak olması etkileşimi azaltmaktadır. Örnek vermek gerekirse Uçak sefer sayıları yetersiz ve çok pahalı konumdadır. TDT üye ülkelerin bulunduğu coğrafyanın ulaşım alt yapı yetersizliğinin finansal sistem alt yapısının zayıflığı ile bütünleşmenin neticesinde ekonomik işbirliğinin cılız kalmasına neden olmuştur denebilir. Öyle ki TDT üye ülkeler arasında karşılıklı yatırımların azlığı bunun en bariz örneğidir. Bunun yanında TDT üye ülkelerinin ülke içerisinde güvenlik sorunları yaşaması kültürel ve ekonomik işbirliği çalışmalarına sekte vurmaktadır denebilir.

Orta Asya Türk Devletlerinin; Çin, Rusya ve Hindistan gibi küresel güç ve pazarın ortasında bulunması jeopolitik tehditler oluşturmaktadır. Küresel güçlerin jeopolitik anlaşmazlıkları bölge içerisinde istikrarsızlıklara sebep olmaktadır (Güdül ve Raof, 2022). TDT üye ülkelerinin kalabalık nüfusa sahip olmasına rağmen beşeri sermaye prosedürde zengin gözüksün de nitelikli işgücü sayısı oldukça az konumdadır.

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Yararlanabileceği Fırsatlar

TDT üye ve aday ülkeler incelendiğinde jeopolitik olarak küresel güçlerin çekişme alanı olarak nitelenecek bölgede oldukları söylenebilir. Küresel güçlerin çekişmelerinin olumlu anlamda bir yol bir kuşak projesi bağlamında TDT üye ülkelere yeni fırsatlar sağladığı belirtilebilir. Nitekim bir yol bir kuşak projesi TDT'nin küresel ekonomiye eklenmesi TDT'nin daha büyük ekonomik entegrasyonlar ile işbirliğini kolaylaştırabileceği iddia edilebilir. İpek Yolu ticaret ağının faaliyetlerini arttırmak için TDT'nin Semerkant'taki dokuzuncu zirvesinde Hazar Denizi taşımacılığına yönelik önemli kararlar alınmıştır. Semerkant Bildirisi'nin 34. ve 35. Maddesi doğrudan bu konular ile ilgilidir. Nitekim "Bir Yol Bir Kuşak Projesi" Orta Asya devletlerinin ulaşım entegrasyonunun önünü açabilir. Dolayısıyla Orta Asya ülkelerinin birbirleri ile ulaşım ağlarının zayıf olmasının kendi potansiyellerinin ortaya çıkmasına engel olduğu söylenebilir. Bu bağlamda TDT'yi dünya ekonomisine entegre edecek projelerin hayata geçmesi, gelecek dönemlerde işbirliği bağlamında çok önemli sinerjilerin ortaya çıkmasına neden olabilir. Teşkilatı oluşturan

lkeler olarak; Türkiye ve Macaristan teknoloji-imalat sanayi alanında, Azerbaycan-Kazakistan-Türkmenistan enerji-zengin mineraller alanında ve Özbekistan-Kırgızistan ise beşeri sermaye alanında ön plana çıkararak Teşkilatın ihtiyaçını karşılayabilirler. Avrupa'nın alternatif enerji kaynakları arayışı içerisinde olması TDT ye ülkelerin aracısız olarak kendi enerji kaynaklarını ihtiyaç sahibi ülkelere ulaştırma fırsatı sağlayacaktır (Ulutaş ve Tanrısever, 2019).

TDT gibi bütünleşmeler genellikle çok güçlü siyasal sonuçlar yaratabilir. Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan Karabağ sorunu Soğuk Savaş sonrası çözüm bulunamayan sorunların başında gelmiştir. Fakat Türkiye ve Azerbaycan işbirliğinin sahaya yansımalarının bir neticesi olarak Azerbaycan'ın Ermenistan tarafından işgal edilen toprakları geri alınmıştır. Bu noktada kültürel işbirliği güçlü olan birliklerin siyasal güç sağlama bağlamında avantajlı oldukları söylenbilir. Bu bağlamda TDT ye ve aday ülkelerin hem kendi aralarında yaşanan sorunları çözmede kolaylık sağlanabileceği hem de ye olmayan devletlerle yaşanan sorunların çözümünde TDT'nin etkili olabileceği söylenbilir.

Türk Devletleri Teşkilatı'na Yönelik Tehditler

TDT bölgesinin tarihsel bağlamda bölgede büyük güçlerin savaş alanına dönüşmüş olması gelecekte de büyük gler arasındaki rekabet alanına tekrar dönüşme riskini içerisinde barındırmaktadır. Bu bağlamda ABD'nin Afganistan'dan çekilmesi savaş olmasa dahi bölgede bir g boşluğu oluşturduğu söylenbilir. Bu g boşluğunun Taliban rejimi tarafından doldurup doldurulamayacağı Afganistan'ın geleceğine dair soru işaretlerini beraberinde getirmektedir. Eğer Afganistan Taliban rejimi ile istikrara kavuşursa ki bu düşük ihtimal gözükmektedir. Taliban rejiminin "rejim ihraç" etme politikası takip edip etmeyeceği TDT'nin işbirliği kapasitesine doğrudan etki edebileceği söylenbilir. Nitekim Taliban rejiminin sicilinin bozuk olması, TDT ye ülkelerinin istikrarına gelecekte tehdit oluşturabilir. Emekli Büyükelçi Numan Hazar radikalleşme tehdidini şu şekilde ifade etmektedir:

Yeni bağımsızlığına kavuşan ülkeler bakımından önemli sorun ülke içinde siyasal istikrarın sağlanmasıdır. Demokratik deneyimin kazanılması uzun zaman almaktadır. Bu zaman zarfında da, dünyanın tüm ülkelerinde grldği gibi, istikrarsızlığa yol açan gelişmeler yaşanmaktadır. Unutmamak gerekir ki günümüzde etkili olan yöneticilerin önemli bölümü eski Sovyet "nomenclatura"sına mensup kişiliklerden oluşmaktadır. Laik eğilimli yönleri güçlü olan onların etkisinin azalması, tam demokratik bir ortama geçilmesi ile uygarlık (demokratik kültür) düzeyi ve demokratik normlar açısından bazı sorunları su yüzüne çıkarabilecektir. Bu kapsamda kökten dinci akımların güçlenmesi siyasal sistemleri olumsuz yönde etkileyebilecek gelişmeler olacaktır (ınar ve Uzun, Emekli Büyükelçi Numan Hazar ile Mülakat, 2023).

Afganistan'ın istikrara kavuşmaması IşID, El Kaide gibi terör örgütlerinin Orta Asya'da TDT ye ülkelerinin işbirliği kapasitesine engel teşkil edebilir. TDT kuruluş bağlamında çok köklü bir geçmişe dayansa da güçlenme döneminde Türkiye Rusya ilişkilerinin çok iyi gitmesinin etkili olduğu tespiti yapılabilir. Özellikle Putin-Erdoğan ikili ilişkisinin çok güçlü olması Rusya'nın; Türkiye'nin TDT'ye olan ilgisini kendisine yönelik bir tehdit olarak görmesinin önüne geçtiği iddia edilebilir (Yetkin, 2023). Fakat Putin-Erdoğan ikili ilişkisinin ne kadar sürdürülebilir olduğu yoruma açık konumundadır. Zira Türkiye'de genel seçimin yakınlamaşması olası iktidar değişikliği durumunda Türkiye-Rusya ilişkilerinin yeniden kurgulanmasına neden olabilir. Gelecek dönemlerde farklı sebeplerle Türkiye-Rusya ilişkisinin gerilmesi durumunda TDT'nin böylesi bir gelişmeden olumsuz etkilenebileceği söylenbilir. Bunun yanı sıra Emekli Büyükelçi Hazar'a göre TDT'nin başarılı olmasından rahatsız olacak ülkelerin var olabilecektir. Hazar, bu kapsamda Rusya Federasyonu ile Çin Halk Cumhuriyeti özellikle dikkati çekmekte ve Rusya'nın, Putin'in de açıkça ifade ettiği üzere, Sovyetler Birliği'nin dağılmasını içine sindiremediği ve bu gelişmeden ciddi rahatsızlık duyduğunu iddia etmektedir (ınar ve Uzun, Emekli Büyükelçi Numan Hazar ile Mülakat, 2023).

Numan Hazar iddialarını şu şekilde ifade etmektedir:

Rusya bölgedeki yitirdiği siyasal nüfuzu ve ekonomik fırsatları kazanmak açısından çabalar sarf edebilir. Çin Halk Cumhuriyeti de Teşkilatın başarılı olmasından Sincan-Uygur zerk Bölgesi (Doğu Türkistan) zerindeki olası etkiler dolayısıyla rahatsızlık duyabilir. Doğu Türkistan'da etnik temizlik yoluyla ciddi ve sistematik insan hakları iblalleri yapan Çin, Türk Devletleri Teşkilatı'nın başarılı olmasını kuşkusuz istemeyecektir. Bu durumun bilincinde olan Çin'e komşu ülkeler bu bakımdan dikkatli hareket ederek Çin ile ilişkilerinde özenli bir tutum benimsemektedirler (ınar ve Uzun, Emekli Büyükelçi Numan Hazar ile Mülakat, 2023).

Bölgesel entegrasyonlar bağlamında siyasal rejim benzerlikleri çoğu zaman ye ülkelerin rejim benzerliklerinin uyumlu bütünleşmeler yarattığı söylenbilir. TDT ye ülkelerinin demokrasi tecrübeleri

olmasına rağmen şeffaflık sorununun³ bütün üyelere yönelik istikrarsızlığı tetikleyen riskler oluşturabileceği söylenebilir. Macar akademisyen Egerisi en zorlu tehdit olarak, üye bir ülkelerden bazılarının dış politikasında örgüte olan bağlılığını azaltan hızlı ve beklenmedik bir değişikliklerin olma ihtimaline dikkat çekmektedir. Egeris'e göre zirveler döneminde Özbekistan örneği bunun en yakın örneğidir (*Çınar ve Uzun, Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ile Mülakat, 2023*). Egeris'in tehdit olarak gördüğü bir başka husus ise üye devletlerin jeopolitik farklılıklarıdır. Nitekim ona göre Orta Asya, Güney Kafkasya ve Türkiye'nin farklı jeopolitik zorlukları, algıları mevcuttur. Bu durum herhangi bir işbirliğini zorlaştırır ve tüm organizasyonu daha kırılğan hale getirebilir (*Çınar ve Uzun, Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ile Mülakat, 2023*).

Türk Devletleri Teşkilatı'nın Geleceğine Dair Tartışma ve Öngörüler

TDT'nin, üye ülkeler arasında daha büyük bir işbirliği ortamının sağlanması için, kültürel alanda üretim alanlarının daha da derinleşmesi gerekir. Bu alanda ortak kültür birikiminin kucaklayıcı bir kuruluşu olan **'Türksoy'**a daha çok iş düşebileceği iddia edilebilir. Zira Hazar'a göre Türk dilinin ortak ve karşılıklı olarak daha da anlaşılabilir bir konuma gelebilmesi için televizyon yayınlarının büyük önem taşımaktadır.

TDT'nin siyasi bir güç potansiyeli konusunda Numan Hazar, bu gerçeğin zamanla daha güçlü biçimde ortaya çıkacağını vurgulamaktadır. Hazar'a göre bu potansiyel üye ülkeler arasında sıkı bir ekonomik işbirliği ve siyasi danışma mekanizması ile önemli bir güç kazanacaktır. Egerisi'ye göre siyasi bir güç potansiyeli var olmakla birlikte bu süreç üye devletlerin ekonomilerinin ekonomik bütünleşme düzeyine bağlı olduğunu vurgulamaktadır (*Çınar ve Uzun, Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ile Mülakat, 2023*). Zira TDT'nin işbirliğini gelecek dönemlerde tehdit altına alabilecek, üyeleri arasında siyasi ve ekonomik birlikteliğini ayrıştırabilme potansiyeline sahip ABD-Çin Rekabeti gibi konuların olduğunu altı çizilmelidir. Ayrıca TDT'nin uluslararası sistemin güç dağılımını okuyabildiği ölçüde ekonomik ve siyasi uzuvlarını geliştirebileceği iddia edilebilir.

Numan Hazar TDT'nin siyasi güç potansiyelini şu şekilde dile getirmektedir:

Buna günümüzde bir örnek vermek gerekirse Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetinin, devletin adıyla Teşkilata üye kabul edilmesi, başka bir örneği görülmemeyen, çok önemli ve anlamlı bir gelişme olmuştur. İslam İşbirliği Teşkilatı'nın dahi sadece "Kıbrıs Türk Devleti" unvanını kabul edebildiği bir ortamda bu gelişmenin, Rum-Yunan görüşlerine yakınlığı ile bilinen Batılı ülkeler için büyük bir rahatsızlık yarattığı gözlemlenmiştir.

Uluslararası örgütler uluslararası sistem içerisinde önemli aktörlerdir. Çözdükleri krizler geliştirdikleri ekonomik modeller siyasi gücünün özgül ağırlığının ortaya çıkmasına yardımcı olabilir. TDT'nin gelişim sürecinde üyeler arasında iç çıkar çatışmasını ve verimsiz iç rekabet unsurlarını görece az yaşaması gelecekte ki olası genişlemelerde herhangi bir çatışma yaşamayacağı anlamına gelmemektedir. TDT'nin genişleme stratejisini verimli kılıp/kılmaması TDT'nin geleceğini etkileyecektir, denilebilir. Egerisi'ye göre siyasi süreç daha embriyo aşamasındadır ve uzun bir zamana ihtiyacı vardır. Nitekim Egerisi, TDT'nin geleceğinin ekonomik başarılarına bağlı olduğunu vurgulamaktadır. Buna binaen TDT'nin politikalarına bakıldığında merdivenleme stratejisinin ilk basamağı olan kültürel işbirliğine odaklandığı belirtilebilir. Buna ilaveten merdivenleme stratejisi bağlamında ekonomik konuların ikinci basamak olarak geldiği söylenebilir. TDT açısından ekonomik konuların öneminin farkında olursa da işbirliğinin henüz bir ekonomik entegrasyon aşamasına dönüşmediğinin tespiti yapılabilir. Bundan dolayı TDT'nin gelişimini açıklamak için hali hazırdaki yapının entegrasyon teorileri temelinde açıklanmasından ziyade daha gelişme aşamasında olan bu işbirliğinin politikalarını "merdivenleme stratejisi" ile açıklamak daha yerinde tespitlerin ortaya çıkmasına yardımcı olabilir.

Bu bağlamda TDT'nin diaspora etkisinin bir hayli kuvvetli olması Teşkilatın siyasi etkisinin dünya çapında hissedilmesine yardımcı olabilir. İşbirliğine Üye Ülkelerin Birinci Diaspora Forumu Türk Dili Konuşan Ülkeler Konseyi 2013 yılında Bakü'de toplanmıştır; 50'den fazla ülkeden 600'den fazla temsilci katılmıştır. Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığı'nın (YTB) ev sahipliğinde TDT'nin 2. Diaspora Forumu 2022 yılında Bursa'da gerçekleştirildi. TDT Genel Sekreteri Baghdad Amreyev ise üye ülkelerin dünya genelinde 20 milyonun üzerinde büyük bir diasporaya sahip olduğunu dile getirerek, "Bu büyük bir potansiyel. Doğru yönlendirildiğinde ülkelerimiz için gerek siyasi, gerek ekonomik, gerekse toplumsal anlamda büyük faydalar üretebilecek bir potansiyel." açıklamasını yapmıştır. Bu bağlamda

³ Yolsuzluk Algı Endeksi sonuçlarına göre temel demokratik ilkelerin, hukuk devletinin ve medya özgürlüğünün yolsuzlukla mücadelenin vazgeçilmez unsurları olduğu iddia edilmektedir. Yolsuzluk aldı endeksine göre TDT ülkeleri yolsuzluk algısı meylinin fazla olduğu rakamlara yansımıştır bakınız: ("2022 Yolsuzluk Algı Endeksi Açıklandı!", Erişim tarihi: 06.03.2023).

TDT'nin gelecek dönemlerde etkili konumunu koruyabilmesi ve arttırabilmesinin Türk diasporasını ne kadar etkili kullanabileceğine göre őkillenecektir. (Türk Devletleri Teşkilatı Diasporaları, 2023).

Sonuç ve neriler

Türkiye büyük stratejisi, Orta Asya sınır ötesi komşular kuşağı Şeklinde tanımlanmaktadır. Bu kuşak Türkiye'nin için de yer aldığı veya meydana gelen gelişmelerin Türkiye'nin hayati çıkarlarını etkileyebileceği bölgelerin başında yer almaktadır (Yeşiltaş ve Pirinçci, 2021). Türkiye'nin bu stratejik kuşaktaki amacı sürdürülebilir istikrarın sağlanmasıdır. Bu bağlamda TDT, bölgenin mutlak istikrarına kavuşmasına tek başına yeterli olmasa da nispi istikrara kavuşmasında etkili olabilir.

TDT'nin SWOT analizi bağlamında değerlendirilmesinde ise güçlü yönlerinin başında doğal kaynaklarının çeşitliliği ve zenginliği gelmektedir. Kapsayıcı bölgesel projelerin hayata geçiş aşamalarında olması TDT'nin karşılaşabileceği fırsatlar olarak vurgulanabilir. TDT'nin zayıf yönlerinden ilki kurumsallaşmasını tamamlayamaması olarak ifade edilebilir. TDT yelerinin bulunduğu coğrafya bağlamında sürdürülebilir ekonomi ve siyasi koşullar üretmemesi gelecekte TDT'nin siyasi bütünleşmesini sağlamada ki en büyük tehdit olarak sıralanabilir.

Nitekim bu çalışmada TDT'nin gelişimi merdivenleme stratejisi bağlamında ele alındığında ilk basamak olan kültürel bir bütünleşmenin ağır bastığı sonucuna varılmıştır. Kültürel açıdan Latin alfabesinin kabul ile birlikte ortak dilin kullanımı Türk Dünyası açısından önemli bir aşamadır. Bunun yanı sıra üniversitelerde ğrenci değişim programlarının çeşitlendirilmesi ve sürdürülmesi, düşünce kuruluşları ve medya organları ile de ilişkilerin sürdürülmesi kültürel bağı arttırarak gclendirecek diğer aşamalar olarak sıralanabilir. TDT'nin, Merdivenleme stratejisinin ikinci basamağı olan ekonomik işbirliğine Zirve bildirileri ile giriş aşamasında olduğu söylenbilir. Sonuç olarak kültürel ve ekonomik alanda oluşturulacak sürdürülebilir bir işbirliğ merdivenleme stratejisinin nc basamağı olan siyasi güç olma potansiyeline/hedefine büyük bir destek sağlayacaktır. Entegrasyon bütünleşme bağlamında benzeşmeyi taban alırken Merdivenleme stratejisi ise uyum temelinde sürdürülebilir işbirliğini hedeflemektedir.

TDT'nin siyasi bir güç olarak uluslararası bir aktör olarak varlığını devam ettirebilmesinin kurumsallaşmasına bağlı olduğu söylenbilir. Nitekim Asya'da kurulan örgütlerin başarılı kurumsallaşma önekleri ortaya koymak noktasında pek başarılı olmadığı söylenbilir. Buna rağmen TDT'nin "zirveler" aracılığıyla kendine münhasır çalışma metodunu yakaladığı söylenbilir. Buradan da anlaşılacağı üzere TDT'nin güçlü bir aktör olarak potansiyelini ortaya koyması ve sürdürebilmesinde üyeler arasında oluşan "uyumun" nemli olduğu tespiti yapılabilir. Kısaca TDT'nin amacına ulaşmasında "zirveler"ın kültürel, ekonomik, siyasi ve askeri hedeflerin belirlenmesi ve eyleme geçilmesi konusunda merdivenleme stratejisinin önemli bir aracı olduğu belirtilebilir. Yukarıda bahsedildiği üzere TDT'nin kurumsallaşması bir aktör olarak varlığını sürdürebilmesinin yanı sıra Asya'nın istikrarına (Asya'da terör örgütlerinin ekonomik geri kalmışlığı ve siyasi anlaşmazlıkları bahane ederek taban buluyor olmasının da önüne geebileceek potansiyeli ile...) yönelik de nispi bir katkı sunabilir.

Karabağ'ın Azerbaycan tarafından işgalden kurtarılmasında Türkiye'nin oynadığı rol jeopolitik fırsatları beraberinde getirmiştir. Nitekim Türk devletlerini kara yolu ile birbirine bağlayacak koşulların oluşması bölgeyi yeni bir lojistik üssüne ve enerji transfer koridoruna çevirecektir. Türkiye'nin bu bağlamda TDT ile ilişkileri sadece Asya'nın güvenliği açısından değil; düzensiz göç başta olmak üzere Avrupa'nın güvenliğinin de sağlanmasında hayati rol oynayabilir. Özellikle Türkiye'nin TDT ye ülkeleri ile SİHA satışı konusunda iyi ilişkiler geliştirmesi, TDT'nin ortak sinerjisini arttırabilir. Nitekim TDT'nin siyasi gücünün artmasında güvenlik başlığı kilit rol oynayabilir.

"Bir Yol Bir Kuşak" projesi TDT lkelerinin bulunduğu coğrafya ile yakından ilgili olması birçok yatırım konularının müzakere edilmesine olanak sağlamıştır. Fakat TDT lkelerine "Bir Yol Bir Kuşak" projesi fırsatlar yarattığı gibi Çin-ABD rekabetinin ortasında kalma ihtimalini de beraberinde getirebilir. Rusya-Ukrayna Savaşının derinleşmesi ve gıda krizinin gündeme gelmesi TDT'nin ye ülkeler arasında tarım, enerji, güvenlik konularında işbirliği bağlamında somut fırsatlar yaratabilir. Buna ilaveten TDT'nin kurumsallaşması TDT'nin merdivenleme stratejisini sağlıklı bir Şekilde uygulayabilmesinde yatmaktadır. Yani TDT'nin kültürel işbirliğine vermiş olduğu "nem" kadar sırasıyla ekonomik, siyasi ve güvenlik konularına da eylemsel Şekilde gündemler oluşturması ve odaklanması önerilmektedir.

Etik Beyan

"Köklü Geçmişten Güçlü Geleceğe Türk Devletleri Teşkilatı: Küresel Ekonomik, Siyasal Potansiyeli Ve Geleceğine Dair Öngörüler" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Abbasova, S. (2019). *Naxçıvan Muxtar Respublikası İlə Türkiyə Respublikası Arasındaki Əlaqələr: Ali Səviyyəli Görüşlər Və Nailiyyətlər*, Naxçıvan Dövlət Universiteti-2019 Naxçıvan-Türkiyə Diplomatik Əlaqələri Yeni Müstəvidə Beynəlxalq Elmi Konfrans.
- Abdimalikov, K. (2010). *Ekonomika Kırgızstana, Uçobnik, 2-e izdanie, ispravleni i dopolnenie*. Erişim adresi: <https://jasulib.org.kg/wp-content/uploads/2022/05/11.Pdf>.
- Aliyev, İ. (2012). 2012-ci İl Avqustun 23-Də Bişkek Şəhərində İmzalanmış "Türkkademiyanın Təsis Edilməsi Haqqında Səziş"İN Təsdiq Edilməsi Barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı, Erişim adresi: <https://e-qanun.az/framework/27906>.
- Alrmizan, M. (2022). *Turkish Foreign Policy in Central Asia in the Era of Erdoğan: The Convergence of Pan-Turkism, Pragmatism, and Islamism*, Riyadh.
- Amirbek, A., Anuarbekuly, A. ve Makhanov, K. (2017). *Türk Dili Konuşan Ülkeler Entegrasyonu: Tarihsel Geçmiş Ve Kurumsallaşması*, Ankasam Bölgesel Araştırmalar Dergisi.
- Aydilek, E. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatının Siyasi ve Ekonomik Potansiyeli*, Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi, Erişim adresi: <https://doi.org/10.33712/mana.1192419>, Cilt: 5, Sayı: 3, ss.716-728.
- Centr Ekonomiçeskie İssledovani. (2023). Каталог экономистов Узбекистана, Erişim Adresi: <https://www.cer.uz/ru/post/business>.
- Çağlar, E. (2018). *Antalya'da Toplanan Türk Kurultaylarının Tarihi Değerlendirmesi*, Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (Asead) Eurasian Journal Of Researches İn Social And Economics (Ejrse).
- Çınar, Y. ve Uzun, Y.U. (2023). *Emekli Büyükelçi Numan Hızır ile Mülakat*, Mülakat yapılan tarih: 01.06.2023.
- Çınar, Y. ve Uzun, Y.U. (2023). *Macar Akademisyen Zoltan Egerisi ile Mülakat*, Mülakat yapılan tarih: 01.06.2023.
- Çora, A.N. (2021). *Türk Konseyinden (Türk Keneşi) "Türk Devletleri Örgütüne Oradan "Türk Birleşik Devletlerine Uzanan Yol*, Erişim adresi: https://www.academia.edu/55400686/_T%C3%9CRK_KONSEY%C4%B0_NDEN_T%C3%9CRK_KENE%C5%9E%C4%B0_T%C3%9CRK_DEVLETLER%C4%B0_%C3%96RG%C3%9CT%C3%9C_NE_ORADAN_T%C3%9CRK_B%C4%B0RLE%C5%9E%C4%B0K_DEVLETLER%C4%B0_NE_UZANAN_YOL.
- DAİB (2022). *Doğu Anadolu İhracatçılar Birliği Raporları*, Erişim Adresi: <https://www.daib.org.tr/>.
- Demir, C. (2022). *The Organization of Turkic States: Implications for the Regional Balance of Power*, Güv. Str. Derg., TDT Özel Sayısı.
- Elbir, H.Ç. (2019). *Yeni İpek Yolu'nun Cazibesi AB'nin Başını Döndürüyor*, Avim, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Erişim adresi: <https://avim.org.tr/tr/Analiz/Yeni-Ipek-Yolu-Nun-Cazibesi-Ab-Nin-Basini-Donduruyor>.
- Erkin, B. (2020). *Türk Konseyi'nin Kovid-19 ile Mücadele ve İşbirliği Yaklaşımı*, *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*.
- Falk, R. (1997). "Regionalism and World Order After The Cold War", *Marmara Journal European Studies*, Vol. 5, No: 1-2 (1-19).
- Fernando, J. (2023). "Laddering: Meaning, Overview, Examples, FAQ", <https://www.investopedia.com/terms/l/laddering.asp#:~:text=Generally%2C%20laddering%20is%20used%20to,matching%20a%20desired%20risk%20profile>.
- Güngör, G. (2021). *Derinleşen İşbirliği: Türk Devletleri Teşkilatı*, Avim, Avrasya İncelemeleri Merkezi, Erişim adresi: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/Derinlesen-Isbirligi-Turk-Devletleri-Teskilati>.
- Işık, L. R. (2022). *Dünyanın Yükselen Gücü Türk Devletleri Teşkilatı*, Z Raporu, Erişim adresi: <https://www.zraporu.com/kapakdosyasi/dunyanin-yukselen-gucu-turk-devletleri-teskilati/>.
- İkinci Karabağ Savaşı. (2023). "İkinci Karabağ Savaşı", Erişim adresi: <https://www.virtualkarabagh.az/tr/post-item/52/2871/ikinci-karabag-savasi.html>.
- İkiz, A. (2019). *Tek Kaşak Tek Yol Projesi Ve Türkiye'ye Olası Etkileri*, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim/October (2019) - Cilt/Volume:18 - Sayı/Issue:72 (1688-1700).

- İstikbal, D. (2021). *Türk Dünyasının Ekonomik Potansiyeli*, SETA, Erişim adresi: <https://www.setav.org/turk-dunyasinin-ekonomik-potansiyeli/>.
- Jiembay, M. (2011). *Алматыда Түркітілдес мемлекеттер ынтымақтастығы кеңесінің алғашқы саммиті өтеді*, Erişim adresi: https://www.inform.kz/kz/almatyda-turkitildes-memleketter-yntymaktastygy-kenesinin-algashky-sammiti-otedi_a2412390.
- Kalın, İ. ve Duran, B. (2023). *Cumhurbaşkanlığı Sözcüsü Büyükelçi İbrahim Kalın "Ulusal Çıkarlarımızdan ve İlkelerimizden Taviz Vermeden Küresel Barışa ve İstikrara Katkı Sağlıyoruz"*, Kriter Dergisi, Burhanettin Duran'ın yapmış olduğu röportajdan alıntı yapılmıştır. Erişim adresi: <https://kriterdergi.com/turk-devletleri-teskilatitdt/cumhurbaskanligi-sozcusu-buyukelci-ibrahim-kalin-ulusal-cikarlarimizdan-ve-ilkelerimizden-taviz-vermeden-kuresel-barisa-ve-istikrara-katki-sagliyoruz>.
- Kocaman, Ö. (2022). *Türk Devletleri Teşkilatı: Stratejik Bir Bakış*, Kriter Dergisi, Erişim adresi: <https://kriterdergi.com/dosya-turk-devletleri-teskilati/turk-devletleri-teskilati-stratejik-bir-bakis>.
- Nazarbaev, N.A. (2017). *Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіздік дәуірі. – Астана, 2017. – 508 б.*, Erişim adresi: <https://elbasy.kz/sites/default/files/pagefiles/201907/38c124e6864be4e165f7b53504281d9e.pdf>.
- Omeličeva, M.Y. and Lidiya Zubytska, L. (2012). Failures and Prospects of Regional Organizations: Lessons from the Post-Soviet Space and Beyond. *The Whitehead Journal of Diplomacy and International Relations* 4(Summer Fall), (87-101).
- Ongun, Y. (2022). *Türk Devletleri Zirvesi: Türkiye'nin Rolü ve Rusya'nın Tavrı*, Yetkin Report, Erişim adresi: <https://yetkinreport.com/2022/11/16/turk-devletleri-zirvesi-turkiyenin-rolu-ve-rusyanin-tavri/>.
- Qarayeva, P. (2019). "Daily News Hungary" Nəşrində Viktor Orbanın Türk Şurasının Zirvə Görüşündə İştirakı Barədə Məqalə Dərc Edilib, Erişim adresi: <http://azertag.az/xeber/1343855>.
- Rusya Ukrayna Savaşı. (2022). "Rusya-Ukrayna Savaşı", Erişim adresi: <https://www.britannica.com/event/2022-Russian-invasion-of-Ukraine>.
- Shaukeonava, Z. (2019).: *Achievements and Prospects, İçinde, Türkic Council*, 10. Anniversary of the Nakhchivan Agreement, Bakü.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2023). *Türk Konseyi (Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi)*, Uluslararası Örgüt Künyesi, Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *Türk Konseyi, Avrupa Birliği Ve Dış İlişkiler Dairesi Başkanlığı*, Erişim adresi: <https://Disiliskiler.Ktb.Gov.Tr/Tr-132189/Turk-Konseyi>.
- Temizer, M. (2022) Avrupa'nın arz güvenliğine katkı için TANAP'la tam kapasite doğal gaz gönderiliyor. Erişim adresi: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/avrupanin-arz-guvenligine-katki-icin-tanapla-tam-kapasite-dogal-gaz-gonderiliyor/2529967>.
- Topsakal İ., Zengin A. K., (2023), "Türk Devletleri Teşkilatı: Siyasi, Ekonomik ve Kültürel Çıktılar", <https://kriterdergi.com/dis-politika/turk-devletleri-teskilati-siyasi-ekonomik-ve-kulturel-ciktilar>.
- Türe, O. (2018). *Swot Analizi Nedir?*, Erişim adresi: <https://www.startupnedir.com/swot-analizi-nedir/>.
- Türk Devletleri Teşkilatı. (2023). "Türk Devletleri Teşkilatı Diasporaları YTB Ev Sahipliğinde Buluştu. (2023). Erişim adresi: <https://ytb.gov.tr/haberler/turk-devletleri-teskilati-diasporalari-ytb-ev-sahipliginde-bulustu>.
- Türk Konseyi. (2023). *Türk Konseyi*, Erişim adresi: <https://www.turkishnews.com/tr/content/2020/12/20/turk-konseyi/>.
- Ukibay, A.E. (2019). *Нурсултан Назарбаев Награждён Высшим Орденом Туркского Мира*, <https://elbasylibrary.gov.kz/ru/news/nursultan-nazarbaev-nagrazhdyon-vysshim-ordenom-tyurkskogo-mira>.
- Ulusal Güvenlik. (2023). "Yunanistan'ın Türkiye Anakarasına Yakın Ege Adalarını Askerileştirmesi Ulusal Güvenlik Tehdidi Oluşturuyor", Erişim adresi: <https://www.dailysabah.com/politics/news-analysis/greece-militarizing-aegean-islands-close-to-turkeys-mainland-poses-national-security-threat>.
- Ulutaş, U. ve Tanrısever, O. (2019). *The Turkic Council on the 10th Anniversary of the Nakhchivan Agreement: A View From Turkey, İçinde, Türkic Council*, 10. Anniversary of the Nakhchivan Agreement, Bakü.
- World Economic Outlook Database. (2023). *International Monetary Fund*, Erişim adresi: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2022/April>.
- Yamak, T. ve Saygın, E. (2018). "Türkiye'nin Ekonomik Güç Potansiyeli: Bir 'Ekonomi Diplomasisi' Enstrümanı Olarak Türkiye Varlık Fonu Uygulaması", *Fiscaoeconomia* 2019, Vol.3 (1) 88-114 DOI: 10.25295/fsecon.
- Yeşilteş, M. ve Pirinççi, F. (2023). *Küresel Dönüşüm Sürecinde Türkiye'nin Büyük Stratejisi*, Seta Yayınları, Ankara, 2021.
- Yetkin, M. (2022). "Türk Devletleri Zirvesi: Türkiye'nin Rolü ve Rusya'nın Tavrı", Erişim adresi: <https://yetkinreport.com/2022/11/16/turk-devletleri-zirvesi-turkiyenin-rolu-ve-rusyanin-tavri/>.
- Yolsuzluk Endeksi. (2022). "2022 Yolsuzluk Algı Endeksi Açıklandı! (2023). Erişim adresi: <https://seffaluk.org/2022-yolsuzluk-almi-endeksi-aciklandi/>.

EXTENDED ABSTRACT

It is seen that the strong and close cultural ties of the Turkish states in the Eurasian region with the Republic of Turkey and Turkish communities are increasing day by day. In addition to the support given by the past common culture in the increase and development of these strong ties, it is of great importance that the Republic of Turkey recognizes the independence of the Turkish States as the first in the world. With the disintegration of the Soviet Union and the recognition of the independence of the Turkish states by the Republic of Turkey for the first time, the warm and sincere relations that both sides showed, further

contributed to the development of relations between the Turkish states in the Eurasian region. It was announced that the "Organization of Turkish States" was established as a result of the joint decision taken at the first summit meeting of the Turkish states, which declared their independence with the dissolution of the Soviet Union, in Turkey in 1992. As a result of the meeting held in 1992, the union was named as "The Summit of Heads of State of Turkic Speaking Countries", and the purpose of the union and its future vision were officially announced to the whole world. In this context, in line with the establishment purpose and future vision of the union, among the member states of the union; Making comprehensive cooperation agreements in many fields such as education-culture-economy and politics and strengthening these cooperations have been determined as the primary strategic objectives of the union. In this context, the meetings between the member states of the union continued without interruption until 2009, and the agreements were put into practice one by one. With the meeting held in Nakhchivan in 2009, it was decided to change the name of the union to "Turkic Council or Turkic Council". Subsequently, with the meeting held in Turkey in 2021, the name of the union was changed to "Organization of Turkish States" in order to cover all Turkish states and to make the name of the union more effective in the global conjuncture, and the name of the union was given its final form. Based on these experiences, it can be said that Turkey has gradually approached political and military issues with the "ladder" strategy in terms of the development of TDT. In this context, it can be claimed that TDT creates more opportunities with economic and cultural issues. This study aims to analyze the integration process of TDT. Hereby, the study questions the way of integration of TDT. However, this study used the interpretive method together with the SWOT analysis method, starting from the opinion-taking method. In the study, the same questions were asked to Hungarian Academician, Zoltan Egerisi and Retired Ambassador Numan Hazar, and these views were included in the study. This study concluded that TDT has a high potential to become a political power if its cultural and economic integration potential is well evaluated. It can be claimed that TDT increases its global economic potential and accordingly its area of influence day by day. Especially recently, energy-based inflation and economic instability in the global economy has accelerated the search for new markets by capitalism. From this point of view, the economic capacity of TDT continues to be important not only for regional stability but also for global stability. Asia has experienced many initiatives in the context of regionalization initiatives after the Cold War. Although the Black Sea Economic Cooperation Organization (BSEC), which is a regional economic cooperation organization, was established with the Istanbul Summit held on June 25, 1992 under the leadership of Turkey, it can be said that the countries in the region did not provide the desired efficiency in the BSEC as a result of their understanding of competition preventing cooperation among themselves. In terms of regionalization experiences, it can be stated that it is important for the member countries to solve it within themselves in terms of the survival and efficiency of the organization. In this context, it can be determined that "blood compatibility" among the members of the organization is important for the reasons stated above, namely for the survival of the organization. Turkey is a large building community Central Asian production in the form of cross-border neighbors. This generation is one of the factors that affect Turkey's vital exits, which is also included in Turkey or the developments that occur. Turkey's aim in this strategic belt is to ensure sustainable stability. In this context, TDT can be effective in achieving relative stability, although it is not sufficient on its own to ensure the absolute stability of the union. In the evaluation of TDT's SWOT analysis structures, the main strengths are the natural ways of acting and its richness. One of the weak aspects of TDT is that it cannot complete its institutionalization. Existence of transitions to inclusive regional breeding can be highlighted as the way TDT may encounter. It can be listed as the biggest threat in ensuring the covert integration of TDT. As a matter of fact, this study changed the perception of TDT that a cultural integration predominates along with economic integration. Cultural reading With the adoption of the Latin alphabet, the use of the common language is an important stage for the Turkish World. In addition, diversifying and maintaining student exchange programs at universities, proposing ideas and maintaining them with media outlets can be listed as other stages that will strengthen and increase the cultural bond. As a result, sustainable cooperation to be established in the economic and cultural fields will give great support to TDT's potential to become a political power.

Türkiye’de Kaynaklara göre Enerji Tüketimi ve Ekonomik Küreselleşme Yeşil Büyüme’yi Destekliyor Mu? Son 50 Yıdan Ampirik Bulgular

Kumru TÜRKÖZ¹

Öz

Son yıllarda “yeşil büyüme” kavramı uluslararası alanda pek çok ülke tarafından açık bir politika hedefi olarak benimsenmektedir. Bu nedenle mevcut literatür yeşil büyümenin dinamiklerini tespit etmek amacıyla hızla genişlemektedir. Buradan hareket ederek bu çalışmada, 1970-2020 döneminde Türkiye’de fosil yakıt tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik küreselleşmenin ülkenin yeşil büyümesi üzerindeki asimetrik etkileri doğrusal olmayan otoregresif dağıtılmış gecikme (Non-linear Autoregressive Distributed Lag-NARDL) yaklaşımı ile analiz edilmektedir. Ampirik bulgular; değişkenler arasında doğrusal olmayan bir eşbütünlük ilişkisinin varlığını doğrulamaktadır. Buna göre; uzun dönemde fosil enerji tüketimindeki pozitif şoklar yeşil büyüme’yi baskılayıcı bir etki yaratırken, yenilenebilir enerji tüketimi pozitif ve negatif şoklardaki asimetrik etkilerle yeşil büyüme’yi teşvik etmektedir. Ekonomik küreselleşme ise uzun dönemde yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etki yaratmamaktadır. Kısa dönemde ise, fosil enerji tüketimindeki ve ekonomik küreselleşmedeki negatif şoklar yeşil büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır. Bu bulgular, Türkiye’de yeşil büyüme’ye dönüşüm için enerji bileşiminin fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye doğru kaydırılmasının önemini açıkça ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Enerji Tüketimi, Ekonomik Küreselleşme, Yeşil Büyüme, Asimetrik Analiz, NARDL.

Do Energy Consumption by Source and Economic Globalization Support Green Growth in Turkey? Empirical Findings from the Last 50 Years

Abstract

In recent years, the concept of “green growth” has been adopted as a clear policy target by many countries in the international area. Therefore, the current literature is expanding rapidly to identify the dynamics of green growth. From this point of view, in this study, the asymmetric effects of fossil fuel consumption, renewable energy consumption and economic globalization on the green growth are analyzed with the non-linear autoregressive distributed lag (NARDL) approach in the period 1970-2020 in Turkey. Empirical findings confirm the existence of a nonlinear cointegration relationship between the variables. According to this; in the long run, while positive shocks in fossil energy consumption create a suppressive effect on green growth, renewable energy consumption encourages green growth with asymmetric effects in positive and negative shocks. Economic globalization, on the other hand, does not have a significant effect on green growth in the long run. In the short run, negative shocks in both fossil energy consumption and economic globalization have a distorting effect on green growth. These findings clearly demonstrate the importance of shifting the energy mix from fossil fuels to renewable energy for the transition to green growth in Turkey.

Key Words: Energy Consumption, Economic Globalization, Green Growth, Asymmetric Analysis, NARDL.

Atıf İçin / Please Cite As:

Türköz, K. (2023). Türkiye’de kaynaklara göre enerji tüketimi ve ekonomik küreselleşme yeşil büyüme’yi destekliyor mu? Son 50 yıldan ampirik bulgular. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 157-170. doi:10.33206/mjss.1321724

Geliş Tarihi / Received Date: 02.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2023

¹ Doç. Dr. - Balıkesir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, kumru.turkoz@balikesir.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0640-4212

Giriş

Küresel nüfus 2050 yılı için 9 milyara doğru ilerlerken, bugün alınan kararlar ülkeleri gelecekte sürdürülebilir ya da sürdürülebilir olmayan büyüme modellerine kilitleyecektir (World Bank, 2012). Mevcut büyüme kalıpları ile iklim değişikliği ve ekolojik bozulmaların önüne geçebilmek artık mümkün görünmemektedir. Bu kapsamda büyümeyi yavaşlatmadan onu kaynak verimli, daha temiz ve daha esnek hale getirmeyi hedefleyen sürdürülebilir bir büyüme modeli olarak “yeşil büyüme” kavramı ortaya çıkmıştır (Hallegatte, Heal, Fay ve Treguer, 2012, s.2; Hickel ve Kallis, 2019, s.1). Bu kavram aynı zamanda Birleşmiş Milletler tarafından 2015 yılında kabul edilen ve küresel hedefler olarak da bilinen sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden (Sustainable Development Goals [SDG]) uygun fiyatlı ve temiz enerji (SDG-7), sürdürülebilir şehirler ve topluluklar (SDG-11) ve iklim eylemi (SDG-13) gibi hedeflerle yakından bağlantılıdır (United Nations, 2023).

Yeşil büyüme ulusal ve uluslararası alanda önemli bir politika hedefi olmasına rağmen bu kavramın tam olarak neyi karşıladığı ile ilgili net bir tanım bulunmamaktadır. Kavramın emisyon azaltımını ekonomik büyümeyle uzlaştırmaya yönelik dar bir amaçtan, kapitalist sistemin kaynak verimliliğini ve çevresel sürdürülebilirliğini iyileştirmeye yönelik kapsamlı bir plana kadar bir dizi tanımlı bulunmaktadır. Dar bir çerçevede yeşil büyüme; sera gazlarını azaltmaya yönelik eylemlerle uyumlu veya bu eylemlerle yönlendirilen istihdam yaratma veya gayrisafı yurtiçi hasıla (GSYİH) büyümesi olarak tanımlanmaktadır (Huberty, Gao, Mandell ve Zysman, 2011, s.6). Yeşil büyüme kavramının kullanılmaya başladığı ilk dönemlerde odak noktası tamamen iklim değişikliğinin hafifletilmesi olmasına rağmen artık daha geniş bir yelpazedeki çevresel kaynakları (toprak, su, balık stokları, habitatlar gibi) kapsamaktadır (Jacobs, 2012, s.4). Bu doğrultuda yeşil büyümeye yüklenen kavramsal anlamlar da farklılaşmaktadır. Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD], 2023)’ne göre yeşil büyüme, doğal varlıkların refahımızın dayandığı kaynakları ve çevresel hizmetleri sağlamayı sürdürürken ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmesi anlamına gelmektedir. Dünya Bankası (World Bank, 2023a) yeşil büyümeyi doğal kaynakların kullanımında verimliliği teşvik ettiği için, kirliliği ve çevresel baskıları en aza indirdiği için ve çevre yönetimi ile doğal sermayenin afetleri ortadan kaldırmadaki rolünü dikkate aldığı için dirençli bir büyüme modeli olarak tanımlamaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı (United Nations Environment Programme [UNEP], 2011) ise yeşil büyümeyi çevresel riskleri ve ekolojik kısıtları büyük ölçüde baskılayan, insan refahını ve sosyal eşitliği iyileştiren bir model olarak ele almaktadır.

Yeşil büyüme farklı tanımlamalar ile ifade edilse de bunların ortak paydasında ülkeleri sürdürülebilir kalkınmayı gerçekleştirmeye yaklaştıran eş zamanlı hedefler bulunmaktadır. Dolayısıyla yeşil büyüme sürdürülebilir kalkınmanın yerini alma hedefinde değildir. Aksine yeşil büyüme; yeşil politikaların, inovasyonun ve yatırımların sürdürülebilir ekonomik kalkınmayı yönlendirdiği bir paradigmadır. Ancak yeşil büyüme için ya da diğer bir ifade ile yeşil bir ekonomiye geçiş için farklı kanallardan bazı koşulların etkinleştirilmesi gerekir. Ulusal düzeyde bu koşullar arasında; maliye politikasındaki değişiklikler, çevreye zararlı sübvansiyonların azaltılması, yeni piyasaya dayalı araçların kullanılması, kamu yatırımlarının “yeşil” kilit sektörlerle yönlendirilmesi yer alırken; uluslararası düzeyde pazar altyapısına katkıda bulunma, ticaret ve yardım akışlarını iyileştirme ve daha fazla uluslararası işbirliğini teşvik etme sayılabilir. Ancak dünyada halen pek çok ülke aşırı derecede fosil yakıt enerjisine bağımlı olan kahverengi ekonomiye ağırlık vermekte ve onu teşvik etmektedir. Fosil yakıt kaynaklarına verilen sübvansiyonlar ise yenilenebilir enerjiye geçişi olumsuz etkileyerek yeşil büyüme/ekonomi önündeki en büyük engeli oluşturmaktadır (UNEP, 2011, ss.1-2; Global Green Growth Institute, 2014, ss.3-5). Çünkü fosil yakıtların yakılması, atmosferde yüksek düzeyde kirletici emisyonların açığa çıkmasına neden olmaktadır. Oysa yeşil büyüme öncelikli olarak bu emisyonların ortaya çıkardığı iklim değişikliğinin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmayı hedeflemektedir. Bu nedenle yeşil bir ekonomiye geçiş için en önemli aşama kirletici fosil yakıtların yerine karbon içermeyen enerji kaynaklarının aşamalı olarak ikame edilmesidir (Amigues ve Moreaux, 2019, ss.92-94).

Ülkelerin enerji bileşiminin belirlenmesi gibi uygulamış oldukları ulusal politikaların yanı sıra küreselleşme olgusu da yeşil büyüme üzerinde belirleyici bir etkiye sahiptir. Küreselleşme bir yandan eşitsizliğe neden olurken, diğer yandan devletin sosyal ve çevresel maliyetleri üzerindeki vergi tahsilatına yoğun katkı sağlayarak ülkelerin yeşil büyümesini artırabilmektedir (Zafar, Kousar ve Sabir, 2019, s.232). Diğer yandan bir ekonomideki teknolojik yenilik, küreselleşmenin yayılma etkileri nedeniyle diğer ekonomiler tarafından benimsenebilmektedir (Pineiro-Chousa, Vizcaino-Gonzalez ve Caby, 2018, ss.797-798). Şöyle ki eğer küreselleşme, daha temiz ve daha verimli teknoloji biçimleri veya geleneksel enerjilerin daha az tüketimini gerektirecek üretim araçları getirirse bu durum enerji talebini azaltarak yeşil büyümeye

katkı sağlayabilir (Shahbaz, Mallick, Mahalik ve Sadorsky, 2016, s.53). Öte yandan, iyi işleyen ve canlı bir finans sektörü, Ar-Ge faaliyetlerini teşvik etmeye, teknolojik yenilikleri artırmaya ve çevresel kaliteyi önemli ölçüde iyileştirebilecek yenilenebilir enerji projelerini geliştirmeye yardımcı olabilecek çok çeşitli finansal ürün ve hizmetlere kolay erişim sağlar. Benzer şekilde finansal küreselleşme, teknik etki yoluyla verimli ve çevre dostu yeşil yenilikleri artırır ve böylece yeşil büyümeyi geliştirir (Akadiri ve Adebayo, 2022, s.16312; Chen, Ramzan, Hafeez ve Ullah, 2023, s.2).

Mevcut literatür enerji tüketim yapısının ve küreselleşmenin her ikisinin de yeşil büyüme üzerinde kilit faktörler olduğunu savunmaktadır. Söz konusu bu ilişkinin Türkiye açısından eşzamanlı ve doğrusal olmayan yöntemlerle test edilmemiş olması bu çalışmanın temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Buradan yola çıkarak çalışmada; 1970-2020 dönemini kapsayan son elli yıllık süre içerisinde kaynaklara göre enerji tüketiminin ve küreselleşmenin Türkiye'nin yeşil büyümesi üzerinde nasıl bir etki yarattığını tespit etmek hedeflenmiştir. Diğer taraftan ülkede incelenen dönemde söz konusu değişkenlerde dikkat çeken bir takım gelişmeler gözlemlenmiştir. Şöyle ki (i) British Petroleum (BP) (2023) verilerine göre; Türkiye'de fosil enerji tüketimi 1970 yılında 0,494 exajoule iken 2020 yılına gelindiğinde bu oran yaklaşık 10,4 katlık bir artışla 5,150 exajoule'a ulaşırken; aynı dönemde toplam enerji tüketimi 0,526 exajoule'dan yaklaşık 11,9 kat artarak 6,290 exajoule'a ulaşmıştır. Bu durum toplam enerji tüketimindeki artış ile fosil yakıt kullanımı arasında önemli bir paralellik olduğuna dikkat çekmektedir. Buna göre; Türkiye 1970 yılında enerji tüketimini %93,9 oranında fosil yakıtlardan karşılarken 2020 yılına gelindiğinde bu oran %81,9'a gerilese de Türkiye'nin halen yüksek düzeyde fosil yakıtlara bağımlı olduğu açıkça görülmektedir. (ii) T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023) verilerine göre; ülkede yenilenebilir enerji tüketimi 1970 yılında 6.257 bin ton eşdeğer petrolden (btep) yaklaşık 3,9 kat artarak 2020 yılında 24.607 btep'e ulaşmıştır. Dolayısıyla incelenen dönemde yenilenebilir enerji tüketimindeki artış fosil yakıt tüketimindeki artışın oldukça gerisinde kalmıştır. (iii) BP (2023) ve Dünya Bankası (World Bank) (2023b) verilerinden hareketle hesaplanan ve yeşil büyümeyi temsil eden karbondioksit (CO₂) emisyon yoğunluğu ise ülkede 1970 yılından 2009 yılına kadar sürekli olarak artmış ve 2009 yılından sonra azalma eğilimine girmiştir. Ancak bu azalış trendine rağmen 1970 yılından 2020 yılına kadar geçen sürede bu oran 0,33'ten 0,36'ya yükselerek homojen bir yapı sergilememiştir. (iv) Son olarak KOF Swiss Economic Institute (2023) verilerine göre; Türkiye'de ekonomik küreselleşme endeksi 1970 yılında 27,8 iken 2020 yılında bu endeks yaklaşık 1,9 kat artışla 2020 yılında 53,9'a yükselmiştir. Bu görünüme bakarak; karbon temelli fosil yakıtların Türkiye'nin enerji bileşiminde önemli bir yer tutması, emisyon yoğunluğundaki artış trendi ve küreselleşmenin belirgin etkileri ülkede yeşil büyüme politikalarının tasarlanması için söz konusu bu ilişkinin detaylı ve net bir şekilde ortaya konulmasını gerektirmektedir.

Buradan yola çıkarak bu çalışmada; kaynaklara göre enerji tüketimi, küreselleşme ve yeşil büyüme arasındaki teorik ilişkiye yer verilen giriş bölümünün ardından; ikinci bölümde konu ile ilgili mevcut literatür incelenmiştir. Üçüncü bölümde model, veri, ekonometrik yöntem ve bulgular tartışılmıştır. Son olarak dördüncü bölümde ise ulaşılan bulgulara yönelik genel değerlendirmelere ve birtakım politika önerilerine yer verilmiştir.

İlgili Literatür

Literatürde yeşil büyümenin dinamiklerini anlamak için çok farklı değişkenler ele alınmaktadır. Yeşil büyüme, kaynaklara göre enerji tüketimi ve küreselleşme arasındaki mevcut bağlantıyı inceleyen bu çalışma kapsamında ilgili literatürü yeşil büyüme-enerji (fosil ve yenilenebilir) tüketimi ilişkisini ve yeşil büyüme-küreselleşme ilişkisini inceleyen çalışmalar olmak üzere iki ayrı grupta incelemek mümkündür.

Yeşil Büyüme Enerji Tüketimi İlişkisi

Yeşil büyüme enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalardan; Pan vd. (2019) çalışmalarında; Çin'in 2000-2016 döneminde yeşil ekonomisinin gelişimini etkileyen faktörleri analiz etmişlerdir. Panel vektör oto-regresyon modeli bulguları, incelenen dönemde ülkede dengeli bir yeşil ekonomik büyüme olduğunu ve enerji tüketim yapısının ülkenin yeşil ekonomisi üzerinde kısa vadeli (yaklaşık 4 yıllık) bir etkisinin olduğunu göstermiştir. Hassan, Meo, Abd Karim ve Arshed (2020) çalışmalarında; 1970-2015 dönemi için 64 gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomide enerji kullanım yoğunluğu ile çevresel kalite arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Panel ARDL analizi bulguları, uzun vadede enerji kullanım yoğunluğundaki artışın CO₂ emisyonlarında artışa yol açtığını göstermiştir. Ayrıca çalışmada gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere kıyasla yeşil büyümeye daha hızlı geçiş yapabileceği vurgulanmıştır. Xu vd. (2020) çalışmalarında; 2001-2016 döneminde Çin'in 30 eyaletinin tarım sektöründe yeşil büyümenin belirleyicilerini araştırmışlardır. Panel veri analizi bulguları, enerji yoğunluğunun CO₂ emisyonları üzerinde

ters U şeklinde doğrusal olmayan bir etki yarattığını göstermiştir. Tawiah, Zakari ve Adedoyin (2021) çalışmalarında; 2000-2017 döneminde 123 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede yeşil büyüme’yi etkileyen faktörleri incelemişlerdir. Sabit etki panel tahmin bulguları, enerji tüketiminin yeşil büyüme’yi olumsuz etkilediğini, ancak yenilenebilir enerji tüketiminin yeşil büyüme’yi önemli ölçüde artırdığını göstermiştir. Naimoğu (2022) çalışmasında; 1990-2019 döneminde gelişmekte olan 11 ekonomi için yenilenebilir enerji tüketiminin yeşil büyüme üzerindeki etkisini incelemiştir. Panel veri bulguları, yenilenebilir enerji tüketimindeki artışın yeşil büyüme’ye zarar verdiğini işaret etmiştir. Raihan vd. (2023) çalışmalarında; 1990-2020 döneminde Endonezya’da yenilenebilir enerji tüketiminin yeşil kalkınma üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Dinamik Sıradan En Küçük Kareler (DOLS) bulguları, yenilenebilir enerji kullanımındaki %1’lik bir artışın, CO₂ emisyonlarında %1,40’lık bir azalmaya neden olduğunu göstermiştir. Raihan (2023) çalışmasında; Şili’nin sürdürülebilir ve yeşil kalkınması için farklı açıklayıcı değişkenlerle birlikte yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonları üzerindeki etkisini araştırmıştır. 1990-2020 dönemi için yapılan DOLS analizi bulguları, yenilenebilir enerji tüketiminde %1’lik bir artışın, %0,55 oranında emisyon azalımı sağladığına işaret etmiştir. Shang, Lian, Chen ve Qian (2023) çalışmalarında; 2000-2021 döneminde gelir düzeyine göre bölünmüş Asya ülkelerinde fosil ve yenilenebilir enerji tüketiminin yeşil ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemişlerdir. Panel veri analizi bulguları, her iki ülke grubu için de fosil yakıtların tüketiminin yeşil büyüme’ye zarar verdiğini göstermiştir. Fu ve Ullah (2023) çalışmalarında; 1996-2020 döneminde Çin’de yeşil büyümenin dinamiklerini incelemişlerdir. Doğrusal olmayan QARDL analizi bulguları, yenilenebilir enerji talebindeki artışın uzun vadede yeşil büyüme’yi olumlu etkilediğini göstermiştir. Wei, Jiandong ve Saleem (2023) çalışmalarında; yeşil gelecek endeksindeki ilk 10 ülkede 1990-2018 döneminde yenilenebilir enerji tüketiminin ve yeşil ekonomik büyümenin çevresel kalite üzerindeki etkisini araştırmışlardır. Kesitsel Artırılmış Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (CS-ARDL) yöntemi bulguları, yenilenebilir enerji kullanımının yeşil ekonomik büyüme’yi teşvik ettiğini göstermiştir.

Yeşil Büyüme Küreselleşme İlişkisi

Literatürde yeşil büyüme küreselleşme ilişkisi incelenirken küreselleşme göstergesi olarak doğrudan yabancı yatırımlar (DYY), ticari açıklık, finansal gelişme ya da sosyal göstergeler gibi farklı değişkenler dikkate alınmaktadır. Örneğin; Zafar vd. (2019) çalışmalarında; 1991-2018 döneminde doğrudan yabancı yatırım, Ar-Ge ve dışa açıklığın OECD ülkelerinin yeşil ekonomik büyümesi üzerindeki rolünü incelemişlerdir. Panel veri analizi bulguları, doğrudan yabancı yatırım ve ticari açıklığın CO₂ emisyonu ile pozitif bir ilişkisi olduğunu ve kısa vadede yeşil ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu göstermiştir. Hille, Shahbaz ve Moosa (2019) çalışmalarında; 2000-2011 döneminde 16 Kore ilinde doğrudan yabancı yatırımların yeşil büyüme stratejisini destekleyip desteklemediğini araştırmışlardır. Eşzamanlı bir denklem modeli kullanılarak DYY girişlerinin etkilerinin ayrıştırıldığı çalışmada DYY girişlerinin aynı anda hem bölgesel ekonomik büyüme’yi teşvik ettiği hem de hava kirliliği yoğunluklarını azalttığı bulgusuna ulaşılmıştır. Ahmad ve Wu (2022) çalışmalarında; 1990’dan 2017’ye kadar 20 OECD ülkesinde insan sermayesi, finansal gelişme, eko-inovasyon ve GSYİH varlığında bu değişkenlerin kişi başına düşen ekolojik ayak izi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Panel kantil regresyon bulguları, ekonomik küreselleşmenin eko-inovasyon ile birlikte uygulandığında ekolojik koruma etkisi sağladığını, eko-inovasyon ile etkileşiminin yokluğunda ise ekolojik bozulmaya neden olduğunu göstermiştir. Cao vd. (2022) çalışmalarında; 2011’den 2018’e kadar Çin’in 30 ili için Mekansal Durbin Modeli’ni (SDM) kullanarak finansal gelişmenin ve teknolojik yeniliğin yeşil büyüme üzerindeki mekansal etkisini incelemişlerdir. Ampirik bulgular, yerel ildeki finansal gelişmenin yerel yeşil büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye ancak çevre illerdeki yeşil büyüme üzerinde iyileştirici bir etkiye yol açtığını göstermiştir. Lu ve Yan (2023) çalışmalarında; 2007-2019 döneminde Çin’in 30 ilinde doğrudan yabancı yatırımlar ile yeşil büyüme arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Panel vektör otoregresif (PVAR) modeli bulguları, doğrudan yabancı yatırımların yeşil büyüme üzerindeki etkisinin kentleşme düzeyi eşik etkisine göre farklılaştığına işaret etmiştir. Xiao, Gao, Xu, Wang ve Wei (2023) çalışmalarında; 2004-2019 yılları arasında doğrudan yabancı yatırımların Çin’in 30 farklı ilinin yeşil büyümesi üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Global Malmquist-Luenberger (GML) endeksine dayalı panel sabit etkiler bulguları; doğrudan yabancı yatırımların Çin’de yeşil ekonomik büyüme’yi önemli ölçüde desteklediğini göstermiştir. She ve Mabrouk (2023) çalışmalarında; doğal kaynakların, küreselleşmenin, doğrudan yabancı yatırımların ve çevre teknolojilerinin 1990-2020 yılları arasında BRICS ülkelerinde yeşil büyüme üzerindeki etkisini incelemişlerdir. CS-ARDL tahmincisi bulguları, küreselleşmenin BRICS ülkelerinde yeşil büyüme’yi teşvik ettiğini, ancak doğrudan yabancı yatırım girişlerinin yeşil büyüme’yi azalttığını göstermiştir. Ahmed, Hafeez, Kaium, Ullah ve Ahmad (2023) çalışmalarında; 1990-2020 dönemi için Çin, ABD, Rusya, Hindistan ve Japonya dâhil olmak üzere en kirli ekonomiler için çevre teknolojisi ve bankacılık sektörü gelişiminin yeşil büyüme üzerindeki etkisini

değerlendirmişlerdir. CS-ARDL ve PMG-ARDL tahmincileri bulguları, bankacılık sektörü gelişiminin ve çevre teknolojisinin yeşil büyümeyi desteklediğini ortaya koymuştur. Wang, Ding ve Choi (2023) çalışmalarında; 2011-2019 döneminde Kore’de 24 imalat sanayinde üretimde küreselleşme ile yeşil büyüme arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Panel Granger nedensellik testi ve Dumitrescu-Hurlin testi bulguları, ithalatın ve doğrudan yabancı yatırımların yeşil büyümeye neden olduğunu göstermiştir. Ofori ve Figari (2023) çalışmalarında; 2000-2020 döneminde 23 Afrika ülkesinde yeşil büyümeyi teşvik etmek için iyi yönetişimin ekonomik küreselleşme ile etkileşime girip girmediğini incelemişlerdir. İki aşamalı Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) bulguları, ekonomik küreselleşmenin Afrika’da yeşil büyümeyi engellediğini göstermiştir.

Model, Veri, Ekonometrik Yöntem ve Bulgular

Bu çalışmada, son elli yıllık dönemde kaynaklara göre enerji tüketiminin ve ekonomik küreselleşmenin Türkiye’nin yeşil büyümesi üzerindeki etkilerini araştırmak için değişkenler arasındaki doğrusal olmayan bağlantıları ve asimetrik etkileri dikkate alan bir analiz tekniği olan NARDL yaklaşımından faydalanılmıştır. Çalışmaya ilişkin model, veri, ekonometrik yöntem ve bulgular alt bölümlerde detaylı olarak açıklanmaktadır.

Model ve Veri

Türkiye’de 1970-2020 dönemi için yıllık verilerin ele alındığı çalışmada; fosil yakıt tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik küreselleşmenin yeşil büyüme üzerindeki etkisi araştırılırken Danish ve Ulucak (2020), Akadiri ve Adebayo (2021), Naimoğlu (2022), Ofori ve Figari (2022) ve Lu ve Yan (2023)’ün çalışmalarından yola çıkılmış ve ampirik olarak analiz edilecek model şu şekilde oluşturulmuştur:

$$\ln YB_t = \beta_0 + \beta_1 \ln FET_t + \beta_2 \ln YET_t + \beta_3 \ln EK_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

(1) no’lu bu modelde t incelen dönemi, ε_t hata terimini, $\ln$ ise değişkenlerin doğal logaritmasını temsil etmektedir. Modelde yeşil büyüme (YB) göstergesi olarak CO_2 emisyonlarının GSYİH’ya oranlanmasıyla elde edilen CO_2 yoğunluğu² kullanılmıştır. Burada CO_2 yoğunluğu hesaplanırken, CO_2 emisyonları enerji kaynaklı olarak milyon ton cinsinden BP (2023) veri tabanından, GSYİH verileri ise 2015 sabit fiyatlarıyla dolar cinsinden World Bank (2023b) veri tabanından temin edilmiştir. Modelde yer alan diğer değişkenlerden fosil enerji tüketimi (FET) exajoules cinsinden yine BP (2023) veri tabanından, yenilenebilir enerji tüketimi (YET) bin ton eşdeğer petrol (btep) cinsinden T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2023) veri tabanından, ekonomik küreselleşme endeksi (EK) ise KOF Swiss Economic Institute (2023) veri tabanından temin edilmiştir. Modelde yer alan değişkenlerden fosil enerji tüketimi kömür, petrol ve doğalgaz tüketimi toplamı olarak; yenilenebilir enerji tüketimi ise biyoenjeri ve atıklar, hidrolik, rüzgâr, jeotermal ve güneş enerjisi tüketimi toplamı olarak ele alınmıştır. Ekonomik küreselleşme endeksi ise ticari ve finansal küreselleşmenin ağırlıklı ortalamasından oluşmaktadır. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Değişkenlere ait Tanımlayıcı İstatistikler

	<i>LNYB</i>	<i>LN FET</i>	<i>LNYET</i>	<i>LNEK</i>
Ortalama	-0.835	0.699	9.234	3.773
Medyan	-0.821	0.777	9.210	3.908
Maksimum	-0.699	1.719	10.110	4.055
Minimum	-1.086	-0.705	8.709	3.328
Standart Sapma	0.091	0.699	0.293	0.255
Çarpıklık	-0.629	-0.248	1.058	-0.670
Basıklık	2.640	1.892	4.752	1.862
Jarque-Bera	3.638	3.129	16.059	6.565
Olasılık	0.162	0.209	0.000	0.137
Toplam	-42.585	35.684	470.977	192.425
Kareler Toplamı	0.423	24.464	4.296	3.257
Gözlem	51	51	51	51

² CO_2 yoğunluğu 1 birim üretim yapılması sonucunda açığa çıkan karbondioksit miktarını göstermektedir. Bu oran ekonomik faaliyetlerin çevresel etkilerini değerlendirmek için kullanılmaktadır (Detaylı bilgi için bkz. World Bank, 2023c). Dolayısıyla yeşil büyümeyi teşvik etmek için emisyon yoğunluğunun minimize edilmesi gerekmektedir.

Tablo 1 incelendiğinde; ortalama değer açısından en yüksek değere yenilenebilir enerji tüketimi serisinin, en küçük değere ise yeşil büyüme serisinin sahip olduğu gözlemlenmektedir. Serilerin normal dağılım izleyip izlemediklerini gösteren Jarque-Bera olasılık değerleri ise yenilenebilir enerji tüketimi serisi hariç bütün serilerde %5’ten büyük olduğu için serilerin normal dağılım izledikleri görülmektedir.

Ekonometrik Yöntem

Shin, Yu ve Greenwood-Nimmo (2014) tarafından geliştirilen NARDL yaklaşımı klasik ARDL testinde olduğu gibi değişkenlerin farklı derecelerden $I(0)$ veya $I(1)$ gibi durağan olmalarına imkân tanımaktadır. Ancak klasik ARDL yaklaşımından farklı olarak NARDL analizinde hem simetrik hem de asimetrik ilişkiler dikkate alınmaktadır. Böylelikle bu yaklaşım, açıklayıcı değişkenlerin bağımlı değişken üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinin uzun ve kısa vadede asimetrik bir etkiye sahip olup olmadığını incelemektedir.

NARDL modelinin denklemini elde etmeden önce, değişkenler arasındaki asimetrik uzun dönem regresyonu eşitlik 2’de gösterildiği gibi ifade edilebilir (Shin vd., 2014, ss.282-290):

$$\gamma_t = \beta^+ x_t^+ + \beta^- x_t^- + u_t \quad (2)$$

$$\Delta x_t = v_t \quad (3)$$

Denklem (2)’de yer verilen γ_t ve x_t $I(1)$ olan iki değişken iken; β^+ ve β^- uzun dönem parametrelerini göstermektedir. x_t^+ ve x_t^- ise sırasıyla x_t ’de meydana gelen pozitif ve negatif değişmelerin kısmi toplamlarını ifade etmektedir. Buna göre;

$$x_t^+ = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^+ = \sum_{j=1}^t \max(\Delta x_j, 0) \text{ ve } x_t^- = \sum_{j=1}^t \Delta x_j^- = \sum_{j=1}^t \min(\Delta x_j, 0) \quad (4)$$

şeklinde gösterilebilir. Buradan doğrusal olmayan ARDL (p,q) modeli şu şekilde ifade edilebilir:

$$y_t = \sum_{j=1}^p \phi_j y_{t-j} + \sum_{j=0}^q (\theta_j^+ x_{t-j}^+ + \theta_j^- x_{t-j}^-) + \varepsilon_t \quad (5)$$

Eşitlik (5)’te x_t , $x_t = x_0 + x_t^+ + x_t^-$ şeklinde tanımlanmış $k \times 1$ şeklinde bir vektördür. Ayrıca ϕ_j otoregresif parametreyi, θ_j^+ ve θ_j^- ise asimetrik dağılmış gecikme parametrelerini temsil etmektedir.

Pesaran, Shin ve Smith (2001) çalışmasındaki doğrusal ARDL modeli kapsamında (5) no’lu denklemi doğrusal olmayan hata düzeltme modeli formunda (6) no’lu eşitlikte gösterildiği gibi yeniden yazmak mümkündür:

$$\Delta y_t = p y_{t-1} + \theta^+ x_{t-1}^+ + \theta^- x_{t-1}^- + \sum_{j=1}^{p-1} \gamma_j \Delta y_{t-j} + \sum_{j=0}^{q-1} (\varphi_j^+ \Delta x_{t-j}^+ + \varphi_j^- \Delta x_{t-j}^-) + \varepsilon_t \quad (6)$$

Buradan yola çıkarak x değişkeninin y değişkeni üzerindeki pozitif ve negatif değişimlerinin uzun dönemli etkileri $\beta^+ = -\theta^+/p$ ve $\beta^- = -\theta^-/p$ olarak belirlenmektedir.

Böylelikle (6) no’lu denklem asimetrik ARDL (NARDL) için tahmin edilen eşbütünleşme denklemini göstermektedir. Burada yer verilen denklem tahmin edildikten sonra değişkenler arasında eşbütünleşme olup olmadığına karar vermek için iki farklı yöntem bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Banerjee, Dolado ve Mestre (1998)’in çalışmasında yer alan t_{BDM} olarak bilinen t testi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım için test edilen hipotez $H_0: p = 0$ ve $H_1: p < 0$ şeklindedir. İkincisi ise Pesaran vd. (2001)’in çalışmasında yer alan F_{PSS} olarak bilinen F testi yaklaşımıdır. Bu yaklaşım için test edilen hipotez ise $H_0: p = \theta^+ = \theta^- = 0$ şeklindedir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi olduğu tespit edildikten sonra ilk olarak değişkenler arasındaki uzun dönemli asimetri ilişkileri elde edilmektedir. Uzun dönem asimetri için test edilen hipotez $H_0: \theta^+ = \theta^-$ şeklindedir. İkinci olarak da pozitif ve negatif uzun dönem parametreleri elde edilmektedir. Bunun için test edilen sıfır hipotezleri ise sırasıyla $\beta^+ = -(\theta^+/p) = 0$ ve $\beta^- = -(\theta^-/p) = 0$ şeklindedir.

Bulgular

İncelenen dönemde fosil enerji tüketimi, yenilenebilir enerji tüketimi ve ekonomik küreselleşmenin Türkiye’nin yeşil büyümesi üzerindeki uzun ve kısa dönemli asimetrik etkilerinin bulgularına geçmeden önce değişkenlerin karakteristik özelliklerini ve durağanlık seviyeleri tespit etmek amacıyla uygulanan birim kök testleri bulgularına Tablo 2’de yer verilmiştir.

Tablo 2. Değişkenlere ait Birim Kök Testi Bulguları

Değişkenler	Seviye			
	ADF Birim Kök Testi		Philips Perron (PP)	
	Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend
LNYB	-2.524 (0.115) [0]	-1.394 (0.850) [1]	-2.489 (0.124) [3]	-1.772 (0.703) [1]
LNFET	-2.795 (0.066) *** [0]	-2.189 (0.487) [0]	-2.737 (0.074) *** [2]	-2.189 (0.484) [0]
LNYET	1.209 (0.997) [0]	0.021 (0.995) [0]	1.232 (0.998) [2]	-0.181 (0.991) [3]
LNEK	-1.606 (0.471) [0]	-0.991 (0.935) [0]	-1.606 (0.471) [0]	-0.854 (0.953) [1]
Değişkenler	Birinci Fark			
	ADF Birim Kök Testi		Philips Perron (PP)	
	Sabit	Sabit&Trend	Sabit	Sabit&Trend
Δ LNYB	-8.862 (0.000)* [0]	-10.073 (0.000)* [0]	-8.879 (0.000)* [1]	-17.697 (0.000) * [10]
Δ LNFET	-6.051 (0.000) * [0]	-6.583 (0.000) * [0]	-6.031 (0.000)* [1]	-6.570 (0.000)* [3]
Δ LNYET	-6.579 (0.000) * [0]	-6.705 (0.000)* [0]	-6.620 (0.000)* [3]	-6.736 (0.000) * [3]
Δ LNEK	-7.810 (0.000)* [0]	-8.028 (0.000)* [0]	-7.811 (0.000)* [1]	-8.036 (0.000)* [1]

Not: Normal parantez içerisindeki değerler olasılık değerlerini, köşeli parantez içerisindeki değerler ADF testi için optimum gecikme uzunluğunu, PP testi için bant genişliğini göstermektedir. Ayrıca Δ , değişkenlerin birinci farkını *, ** ve *** ise sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini ifade etmektedir.

Değişkenlere ait birim kök bulguları, yalnızca fosil enerji tüketimi serisinin %10 anlamlılık düzeyinde sabit model altında durağan olduğunu, diğer değişkenlerin ise düzeyde durağan olmadığını ancak birinci farkları I(1) alındığında tüm serilerin durağan hale geldiğini göstermektedir. Bu aşamadan sonra değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi tespit edilebilir. Bu amaçla uygulanan sınır testi bulgularına Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3. NARDL Sınır Testi Bulguları

Test İstatistiği	Değer	Anlamlılık Düzeyi	I(0)*	I(1)*
F istatistiği	5.004	%10	1.99	2.94
k	6	%5	2.27	3.28
		%1	2.88	3.99

Not: * Narayan (2005) tarafından üretilen kritik değerlerin alt ve üst sınırlarını göstermektedir.

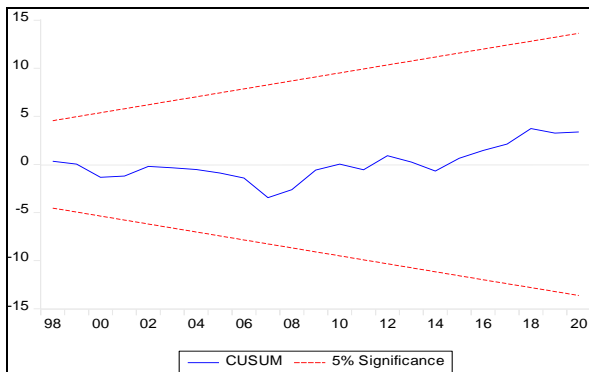
Tablo 3'teki bulgulara göre F istatistik değeri 5.004 olarak hesaplanmıştır. Bu değer tüm anlamlılık düzeylerinde üst kritik değerlerden daha büyük olduğu için "Ho: Eşbütünleşme yoktur" şeklindeki yokluk hipotezi reddedilmektedir. Buna göre değişkenler eşbütünleşiktir diğer bir ifadeyle değişkenler arasında uzun dönemli bir denge ilişkisi söz konusudur. Uzun ve kısa dönem denge ilişkisine ait bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. NARDL Uzun ve Kısa Dönem Tahmin Bulguları

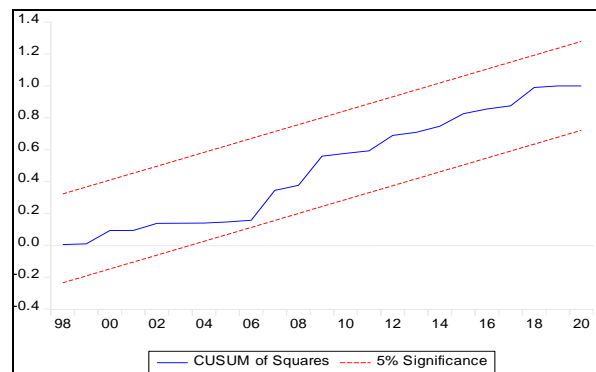
Uzun Dönem Bulguları (Bağımlı Değişken: LNYB)			
Uygun Model: NARDL(4, 0, 2, 0, 3, 3, 4)			
Değişken	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
LNFET ⁺	0.378	0.135	0.010**
LNFET ⁻	0.840	0.708	0.247
LNJET ⁺	-0.204	0.053	0.000*
LNJET ⁻	0.636	0.293	0.041**
LNEK ⁺	-0.016	0.202	0.937
LNEK ⁻	-0.324	0.485	0.511
Kısa Dönem Bulguları (Bağımlı Değişken: ΔLNYB)			
Uygun Model: NARDL(4, 0, 2, 0, 3, 3, 4)			
Değişken	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
ΔLNYB(-1)	0.109	0.118	0.366
ΔLNYB(-2)	0.275	0.103	0.013**
ΔLNYB(-3)	0.358	0.102	0.002*
ΔLNFET ⁻	0.719	0.236	0.005*
ΔLNFET ⁻ (-1)	-0.568	0.287	0.059***
ΔLNJET ⁻	-0.254	0.179	0.168
ΔLNJET ⁻ (-1)	-0.279	0.157	0.088***
ΔLNJET ⁻ (-2)	-0.482	0.162	0.007*
ΔLNEK ⁺	0.166	0.143	0.259
ΔLNEK ⁺ (-1)	0.414	0.142	0.008*
ΔLNEK ⁺ (-2)	0.608	0.159	0.000*
ΔLNEK ⁻	0.335	0.188	0.089***
ΔLNEK ⁻ (-1)	0.122	0.162	0.459
ΔLNEK ⁻ (-2)	-0.191	0.150	0.215
ΔLNEK ⁻ (-3)	0.398	0.170	0.028**
ECT(-1)	-0.780	0.107	0.000*
Asimetri Wald Test	WFET _{LR} : 0.533 (0.470)	WJET _{LR} : 21.350 (0.000)	WEK _{LR} : 0.057 (0.812)
Tanısal Test Bulguları		İstatistik	Olasılık Değeri
Değişen Varyans Testi: Breusch-Pagan-Godfrey		1.204	0.330
Serisel Otokorelasyon Testi: Breusch-Godfrey		3.756	0.152
Normallik Testi: Jarque-Bera		0.619	0.733
Spesifikasyon Testi: Ramsey Reset		0.130	0.721

Not: Δ, değişkenlerin birinci farkını *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerini, W_{LR} ise uzun dönem asimetrisini göstermektedir. Ayrıca serilerin üzerinde yer alan + ve - işaretleri sırasıyla serilerin pozitif ve negatif bileşenlerini temsil etmektedir.

Tablo 4'te yer verilen uzun ve kısa dönem bulgularına geçmeden önce katsayıların tutarlılığı ve güvenilirliği açısından öncelikle tanısal test sonuçlarını yorumlamak gerekmektedir. Buna göre incelenen modelde değişen varyans, otokorelasyon ve normal dağılmama gibi herhangi bir spesifikasyon problemi olmadığı ve modelin tüm tanısal testlerden geçtiği görülmektedir. Buna ek olarak modelin kararlılığını test etmek için CUSUM ve CUSUMSQ grafiklerine Şekil 1 ve 2'de yer verilmiştir.

Şekil 1. CUSUM Grafiği

Şekil 2. CUSUMSQ Grafiği

Şekil 1 ve 2'de görüldüğü gibi istatistiklerin güven aralığı sınırları arasında yer alması, katsayıların kararlılığını göstermektedir. Bu aşamadan sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli asimetri ilişkisi sınanmış olup hem fosil enerji tüketiminin hem de ekonomik küreselleşmenin yeşil büyüme üzerindeki asimetric etkilerinin (sırasıyla WFET_{LR}:0.533(0.470) ve WEK_{LR}:0.057(0.812)) anlamlı olmadığı;

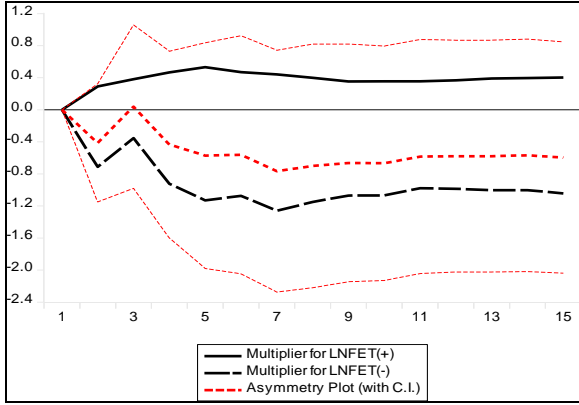
yenilenebilir enerji tüketimeinin ise yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir asimetrik etkiye (WYET_{LR}:21.350 (0.000)) sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum yenilenebilir enerji tüketiminde meydana gelen pozitif ve negatif şokların yeşil büyüme üzerindeki etkilerinin farklı yönlerde olduğu anlamına gelmektedir.

Modele ilişkin tanısıl testler ve asimetrik analiz belirlendikten sonra kısa ve uzun dönem bulgularını yorumlamak mümkündür. Tablo 4'te yer verilen bu bulgulara göre; Türkiye'de uzun dönemde fosil enerji tüketiminde meydana gelen %1'lik bir pozitif şok yeşil büyüme %0.37 oranında azaltırken³, negatif bir şokun yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, fosil enerji tüketiminde negatif bir şok ortaya çıksa dahi bu durum yeşil büyüme üzerinde iyileştirici bir etki yaratmamaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimindeki gelişmelere bakıldığında; uzun dönemde bu kaynaklarda meydana gelen pozitif şoklardaki %1'lik bir artış yeşil büyüme %0.204 oranında artırmakta, negatif şoklardaki %1'lik bir artış ise yeşil büyüme %0.636 oranında azaltmaktadır. Bu durum ülkede yenilenebilir enerji tüketimi arttırdığında yeşil büyümenin iyileştiğini, yenilenebilir enerji tüketimi azaldığında ise yeşil büyümenin bozulduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Ekonomik küreselleşmenin ne pozitif ne de negatif şoklarının uzun dönemde ülkenin yeşil büyümesi üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır.

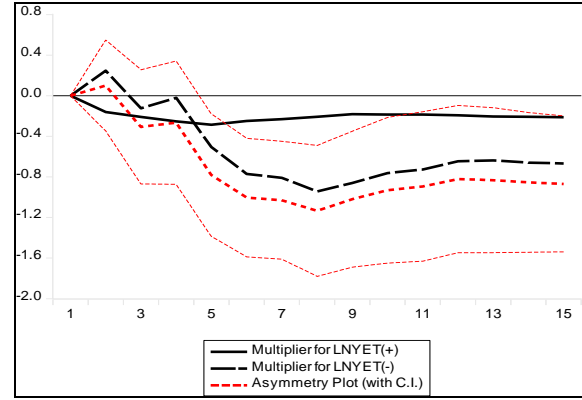
Kısa dönem sonuçlarına bakıldığında ise; öncelikle hata düzeltme teriminin (ECT) katsayısı beklendiği gibi -0.780 değeri ile negatif ve anlamlıdır. Bu, kısa dönemden sapmaların %78'inin uzun dönemde ortadan kaldırılarak sistemin yeniden dengeye geleceğini ifade etmektedir. Kısa dönemde uzun dönemin aksine fosil enerji tüketiminde meydana gelen negatif şoklar yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahiptir. Buna göre fosil enerji tüketiminde meydana gelen %1'lik negatif şoklar yeşil büyüme %0.719 oranında azaltırken, bunun ancak bir gecikmeli değeri üzerindeki negatif şoklar yeşil büyüme %0.568 oranında iyileştirebilmektedir. Dolayısıyla fosil enerji tüketimindeki negatif şoklar bu kaynaklara bağımlılığın yüksek olması ve tüketim kalıplarının hemen değiştirilememesi nedeniyle yeşil büyüme üzerinde gecikmeli dinamik bir iyileştirme etkisi yaratmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketiminin kısa vadeli etkilerine bakıldığında, uzun dönemden farklı olarak yenilenebilir enerji kullanımındaki pozitif şokların yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı, ancak negatif şokların değişkenin birinci ve ikinci gecikmesinde yeşil büyüme sırasıyla %0.279 ve %0.482 oranında iyileştirici bir etki yarattığı gözlemlenmektedir. Buna göre yenilenebilir enerji tüketimindeki negatif şokların gecikmeli değerleri kısa dönemde uzun dönemin aksine yeşil büyüme iyileştirici bir etki yaratsa da bu etki fosil yakıt tüketimindeki negatif şokların gecikmeli etkisi ile kıyaslandığında oldukça düşük seviyelerdedir. Diğer taraftan uzun dönemde yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmayan ekonomik küreselleşmenin kısa vadede yeşil büyüme üzerinde birtakım bozucu etkileri bulunmaktadır. Buna göre; ekonomik küreselleşme değişkenin birinci ve ikinci gecikmesinde meydana gelen %1'lik pozitif şokların yeşil büyüme üzerinde sırasıyla %0.414 ve %0.618 oranında bozucu etkisi söz konusuken; ekonomik küreselleşmedeki ve bunun üçüncü gecikmesinde meydana gelen %1'lik negatif şoklar sırasıyla yeşil büyüme %0.335 ve %0.398 oranında azaltmaktadır. Yani ekonomik küreselleşmede meydana gelen şokların pozitif ya da negatif olması fark etmeksizin yeşil büyüme üzerinde olumsuz ve gecikmeli bir etkisi söz konusudur.

Çalışmanın kısa ve uzun dönemli ampirik bulguları, farklı ülke grupları için yapılan ve yenilenebilir enerji tüketiminin yeşil büyüme teşvik ettiğini savunan Tawiah vd. (2021), Raihan vd. (2023), Raihan (2023), Fu ve Ullah (2023) ve Wei vd. (2023)'ün çalışmalarının bulgularıyla; fosil enerji tüketiminin ise yeşil büyüme zarar verdiğini savunan Shang vd. (2023)'ün çalışmalarının bulgularıyla benzerlik taşımaktadır. Diğer taraftan ekonomik küreselleşmenin kısa dönemde ülkenin yeşil büyümesi üzerinde olumsuz bir etki yarattığı bulgusu da Ahmad ve Wu (2022) ve Ofori ve Figari (2023)'ün çalışmalarının bulgularıyla tutarlıdır.

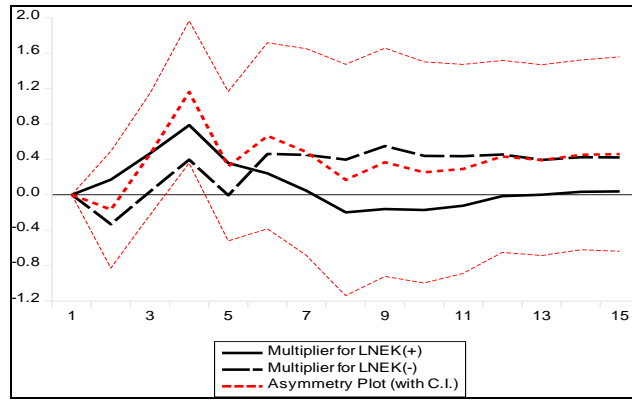
³ Çalışmada yeşil büyüme göstergesi olarak CO₂ emisyon yoğunluğu dikkate alındığından katsayıların ters yorumlanması gerekmektedir. Çünkü fosil yakıt tüketiminde meydana gelen pozitif şoklardaki %1'lik bir artış aslında emisyon yoğunluğunu %0.37 oranında arttırdığı için bu durum aynı zamanda yeşil büyümenin aynı oranda azalması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla yenilenebilir enerji tüketimindeki pozitif ve negatif şokların yeşil büyüme üzerindeki etkisi de benzer şekilde (ters işaretli olarak) yorumlanmaktadır.

Şekil 3. Fossil Enerji Tüketiminin Yeşil Büyüme Üzerindeki Kümülatif Etkisi

Şekil 4. Yenilenebilir Enerji Tüketiminin Yeşil Büyüme Üzerindeki Kümülatif Etkisi

Şekil 5. Ekonomik Küreselleşmenin Yeşil Büyüme Üzerindeki Kümülatif Etkisi

Ampirik bulgulara ek olarak Şekil 3, 4 ve 5’te sırasıyla fosil enerji tüketiminin, yenilenebilir enerji tüketiminin ve ekonomik küreselleşmenin yeşil büyüme üzerindeki kümülatif etkileri gösterilmektedir. Buna göre; fosil ve yenilenebilir enerji tüketimindeki negatif şoklar pozitif şoklara kıyasla yeşil büyüme üzerinde daha büyük bir olumsuz etki yaratmaktadır. Ülkenin yeşil büyümesi üzerinde kısa dönemde etkili olan ekonomik küreselleşmede ise pozitif şokların yeşil büyüme bozucu etkisi daha belirgindir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Yeşil büyüme, ülkeleri sürdürülebilir kalkınma hedeflerini gerçekleştirmeye yaklaştıran bir takım eş zamanlı hedeflere ulaşma yaklaşımıdır. Bu nedenle yeşil dönüşümün tam anlamıyla gerçekleştirilebilmesi için yeşil büyümenin dinamiklerini tespit etmek kritik derecede önemlidir. Buradan yola çıkarak bu çalışmada; son elli yıllık dönemde (1970-2020) Türkiye’nin yeşil büyümesi üzerinde potansiyel olarak büyük etki yaratması beklenen enerji tüketim yapısının ve ekonomik küreselleşmenin uzun ve kısa dönemli etkilerini araştırmak hedeflenmiştir. Söz konusu bu ilişki araştırılırken; mevcut literatürden farklı olarak hem enerji tüketimi fosil ve yenilenebilir enerji tüketimi olarak ayrıştırılarak ele alınmış hem de doğrusal olmayan bir analiz tekniği (NARDL) kullanılmıştır. Böylelikle değişkenlerde meydana gelen pozitif ve negatif şokların ülkenin yeşil büyümesi üzerindeki asimetrik etkileri dikkate alınmıştır. Bulguları şu şekilde özetlemek mümkündür: (i) Değişkenler arasında doğrusal olmayan bir eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır ancak fosil enerji tüketimi-yeşil büyüme ve ekonomik küreselleşme-yeşil büyüme arasında anlamlı bir asimetri ilişkisi bulunmamaktadır. Yalnızca yenilenebilir enerji tüketimi ile yeşil büyüme arasında anlamlı bir asimetri ilişkisi söz konusudur. (ii) Türkiye’de uzun dönemde fosil yakıtlardaki pozitif şokların yeşil büyüme üzerinde baskılayıcı (olumsuz) etkisi söz konusuyken; yenilenebilir enerji tüketimindeki negatif şoklar yeşil büyüme bozucu, pozitif şoklar ise yeşil büyüme teşvik edici bir etki yaratmaktadır. Ekonomik küreselleşmenin ise uzun dönemde yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmamaktadır. (iii) Kısa dönemde ise fosil enerji tüketimindeki ve ekonomik küreselleşmedeki negatif şoklar yeşil büyüme olumsuz etkilemektedir. Bu dönemde yenilenebilir enerji tüketimindeki pozitif ve negatif şoklar yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etkiye sahip değilken, yenilenebilir enerji tüketimindeki negatif şokların

gecikmeli değerleri yeşil büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Ayrıca yine bu dönemde fosil enerji tktmindeki negatif şokların bir gecikmeli değeri yeşil büyümeyi teşvik ederken, ekonomik küreselleşmede meydana gelen pozitif ve negatif şokların gecikmeli etkileri yeşil büyümeyi baskılamaktadır.

Bulguları toplamak gerekirse; Türkiye’de uzun dönemde fosil enerji tktminin yeşil büyümeyi baskıladığını, yenilenebilir enerji tktminin ise yeşil büyümeyi teşvik ettiğini söylemek mümkündür. Kısa dönemde ise fosil ve yenilenebilir enerji tktminin negatif şoklarının gecikmeli değerlerinin yeşil büyümeyi olumlu etkilediği gözlemlenmektedir. Bu durum enerji tktm yapısının hızlı bir şekilde değiştirilememesi dolayısıyla bunun yeşil büyüme üzerinde dinamik gecikmeli bir etki yaratması ile ilişkilidir. Diğer taraftan, uzun dönemde yeşil büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi bulunmayan ekonomik küreselleşme ise kısa dönemde gecikmeli etkileriyle yeşil büyümeyi baskılamaktadır. Bu durum doğrudan yabancı yatırımlar ve dış ticaret aracılığıyla ülkeye gelen mal ve hizmetlerin kirli teknolojileri ve fosil yakıt tktmini tetikleyerek kısa dönemde emisyon yoğunluğunu artırmasından kaynaklı olabilir. Bunun arkasında yatan temel nedenin ise ülkede katı çevresel politikaların uygulanmasındaki eksikliğin olduğu dşnlmektedir.

Bu bulgulara dayanarak; mevcut enerji ihtiyacının %80’inden fazlasını fosil yakıtlardan karşılayan ve halen yüksek düzeyde fosil kaynak bağımlılığı olan Türkiye’de karbon temelli bu yakıtlar son elli yıllık dönemde yeşil büyüme önündeki en temel engel olarak görünmektedir. Oysa çalışmanın bulgularıyla, dünya genelinde yaygın olarak kabul edilen temiz bir enerji olan yenilenebilir enerjinin yeşil büyüme üzerindeki iyileştirici etkisi Türkiye için de doğrulanmış olmaktadır. Dolayısıyla ülkede yeşil büyümeye doğru tam bir dönüşümün gerçekleşebilmesi için en öncelikli hedef enerji bileşiminin fosil yakıtlardan yenilenebilir enerjiye doğru kaydırılması olmalıdır. Kısa vadede bu dönüşümü gerçekleştirmek kolay olmasa da, atılacak bazı politika adımları ile söz konusu bu dönüşümü hızlandırmak mümkün olabilir. Bunlar arasında; yenilenebilir enerji teknolojisinde dışa bağımlılığı azaltmak, fosil yakıt kaynaklarına (zellikle kömüre) verilen sübvansiyonları yenilenebilir enerji kaynaklarına kaydırarak özel sektörü teşvik etmek, fosil yakıt enerjisi kullanan işletmelere zorunlu karbon vergisi getirmek ve enerji kullanımında verimliliği arttırmak gibi politikalar sayılabilir. Böylelikle ülkede yeşil büyüme, iklim değişikliğiyle mücadele ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerine eş zamanlı olarak ulaşmak yönünde kalıcı adımlar atılabilir.

Etik Beyan

“Türkiye’de Kaynaklara göre Enerji Tktmi ve Ekonomik Küreselleşme Yeşil Büyümeyi Destekliyor Mu? Son 50 Yılda Ampirik Bulgular” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Ahmad, M. ve Wu, Y. (2022). Combined role of green productivity growth, economic globalization, and eco-innovation in achieving ecological sustainability for OECD economies. *Journal of Environmental Management*, 302, 113980. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2021.113980>
- Ahmed, M., Hafeez, M., Kaium, M. A., Ullah, S. ve Ahmad, H. (2023). Do environmental technology and banking sector development matter for green growth? Evidence from top-polluted economies. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(6), 14760-14769. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-23153-y>
- Akadiri, S. S. ve Adebayo, T. S. (2022). Asymmetric nexus among financial globalization, non-renewable energy, renewable energy use, economic growth, and carbon emissions: impact on environmental sustainability targets in India. *Environmental Science and Pollution Research*, 29(11), 16311-16323. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-16849-0>
- Amigues, J. P. ve Moreaux, M. (2019). Competing land uses and fossil fuel, and optimal energy conversion rates during the transition toward a green economy under a pollution stock constraint. *Journal of Environmental Economics and Management*, 97, 92-115. <https://doi.org/10.1016/j.jeem.2019.03.006>
- Banerjee, A., Dolado, J. ve Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283. <https://doi.org/10.1111/1467-9892.00091>
- British Petroleum. (BP) (2023). Statistical Review of World Energy. Erişim adresi: <https://www.bp.com/en/global/corporate/energy-economics/statistical-review-of-world-energy.html>

- Cao, J., Law, S. H., Samad, A.R.B.A., Mohamad, W.N.B.W., Wang, J. ve Yang, X. (2022). Effect of financial development and technological innovation on green growth-Analysis based on spatial Durbin model. *Journal of Cleaner Production*, 365, 132865. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.132865>
- Chen, R., Ramzan, M., Hafeez, M. ve Ullah, S. (2023). Green innovation-green growth nexus in BRICS: Does financial globalization matter?. *Journal of Innovation & Knowledge*, 8(1), 100286. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2022.100286>
- Danish ve Ulucak, R. (2020). How do environmental technologies affect green growth? Evidence from BRICS economies. *Science of the Total Environment*, 712, 136504. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2020.136504>
- Fu, F. ve Ullah, S. (2023). Toward green growth in China: The role of green finance investment, technological capital, and renewable energy consumption. *Environmental Science and Pollution Research*, 30, 72664-72674. <https://doi.org/10.1007/s11356-023-27205-9>
- Global Green Growth Institute. (2014). *Green growth concepts and definitions*. Working Paper. Component 1B: Green Growth Tools Government of Indonesia - GGGI Green Growth Program.
- Hallegette, S., Heal, G., Fay, M. ve Treguer, D. (2012). *From growth to green growth- A framework*. National Bureau of Economic Research. Working Paper 17841. Erişim adresi: <http://www.nber.org/papers/w17841>
- Hassan, M. S., Meo, M. S., Abd Karim, M. Z. ve Arshed, N. (2020). Prospects of environmental kuznets curve and green growth in developed and developing economies. *Studies of Applied Economics*, 38(3). <http://dx.doi.org/10.25115/eea.v38i3.3367>
- Hickel, J. ve Kallis, G. (2019). Is green growth possible?. *New Political Economy*, 1-18. <https://doi.org/10.1080/13563467.2019.1598964>
- Hille, E., Shahbaz, M. ve Moosa, I. (2019). The impact of FDI on regional air pollution in the Republic of Korea: Away ahead to achieve the green growth strategy?. *Energy Economics*, 81, 308-326. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2019.04.004>
- Huberty, M., Gao, H., Mandell, J. ve Zysman, J. (2011). *Shaping the green growth economy*. Berkeley, C.A.: Green Growth Leaders Erişim adresi: <https://sustainabledevelopment.un.org/index.php?page=view&type=400&nr=691&menu=1515>
- Jacobs, M. (2012). *Green growth: economic theory and political discourse*. Centre for Climate Change Economics and Policy Working Paper No. 108
- KOF Swiss Economic Institute. (2023). KOF Globalization Index. Erişim adresi: <https://kof.ethz.ch/en/forecasts-and-indicators/indicators/kof-globalisation-index.html>
- Lu, X. ve Yan, K. (2023). Unleashing the dynamic and nonlinear relationship among new-type urbanization, foreign direct investment, and inclusive green growth in China: An environmental sustainability perspective. *Environmental Science and Pollution Research*, 30(12), 33287-33297. <https://doi.org/10.1007/s11356-022-24503-6>
- Naimoğlu, M. (2022). Yenilenebilir enerji kullanımının yeşil büyüme üzerindeki etkisi: Yükselen ekonomiler örneği. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 22(2), 1-13. <https://doi.org/10.25294/aiiibfd.1077576>
- OECD (2023). Green Growth and Sustainable Development. *What is green growth and how can it help deliver sustainable development?* <https://www.oecd.org/greengrowth/>
- Ofori, I. K. ve Figari, F. (2023). Economic globalization and inclusive green growth in Africa: Contingencies and policy relevant thresholds of governance. *Sustainable Development*, 31(1), 452-482. DOI: 10.1002/sd.2403
- Pan, W., Pan, W., Hu, C., Tu, H., Zhao, C., Yu, D., ... ve Zheng, G. (2019). Assessing the green economy in China: An improved framework. *Journal of Cleaner Production*, 209, 680-691. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.10.267>
- Pesaran, M. H., Shin, Y. ve Smith, R. J. (2001). Bounds testing approaches to the analysis of level relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326. DOI: 10.1002/jac.616
- Pineiro-Chousa, J., Vizcaíno-González, M. ve Caby, J. (2018). Financial development and standardized reporting: A comparison among developed, emerging, and frontier markets. *Journal of Business Research*, 101, 797-802. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2018.12.012>
- Raihan, A. (2023). Toward sustainable and green development in Chile: dynamic influences of carbon emission reduction variables. *Innovation and Green Development*, 2(2), 100038. <https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100038>
- Raihan, A., Pavel, M. I., Muhtasim, D. A., Farhana, S., Faruk, O. ve Paul, A. (2023). The role of renewable energy use, technological innovation, and forest cover toward green development: Evidence from Indonesia. *Innovation and Green Development*, 2(1), 100035. <https://doi.org/10.1016/j.igd.2023.100035>
- Shahbaz, M., Mallick, H., Mahalik, M. K. ve Sadorsky, P. (2016). The role of globalization on the recent evolution of energy demand in India: Implications for sustainable development. *Energy Economics*, 55, 52-68. doi:10.1016/j.eneco.2016.01.013
- Shang, Y., Lian, Y., Chen, H. ve Qian, F. (2023). The impacts of energy resource and tourism on green growth: Evidence from Asian economies. *Resources Policy*, 81, 103359. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103359>
- She, W. ve Mabrouk, F. (2023). Impact of natural resources and globalization on green economic recovery: Role of FDI and green innovations in BRICS economies. *Resources Policy*, 82, 103479. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2023.103479>

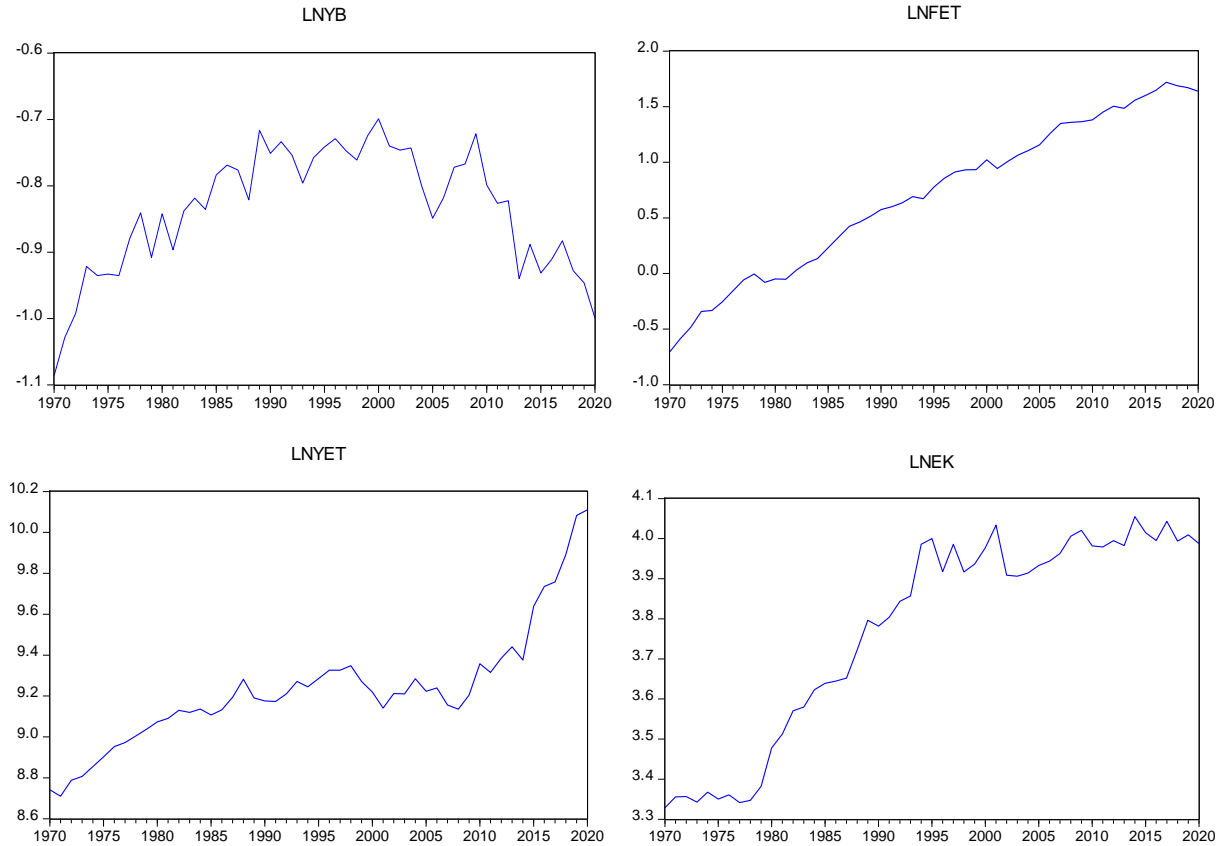
- Shin, Y., Yu, B. ve Greenwood-Nimmo, M. (2014). *Modelling asymmetric cointegration and dynamic multipliers in a nonlinear ARDL framework*. In Festschrift in honor of Peter Schmidt (pp. 281-314). New York: Springer. https://doi.org/10.1007/978-1-4899-8008-3_9
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2023). Enerji İşleri Genel M¼d¼rl¼đ¼ (EİGM) Raporları. Erişim adresi: <https://enerji.gov.tr/eigm-raporlari>
- Tawiah, V., Zakari, A. ve Adedoyin, F. F. (2021). Determinants of green growth in developed and developing countries. *Environmental Science and Pollution Research*, 28, 39227-39242. <https://doi.org/10.1007/s11356-021-13429-0>
- United Nations Environment Programme (UNEP) (2011). *Towards a green economy: Pathways to sustainable development and poverty eradication - A Synthesis for policymakers.*, Erişim adresi: www.unep.org/greeneconomy
- United Nations (2023). Department of Economic and Social Affairs. Sustainable Development. Erişim adresi: <https://sdgs.un.org/goals>
- Wang, M., Ding, X. ve Choi, B. (2023). FDI or International-trade-driven green growth of 24 Korean manufacturing industries? Evidence from heterogeneous panel based on non-causality test. *Sustainability*, 15(7), 5753. <https://doi.org/10.3390/su15075753>
- Wei, S., Jiandong, W. ve Saleem, H. (2023). The impact of renewable energy transition, green growth, green trade and green innovation on environmental quality: Evidence from top 10 green future countries. *Frontiers in Environmental Science*, 10, 1076859. <https://doi.org/10.3389/fenvs.2022.1076859>
- World Bank. (2012). *Inclusive green growth: The pathway to sustainable development*. Washington, DC. Erişim adresi: <http://hdl.handle.net/10986/6058>
- World Bank (2023a). Green growth for sustainable development. Erişim adresi: <https://www.worldbank.org/en/search?q=green+growth+fo+sustainable+development>
- World Bank. (2023b). World Development Indicators. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>
- World Bank. (2023c). Databank, Metadata Glossary. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/world-development-indicators/series/EN.ATM.CO2E.EG.ZS>
- Xiao, D., Gao, L., Xu, L., Wang, Z. ve Wei, W. (2023). Revisiting the green growth effect of foreign direct investment from the perspective of environmental regulation: Evidence from China. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 20(3), 2655. <https://doi.org/10.3390/ijerph20032655>
- Xu, B., Chen, W., Zhang, G., Wang, J., Ping, W., Luo, L. ve Chen, J. (2020). How to achieve green growth in China's agricultural sector. *Journal of Cleaner Production*, 271, 122770. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.122770>
- Zafar, M., Kousar, S. ve Sabir, S. A. (2019). Impact of globalization on green growth: A case of OECD Countries. *Journal of Indian Studies*, 5(2), 231-244.

EXTENDED ABSTRACT

Green growth is an approach to achieve many goals at the same time, such as preventing and reducing greenhouse gas emissions, creating long-term resistance to climate change and global warming, using natural resources more efficiently and ensuring sustainability. At this point, as the most important natural resource, it is of great importance from which sources the energy is obtained. Because, unlike traditional growth models, green growth argues that a sustainable growth is not possible with the use of fossil fuels that release high levels of carbon when burned. Based on this motivation, in this study, it is aimed to determine how green growth has been affected from energy consumption by sources and globalization in the last fifty years (1970-2020) in Turkey which meets more than 80% of its current energy needs from fossil fuels. In addition to energy consumption by sources, economic globalization is also included in the model. Because developing countries such as Turkey are greatly affected by globalization economically through foreign direct investments and foreign trade in order not to stay out of competition and development in the foreign world. Therefore, in this study, the effects of changes in both national and international policies on green growth are analyzed simultaneously. The fact that these dynamics on green growth for Turkey were not detected simultaneously and the analysis of this relationship with a non-linear method (Non-linear Autoregressive Distributed Lag-NARDL) taking into account the asymmetrical effects in the variables constitutes the original aspect of the study. It is possible to summarize the empirical findings as follows. (i) There is a nonlinear cointegration relationship between the variables, but there is no significant asymmetry relationship between fossil energy consumption- green growth and economic globalization- green growth, while there is only a significant asymmetry relationship between renewable energy consumption and green growth. (ii) While positive shocks in fossil fuels have a suppressive (negative) effect on green growth in the long term in Turkey; negative shocks in renewable energy consumption disrupt green growth, and positive shocks encourage green growth. On the other hand, economic globalization does not have a significant effect on green growth in the long term. (iii) In the short term, negative shocks in fossil energy consumption and negative shocks in economic

globalization suppress green growth. In this period, positive and negative shocks in renewable energy consumption do not have a significant effect on green growth, while lagged values of negative shocks in renewable energy consumption positively affects green growth. In addition, while a lagged value of negative shocks in fossil energy consumption encourages green growth in this period, the lagged effects of positive and negative shocks in economic globalization suppress green growth. Based on these findings, it is possible to say that renewable energy consumption encourages green growth, while fossil energy consumption has a suppressive effect on green growth in the long term. In the short term, it is observed that the lagged values of the negative shocks of fossil and renewable energy consumption positively affect green growth. This is related to the fact that the energy consumption structure cannot be changed quickly, thus creating a dynamic lagged effect on green growth. While economic globalization suppresses green growth in the short run, this effect disappears in the long run. This may be due to the fact that goods and services coming to the country through foreign direct investments and foreign trade increase the emission intensity in the short term by triggering dirty technologies and fossil fuel consumption. The main reason behind this is thought to be the lack of implementation of strict environmental policies in the country. However, more urgent and important than the short-term effects of globalization on green growth, first of all, the energy mix of the country should be shifted from fossil sources to renewable energy sources. Because, with this current energy consumption structure dependent on fossil energy resources, it does not seem possible to realize a full transformation towards green growth in Turkey. Although it is not easy to realize this transformation in the short term, this process can be accelerated with a number of policies to be implemented. In this context; some policies can be applicable such as reducing foreign dependency in renewable energy technology, encouraging the private sector by shifting subsidies from fossil fuel sources (especially coal) to renewable energy sources, imposing mandatory carbon tax on businesses using fossil fuel energy, increasing efficiency in energy use and implementing stricter environmental regulations. However, when these conditions are met, a real green growth concept can be mentioned in Turkey for the next periods.

Ek Tablo1. Değişkenlere ait Zaman Yolu Grafikleri

Türk Sigortacılığının Yüz Yılı: Makro Çevresel Faktörler Üzerine Kapsamlı Bir Analiz

Hasan MERAL¹

Öz

Dünyanın en büyük 20 ekonomisinden biri olan Türkiye, sigorta pazarı büyüklüğü açısından 42. sıradadır. Ülkenin ekonomik büyüklüğü ile prim üretimi arasındaki bu büyük fark, sigorta sektörünün önünde önemli bir gelişim alanı olduğuna işaret etmektedir. Bu araştırmanın amacı makro çevresel faktörlerin Türk sigorta sektörünün gelişimi üzerindeki etkilerini incelemektir. Bu kapsamda öncelikle Türkiye’de sigortacılığın yüz yıllık gelişim sürecine ilişkin tarihsel bir arka plan sunulmuştur. Devamında Türkiye’de 1990-2021 yılları arasındaki politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik (PEST) faktörlerin sigorta penetrasyonu üzerindeki etkisi, doğrusal regresyon analizi yöntemi ile incelenmiştir. Bulgular, Türkiye’de nüfus yoğunluğu ve düzenleyici kalitesi endeksi ile sigorta penetrasyonu arasında pozitif yönlü ve anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir. Türk sigorta sektörü paydaşları, sigortalılık oranlarına destekleyen faktörleri analiz etmeli, büyümenin önündeki engelleri iyi tespit etmelidir. Böylece doğru stratejileri belirleyerek, sigortacılığın gelişim potansiyelini somut bir gerçekliğe dönüştürebilirler.

Anahtar Kelimeler: Türk Sigorta Sektörü, Sigorta Penetrasyonu, Sigortacılığın Gelişimi, PEST, Makro Çevresel Faktörler

One Hundred Years of Turkish Insurance: A Comprehensive Analysis on Macro Environmental Factors

Abstract

Turkey is among the top 20 largest economies in the world but ranks 42nd in terms of insurance market size. This highlights a significant opportunity for growth and improvement within the insurance industry. The aim of this research is to analyze how macro environmental factors impact the growth of the insurance industry in Turkey. This article begins with a brief history of insurance development in Turkey over the past century. It then examines the influence of political, economic, social, and technological factors on insurance penetration in Turkey from 1990 to 2021, using linear regression analysis. The results indicate that there is a strong and positive relationship between population density, regulatory quality index, and insurance penetration in Turkey. Stakeholders in the Turkish insurance sector should analyze the factors that support insurance penetration and identify the barriers to growth. By identifying the appropriate strategies, they can turn the development potential of insurance into a tangible reality.

Key Words: Turkish Insurance Industry, Insurance Penetration, Insurance Development, PEST, Macro-Environmental Factors

Atıf İçin / Please Cite As:

Meral, H. (2023). Türk sigortacılığının yüz yılı: makro çevresel faktörler üzerine kapsamlı bir analiz. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 171-185. doi:10.33206/mjss.1316259

Geliş Tarihi / Received Date: 18.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2023

¹ Dr. Öğretim Üyesi - Marmara Üniversitesi, İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü, hasan.meral@marmara.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-2079-0674

Giriş

Sigortacılık küresel finans sisteminin en önemli bileşenlerinden bir tanesidir. Sigorta sektörü ekonomiler için uzun vadeli fon sağlar ve katma değerli yatırımları teşvik eder. Ayrıca finansal risklerin azaltarak, öngörülebilirliği artırır ve sürdürülebilir büyümeyi destekler. Sigorta ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki son yıllarda giderek artan sayıda çalışmaya konu olmuştur (Outreville, 2013). Erken dönem araştırmalar ağırlıklı olarak sigorta talebini etkileyen sosyal, politik, demografik ve ekonomik faktörlere odaklanmışlardır (Outreville, 1990; Browne and Hoyt, 2000; Feyen, Lester and Rocha, 2011; Millo and Carmeci, 2011; Chang and Lee, 2012) Yakın dönemde ise sigortacılığın gelişimi ile ekonomik kalkınma arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığını gösteren çok sayıda araştırma bulunmaktadır (Vadlamannati, 2008; Ching, Kogid and Furuoka, 2010; Nguyen, Avram and Skully, 2010) Gerçekten de gelişmiş ülkelerdeki sigorta penetrasyonu ortalama % 9,7 iken, gelişmekte olan ülkelerde bu oran % 3 civarındadır (Swiss Re, 2023). Tüm bu göstergeler sigortacılığın bir ülkedeki gelişiminin çok sayıda makro çevresel faktöre bağlı olarak değiştiğini göstermektedir.

Dünyanın en büyük 20 ekonomisinden biri olan Türkiye, sigorta pazarı büyüklüğü açısından 42. sıradadır (Swiss Re; 2023). Ülkenin ekonomik büyüklüğü ile prim üretimi arasındaki bu büyük fark, sigorta sektörünün önünde önemli bir gelişim alanı olduğuna işaret etmektedir. Yaklaşık iki yüz yıllık bir geçmişi olan Türk sigorta sektörü, Osmanlı Devleti'ndeki ilk uygulamalardan bu yana bir dizi çevresel faktörün etkisi altında inişli çıkışlı bir büyüme performansı göstermiştir. Osmanlı döneminde büyük oranda yabancı şirketler tarafından kontrol edilen sigorta piyasası, Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte zaman içinde ulusal bir hüviyet kazanmıştır. Cumhuriyet'in ilk elli yılında uygulanan korumacı ekonomi politikaları, milli sigorta piyasasının gelişmesini sağlamış, aynı zamanda devletin sigorta sektörü üzerindeki hakimiyetini de pekiştirmiştir. Ancak bu durum aynı zamanda sigorta pazarının büyüme hızını da sınırlamıştır. Türkiye'de 1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikaları, sigorta sektörünün büyümesini hızlandırmış ve sigortacılığın ekonomideki payını artırmıştır.

Türk sigorta sektörü son yıllardaki istikrarlı prim üretimi büyümesine rağmen düşük sigorta talebi, yüksek rekabet, teknik karlılık baskısı ve ekonomik kırılganlık gibi birçok sorunla karşı karşıyadır. Tüm bu problemler Türkiye'de sigortacılığın gelişim potansiyelini açığa çıkartmasını zorlaştırmaktadır. Özellikle 2010 sonrası dönemde, prim üretimi ülkedeki ekonomik aktiviteye ve tüketime bağlı olarak artmış olsa da sigortacılığın ülke ekonomisindeki payı yerinde saymıştır. Bu noktada, Türk sigorta sektörünün gelişimini etkileyen makro çevresel faktörleri doğru analiz etmek, karşılaşılan zorlukları ele almak ve çıkış yollarını belirlemek için gerekli bir ön koşuldur.

Bu araştırma Türkiye'deki makro çevresel faktörlerin sigorta sektörü üzerindeki etkisini incelemektedir. Çalışma, sektörün mevcut koşullar altındaki sürdürülebilir büyümesini destekleyecek ve Türkiye ekonomisindeki payını artıracak politika önerileri geliştirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın literatüre öncelikli katkıları aşağıdaki gibi sıralanabilir;

i. Literatürde Türk sigorta sektörünün performansını inceleyen çalışmalar büyük oranda sigorta şirketlerinin finansal performans göstergelerine odaklanmıştır. Sektörün genel performansını inceleyen az sayıda çalışmada ise yalnızca ekonomik faktörleri değerlendirmeye alınmıştır. Mevcut çalışmalar Türkiye'de sigortacılığın finansal sonuçlarına ilişkin belirli bir perspektif sunsalar da sektörün gelişimini bütüncül olarak ele almada yetersizdir. Bu çalışma, Türk sigorta sektörünün gelişimi etkileyen makro çevresel faktörlere ilişkin kapsamlı bir analiz sunmaktadır.

ii. Türk sigorta sektörünün tarihsel gelişimini inceleyen çalışmalar genellikle belirli bir dönemle veya belirli bir şirketle sınırlıdır. Türk sigortacılığın bugününü daha iyi anlayabilmek için Cumhuriyet'in ilk yüz yılında izlenen iktisat politikalarını, yaşanan toplumsal değişimleri ve bunların sigortacılığa yansımalarını doğru analiz etmemiz gerekir. Bu çalışma, Türk sigorta sektörünün tarihsel gelişimine ilişkin detaylı bir arka plan sunan yazarın bilgisi dahilindeki ilk çalışmadır.

iii. Türkiye benzer ekonomik büyüklüğe sahip ülkelere kıyasla oldukça düşük bir sigortalılık oranına sahiptir. Bu durum yalnızca finansal sistemin derinliğini değil ülkenin sosyoekonomik gelişimini de etkilemektedir. Ülkede sigortacılığın gelişmesi ve teminat açıklarının kapatılması, ekonomik kalkınmayı desteklerken, öngörülebilirliği de artıracaktır.

iv. Türk sigorta sektörü 1980 sonrası 30 yıllık dönemde hızlı bir büyüme performansı göstermiş ve milli gelirdeki payını artırmıştır. Bununla birlikte özellikle son on yılda bu büyüme hızı nispeten yavaşlamış, penetrasyon oranı istikrarsız bir seyir izlemiştir. Bu durum Türkiye'de sigortacılığın uygun koşullar

sağlandığında yüksek bir büyüme performansı sergileyebildiğini göstermektedir. Bu çalışmada, Türk sigorta sektörünün bugün karşı karşıya olduğu zorluklar ve çıkış yollarına dair politika önerilerine yer verilecektir.

Bu kapsamda çalışma, Türkiye’de sigortacılığın gelişimine ilişkin tarihsel bir arka plan sunarak başlayacaktır. Daha sonra dünyada sigortacılığın gelişimini etkileyen çevresel faktörlerle ilgili kapsamlı bir literatür taraması sunulacaktır. Uygulama bölümünde PEST çerçevesi ile Türkiye’deki makro çevresel faktörlerin sigorta sektörü üzerindeki etkileri analiz edilecektir. Son bölümde ise araştırmanın bulguları tartışılacak ve elde edilen sonuçlara dayanarak politika önerileri sunulacaktır.

Türk Sigortacılığının Gelişimi

Tarihsel Arka Plan

Türkiye coğrafyasındaki erken dönem sigortacılık faaliyetleri deniz ticaretinin bir parçası olarak 15. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Ancak sigorta sektörü gelişimini büyük oranda 19. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde uygulanan modernleşme politikalarına ve artan uluslararası ticarete borçludur (Akbulut, 2023). Osmanlı, küresel ekonomiye daha fazla entegre hale geldikçe sigortaya olan talep de artmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı’nın büyük liman kentlerinde başlayan yerleşik sigortacılık faaliyeti, uzunca bir süre batılı sigorta şirketlerinin temsilcilikleri şeklinde devam etmiştir. 1870 yılında İstanbul’da yaşanan Büyük Pera Yangını sigortanın toplumdaki kabul sürecini hızlandırmış ve sigorta şirketi sayısının artmasını sağlamıştır. 1884 yılına gelindiğinde yalnızca İstanbul’da faaliyet gösteren sigorta şirketi sayısı 76’ya ulaşmıştır (Baskıcı, 2002). Ancak tamamı yabancı menşeli olan bu sigorta şirketlerinin Osmanlı kanunlarına uymayı reddetmesi, sağlıklı işleyen bir piyasa mekanizmasının oluşmasını engellemiştir.

Osmanlı, bu dönemde artan sigortacılık faaliyetine rağmen sektördeki yabancı hakimiyeti nedeniyle piyasayı düzenlemekte zorluklarla karşılaşmıştır. Sigortacılığı düzenlemek amacıyla yapılan ilk girişim 1887 yılında hazırlanan ve yabancı sigorta şirketlerine acente açabilmek için ruhsat alma zorunluluğu getiren nizamnamedir. Ancak dönemin adli kapitülasyonları nedeniyle bu nizamname uygulanamamıştır. Osmanlı hükümeti ilerleyen dönemde piyasayı kontrol etmeye yönelik ilave düzenlemeler yapsa da bunlar da etkili olmamıştır (Kahya, 2007; Akbulut, 2014). Bu süreçte Osmanlı, sigorta piyasası üzerindeki yabancı ağırlığını dengelemek için ulusal sigorta şirketlerinin kurulmasını teşvik etmiştir. 1893 yılında Osmanlı kanunlarına tabi olarak faaliyet gösteren ilk şirket olan Osmanlı Umum Sigorta kurulmuştur. Şirket, Osmanlı Bankası, Duyun-u Umumiye İdaresi, Tütün Rejisi ve diğer bazı kamu kuruluşlarının desteğiyle kısa sürede piyasada önemli bir oyuncu haline gelmiştir (Özger, 2017). Osmanlı Umum Sigorta yabancı sermayeli olmasına rağmen pazardaki diğer şirketler tarafından “yerli rakip” olarak görülmüş ve sektördeki yabancı ağırlığının dengelenmesini sağlamıştır (Baskıcı, 2002).

Osmanlı’nın sigorta piyasasını gerçek anlamda düzenleyebilmesi ancak 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasıyla mümkün olmuştur. Aynı yıl kanun seviyesinde yapılan düzenlemelerle sigorta şirketlerine ticaret siciline kayıt, teminat gösterme ve vergi ödeme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca sigorta şirketlerinin faaliyetlerini gözetleyip denetleyecek Sigorta Müdüriyeti kurulmuştur (Baskıcı, 2002; Toprak, 2009). Bu düzenleme sonrası, Osmanlı yasalarına uyum konusunda uzunca bir süre direnen yabancı sigorta şirketlerinin önemli bir kısmı yükümlülüklerini yerine getirerek faaliyetine devam etmişlerdir. Bununla birlikte, 20. yüzyılın başından Cumhuriyet’in kuruluşuna kadar geçen sürede yaşanan savaş, ekonomik kriz, nüfus hareketleri vb. bir dizi politik, ekonomik ve sosyal problem nedeniyle sigorta şirketi sayısı 120’den 49’a gerilemiştir (Kazgan, Soyak ve Koraltürk, 1998).

Milli Sigorta Politikaları Dönemi (1923-1959)

Cumhuriyetin 1923 yılında kurulmasından itibaren ülkenin siyasi, ekonomik ve sosyal yapısında bir dizi önemli değişiklik meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin Türk sigorta sektörü üzerinde belirleyici etkileri olmuştur. Türkiye ekonomi politikasında önemli bir yere sahip olan 1923 İzmir İktisat Kongresi’ndeki sigortacılığa ilişkin değerlendirmeler, erken Cumhuriyet döneminde izlenecek politikalara ilişkin ipuçları sunmaktadır. Kongrede, sigorta piyasasında düzenleme ve denetimin sıkılaştırılması, sigorta primlerinin düşürülmesi, ulusal sigorta şirketlerinin kuruluşunun teşviki gibi bir dizi öneri sunulmuştur (Kazgan vd., 1998).

Cumhuriyetin ilk yıllarında sigorta sektörünün işleyişine dair kapsamlı bir mevzuat düzenlemesi yapılmıştır. 1927 yılında sigorta şirketlerinin kuruluşunu, faaliyetini ve denetlenmesini düzenleyen kanunlar yürürlüğe konmuştur. Ayrıca sigorta tarife çarpanlarında üst sınır uygulamasına geçilmiştir. Bu düzenlemelerdeki öncelikli amaç, yeni gelişmekte olan sigorta piyasasına milli bir ağırlık kazandırmak ve

sektörün sağlıklı şekilde gelişmesini sağlamaktır (Toprak, 2010). Öte yandan ülkede 1920'den itibaren çok sayıda yerli sigorta şirketi kurulmuş olmasına rağmen, 1927 yılına gelindiğinde sektördeki yabancı payı hala % 69'dur. Ayrıca yerli şirketlerin de tamamı yabancı ortaklı olarak kurulmuştur. Bu dönemde Türkiye İş Bankası ile Fransız menşeli Ünyon Grubu ortaklığında kurulan Anadolu Sigorta'nın (1925) Türk sigortacılığının gelişiminde önemli bir yeri vardır. Şirket, Türkiye İş Bankası ve Ziraat Bankası şubelerinin acentelik ağı ile kamu kurumlarının sigorta işlemlerinde tanıdığı öncelik sayesinde kısa sürede sektör lideri haline gelmiş ve uzun yıllar bu konumunu muhafaza etmiştir (Kazgan vd., 1998; Toprak, 2010).

1927 yılında hayata geçirilen bir diğer önemli uygulama da reasürans tekeli rejimidir. Türkiye İş Bankası, 1929 yılında reasürans tekelinin işletilmesi için 15 yıl süreyle yetkilendirilmiş, bunun sonucunda Milli Reasürans şirketi kurulmuştur. Uygulama kapsamında Türkiye'de geçerli tüm sigorta branşlarındaki prim üretiminin % 50'sinin kotpar uygulamasıyla Milli Reasürans'a devredilmesi zorunluluğu getirilmiştir (Toprak, 2009). Milli Reasürans ise işletme hakkı karşılığında faaliyet karının % 50'sinden fazlasını Hazine'ye devredecektir. Uygulamanın öncelikli amaçları; (1) sigorta şirketlerinin gözetimi, (2) sigortacılığa ilişkin istatistiki verinin toplanması, (3) yurtdışına gönderilen prim miktarının azaltılması, (4) Hazine'ye gelir yaratılması ve (5) ulusal sigortacılığın teşvik edilmesi olarak gösterilmektedir (Elveren, 1994). Reasürans tekeli rejimi Türkiye'de Cumhuriyet sonrası ağırlık kazanan milli iktisat politikalarının doğal bir sonucudur. Bununla birlikte benzer uygulamaların benzer dönemlerde Fransa, İtalya, Mısır gibi ülkelerde de görülüyor oluşu, izlenen politikaların zamanın ruhundan bağımsız olmadığını göstermektedir (Akalin, 1998).

1929 yılında yaşanan ve küresel ekonomiye önemli zararlar veren kriz, tüm dünyada olduğu gibi Türkiye'de de korumacı politikaların ağırlık kazanmasına neden olmuştur. Sonrasında başlayan II. Dünya Savaşı ise uluslararası finansal aktiviteleri sekteye uğratmıştır. Bu koşullar altında, 1935 yılında Türkiye'de tamamı yerli sermayeli ilk sigorta şirketi olan Güven Türk Sigorta kurulmuştur. Bundan bir yıl sonra ise Anadolu Sigorta'nın Ünyon Grubu'nda bulunan hisseleri satın alınmış ve şirket tamamen ulusal bir hüviyete büründürülmüştür (Toprak, 2010). 1950'ye kadar olan dönemde kamunun ve özel sektörün girişimleriyle, tamamı yerli sermayeli olan dört sigorta ve bir reasürans şirketi kurulmuştur (Külünk, 1974). Bu dönemde izlenen millileştirme politikalarının sonucunda sigorta sektöründeki yabancı payı 1938'de % 46'ya, 1942'de ise % 20'ye gerilemiştir (Elveren, 1994). 1944 yılında Milli Reasürans'a verilen reasürans tekeli imtiyazı 10 yıl süreyle uzatılmıştır (Akalin, 1998).

Planlı Sigorta Politikaları Dönemi (1959-1984)

20. yüzyılın ilk yarısında yaşanan iki büyük savaş ve bir ekonomik buhran, dünyada devletler arası işbirliğinin azalmasına ve ülkelerin kendi kabuklarına çekilmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'nı takip eden dönemde, savaşın mutlak galibi olan ABD, dünya ekonomisine yön verecek yeni bir düzen kurulması için aktif bir politika yürütmüştür. Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası gibi kurumlar, savaş sonrası özellikle Batı ittifakına dahil olan ülkelerin toparlanmasına güçlü bir destek vermişlerdir. Türkiye bu dönemde bir taraftan Batı ile ilişkilerini güçlendirirken, diğer yandan dışarıya bağımlılığını azaltmayı hedefleyen politikalar izlemiştir.

1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), bu dönemdeki en önemli planlı kalkınma hamlelerinden birisidir. DPT tarafından hazırlanan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (1963-1967) ana hedefleri ulusal geliri artırmak, istihdamı desteklemek ve dışa bağımlılığı azaltmaktır. Bu planda sosyal sigortalarla ilgili çok sayıda düzenleme öngörülmüş olmasına rağmen özel sigortalarla ilgili hususlara değinilmemiştir (DPT, 1963). Özel sigortacılık ilk olarak İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1968-1972) kendisine yer bulmuştur. Yapılan değerlendirmelerde sigorta sektöründe konsolidasyonun sağlanması ve konservasyon oranlarının artırılması öne çıkmaktadır. Buradaki amaç sigorta şirketlerinin mali yapılarını güçlendirerek yurtdışına olan bağımlılığı azaltmaktır. Planda ayrıca "yeni şirketlerin kurulması ve yabancı şirketlerin çalışma izni almaları teşvik edilmeyecek" denilerek, zımni olarak da olsa piyasaya girişler yasaklanmıştır (DPT, 1968; 1973). Aynı yaklaşım Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda (1973-1977) da korunmuştur. Bu politikanın bir sonucu olarak ülkede 1968 – 1984 yılları arasında yeni sigorta şirketi kurulmamıştır (Karacan, 1994).

Türk sigorta mevzuatının temelleri de yine bu dönemde atılmıştır. 1959 yılında kabul edilen Sigorta Şirketlerinin Murakabesi Hakkında Kanun, Türkiye'de sigortacılık özelinde kanun seviyesindeki ilk düzenlemedir. Kanunla, sigortacılık genel koşullarının standartlaştırılması, tarife ve talimatlarının düzenlenmesi, sigorta şirketlerinin mali ve teknik gereksinimlerinin belirlenmesi, sigorta araçlarının ve eksperlerinin mesleki yeterliliklerinin sağlanması gibi çok sayıda önemli düzenleme yapılmıştır. Kanun ayrıca sigorta şirketleri ve araçların her türlü faaliyetinin uzman bir kurul tarafından denetlenmesini de

öngörmüştür. Bunun sonucunda 1963 yılında Sigorta Murakabe Kurulu kurulmuş ve sigorta sektörünün denetim sorumluluğu bu Kurul'a verilmiştir. Kanun'la aynı zamanda ülkede faaliyet gösteren tüm sigorta şirketlerinin Sigorta ve Reasürans Birliği'ne üye olması zorunluluğu getirilmiştir (Kazgan vd., 1998). Kanunla getirilen en önemli düzenlemelerden biri tarife sistemindeki değişikliktir. 1927-1959 arası geçerli olan tarife üst sınırı kaldırılmış, bunun yerine sabit tarife uygulamasına geçilmiştir. Düzenlemeyle birlikte, tüm sigorta şirketleri belirli risk grupları için Ticaret Bakanlığı tarafından belirlenmiş çarpanları kullanmaya başlamıştır. Bu uygulama kısa vadede sigorta şirketlerinin teknik karlılıklarında bir miktar iyileşme yaratsa da orta vadede pazardaki rekabet, uzmanlaşma ve inovasyonu olumsuz etkilemiştir (Elveren, 1994). Denilebilir ki planlı sigorta politikaları döneminde devletin sigortacılığa yaklaşımı "gelişime" değil "düzenlemeye" odaklanmaktadır.

Liberal Sigorta Politikaları Dönemi (1984-Günümüz)

1970'li yıllarda dünya bir dizi ekonomik problemle karşı karşıya kalmıştır. 1971'de Bretton Woods sistemin çöküşüyle başlayan ekonomik istikrarsızlık dönemi, 1973 Petrol Krizi ve gelişmiş ülkelerdeki stagflasyon problemi ile devam etmiştir. Bu dönemde Keynes'ci müdahalelerin ekonomideki sorunların çözümünde yetersiz kaldığı yönünde bir genel bir anlayış oluşmuş, liberal ekonomi politikaları giderek daha fazla ağırlık kazanmıştır. Türkiye de 24 Ocak 1980 tarihinde kapsamlı bir liberalleşme programı yürürlüğe koymuştur. Programın sigorta sektörünü en fazla etkileyen politikaları; dışa açık büyüme stratejisi, dış ticaret serbestisi ve yabancı yatırım teşvikleridir.

1980'den itibaren devletin sigortacılık üzerindeki kontrolü kademeli olarak azalmıştır. Bu dönemde sigortacılığın liberalleşmesine ilişkin en önemli iki düzenleme; yeni şirket kuruluşuna izin verilmesi (1984) ve serbest tarife sistemine geçilmesidir (1990). Bu politikalar ile sigorta piyasasında rekabetin ve yabancı yatırımların artırılması amaçlanmıştır. 1984-1992 arasında pazara 15 yeni sigorta şirketi girmiş, bu yeni şirketler kısa sürede % 18'lik bir pazar payı elde etmişlerdir (Karacan, 1994). Yeni şirketlerin özellikle hayat branşı üretiminde önemli bir katkısı olmuştur. 1980 öncesi % 5'in altına gerileyen hayat branşının payı 1990'lı yıllarda % 20'ye ulaşmıştır. 1987 yılında Sigorta Murakabe Kanunu'nda yapılan düzenleme ile sigorta sektörünün düzenleme ve denetim sorumluluğu Ticaret Bakanlığı'ndan, Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'na devredilmiştir. Bu değişiklik sigortacılığın finansal sistemle entegrasyonunu artırmıştır. 1993 yılında yine aynı Kanun'da yapılan düzenleme ile sigortacılık faaliyeti hayat ve hayat dışı olmak üzere iki ana bransa ayrılmış, böylece hayat ve hayat dışı sigorta şirketleri kurumsal olarak ayrılmıştır (Elveren, 1994).

1990 yılında Türkiye'de zorunlu sigortalar dışındaki tüm ürünlerde sabit tarife uygulaması yürürlükten kaldırılmıştır. Serbest tarife uygulaması sektörde fiyat odaklı rekabeti başlatmış ve bu durum uygulamanın ilk yıllarında şirketlerin teknik karlılıklarını olumsuz etkilemiştir. 1991 yılında tarife çarpanları bir önceki yıla göre % 61 gerilemiş, teknik karlılık ise % 19'dan % 13'e gelmiştir. Bu dönemde ülke ekonomisinin karşılaştığı ekonomik istikrarsızlık ve yüksek enflasyon problemine rağmen Türk sigorta sektörü TL ve dolar bazında reel olarak büyümüş, millî gelirden aldığı payı da önemli ölçüde artmıştır. Ayrıca 1985 yılında 35 olan sigorta şirketi sayısı 1995 yılında 55'e yükselmiştir. Buna rağmen şirketlerin konservasyon oranlarında dikkate değer bir gerileme yaşanmamıştır (Ömrüzak, 1996). 1991 yılında yayınlanan kararname ile reasürans tekeli son defa 10 yıllık süre için yürürlüğe konmuş, 2001 yılında ise 72 yıllık zorunlu reasürans uygulaması son bulmuştur (Akalin, 1998). 1990'lar aynı zaman devletin sigortacılığa olan ilgisinin arttığı ve sigortacılığın gelişimi için daha aktif politikalar üretmeye başladığı yıllardır. Altıncı Kalkınma Planı'nda (1990-1994) (1) Türkiye'de uygulanmayan sigorta türlerinin araştırılması, (2) sektörün fon yaratma potansiyelinin değerlendirilmesi, (3) yeni zorunlu sigortaların uygulamalarının geliştirilmesi, (4) sigorta sektörünün uluslararası pazara açılmasının sağlanması gibi bir sigortacılığa ilişkin dizi kalkınma politikasına yer verilmiştir (DPT, 1990). Planın sigortacılık yaklaşımında, diğer planlardan farklı olarak ilk defa yabancı yatırımların teşvik ediliyor olması özellikle dikkat çekicidir.

2000'li yıllar Türk sigorta sektörünün kurumsal yapısını güçlendirdiği bir dönem olmuştur. 2000 yılında Doğal Afet Sigortaları Kurumu (DASK) kurulmuş ve zorunlu deprem sigortası uygulanmaya başlanmıştır. 2003 yılında trafik sigortalarının gözetimi için Trafik Sigortası Bilgi Merkezi kurulmuş, 2008 yılında kurumun sorumluluk alanı diğer sigorta ürünlerini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Takip eden yıllarda spesifik risklerin daha etkin şekilde yönetilmesi amacıyla Tarım Sigortaları Havuzu (2005), Tıbbi Kötü Uygulamaya İlişkin Zorunlu Mali Sorumluluk Sigortası Havuzu (2010), Riskli Sigortalar Havuzu (2017) gibi sigorta havuzları devreye alınmıştır. 2007 çıkartılan 5684 sayılı Sigortacılık Kanunu ile sigorta mevzuatında Avrupa Birliği normlarına ve uluslararası standartlara uygun düzenlemeler yapılmış, genel anlamda sigortacılık faaliyetinin çağın gerekliliklerine uygun şekilde yürütülmesinin sağlanması amaçlanmıştır (Malatyali, 2008).

Kanunu takiben ülkedeki sigorta faaliyetini düzenlemek için çok sayıda ikincil düzey mevzuat hazırlanmıştır. 2019 yılında ise Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu (SEDDK) kurulmuş ve sigortacılık faaliyetlerinin düzenlenmesi ve denetlenmesine ilişkin yetki bu kurumda toplanmıştır (SEDDK, 2023).

Bu dönemde Türk sigorta sektörünün reel olarak büyümesini sürdürmüş, milli gelirden aldığı payı artırmıştır. Ayrıca yabancı yatırımcıların sektöre olan ilgisi artmış, şirket satın alma veya sıfırdan şirket kurma yoluyla çok sayıda yabancı yatırımcı sektöre girmiştir. Bunun sonucunda sektördeki yabancı payı hızla yükselmiş ve 2015 yılında yakın tarihteki zirvesi olan % 65'e ulaşmıştır. Devam eden dönemde bazı yabancı şirketlerinin pazardan çıkması ve yerli yatırımcıların onların yerini almasıyla bu oran 2021 sonu itibarıyla % 52'ye gerilemiştir. Türk sigorta sektörü 1990 ve 2000'li yıllarda istikrarlı bir gelişim performansı gösterirken, 2010 sonrası bu gelişim yavaşlamıştır. Ulusal prim üretiminin Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD) pazarındaki payı 1990 yılında % 0,07 iken 2010 yılında % 0,23'e kadar yükselmiş ancak takip eden dönemde yerinde saymıştır (OECD, 2023).

Türk Sigorta Sektörünün Ekonomik Performansı

2022 sonu itibarıyla yaklaşık 235 Milyar TL prim üretimi büyüklüğüne ulaşan Türk sigorta sektörü, finansal sistem içinde aktif büyüklüğü açısından bankacılığın ardından ikinci sırada yer almaktadır (Türkiye Sigorta Birliği [TSB], 2022). Ülkede yerleşik 67 sigorta ve 4 reasürans şirketi faaliyet göstermekte, aracılar, eksperler ve ilgili meslek grupları da dahil edildiğinde sektör 200 binden fazla kişiye istihdam sağlamaktadır (TSB, 2023; KPMG, 2021). Sigorta sektörü üretim ve istihdama doğrudan katkılarının yanında iş ve sosyal hayattaki belirsizlikleri de azaltmaktadır. 2021 yılında Türkiye ekonomisi için 230 trilyon TL teminat sağlayan sigortacılık, yatırımlar için daha sağlıklı bir zemin hazırlamakta ve olası finansal kayıpları engellemektedir. Sektörün 2021 yılında ödemiş olduğu toplam tazminat tutarının GSYH'ye oranı % 1'e yaklaşmıştır.

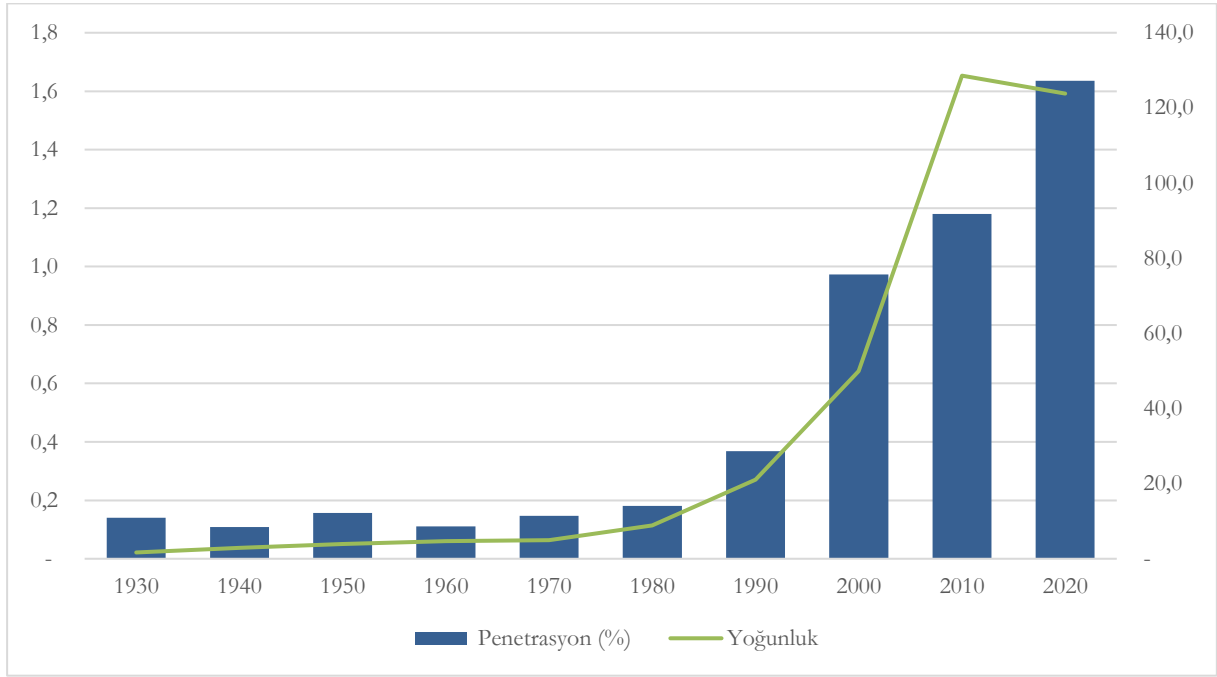
Türk sigorta sektörü geride bıraktığımız yüz yılda ülkede değişen makro çevresel faktörlere bağlı olarak inişli çıkışlı bir performans sergilemiştir. Tablo 1.'de Türk sigorta sektörünün geçmiş asırdaki prim üretimi ve büyüme performansı gösterilmektedir.

Tablo 1. Türk Sigorta Sektörü Prim Üretimi, bin TL (TÜİK GSYH Deflatörü 2009=100 ile Uyumlandırılmış*)

Dönem	Hayat Dışı	Hayat	Toplam	Reel Büyüme
1930	51.293	2.811	54.105	
1940	57.473	9.346	66.819	% 24
1950	81.292	21.831	103.123	% 54
1960	232.755	22.249	255.004	% 147
1970	366.915	44.441	411.356	% 61
1980	623.669	18.260	641.930	% 56
1990	1.661.845	426.838	2.088.683	% 225
2000	6.210.343	1.398.270	7.608.613	% 264
2010	11.165.969	2.038.077	13.204.045	% 74
2020	38.010.306	8.048.702	46.059.007	% 249

Kaynak: (Elveren, 1994; Sigorta Denetleme Kurulu [SDK], 2002; TSB, 2023) *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 1.'de görülebileceği üzere Türk sigorta sektörünün prim üretimi Cumhuriyet döneminde sürekli olarak büyümüş olsa da büyümenin hızı oldukça değişkendir. Reel anlamda en yüksek büyüme 1980-1990, 1990-200 ve 2010-2020 dönemlerinde elde edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk elli yılında izlenen korumacı politikalar, sektörün büyüme hızını bir miktar yavaşlatmış olsa da milli sigorta sektörünün inşası da bu dönemde sağlanmıştır. Yerli sigorta şirketlerinin kurulmasından, sektörün gözetim ve denetimine kadar bir çok alanda sağlanan ilerlemenin Türk sigortacılığının bugünkü kurumsal yapısına ulaşmasında önemli bir payı vardır. Diğer yandan 1980 sonrası izlenen liberal ekonomi politikalarıyla sektörün üretim anlamında yaptığı sıçrama dikkat çekicidir. Bu büyüme performansında bir önceki bölümde ele aldığımız finansal serbestleşme sağlayan düzenlemelerin büyük bir etkisi vardır. Ayrıca ilgili dönemde Türkiye'deki gelir, nüfus yapısı, tüketim gibi sosyo-ekonomik faktörler anlamında da önemli değişimler yaşanmıştır. Bu noktada Türkiye'de prim üretimi artışının ne kadarının ülkenin kalkınmasından kaynaklandığı ne kadarının sigortacılığın ilerlemesiyle sağlandığını daha iyi anlayabilmek için yoğunluk ve penetrasyon göstergelerine bakmamız gerekmektedir.

Şekil 1. Türk Sigorta Sektörü Penetrasyon ve Yoğunluk Göstergeleri (ABD GDP Deflatörü 2012=100 ile Uyumlandırılmış*)

Kaynak: (Elveren, 1994; SDK, 2002; TSB, 2023) *Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 1'de yer alan penetrasyon verisi Türk sigorta sektörü prim üretiminin GSYH içindeki payını, yoğunluk göstergesi ise ABD GDP (2012=100) deflatörü ile uyumlandırılmış dolar bazında kişi başına düşen prim üretimini göstermektedir. Şekil 1, Cumhuriyet'in ilk ve ikinci yarım asırlarındaki sigorta sektörü gelişimi açısından Tablo 1 ile benzer bir trendi ortaya koymaktadır. Sektörün ülke ekonomisine kıyasla gelişimi açısından bu sefer 1980 sonrası 30 yıllık dönem istikrarlı bir büyümeye işaret etmektedir. Öte yandan bu büyüme 2010 sonrası dönemde duraklamış hatta eksiye dönmüştür. Bu tablonun ortaya çıkmasında Türk lirasının son on yılda yaşadığı değer kaybı etkili olmuş olabilir. Ancak sigortalanan kıymetlerin, dolayısıyla da sigorta primlerinin döviz paritesinden doğrudan etkilendiği göz önünde bulundurulduğunda yaşanan yoğunluk düşüşü yalnızca devalüasyon ile açıklanamaz. Dolayısıyla yoğunluk göstergesi açısından değerlendirdiğimizde, Türk sigorta sektörünün 1980 sonrası istikrarlı büyüme performansının sekteye uğradığı söylenebilir.

Tüm bu göstergeler ışığında, Türk sigorta sektörünün Cumhuriyet'in ilk elli yılında milli sigorta piyasasını inşa etme önceliğiyle kontrollü bir büyüme performansı gösterdiği, ikinci yarım asırda ise finansal serbestleşme politikalarıyla ülkenin ekonomik kalkınmasının üzerinde bir gelişim kaydettiği anlaşılmaktadır.

Literatür Taraması

Bugünün dinamik ve sürekli gelişen dünyasında sigortacılık faaliyeti çok sayıda makro çevresel faktörlerden etkilenmektedir. Sigorta sektörünün performansını şekillendiren bu değişkenleri anlamak, sigortacılık alanındaki riskleri öngörmek ve mevcut koşullara uygun stratejiler geliştirmek bir ön koşuldur. PEST, bir kuruluşu veya sektörü etkileyebilecek çevresel faktörleri sınıflandırmak ve değerlendirmek için sosyal bilimler alanında yaygın şekilde kullanılan bir analiz çerçevesidir (Sammuto-Bonnici and Galea, 2015). Son yıllarda sigortacılık başta olmak üzere finans alanındaki araştırmalarda yaygın olarak kullanılmaktadır (Halık, 2012; Kampanje, 2014; Barbara, Cortis, Perotti, Sammut and Vella, 2017). Bu çerçeve; politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik faktörleri içermektedir. Sigortacılık özelinde bu bileşenler, sigorta sektörünün üretimini, karlılığını, yatırımlarını ve stratejik planlamalarını etkileyebilecek öneme sahiptir. Bu literatür taramasında, sigorta sektörünün gelişimini etkileyen makro çevresel faktörler PEST analiz çerçevesiyle incelenecektir.

Politik faktörler, faaliyetleri oldukça sıkı şekilde düzenlenmiş olan sigorta sektörünün şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Hükümet politikaları ve yasal mevzuatlar, sigorta sektörünün gelişimini teşvik edebileceği gibi tam tersi bir etki de yaratabilir. Hükümetler zorunlu sigorta uygulamaları sigorta üretimini destekleyebilir veya ruhsat düzenlemeleriyle pazara giriş çıkışları kontrol edebilirler. İyi yapılandırılmış bir

yasal çerçeve yatırımcılar için daha iyi bir koruma sağlayacağından, finansal piyasalardaki yatırımları da teşvik etmektedir (Hussels, Ward and Zurbruegg, 2005). Literatürdeki araştırmalar bir ülkenin politik çerçevesindeki değişikliğin sigorta sektörü üzerinde önemli etkileri olduğunu göstermektedir. Ward ve Zurbruegg (2002) bir ülkedeki siyasi istikrarın hayat sigortası talebini artırdığını göstermişlerdir. Benzer şekilde Esho, Kirievsky, Ward ve Zurbruegg (2004) mülkiyet haklarının korunma seviyesi ile mal sigortalarına olan talep arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır. Lee ve Lin (2016) güçlü politik kurumların ve istikrarlı bir siyasi ortamın sigorta sektörünün daha iyi performans sergilemesini desteklediğini bulmuşlardır. Öte yandan finansal serbestleşmenin sigorta sektörü üzerindeki etkileri değişkendir. Pasiouras ve Gaganis (2013) ekonomik özgürlüğün ticari, mali ve yasal ilerlemeler yoluyla sigorta şirketlerinin performansını pozitif etkilediğini savunurken, Lee ve Lin (2016) finansal serbestleşmenin sigorta şirketlerini daha fazla risk almaya ittiğini ve böylece performanslarını olumsuz etkilediğini belirtmişlerdir.

Ekonomik faktörler sigorta sektörünün faaliyetleri üzerinde doğrudan ve dolaylı pek çok etkiye sahiptir. Milli gelir, faiz, enflasyon gibi değişkenler tüketicilerin satın alma gücünü ve dolayısıyla sigorta talebini etkileyebilirler. Bu koşullar ayrıca sigorta şirketlerinin maliyetleri, yatırım getirileri ve risk iştahları üzerinde de etkili olabilir. Ayrıca pazardaki ekonomik koşulların, yatırımın geri dönüş süresi, rekabet düzeyi ve regülasyon seviyesi gibi çeşitli alanlarda yansımaları bulunmaktadır. Ekonomik faktörlerin sigorta sektörü üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar ağırlıklı olarak gelir, faiz, enflasyon değişkenlerine odaklanmışlardır. Hemen hemen tüm çalışmalar harcanabilir gelir arttıkça sigorta talebinin arttığını göstermektedir. Öte yandan diğer makro ekonomik değişkenlerin etkilerine ilişkin bulgular araştırma kapsamına göre farklılık göstermektedir (Outreville, 2013).

Guo Fung ve Huang (2009) makro şokların sigorta piyasası üzerindeki etkilerini değerlendirdikleri çalışmada, talep, para ve finansal piyasa şoklarının sigorta primlerini artırdığını, pozitif arz şoklarının ise primleri düşürdüğünü göstermişlerdir. Millo ve Carmeci (2011) yüksek faiz oranlarının borçlanma maliyetini artırması nedeniyle toplumda kendi kendine sigortalama eğilimini artırdığı ve hayat dışı sigorta talebini baskıladığı sonucuna ulaşmıştır. Lee ve Chiu (2012) sigorta talebinin reel gelire bağlı esnekliği üzerine yaptıkları çalışmada, talebin hayat sigortası için inelastik hayat dışı sigorta içinse elastik olduğunu ortaya koymuştur. Öte yandan sigorta talebinin esnekliği ülkelerin finansal gelişmişlik düzeyine göre değişmektedir. Yenisu (2019) Türkiye'deki ekonomik büyüme ile prim üretimi arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmada, sigorta prim üretiminin ekonomik büyümeyi desteklediğini savunmuştur. Polat ve Akın (2021) ise GSYH büyümesinin Türkiye'deki hayat sigortası prim üretimi üzerinde pozitif etkisi olduğu, faiz ve enflasyonun ise negatif etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir çalışmada Dalkılıç ve Gülcemal Türkiye'de (2022) GSYH ile sigorta penetrasyonu arasında tek yönlü pozitif ilişki olduğunu göstermiştir.

Bir ülkede toplumun sigortaya olan tutumunu anlamak, sigortacıların tüketicilerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılayabilmeleri için gereklidir. Demografik eğilimler, göç hareketleri, yaşam tarzı değişimleri, eğitim düzeyi gibi pek çok faktör toplumun sigorta algısını etkilemektedir. Eğitim düzeyinin artması genel olarak sigorta talebini artırmaktadır (Hwang and Gao, 2003; Li, Moshirian, Nguyen and Wee, 2007; Outreville, 2015). Ayrıca şehirleşme ve nüfus yoğunluğunun artmasının sigorta üretimini desteklediği sonucuna ulaşan çok sayıda araştırma vardır (Savvides, 2006; Sen, 2008; Dragos, 2014). Öte yandan sosyal faktörlerin etkilerine ilişkin bulgular, araştırmanın yapıldığı bölgeye ve veri setine göre değişiklik göstermektedir. Örneğin Dragos (2014) Avrupa ve Asya ülkelerindeki sigorta talebi üzerine yaptığı çalışmada, şehirleşmenin Asya'da hayat sigortası talebini artırırken Avrupa'da benzer bir etki göstermediğini ortaya koymuştur. Benzer şekilde Millo ve Gamecci (2011) İtalya'daki nüfus yoğunluğu ile sigorta talebi arasında güçlü ve pozitif bir ilişki olduğunu savunurken, Dragos, Mare, Mureş an ve Purcel (2022) Avrupa Birliği üyesi ülkeler üzerinde yaptıkları çalışmada bu etkinin negatif yönlü olduğunu öne sürmüştür. Dolayısıyla sosyal faktörlerin sigortacılık üzerindeki etkisi ülkenin toplumsal dinamikleri ve pazarın yapısına göre farklılık göstermektedir.

Teknolojik ilerleme birçok alanda olduğu gibi sigortacılık alanında da iş modellerini ve sonuçlarını etkilemektedir (Pareek, Sood and Grima; 2022). Kurumsal alanda ileri teknolojilerin kullanımının artması sigorta şirketlerinin operasyonel süreçlerini iyileştirmelerini ve verimliliklerini arttırmalarını sağlamaktadır (Nayak, Bhattacharyya and Krishnamoorthy, 2019; Chang, 2023). Yapay zeka, makine öğrenmesi ve nesnelerin interneti gibi teknolojiler sigorta sektörünün daha düşük maliyetlerle daha yüksek bir müşteri faydası sunmasına imkan sağlamaktadır. Örneğin Che, Liebenberg ve Xu (2022) nesnelerin interneti teknolojisini kullanan kullanım bazlı sigorta modellerinin sigorta şirketlerinin hasar oranlarını azaltarak işletme performansını artırdığını göstermiştir. Teknoloji kullanımının yaygınlaşması sigortaya olan talebi de şekillendirmektedir. Salatin, Yadollahi ve Eslambolchi (2014) gelişmekte olan ekonomiler üzerine yaptıkları

çalışmada, mobil kullanıcı sayısının sigorta sektöru prim üretimini pozitif ve anlamlı şekilde etkilediğini belirlemiştir. Bireysel bazda yapılan benzer bir araştırmada Liu, Li ve Zhang (2022), hane halklarında internet kullanımının yaygınlaşmasının sigortaya olan talebi artırdığını ortaya koymuştur. Mevcut literatür, bir ülkedeki teknolojik ilerleme ve adaptasyon düzeyinin sigorta sektöru performansı üzerinde anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir.

İlgili literatürün kapsamlı bir şekilde incelenmesinin ardından aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- i. Sigorta sektöruünün performansı etkileyen makro çevresel faktörler son yıllarda çok sayıda araştırmaya konu olmuştur.
- ii. Türkiye özelindeki az sayıda çalışmada çevresel faktörlerin etkisi kısmen incelenmiş olsa da bu çalışmalar ağırlıklı olarak ekonomik boyuta odaklanmıştır.
- iii. Sigorta sektöruünün performansına etki eden çevresel faktörlerin analizinde ağırlıklı olarak doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmaktadır. Uygulanan modellerde tahminci olarak genellikle ordinary least squares (OLS) tercih edilmektedir.

Elde edilen sonuçlar ışığında bu çalışma, Türk sigorta sektöruünün performansını etkileyen makro çevresel faktörlere ilişkin bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Çalışmada çevresel faktörlerin sınıflandırılmasında PEST çerçevesi, bu bileşenlerin sigorta sektöru üzerindeki etkisinin araştırılmasında ise doğrusal regresyon analizi yöntemi kullanılmıştır.

Yöntem

Bu uygulama Türk sigorta sektöruünün gelişimini etkileyen makro çevresel faktörleri belirlemek için Türkiye'nin politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik göstergeleri ile sigorta penetrasyon oranı arasındaki ilişkiyi araştırmaktadır. Çalışmada Türk sigorta sektöruünün gelişimini tahmin etmek için öncü literatürden yararlanılarak belirlenmiş olan sekiz adet dışsal değişken kullanılmıştır. Tablo 2'de araştırmada kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenlerle ilgili detaylı bilgiler yer almaktadır.

Tablo 2. Değişkenlerin Tanımları

<i>Değişken</i>	<i>Tür</i>	<i>Sınıflandırma</i>	<i>Ölçüm</i>
Penetrasyon (PNT)	Bağımlı	-	Toplam prim üretiminin GSYH'ye oranı
Düzenleyici Kalitesi (DZN)	Bağımsız	Politik	Dünya Bankası düzenleyici kalite endeksi
Doğrudan Yabancı Yatırımlar (DYY)	Bağımsız	Politik	Doğrudan yabancı yatırımların GSYH'ye oranı
Kişi Başı Milli Gelir (GLR)	Bağımsız	Ekonomik	Satın alma gücü paritesine göre kişi başına düşen milli gelir
Faiz Oranı (FAİZ)	Bağımsız	Ekonomik	Orta vadeli faiz oranı
Nüfus Yoğunluğu (NFS)	Bağımsız	Sosyal	Km ² 'ye düşen insan sayısı
şehirleşme Oranı (şHR)	Bağımsız	Sosyal	şehirli nüfusun toplam nüfusa oranı
ARGE Yatırım Oranı (ARGE)	Bağımsız	Teknolojik	ARGE harcamalarının GSYH'ye oranı
İhracat Değer Endeksi (İHR)	Bağımsız	Teknolojik	İhraç edilen malların ortalama değer endeksi (2000=100)

Veriler doğrudan OECD (2023), World Bank (2023) ve United Nations (2023) veri tabanlarından temin edilmiştir. Veriler ilgili kaynaklarda yer alan en geniş süre olan 1990-2021 yılları arasındaki 32 yıllık dönemi kapsamaktadır. Toplam 288 gözlemden 12'si kaynağından temin edilememiştir. Sınırlı veri setinde gözlem sayısını azaltmamak için eksik gözlemler literatürde genel kabul görmüş basit hareketli ortalama ve son gözlemin geriye taşınması (next observation carried backward) yöntemleriyle doldurulmuştur (Engels ve Diehr, 2003).

Bu çalışma makro çevresel faktörlerin Türk sigorta sektöru performansı üzerindeki etkisini tahmin etmek üzere tasarlanmıştır. Bu etkinin tahmin edilmesinde, literatürde yaygın olarak kullanılan bir istatistiksel yöntem olan OLS doğrusal regresyon analizi kullanılacaktır. Modelin denklemi aşağı yer almaktadır;

$$Y_i = \beta_0 + \beta_1 X_{i1} + \beta_2 X_{i2} + \dots + \beta_k X_{ip} + \epsilon_i \quad (1)$$

OLS regresyon modelinin temel varsayımları (1) Y_i değerinin Denklem 1 ile tahmin edilebildiği, (2) hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı ve (3) değişken varyans problemi olmadığıdır (Hayes and Cai, 2007). Modelin varsayımlarının geçerliliği Durbin-Watson ve Breusch-Pagan testleri kullanılarak sınanacaktır.

Bulgular

Araştırmada kullanılan veri seti hakkında daha fazla bilgi edinmek için ilk olarak tanımlayıcı istatistik analizi yöntemi kullanılmıştır. Tablo 3'te değişkenlerin ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerleri yer almaktadır.

Tablo 3. Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Değişken	Ortalama	Standart Sapma	Minimum	Maksimum
PNT	0,011	0,002	0,006	0,015
DZN	0,461	0,073	0,370	0,573
DYY	0,012	0,009	0,003	0,036
GLR	19168,5	5889,3	12131,4	31450,9
FAİZ	0,395	0,409	0,016	1,832
NFS	90,4	12,2	70,6	110,2
ŞHR	0,681	0,053	0,592	0,766
ARGE	0,006	0,003	0,002	0,011
İHR	313,6	225,7	46,7	651,1

Tablo 3'te yer alan istatistikler arasında PNT Türkiye'de sigortacılığın 32 yıllık gelişimini göstermesi açısından önemlidir. Çalışma kapsamının başlangıcı olan 1990 yılında % 0,6 olan sigorta penetrasyonu, 2020 yılında tarihi zirvesine olan % 1,5'e ulaşmıştır. Bu gelişim özellikle 1990-2000 arasında yüksek bir hızda yaşanmıştır. 2000 yılında penetrasyon düzeyi % 1,2'ye ulaşmış, o günden bugüne ise nispeten sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Benzer bir eğilimi DYY değişkeninde de görmek mümkündür. 1990 yılında doğrudan yabancı yatırımların GSYH'ya oranı % 0,5'ken 2005 yılında % 3,6'ya kadar yükselmiş, sonrasında ise gerileme trendine girmiştir. FAİZ ve MVZ değişkeni yıllar içinde dalgalı bir seyir izlerken, diğer değişkenler birkaç istisna dışında istikrarlı olarak yükselmiştir.

Modelin uygulanmasına geçilmeden önce veriler normallik, aykırı değerler ve çoklu doğrusallık açısından kontrol edilmiştir. Öncelikle yüksek NFS ile korelasyon gösteren ŞHR ve GLR değişkenleri veri setinden çıkartılmıştır. Daha sonra veri setinin dağılımı incelenmiş, çarpık dağılım tespit edildiği için değişkenler log dönüşümü uygulanarak normalize edilmiştir. OLS regresyon modelin varsayımlarını test etmek amacıyla sırasıyla Breusch-Pagan ve Durbin-Watson testleri uygulanmıştır. Breusch-Pagan testi sonucu (0,569) 0,05'ten büyüktür ve modelde değişken varyans sorunu yoktur (Breusch ve Pagan, 1979). Durbin-Watson testi sonucu (1,913) kabul edilebilir değerler olan 1,5 ila 2,5 arasında olduğundan hata terimleri arasında otokorelasyon olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Savin and White, 1977).

Düzenlenmiş veri seti ile uygulanan OLS regresyon analizinde ARGE ve İHR değişkenlerinin istatistiki olarak anlamlı olmadıkları ve açıklanan varyansa büyük bir katkı sağlamadıkları gözlenmiştir. Bu nedenle ilgili değişkenler veri setinden çıkartılmış ve model tekrar uygulanmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 4'te gösterilmektedir.

Tablo 4. OLS Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

	coef	std err	t	p
CONST	-13,7889	0,889	-15,518	0,000
LogFAİZ	0,0625	0,025	2,541	0,017
LogNFS	2,0929	0,191	10,973	0,000
LogDYY	-0,0832	0,033	-2,545	0,017
LogDZN	0,5374	0,124	4,337	0,000
R-Squared	: 0,892	Prob (F-statistics)	: 1,13e-12	
Adj. R-Squared	: 0,876	Durbin-Watson	: 1,913	
F-statistics	: 55,89	Breusch-Pagan	: 0,569	

Regresyon analizi sonucunda elde edilen R² değeri 0,892, Adjusted R² değeri ise 0,876 olup, bu sonuçlar modelin açıklayıcılığının yüksek olduğunu göstermektedir. Bulgular nüfus yoğunluğu (NFS) ve düzenleyici kalitesi (DZN) ile sigorta penetrasyonu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar ve faiz oranları da sigorta penetrasyonunu etkilemektedir ancak bu etki diğer iki değişkene kıyasla oldukça sınırlıdır. Çalışma kapsamında incelenen diğer değişkenlerle sigorta penetrasyonu arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Tartışma, Sonuç ve neriler

Bu alışmada, Türkiye Cumhuriyeti'nin yüzüncü yılında Türk sigortacılığın gelişimini etkileyen makro vresel faktörler kapsamlı olarak analiz edilmeye çalışılmıştır. Bunun için öncelikle Osmanlı'dan bugüne Türk sigorta sektörünün gelişimine ilişkin bir tarihsel arka plan sunulmuştur. Daha sonra mevcut literatüre dayalı olarak bir ülkedeki sigorta penetrasyonunu etkileyen makro vresel faktörler değerlendirilmiştir. Uygulama bölümünde ise Türkiye'de 1990 – 2021 yılları arasındaki politik, ekonomik, sosyal ve teknolojik göstergelerle, Türk sigorta sektörünün performansı arasındaki ilişki araştırılmıştır. Amprik bulgular, Türk sigortacılığının tarihsel süreçteki gelişiminde özellikle sosyal ve politik faktörlerin etkili olduğunu göstermektedir. Türkiye'deki nüfus yoğunluğu ve düzenleyici kalitesi ile sigorta penetrasyonu arasında anlamlı ve pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Model sonuçlarında ayrıca faiz ve doğrudan yabancı yatırım ile sigorta penetrasyonu arasında istatistiki olarak anlamlı bir ilişki görülmüş olsa da bu ilişkinin düzeyi nedensellik çıkarımı yapmak için yeterli değerdir.

Türkiye'de nüfus yoğunluğu ile sigortalılık oranları arasında gözlemlenen ilişki, nüfus yoğunluğu arttıça sigorta penetrasyonunun da yükseldiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu literatürdeki öncül çalışmalarla uyumludur (Millo and Carmeci, 2011; Dragos, 2014). Türk sigorta sektörüne ilişkin şener ve Behdioğlu'nun (2014) araştırmasında benzer bir ilişki nüfus sayısı ile sigorta prim üretimi arasında kurulmuştur. Bir bölgede nüfus yoğunlaştıça ekonomik faaliyet, yapı stoku ve sosyal etkileşim artma eğilimindedir. Bu değerrişim doğası gereği hem sigortalanabilir kıymet miktarını hem de risk düzeyini artırmaktadır Tversky ve Kahneman'a göre (1974) insanlar günlük hayattaki riskleri ölçerken istatistiklerden değer gözlemlerinden yola çıkarlar. Bir olay ne kadar kolay hatırlanabiliyorsa, o olayın yeniden gerçekleşmesine ilişkin beklenti o denli yüksek olacaktır. Sosyal etkileşiminin artması, gündelik hayattaki riskleri daha belirgin hale getirip, toplumsal risk farkındalığını da desteklemektedir.

Araştırmanın bir diğer önemli bulgusu Türkiye'de düzenleyici kalitesi ile sigorta penetrasyonu ilişkisidir. Düzenleyici kalitesi, bir hükümetin özel sektörün gelişimine izin veren ve teşvik eden politikalar ve düzenlemeler oluşturma ve uygulama becerisini ifade etmektedir (World Bank, 2023). Hussels et al. (2005)'e göre iyi yapılandırılmış bir yasal ereve hem yatırımcıların sigorta pazarına olan ilgisini hem de ülkedeki sigorta talebini artırmaktadır. Türk sigorta sektörü özelinde 1990 sonrası finansal serbestleşme politikalarının sektörün performansına önemli bir katkısı olmuştur. Bu dönemde hayata geçirilen tarife serbestisi, piyasada rekabetin artmasına, ürün ve hizmet farklılaşmasına ve sigortanın daha ulaşılabilir hale gelmesine zemin hazırlamıştır. Türkiye'de devlet politikalarının sigorta piyasasını destekleyici etkileri olduğu gibi bunun tam tersi durumlar da yaşanmıştır. Örneğin Türkiye'de 1968–1984 yılları arasında yeni sigorta şirketi kurulmasına izin verilmemiştir. Bu yıllar tarihsel olarak sigorta sektöründe büyümenin en yavaş olduğu dönemlerdir. Devlet vergilendirme politikası ile de sigorta sektörünün gelişimine yön vermiştir. Türkiye'de 1956 yılında % 15 olarak uygulanan sigorta muamele vergisi, 1970 yılında % 25'e yükseltilmiş, 1980 sonrası ise kademeli olarak % 3'e kadar dşrlmştir (akıcı ve Ceylan, 2004). Neyzi, 1972 yılında Türk sigorta sektöründeki güncel sorunlara ilişkin yaptığı değerlendirmede, yüksek vergi oranlarını sektörün gelişiminin önündeki engellerden birisi olarak göstermiştir.

Araştırmanın dikkat çekici sonuçlarından bir diğer de literatürdeki çok sayıda araştırmanın aksine gelir değerrişkeni ile sigorta penetrasyonu arasında anlamlı bir ilişkiye rastlanamamış olmasıdır. Bu durum dnemsal ve bölgesel farklılıklardan kaynaklanıyor olabileceği gibi göstergelerin temsiliyet farkları da sonucu etkilemiş olabilir. Literatürde geliri temsil etmek için ağırlıklı olarak GSYH ya da kişi başına milli gelir göstergeleri kullanılmaktadır. Sigorta talebi ise toplam prim üretimi ile llmektedir. Bu göstergeler nominal değerrişimleri açıklamada anlamlı olabilir. Ancak bu alışma Türk sigorta sektörünün gelişim sürecini ele aldığından, gelirin göstergesi olarak bireylerin alım gücü değerrişimini daha iyi yansıtan satın alma paritesine göre kişi başına milli gelir kullanılmıştır. Sigorta talebi ise toplam prim üretiminin toplam GSYH içindeki payı üzerinden llmştir. Bu anlamda çalışmanın bulguları ile öncül araştırmalar arasında bir miktar fark olması anlaşılabilir. Özetle Türk sigorta sektörünün ekonomideki payının bireylerin satın alma gücüne bağlı olarak arttığına dair elimizde yeterli kanıt yoktur.

Çalışma, Türkiye'deki sigorta şirketleri ve düzenleyici otoriteler için önemli çıktılar sunmaktadır. Geride bıraktığımız birkaç on yılda Türkiye'deki demografik hareketler, toplumun risk farkındalığını ve sigortaya olan talebini artırmıştır. Bu eğilim Türkiye gibi gelişmekte olan sigorta pazarları için hayati bir fırsattır. Toplumsal yaşamdaki değerrişim süreci doğru analiz edilirse, bireylerin sigortacılık davranışı olumlu anlamda yönlendirilebilir. Yapılan araştırmalar insanların yaşamlarındaki önemli dönüm noktalarında değerrişime daha açık olduklarını göstermektedir. Sosyal hayat ve yaşam tarzı değerrişiklikleri, daha önce sigorta satın alma

alışkanlığı olmayan insanları sigorta satın almaya ikna etmek için bir fırsat olabilir (Meral, 2023). Bu noktada özellikle genç nesilleri hedeflemek, çocuklara sigortacılık bilincini okul öncesi ve ilkökul döneminde kazandırmak Türk sigortacılığının ikinci yüz yılını garanti altına alacaktır. Sigortacılar ayrıca demografik değişimlerin yarattığı kültürel farklılıkları göz önünde bulundurmalı, pazarlama stratejilerini bölgesel koşullara göre uyumlandırmalıdır.

Türkiye’de sigortacılığın gelişim potansiyeline ulaşabilmesi için bir diğer gereklilik de sağlıklı işleyen mevzuat altyapısı ve güçlü hükümet desteğidir. Türkiye’de devletin sigortacılığa yaklaşımında özellikle 1990 sonrasında belirgin bir iyileşme olmuştur. Yine bu dönemde sektörün düzenlenmesi, gözetimi ve denetimine dair önemli adımlar atılmıştır. Ancak günümüzde bir dizi politik etken sigorta sektörünün gelişimini önemli oranda etkilemektedir. Örneğin sektörün en büyük prim üretimine sahip branşlarından biri olan kara yolları zorunlu mali sorumluluk sigortasında, son on yılda yargı kararlarına bağlı olarak sürekli değişen uygulamalar, sigorta şirketlerinin teknik karlılıklarını önemli ölçüde baskılamıştır. Bu durumun tam tersine, başta kredi hayat sigortaları olmak üzere bazı branşlarda hasar prim oranları oldukça düşüktür. Bu branşlarda araçlara yüksek komisyon oranları sunulmakta, tüketiciler ise sigortadan çok sınırlı fayda görmektedir. Bu ve benzeri durumları ortadan kaldırmak için düzenleyici kurumlar, sektörünün kırılabilirliklerini azaltacak, adil rekabeti teşvik edecek ve tüketicinin korunmasını sağlayacak uygulamaları hayata geçirmelidir.

Son olarak bu araştırmanın bazı kısıtları olduğunu da belirtmemiz gerekir. Öncelikle çalışmadaki zaman serisi analizi yalnızca 32 yıllık dönemi kapsamaktadır. Farklı dönemleri ele alan çalışmalarda Türk sigorta sektörünün gelişimine etki eden başka faktörler ön plana çıkabilir. Diğer yandan çalışma yalnızca çevresel faktörlere odaklanmıştır, işletme yönetimi, finansal performans ve yenilikçi uygulamalar gibi içsel faktörler dikkate alınmamıştır. Dolayısıyla çalışma bu haliyle Türk sigorta sektörünün tarihsel gelişimine ilişkin resmin bütününe sunmada yetersiz kalabilir. Gelecekte yapılan çalışmalar, benzer bir analizi daha geniş bir veri seti ve zaman aralığıyla uygulayabilirler. Ayrıca Türk sigorta sektörünün performansını, Türkiye ile benzer sosyoekonomik gelişmişlik düzeyine sahip ülkelerle karşılaştırmalı olarak inceleyebilirler.

Etik Beyan

“Türk Sigortacılığının Yüz Yılı: Makro Çevresel Faktörler Üzerine Kapsamlı Bir Analiz” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Yazarın araştırma ile ilgili diğer kişi veya kurumlarla çıkar çatışması yoktur.

Kaynakça

- Akalın, B. (1998). *Dünya reasürans piyasalarındaki gelişmeler ve Türkiye’de reasürans tekeli uygulaması* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Akbulut, H. (2014). *Cumhuriyet dönemine kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda sigortacılık* (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Akbulut, H. (2023). Osmanlı’da sigorta sektörünün gelişimi ve yapısal problemleri. İçinde H. Meral (Edt), *21. yüzyılda Türk sigorta sektörüne 21 tavsiye*. (ss.9-20). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler.
- Elveren, A. H. (1994). *Evolution of the Turkish insurance sector and the reinsurance monopoly* (Master's Thesis). Middle East Technical University Institute of Social Sciences, Ankara.
- Barbara, C., Cortis, D., Perotti, R., Sammut, C. ve Vella, A. (2017). The european insurance industry: A PEST analysis. *International Journal of Financial Studies*, 5(2), 14.
- Baskıcı, M. (2002). Osmanlı Anadolu’sunda sigorta piyasası: 1860-1918. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 57(04).
- Browne, M. J. ve Hoyt, R. E. (2000). The demand for flood insurance: empirical evidence. *Journal of risk and uncertainty*, 20, 291-306.
- Breusch, T. S. ve Pagan, A. R. (1979). A simple test for heteroscedasticity and random coefficient variation. *Econometrica: Journal of the econometric society*, 1287-1294.
- Chang, C. H. ve Lee, C. C. (2012). Non-linearity between life insurance and economic development: A revisited approach. *The Geneva Risk and Insurance Review*, 37, 223-257.
- Chang, V. Y. (2023). Technology investments and firm performance under the wave of InsurTech. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 1-36.
- Che, X., Liebenberg, A. ve Xu, J. (2022). Usage-based insurance: Impact on insurers and potential implications for insurtech. *North American Actuarial Journal*, 26(3), 428-455.
- Ching, K. S., Kogid, M. ve Furuoka, F. (2010). Causal relation between life insurance funds and economic growth: evidence from Malaysia. *ASEAN Economic Bulletin*, 27(2), 185-199.

- Çakıcı, Ö. ve Ceylan, M. (2014). *Banka ve sigorta muameleleri vergisi teori-uygulama-mevzuat*. İstanbul: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Dalkılıç, N. ve Gülcemal, M. E. (2022). sigorta harcamaları ve gayri safı yurt içi hasıla değişkenlerinin sigorta pazar payına etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 14(1), 449-464.
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1963). Kalkınma planı (birinci beş yıl) 1963-1967. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/239>
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1968). İkinci beş yıllık kalkınma planı 1968-1972. <https://www.gmka.gov.tr/dokumanlar/yayinlar/Ikinci-Ulusal-Kalkinma-Plani.pdf>
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1973). Üçüncü beş yıllık kalkınma planı 1973-1977. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/241>
- Devlet Planlama Teşkilatı [DPT]. (1990). Altıncı beş yıllık kalkınma planı 1990-1994. <https://dspace.ceid.org.tr/xmlui/handle/1/243>
- Dragos, S. L. (2014). Life and non-life insurance demand: the different effects of influence factors in emerging countries from Europe and Asia. *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 27(1), 169-180.
- Dragos, S. L., Mare, C., Mureř an, G. M. ve Purcel, A. A. (2022). European motor insurance demand: a spatial approach of its effects and key determinants. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 36(2), 1-20.
- Engels, J. M. ve Diehr, P. (2003). Imputation of missing longitudinal data: a comparison of methods. *Journal of Clinical Epidemiology*, 56(10), 968-976.
- Esho, N., Kirievsky, A., Ward, D. ve Zurbruegg, R. (2004). Law and the determinants of property-casualty insurance. *Journal of risk and Insurance*, 71(2), 265-283.
- Kahya, F. (2007). *Osmanlı Devleti'nde sigortacılığın ortaya çıkışı ve gelişimi* (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kazgan, H., Soyak, A. ve Koraltürk, M. (1998). *Cumhuriyet'in 75 yıllık sigortacı Koç Allianz*. İstanbul: Koç Allianz Sigorta.
- Feyen, E., Lester, R. R. ve Rocha, R. D. R. (2011). What drives the development of the insurance sector? An empirical analysis based on a panel of developed and developing countries. *World Bank Policy Research Working Paper*, (5572).
- Guo, F., Fung, H. G. ve Huang, Y. S. (2009). The dynamic impact of macro shocks on insurance premiums. *Journal of Financial Services Research*, 35, 225-244.
- Halık, J. (2012). The application of PEST analysis based on EBRD and IBRD methodology. *Central European Business Review*, 1(3), 14-21.
- Hayes, A. F. ve Cai, L. (2007). Using heteroskedasticity-consistent standard error estimators in OLS regression: An introduction and software implementation. *Behavior Research Methods*, 39, 709-722.
- Hussels, S., Ward, D. ve Zurbruegg, R. (2005). Stimulating the demand for insurance. *Risk Management and Insurance Review*, 8(2), 257-278.
- Hwang, T. ve Gao, S. (2003). The determinants of the demand for life insurance in an emerging economy—the case of China. *Managerial Finance*, 29(5/6), 82-96.
- Kampanje, B. (2014). PESTEL analysis of Malawi's non-life insurance industry. *African Journal of Economic and Management Studies*, 5(1).
- Karacan, A.İ. (1994). *Türkiye sigortacılığında liberalleşme*. İstanbul:İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Külünk, H. (1974). *Cumhuriyetin 50. yılında sigortacılığımız*. Ankara: T.C. Ticaret Bakanlığı Sigorta Murakabe Kurulu Yayınları (15).
- KPMG. (2021). KPMG perspektifinden sigortacılık sektörüne bakış, <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/tr/pdf/2021/05/sigorta-sektorel-bakis-2021.pdf>
- Lee, C. C. ve Chiu, Y. B. (2012). The impact of real income on insurance premiums: Evidence from panel data. *International Review of Economics & Finance*, 21(1), 246-260.
- Lee, C. C. ve Lin, C. W. (2016). Globalization, political institutions, financial liberalization, and performance of the insurance industry. *The North American Journal of Economics and Finance*, 36, 244-266.
- Lee, C. Y., Tsao, C. H. ve Chang, W. C. (2015). The relationship between attitude toward using and customer satisfaction with mobile application services: An empirical study from the life insurance industry. *Journal of Enterprise Information Management*, 28(5).
- Li, D., Moshirian, F., Nguyen, P. ve Wee, T. (2007). The demand for life insurance in OECD countries. *Journal of Risk and Insurance*, 74(3), 637-652.
- Liu, Z., Li, W. ve Zhang, T. (2022). Internet and private insurance participation. *International Journal of Finance & Economics*, 27(1), 1495-1509.
- Malatyalı, N. K. (2008). *Türk sigorta sektörü orta vadeli gelişme beklentileri*. İstanbul: Sigorta Araştırma ve İnceleme Yayınları.
- Meral, H. (2023). Tüketicilerin Sigorta Talebini Etkileyen Davranışsal Faktörler. İçinde H. Meral (Edt), *21. yüzyılda Türk sigorta sektörüne 21 tavsiye*. (ss. 131-144). Ankara: Nobel Bilimsel Eserler
- Millo, G. ve Carmeci, G. (2011). Non-life insurance consumption in Italy: a sub-regional panel data analysis. *Journal of Geographical Systems*, 13, 273-298.
- Nayak, B., Bhattacharyya, S. S. ve Krishnamoorthy, B. (2019). Integrating wearable technology products and big data analytics in business strategy: A study of health insurance firms. *Journal of Systems and Information Technology*, 21(2).
- Neyzi, A. (1972). *Sigorta sorunu*. İstanbul:Verdi Basımevi.

- Nguyen, Y. N., Avram, K. ve Skully, M. T. (2010, Ağustos). Insurance and economic growth: A cross country examination. *In Australian Centre for Financial Studies-Finsia Banking and Finance Conference*.
- Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD]. (2023). OECD Statistics. <https://stats.oecd.org>
- Outreville, J. F. (1990). Whole-life insurance lapse rates and the emergency fund hypothesis. *Insurance: Mathematics and Economics*, 9(4), 249-255.
- Outreville, J. F. (2013). The relationship between insurance and economic development: 85 empirical papers for a review of the literature. *Risk Management and Insurance Review*, 16(1), 71-122.
- Outreville, J. F. (2015). The relationship between relative risk aversion and the level of education: A survey and implications for the demand for life insurance. *Journal of Economic Surveys*, 29(1), 97-111.
- Ömrüzak, F. (1996). *Türk sigorta sektörünün son 10 yılı*. İstanbul: İktisadi Araştırmalar Vakfı.
- Özger, Y. (2017). *Osmanlı sigorta şirketi*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.
- Pareek, T., Sood, K. ve Grima, S. (2022). The impact of big data technology on the advancement of the insurance industry. İçinde K. Sood, B. Balusamy, S. Grima ve P. Marano (Edt). *Big data analytics in the insurance market* (ss. 221-239). Bingley: Emerald Publishing.
- Pasiouras, F. ve Gaganis, C. (2013). Regulations and soundness of insurance firms: International evidence. *Journal of Business Research*, 66(5), 632-642.
- Polat, A. ve Faruk, A. (2021). Hayat sigortası talebinin belirleyicileri: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 35(2), 407-427.
- Salatin, P., Yadollahi, F. ve Eslambolchi, S. (2014). The effect of ICT on insurance industry in selected countries. *Research Journal of Economics, Business and ICT*, 9(1).
- Savin, N. E. ve White, K. J. (1977). The Durbin-Watson test for serial correlation with extreme sample sizes or many regressors. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 45(8), 1989-1996.
- Savvides, S. (2006). Inquiry into the macroeconomic and household motives to demand life insurance: Review and empirical evidence from Cyprus. *Journal of Business & Society*, 19(1), 37-79.
- Sigorta Denetleme Kurulu [SDK]. (2002). 2001 Yılı Türkiye’de Sigorta Faaliyetleri Hakkında Rapor. Ankara.
- Sigortacılık ve Özel Emeklilik Düzenleme ve Denetleme Kurumu [SEDDK]. (2023). Kurumun Tarihçesi. <https://seddk.gov.tr/tr/kurumun-tarihcesi>
- Sen, S. (2008). An analysis of life insurance demand determinants for selected Asian Economies and India. *Madras School of Economics Working Papers*, 36/2008.
- Summut-Bonnici, T. ve Galea, D. (2015). PEST analysis. İçinde *Wiley Encyclopedia of Management*. New Jersey: John Wiley & Sons, Ltd.
- Swiss Re. (2023). Sigma Explorer Database. <https://www.sigma-explorer.com>
- Swiss Re. (2023). sigma 4/2022 - World insurance. <https://www.swissre.com/institute/research/sigma-research/sigma-2022-04.html>
- Şener, H. Y. ve Behdioğlu, S. (2014). Türkiye sigorta pazarının gelişimindeki ana unsurların belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, EYİ 2013 özel sayısı.
- Toprak, Z. (2009). *Ulusal’dan küresel’e milli reasürans ve Türkiye’de reasüransın evrimi*. İstanbul: Milli Reasürans.
- Toprak, Z. (2010). *Geçmişten geleceğe Anadolu sigorta: Türkiye’nin sigortası*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Türkiye Sigorta Birliği [TSB]. (2022). Sektör Raporu 2021. https://www.tsb.org.tr/media/attachments/TSB_SEKTOR_TR21_2807.pdf
- Türkiye Sigorta Birliği [TSB]. (2023). Mali Tablolar ve İstatistikler. <https://www.tsb.org.tr/tr/istatistikler>
- United Nations. (2023). 2022 Revision of World Population Prospects. <https://population.un.org/wpp/>
- Tversky, A. ve Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science (New Series)*, 185, 1124-1131.
- Ward, D. ve Zurbrugg, R. (2002). Law, politics and life insurance consumption in Asia. *The Geneva Papers on Risk and Insurance-Issues and Practice*, 27, 395-412.
- World Bank. (2023). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org>
- Vadlamannati, K. C. (2008). Do insurance sector growth and reforms affect economic development? Empirical evidence from India. *Margin: The Journal of Applied Economic Research*, 2(1), 43-86.
- Yenisu, E. (2019). Sigortacılık sektörü ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 206-217.

EXTENDED ABSTRACT

The insurance industry plays a vital role in the global financial system by providing long-term funding for economies and promoting value-added investments. In recent years, there have been increasing studies on the relationship between insurance and economic development. Early research focused on the factors that affect the demand for insurance, such as social, political, demographic, and economic factors. However, recent studies have shown that insurance development can positively impact economic development. These studies demonstrate that a country’s insurance development is influenced by various macro-environmental factors. Turkey is among the top 20 largest economies in the world but ranks 42nd in terms of insurance market size. This highlights a significant opportunity for growth and improvement within the insurance

industry. The Turkish insurance industry has a long history that dates back almost 200 years. It has experienced fluctuating growth, influenced by various environmental factors since its beginnings in the Ottoman Empire. During this period, foreign companies mainly controlled the insurance market. However, with the establishment of the Republic, the insurance market gradually gained a national identity. In the first fifty years of the Republic, protectionist economic policies were implemented, which led to the development of a national insurance market. However, it also reinforced the state's control over the insurance sector, which limited its growth rate. After 1980, liberal economic policies were implemented in Turkey, which accelerated the growth of the insurance industry and increased its share in the economy. The Turkish insurance industry has experienced steady growth in premiums in recent years. However, it still faces numerous challenges such as low demand for insurance, intense competition, pressure on technical profits, and economic instability. These issues are hindering the industry's development potential. Despite an increase in premium production in line with economic activity and consumption after 2010, the share of insurance in the national economy has not changed. To overcome these challenges and find solutions, it is crucial to analyze the macro-environmental factors affecting the Turkish insurance industry. This study aims to develop policy recommendations that can support the sustainable development of the insurance industry in Turkey and increase its contribution to the economy. The study begins by examining the history of insurance market development in Turkey and then provides an in-depth review of the global environmental factors influencing insurance development. Using the PEST framework, the application section examines how macro-environmental factors impact the insurance sector in Turkey. Understanding the various factors that affect the performance of the insurance industry is crucial for anticipating risks and developing effective strategies. PEST analysis is a commonly used framework in social sciences for assessing environmental factors that can influence an organization or sector. Its framework evaluates political, economic, social, and technological factors that can influence production, profitability, investments, and strategic planning. It has gained popularity in finance research, particularly in the insurance domain. This study investigates the relationship between Turkey's political, economic, social, and technological indicators and insurance penetration rate to identify the macro-environmental factors affecting the development of the Turkish insurance sector. OLS linear regression analysis, a widely used statistical method in the literature, is used to estimate the impact of macro-environmental factors on Turkish insurance sector performance. The validity of the model's assumptions is tested using Durbin-Watson and Breusch-Pagan tests. Data is sourced from the OECD, World Bank, and United Nations databases, covering a period of 32 years from 1990 to 2021, which is the most extensive available data within the relevant sources. According to the regression analysis, the model has a high explanatory power as shown by the R^2 value of 0.892 and Adjusted R^2 value of 0.876. The study found that population density and regulatory quality are positively related to insurance penetration. Additionally, foreign direct investments and interest rates also have some impact on insurance penetration, although not as much as the first two variables. However, there was no significant relationship found between insurance penetration and other variables examined in the study. According to study's findings, the relationship between population density and insurance rates in Turkey reveals that insurance penetration increases as population density increases. This can be explained by the impact of population density on economic activity, building construction, and social interaction, which in turn can result in more insurable assets and higher levels of risk. Another important finding of the study is the relationship between regulatory quality and insurance penetration in Turkey. A well-designed legal framework encourages investors' interest in the insurance market and boosts the demand for insurance in the country. The findings of this study have significant implications for insurance companies and regulators in Turkey. In recent years, there has been a rise in societal awareness of risks and demand for insurance due to demographic shifts. This presents a vital opportunity for emerging insurance markets like Turkey. By accurately analyzing changes in social behavior, insurance companies can encourage positive insurance habits in individuals. Additionally, a robust regulatory infrastructure and government support are crucial for Turkey's insurance industry to reach its full potential. Regulatory bodies should adopt measures that mitigate vulnerabilities, promote fair competition, and safeguard consumer interests.

Soğuk Savaş Sonrası Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Askeri Açından Türkiye-İsrail İlişkileri

İskender KARAKAYA¹

Öz

Türkiye-İsrail ilişkileri geçmişten günümüze tarihsel açıdan birçok önemli süreç ve dönemi geride bırakmıştır. Tarihsel açıdan Osmanlı dönemine kadar uzanan ve 1948'de İsrail'in kurulması ile kurumsal nitelik kazanan ilişkiler, gerek Soğuk Savaş dönemi gerekse de Soğuk Savaş sonrası dönemde siyasi gerilimler ve stratejik işbirliği süreçleri ile karşılaşmıştır. Soğuk Savaş döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri gerek küresel güçlerden gerekse de bölgesel güçler, yerel unsurlar ve meselelerden etkilenmiştir. İkili ilişkiler, 1950'lerde stratejik işbirliğine uzanmış, 1960'larda Arap-İsrail Savaşları ve Türkiye'nin Kıbrıs meselesine destek arayışı ve Filistin meselesinin ağırlığı ile şekillenmiş, 1990'lara kadar ilişkiler durağanlaşmıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası konjonktürün ve İsrail-Filistin meselesindeki gelişmelerin de etkisi ile ilişkiler canlanmış ve 1990-2002 arası dönem "altın yıllar" olarak isimlendirilmiştir. 2000 sonrası ilişkiler siyasi anlamda krizler yaşasa da ekonomik anlamda görece korunmuş, ancak 2010 Mavi Marmara Baskını sonrası 2018'deki enerji jeopolitiğine kadar yeniden durağanlaşmıştır. Bu çalışmada Türkiye-İsrail ilişkilerinin, tarihten günümüze siyasi açıdan krizler yaşasa da ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel perspektiften işbirliği sürecinde ilerleyebildiği, Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin siyasi, ekonomik, askeri ve güvenlik alanında ortak çıkar tanımlamaları geliştirebildiği, bu durumun küresel (ABD, Rusya) ve bölgesel güçlerle (Mısır, Suriye, İran vb) ilişkilerini ve bölgesel sorunlara bakışımı (Filistin Meselesi vb.) etkilediği öne sürülmektedir. Çalışmada tarihsel süreç ve olaylar bu perspektiften ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, İsrail, Filistin, Meselesi, ABD, Mavi Marmara

Turkey-Israel Relations in the Post-Cold War Political, Socio-Economic and Military Perspective

Abstract

Turkey-Israel relations have left behind many important historical processes and periods from the past to the present. The relations, which historically date back to the Ottoman period and gained institutional character with the establishment of Israel in 1948, faced political tensions and strategic cooperation processes both in the Cold War period and in the post-Cold War period. During the Cold War period, Turkey-Israel relations were affected by global powers, regional powers, local elements and issues. Bilateral relations extended to strategic cooperation in the 1950s were shaped by the Arab-Israeli Wars in the 1960s, Turkey's search for support for the Cyprus issue and the weight of the Palestinian issue, and the relations became stagnant until the 1990s. With the impact of the post-Cold War international conjuncture and the developments in the Israeli-Palestinian issue, relations were revived and the period between 1990 and 2002 was called the "golden years". Although the relations after 2000 experienced political crises, they were relatively protected economically, but after the 2010 Mavi Marmara Raid, they became stagnant again until the energy geopolitics in 2018. In this study, it is stated that Turkey-Israel relations have been able to progress in the process of cooperation from an economic, military and sociocultural perspective, even though they have experienced political crises from the past to the present, and after the Cold War, the two countries could develop definitions of common interest in the political, economic, military and security fields, and that this situation was global (USA, Russia) and regional powers (Egypt, Syria, Iran etc.) and its perspective on regional problems (Palestine Issue etc.) In this study, the historical process and events are discussed from this perspective.

Key Words: Turkey, Israel, The Palestine Problem, USA, Mavi Marmara

Atf İçin / Please Cite As:

Karakaya, İ. (2023). Soğuk Savaş sonrası siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri açıdan Türkiye-İsrail ilişkileri. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 186-200. doi:10.33206/mjss.1326963

Geliş Tarihi / Received Date: 13.07.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 24.09.2023

¹ Dr. Öğretim Üyesi. - Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, iskenderkarakaya@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-6285-4568

Giriş

Tarihsel açıdan köklü bir geçmişe dayanan Türkiye-İsrail ilişkileri, geçmişten günümüze birçok önemli dönemi, süreci ve olayı geride bırakmıştır. Osmanlı dönemine kadar geriye giden ikili ilişkiler, 1948’de İsrail’in kurulması ve Türkiye’nin 1949’da İsrail’i tanıması ile kurumsal bir nitelik kazanmıştır. İkili ilişkiler gerek Soğuk Savaş sürecinde gerekse de Soğuk Savaş sonrası dönemde önemli kırılma anları yaşamıştır. Bu çalışmada Türkiye-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş sonrası siyasi, sosyo-ekonomik ve askeri açıdan ele alınmıştır. Dönemsel olarak ilişkilere bakıldığında stratejik işbirliği, durağanlaşma ve siyasi ve ekonomik konuların farklı düzlemlerde birlikte ilerleyebildiği görülebilmektedir.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye-İsrail ilişkileri bir dizi iniş ve çıkışla karşı karşıya kalmıştır. 1950’lerde her iki ülke Batı kampı ile beraber hareket etmiş, bölgedeki Sovyet etkisinden kaynaklanan endişeleri paylaşmış ve bu durum da işbirliği imkânlarını artırmıştır. Ortak askeri işbirliği ve istihbarat paylaşımı ikili ilişkileri güçlendirmiştir. İkili ilişkiler 1960’ların ortalarından sonra itibaren 1950’lere kıyasla olumsuz seyretmeye başlamıştır. Türkiye bir yandan Kıbrıs meselesi ile ilgilenirken Johnson mektubu sonrası ABD ile ilişkileri kötüleşmiş, diğer yandan 1967 Arap-İsrail Savaşı Altı Gün Savaşı’nın ardından hem Kıbrıs meselesine destek hem de Arap devletlerinin petrol ambargosundan etkilenmemek, hem de iç siyasetteki yükselen partilerin İsrail’i eleştirmesi vb. nedenlerle Arap devletlerine yakın, İsrail’i eleştiren bir politika izlemeye başlamıştır. 1970’ler boyunca devam eden bu durağanlık, 1980’lerde bu sefer İsrail’in Filistin meselesinde tek taraflı politikaları Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Bu durum 1980’lerin sonuna kadar devam edecek, Soğuk Savaş’ın bitişi ile Türkiye – İsrail ilişkileri yeniden canlanma dönemine doğru evrilecektir.

Soğuk Savaş’ın sona ermesi, Sovyetlerin ortadan kalkması, İsrail-Filistin Barış Sürecinin tekrar canlanması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden toparlanma ve canlanma dönemini başlatmıştır. Bu durumun ABD ile ilişkiler, Türkiye’nin AB giriş süreci ve aktif dış politika izleme isteği gibi nedenleri mevcuttur. 1990-2002 arası dönem Türkiye-İsrail ilişkilerinde siyasi, ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel anlamda aktif bir süreci ifade etmektedir. Askeri ve ekonomik anlamdaki karşılıklı yapılan anlaşmalar 1996-1999 arası dönemin “stratejik işbirliği” veya “ilişkilerde altın yıllar” olarak da tanımlanmasına neden olmuştur. 1999-2002 arası dönem Türkiye’nin AB süreci, Adalet ve Kalkınma Partisinin iktidara gelişi, sivil reformlar ve askeri elitin siyasetteki gücünün azalması vb. nedenlerle tekrar durağan bir dönem olarak tanımlanabilir.

2002 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin, üç dönemde ele alınabileceği düşünülmektedir. 2002-2008 arası dönem İkinci İntifada ve Irak’ın işgali, Türkiye-ABD ilişkilerinden etkilenmiştir. 1999-2002 arası dönem bu geçmiş dönemin mirasını taşıya ve siyasi krizler yaşasa da Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri artarak devam etmiştir. Bu dönem Filistin Meselesinde yaşanan krizlere ve Ortadoğu’daki gerilimlere rağmen iki tarafın da askeri ve ekonomik ilişkileri sürdürmek istediği bir dönem olmuştur. 2008-2015 arası dönem Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir kopuşu göstermektedir. İsrail’in Gazze’deki askeri operasyonları, Türkiye’de İsrail karşıtı söylemleri güçlendirmiş bu durum “alçak koltuk krizi” ve “Mavi Marmara Baskını” gibi krizlere neden olmuştur. Mavi Marmara Baskını sonrası ilişkiler kopmuş, siyasi ve diplomatik anlamda en düşük seviyede seyretmiştir. Ancak ABD’nin girişimleri ile Mart 2013’te İsrail’in Türkiye’den özür dilemeyi kabul etmesi ve Mavi Marmara Baskını ile alakalı mağdurlara tazminat talebini kabul edip 2016’da anlaşma yapması ilişkilerde toparlanma sürecini başlatmıştır.

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2015 sonrası toparlanma eğilimine rağmen ABD’nin 2018’de Kudüs’ü İsrail’in başkenti olarak tanıması ve büyükelçiliğini Tel Aviv’den Kudüs’e taşıma isteği, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden gerilime neden olmuştur. 2018 sonrası ikili ilişkiler siyasi anlamda düşük düzeyde seyretse de ekonomik anlamda görece kendini korumayı başarmıştır. İkili ilişkilerde canlanmaya neden olacak olay ise Rusya’nın Ukrayna’yı işgali sonrası Batı’nın Rusya’ya bağımlılığı azaltmak için alternatif yollar araması, Doğu Akdeniz’de İsrail’in Tamar ve Leviathan bölgelerindeki doğal gaz rezervlerinin Batı’ya boru hatları ile taşınması noktasında Türkiye’nin jeopolitiğinin öne çıkmasıdır. Bu süreçte ABD ve diğer aktörlerin girişimleri ile 2021 yılı ile Türkiye-İsrail ilişkileri toparlanma yoluna girmiştir. Bir başka ifadeyle ekonomik çıkarlar, siyasi durumu bir kez daha toparlayıcı rol oynamıştır. Bu çalışmada Türkiye-İsrail ilişkileri tarihten günümüze siyasi açıdan krizler yaşasa da ekonomik, askeri ve sosyo-kültürel perspektiften işbirliği sürecinde ilerleyebildiği, Soğuk Savaş sonrası iki ülkenin siyasi, ekonomik, askeri ve güvenlik alanında ortak çıkar tanımlamaları geliştirebildiği, bu durumun küresel (ABD, Rusya) ve bölgesel güçlerle (Mısır, Suriye, İran vb) ilişkilerini ve bölgesel sorunlara bakışını (Filistin Meselesi vb.) etkilediği öne sürülmektedir. Çalışmada tarihsel süreç, olgu ve olaylar anlatılmış ve dönemsel analizler yapılmıştır.

Soğuk Savaş Dönemi Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri köklü bir tarihi mirası barındırmaktadır. 14 ve 15. yüzyıllarda Avrupa’da ortaya çıkan Yahudi karşıtlığı ve başlayan Yahudi göçü sürecinde Osmanlı İmparatorluğu topraklarını Yahudilere açmış ve Osmanlı topraklarında güven içerisinde yaşamalarına imkân tanımıştır. Türkiye’de Yahudi topluluklarına karşı uzun süredir hoşgörü tarihi bulunmaktadır ve bu durum iki ülke arasında yakın ilişkiler kurulmasına katkı sağlamış ve çeşitli alanlarda iş birliğinin gelişimine olanak sağlayan bir kültürel zemin yaratmıştır (Baş, 2018, s.93). Osmanlı İmparatorluğu yönetiminde 19. yüzyılın son dönemine kadar giden iyi ilişkiler süreci, 1897’deki İsviçre’nin Basel kentinde düzenlenen *Birinci Siyonizm Kongresi* sonrası bozulmaya başlamış, Yahudilerin, Filistin’de birtakım inançlara göre *vadedilen* topraklarda bir yurt kurma” düşüncesi Osmanlı İmparatorluğu tarafından kabul edilmemiş ve Filistin’e olan Yahudi göçüne sınırlamalar getirilmiştir. Ancak, Birinci Dünya Savaşı sonrası Osmanlı’nın Filistin ve Arap Yarımadasından çekilmesi sonrası İkinci Dünya Savaşı sonrası İsrail Devletinin 1948 yılında kuruluşuna kadar bölgede İngiltere hüküm sürmüştür (Bölükbaşı, 2011, s. 202-203; Uzer, 2011, s. 139-140).

İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Filistin’den çekilme sürecinde Birleşmiş Milletlerin (BM) barış planları (azınlık ve çoğunluk planları) gündeme gelmiş, 14 Mayıs 1948’de İsrail’in kurulması sonucu İsrail ve Arap Devletleri arasında “1948 Arap-İsrail Savaşına” neden olmuş ve Araplar ve İsrail arasında dört büyük savaş ve günümüze kadar gelen çatışma, sorun ve anlaşmazlık süreci başlamıştır. Türkiye, İsrail Devleti’nin kurulduğu günlerde *bekle ve gör politikası* izlemiştir. BM’de İsrail’in kurulması konusunda olumsuz bir tavır takınmıştır. Buna neden olarak İsrail’in kurulmasının Ortadoğu’da barışa katkı sunmayacağı ve yeni kurulacak İsrail’in devletin Sovyet uydusu olabileceği düşünülmüştür. Türkiye 1948 Arap-İsrail Savaşı’nda tarafsız kalmıştır. Türkiye, 1948 yılında kurulan Filistin Uzlaşma Komisyonu’nun üç üyesinden birisi olsa da tarafsız bir tavır izleyerek Arap-İsrail Savaşı’na müzakereler yolu ile çözüm bulunması gerektiğini savunmuştur. Türkiye, İsrail’i 28 Mart 1949’da tanımıştır. Fransa ve İngiltere’nin İsrail’i tanımasından sonra Türkiye de İsrail’i tanıyan 43. ülke olmuştur. 1950 yılında İsrail ile kurulan üst düzey diplomatik ilişkiler ve karşılıklı elçilerin atanmasıyla ikili ilişkilerde yeni bir dönemi başlatmıştır (Özcan, 2016, s.801 – 802; Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001a). Türkiye’nin İsrail’i tanıması ve ikili ilişkiler kurması temelde üç nedene dayandırılmıştır. Buna göre birinci olarak Türkiye, 1945 sonrası izlemeye başladığı Batı yanlısı dış politika sonucu İsrail ile yakın ilişkiler kurmak istemiş, İsrail’in Sovyet uydusu olmayacağı konusunda emin olmuş ve içeride muhalefetin Arap devletlerine yönelik eleştirileri etkili olmuştur. Bir başka ifadeyle Türkiye Filistin’in bölünmesi konusunda istekli olmamış ama diğer taraftan Batılı devletlerin yolundan giderek İsrail’i tanımıştır (Bölükbaşı, 2011, s. 206-206; Keleşoğlu, 2014).

Türkiye, İsrail ile 9 Mart 1950’de diplomatik ilişkiler kurmuştur. Bu gelişmenin nedenleri olarak, “iki ülke arasındaki batılı modernleşme açısından benzerliklerin bulunduğu; iki ülkenin de ABD ile yakın ilişkileri olduğu; Kore Savaşında Arap devletlerinin sergilediği tutumdan Türkiye’nin rahatsız olması; İsrail’in Türkiye ile ilişkilerin gelişimin önemsemesi” sayılabilir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001a, s. 642). Ancak, 1950’de Sovyet tehdidine yönelik olarak Türkiye, Irak, İran, Pakistan tarafından kurulan Bağdat Paktı, Türk-İsrail ilişkilerinde bir gerginliğe neden olsa da ikili ilişkiler kopmamıştır. Irak’taki Temmuz 1958 darbesi sonrası Bağdat Paktı, CENTO adını alacaktır. Ancak, Mısır’da Nasır’ın 1952’de iktidara gelmesi ve Süveyş Kanalı’nı millileştirmesi sonrası İsrail’in 29 Ekim 1956’da Mısır’a saldırması, ertesinde İngiltere ve Fransa’nın da Mısır’a müdahalesi sonrası Türkiye, İsrail’i kınamış, İngiltere ve Fransa’nın saldırısını eleştirerek Mısır’ın toprak bütünlüğünü savunmuştur. Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir diğer konusu ise komünizme karşı mücadele ve Nasır benzeri Pan-Arap ideolojiyi besleyen devletlere karşı Ağustos 1958’de “Çevresel Paktın” kurulması olmuştur. Bir başka açıdan ele alındığında 1950-1960 arası Türkiye-İsrail ilişkileri dönem dönem sorunlarla karşılaşsa da Batı bloğu ekseninde konumlanmıştır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001a; Bölükbaşı, 2011; Özcan, 2016; Salık, 2016b).

Türkiye ve İsrail, 1950’ler ve 1960’larda, ortak olarak hareket edebilecek işbirliği alanları bulmuş ve ortak bir düşman olarak Sovyetler Birliği’ni görmüş, güvenlik, ticaret ve kültür gibi bir dizi konuda iş birliği yapmışlardır. Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri, 1950’lerde hükümetlerin desteğiyle başlamış olsa da bölgesel siyasete karşı duyarlılığını koruyarak 1980’lere kadar yavaş ilerlemiştir. 1956 Süveyş Krizi’nde diplomatik ilişkilerin düşürüldüğü dönemde, iki ülke arasındaki ticaret hacmi de önemli ölçüde azalmıştır. 1970’lere gelindiğinde, petrol krizleri ve Türkiye’de uygulanan ithal ikameci ekonomi politikalarının etkisiyle ticari ilişkilerde bir gelişme gözlenmemiştir. Bu faktörler ticari ilişkilerin önündeki engelleri oluşturmuştur Türkiye-İsrail ilişkileri 1970’ler ve 1980’lerde bozulmaya başlamıştır. Bunun en temel sebeplerinden birisi Türkiye’nin dış politikada daha fazla öncü olmaya başlaması ve İsrail’in bölgede izole bir hale gelmesidir (Sarıaslan, 2019, s.1066).

İsrail, Türkiye'yi Orta Doğu'da bir müttefik olarak görmüştür. 29 Ağustos 1958 yılında Türkiye ve İsrail askeri iş birliği anlaşması imzalamıştır. Hem Çevresel Pakt hem de askeri, ekonomik işbirliği antlaşmaları, İsrail'in Müslüman bir ülke ile askeri bir pakt imzalamasının ilk örneği olması bakımından önemlidir. Anlaşma, iki ülkenin istihbarat paylaşımı yapmasına ve birlikte eğitim imkânlarını paylaşmalarına olanak tanımış ve stratejik ilişkilerini sağlamlaştırmıştır. Soğuk Savaş döneminde, Türkiye ve İsrail askeri kabiliyetlerini artırmaya ihtiyaç duymuştur. 1960'larda savunma kabiliyetlerini güçlendirmek için Türkiye, İsrail'den askeri sistemler dâhil olmak üzere birçok teçhizat ve silahlar satın almaya başlamıştır. Bu askeri iş birliği, ikili ilişkilerde önemli bir kilometre taşı olmuştur (Goldschmidt, 2011; Özcan, 2016, s. 804).

1960 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin gelişimine etki eden birçok gelişme bulunmaktadır. Hem Kıbrıs'ta meydana gelen gelişmeler hem de 1964'te ABD Başkanı Johnson'un mektubu Türkiye'nin dış politika yaklaşımlarını etkilemiştir. Türkiye bir yandan iç siyasetteki gelişmelerden dolayı İsrail'e karşı olumsuz bir yaklaşıma bürünürken diğer taraftan Kıbrıs meselesi ve 1967 Arap-İsrail Savaşı sonrası Arap devletlerinin ambargolarından kurtulmak için Arap devletleri ile ilişkilerini iyi tutmak istemiştir. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşında kendi topraklarını Batılıların ve İsrail'in kullanmasına izin vermemiştir. 1969'da Mescidi Aksa'da meydana gelen yangın sonrası Arap devletleri ile ortak hareket edilmiş, hem 1967 Savaşı hem de 1973 Savaşından sonra alınan BM Kararları (242 ve 338) desteklenmiştir. Türkiye, 1973 Arap-İsrail Savaşında da topraklarının kullanılmasına izin vermemiş, Arap devletlerine yakın bir siyaset izlemiştir. Türkiye bu dönemde FKÖ'yü de tanımıştır. Bir başka deyişle 1960 sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri bir durgunlaşma sürecine girmiştir. Burada hem 1960'ların ortalarından başlayarak 1970'ler boyunca devam eden ev Türkiye-İsrail ilişkilerini etkileyen Türkiye açısından parametreler tekrar altını çizmek gerekirse, Kıbrıs meselesinde destek arayışı, petrol ambargosunun dışında kalmak ve iç siyasette güçlenen İsrail karşıtlığı olacaktır (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001b; Baş, 2018).

1980'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkileri 1970'lerdeki durgunluğu ve soğukluğu sürdürmüştür. Bu duruma bir yandan İsrail'in 1980'lerde izlediği tek taraflı politikalar neden olurken diğer yandan 1987'de başlayan İntifada olayları Türkiye'deki iç siyaseti de yakından etkilemiştir (Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001c). 1978'de Camp David Anlaşmaları ile Mısır ile barış yapan İsrail, 31 Temmuz 1980'de Kudüs'ü başkent ilan etmiş, 18 Ocak 1981'de Golan Tepelerini ilhak etmiş, Haziran 1982'de Lübnan'ı işgal etmiş ve devamında 1982'de Filistin'deki Şabra ve Şatilla kamplarına yapılan baskınlar ve Tunus'taki FKÖ hedeflerine yapılan saldırılar ilişkileri etkilemiştir (Özcan, 2005; Bölükbaşı, 2011).

Kudüs'ün başkent ilan edilmesi Türkiye'de büyük tepkiler uyandırmış ve iç siyasette MSP gibi partileri güçlendirmiştir. Türkiye, bu gelişmeden sonra İsrail'deki büyükelçisini geri çekmiştir. 12 Eylül 1980 Darbesi sonrası Türkiye'deki yeni yönetim Filistin Meselesini destekleyen açıklamalar. Türkiye, İsrail'in Haziran 1982'de Lübnan'da başlattığı saldırılar neticesinde uzun zamandır mücadele ettiği Ermeni Terör Örgütü ASALA gibi örgütlerle mücadele imkânı da bulmuştur. Ancak, Arap Devletlerini destekleme politikası Kıbrıs Sorununda Türkiye açısından kayda değer sonuçlar doğurmamıştır. 1987'de Batı Şeria ve Gazze bölgesinde İntifada (Ayaklanma) hareketi sonrası İsrail ile ilişkiler gerilmiş, 1988'de Filistin Devleti kurulmuş ve Türkiye bunu tanımıştır (Bölükbaşı, 2011, s. 213-214; Cleveland, 2008).

Bir başka ifadeyle, 1980-1990 arası Türkiye-İsrail ilişkileri, Türkiye'nin 1960'ların ortalarından itibaren ulusal ve uluslararası etkenlerle İsrail karşısında aldığı dış politika pozisyonu durgunlaşmaya başlamış ve bu durum İsrail'in tek taraflı adımları ile dönem dönem krizlere neden olmuştur. Ancak Türkiye, 1980'lerin sonlarına doğru ve 1990'larla beraber İsrail ile ilişkilerde "denge politikasına" dönme yolunda girişimlerde bulunmuş, Ortadoğu politikalarının yeniden düşünülmesi, ABD, AET ve komşularla canlanan ilişkiler ve Soğuk Savaş'ın da bitişi sonrası İsrail ile ilişkilerini yeniden yapılandırılmıştır (Mansfield, 2012).

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – İsrail İlişkileri

Soğuk Savaş Sonrası Türkiye – İsrail Yakınlaşmasının Nedenleri

Türkiye-İsrail ilişkileri Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Türkiye*İsrail ilişkilerinin 1990'lı yıllar süresince sergilediği gelişim Ortadoğu ölçeğinde en ilgi çeken bölgesel gelişmelerden biri olarak değerlendirilmektedir (Özcan, 2002, s.213). Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin bölgesel konumu bu durumdan önemli ölçüde etkilenmiştir. Bu durum Türkiye'nin küresel anlamda stratejik öneminin yeniden değerlendirilmesine yol açarken, Batı merkezli bir bölgesel güvenlik sürecinde Türkiye'ye değerli bir konum kazandırmıştır. Diğer yandan Doğu Akdeniz ve Basra Körfezi'nde meydana gelen güç boşluğunun Batı tarafından doldurulmak istenmesi, Türkiye'nin bölgesel konumunu yeniden tanımlaması ihtiyacını doğurmuştur. Bu durum daha önceden bölge

gelişmelerine mesafeli yaklaşan Türkiye'nin bu tavrında değişiklikler meydana getirmiştir (Özcan, 2016, s. 811).

1990'da Türkiye İsrail ile yeniden büyükelçi düzeyinde diplomatik ilişki kurmaya başlamıştır. Türkiye-İsrail ilişkilerinin yeniden canlanmasında beş neden ön plana çıkmıştır. Birincisi; 1991 Madrid Zirvesi ile başlayan İsrail-Filistin Barış Sürecinin Türkiye tarafından önemsenmesidir. İkincisi; Ermeni ve Rum lobilerine karşı, Yahudi lobisinin desteğine duyulan ihtiyaç olmuştur. Üçüncüsü; Türkiye'nin 1991 sonrası Irak, İran ve Suriye ile ortak sorun yaşaması bu devletlerle arası iyi olmayan İsrail'i Türkiye'ye yakınlaştırıyordu. Dördüncüsü; Türkiye'de Refah Partisinin yükselişine karşı Türkiye içerisinde buna karşı olan grupların İsrail ile ilişkileri önemsenmesidir. Beşinci ve son olarak ise, ABD'nin Irak'ın Kuveyt'ten çıkarılması sonrası ortaya attığı "Yeni Dünya Düzeni" tartışmalarında bölgesel açıdan müttefiklere duyduğu ihtiyaçtan dolayı Türkiye ve İsrail ön plana çıkmaktaydı Erhan ve Kürkçüoğlu, 2001d, 568-569).

1990 – 2002 Yılları Arası Türkiye- İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkilerinde, 1970'lerde durgunlaşma ve soğumaya bırakılan süreç, 1980'lerde de devam etmiş ancak, 1990 sonrası Soğuk Savaş'ın bitişi ile ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Soğuk Savaş'ın bitişi ile 1990'lar boyunca ilişkileri iki döneme ayırmak mümkündür. 1991-1996 arası yıllar Türkiye-İsrail ilişkilerinde, 1980-1990 arası dönemdeki durgunlaşmadan toparlanmaya doğru evrilmiştir. İki ülke arasındaki 1996–2002 arası dönem ise *ilişkilerde altın çağ* olarak nitelendirilmiştir. Bir başka deyişle Soğuk Savaş döneminde iki ülke siyasi, askeri, ekonomik ve sosyo-kültürel açılardan yaşanan krizlere rağmen iş birliği olanaklarını hep canlı tutmaya çalışmış ve 1990'larla beraber bu ilişkiler "stratejik işbirliği" düzeyine doğru evrilmiştir (Özcan, 2016; Erkmen, 2005).

1990'lı yıllar önemli jeopolitik değişimler ve bölgesel yeniden konumlanmanın yaşandığı bir dönem olarak ön plana çıkmıştır. Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkiye bölgesel stratejilerini gözden geçirmeye başlamış ve müttefiklerini çeşitlendirmeye yönelmiştir. Bu bağlamda Türkiye, İsrail'i Orta Doğu'da önemli bir aktör olarak tanımış ve İsrail ile ilişkilerinde daha pragmatik bir yaklaşım benimsemeye başlamıştır. Bu dönemde ilişkilerin normalleştirilmesi için diplomatik çabalar sarf edilmiş, Ankara ve Tel Aviv'de büyükelçiliklerin açılmasıyla sonuçlanmıştır. 1990'lı yıllar Türk-İsrail ilişkilerinin gelişmesine ve stratejik bir iş birliği kurulabilmesine olanak sağlamıştır. Bu dönemde Filistin meselesinde olumlu gelişmeler yaşanmış, aynı zamanda Türkiye, Soğuk Savaş'ın ardından başlayan I. Körfez Savaşı'nın etkisiyle belirginleşen PKK tehdidi ve iç siyasi çekişmelerle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde güvenlik odaklı dış politika büyük ölçüde ordu inisiyatifi tarafından belirlenmiş ve Türkiye-İsrail ilişkileri o zamana kadar en yoğun dönemini yaşamıştır (Sarıaslan, 2019, s. 1068).

1990 – 1996 Yılları Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri İsrail'in Ortadoğu'da takip ettiği politikalar nedeniyle dalgalı bir seyir yaşasa da 1990'lı yıllarda iki ülke ilişkileri 1990- 1996 arası gelişim göstermiştir. 1990–1996 yılları arası iki ülke arasındaki ilişkiler "siyasi ve askeri (güvenlik) boyutu" olmak üzere iki düzlemde ele alınabilir.

1990-1996 Yılları Arası İkili İlişkilerin Siyasi Boyutu

Siyasi açıdan; iki tarafın karşılıklı büyükelçilik misyonlarını aktif hale getirmesi ve büyükelçilerin karşılıklı atanması ilişkilerdeki temas ve görüşmeleri hızlandırmıştır. Türkiye bir yandan 1980'lerden beri devam ettirdiği *Filistin Davasına* sahip çıkma refleksini (Türkiye 1988'de Filistin Devletini resmen tanımıştır) sürdürürken diğer yandan İsrail ile siyasi ilişkilerini göz ardı etmemiştir. 1991'de meydana gelen Saddam'ın Kuveyt'ten çıkarılması ile patlak veren Körfez Krizi ise, Türk-İsrail siyasi ilişkilerini yoğunlaştırmıştır (Erkmen, 2004).

Diğer taraftan 1991 Madrid Barış Konferansı ile başlayan barış süreci, Türkiye'nin hem İsrail hem de Filistin ile diplomatik temaslarını hızlandırmıştır. İlerleyen süreçte 1992'de İsrail Cumhurbaşkanı Herzog, İspanya'dan Türkiye'ye Yahudi Göçünün 500. Yılı etkinlikleri kapsamında Türkiye'ye gelmiştir. 1992 ve 1993 yıllarında Türk ve İsrail Turizm ve Dışişleri Bakanları karşılıklı ziyaretlerde bulunmuşlardır. Madrid Sürecinin bir neticeye varamaması sonrası başlayan süreç, 1993'te Oslo-1 Antlaşmaları ile sonuçlanmıştır. 1992-1994 arası İsrail ve Türkiye arasında istihbarat, askeri, güvenlik, ekonomi, telekomünikasyon, enerji ve fiber optik alanlarında anlaşmalar imzalamış, Manavgat Suyu'nun İsrail'e satışı söz konusu olmuş, TSK'ya ait 54 adet F-4'ün modernizasyonu ile alakalı Türkiye-İsrail görüşmelerde bulunmuştur. 1993'te Turgut Özal'ın ölümü üzerine cenazesine İsrail'den, 1995'te de suikaste uğrayan İzhak Rabin'in cenazesi için de Türkiye'den karşılıklı üst düzey ziyaretler yapılmıştır. Bununla beraber Cumhurbaşkanı Demirel, İsrail Parlamentosu Knesset'te, (Mart 1996) ve İsrail Devlet Başkanı Weizmann

ise TBMM’de konuşmalar yapmıştır. Bir başka açıdan 1990-1996 arası dönem hem Türkiye hem de İsrail için ilişkilerin tamir edildiği ve karşılıklı iş birliği olanaklarının araştırıldığı canlanma dönemidir (Özcan, 2016).

1990-1996 Yılları Arası İkili İlişkilerin Güvenlik Boyutu

1990’ların başında İsrail’in, Arap ülkeleri Irak ve Suriye ile kötü olan ilişkileri ve bunun yanında İran ile de yaşadığı düşmanlık kendisini bir *kuşatılmışlık* hissi ile karşı karşıya bırakmıştır. İsrail bu durumda kendisine müttefik arayışında olmuş ve Türkiye ile bu konuda bir müttefiklik ilişkisine girmiştir. Türkiye ise PKK terörü yüzünden hem Suriye hem de Irak ile bu dönemde sorunlar yaşamıştır. Suriye PKK’ya ve lider Öcalan’a ev sahipliği yapmış, Irak ise terör örgütü üyelerinin Türkiye’ye saldırı düzenlemesi için bu dönemde bir üs haline gelmiştir. Bu durum iki ülkenin orta tehditlere karşı iş birliği yapmasını da beraberinde getirmiştir (Karaman, 2022).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin 1990 sonrası bir diğer ayağı ise istihbarat alanında yapılan işbirliği olmuştur. Türkiye, PKK ile mücadelede İsrail’in istihbarat yeteneklerinden faydalanmış ve MGK’ya giren şekli ile de PKK ile mücadele komünizmin yerine başlıca tehdit unsuru haline gelmiştir. 1992-1994 yılları arası Emniyet Genel Müdürlüğü ve Özel Harekât Dairesi, İsrail muhataplarıyla işbirliği olanakları üzerine fikir alışverişi yapmışlardır. 31 Mart 1994’te Güvenlik ve Gizlilik Anlaşması imzalanmıştır. Anlaşma gereğince karşılıklı fikir alışverişi ve danışma faaliyetleri yürütülmüştür. Bunlarla birlikte Türkiye’nin Irak’ta gerçekleştirdiği operasyonlar (Çelik Harekâtı vd.) ile Suriye ile PKK ile mücadele bağlamında yürüttüğü gerilim stratejisinden İsrail ile askeri, siyasi, teknolojik ve ekonomik işbirliği olanakları kullanılmıştır (Hale, 2003; Karaman, 2018).

1996-1999 Yılları Arası Türkiye-İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri 1996-2002 arası dönemde ilişkilerde *altın yıllar* olarak adlandırılabilir bir dönemi ifade etmektedir. Bu durumun hem içsel hem de dışsal faktörlerden etkilendiği durumlar mevcuttur. Bu dönemde Yunanistan ve Suriye’nin 1995 yılında Türkiye’ye yönelik gerçekleştirdikleri, Savunma İşbirliği Anlaşmasına karşı olarak (“2,5 Savaş Stratejisi- Yunanistan-Suriye ve içeride PKK) Türkiye, İsrail ile yakınlaşma politikası izlemiştir. Bu açıdan iki ülke arasında 1996 yılı önemli bir dönemeç olmuştur. 23 Şubat 1996’da imzalanan “Eğitim ve Askeri İş birliği Antlaşması (AEİA)” aynı 1958 yılındaki anlaşmaya benzer bir şekilde, Türkiye-İsrail arasında imzalanmış yüksek düzeyli stratejik bir iş birliği antlaşması olmuştur. Anlaşma; askeri eğitim alanında karşılıklı işbirliği müşterek eğitimlerin icra edilmesi, askeri akademiler arasında işbirliği; askeri tatbikatlar konusunda ortak adımların atılması; askeri, spor, sanat ve fotoğraf alanında ortak organizasyonlar” gibi geniş kapsamlı maddeler içermektedir. Sonraki süreçte Ürdün de anlaşmaya dâhil edilmiştir. Anlaşmaya içeride Refah Partisinden eleştiriler gelmiş sonraki süreçte Refah-Yol hükümeti kurulmuş, dışarıda ise İran başta olmak üzere Arap ülkelerinden Ortadoğu Barış Sürecine zarar vereceği eleştirileri gelmiştir (Erkmen, 2004; Özcan, 2016; Ülgül, 2019).

Türkiye-İsrail ilişkileri sonraki süreçte 28 Ağustos 1996’de imzalanan Savunma Sanayi İşbirliği Anlaşması (SSİA) ile devam etmiştir. SSİA ile F-4-Phantom uçaklarının modernizasyonunu da içeren kapsamlı iş birliği süreci başlamıştır. Türk pilotları İsrail’de teknik eğitim almaya başlamış, İsrail yapımı Popeye füzeleri Türkiye’ye verilmiş, Amerikan yapımı M-60 tanklarının modernizasyonu İsrail firmalarına verilmiş ve insansız hava araçlarını da içeren askeri ve teknik iş birliği olanaklarına önem verilen bir süreç başlamıştır (Balci, 2011; Özcan, 2016).

Diğer taraftan Türkiye ve İsrail 1996-1999 arası süreçte istihbarat konusunda da işbirliği yapmışlardır. Türkiye bu dönemde gerek *sı sorunu* gerekse PKK terörüne ev sahipliği yapması dolayısıyla Suriye rejimi ile ters düşmüştür. Suriye ile İsrail’in tarihsel düşmanlığı düşünüldüğünde, İsrail, Türkiye ile istihbarat ve diplomatik ve askeri destek konularında bu dönemde gerek uydu takibi başta olmak üzere Suriye’ye karşı iş birliği yapmıştır. Türkiye gerek Suriye ve Irak’ta PKK terörü ile mücadelesinde gerekse de İran ile ilişkilerinde İsrail’in istihbarat kabiliyetlerinden ve imkânlarından karşılıklı işbirliği çerçevesinde faydalanmıştır. Bunlarla beraber PKK Terör Örgütü Lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkartılması ve Kenya’da ele geçirilmesi sürecinde de İsrail ve Türk İstihbaratı iş birliği yapmıştır (Balci 2011; Erkmen 2005).

Türkiye-İsrail ilişkilerinin bir başka boyutu da askeri tatbikatlar ve Stratejik Diyalog Toplantıları olmuştur. 1998 ve 1999 yıllarında Akdeniz’de, Türkiye, İsrail, ABD tarafından gerçekleştirilen Güvenilir Denizkızı tatbikatı gerçekleştirilmiştir. İşbirliği sürecinin bir diğer parçası ise Stratejik Diyalog Toplantıları olmuştur. İlki 27 Kasım 1996’da gerçekleştirilen bu toplantılar serisi, 1996, 1997 ve 1998 yıllarında da

devam etmiş, altıncı toplantı Şubat 1999'da Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarda bölgesel gelişmeler, konular ve ikili işbirliği olanakları ele alınmıştır (Aytürk, 2012; Özcan, 2018).

Sonuç olarak, 1990'ların ikinci yarısı boyunca Türkiye-İsrail ilişkilerinde, askeri bürokrasinin belirleyici önemli bir rol oynadığı görülmektedir. Orgeneral Çevik Bir'in 1996'da ve Genel Kurmay Başkanı İsmail Hakkı Karadayı'nın 1997'de İsrail'e yaptığı ziyaretler ve 1995'teki hava kuvvetleri anlaşması gibi önemli anlaşmaların arkasında askeri bürokrasinin etkisi büyüktür. İsrail ile ilişkiler ve İsrail ile yapılan askeri anlaşmalar, Suriye, İran, Irak ve Yunanistan gibi tehditlere karşı dengeleme unsuru olarak sunulmuştur. Türk ve İsraili askeri elitler arasındaki ilişkiler, asker ve sivil hükümet arasındaki gerilimlerle doğru orantılı olarak yoğunlaşmıştır. Bu dönemde sivil siyasetin İsrail ile ilişkilerin belirlenmesinde devre dışı bırakıldığı ve ordu ve bürokrasiye İsrail ile ilişkilerde karar alma yetkisinin verildiği yorumları yapılmaktadır (Balci, 2011, s.121-125).

1999 – 2002 Yılları Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri 1996-1999 arası stratejik işbirliği düzeyinde yükselen bir dönemi geride bırakmış ancak 1999 yılı ile beraber ilişkiler bir önceki dönem kadar (1996-1999) parlak geçmemiştir. Yaşanan birçok yeni gelişme ikili ilişkilerde durağanlaşma, kırılma ve soğuma yaşanmasına neden olmuştur. Bu sonucun hem iç siyaseten hem de dış politika bağlamında bazı nedenleri mevcuttur.

1990'ların sonunda İsmail Cem'in öncülük ettiği bölge odaklı dış politika yaklaşımı, Türkiye'nin bölge ülkeleriyle ilişkilerini düzeltmeye yönelik bir strateji olarak ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım, güvenlik merkezli bakışın yerine geçmeyi hedeflemiştir. Ancak, İsrail'in terörist olarak tanımladığı İran ve Suriye ile normalleşme çabaları, askeri bürokrasiyi rahatsız etmiş ve Türkiye'nin İsrail ile ilişkilerinin bozulabileceği endişeleri dile getirilmiştir. Ancak çeşitli gelişmeler, Türkiye'nin 2000'li yıllara İsrail ile ilişkilerini askeri kaynaklı bir strateji olmaktan çıkararak faktörlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu faktörlerin ilki, PKK'nın etkisinin azalması, Suriye ile ilişkilerin düzelmesi, 1999 depremi ve Yunanistan ile ilişkilerin iyileşmesi ve İran'da Muhammed Hatemi'nin seçilmesi gibi gelişmelerdir. İkincisi, Refah Partisi'nin kapatılması sonrası AK Parti'nin sivil siyasetteki yükselişidir. Üçüncüsü, 2000'li yılların başında yaşanan ekonomik krizler, asker ve sivil bürokrasinin geri planda kalmasını sağlamıştır. Dördüncüsü, Türkiye'nin Avrupa Birliği ile ilişkilerinin düzelmesi, İsrail'e olan ihtiyacı görece de olsa azaltmıştır. Son olarak, İkinci İntifadanın ardından İsrail ile ilişkilerin toplumsal meşruiyetini kaybetmesi, sivil siyasetin İsrail'e yönelik eleştirilerini artırmış ve ilişkileri sorunsallaştırmıştır. İsrail'in Filistinlilere yönelik uyguladığı şiddetin güvenlikleştirilmesi, Türkiye'de İsrail ile yakın ilişkilerin sorgulanmasına yol açmıştır. İkinci İntifadanın başlaması, sivil politik kesimin İsrail politikasında söz sahibi olmasını sağlamıştır. Ancak, AK Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte güvenlikleştirme siyaseti tersine çevrilmiş ve İsrail, güvenlik meselesi olarak ele alınmıştır. AK Parti döneminde İsrail'e yönelik eleştirilerin yanı sıra, askeri anlaşmalardan geri adım atılmamıştır. Bu durum, orduyla yeni bir gerilim alanı yaratmaktan kaçınma politikasından kaynaklanmıştır. Sonuç olarak, 1990'ların sonunda İsrail ile ilişkilerin askeri kaynaklı bir strateji olmaktan çıktığı, 2000'li yıllarda Türkiye'nin İsrail politikasında sivil siyasetin etkin olduğu ve İsrail'e yönelik eleştirilerin arttığı bir döneme geçildiği söylenebilir (Balci, 2011, s.126-129).

Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı Döneminde (2002 – 2023) Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri, Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AK Parti) 2002 yılında iktidara gelmesi sonrası hem Türkiye'deki iç politik gelişmeler hem de dış politika ve uluslararası konjonktürel gelişmelerin de etkisi ile 1996-1999 arası dönemle kıyaslandığında değişim ve dönüşüm geçirmiştir. 1999-2002 arası gelişmelerin de etkisi ise Türkiye açısından üç önemli gelişme bu konuda önemli rol oynamıştır. Birincisi; Türkiye bu dönemde komşuları ile ilişkilerini düzeltme sürecine girmiş ve Arap dünyası ve Ortadoğu'da aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Böylelikle askerî açıdan İsrail'e olan ihtiyaç azalmıştır. İkincisi; Eylül 2000'de başlayan İkinci İntifada ile Filistin Meselesinde, İsrail'e olan olumlu yaklaşım sorgulanmaya başlamıştır. Üçüncüsü; 1999'da Türkiye'nin Avrupa Birliği (AB) tarafından aday ülke ilan edilmesi ve reform sürecinin başlaması, Türkiye'de sivilleşme adımlarının artmasına ve İsrail ile yakın ilişkileri olan askeri bürokrasinin etkisinin azalmasına neden olmuştur (Yeşilyurt, 2013, s. 438).

Bununla beraber 2000-2009 arası Türkiye ve İsrail ilişkileri karşılaşılan sorunlara rağmen, Türkiye, İsrail için ilişkilerin sürdürülmesi gereken bir aktör olarak görülmüştür. Ancak 2009 yılı ile birlikte İsrail'in de Türkiye konusunda temkinli politikalarından vazgeçtiği ikili ilişkilerde görülmüştür. Bununla beraber 2000'li yıllarda Türkiye-İsrail ilişkilerine yönelik çıkarımlar şu şekilde özetlenebilir: Birincisi; iki ülke arasındaki ikili ilişkiler Filistin Meselesinden daha etkilenir hale gelmiştir. İkincisi; Ortadoğu ve bölgesel

konularda iki ülkenin politikaları ayrışmaya başlamıştır. Üçüncüsü; Türkiye'nin ABD'deki Yahudi lobisi ve kurumları ile ilişkileri olumsuz seyretmiştir. Dördüncüsü; askeri ve ekonomik ilişkilerin siyasi ilişkilerden etkilenmemesinin ilerleyen süreçte zor olduğu anlaşılmıştır (Yeşilyurt, 2013, s. 438). AK Parti dönemi Türkiye-İsrail ilişkileri bu bağlamda 2002-2008, 2008-2015 ve 2015 sonrası ikili ilişkiler olarak üçüncü bölümde ele alınabilir.

2002-2008 Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

AK Parti iktidara geldiği 2002 sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri yukarıda vurgulandığı gibi stratejik işbirliği noktasından uzaklaşmış ve yerel, bölgesel ve küresel dinamiklerden etkilenen bir dış politika süreci haline almıştır. Bununla beraber 2002 sonrası Türkiye-İsrail ilişkilerinin siyasi ve ekonomik-askeri ilişkiler olarak ele alınması daha açıklayıcı olacaktır.

İkili İlişkilerin Siyasi Boyutu ve Gelişmeler

AK Parti'nin Türkiye'de iktidara gelmesi Filistin'de İkinci İntifada olayları ile başlayan gergin bir sürece denk gelmiştir. Eylül 2000'de İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un Harem-ül Şerif'e yaptığı ziyaret sonrası Filistin'de başlayan İkinci İntifada olayları, AK Parti döneminde Türk-İsrail ilişkilerini doğrudan etkilemiştir. Ancak bu konu Türk-İsrail ilişkilerinin 2002 sonrası gidişatında keskin kopmalar ve bitişler getirmemiştir. Eski Milli Görüş geleneğinden gelen AK Parti yönetimi, İsrail ile ilişkilerin geliştirilmesini önemsediklerini açıklamışlardır. Bir başka ifadeyle, Mart 2003'te gerçekleşen Irak'ın işgali sonrası barış süreci, Türkiye-İsrail ilişkileri açısından yeni bir canlanmayı da beraberinde getirmiştir. Ancak bu süreç kolay olmamış gerek Irak'ın işgali sürecinde 1 Mart 2003 Tezkeresinin TBMM'de kabul edilmemesi sonrası İsrail ile Irak Bölgesel Kürt Yönetimi arasındaki yakın ilişkiler gerekse de Hamas liderleri Şeyh Ahmed Yasin (22 Mart 2003) ve Abdülaziz Rantisi'nin (18 Nisan 2003) İsrail tarafından öldürülmeleri Türkiye-İsrail ilişkilerinde önemli sorun yaratan meseleler olmuştur (Erendor, vd., 2022).

Türkiye, hem bu saldırıları kınamış, İsrail'i suçlamış hem de Mayıs 2004'te Refah Mülteci Kampındaki olaylarda sivillerin ölmesi ile ikili ilişkiler ciddi bir şekilde yara almıştır. Temmuz 2004'te İsrail Başbakan Yardımcısı Ehud Olmert'in Türkiye ziyareti de ilişkileri yumuşatamamıştır. Bunlara ek olarak İsrail'in yapımına Haziran 2002'de başladığı ve Filistinlilerin Batı Şeria'daki Yahudi yerleşim birimlerine ve Doğu Kudüs'e sızmalarına engel olmak için inşa edilen "güvenlik duvarı" Türkiye tarafından da tepki ile karşılanmıştır (Özcan, 2016; Tüysüzöğlü, 2014).

Türkiye-İsrail arasındaki ikili ilişkilerde yeniden toparlanma dönemi 2004 Haziran'dan sonra meydana gelecektir. Burada "PKK'nın Türkiye aleyhine faaliyetlerini arttırması; ABD-Türkiye ilişkilerinde restorasyon isteği; sözde Ermeni Soykırım Yasa Tasarıları ile mücadelede Yahudi lobisine duyulan ihtiyaç ve Kıbrıs Meselesinde Annan Planı sürecinde destek arayışı" gibi konular ikili ilişkilerde düzelme isteğinin gerekçeleri olmuştur. Bu amaçla önce bir AK Parti heyeti Ağustos 2004'te ziyaret etmiş, sonra Ocak 3-5 Ocak 2005'te Dışişleri Bakanı Abdullah Gül çıktığı Ortadoğu turu kapsamında İsrail'i de ziyaret etmiş arkasından Başbakan Recep Tayyip Erdoğan Mayıs 2005'te İsrail'e ziyarette bulunmuştur. Burada M-60 tanklarının modernize edilmesi, Arrow-2 ve Popeye-2 füzelerinin ortak üretimi ile F-4 Phantom uçaklarının modernizasyonu da gündeme gelmiştir. Ancak Ocak 2006'da Hamas lideri Halid Meşal ve heyetinin Ankara ziyareti ikili ilişkilerdeki bu olumlu havayı ortadan kaldırmıştır. Ziyaret, İsrail'de tepki ile karşılanmış ve hayal kırıklığı olarak nitelendirilmiş, Türkiye ise Hamas ile kendisinin konuşmaması durumunda Suriye ve İran'ın devreye gireceğini, dolayısıyla kendilerine barış süreci ile alakalı nasihatlerde bulduklarını belirtmiştir (Özcan, 2016).

İkili ilişkilerdeki bir diğer önemli gelişme ise Temmuz-Ağustos 2006 arasında gerçekleşen İsrail-Hizbullah çatışması olacaktır. Hizbullah unsurlarının İsrail mevzilerini vurması ve İsrail ordusunun da buna karşılık vermesi üzerine 12 Temmuz – 14 Ağustos 2006 arasında İsrail-Hizbullah savaşı başlamıştır. Hizbullah'ın İran ve Suriye rejimi ile olan yakın ilişkileri ve Ortadoğu'da ABD ve İsrail karşıtı politikalar izlemesi sonucunda çıkan çatışma sonucu İsrail'im Hizbullah'ı mağlup edemediği ortaya çıkmıştır. Savaşın sonucunda Lübnan'da var olan BM Barış Gücü UNIFIL genişletilmiş ve UNIFIL II oluşturulmuştur. Türkiye ise krizde ateşkes çağrısı yapmış, İsrail'i orantılı güç kullanması konusunda uarmış, BM Barış Gücü UNIFIL II'yi destekleyeceğini açıklamıştır. (Özcan, 2016)

Bu dönemde Filistin Meselesindeki bir diğer önemli konu ise Annapolis Görüşmeleri süreci olmuştur. İsrail'in Gazze'den tek taraflı çekilme planına rağmen, Ocak 2006 Seçimlerini Hamas'ın kazanması, İsrail'in terör örgütü olarak gördüğu bir örgütle masaya oturma olasılığını ortaya çıkmıştır. İsrail bu süreçte Filistin Meselesinde El-Fetih ve Mahmud Abbas'ı muhatap almak istemiş ve ABD'nin de desteği ile 27

Kasım 2007'de Türkiye'nin de destekleri ile süreci başlatmıştır. Hamas'ın dışarıda bırakılması, "iki devletli çözümden" uzak öneriler ve Filistin'deki ekonomik durumun düzeltilmesine yönelik yapıcı projelerin yokluğu sebebiyle süreç başarısız olmuştur (Bölükbaşı, 2011).

İkili İlişkilerin Ekonomik ve Askeri Boyutu ve Gelişmeler

Türkiye-İsrail arasındaki ekonomik ilişkiler 2002-2008 arası dönemde siyasi krizlere rağmen artarak devam etmiştir. Türkiye'nin 2002-2003 yılları arasında en fazla ihracat yaptığı dokuzuncu ülke İsrail olmuştur. İki ülke arasında 2003-2007 yılları arasında ortalama 2-3 milyar dolar ticaret hacminin olduğu görülmektedir (Şahin, 2016). Türkiye-İsrail arasında ekonomik ilişkiler bu dönemde projeler üzerinden ilerlemiştir. İsrail, Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ile ilgilenmiş, bunun yanında Manavgat Suyu Projesi ile alakalı Türkiye'den 20 yıl süreyle 50 milyon metre küp su alması için 2004 yılında anlaşma imzalanmıştır. Ancak Nisan 2006'da suyun taşınmasının ekonomik maliyeti gerekçe gösterilerek bu anlaşma iptal edilmiştir (Özcan, 2016; Rivlin, 2019).

Türkiye'nin girişimleri ile 27-28 Nisan 2005'te Ankara'da gerçekleştirilen Filistin, İsrail ve Türkiye arasında Filistin, Türkiye ve İsrail Ekonomik İşbirliği İçin Ankara Forumu toplanmıştır. Bunun amacı İsrail-Filistin Barış Sürecinde; turizm, alt yapı, eğitim ve sanayi gibi alanlarda iş birliğinin teşvik edilmesidir. Gazze'deki Erez sanayi bölgesini aktif etmeyi amaçlayan *Barış İçin Sanayi* projesi de bu kapsamda gündeme gelmiş ancak yaşanan sorunlardan dolayı uzun ömürlü olamamıştır (Özcan, 2016).

Türkiye-İsrail arasındaki bir diğer önemli başlık ise askeri ilişkiler konusudur. Türk Silahlı Kuvvetleri kurmay heyeti ve İsrail'li mevkidaşları 2002-2003 yılları arasında karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş ve eğitim, istihbarat, terörle mücadele gibi alanlarda işbirliği konuları masaya yatırılmıştır. Özellikle İsrail tarafından modernize edilen F-4 uçakları Türkiye'nin ilgilendiği konular olmuştur. Türkiye tarafından Ocak 2005'te ABD ve İsrail ile müşterek *Güvenilir Deniz Kuvveti* tatbikatı yapılmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere İsrail Arrow-2 ve Popoye-2 füzeleri Harpy adlı insansız hava araçları, M-60 tanklarının modernizasyonu ile alakalı yakın bir işbirliği süreci içerisine girilen bir dönem olmuştur (Uzer, 2011).

2008 – 2015 Arası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye 2008 sonrası bir yandan İsrail ile ilişkilerinde, diğer yandan Filistin Meselesi ve İsrail-Arap Devletleri ile ilişkileri ve barış görüşmelerinde proaktif bir dış politika izlemiş bu süreçte İsrail ile siyasi ve ekonomik krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye 2007 yılından sonra İsrail ve Suriye arasındaki barış görüşmeleri konusunda arabuluculuk faaliyetlerinde bulunmuştur. Ancak İsrail'de bu dönem İran'ın daha çok önemsenmesi ve Aralık 2008'deki Gazze'de Dökme Kurşun Operasyonunun yapılması bu barış görüşmeleri sürecini sekteye uğratmıştır (Tüysüzöğlü, 2014).

İsrail'in Aralık 2008'de gerçekleştirdiği Dökme Kurşun Operasyonu, Türkiye-İsrail ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 27 Aralık 2008'de başlayan ve 19 Ocak 2009'da sona eren operasyon sonrası 1400 Filistinli ve 16 İsrail vatandaşı hayatlarını kaybetmişlerdir. Başbakan Erdoğan, İsrail Başbakanı Ehud Olmert'i eleştirmiştir ve İsrail'i Gazze'deki sivillerin ölümü sebebiyle kınamıştır. Bu operasyon İsrail-Suriye Barış Görüşmeleri başladığı bir sırada gerçekleşmiş ve bu konuda olumlu giden süreci de baltalayan bir gelişme olmuştur. Başbakan Erdoğan Dökme Kurşun Operasyonu sırasında İsviçre'nin Davos kentinde katıldığı Gazze ve Ortadoğu'da Barış Panelinde İsrail Cumhurbaşkanı Şimon Peres ile tartışmış ve One Minute (Bir Dakika) krizi olarak adlandırılan bu durum Türkiye-İsrail ilişkilerinde var olan gerilimi daha da arttırmıştır (Özcan, 2016).

Dökme Kurşun Operasyonu ve Davos'ta yaşanan olaylardan sonra Türkiye, 2001 tarihinden itibaren Konya'da düzenli olarak yapılan *Anadolu Kartalı* tatbikatından İsrail'i çıkarmıştır. Bu durum 1990'ların ikinci yarısından sonra kurumsallaşan ve 2000'lerdeki siyasi gelişmelere rağmen varlığını koruyan ve devam eden askeri ve stratejik ilişkilerdeki en önemli krizlerden birisi olarak değerlendirilmektedir (Sarıslan, 2019; Aytürk, 2012).

Türkiye-İsrail ilişkilerindeki bir diğer önemli kriz ise Türkiye'de yayınlanan ve İsrail ile ilişkileri etkileyen diziler olmuştur. TRT'de yayınlanan *Ayrılık* isimli dizide İsrail aleyhine çekildiği iddia edilen sahneler, İsrail medyası ve yönetiminde tepkiler uyandırmıştır. Bir diğer benzer olay da Türkiye'de 2003 yılından itibaren yayınlanmaya devam eden Kurtlar Vadisi dizisinde gerçekleşmiştir. Konu ile alakalı bilgi talep eden İsrail Dışişleri Bakan Yardımcısı Danny Ayolon, Türkiye'nin İsrail Büyükelçisi Oğuz Çelikkol'u Knesset'e çağırarak, alçak bir koltukta oturmasını sağlamış ve Türkiye ve İsrail bu sefer *alçak koltuk krizi* ile karşı karşıya kalmıştır (Özcan, 2016).

İsrail'in 2007 yılından itibaren abluka uyguladığı Gazze'ye yönelik ablukayı delmek ve burada yaşayan insanlara insani yardım getirmek için Türkiye'den yola çıkan Mavi Marmara Gemisine, uluslararası sularda

İsrail güvenlik güçleri tarafından baskın düzenlenmiş ve 10 kişi (9 Türk ve 1 ABD vatandaşı) hayatını kaybetmiştir. Türkiye'nin bu olaya tepkisi çok sert olmuş, BM Güvenlik Konseyi Geçici Dönem Başkanlığını yürüten Türkiye, BM Güvenlik Konseyini, İslam Konferansı Örgütü Başkanlar Konseyi ve NATO'yu olağanüstü toplantıya çağırarak İsrail'i kınayan açıklamalar yapılmıştır. Türkiye'nin bu olaydan sonra İsrail ile ilişkileri daha da gerilmiş ve İsrail'den "resmi özür, saldırıda ölenlerin ailelerine tazminat, uluslararası soruşturma yapılmasını kabul ve Gazze'ye uygulanan ablukayı kaldırma" gibi net talepler istenmiştir. Mavi Marmara'da yaşanan olayları araştırmak için Ağustos 2010'da başlayan çalışmalar, Temmuz 2011'de Palmer Raporu olarak yayınlanmıştır. Rapordan beklenen sonuçların alınamaması sonucu Türkiye'nin tavrı sert olmuş ve ikili ilişkilerin ikinci kâtip düzeyine indirilmesi, Türkiye-İsrail arasındaki askeri anlaşmaların askıya alınması, Gazze ablukasının tanınmaması ve Mavi Marmara mağdurlarına hukuksal destek verilmesi kararlarını almıştır. İsrail'in sonraki süreçte 14 Kasım 2012'de Hamas'ın askeri kanadı lideri Ahmet el-Caberi'ye düzenlediği saldırılar (Bulut Sütunu Operasyonu), Türkiye tarafından bir kere daha kınanmış ve Gazze'deki abluka konusu uluslararası toplumun dikkatine sunulmuştur (Özcan, 2016).

Mavi Marmara Baskını sonrası İsrail'den beklenen özür, ABD Başkanı Barack Obama tarafından 22 Mart 2013 tarihinde gerçekleştirilen İsrail ziyareti kapsamında Netanyahu tarafından Başbakan Erdoğan'ı telefonla arayarak yapılmıştır. İlişkilerde yumuşama havası yaratan bu girişim Türkiye tarafından olumlu karşılanmış, Mavi Marmara'da ölenlerin aileleri tarafından açılan davalar ve tazminat konusu gündeme gelmiş ve Haziran 2016'da İsrail, mağdurlara tazminat ödemeyi de içeren anlaşmayı imzalamıştır (Tüysüzöglü, 2014).

Bu dönemde İsrail ile ilişkileri gerginleştiren bir diğer konu da İsrail'in 2005'te çekildiği Gazze'ye 7 Temmuz 2014'te düzenlediği kara harekâtı olmuştur. 51 gün süren ve 26 Ağustos'ta sona eren operasyonlar sonucu 2500'e yakın Filistinli ve 75 asker-sivil İsraili hayatını kaybetmiştir. 18 bin ev yıkılmış ve 80 bin ev ise zarar görmüştür. Türkiye ise İsrail'i saldırılar sonrası kınamış ve Mavi Marmara Baskını sonrası düzelme sürecine girmesi beklenen süreçteki en önemli madde olan Gazze Ablukasının kaldırılması noktasında ümitleri suya düşürmüştür (Özcan, 2016; Sarıaslan, 2019).

Türkiye-İsrail arasındaki Mavi Marmara olayları sonrası bozulan ilişkileri yeniden toparlamak için 17 Aralık 2015 tarihinde İsviçre'nin Zürih kentinde bir araya gelmişlerdir. Görüşmelerde; "Mavi Marmara'da ölenlerin ailelerine 20 milyon dolar tazminat ödenmesi, karşılıklı büyükelçilerin atanması, Hamas'ın Türkiye'deki aktivitelerinin sınırlandırılması ve Mavi Marmara olayları ile alakalı yargısal yeni durumun önüne geçilmesi konusunda" anlaşmaya varmışlardır. Taraflar Şubat 2016'da Cenevre'de bir araya gelmişler fakat Hamas'ın faaliyetlerinin engellenmesi ve Gazze ablukasını konularında net anlaşmaya varılamamıştır. Ancak iki tarafın da Ortadoğu'da birbirlerine ihtiyacının olduğunu anlaması ve ilişkilerin normalleşmesinin sağlanması bakımından bu girişimler olumlu karşılanmıştır (Özcan, 2016).

2008-2015 arası Türkiye-İsrail ekonomik ilişkileri bir önceki döneme (2002-2008) benzer bir şekilde siyasi krizlere rağmen artarak ve görece de olsa gelişerek devam etmiştir. 2007'de 2,7 milyar dolar olan ticaret hacmi 4,5 milyar dolara çıkmıştır. Savunma sanayi, yüksek teknoloji ürünleri ve askeri ekipmanlar bu ticarete önemli yer tutmuştur. İsrail ve Türkiye bir başka deyişle siyasi anlamda yaşadıkları gerilimleri ekonomik alana yansıtmamıştır. İsrail ve Türkiye birbirlerinin önde gelen ticari partnerleri olmaya devam etmişlerdir. 2015 sonrası dönemde bu sefer Doğu Akdeniz'deki doğal gaz rezervlerinin çıkarılması ve Avrupa gibi önemli destinasyonlara ulaştırılması noktasında taşıma ve boru hatları kurulması noktasında bu işbirliği sürecindeki arayışlar devam edecektir (Rivlin, 2019).

2015 Sonrası Türkiye – İsrail İlişkileri

Türkiye-İsrail ilişkileri yukarıda değinildiği gibi 2000'li yılların sonunda yaşanan Dökme Kurşun Operasyonu (2008), Davos Krizi (2009), Alçak Koltuk Krizi (Ocak 2010) ve Mavi Marmara Baskını (Mayıs 2010) ile krize girmiş ve bunun sonucu olarak ikili ilişkiler büyük zarar görmüştür. Mavi Marmara Saldırısı sonrası Türkiye'nin "saldırganların yargılanması, resmi özür ve saldırıdan zarar görenler için tazminat" talepleri İsrail tarafından ilk etapta kabul görmemiştir (Özcan, 2016).

Ancak Hem Türkiye'nin İsrail ile ilişkileri en düşük düzeye indirmesi, hem de Mavi Marmara Baskınındaki soruşturmanın sonucu olan BM Palmer Raporu (2010-2011) 2013 yılında İsrail'in, ABD Başkanı Barack Obama'nın İsrail ziyareti sırasında Başbakan Netanyahu'nun, Başbakan Erdoğan'ı telefonla arayarak Türkiye'den "özür dilemesi" ile sonuçlanmıştır. İsrail için bu özür dilemenin hem ABD etkisi hem de Ortadoğu'daki Arap Baharı süreci ve reel politik bağlamda Türkiye ile müttefiklik ilişkilerinin önemli etkileri vardır. İsrail'in 2013 yılındaki özür dilemesi sonrası ikili ilişkilerin normalleşme sürecinde önemli bir adım olarak Türkiye ve İsrail 28 Haziran 2016 tarihinde Mavi Marmara Baskını ile ilgili 6 maddelik bir

tazminat anlaşması imzalamışlardır. İsrail bu anlaşmayla kendisine yönelik hukuki ve ceza talebini güvence altına alırken, saldırıda ölenlerin ailelerine tazminat ödemeyi kabul etmiştir. Bu anlaşma ile Türkiye ve İsrail karşılıklı olarak diplomatik ilişkilerin seviyesini yükseltmiş ve büyükelçi atamıştır. Ancak Türkiye-İsrail ilişkileri bu dönemde normalleşme sürecine girerken Aralık 2017'de dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in başkenti olarak ilan etmesi ve ABD Büyükelçiliğinin Tel Aviv'den Kudüs'e taşınması kararı, Türkiye-İsrail ilişkilerini yeniden germiştir. Türkiye bu kararlar sonrası Tel Aviv Büyükelçisini, Mayıs 2018'de Ankara'ya çağırmıştır (Sarıaslan, 2019).

Türkiye-İsrail ilişkilerinde 2018 yılından sonra ikili ilişkilerin gidişatı, iki ülke arasındaki sorun ve gerilimler olduğu kadar, yerel, bölgesel ve küresel gelişmelerden de etkilenmiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de enerji jeopolitiği bağlamında Yunanistan ile 2018 sonrası girdiği rekabet İsrail ile olan ilişkilerini de doğrudan ve dolaylı olarak etkilemiştir. Hem Kıbrıs Meselesinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) arasında 50-60 yıldır çözilemeyen problemler dışında gerek İsrail ile 2009'dan bu yana sorunlu ilişkiler ve Suriye, Lübnan ve Mısır gibi ülkelerle Arap Baharı sürecindeki gelişmeler Türkiye'yi Doğu Akdeniz'deki ulusal çıkarlarının korunması bağlamında yalnız kalma tehdidi altında bırakmıştır. Yunanistan'ın deniz yetki alanları konusunda Sevilla Haritası ile kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge tanımını Türkiye'nin ulusal çıkarlarına karşı bir biçimde yorumlaması, Türkiye'nin buna karşılık Doğu Akdeniz'de doğalgaz arama faaliyetlerine girişmesi, Yunanistan'ın Mısır, Lübnan, Suriye ve İsrail ile 2 Ocak 2020'de East Med'i (Doğu Akdeniz Boru Hattı) imzalamasına neden olmuştur. Ancak Türkiye'nin Libya ile Ekim 2019'da yaptığı "Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılması Anlaşması" ise buna karşı bir duruş sergilemiştir. East Med'in yapılabilirliğinin zor ve ekonomik maliyetinin yüksek olması, projenin rafa kaldırılmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Libya ile yaptığı anlaşmanın yanında, 2013'teki askeri darbe girişiminden bugüne arasının bozuk olduğu Mısır'ın, Yunanistan ile yaptığı Ağustos 2020 Anlaşmasına aykırı biçimde Türkiye'nin ilan ettiği kıta sahanlığına zarar vermeyecek şekilde ruhsatlandırması, Türkiye tarafından olumlu karşılanmış bu durum 2013'ten bugüne sorunlu olan Türkiye-Mısır ilişkilerinin de düzelmesi sürecini başlatmıştır (Erendor, 2022; Sarıaslan, 2019).

Türkiye'nin 2021 yılı ile birlikte Mısır ile ilişkilerinin düzelmeye yoluna girmesi bunun yanında East Med'in ortadan kalkması, İsrail'in Leviathan bölgesindeki doğal gazının Avrupa ve diğer destinasyonlara taşınması için Türkiye'nin kilit bir konumda bulunması ve İsrail'de Netanyahu'nun 2021'de iktidardan düşmesi, Türkiye-İsrail ilişkilerine de olumlu yansımıştır. İsrail'deki yeni hükümetlerin Türkiye ile diyaloga sıcak bakan yaklaşımları, Netanyahu'nun son dönemindeki Gazze'deki olanların kötü hatıraları ve ilişkilerin normalleşmesi için İsrail Cumhurbaşkanı Herzog'un ve Türk Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu'nun karşılıklı Türkiye ve İsrail ziyaretleri diplomatik temasların artmasına ve karşılıklı büyükelçiler atanmasını da sağlamıştır. Bir başka ifadeyle, Filistin Meselesi vb. dış faktörlerden dolayı dönem dönem gerginleşen, duraklayan ve soğuyan Türkiye-İsrail ilişkileri, Rusya-Ukrayna krizi sonrası Avrupa'nın Rusya'dan aldığı enerji kaynaklarını ikame etmek için İsrail alternatifini düşünmesi ve ABD'nin buna destek vermesi sonucu Türkiye - İsrail ilişkileri yeniden düzelmeye sürecine girdi yorumunu yapmak yanlış olmayacaktır (Garaudy, 2021).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkiye-İsrail ilişkileri gerek ikili ilişkiler boyutu gerek yerel sorunlar ve bölgesel boyutu gerekse de küresel güçlerle ilişkileri ve etkileri bakımından önem kazanmaktadır. Tarihsel geçmişleri, iki toplumun yaptığı işbirliği, gerilim ve çatışma süreçleri sadece kendi kurumsal kimliklerinden değil aynı zamanda sahip oldukları özellikler, buldukları coğrafya ve komşuları vb. özellikleri ile beraber okunabilir.

Türkiye-İsrail ilişkileri tarihsel açıdan Osmanlı döneminde Osmanlı'nın kendi iç siyasetinde Musevileri, diğer gayri Müslim unsurlara denge unsuru olmak, diğer yandan İspanya'daki Museviler için de katliamdan ve öldürülmekten kaçıp bir kurtuluş kapısı bulmak olarak okunabilir. Osmanlı sonrası İngiliz mandasında yaşayan Yahudilerin, 1948 Arap-İsrail Savaşları sonrası kendi devletlerini kurması dört büyük (1948, 1956, 1967 ve 1973) Arap-İsrail Savaşına neden olmuş bu durum Müslüman nüfus çoğunluğuna sahip Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını da etkilemiştir. İsrail'in kurulmasına Ortadoğu'daki sorunları arttıracığı ve Sovyet uydusu olabileceği endişesi ile *şüpheli* içinde bakan Türkiye, 1945 sonrası Batı bloğunda yer alması, ABD ile yakın ilişkileri sonucu İsrail ile 1950'lerde yakın ilişki içerisinde olmuştur. Bu ilişki stratejik işbirliği düzeyine çıkmış, Bağdat Paktı'nın kurulmasına ve İsrail'in bundan rahatsız olmasına rağmen, İsrail ile siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkiler geliştirilmiş ve Çevresel Pakt ve yapılan Askeri İşbirliği Anlaşması ile yakın ilişkiler sürdürülmüştür. Ancak 1950'lerdeki ikili ilişkilerde var olan sıcak

ortam, 1960'ların ortalarından itibaren değişmeye başlamış, 1967 Arap-İsrail Savaşında Arap devletlerinin yenilmesi sonrası Türk-İsrail ilişkileri de durağanlaşmıştır. Bunun sebebi Türkiye'nin Kıbrıs Meselesinde kendisine destek arayışı ve Arap devletlerinin İsrail karşıtı da olarak petrol ambargosunu uygulamasıdır. 1980'lere gelindiğinde 1970'lerin sonunda Camp David Anlaşmaları sonrası Mısırda da barış yapan İsrail'in, Kudüs'ü başkent ilan etmesi durağanlaşan ilişkilerin en alt düzeye inmesine neden olmuştur. Bir başka deyişle *İsrail'in tek taraflı siyasi adımları* ve İntifada hareketinin başlaması, Türkiye-İsrail ilişkilerinde Soğuk Savaşın sonuna kadar sürecek bir soğumaya neden olmuştur.

Soğuk Savaşın sona ermesi Türk-İsrail ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1990'larla beraber İsrail-Filistin Barış Sürecinin başlaması, Türkiye'nin AET süreci, Saddam'ın Kuveyt'ten çıkarılması sonrası Başkan George W. H. Bush tarafından ortaya atılan *yeni dünya düzeni* söylemi ve bu açıdan ABD'nin Türkiye ve İsrail'i müttefik olarak bir araya getirme amacı, Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden canlanmaya neden olmuştur. 1990-2002 arası dönem olarak tanımlayabileceğimiz bu dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri 1950'leri anımsatır şekilde askeri, ekonomik, siyasi ve sosyo-kültürel alanda bir *stratejik işbirliğine* doğru evrilmiştir. 1996-1999 arası dönemde Türkiye-İsrail ilişkileri karşılıklı fikir alışverişi, silah satışı, eğitim faaliyetleri vb. girişimlere sahne olmuştur. Bu durum hem Türkiye'deki askeri elitin ev bürokrasinin, İsrail ile iyi ilişkilere sahip olması hem de Türkiye'nin İran, Suriye ve Yunanistan gibi devletlere ve içeride PKK ile mücadelede müttefik ve destek arayışı etken olmuştur. Ancak 1999 sonrası Türkiye'nin AB sürecinin canlanması, terörist başı Öcalan'ın Suriye'den çıkarılması sonrası içerisine girilen görelı barış ortamı, Yunanistan ve İran ile ilişkilerin istikrarlı hale gelmesi ve başlayan reform süreci Türkiye-İsrail ilişkilerinde yeniden durağan bir ortama neden olmuştur.

Eylül 2000'de başlayan İkinci İntifada olayı ve Irak'ın işgali süreci, 2002'de iktidara gelen AK Parti'nin İsrail ile ilişkilerini ekonomik ve askeri düzlemde korumaya gayret ettiği bir dönem olmuştur. Ancak Ortadoğu Barış Sürecinin ilerlememesi, Oslo sürecinin çökmesi ve Gazze'de İsrail'in uyguladığı politikalar siyasi anlamda krizlere neden olmuştur. Buradan ise ilişkilerin siyasi anlamda krizlere girse bile ekonomik ve askeri anlamda korunmaya çalışıldığı sonucu varılabilir. 2004-2005 arasında karşılıklı ziyaretlerle ilişkiler toparlanma dönemine girmiş ancak Temmuz 2006 Lübnan-Hizbullah Savaşı ile Türkiye-İsrail ilişkileri tekrar gerilimli dönem yaşamıştır.

2008-2015 arası dönem ise Türkiye'nin İsrail ile korumaya çalıştığı ekonomik ve askeri ilişkilerini de birinci öncelik görmediği bir dönem olarak adlandırılabilir. Aralık 2008'de Gazze'deki operasyonlar, alçak koltuk krizi ve 2010 Mavi Marmara Baskını ilişkileri krize sokmuş ve donma noktasına getirmiştir. Bu tarihten sonra Türkiye-İsrail siyasi diplomatik temasları azalmış, 2013 yılındaki resmi özür ve 2016'daki tazminat görüşme ve anlaşmalarına kadar adım atılamamıştır. Bu süreçte ekonomik ilişkiler görece de olsa devam ederken eski canlılığından uzak bir hava sergilemiştir.

2015 sonrası Türkiye-İsrail ilişkileri 2016 Tazminat Anlaşması ile düzelme eğilimine girecek bir ortamda ilerlerken ve karşılıklı büyükelçiler tekrar atanmışken, 2017'de ABD Başkanı Donald Trump'ın Kudüs'ü İsrail'in resmi başkenti olarak tanınması ve ABD Büyükelçiliğinin Tel Aviv'den İsrail'e taşıma kararı, Türkiye-İsrail ilişkilerindeki olumlu havayı dağıtmıştır. 2018-2021 arası dönem İsrail'de Netanyahu hükümetinin Gazze'deki askeri operasyonları ve karşılıklı gerilim ve olumsuz hava ile geçerken, Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrası Avrupa ve Batı'nın Rusya'dan aldığı enerjiye alternatif bulma çabası ve 2010'ların ikinci yarısından itibaren Doğu Akdeniz'deki yer altı hidrokarbon kaynakları ve enerji jeopolitiği bağlamında İsrail'in Doğu Akdeniz'deki Tamar ve Leviathan bölgelerindeki kaynakların bu ihtiyaca cevap verebileceği düşüncesi, ABD ve AB'nin de desteği ile Türkiye-İsrail ilişkilerini 2021 sonrası canlandırmış, İsrail enerji bakanı ve cumhurbaşkanı Türkiye'ye, Türkiye dışişleri bakanı ise İsrail'e karşılıklı ziyaretlerde bulunmuş, askeri, ekonomik, sosyo-kültürel ve siyasi alanda ilişkiler canlanma sürecine girmiştir.

Türkiye-İsrail ilişkileri sonuç olarak başladığı günden bugüne dışsal faktörlerin ikili ilişkileri etkilediği bir ilişki biçimini ifade ettiği söylenebilir. Bu durum iki ülkenin de yapısal özellikleri ve karakterlerinden kaynaklanmaktadır. İki ülke benzer özellikleri yanında çatışan yanlarını dönem dönem pragmatik siyasetle ve bölgesel, küresel güçlerin ve meselelerin etkisi ile aşabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında iki ülke, en büyük kriz dönemlerinden sonra bile tarihsel ve ezeli düşmanlık içerisinde olmayıp, meselelere ulusal çıkar odaklı bakabilmektedirler. Bu ilişki biçimi kendisine özğü bir durum olup çok az iki ülke arasında görülebilmektedir. Sonuç olarak Türkiye ve İsrail'in, tarihin, sosyo-kültürel yapılarının ve bölgesel konumları gereği bu ilişki biçimini sürdürecekleri düşünülmektedir.

Etik Beyan

“Soğuk Savaş Sonrası Siyasi, Sosyo-Ekonomik ve Askeri Açından Türkiye-İsrail İlişkileri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aytürk, İ. (2012). Türkiye-İsrail ilişkileri. İçinde Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu ve Özlem Terzi (Der.), *Türkiye – İsrail İlişkileri*, 21. yüzyılda Türk dış politikasının analizi. (s.617-637). İstanbul: Der Yayınları.
- Balcı, A. (2011). Türkiye'nin dış politikası ve İsrail: 1990'lar ve 2000'lere ilişkin bir karşılaştırma. *Ortadoğu Etütleri* 2, 117-136.
- Baş, A. (2018). Soğuk savaş döneminde Türkiye İsrail ilişkileri (1948-1991). *İsrailiyat: İsrail ve Yahudi Çalışmaları Dergisi*, 3 (Kış), 92-122.
- Bölükbaşı, Y.Z. (2011). Türkiye-İsrail ilişkileri. İçinde Murat Ercan, *Değişen dünyada Türk dış politikası*. (s. 201-248.). Ankara: Nobel Yayınları.
- Ceyhun, Ç. (2019). Paryanın hegemonyası: Arap Baharı prizmasından İsrail'in ortadoğu politikaları. İçinde Tarkan Oğuzlu ve Ceyhun Çiçekçi (Ed.) *Küresel ve bölgesel güçlerin ortadoğu politikaları: Arap Baharı ve sonrası* (s. 201 – 243). Ankara: Nobel Yayınları.
- Choueiri, Youssef Ö. (2012). *Ortadoğu tarihi: Dini, siyasi, kültürel ve ekonomik perspektiften*, İstanbul: İnkılap Yayınevi.
- Cleveland, W. (2008). *Modern ortadoğu tarihi*. İstanbul: Agora Kitaplığı
- Coşkun, B. B. (2010). İran-İsrail ekseninde Türk dış politikasının analizi. İçinde Cüneyt Yenigün ve Eftan Efeğil (Ed.), *Türkiye'nin değişen dış politikası* (s.451-467). Ankara: Nobel Yayınları.
- Coşkun, B.B. (2012). Arab Baharının gölgesinde İsrail - Filistin sorunu ve Türkiye - İsrail ilişkileri. *Ortadoğu Analiz*, 4(42), 28-34.
- Çiçekçi, C. (2018). *Arap Baharı sonrası İsrail dış politikası : Kavram, bağlam, praik ve kuram*. İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Daniel, G. (2016). *İsrail: A concise history of nation reborn*. New York: Ecco.
- Erendor, M., Kadirşaeva, A. ve Duman, L. (2022). Turkey-Israel relations in the context of the Syrian crisis. *Revista Universidad y Sociedad*, 14 (S1), 229-236.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001a). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt I: 1919-1980), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 641-648). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001b). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt I: 1919-1980), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 796-801). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001c). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt II: 1980-2001), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 149-152). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erhan, Ç. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2001d). Arap olmayan devletlerle ilişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), (Cilt II: 1980-2001), *Türk dış politikası: kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (s. 568-579). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Erkmen, S. (2005). 1990'lardan günümüze Türkiye-İsrail stratejik işbirliği. *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), Güz, 157-185.
- Garaudy, R. (2021). *İsrail sorunu*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Goldschmidt, A. ve Davidson, L. (2011). *Kısa ortadoğu tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları.
- Hale, W.(2003). *Türk Dış Politikası: 1774-2000*, İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Karaman, H. (2022). The Octopus: The human trafficking and terror nexus of the PKK. *Terörizm ve Radikalleşme Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 348-366.
- Karaman, H. (2018). The discussion on the September 11 terrorist attacks under the concept of crimes against humanity. *Karşibir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 130-146.
- Kasapoğlu, C. (2012). The Turkish-Israeli Relations Under Davutoğlu Doctrine in Turkish Foreign Policy, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 3(2), 1-20.
- Keleşoğlu, E. (2014). İsrail'in dış politikası. İçinde Faruk Sönmezoğlu ve Faruk Erler Bayır (Der.), *Dış politika karşılaştırmalı bir bakış*, (s.421-463). İstanbul: Der Yayınları.
- Koç, Y. (2021). Türkiye-İsrail ilişkileri (1990-2000). *Kare*, 12, 211-247.
- Kutlu, M. M. (2018). İsrail ulusal güvenlik stratejisinin temel ilkeleri. İçinde Veysel Kurt (Ed.), *Ortadoğuda ulusal güvenlik stratejileri*, (s. 63 – 101), İstanbul: Seta Yayınları.
- Lewis, B. (2017). *Ortadoğu: İki bin yıllık ortadoğu tarihi*, İstanbul: Arkadaş Yayınları.
- Mansfield, P. (2012). *Ortadoğu tarihi*, İstanbul: Say Yayınları

- Özcan, G. (2002). İsrail güvenlik anlayışında dönüşüm: Ufuk ötesi tehditler ve Türkiye. İçinde Mustafa Türkeş ve İlhan Uzgel (Ed.), *Türkiye'nin komşuları*. Ankara: İmge Kitapevi.
- Özcan, G. (2005). *Türkiye-İsrail ilişkilerinde dönüşüm: güvenliğin ötesi*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Özcan, G. (2016). Türkiye İsrail ilişkileri. İçinde Faruk Sönmezoglu (Ed.), *XX. yüzyılda Türk dış politikasının analizi*. (s.801-828). İstanbul: Der Yayınları.
- Özcan, G. (2018). The JDP's changing discursive strategies towards Israel: Rhetoric vs. reality. *Uluslararası İlişkiler*, 15 (57), 19-32.
- Rivlin, P. (2019). Economic relations between Israel and Turkey. İçinde A. Sever and O. Almong (ed.) *Contemporary İsraili-Turkish relations in comparative perspective*, New York: Springer (177-193).
- Salık, N. (2014). Syrian foreign policy from independence to the Baathist coup, 1946-1963, (With a Preface by Prof. Dr. Meliha Benli Altunışık), Ankara: Orion Yayınları.
- Salık, N. (2020). İki darbe arasında Türkiye'nin Suriye politikası (1960-1980). Ankara: Nobel Yayınları
- Salık, N. (2018). Baas rejiminin patikası: Suriye krizine tarihsel sosyolojik bir yaklaşım. İçinde H. Mustafa Eravcı (Ed.), *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, M. Eravcı (eds.), Ankara: TTK Yayınları (s.125-145)
- Salık, N. (2016a). Modern Suriye'de toplum ve siyaset: 1946-2000. İçinde Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), *Bağımsızlıktan arap baharına Suriye: İç ve dış politika*, Ankara: Nobel Yayınları (s.1-28).
- Salık, N. (2016b). Osmanlı idaresi ve Fransız manda yönetimi altında Suriye. İçinde Mehmet Akif Okur ve Nuri Salık (Ed.), *Bağımsızlıktan Arap Baharına Suriye: İç ve dış politika*, Ankara: Nobel Yayınları (s.31-65).
- Sarıaslan, F. (2019). Türkiye-İsrail ilişkilerinde değişmeyen dinamik: Ekonomi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 74 (4), 1065-1102 . DOI: 10.33630/ausbf.536442
- Shapira, A. (2015). *İsrail: A History*, London: W&N
- Uzer, U. (2011). Türkiye-İsrail ilişkilerinde bunalım. *Ortadoğu etütleri*, 2(2), 137-168.
- Ülgül, M. (2019) "The decline of the 'Syrian Effect' in Turkish-Israeli relations", *Uluslararası İlişkiler*, 16(62), 135-148, DOI: 10.33458/uidergisi.588957.
- Tüysüzoglu, G. (2014). Değişen bölgesel denklemler ışığında Türkiye-İsrail ilişkilerinde işbirliğini tetikleyen unsurlar. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 588-609 . DOI: 10.15869/itobiad.07446.
- Yeşil, N. (2013). Ortadoğu'yla İlişkiler. İçinde Baskın Oran (Ed.), *Türk dış politikası: Kurtuluş savaşından bugüne, olgular, belgeler, yorumlar* (Cilt III: 2001-2012), (s. 401-462), Ankara: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, M. E. (2008). Turkey-Israel relations in the post-cold war era, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(10), 162-171.
- Yılmaz, T. (2009). *Uluslararası politikada ortadoğu*, Ankara: Barış Kitap.
- Walt, S. M, Mearsheimer, J. (2014). *İsrail Lobisi ve ABD Dış Politikası*, İstanbul: Zodyak Kitap

EXTENDED SUMMARY

Turkey-Israel relations, which are based on a deep-rooted history, have left behind many important periods, processes and events from the past to the present. Bilateral relations, going back to the Ottoman period, gained an institutional character with the establishment of Israel in 1948 and Turkey's recognition of Israel in 1949. Bilateral relations have experienced important breaking moments both in the Cold War period and in the post-Cold War period. In this study, Turkey-Israel relations are discussed from the political, socio-economic and military perspectives after the Cold War. Looking at the relations periodically, it can be seen that strategic cooperation, stagnation and political and economic issues can progress together at different levels. During the Cold War period, Turkey-Israel relations faced a series of ups and downs. In the 1950s, both countries acted together with the Western camp and shared the concerns arising from the Soviet influence in the region, and this situation increased the opportunities for cooperation. Joint military cooperation and intelligence sharing have strengthened bilateral relations. Bilateral relations began to progress negatively after the mid-1960s compared to the 1950s. While Turkey was dealing with the Cyprus issue on the one hand, its relations with the USA deteriorated after the Johnson letter, on the other hand, after the 1967 Arab-Israeli War, the Six-Day War both supported the Cyprus issue and was not affected by the oil embargo of the Arab states, and the rising parties in domestic politics criticized Israel. It started to follow a policy close to the Arab states and criticised Israel for reasons such as This stagnation that continued throughout the 1970s, this time in the 1980s, Israel's unilateral policies on the Palestinian issue adversely affected Turkey-Israel relations. This situation continued until the end of the 1980s, with the end of the Cold War, Turkey-Israel relations evolved into a period of revival. The end of the Cold War, the disappearance of the Soviet Union, and the revival of the Israel-Palestine Peace Process started a period of recovery and revival in Turkey-Israel relations. There are reasons for this situation such as relations with the USA, Turkey's EU accession process and its willingness to pursue an active foreign policy. The period between 1990-2002 represents an active process in Turkey-Israel relations in terms of political, economic, military and socio-cultural aspects. Mutual agreements in military and economic terms caused the period between 1996 and 1999 to be defined as "strategic cooperation" or "golden years in relations". The period between 1999-2002, Turkey's EU

process, the coming to power of the Justice and Development Party, civil reforms and the decline of the military elite's power in politics, etc. For these reasons, it can be defined as a stationary period again. It is thought that Türkiye-Israel relations after 2002 can be handled in three periods. Even though the period between 2002-2008, the Second Intifada and the occupation of Iraq was influenced by Turkey-US relations and carries the legacy of the period between 1999-2002 and experienced political crises, Turkey-Israel economic relations continued increasingly. This period was a period when both sides wanted to maintain military and economic relations despite the crises in the Palestine Question and the tensions in the Middle East. The period between 2008 and 2015 shows a break in Türkiye-Israel relations. Israel's military operations in Gaza strengthened the anti-Israeli rhetoric in Turkey, which led to crises such as the "low seat crisis" and the "Mavi Marmara Raid". After the Mavi Marmara Raid, relations were severed and remained at the lowest level politically and diplomatically. However, with the initiatives of the USA, in March 2013, Israel accepted an apology from Turkey and accepted the compensation demand for the victims of the Mavi Marmara Raid and made an agreement in 2016, and the recovery process in the relations started. Despite the recovery trend in Turkey-Israel relations after 2015, the USA's recognition of Jerusalem as Israel's capital in 2018 and its desire to move its embassy from Tel Aviv to Jerusalem again caused tension in Turkey-Israel relations. Although bilateral relations have remained at a low level politically after 2018, they have managed to protect themselves relatively economically. The event that will cause a revival in bilateral relations is after Russia invades Ukraine, Europe's search for alternative ways to reduce the West's dependence on Russia, and the pipeline of natural gas reserves in Israel's Tamar and Leviathan regions in the Eastern Mediterranean to the West. Turkey's geopolitics comes to the fore at the point of transportation with lines. In this process, with the initiatives of the USA and other actors, Turkey-Israel relations started to recover in 2021. In other words, economic interests once again played a role in the recovery of the political situation.

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceğini Yeniden Düşünmek: Fransa'da Yükselen Popülist Radikal Sağ ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliğine Bakışı

Fulya AKGÜL DURAKÇAY¹

Öz

Türkiye'nin Avrupa bütünleşmesinin başlangıcından beri Avrupa Birliği (AB) kurumları içinde yer almak istemesi kendisinin Avrupalı bir devlet olarak tanımlanma amacı ile ilişkilidir. Türkiye ile 2005 yılında tam üyelik için müzakerelere başlanmış olmasına rağmen, Türkiye'nin Avrupalılığı tartışılmaya devam etmektedir. Fransa, bu tartışmaların en yoğun gerçekleştiği üye ülkelerden biridir. Türkiye'nin AB üyelik sürecinde önemli bir role sahip Fransa'da popülist radikal sağ yükseliştir. Makalenin amacı, Türkiye'nin AB içindeki veya dışındaki geleceği için belirleyici unsurlardan biri olan Fransa'da Türkiye'nin AB üyeliğinin popülist radikal sağ tarafından nasıl tasvir edildiğini analiz etmektir. Çalışma, son dönemlerde seçim başarısını artırarak Fransa siyasetinin önemli bir aktörü hâline gelen Ulusal Cephe/Ulusal Birlik partisinin Marine Le Pen liderliğinde (2011-2022) Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik söylemlerini ve tutumunu, popülizm ve dış politika çerçevesinde incelemektedir. Çalışmada, birincil kaynak olarak parti programları, seçim manifestoları, basın açıklamaları ve Twitter hesapları üzerinden sosyal medyadaki paylaşımlarından ve ikincil literatürden yararlanılmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğine iç içe geçen göç, İslam, Avrupa şüpheciliği ve egemenlik temaları üzerinden karşı çıkılarak Fransa ve Avrupa kimliğine bir tehdit olarak tasvir edildiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Avrupa Birliği, Fransa, Popülist Radikal Sağ Partiler, Dış Politika

Reconsidering the Future of Türkiye-European Union Relations: The Rise of Populist Radical Right in France and Its Position on Türkiye's European Union Membership

Abstract

Türkiye's desire to take part in the European Union (EU) institutions since the beginning of European integration is related to its purpose of being defined as a European state. Although Türkiye started negotiations for full membership in 2005, Türkiye's Europeanness continues to be discussed. France is an EU member where these discussions are intensely debated. Populist radical right is on the rise in France, who has a significant role in Türkiye's EU membership process. This article aims to analyse how Türkiye's EU membership is portrayed by the populist radical right in France, as a determinant for Türkiye's future in or outside the EU. This study analyses Marine Le Pen's (2011-2022) discourses and position of Türkiye's EU membership, as the party leader of the National Front/National Rally which has established itself as an important actor due to its recent electoral success, within the framework of populism and foreign policy. The study benefits from party programmes, election manifestos, press releases and Twitter posts of the party and the leader as primary sources, and secondary literature. The study finds that Türkiye's EU membership is opposed on the grounds of overlapping themes of migration, Islam, Euroscepticism and sovereignty, portrayed as a threat to French and European identity.

Key Words: Türkiye, European Union, France, Populist Radical Right Parties, Foreign Policy

Atıf İçin / Please Cite As:

Akgül Durakçay, F. (2023). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinin geleceğini yeniden düşünmek: Fransa'da yükselen popülist radikal sağ ve Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliğine bakışı. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 201-220. doi:10.33206/mjss.1349127

Geliş Tarihi / Received Date: 24.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 29.09.2023

¹ Dr. – Dokuz Eylül Üniversitesi, İşleme Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fulya.akgul@deu.edu.tr

 ORCID: 0000-0003-0200-7911

Giriş

Türkiye, Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren modernleşme ve Avrupalılaşmaya dayalı bir kimlik inşa sürecine girmiştir. Türkiye’nin kendini Batılı olarak tanımlama arzusu dış politikasına da yansımış ve Batılı kimliği, Avrupa değerlerinin benimsenmesi ve kurumlarına üye olunması yoluyla meşrulaştırılmıştır (Müftüler Baç, 2001, ss. 65-67). İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra bu meşruiyet Türkiye’nin Avrupa Konseyi, NATO, Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı üyeliği ile pekiştirilmiştir. Türkiye’nin 1959 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (AET) ortak üyelik başvurusunda bulunması, Türkiye’nin Soğuk Savaş ile birlikte artan stratejik önemi, Avrupa devletlerinden ekonomik yardım alma isteği, iş gücü potansiyelinin farkında olması ve Yunanistan’ın üyelik başvurusu ile ekonomik ve siyasi çıkarlarının çatışacak olmasının yanı sıra, Türkiye Cumhuriyeti’nin Batı yönlü dış politikasının sonucudur. Bu sebeple, 1963 yılında AET ile imzalanan ve taraflar arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşması Türkiye’nin Avrupalılığının ve uluslararası sistemde bir Avrupa devleti olarak konumlandığının teyidi niteliğinde görülmüştür (Bozdağlıoğlu, 2008, s. 64). Türkiye Batılı kimliğinin yanı sıra, tarihsel geçmişi ve coğrafi konumu itibarıyla Müslüman ve Orta Doğulu kimlik unsurlarına da sahiptir. Ancak, Soğuk Savaş’ın keskin ideolojik bağlamında Türkiye’nin Batılı devletlerden kültürel ve dinsel farklılığı Batılılığın ölçütü olarak tartışılmamış; stratejik konumu ve askeri gücü Batılılığın belirleyicisi olmuştur (Özgöker ve Musaoğlu, 2013, s. 141).

Soğuk Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin Avrupalı bir devlet olmasına yönelik meşruiyeti sorgulanmaya başlanmıştır. Bu durumda hem 1990’lı yıllardan itibaren Türkiye’nin içinde bulunduğu toplumsal yapının geçirdiği değişim ile siyasal İslam’ın yükselerek Müslüman kimliğinin ön plana çıkmaya başlayıp dış politikasına yansımaları (Bozdağlıoğlu, 2008, s. 63), hem de Avrupalılığın demokrasi ve insan haklarına bağlılık başta olmak üzere birtakım değerler ölçütünde tanımlanmaya başlaması etkili olmuştur (Müftüler Baç, 2001, s. 67). Ancak, Soğuk Savaş’ın sona ermesinden günümüze Türkiye’nin dış politikasının temel sütunlarını Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Avrupa olarak daha keskin sınırlarla ayrılan “Batı” ile ilişkileri oluşturmaktadır (Üstün, 2020, ss. 147-148). Bu hususta, Türkiye’nin 1987 yılında Avrupalı bir devlet olarak tam üyelik başvurusunda bulunmasından sonra ancak 1999 yılında Helsinki Zirvesi ile elde ettiği Avrupa Birliği (AB) adaylığı ile başlayan ve 2005 yılında müzakerelerin başlaması ile devam eden üyelik süreci, AB’nin koşulluluk ilkesi çerçevesinde yerine getirilmesini beklediği siyasi reformlar ve yasal değişiklikler aracılığıyla Türkiye’nin Avrupalılaşma ve demokratikleşme sürecine bir meşruiyet kazandırması anlamına gelmektedir (Balkır ve Soyaltın, 2018, s. 113).

Türkiye’nin Avrupalı bir devlet kimliğini meşrulaştırma arzusu, Avrupa’nın “kendi” tanımlamasının bütünüyle bir unsuru olan “öteki” tanımından etkilenmektedir. Soğuk Savaş dönemi boyunca ötekisini “komünizm” ekseninde tanımlayan Avrupa’da kimi devletler ve siyasetçiler için “İslam” Soğuk Savaş sonrası döneminin yeni ötekisi ve güvenlik tehdidi olarak yeniden inşa edilmeye başlanmıştır (Akdemir, 2009, s. 3). 1980’li yıllarla birlikte göç ve güvenlik bağıntısını öne çıkarmaya başlayan AB üye ülkelerinde özellikle 11 Eylül terör saldırıları sonrasında göç ve sınırların güvenleştirilmesi artmıştır (Karamandiu, 2015, ss. 37-61). Bu hususta, Morozov ve Rumelili (2012) Türkiye’nin “Avrupalı” tanımında Avrupa’nın belirlediği normatif değerleri kabul etmiş bir devlet olmasının Avrupa’nın kendini çok kültürlü bir alan olarak tanımlamasına meydan okuduğunu dile getirmektedir. Ancak, Avrupa’nın siyasi anlamda çoğulculuk ve çeşitliliğe dayandırmak istediği Avrupa kimliğine karşı, Osmanlı İmparatorluğu döneminde büyük oranda Müslüman olan Türklerin Hristiyanlığa bir tehdit olarak görülmesi algısı ve söylemi bazı siyasi kesimlerce güncelliğini korumaktadır. Avrupa’nın kimliğini tanımlamada tarihsel karşıt kimlik unsuru olarak Türkler ve İslam çeşitli siyasi söylemlerde kendini göstermeye devam etmektedir. Örneğin, Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlangıç tarihinin belirlenmesinin öncesinde AB Komiseri Frits Bolkestein’in sözlerine Türkiye’ye katılım müzakerelerinin başlaması için bir tarih verilmesi durumunda bunun “1683’te Viyana kapılarında Türklere karşı elde edilen zaferin boşa gideceği” ve bu sefer “Türklerin Brüksel kapılarının içinde karışıklık çıkaracağı” anlamına geleceği şeklinde yansımıştır (Karlsson, 2006, s. 62).

Günümüzde popülizm Avrupa siyasetinin belirleyici unsurlarından biri hâline gelmiştir. Özellikle popülist radikal sağ, birçok Batı Avrupa ülkesinde hem ulusal seçimlerde oy oranlarını artırmış, kimi ülkelerde iktidara gelebilmiş ya da muhalefet partisi olarak ulusal meclislere girebilmiş, hem de Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Avrupa düzeyinde temsil olanağı elde etmiştir. Popülist radikal sağ partiler hem ulusal kimliklerin hem de Avrupalı üst kimliğinin tanımlanmasına dair farklılıkları gündeme getirmede oldukça başarılı olmuştur (Aknur ve Saylan, 2021). Bu hususta, Türkiye’nin AB üyeliğine din, kimlik ve kültür temellerinde farklılıkları sebebiyle karşı çıkışlar birçok AB üyesinde yüksek sesle dile getirilmektedir. AB’nin kurucu ve lokomotif ülkelerinden biri olan Fransa da bu durumun bir istisnası değildir. Fransa’da son

yıllardaki iktidarların hâlihazırda Türkiye'nin AB üyeliğine şüpheli ve karşıt tutumları düşünüldüğünde, 2017 ve 2022 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ikinci tura kalmayı başararak iktidara en büyük meydan okuyucu siyasi aday niteliğindeki Marine Le Pen ve partisi Ulusal Birlik'in (Rassemblement National – RN) -2018 yılındaki isim değişikliğine kadar Ulusal Cephe (Front National – FN)- Türkiye'nin AB üyelik sürecine yönelik tutumu oldukça önem teşkil etmektedir. 2017 ve 2022 cumhurbaşkanlığı seçim sonuçlarına bakıldığında (Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer, t.y.) Marine Le Pen'in 2017 seçimlerinin ilk turunda %21,3 oy alarak ikinci tura kaldığı ve ikinci turda ise %33,9 oranında oy alarak seçimleri kaybettiği görülmektedir. 2022 seçimlerinde ise oylarını kayda değer bir oranda artırarak, ilk turda %23,15'e yükselttiği ve ikinci turda %41,45'e ulaşarak popülist radikal sağın Fransa siyasetindeki görünürlüğünü artırdığı görülmektedir. Ayrıca, Ulusal Birlik'in 2022 Ulusal Meclis seçimlerindeki başarısı, Verbeek ve Zaslove'un (2015) dikkat çektiği üzere mevcut hükümetin politikalarını etkileme ve kendi meselelerini gündem yapabilme potansiyelinin artması sebebiyle önemlidir. Parti, eski adıyla Ulusal Cephe olarak katıldığı 2017 seçimlerinde Meclis'te sekiz sandalye elde edebilmişken, 2022 seçimlerinde 89 sandalye kazanmıştır. Böylelikle, Ulusal Birlik partiler arası ittifaklar hariç tutulduğunda Meclis'te tek başına en büyük ikinci parti konumundadır. Fransa'nın iki türlü ve salt çoğunluğa dayalı seçim sisteminin popülist radikal sağın yükselişini engellemeye yönelik bir kurumsal yapı kurduğu düşünüldüğünde (Akgül Durakçay, 2021, ss. 252-254) Ulusal Birlik partisinin son seçimlerde bu temsili elde edebilme başarısı oldukça kayda değerdir. Parti aynı zamanda 2014 ve 2019 Avrupa Parlamentosu seçimlerindeki başarısı sayesinde Avrupa düzeyinde elde ettiği temsil sebebiyle AB'nin geleceğini şekillendirmede göz önünde bulundurulması gereken önemli aktörlerden biri olmuştur.

Fransa, dış politikası başta olmak üzere AB'nin politikalarında liderlik rolünü benimseyen en güçlü ve en önemli üyelerinden biridir. Fransa'da Türkiye'nin adaylık sürecini tamamlaması durumunda üyeliğinin onaylanması için halk oylamasına gidebileceğinin çeşitli yönetimler tarafından dile getirilmiş olması, siyasi partilerin Türkiye üzerine söylemlerinin hem Fransa'da hem de AB genelinde Türkiye'nin AB üyeliği lehine ya da aleyhine kamuoyu oluşturmaları açısından önem kazanmaktadır. Bu durum da hem Türkiye'nin Avrupalı kimliğinin onaylanması açısından, hem de AB'nin bir Müslüman ülkeyi üye olarak kabul edip etmeyeceğine bağlı olarak kendi kimliğinin geleceği açısından ayrıca önem teşkil etmektedir. Çalışma, Fransa'da yükselişte olan popülist radikal sağ Ulusal Cephe/Ulusal Birlik partisinin Marine Le Pen liderliğinde (2011-2022) Türkiye'ye ve Türkiye'nin AB'ye üyelik sürecine yönelik söylemlerini ve tutumlarını analiz etmektedir. Bu amaçla, çalışmada Ulusal Cephe/Ulusal Birlik partisinin Marine Le Pen liderliğinde Türkiye'nin AB üyeliği karşıtlığına yönelik söylemleri, popülizm çerçevesinde birbiri içine geçen göç, İslam, Avrupa şüpheliği ve egemenlik temaları üzerinden ilişkilendirilerek incelenmektedir. Çalışmada birincil kaynak olarak parti programları, seçim manifestoları, parti liderlerinin basın açıklamaları ve Twitter hesapları üzerinden sosyal medyadaki paylaşımlarından ve ikincil literatürden yararlanılmaktadır. Çalışmada ilk olarak Türkiye-AB ilişkilerinin tarihsel seyrinde Fransa'nın Türkiye'nin üyelik sürecindeki etkisi ele alınmaktadır. Daha sonra, AB genişlemesinin bir dış politika aracı olmasından hareketle popülizm ve dış politikaya yansımalarının kavramsal çerçevesi çizilmektedir. Son olarak, Ulusal Cephe/Ulusal Birlik partisinin ve lideri Marine Le Pen'in söylemleri popülist radikal sağ kavramsal çerçevesi içinde dış politika ve Türkiye'ye yönelik tutumları nezdinde değerlendirilmektedir. Bu çalışma ile hem dış politika ve popülizm/popülist radikal sağ üzerine sınırlı literatüre, hem de Türkiye-AB ilişkileri üzerine Avrupa çalışmaları literatürüne katkıda bulunulması amaçlanmaktadır.

Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Seyrinde Fransa'nın Etkisi

Jean Monnet ve Robert Schuman öncülüğünde başlayan Avrupa bütünleşmesinin merkezinde yer alan Fransa, Türkiye'nin AB üyeliği üzerine tartışmaların da merkezinde yer alan ülkelerden biridir. Türkiye, Avrupa bütünleşmesinin bir parçası olma isteğini 1959 yılındaki AET'ye üyelik başvurusu ile beyan etmiştir. Fransa'nın Türkiye'nin AET'ye üyelik başvurusuna yönelik tutumunda dönemin Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün (1959-1969) ulusal güvenlik ve Avrupa vizyonu etkili olmuştur. Fransa, bütünleşme sürecinin başında Türkiye'nin başvurusunu destekleyen tek ülke olmuştur (Penez, 2006, s. 28). Fransa'nın desteğinde de Gaulle'ün "vatanlar Avrupası" vizyonunda Avrupa'nın genişlemesine ve bu genişlemede Türkiye'ye de yer vermesi belirleyici olmuştur. Ayrıca, de Gaulle'ün Sovyet tehdidine karşı ulusal güvenlik endişesi ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa güvenlik sistemindeki yerinin önemi düşünüldüğünde, Türkiye'nin Avrupa bütünleşmesinde yer almasına destek verilmiştir (Tekin, 2010, s. 77). Ancak, müzakere aşamasına gelindiğinde Fransa'nın tutumu değişmiş ve Türkiye ile ortaklığa karşı çıkmaya başlanmıştır. Fransa'nın ileri sürdüğü ekonomik gerekçelerinin (Penez, 2006, s. 28) yanı sıra, de Gaulle'ün Türkiye'nin

AET üyeliğine yönelik olumsuz tavrı ABD’nin hegemonyasına karşı “Avrupa gücü” oluşturarak Avrupa’nın uluslararası ihtişamını yeniden canlandırma arzusunun (Tekin, 2010, s. 77) yansıması olarak, Türkiye’nin ABD ile yakın askeri ilişkilerinden duyulan rahatsızlık ile gündeme gelmiştir. Ayrıca bu olumsuz tutum, Türkiye’deki 27 Mayıs 1960 darbe sürecinde demokrasiden uzaklaşılmasına da dayandırılmıştır. Türkiye’nin ısrarcı tavrı, Soğuk Savaş koşulları ve Fransa’nın öne sürdüğü tüm koşulların kabul edilmesi neticesinde 1963 yılında AET ile Türkiye arasında ortaklık kuran Ankara Anlaşması imzalanabilmiştir (Penez, 2006, ss. 28-37).

Türkiye 1987 yılında Topluluğa tam üyelik başvurusu yapmış ancak Avrupa Toplulukları Komisyonu tarafından 1989’da bildirilen görüş ile Topluluğun kendi iç bütünleşmesini tamamlamadan önce yeni bir üye kabul edemeyeceği söylenerek, Türkiye’nin Topluluğa katılım için “ehil” bulunmasıyla birlikte Ortaklık Anlaşması çerçevesinde karşılıklı bağımlılığı ve bütünleşmeyi artıracak bir dizi somut tedbir önerilmiştir (Commission of the European Communities, 1989). Komisyon’un görüşü Soğuk Savaş’ın son zamanlarına denk gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye’nin AB üyeliği tartışmalarının ekseni ideolojik bölünmüşlük ve Türkiye’nin Avrupa güvenliği için öneminden, AB’nin Avrupa kimliği tartışmalarında Türkiye’nin Avrupa devletler sisteminde yer almasından ziyade “Avrupalı” olup olmamasına kaymıştır. Bu hususta, dönemin Fransa Cumhurbaşkanı François Mitterand (1981-1995), 1992 yılında Türkiye’ye yaptığı ziyaret üzerine Türkiye’nin AB üyeliği ile ilgili olarak olumlu bir tutum sergilemiş ve Türkiye’nin “coğrafi anlamda olmasa da en azından ekonomik, kültürel, askeri ve politik anlamlarda Avrupa sahasının bir parçası sayılabileceğini” ve Avrupa’nın “coğrafi kavramlarla ve kültürel önyargılarla sınırlandırılmayacağını” (République Française, 1992a) belirtmiştir. Mitterand, bu koşullarda Fransa’nın “siyasi düzeyde” Türkiye’nin katılımına herhangi bir itirazı olmadığını dile getirmiştir (République Française, 1992b).

Jacques Chirac’ın (1995-2007) Fransa Cumhurbaşkanı seçilmesi ile Türkiye-AB ilişkilerinde bir dönüm noktasına girilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerini takiben Başbakan olan dönemin Dışişleri Bakanı Alain Juppé 1995 yılında Türkiye-AB arasında Gümrük Birliği’nin tesis edilmesine yönelik kararın alınmasında oldukça etkili olmuştur (Tekin, 2010, s. 80). Chirac, 1997 Lüksemburg Zirvesi’nde adaylık statüsü verilmeyen Türkiye’ye 1999 Helsinki Zirvesi’nde adaylık statüsü verilmesinin “baş mimarlarından biri” olmuştur (Çapanoğlu ve Servantie, 2015). Fransa, Yunanistan’ı Türkiye’ye adaylık statüsü verilmesini bloke etmemesi için ikna etmiş ve Türkiye’nin AB içinde yerinin olduğunu ve adaylık sürecinin diğer adaylarla aynı esaslara dayanılarak değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Tekin, 2010, s. 80).

Türkiye’ye adaylık statüsü verilmesi sonrası Türkiye’nin coğrafi, tarihsel, dinsel ve kültürel temellerde kimliği Fransa’da hem siyasi çevrelerde hem de Fransız kamuoyunda daha önce hiç tartışılmadığı kadar ve diğer AB ülkelerine nazaran çok daha fazla tartışılmaya başlanmıştır (Çelikel, 2019, ss. 14-15). AB’nin geleceğini yapılandırmak için 2002 yılında çalışmalara başlayan “Avrupa’nın Geleceğine İlişkin Konvansiyon” başkanlığını yapan Valéry Giscard d’Estaing, Fransa Cumhurbaşkanı olduğu dönemde (1974-1981) sürdürdüğü Türkiye’nin AB üyeliğine yönelik olumsuz tutumunu (Tekin, 2010, s. 79) ilerleterek 2002 Kopenhag Zirvesi öncesinde “Türkiye’nin Avrupa ülkesi olmadığını ve Türkiye’yi AB üyesi olarak kabul etmenin AB’nin sonunu getireceğini” savunmuştur (Euractiv, 2002). Nicolaidis, (t.y., s. 3) Giscard d’Estaing’in Türkiye’nin AB üyeliğine yönelik olumsuz tutumunu Türkiye’nin coğrafi olarak Avrupa’ya ait olmadığı argümanına dayandırsa da, AB’nin “Hristiyan Birliği” olduğunu savunan Hristiyan Demokrat müttefiklerince dile getirilen Türkiye ile Avrupa’nın farklı medeniyetlerden olduğu argümanının etkileri olduğunu ileri sürmektedir.

Nitekim Tekin (2010, s. 82), Giscard d’Estaing tarafından yapılan bu açıklamaların Avrupa Anayasası’nın giriş bölümünde Avrupa’nın Hristiyan kökenlerine atıf verilmesini isteyen Papa ile görüşmesinin ertesinde yapılmış olmasına dikkat çekmektedir. Bu açıklamalardan hemen sonra ise Papa üye devlet hükümetlerine Avrupa’nın ortak dini kökenlerini unutmamaları çağrısında bulunmuştur (Tekin, 2010, s. 82). Eş zamanlı olarak Fransız merkez sağından “Türkiye’nin Müslüman bir ülke olarak Avrupa’da yeri olmadığı” yönünde yapılan yorumlara Chirac, “Türkiye’nin Avrupa’da yerinin olduğu” şeklinde yanıt vererek konunun coğrafi düzeyde tartışılabilir olmasına rağmen, tarih ve medeniyet temellerinde tartışılmayacağını belirtmiştir (Tekin, 2010, s. 82). Fransa’da özellikle 11 Eylül saldırıları sonrası artan göçmen karşıtı tutumun Müslümanlara ve Türklere yöneltildiği ve milliyetçi ve yabancı düşmanlığını odağına alan adayların oylarını artırdığı bir bağlamda Chirac, Kopenhag Zirvesi öncesinde Türkiye ile müzakerelere Temmuz 2005’ten sonra başlanmasını önermiştir (Euractiv, 2002). Zirve’de 2004 yılında yapılacak Brüksel Zirvesi’ne atıfla o zaman Türkiye’nin Kopenhag siyasi kriterlerini sağlaması durumunda gecikmeden müzakerelere başlanacağı sözü verilmiştir (Council of the European Union, 2002, s. 5).

Türkiye ile üyelik müzakerelerinin başlanması kararının alındığı 2004 Brüksel Zirvesi'nin hemen öncesinin Fransa Ulusal Meclisi'nde Türkiye'nin AB üyeliği üzerine en yoğun tartışmaların yapıldığı dönem olduğunu tespit eden Aydın Düzgüt (2009), Fransa için Türkiye'nin AB üyeliği tartışmalarının Fransa'nın Avrupa vizyonu ve Avrupa kimliğine bağlı Fransa kimliği kurgusu ile doğrudan ilintili olduğunu dile getirmektedir. Bu bağlamda, Aydın Düzgüt'in (2009) analizinde, AB'nin bir güvenlik toplumu, bir siyasi proje ve bir kültürel, tarihsel ve coğrafi alan olarak tasavvur edildiği tartışmalarda Fransa'nın uluslararası arenadaki gücünün yeniden tesisine yönelik arzusunun Avrupa'nın güçlü ve küresel bir aktör olması projesine yansıdığı görülmektedir. Her ne kadar Chirac Türkiye'nin AB üyeliğini desteklese de bu durumun kendi partisi olan Halk Hareketi için Birlik'in (Union pour un Movement Populaire – UMP) de içinde yer aldığı merkez sağ için geçerli olduğunu söylemek mümkün değildir. Merkez sağ için Türkiye, Müslüman ve Asyalı bir “komşu” ve “dost” ülke olarak kültürel ve tarihsel bağlarla birbirine bağlı olan Avrupa'nın dışında kalarak, coğrafi konumu sebebiyle Orta Doğu'da yaşanan güvenlik sorunlarını Avrupa'ya taşıma potansiyeli ile güvenlik tehdidi olarak görülerek Batı-Doğu arasında bir ikili bölünme yaratmaktadır. Fransız merkez solu için bu ikili bölünme merkez sağ için olduğu kadar açık ve net olmasa da Avrupa'daki demokratik ulus-devlet mitinin AB düzeyinde yeniden üretilmesiyle kültürel çoğulculuk taraftarlığına rağmen Türkiye'nin AB üyeliği hususunda kültürel çeşitliliğin sınırlarına dair örtülü bir farklılık savı ortaya çıkmaktadır (Aydın Düzgüt, 2009). Bu dönemde Fransa'da çeşitli siyasi çevreler tarafından yoğun olarak tartışılan bir diğer tema, Türkiye'nin nüfus büyüklüğü sebebiyle Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Birliği Konseyi'nde elde edeceği temsil oranı sebebiyle AB karar alma mekanizmaları üzerindeki olası etkisi ve gücü olmuştur (Lecha, Tekin ve Sökmen, 2018, s. 4).

Avrupa Anayasası tartışmalarının yaşandığı dönemde Chirac, Türkiye'nin AB üyeliğinin Fransa'da yaratacağı göç dalgası ve bunun sebep olacağı işsizlik endişesi ile büyük Müslüman bir ülke olarak benimsenmesindeki isteksizliği gösteren bir kamuoyu yoklamasının açıklanmasının ertesinde, Türkiye'nin üyelik sürecini 10-15 seneden önce tamamlayamayacağını ve süreci tamamladığında da Türkiye'nin AB üyeliğini referanduma sunacağını ve böylelikle bunun halkın kararı olacağını duyurmuştur (Gentleman, 2004). Chirac, gelecekteki tüm AB genişlemelerinin referanduma sunulmasını sağlayan gerekli anayasal değişiklikleri yapmıştır. Chirac'ın bu kararında hem parti içindeki muhalefeti frenleme isteği, hem de 2005 yılında yapılacak olan Avrupa Anayasası referandumunda olası bir ret sonucunun önüne geçme isteği etkili olmuştur (Lecha vd., 2018, s. 6). Ancak, Avrupa Anayasası Fransa'da 29 Mayıs 2005'te yapılan referandumda çoğunluğun “hayır” oyu ile reddedilmiştir. Referandumun hemen öncesinde yapılan çeşitli kamuoyu yoklamaları Avrupa Anayasası'na karşı çıkanların temel çekinceleri arasında mevcut sosyo-ekonomik düzenden hoşnutsuzluk ve Avrupa Anayasası'nın ekonomi politikalarının fazla liberal olması gibi sebepler olsa da Türkiye'nin AB üyeliğinin de yer aldığını göstermiştir (Franck, 2005, s. 1073). Franck (2005, s. 1074) Fransa'da referandumdaki hayır oyunun, daha önceki genişlemelerin kendilerine sorulmaması sebebiyle halkın yeni genişlemelere bir tepki oyu niteliğinde olduğunu dile getirmektedir. Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlık ise Türkiye'den gelecek göç dalgası, ucuz işgücü ile ücretlerin düşeceği kaygısı, Türkiye'nin coğrafi olarak Avrupa'da küçük bir toprak parçasının olması, demokrasinin yerleşik olmaması, fakir ve Müslüman bir ülke olmasına dayandırılmıştır (Franck, 2005, s. 1074).

3 Ekim 2005'te Türkiye ile katılım müzakerelerine başlanacak olması Chirac'ın partisi içinde hizipleşmeleri artırmıştır. Aralarında daha önce Türkiye-AB ilişkilerinin ilerlemesine katkıda bulunmuş Juppé gibi isimlerin de bulunduğu milletvekilleri parti içi oylamada Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olduklarını dile getiren sonucu Chirac'a ilemiştir. Hem parti içindeki muhalefetin hem de Fransız kamuoyunda Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik karşıtlığın etkisiyle Chirac tutumunu muğlak ve kültürel odaklı tartışmalara da değinecek şekilde değiştirmiştir (Tekin, 2010, ss. 86-87). Chirac, Türkiye'nin katılım müzakerelerine başlamasının ertesi günü düzenlenen basın toplantısında Türkiye'nin AB üyeliğini öncelikle Avrupa'nın gelecekte Çin, Hindistan ve Rusya gibi yükselen güçlere karşı gücünü koruyabilme gerekliliği içinde değerlendirmiştir. Türkiye'nin Avrupa'nın değer ve prensiplerine bağlılığı için çok çaba sarf etmesi gerektiğini dile getiren Chirac, bunun için Türkiye'nin “kültürel devrim” yapması gerektiğini ve bu devrimin gerçekleşmesinin kesin olmamakla birlikte en az 10-15 yıl süreceğinden emin olduğunu belirtmiştir. Böylelikle Chirac “bekleyelim ve görelim” tutumuyla eğer bu kültürel devrim gerçekleşmezse o zaman sürecin sonucunda olabilecek en güçlü “imtiyazlı” bağların tartışılabileceğini ve Fransız halkının 15 yıl sonra Türkiye'nin AB üyeliğine tutumunun ne olacağını bilinemeyeceğini savunmuştur (République Française, 2005).

Fransa'da 2007 cumhurbaşkanlığı seçimlerini Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan Nicolas Sarkozy'nin (2007-2012) kazanmasıyla birlikte Fransa'nın Türkiye-AB ilişkilerindeki etkisi yeni bir döneme girmiştir.

Sarkozy cumhurbaşkanı seçilmesinden önce de Türkiye'nin üyelikine nüfus büyüklüğü sebebiyle AB kurumlarında en fazla oy hakkı elde edecek ülkelerden biri olacağı için karşıt bir tutum benimsemiştir (BBC, 2004). Sarkozy, ayrıca Türkiye'nin "ne coğrafya ne tarih ne kültür" bakımından Avrupalı olduğunu savunarak cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında seçilmesi durumunda herhangi bir müzakere faslının açılmasına karşı çıkacağını ve mümkünse müzakerelerin askıya alınmasının sözünü vermiştir (Billion, 2010, s. 159). Nitekim, cumhurbaşkanı seçilmesinden yalnızca birkaç hafta sonra Sarkozy, Avrupa Komisyonu'nun "Ekonomik ve Parasal Politika" başlıklı 17. faslın açılmasına yönelik tavsiye kararına rağmen bu faslın açılışını bloke ederek Türkiye-AB ilişkilerinde bir "veto oyuncusu" olmuştur (Müftüler-Baç, 2016, s. 98). Sarkozy, cumhurbaşkanlığı dönemince 5 faslın açılmasını -"11. Faslın Tarım ve Kırsal Kalkınma", "17. Faslın Ekonomik ve Parasal Politika", "22. Faslın Bölgesel Politika ve Yapısal Araçların Koordinasyonu", "33. Faslın Mali ve Bütçesel Hükümler" ve "34. Faslın Kurumlar"- "üyelikle doğrudan ilişkili olduğu" gerekçesiyle bloke etmiştir (Çapanoğlu ve Servantie, 2015).

Sarkozy bölgede liderlik rolü oynamak istemesinin de etkisiyle Türkiye'nin AB üyelikine alternatif olarak "Akdeniz için Birlik" oluşturulmasını önermiştir. Türkiye, Sarkozy'nin önerisini "içlerinde Fransa'nın da yer aldığı AB'de oybirliğiyle alınan kararlar müzakerelere başlamış" olan Türkiye'ye karşı Fransa'nın geçmişte verilen taahhütlere saygı göstermesini isteyerek eleştirmiştir (Goldirova, 2007). Türkiye, Sarkozy'nin Akdeniz için Birlik çağrısına ancak içeriği değiştirilip Türkiye'nin AB üyelikine bir alternatif olmaktan çıkması sonrasında katılım göstermiştir. Sarkozy'nin Türkiye'nin AB üyelikini destekleyen geleneksel dış politika çizgisinden ayrılmasının sebepleri; AB vizyonunu Avrupa'nın Hristiyan kökenlerine referansla özcü bir yaklaşımla inşa etmesi, Fransa'nın AB içerisinde güç kaybedeceği endişesi ve Türkiye'nin AB üyelikine karşıtlığını oy kaygısıyla bir iç politika meselesi yapması ile ilişkilidir (Billion, 2010, s. 161).

Sarkozy, 2008 yılında Fransa Anayasası'nda tekrar değişiklik yaparak gelecekteki AB genişlemelerine doğrudan referandum hakkı tanıyan maddeyi değiştirmiştir (Lecha vd., 2018, s. 6). Böylelikle, yeni genişlemeler için parlamentonun onayı ya da referandum seçeneği getirilmiştir. Bir sonraki adımda ilgili maddeye, yalnızca nüfusu AB nüfusunun %5'ini aşan ülkelerin AB'ye katılımının onaylanması için Fransa halkına otomatik olarak referandum hakkı tanınması şeklinde ekleme yapılması teklif edilerek Ulusal Meclis tarafından onaylanmıştır. Bu değişiklik doğrudan Türkiye'yi hedef alarak düşmanlık yaratacağı gerekçesi ile hem Sarkozy'nin partisi hem de muhalefet tarafından eleştirilmiş (Le Figaro, 2008) ve tasarı "ayrımcı" ve "saldırgan" olması gerekçesiyle Senato tarafından reddedilmiştir (Vucheva, 2008).

Sarkozy, AB ile ortaklığın ötesine geçen ancak tam üyelik kapsamayan "imtiyazlı ortaklık" fikrini desteklemiştir. Macmillan (2010), Türkiye'yi Müslüman ve Asyalı kimliğiyle Avrupa kimliğine bir tehdit olarak gören ve Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda Avrupa kimliğinin sonunun geleceğine yönelik söylemleriyle, Sarkozy'nin imtiyazlı ortaklık önerisinin bir güvenikleştirme örneği olduğunu tespit etmektedir. Türkiye'nin AB üyelikine karşı çıkışına rağmen, Sarkozy döneminde müzakerelerde 8 faslın açılmış olmasını imtiyazlı ortaklık bağlamında üyelik olmaksızın Türkiye'yi AB'ye olabildiğince güçlü bağlarla yakınlaştırma isteğinin bir yansıması olarak değerlendirmek mümkündür (Çelikel, 2019, s. 32).

Sarkozy döneminden sonra, 2012 seçimlerinde cumhurbaşkanı seçilen François Hollande'ın (2012-2017) "Türkiye ile beyaz sayfa açıyoruz" sözleri, Fransa ile ikili ilişkilerin normalleşeceği mesajını vermiştir (Çapanoğlu ve Servantie, 2015). Hollande, Sarkozy döneminde bloke edilen fasıllardan biri olan 22. faslın müzakerelere açılmasının önündeki vetoyu kaldırmıştır. Ayrıca, Fransa hükümetinin bu faslın açılmasında Türkiye'ye yardımcı olacağı belirtilmiş ve fasıl 2013 yılında açılmıştır (Turhan, 2016, s. 8). 22 yıl aradan sonra Türkiye'yi ziyaret eden ilk Fransa Cumhurbaşkanı olan Hollande, 2014 yılındaki ziyaretinde Türkiye'nin Avrupa'da olup olmadığı tartışmasına atıf vererek "Tabii ki Türkiye Avrupa'dadır" diyerek müzakere sürecini değerlendirmiştir. Müzakere sürecinin başlamasının bir taahhüt olduğuna vurgu yaparak fasılların açılmasına izin vermenin "Fransa'nın sorumluluğunda" olduğunu dile getirmiştir. Temel haklar ve yargıya ilişkin fasılların açılması gerektiğini (Élysée, 2014), vurgulayan Hollande döneminde vetoların kaldırılmasıyla 17. faslın 2015'te ve 33. faslın 2016'da açılması ile müzakerelerde ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye ile Fransa'nın Hollande döneminde yaklaşmasında dönemin uluslararası bağlamında ortaya çıkan Suriye krizi, terörizm tehdidi ve göç krizinin oynadığı rol göz ardı edilmemelidir. Nitekim, Hollande'ın dönemin Almanya Şansölyesi Angela Merkel ile Avrupa Parlamentosu'nda yaptıkları konuşmada AB'nin komşuluk alanında karşı karşıya olduğu sorunları çözmede ve böylelikle dış sınırlarının güvenliğini sağlamada Türkiye'nin kilit bir role sahip olduğu dile getirilmiştir (European Parliament, 2015).

2017 yılında Fransa Cumhurbaşkanı seçilen Emmanuel Macron'un (2017- günümüz) dönemi 15 Temmuz 2016 darbe girişimi sonrası Türkiye'nin iç siyasal meselelerine odaklandığı, AB'nin ise Brexit,

yükselen popülizm ve Avrupa şüpheciliği gibi daha çok kendi geleceği üzerindeki belirsizlikler ile ilgilendiği, böylelikle Türkiye'nin üyelik sürecinin gerektirdiği siyasi reformlar için "Avrupa çapasını" kaybettiği bir sürece denk gelmiştir (Müftüler-Baç, 2018, s. 12). Bu bağlamda, 2017 seçim kampanyasında Macron Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olmakla birlikte Türkiye'nin Avrupalılığı tartışmasını iç siyasi mesele yapmamış (Çelikel, 2019, s. 38), Orta Doğu ve Afrika'da Fransa'nın üstlenmek istediği rol için Türkiye'yi hem ortak hem tehdit olarak nitelendirmiştir (Daguzan, 2022, s. 216). Merkel'in 2017 yılında diğer AB üyesi ülkelerin liderlerine Türkiye ile katılım müzakerelerinin durdurulması ya da sonlandırılması çağrısında bulunması üzerine Macron, Türkiye'nin özellikle göç ve terör tehdidi konularında AB'nin hayati bir ortağı olduğunu vurgulayarak Türkiye ile bir ayrılıktan kaçınmak istediğini dile getirmiştir (Hürriyet Daily News, 2017).

2018 yılı başında Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile yaptığı görüşmenin ardından düzenlenen ortak basın toplantısında Türkiye ile ilişkilerin bütünleşme çerçevesinden ziyade bir işbirliği ya da ortaklık kapsamında düşünülmesi gerektiğini söyleyen Macron, tam üyelik sürecinde yakın zamanda bir ilerleme kaydedilebileceğine yönelik "ikiyüzlülüğün" bırakılarak ilişkilerin dürüst bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerektiğini dile getirmiştir (France 24, 2018). Macron, tam üyelik sürecinin sonlandırılarak yerine özellikle savunma konularında "stratejik ortaklık" kurulması fikrini dile getirmiştir (BBC, 2018). Ancak, Macron'un Fransa'yı bir Avrupa lideri konumunda görmek istemesinin yanı sıra bir Akdeniz gücü olarak gördüğünü belirtmesi (Kempin, 2021, s. 43), Türkiye ile bölgede çıkar çatışması yaşadığında bu ortaklığın sorgulanır olduğunu göstermektedir. Nitekim, Macron'un Türkiye'yi bölgede Fransa'ya rakip olarak görmesinin bir yansıması olarak çıkar çatışmasını Türkiye-AB ilişkilerini bir koz olarak kullanarak AB düzeyine taşıması, Türkiye'yi AB içinde nasıl konumlandırığını göstermesi açısından önemlidir. 2020 yılında Türkiye'nin Doğu Akdeniz'de izlediği politikaların Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'nin egemenlik haklarına aykırı olduğunu dile getirerek Türkiye'nin artık bölgede bir "ortak" olmadığını söyleyen Macron (Reuters, 2020), bir yaptırım olarak Türkiye ile AB arasındaki Gümrük Birliği'nin kaldırılmasını teklif edeceğini dile getirmiştir (Darmon, 2020).

Macron'un Türkiye ile ilgili söylemlerinde zaman zaman değerlere ilişkin atıflar yaptığı da görülmektedir. 2018 yılında yaptığı bir açıklamada Türkiye'nin Avrupa karşıtı ve Avrupa ilkelerine aykırı bir "İslami proje" yürüttüğünü belirterek Türkiye'nin AB üyeliği için müzakerelere devam edilemeyeceğini düşündüğünü dile getirmiştir (Cottin, 2019). 2019'da "The Economist" dergisine verdiği röportajda Türkiye'yi "otoriter rejim" ve "komşu millet" kavramları ile tanımlayan Macron, böylelikle Avrupa değerleri ve Avrupa coğrafyası söz konusu olduğunda Türkiye'nin Avrupa dışında kaldığını ifade etmiştir (Karpuzcu, 2020, s. 256). 2022 seçimleri öncesinde Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtığını tekrar vurgulayan Macron, karşıtığını Türkiye'nin mevcut değerlerinin ve siyasetinin Avrupa değerleri ile uyuşmadığı gerekçesine dayandırmıştır (Euronews, 2022).

Popülizm, Radikal Sağ ve Dış Politika

Popülizm, ülkelerin gelişmişlik düzeylerinden bağımsız olarak dünyanın birçok bölgesinde siyasetin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir. Soğuk Savaş sonrası neoliberal düzene meydan okuyan popülizmi yeni konjonktür olarak tanımlayan Mouffe (2018, s. 17), neoliberal hegemonik oluşumun hem sağ hem sol ideolojiler tarafından sorgulanır olduğuna işaret etmektedir. Avrupa da bu değişimin oldukça merkezinde yer almaktadır. Popülizmin Avrupa'daki yükselişi genel olarak Avrupa bütünleşmesinin derinleşmesine, ekonomik krize, neoliberal ekonomik politikaların ve küreselleşmenin kaybedenler yaratmasına bir tepki niteliğinde değerlendirilmektedir. Mudde'nin (2017, s. 2) dikkati çektiği üzere, Avrupa'da popülizmin yükselişinde akademik ilginin odağı 1990'lı yıllardan beri orantısız şekilde popülist radikal sağ partiler üzerinedir. Popülist radikal sağ partiler Batı Avrupa'da özellikle Avusturya, Hollanda, Almanya, Fransa ve İtalya'da elde ettikleri seçim başarıları ile görünürlüklerini artırmıştır. Yunanistan ve İspanya ise sol ve radikal solda yer alan popülist partilerin seçim başarıları ile öne çıkmaktadır. Bu durum, siyasi yelpazenin her iki ucunda yer alan popülist partilerin geleneksel merkez sağ ve merkez sol partilere alternatif oluşturmaları açısından önemlidir. Popülist partiler kendilerini yerleşik ana akım partilerin son yıllarda izledikleri politikalar ile seçmenlerde yarattıkları ortak hoşnutsuzluk hissini ortaya çıkardığı "temsil krizini" yönlendirebilecekleri bir alternatif olarak sunmaktadır (Mair, 2013). Popülistler, siyasi temsilcileri halkın taleplerini yerine getirmede başarısız olarak addetmekte ve halkın ana akım partilere olan hoşnutsuzluk ve güvensizliğinden faydalanarak ana akım partilerin hepsini "aynı" ve kendilerini tek alternatif ve "gerçek demokratlar" olarak addetmekte birleşmektedir (Balfour vd., 2016, s. 25).

Popülizm “siyasi bir strateji” (Weyland, 2001), “söylem” (Laclau, 2005), “siyasi hareket tarzı” (Moffitt ve Tormey, 2014) ve “ince çekirdekli bir ideoloji” (thin-centred ideology) (Mudde, 2004; Stanley, 2008) gibi çeşitli şekillerde kavramlaştırılmaktadır. Taggart (2000, s. 4) popülizmi eşitlik, özgürlük ve sosyal adalet gibi temel değerlerden yoksun “içi boş” bir kavram olarak tanımlamaktadır. Yine de bu boşluk, popülizmi çeşitli siyasi ideolojilerin kullanımına elverişli hâle getirmektedir. Literatürde yaygın bir şekilde kabul gören Mudde'nin (2007) popülizmi “ince çekirdekli bir ideoloji” olarak kavramlaştırdığı tanımında popülizm oldukça dar odaklıdır. Bu dar odaklılıkta, Mudde (2004, s. 543) popülizmi toplumu “saf halk” ve “yozlaşmış elit” şeklinde iki homojen ve birbirine zıt iki gruba ayrılmış olarak gören bir ideoloji olarak sunmaktadır. Siyasal iktidarın kaynağının “halkın genel iradesine” dayanması gerektiğini savunan bu ideoloji, elitlerin genel olarak halktan kopuk ve yolsuz olduğu Manici bir anlayışa dayanmaktadır (Aknur ve Saylan, 2020, s. 10). Böylelikle popülistler mevcut düzen karşıtlığı ve referandum çağrıları ile (Barr, 2009) elitizm karşıtlığı ve halkın tek temsilcilerinin kendileri olduğu söylemleri sebebiyle çoğulculuk karşıtlığında birleşmektedir (Deniş, 2021, s. 396).

Popülizm toplumdaki bölünmüşlüğü milliyetçilik, sosyalizm ya da liberalizm gibi ideolojilere eklenerek yeniden yaratmaktadır. Mudde (2017, s. 3), popülist radikal sağ partilerin kendilerini ne sağ ne de sol olarak tanımlamaktan imtina ettiklerine dikkat çekerek sağ-sol ayrımını reddettiklerini belirtmektedir. Ancak, siyasi sağı siyasi soldan ideolojik ayrımı eşitlik ve içerme/dışlama eksenlerinde ortaya çıkmaktadır (Katsambekis ve Kioupkiolis, 2019). Bu ideolojik farklılaşma ve bölünmüşlüğün bir yansıması olarak popülist radikal sağ -Mudde'nin (2007) tanımıyla “yerlililik” ve de Cleen'in (2017) tanımıyla “dışlayıcı etnik-kültürel milliyetçilik” temellerinde- “halk” tanımında etnik ve kültürel unsurlara dayalı dışlayıcı eğilimlere sahiptir. Dışlayıcı eğilimlerinin bir yansıması olarak popülist radikal sağ partilerin temel meselelerinden biri göç ve göçmenlerdir. Halkı homojen bir bütünlük içerisinde tasvir eden radikal sağ için göçmenler elitlerin göç politikası aracılığıyla çok kültürlülük yaratma projeleri kapsamında halkın homojenliğini bozan bir unsur olarak görülmektedir (Taggart, 2017, s. 250).

Popülizm literatürde geniş ölçüde ilgi görmeye birlikte, popülizm ile dış politika ilişkisi üzerine akademik çalışmalar oldukça sınırlıdır (Chryssogelos, 2017; Destradi, Cadier ve Plagemann, 2021; Verbeek ve Zaslove, 2017). Literatürdeki bu boşluk, popülist partilerin hem iç politika hem de önemli dış politika konularında daha çok seslerini duyurdukları düşünüldüğünde dikkat çekicidir (Balfour vd., 2016, s. 19). Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşmenin hızla ilerleyişinin etkisiyle iç ve dış politika arasındaki ayrımın gittikçe bulanıklaştığı bir siyasi bağlamda popülizm dış politika analizine uygun bir örnek oluşturmaktadır. Gittikçe daha fazla iç politika konusu uluslararası bir boyut kazandığı için Verbeek ve Zaslove (2017, s. 393), Kriesi vd.'nin (2012) “sınır çekme-bütünleşme çelişkisi” (demarcation-integration cleavage) olarak adlandırdıkları hususlarda popülistlerin tutum geliştirmeleri gerekliliğine dikkati çekmektedir. Bu bağlamda, küreselleşmenin kazananlar ve kaybedenler yaratması; kültürel liberalizm-göç, ekonomik liberalleşme-korumacılık ve Avrupa bütünleşmesini destekleme ya da karşı çıkma gibi yeni kültürel ve ekonomik sorunlara yönelik çıkar çatışmasına yol açmaktadır. Bu durumun da tüm siyasi partileri bir tutum takınmaya zorladığı dile getirilmektedir (Kriesi vd., 2012).

Küreselleşme ve Avrupalılışmanın etkisiyle dış politika konuları aynı zamanda daha çok iç politikanın konusu olmaya başlamış ve bu durum dış politikayı ideolojik çekişmeye daha açık hâle getirmiştir (Chryssogelos, 2017). İç politika ve dış politika konuları arasındaki bağıntının bir tezahürü, popülist radikal partilerin argümanlarını ülkelerinin uluslararası ve/veya ulusüstü kurumlara üyelikleri sebebiyle ulusal egemenliklerinin kaybı temelinde inşa etmeleridir. Popülistlerin dış politikaya yönelik siyasi görüşleri ideolojik yönelimlerine bağlı olarak kendi ülkeleri ve toplumlarına yönelik vizyonlarını yansıtmaktadır (Manow, Schäfer ve Zorn, 2008). Bu bağlamda, popülist radikal sağın öne sürdüğü en acil sorunların başında göç gelmektedir. Dış politika devletlerin toprakları üzerinde egemenlik ve kontrollerini sürdürmeleri olarak ele alındığında, göç politikaları en temel sebebiyle devletlerin nüfusları üzerinde düzenleme kontrolüne sahip olmaları hususunda dış politika alanına girmektedir (Zerbeek ve Zaslove, 2017, s. 398). Bu bağlamda, popülist radikal sağ için egemenlik kaybı sebebiyle ülkelerinin çözüm bulma kapasitelerinin sınırlandırıldığı göçmen akını ve buna bağlı ortaya çıktığı ileri sürülen işsizlik acil çözülmesi gereken konulardandır. Popülist radikal sağ AB'ye göç politikaları, ekonomik entegrasyon, egemenlik kaybı ve elitist bir proje olması temellerinde şüphe ile yaklaşırken, küreselleşmeyi ülke ekonomileri, egemenlikleri ve kültürleri üzerinde bozulmalara sebep olan ABD kökenli ekonomik, siyasi ve kültürel bir tehdit olarak görmektedir (Liang, 2007). Avrupa'daki popülist radikal sağ partilerin tehdit tanımlamaları ulusal kimlik, kültür ve egemenlik ekseninde yapılmakta olup savunma ile ilgili konulardaki genel tutumları ise ulusal savunma harcamalarını ve yetkinliklerinin artırılmasına yöneliktir (Henke ve Maher, 2021). Popülist partiler, uluslararası politikaya

temel yaklaşımlarında egemenliği merkezlerine almaları sebebiyle uluslararası kurumlara yönelik şüphecilikleri ve devletlerin iş işlerine karışılmaması prensibine bağlılıkları gibi çeşitli konularda benzer tutumlara sahiptir (Destradi vd., 2020, s. 674). Chyrssogelos (2017) ABD liderliğine karşı çıkış, küreselleşme karşıtlığı, küresel yönetişime duyulan şüphe ve Avrupa güvenliğinde Rusya yanlısı tutumların ideolojik yönelimlerinden bağımsız olarak popülistler arasındaki ortaklıklar olduğuna işaret etmektedir.

Popülizmin özünde “halk” ve “elitler” arasındaki ayrımın yer alması sebebiyle, Verbeek ve Zaslove’un (2017, s. 387) belirttiği üzere “saf halk”, “dış politika dâhil herhangi bir politika için hareket noktasıdır.” Bu bağlamda ulusal elitlerin ulusal düzeydeki dışman imajı uluslararası, ulusaşırı ya da ulusüstü elitlere aktarılmaktadır. Ulusal elitlerin bu elitlerle işbirliği içerisinde görülmesi ulusal egemenliğin kaybı ile ilişkilendirilmektedir. Ulusal egemenliğin ya da halkın egemenliğinin bu şekilde “halk” ile yabancı elitler arasında bir çatışma hâlinde tasvir edilmesi, ABD’nin liderliği ile Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası gibi neoliberal ekonomik düzenin kurumlarına karşı olma ve yumuşak/sert Avrupa şüpheciliklerinde kendini göstermektedir (De Cleen, 2017, s. 356). Bu hususta, Zürn (2004) popülist ve bölünmüşlüğünü küreselleşme ve küresel yönetişime bir tepki olması ile ilişkili olarak kavramsallaştırmaktadır. İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş sonrası düzenin kurumsal yapılanmaları olan “gömülü liberalizm” ve “yönetimsel çok taraflılık” ile dünyanın yalnızca küresel hâle gelmediğini, aynı zamanda devletlerin kontrolünden çıktığını belirten Zürn (2004) bu durumun bir meşruiyet krizine yol ağtığını ileri sürmektedir. Böylelikle, popülist siyasetin yeniden siyasallaştırılması ve ulusal düzeyde kontrolün yeniden ele geçirilmesi için bir çaba olarak görülmektedir. Bu hususta Chyrssogelos (2017) popülistin “halk” ve “güç” kavramları arasında bir siyasi çatışmayı içinde barındığını savunarak popülistin “bir dünya politikası olgusu” olarak kavramsallaştırılması gerekliliğini dile getirmektedir.

Fransa’da Popülist Radikal Sağ ve Dış Politika: Ulusal Cephe/Ulusal Birlik Partisi’nin Türkiye’nin Avrupa Birliği Üyeliliğine Bakışı

Ulusal Cephe, 1972 yılında Jean-Marie Le Pen tarafından kurulmuş ve 2011 yılında kızı Marine Le Pen’in parti liderliğine geçmesi ile başlayan partinin ırkçı ve yabancı dışmanlığı odaklı köklerinde değişime gitmeyi amaçlayan sürecin etkisiyle 2018 yılında Ulusal Birlik adını almıştır. Parti, Fransız siyasetinin önemli aktörlerinden biridir. İsmindeki değişime rağmen birçok konuya yönelik tutumunda sürekliliğin devam ettiği partide Marine Le Pen, babası Jean-Marie Le Pen döneminin anti-Semitizm, yabancı dışmanlığı ve ırkçı söylemlerinden anti-Semitizm söylemini bırakmış, ırkçı söylemlerin yoğunluğunu popülistle değiştirmiş ve partinin ana teması olan göç konusunu yeni bir çerçeveye oturtmuştur. Bu değişim, 2012 yılından itibaren partinin üye sayısı, oy oranı ve halk nezdindeki imajına olumlu yansımıştır (Stockemer ve Barisione, 2017, ss. 1-2).

Mudde (2007, ss. 22-23) popülist radikal sağ partilerin üç ayırt edici özelliğini şu şekilde sıralamaktadır: popülistizm, yerlilik ve otoriterlik. Öncelikle, popülistin özünde yer alan mevcut düzen karşıtlığı çerçevesinde toplumu “halk” ile “elitler” arasında bölen yaklaşımına partinin söylemlerinde sıklıkla rastlanmaktadır. Marine Le Pen kendisini “saf” halkın temsilcisi olarak addederken, güçlü elitizm karşıtlığı siyasi elitleri yolsuz olarak tanımlamasında görülmektedir (Stockemer ve Barisione, 2017, s. 5). Marine Le Pen, hem sağ hem sol ana akım partilere karşı partisini üçüncü bir alternatif olarak sunarak sistemdeki diğer partilerle işbirliğini reddetmektedir (Ivaldi, 2019, s. 35). 2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçmenlere 144 vaatte bulunan Marine Le Pen (2017a) “halk adına” sloganıyla kampanyasını yürütmüş ve birçok konuyu “demokratik yakınlık” projesi ile referanduma götürme sözü vermiştir. Böylelikle, mevcut sistemde köklü değişiklikler yapma vaadi ile radikal popülistizm çerçevesinde temsili demokrasinin de bir eleştirisini sunmuştur.

Ulusal Birlik’in yerlilik ve otoriterlik anlayışını en iyi yansıtan başlıca konu göç ve göçmenlerdir. Partinin “halk” tanıımı özellikle Müslümanlar olmak üzere göçmenleri dışlayıcı bir zemine oturmaktadır. Bu dışlayıcılık ile yerlilik iç içe geçmekte ve “Fransız” olarak tanımlanan dar odaklı halka başta istihdam olmak üzere öncelik verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Ulusal Birlik, seçim kampanyalarını göç tehdidi, göçmenlere yönelik mevcut hakların geri alınması, göçün önce sınırlandırılıp sonra tamamen sıfırlanması, Schengen Bölgesi’nden çıkılması, küreselleşme ve çok kültürlülük ile mücadele edilmesine yönelik otoriter ve çoğulculuk karşıtı bir anlayışla yürütmektedir (Le Pen, 2017a; 2022). Marine Le Pen 2017 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyası sırasında küreselleşmenin göç akınlarına yol açarak Fransızların elinden kendi ülkesini aldığını ve böylelikle devletin “ideolojik dışmanı” olan İslami köktendinciliğin Fransa’da yerleştiğini savunmuştur (Farand, 2017). 2017 seçim manifestosunun “toplum” kısmında “İslamizm ile

savaşma” sözü vererek İslam’ın kadınların temel özgürlüklerini elinden aldığını belirtmiştir (Le Pen, 2017a). 2022 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında göç konusunu referanduma götürme vaadinde bulunan Marine Le Pen, Fransa’nın göç politikasını ancak Fransız halkının belirleyebileceğini söyleyerek (Le Pen, 2022) AB’nin de göç konusundaki politikalarına ve yetki alanına karşı duruşunu da popülizmin egemenlik vurgusu temelinde dile getirmiştir.

Ulusal Birlik’in egemenlik söyleminin bir diğer odağında küreselleşme karşıtlığı yer almaktadır. Marine Le Pen (2017a), mevcut düzenin tüm partilerini ve rakiplerini “küreselci” olarak tanımlarken kendisini ise “vatansever” olarak tanımlamaktadır. Küreselleşme iç politikaya yönelik söylemlerde çok kültürlülüğe yol açması ile Fransız kimliğine bir tehdit olarak görülmektedir. Ayrıca, Fransa’nın yaşadığı ekonomik zorlukların bir sebebi göçmenler olarak görülürken, bir diğer sebebi küreselleşme olarak görülmektedir (Le Pen, 2017a; 2022). Parti, Fransa’nın uluslararası örgütlere bağımlılığına karşı çıkararak refah odaklı ve korumacı politikalara odaklanmaktadır (Stockemer ve Barisione, 2017, ss. 104-105). 2022 cumhurbaşkanlığı seçim programında ekonomi politikasının yerellik ve vatanseverlik ilkelerine göre yeniden düzenleneceği, küreselleşmenin tehlikelerine karşı “Fransız” olana öncelik verilmesiyle yerelliğin tercih edilmesi gerekliliğinin egemenlik temellerinde çok daha acil bir ihtiyaç hâline geldiği belirtilmiştir (Le Pen, 2022).

Marine Le Pen liderliğinde Ulusal Cephe/Ulusal Birlik’in popülizminin dış politikaya yönelik genel yansımalarına bakıldığında, AB’nin içinden geçtiği ekonomik krizin, göç krizi ve terörizm gibi sorunların partinin gündemine yansarak Avrupa şüpheciliği söylemlerinin egemenlik kaybı ve egemenliğin yeniden tesisi çerçevesinde ön plana çıktığı görülmektedir. Bu söylemlerin odaklarından biri, AB’nin ulusüstü yapısına yöneliktir. 2017 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde “Fransa’ya egemenliğin geri kazandırılması” için “halkın” çıkarlarına, ulusal egemenliğe ve Fransa’nın bağımsızlığına hizmet edecek bağımsız bir “Uluslar Avrupası” fikrinden söz edilmiştir (Le Pen, 2017a). Fransa’nın yaşadığı ekonomik zorlukların bir diğer sorumlusu olarak AB’nin yarattığı para politikasında egemenlik kaybının sona ermesi için koordineli bir şekilde ulusal para birimine dönüşmesini savunan Marine Le Pen, AB üyeliğinden ayrılmayı simgeleyen ve referanduma sunacağını söylediği “Frexit” fikrini dile getirmiştir (Le Pen, 2016a, ss. 3-4). Marine Le Pen’in Frexit söylemi yerini ilk önce Fransa’nın Birlik içerisinde daha fazla egemenliğe sahip olabileceği bir reform arayışına bırakmıştır (Eleftheriou-Smith, 2017). Yine de Avrupa’da aşırı sağın yükselişinin AB’yi bir “uluslar ittifakı” olarak yeniden şekillendirme fırsatı olarak görülmesi (Euronews, 2020) ile Avrupa şüpheciliğinin gittikçe daha yumuşak bir hâl aldığı görüldü de, Ulusal Birlik’in mevcut hâliyle AB yapılanmasına karşı tutumu devam etmektedir. 2022 cumhurbaşkanlığı seçim manifestosunda Marine Le Pen’in, AB’nin yerini alacak özgür ve egemen bir “Avrupa Milletler İttifakı’nın” kurularak AB’yi federalist bir süper devlet yapma planlarına son verme hedefi (Le Pen, 2022) bu tutumun bir göstergesidir.

Partinin ABD’ye yönelik tutumu, ABD’nin hegemon rolüne karşı Fransa’nın “kültürel olarak birbirinden çok farklı ülkelerin” oluşturduğu çok kutuplu dünyada sahip olması gereken bağımsız, egemen ve güçlü konum tasviri ile ilişkilidir (Le Pen, 2017b). Bu bağlamda, Rusya ile yakın ilişkiler geliştirilmek istenmesi, hem Fransa’nın ABD hegemonyasını küresel düzeyde dengeleme niyeti ile hem de neoliberal Batı ve transatlantiğe karşı Rusya’nın da parçası olduğu Avrupa medeniyetinde Fransa’nın lider rolünü üstlenmesi isteği ile ilişkilidir (Greene, 2023, s. 10). Marine Le Pen (2016a, s. 6), Fransa’nın Rusya ve ABD’ye eşit mesafede durarak, hiçbir süper güce itaatkâr ya da düşman olmaksızın bağlantısız ülkelerin lideri konumunda olması gerektiğini dile getirmektedir. Bu bağlamda, ülkenin stratejik otonomisi, saygınlığı ve konumu için ABD hegemonyasının bir aracı olarak gördüğü NATO’nun askeri kanadından Fransa’nın çekilmesini önermektedir (Le Pen, 2017a; 2022).

Göç akınlarını ve terörizmi Fransa’nın en büyük güvenlik tehdidi olarak gören Marine Le Pen (Henke ve Maher, 2021, s. 400), askeri müdahaleleri bu kapsamda değerlendirmektedir. Örneğin, ABD’nin Irak savaşını, Libya müdahalesini ve Suriye’de izlediği politikaları İslami köktencilik’in yükselişine ve AB’ye, oradan da doğrudan ya da dolaylı olarak Fransa’ya göç akınlarına yol açmış olması sebebiyle Fransa’nın çıkarlarına aykırı bulmaktadır (Le Pen, 2016a, s. 3). Müdahaleler, terörizmle savaş ve göçü engelleme amaçlarına hizmet ederse desteklenmektedir. Bu bağlamda, Marine Le Pen, cihatçı terörizme karşı Fransa’nın özellikle tarihi sorumlulukları olan Afrika ülkelerinden bir yardım talep edilmesi durumunda hazır olması gerektiğini savunmaktadır (Ostermann ve Stahl, 2022, s. 14). Afrika ülkelerine yapılan dış yardımlar da bu kapsamda değerlendirilmektedir. Bu yardımlar, ancak oradaki nüfuslara kendi ülkelerinden göç etmelerini engelleyecek güvenlik ve refah sağlamaları ve böylelikle cihat yanlısı ideolojilere yönelmelerini engellemeleri durumunda desteklenmektedir (Ostermann ve Stahl, 2022, s. 9). Partinin, Twitter hesabı üzerinden yaptığı açıklamada Soğuk Savaş’ın sona ermesi ile NATO’nun meşruiyetinin sona erdiğini savunarak “Rusya’yi, önceliği İslamcı terörizme karşı mücadele olan bir örgütle” (Rassemblement National,

2018a) ilişkilendirmeyi önermesi, partinin güvenlik tehdidi tanımında hem terör ve İslam'ın bağdaştırılmasını, hem de Rusya'nın bir tehdit olarak yer almadığını göstermesi açısından önemlidir.

Partinin göçü güvenlikleştirmesi, yalnızca göçmenlerin belirli bir etnik kökenden olmasına değil, aynı zamanda sayılarının gittikçe artıyor olmasına da dayandırılmaktadır. Göçü ulusal kimliğe bir tehdit olarak niteleyen Marine Le Pen, kitlesel göçün artık asimilasyonu mümkün kılmadığı için Fransız kültürüne, değerlerine ve geleneklerine yıkıcı etkisinden söz etmektedir (Kaya ve Tecmen, 2019, s. 54). Marine Le Pen, mülteci krizi için "istila" benzetmesi yapmış ve göç akınının Fransız ulusal kimliğini istikrarsızlaştıracağını ileri sürmüştür. 2015 yılı Paris saldırıları sonrası İslam, terörizm ve mülteci krizini bağdaştırarak sınırların hemen kapatılması çağrısında bulunmuştur (Ivaldi, 2018, ss. 285-286). Almanya'nın hem para politikalarında hem de göç politikalarında kendi çıkarlarını ve politikalarını AB'ye ve üye ülkelere dayattığını ifade eden Marine Le Pen (2016a), Fransa'nın Almanya'nın sığınmacı politikasını veto etmesini ve Fransa hükümetinin terörist eylemlerinde bulunduğu şüphe duyduğu tüm yabancı suçluları sınır dışı etmesini savunmuştur (Ivaldi, 2018, s. 286).

Marine Le Pen, popülist radikal sağ ideolojisi çerçevesinde Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkmaktadır. Bir dış politika konusu olan Türkiye'nin AB üyeliği, partinin iç politikada güç mücadelesinde bir dış politika konusu olmanın ötesine geçmektedir. Ulusal Cephe/Ulusal Birlik, Türkiye'yi Avrupa'nın ve AB'nin dışında tutarak hem Fransa kimliğinin ve "halkın" sınırlarını çizmekte, hem de Avrupa'nın ve AB'nin çoğulculuğa dayalı kimlik tahayyüllerine meydan okumaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlık, parti politikalarında süreklilik arz eden bir gündem maddesidir. Nitekim Jean-Marie Le Pen, Türkiye'nin AB üyeliğine oldukça erken bir dönemde karşı çıkmaya başlamıştır. Fas'ın AET'ye üyelik başvurusunun değerlendirildiği 1986 yılında yaptığı bir konuşmada ne Fas'ın ne de Türkiye'nin coğrafi, tarihsel ve kültürel olarak Avrupalı olduğunu ve bu sebeple AET'ye katılmayacaklarını savunmuş, alternatif olarak Avrupa-Akdeniz ilişkileri çerçevesinde işbirliği önermiştir. Jean-Marie Le Pen, ayrıca AB'yi ABD'nin "sahte bir ayağı" olarak nitelendirmiş ve Türkiye'nin AB'ye alınmasının ABD tarafından "Avrupalı uydularına" empoze edildiğini dile getirerek Türkiye'nin üyeliğinin kabul edilebilir olmadığını ifade etmiştir (République Française, 2004).

Türkiye'nin AB üyeliğinin partinin yoğun bir şekilde gündemine girmesi ise AB'nin Türkiye ile tam üyelik müzakerelerine başlama tarihi ve Avrupa Anayasası tartışmalarının odağında, 2004 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde Jean-Marie Le Pen tarafından Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkışı ile dar odaklı bir seçim kampanyası yürütülmesi ile olmuştur. Jean-Marie Le Pen, Türkiye'nin Avrupalı olmadığını ileri sürmüştür. Bu argümanını, Türkiye'nin topraklarının büyük çoğunluğunun Anadolu'da olması ile nüfusunun büyük çoğunluğunun Müslüman olması sebebiyle Avrupa uluslarının ortak Hristiyanlık köklerinden mahrum olmasına dayandırmıştır (Tekin, 2010, s. 112). Jean-Marie Le Pen ayrıca Türkiye'nin AB üyesi olması durumunda "200 milyon Orta Asyalı Türk'ün" Türkiye üzerinden kolaylıkla pasaport alarak Fransa'ya kitlesel bir göç yaratacağını iddia ederek hayali bir korku yaratmıştır (Tekin, 2010, s. 145). Jean-Marie Le Pen, 2004 yılında Avrupa Parlamentosu'nda yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin AB üyesi olmasının Fransa'nın hızlı bir şekilde "İslamlaşmasını" getireceğini ve Avrupa'nın yavaş yavaş kültürünü, köklerini, dinini ve tarihini kaybedeceğini iddia etmiştir (République Française, 2004).

Parti başkanlığına geçtikten sonra, 2012 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında dış politikaya ilişkin bir "Uluslar Avrupası" ve "egemen devletlerin oluşturduğu bir Avrupa Birliği'nin" kurulmasını öneren Marine Le Pen, bu oluşuma Rusya ve İsviçre'nin katılımlarını önerirken Türkiye'nin bu proje ile bir ilişkisi olmayacağını özellikle belirtmiştir (République Française, 2012). Marine Le Pen, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesine karşıyım" (Le Pen, 2013a) ve "Türkiye bir Avrupa ülkesi değil" (Le Pen, 2013b) paylaşımları ile Türkiye'nin AB üyeliğine karşı tavrını net bir şekilde dile getirmiştir. Fransa "halkının" Türkiye'nin AB'ye katılımına karşı olduğunu defalarca yineleyen Marine Le Pen, "Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesine yönelik tüm müzakereleri askıya alın" (Le Pen, 2015a) çağrısında bulunmuştur. Parti Türkiye'nin "ne kültürüyle ne tarihiyle ne coğrafyasıyla" Avrupalı (Rassemblement National, 2017) olduğu konusunun "Haritayı her yöne çevirebilirsiniz: Türkiye her zaman Avrupa'nın dışında kalacak" (Rassemblement National, 2018b) beyanıyla kendisi için tartışmasız olduğunu göstermiştir.

Marine Le Pen 2017 cumhurbaşkanlığı seçim kampanyasında diğer cumhurbaşkanı adaylarının da seçim kampanyalarında Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlığa yer vermelerine istinaden, partisinin en başından beri Türkiye'nin üyeliğine karşı çıktığını ve diğer adayların aksine bu konuda hiçbir zaman tutumunu değiştirmediklerini vurgulayarak kendisini diğer adaylardan ayırtmaya çalışmıştır (News, 2017). Popülizmin "halk" ve "elitler" arasındaki ayrımını Marine Le Pen'in Türkiye'nin AB üyeliği konusundaki görüşlerinde görmek mümkündür. Marine Le Pen, toplumdaki bu bölünmüşlüğü AB düzeyine yansıtarak Türkiye ile

müzakerelere başlanmasının “hata” olduğunu dile getirirken gerekçesini müzakerelerin “AB haklarının” iradesi dışında başlatılmasına dayandırmıştır (NTV, 2017). Marine Le Pen, genişleme sürecinde AB bütçesinden Türkiye’ye “aşırı para” aktarıldığını savunarak cumhurbaşkanı olması durumunda Türkiye ile müzakereleri sona erdirmeye vaadinde bulunmuştur (T24, 2017).

Marine Le Pen partiyi başta babası Jean-Marie Le Pen olmak üzere ırkçı unsurlardan ayırıştırırken partisini ana akım siyasete taşıma amacı gütmüştür. Bu sebeple, ırk ve etnisite temellerinde ayrımcı söylemleri doğrudan kullanmaktan kaçınmaya çalışmış ve söylemlerini Fransa’da cumhuriyetin en önemli değerlerinden biri olarak görülen laiklik üzerine inşa etmeye başlamıştır. İslam karşıtlığını cumhuriyetçi bir zeminin arkasına gizleyerek İslam ile laiklik prensibi arasında bir çatışma olduğunu ileri sürmüştür (Kaya, Rovert ve Tecmen, 2020). Marine Le Pen Fransa’nın Hristiyan köklerine vurgu yaparak laikliği yalnızca bir Batı değeri olarak sunmaktadır. Örneğin, Ayasofya’nın camiye çevrilmesi kararı “Avrupa’nın İslamlaşmasını isteyen Erdoğan’ın bir başka provokasyonu” olarak eleştirilmiştir (Rassemblement National, 2020). Ayrıca, laiklik Müslümanları ötekileştirici bir unsur olarak kullanılmakta ve İslam’a karşı ayrımcılık yapılmaktadır. İslam, terör ve göçmen bağlantıları “saldırı” ve “istila” gibi kavramlarla eşleştirilerek güvenleştirme çerçevesinde sunulmaktadır (Kaya ve Tecmen, 2019, s. 54). Toplumun İslamlaşmasına karşı laikliğin “korunması” sözü verilmektedir (Le Pen, 2017a). Marine Le Pen’in “Fransa’yı, değerlerini tehdit eden ideolojilerden koruma” şeklinde meşrulaştırmaya çalıştığı güvenleştirici söylemleri, Türkiye’ye finansman sağlaması yönünde AB’yi eleştirmesini de beraberinde getirmektedir. Nitekim, göçmenlerin “Türkiye tarafından dalgalar hâlinde Avrupa’ya gitmeye teşvik” edildiği (Le Pen, 2015b) ve Avrupa’nın “göç istilası” ile karşı karşıya kalmasını Türkiye’nin istediği söylenerek (Le Pen, 2020) Türkiye hedef gösterilmektedir. Marine Le Pen’e göre Fransa ve diğer AB ülkelerine yönelik göçmen akımından hem AB hem de Türkiye sorumludur (Rizakis, 2023, s. 58). Ayrıca, Marine Le Pen Türkiye’yi İslami köktendincilik konusunda “muğlak” bir tavra sahip olmakla suçlamaktadır (Le Pen, 2015c).

AB’nin düzensiz göçün yönetimini Türkiye topraklarına dışsallaştırmasıyla bu yönetimin maliyetlerine yönelik kendi payına düşen kısım olarak belirlenen 3 milyar Avroluk fona ek ikinci bir 3 milyarlık fon paketini devreye soktuğu Türkiye ve AB arasındaki Göçmen Mutabakatı sebebiyle Türkiye konusu Marine Le Pen’in gündeminde epey yer almıştır. Mutabakatı “tam bir felaket” (Le Pen, 2016b) olarak değerlendiren Marine Le Pen “bu kötü anlaşmayı Avrupa halklarına empoze ediyorsunuz” (Le Pen, 2016c) paylaşımı ile hem AB’ye hem Türkiye’ye yönelik eleştirileri popülist unsurlara dayandırmıştır. “AB ile sınırlarımızın açılması bizi o kadar zayıflattı ki Türkiye’nin şantajına boyun eğdik” (Russian Today, 2016) sözleri ile AB’nin yarattığı egemenlik kaybı vurgusunu yinelemiştir. Ayrıca, Marine Le Pen, Merkel’in Türkiye ile böyle bir mutabakatı müzakere etmek için yetkisinin olmadığını yine popülist bir söylemle “halkların arkasından” (Le Pen, 2017c) “Avrupa’daki halkların çoğunluğunun iradesine” aykırı davrandığı yönünde dile getirmiştir. Yine, Merkel’in mutabakat kapsamında 6 milyarlık fon, Türkiye lehine vize kolaylığı ve muafiyeti ile Fransa’nın kuvvetle karşı olduğu üyelik konusunu görüşmüş olmasını “halka ihanet” olarak adlandırmıştır. Le Pen, Türkiye ile AB arasında göç konusundaki işbirliği ve yakınlaşmaya rağmen Türkiye’nin AB üyeliliğine karşı olduğunu yineleyerek, Türkiye’nin “ne tarihsel, kültürel olarak ne de coğrafi olarak” Avrupalı olduğunu böylelikle AB’nin bir parçası olmakla “iş olmadığını” savunmuştur (Russian Today, 2016). Marine Le Pen, “Fransızlar Türkiye’yi Avrupa Birliği’nde istemiyor ama süreç devam ediyor” (Le Pen, 2016d) paylaşımı ile yine halka atıfta bulunmuştur. “Türkiye geçen Kasım ayında göçmen akışını durdurmak için 3 milyar avro elde etti, verilen söz elbette yerine getirilmedi” (Le Pen, 2016e) paylaşımında bulunurken Mutabakat sonrasında Avrupa’ya düzensiz göçmen girişindeki düşüşte Türkiye’nin rolünü de görmezden gelmiştir. Marine Le Pen, düzensiz göçün yönetimi konusunda AB üyesi olmayan Türkiye’nin üçüncü bir ülke olarak AB göç politikasına dâhil edilmesini hem Fransa’nın AB lehine egemenlik kaybı olarak eleştirmiş, hem de AB’yi göç politikasını nasıl yöneteceğini bilmeyen bir “beceriksiz” olarak nitelendirmiştir (Baider, 2017, ss. 99-100).

Marine Le Pen, 2018 yılında Türkiye’deki rejimin özgürlükleri ihlal ettiği, Kıbrıs’ın işgali ve Türkiye’nin coğrafi konumu sebebiyle AB’ye Türkiye ile katılım sürecinin kesin olarak durdurulması çağrısında bulunmuştur (Le Pen, 2018a). “Türkiye’ye çok fazla para akıtıldığını” (Le Pen, 2018b) ileri süren Marine Le Pen, “Uluslar ve Halklar Avrupası için” sloganı ile yürüttüğü 2019 Avrupa Parlamentosu seçim kampanyasında Türkiye’ye en çok yeri seçim programının AB bütçesi ile ilgili kısmında vermiştir. Türkiye’nin adaylığına son verilmesi ile genişleme politikası kapsamında katılım öncesi yardımın sona ereceği ve böylece AB bütçesinde tasarruf yapılabileceği önerilmiştir. Ayrıca “göçmenlere yönelik şantajı nedeniyle Türkiye’ye yapılan yardımın kaldırılmasıyla (1,5 milyar avro)” ile yine “kurtarılacak” milyarlarca Avro’ya referans verilmiştir (Rassemblement National, 2019a, s. 5). Türkiye’nin AB üyeliliğini “Avrupa: coğrafi gerçekler ve komşular” bölümünde ele alan parti, Avrupa’nın sınırlarını çizmeden işbirliği yapılamayacağını ve

genişlemelerin AB'yi zayıflattığını öne sürerek “Avrokratların Türkiye'yi AB'ye entegre etme” çabalarına bir son verilmesi gerektiğini önermiştir. Bu hususta, Türkiye “komşu” olarak değerlendirilerek “AB içinde Türkiye'ye hayır” denmekte ancak imtiyazlı ortaklık geliştirmenin gerekliliğinden bahsedilmektedir (Rassemblement National, 2019a, s. 9). Ayrıca, 2019 Avrupa Parlamentosu seçim kampanyası sırasında parti hesabından diğerk partilerin adaylarının geçmişte Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen söylemleri paylaşarak, Türkiye'nin AB üyeliğine verilen destek “kimliğimizin inkarı” ve “ülkeminin göç bataklığına sürüklenmesi” (Rassemblement National, 2019b) ile “vatansever liderlere hakaret” (Rassemblement National, 2018c) olarak değerlendirilmiştir.

AB'yi “teknokratik bir canavar” olarak nitelendiren Ulusal Birlik partisi, AB'nin mevcut hâliyle çalışmadığı ve her genişlemenin AB'yi zayıflattığı görüşündedir (Rassemblement National, 2022). Türkiye özelinde genişlemenin ise bir “medeniyet ve kültür hatası” olacağı savunulmaktadır (Le Pen, 2021a). Parti her ne kadar aşırı sağ köklerinden kurtularak ana akım siyasetin merkezine yerleşmeye çalışsa da Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlığını dini referanslarla dile getirerek Fransa ve Avrupa kimliğine ilişkin dışlayıcı tanımlamasını sürdürmektedir. Türkiye'nin AB üyeliğini destekleyen Chirac, bu karardan dolayı “Avrupa'nın Hristiyan kökenlerini tanımayı” reddetmekle eleştirilmektedir (Le Pen, 2021b). Böylelikle, Marine Le Pen liderliğinde Ulusal Cephe/Ulusal Birlik partisi Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik tutumunu hem popülizmin egemenlik vurgusu temelinde AB'ye yönelik şüpheliği ve eleştirileri ile desteklemekte, hem de radikal sağın ideolojisi temelinde kültürel ve dinsel unsurlarla Türkiye'yi dışlamakta ve ötekileştirmektedir.

Sonuç

Türkiye, izlediği Batı yönlü kimlik ve dış politikası doğrultusunda bütünleşmenin ilk yıllarından beri Avrupalı bir devlet olarak tanınma arzusunun bir yansıması olarak Avrupa bütünleşmesinin kurumsal yapısı içinde kendini konumlandırmak istemiştir. Fransa, Türkiye'nin AB üyeliği seyrinde oldukça önemli bir role sahiptir. Nitekim Türkiye'nin AET'ye ortak üyelik başvurusunu destekleyen tek ülke Fransa olmuştur. AB'ye tam üyelik başvurusu sonrasında adaylık statüsünü alması uzun yıllar süren Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki bu ilerlemede dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Chirac'ın rolü kayda değer önemdedir. Türkiye-AB ilişkilerinin seyrindeki bu ilerleme kadar, Sarkozy'nin cumhurbaşkanlığı döneminde müzakere başlıklarını bloke etmesi sonucu üyelik sürecinin siyasi sebeplerle tıkanmasının gösterdiği üzere Fransa, Türkiye-AB ilişkilerinin ilerleyememesinde de hayati bir role sahiptir. Fransa'nın Türkiye'nin AB üyeliğine yönelik tutumunu, AB içinde Fransa'nın liderlik rolüne ilişkin vizyonundan bağımsız düşünmek mümkün değildir. Macron döneminde Türkiye-Fransa ikili ilişkilerinde ortaya çıkan rekabet ve çıkar çatışması, Fransa'nın Türkiye'nin AB ile bütünleşmede geldiği yerin Fransa için geri döndürülemez olmadığını göstermesi açısından önemlidir. Türkiye'ye tam üyelik yerine imtiyazlı ortaklık verilmesi Fransa'da neredeyse bir uzlaş hâline gelmişken, Türkiye-AB ilişkilerinin geldiği noktada önemli bir başarı olan Gümrük Birliği'nin Fransa tarafından yeri ve zamanı geldiğinde bir koz olarak kullanılabiliyor olması alternatif önerisinde hem imtiyazı hem ortaklığı sorgulatmaktadır.

Fransa, Türkiye'nin Avrupalı kimliğinin en yoğun tartışıldığı ve bu tartışmanın güncelliğini yitirmediği AB ülkelerinden biridir. Bu durum, Fransa'nın kendisine ve Avrupa'ya atfettiği kimlikle doğrudan ilişkilidir. Nitekim Türkiye'nin AB üyeliği AB'nin hem coğrafi sınırlarının nerede bittiğine yönelik tartışmaların, hem de bir Hristiyan Birliği olup olmadığına yönelik tartışmaların merkezinde yer almaktadır. Bu tartışmaları yüksek sesle dile getiren siyasi ideolojilerden biri Fransa'da da Avrupa'nın genelinde olduğu gibi yükselişte olan popülist radikal sağ ideolojidir. Fransa siyasetinin köklü aktörlerinden biri olan Ulusal Cephe partisi, Marine Le Pen'in başa geçmesinden sonra aşırı sağ bir partiden ana akım bir partiye dönüşmek için bir değişim sürecine girmiştir. Bu değişim, popülizm çerçevesine yerleştirilerek Fransa'nın ve AB'nin geçmekte olduğu krizlerin gündem yapılmasıyla seçmenin ana akım partilerin mevcut yönetimlerine duydukları hoşnutsuzluğa karşı bir alternatif olarak sunulmuştur. Nitekim popülist söylemler seçmeni çekebilmiş ve partinin son yıllardaki hem ulusal hem Avrupa düzeyindeki seçim performansına yansiyarak Fransa'da iktidarın en güçlü rakibi konumuna yükselmesini beraberinde getirmiştir. Bu hususta, Fransa'da Ulusal Birlik partisinin gelecek seçimlerdeki başarısı Türkiye'nin AB üyeliğinin seyrini de daha fazla etkileme potansiyeline sahiptir.

Marine Le Pen ve partisi Ulusal Cephe/Ulusal Birlik Türkiye'nin AB üyeliğine kesin bir dille karşı çıkmaktadır. Partinin geçirdiği dönüşüm düşünüldüğünde, Türkiye'nin Avrupalı kimliğinin reddi parti politikaları açısından süreklilik arz etmektedir. Her ne kadar partinin ırkçı unsurlarından arınma çabası bir

dönüşüme işaret etse de partinin radikal sağ ideolojisi çerçevesinde İslam dininin, Müslümanların ve göçmenlerin ötekileştirilmesiyle dışlayıcılığı sürdürülmektedir. Bu hususta, Türkiye yalnızca coğrafi, kültürel ve tarihsel referanslarla Avrupa ve Avrupalı tanımının dışında bırakılmamaktadır. Fransa'nın laik bir ülke olarak kendini konumlandırmasına bir değer olarak sahip çıkılmakta ve bu değer yalnızca Batı'ya ait olarak sunularak Batı dışında kalan çoğunluğu Müslüman bir ülke olan Türkiye ile bağdaştırılamaz görülmektedir. Türkiye'nin AB üyeliğine karşıtlık aynı zamanda Fransa'nın geçirmekte olduğu ekonomik zorluklar çerçevesinde ele alınarak Türkiye'nin adaylık kapsamında aldığı katılım öncesi yardımlar popülist bir dille AB bütçesine ve dolayısıyla seçmenin vergilerine bir yük olarak lanse edilmektedir.

Fransa'da popülist radikal sağın en önemli gündemlerinden biri olan göç konusu Türkiye'nin AB üyeliği hususunda hem iç politikaya yönelik kimlik ve halk tanımlamasındaki dışlayıcılığında, hem de dış politikaya yönelik egemenliğin yeniden tesisi ve Avrupa şüphecilliğinde birleşmektedir. Ulusal sınırların göçe karşı korunması savından hareket eden Ulusal Birlik partisi ve Marine Le Pen'in söylemlerinin gösterdiği üzere, Türkiye ile AB arasında önemli bir işbirliği alanı hâline gelen göçün yönetimi hem AB'nin yetki alanının sınırları, hem de bu işbirliği için ayrılan fonların "İslami köktendincilik" ile ilgili tutumu belirsiz olarak görülen "Müslüman" bir ülkeye verilmesi ile eleştirilere konu olmaktadır. Göçü ve göçmenleri Fransa'ya, ulusuna ve kimliğine yönelik bir tehdit olarak gören ve güvenleştirmeyi "akın" ve "istila" gibi kavramlarla inşa eden Marine Le Pen ve partisi, Fransa kimliğine yönelik tanımladığı tehditleri doğrudan ve dolaylı olarak Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkışının gerekçeleri için de kullanmaktadır. Böylelikle, Fransa'da yükselen popülist radikal sağ örneğinde Türkiye'nin AB üyeliği tartışması bir dış politika konusunun popülizmin eklemeli olduğu ideolojik yönelime bağlı olarak Ulusal Cephe/Ulusal Birlik'in kendi ülkesi ve toplumuna yönelik vizyonunu yansıtmaktadır. Fransa'da popülist radikal sağın iktidara gelip gelemeyeceğinden bağımsız olarak hem kamuoyunu hem de aynı seçmenin oyu için rekabet eden ve Fransa ve Avrupa vizyonlarında gittikçe popülist söylemlere kayan ana akım partileri Türkiye'nin AB üyeliğinin sonlandırılması yönünde etkileyeceğini öngörmek mümkündür.

Etik Beyan

"Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Geleceğini Yeniden Düşünmek: Fransa'da Yükselen Popülist Radikal Sağ ve Türkiye'nin Avrupa Birliği Üyeliliğine Bakışı" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Akdemir, E. (2009). 11 Eylül 2001, 11 Mart 2004 ve 7 Temmuz 2005 terörist saldırılarının ardından İslam'ın Avrupa'da algılanışı. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 8(1), 1-26. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/847777>
- Akgül Durakçay, F. (2021). Fransa'da popülist radikal sağ: Ulusal Birlik-Ulusal Cephe partisi. İçinde M. Aknur ve İ. Saylan (Edt.), *Batı Avrupa'da popülist radikal sağ partiler* (ss. 239-287). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aknur, M. ve Saylan, İ. (Edt.) (2021). *Batı Avrupa'da popülist radikal sağ partiler*. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Aydın Düzgüt, S. (2009). Constructing Europe through Turkey: french perceptions on Turkey's accession to the European union. *Politique Européenne*, 3(29), 47-82. doi: 10.3917/poeu.029.0047
- Baider, F.H. (2017). D'AILLEURS, point d'orgue dans la stratégie discursive de Marine Le Pen. *La Linguistique*, 53(1), 87-106. doi: 10.3917/ling.531.0087
- Balfour, R., Emmanouilidis, J.A., Grabbe, H., Lochocki, T., Mudde, C., Schmidt, J., Fieschi, C., Hill, C., Mendras, M., Niemi, M.L. ve Stratulat, C. (2016). *Europe's troublemakers: The populist challenge to foreign policy*. Brüksel: European Policy Centre.
- Balkır, C. ve Soyaltın, D. (2018). *Avrupalılaşıma: Tarih, kavram, kuram ve Türkiye uygulaması*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Barr, R.R. (2009). Populists, outsiders and anti-establishment politics. *Party Politics*, 15(1), 29-48. doi: 10.1177/1354068808097890
- BBC. (2004, 27 Eylül). Sarkozy'den Türkiye'ye itiraz. Erişim adresi: https://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2004/09/040927_turkey_eu_france.shtml
- BBC. (2018, 27 Ağustos). Macron: Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Türkiye'si Kemal'in Türkiye'si değil. Erişim adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-45320424>
- Billion, D. (2010). Nicolas Sarkozy et la Turquie: Un double rupture. *Revue Internationale et Stratégique*, 1(77), 157-162. doi: 10.3917/ris.077.0157

- Bozdağloğlu, Y. (2008). Modernity, identity and Turkey's foreign policy. *Insight Turkey*, 10(1), 55-76. Erişim adresi: <https://www.insightturkey.com/articles/modernity-identity-and-turkeys-foreign-policy>
- Chrysosgelos, A. (2017). Populism in foreign policy. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. doi: 10.1093/acrefore/9780190228637.013.467.
- Commission of the European Communities. (1989). *Commission opinion on Turkey's request for accession to the Community*. SEC (89) 2290 final. Brüksel: Commission of the European Communities. Erişim adresi: https://www.cvce.eu/content/publication/2005/2/4/4cc1ac8-06b2-40c5-bb1e-bb3d4860e7c1/publishable_en.pdf
- Cottin, D. (2019, 7 şubat). Emmanuel Macron s'est-il d'ejà prononcé en faveur de l'entrée de la Turquie dans l'UE? *Liberation*. Erişim adresi: https://www.liberation.fr/checknews/2019/02/15/emmanuel-macron-s-est-il-deja-prononce-en-faveur-de-l-entree-de-la-turquie-dans-l-ue_1708928/
- Council of the European Union. (2002). *Copenhagen European Council 12 and 13 December 2002 presidency conclusions*. 15917/02. Brüksel: Council of the European Union. Erişim adresi: <https://www.consilium.europa.eu/media/20906/73842.pdf>
- Çapanoğlu, S. ve Servantie D. (2015). 2015: Fransa'ya Türk g'öçünün 50'nci yılında Türkiye-Fransa ilişkileri. *İktisadi Kalkınma Vakfı*, (129). Erişim adresi: https://www.ikv.org.tr/images/files/document_fusionne.pdf
- Çelikel, E. (2019). *Problematic in Turkish-French relations: the French perspective on Turkey's candidacy for European Union membership* (Yüksek Lisans Tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Daguzan, J. (2022). The French presidential election 2022: Irreconcilable clash between world views and Mediterranean perspectives?. *IEMed. Mediterranean Yearbook 2002*, 215-221. Erişim adresi: <https://www.iemed.org/publication/the-french-presidential-election-2022-irreconcilable-clash-between-world-views-and-mediterranean-perspectives/>
- Darmon, M. (2020, 9 Kasım). La France veut proposer de supprimer l'union douanière entre l'UE et la Turquie. *Europe 1*. Erişim adresi: <https://www.europe1.fr/politique/diplomatie-macron-veut-supprimer-lunion-douaniere-entre-lunion-europeenne-et-la-turquie-4004339>
- De Cleen, B. (2017). Populism and nationalism. İçinde C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo ve P. Ostiguy (Edt.), *The Oxford Handbook of Populism* (ss. 342-362). Oxford: Oxford University Press.
- Deniş, H.E. (2021). Popülist milliyetçilik. İçinde H. Acar (Edt.), *Milliyetçilik Tipolojileri* (ss. 393-420). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Destradi, S., Cadier, D. ve Plegemann, J. (2021). Populism and foreign policy: A research agenda. *Comparative European Politics*, (19), 663-682. doi: 10.1057/s41295-021-00255-4
- Eleftheriou-Smith, L. (2017, 22 Mayıs). Marine Le Pen to abandon 'Frexit' plans following disastrous election defeat. *Independent*. Erişim adresi: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/marine-le-pen-frexit-france-eu-leave-french-electiondefeat-front-national-presidential-candidate-a7749236.html>
- Élysée. (2014). *Déclaration de M. François Hollande, Président de la République, sur les relations franco-turques et sur la politique économique du gouvernement, à Istanbul le 28 janvier 2014*. Erişim adresi: <https://www.elysee.fr/francois-hollande/2014/01/28/declaration-de-m-francois-hollande-president-de-la-republique-sur-les-relations-franco-turques-et-sur-la-politique-economique-du-gouvernement-a-istanbul-le-28-janvier-2014>
- Euractive. (2002, 19 Aralık). 12-13 December 2002 – Copenhagen Summit of the European Council and Turkey. Erişim adresi: <https://www.euractiv.com/section/enlargement/opinion/12-13-december-2002-copenhagen-summit-of-the-european-council-and-turkey/>
- Euronews. (2020, 6 şubat). Marine Le Pen: EU has more to lose on Brexit, but I don't want Frexit. Erişim adresi: <https://www.euronews.com/2020/02/06/marine-le-pen-eu-has-more-to-lose-on-brexit-but-i-don-t-want-frexit>
- Euronews. (2022, 7 Ocak). Macron: Türkiye AB üyesi olamaz, Erdoğan'ın siyasi projesi Avrupa değerlerine uymuyor. Erişim adresi: <https://tr.euronews.com/2022/01/07/macron-turkiye-ab-uyesi-olamaz-erdogan-n-siyasi-projesi-avrupa-degerlerine-uyuyor#:~:text=Haber%20D%3%BCnya%20Fransa-,Macron%3A%20T%C3%BCrkiye%20AB%20%C3%BCyesi%20olamaz%2C%20Erdo%4%9Fan%4%B1n,siyasi%20projesi%20Avrupa%20de%4%9Ferlerine%20uyuyor&text=Fransa%20Cumhurba%5%9Fkan%4%B1%20Emmanuel%20Macron%2C%20T%C3%BCrkiye,projesinin%20Avrupa%20de%4%9Ferlerine%20uymad%C4%B1nC4%9F%C4%B1nC4%B1%20s%C3%B6yledi.>
- European Parliament. (2015, 7 Ekim). *Press Release - François Hollande and Angela Merkel face MEPs*. Erişim adresi: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20150929IPR94921/francois-hollande-and-angela-merkel-face-meps?quizBaseUrl=https%3A%2F%2Fquizweb.europarl.europa.eu>
- Farand, C. (2017, 5 şubat). Marine Le Pen launches presidential campaign with hardline speech. *Independent*. Erişim adresi: <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/marine-le-pen-front-national-speech-campaign-launch-islamic-fundamentalism-french-elections-a7564051.html>
- France 24. (2018, 5 Ocak). Macron propose un "partenariat" de l'UE avec la Turquie à défaut d'une adhésion. Erişim adresi: <https://www.france24.com/fr/20180105-macron-propose-partenariat-lue-turquie-a-defaut-dune-adhesion>

- Franck, R. (2005). Why did a majority of French voters reject the European Constitution?. *European Journal of Political Economy*, 21, 1071-1076. doi: 10.1016/j.ejpoleco.2005.09.004
- Gentleman, A. (2004, 2 Ekim). French public given veto on Turkey's EU membership. *The Guardian*. Erişim adresi: <https://www.theguardian.com/world/2004/oct/02/eu.france>
- Goldirova, R. (2007, 18 Mayıs). Turkey angered by Sarkozy 'Mediterranean Union' idea. *Euobserver*. Erişim adresi: <https://euobserver.com/news/24087>
- Greene, T. (2023). Natural allies? Varieties of attitudes towards the United States and Russia within the French and German radical right. *Nations and Nationalism*, 1-17. doi: 10.1111/nana.12957
- Henke, M. ve Maher, R. (2021). The populist challenge to European defense. *Journal of European Public Policy*, 28(3), 389-406. doi: 10.1080/13501763.2021.1881587
- Hürriyet Daily News. (2017, 8 Eylül). EU divided over calls to block Turkey's bid. Erişim adresi: <https://www.hurriyetsdailynews.com/eu-divided-over-calls-to-block-turkeys-bid-117671>
- Ivaldi, G. (2018). Contesting the EU in times of crisis: The Front National and Euroscepticism in France. *Politics*, 38(3), 278-294. Doi: 10.1177/0263395718766787
- Ivaldi, G. (2019). Populism in France. İçinde D. Stockemer (Edt.), *Populism around the world: A comparative perspective* (ss. 27-48). İsviçre: Springer.
- Karlsson, I. (2006). The Turk as a threat and Europe's "other". *International Issues and Slovak Foreign Policy Affairs*, 15(1), 62-72. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/26590546>
- Karpuzcu, T. (2020). Macron ve Sarkozy'nin Türkiye'nin Avrupa Birliği üyeliği konusunda söylemlerinin karşılaştırmalı analizi. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 3(2), 245-266. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1198986>
- Katsambekis, G. ve Kioupiolis, A. (2019). Introduction: The populist radical left in Europe. İçinde G. Katsambekis ve A. Kioupiolis (Edt.), *The populist radical left in Europe* (ss. 1-20). Londra ve New York: Routledge.
- Kaya, A. ve Tecmen, A. (2019). Europe versus Islam?: Right-wing populist discourse and the construction of a civilizational identity. *The Review of Faith & International Affairs*, 17(1), 49-64. doi: 10.1080/15570274.2019.1570759
- Kaya, A., Robert, M. ve Tecmen, A. (2020). Populism in Turkey and France: nativism, multiculturalism and Euroscepticism. *Turkish Studies*, 21(3), 361-391. doi: 10.1080/14683849.2019.1637260
- Kempin, R. (2021). France and Turkey: Estrangement and strategic rivalry. İçinde R. Kempin (Edt.), *France's foreign and security policy under president Macron: The consequences for Franco-German cooperation* (ss. 42-45). Berlin: Stiftung Wissenschaft und Politik.
- Kriesi, H., Grande, E., Dolezal, M., Helbling, M., Höglinger, D., Hutter, S. ve Wüest, B. (2012). *Political conflict in Western Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Laclau, E. (2005). *On populist reason*. Londra: Verso.
- Karamanidou, L. (2015). The securitisation of European migration policies: Perceptions of threat and management of risk. İçinde G. Lazaridis ve K. Wadia (Edt.), *The securitisation of migration in the EU: Debates since 9/11* (ss. 37-61). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Le Figaro. (2008, 29 Mayıs). UE: référendum obligatoire pour l'entrée de la Turquie. Erişim adresi: <https://www.lefigaro.fr/politique/2008/05/29/01002-20080529ARTFIG00694-ue-referendum-obligatoire-pour-l-entree-de-la-turquie.php>
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2013a, 9 Haziran). Je suis opposée à l'entrée de la Turquie dans l'Union Européenne #BFMPolitique. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/343778885529387010
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2013b, 9 Haziran). La Turquie n'est pas un pays européen #BFMPolitique. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/343778980308086784
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2015a, 27 Kasım). "Suspendons toute négociation en vue de l'entrée de la Turquie dans l'Union européenne !" #PleinSud06. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/670318016295497729
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2015b, 27 Kasım). "Les #migrants sont incités par la Turquie à partir en vagues vers l'Europe." #PleinSud06. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/670318092325646341
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2015c, 16 Ocak). "Ne croyez-vous pas que la Turquie a un comportement ambigu à l'égard du fondamentalisme islamiste ?" #19hRuthElkrief. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/556153711664594944
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2016b, 16 Nisan). "L'accord passé par Madame Merkel, au nom de l'Union européenne, avec la Turquie est une catastrophe." #MENL. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/721321185712205824
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2016c, 11 Mayıs). "Vous imposez aux peuples européens ce mauvais accord avec la #Turquie suite au coup de force du président Erdogan." #PlenPE. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/730439747928231936
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2016d, 25 Nisan). "Les Français ne veulent pas de la #Turquie dans l'Union européenne, et pourtant le processus continue." #Les4Vérités. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/724474911142633473

- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2016e, 9 Mart). "La Turquie a obtenu en novembre dernier 3 milliards d'euros pour tarir le flux de migrants, promesse bien s'ur restée sans suite..." #PlenPE. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/707493541359050753
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2017c, 14 Mart). "Madame Merkel a cru bon de négocier avec la Turquie et Erdogan dans le dos des Européens, notamment sur l'immigration." @RFI. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/841705667203330051
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2018a, 5 Ocak). Dérive liberticide du régime d'#Erdogan, occupation de Chypre, position géographique de la #Turquie : pour toutes ces raisons, la France doit demander l'arrêt définitif du processus d'adhésion de la Turquie à l'UE ! MLP. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/949246693781987328?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E949246693781987328%7Ctwgr%5E57cb9324050e249f2f4610a88b2c7c1d1bd8fcb8%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.europe1.fr%2Fpolitique%2Fmarine-le-pen-veut-larret-definitif-du-processus-dadhesion-de-la-turquie-a-lue-3537923
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2018b, 25 Haziran). "Nous versons beaucoup d'argent à la #Turquie. L'Union européenne lui a déjà versé 3 milliards, et envisage de lui verser à nouveau 3 milliards... Je me pose la question des conditions de ces versements !" #8h30Politique. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/1011144437853032449
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2020, 4 Mart). L'Europe vit une tentative d'invasion. Lorsqu'un pays masse des milliers d'hommes à une frontière et leur commande d'y entrer en force, cela porte un nom : une invasion. #Migrants Face à l'invasion migratoire voulue par la #Turquie d'#Erdogan, contrôlons nos frontières !. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/1235162723576668163?t=mABRn1WKfEevFjZlpwTIInw&cs=08
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2021a, 23 Aralık). Quand J. Chirac refusait de reconnaître les racines chrétiennes de l'Europe et soutenait l'entrée de la Turquie, V. Péresse ne trouvait rien à redire. Espérons que cette conversion à la défense de notre identité ne se volatilise pas quand il faudra me soutenir face à E. Macron. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/1473974045800607747?t=4ir3yBZ1Nu7vLVT4EUjgEA&cs=08
- Le Pen, M [@ML_officiel]. (2021b, 21 Nisan). Preuve supplémentaire que la complaisance à l'égard de la #Turquie est une faute morale et politique, et que son intégration dans l'Union européenne serait une faute civilisationnelle et culturelle. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/MLP_officiel/status/1384819167782744064?t=kiozZIXsCogsNgAZdKtb1w&cs=08
- Le Pen, M. (2016a). France's next revolution? A conversation with Marine Le Pen. *Foreign Affairs*, 95(6), 2-6. Erişim adresi: <https://www.jstor.org/stable/43948375>
- Le Pen, M. (2017a). 144 engagements présidentiels: Election présidentielle – 23 Avril et 7 Mai 2017. *Rassemblement National*. Erişim adresi: <https://www.rassemblementnational.fr/pdf/144-engagements.pdf>
- Le Pen, M. (2017b). Conférence présidentielle : politique internationale de la France dans un monde multipolaire. Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=p2qm0nybjIY>
- Le Pen, M. (2022). M La France – Mon projet présidentiel. Erişim adresi: <https://mlafrance.fr/pdfs/manifeste-m-la-france-programme-presidentiel.pdf>
- Lecha, E.S., Tekin, F. ve Sökmen, M.J. (2018). It takes two to tango: Political changes in Europe and their impact on Turkey's EU bid. *FEUTURE*, (17). Erişim adresi: https://www.cidob.org/en/publications/publication_series/project_papers/feuture/it_takes_two_to_tango_political_changes_in_europe_and_their_impact_on_turkey_s_eu_bid
- Liang, C.S. (2007). Europe for the Europeans: The foreign and security policy of the populist radical right. İçinde C.S. Liang (Edt.), *Europe for the Europeans: The foreign and security policy of the populist radical right* (ss. 1-32). İngiltere: Ashgate.
- Libération, (2017, 28 Nisan). Au menu des intox FN du jour: Jaurès, la Turquie, les affaires. Erişim adresi: https://www.liberation.fr/desintox/2017/04/28/au-menu-des-intox-fn-du-jour-jaurès-la-turquie-les-affaires_1566102/
- Macmillan, C. (2010). Privileged partnership, open ended accession negotiations and the securitisation of Turkey's EU accession process. *Journal of Contemporary European Studies*, 18(4), 447-462. doi: 10.1080/14782804.2010.535698
- Mair, P. (2013). *Ruling the void: The hollowing of Western democracy*. Londra: Verso.
- Manow, P., Schäfer, A. ve Zorn, H. (2008). Europe's party-political centre of gravity, 1957–2003. *Journal of European Public Policy*, 15(1), 20–39. doi: 10.1080/13501760701702140
- Ministère de l'Intérieur et des Outre-mer. (t.y.). Les résultats. Erişim adresi: <https://mobile.interieur.gouv.fr/Elections/Les-resultats>
- Moffitt, B. ve Tormey, S. (2014). Rethinking populism: Politics, mediatisation and political style. *Political Studies*, 62(2), 381–397. doi: 10.1111/1467-9248.12032
- Morozov, V. ve Rumelili, B. (2012). The external constitution of European identity: Russia and Turkey as Europe-makers. *Cooperation and Conflict*, 47(1), 28-48. doi: 10.1177/0010836711433124
- Mouffe, C. (2018). *Sol populizm* (ev: Aybars Yanık). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Mudde, C. (2004). The populist zeitgeist. *Government and Opposition*, 39(4), 541–563. doi: 10.1111/j.1477-7053.2004.00135.x
- Mudde, C. (2007). *Populist radical right parties in Europe*. Cambridge.: Cambridge University Press.
- Mudde, C. (Edt.) (2017). *The populist radical right: A reader*. Abingdon: Routledge.
- Müftüler Baç, M. (2001). *Türkiye ve AB: Soğuk Savaş sonrası ilişkiler*. İstanbul: Alfa.
- Müftüler-Baç, M. (2016). Turkey's ambivalent relationship with the European Union: To accede or not to accede. *Uluslararası İlişkiler*, 13(52), 89-103. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540900>
- Müftüler-Baç, M. (2018). Remolding the Turkey-EU relationship. *Turksib Policy Quarterly*, 17(1), 119-128. Erişim adresi: <https://research.sabanciuniv.edu/id/eprint/35406/1/muftulerbac2018TPQ.pdf>
- News. (2017, 19 Nisan). Marine Le Pen: We are always against Turkey's EU accession. Erişim adresi: <https://news.am/eng/news/385409.html>
- Nicolaidis, K. (t.y.). Turkey is European ... for Europe's sake. Erişim adresi: <http://turkishpolicy.com/images/stories/2003-04-EUforeignpolicy/TPQ2003-4-nicolaidis.pdf>
- NTV. (2017, 24 Şubat). Le Pen: Türkiye ile tam üyelik müzakereleri hata. Erişim adresi: <https://www.ntv.com.tr/dunya/le-pen-turkiye-ile-tam-uyelik-muzakereleri-hata,c1gB1fZ1aUyHvi6U63uNsQ>
- Ostermann, F. ve Stahl, B. (2022). Theorizing populist radical-right foreign policy: Ideology and party positioning in France and Germany. *Foreign Policy Analysis*, 1-22. doi: 10.1093/fpa/orac006
- Öniş, Z. (2008). Turkey-EU relations: Beyond the current stalemate. *Insight Turkey*, 10(4), 35-50. Erişim adresi: www.jstor.org/stable/26330810
- Özgöker, U. ve Musaoğlu, N. (2013). *Avrupa Kimliği Kurgusu*. Edirne: Paradigma Akademisi.
- Penez, A. (2006). *Avrupa Birliği sürecinde Türkiye Fransa ilişkileri* (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Rassemblement National [@RNational_off]. (2017, 18 Nisan). .@nicolasbayfn : "La #Turquie, ni par son histoire, ni par sa culture, ni par sa géographie, n'est européenne." #PolMat. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/RNational_off/status/854232154326413312?t=R3YqWBjxua4ucjxMHFLkVA&s=08
- Rassemblement National [@RNational_off]. (2018a, 11 Temmuz). .@J_Bardella: "L'OTAN sous sa forme actuelle n'a plus de légitimité, la guerre froide est finie. On doit associer la Russie à une organisation qui aurait pour priorité la lutte contre le terrorisme islamiste." Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/RNational_off/status/1017116941536907266
- Rassemblement National [@RNational_off]. (2018b, 10 Mart). .@Stephane_Ravier: « L'histoire c'est avant tout la géographie. Vous aurez beau tourner la carte dans tous les sens : la Turquie restera toujours en dehors de l'Europe ! » #CongrèsFN2018. Twitter. Erişim adresi:
- Rassemblement National [@RNational_off]. (2018c, 9 Kasım). Turquie dans l'UE, hausse des taxes, submersion migratoire, insultes aux dirigeants patriotes : le programme du candidat de #Wauquiez nous montre l'Europe que veulent les LR. Aux #Européennes209, le choix de la France dans une Europe des Nations, c'est le RN ! #OnArrive Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/RNational_off/status/1060938508074958849
- Rassemblement National [@RNational_off]. (2019b, 17 Mayıs). Négation de notre identité, complaisance envers la submersion migratoire de notre pays, adhésion de la Turquie à l'UE : voilà la réalité des personnalités qui composent la liste LREM aux #européennes2019 ! Le 26 mai, avec @J_Bardella, faisons leur barrage !! #OnArrive. Twitter. Erişim adresi:
- Rassemblement National [@RNational_off]. (2020, 13 Temmuz). @sebchenu: « La transformation de la basilique Sainte-Sophie en mosquée est une nouvelle provocation insupportable d'Erdogan, qui souhaite l'islamisation de l'Europe. J'aimerais entendre l'Union européenne : va-t-elle enfin se faire respecter ? » #Turquie #ClassiqueMatin. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/RNational_off/status/1282614500185780225?t=WMCks3miWrDTRJFTAcjDCQ&s=08
- Rassemblement National [@RNational_off]. (2022, 26 Temmuz). "Le monstre technocratique européen ne fonctionne déjà pas à 27, comment pourrait-il fonctionner à 29 ? Chaque élargissement est un affaiblissement !" @LJacobelli interroge le gouvernement sur l'adhésion à l'UE de l'Albanie et de la MacédoineDuNord #DirectAN #QAG. Twitter. Erişim adresi: https://twitter.com/RNational_off/status/1551927522283212800
- Rassemblement National. (2019a). *Projet - élections Européennes 2019*. Erişim adresi: <https://www.youscribe.com/BookReader/Index/3052499/?documentId=3452650>
- République Français. (1992a). *Déclaration de M. François Mitterrand, président de la République, sur la contribution de la Turquie à l'effort de consolidation de la démocratie et de la paix, sur son adhésion à l'Europe et sur la coopération bilatérale entre les deux pays, Palais de Cankaya le 13 avril 1992*. Erişim adresi: <https://www.vie-publique.fr/discours/127311-francois-mitterrand-13041992-sur-turquie-europe-relation-bilaterale>
- République Français. (1992b). *Conférence de presse conjointe de MM. François Mitterrand, Président de la République, et Turgut Özal, Président de Turquie sur les relations franco-turques, l'élargissement de la CEE et le problème des minorités kurde, macédonienne et chypriote, à Istanbul le 14 avril 1992*. Erişim adresi: <https://www.vie-publique.fr/discours/127333-conference-de-presse-conjointe-de-mm-francois-mitterrand-president-de>
- République Français. (2004). *Déclaration de M. Jean-Marie Le Pen, président du Front National, sur son opposition à l'entrée de la Turquie au sein de l'Union européenne, Strasbourg le 14 décembre 2004*. Erişim adresi: <https://www.vie-publique.fr/discours/145958-declaration-de-m-jean-marie-le-pen-president-du-front-national-sur-so>

- République Français. (2005). *Conférence de presse conjointe de MM. Jacques Chirac, Président de la République, et de M. Silvio Berlusconi, Président du Conseil des ministres de la République italienne, sur les relations franco-italiennes, la situation au Moyen-Orient, l'avenir de la construction européenne et la perspective de l'adhésion de la Turquie à l'Union européenne, à Paris le 4 octobre 2005*. Erişim adresi: <https://www.vie-publique.fr/discours/149180-conference-de-presse-conjointe-de-mm-jacques-chirac-president-de-la-re>
- République Français. (2012). *Programme de Mme Marine Le Pen, candidate du Front national à l'élection présidentielle de 2012, intitulé : "Mon projet, pour la France et les Français", le 14 janvier 2012*. Erişim adresi: <https://www.vie-publique.fr/discours/184668-programme-de-mme-marine-le-pen-candidate-du-front-national-lelection>
- Reuters. (2020, 10 Eylül). La Turquie n'est plus un partenaire en Méditerranée" orientale, dit Macron. Erişim adresi: <https://www.reuters.com/article/france-turquie-macron-idFRKBN2611JJ>
- Rizakis, M. (2023). Battling to dominate the discursive terrain: how Marine Le Pen and Emmanuel Macron have framed terrorist incidents on Twitter. *French Politics*, (23), 47-80. doi: 10.1057/s41253-023-00205-4
- Russian Today. (2016, 13 Nisan). Merkel Agreement with Turkish President Erdogan 'Real Treason' – Marine Le Pen. Erişim adresi: <https://www.rt.com/news/339477-erdogan-treason-le-pen/>
- Stanley, B. (2008). The thin ideology of populism, *Journal of Political Ideologies*, 13(1), 95-110. Doi: 10.1080/13569310701822289
- Stockemer, D. ve Barisione, M. (2017). The 'new' discourse of the Front National under Marine Le Pen: A slight change with a big impact. *European Journal of Communication*, 32(2), 100-115. doi: 10.1177/0267323116680132
- T24. (2017, 11 Nisan). Fransa'da adaylar Türkiye'yi istemiyor. Erişim adresi: <https://t24.com.tr/haber/fransada-adaylar-turkiyeyi-istemiyor,398517>
- Taggart, P. (2000). *Populism*. Buckingham: Open University Press.
- Taggart, P. (2017). Populism in Western Europe. İçinde C.R. Kaltwasser, P. Taggart, P. Ochoa Espejo ve P. Ostiguy (Edt.), *The Oxford Handbook of Populism* (ss. 248-263). Oxford: Oxford University Press.
- Tekin, B.Ç. (2010). *Representations and othering in discourse: The construction of Turkey in the EU context*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Turhan, E. (2016). Turkey's EU accession process: Do member states matter?. *Journal of Contemporary European Studies*, 24(4), 463-477. doi:10.1080/14782804.2016.1198
- Üstün, Ç. (2020). Türkiye'nin Batılı müttefikleri ile inışli çıkışlı ilişkileri ve siyasi söylem: Tarihsel bir karşılaştırma. İçinde B. Balamir Coşkun ve İ. Rüma (Edt.), *Dış politika analizi: konu, kuram, yöntem* (ss. 147-169). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Verbeek, B. ve Zaslove, A. (2015). The impact of populist radical right parties on foreign policy: The Northern League as a junior coalition partner in the Berlusconi Governments. *European Political Science Review*, 7(4), 525-546. doi:10.1017/S1755773914000319
- Verbeek, B. ve Zaslove, A. (2017). Populism and foreign policy. İçinde C. R. Kaltwasser, P. A. Taggart, P. O. Espejo ve P. Ostiguy (Edt.), *Oxford Handbook of Populism* (ss. 384-405). Oxford: Oxford University Press.
- Vucheva, E. (2008, 24 Haziran). French senators reject Turkish referendum clause. *Euobserver*. Erişim adresi: <https://euobserver.com/eu-political/26381>
- Weyland, K. (2001). Clarifying a contested concept: Populism in the study of Latin American politics. *Comparative Politics*, 34(1), 1-22. doi: 10.2307/422412
- Wojcowski, T. (2020). 'Enemies of the people': Populism and the politics of (in)security. *European Journal of International Security*, 5, 5-24. doi: 10.1017/eis.2019.23
- Zürn, M. (2004). Global Governance and Legitimacy Problems. *Government and Opposition*, 39(2), 260-287. doi:10.1111/j.1477-7053.2004.00123.x

EXTENDED ABSTRACT

Türkiye since the establishment of the Republic has defined its identity in a relation to its desire to be defined as European. Its ambition to be recognised as a European state as well as its adherence to European values have impacted on its Western-oriented foreign policy. In this regard, starting with its membership of the European institutions following the post-Second World War, Türkiye expressed its will to be an associate member of the European Economic Community (EEC) in 1959 and to be a full member to the European Union (EU) in 1987. After being given candidacy status in 1999, Türkiye and the EU started accession negotiations in 2005. Although these steps were regarded as a recognition of its European identity at the time, Türkiye's Europeanness had been opened to discussion in several EU member states within the context of the EU's defining its own identity in the post-Cold War Era. France is one of the EU member states where the discussions on Türkiye's Europeanness are intensely discussed. France enjoys a very special place in Türkiye-EU relations thanks to both its role played during Türkiye's European integration process leading to the possibility of its accession as a full member and its leadership aspirations leading to influence the EU's foreign policy, particularly the enlargement policy. Although France's traditional policy was to support Türkiye's full membership to the EU, this has been interrupted by the discussions focusing on the geographical, historical, cultural, civilizational and religious debates on Türkiye's Europeanness as an

extension of the debates on the EU identity and its borders. Influenced by the negative public opinion with regard to Türkiye's EU membership as well as electoral concerns, France has diverted from its traditional policy and leaned towards other options such as privileged partnership for Türkiye-EU relations. Besides the current official opposition to Türkiye's full EU membership, the rise of populist radical right in France presents new challenges for the EU that strives to construct an identity based on diversity and pluralism as European values. The populist radical right party -National Front until 2018, then National Rally- in France has presented itself as a challenger to the mainstream parties due to its recent electoral success both at the national and European levels. The party is well-known for its placing ethnic nationalism in the form of nativism at the top of their agenda and prioritizing anti-immigration policies. Since the party has projected an exclusionary identity, this also renders the party a challenger of the EU identity. Reflecting its exclusionary tendencies, one of the fundamental issues for the party is immigration. As external issues have become more pertinent at home as a result of globalization and Europeanization, foreign policy has expanded in scope while also becoming more domesticated which renders it open to ideological contestation. A manifestation of the nexus between domestic and foreign policy issues for the populist radical right in France is how the party under the leadership of Marine Le Pen has built their arguments at the centre of loss of national sovereignty due to France's membership to the EU. The description of national sovereignty as in a conflict between "the people" of France and also Europe, and the EU elites is mostly centred on the party's opposition to the EU competence in the area of migration, monetary policy and also enlargement. Enlargement in the case of Türkiye has been portrayed as an issue where the political representatives are depicted as failing the demands of "the people" since "the people" have never been asked at the beginning of Türkiye's inclusion in the integration process. This study is inextricably linked to a growing literature on populist foreign policy and contributes by providing an analysis of the portrayal of Türkiye's EU membership by the populist radical right party National Front/National Rally in France under the leadership of Marine Le Pen. It finds out that political viewpoints of Marine Le Pen and the party on foreign policy represent the populist radical right's "visions of domestic society". In this regard, Türkiye is excluded from the definition of Europe not only with geographical, cultural and historical references, but also with religious references. Laicism is portrayed as a solely Western value that France position itself as a country who embraces it. Therefore, it is seen as incompatible with Türkiye, which is a predominantly Muslim country "outside" Europe. Opposition to Türkiye's EU membership is also grounded within the framework of the economic difficulties that France has been experiencing, and the pre-accession funds Türkiye receives. These arguments are presented as a burden on the EU budget and therefore on "the people" through paying taxes. Immigration is one of the most important agenda of the populist radical right in France, combining the exclusion of Türkiye's EU membership in terms of defining France's identity and who constitutes "the people" as a subject for domestic politics with foreign policy on the grounds of the loss of sovereignty in the form of Euroscepticism due to the EU's competence over national borders. Marine Le Pen and the party portray immigration and immigrants as a threat to France, its nation and identity, and securitize with concepts such as "influx" and "invasion", directly or indirectly confronting Türkiye's EU membership. Thus, the debate on Türkiye's EU membership as a foreign policy issue reflects the National Front/National Rally's vision for its own country and society, depending on its ideological orientation to which populism is articulated. Regardless of whether the populist radical right's possibility to come to power in France, it is possible to predict that it will influence both the public opinion and the mainstream parties, which compete for the votes of the same electorate and gradually shift to populist discourses in their visions of France and Europe, towards putting an end to Türkiye's EU membership.

Amartya Sen'in Yetenek Yoksunluğu Olarak Yoksulluk Analizi

Savaş BEYTER¹ ve Mahir ÖZHAN²

Öz

Bu makalenin ortaya çıkmasına neden olan odak noktası, Amartya Sen'in pek çok kişinin ilgisini çekmiş gibi görünen yetenek yaklaşımının, yoksullukla sistematik ve önemli düzeyde mücadelede nasıl kullanılabileceğiydi. Dolayısıyla, standart parasal ölçüm uygulamalarına göre yürütülen değerlendirmeler ile temel yeteneklerdeki yoksunluğa dayalı değerlendirmeler arasındaki farklar açıklanarak yapıcı bir bağlantı sağlanmaya çalışılmıştır. Yoksulluğa çok boyutlu yaklaşımlara devam eden ilgi göz önüne alındığında bu çalışma, yoksulluk ve yoksunluğu değerlendirmek ve anlamak için Sen'in yetenek göstergelerinin kullanılabileceği yolları ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Amartya Sen, Yetenek Yaklaşımı, Yoksulluk

Poverty Analysis as Capability Approach of Amartya Sen

Abstract

The focus that led to the emergence of this article was how Amartya Sen's capability approach, which seems to have appealed to many, can be used to combat poverty on a systematic and substantial scale. Therefore, a constructive connection has been tried to be provided by explaining the differences between assessments based on standard monetary measurement practices and assessments based on deprivation in basic skills. Given the constant interest in multidimensional approaches to poverty, this study considers ways in which Sen's ability indicators can be used to assess and understand poverty and deprivation.

Key Words: Amartya Sen, Capability Approach, Poverty

Atıf İçin / Please Cite As:

Beyter, S. ve Özhan, M. (2023). Amartya Sen'in yetenek yoksunluğu olarak yoksulluk analizi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 221-234. doi:10.33206/mjss.1287347

Geliş Tarihi / Received Date: 25.04.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 17.09.2023

¹ Bilim Uzmanı - Hakkari Üniversitesi, savasbeyter@hakkari.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-4047-4468

² Dr. Öğr. Üyesi - Siirt Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mahirozhan@siirt.edu.tr

 ORCID: 0000-0002-5274-6600

Giriş

Ekonomi alanında Nobel ödülüne sahip Amartya Sen'in ekonomi ve etik alanlarına yaptığı katkıların yanı sıra temel özgürlükler, insan hakları ve demokrasiye ilişkin gözlemleri ile yoksulluk ve eşitsizlik alanındaki çalışmaları uluslararası normların uygulanması için bir çerçeve oluşturulmasına yardımcı olmuştur. Ayrıca Sen, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından yayımlanan İnsani Gelişme Endeksi'nin oluşumunda kilit rol oynayarak insani gelişme kavramı ile ülkelerin milli gelir sıralamalarına yeni bir bakış açısı kazandırdı (Fukuda-Parr, 2003, s. 301). Temel yeteneklerden yoksunluk yaklaşımı, açlık ve yoksullukla mücadeleye de yeni bir boyut kazandırdı.

1980'li yıllarda kavramsallaştırmaya başladığı yetenek yaklaşımının arka planına ilişkin ayrıntılar veren Amartya Sen, söz konusu kuramın gelişiminin izini Aristoteles'e kadar sürmektedir (Sen, 2004, s. 107). Yaklaşımında savunduğu gerekçelerin bir kısmının Adam Smith ve Karl Marx'ın bazı çıkarımlarıyla ilgili olduğunu iddia eden (Sen, 1993, s. 46) Sen, John Rawls'un Adalet Teorisi adlı eserinden büyük ölçüde etkilenmiş de Rawls'un öz-saygı (self-respect) ve birincil mallara (primary goods) olan vurgusuna eleştiriler geliştirmiştir (Sen, 1992, s. 8). Sen'e göre birincil mallar amaç değil araçtır. Tüm insanlar aynı olsaydı, emtia endeksi herkese aynı özgürlükleri verirdi. Bununla birlikte, farklı insanlar aynı refahı veya iyiliği elde etmek için farklı miktarlara ve farklı türde mallara ihtiyaç duyduğunda temel sosyal iyiliklerin karşılaştırılması başarısız olurdu (Robeyns, 2005, s. 98). İnsanlar fiziksel yapıları, ortalama yaşam süreleri, sağlık durumları, yaşama ve çalışma ortamları, iklim koşulları, beslenme ve moda tercihleri gibi konularda birbirlerinden farklılık gösterirler. Bu aşamada, bireylerin belirli şeyleri yapabilme yeteneği tartışılmalı ve dikkate alınmalıdır (Sen, 1979, ss. 215-218).

Sen'in yetenek yaklaşımına ve onun geleneksel gelir temelli yoksulluk değerlendirmelerine yönelik eleştirisine ilişkin kısa bir tartışmadan sonra, yetenek temelli ve tüketim temelli yaklaşımları karşılaştırmak için bir çerçeve çizilmiştir. Daha sonra, Sen'in yoksulluğu parasal göstergelerle tanımlamaya karşı argümanının özündeki parametrik varyasyonların önemini ve boyutunu test ederek parasal kaynaklar ile bireysel başarılar arasındaki ilişkiyi belirlemeyi amaçlayan değerlendirmemiz sunulur. Bulgular, yetenek yaklaşımının politikalara rehberlik etme kapasitesini geliştirmek için daha fazla araştırmanın gerekli olduğu alanları belirlemek ve politika hedeflerini finansal bakış açısı yerine yetenek perspektifinden düşünmek için yararlıdır.

Yoksulluk Olgusu ve Yetenek Yaklaşımı

Kavramsal Olarak Yoksulluk

Yoksulluk, karmaşık bir toplumsal fenomendir. Farklı toplum kuruluşları, yoksulluğun nedenlerini araştırmaya ve bunun üstesinden gelmek için stratejiler belirlemeye çalışmışlardır çünkü yoksulluğun kültürel ve tarihsel temellerinden bağımsız evrensel bir tanımı yoktur (Santos, 2017, s. 127).

Dünya Bankası, yoksulluğu, refahın olmaması olarak tanımlar (World Bank, 2001, s. 15) Yoksulluk, ekonomik, sosyal ve duygusal yetersizlik demektir. Geleceğe yönelik özelemlerimizi belirlemek için ihtiyaç duyduğumuz kaynaklar, yoksulluk tarafından elimizden alınıyor. Kaliteli bir eğitim almayı, sağlıklı bir yaşam sürmeyi, güvenli bir evde yaşamayı ve rahat bir emekliliğin tadını çıkarmayı zorlaştırabiliyor (Alcock, 1997, s. 3).

Her kültürde ve hemen hemen her tarihsel çağda görülebilen bir olgu olan yoksulluk, bazen insandan kaynaklı nedenlere, bazen çevresel faktörlere ve bazen de savaş gibi insan yapımı faktörlere atfedilebilmiştir. Bu anlamda yoksulluk, bir kişinin geçimini sağlama ya da sadece başkalarıyla etkileşim kurma konusundaki yetersizliğidir. Yoksulluk, 16. yüzyılda Avrupa'da kapitalizmin ortaya çıkışı ile bağlantılıdır. Tarımsal faaliyetlerin ticarileşmesi ve ardından kırsalda geçimini sağlayamayacak durumda olanların kentsel alanlara taşınması sonucunda yoksulluğun modern tanımları ortaya çıkmıştır. Kentsel yoksulluk, geleneksel uygarlıklarda toplumsal ilişkileri zedeleyen yapısal bir soruna dönüşmüştür (Buğra, 2005, s. 2).

Yoksulluğun birbiriyle bağlantılı çok sayıda boyutu vardır. Birçok şeyin eksikliğinden söz edilse bile yoksulluk, temel anlamda beslenme eksikliğidir. Ek olarak, yoksulluğun çaresizlik, sessizlik, güven, suçluluk ve aşağılanma gibi önemli psikolojik etkileri de vardır. Üçüncüsü, yoksul bireyler temiz su, yol ve ulaşım gibi temel olanaklara erişimden yoksundur. Dördüncüsü, yoksulluk içinde yaşayanlar, eğitimin kendilerini bu yoksulluktan kurtaracağına inanma eğilimindedir. Beşincisi, hastalık ve yetersiz hijyen koşulları, yoksunluğun neredeyse evrensel nedenleridir. Son olarak, kırılganlıklarıyla başa çıkmanın bir yolu olarak,

yoksul bireyler fiziksel, insani, sosyal ve çevresel varlıklarını yönetmek adına gelirlerini tartışmaktan kaçınma eğilimindedirler. Bu güvenlik açığı, birçok bağlamda bir cinsiyet bileşenine sahiptir (Alkire vd., 2015, s. 1).

Yoksulluğun nedenlerinin değerlendirme sürecinde, yaş, cinsiyet, engellilik durumu, aile yapısı, ekonomik ve sosyal politikalar, işsizlik, göç gibi birçok faktör etkili olmaktadır. Bir ülkenin ekonomik yapısının yetersiz olması, yoksulluğun önemli bir nedenidir. Ancak gelişmiş ekonomiye sahip ülkelerde bile yoksulluk, önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır (Güzel, 2021, s. 84).

Refah düzeyindeki değişikliklere bağlı olarak, yoksulluğun tanımı ülkeden ülkeye ve zaman zaman değişmektedir. Bu karşılaştırmaların yapılabilmesi için nüfus içindeki yoksulların yüzdesinin hesaplanması gerekmektedir. Yoksulluğa daha net çözümler sunabilmek için mutlak, göreceli ve öznel yoksulluk gibi yöntemler geliştirilmiştir (TÜSİAD, 2000, s. 95).

Geleneksel yoksulluk tanımlarına bakıldığında, literatürde çok fazla destek kazanmış olan iki temel akım vardır:

- Kişinin kendi varlığı için asgari maddi gereksinimleri vurgulayan mutlak bir bakış açısı
- Yoksulluğu her toplumda yaşam standardına göre değişen bir gerçeklik olarak gören göreceli bir bakış açısı

Diğer bir bakış açısı ise, yoksulluğu yetenek eksikliği olarak gören Amartya Sen'in görüşüdür (Santos, 2017, s. 126). Mutlak ve göreceli yoksulluk tanımlarında gelir esas alınırken, diğer yoksulluk türlerinde gelirin yanında bireylerin sahip olduğu sosyal ihtiyaçlar da dikkate alınmaktadır (Ak, 2016, s. 302).

Aşırı yoksulluk düzeyi, ekonomik gelişmenin en bariz göstergelerinden biri olduğu için, politika yapıcılar ve kamuoyu, aşırı yoksulluğun derecesi ve eğilimleriyle çok ilgileniyor. Dünya çapında şiddetli yoksulluğun ortadan kaldırılmasına yönelik önemli bir politika vurgusuna rağmen, yine de bunu tanımlamak ve değerlendirmek zordur. Hangi kavramların, metodolojilerin ve verilerin en uygun olduğu hala tartışmaya açıktır. Hepsi farklı para birimlerinde fiyatlandırılan oldukça farklı mal ve hizmetleri kullanan çok çeşitli nüfusların yaşam standartlarının nasıl karşılaştırılacağı bu konunun merkezinde yer alır. Aynı yaşam düzeyini simgeleyen ve altında bir kişinin ülkeler arasında ve zaman içinde yoksul olarak kabul edildiği evrensel bir eşiğin (veya yoksulluk sınırının) nasıl belirleneceği bu sorunun bir yönüdür. Dünya Bankası, 1990'ların başından bu yana, özellikle dünyanın en yoksul uluslarının bazılarının ulusal yoksulluk sınırlarını temel alan dünya çapında bir yoksulluk sınırı kullanarak küresel aşırı yoksulluğu izlemektedir (Ferreira vd., 2015, ss. 2-3).

Rowntree'nin 19. yüzyılın sonları ve 20. yüzyılın başlarındaki çığır açan araştırması ve şu anda mevcut olan diğer tüm yöntemler, yoksulluğun nasıl tanımlanacağı ve değerlendirileceğiyle ilgili bir dizi geniş soruna tabidir. Yoksulluğun hangi alanda tanımlandığı ve bu alanın seçilen göstergeler tarafından nasıl yansıtıldığı bu durumda önemlidir. Ölçümle ilgili tartışmalar sırasında bazı sorular gündeme geldi. Örneğin, yoksulluk sadece maddi bileşenleri açısından mı tanımlanmalı yoksa sosyal, kültürel ve politik bileşenleri de içermeli midir? Yoksulluk, kaynaklar veya faydalar (parasal yöntemin çeşitli modellerinde tipik olarak yapıldığı gibi) veya maddi kısıtlamaların olmaması (yetenekler yaklaşımında yapıldığı gibi) açısından mı ölçülmelidir? Veya herhangi bir stratejiye ne tür göstergeler uygulanmalıdır? Örneğin göstergeler, insanlar tarafından gerçekte neyin başarıldığına mı yoksa mevcut kaynaklar ve mevcut ortam göz önüne alındığında neyin mümkün olduğuna, yani belirli şeyleri yapma becerisine mi odaklanmalı (Laderchi, Saith, ve Stewart, 2003, s. 244)?

Sen, yoksulluğun gelir dağılımı ve diğer önemli yönlerini göz ardı ettiği için kişi sayısına göre ölçüm yapan yoksulluk göstergelerinin yetersiz olduğunu savunur. Daha eksiksiz bir yoksulluk tanımının, yoksulluk içinde yaşayanların ortalama gelir düzeyini ve bu düzeyin yoksulluk sınırının ne kadar altına düştüğünü de hesaba katması gerektiğini savunur. Yoksulların gelir eşitsizliğinin de bu yöntemle ölçülmesi gerektiğini ve bu dağılıma duyarlı yoksulluk ölçüsü, yoksulluk içinde yaşayanlar arasındaki gelir transferinden etkilenmelidir. Yaygın yoksulluk ölçütlerinde gördüğümüz gibi, yalnızca yoksulluk içindeki insanların sayısı önemliyse, bir politika yapıcı, yoksulluk sınırındaki en düşük gelire sahip olanlardan geliri, bunun hemen altındakilere yeniden dağıtabilir. Bunu yaparak, yoksulluğun eşiğindeki insanlar bundan kurtulacak ve yoksulların nüfusu azalacaktır. Bununla birlikte, bu önlem, sınırın altındakilerin yaşadığı artan yoksulluk derecesinden tamamen habersiz olacaktır (Hoover, Formby, ve Kim, 2004, ss. 544-545).

Yetenek Yaklaşımı

Sen'in geleneksel refah ekonomisine yönelik itirazları, yetenek yönteminin entelektüel temellerini içerir. Bu eleştiriler genellikle refahı veya serveti (gelir, meta düzeni) fayda (mutluluk, arzu tatmini) ilişkilendirir. Sen, mallar, insan işlevi/yeteneği ve fayda arasında şu ayrımları yapar (Clark, 2006, s. 33):

Meta → İşlevsel Yetenek → İşlev → Fayda (Örnek: Mutluluk)

Yetenek yaklaşımında yer alan merkezi kavramlar yetenek ve işlevlerdir. İşlevsellikler, Sen'in bir kişinin olmaya ve yapmaya değer verebileceği çeşitli şeyler dediği kavramdır (Sen, 2004, s. 75).

Yetenek yaklaşımı, iki normatif iddiayı içeren teorik bir çerçevedir. Birincisi, refahı elde etme özgürlüğünün birincil ahlaki öneme sahip olduğu iddiası; ikincisi, refahın insanların yetenekleri ve işlevleri açısından anlaşılması gerektiği iddiasıdır. Yetenekler, insanların isterlerse başarabilecekleri işler ve varlıklardır- iyi beslenmek, evlenmek, eğitim görmek ve seyahat etmek gibi şeyleri yapma veya olma fırsatları; işlevler ise gerçekleştirilmiş yeteneklerdir. Bir kişinin bir dizi aracı kaynakları ve kamu mallarını bir işleve dönüştürüp dönüştüremeyeceği (yani, belirli bir yeteneğe sahip olup olmadığı), önemli ölçüde, yetenek literatüründe dönüşüm olarak adlandırılan belirli kişisel, sosyopolitik ve çevresel koşullara bağlıdır (Robeyns ve Byskov, 2021, s. 1).

Bir birey için başarı, işleyişi ile tanımlanır. Ne olduğu ya da ne olabileceğidir. O kişinin gerçek durumunun bir bölümünü tasvir eder. Örneğin, bisiklet sahibi olmakla bisiklet kullanmak arasında ayırım yapmak önemlidir. Ayrıca icra etme eylemi verdiği keyiften ayırt edilmelidir. Örneğin hareket halindeyken alınan zevk bu aktiviteye bağlanmamalıdır. Metalara ve beraberindeki niteliklere sahip olmak ve fayda elde etmek (bu süreçten kaynaklanan keyif gibi) iki farklı şeydir (Sen, 1999a, s. 6).

Yetenek Yoksunluğu Olarak Yoksulluk

Yetenek Yoksunluğu ve Gelir Yoksunluğu

Genel olarak erişilebilir özgürlüklere ve özel olarak işlev görecekt becerilere odaklanmak, yetenek yaklaşımının ana temasıdır (Sen, 1995, s. 266). Yetenek yaklaşımı, yetenekler ve işlevler temeli üzerine kuruludur. Yetenekler, insanın varlıkları ve faaliyetleri iken insanın kapasitesi ise, bireyin elde edebileceği farklı yeteneklerin bir karışımıdır. Sonuç olarak yetenek, bir kişinin belirli bir şekilde yaşama özgürlüğünü ifade eden fonksiyon vektörlerinin bir toplamıdır (Sen, 1992, ss. 39-40). Bu bağlamda, bir kişinin yetenek seti, içinden seçim yapabileceği faaliyetler veya vektörler kümesi iken, bir kişinin kapasitesi, olumlu özgürlükleri veya fırsatlarıdır. Ayrıca Sen, yetenekler terimini bazılarını tanımlamak için de kullanır. Toplama özgürce katılabilme kapasitesi gibi (Qizilbash, 2008, ss. 55-56).

İnsan işlevleri ve yetenekleri birbiriyle yakından ilişkili olsa da değişme potansiyeline sahiptir (Robeyns, 2003, s. 11). Yaşam koşullarının farklı yönleri olduklarından, işlevler bir anlamda yaşam koşullarıyla daha doğrudan ilişkilidir. İşlevsellik başarıdır, yetenek ise başarıya yeteneğidir. Öte yandan, yetenekler, yaşamlarımız için gerçek olasılıkları sorgulamamızı sağlayan pozitif özgürlük kavramlarıdır (Sen, 1987, s. 36).

Bu stratejide her bireyin bireyselliği dikkate alınır. Örneğin, küçük bir çocuğun bir yetişkinden daha az kaloriye ihtiyacı olabiliyorken, belirli bir hareketlilik seviyesine ulaşmak için, engelli bir kişi ise gerekenden daha fazla finansal kaynağa ihtiyaç duyar. İnsanların gereksinimleri ve yetenekleri değişebileceğinden, belirli bir mal ve hizmet seti, her bir kişinin erişebildiği fonksiyon setine dayalı olarak farklı veriler üretecektir. Sen, kapasite gibi faydalı fonksiyonlar açısından sonuca vurgu yapar. Yalnızca değer verilen faaliyetler mutluluğu artırır. Bir işlevin değerli olup olmadığını her bireyin durumu belirleyecektir. Ulaşılabilir sonuçlardaki farklılık, değişim faktörlerinden kaynaklanmaktadır. Kişisel, sosyal ve çevresel faktörlerin tümü, bir kişinin arzu edilen bir işlevi elde etme kapasitesini belirlemede rol oynar. Bir kişinin çalışma özgürlüğü, kadınların sorumluluklarına ilişkin normlar ve işçi haklarına ilişkin yasalar dahil olmak üzere çeşitli sosyal faktörlerden etkilenir. Sen, çeşitli işlevler arasından seçim yapma özgürlüğünün içsel değerini vurgular ve erişilebilen değerli işlevlere temel özgürlükler olarak atıfta bulunur (Hill, 2003, s. 118).

Aşağıdaki örnek, yetenek ve işlev arasındaki ayrımı en iyi şekilde göstermektedir. Sen'in, yetersiz beslenen iki kişinin standart senaryosunu ele aldığını düşünün. İlk kişi Etiyopya'da kıtlık yaşar ve ikinci kişi, Washington'daki Çin büyükelçiliğinin önünde Çin'in Tibet'i işgalini protesto etmek için açlık grevine girer. Her ikisi de yeterli beslenmeden yoksun olsalar da açlıktan ölmekten kaçınma özgürlükleri çok farklıdır.

Washington protestocusu, Etiyopyalıya göre yeterli beslenmeyi ve açlığı gidermeyi sağlayabilirken, Etiyopyalı bunu sağlamaz. Yetenek yaklaşımındaki bir diğer önemli nitelik de emek ve ürünler arasındaki farklılaşmadır (Robeyns, 2003, s. 11).

Daha fazla detaylandırarak olursak, örneğin yüksek geliri olan ama siyasete girme şansı olmayan bir kişi genellikle yoksul olarak kabul edilmez, ancak yine de çok fazla özgürlüğe sahip değildir. İnsanların çoğundan daha zengin ancak tedavisi çok pahalı olan önemli bir hastalık ile boğuşan biri standart dağılım istatistiklerinde yoksul olarak sınıflandırılmasa da önemli bir şekilde yoksun durumdadır (Sen, 1997c, s. 156).

İnsanların refahını korumak için sahip olduğu geniş özgürlükler, yetenekler olarak nitelendirilebilir. Ayrıca, yetenek setinin, insanların iyi bir varoluş ararken önemli alternatifler arasında seçim yapabilmeleri gerçeğiyle gösterilen ek sorumluluklara sahip olduğunu da gösterir. Sözelimi, x kişisine s kümesinden seçim yapma seçeneği verilmesi durumunda bu işlemin sunduğu mutluluk, yalnızca x'e değil, aynı zamanda s kümesine de bağlı olur. Yetenek yöntemiyle refahın hem rekabetçi hem de bağlantılı karakterizasyonları mümkündür ve her iki durumda da uygulanabilir. Bireysel seçim özgürlüğu, yalnızca kişinin kendi refahını belirlemede temel olarak görülse bile, her bireyin sahip olduğu özgürlük derecesinin bir toplumun başarısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabileceğinin altının çizilmesi gerekmektedir. Aslında, özgürlük bireysel mutluluğa katkıda bulunsun ya da bulunmasın, toplumsal refahın bir bileşeni olarak görülebilir ve bu haliyle onu takip etmek için nedenlerimiz vardır. Özgürlüklerin eşitliğinin analizi ve değerlendirilmesi, yetenek yönteminin sunduğu bakış açısı kullanılarak yapılabilir. Benimsediğimiz temel yapı ne olursa olsun, odak noktamızı gelir merkezli bir yaklaşımdan yetenek merkezli bir vizyona kaydırđığımızda, yoksullukla mücadele konusunda daha fazla bilgi sahibi oluyoruz. Yoksullukla mücadele politikasının en önemli amaçlarını açıklığa kavuşturur ve olası görünmeyen durumlarda örneğin Avrupa ve Amerika'nın zengin ülkelerinde yoksulluğun nasıl ortaya çıkabileceğini anlamamıza yardımcı olur. Yoksulluğa bir özgürlük eksikliği olarak odaklanmak, birkaç önemli hususun ışığında akılcıdır (Sen, 1992, ss. 150-152).

Yetersiz gelir ile yetersiz kapasite arasında kavramsal farklılıklar olsa da gelir, kapasiteler için kilit bir araçtır. Bu nedenle, bu iki bakış açısı arasında bir korelasyon gereklidir. Gerçekten de artan kapasite, sırasıyla geliri ve üretimi artırır. Temel eğitim ve yüksek kaliteli sağlık hizmetlerine erişim fırsatları sadece yaşam standartlarını yükseltmekle kalmaz, aynı zamanda gelir yoksulluğunu da azaltır. Bu bağlamda, kişi yoksul olsa bile kaliteli tıbbi ve eğitimsel hizmet olarak yoksulluğu aşabilir. Gelir ve kapasite arasında bağlantılar olmakla birlikte gelir yoksulluğunu ortadan kaldırmanın tek başına yeterli olmayacağını kabul etmek gerekir. Eğitim, sağlık ve diğer ilgili alanları finanse ederken sadece gelir yoksunluğunu ele almaya çalışsak, amaçlarla yöntemleri birleştirmiş oluruz. Yoksulluğu ve yoksunluğu anlayabilmemiz için, insanların deneyimlediği gerçek özgürlükleri dikkate almalıyız. Genişleyen kapasiteler, üretkenliği ve kazanç potansiyelini artırır, bu da yaşam kalitesini artırır ve doğrudan veya dolaylı olarak yoksunluğu azaltır. Bu bağlamda, araçsal bağlantılar tartışmasız önemli olsa da yoksulluğun genel yapısına ilişkin analizlerin yerini alamazlar (Sen, 2004, ss. 131-133).

Sen, 1979'daki Neyin Eşitliği adlı çalışmasından itibaren yeteneklerin önceden belirlenmiş bir listeye tabi olamayacağını savunmuştur. Bazı temel yeteneklerin her toplumda ilgili yetenekler listesinde yer alabileceğini belirten Sen, belirli bir amaç için yeteneklerin kapsamını daraltmanın daha mantıklı olabileceğini vurgulamıştır (Sen, 1979, s. 218). şimdiye kadar, yetenek yaklaşımı, dikkate alınması gereken faaliyetlerin bir listesini sunmadığı için bir yeterlilik çerçevesi kullanan herhangi bir değerlendirme çalışması, bir dizi ek faaliyet gerektirir. Robert Sugden veya John Roemer gibi bazı iktisatçılar, Sen'in önemli görevlerin bir listesini vermemesini veya bu yetenek seçiminin nasıl yapılması gerektiğini belirtmemesini eleştirmişlerdir (Robeyns, 2003, s. 36). Filozoflar arasında Martha Nussbaum, Sen'in bir listeyi belirlemesi gerektiğini söyleyen önde gelen isimlerden biridir. Nussbaum ampirik çalışmalarında, zamanla değişebilen ve yapılacak katkılar sayesinde daha fazla değiştirilebilecek açık bir yetenekler listesi oluşturmuştur (Nussbaum, 2003, ss. 40-42).

Sen, Anthony B. Atkinson'ın (Atkinson, 1970) eşitsizliğin ölçülmesi konusundaki çalışmasını öncü bir çaba olarak görmesine rağmen, kişileri simetrik olarak ele alarak, bireylerin gelirlerinden ve diğer koşullardan ne elde ettiğini açıkça hesaba katmadığı için çalışmayı eleştirmiştir. Ona göre, bu yapının ötesine geçmek ve sosyal refahın veya sosyal hedeflerin kurucu parçaları olarak bireysel avantajların doğasını incelemek için insanların heterojenliği ve gelirsizlik durumu dikkate alınmalıdır. Gelir tahmini de elbette diğer tekniklerden biridir ve çok farklı amaçlara hizmet eder. Gelir şüphesiz çok önemli bir araçtır, ancak önemi, insanların amaçlarını gerçekleştirmelerini ve meşru olarak arzu ettikleri varoluş hallerine

ulaşmalarını sağlama biçiminde yatmaktadır. Gelir dağılımı ile ilgili bu temel sorunlar birbirinden ayrılamaz ve insan özgürlüğüne ve refahına değer veren bir toplum, bu sorunları hem sosyal hem de kişilerarası karşılaştırmalarda dikkate almalıdır. Bir yanda finansal ve diğer kaynaklar ile diğer yanda kişisel başarılar ve özgürlükler arasında kesin bir ilişki yoktur. Çeşitli fırsat biçimleri, sistematik olarak gelirlerin yapabileceğimiz veya olabileceğimiz çok sayıda şeye çevrilmesiyle sonuçlanır, bu da sürdürebileceğimiz yaşam tarzları üzerinde bir etkiye sahiptir. Sen, en az beş önemli parametrik varyasyon kaynağı olduğunu belirterek, her birini açıklamaya devam etmiştir (Sen, 1997b, ss. 385-386):

Kişisel heterojenlikler: İnsanların talepleri, engellilik, hastalık, yaş veya cinsiyetle bağlantılı olabilen fiziksel özelliklerine bağlı olarak değişir. Örneğin, hasta bir birey, hastalığı olmayan birinden hastalığıyla başa çıkabilmek için daha fazla gelire ihtiyaç duyabilir. Dezavantajları telafi etmenin farklı yolları olsa da bazı dezavantajlar daha yüksek tedavi veya bakım maliyetleri ile bile ortadan kaldırılamayabilir.

Çevresel farklılıklar: Bir kişinin belirli bir miktarda gelir elde etme yeteneği, sıcaklık, yağış, sel ve diğer iklim faktörlerindeki değişikliklerden etkilenir.

Sosyal iklimdeki eşitsizlikler: Halk sağlığı hizmetleri ve epidemiyoloji, halk eğitim politikaları ve belirli bir bölgede suç ve şiddetin varlığı veya yokluğu gibi sosyal faktörlerin tümü, kişisel gelirlerin ve kaynakların işlevlere nasıl dönüştürüldüğünü etkiler. Çağdaş sosyal sermaye literatürünün vurgulama eğiliminde olduğu gibi, topluluk ilişkileri, kamusal olanaklara ek olarak oldukça önemli olabilir.

Farklı ilişki perspektifler: Geleneğe bağlı olarak, farklı grupların yerleşik davranış kalıpları için farklı meta gereksinimleri olabilir. Bir kişinin geliri o ülkedekinden çok daha yüksek olsa bile, varlıklı bir mahallede nispeten yoksul olmak, bazı temel faaliyetlerde bulunmalarını (toplumsal yaşama katılmak gibi) kısıtlayabilir. Örneğin, Adam Smith 200 yıldan daha uzun bir süre önce, toplum içinde utanmadan görünebilmenin zengin bir kültürde daha yoksul bir topluma göre daha yüksek standartlarda giyim ve diğer görünür harcamalar gerektirebileceğini fark etti. Aynı parametrik çeşitlilik, benlik saygısını desteklemek için gereken kişisel varlıklar söz konusu olduğunda mevcut olabilir. Belirli bir uygarlıkta, bireyler arası bir varyasyondan çok toplumlar arası bir varyasyondur, ancak iki sorun sıklıkla bağlantılıdır.

Aile içi dağıtım: Kazananlar da dahil olmak üzere tüm aile üyeleri, bir veya daha fazla aile üyesinin elde ettiği gelirden pay alır. Bu nedenle aile, gelirlerin kullanımını açısından değerlendirilmesinde temel birim olarak hizmet eder. Bir ailenin gelirinin, çeşitli üyelerinin ihtiyaçlarına ve amaçlarına göre nasıl dağıtıldığı, ailenin her bir üyesinin ne kadar varlıklı veya özgür olduğunu belirleyecektir. Sonuç olarak, aile gelirinin dağılımı, kişisel başarı ve fırsatları genel aile gelir düzeyiyle ilişkilendirmede çok önemli bir parametrik değişkendir. Belirli aile üyelerinin yaşadığı faydalar ve zorluklar, izlenen dağıtım kurallarına (örneğin, cinsiyete, yaşa veya algılanan ihtiyaçlara dayalı olanlar) bağlı olarak büyük ölçüde değişebilir.

Yaşam standartlarındaki bireysel farklılıklar, eşitsizliği göstermede referans olarak kullanılabilir. Ancak, insanların gerçek yaşam koşullarına ilişkin ek veriler elde edilene kadar, eşitsizlik konusunda kesin hükümler vermek mümkün değildir. Yoksulluk kavramı mutlak değerlendirmelerle önemsizleştirilemez. Yoksulluğu yalnızca görece olarak görme eğilimi kısmen, daha önceki durumda olduğu gibi, bazı isteklerin mutlak tatmininin bir kişinin diğerlerine göre göreceli konumuna bağlı olabileceği olasılığından kaynaklanır. Bir kişinin belirli kumsalların mevcudiyeti ve erişilebilirliği konusundaki göreceli avantajı, ıssız bir kumsalın keyfini çıkarmadaki mutlak avantajını belirleyebilir. Adam Smith, Ulusların Zenginliği'nde temel ihtiyaçlar fikrini tartışırken bu noktayı etkili bir şekilde ortaya koydu. İhtiyaçlar derken, hem kişinin yaşam tarzını sürdürmesi için çok önemli olan öğeleri hem de ulusun geleneklerinin önemini kastediyordu. Yoksul bir erkek, deri ayakkabılar İngiltere'de hayatın bir zorunluluğu haline geldiğinde toplum içine çıkmaktan utanırdı. Bu bakış açısı, aşağılanmayı önlemek için on sekizinci yüzyıldaki bir İngiliz vatandaşının deri ayakkabı giymesi gerektiğini savunur. O topluluktaki çoğu insan deri ayakkabı giydiği için durumun böyle olduğu doğru olsa da söz konusu kişinin diğerlerinden daha az aşağılayıcı olması için mutlaka deri ayakkabı giymesi gerekmez. Yetenekler söz konusu olduğunda, yoksulluk mutlak bir terim olabiliyorken mallar veya özellikler söz konusu olduğunda, sıklıkla göreceli bir şekil alır. Adam Smith'in bahsettiği yetenek, geleneğe bağlı kalmayarak kendini utandırmaktan kaçınma kapasitesiydi. Smith'in düşündüğü bu senaryoda gerekli olan bir çift deri ayakkabıydı. Daha varlıklı toplulukları keşfettikçe, aynı yetenek için (bu tür bir utançtan kaçınmak) meta gereksinimi artıyor. Bu nedenle, metalar dünyasında, utançtan kaçınma yoluyla yoksulluktan kaçmak, değişen bir ürün yelpazesini gerektirir ve bunun için gereken kaynaklar, diğerlerinin koşullarıyla orantılıdır. Ancak, yaşam seviyesini doğrudan etkileyen yetenekler alanında, bu tür aşağılanmalardan kesinlikle kaçınmak gerekir. Utanmamak ama kesinlikle utanmamak (Sen, 1983, ss. 159-161).

Açlık ve Kıtlıklar

Dünyanın birçok yerinde açlık bir norm olarak görülebilir, ancak katastrofik kıtlık salgınları, rutin açlık olgusundan ayırt edilmelidir. M.Ö. 436'da binlerce aç Romalı kendilerini Tiber'e attığında, bu sıradan bir açlık değildi. M.S. 918'de Keşmir'deki Vitasta (Jhelum) suyunun tamamen cesetlerle kaplı olduğu veya 1333-1337'de Çin'de sadece bir bölgede dört milyon insanın öldüğü veya 1770'de en iyi tahminlerin Hindistan'da on milyon ölüme işaret ettiği veya İrlanda'da 1845-1851'de yaşanan kıtlığın tüm İrlanda nüfusunun yaklaşık beşte birini öldürdüğü ve benzer sayıda insanın göç etmesine neden olduğu açıktır. Bir ulus tamamen tükendiğinde gıda ihraç ediyorsa, kıtlıktan çok açlığı tartışabiliriz. Hem açlıkların hem de kıtlıkların uzun bir tarihinden rahatlıkla bahsedilebilir. Açlık, insanların yeterli yiyeceği olmadığı zaman iken, kıtlık, yaygın ölümlerle sonuçlanan bir durumdur. Kıtlık, açlık demektir, ancak bunun tersi olmaz. Açlık, yoksulluğun alameti iken, tersi doğru değildir (Sen, 1981, ss. 39-40). Açlık, birinin yeterince yiyeceği olmadığını bir işaretidir. Tuhaflığı, yiyecek eksikliği değildir. İkincisi de dahil olmak üzere birincisinin potansiyel nedenleri çok fazladır (Sen, 1981, s. 1).

Sen'in kıtlık ve yoksullukla ilgili teorik incelemesi, paradoksal bir şekilde, yalnızca beklenmedik cevaplar vermekle kalmaz, aynı zamanda dünyanın bir dizi açlık sorununu ele almak için önemli kamu politikası çıkarımlarına da sahiptir. Tarihsel olarak, bölgedeki gıda üretiminin ve arzının azalmasının kıtlıkların nedeni olduğu düşünülüyordu. Ancak Sen, kıtlıklara ilişkin ekonomik analiziyle bu geleneksel görüşü çürüttü. Sen, kıtlıklara esas olarak gıda arzındaki büyük bir düşüşten ziyade, insanların gıdaya erişim ve elde etme haklarının ve satın alma gücünün kaybının neden olduğunu gösterdi. Bu gerçekleşmiş ya da olmaya devam eden dünyadaki büyük kıtlıkların çoğuyla ilgili en acı gerçektir. 1943'te Bengal'de yaklaşık üç milyon kişinin ölümüne yol açan feci bir kıtlık meydana geldi. Gıda üretimi bu yıl önemli ölçüde azalmadı, ancak nispi gıda fiyatları yalnızca şehirlerde yaşayanların ve daha yüksek gelirli insanların yiyecek satın alabileceği söylentisiyle fırladı. Günlük ücretlere ve sınırlı veya güvenilmez kazançları olan kırsal kesim halkı özellikle ağır darbe aldı. 2005'te büyük bir kıtlık ve yetersiz beslenme felaketi Nijer'i tehdit etti. Ülke, yağmur eksikliği nedeniyle genel olarak daha az tahıl üretmiş olsa da durum pek de vahim değildi. Gerçekte, açlığın görülmediği 2001 hasadından %22 daha fazlaydı. Buna rağmen, halkın önemli bir bölümü, özellikle de çobanlar, satabilecekleri şeylerin (hayvanların) fiyatları düşerken satın almak zorunda oldukları şeylerin fiyatlarının yükselmesi nedeniyle açlık, hastalık ve yetersiz beslenmeden mustarıptı. Sen, gıda mevcudiyeti ve üretiminin yanı sıra dağıtımın da açlık ve yoksullukta önemli faktörler olduğunu savunuyor. Ayrıca, insanların gıdaya erişme, sağlığı koruma ve beslenmeyi doğrudan veya dolaylı olarak elde etme kapasiteleri veya becerileri üzerinde etkisi olabilecek ekonomik, sosyal ve politik yapılara da ışık tutmaktadır (Alexander, 2016, s. 55).

Yetenek Yaklaşımının Çıkarımları

Özgürlük

Özgürlük, Amartya Sen'in üzerinde ısrarla durduğu farklı bir konu. Sen, yeteri miktarda besin maddesine ve temiz suya erişerek açlıktan kurtulma, önlenebilir hastalıklardan korunma, sağlık hizmetlerine erişebilme, barınma ve giyinme olanaklarına sahip olma gibi konularda insanların sahip olduğu özgürlüklerin yoksullukla olan ilişkisine değinir. Yeterli sosyal ve kamu hizmetlerinin olmaması ve salgınları önlemek için etkili bir sistemin olmaması da özgürlüklerin reddiyle bağlantılıdır. Aynı zamanda, yerel uyumu teşvik edecek çağdaş eğitim kurumlarının ve hizmetlerinin yokluğuyla da yakından bağlantılıdır. Özgürlüğün kötüye kullanılmasına örnek teşkil edebilecek diğer eylemler, otoriter rejimler tarafından insan haklarının reddedilmesini ve sosyal, politik ve ekonomik yaşama katılma özgürlüğünün kısıtlanmasını içerir (Sen, 2004, ss. 17-18).

Sen, iki farklı özgürlük arasında bir çizgi çizer. Birincisi, yetenek olarak atıfta bulunduğu ve kişinin pozitif özgürlüğü ile bağlantılı olduğuna inandığı ve bir kişinin bir dizi şeyi yapma veya olma kapasitesini içerdiğine inandığı, özgürlüğün fırsat yönüdür. İkincisi, seçim özerkliği ve müdahale etmeme, özgürlüğün süreç bileşeninin bir parçasıdır. Bu ikinci faktör, negatif özgürlük ve liberteryen kaygılarla doğrudan bağlantılıdır. Sen, farklı olmalarına rağmen özgürlüğün iki yüzünün bağlantılı olduğunu kabul ediyor. Yetenek yöntemini büyük ölçüde ilk fırsatın özgürlüğü yönünün çoğulcu bir analizi için bir alan ve adalet, avantaj ve gelişme hakkında düşünmenin bir yolu olarak görüyor. Bu hesap, değerlerin tek bir kapsayıcı meta-değere (fayda gibi) indirgenemeyeceğini kabul eder ve iyinin arzu edilen çeşitli bakış açılarına saygı duyar (Qizilbash, 2005, s. 152).

Amartya Sen, küçük bir çocukken Bangladeş'in bugünkü başkenti Dakka'da korkunç bir olay yaşadı. Sen, Pakistan'ın bağımsızlığının ilk yıllarında meydana gelen ayaklanmalarda Müslümanlar ve Hindular arasında çıkan çatışmalara ve ölümlü bir olaya tanık olur. Sen, evinin bahçesinde iken sırtından bıçaklanmış halde olan bir adamın bahçesine girdiğini görür. Bu adam, çok düşük bir ücret karşılığında çalışan Kader Mia adında Müslüman bir gündelikçiydi. Mia, Hindu bir grubun saldırısına uğrar ve sokak ortasında bıçaklanır. Olaya tanık olan Sen, ailesine haber verir ve babasıyla birlikte adamı hastaneye götürür. Müslüman gündelikçi, hastane yolunda eşinin ısrarına rağmen bu karışık bölgeye gitmek durumunda kaldığını ve evine ekmek götürmek zorunda olduğu için bu duruma katlandığını anlatır. Emeği karşılığında gelir elde etmek gibi bir iktisadi özgürlüğe sahip olamamanın sonucu daha sonra hastanede gerçekleşen ölüm olmuştur. Sen'in bu örneği ekonomik özgürlük yoksunluğunun sonuçları açısından önemlidir (Sen, 2004, s. 23).

Kapasiteye dayalı yaklaşımda yoksulluk; açlık, hastalık, cehalet vb. sebeplerden kaçınma hürriyeti gibi bazı temel hürriyetlerin eksikliği veya yetersiz uygulanması olarak tanımlanmaktadır. Burada özgürlük kavramı geniştir ve hem olumlu hem de olumsuz özgürlükleri içerir. O yüzden, bir kişinin sağlıklı bir yaşam sürme özgürlüğü, hem toplumun gerçekten iyiye ulaşmasını sağlayan bir ortam yaratma konusundaki başarılı çabalarına hem de onun haklı sağlık arayışına (negatif özgürlüklerine kimsenin müdahale etmemesi şartıyla) bağlıdır. Asgari düzeydeki insan onuruna faydalı olduğu kabul edildiğinden, temel özgürlükler yoksulluk kavramıyla bağlantılıdır. İnsanların bu özgürlükler üzerinde doğuştan gelen haklara sahip olduğunu varsayan insan hakları yaklaşımının temelinde de insan onuru kaygısı yatmaktadır. İnsanların bu özgürlükleri kullanamaması, bu haklarına saygı gösterilmediğinin bir işareti. Dolayısıyla insan hakları açısından yoksulluk, bu temel özgürlüklere karşılık gelen hakların yerine getirilmemesi veya bu özgürlüklerin kapasite bakımından başarısızlığı olarak tanımlanabilir (United Nations, 2004, s. 9).

Teorik ve ampirik ekonomik araştırmalarda, insan hakları ve temel özgürlükler kavramı sıklıkla göz ardı edilmiştir. Refah ekonomisindeki standart çerçeveler, araçsal ve içsel değeri açıkça tanımadan, kişilerarası avantajı, rekabetçi piyasa sonuçlarının etkinliğini ve adaletini fayda açısından değerlendirirken, baskın yaklaşımlar ekonomik gelişmeleri gelir artışı açısından değerlendirir. Sen ise temel özgürlükleri ve insan haklarını görmezden gelen geleneksel çerçevelerin kapsamlı bir eleştirisini yaparak, önemli yeni çalışma alanları açtı ve radikal yeni yaklaşımların ve metodolojilerin geliştirilmesi aşamalarına katkılar sundu (Vizard, 2005, s. 27).

Refah ve gelişimin araçları ve amaçları arasındaki ayrım, yetenek yaklaşımında çok önemli bir analitik ayrımdır. Bu hedeflere ulaşmak için araçlar mevcut olsa da yalnızca amaçların içsel değeri vardır. Bu ayrımlar bazen pratikte karmaşılaşabilir. Bazı amaçların araçları aynı zamanda başka amaçlara da hizmet eder (örneğin, sağlıklı olma yeteneği kendi içinde bir amaçtır, ancak aynı zamanda çalışabilme yeteneğinin de bir aracıdır). Yetenek yaklaşımı, hedeflerin insanların işlevsel kapasiteleri (kişinin katılmak istediği eylemleri ve faaliyetleri üstlenmesi ve olmak istediği yerde olması gibi) açısından kavranması gerektiğini ileri sürer. Bir hayatı değerli kılan, Sen'in işlevler olarak bahsettiği tüm bu varlıklar ve şeylerden oluşur. İşlevler, çalışma, uyuma, okuma, sağlıklı olma, bir topluluğa ait olma, saygı görme vb. ihtiyaçları içerir. Ulaşılan işlevler ve kapasiteler arasındaki ayrımın yattığı yer; gerçekte mümkün olan ile etkili bir şekilde elde edilebilir olan arasında veya bir yanda başarılar ile diğer yanda özgürlükler veya değerli seçimler arasındadır. Nihayetinde önemli olan, insanların bu türden hayatlar yaşamak, bu tür şeyleri başarmak ve olmak istedikleri türden insanlar olmak için gerekli özgürlüklere veya değerli şanslara (kapasitelere) sahip olup olmadıklarıdır. Bu önemli fırsatları yakaladıktan sonra kendilerine en çok hitap eden seçenekleri seçebiliyorlar (Robeyns, 2005, s. 95).

Bir kişinin yetenek seti, farklı türden hayatlar yaşama özgürlüğünü yansıtır. O kişinin neler yapabileceğini gösterme yeteneği, kişisel özellikler ve toplumsal koşullar dahil olmak üzere bir dizi değişkenin kombinasyonudur. İnsani yetenekler, bireysel özgürlükte önemli bir rol oynar, ancak bunun tam bir tanımı, kişisel yaşam kapasitelerinin ötesine geçmeli ve diğer hedeflere (örneğin, kişinin kendi yaşamına doğrudan bağlı olmayan sosyal amaçlar gibi) odaklanmalıdır (Sen, 1993, s. 33).

Sen'in, 1980'lerden bu yana kapasite yaklaşımı konusundaki çalışmalarının ana odak noktası "pozitif özgürlük" olmuştur. Bu, kuşkusuz, daha yakın tarihli çalışmalarında, özellikle "Özgürlükle Kalkınma" çalışmasının çeşitli alanlarından fikirleri birleştirme çabalarının sonucudur. Sen, bu pasajda hem özgürlüğün temel önemini (gelişmeyi özgürlüğün genişlemesi olarak anlamak) hem de özgürlüğün gelişmeyi teşvik etmede oynadığı kritik rolü tartışıyor. Sen ayrıca "sürdürülebilir kalkınma"dan çok "sürdürülebilir özgürlük"ün önemine vurgu yapıyor.

Demokrasi

Gelişmekte olan ülkelerde, demokrasilere ve temel siyasi ve sosyal haklara yönelik eleştiriler üç koldan gelişir. Birincisi, bu hakların sosyal ve ekonomik ilerlemeyi engellediği iddiasıdır. Bu iddia, Singapur eski Başbakanı Lee Kuan Yew tarafından formüle edildiği için Lee hipotezi olarak kabul görür. İkincisi, yoksul insanların, siyasi haklarını kullanmaktan çok temel ihtiyaçlarını karşılamaya öncelik vereceği iddiasıdır. Önce ekonomik yoksulluğu ve sefaleti sona erdirmeleri gerektiğinden, siyasi haklara çok fazla vurgu yapmaktan kaçınırlar. Üçüncüsü, siyasi ve medeni haklara odaklanmanın, özgürlük ve haklardan çok düzen ve disipline eğilimli Asya idealleriyle tutarsız tipik bir Batılı endişe olduğu iddia edildi. Örneğin, disiplin ve düzene daha fazla önem verdiği için basın sansürünün Asya toplumlarında Batı toplumlarına göre daha kabul edilebilir olduğu iddia edilmektedir. Sen, siyasi hakların sahip olduğu olumlu değere dikkat çekerek, temel yeteneklerin bir bileşeni olarak önemini altını çiziyor. Değerlerimizi ifade etmek ve dikkate alınmasını talep etmek için ifade özgürlüğüne ve demokratik seçime ihtiyacımız var. Demokratik bir hükümet biçimine ve bir dereceye kadar basın özgürlüğüne sahip bağımsız bir ulusta, hiçbir zaman uzun süreli bir kitle olmamıştır. Eski krallıklar, çağdaş otoriter toplumlar, ilkel kabile toplumları, çağdaş teknokratik diktatörlükler, emperyalistlerin kuzeyden yönettiği sömürge ekonomileri ve son zamanlarda despotik ulusal liderler veya dayanılmaz tekil partiler tarafından yönetilen bağımsız güney ülkeleri kitleler yaşadı. Ancak bu kitleler bağımsız, düzenli seçimler yapan, muhalefet partilerinin eleştirilerini dile getirdiği ve gazetelerin geniş bir sansür olmaksızın hükümet politikalarını özgürce haber yapmasına ve sorgulamasına izin verdiği bir ülkede hiç olmamıştır (Sen, 2004, ss. 208-213).

Bazı düzenli ülkelerin (Güney Kore, Singapur ve reform sonrası Çin gibi) daha az otoriter ülkelere (Hindistan, Jamaika ve Kosta Rika dahil) daha hızlı ekonomik büyüme yaşadıkları bir gerçektir. Diğer yandan, Lee hipotezi, mevcut geniş veri yelpazesi üzerinde herhangi bir genel istatistiksel teste değil, oldukça seçici ve sınırlı verilere dayanan rastgele ampirizm üzerine kuruludur. Son derece seçici kanıtlar temelinde, bu kadar geniş bir ilişkilendirme kurmak imkansızdır. Dolayısıyla, ne otoriteryanizmin ekonomik büyümeyi teşvik etmede diğer sistemlerden daha iyi olduğunun (Singapur veya Çin'deki hızlı ekonomik büyüme) kesin kanıtı ne de bunun tersinin kesin kanıtı (Botsvana'nın en iyi sicile sahip ülke olduğu) çıkarımı yapılabilir (Sen, 1999b, s. 6).

Yetenek yaklaşımı, daha başarılı sonuçlar için çalışanlara daha güçlü yapıda bir ekonomik ilerleme metodu sunar. Sen, gelişmeye giden yolun bireysel özgürlüklerin genişletilmesiyle olabileceğini iddia ediyor. Sen, kalkınma için kurumların önemine ve çeşitli sosyal kurumların bireysel özgürlüklerin sürdürülmesi ve genişletilmesi üzerinde nasıl önemli bir etkiye sahip olduğuna vurgu yapıyor. Sen ayrıca, yolsuzluk, kadınlara kötü muamele gibi konuları ele almada ve demokratik kurumların işlevi, medeni özgürlükler ve sosyal normların, ahlakın ve hedeflerin geliştirilmesinde özgür basın gibi konuların gündeme getirilmesinde kamusal müzakerenin değerini vurgulamaya özen gösteriyor. Demokratik kurumların, daha az otoriteye sahip bireyleri etkileyen eşitsizlikleri tek başlarına ele alamaları da eşitliği artırmak için ikna edici gerekçeleri olduğunu açıkça belirtiyor (Hill, 2003, s. 119).

Sosyal düzenlemelerin ve bireysel özgürlüklerin desteklenmesinde kilit bir role sahip olan kurumlar, bireylerin sağlıklı olabilmeleri, temiz bir çevrede yaşayabilmeleri, biyoçeşitliliğin ekonomik kazanç için göz ardı edilemeyeceğine dair ortak inanca ve bu ortak inancı yansıtan yasal olarak bağlayıcı bir çerçevenin oluşmasında kilit bir rol oynar. Aynı zamanda, kültürel azınlıkların haklarını tam olarak koruyan ve yerine getiren uygun bir yasal çerçeve olmadan yerli halkların dillerini ve geleneklerini koruma yeteneği de mevcut olmayacaktır. Bu nedenle, Sen'in yetenekler yaklaşımında, ekonomik, sosyal ve politik fırsatlar arasında iki yönlü bir ilişki olduğundan, bireysel özgürlük esasen toplumsal bir üründür. Pazar yeri, devlet kurumları, hukuk sistemi, siyasi partiler, medya vb. önemli kurumların varlığı olmadan özgürlükler gelişemez ve genişleyemez. Toplumsal yapıların ya da kurumların kişisel özgürlükleri geliştirmede ya da kısıtlamada önemli bir rol oynadığı düşünülse bile, bu özgürlüklerin korunması ve güvence altına alınmasındaki rolleri yine de araştırılmalıdır. Kurumlar, özgürlüklerimizi sağlamada çok önemli bir rol oynamaktadır, ancak işlevlerini özgürlüğümüzü nasıl etkiledikleri açısından değerlendirmek daha doğru olur. Nihayetinde, tüm eylemler insanların sürdürdüğü hayatlar tarafından belirlenir. Bireyüstü bir özne tarafından değil, sadece bireyler tarafından (Deneulin, 2008, s. 108).

Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Cinsiyet eşitsizliği, yetenek yaklaşımının gün ışığına çıkarma potansiyeline sahip olduğu bir başka konudur. Hane içindeki işbölümü ve kaynak dağılımı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli nedenlerinden bazılarıdır. Geleneksel ekonomik değerlendirme teknikleri, piyasa tarafından üretilen gelir,

tüketim ve işgücü arzı verileriyle çalışır hale getirilir. Bu veriler tercihleri üretmek için kullanılır. Bununla birlikte, bu veriler, örneğin erkeklerin evde kadınlara göre daha fazla mı yoksa daha az mı tükettiklerini veya kaynakları nasıl kullanacakları konusunda daha fazla takdir yetkisine sahip olup olmadıklarını düşünmemize nadiren fırsat verir. Sen, Çin, Hindistan ve Kuzey Afrika'daki bazı cinsiyet eşitsizliklerini tespit etmek için ölüm, hastalık, hastaneye yatış, kilo ve beslenmeye ilişkin verileri kullanırken, evde yiyecek ve tıbbi tedavi dağıtımında erkekleri kızlara göre sistematik olarak tercih eden bazı bulgular bulmaktadır (Sugden, 1993, s. 1955).

Ekonomik modellerde, aile üyeleri arasında malların dağılımının refaha veya ihtiyaçları karşılamaya dayalı olduğu yaygın bir varsayım olsa da aile içi dağılımlar konusunda ciddi eşitsiz sonuçların olduğuna dair önemli veriler mevcuttur. Kadınların erkekler tarafından sistematik olarak yoksun bırakılması (özellikle kız çocukların erkek çocuklara karşı) son zamanlarda birçok toplumda çok fazla ilgi gördü ve Çin, Güney Asya, Batı Asya, Kuzey Afrika gibi dünyanın pek çok yerinde bunun birçok örneğiyle karşılaşabiliyoruz. Aynı ailedeki gıda arzının kimin tarafından nasıl alındığını takip etmek elbette zordur. Çoğu zaman, haksız gıda dağıtımını iddiaları dolaylı bilgilere dayanmaktadır. Yetersiz beslenmenin klinik belirtileri, hastalık oranları veya karşılaştırılabilir ölüm modelleri gibi farklı beslenme ve ilgili işlevler hakkındaki verilerin karşılaştırılması, olası yaşam kalitesini belirlemek için yararlıdır. Yalnızca emtia satın alımlarını, beslenmedeki refahın derecesini ve bu refaha ulaşma kapasitesini takip etmekle ilgilenir; bunların hepsi kendi başlarına önemli olmaktan çok bir amaca hizmet eder (Dreze ve Sen, 1989, s. 51).

Kadınlar işe, ekonomik varlıklara erişimde ve özel ve kamusal karar alma süreçlerine katılımında ayrımcılığa uğramaya devam ediyor. Ayrıca kadınlar, erkeklere oranla yoksullukla daha fazla karşı karşıyadır. Latin Amerika ve Karayipler'de genel olarak yoksulluk oranlarının düşmesine rağmen, yoksul ailelerde kadınların erkeklere oranı 1997'de 100 erkekte 108 kadından 2012'de 100 erkekte 117 kadına yükseldi. Kadınlar iş piyasasında ayrımcılığa maruz kalıyor. Dünya çapında çalışma çağındaki erkeklerin yaklaşık dörtte üçü çalışırken, çalışma çağındaki kadınların ancak yarısı çalışıyor. Küresel olarak, kadınlar erkeklerden yüzde 24 oranında daha az kazanıyor. 2012-2013 için eğitim düzeyine göre işsizlik oranları hakkında veri sağlayan 92 ülkenin yüzde 85'inde, daha yüksek eğitim düzeyine sahip kadınların işsizlik oranları, eşit eğitim düzeyine sahip erkeklerden daha yüksektir. Devam eden gelişmelere rağmen, özel sektörde ve kamu sektöründe karar alma süreçlerinde cinsiyetlerin eşit temsiliyi sağlamak için dünyada yapılması gereken daha çok şey var (United Nations, 2015, s. 8).

Daha düşük gelirleri ve işlerini kaybetme olasılıklarının daha yüksek olması nedeniyle, kadınlar mali açıdan yoksullaşma riskine karşı erkeklerden daha savunmasızdır. Bu meydana geldiğinde, insanlar daha düşük eğitim seviyeleri (insan sermayesi), değerli kaynakların (varlıklar) eksikliği ve ev içi görevler ve çocuklar tarafından dayatılan sınırlamalar nedeniyle yoksulluk içine düştükten sonra kurtulmak için daha fazla mücadele ederler. Bütün bunlar, çocuklar için ciddi sonuçları olacak bir yoksulluk tuzağına düşme riskini artırıyor. Bu nedenle, cinsiyet eşitsizliği uzun vadeli yoksulluk yaratır ve çocuklar aracılığıyla gelecek nesillere aktarılacak kırılganlığı artırır. Kırılganlığı nesiller arası yoksulluğa bağlayan aynı kısır yoksulluk döngüsü bugün hala mevcuttur, ancak kadınlar söz konusu olduğunda, mekanizmayı besleyen şey toplumsal cinsiyet eşitsizliğidir. Bu döngüyü kırmak için zincirin çeşitli noktalarında cinsiyet ayrımcılığıyla mücadele etmek gerekiyor. Alternatif olarak, kadınların kapasiteleri (ve daha doğrusu potansiyel bileşeni) güçlendirilmelidir. Bu genellikle, örneğin okuryazarlık ve mesleki eğitime erişimi, kredi ve mikro finans kullanımını, hayvancılık sektörüne yönlendirebilme ve ev işlerine daha az zaman harcamayı kolaylaştıran bir dizi adım aracılığıyla gerçekleştirilir (Dubois ve Rousseau, 2008, s. 425).

Yetenek Yaklaşımının Bazı Eleştirileri

İktisat-Etik Sorunu

İktisada, Sokrates'ten bu yana sorulan bir soru olan nasıl yaşamalıyız? yaklaşımı hakimdir. Bu soru, faydacılığın benmerkezci bakış açısıyla cevaplanır. Mantıken herkes kendi çıkarını düşünür. Bu bakımdan iktisat biliminde etik, bencillik ekseninde tanımlanır. Amartya Sen, bu baskın ekonomik düşüncenin nihai hedeflerden çok lojistikle ilgili olduğunu savunurken, etik anlayışın ise nasıl yaşamalıyız? ve insan iyiliğine nasıl ulaşabiliriz? sorularına cevap vermeye çalıştığını gösterir. Bu nedenle, etik konusu egemen ekonomik alanda ortaya çıktığında subjektif yaklaşımların öne çıktığı görülebilir. Ekonominin temel belgelerinden biri olarak kabul edilen Adam Smith'in Ahlakî Duygular Kuramı eserinin esasında, Ulusların Zenginliği eserinin temeli olduğu gerçeği, iktisatçıların ilgisini çok da çekmiyor. Hâkim ekonomik akımda ahlak/etik her yere çekilebilecek ve göz ardı edilmesi gereken bir olgu olarak görülüyor. Bu ve benzeri nedenlerle etğin iktisat

teorisine entegre edilmesine yönelik araştırmaların büyük ölçüde başarısız olduğu söylenebilir (İnsel, 2000, s. 7).

Yirminci yüzyılda hâkim olan liberal dünya görüşüne göre Adam Smith, çıkarıcılığın en önemli savunucusudur. Çelişkili ve sürekli büyüyen literatürün varlığı, Smith'in algılanma şeklini değiştirmiştir. Oluşturulan birçok farklı Smith profili vardır ve her birinin kendine özgü bir yorumu vardır. Amartya Sen ise Adam Smith'in yeni okuması ve analiziyle ön plana çıktı. Sen, Smith'i çıkarıcı insan davranışını destekleyici olarak görmeyi yanlış ve eksik olduğunu savunur (Levent, 2017, s. 118).

Sen, sadece kendi çıkarlarına odaklanıp diğer her şeyi bir kenara bırakma düşüncesini yanlış buluyor. Sen, tamamen mantıksız olmadığını kabul etse de yalnızca kişisel çıkar maksimizasyonunun rasyonel, diğer her şeyin irrasyonel olduğu fikrine katılmıyor (Sen, 2003, s. 24). Sen, ekonominin amacının, insanların olanaklarını genişleterek yeteneklerini artırmak olması gerektiğini iddia ediyor. Bu, daha fazla ürün üretmek faydayı maksimize etmeyi amaçlayan klasik refah ekonomisinin bir eleştirisidir. Bireyler, istedikleri gibi hareket etmekte ve ürünleri değiş tokuş etmekte özgürdür çünkü geleneksel refah ekonomisi, insanların mantıklı olduğu önermesini yapar. Bunun, birilerinin durumunu kötüleştirmeden kimsenin gelişemeyeceği bir durum olan Pareto optimalliğine yol açtığını savunur. Malların bir kişiden diğerine yeniden dağıtılması, faydalar hesaplanamayacağı ve iki farklı kişinin faydaları karşılaştırılmayacağı için genel refahı artıramaz (Pressman ve Summerfield, 2000, ss. 92-93).

Faydacılık ve Rawlsian Eşitlik Eleştirisi

Sen, her birinin önemli kusurları olduğunu savunarak faydacı eşitliği, toplam fayda eşitliğini ve Rawlsçu eşitlik çıkarımlarını eleştiriyor (Sen, 1979, s. 197). Faydacı olmayan alternatif yöntemler olarak yetenek yaklaşımını ve yetenek temelli adalet görüşünü önerir. Sen, faydacılığın zevk, mutluluk veya tercih-tatmin olarak tanımlanan faydayı en üst düzeye çıkarmak için öznel bir yaklaşım benimsediğini savunuyor. Sen'in eleştirisi Rawls, Dworkin, Williams, Elster ve Scanlon'unakilere benzese de aynı zamanda kendi ekonomik ve felsefi içgörülerini kullanarak çeşitli faydacı teorilerdeki kusurları da ele alıyor. Sen, antropolojik ekonomik insan kavramının (homo economicus) indirgemeci olduğunu düşünür. İnsanların acı ve ıstıraptan kaçınırken mutluluğu arama fikrinin ilk başta cazip gelmesi faydacılığı popüler felsefede öne çıkarsa da insanların hayatlarını beslenme ihtiyaçları, sağlık, eğitim, sosyal kabul ve siyasi katılım gibi çeşitli faaliyetler ve varlıklar veya işlevler açısından değerlendirmeyi önerir. Sen, adil değerlendirmelerin, insanların insan hakları ve taahhütler gibi faydalı olmayan yönlerle çelişip çelişmediğine ve güzel deneyimlerinin yararlılığına ilişkin bilgilerini içermesi gerektiğine inanır (Alexander, 2016, ss. 9-11).

Belirli bir toplam geliri çeşitli bireyler arasında bölüştürerek bireysel faydaların toplamını maksimize etmek için, çeşitli bireylerin gelirlerinden elde edilen marjinal faydaları eşitlemek gerekir ki bu da toplam hizmetlerin eşitlenmesini gerektirir. Marshall ve diğer araştırmacılar bu belirli faydacı bileşene dikkat çekmiş olsalar da ondan herhangi bir radikal dağıtımcı politika yöntemi türetmeye çalışmadılar. Bu diyalektik süreç faydacılığa haksız yere eşitlikçi adını verse de örneğin herhangi bir gelir seviyesinde, A kişinin B kişisinden en az iki kat daha fazla fayda sağladığı bir senaryo düşünülürse bu yaklaşımın doğasını görmek kolaylaşır, çünkü B kişinin bazı engelleri olduğu biliniyor (sakatlık gibi). Bu, daha önce özetlenen kişilerarası karşılaştırmalarda, A konumunu değerlendiren bir kişinin onu tüm gelir düzeylerinde B konumundan iki kat daha iyi gördüğu anlamına gelir. Bu durumda toplam faydanın maksimize edilmesi kuralı gereği, gelir eşit olarak paylaşılsa bile A'nın B'den daha fazla yararlanacağını ve faydacı dağıtım kuralının bu eşitlisizliği azaltmak yerine A'nın faydalarını artıracadığını varsayar (Sen, 1997a, ss. 15-16).

Sen, Rawls'un adalet teorisini metodolojisine inandırıcı bir meydan okuma olarak görür. Rawls, temel malları sosyal ve doğal kategorilere ayırır; doğal birincil mallar, bireyin doğasında bulunan niteliklerdir ve sosyal birincil mallar, sosyal ihtiyaçlardır. Sen, kaynakların adil dağılımının garanti edildiğine ve eşitlisizliklerin ancak kaynaklar üzerinde en az etkiye sahip olanların daha az etkiye sahip olması durumunda meşru olduğuna inanır. Rawls'un adalet teorisinin, faydadan çok kaynaklara dayanarak vurguyu özgürlüğe kaydırdığını kabul ediyor. Sen, kişinin gerçekten sahip olduğu özgürlük seviyesinden çok özgürlüğün araçlarına odaklandığı için değişimin büyüklüğünün yetersiz olduğunu savunuyor. Kaynaklar üzerinde eşit yetkiye sahiplerse, insanların eşit fırsatlara sahip olduğunu öne sürüyor. Bununla birlikte, insanlar kaynakları işlevlere dönüştürme kapasitelerinde farklılık gösterdiğinden, kaynak üstünlüğünün bile her zaman işlevler alanında fırsat eşitliği anlamına gelmediğini savunur. Örneğin, şiddetli böbrek hastalığı olan bir kişinin hayatta kalması ve temel görevleri yerine getirmesi için sağlıklı bir kişiye göre daha fazla kaynağa ihtiyaç vardır veya tekerlekli sandalye kullanıcısının sosyal hayata katılmak için fiziksel olarak uygun bir kişiye göre daha fazla kaynağa ihtiyaç vardır (Sugden, 1993, ss. 1955-1956).

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Sen, belirli bir topluluktaki bireyler arasında paylaşılan yaşam standardının ne olduğunu tanımlayan sosyal ve ekonomik süreçlerin önemini inkâr etmez. Bir kişinin belirli bir topluluğun parçası olarak kabul edilmesi için gerekli olan işlevlerin toplumdan topluma değiştiği sonucuna varabiliriz. Bazı araştırmacıların tespit ettiği üzere yoksulluk kavramının mutlak bir özü var ki, o da yoksul insanların yoksul olmayan insanlarla aynı seçenekler yelpazesine sahip olmamasıdır. Bu nedenle, yoksulluk, insanların kendi hayatlarını yaşamak için sahip olmaları gereken temel yetenekler açısından eksiklik olarak görülebilir. Dolayısıyla Sen, kapasitelerin mutlak olduğuna, ancak mal üretmek veya sosyal faaliyetlerde bulunmak için hangi yeteneklerin gerekli olduğunu tanımlamanın toplumdan topluma farklılık gösterdiğine ve bu nedenle göreceli bir bileşen olarak görülebileceğine inanmaktadır.

Sen, aynı zamanda ekonomide insan haklarıyla ilgili konulara güçlü bir vurgu yapan yeni paradigmalardan ve metodolojilerin geliştirilmesine öncülük etmiştir. Sen, temel özgürlükleri ve insan haklarını hesaba katmayan geleneksel çerçevelerin kapsamlı bir eleştirisini ortaya koyar. İnsan hakları ve ekonomi arasında "bilimsel bir köprü" oluşturulmasının hem metodolojik hem de maddi değeri olan ve daha sonraki çalışmalar için bir model ve katalizör görevi gören yeni ve önemli bir katkı olduğunu göstermiştir.

Ayrıca, yetenek yaklaşımına ilişkin literatürün halen dağınık olduğunu söylemek gerekir. Disiplinler arası değişim, yetenek literatüründe diğer literatürlerin çoğundan daha yaygın olmasına rağmen, yaklaşımın birçok okuyucusu için bir meydan okuma teşkil ettiğini söyleyebiliriz. Sen'in yazıları zaman içinde aşamalı olarak gelişti, tek bir makale veya kitapta kolayca özetlenemezler. Kapasite yaklaşımı hakkındaki bilgi birikimi de son yıllarda hızla genişlemektedir. Tüm bunlar, yeni başlayanların bu literatürün ana kavramlarını anlamalarını zorlaştırabilir. Bu çalışmamız, kapasite yaklaşımının teorik ve kavramsal temellerini daha anlaşılır bir şekilde sunmaya gayret göstererek yoksulluk olgusunu ele almaya çalışan sosyal politikaların tasarımına yön verecektir.

Etik Beyan

"*Amartya Sen'in Yetenek Yoksunluğu Olarak Yoksulluk Analizi*" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayına ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

Bu çalışma, Dr. Öğr. Üyesi Mahir ÖZHAN danışmanlığında Savaş BEYTER tarafından hazırlanan ve Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda kabul edilen "Amartya Sen'in İktisat Anlayışı: Yoksulluk Bağlamında Bir Değerlendirme" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Ak, M. (2016). Toplumsal Bir Olgu Olarak Yoksulluk. *Akademik Bakış Dergisi* (54), 296-306.
- Alcock, P. (1997). *Understanding Poverty: Second Edition*. New York: Palgrave.
- Alexander, J. (2016). *Capabilities and Social Justice: The Political Philosophy of Amartya Sen and Martha Nussbaum*. London: Routledge.
- Alkire, S., Foster, J., Seth, S., Santos, M., Roche, J. ve Ballón, P. (2015). *Multidimensional Poverty Measurement and Analysis*. USA: Oxford University Press.
- Atkinson, A. B. (1970). On the Measurement of Inequality. *Journal of Economic Theory*, 2, 244-263.
- Buğra, A. (2005). Yoksulluk ve Sosyal Haklar. *Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Politika Forumu*. İstanbul.
- Clark, D. A. (2006). Capability Approach. İçinde D. A. Clark (Edt.), *The Elgar Companion to Development Studies* (ss. 32-45). Edward Elgar Publishing.
- Deneulin, S. (2008). Beyond Individual Freedom and Agency: Structures of Living Together in the Capability Approach. İçinde F. Comim, M. Qizilbash, ve S. Alkire (Edt.), *The Capability Approach: Concepts, Measures and Applications* (ss. 105-124). Cambridge University Press.

- Dreze, J. ve Sen, A. (1989). *Hunger and Public Action*. Oxford: Clarendon Press.
- Dubois, J.-L. ve Rousseau, S. (2008). Reinforcing Households' Capabilities as a Way to Reduce Vulnerability and Prevent Poverty in Equitable Terms. İçinde F. Comim, M. Qizilbash, ve S. Alkire (Edt.), *The Capability Approach: Concepts, Measures and Applications* (ss. 421-436). Cambridge University Press.
- Ferreira, F., Chen, S., Dabalen, A., Dikhanov, Y., Hamadeh, N., Jolliffe, D., . . . Yoshida, N. (2015). *A Global Count of the Extreme Poor in 2012: Data Issues, Methodology and Initial Results*. World Bank.
- Fukuda-Parr, S. (2003). The Human Development Paradigm: Operationalizing Sen's Ideas on Capabilities. *Feminist Economics*, 9(2-3), 301-317.
- Güzel, İ. H. (2021). An Important Actor In Struggle Against Poverty: Local Governments. *International Journal of Disciplines in Economics & Administrative Sciences Studies*, 7(26), 81-88.
- Hill, M. (2003). Development as Empowerment. *Feminist Economics*, 9(2-3), 117-135.
- Hoover, G., Formby, J. ve Kim, H. (2004). Poverty, Non-White Poverty, and the Sen Index. *Review of Income and Wealth*, 50(4), 543-559.
- İnsel, A. (2000). Özgürlük Etiği Karşısında İktisat Kuramı: Amartya Sen'in Etik İktisat Önerisi. *Toplum ve Bilim* (86), 7-21.
- Laderchi, C., Saith, R. ve Stewart, F. (2003). Does it Matter that we do not Agree on the Definition of Poverty? A Comparison of Four Approaches. *Oxford Development Studies*, 31(3), 243-274.
- Levent, A. (2017). İktisatı Yeniden Felsefeyle Buluşturmak: Amartya Sen'in Adam Smith Okuması. *İnsan ve Toplum*, 7(1), 117-137.
- Nussbaum, M. C. (2003). Capabilities as Fundamental Entitlements: Sen and Social Justice. *Feminist Economics*, 9(2-3), 33-59.
- Pressman, S. ve Summerfield, G. (2000). The Economic Contributions of Amartya Sen. *Review of Political Economy*, 12(1), 89-113.
- Qizilbash, M. (2005). Sen on Freedom and Gender Justice. *Feminist Economics*, 11(3), 151-166.
- Qizilbash, M. (2008). Amartya Sen's Capability View Insightful Sketch or Diıstorted Picture? İçinde F. Comim, M. Qizilbash, ve S. Alkire (Edt.), *The Capability Approach: Concepts, Measures and Applications* (ss. 53-81). Cambridge University Press.
- Robeyns, I. (2003). The Capability Approach: An Interdisciplinary Introduction. *Training Course Preceding the Third International Conference on the Capability Approach*. Pavia.
- Robeyns, I. (2005). The Capability Approach: a Theoretical Survey. *Journal of Human Development*, 6(1), 93-117.
- Robeyns, I. ve Byskov, M. (2021). The Capability Approach. *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*.
- Santos, T. M. (2017). Poverty As Lack of Capabilities: An Analysis of the Definition of Poverty of Amartya Sen. *PERI*, 9(2), 125-148.
- Sen, A. (1979). Equality of What? *The Tanner Lecture on Human Values*, 197-220.
- Sen, A. (1981). *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (1983). Poor, Relatively Speaking. *Oxford Economic Papers*, 35(2), 153-169.
- Sen, A. (1987). *The Standard of Living*. Cambridge University Press.
- Sen, A. (1992). *Inequality Reexamined*. Oxford: Clarendon Press.
- Sen, A. (1993). Capability and Well-Being. İçinde M. Nussbaum ve A. Sen (Edt.), *The Quality of Life* (ss. 41-66). Clarendon Press.
- Sen, A. (1995). Gender Inequality and Theories of Justice. İçinde M. C. Nussbaum, ve J. Glover (Edt.), *Women, Culture and Development: A Study of Human Capabilities* (ss. 259-273). Clarendon Press.
- Sen, A. (1997a). *On Economic Inequality*. Oxford University Press.
- Sen, A. (1997b). From Income Inequality to Economic Inequality. *Southern Economic Journal*, 64(2), 383-401.
- Sen, A. (1997c). Inequality, Unemployment and Contemporary Europe. *International Labour Review*, 136(2), 155-171.
- Sen, A. (1999a). *Commodities and Capabilities*. Oxford University Press.
- Sen, A. (1999b). Democracy as a Universal Value. *Journal of Democracy*, 10(3), 3-17.
- Sen, A. (2003). *Etik ve Ekonomi*. (ev: A. Süha) Doğan Kitap.
- Sen, A. (2004). *Özgürlükle Kalkınma*. (ev: Y. Alogan) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Sugden, R. (1993). Welfare, Resources, and Capabilities: a Review of Inequality Reexamined by Amartya Sen. *Journal of Economic Literature*, 31(4), 1947-1962.
- TÜSİAD. (2000). *Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk*: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma. İstanbul: TÜSİAD.
- United Nations. (2004). *Human Rights and Poverty Reduction: A Conceptual Framework*. OHCHR.
- United Nations. (2015). *The Millennium Development Goals Report: 2015*. New York.
- Vizard, P. (2005). The Contributions of Professor Amartya Sen in the Field of Human Rights. *Centre for Analysis of Social Exclusion, London School of Economics* (91).
- World Bank. (2001). *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*. New York: Oxford University Press.

EXTENDED ABSTRACT

One significant issue that occurred in the past and is currently present is poverty. Using a variety of policies, nations are attempting to solve this issue. The Capacity Approach, created by Amartya Sen, links poverty with deprivation in addition to the conventional definition of poverty as a lack of income. In this

perspective, where poverty is characterized as a "lack of capacities," concerns about liberty, education, and human rights are significant. The method places greater emphasis on an individual's capacity than their income. Amartya Sen's contributions to economics, ethics, and poverty and inequality have contributed to the implementation of international norms and the Human Development Index (Fukuda-Parr, 2003, p. 301). Amartya Sen traces capability approach back to Aristotle (Sen, 2004, p. 107). Sen's approach is heavily influenced by Rawls' Theory of Justice and its emphasis on primary goods. Primary goods are means, not ends, and comparison of basic social good is difficult. Thus, people differ in physical build, life expectancy, health and lifestyle (Sen, 1992, p. 8). When Sen discusses the significance of the freedom of access to educational opportunities, health care, sanitation, nutrition, and political involvement, he draws the normative domain of the ability to live a life worth living (Robeyns, 2003, s. 7). The overall framework of our study is based on Amartya Sen's exploration of what constitutes human well-being and critique of utilitarian thinking that seeks to maximize the overall interests of "homo economicus." This essay outlines the core ideas of Sen's paradigm as they relate to various policy issues. It demonstrates how this way of thinking has changed through time, moving from the delivery of public services to political empowerment. It has been explained how Sen's paradigm differs from other paradigms in terms of capacities, including how they view gender, the last stages of economic-ethics discussions, fundamental liberties, and democracy. The option to concentrate on the moral significance of people's ability to accomplish lifestyles they have reason to value defines the capability approach, a theoretical framework that contains two normative ideals. First, the idea that having the choice to pursue happiness is of the utmost moral importance. Second, the idea that happiness should be interpreted in terms of people's capacities and functions. This sets it apart from more well-known theories of ethical judgment, such as utilitarianism, which place a singular emphasis on an individual's subjective well-being or the availability of resources for living a happy life. The ability to live a decent life is characterized as a collection of valued "assets and functions" including eating properly, getting married, going to school, traveling, maintaining excellent health, or interacting socially with people they actually have access to. People can develop their talents if they wish to. Capability are things and assets. Realized capabilities are called functions. If someone has the ability to turn a set of intermediary resources and public goods into a function, this is referred to in the talent literature as "transformation," and it is highly dependent on specific personal, social, and environmental circumstances (Hill, 2003, p. 118). Sen has been more than merely a critic of neoclassical economics, notwithstanding his criticism of its foundational tenets. He made an effort to develop more sound economic theory based on a set of assumptions that were more believable and practical. Sen challenged the absence of poverty, hunger, and hunger from the characterization of fundamental freedoms and human rights, which helped to build a framework within which international standards recognized in the field of poverty and human rights could be implemented meaningfully. You appreciate human potential and social connections, and you believe that some things have intrinsic value that cannot be measured by a market price. The unifying theme in Sen's work is focused on creating human potential and showing how this leads to greater well-being in society and within the household. Sen attempted to create an integrated framework that would bring together the width, depth, and length of poverty using the newly emerging literature on chronic poverty. The majority of chronic poverty research often does not distinguish clearly between poverty and vulnerability and instead concentrates on a specific aspect of poverty, like income or consumption. We can analyze various manifestations of poverty, think about how they interact to one another, and make specific statements about multidisciplinary strategies and goals when we allow for multidimensionality. Last but not least, a brief summary of Amartya Sen's main points on poverty might be made. The relationship between income and individual freedoms is neither permanent nor in any way automatic, despite the crucial role that salaries play in situations where different persons gain. A systematic fluctuation in the income of conversion into distinct functions that we can receive and enjoy is caused by different types of possibilities at different times. Sen's innovations can be methodologically challenging to apply in some situations, but at least he warns against the reductionism of the widely accepted approach. Studies on abstinence that are theoretically informed are at least increasing our awareness.

Bugünün Çocuğu Yarının Yetişkini için Anne ve Babaların Etkili Ebeveyn Rollerinin Geliştirilmesi

Sema AYDIN CERAN¹, Ebru ERGÜL² ve Mustafa YAVUZ³

Öz

Bu araştırmanın amacı, geleceğe yön verecek ve toplumuna değer katacak bireyleri yetiştirmede etkin role sahip olan anne babaların etkili ebeveynlik rollerini geliştirmek ve desteklemektir. Bu temel amaç doğrultusunda teorik ve uygulamaya dayalı multidisipliner bir ebeveyn eğitim programı hazırlanmıştır. 16 farklı eğitimin yer aldığı ebeveyn eğitim programı 2021-2022 eğitim öğretim yılında uygulanmış ve 11 hafta sürmüştür. Ebeveyn eğitim programında yer alan eğitimlerin özellikle dezavantajlı gruplara ulaşması öncelikli hedef olarak belirlenmiştir. Araştırma nitel yöntemin durum çalışması deseninde yürütölmüştür. Araştırmanın katılımcıları ölcüt örnekleme tekniği ile seçilen ve okul öncesi ya da ilkokul kademesinde çocuğu olan 29 ebeveyn den oluşmaktadır. Araştırmanın verileri araştırmacılar tarafından oluşturulan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve gözlem formu ile toplanmıştır. Elde edilen veriler içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre eğitimlerin ebeveynler üzerinde bilinçli ebeveyn olmayı destekleme, aile içi iletişimi kuvvetlendirme, araştırma ve okumaya sevk etme, kişisel farkındalık düzeyini artırma, öfke kontrolünü sağlama, aile katılımlı aktivitelere artış, demokratik ebeveynliğe geçiş ve empati yeteneğini geliştirme gibi etkileri olduğu görölmüştür. Ayrıca eğitimlerin çocuklar üzerinde planlı ve programlı hareket etme, uyumlu davranış gösterme, bilimsel araştırma becerilerini geliştirme ve kendini ifade etmede gelişim gösterme gibi yansımaları olduğu ebeveynler tarafından tespit edilmiştir. Okul müdürü ve rehber öğretmenlerin gözlemlerinden elde edilen sonuçlar ise eğitimlerin öğrenciler ve ebeveynler üzerinde olumlu etkileri ve okul ortamına kısa ve uzun vadeli olumlu yansımaları olduğuna işaret etmektedir. Eğitimlerin sonuçları, ebeveynlere sağladığı bireysel katkılar, çocuklara yansımaları ve aile, çocuklar ve yakın evre üzerinde oluşturduğu etkiler bağlamında tartişılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anne-baba eğitimi, ebeveynlik rolleri, toplumsal katkı

Developing Effective Parental Roles of Mothers and Fathers for Today's Child and Tomorrow's Adult

Abstract

This study aims to develop and support the effective parenting roles of parents who have an active role in raising individuals who will shape the future and add value to their society. In line with this main purpose, a multidisciplinary parent education program based on theory and practice was prepared. The parent education program, which included 16 different trainings, was implemented in the 2021-2022 academic year and lasted 11 weeks. The primary goal of the parent education program was to reach especially disadvantaged groups. The research was conducted in the case study design of the qualitative method. The participants of the study consisted of 29 parents who were selected by criterion sampling technique and had children at the preschool or primary school level. The data were collected using a semi-structured interview form and an observation form created by the researchers. The data obtained were analyzed using the content analysis technique. According to the results of the study, it was seen that the training had effects on parents such as supporting conscious parenting, strengthening communication within the family, encouraging research and reading, increasing self-awareness, providing anger control, increasing family participation activities, transitioning to democratic parenting and improving empathy skills. In addition, it was determined by the parents that the training had reflections on children such as acting in a planned and programmed manner, showing harmonious behaviour, developing scientific research skills and improving self-expression. The results obtained from the observations of the school principal and guidance counsellors indicate that the training had positive effects on students and parents and short and long-term positive reflections on the school environment. The results of the training are discussed in the context of the individual contributions to the parents, the reflections on the children and the effects on the family, children and the immediate environment.

Key Words: Parenting education, parenting roles, social contribution

Atıf İçin / Please Cite As:

Aydın Ceran, S., Ergöl, E. ve Yavuz, M. (2023). Bugünün ocuğu yarının yetişkini için anne ve babaların etkili ebeveyn rollerinin geliştirilmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 235-255. doi:10.33206/mjss.1295982

Geliş Tarihi / Received Date: 11.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 11.09.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi- Selçuk Üniversitesi, Eğitim Faköltesi, sema.aydiceran@selcuk.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6847-2766

² Arş. Gör.- Selçuk Üniversitesi, Eğitim Faköltesi, ebruergul28@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-0298-7035

³ Prof. Dr.- Necmettin Erbakan Üniversitesi, Eğitim Faköltesi, mustafaya2002@gmail.com,

 ORCID: 0000-0001-5697-5120

Giriş

Günümüzde eğitim sistemlerinin bireyin gerçek yaşam başarısını sağlamada gerekli olan becerileri inşa etmek üzere evrildiğini görmekteyiz. Öyle ki 21.yüzyıl insanını yetiştirmede eğitim sistemlerini oluşturan öğelerin yeniden yapılandırılması gerekliliği üzerine tartışmalar sürekli dikkat çekmektedir (Aksoyalp, 2010; Tutkun, 2010). Ancak genellikle ebeveyn faktörünün göz ardı edildiği söylenebilir. Eğitim sistemlerini yeniden yapılandırmanın tamamlayıcı unsuru yetişkinlerin de güncel eğitim sistemleri ile tanıştırılması ve çocuğun eğitim sürecine nitelikli bir şekilde dahil edilmesidir (Akbıyık, 2022). Aksi halde çocuğun evde etkili bir şekilde desteklenmemesi tek kanatla yol almaya çalışmaktan öteye gitmeyecektir. Nitekim ulusal ve uluslararası göstergeler anne veya babaların çocuğun eğitim sürecine nitelikli ve etkin katılımlarının birey ve toplum adına olumlu çıktılar olabileceğini göstermektedir (Tedmem, 2022; Trends in International Mathematics and Science Study [TIMSS], 2020). Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Teşkilatı (Organisation for Economic Co-Operation and Development [OECD]) tarafından her yıl yayımlanan “Bir Bakışta Eğitim” raporlarının Türkiye bulguları incelendiğinde; Türkiye’de 25-34 yaş aralığındaki ortaöğretim mezunu olmayan genç yetişkin oranı %37’dir. OECD ortalamasında ise bu oran %12’dir. Buna göre Türkiye ortalamasının OECD ortalamasından oldukça yüksek bir değerde olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanı sıra Türkiye, Meksika’dan sonra ortaöğretim mezunu olmayan genç yetişkin oranının en fazla olduğu OECD ülkesidir (Tedmem, 2022). Bu veriler bize Türkiye’de özellikle günümüz genç yetişkin anne-babaların eğitimleri ile ilgili ışık tutmaktadır. Uluslararası Eğitim Başarısını Değerlendirme Kuruluşunun (Association for the Evaluation of Educational Achievement-[IEA])yürüttüğü, 1995’ten beri her dört yılda bir gerçekleştirilen Matematik ve Fen Eğilimleri Araştırmasına (TIMSS) yönelik Türkiye verileri, özellikle okul öncesi dönemde evde ebeveynleri tarafından bilimsel etkinlikler yapılan, bilim üzerine düşündürülen, aritmetik işlemler üzerine aktiviteler yapılan ve evdeki kaynaklar bakımından desteklenen çocukların 4. ve 8.sınıf düzeylerindeki fen ve matematik başarılarının TIMSS ortalamasının oldukça üzerinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte evde bilinçli ebeveyn desteğinden mahrum olan çocukların (ki bu oran Türkiye’de %50’ye yakındır), temel yeterlik düzeyinde dahi başarı gösteremedikleri gözlenmektedir (TIMSS, 2020). Alan yazında ise eğitilmiş anne veya babaların öğrencilerin akademik başarısını belirleyen temel faktörlerden birisi olduğu ortaya konmaktadır (Davis-Kean, 2005; Levpuscek, Zupancic ve Socan, 2012; Okatan ve Tomul, 2019). Başka bir deyişle, anne-baba eğitim düzeyi ailenin eğitime bakış açısını ve öğrenciyi derslerinde destekleme durumunu etkilediğinden, çocuğun akademik başarısını da etkilemektedir (Gün ve Çavuş-Erdem, 2014). Ailenin eğitim düzeyi her ne kadar çocuğun akademik başarısını etkileyen önemli bir faktör ise de aile eğitim düzeyinin etkilediği bir diğer alan çocukların sosyo-duygusal becerileridir. OECD Sosyal ve Duygusal Beceriler Türkiye Ön Raporunda, bu becerilerin gelişimini sağlayan ve engelleyen faktörlerden birisinin de öğrencilerin yakın çevresi olduğu vurgulanmaktadır. Yakın çevresinden yeterli desteği alamayan öğrencilerin sosyo-duygusal becerilerinin gelişim göstermediği belirtilmektedir (Millî Eğitim Bakanlığı [MEB], 2021). Okul öncesi çocuklarla yapılan araştırmaların sonuçları anneleri üniversite mezunu olan çocukların, anneleri ilkökul mezunu olanlara göre daha yüksek duygusal beceriye sahip olduğunu göstermektedir (Arslan, Durmusoglu-Saltalı ve Yılmaz, 2011). Bununla birlikte Arı ve Seçer (2004) annelerin öğrenim düzeyi arttıkça çocukların yüz ifadelerini tanıma becerisinin de anlamlı düzeyde farklılaştığı bulgusuna ulaşmışlardır. Liman (2020) eğitilmiş annelerin, anne ve çocuk eğitimine yönelik televizyon programlarını takip etmede, çocuk gelişimi ve eğitimi ile ilgili yayınlara ulaşmada daha istekli olduklarını, bu durumun ise annelerin çocukları ile kurdukları iletişim becerilerinin kalitesini artırarak, çocuklarıyla daha etkili iletişim kurmalarını sağladığını belirtmektedir. Ergenlerle yapılan araştırmalar incelendiğinde ise bireylerin problem çözme yeteneklerinin gelişmesini sağlayan beceri ve alışkanlıkların kazanılmasında, ailenin sahip olduğu tutumun önemli bir faktör olduğu belirtilmektedir (Arslan ve Kabasakal, 2014). Bunun yanında araştırmalar özellikle eğitilmiş annelerin çocuklarının duyuşsal becerilerinin gelişiminde önemli bir etkiye sahip olduğunu da göstermektedir (Goodman, Crouter, Lanza, Cox ve Vernon-Feagans 2011; Liman, 2020).

Erken çocukluk ve ilkökul dönemi, çocukların çok yönlü gelişiminde en çok üzerinde durulması ve düşünülmesi gereken dönem olduğu için bu dönemde atılacak olan iyi temeller ve yaşanılacak olan deneyimler çocuğun hayatının birçok alanında olumlu yönde etki gösterecektir (Erdiller, 2010, s. 56). Örneğin, çocuğun gelişimi çevresiyle olan etkileşimi ile doğru orantılıdır (Vygotsky, 1980). Aileler, çocukların içinde buldukları durumda onların nasıl desteklenmesi gerektiğini bilirler ise buna en uygun olan tutumu sergileyebileceklerdir. Böylece anne-babası tarafından desteklenen, başarıları takdir edilen, yeri geldiğinde yaptığı yanlışları fark ettirilen çocuklar, sağlıklı bir kişilik gelişimi gösterebileceklerdir (Özel ve Zelyurt, 2016, s. 11). Bu nedenle çocuklara eğitsel, sosyal, duygusal anlamda zengin bir ortam oluşturma konusunda anne babalara çok iş düşmektedir. Son yıllarda dünya genelinde ve ülkemizde anne-baba

eğitiminin önemi daha iyi anlaşılmalıya başlanmış ve çocuklarda görülen davranış problemlerinin giderilmesinde, daha sağlıklı bir kişilik gelişiminin oluşması için öncelikle ailelerin eğitilmesinin gerekliliği görüşünde birleşmiştir (Çağdaş ve Seçer, 2005, s. 76). Özellikle Covid-19 pandemisi ile eğitimde eğitsizliklerin giderek derinleştiği günümüz şartlarında ebeveynlerin çocukların eğitim süreçlerine katılımı, onları fiziksel, sosyal ve ruhsal gelişimleri bakımından doğru şekilde desteklemeleri daha da önem kazanmıştır. Bu kapsamda alan yazın incelendiğinde aile eğitim programlarına katılımın önemi, aile eğitim programı ve ebeveynlik becerileri arasındaki ilişkilerin incelenmesi, WhatsApp mesajları ile ebeveynlik eğitiminin etkilerinin incelenmesi gibi sınırlı sayıda uygulamaya dayalı çalışmaya rastlanmaktadır (Tezel-Şahin ve Özbey, 2007; Tönbul, 2019; Şen-Karadağ, 2021; Manav, Gozuyesil ve Tar 2021). Bununla birlikte Tavil ve Karasu (2013) aile eğitim çalışmaları ile ilgili meta-analiz araştırmasında, aile eğitimi çalışmalarının ailelere belli becerileri kullanmayı öğretmede etkili sonuçları olduğunu belirtmektedir. Ancak aynı araştırma kapsamında incelenen araştırmaların sayısının azlığından dolayı aile eğitimi alanının önemli bir ihtiyaç olduğuna da dikkat çekilmektedir. Diğer yandan Türkiye’de Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Millî Eğitim Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen aile eğitim programlarının olduğu görülmektedir. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığınca yürütülen aile eğitim programlarının içeriği, aile eğitim ve iletişimi, hukuk, iktisat, medya, sağlık olmak üzere beş alandan oluşmaktadır (Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı, 2020). Millî Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen aile eğitim programlarının ise Covid-19 pandemisinin çocuklar üzerindeki olumsuz etkilerini aile eğitimi ile bertaraf etmek amacıyla 2022 yılında gerçekleştirildiği görülmektedir. Eğitim programlarının içeriğinde aile içi iletişim becerileri, bilinçli ve güvenli teknoloji kullanımı, çatışma ve stres yönetimi, bağımlılıkla mücadele, sosyal duygusal beceri gelişimi, akran ilişkileri, sağlıklı beslenme ve fiziksel aktivite, ahlaki gelişim gibi konu alanlarına yer verilmiştir (MEB, 2022). Özetle Türkiye’de aile eğitim programlarının politika geliştiriciler tarafından da önem atfedilen bir alan haline geldiği anlaşılmaktadır. Ancak kurumlarca verilen bu eğitimlerin çıktıları üzerine çalışmalar yapılmadığı görülmektedir. Bununla birlikte aile eğitim programlarının içerikleri incelendiğinde daha kapsamlı ve multidisipliner aile eğitim programı içeriklerine ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu nedenle bu çalışmada geliştirilen ebeveyn eğitim programı ebeveynlerin ve dolaylı olarak çocuğun akademik, sosyal ve duygusal gelişimlerini destekleyecek çok yönlü etkinlikleri kapsama gayesi ile oluşturulmuştur. Kaldı ki eğitimler çocuğun fen ve matematik başarısını evde destekleme yöntemlerinden çocuk haklarına kadar geniş bir yelpazede ele alınmıştır. Diğer yandan bu araştırmada ebeveynlerin yanı sıra okul yönetimi ve öğretmenler gibi ebeveynleri en iyi gözlemleyen ve etkileşimde olan diğer paydaşların gözlemleri de ele alınarak çok boyutlu bir değerlendirme anlayışı benimsenmiştir.

Bu doğrultuda araştırma kapsamında oluşturulan multidisipliner eğitimlerin alandaki eksiklikleri gidermeye ve anne-babaların etkili ebeveynlik rollerini desteklemeye katkı sağlayacağı düşünölmektedir. Buradan hareketle araştırmanın amacı 21.yüzyıl ebeveyn rolleri bağlamında sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bağlamda dezavantajlı grupta yer alan anne babaların etkili birer ebeveyn olabilmeleri için ebeveynlik rollerinin geliştirilmesi ve desteklenmesidir. Bu amaç doğrultusunda aşağdaki araştırma sorularına yanıtlan aranmıştır:

1. Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi Eğitim Programı anne-babaları nasıl etkilemektedir?
2. Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi Eğitim Programının çocuklara yansımaları nelerdir?
3. Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi Eğitim Programının ailelerin yakın çevresine yansımaları nelerdir?
4. Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi Eğitim Programının öğrenci ve ebeveynlere yansımaları konusunda okul müdürü ve rehber öğretmenlerin gözlemleri nelerdir?

Yöntem

Bu çalışma nitel araştırma metodolojisi kapsamında bir durum çalışması olarak tasarlanmıştır. Durum çalışması sınırlı bir sistemin derinlemesine betimlenmesi ve incelenmesidir (Merriam (2013). Nasıl ve niçin sorularına odaklanılan durum çalışması karmaşık konuların gerçek yaşam ortamlarında çok yönlü incelenmesiyle sistematik bir şekilde veri toplanmasını gerektirir (Crowe vd., 2011; Davey, 1991; Yin, 1984). Buradan hareketle araştırma kapsamında anne-babalara verilen multidisipliner eğitim sürecine yönelik ebeveynlerin deneyimleri ve görüşleri ile okul müdürü ve rehber öğretmenlerin gözlemlerinin derinlemesine incelenmesi nitel metodolojinin durum çalışması desenine uygundur.

Çalışma Grubu

Araştırma kapsamında verilen ebeveyn eğitimlerine Konya ilinin dezavantajlı bir bölgesinde yer alan bir devlet ilkokulundaki 43 veli katılım göstermiştir. Katılımcı seçiminde nitel araştırmaların örneklem seçim yollarından bir tanesi olan ölçüt örnekleme tekniği kullanılmıştır. Ölçüt örneklemede, araştırmaya başlamadan önce çalışmanın amacına uygun olarak ölçütler belirlenir. Ölçütleri araştırmacı kendi hazırlayabilir veya önceden hazırlanan ölçütleri kullanılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Bu araştırma için araştırmacılar tarafından öncelikli olarak belirlenen ölçütler Covid-19 pandemisi dönemi gereği aşı olmuş olmak ve eğitimlere gönüllü olarak katılmaktır. Bu ölçütler doğrultusunda eğitimlere katılım talebi olan veliler içinden sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve eğitim durumu bakımından daha dezavantajlı kişiler katılımcı olarak seçilmiştir. En dezavantajlı ebeveynlerin seçiminde okul müdürü ve rehber öğretmenlerin yönlendirmeleri ve bilgilendirmeleri esas alınmıştır. Eğitimlere katılan 43 ebeveyninden görüşlerinin alınması için sadece 29 veli onay vermiştir. Velilerin 14'ü ilkokul, 10'u ortaokul, dördü lise ve bir tanesi üniversite mezunudur. Görüş bildiren katılımcıların beşi erkek 24'ü kadındır. Bununla birlikte okul müdürü ve okulda görev yapan iki rehber öğretmen uygulamanın başından sonuna kadar tüm eğitimlere gözlemci olarak katılmıştır.

Uygulama Süreci

Eğitime başlamadan önce okul yöneticileri ve rehber öğretmenler eşliğinde ihtiyaç analizi yapmak, velilerin çocukları ile ilgili beklentilerini ve kendi kişisel gelişim ihtiyaçlarını belirlemek amaçlarıyla veliler ile ön görüşmeler yapılmıştır. Ön görüşmeler neticesinde ebeveynlerin ihtiyaç duyduğu alanlar tespit edilmiştir. Sonraki aşamada bu ihtiyaçların da dahil edildiği multidisipliner bir eğitim programı hazırlanmış ve eğitimleri verecek eğiticiler belirlenmiştir. Program kapsamında 11 hafta süren 16 farklı eğitim, 15.00-17.00 saat aralıklarında gerçekleştirilmiştir. Ebeveynlere verilen 11 haftalık eğitimler ve eğitici bilgileri Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. *Araştırma Kapsamında Verilen Eğitimlere İlişkin Bilgiler*

Eğitim Tarihleri	Eğiticilerin Kurum Bilgisi	Eğitimin Konusu
1.Hafta 26 Kasım 2021	Orta Doğu Teknik Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Çocuğun Eğitimi ve Gelişiminde Anne-Baba Tutumlarının Rolü
2.Hafta 6 Aralık 2021 9 Aralık 2021	Ankara Üniversitesi/Spor Bilimleri Fakültesi Ankara Üniversitesi/Eğitim Bilimleri Fakültesi	Çocuk Spor ve Egzersiz Bireyin Başarısında Ailenin Rolü ve Etkisi
3.Hafta 17 Aralık 2021	Kırıkkale Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Çocuk ve Dil Gelişimi
4.Hafta 23 Aralık 2021	Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Erken Okuryazarlık ve Okuma Becerileri
5.Hafta 3 Ocak 2022	Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Araştıran Çocuk Yetiştirmede Ailenin Rolü
6.Hafta 10 Ocak 2022 14 Ocak 2022	Necmettin Erbakan Üniversitesi/ Eğitim Fakültesi	Evde STEM Becerilerinin Geliştirilmesi İcat Çıkaran Çocuk
7.Hafta 19 Ocak 2022	Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Evde Matematik Becerilerini Destekleme ve Geliştirme
8.Hafta 11 Mart 2022	Kırıkkale Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Anneler Drama Çemberinde
9.Hafta 14 Mart 2022 18 Mart 2022	Ankara Üniversitesi/Eğitim Fakültesi Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Anne-Baba Çocuk İletişiminde Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri İngilizce Eğitiminde Ebeveyn Rollerini
10.Hafta 25 Mart 2022	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Sağlıklı Nesiller İçin Etiket Okuyun
11.Hafta 28 Mart 2022 31 Mart 2022	Necmettin Erbakan Üniversitesi/Eğitim Fakültesi Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi Selçuk Üniversitesi/Eğitim Fakültesi	Çocuğunuzun Haklarının Farkında Mısınız? Evde Bilimsel Deneylerle Birlikte Keşfedelim Çocuğuma Doğa ve Çevre Bilincini Nasıl Kazandırabilirim?

Tablo 1’de görülen eēitim programı alanında uzman altı Profesör, dört Doçent, iki Doktor ēretim yesi ve bir Araştırma Görevlisi akademisyen tarafından 11 hafta boyunca okul yönetiminin belirlediēi saatlerde ve günlerde, okul seminer sınıfında yrtlmştr. Uygulama sürecine ilişkin görseller Şekil 1’de sunulmuştur.

Şekil 1. Uygulama Sürecinden Görseller

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verileri ebeveynlere uygulanan yarı yapılandırılmış görüşme formu ve okul müdürü ile rehber ēretmenlerin tuttuēu gözlem formlarından elde edilmiştir. Eēitimlerin sonunda ebeveynlerden gönüllülük esası doērultusunda araştırmacılar tarafından geliştirilen yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılıēı ile eēitimlere ilişkin görüşleri istenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formu için alanyazın taraması yapılmıştır. Bu tarama neticesinde 12 soruluk bir soru havuzu oluşturularak uzman görüşüne (bir eēitim yönetimi alan uzmanı, iki psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanı, bir sınıf eēitimsi akademisyen ve bir fen eēitimi alan uzmanı) sunulmuştur. Uzman görüşleri doērultusunda görüşme formunda yer alacak sorular belirlenmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme formunun uygulamaya hazır olan formu iki temel bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde bazı demografik bilgilerin (cinsiyet ve eēitim durumu) yer aldıēı iki soru bulunmaktadır. İkinci bölümde ise araştırma amacıyla ilişkilendirilmif 10 soru yer almaktadır. Katılımcılara sonda soruları da dahil olmak üzere yöneltilen sorulardan bazı rnekler Őyledir;

“Aldıēımız eēitimler size neler hissettirdi? Üç farklı duygu ifade edebilir misiniz?”

“Eēitimlerin aile içi günlük yaşamdaki etkileri, size edindirdiēi kazanımlar nelerdir? Anlatabilir misiniz?”

“Eēitimler ile çocuēunuza karşı davranışlarınızda nasıl deēiřimler yaşadınız?”

“Eēitimlerden sonra doēru bildiēinizi sandıēımız yanlışlar olduēunu fark ettiēinizi konu/ konular oldu mu?”

“Eēitimler boyunca çocuēunuza ne gibi deēiřiklikler fark ettiniz?”

“Sosyal çevrenizi oluşturan kişilerden eğitimin yansımaları bakımında ne tür geri bildirimler alıyorsunuz? Örnekler verebilir misiniz?”.

Ebeveynlerle yapılan görüşmelere ek olarak okul müdürü ve okul rehber öğretmenlerinin de eğitimlerin öğrenciler ve ebeveynlere yansımalarına ilişkin araştırmacılar tarafından geliştirilen gözlem formlarını kullanmaları istenmiştir. Bu kapsamda iki tip gözlem formu kullanılmıştır. Bunlardan ilki her bir eğitim özelinde haftalık tutulan gözlem notlarıdır. İkincisi ise eğitimlerin öğrenci, ebeveyn ve okula yansımaları bakımından tutulan gözlem notlarıdır. Bu gözlem notları gözlem formu içinde eğitim süreci ve eğitimlerin bitimini izleyen dönem sonundaki gözlemleri içeren iki aşamaya bölünmüştür. Araştırmaya eğitimlerin öğrenci, ebeveyn ve okula yansımaları bakımından tutulan ikinci tip gözlem formu dahil edilmiştir.

Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırmanın verileri, eğitimler sonunda veliler ile yapılan görüşmeler ve okul müdürü ile rehber öğretmenlerin tuttuğu gözlem formları aracılığı ile toplanmıştır. Görüşmelerden önce katılımcıların gönüllü olmasına dikkat edilmiş, katılımcılara görüşmelerin amacı anlatılmış, kimlik bilgilerinin araştırmada yer almayacağı ve gizliliğe dikkat edileceği söylenmiştir. Görüşmeyi kabul eden veliler ile müsait oldukları zaman dilimlerinde görüşmeler yapılmıştır. Bu görüşmeler her veli için yaklaşık 40 dakika sürmüştür. Bu şekilde tüm veli görüşmeleri iki hafta içerisinde tamamlanmıştır. Gözlem formları ise eğitimlere başlamadan önce okul müdürü ve rehber öğretmenlere verilmiş ve içeriği ile ilgili bilgilendirme yapılmıştır. Gözlem formları eğitim süreci ve eğitimlerden sonraki süreci içerecek şekilde iki aşamada tamamlanmıştır.

Araştırmadan elde edilen veriler içerik analizine tabi tutulmuştur. İçerik analizi, metinsel verilerin bilgi içeriklerini analiz etmek için kullanılan sistematik, kurala dayalı teknikler ailesidir (Mayring, 2004). Buradan hareketle yarı yapılandırılmış görüşme formu ve gözlem formlarına ait ham veriler araştırmacılar tarafından öncelikle elektronik ortama aktarılmış, verilerin genel okuması yapılmış ve muhtemel kodlara ilişkin notlar alınmıştır. Ardından detaylı okumaya geçilmiştir. Okumalar çalışmanın iki araştırmacısı tarafından bağımsız bir şekilde kodlanmıştır. Kodlamalar sırasında velilerin bir soruya verdikleri tüm cevaplar analize dahil edilmiştir. Araştırmacılar tarafından oluşturulan kodlar karşılaştırılmış ve ortak görüş sağlanan temalar altında toplanmıştır. Farklılık oluşturan kod ve temalar üzerinde yeniden bir değerlendirme yapılarak ortak karara varılmıştır (Creswell, 2015). Verilerin sınıflanmış son hali doktora derecesine sahip eğitim yönetiminde alan uzmanı bir akademisyene de sunulmuş ve yapılan analizin kontrolü sağlanmıştır. Bu sürecin sonunda veri sınıflaması tamamlanarak, 43 tema belirlenmiştir. Ayrıca okul müdürü ve rehber öğretmenlerin gözlem formlarından elde edilen verilerin analizinde temaların yanı sıra her tema altında kategoriler oluşturulmuştur. Bu kapsamda gözlem formlarından elde edilen iki tema altında altı kategori yer almaktadır. Ulaşılan temaların toplam içerisindeki ağırlığını belirlemek için frekans değerleri sunulmuştur. Ayrıca temaların oluşmasındaki temel dayanaklar olarak bazı katılımcıların doğrudan alıntılarını yer verilmiştir. Verilerden bir kısmının görsel sunumu için “WordArt” isimli bir Web 2.0 aracı kullanılmıştır. Bu araçtan yararlanılarak hazırlanan kelime bulutu, ilgili bulguların bütünlük içerisinde sunulması için fayda sağlamıştır.

İnandırıcılık ve Etik

Araştırma sonuçlarının inandırıcılığı, bilimsel araştırmanın en önemli ölçütlerinden birisi olarak gösterilmektedir (Başkale, 2016). Bu araştırmanın inandırıcılığı için de literatüre dayalı olarak bir dizi çalışma yapılmıştır. Uzun süreli irtibat kurmak yani uygulamaya başlamadan önce çevrenin, mekanların ve katılımcıların araştırılması ve bu kişiler hakkında bilgi edinmek araştırmanın güven duyulabilirliğini artırmaktadır (Lincoln ve Guba, 1986). Araştırmaya başlamadan önce yapılan okul ziyaretleri, katılımcıların belirlenmesi aşamasında yapılan ön görüşmeler, etkinliklerin planlanması aşamasından önce yapılan katılımcı ihtiyaçlarının belirlenmesine dair görüşmeler, etkinlikler boyunca katılımcıların olduğu ortamda araştırmacılarından en az birinin bulunması, uygulama sonunda görüşlerin alınması için katılımcılar ile görüşülmesi katılımcılar ile uzun süre irtibatın sağlandığının göstergeleri olarak sunulabilir. Araştırmanın inandırıcılığını artırmak için ele alınan bir diğer önlem de veri çeşitlenmesidir (Denzin ve Lincoln, 2011). Bu doğrultuda, ebeveynlerin eğitimlere yönelik deneyim ve düşüncelerinin okul müdürü ve rehber öğretmenlerin tuttuğu gözlem notları ile desteklenmesi amaçlanmıştır. Diğer yandan veri analizi sırasında kısa aralıklar ile yapılan toplantılar verilere ilişkin anlayış ve yorumların derinleşmesini sağlamaktadır (Shenton, 2004). Araştırma kapsamında iki araştırmacı tarafından titizlikle yürütülen veri analiz süreçlerinde zaman zaman bir araya gelinerek mevcut kod ve tema oluşturma süreçlerinin karşılaştırılması, farklılık ve benzerlik durumları hakkında görüş alışverişinde bulunarak veri analiz sürecinin tamamlanmış

güç (f=1), dayanışma (f=1), sakinlik (f=1), empati (f=1), gayret (f=1) ve hoşgörü (f=1) kelimeleri temsil etmektedir. Buna göre eğitime katılan ebeveynlerin tamamının olumlu duygular taşıdığı anlaşılmaktadır.

Ebeveynlere yöneltilen ikinci soruda “Eğitimin aile içi günlük yaşamdaki etkileri, size edindirdiği kazanımlar nelerdir? Anlatabilir misiniz?” ifadesi yer almaktadır. Bu soruya verilen yanıtlar “Bilinçli Ebeveyn Olmayı Destekleme”, “Aile İçi İletişimi Kuvvetlendirme”, “Araştırma, İnceleme ve Okumaya Sevk Etme”, “Kişisel Farkındalık Düzeyini Artırma” ve “Sosyal Etkileşimi Artırma” başlıklarından oluşan beş tema altında toplanmıştır. En yüksek görüşün toplandığı ilk tema “Aile İçi İletişimi Kuvvetlendirme (f=10)” temasıdır. Temanın oluşmasında etkili olan ifadelerde öfkeye hâkim olma, olumsuz durumları sakin bir ruh haliyle karşılama, iletişimi sağlıklı yürütme, ifadeleri geniş bir anlayış ile değerlendirme vurguları olduğu görülmektedir. Temanın ortaya çıkmasında etkili olan ebeveyn görüşlerinden bazıları şöyledir:

“Çocuklarımı daha iyi anlıyorum. Şimdiye dek sadece dinlemişim onları. Şimdi ise anlıyorum. Önce tek boyutlu düşünüyordum. Olaylara farklı boyutlarda bakmayı öğrendim. Bu durumda normalde her şeye tepki verirken daha sakin kalmamı sağladı. Öfke kontrolü sağladım sanki.” K 3

“Eğitimler günlük yaşamda sabırlı olmayı öğretti. Konuşma dilini doğru kullanmayı öğrenmek, olumlu dil kullanımı gibi bana birçok faydası oldu.” K 13

“Daha sabırlı, daha anlayışlı olunması gerektiği, olaylara dar pencereden değil daha geniş açıdan bakmanın gerekliliği, olaylara sorunlara yapıcı bir yaklaşımla adım atmamı gerektiği gibi kazanımlar diyebilirim.” K 16

“Çocuklarıma karşı davranışlarım değişti. Daha sakin bir anne oldum. Çok araştıran her konuda bilenlere danışan biriydim ama sakin olamıyordum. Çok şükür daha sakinim.” K 25

İkinci temayı “Bilinçli Ebeveyn Olmayı Destekleme (f=7)” başlığı oluşturmaktadır. Bu temanın oluşmasında ebeveynlerin çocukları ile kaliteli zaman geçirdiği, etkili bir ebeveynlik yapabildiği, çocuklarını yönlendirme konusunda daha yeterli bir seviyeye ulaşabildiklerine dair ifadeleri etkili olmuştur. Ebeveynlerin ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Çocuklarımızla daha kaliteli vakit geçirmemiz gerektiğinin farkına vardık.” K1

“Eğitimler çocuklarım ile etkili zaman geçirmede çok etkili oldu.” K 21

“Günlük hayatta çocuklarımıza olan yaklaşımın, sorularına verdiğim cevapların; onların öğrenme meraklarını uyandırmada, öğrenmeye dair bakış açılarını geliştirmede düşündüğümünden çok daha etkili olduğunu öğrenmiş oldum. Bu konuda eskisinden daha dikkatli davranmaya başladım.” K 27

Üçüncü temayı “Araştırma, İnceleme ve Okumaya Sevk Etme (f=4)” başlığı oluşturmaktadır. Ebeveyn ifadelerinden gerek çocukları ile gerekse çocuklarına faydalı olabilmek adına kendi başlarına araştırma, okuma, inceleme çalışmalarına yöneldikleri anlaşılmaktadır. Bu ifadelere yönelik bazı örnekler şöyledir:

“Spor olarak yürüyüş yapmaya başladım. Çocuklarımla oyun oynamaya, bir şeyler araştırmaya, bitkilerle uğraşmaya başladık.” K 15

“... Kitap okuma saatlerimiz oldu. Oğlumla her akşam kitap okuma saati yaptık. Araştırmacı bir anne oldum. Oğlum bir şey sorduğunda bilmiyorum annem demek yerine badi beraber araştıralım diyorum artık...” K 11

Dördüncü temayı “Kişisel Farkındalık Düzeyini Artırma (f=3)” başlığı oluşturmaktadır. Bu başlık altındaki ifadelerde kendine duyulan güven, kendinin farkında olma, yapabileceklerine dair bilinç oluşturma vb. anlamlar yer almaktadır. Bazı örnek ifadeler şu şekilde sunulabilir:

“Yaşamımızdaki olumlu veya olumsuz her şeyin bana bir şeyler kattığını fark ettim. Her şeye vereceğim bir cevap var. Artık bunalmıyorum. En önemlisi panikle miyorum. Kazanımlarımın çok olduğunu düşünüyorum. Bu arada sadece kendi çocuklarımı değil bütün çocukları anlama kabiliyetim gelişti ve beden dilimi hem kullanabiliyor hem de anlayabiliyorum. En güzeli kendime yabancı değilim.” K 8

“Artık hedeflerim var ve bu hedefleri gerçekleştirmek için kendimin farkındayım.” K 2

Beşinci temayı “Sosyal Etkileşimi Artırma (f=5)” başlığı oluşturmaktadır. Bu tema altında yer alan ifadelerde, ebeveynlerin sosyal çevreleri ile iletişimlerinin çeşitli şekilde artış gösterdiği anlaşılmaktadır. Bu artış kimi zaman aile içinde kimi zaman arkadaş ortamında kimi zaman akraba ortamında kimi zaman da mahalle ortamında kendini göstermiştir. Ebeveynlerin ifadelerinden bazı örnekler şöyle sunulabilir:

“Günlük yaşantımdaki en büyük etkisi sadece kendi çocuklarıma değil çevremdeki çocuklara karşı kendimi sorumlu hissetmem ve yanlış anne baba tutumlarına karşı müdahalede bulunmam oldu. Çünkü bildiğim hiçbir şey sadece kendimde kalmaz. Bilgi en çok paylaşmayı sevdiğim şeydir.” K 9

“Eğitimlere geldikçe dinlediklerimi arkadaşlarıma, akrabalarıma yani başkalarına aktarma şansım oldu. Eşim çok memnun bu halimden, çok sevmiş bu halimi.” K 23

Ebeveynlere yöneltilen üçüncü soru “Eğitimler ile çocuğunuza karşı davranışlarınızda nasıl değişimler yaşadınız?” şeklindedir. Üçüncü soruya verilen yanıtlar “Aile Katılımlı Aktivitelerde Artış”, “Aile İçi İletişimde İyileşme”, “Etkili Ebeveynlik Rolünü Benimseme”, “Demokratik Ebeveynliğe Geçiş” ve “Empati Yeteneğini Geliştirme” başlıkları altındaki beş temada toplanmıştır. “Aile İçi İletişimde İyileşme (f=9)” teması en fazla görüşün toplandığı tema olmuştur. Ebeveynlerin ifadelerinden kendileri ile çocukları arasında kurulan iletişimin olumlu ve pozitif bir seyir aldığı, saygı ve karşılıklı anlayışı geliştirdiği anlaşılmaktadır. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Onları daba iyi dinlemeyi, karşılıklı sohbet etmenin önemini, fikirlerine saygı duymayı, isteklerimizi birbirimizle karşı belirtmeyi, konuşarak sıkıntılarını giderileceğini anladım.” K 14

“Dinliyorum ve sakin kalabiliyorum en güzel yanı bence bu oldu. Onu sakince dinlediğimde hem o mutlu hem ben.” K 25

İkinci temayı “Etkili Ebeveynlik Rolünü Benimseme (f=7)” başlığı oluşturmaktadır. Bu başlık altında yer alan ifadelerde çocukların yapacakları işler ya da görevler konusunda ebeveynlerince cesaretlendirildiği, çocukların doğru yönlendirilebilmesi için ebeveynlerinin araştırma inceleme faaliyetlerinde bulunduğu, çocuklarına yaklaşım tarzlarını değiştirdikleri vurguları yapılmıştır. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Yapamadığı bir şey de ona kızmayıp tekrar denemesini söylemeyi bu eğitimlerde kazandım. Konu ne olursa olsun ben destekleyince çocuğumun da ilerlediğini gördüm.” K 24

“Eğitimler, aileme ve okuldaki bütün evlatlarıma yaklaşım tarzımı değiştirdi. Onların sorunlarına daba çok eğilmeye ve hayatlarını anlamaya itti beni. Öğrencilerin günlük hayatlarında aileleriyle geçirmiş oldukları kaliteli zamanın onların okuldaki başarılarını ve yaşam boyu öğrenme becerilerini kazanmalarına daba bızlı etki edeceğine inandım.” K 18

“Çocuğumu daba çok anlamak için daba çok araştırma yapmam gerektiğini anladım.” K 26

Üçüncü temayı “Demokratik Ebeveynliğe Geçiş (f=5)” başlığı oluşturmaktadır. Bu başlık altında yer alan ifadelerden çocuklarının bir birey olarak var olduğunu kabul etme, onların söz hakkına saygı duyma, onlara da büyükler gibi özgürlük alanı tanınması gerektiği konularında farkındalık oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Ebeveynlerin ifadelerinden bazıları şöyle sunulabilir:

“Çocuklarımla yaptığđı her yanlışta anında düzeltiyordum. Bazı konularda esnek olmam gerektiğini anladım. Kontrolcü olarak en büyük stresi kendime yapmışım. Çocuklarımla yanlış yapması ve görmesi benim konuşmamdan daba etkiliymiş. Günlük yaşamda bile evden çıkarken hemen çıkmak için çocuğun giyinmesine kadar her şeyine karşıyordum. Bu konuda sabrı ve kenarda beklemeyi öğrenmeye çalışıyorum. Çocuğumun gelişimine en büyük engeli kendim koyuyordum.” K 9

“Bu eğitimler bana çok şey kattı. Çocuklarıma iyi sakin davranmayı öğrendim her şeye kızmıyacağımı ve onların da hakları olduğunu öğrenmiş oldum.” K 23

“Çocuklarımla kaç yaşında olurlarsa olsunlar bir birey olduklarını, onların ilgi ve yeteneklerinin ebeveynlerinden farklı olduğunu, onların yerine karar vermememiz gerektiği, gerekli bilgi ve deneyimlerimizi paylaştıktan sonra kararı onlara bırakmak gerektiği düşüncelerini idrak ederek davranmaya başladım.” K 27

Dördüncü ve beşinci temayı eşit sayıda görüşe sahip olan “Aile Katılımlı Aktivitelerde Artış (f=4)” ve “Empati Yeteneğini Geliştirme (f=4)” başlıkları oluşturmaktadır. Aile katılımlı aktivitelerde artışın olduğunu belirten ebeveyn ifadelerinden anne çocuk katılımlı etkinliklerin yapılmaya başlandığı anlaşılmaktadır. Bu ifadelerden bazı örnekler şöyledir:

“Birlikte kitap okumayı sevdiğimizi öğrendik.” K 1

“Soru sorduğunda bilmiyorum diyordum ama şimdi gel birlikte araştıralım diyorum. Birlikte araştırıp, okuyup birlikte değerlendirme yapıyoruz.” K 21

Empati kurma yeteneklerinin geliştiğini belirten ebeveynlerin söylemlerinde kendilerini çocuklarının gözünden görmeye çalıştıkları ve empati yapmaya çalıştıklarının açık ifadeleri yer almaktadır. Ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyle sunulabilir:

“Çocuklarımın da birer birey olduğunu ve ilk örnek alacağı kişilerin anne baba olarak bizler olduğunu bilerek onlara iyi bir rol model olmaya çalışıyorum. Çünkü biliyorum ki çocuklarımız bizim söylediklerimizi değil ayak izlerimizi takip ediyor. En önemlisi empati kurmayı öğrendim.” K 11

“Daha sabırlıyım şimdi, olaylara daha ılımlı yaklaşıyorum. Onlara karşı empati yapmaya başladım. Davranışlarımda da değişiklik yapmaya başladım.” K 15

Ebeveynlere yöneltilen dördüncü soru “Çocuğunun geleceği ile ilgili bakış açınızda nasıl değişimler oldu?” şeklindedir. Dördüncü soruya verilen yanıtlar “Çocuğunun Fikirlerini Önemsene”, “Otoriter Bir Yaklaşım Benimseme”, “Daha Sakin Bir Bakış Açısı Geliştirme”, “Geleceğe Daha Umutla Yaklaşma”, “Daha Bilinçli Hareket Etme” ve “Değişim Gözlenmeyen” başlıkları altındaki altı temada toplanmıştır. “Çocuğunun Fikirlerini Önemsene (f=14)” teması en fazla görüşün toplandığı tema olmuştur. Bu başlık altında yer alan ifadelerde ebeveynlerin çocuklarının isteklerini dikkate almaya başladıkları vurgusu yapılmaktadır. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Benim istediğim mesleğe yönelsin istiyordum. Şimdi kendisi ne olmak istiyorsa onu okusun istiyorum.” K 1

“Onun geleceği ile ilgili kararlarımı önemsiyorum ve birlikte kararlar alacağız.” K 2

“Oğlum 9 yaşında. Bu dönemde gitar çalmak isterken yabancı dilde öğrenmek istedi. Şimdi de futbola karşı bir ilgisi var. Bu dönemde ilgilerinin zamanla değişebileceğini gördüm. Ben zannettim ki ilgi duyuyor ders alıyor ve bepsinde başarılı olacak, artık böyle bir beklentiye girmiyorum. Zamana bırakıp çocuğumun bunları yaparken en çok hangisiyle mutlu olduğuna bakıyorum.” K 9

“Bakış açım değişti ve onları daha iyi anlamaya başladım. Onların mutlu olacağı, seveceği bir meslek benim için her şeyden önce geliyor.” K 21

“Aslında çocuklarımızın geleceği deyince aklımıza ilk gelen meslek oluyor. Daha doğrusu oluyordu benim için. Artık seçeceği mesleğe çok takılmıyorum yeter ki huzurlu, sağlıklı, araştıran ve öğrenmeyi hiç bırakmayan birer birey olsunlar.” K 28

“Otoriter Bir Yaklaşım Benimseme (f=5)” ve “Daha Bilinçli Hareket Etme (f=5)” başlıkları ikinci sıradaki temaları oluşturmaktadır. Çocuklarının geleceğini kendi fikirleri ya da toplumsal normlara göre belirlemeye çalışan ebeveynlerin fikirleri ile otoriter yaklaşım eğilimleri sürdürmeye devam ettiklerini göstermiştir. Temanın meydana gelmesinde etkili olan katılımcı görüşlerinden bazıları şöyledir:

“Seminerlerden önce iyi bir insan olmasını istiyordum. Seminerlerden sonra fikirlerime eklemeler oldu. Artık önce iyi bir insan sonra ise geleceği olan iyi bir meslek sahibi olmasını istiyorum.” K 15

“Şu an aklımdan geçen bir hocamız demişti. Profesör olmam bütün kapıları açtı diye... Erten hocamızdı sanırım. Ben de hayırlısıyla okusun Prof. olsun bütün kapılar ona da açılsın isterim.” K 16

Çocuğunun geleceği için daha bilinçli hareket etmesi gerektiğini vurgulayan ebeveyn ifadelerinden bazıları ise şöyledir:

“...Oğlumun 3 yaşından beri tek hayali bilim adamı mucit olmak. Çok büyük bir hayal gibi dursa da onun hedeflerini gerçekleştirebilmesi için onu cesaretlendiriyorum. Elimden geldiğince merakını gidermeye çalışıyorum. Okudukça öğrendikçe daha da araştırmacı oluyor. Bu da benim çok boşuma gidiyor.” K 11

“...İlk eğitim ailede başlar. O yüzden biz bilinçli olursak gelecekte daha sağlıklı olur diye düşünüyorum. Ailesi olarak biz onları ne kadar doğru desteklersek onlar da birçok şeyi başarabilirler.” K 12

Üçüncü sıradaki temayı “Geleceğe Daha Umutla Yaklaşma (f=3)” başlığı oluşturmaktadır. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn görüşlerinden bazıları şöyledir:

“Gelecekte umutluyum.” K 6

“En güzel bakış açım çocuklarım için, ümitsiz değilim. En önce çocuklarımı ahlaklı güzel yetiştirmek ve vatanına milletine hayırlı olarak okuyup, önemli yerlerde imzalarının olması.” K 8

Dördüncü sıradaki temaları “Daha Sakin Bir Bakış Açışı Geliştirme (f=1)” ve “Değişim Gözlenmeyen (f=1)” başlıkları oluşturmaktadır. Temaların dayanakları olan ebeveyn ifadeleri sırasıyla şöyledir:

“Endişeli biri iken endişelerden kurtulma.” K 4

“Bu konuda pek bir değişim olmadı. Yine çok endişeliyim ve korkuyorum. Her anne gibi iyi yerlere gelmesini istiyorum fakat kendine güveni bala tam değil.” K 25

Ebeveynlere yöneltilen beşinci soruda “Araştırma kapsamında aldığınız eğitimler sizde nasıl bir etki bıraktı?” ifadesi yer almaktadır. Ebeveynlerin tamamının eğitimlerin tümünden memnun kaldıkları yönündeki genel ifadeleri “Olumlu Etki (f=29)” temasında toplanmıştır. Bazı ifadelerden örnekler vermek gerekirse:

“Bütün hocalarının bütün seminerleri güzeldi hepsine sonsuz teşekkürler.” K 3

“Bütün hocalarımızın konuları farklı ve çok güzel eğitimler verdiler... Hocalarımızın eğitimlerini farklı yollardan aynı meydana buluşmak gibi tabir edebilirim...” K 8

“Bütün eğitimler kaliteli bir şekilde oldu. Bizlerin gereksinim basamaklarını adım adım yükselterek zirveye ulaştırdı. Bizlerin değişim yolculuğuna yardımcı oldu.” K 18

“Eğitimlerin hepsi güzeldi. Hepsi de bana göre ehil kişilerdi. Benim için kazanım sağladılar. Hepsine teşekkür ediyorum.” K 24

Ebeveynlere yöneltilen altıncı soruda “Eğitimler kapsamında öğrendiğiniz bilgilerin kalıcı olmasını sağlamak adına neler yapıyorsunuz?” ifadesi yer almaktadır. Bu soruya yanıt olarak verilen ebeveyn ifadeleri “Uygulamaları Tekrar Yapma”, “Başkaları ile Paylaşma” ve “Okuma-Araştırma Faaliyetleri Yapma” başlıklarındaki üç tema altında toplanmıştır. “Uygulamaları Tekrar Yapma (f=22)” temasında eğitimlerde öğrendikleri uygulama ya da etkinlik örneklerini fırsat bulduka evde tekrar tekrar yaptıklarını ifade eden ebeveynler bulunmaktadır. Bu ebeveynlerin ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Öğrendiklerimi sürekli uygulamaya çalışıyorum ki alışkanlık haline gelsin.” K 14

“Aldığımız eğitim bilgilerinin kalıcı olmasını sağlamak amacı ile hayatımın her aşamasında kullanmaya ve deneyime dönüştürmek için zihin ve olumlu davranış oluşturma egzersizleri yapıyorum.” K 18

“Sürekli düşünüyorum burada ne yapmam gerekiyordu okulda ne demişlerdi diye. Uygulayabildiğim yere kadar uyguluyorum içinden çıkamadığım yerlerde rehber öğretmenlerimize danışıyorum.” K 25

“Hocalardan aldığım notları okuyorum. Bilgimi tazeleyip kalıcı olmasını sağlamaya çalışıyorum ve günlük hayatında da öğrendiklerimi uyguluyorum.” K 26

“Bütün öğrendiklerimizi ailemizle birlikte uygulamaya çalışıyoruz.” K 29

“Başkaları ile Paylaşma (f=5)” temasının oluşmasında etkili olan ve öğrendiklerini başkaları ile paylaşarak eğitimlerde edindikleri bilgileri farklı ailelere aktarma gayretinde olan ebeveynlerin olduğu da görülmektedir. Bu ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyle sunulabilir:

“Seminer sonrası akşam dinlediğim her şeyi ailemle paylaşıyordum. Zaten anlattığım şey üstüne ailece konuşmak davranışlarımızı düşzeltmek kalıcı olması için yeterli oldu.” K 9

“Paylaşım yapmak her zaman işe yarar. Bu yüzden öğrendiklerimi sevdiğilerimle, tanıdıklarımızla ve arkadaşlarımla paylaşıyorum. Paylaştıka tekrar etmiş oluyorum. Tekrar ettikçe hafızama kazanıyor. Kalıcılığı da bu şekilde sağlıyorum.” K 11

“Okuma-Araştırma Faaliyetleri Yapma (f=2)” teması kapsamında değerlendirilen eğitimlerde öğrendiklerini kalıcı hale getirmek için daha çok okuma ve araştırma yaptığını belirten ebeveyn ifadeleri ise şöyledir:

“Doğru olduğuna emin olduğum bilgi kaynaklarını okumak ve araştırmak.” K 19

“Araştırma yapmaya devam ediyorum.” K 22

Ebeveynlere yöneltilen yedinci soruda “Eğitimlerden sonra doğru bildiğinizi sandığınız yanlışlar olduğunu fark ettiğiniz konu/ konular olduğu mu? Oldu ise nelerdir? Örnekle(ler) veriniz.” ifadesi yer almaktadır. Bu soruya verilen yanıtlar “Çocukla Kurulan İletişim”, “Aile İçi İletişim”, “Günlük Hayat Uygulamaları”, “Çocuk Yetiştirme” ve “Ebeveynlerin Derslere Karşı Yaklaşımı” başlıklarındaki beş tema altında toplanmıştır. En

çok doğru bilinen yanlışlar “Çocukla Kurulan İletişim (f=8)” konusunda yapılmıştır. Bu başlık altında çocukla kurulan iletişimde kullanılan dilin yanlışlığı ve bunun getirileri belirgin bir şekilde ifade edilmiştir. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn görüşlerinden bazıları şöyledir:

“Artık kızımın sorduğu sorulara evet, hayır gibi kısa cevaplar vermiyorum. Açıklama yapıyorum. Böylece ona sevgimi ve güvenimi açık olarak söylüyor ve bazen de yazıyorum.” K 2

“Evet oldu. Çocuğum soru sorduğunda onu geçiştirmeyip doğru bir cevapla onu o konuda aydınlatmak.” K 17

“Çocuğumun çok konuşmasının sorun olduğunu düşünüyordum. Aslında bir çocuğun konuşmamasının sorun olduğunu öğrendim.” K 20

İkinci en çok bilinen yanlışları “Çocuk Yetiştirme (f=8)” teması oluşturmaktadır. Çocuk yetiştirme konusunda baskıcı tavrın ve aşırı korumacı ebeveynliğin getireceği çeşitli olumsuzlukların olduğunu fark eden ebeveynler bulunmaktadır. Çocuğa verilmesi gereken görevler ve sorumluluklar konusunda hatalı davranışlar sergilediğini düşünen ve bu sorumlulukların değerlendirilmesinde sürekli maddi kaynaklı pekiştirme yapmanın hatalı olduğunu belirten ebeveynler olmuştur. Ebeveynlerden bazıları düşüncelerini şöyle ifade etmişlerdir:

“Oğlum benim gözümde hep küçük. Bu nedenle o yapamaz ben halledeyim düşüncesi bende çok hakimdir. Her şeyi ben üstlenirdim. Ama artık o da sorumluluğunu biliyor, ben de.” K 11

“Çocuğuma karşı dıyarlı anne olduğumu düşünürken ona karşı kötülük yaptığımı anladım. Çünkü hayat hiçbir zaman ona benim gibi davranmayacak. Bu yüzden onu hayata hazırlayabileceğim kadar hazırlamaya çalışıyorum.” K 14

“Doğru bildiğimiz ısrarcı ve baskıcı olmalı ve yanlışlarımızı fark edip düzelttim.” K 29

Üçüncü sıradaki en çok doğru bilinen yanlışları “Aile İçi İletişim (f=6)” teması oluşturmaktadır. Aile içi iletişim kurma noktasında kişiyi yeterince dinlememe, ses tonu vb. unsurların birtakım yanlış anlamalara sebebiyet verebileceğini fark eden ebeveynler olmuştur. Bu ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Evet, iletişim kurmada yanlışlarımızın olduğunu öğrendim.” K 5

“Karşıdaki kişiye yüksek ses tonu ile hiçbir şey anlatamayacağımı öğrendim.” K 24

Dördüncü sıradaki en çok doğru bilinen yanlışları “Günlük Hayat Uygulamaları (f=5)” teması oluşturmaktadır. Bu tema altındaki ifadelerden günlük rutinler içerisinde yer alan bazı hatalı uygulamaların olduğu ve ebeveynlerin etiket okuryazarlığının geliştirildiği anlaşılmaktadır. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyle sunulabilir:

“İsmini batırılmadım ama temizlik ürünleri getirip sağlığımız adına "Zehir ile ilacı ayıran dozdur." sözüyle bize ev hanımı olarak verdiği birçok bilgi bizim doğru bildiğimiz yanlışlardı. Bilinçli tüketici olmamız için bir adımdı.” K 9

“Evet oldu. Bir ürün satın alırken etiket okumadan alırdım. Şu an sağlıklı yaşamak için hangi ürünleri nasıl almalıyım, satın alırken nelere dikkat etmeliyim gibi konularda daha dikkatli davranmaya özen göstermekteyim.” K 18

Beşinci sıradaki en çok doğru bilinen yanlışlar temasını “Ebeveynlerin Derslere Karşı Yaklaşımı (f=2)” başlığı oluşturmaktadır. Ebeveynlerin ifadelerinden bazılarından bazı derslere ait becerilerin daha erken yaşlarda kazanılması gerekliliğine dair inanç ve bazı farklı uygulamaların öğrencilerin derslerdeki diğer becerilerini de geliştirdiğine dair bilinç oluşturulabildiği anlaşılmaktadır. Bu ifadelerden bazıları şu şekilde sunulabilir:

“İngilizce eğitiminin küçük yaşta başlamasının çok önemli olduğunu yeni öğrenmiş oldum.” K 27

“İlk aklıma gelen kitap okumak, okuduğunu anlamak ve dinlediğini anlamak ile alakalı etkileşimli okuma üzerine oldu. Çocukların okumaya geçtikten sonra onların daha çok kendi kendilerine okuması gerektiği ve böyle daha faydalı olduğunu düşünüyordum. Okumaları gelişsin diye. Lakin etkileşimli okuma ile dinlediğini anlamanın da okuduğunu anlamak kadar önemli olduğunu öğrendim.” K 28

Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi Eğitim Programının Çocuklar Üzerindeki Etkileri

Etkili birer ebeveyn olabilmek adına eğitimlere katılım gösteren velilere araştırmanın ikinci sorusu bağlamında iki soru yöneltilmiştir. Bu sorulardan ilki “Eğitimler boyunca çocuğunuzda ne gibi değişikler fark ettiniz?” şeklindeydi. Bu soruya verilen yanıtlar “Planlı ve Programlı Hareket Etme”, “Uyumlu Davranış Gösterme”, “Araştırmaya İlgi Duyma”, “Başarı İçin Çaba Sarf Etme”, “Kendine Güven Artışı”, “Kendini İfade Etmede Gelişim” ve “Kendi Kendine Yetebilme” başlıkları altındaki yedi temada toplanmıştır. “Kendini İfade Etmede Gelişim (f=15)” teması en fazla görüşün toplandığı temayı oluşturmuştur. Bu başlık altındaki ifadelerden öğrencilerin kendilerini her ortamda rahatça ifade edebildiği, savunabildiği, anne ve baba ile daha rahat bir iletişim kurabildiği gibi ifadelerin ağrılıktaki olduğu görülmüştür. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Okuldaki olumlu veya olumsuzlukları mutluluklarını üzüntülerini çekinmeden paylaşmaları bizi çok mutlu ediyor. Çünkü çocuğum bunları bizimle paylaşma gereği duymuyordu. Çocukların, her seminerden dönüşimde konuyu merak edip, bu sefer ne öğrendiniz anne diyerek sormaları, bence bu eğitimin bir parçası olarak kabul ediyorum. Problem+eğitim=çözüm.” K 8

“Galiba daha çok konuşmaya başladı. Bana söyleyemediği şeyleri konuşmaya başladı. Daha çok itiraz etmeye başladı. Sanki önceden onu çok bastırıyormuşum onu fark ettim. Konuşması bana saygısızlık gibi geliyordu. Ama bunun iyi bir şey olduğunu anladım. Kendine sıkıntı etmesin, derdini paylaşabilsin, konuşabilsin her şeyi benimle.” K 12

“Araştırmaya İlgi Duyma (f=4)” ve “Planlı ve Programlı Hareket Etme (f=4)” temaları ikinci sırayı oluşturmaktadır. Çocuklarının alınan eğitimler sırasında sorgulama, araştırma ve daha fazla soru sormaya başlama gibi davranışlarının olduğu ebeveynler tarafından sıklıkla belirtilmiştir. Temanın oluşmasında etkili olan ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Ben konuşup bir şeyler söylediğe çocuğum daha çok soru sormaya ve sorgulamaya başladı.” K 24

“Öz güven duygusunun olması araştırmacı ve meraklı olması sorularını çekinmeden sorup öğrenmek istemesi.” K 16

Planlı ve programlı hareket etme temasında öğrencilerin belirli bir disiplin içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Çocuklarının daha planlı ve programlı hareket ettiğini belirten ebeveyn ifadeleri şöyledir:

“Günlük planlamalara uyduklarını fark ettim.” K 1

“Ders çalışmaları düzene girdi ve düzenli kitap okumaya başladılar.” K 15

“Kızımda artık davranışlarını sorguluyor ve düşünerek hareket ediyor.” K 2

“Başarı İçin Çaba Sarf Etme (f=3)” başlığı üçüncü sırayı almaktadır. Çocuklarının başarılı olmak için kendi istekleri ile çaba içerisine girdiğini ifade eden ebeveynlerin ifadeleri ise şöyledir:

“Daha başarılı olma isteği gözlemliyorum. Hemen vazgeçmiyor artık.” K 17

“...Daha çok çabalamayı öğrendi.” K 10

“Uyumlu Davranış Gösterme (f=1)”, “Kendi Kendine Yetebilme (f=1)” ve “Kendine Güven Artışı (f=1)” başlıkları eşit sayıda ifade edilerek dördüncü sıradaki temaları oluşturmaktadır. Sırasıyla, her bir tema için ebeveynlerin ifadeleri şöyle sunulabilir:

“Ben değişince o da daha çok dinliyor beni ve sözlerimi. Bunu fark ettim.” K 3

“Kendi kendine çalışma becerileri arttı.” K 18

“Bu süreçte ben çocuklarıma her zaman onların yanlarında olduğumu söyledim, onlar da kendine daha güvenmeye başladılar.” K 21

Ebeveynlere yöneltilen ikinci soruda “Bu eğitimlerin çocuğunuza ne tür katkılar sağladığını düşünüyorsunuz? Birkaç örnekle açıklayabilir misiniz?” ifadesi yer almaktadır. Bu soruya verilen yanıtlar “Farklı Kaynak Kullanımı Sağlama”, “Araştırma/Sorgulama Becerilerinde Artış”, “Yaratıcılığı Destekleme” ve “Deney Yapma Becerisi Kazandırma” başlıklarındaki dört tema altında toplanmıştır. Ebeveyn yanıtları en yüksek biçimde “Araştırma/Sorgulama Becerilerinde Artış(f=19)” temasında toplanmıştır. Bu tema altında eğitimlerin çocukları araştırma yapmak için cesaretlendirdiği hatta isteklendirdiği dile getirilmiştir. Temanın ortaya çıkmasında etkili olan ebeveyn görüşlerinden bazıları şöyledir:

“Katkı sağladı. Çünkü araştırmak onun için bir hobi haline geldi. Mesela bana bir şey soruyor ben emin olamayınca cevap veremiyordum. O da gidip araştırıyor, soruyor ve emin olunca bana anlatmaya çalışıyor.” K 14

“Problemlerine çözüm arama, merak ettikleri konuları araştırma, bilgiye ulaşma sürecini takip etme, öğrenmeyi öğrenmiş birey olma yolculuğuna büyük bir katkısı oldu.” K 18

“Araştırma ve sorgulama becerilerinin zihinsel gelişimine katkısı çok fazla. Ve ben bu eğitimlerle çocuklarımın bu yönlerini desteklediğimi düşünüyorum.” K 28

“Bilimle ilgili ve birçok konuda meraklarımız arttı. Bilgiyi edinmek için de birlikte araştıralım öğrenelim diyorum ve o konu üzerinde birlikte fikir alışverişinde bulunuyoruz. Çok boşumuza gidiyor.” K 16

İkinci en yüksek fikrin toplandığı temayı “Farklı Kaynak Kullanımı Sağlama (f=6)” başlığı oluşturmaktadır. Öğrencilerinin farklı kaynakları kullanarak araştırma ve inceleme becerisi kazandığını beyan eden ebeveynlerden bazılarının ifadeleri şöyledir:

“Bilmediğimi bir ödevde araştırmanın sadece telefonla değil çevresine sorarak ve kitaplardan araştırıldığını görüyorum çocuğumda.” K 1

“Ödevi ile ilgili bilmediği bir şey sorduğunda hemen cevabını söylüyordum. Ama şimdi oynamak için kullandığı telefonun bunun için de kullanabileceğini öğrendi.” K 12

“Araştırdıkça öğreneceği çok şey var. Çünkü önce olsa internete bakar oradan yazardı. Şimdi tek bir şeyler yetinmiyor. Başka nelerde var diye bakıyor inceliyor.” K 24

Üçüncü en yüksek düzeyde ifade edilen fikirlerin yer aldığı temaları “Deney Yapma Becerisi Kazandırma (f=2)” ile “Yaratıcılığı Destekleme (f=2)” başlıklı temalar oluşturmaktadır. Eğitimler ile öğrencilerinin deney yapma, deney tasarlama, yürütme ve deney ile keşfetme becerilerinde gelişimin olduğunu ifade eden ebeveyn görüşleri şöyledir:

“Araştırıp merak ettikçe ben de onunla değerlendirme yapıyorum. Her soru farklı sorulara yelken açıyor. Yeni bilgiler ve beceriler deniyor. Örneğin deney yapıyor ben de destekliyorum. Farklı maddeleri baharat olarak koyarsak ne olur vs. gibi...” K 3

“Benim anlattıklarımınla değil kendi sorgulayarak öğrenince bilgiler daha kalıcı oluyor ve hayal dünyası gelişiyor, deneyerek öğreniyor. Mesela boya deneyi yaptık. Aslında kendisi yaptı. Renklerin nasıl karıştığını gördü, sirkeli yumurta deneyi de yaptı. Yüzen balıklar deneyi gibi basit deneyler yaparak gözlem gücü arttı, el işleriyle ilgili resim veya kağıtla yapılan etkinliklerden de yaptı. Böylece bilmediği şeyleri denedi. Ayrıca deney yapmanın eğlenceli olduğunu söylüyor.” K 15

Eğitimler ile öğrencilerinin yaratıcılık becerilerinin gelişim gösterdiğini ifade eden ebeveynlerin paylaşımları ise şöyledir:

“Araştırma ve sorgulama becerileri gelişen bir çocuk daha özgüvenli daha yaratıcı olur. Benim çocuğum da böyle oldu. Evdeki atık eşyalardan süsler üretiyor.” K 13

“Hayatında daha pratik olmaya başladı, bu da bana hayal gücünün daha kuvvetlendiğini gösterdi.” K 4

Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi Eğitim Programının Ebeveynlerin Sosyal Çevresi Üzerindeki Etkileri

Etkili birer ebeveyn olabilmek adına eğitimlere katılım gösteren velilere araştırmanın üçüncü sorusu bağlamında bir soru yöneltilmiştir. Bu soru şu şekildedir: “Sosyal çevrenizi oluşturan kişilerden eğitimin yansımaları hakkında ne tür geri bildirimler alıyorsunuz? Örnekler verebilir misiniz?”. Soruya verilen yanıtlar eğitimlerin “Aile İçi İletişimdeki Değişimin Fark Edilmesi”, “Sosyal Çevre Tarafından Takdir Edilme”, “Katılımcılardaki Değişimin Fark Edilmesi”, “Öğrencilerdeki Değişimin Fark Edilmesi” ve “Özendirici Olma” konu başlıklarındaki beş tema ile olumlu geri bildirimler olduğunu göstermektedir. Olumlu geri bildirimlerin en fazla olduğu tema başlığı “Aile İçi İletişimdeki Değişimin Fark Edilmesi (f=10)” olmuştur. Bu başlık altında yer alan ve anne, baba ve çocuklar arasındaki iletişimin normalleştiği veya eskisine göre daha iyi bir seviyeye geldiğini gösteren ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Eşim çocuklarla konuştuğu zaman ben hep çocukları savunurdum. Artık çocukların yanında yapmamam gerektiğini öğrendim. Ailede biri konuştuğu zaman diğerinin onaylaması gerektiğini öğrendim. Biz böyle davranınca dışarıdan bakıldığında ne kadar tutarlı bir davranış gösterdiğimiz ve doğru iletişimde kaldığımız söyleniyor.” K 1

“Birbirinize karşı daha sakin ve anlayışlısınız, sözünü sık duymaya başladık.” K 18

“Aile içinde daha sabırlı davrandığımızı ve birbirimize karşı anlayışlı olduğumuzu söylüyorlar.” K 13

Olumlu geri bildirimler arasında yer alan ikinci başlık ebeveynlerin daha bilinçli hale geldiğinin sosyal çevrelerince kendilerine ifade edilmesi olmuştur. Bu ifadeler “Sosyal Çevre Tarafından Takdir Edilme (f=9)” temasını oluşturmuştur. Bu başlık altında değerlendirilen ebeveyn ifadelerinden bazıları şöyledir:

“Daha ilgili ve dıyarlı bir anne olduğumu söylüyorlar ve bundan dolayı beni takdir ediyorlar.” K 4

“Örneğin; diyorlar ki çocuğunla konuşurken bir yetişkinle konuşur gibi konuşuyorsun. Sesini yükseltmiyor ve sabırlı davranıyorsun. Geçirtmiyorsun. Hem anne hem arkadaş hem de öğretmen gibisin. Hayatının her yerinde olmaya çalışıyorsun. Harikasın diyorlar.” K 14

“Çok daha fazla ilgili bir anne olduğum, çocuklarıma daha fazla vakit ayırdığım ve onlara kötü olayları yansıtmadığımı fark edip bana söyleyen ve beni tebrik eden tanıdıklarım oldu.” K 20

Üçüncü en fazla ifadenin yer aldığı temayı “Özendirici Olma (f=5)” başlığı oluşturmuştur. Bu başlık altında çoğunlukla eğitime katılım gösteremeyen aynı sosyal çevreden kişilerin eğitimlere katılım gösteren ebeveynlere özenerek eğitimler hakkında merak duydukları anlaşılmaktadır. Temanın oluşturulmasında etkili olan ifadelerden bazıları şöyle sunulabilir:

“Aldığım geri bildirimleri belirli bir zamanla sınırlı görmüyorum...Kardeşim bu seminerler sırasında anlattıklarımı dinleyerek benden faydalandı ve devamlı katılmam için oğlumla ilgilendi. Komşularına Cengiz hocamızın sağlıklı yaşamla ilgili anlattıklarını paylaştığımızda bunların hepsini seminerde mi öğreniyorsunuz dediler. Herkeste bu seminerlere karşı bir merak oluştu.” K 9

“Güzel bir eğitim aldığımızı söyleyenler bu seminerlere keşke biz de katılabilsedik dediler. Eğitimlerin devamının olup olmayacağını soranlar oldu.” K 29

Dördüncü tema başlığını “Katılımcılardaki Değişimin Fark Edilmesi (f=4)” başlığı oluşturmaktadır. Eğitimlere katılan ebeveynlerin kendilerini psikolojik anlamda iyi ve yeterli hissetmeye başlamaları onların sosyal çevrelerinde de fark edilmiştir. Bu ifadeler arasında yer alan bazı örnekler şöyledir:

“Beni artık çok sakin buluyorlar. Fikir alışverişinde bulunduğumuzda görüşlerimizi önemsemeleri, bazen verdiğimiz bilgiler karşısında şaşkınlıkları ve nereden öğrendiğimizi sormaları bizdeki değişimin fark edildiğini gösteriyor.” K 8

“Eğitime başladığımız günlerde psikolojik bir çöküntünün içindeydim. Ama çok şükür hayal kurdum kendime bir hedef çizdim. Bu eğitimden aldığım dipnotlar sayesinde de hem hayata bakış açım değişti hem özgüvenim tazelandı. Bendeki değişikliği başta eşim olmak üzere annem, babam, abilerim, ablalarım ve yeğenlerim bile fark etti. İyi ki katılmışın dediler.” K 11

Son olarak beşinci tema başlığını “Öğrencilerdeki Değişimin Fark Edilmesi (f=1)” teması oluşturmaktadır. Bu temaya ilişkin bir ebeveyn ifadesi olduğu görülmüştür. Bu ifade şu şekildedir:

“Yakın çevremden kendimden ziyade çocuklarımda davranışlarında olumlu yönde değişiklik olduğu bildirimleri aldım.” K 5

Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi Eğitim Programının Öğrenci ve Ebeveynlere Yansımaları Konusunda Okul Müdürü ve Rehber Öğretmenlerin Gözlemleri

Anne baba eğitimlerinin ebeveynler tarafından yorumlanması kadar önemli olan bir diğer boyutu ise okul iklimini en iyi bilen okul yöneticileri ve öğretmenler tarafından da yorumlanmasıdır. Bu kapsamda okul müdürü ve rehber öğretmenlerin eğitim sürecine ilişkin gözlem notları ebeveynler ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara ışık tutmuştur. Okul müdürü ve rehber öğretmenlerin gözlem formlarından elde edilen bulgular “Eğitimlerin Ebeveynlere Yansımaları (f=8)” ve “Öğrencilere Yansımaları(f=10)” şeklinde iki tema altında toplanmıştır. Bu doğrultuda okul müdürü ve rehber öğretmenler eğitimlerin ebeveynlere yansımalarını “çocuklarına yaklaşımlarındaki değişim, öğretmenler ve okul idaresine yaklaşımlarındaki değişim, diğer veliler ile ilişkilerde değişim” şeklinde üç kategoride ele aldıkları gözlenmiştir. Gözlemler neticesinde ebeveynlerin çocuklarının gelişim düzeyi ve bireysel farklarını dikkate alan ve ev ortamında öğrenme alanını genişleten bir yaklaşım sergiledikleri, öğretmenler ve okul idaresi ile iletişimin önemini farkına vardıkları, eğitimlere katılmayan velileri de bilinçlendirmek için zaman ve emek harcadıkları tespit edilmiştir. Gözlem notlarına ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

“Anne-babaların okul aile ilişkilerinin rastlantıya bırakılmasının yanlış bir düşünce olduğunu fark ederek bu proje süreci sonunda etkin bir okul veli yardımlaşmasına, iş birliğine ve iletişimine destek verdiklerini gözlemledim.” (Okul Müdürü, gözlem notları)

“...özellikle annelerin proje kapsamında olmayan veliler ile iş birliğine giderek aldıkları eğitim ile kelebek etkisi oluşturduklarını, dezavantajlı öğrenci velilerini bilinçlendirilerek okul tarafından yapılacak aile katılım etkinliklerine teşvik ettiklerini, okula ait hissetmelerini sağlayacak etkinlikler düzenlediklerini söyleyebilirim.” (Okul Müdürü, gözlem notları)

“Hayata geçirilen bu projede iletişimden tutun da yaratıcı düşünme, sorumluluk kazandırma, olumlu davranış kazandırma, matematik, Türkçe, fen bilimleri, spor, hukuk, İngilizce, vb konular yani bir ebeveynin bilgi sahibi olması gereken birçok konu hakkında eğitim verildi. Proje sonunda velilerimizin çocuklarına karşı davranışlarında olumlu gelişmeler olduğunu ve kazandıkları farkındalığı görebiliyoruz. Ayrıca bu eğitimlerin kendilerine ve ailelerine çok büyük katkısı olduğunu ifade ettikleri de görülmüyor. Velilerimizde oluşan farkındalık ve gelişmelerin sadece proje grubu ile sınırlı kalmadığını, katılan velilerimizin anlatımı ve örnek oluşları ile projeye katılmayan birçok velimize de katkı sağladığını belirtebilirim.” (Rehber Öğretmen A, gözlem notları)

Okul müdürü ve rehber öğretmenlerin eğitimlerin öğrencilere yansımalarını “öğrencilerin akademik başarısındaki gelişim, öğrencilerin tutum ve davranışlarındaki değişim ve çocuğun ailesine yaklaşımındaki değişim” şeklinde üç kategoride ele aldıkları görülmektedir. Bu doğrultuda gözlem notlarından elde edilen bulgular, ebeveynlere verilen eğitimlerin çocukların akademik başarılarını dolaylı olarak artırdığı ve özellikle davranış bozukluğu gösteren ya da sosyal-duygusal sorunlar yaşayan çocuklarda olumlu davranış değişiklikleri sağladığı yönündedir. Ayrıca gözlem notlarına göre eğitime katılan ebeveynlerin çocukları, ailelerindeki değişimi fark ettiklerini ve bu değişimin onları çok mutlu ettiğini belirtmişlerdir. Okul müdürü ve rehber öğretmenlerin gözlem notlarına ilişkin doğrudan alıntılara aşağıda yer verilmiştir.

“Eğitime katılım sağlayan öğrenci velilerinin öğrencilerinin sosyal, kültürel, sanatsal ve akademik çalışmalarında dahi etkin rol üstlendiği ve okul başarılarının arttığı görülmüştür.” (Okul Müdürü, gözlem notları)

“Çocuklar ile yaptığım görüşmelerde ailemi çok seviyorum, ailem her konuda çok anlayışlı, annemi babamı tebrik ediyorum gibi ifadeler ile ailesini anlattığını gözlemledim. Ayrıca ailesinin kendisinin ve kardeşlerinin tüm isteklerini ayırım yapmadan elinden geldiğince karşıladığını, ailesinin derslerine yardımcı olduğunu, evde derslerine çalışması için gerekli ortamın oluşturulduğunu, her yönüyle sorunlarını rahatça paylaştığını belirten öğrencilerim de oldu. Pek çok öğrencimizin ailesinin kendisine çok güzel davrandığını, bunun böyle sürmesini istediklerini ifade ettikleri gözlemlenmiştir.” (Rehber Öğretmen B, gözlem notları)

“Özellikle psikolojik desteğe ihtiyaç duyan, öğrenme zorluğu olan ya da bir takım davranış bozuklukları olan çocukların aileleri bu eğitimlerden edindikleri farkındalık ile hem bizimle hem de eğitim veren hocalar ile iletişime geçme konusunda bir bilinç kazandılar. Bu sayede çocukların sorunlarına ebeveynler ile iş birliği içinde değinerek olumlu gelişmeler sağlandı” (Rehber Öğretmen A, gözlem notları)

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu bölümde bugünün çocuğu yarının yetişkini için anne-babaların etkili ebeveynlik rollerinin geliştirilmesi kapsamında sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel bakımdan dezavantajlı ebeveynlere verilen eğitimlerin sonuçları, ebeveynlere sağladığı bireysel katkılar, çocuklara yansımaları ve aile, çocuklar ve yakın çevre üzerinde oluşturduğu etkiler bağlamında tartışılmıştır.

Araştırmanın ilk bulgusundan elde edilen sonuçlar ebeveynlerin eğitimlerin kendilerinde bıraktığı etkiyi kavramsallaştırdıkları yönündedir. Bu kapsamda ebeveynler eğitimler ile mutluluk, özgüven, farkındalık, sevgi, heyecan, merak, saygı, şans ve umut kavramlarını özdeşleştirmişlerdir. Eğitimlerin ebeveynlerin günlük yaşamdaki etkileri ve sağladığı kazanımları incelendiğinde bilinçli ebeveyn olmayı destekleme, aile içi iletişimi kuvvetlendirme, araştırma, inceleme ve okumaya sevk etme, kişisel farkındalık düzeyini artırma gibi etkileri olduğu görülmüştür. Özellikle en çok dile getirilen aile içi iletişimi kuvvetlendirme bağlamında öfkeye hâkim olma, olumsuz durumları sakin bir ruh haliyle karşılama, iletişimi geniş bir anlayış ile değerlendirme gibi vurgular dikkat çekmiştir. Barlow, Smailagic, Huband, Roloff ve Bennett (2012) ebeveyn eğitimlerini içeren çalışmalara yönelik yaptıkları alan taramasında ebeveyn eğitiminin depresyon, anksiyete, stres, öfke, suçluluk, güven ve eş memnuniyeti üzerinde olumlu kısa vadeli etkileri olduğunu ortaya koymaktadır. Kaymak-Özmen (2013) tarafından yapılan araştırmada anne-baba eğitimi programına katılan ebeveynlerin depresyon düzeylerinde anlamlı düzeyde bir düşüş olduğunu belirlenmiştir. Özel ve Zelyurt (2016) ise araştırmasında anne-baba eğitiminin ebeveynlerin çocuklarını

daha iyi tanınmalarını sağladığı, çocuklarıyla olan iletişimlerini daha sağlıklı ve etkili hale getirerek olumlu yönde etkilediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte kaynaştırma eğitimi alan çocuklar ya da dijital okuryazarlığın gelişimi gibi tek bir bağlam özelinde anne-baba eğitimlerini ele alan araştırmalarda (Arkan ve Üstün, 2009; Barlow vd., 2012; Çanakçı ve Özdemir, 2015; Karaboğa, 2019; Sucuoğlu, Küçükler ve Kanık, 1992) araştırmacılar ebeveynlere verilen eğitimlerin kişisel gelişim bağlamında olumlu etkileri üzerine hemfikirlerdir. Bu araştırma ise gerek sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik bakımdan dezavantajlı ebeveynlere hitap etmesi gerekse ebeveyn-çocuk eğitiminde multidisipliner bir eğitim yaklaşımı sergilemesi bakımından özgün sonuçlar içermektedir.

Araştırmadan elde edilen bir diğer sonuç, ebeveynlerin çocuklarına karşı davranış şekillerindeki değişimlerdir. Bu kapsamda eğitimlere katılan ebeveynlerin aile katılımlı aktivitelerde artış, aile içi iletişimde iyileşme, etkili ebeveynlik rolü benimseme, demokratik ebeveynliğe geçiş ve empati yeteneğini geliştirme gibi etkiler boyutunda olumlu gelişmeler sağladığı söylenebilir. Geçmiş çalışmalarda ebeveyn eğitimlerinin çocuklara yönelik bilinçli davranışları geliştirme boyutuna atıf yapmaktadır (Serketich ve Dumas, 1996; Shadish vd., 1993). Özmen (2013) anne-baba eğitimi programına katılan anne-babaların çocuklarının davranış sorunlarında anlamlı düzeyde bir azalma olduğunu belirtmektedir. Bu kapsamda araştırma ile ebeveynlere verilen eğitimler olumlu ve etkili ebeveynlik rollerini desteklediği gibi bu olumlu etkilerin çocuklardaki yansımaları da yine ebeveynler tarafından gözlemlenmiştir. Kaldı ki araştırma kapsamında verilen eğitimlerin çocuklarda da birtakım etkilere yol açtığı görülmüştür. Ebeveynler kendilerinde yaşadıkları olumlu etkilerin çocuklarındaki yansımalarını; planlı ve programlı hareket etme, uyumlu davranış gösterme, araştırmaya ilgi duyma, başarı için çaba sarf etme, kendine güven artışı, kendini ifade etmede gelişim, bilinçli hareket etme ve kendi kendine yetebilme şeklinde tanımlamışlardır. Eğitimlerin çocuklar üzerindeki dolaylı etkilerinden bir tanesi de çocuğun araştırma becerilerindeki gelişimidir. Ebeveynler çocukların araştırma becerileri kapsamında farklı kaynak kullanımı sağlama, araştırmacı ruhu canlı tutma, yaratıcılığı destekleme, bilgi edinmeye teşvik etme, deney yapma becerisi kazandırma becerilerine destek sağladığını belirtmişlerdir. Çocukların psikososyal gelişimleri yanında araştırma sorgulama gibi üst bilişsel becerilerinin de gelişimine yönelik çıktılarının ebeveynlere verilen eğitimlerin içeriği ile ilişkili olduğu söylenebilir. Nitekim ebeveynlere verilen eğitimlerin içeriğinde anne ve çocukların bilim okuryazarlığını destekleyici eğitimlerde yer almaktadır. Genel olarak, bilimsel okuryazarlığın anlamı tarih boyunca değişmiş olmakla birlikte günümüzde koronavirüs pandemisi gibi gezegenle ilgili sosyo-bilimsel konular hakkında bilimsel bilgilerin reddedilmesi, sahte haberlerin çeşitliliği ve çoğalması ve her gün maruz kaldığımız tekno-bilimsel risklerle ilgili güvenilir olmayan bilgi kaynakları, bilim okuryazarlığına yönelik küresel taahhüdü yeniden etkinleştirmek için bir uyarı işlevi görmektedir (Valladares, 2021). Brossard ve Shanahan'ın (2006) da ifade ettiği gibi teknolojik olarak giderek daha fazla talep eden bir toplumda demokratik süreçlerin düzgün bir şekilde gerçekleşmesi için bilim okuryazarı bir nüfusa ihtiyaç olduğu söylenebilir. Bu da bilim okuryazarı bir toplum oluşturma hedefini beraberinde getirmektedir. National Science Teachers Association ([NTSA], 2014) küçük çocukların bilimi öğrenmelerinde yetişkinlerin merkezi bir rol aldıklarını ve ebeveynlerin bilimsel okuryazarlık düzeylerinin ve bilim eğitimi hakkındaki düşüncelerinin çocukların erken bilim yaşantıları üzerinde belirleyici etkiye sahip olacağını belirtmektedir. Araştırma kapsamında ebeveynlere verilen eğitimlerin araştırma ve sorgulama becerilerini geliştirebilecekleri bilim uygulama ve etkinliklerini de içermesi boyutuyla alanda yeni olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlardan biri de ebeveynlerin çocuklarının geleceğine dair bakış açılarındaki değişimlerdir. Bu kapsamda ebeveynlerin demokratik bir yaklaşım benimsedikleri, gelecek kararını çocuğuna bırakma rolü üstlendikleri, otoriter bir yaklaşım benimsemedikleri, daha sakin bir bakış açısı geliştirdikleri, daha bilinçli hareket etme eğilimi geliştirdikleri sonucuna ulaşılmıştır. Bireyin kendi ailesini seçme hakkına sahip olmamasına karşılık, çocukların toplumsal ve ruhsal açıdan sağlıklı bireyler olarak yetişebilmeleri için uygun ortamların kurulması ve sürdürülmesi, ailenin bilgili olması ve bilinçli davranmasına bağlı olmaktadır (Yavuzer, 1993). Bu nedenle aile eğitimi programları ebeveynlerin eğitime bakış açıları ve çocuklarına yaklaşım tarzları çocukların yetiştirilmesi ve toplumun gelişmesi için son derece önemlidir (Ay ve Şahan, 2018). Aileleri çocuk eğitimi konusunda bilgilendirme yanında diğer önemli bir husus ise bilgilerinin kalıcı olmasını sağlamaktır. Bu kapsamda araştırmada ebeveynlerin aldıkları eğitimlerin kalıcı olmasını sağlamak için uygulamaları tekrar ettikleri, başkaları ile bilgilerini paylaştıkları ve okuma-araştırma faaliyetleri yaptıkları görülmüştür. Eğitimlerin yaygın etkisi bağlamında bu sonucun kayda değer bir husus olduğu belirtilebilir. Bununla birlikte ebeveynler eğitimlerden sonra doğru bildikleri yanlışlar olduğunu fark etmişlerdir. Bu kapsamda eğitimler çocukla kurulan iletişim, aile içi iletişim, çocuk yetiştirme ve ebeveynlerin derslere karşı yaklaşımı gibi konularda yaptıkları yanlışları farketmelerini sağlamıştır. Bu nedenle eğitimlerin ebeveynlerde bir öz değerlendirme sürecini sağladığı ifade edilebilir. Bu

öz değerlendirmenin yanı sıra ebeveynler eğitimler ile birlikte kendilerindeki değişimin eşleri, çocukları ve yakın çevreleri tarafından da değerlendirildiğini belirtmektedir. Bu değerlendirmelerin ise aile iletişiminin güçlendiği, ebeveynleri birçok konuda bilinçlendirdiği, katılımcıların psikolojik iyi oluşlarını desteklediği, öğrenci davranışlarında olumlu yönde değişim sağladığı ve eğitimlerin katılım göstermeyen diğer ebeveynler için özendirici olduğu yönündedir.

Bu araştırmada ebeveynler için geliştirilen eğitim uygulamalarının yansımaları yalnızca ebeveynlerin deneyimleri ile sınırlandırılmamış ayrıca okul müdürü ve rehber öğretmenlerin gözlemlerine de dayandırılmıştır. Çünkü özellikle alanyazında anne-babalara verilen eğitimlerin çıktılarının yalnızca ebeveynlerin bakış açısıyla ele alınmasının ya da kurumlar tarafından verilen eğitimlerde olduğu gibi eğitim çıktılarında yer verilmemesinin çok boyutlu bir değerlendirme bakımından sınırlılık oluşturduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda gözlem notlarından elde edilen sonuçlar ebeveyn eğitimlerinin öğrenciler ve ebeveynler üzerindeki olumlu etkilerinin okul ikliminde de hissedilmesi ve gözlemlenebilir etkilerinin olması bakımından özgün niteliktedir. Kaldı ki sonuçlar ebeveynlerin çocuklarının gelişim özelliklerini dikkate alan bilinçli bir yaklaşım sergilediklerini, okul-veli iletişiminin daha sağlıklı hale geldiğini ve eğitimlere katılan velilerin eğitimlere katılmayan velileri de bilinçlendirme eğiliminde olduklarını göstermektedir. Bununla beraber ebeveynlere verilen eğitimlerin çocukların akademik başarılarında ve sosyal ve duygusal davranışlarında olumlu etkiler sağladığı, çocukların ise mutlu ve ailelerindeki değişimin farkında oldukları belirlenmiştir. Ebeveyn eğitimlerine yönelik bu sonuçların müdür ve öğretmenler gibi diğer paydaşlar tarafından da gözlemlenmesi ve tespit edilmesi araştırmanın önceki sonuçlarını desteklemektedir.

Özetle toplumun çekirdeği olan ailenin toplumların geleceğini şekillendirmedeki yadsınamaz rolünden hareketle bu araştırmanın, günümüz ve geleceğin eğitim ve pedagojik ihtiyaçları bağlamında anne-babaların bilinçlendirilmesi ve farkındalıklarının artırılmasına katkı sağladığı tespit edilmiştir. Araştırma özellikle Covid-19 pandemi sürecinde öğrenme kayıplarının ve psikolojik hassasiyetlerin arttığı dönemde ebeveynlerin çocuklarını yönlendirme ve onlarla doğru bir biçimde ilgilenme bakımından duydukları ihtiyaca destek sağlamıştır. Ayrıca yalnızca pandemi süreci ile sınırlı olmayıp alanyazındaki çalışmalar incelendiğinde de anne-babalara yapılan eğitim yatırımlarının çok az olduğu gözlenmektedir. Araştırmanın gerek pandemi sürecinde çocuklara rehberlik etmede yaşanan sorunlara çözüm getirdiği gerekse anne-babalara üretici bir toplumda ihtiyaç duyulan insan özelliklerini benimsemiş, yeni dünya düzeni içinde karşılaştığı zorluklar ile baş edebilen, toplumda aktif rol üstlenebilen insanları yetiştirme misyonu kazandırmada toplumsal fayda sağladığı görülmüştür.

Ayrıca araştırma kapsamında elde edilen sonuçlar anne-baba eğitimlerinin ülkenin eğitim politikalarında ele alınması gereken önemli ve ihtiyaç duyulan bir husus olduğunu da ön plana çıkarmaktadır. Bu nedenle özellikle dezavantajlara sahip anne-babaların çok yönlü gelişiminin sağlanması için anne-baba eğitimleri konusunun ilgili bakanlıklar, sivil toplum kuruluşları ve üniversitelerce ele alınması, bu konuda etkili politikaların geliştirilmesi ve sonuçlarının kamuoyu ile paylaşılması önerilmektedir.

Etik Beyan

“Bugünün Çocuğu Yarının Yetişkini için Anne ve Babaların Etkili Ebeveyn Rollerinin Geliştirilmesi” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Selçuk Üniversitesi Etik Kurulu'nun 03.09.2021 tarih ve 12655 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Araştırmaya birinci yazar %50, ikinci yazar %40 ve üçüncü yazar %10 oranında katkı sağlamıştır. Birinci yazar araştırmanın giriş, yöntem, verilerin toplanması, veri analizi, sonuç ve tartışma yazılması süreçlerinde yer almıştır. İkinci yazar yöntem, verilerin analizi, bulguların sunumu, genel gözden geçirme, dil ve düzeltme süreçlerinde, üçüncü yazar alanyazın taraması ve veri toplama araçlarının geliştirilmesinde görev almıştır.

Çatışma Beyanı

Araştırmanın herhangi bir kurum, kuruluş, kişi ile mali çıkar çatışması yoktur ve yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Not

Bu araştırma Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğünce “21405001/21405002” Bugünün Çocuğu Yarının Yetişkini için Anne ve Babaların Etkili Ebeveynlik Rollerinin Geliştirilmesi 1/2” isimli Toplumsal Katkı Projesi kapsamında desteklenmiştir. Araştırma Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğünün 08/10/2021 tarihli ve 34250056 sayılı resmi izni ile yürütölmüştür.

Teşekkür

Araştırmanın yapılabilmesi için gerekli kaynakların sağlanmasıdaki rolünden ötürü Selçuk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğüne; araştırmanın hayata geçirilmesi için desteklerini esirgemeyen Konya İl Milli Eğitim Müdürlüğüne ve araştırmanın uygulanmasında gösterdikleri gayret ve hassasiyetlerinden dolayı Konya ili Kovanağzı Mahallesinde yer alan uygulama okulu yönetimi ve öğretmenlerine teşekkürlerimizi sunarız.

Kaynakça

- Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2020). *Aile eğitim programı/eğitim içerikleri*. <https://aep.aile.gov.tr/egitim-icerikleri/>
- Akbıyık, Y. (2022). Özgüven sahibi lider çocuklar yetiştirmek (1. Baskı). İçinde Ç. B. Çelik ve O. Çelik (Edt). *Farklı disiplinlerin bakış açısıyla dijital dünyada çocuk* (ss. 81-104). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Aksoyalp, Y. (2010). 21. Yüzyılda okul yöneticisinin niteliği: Öğretim liderliği. *Sakarya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (20), 140-150.
- Arkan, B. ve Üştün, B. (2009). Davranım bozukluğu olan çocuklara psikiyatrik yaklaşımda anne-baba eğitim programları: İki örnek bağlamında bir değerlendirme. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 1(2), 155-174.
- Arı, R. ve Seçer, Z. (2004). Farklı ana baba tutumlarının çocukların psikososyal temelli problem çözme becerilerine etkisinin incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10, 451-463.
- Arslan, E., Durmusoglu-Saltalı, N. ve Yılmaz, H. (2011). Social skills and emotional and behavioural traits of preschool children. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 39(9), 1281-1288. <https://doi.org/10.2224/sbp.2011.39.9.1281>
- Arslan, G. ve Kabasakal, Z. (2013). Ergenlerin problem çözme becerileri ve ana-baba tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of Turkish Studies*, 8(6), 33-42.
- Ay, F. ve şahan, G. (2018). Aile eğitimi kurslarının yetişkin eğitimi bağlamında etkililiğinin değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 66-86. <http://dx.doi.org/10.29217/uujss.10>
- Barlow, J., Smailagic, N., Huband, N., Roloff, V. ve Bennett, C. (2012). Group-based parent training programmes for improving parental psychosocial health. *Campbell Systematic Reviews*, 8(1), 1-197. <https://doi.org/10.4073/csr.2012.15>
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 9(1), 23-28.
- Brossard, D. ve Shanahan, J. (2006). Do they know what they read? Building a scientific literacy measurement instrument based on science media coverage. *Science Communication*, 28(1), 47-63.
- Creswell, J. W. (2015). *Educational research: Planning, conducting, and evaluating quantitative and qualitative research* (5th ed). Pearson.
- Crowe, S., Cresswell, K., Robertson, A. et al. (2011). The case study approach. *BMC Med Res Methodol*, 11, 100. <https://doi.org/10.1186/1471-2288-11-100>
- Çağdaş, A. ve Seçer, Z. (2006). *Anne-baba eğitimi*. Ankara: Kök Yayıncılık.
- Çanakçı, O. ve Özdemir, A. ř. (2015). Matematik başarısı ve anne baba eğitim düzeyi. *İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi*, 7(25), 19-36.
- Davey, L. (2009). The application of case study evaluations (Çev: Tuba Gökçek). *Elementary Education Online*, 8(2), 1-3
- Davis-Kean, P. E. (2005) The influence of parent education and family income on child achievement: The indirect role of parental expectations and the home environment. *Journal of the Division of Family Psychology of the American Psychological Association*, 19, 294-304. <http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.19.2.294>
- Erdiller, B. Z. (2010). Erken çocukluk eğitiminde temel kuram ve yaklaşımlar. İçinde H. İ. Diken (Ed.), *Erken çocukluk eğitimi* (ss. 56-90). Ankara: Pegem.
- Goodman, W. B., Crouter, A. C., Lanza, S. T., Cox, M. J. ve Vernon-Feagans, L. (2011). Paternal work stress and latent profiles of father–infant parenting quality. *Journal of Marriage and Family*, 73(3), 588–604. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2011.00826.x>
- Guba, E. G. (1981). Criteria for assessing the trustworthiness of naturalistic inquiries. *Educational Technology Research and Development*, 29(2), 75-91.
- Gün, Z. ve Çavuş-Erdem, Z. (2014). Uyum analizi yöntemiyle matematik başarısını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Adyaman University Journal of Educational Sciences*, 4 (2), 98-118. <http://dx.doi.org/10.17984/adyuebd.43951>
- Karaboğa, M. T. (2019). Dijital medya okuryazarlığında anne ve baba eğitimi. *OPUS International Journal of Society Researches*, 14(20), 2040-2073.

- Kaymak-Özmen, S. (2013). Anne-baba eğitimi programının çocuklardaki davranış sorunları ve anne-babaların depresyon düzeylerine etkisi. *Eğitim ve Bilim*, 38(167).
- Levpusecek, M. P., Zupancic, M. ve Socan, G. (2013). Predicting achievement in mathematics in adolescent students: The role of individual and social factors. *The Journal of Early Adolescence*, 33(4), 523-551. <https://doi.org/10.1177/0272431612450949>
- Liman, B. (2020). Cinsiyet ve anne-baba eğitim düzeyinin 66-77 aylık okul öncesi çocukların duyguları tanıma ve duygu düzenleme becerilerine etkisinin incelenmesi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(1), 209-222.
- Lincoln, Y. S. ve Guba, E. G. (1986). But is it rigorous? Trustworthiness and authenticity in naturalistic evaluation. *New Directions For Evaluation*, (30), 73-84.
- Manav, A. I., Gozuyesil, E. ve Tar, E. (2021). The effects of the parenting education performed through WhatsApp on the level of maternal-paternal and infant attachment in Turkey. *Journal of Pediatric Nursing*, 61, e57-e64. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.202.04.018>
- Mayring, P. (2004). Qualitative content analysis. *A Companion to Qualitative Research*, 1(2), 159-176.
- MEB. (2021). OECD Sosyal ve duygusal beceriler Türkiye ön raporu. https://www.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2021_09/07170836_No19_-_OECD_Sosyal_ve_Duygusal_Beceriler_Arastirmasi.pdf
- MEB. (2022). Aile eğitim programı. <https://orgm.meb.gov.tr/www/aile-egitim-programi/icerik/1363>
- Merriam, S. B. (2013). *Nitel araştırma: Desen ve uygulama için bir rehber* (3. Baskıdan Çeviri, Çev: S. Turan). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. CA: Sage.
- National Science Teaching Association (NSTA). (2014). *NSTA position statement: early childhood science education*. Available at: <https://www.nsta.org/about/positions/earlychildhood.aspx>
- Okatan, Ö. ve Tomul, E. (2019). PISA-2015 verilerine göre öğrencilerin matematik başarısının sosyo-ekonomik açıdan incelenmesi. Çınkır, Ş. (Ed.), *VI th International Eurasian Educational Research Congress* (s.2214-2217), Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Özel, E. ve Zelyurt, H. (2016). Anne baba eğitiminin aile çocuk ilişkilerine etkisi. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 36. <https://doi.org/10.21560/spcd.60151>
- Özmen, D. (2013). *5-6 Yaş grubu çocukların akran ilişkilerinin sosyal problem çözme becerisi açısından incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Konya.
- Saban, A. ve Ersoy, A. (2019). *Eğitimde nitel araştırma desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Seale, C. (1999). Quality in qualitative research. *Qualitative Inquiry*, 5(4), 465-478
- Serketich, W. J. ve Dumas, J. E. (1996). The effectiveness of behavioural parent training to modify antisocial behaviour in children: A meta-analysis. *Behaviour Therapy*, 27(2), 171-186.
- Shadish, W. R., Montgomery, L. M., Wilson, P., Wilson, M. R., Bright, I. ve Okwumabua, T. (1993). Effects of family and marital psychotherapies: A meta-analysis. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 61(6), 992.
- Shenton, A. K. (2004). Strategies for ensuring trustworthiness in qualitative research projects. *Education for Information*, 22(2), 63-75.
- Sucuoğlu, B., Küçükler, S. ve Kanık, N. (1992). Özel eğitimde anne-baba eğitimi programları. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 25(2), 521-537.
- Şen-Karadağ, Ö. (2021). *Aile eğitim programı ve ebeveynlik becerileri arasındaki ilişkilerin karşılaştırmalı olarak incelenmesi* (Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Tavil, Y. Z. ve Karasu, N. (2013). Aile eğitim çalışmaları: Bir gözden geçirme ve meta-analiz örneği. *Eğitim ve Bilim*, 38(168).
- Tedmem. (2022). *Bir bakışta eğitim 2022: Türkiye üzerine değerlendirmeler ve öneriler*. <https://tedmem.org/mem-notlari/degerlendirme/bir-bakista-egitim-2022>
- Tezel-Şahin, F. ve Özbey, S. (2007). Aile eğitim programlarına niçin gereksinim duyulmuştur? Aile eğitim programları neden önemlidir? *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 12(12).
- TIMSS. (2020). *2019 International results in mathematics and science*. <https://www.iea.nl/publications/study-reports/international-reports-iea-studies/timss-2019-international-report>
- Tönbül, Ö. (2019). Aile eğitimi programının annelerin çocuk yetiştirme tutumlarına etkisinin incelenmesi. *Okul Psikolojik Danışmanlığı Dergisi*, 2(1), 46-72.
- Tutkun, Ö. F. (2010). 21. yüzyılda eğitim programının felsefi boyutları. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30(3), 993-1016.
- Valladares, L. (2021). Scientific literacy and social transformation: Critical perspectives about science participation and emancipation. *Science & Education*, 30(3), 557-587.
- Vygotsky, L. S. (1980). *Mind in society: The development of higher psychological processes*. Harvard University Press.
- Yavuzer, H. (1993). *Çocuk ve suç* (5. Basım). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2018). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Yin, R. (1984). *Case study research: design and methods*. (3. Basım). California: Sage Publications.

EXTENDED ABSTRACT

Today, it is known that the skills that a successful individual should have in every field of life have changed. We see that international education systems have evolved in a structure to develop these skills.

So much so that discussions on the necessity of restructuring the elements of education systems in raising 21st-century people draw attention. However, the parent factor is generally ignored. The complementary element of restructuring education systems is the introduction of adults to current education systems and their qualified involvement in the child's education process (Akbiyık, 2022). Indeed, national, and international indicators show that the qualified and effective participation of parents in the child's education process can have positive outcomes for the individual and society (Tedmem, 2022; Trends in International Mathematics and Science Study, [TIMSS], 2020). The early childhood and primary school periods are the periods that should be emphasized and thought about in the multifaceted development of children. The powerful foundations and experiences to be laid in this period will have a positive impact on many areas of the child's life (Erdiller, 2010, p. 56). Especially in today's conditions where inequalities in education are deepening with the COVID-19 pandemic, it has become even more important for parents to participate in children's educational processes and to support them in the right way in terms of their physical, social, and spiritual development. Although its importance has been recognized in Turkey, it is difficult to say that parent training is widespread and sustainable. For this reason, it is thought that the training within the scope of the research will contribute to overcoming this deficiency in the field. From this point of view, the research aims to develop and support the parenting roles of parents in disadvantaged groups to be effective parents in the context of 21st-century parental roles. In line with this main purpose, theoretical and practical multidisciplinary parenting training, which were designed in two stages, was carried out in the 2021-2022 academic year by academicians who are experts in their fields. The primary goal of the sixteen different trainings carried out within this scope was to reach especially disadvantaged groups. The research was conducted in the case study design of the qualitative method. The participants of the implication consisted of 43 parents with preschool or primary school children who were selected by criterion sampling technique. However, only 29 parents gave consent for their opinions to be taken. Of the parents, 14 were graduates of primary school, 10 of secondary school, four of high school and one of university. Of the participants who gave opinions, five were male and 24 were female. The data from the eleven-week study were collected using a semi-structured interview form and an observation form developed by the researchers. The interviews were conducted with the parents who agreed to be interviewed at their convenience. These interviews lasted approximately 40 minutes for each parent. The school principal and two school counsellors recorded their observations during 11 weeks on the observation form. The data obtained were analyzed using the content analysis technique. As a result of the data analysis, the classification of the data was completed, and 45 themes were identified. Direct quotations from some of the participants were used as a basis for the creation of the themes. A Web 2.0 tool called "WordArt" was used for the visual presentation of some of the data. The word cloud prepared using this tool was useful in presenting the relevant findings in a unified manner. According to the results of the study, it was seen that the training had effects on parents such as supporting conscious parenting, strengthening communication within the family, encouraging research, examination and reading, increasing self-awareness, anger control, increasing family participation activities, transition to democratic parenting and developing empathy skills. It was also observed that the training provided within the scope of the research had some effects on children. Parents described the reflections of the positive effects on their children as acting in a planned and programmed manner, displaying harmonious behaviors, showing research interest, striving for success, increasing self-confidence, improving in self-expression, acting consciously and becoming self-sufficient. One of the indirect effects of training on children is the development of their research skills. On the other hand, the results obtained from the observation notes of the school principal and guidance counsellors are unique in that the positive effects of parent training on students and parents are also felt in the school climate and have observable effects. Moreover, the results show that parents exhibit a conscious approach that takes into account the developmental characteristics of their children, school-parent communication has become healthier, and parents who participate in the training tend to raise awareness of parents who do not participate in the training. In addition, it was determined that the training provided to parents had positive effects on children's academic achievement and social and emotional behaviors and that children were happy and aware of the changes in their families. The fact that these results regarding parental education were also observed and identified by other stakeholders such as principals and teachers supports the previous results of the research. The results obtained within the scope of the research also emphasize that parental education is an important and needed issue that should be addressed in the education policies of the country. For this reason, it is recommended that relevant ministries, non-governmental organizations and universities address training that will ensure the all-round development of especially disadvantaged parents.

Siber Stalklama Ölçeği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Lokman KOÇAK¹, Mustafa ÖZGÖL² ve Mustafa DEMİR³

Öz

Bu araştırmada, Siber Stalklama Ölçeği'nin Türk kültüründeki geçerlik ve güvenirliliğinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışma grubu, yaş aralığı 19-47 arasında değişen 162 kadın ve 103 erkek olmak üzere toplamda 265 yetişkinden oluşmaktadır. Geçerlik işlemleri kapsamında açımlayıcı faktör analizi (AFA) ve doğrulamalı faktör analizi (DFA) kullanılmıştır. AFA sonucunda modeli %37.65 oranında açıklayan tek faktörlü bir yapı elde edilmiştir. DFA sonucunda ise modelin veri ile uyumunun iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir ($X^2/sd= 1.63$, CFI= .95, GFI= .93, AGFI= .89, RMSEA= .06, SRMR= .05). Güvenirlik için Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları AFA ve DFA örneklemleri için sırasıyla .81 ve .83, iki yarı test güvenirliliği ise .77 ve .76 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bu bulgular, ölçeğin Türk kültüründe geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Siber Stalklama, Geçerlik, Güvenirlik

Adaptation of Cyberstalking Scale to Turkish Culture: Validity and Reliability Study

Abstract

The aim of the study is to investigate the validity and reliability of the Cyberstalking Scale in Turkish culture. The research group consisted of a total of 265 adult individuals, 162 females and 103 males, with an age range of 19-47 years. Exploratory factor analysis (EFA) and confirmatory factor analysis (CFA) were used for the validity of the scale. As a result of EFA, a single-factor structure explaining the model by 37.65% was obtained. As a result of CFA, it was determined that the model had a good fit with the data ($X^2/sd= 1.63$, CFI= .95, GFI= .93, AGFI= .89, RMSEA= .06, SRMR= .05). For reliability, Cronbach's alpha internal consistency coefficients were calculated as .81 and .83 for EFA and CFA samples, respectively, and the two-half test reliability was calculated as .77 and .76. These findings indicate that the scale is a valid and reliable measurement tool in Turkish culture..

Key Words: Cyberstalking, Validity, Reliability

Atıf İçin / Please Cite As:

Koçak, L., Özgöl, M. ve Demir, M. (2023). Siber Stalklama Ölçeği'nin Türk kültürüne uyarlanması: geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 256-263. doi:10.33206/mjss.1344604

Geliş Tarihi / Received Date: 17.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 16.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, lokmankocak@bayburt.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-5247-0974

² Dr. - Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mustafa.ozgol@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-9493-3455

³ Doç. Dr. - Bayburt Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, mustafademir82@hotmail.com,

 ORCID: 0000-0002-0159-8986

Giriş

Sosyal medya kullanımı son yıllarda hızla yaygınlaşmış ve günlük yaşamın vazgeçilemez parçalarından biri haline gelmiştir. Mahremiyet, stel büyüme ve güvenlik açısından birçok risk barındırmasına rağmen (Silva Santos, Pimentel ve Mariano, 2021) sosyal medya platformlarına olan rağbetin gün geçtikçe arttığı kaçınılmaz bir gerçektir. Nitekim Nisan 2023 itibariyle dünya genelinde 5.18 milyar insanın internet kullanıcısı olduğu ve 4.8 milyar insanın da sosyal medya kullandığı raporlanmıştır (Statista, 2023). Aynı raporda Facebook (2.96 milyar), Instagram (2.35 milyar), YouTube (2,2 milyar) ve TikTok (840 milyon) gibi küresel sosyal medya platformlarına yoğun ilgi olduğu vurgulanmaktadır. İletişim başlatma-sürdürme, araştırma yapma, sosyal etkinlik planlama ve eğlence gibi birçok gerekçe ile kullanılabilen sosyal medya (Başoğlu ve Yanar, 2017), insanlara evrimii ortamlarda romantik ilişki arama ya da var olan ilişkiyi sürdürme olanakları da tanımaktadır (Spitzberg ve Cupach, 2007). Sosyal medya paylaşımlarında konum bildirme ve etiketleme gibi işlevler sayesinde bir kişinin nereye hangi sıklıkla gittiği bilgisine ulaşılmakta ve kullanıcıların birbirini takip etmesi kolaylaşmaktadır. Geleneksel takibe benzer Şekilde evrimii ortamlarda yapılan takipler; kişiyi kontrol etmek, manipüle etmek ve zorlamak, sık sık gözlemlemek ve ısrarla iletişim halinde olmak gibi olumsuz eylemlere neden olmaktadır (Smoker ve March, 2017). Bu durum, alanyazında ‘‘cyberstalking’’ olarak adlandırılmaktadır. Kavramın tam bir Türkçe karşılığı bulunmamakla birlikte bazı kaynaklarda ‘‘ısrarlı takip’’ olarak ifade edildiği görülmektedir. Ancak kavramın daha net anlaşılması adına çoğunlukla ‘‘stalklama’’ Şeklinde kullanıldığı belirtilmektedir (okol, 2020; şenses ve Aydoğdu-Karaaslan, 2022). Bu doğrultuda, güncel çalışmada da kavram siber stalklama olarak ifade edilecektir. Siber stalklama; çeşitli elektronik erişim ve iletişim araçlarını kullanarak bir başkasını takip etmek ve davranışlarının izini sürmek olarak tanımlanmaktadır (Storey, Hart, Meloy ve Reavis, 2009). Siber stalklamanın ana bileşenleri; mağdur hakkında bilgi toplamak için sosyal ağları ve diğer evrimii ortamları kullanmak, sık sık istenmeyen mesajlar göndermek, elektronik sabotaj (virüs göndermek ya da hesapları hacklemek) yapmak, başka biri gibi davranmak ve yanlış bilgi göndermek olarak ifade edilmektedir (Sheridan ve Grant, 2007).

Geleneksel ısrarlı takip erkeklerde daha fazla temsil edilse de; siber takibin kadınlar arasında daha yaygın olduğu belirtilmektedir (March, Litten, Sullivan ve Warde, 2020; Smoker ve March, 2017). Bu durumun nedeni, kadınların siber stalklama gibi gizli takip davranışlarında bulunma olasılığının daha yüksek olması ile açıklanmaktadır (Berry ve Bainbridge, 2017; Smoker ve March, 2017). Diğer takip senaryolarıyla karşılaştırıldığında, siber stalklama mağdurlarının yakın partner olma olasılığının daha yüksek olduğu bildirilmektedir (Cavezza ve McEwan, 2014). Failin, mağdur hakkında daha fazla kaynağa ve özgürlüğe sahip olması, siber takip davranışlarını artıran sebepler olarak ifade edilmektedir (Smoker ve March, 2017; Spitzberg ve Cupach, 2007). Son olarak, siber stalklamanın genç yetişkinler arasında daha yaygın olduğu vurgulanmaktadır (Brady, Nobles ve Bouffard, 2017).

Siber stalklama ile ilgili araştırmalar incelendiğinde, çoğunlukla cinsiyet değişkeninin ele alındığı ve kadınların erkeklere oranla daha fazla siber stalklama eğiliminde olduğu görülmektedir (Smoker ve March, 2017; March vd., 2020). Bazı araştırmalarda ise, ısrarlı takip davranışlarının sıklığının cinsiyetler arasında eşit olduğu bulgularına ulaşılmıştır (Shorey, Cornelius ve Strauss, 2015). Kişilik zellikleri ile yapılan çalışmalarda, karanlık dörtlünün (makyavelizm, narsisizm, psikopati ve sadizm) siber stalklamanın önemli yordayıcısı olduğu belirlenmiştir (March vd., 2020; Smoker ve March, 2017). Silva Santos vd. (2021)'nin araştırmasında ise sosyal medya kullanımı ve gelişmeleri kaçırma korkusu (FoMO) ile siber stalklama arasında anlamlı ilişki olduğu ve bu iki değişkenin siber stalklamayı yordadığı tespit edilmiştir.

Alanyazın incelendiğinde, stalklama ile ilgili olarak çoğunlukla geleneksel açık takip davranışının ele alındığı görülmektedir (Duntley ve Buss, 2012). Ancak teknolojinin gelişmesi ve evrimii iletişim olanaklarının artmasıyla, siber stalklama eğilimlerinin de artış göstereceği dşnlmektedir. Mağdur hakkında bilgi sahibi olmak, sürekli iletişim kurmak ve kişisel bilgilerine erişmek gibi motivasyonlar, siber stalklama olasılığını daha da artırmaktadır (Sheridan ve Grant, 2007). Siber stalklama, antisosyal doğası gereği, coğrafi yakınlık kısıtlaması olmaksızın mağduru manipüle etme, zorlama, kontrol etme ve taciz etme kabiliyetini artırmaktadır (Sheridan ve Grant, 2007; Tokunaga, 2016). Bununla birlikte, bu davranışın gizli Şekilde yapılması birçok failin tanınmaması ve bildirilmemesine neden olmaktadır (Fisher, Coker, Garcia, Williams, Clear vd., 2014; Sheridan ve Grant, 2007). Siber stalklamaya maruz kalan kişilerde depresyon ve kaygı, uyku ve yeme düzenlerinde değişiklikler ve önemli olumsuz psikolojik, sosyal ve fiziksel sonuçlar yaşandığı bildirilmektedir (Haron ve Yusof, 2010; March vd., 2020). Ayrıca siber stalklama mağdurlarının travma sonrası stres bozukluğu yaşama olasılığının da yüksek olduğu belirtilmektedir (Short, Guppy, Hart ve Barnes, 2015). Bu doğrultuda siber stalklama kavramının detaylı Şekilde ele alınması, bu kavrama dikkat çekilmesi ve bu konuda farkındalık kazanılması bir ihtiyaç olarak değerlendirilebilir.

Alanyazında siber stalklama kavramını inceleyen ölçme araçları bulunmaktadır. Kircaburun, Jonason ve Griffiths (2018), sosyal medyanın sorunlu kullanımı başlığı altında, siber stalklama kavramını incelemiş; Smoker ve March (2017) mevcut bir romantik partnerle ilgili davranışları ele alarak siber stalklama ölçeğini geliştirmiştir. Silva Santos vd. (2021) ise siber stalklama kavramını daha geniş bir perspektifte ele alarak yakın partner ya da herhangi bir çevrimiçi ağ ile sınırlandırmadan ölçek geliştirme çalışmasını gerçekleştirmiştir. Bu nedenle güncel araştırmada, Silva Santos vd. (2021) tarafından geliştirilen veri toplama aracının Türk kültürüne uyarlanması, geçerlik ve güvenirlik analizlerinin yapılması amaçlanmaktadır.

Yöntem

Araştırma bir ölçek uyarlama çalışmasıdır. Silva Santos vd. (2021) tarafından geliştirilen Siber Stalklama Ölçeği'nin orijinal dili İngilizcedir. Uyarlama sürecine başlamadan önce uyarlama çalışmaları için ölçeği geliştiren yazarlardan izin alınmıştır. Sonrasında özgün ölçek, üç farklı alan uzmanı tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Son olarak, ölçeğin özgün ve Türkçe formu ölçme-değerlendirme uzmanı ve alan uzmanı tarafından incelenmiş ve görüş ve öneriler doğrultusunda ölçeğe son şekli verilmiştir. Bu bağlamda araştırma kapsamında yetişkin bireylerin siber stalklama ilgili durumlarını ortaya koyabilecek Likert tipinde bir ölçeği uyarlama aşamaları takip edilmiş ve uyarlama çalışması geçerlik ve güvenirlik analizleri ile gerçekleştirilmiştir.

Evren - Örneklem

Çalışma grubu, uygun örnekleme yöntemi ile oluşturulmuştur. Rastgele olmayan örnekleme metotları arasında yer alan uygun örnekleme yöntemi, kazara ya da kolayda örnekleme olarak da bilinmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Uygun örnekleme, örneklem seçiminin zor olduğu durumlarda (Fraenkel, Wallen ve Hyun 2015), araştırmacıların kolay ulaşılabilir ya da gönüllü olabilecek bireyleri örnekleme dahil ettiklerinde başvurduğu bir yöntemdir (Johnson ve Christensen, 2014). Çalışma kapsamında AFA için 127 (Kadın= 80, Erkek= 47), DFA için 138 (Kadın= 82 ve Erkek =56) olmak üzere toplam 265 kişiye ulaşılmıştır. AFA örnekleminde katılımcıların yaş aralığı 19-47 arasındadır (M= 27.74, SD= 7.71). DFA örneklemini oluşturan grubun yaş aralığı ise 18-55 arasındadır (M= 25.72, SD= 6.40). Çalışma grubunun tamamına bakıldığında büyük bir bölümünün (%76.2) ön lisans-lisans mezunu olduğu görülmüştür. Bununla beraber katılımcıların 177'si (%66.8) evli, 88'i (%33.2) ise bekâr olduğunu belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Kişisel Bilgi Formu: Katılımcılardan bazı demografik bilgileri almak amacıyla hazırlanan formda cinsiyet, yaş, medeni hal, mezuniyet durumu, kullanılan sosyal medya uygulamaları ve günlük sosyal medya kullanım süresi ile ilgili sorulara yer verilmiştir.

Siber Stalklama (Cybersalking) Ölçeği: Ölçek, Silva Santos vd., 2021 tarafından geliştirilmiştir. Yetişkin bireylere dönük geliştirilmiş olan ölçeğin deneme formu 15 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert tipindedir. Ölçeğin son hali ise tek boyutlu 10 maddeden oluşmaktadır. Nihai formunda ölçek maddelerinin faktör yüklerinin .43-.71 arasında değiştiği, ölçeğin iç tutarlık katsayısının ise .86 olduğu belirtilmektedir.

Verilerin Analizi

Ölçeğin geçerliğini ortaya koymak adına açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör (AFA, DFA) analizinden, güvenirlik için ise iç tutarlık ve iki yarı test güvenirligi katsayılarından yararlanılmıştır. AFA'da temel bileşenler metodu, DFA'da ise maksimum olasılık tekniği kullanılarak analizler gerçekleştirilmiştir. AFA analizinin gerçekleştirilmesi için bazı varsayımların sağlanmış olması gerekmektedir. Gürbüz ve Şahin (2018) bunları ölçümlerin en az eşit aralıklı olması, normal dağılım, değişkenler arasındaki ilişkilerin doğrusallığı, her faktör altında en az 3 değişkenin bulunması, yeterli örneklem büyüklüğü şeklinde sıralamıştır. Mevcut çalışmada bu varsayımlar karşılanmaktadır. Bununla beraber analizlerin gerçekleştirilebilmesi için çok değişkenli normallik varsayımının sağlanmış olması gerekmektedir. Kline (2023) normalliğin şiddetli bir şekilde sağlanmadığını ortaya koyan evrensel bir basıklık ve çarpıklık değerinin olmadığını belirtmektedir. İlave olarak çarpıklık indeksinin 10'un, basıklık indeksinin ise 3'ün üzerinde olmasının verilerin normal dağılmadığına işaret edebileceğine vurgu yapmaktadır. Mevcut çalışmada çok değişkenli normallik için yapılan analizler neticesinde elde edilen değerlerin bu sınıra uyduğu tespit edilmiştir (basıklık=2.90 / çarpıklık=8.05). İlgili analizler SPSS 23.0 ve AMOS 20.0 paket programları ile gerçekleştirilmiştir.

Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde ölçek geçerliğini ortaya koymak adına gerçekleştirilen açımlayıcı ve doğrulayıcı faktör analizi, güvenilirlik için hesaplanan iç tutarlılık ve iki yarı test katsayı sonuçlarına yer verilmiştir.

Açımlayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Ölçeğin faktör yapısını incelemek amacıyla ulaşılmaması gereken örneklem sayısına ilişkin farklı görüşler mevcuttur. Ölçekte bulunan madde sayısının 5 (Bryman ve Cramer, 2001) ya da 10 katı (Kline, 1994) kadar örneklem sayısına ulaşmak genel kabul görüşü olarak değerlendirilebilir. Siber Stalklama Ölçeği'nde 10 madde bulunması ve AFA için 127 kişiden veri toplanmış olması göz önünde bulundurulduğunda, mevcut çalışma kapsamında AFA için örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu söylenebilir. Örneklem büyüklüğü için bakılması önerilen bir diğer değer ise Kaiser-Meyer-Olkin Measure (KMO) örneklem yeterlik ölçütüdür. Tabachnick ve Fidell (2013) bu değer için .60 ve üstünde olmasının örneklem için yeterli olduğuna işaret ettiğini belirtmektedir. Yapılan analiz neticesinde mevcut çalışmada KMO değerinin .83 olduğu tespit edilmiştir. Hesaplanan bu değer de örneklem büyüklüğünün AFA için yeterli olduğunu ortaya koymaktadır. Barlett küresellik testinin anlamlı olması ise ($X^2(45) = 336.549, p < .001$) maddeler arası korelasyon ilişkilerinin faktör analizi için uygun olduğunu ortaya koymaktadır. Siber Stalklama ölçeğinin AFA sonuçları Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. Siber Stalklama Ölçeği AFA Sonuçları

Madde Numarası	Ortak Varyans (Extraction)	Faktör Yüğü	Özdeğer (Eigenvalue)	Açıklanan Toplam Varyans
19	.64	.80	3.765	37.653
16	.62	.79		
17	.53	.73		
15	.46	.68		
14	.33	.57		
12	.29	.54		
I10	.29	.54		
13	.21	.46		
11	.20	.45		
18	.20	.44		

Tablo 1 üzerinden ortak varyans değerleri incelendiğinde her bir maddenin açıkladığı en düşük toplam varyansın .20 olduğu görülmektedir. Alanyazında bu değeri .20'den düşük olan maddelerin ölçek formundan çıkarılması önerilmektedir (Büyüköztürk, Çakmak, Akgün, Karadeniz ve Demirel., 2013). Mevcut çalışmada .20 ve üzerinde olduğu için bu bağlamda herhangi bir maddenin çıkarılması gerekmemektedir. Faktör yükleri incelendiğinde ise değerlerin .44 ile .80 arasında değiştiği görülmektedir. Tabachnick ve Fidel (2013) bu değer için en az .32 olması gerektiğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra alanyazında .3-.5 arasının düşük, .5-.6 arasının iyi, .6-.7 arasının yüksek, .7 ve üzerindeki yüklerin ise mükemmel faktör yükü olarak sınıflandırılabilmesi belirtilmektedir (Gürbüz ve Şahin, 2018). Mevcut çalışma bu kapsamda değerlendirildiğinde 3 maddenin (1, 3, 8) düşük, 3 maddenin (2, 4, 10) iyi, 1 maddenin (5) yüksek, 3 maddenin (6, 7, 9) ise mükemmel düzeyde faktör yüküne sahip olduğu söylenebilir. Tek faktörlü olan ölçeğin açıkladığı toplam varyans ise %37.65 olarak hesaplanmıştır. Streiner (1994) tek faktörlü ölçeklerin açıkladığı toplam varyansın en az %30 olması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda değerlendirme yapıldığında ölçeğin açıkladığı toplam varyansın alt sınırın üzerinde bulunduğu görülmektedir.

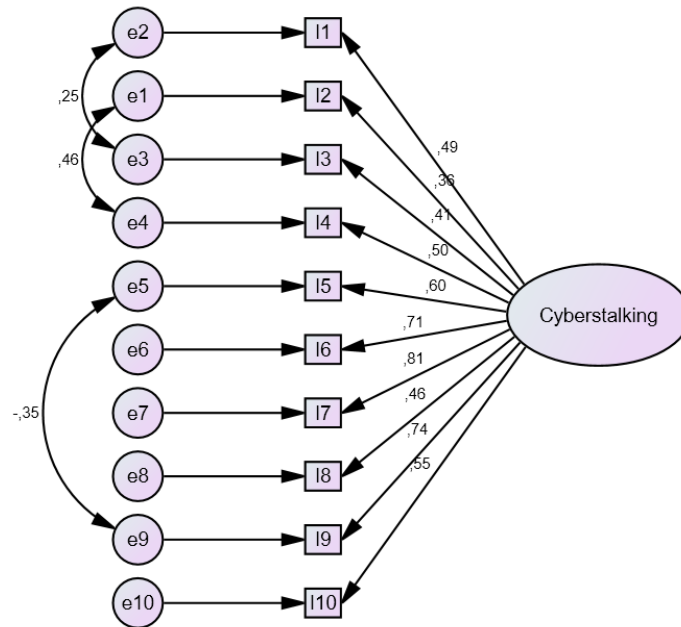
Doğrulayıcı Faktör Analizine İlişkin Bulgular

Siber Stalklama Ölçeği'ne uygulanan AFA sonucunda elde edilen yapının uygunluğunu ortaya koymak için AMOS 20.0 paket programı ile birinci düzey DFA gerçekleştirilmiştir. Bu bağlamda sonuçları değerlendirebilmek adına model uyum indeks değerleri incelenmiştir. Birinci düzey DFA sonucunda 10 madde tek faktörden oluşan yapının model uyumuna ilişkin ki-kare değeri ($X^2/df = 1.638$) olarak hesaplanmıştır ($X^2 = 52.415, df = 32$). Alanyazında bu değer için 3'ten (Gürbüz ve Şahin, 2018) veya 2.5'ten (Kline, 2023) düşük olması uyumun mükemmel olduğunu göstermektedir. Birinci düzey DFA'ya ilişkin uyum indeks değerleri ve alanyazın ışığında sonuç değerlendirmeleri Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2. Birinci Düzey DFA'ya ilişkin Bulgular

İndeks	Mükemmel Uyum Ölçütü	Kabul Edilebilir Uyum Ölçütü	Bulgu	Sonuç
X ² /df	0-2.5	2.5-3	1.64	Mükemmel
RMSEA	≤.05	≤.08	.068	Kabul edilebilir
RMR	≤.05	≤.08	.080	Kabul edilebilir
SRMR	≤.05	≤.08	.056	Kabul edilebilir
NNFI	≥.95	≥.90	.93	Kabul edilebilir
CFI	≥.95	≥.90	.95	Mükemmel
IFI	≥.95	≥.90	.95	Mükemmel
GFI	≥.90	≥.85	.93	Mükemmel
AGFI	≥.90	≥.85	.89	Kabul edilebilir

Tablo 2'de sunulan uyum iyiliği indeksleri, X²/df, CFI, IFI ve GFI değerlerinin mükemmel uyum sergilediğini; RMSEA, RMR, SRMR, NNFI ve AGFI değerlerinin ise kabul edilebilir uyum düzeyine sahip olduğunu göstermektedir (Schumacker ve Lomax, 2004; Seçer, 2015).

CMIN=52,415; DF=32; CMIN/DF=1,638; RMSEA=.068; CFI=.948; GFI=.934

Şekil 1. Siber Stalklama Ölçeği'ne ilişkin Path Diyagramı

Şekil 1 incelendiğinde, maddelerin faktörle ilişkisini gösteren standardize edilmiş katsayıların .36 ile .81 arasında değiştiği ve hepsinin anlamlı olduğu tespit edilmiştir.

Güvenirlik Analizleri

Ölçeğin güvenilirliğinin ortaya konması amacıyla AFA ve DFA verileri ile ayrı ayrı iç tutarlık ve iki yarı test katsayılarına bakılmıştır. Yapılan analiz sonuçları Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Birinci Düzey DFA'ya ilişkin Bulgular

Faktör	İç Tutarlık (Cronbach Alpha)		İki Yarı Test (Spearman-Brown)	
	AFA	DFA	AFA	DFA
Siber Stalklama	.81	.83	.77	.76

Tablo 3 incelendiğinde, AFA ve DFA için iç tutarlık katsayılarının sırasıyla .81 ve .83 olduğu, iki yarı test güvenilirlik katsayılarının ise .77 ve .76 olduğu görülmektedir. Gürbüz ve Şahin (2018) güvenilirlik için .70'in referans olduğunu ölçek geliştirme çalışmalarında ise bu değer .60'a çekilebileceğini belirtmektedir. Mevcut çalışmada bütün değerlerin .70'in üzerinde olduğu görülmektedir.

Tartışma, Sonuç ve neriler

Bu alışmada, Silva Santos vd. (2021) tarafından geliştirilen Siber Stalklama leği'nin Türk rneklemindeki yapının geçerlik ve güvenirliği incelenmiştir. Geçerlik çalışmalarında açımlayıcı ve doğrulamalı faktör analizleri, güvenirlik analizleri için ise iç tutarlılık ve iki yarı test güvenirliği katsayısı hesaplama teknikleri kullanılmıştır.

Orijinal yapının Türk rneklemindeki geçerlik, öncelikle AFA ile incelenmiştir. Analiz sonucunda, elde edilen tek faktörün, toplam varyansın %37.65'ini açıkladığı görülmektedir. Streiner (1994) tek faktörlü lceklerin açıkladığı toplam varyansın en az %30 olması gerektiğini belirtmektedir. Bu bağlamda değerlendirme yapıldığında ölçeğin açıkladığı toplam varyansın alt sınırın üzerinde bulunduğu söylenebilir. Ayrıca elde edilen tek faktörlü yapının orijinal ölçek ile uyumlu olduğu görülmektedir. Bu bulgular, ölçeğin Türkçe formunun yapı geçerliliği için destekleyici niteliktedir. AFA sonrası farklı bir örneklem üzerinde yapılan DFA sonucunda, faktör yapısının veri ile iyi düzeyde uyum gösterdiği belirlenmiştir ($X^2/sd= 1.63$, CFI= .95, GFI= .93, AGFI= .89, RMSEA= .06, SRMR= .05). Çalışmada ele alınan uyum iyiliği indekslerinin iyi düzeyde uyum sağladığı söylenebilir (Seçer, 2015).

Geçerlik analizlerinden sonra ölçeğin faktör yapısının iç tutarlılık kat sayıları AFA ve DFA örneklemlerinde ayrı ayrı hesaplanmış ve katsayılar sırasıyla .81 ve .83 olarak tespit edilmiştir. Bu bulgular doğrultusunda, ölçeğin yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğu söylenebilir (Tabachnick ve Fidell, 2013). Ayrıca elde edilen değerlerin ölçeğin özgün formu ile tutarlı olduğu da söylenebilir. Mevcut çalışmada iki yarı test yönteminden de yararlanılmış ve ölçeğin tümüne ait güvenirlik katsayıları sırasıyla .77 ve .76 olarak hesaplanmıştır. Hesaplanan katsayıların .70'in üzerinde olması, ölçeğin güvenilir bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir (Büyüköztürk vd., 2013).

Araştırma sonucunda, Siber Stalklama leği'nin Türk kültürü için geçerli ve güvenilir bir lme aracı olduğu ortaya konmuştur. Tek faktör ve 10 maddeden oluşan ölçekte yüksek puan alınması, siber stalklama davranışının da yüksek olduğuna işaret etmektedir. Son yıllarda, evrimii ortamlarda stalklama ile sıklıkla karşılaşılması ve birçok insanın bu eyleme maruz kalması, kavramın önemini artırmakta; güncel çalışmanın söz konusu eyleme dikkat çekmesi ve bu konuda daha fazla araştırma yapılmasına katkı sağlaması beklenmektedir. Ancak çalışmanın bazı sınırlılıkları da bulunmaktadır. Bu çalışmadaki örneklem sayısı artırılarak daha büyük örneklemlerle araştırma yapılması önerilebilir. Buna ek olarak, evrimii ortamlarda çok fazla vakit geçiren ve sosyal medya platformlarını yoğun bir şekilde kullanan ergen örneklemlerinde de siber stalklama ile ilgili çalışmaların yapılması önerilebilir. Ayrıca geçerlik ve güvenirlik analizi olarak bu çalışmada yer verilmeyen ölçüt geçerliği, ölçüm değişmezliği ve test tekrar test güvenirlik analizleri gibi yöntemlerle sonraki araştırmalarda ölçeğin yapısı sınanabilir.

Etik Beyan

"Siber Stalklama leği'nin Türk Kültürüne Uyarlanması: Geçerlik ve Güvenirlik alışması" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Bayburt Üniversitesi Etik Kurulu'nun 20.07.2023 tarih ve E-82795991-020-143722 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Birinci yazar makalenin giriş bölümünü, ikinci yazar yöntem ve bulgular bölümünü, üçüncü yazar ise tartışma sonuç öneriler bölümüne katkı sağlamıştır. Ayrıca üç yazar da izinlerin alınması, verilerin toplanması ve genel düzenlemenin yapılması süreçlerinde birlikte çalışmıştır.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar atışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Arıcak, O. T. (1999). *Grupla psikolojik danışma yoluyla benlik saygısı ve mesleki benlik saygısının geliştirilmesi* (Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Başoğlu, U. D. ve Yanar, ř. (2017). Üniversite ğrencilerinin sosyal medya kullanım amaçları ve alışkanlıklarının belirlenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 1(2), 6-13. <https://dergipark.org.tr/en/pub/besbid/issue/33587/372669>

- Berry, M. J. ve Bainbridge, S. L. (2017). Manchester's Cyberstalked 18-30s: Factors affecting cyberstalking. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 4, 73-85. DOI: 10.14738/assrj.418.3680.
- Brady, P. Q., Nobles, M. R. ve Bouffard, L. A. (2017). Are college students really at a higher risk for stalking?: Exploring the generalizability of student samples in victimization research. *Journal of Criminal Justice*, 52, 12–21. DOI: 10.1016/j.jcrimjus.
- Bryman, A. ve Cramer, D. (2001). *Quantitative data analysis with SPSS release 10 for Windows*. Routledge.
- Büyüköztürk, Ş., Çakmak, A. K., Akgün, Ö. A., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2013). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (14. baskı). Pegem Akademi.
- Cavezza, C. ve McEwan, T. E. (2014). Cyberstalking versus off-line stalking in a forensic sample. *Psychology, Crime & Law*, 20, 955-970. DOI: 10.1080/1068316X.2014.893334.
- Çokol, E. (2020). Kuşak çatışmaları ekseninde z kuşağının dili. *International Journal of Languages Education and Teaching*, 8(2), 404-419. DOI: 10.29228/ijlet.43454
- Duntley, J. D. ve Buss, D. M. (2012). The evolution of stalking. *Sex Roles*, 66(5), 311-327. DOI: 10.1007/s11199-010-9832-0.
- Fisher, B. S., Coker, A. L., Garcia, L. S., Williams, C. M., Clear, E. R. ve Cook-Craig, P. G. (2014). Statewide estimates of stalking among high school students in Kentucky: Demographic profile and sex differences. *Violence Against Women*, 20(10), 1258e1279. DOI: 10.1177/1077801214551574.
- Fraenkel, J. R., Wallen, N. E. ve Hyun, H. H. (2015). *How to design and evaluate research in education* (9. ed.). Mc Graw Hill Education.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2018). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe, yöntem, analiz* (5. baskı). Seçkin Yayınları.
- Haron, H. ve Yusof, F. B. (2010). Cyber stalking: The social impact of social networking technology. 2010 *International Conference on Education and Management Technology* (pp. 237-241).
- Johnson, B. ve Christensen, L. (2014). *Eğitim araştırmaları: Nicel, nitel ve karma yaklaşımlar* (4. baskı). (S. B. Demir, Çev. Ed.) Eğiten Kitap.
- Kircaburun, K., Jonason, P. K. ve Griffiths, M. D. (2018). The dark tetrad traits and problematic social media use: The mediating role of cyberbullying and cyberstalking. *Personality and Individual Differences*, 135, 264-269. DOI: 10.1016/j.paid.2018.07.034.
- Kline, R. B. (1994). *An easy guide to factor analysis*. Routledge.
- Kline, R. B. (2023). *Principles and practice of structural equation modeling* (5th ed.). New York: The Guilford Press.
- March, E., Litten, V., Sullivan, D. H. ve Warde, L. (2020). Somebody that I (used to) know: Gender and dimensions of dark personality traits as predictors of intimate partner Cyberstalking. *Personality and Individual Differences* 163, 1-6. DOI: 10.1016/j.paid.2020.110084
- Schumacker, R. E. ve Lomax, R. G. (2004). *A beginner's guide to structural equation modeling*. Psychology Press.
- Seçer, İ. (2015). *SPSS ve LISREL ile pratik veri analizi*. Anı Yayıncılık.
- Sheridan, L. P. ve Grant, T. (2007). Is cyberstalking different? *Psychology, Crime and Law*, 13(6), 627e640. DOI: 10.1080/10683160701340528.
- Shorey, R. C., Cornelius, T. L. ve Strauss, C. (2015). Stalking in college student dating relationships: A descriptive investigation. *Journal of Family Violence*, 30(7), 935-942. DOI: 10.1007/s10896-015-9717-7
- Short, E., Guppy, A., Hart, J. A. ve Barnes, J. (2015). The impact of cyberstalking. *Studies in Media and Communication*, 3, 23–37. DOI: 10.11114/smc.v3i2.970.
- Silva Santos I. L., Pimentel, C.E. ve Mariano, T. E. (2021). Cyberstalking scale: development and relations with gender, FOMO and social media engagement. *Current Psychology*, 42(6), 4802-4810. DOI: 10.1007/s12144-021-01823-3.
- Smoker, M. ve March, E. (2017). Predicting perpetration of intimatepartner cyberstalking: Gender and the dark tetrad. *Computers in Human Behavior*, 72, 390-396. DOI: 10.1016/j.chb.2017.03.012.
- Spitzberg, B. H. ve Cupach, W. R. (2007). The state of the art of stalking: Taking stock of the emerging literature. *Aggression and Violent Behavior*, 12(1), 64-86. DOI: 10.1016/j.avb.2006.05.001.
- Statista. (2023). Social media-Statistics & Facts. <https://www.statista.com/topics/1164/social-networks/>
- Storey, J. E., Hart, S. D., Meloy, J. R. ve Reavis, J. A. (2009). Psychopathy and stalking. *Law and Human Behavior*, 33(3), 237e246. DOI: 10.1007/s10979-008-9149-5.
- Streiner, D. L. (1994). Figuring out factors: The use and misuse of factor analysis. *Canadian Journal of Psychiatry*, 39(3), 135-140.
- Şenses, Ö. ve Aydoğdu Karaaslan, İ. (2022). Sosyal medyada stalklamak üzerine yapılan bir araştırma. *Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(11), 1527-1543. <https://www.sobibder.org/index.php/sobibder/article/view/339/321>
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.). Pearson Education.
- Tokunaga, R. S. (2016). Interpersonal surveillance over social network sites. *Journal of Social and Personal Relationships*, 33, 171–190. DOI: 10.1177/0265407514568749.

EXTENDED ABSTRACT

The use of social media has become widespread rapidly in recent years and has become one of the indispensable parts of daily life. Although privacy carries many risks in terms of exponential growth and security, it is an inevitable fact that the demand for social media platforms is increasing day by day. Thanks

to functions such as location reporting and tagging in social media shares, information about where a person goes and how often is reached and it is easier for users to follow each other. Similar to traditional tracking, online tracking; controlling, manipulating, and coercing the person leads to negative actions, such as frequent observation and persistent communication. With the development of technology and the increase in online communication opportunities, it is thought that cyberstalking tendencies will also increase. Motivations such as having information about the victim, constantly communicating, and accessing their personal information further increase the likelihood of cyberstalking. Cyberstalking; It is defined as following another person using various electronic means of access and communication and tracing their behavior. People who are exposed to cyberstalking are noted to experience depression and anxiety, changes in their sleeping and eating patterns, and significant negative psychological, social, and physical consequences. It is also noted that victims of cyber stalking are also more likely to experience post-traumatic stress disorder. In this direction, it can be considered as a need to consider the concept of cyberstalking in detail and to draw attention to this concept. For this reason, in the current research, it is aimed to adapt a measurement tool developed in this regard to Turkish culture and to make validity and reliability analyzes. The study was started by obtaining the necessary permissions. Within the scope of the study, a total of 265 people were reached, 127 for EFA (Female = 80, Male = 47) and 138 for CFA (Female = 82 and Male = 56). The age range of the participants in the EFA sample was 19-47 (M= 27.74, SD= 7.71); The age range of the group constituting the CFA sample was between 18-55 years (M= 25.72, SD= 6.40). In the study, Personal Information Form and Cyberstalking Scale were used as data collection tools. In this part of the study, exploratory and confirmatory factor analysis, internal consistency calculated for reliability and two semi-test coefficient results performed to reveal the validity of the scale are included. As a result of the EFA, it is seen that the lowest total variance explained by each item is .20. When the factor loads are examined, it is noticeable that the values vary between .44 and .80. In the current study, it can be said that 3 items (1, 3, 8) have a low factor, 3 items (2, 4, 10) have a good value, 1 item (5) has a high level of factor, and 3 items (6, 7, 9) have an excellent level of factor load. The total variance explained by the single-factor scale was calculated as 37.65%. To demonstrate the suitability of the structure obtained as a result of EFA was carried out at the first level. In this context, model fit index values were examined in order to evaluate the results. As a result of the first-level CFA, the chi-square value of the model fit of the structure consisting of 10 items and a single factor was calculated as $(\chi^2)/df = 1.638$ ($\chi^2=52.415$, $df=32$). These findings show that the item compatibility index is excellent. As a result of the research, it has been revealed that the Cyberstalking Scale is a valid and reliable measurement tool for Turkish culture. A high score on the scale consisting of a single factor and 10 items indicates that cyberstalking behavior is also high. In recent years, the frequent encounter with stalking in online environments and the fact that many people are exposed to this action increases the importance of the concept; The current study is expected to draw attention to this action and contribute to further research on this topic. However, the study has some limitations. It may be recommended to increase the number of samples in this study and to conduct research with larger samples. In addition, it may be advisable to conduct studies on cyber stalking in samples of adolescents who spend a lot of time online and use social media platforms intensively. In addition, the structure of the scale can be tested in subsequent researches with methods such as criterion validity, measurement invariance and test retest reliability analyzes that are not included in this study as validity and reliability analysis.

Liselerde Gerçekleştirilen Rekreatif Sosyal Etkinlikler: Bir Meta-Sentez Çalışması

Vildan EKİCİ UYSAL¹ ve Yusuf SÖZER²

Öz

Bu araştırmanın amacı, Türkiye'deki liselerde rekreatif özellikler taşıyan sosyal etkinlikleri konu alan bilimsel araştırmaların meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesi yoluyla bu uygulamalara ilişkin genel değerlendirmelere ulaşmaktır. Bu araştırmada ele alınan problem doğrultusunda meta-senteze dahil etme kriterleri geliştirilmiştir. Bu kriterleri karşılayan, 2008 ile 2020 yılları arasında gerçekteşirilmiş, 19'u makale, 16'sı tez olmak üzere 35 bilimsel araştırma meta-senteze dahil edilmiştir. Bu çerçevede, araştırmaların her biri içerik analizine tabii tutulmuş; araştırmalar konu, amaç, yöntem, örneklem, veri toplama araçları ve bulgular bağlamında sentezlenmiştir. Çalışmada, rekreatif sosyal etkinlikler olarak sportif etkinlikler, sosyal aktiviteler ve kulüp faaliyetleri ile TÜBİTAK-BİDEB projelerini konu alan araştırmalarda öğrenci tutumlarının, davranışlarının ve kazanımlarını incelemenin başlıca araştırma amaçlarını oluşturduğu; araştırmaların büyük bölümünün nicel tarama deseni ile gerçekteşirildiği, örneklemelerin ağırlıklı olarak lise öğrencileri ve lise öğretmenlerinden oluştuğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan, araştırma bulgularının sentezlenmesi sonucunda, sosyal etkinliklerin öğrencilerin duyuşsal gelişimlerine ve diğer bazı beceri gelişim alanlarına katkılar sağladığı, sosyal etkinliklerde yaşanan sınırlılıklara ve yönetici, öğretmen, veli gibi paydaşların sosyal etkinlikleri ihmal etme durumlarına ilişkin bulguların ağırlık kazandığı meta-bulgulara ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rekreasyon, sosyal etkinlik, öğrenci kulüpleri, meta-sentez.

Recreative Social Activities in High Schools: A Meta-Synthesis Study

Abstract

This research aims to reach general evaluations by examining scientific research on social activities with recreational features in high schools in Turkey via utilising the meta-synthesis method. Through the research problem, criteria for inclusion in meta-synthesis were developed. Thirty-five scientific research of 19 articles and 16 theses were included in the meta-synthesis meeting the inclusion criteria. In this context, the studies were subjected to content analysis, and they were synthesized regarding the subject area, purpose, method, sample, data collection tools, and findings. It was revealed that the primary research purposes were to examine student attitudes, behaviours and achievements in research on sportive activities, social activities and club activities and TÜBİTAK-BİDEB projects issues, most of the studies were conducted with quantitative survey designs, and the samples mainly consisted of high school students and high school teachers. On the other hand, the meta-findings reached through synthesising the studies' results were those that social activities contribute to students' affect and skill development, various limitations were experienced in social activities, and findings of stakeholders' (administrators, teachers and parents) neglect emerged towards social activities.

Key Words: Recreation, social activity, student clubs, meta-synthesis.

Atıf İçin / Please Cite As:

Ekici Uysal, V. ve Sözer, Y. (2023). Liselerde gerçekteştirilen rekreatif sosyal etkinlikler: bir meta-sentez çalışması. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 264-284. doi:10.33206/mjss.1296057

Geliş Tarihi / Received Date: 12.05.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.07.2023

¹ Öğretmen – Muğla İl Milli Eğitim Müdürlüğü, vildan.ekiciii@gmail.com,

 ORCID: 0000-0002-9113-3989

² Dr. Öğr. Üyesi – Batman Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, yusuf_sozer@yahoo.com,

 ORCID: 0000-0002-3896-3967

Giriş

Teknolojik gelişmeler, mobilite artışı, otomasyon olanakları ve kısalan çalışma sureleri gibi unsurlar insanlara daha fazla boş zaman imkanı tanımıştır (Kaya, 2011). Öte yandan, insanların bu zamanların nasıl değerlendirmeleri gerektiği de önem kazanmıştır (Mutlu, 2008). Bu bakımdan, gelişmiş ülkelerde boş zaman kullanımı rekreasyon faaliyetleri olarak nitelenen çeşitli kültürel, sosyal ve mesleki faaliyetlerle desteklenmektedir (Ekici ve Yenel, 2002).

Rekreasyon, bireye çocukluktan yaşlılığa kadar her aşamada uygun, istendik aktiviteler ile eşlik ederek psikolojik, fiziksel ve sosyal faydalar sağlamayı hedefler (Passmore ve French, 2001; Kaya, 2003; Karaküçük, 2008). İnsan hayat kalitelerini yükseltmenin bir yolu olarak iyi organize edilmiş rekreatif etkinlikler, bir aidiyet ve değerli bireyselleşme duyguları yaratabilirler (Balcı, 2003). Bu bakımdan, rekreatif etkinliklere katılan ve katılmayan bireyler arasında hukuk, sağlık ve evre ile ilgili tutumlar yönünden belirgin farklılıklar bulunur (Yılmaz, 2007). Bireylerin boş zamanlarını etkin kullanabilmeleri nitelikli bir toplumun oluşması için oldukça önemlidir (Hemingway ve diğerleri, 2001; Kılbaş, 2010).

Sağlıklı birey ve sağlıklı toplum oluşumunda boş zamanların değerlendirilmesi ve bu anlamda rekreasyonun önemi dikkate alındığında, bireyin nitelikli toplumsallaşmasında kritik öneme sahip olan okullar için de bireysel ve kolektif rekreasyon bilincinin oluşmasının önem arz ettiği söylenebilir. Mill eğitim bünyesinde Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği bu kapsamda gerçekleştirilmiş en önemli düzenlemelerden biridir. Bu yönetmelik, rekreasyon anlayışının okullarda gerçekleştirilen ğrenci kulüpleri, yarışma ve turnuvalar, sosyal, bilimsel, sanatsal faaliyetler vb. sosyal etkinlikler çerçevesinde kazandırılmasını hedefler. Bu etkinlikler, öğrencilerin eğitim sürecinde edindikleri bilgileri sosyal çevreler içerisinde uygulamaya taşımaları (Dündar ve Karaca, 2011) ve öğrencilerin kişilik gelişimlerine olumlu ve tamamlayıcı katkılar sağlamak amacıyla okul yöneticileri ve öğretmenlerin kontrolünde gerçekleştirilen programlanmış etkinliklerdir (Köse, 2004; Ekici, Bayrakdar, Uğur, 2009; Güneş, 2013).

Sosyal eğitim faaliyetleri çerçevesinde rekreasyonun rolü gelişmektedir. Rekreasyon etkinlikleri, bireyin sosyalleşmesini sağlayan etkinlikler olmaları yönüyle bireyin sosyal değerler kazanımı ve sosyal beceri gelişimlerini desteklemektedir (Puri, 1963). Mill Eğitim Bakanlığı bu çerçevede Eğitim Kurumları Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği (MEB-EKSEY, 2017) ile eğitim sürecinin özellikle sosyal eğitim yönüne ilişkin olarak çoğunlukla ders saati dışında gerçekleştirilen ğrenci kulüpleri, topluma hizmet, bilim, toplum, kültür, sanat etkinliklerini düzenlemektedir.

Eğitim ortamlarında rekreasyon değeri taşıyan sosyal etkinliklerin düzenlenmesinin öneminin yanında bu etkinliklerin inceleyen araştırmaların izlenmesi ve değerlendirilmesi de sosyal eğitim sürecinin geliştirilmesine işık tutacaktır. Bu çerçevede bu çalışmanın problem durumunu, liselerde uygulanan rekreatif sosyal etkinliklere (RSE) ilişkin araştırmaların belirli öğelerinin meta-sentez yöntemi ile sentezlenerek kapsamlı değerlendirmelere ulaşılması teşkil etmiştir. İlgili alanda biriken araştırmaların sentezlenmesiyle öğrencilerin serbest zamanlarını daha etkili değerlendirmelerine, sosyal ve bütüncül gelişimlerinin desteklenmesine ilişkin ilerleme sağlanması ve rekreatif sosyal etkinliklerin sınırlılıklarının neler olduğunu saptayarak bunlarla nasıl başa çıkılabileceğine ilişkin pratik önerilere ulaşılması umulmaktadır. Öte yandan, meta-sentez yöntemi ile RSE alanında ulaşılacak meta-bulguların pek çok çalışmanın ortak sesini yansıtarak araştırmacılar için alandaki güçlü-zayıf yönleri, fırsatları, sınırlılıkları görmelerine ve bunlara ilişkin yeni araştırma problemleri üretmelerine yönelik referans olabileceği değerlendirilmiştir.

Araştırmanın Amacı

Bu alışma, Türkiye'deki liselerde gerçekleştirilen sosyal etkinliklere ilişkin alan yazında yer alan çalışmaların incelenmesi yoluyla ülkemizdeki liselerde sosyal etkinlikler alanındaki eğilimlerin belirlenmesine ve bu uygulamalara ilişkin genel değerlendirmelere ulaşılmasına yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu doğrultuda, bu çalışmanın amacı liselerde gerçekleştirilen rekreatif sosyal etkinlikler ile ilişkili hususları konu edinen tezlerin ve makalelerin meta-sentez yöntemi kullanılarak incelenmesidir. Çalışmaya dahil edilen araştırmaların (birincil araştırmalar) sentezlenmesi çerçevesinde aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır. Birincil araştırmalarda;

1. Hangi amaç kategorileri ortaya çıkmaktadır?
2. Hangi konu alanları ele alınmıştır?
3. Hangi yöntemlerden yararlanılmış ve süreç nasıl yrtlmştr?
4. Hangi bulgu kategorileri ortaya çıkmaktadır?

Kuramsal Çerçeve

Sanayi Devrimi ile başlayan otomasyon ve aşırı üretim, işgücü ihtiyacının azalması ve kalıcı çalışma saatlerinin azalmasıyla sonuçlandığından, yükselen refah seviyeleri insanların boş zaman düzenlemelerine ilişkin ihtiyaçları artırmaya başlamıştır (Özmaden, 1997). Sanayi Devrimi'nin çalışanları zorlayan koşullarına karşı verilen uzun mücadeleler, iyileştirme sürecini başlatan çalışanların dinlenmeleri, eğlenmeleri ve fabrikada dolaşabilmeleri için parklar, kulüpler ve kütüphaneler kurulması ile sonuçlanmıştır (Sezgin, 1987). Önceleri çalışanlara daha verimli çalışmalarını için verilen ve sadece dinlenmek için kullanılan serbest zaman, zamanla daha verimli çalışmanın bir aracı olmaktan çok bireysel ve kolektif gelişmeye dönük bir amaç haline gelmiştir (Arslan, 1996). Bu sırada, boş zaman kavramı önemli ölçüde değişmiş ve rekreasyon kavramı ile farklı bir anlam ve önem kazanmıştır (Özmaden, 1997).

Rekreasyon, "yenilenme, tazelenme, yeniden inşa etme" anlamına gelen Latince "recreatio" kelimesinden türetilmiş olup (Metin, Kesici ve Kodaş, 2013) en geniş biçimde yoğun çalışma temposunun yol açtığı rutin yaşam biçimi veya çeşitli dışsal faktörlerin tehditleri ile stres yaşayan bireylerin olumsuz etkilenen bedensel ve ruhsal sağlıklarını iyileştirmek, korumak ve sürdürmek, diğer taraftan mutlu olmak amacıyla, doyum sağlayan, iş ve zorunlu ihtiyaçlar haricinde kalan zamanlar içerisinde gönüllülük esaslı olarak bireysel veya grupla seçme özgürlüğü ile gerçekleştirilen etkinlikler olarak tanımlanabilir (Karaküçük, 2008).

İnsanlar rekreasyonun tanımından hareketle çoğu zaman rekreasyonu spor ve oyun ya da sosyal aktiviteler ve oyunun göz ardı edilen diğer şekilleri olarak düşünme eğilimindedirler. Oysaki rekreasyon; seyahat, turizm, kültürel çevre veya sanata katılım, hobiler, sosyal kulüplere veya ilgi çekici gruplara üyelik, kamp, avcılık ve balıkçılık gibi doğayla ilişkili aktiviteler, partilere veya diğer özel davetlere iştirak ve sportif faaliyetler gibi birçok etkinliği bünyesinde barındırmaktadır (Hurd ve McLean, 2012).

Rekreasyonel yaşam, bireyleri ve toplumları birçok yönden etkileyen bir kavramdır. Tek bir konu ile sınırlandırılmaz veya bir özelliğinden bahsedilemez. Disiplinler arası etkileşime ve değişime açık bir olgudur. Bu bakımdan, rekreasyon kişisel, toplumsal, çevresel ve ekonomik anlamda çok yönlü katkılar sağlar (Yılmaz, 2007). Rekreasyonun kişisel anlamda, bireylerin özgüvenini, kişisel yetenek, değer ve becerilerini geliştirmesi (Leith, 2008); toplumsal anlamda, sosyal ağlar kurma, sosyal uyum, dayanışma ve kolektif bilinci pekiştirmesi (Yılmaz, 2007); çevresel anlamda, çevre farkındalık etkinliklerinin, açık hava rekreasyon alanlarını koruma bilincinin artması (Hemingway ve diğerleri, 2001), ancak bazı rekreasyon faaliyetlerinin faaliyet türüne bağlı olarak ekolojik bozulmaya yol açabileceği de göz önünde tutulmalıdır (Karaküçük, 2008); ekonomik anlamda ise üretkenliğin ve iş istikrarının artması, vandalizm ve suçu azaltması, toluma para getiren program olanaklarının artması (Leith ve diğerleri 2008) gibi hususlarda katkılarının olması beklenebilir.

Eğitim Kurumlarında Rekreatif Sosyal Etkinlikler

Çocukların sosyalleşmesinde eğitim kurumları önemli bir yer tutmaktadır. Eğitim kurumları, kasıtlı ve bilinçli olarak sosyalleşmenin gerçekleştirildiği yerlerdir (Cafoğlu, 2010). Okullar, eğitim hedefleri doğrultusunda tasarlanmış ders dışı sosyal etkinlikler yoluyla da öğrencilerin karakter gelişimine ve nitelikli sosyalleşmelerine katkıda bulunmayı hedefler (Köse, 2004).

Söz konusu, ders dışı etkinlikler, öğrencilerin devam etmeleri zorunlu olan dersler dışında, öğrencileri tamamlayıcı bir etkiye sahip olan spor, müzik, resim, drama, edebiyat vb. alanlarda her türlü etkinliği içerir (Ekici, Bayrakdar ve Uğur, 2009). Bu faaliyetler bireylerin iş birliği, rekabet, hesap verebilirlik, çalışma, başarı ve hoşgörü gibi evrensel değerleri kazanmalarına yardımcı olur (Köse, 2004).

Ders dışı sosyal etkinlikler de eğitim sistemimizde önemli bir yer tutmaktadır. Kurumun sosyal aktivite olanakları, tüm öğrencileri kapsayacak şekilde düzenlenmiştir. Ülkemizde sosyal etkinlikler yönetmeliği kapsamında okullarda bireysel ilgi ve ihtiyaçlar doğrultusunda tüm öğrencilerin katılımını esas alan öğrenci kulüpleri kurulmaktadır (MEB-EKSEY, 2017). Öğrenci kulübü, bir okulun ders dışı etkinliklerinin bir kısmını gerçekleştirmek için ortak çıkarları olan, motive olmuş öğrenciler tarafından kurulan ve doğrudan öğrenciler tarafından bir eğitmen gözetiminde yürütülen bir eğitim organizasyonudur (Öncül, 1979: 850). Bu kulüpler, öğrencilerin ilgi alanlarındaki becerilerini geliştirmelerine, boş zamanlarını verimli kullanmalarına, bir kulüpte görev alarak sorumluluk almayı öğrenmelerine, demokrasi anlayışını pekiştiren tutum ve davranışlar geliştirmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Holloway, 2000).

Eğitim kurumlarında gerçekleşen rekreatif sosyal etkinliklerin bir bölümü, resmi ve zorunlu eğitim programının yanı sıra okullarda gerçekleşen ekstra program kapsamına girmektedir. Fretwell (1931), ekstra program faaliyetlerini mümkün olan bütün zamanlar ve mekânlarda resmi program çerçevesinde üretilmiş ve bu programı zenginleştiren etkinlikler olarak tanımlamaktadır. Öğrencileri çeşitli yönleri ile desteklemeyi

amaçlayan bu program, gönüllülük temelinde öğrenci gruplarının sosyal faaliyetlerini (Ebert, Ebert ve Bentley, 2011), zorunlu program kazanımları haricinde kalan planlanmış öğrenci deneyimlerini (Posner, 1995) kapsamaktadır.

Ekstra program etkinlikleri, resmi programda yer almamakla birlikte eğitim hedefleri ile uyumlu, öğretmenin danışmanlığında sürdürülen, aktif öğrenci katılımını esas alan, araştırma, mutluluk/eglençe özelliklerini haiz ilave eğitsel faaliyetleridir (Fretwell, 1931). Bu etkinliklerin odak noktası, öğrencilerin sosyal gelişimlerinin sağlanmasıdır. Bu kapsamda, yalnızca akademik başarıya odaklanmamak, aynı zamanda sosyal yaşantılar içerisindeki başarının değerini ortaya koyabilmek, öğrencilerin farklı alanlarda deneyim sahibi olmaları ve geleceklerini etkileyecek kararlar için onlara rehberlik edebilmektir. Bir yandan da okulun öğrencilerin her yönüyle gelişimlerine katkı sağlayan önemli bir paydaş olmasıdır (Altan, 2019). Bu çerçevede, okullarda TÜBİTAK 2204- Bilimsel araştırma projeleri yarışmaları, TÜBİTAK 4006- Bilim fuarları destek programı, resim, kompozisyon, müzik, folklor, spor yarışmaları gibi pek çok bilimsel, sanatsal, sportif etkinlikler gerçekleştirilmektedir.

Araştırmalar, okullarda rekreatif sosyal etkinliklerin özgüven gelişimi, iletişim ve akademik başarı, yükseköğrenim tercihi, okulu bırakmanın önlenmesi, okul kültürünün gelişimi ve liderlik gelişimi üzerinde olumlu etkisi olduğunu göstermektedir (Berk ve Goeble, 1987; Yıldırım ve Şensoy, 2016; Sözer, 2017; Sontay, Anar ve Karamustafaoğlu, 2019; Kural ve Nakiboğlu, 2020).

Eğitim kurullarında gerçekleştirilen sosyal etkinliklerin çeşitlenmesi ve artan önemine binaen alanyazında araştırmaların birikmekte olduğu dikkati çekmektedir. Ancak, yapılan literatür incelemesinde liselerde gerçekleştirilen rekreatif sosyal etkinliklere ilişkin Ülkemizde daha önce gerçekleştirilmiş araştırmaları konu alan bir meta-araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışma ile bu konuda birikmiş olan birincil araştırmaların meta-sentez yoluyla değerlendirilmesinin alana katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Yöntem

Bu bölümde araştırma deseni, verilerin toplanması, çalışmanın geçerlilik ve güvenilirliğine ilişkin tedbirler ve verilerin analizi çerçevesinde kullanılan tekniklere yer verilmiştir.

Araştırma Deseni

Bu araştırmada Türkiye'deki eğitim kurumlarında gerçekleştirilen rekreatif sosyal etkinlikler odaklı tezlerin ve makalelerin bulgularının nitel meta-sentez yöntemiyle sentezlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda belirli bir alanda yapılmış tüm araştırmaları bir çerçeve içine alarak verileri daha bütünsel yorumlamaya imkân veren meta- sentez yöntemi tercih edilmiştir.

Metasentez ilk olarak Noblit ve Hare (1998) tarafından eğitim bilimleri alanında çalışmalarında kullanılmıştır. Bu yöntem, gözden geçirilen çalışmaların sonuçlarını değerlendirmek için araştırmaları karşılaştırmak, birleştirmek, genellemek ve yorumlamak için yapılan bir çalışmadır. Bu yaklaşım, birincil araştırmalara bağlı kalarak tüm araştırmalar üzerinden kapsayıcı ve yorumlayıcı bir perspektif getirmeye dayanır (Sandelowski ve Barroso, 2003) ve üretilen temalar çerçevesinde birincil araştırmalara ilişkin kodları etkin bir biçimde bütünleştirmeye dönüktür (Scruggs, Mastropieri ve McDuffie, 2007).

Meta-Sentez Süreci

Meta-sentez yönteminde birincil araştırma içerikleri, bu araştırmanın ham verilerini sağlamaktadır. Bu yöntem, araştırmanın amacına uygun olarak verilerin toplanacağı araştırmaların belirlenmesini, bu araştırmalardan verilerin toplanmasını, bu verilerin benzerlik ve farklılıklar üzerinden sentezlenmesiyle araştırma sorularına yanıtlar üretilmesini içeren alt süreçlere sahiptir. Meta-sentez süreci, bu alt süreçler içerisinde izlenecek ve aşağıda beş madde olarak listelenen işlem adımları ile gerçekleştirilmiştir (Sandelowski, Docherty ve Emden, 1997; Walsh ve Downe, 2005).

Meta-sentez uygulama kapsamının oluşturulması

Çalışmanın amacı çerçevesinde belirlenen sorulara yönelik olarak bir meta-sentez çerçevesi oluşturulur. Bu çalışmanın birinci ve dördüncü araştırma soruları kapsamında meta-sentez için uygun çerçeveler hazırlanmıştır. Birinci araştırma sorusu, amaçları sentezlemeye, dördüncü araştırma sorusu ise bulguları sentezlemeye yöneliktir. İkinci ve üçüncü araştırma soruları ise bu çalışmaya dâhil edilen araştırmalardan hareketle ilgili alanyazındaki konu-yöntem eğilimlerini belirlemeye dönüktür.

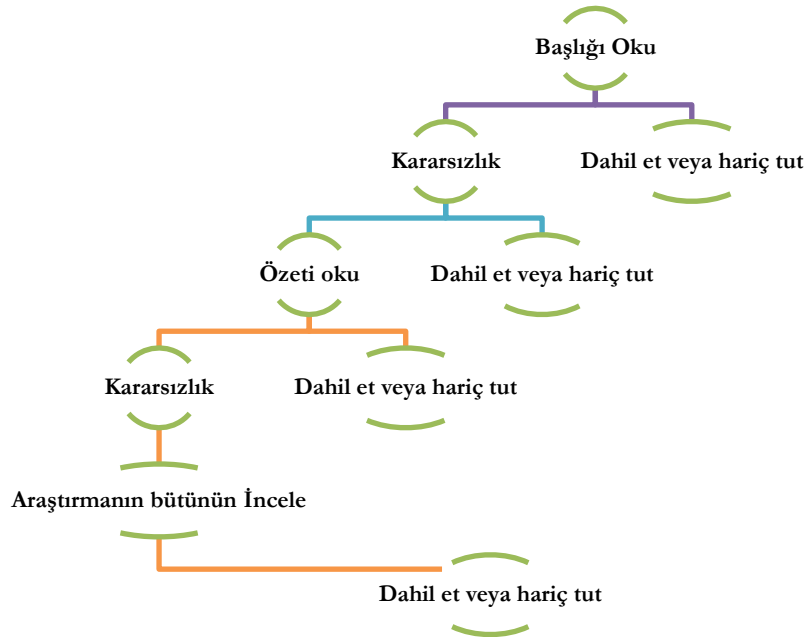
Araştırmanın amacı ile ilgili olan çalışmaların belirlenmesi

Araştırmanın amacı doğrultusunda anahtar kelimeler ve dâhil etme kriterleri belirlenmiştir. İlgili alan yazındaki araştırmalar Tablo 2’de sunulan anahtar kelimeler ile süzölmüş ve Şekil 1’deki prosedür izlenerek dahil etme kriterlerini karşılayan araştırmalar saptanmıştır.

Araştırmada meta-senteze dâhil edilen tezleri ve makaleleri belirlerken öncelikle YÖK Tez Tarama ve Google Akademik dizinleri uzman yardımıyla belirlenen “sportif etkinlikler”, “sosyal etkinlikler”, ders dışı etkinlikler”, “öğrenci kulüpleri”, “araştırma proje yarışmaları”, “bilim fuarları/şenlikleri”, yarışmalar/turnuvalar” anahtar kelimeler kullanılarak taranmıştır. Daha sonra tarama yoluyla ulaşılan araştırmalardan hangilerinin meta-senteze dâhil edileceğini belirlemek için bu çalışmada geliştirilen ve aşağıda maddeler halinde sunulan dâhil etme kriterleri ile karşılaştırılmıştır.

- Araştırma amacının rekreasyon alanı ile güçlü ilişkilere sahip sosyal etkinlikler odaklı olması,
- Araştırmanın sosyal etkinlikler yönetmeliği çerçevesinde Türkiye’deki özel ve devlet liselerinde gerçekleştirilen sosyal etkinlikleri konu edinmesi,
- Araştırmaların bütün alt süreçlerinin açıkça ifade edilmiş ve metodunun geçerli ve güvenilir olması,
- Araştırmanın 2008-2020 yılları arasında yapılmış olması,
- Araştırmaya Yüksek Öğretim Kurulu Tez Merkezi veri tabanında bulunan tezlerin ve Google Akademik dizininde yer alan makalelerin dahil edilmesi.

Dâhil etme kriterleri doğrultusunda Jones (2007:120) tarafından geliştirilen “Dâhil Etme-Hariç Tutma Prosedürü” uyarlanmış ve Şekil 1’ deki diyagramda sunulan hiyerarşi izlenerek birincil araştırmaların belirlenmesinde işe koşulmuştur:

Şekil 1. Dâhil Etme - Hariç Tutma Prosedürü

Dâhil etme prosedürü işletilerek 35 araştırma (birincil araştırmalar) meta-senteze dâhil edilmiştir. Bunların 16’sı bilimsel araştırma tezi, 19’u bilimsel araştırma makalesidir. Çalışmaya dahil edilen tezler A(i) ve makaleler B(i) ile kodlanmış olup erişim kolaylığı sağlamak amacıyla kaynakça bölümünün ilk kısmında sunulmuştur.

Birincil araştırma içeriklerinin meta-senteze uygun hale getirilmesi

Bu çerçevede meta-senteze dâhil edilen araştırmaların içerikleri analitik bir yaklaşımla incelenmiş ve araştırmaların belirli karakteristikleri ortaya çıkarılmıştır. Daha sonra sentezleme işlemine hazır hale getirilmek üzere birincil araştırma içerikleri benzerlikleri ve farklılıklarına göre ayrıştırılmıştır.

Birincil araştırma içeriklerinin birbirine dönüştürülmesi

Bu süreç, birinci, dördüncü ve beşinci araştırma soruları ile ele alınan sırasıyla araştırma amaçlarından, bulgularından ve önerilerinden oluşan verileri birbirine dönüştürmeyi kapsamaktadır. Bu doğrultuda birincil araştırmaların amaçları, bulguları ve nerileri meta-sentez erevesi olarak değerlendirilmiştir. Yapılan kodlama işlemleri ile ilgili verilerin benzeştirilerek (birbirine dönüştürme) sınıflanması sağlanmıştır. Bu aşamada birincil veri kaynağına atıf yapmayı kolaylaştırmak amacıyla Tablo 1’de sunulan kodlama biçimi kullanılmıştır.

Tablo 1. Bulgu Kodu – Atıf İlişkisi

Bulgu Kodu	Bulgu Atfı
$A(i)B_{(j,k)}$ →	i. tezin j. araştırma sorusuna ait k. bulgu
$B(i)B_{(j,k)}$ →	i. makalenin j. araştırma sorusuna ait k. bulgu

Böylece, Tablo 1’de sunulan kodlama biçimi ile bulguların hangi kaynaktan alındığına ilişkin daha kısa bir gösterim imknı elde edilmiştir.

Meta-bulgulara ulaşma

Her bir meta-sentez erevesi altında birincil araştırma verileri kodlanmıştır. Kodlar gruplanarak ortak temalar altında birleştirilmiştir. Temalar altında bir araya getirilen kodlar betimsel analize tabi tutularak meta-bulgulara ulaşılmıştır. Betimsel analiznin amaı, sonuçları organize ve yorumlayıcı bir hale getirmektir. Böylece sonuçlar net ve düzenli bir Şekilde ilk kez açıklanmış ve bu açıklamalar açıklanmış, yorumlanmış, nedensel ilişkiler incelenmiş ve bazı önerilerde bulunulmuştur. Öte yandan, meta-bulgular, görüşlerin canlı bir Şekilde yansıtılabilmesi için yer yer doğrudan alıntılarla desteklenmiştir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Dolayısıyla birincil araştırmalardaki anlamlar ile meta-sentez bulgular arasındaki paralelliğin sağlanması amaçlanmıştır. Ulaşılan meta-bulgular derlenerek araştırma soruları yanıtlanmıştır.

Araştırmanın Geçerliği ve Güvenirliğine Yönelik Süreçler

Araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini temin etmeye yönelik tedbirler iki düzeyde alınmaya çalışılmıştır: (1) Nitel araştırmalar için geçerlik ve güvenirlik uygulamaları, (2) Meta-sentez araştırmalarında geçerlik ve güvenirlik uygulamaları.

Bu alışma nitel bir araştırma olduğu için nitel araştırmalar için önerilen bazı geçerlik ve güvenirlik teknikleri uygulanmıştır. Bu çerçevede alan yazında çok çeşitli teknikler önerilmekle birlikte bu çalışmadaki süreçle de uyum gösterebileceği değerlendirilerek, Yıldırım ve Şimşek (2016) tarafından önerilen inandırıcılık, transfer edilebilirlik, tutarlık ve teyit edilebilirlik teknikleri Tablo 2’de sunulduğu Şekliyle işe koşulmuştur:

Tablo 2. Geçerlik ve Güvenirliğin Sağlanmasına Yönelik Kriter, Kavram ve Teknikler

Düzey	Kriter	Kavram	Kullanılan Teknikler
İ geçerlik	Bulguların gerçeği yansıtması	İnandırıcılık	Yeterli etkileşim süresi Derinlikli veri toplama Veri eşitilmesi Uzman incelemesi
Dış geçerlik	Bulguların uygulanması	Transfer edilebilirlik	Ayrıntılı betimleme Amaçlı rnekleme
İ güvenirlik	Tutarlığı sağlama	Tutarlık	Tutarlık incelemesi
Dış güvenirlik	Nesnel olma	Teyit edilebilirlik	Teyit incelemesi

Tablo 2’de grldği gibi, nitel araştırmalara özgü olarak önerilen geçerlik ve güvenirlik dört alt süreçte sağlanmaya çalışılmıştır.

İ geçerlik düzeyinde araştırmada ulaşılan sonuçların gerçeği doğru yansıtma gücünü artırmak için inandırıcılık kavramı çerçevesinde yeterli etkileşim süresi, derinlikli veri toplama ve uzman incelemesi tekniklerinden yararlanılmıştır: (a) yeterli etkileşim süresini sağlamak için literatür taraması ve veri toplama süreçleri çalışma boyunca srdrlmştir; (b) derinlikli veri toplamak için araştırmaya konu olan çalışmalardan elde edilen içerikler, araştırma problemler doğrultusunda defalarca okunarak szlmş olup kodlama ve temalaştırma süresince veriler sürekli olarak birbirleriyle karşılaştırılmıştır; (c) veri eşitilmesi için nitel araştırmalarda olabildiğince farklı veri toplama tekniğinin işe koşulması anlamındaki bu teknik bu çalışmanın bir meta-araştırma olması nedeniyle meta-senteze mümkün olduğunca çok çalışmanın dhil edilmesi, araştırma tezleri ve makalelerin birlikte sentezlenmesi yoluyla sağlanmaya çalışılmıştır; (d) Uzman incelemesi: İlgili alanda uzman kişilerle değerlendirmeye yönelik görüşmeler yapılmış onların görüş ve nerileri doğrultusunda ortak anlayışlar doğrultusunda hareket etmeye çalışılmıştır.

Dış geçerliğe yönelik olarak transfer edilebilirliğin sağlanması yoluna gidilmiş ve bu amaçla ayrıntılı betimleme ile amaçlı örnekleme teknikleri işe koşulmuştur. (a) ayrıntılı betimleme için tartışma bölümünde birincil araştırmaların bulgularına dayalı olarak meta-bulguya ilişkin ayrıntılı betimlemeler yapılmıştır; (b) amaçlı örnekleme için bu çalışmanın evreni araştırma problemi ile ilgili alanyazın araştırmaları olarak değerlendirilmiş ve yazın içerisinde dâhil etme kriterleri doğrultusunda araştırmalar seçilmiştir.

İç güvenilirlik anlamında araştırmada veri toplama ve sentezleme sürecinde tutarlılığı sağlamak amacıyla tutarlık incelemesi gerçekleştirilmiştir. Nitel araştırmalar için tutarlık incelemesi yapılan çalışmanın dışarıdan gözlemlenmesi ve çalışmayı gerçekleştiren kimsenin araştırma süreçlerinde tutarlı davranma durumunun takip edilmesidir. Söz gelimi, verilerin toplanması süreçlerinin benzerlik göstermesi, verilerin kodlanmasında tutarlı bir kavramlaştırma yapılması, toplanan veri ile ulaşılan bulgular arasındaki uyumun izlenmesi vb. örnekler tutarlık incelemesine ilişkin bazı örnekler olarak verilebilir (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Bu çalışmada, verilerin toplanması, sentezlenmesi ve bulgulara ulaşılmasına ilişkin tüm süreçler için uzman görüşüne başvurulmuştur.

Bu çalışmanın dış geçerliliği boyutunda ise teyit edilebilirliği sağlamak amacıyla teyit incelemesi gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede, dış bir uzman araştırmada ulaşılan sonuçlardan geriye doğru giderek yapılan çıkarımların ham verilerle teyit edilebilirlik durumunu irdeler (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Uzman teyidine yönelik olarak yöntem bölümüne ilişkin tüm süreçler açıkça ortaya konmuştur. Araştırma yönteminin unsurları olan tüm veriler, meta-sentez sürecindeki bütün ara prosedürlere ilişkin materyaller teyit incelemesine açık olacak biçimde dijital ortamda kayıt altına alınmış; ayrıca araştırmanın ekler bölümünde sunulmuştur. Böylece, diğer araştırmacı ya da uzmanların aynı süreçleri izleyerek teyit incelemesi yapabilmelerine olanak sağlanmıştır. Öte yandan, ham veriler (birincil araştırma bulguları)- meta-sentez süreçleri ile meta-bulgular arasındaki bağlantıyı sağlayan aşamalar iki yönlü olarak akademik danışmanın sürekli görüşü alınarak sürece başat bir teyit akışı gerçekleştirilmiştir.

Bu çalışmanın veri toplama ve analizi süreçlerinde nitel araştırmalara özgü geçerlik ve güvenilirlik prensiplerinin yanı sıra meta-sentez yöntemi için önerilen tanımlayıcı, açıklayıcı ve teorik geçerlik incelemeleri gerçekleştirilmiştir.

Sandelowski ve Barroso (2006) meta-sentez yöntemi için tanımlayıcı, açıklayıcı ve teorik olmak üzere üç tür geçerlik tanımlamıştır. (1) Tanımlayıcı geçerlik, olguya dayalı verilerin doğruluğunu belirleyen bir geçerlik yaklaşımıdır. Bu çalışmada meta-senteze dahil edilen her bir araştırmadan çıkarılan birincil araştırma bulgularının anlamlı ve doğru olması yoluyla sağlanmıştır. (2) Açıklayıcı geçerlik, birincil araştırmalarda ortaya konan görüşlerin tam ve doğru bir temsilinin sağlanmasıdır. Bu çalışmada birincil araştırmalardaki uygun içeriklerin sunulması yoluyla sağlanmıştır. (3) Teorik geçerlik, bilgileri birleştirmek ve birincil araştırmaların sentezleyici yorumlarına ulaşmak için izlenen metoda tutarlı bir bağlılık gösterme durumudur. Bu çalışmada metodolojinin oluşturulması ve uygulanması sırasında hem süreç detaylıca tanımlanmış hem de sürecin uygunluğu araştırma danışmanının izlemi ve dönütleri değerlendirilmiştir.

Bu çalışmada, meta-sentez çerçeveleri içerisinde birincil araştırma amaçları ve bulguları kodlandığından bu kodlama işleminin güvenilirliğini sağlamak için kodlama güvenilirliği tekniğinden yararlanılmıştır. Birincil araştırmaların amaçları ve bulguları ilgili meta-sentez çerçevesi kapsamında iki kodlayıcı tarafından ayrı ayrı kodlanmış ve kodlar arasındaki uyum değerlendirilmiştir. Bu amaçla, kodlayıcılar arasındaki uyumu kodlamalarda uzlaşma durumu üzerinden belirleyen uzlaşma yüzdesi bağıntısından yararlanılmıştır (Krippendorff, 2011).

$$\text{Kodlama Güvenirliği} = (\text{Uzlaşılan Kod Frekansı}) / (\text{Toplam Kod Frekansı})$$

Kodlama güvenilirliği bağıntısı yardımıyla kodlayıcılar arasındaki uzlaşma yüzdesi %89 bulunmuştur. Böylece kodlamaların tutarlı olduğu değerlendirilmiştir. Uzlaşmazlık olan kodlar ayrıca tartışılmış ve sağlanan uzlaşma ile uygun görülen temalara atanmıştır.

Bulgular

Bu bölümde araştırma soruları doğrultusunda birincil araştırma içeriklerinin incelenmesi sonucu ulaşılan bulgulara yer verilmiştir.

Birincil araştırmaların amaçlarına ilişkin bulgular

Meta-senteze dâhil edilen araştırmaların amaçlarına ilişkin meta-bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Birincil Araştırmaların Amaçlarına İlişkin Meta-bulgular

Amaç Teması	Amaç Kodu	Araştırma Kodları	Kod Frekansı	Tema Frekansı
Öğrenci Tutumları	Kültürel rekreasyon ve öğrenci tutumları	A2, B2, B8	3	11
	Sportif rekreasyon ve öğrenci tutumları	A10, A11, A14, A15, B12, B16	6	
	Toplumsal rekreasyon ve öğrenci tutumları	A3, B11	2	
Öğrenci Kazanımları	Kültürel rekreasyonun sağladığı kazanımlar	A5, A6, B3, B18	4	7
	Toplumsal rekreasyonun sağladığı kazanımlar	B4, B17, B19	3	
Öğrenci Davranışı	Kültürel rekreasyon ve öğrenci davranışı	B13	1	4
	Sportif rekreasyon ve öğrenci davranışı	A13, B9	2	
	Sanatsal rekreasyon ve öğrenci davranışı	B7	1	
Sosyal Beceri Düzeyi	Sportif rekreasyon bağlamında sosyal beceri düzeyleri	B1	1	3
	Kültürel rekreasyonun sosyalleşme becerisine etkisi	A1, A4	2	
Rekreasyonun Sınırlılıkları	Kültürel rekreasyonun sınırlılıkları	A8, A9	2	2
Yönetici Tutumu	Kültürel rekreasyona yönelik yönetici tutumları	A16, B8	2	2
Değer Yönelim	Kültürel rekreasyon ile değer yönelimi ilişkisi	B6	1	1
Özgüven Düzeyi	Sportif rekreasyon ile özgüven düzeyinin karşılaştırılması	B10	1	1
Sosyal Destek Düzeyi	Sportif rekreasyon çerçevesinde sosyal destek düzeyleri	B15	1	1
Öğretmen Rolü	Kültürel rekreasyona ilişkin öğrenci tutumlarında öğretmenin rolü	B2	1	1
Öğretmen Görüşü	Kültürel rekreasyona ilişkin öğretmen görüşleri	B5	1	1
Öğretmen Tutumu	Kültürel rekreasyona yönelik öğretmen tutumları	A8	1	1
Yöneticilerin Etkisi	Kültürel rekreasyon kalitesine okul yöneticilerinin etkisi	A7	1	1
Ebeveyn Tutumu	Sportif rekreasyona ilişkin ebeveyn tutumları	A12	1	1
Rekreasyona Katılım	Kültürel rekreasyona katılım düzeyi	B14	1	1
			Toplam	38

Tablo 3'te görüldüğü üzere rekreatif sosyal etkinlikler üzerinde yapılan araştırmaların amaçları incelendiğinde büyük çoğunluk “Öğrenci Tutumları”, “Öğrencilerin Elde Ettiği Kazanımlar”, “Öğrenci Davranışı” ve “Sosyal Beceri Düzeyi” temaları üzerinde çalışmıştır. Rekreatif faaliyet alanları incelendiğinde çalışmalarda en çok “Kültürel Rekreasyon” tercih edildiği görülmektedir. İkinci en çok tercih edilen alan ise “Sportif Rekreasyon” olmuştur. Öğrenci tutumlarını inceleyen araştırmaların çoğunluğunun “Sportif Rekreasyonun Öğrenci Tutumları Üzerindeki Etkisini” incelemeyi amaçlarken, Öğrencilerin Elde Ettiği Kazanımları inceleyen araştırmaların çoğu “Kültürel Rekreasyonun Sağladığı Kazanımları” incelemeyi amaç edinmişlerdir. Öte yandan, bu çalışmaya dâhil edilen araştırmalar arasında sosyal etkinliklere ilişkin yönetici, ebeveynler ile ilgili amaçlara sahip araştırmaların azınlıkta kaldığı bulunmuştur.

Birincil araştırmalarda incelenen konu/çalışma alanlarına ilişkin bulgular

Bu çalışmadaki ikinci araştırma sorusu çerçevesinde meta-senteze dâhil edilen araştırmaların konu/çalışma alanlarına ilişkin bulgular Tablo 4’ te sunulmuştur.

Tablo 4. Birincil Araştırmaların Konu/Çalışma Alanlarına İlişkin Meta-bulgular

İncelenen Konular	Araştırmalar	f
Sportif Etkinlikler	A10, A11, A12, A13, A14, A15, A16, B1, B2, B9, B10, B11, B12, B13, B15, B16	16
Sosyal Etkinlikler	A1, A2, A7, B5, B6, B7, B8, B14	8
TÜBİTAK-BİDEB Projeleri	A3, A5, A9, B3, B4, B17, B18, B19	8
Kulüp Etkinlikleri	A4, A6, A8	3
Toplam		35

Tablo 4 incelendiğinde ele alınan 35 araştırmanın 16 tanesinin sportif etkinliklerle ilgilendiğini bunu 8 adet ile sosyal etkinlikler, 8 adet ile TÜBİTAK-BİDEB (Bilim İnsanı Destekleme Daire Başkanlığı) projeleri, 3 adet ile kulüp etkinliklerinin takip ettiği bulunmuştur. İncelenen konulardan sportif etkinliklerle ilgili araştırmaların sayıca yüksek olması, genel olarak ders dışı rekreatif etkinlikler anlamında spor yapmanın öne çıkarıldığını düşündürmektedir. İkinci olarak sosyal etkinlikler, okul içi sosyal çalışmalar ve toplum hizmeti gibi etkinliklerin araştırmalara konu olduğunu göstermektedir. Bunları TÜBİTAK-BİDEB’ in desteklediği lise öğrencilerine yönelik proje geliştirme, fuar ve yarışma etkinliklerini konu alan araştırmalar izlemiştir. Kulüp etkinlikleri boyutunda ise MEB Sosyal Etkinlikler Yönetmeliği kapsamında öğretmen ve öğrencileri bir araya getirerek oluşturulan kulüp faaliyetlerini inceleyen araştırmalar ile karşılaşmıştır.

Birincil Araştırmalarda Kullanılan Yöntemlere İlişkin Bulgular

Birincil araştırmaların yöntemleri çerçevesinde kullanılan araştırma desenleri, seçilen örneklem/çalışma grupları ve veri toplama tekniklerine ilişkin bulgular sırasıyla Tablo 5, 6 ve 7'de sunulmuştur.

Tablo 5. Birincil Araştırmaların Desenlerine İlişkin Meta-bulgular

Araştırma Türü	Araştırma Deseni	Araştırma Kodu	Kod Frekansı	Tema Frekansı
Nitel Gelenek	Durum Çalışması	A5, B4, B5, B18 A1, A2, A4, A7, A8, A10, A11, A13, A14, A16,	4	4
Nicel Gelenek	Tarama Modeli	B1, B2, B6, B7, B8, B9, B10, B11, B12, B13, B14, B15, B16, B18, B19	25	25
Karma Gelenek	Tarama Modeli	A6, A9, A15	3	6
	Eylem Araştırması	B3	1	
	Açıklayıcı Desen	A12	1	
	DeneySEL Desen	A3	1	
Toplam			35	

Tablo 5'te görüldüğü gibi 4 çalışmada nitel desenlerden durum çalışması deseni kullanılmıştır. Bu çalışmalar, araştırma proje yarışmaları ile bilim fuarlarına (TÜBİTAK-BİDEB) hazırlanma süreçlerini incelemektedir. 25 çalışmada ise nicel tarama deseni tercih edilmiştir. Tarama yönteminin kullanıldığı çalışmalarda az sayıda veri toplama aracının işe koşularak kısa süreli araştırmalar yoluyla mevcut durum betimlenmiştir. Karma yöntemin kullanıldığı çalışmalardan 3'ü (A6, A9, A15) tarama, 1'i eylem araştırması (B3), 1'i açıklayıcı (A12) ve 1'i deneysel desen (A3) kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Birincil araştırmalarda ele alınan problem doğrultusunda çalışmanın gerçekleştirildiği örneklem veya çalışma gruplarının dağılımları Tablo 6'da sunulmuştur.

Tablo 6. Birincil Araştırmaların Örneklem Grupları

Örneklem Alanı	Örneklemleri	f
Lise Öğrencisi	A1, A2, A3, A4, A5, A6, A9, A10, A11, A13, A14, A15, B1, B2, B3, B4, B6, B7, B8, B9, B10, B11, B12, B13, B14, B15, B16, B17, B19	29
Lise Öğretmeni	A4, A5, A6, A7, A8, A9, A15, A16, B3, B4, B5, B17, B19	13
Yönetici	A6, B8, B19	3
Ebeveynler	A12, B19	2
Toplam		47

Tablo 6 incelendiğinde incelenen çalışmaların toplamda 47 örneklem grubuna sahip olduğu bu araştırmaların 29 tanesi lise öğrencileriyle, 13 tanesi lise öğretmenleriyle, 3 tanesi yöneticilerle ve 2 tanesi ebeveynlerle gerçekleştirilmiştir. Örneklem grubu olarak en fazla lise öğrencileri tercih edilmiştir. Ebeveynler üzerine yapılan çalışmalara bakıldığında biri doktora (A12), biri de özgün araştırma makalesidir (B19). Yöneticilerin örneklem grubu olarak seçildiği araştırmalara bakıldığında bir yüksek lisans (A6), iki araştırma makalesi (B8, B19) olduğu görülmektedir. Araştırmaların bazıları birden fazla örneklem/çalışma grubu ile gerçekleştirilmiştir. Tablo 8' de görüldüğü üzere B19 kodlu araştırma makalesi lise öğrenci, öğretmen, yönetici ve velilerle ile yürütülmüş örneklem yönünden en çeşitli çalışmadır.

Birincil araştırmalarda kullanılan veri toplama araçlarına ilişkin bulgular Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7. Birincil Araştırmalarda Kullanılan Veri Toplama Araçları

Yöntem	Çalışmalar	f
Anket / Ölçek	A1, A2, A3, A4, A6, A7, A8, A9, A10, A11, A12, A13, A14, A15, A16, B1, B2, B3, B6, B7, B8, B9, B10, B11, B12, B13, B14, B15, B16, B18, B19	30
Mülakat/ Görüşme	B4, B5, B17	3
Video Kaydı	A5	1
Gözlem	B3	1
Toplam		35

Tablo 7'de görüldüğü gibi araştırma kapsamında incelenen 35 çalışmanın 30'unda ölçek/anket kullanılmıştır. İncelenen çalışmalarda tutum ölçeği, sosyal beceri ölçeği, öğretmen tutumları ölçeği, öğretmen algıları anketi vb. çeşitli anket/ölçeklerden yararlanıldığı bulunmuştur. Çalışmaların 3 tanesi (B4, B5, B17) mülakat/görüşme yoluyla gerçekleştirilmiştir. Video kaydı ile veri toplanan araştırma (A5) yüksek lisans tezi olup araştırma kimya projesi gerçekleştirilmesi sürecine yönelik kayıt tutulmuştur. Gözlem yoluyla araştırılan

çalışma (B3), TÜBİTAK araştırma proje yarışmasını konu almış, katılımcıların proje hazırlamalarındaki becerileri gözlemlenmiştir.

Birincil araştırma bulgularına dayalı meta-bulgular

Birincil araştırmaların sonuçları detaylı olarak incelenmiş ve RSE ile ilgili ulaşılan meta-bulgular Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8. Birincil Araştırma Bulgularının Sentezlenmesi ile Ulaşılan Meta-Bulgular

Bulgu Teması	Bulgu Kodu	Araştırma Bulguları Kodu	Frekans	Tema Frekansı
RSE'lerin sınırlılıkları	Zaman sınırlılığı	A3B ₃ , A5B ₃ , A6B _{1,5} , A6B _{2,4} , A9B _{3,7} , A9B _{3,8} , B3B ₄ , B17B _{1,4}	8	31
	Öğrenci kulüp çeşitliliği sınırlı	A4B ₉ , B5B _{1,1} , B5B _{1,2} , B8B ₃	4	
	İmkân yetersizliği	A5B ₆ , A6B _{2,8} , A9B _{3,2} , A9B _{3,6} , A15B ₉ , B11B ₅ , B14B ₂ , B14B ₃ , B16B ₄ , B17B _{2,3} , B17B _{3,3} , B18B ₃	12	
	Resmi iş yükü güçlüğü	A6B _{2,5}	1	
	Bilgilendirme yetersizliği	A1B _{1,3} , A9B _{3,10}	2	
	Uygulamada bilgi eksikliği	A5B ₅ , A9B _{3,5}	2	
	Uzman görüşüne duyulan ihtiyaç	A5B ₄ , A6B _{1,6}	2	
RSE'lerin öğrencilerin duyuşsal gelişimine katkısı	Öğrencilerin duyuşsal özerkliğine katkı	A11B ₄ , A11B ₅ , B11B ₇	3	28
	Öğrencilerin şiddet eğilimini azaltma	A13B ₂ , A13B ₈	2	
	Öğrencilerin saldırganlık davranışlarını azaltma	A13B ₁ , B13B ₄ , B13B ₇	3	
	Öğrencileri duyuşsal yönden dengeleme	A2B ₈ , B7B ₁ , B7B ₂ , B7B ₃	4	
	Öğrencilerde duyuş-davranış gelişimi	A1B _{2,20} , A1B _{2,29} , A1B _{2,37}	3	
	Öğrencilerin öznel iyi oluş halini destekleme	A10B ₂	1	
	Öğrencilerin okula bağlılık duyuşunu pekiştirme	B16B ₁ , B16B ₅ , B19B ₂	3	
	Öğrencilerin derse ilgisini artırma	A3B ₇ , A15B ₁ , A15B ₅ , B3B ₁	4	
Öğrencileri aktif kılma	A3B ₂ , B8B ₆ , B9B ₁ , B9B ₂ , B18B ₅	5		
RSE'lere ilişkin yönetici tutumları	Sosyal kulüp çalışmalarının desteklenmesi	A7B _{3,7,6} , A7B _{3,7,7} , A7B _{3,7,8} , A7B _{3,7,9} , A7B _{3,7,10} , A7B _{3,7,12} , A7B _{3,8,1} , B5B ₅ , B19B ₉	9	19
	Sosyal kulüp çalışmalarının öğrenci ilgi ve yeteneklerine göre planlanması	A7B _{3,7,13} , A7B _{3,7,15}	2	
	Sosyal kulüp çalışmalarının verim sağlayacak biçimde planlanması	A7B _{3,7,14} , B19B ₈	2	
	Sosyal kulüp çalışmaları için gerekli imkânlar sağlanması	A7B _{3,8,2} , A7B _{3,8,3} , A7B _{3,8,4} , B19B ₇ , B19B ₁₀	5	
	Sosyal etkinliklerde başarı gösteremeyen öğrencilere karşı olumsuz tutum sergilenmesi	A7B _{3,8,5}	1	
RSE'lerin önemsenme durumu	Sosyal kulüp çalışmaları yeterince önemsenmemesi	A1B _{1,1} , A6B _{2,2} , A7B ₂ , A7B _{3,7,11} , B14B ₁ , B17B _{2,4}	6	18
	Sosyal etkinlikler öğretmenlerce önemsenmesi	B8B ₁₁ , B18B ₂	2	
	Öğrencilerin sosyal etkinliklere karşı anlayışı geliştirmesi	A5B ₁ , A5B ₂ , A6B _{1,1} , A14B ₇ , B4B ₁ , B6B ₈ , B17B _{1,5}	7	
	Sosyal kulüp çalışmalarının ihmal edilmesi	A4B ₇ , A4B ₈ , B4B ₂	3	

Tablo 8 Devamı. Birincil Araştırma Bulgularının Sentezlenmesi ile Ulaşılan Meta-Bulgular

Bulgu Teması	Bulgu Kodu	Araştırma Bulguları Kodu	Frekans	Tema Frekansı
RSE'lerin belirli öğrenci becerileri gelişimine katkısı	Öğrencilerin haklarını koruma becerisini geliştirme	A1B _{2,35}	1	18
	Öğrencilerin iletişim becerilerini geliştirme	A15B ₂ , A15B ₄	2	
	Öğrencilerin planlama becerilerini geliştirme	A1B _{2,3} , A1B _{2,22} , A1B _{2,30}	3	
	Öğrencilerin zamanı verimli kullanma becerisini geliştirme	A1B _{2,5}	1	
	Çeşitli alanlarda beceri gelişimini destekleme	A1B _{2,16} , A9B _{1,3} , A9B _{3,9} , A15B ₃ , A15B ₇ , B3B ₅ , B4B ₃ , B5B _{6,1} , B17B _{1,1} , B17B _{2,1} , B19B ₃	11	
RSE'lerin öğrenci sosyal beceri gelişimine katkısı	Öğrencilerin iş birliği yapma davranışını geliştirme	A1B _{2,4} , A1B _{2,23} , A1B _{2,34}	3	13
	Öğrencilere sosyal çevre oluşturma imkânı tanıma	A1B _{2,12} , A1B _{2,31} , A1B _{2,39} , B11B ₂	4	
	Öğrencilerin çevresel sorumluluk farkındalığını artırma	A1B _{2,14} , A1B _{2,24} , A1B _{2,32}	3	
	Öğrencilerin sosyal beceri alanlarını geliştirme	B1B _{1,1} , B1B _{1,2} , B1B _{1,3}	3	
RSE'lere ilişkin öğrenci görüşleri	Sosyal kulüp çalışmalarının öğrencilere yeterince katkı sağlamaması	A6B _{1,2} , B8B ₅ , B14B ₇	3	12
	Sosyal kulüp çalışmalarının öğrencilere fayda sağlamaması	A6B _{1,3} , B3B ₃ , B8B ₄ , B17B _{1,2}	4	
	Sosyal kulüp çalışmalarının formalite olarak yapılması	A6B _{1,4}	1	
	Sosyal kulüp çalışmalarında öğrencilerin gerekli kaynaklara erişebilmesi	A7B _{3,7,5}	1	
	Öğrencilerin beden-aktif etkinliklerden uzak durması	B6B ₅	1	
	Sosyal etkinliklerin veliler tarafından desteklenmemesi	B8B ₁₃ , B15B ₄	2	
RSE'lerin amacına uygunluğu	Amaca uygun yürütülmemesi	A1B _{1,4} , A4B ₁₀ , A6B _{2,6} , A6B _{2,7} , B8B ₂	5	10
	Amacına uygun yürütülmesi	A6B _{2,1} , A7B _{3,7,3} , A8B ₉ , A9B _{3,1} , B17B _{1,3}	5	
RSE'lerin toplumsallaşmaya katkısı	Sosyal yaşam bilincini olumlu etkilemesi	A1B _{1,6} , A1B _{2,26} , B6B ₉	3	10
	Sosyal yaşama katılımı artırması	A1B _{2,9}	1	
	Toplum kurallarına uygun yaşamayı sağlaması	A1B _{2,11}	1	
	Toplum hizmeti çalışmalarına karşı duyarlı olması	A1B _{2,13}	1	
	Sorumluluk bilinci kazandırması	A1B _{2,15}	1	
	Davranış kontrolünü geliştirmesi	A1B _{2,19} , A1B _{2,28} , A1B _{2,36}	3	
RSE'lerin akademik başarıya etkisi	Öğrenci başarısını artırması	A3B ₁ , A3B ₅ , A5B ₇ , A5B ₈ , A12B ₁₈ , A14B ₃ , A14B ₉ , B8B ₇ , B19B ₁	9	9
RSE'lere ilişkin veli görüşleri	Velilerin sportif etkinliklere katılımı desteklemesi	A12B ₁ , A12B ₁₅ , A12B ₁₆ , B8B ₈	4	8
	Velilerin eğitim seviyesi arttıkça etkinliklere katılım artması	A12B ₄	1	
	Velilerin gelir seviyesi arttıkça etkinliklere katılımın artması	A12B ₆	1	
	Spor yapan veliler sportif etkinliklere katılımın artması	A12B ₈	1	
	Velilerin sportif etkinliklere olumsuz bakması	A12B ₁₁	1	
RSE'lerin düzenliliği	Planlı yürütme	A4B ₁ , A4B ₂ , A7B _{3,7,4} , B5B ₃ , B18B ₇	5	7
	Düzensiz kulüp çalışmaları	A1B _{1,2}	1	
	Niteliksiz planlama	A4B ₆	1	

Tablo 8 Devamı. Birincil Araştırma Bulgularının Sentezlenmesi ile Ulaşılan Meta-Bulgular

<i>Bulgu Teması</i>	<i>Bulgu Kodu</i>	<i>Araştırma Bulguları Kodu</i>	<i>Frekans</i>	<i>Tema Frekansı</i>
RSE'lerin öğrenci yetenek gelişimine katkısı	Öğrencilerin yeteneklerini geliştirme	A1B _{1,5} , A1B _{2,6} , A1B _{2,16} , B17B _{2,2} , B17B _{3,1} , B18B ₄	6	6
RSE'lere gönüllü katılım	Etkinliklere katılım isteğini artırması	A1B _{2,8} , B7B ₄ , B14B ₆ , B18B ₆	4	6
	Öğrencilerin ilgisinin düşük olması	A6B _{2,3} , B14B ₅	2	
RSE'lerin öğrencilerin değer gelişimine katkısı	Öğrencilerin özsaygısını artırması	B12B ₁	1	6
	Öğrencilere sorumluluk duygusu kazandırması	A1B _{2,25} , A1B _{2,33}	2	
	Öğrencilerin duyarlılığını geliştirme	A1B _{2,27} , A15B ₈	2	
	Kültürel değer bilincini artırması	A1B _{2,38}	1	
RSE'lerin öğrenci özgüvenini geliştirme	Özgüveni geliştirme	A1B _{2,1} , B3B ₂ , B19B ₄	3	3
RSE'lerde cinsiyet faktörü	Erkek öğrencilere daha fazla dönüklük	B14B ₄	1	4
	Kadın öğrencilerin daha az katılması	B2B ₁	1	
	Sosyal etkinliklerde kadın öğrencilerin sorumlulukları erkek öğrencilerden fazla	A2B ₆	1	
	Spor yapan erkek öğrencilerin öz güveni kadın öğrencilere göre yüksek	B10B ₁	1	
RSE'lerin öğrenci ihtiyaçlarını karşılaması	Öğrencilerin ihtiyaç ve beklentilerini karşılaması	A1B _{1,7} , A1B _{2,7} , B5B ₄	3	3
RSE'lerin öğrencilerin okuma alışkanlığına katkısı	Kitap okuma alışkanlığını olumlu etkilemesi	A1B _{2,2} , A1B _{2,10} , A1B _{2,21}	3	3
RSE'lerin öğretmen gelişimine katkısı	Öğretmenler arası bağları güçlendirme	B19B ₆	1	2
	Öğretmenlerin akademik gelişimlerini destekleme	B19B ₅	1	
RSE'ler hakkında yetersiz bilgilendirme	Bilgilendirme yetersizliği	A1B _{1,3} , A9B _{3,10}	2	2
RSE'leri uygulamada bilgi eksikliği	Uygulamada bilgi eksikliği	A5B ₅ , A9B _{3,5}	2	2
RSE'leri uygulamada uzman görüşü gerekliliği	Uzman görüşüne duyulan ihtiyaç	A5B ₄ , A6B _{1,6}	2	2
RSE'leri yeterli bulma	Etkinliklerin yeterli bulunması	A7B _{3,7,1} , A7B _{3,7,2}	2	2
Diğer	Proje geliştirmede öğrencilerin yetersizliğinin öğretmen motivasyonunu düşürmesi	A9B _{3,3}	1	2
	Öğretmenlerin sosyal etkinlik katılımını e-okul sistemine kaydetme görüşü	B5B _{6,3}	1	
			Toplam	226

Tablo 8 incelendiğinde, en yüksek frekansa sahip temaların RSE'lerin sınırlılıkları (31), RSE'lerin öğrencilerin duyuşsal gelişimine katkısı (28), RSE'lere ilişkin yönetici tutumları (19), RSE'lerin önemsenme durumu (18), RSE'lerin belirli öğrenci becerileri gelişimine katkısı (18) olarak belirginlik kazandığı, RSE'lerin öğretmen gelişimine katkısı, RSE'ler hakkında yetersiz bilgilendirme, RSE'leri uygulamada bilgi eksikliği, RSE'leri uygulamada uzman görüşü gerekliliği, RSE'leri yeterli bulma temalarının ise 2'şer frekans ile bulgu içerdikleri görülmektedir.

Çalışmada üretilen temalar kapsamında dikkat çeken bulgu kodları ise, RSE'lerin sınırlılıkları temasında imkân yetersizliği (12), zaman sınırlılığı (8), öğrenci kulüp çeşitliliği sınırlı (4); RSE'lerin öğrencilerin duyuşsal gelişimine katkısı temasında öğrencileri aktif kılma (5), öğrencilerin derse ilgisini artırma (4), öğrencileri duygusal yönden dengeleme (4), öğrencilerin duygusal özerkliğine katkı (3), öğrencilerin saldırganlık davranışlarını azaltma (3), öğrencilerin okula bağlılık duygusunu pekiştirme (3); RSE'lere ilişkin yönetici tutumları temasında sosyal kulüp çalışmalarının desteklenmesi (9), sosyal kulüp çalışmaları için gerekli imkânlar sağlanması (5); RSE'lerin önemsenme durumu temasında öğrencilerin sosyal etkinliklere karşı anlayışı geliştirilmesi (7), kulüp çalışmalarının yeterince önemsenmemesi (6), kulüp çalışmalarının ihmal edilmesi (3); RSE'lerin belirli öğrenci becerileri gelişimine katkısı temasında öğrencilerin planlama becerilerini (3), iletişim becerilerini (2), haklarını koruma becerisini geliştirme (1), zamanı verimli kullanma becerilerini (1) geliştirme gibi bulgu kodları ile karşılaşmıştır. Diğer temalar altında da frekansı yüksek bazı kodlar ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında, öğrenci başarısını artırma (9), öğrencilere sosyal çevre oluşturma imkânı tanıma (4), öğrencilerin özgüvenini, iş birliği yapma davranışını (3), çevresel sorumluluk farkındalığını (3), sosyal beceri alanlarını geliştirme (3), davranış kontrolünü geliştirme (3) gibi çeşitli temalar altında yer alan çeşitli öğrenci özelliklerinin birbirini destekler biçimde gelişimine katkı sağladığına dair bulgu kodları yer almaktadır.

Konuyu cinsiyet bakımından ele alan birincil araştırmalarda RSE'lerin erkek öğrencilere daha fazla dönük olduğu (1), kadın öğrencilerin daha az katıldığı (1), kadın öğrencilerin etkinliklerde daha çok sorumluluk üstlendiği, spor yapan erkek öğrencilerin öz güveninin kadın öğrencilere göre daha yüksek olduğu (1), bulgu kodları ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, birincil araştırmalarda birbiri ile net biçimde çelişen bulgu kodları ile de karşılaşmıştır. Bu kapsamda, sosyal etkinliklerin amacına uygun yürütülmemesi (5) ile amacına uygun yürütülmesi (5) zıt ve denk biçimde dağılmıştır. Yine sosyal etkinliklerin planlı yürütülmesine ilişkin 5 kod söz konusu iken düzensizlik (1) ve niteliksiz planlama (1) kodları görülmektedir. Velilerin sportif etkinliklere katılımı desteklemesi (4) ve velilerin sportif etkinliklere olumsuz bakması (1) frekansı ile diğer zıt bulguları göstermektedir.

“Diğer” temasında toplam 2 çalışmanın bulgularının yer aldığı görülmektedir. RSE'ler kapsamında, öğrencilerin yetersizliğinin öğretmen motivasyonunu düşürmesi (1), öğretmenlerin sosyal etkinliklere katılımı e-okul sistemine kaydetmeyi olumlu değerlendirmesi (1), bulguları yer almaktadır.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmada gerçekleştirilen meta-sentez doğrultusunda ulaşılan sonuçlar araştırma soruları sırasına uygun olarak tartışılmış ve öneriler geliştirilmiştir.

Birincil araştırmalar, ağırlıklı olarak RSE'lerin öğrencilerin çeşitli yönleri üzerindeki etkilerini (beceri gelişimi, duyuşsal ve akademik gelişmeler vb.) ele almıştır. Öğretmenler ve veliler gibi geri kalan paydaşlara yönelik çalışmalara da rastlanmıştır. Ancak, RSE'lerin uygulanmasında çok önemli olan eğitim programı bileşeni ihmal edilmiştir. Öte yandan, çalışmalar daha çok sportif rekreasyon faaliyetleri üzerine yoğunlaşmıştır. RSE saha çalışmaları, sanatsal, bilimsel, sosyal hizmet faaliyetleri gibi diğer sosyal faaliyetler ile dengelenmelidir. Bu bakımdan, çeşitli derslerin öğretim programları, RSE'ler ile daha fazla bağdaştırılacak biçimde geliştirilebilir. Programlar yönünden RSE'lere ilişkin çeşitli ülkelerin başarılı uygulamaları incelenerek ilerleme kaydedilebilir.

Çalışmalarda tarama deseni en fazla kullanılan desen olup çoğunlukla anketler aracılığıyla veri toplanmıştır. Çalışmalar arasında yalnızca bir çalışma gözlem kullanılmış olup veri çeşitliliğinin zayıf olduğu dikkati çekmiştir. Bu nedenle, gelecekteki araştırmalarda, çeşitlenen araştırma tasarımları ve veri toplama teknikleri ile alana daha yönlü katkılar sağlanabileceği dikkate alınmalıdır.

Birincil araştırmaların bulgularının sentezlenmesi sonucu ulaşılan sonuçlar ile bu sonuçlara ilişkin tartışmalar üretilen temalar çerçevesinde aşağıda tartışılmıştır.

“RSE sınırlılıkları” temasında yer alan kodlar, RSE gerçekleştirmenin engellerinin neler olduğunu ortaya koymaktadır. Bu kapsamda, renciler en çok imkân yetersizliğinden ötürü sosyal etkinliklerin gerçekleştirilemediğini belirtmektedir. Bu tür etkinlikler maliyetli olabilmekte ve bazı aileler bu maliyeti karşılamakta zorlanabilmektedir (Marsh ve Kleitman, 2002). Gündoğdu, Karataş ve Nacar (2011) kulüp faaliyetlerini yürütmek için tesislerin yeterli olmadığını, faaliyetlerin finansal olarak yeterince desteklenmediğini ve çevresel olanakların yeterince işe koşulmadığını belirlemiştir. “RSE sınırlılıkları” temasında ayrıca, zaman yetersizliği, sosyal kulüp eşitililiğinin az olması, bilgilendirme olmaması, bilgi eksikliği, uzman görüşü gibi eksiklikler olduğu ve yöneticilerinde resmi iş yükünün çok olmasından kaynaklı sosyal etkinliklerin gerçekleştirilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Szer (2017), renci projelerine danışmanlık yapan retmenlerin olarak bilgi ve deneyim eksikliği yaşadığını bulmuştur. Mahoney, Cairns ve Farmer (2003), renciler üzerindeki akademik sorumluluk ve beklentilerin özellikle zaman yönünden katılımı sınırladığını; Onay ve Gelen (2013) ise çalışmalarında zamansızlık, yetersiz evre koşulları, materyal ve fiziki imkân yetersizliği, eğitimciler arasında iletişim eksikliği sorunlarının renci kulüplerini engellediğini tespit etmişlerdir. Sarı (2012), 11. sınıf rencilerinin diğer rencilere göre sosyal etkinliklerde daha az yer aldığını belirlediği çalışmada, bunun nedeni olarak, rencilerin niversite giriş sınavları hazırlığına odaklanmalarını göstermiştir. RSE’lerin önemli katkıları dikkate alındığında bu çalışma ve benzer araştırmalarda ortaya çıkan sınırlılıklarla baş edebilmek için program çerçevesinde zaman ve uygulama olanakları bakımından çeşitli uyarlamaların, farkındalık eğitimlerinin, finansal ve uzmanlık destekleri gibi çalışmaların yapılmasının gerektiği söylenebilir. Örneğin, belli bir düzeydeki sosyal etkinliklerin rencilerin akademik başarılarının engeli değil aksine yenilenme ihtiyaçlarını gidererek daha etkili çalışma olanakları ve böylece daha başarılı olmalarına katkı sağlayacağı konusunda yaygın bir farkındalık eğitimine ihtiyaç olduğu değerlendirilebilir.

“RSE’lerin rencilerin duyuşsal gelişimine katkısı” teması RSE’lerin rencilere hangi duyuşsal katkıları sağladığına ilişkin bir ereve sağlamıştır. Bu kapsamda, RSE’lerin aktif renci katılımını ve derslere olan ilgiyi artırdığı, rencilerin duyuşsal olarak dengelendiği, şiddet ve saldırganlıklarında azalma olduğu, okula bağlılıklarının arttığı bulgularına ulaşılmıştır. Alanyazında da RSE yoluyla rencilerin benlik saygısı ve özgüvenlerinin yükseldiği (Eccles ve Barber, 1999); stres ve kayėı seviyelerinin azaldığı (Fredricks ve Simpkins, 2013; Mahoney, Harris ve Eccles, 2006); akranlara ve okula gelişmiş aidiyet duygularının geliştiği (Larson, Hansen ve Moneta, 2006; Apaydınlı ve şentürk, 2012) vurgulanmaktadır. Yine, RSE’lerin bilime ilişkin renci tutumlarını olumlu etkilediğine ilişkin sonuçlarla da karşılaşılmaktadır. olakoğlu (2018), rencilerin bilim fuarlarına katılmasının onların STEM alanlarına ilgilerini artırdığını bulmuştur. Szer’in (2017) alışmasında, TBTAK-2204 araştırma proje yarışmalarına katılan rencilerin proje geliştirme sürecinde ilgili çalışma alanına yönelik motivasyonlarının yükseldiği ortaya çıkmıştır. Bu ve benzer araştırmalar, RSE’lerin rencilerin duyuşsal gelişimlerine kritik katkıları olduğunu ortaya koymuştur.

“Sosyal etkinliklere ilişkin yönetici tutumları” teması çerçevesinde ise yöneticiler tarafından sosyal kulüp çalışmalarının desteklendiği bulgusu ne çıkmıştır. Bununla birlikte yöneticilerin sosyal kulüp çalışmaları için gerekli imkânları sağlaması, sosyal kulüp çalışmalarının renci ilgi ve yeteneklerine göre daha verimli olacak biçimde planlanmasını içeren destekleyici tutum ve davranışlar sergiledikleri sonuçlarına ulaşılmıştır. Öte yandan, yöneticilerin sosyal etkinliklerde başarı gösteremeyen rencilere yönelik olumsuz tutum sergilemesi gibi bulgularla da karşılaşılmıştır. Dwyer ve Peters (2004), okul yöneticilerinin sosyal aktiviteleri destekleme eğiliminde olduğunu ancak sıklıkla akademik başarıyı sosyal etkinliklere nceledikleri sonucuna ulaşmışlardır. Bu noktada, rencilerin akademik başarı yetersizlikleri, okul yöneticilerinin rencilerin RSE’lere katılımına eleştirel yaklaşmalarına yol açıyor olabilir. Ayrıca, alanyazında RSE’lerin okul yönetimi tarafından nasıl desteklenebileceğine ilişkin olarak okul içinde meydana gelebilecek şiddetle mücadele etmek için her okulda rekreasyon ekipleri kurulabileceği (Yönet ve diğerleri, 2006) okulu fiziki imkân, tesis ve donanım açısından geliştirilmesi, nitelikli sosyal etkinlikler için retmen ve okul yöneticilerinin yetiştirilmesi gibi öneriler yer almaktadır (Sarı, 2012).

“RSE’lerin nemslenme durumu” teması kapsamında rencilerin sosyal etkinliklere karşıt anlayış geliştirmesi, sosyal kulüp çalışmalarının yeterince nemsennememesi, retmenlerce ihmal edilmesi gibi olumsuz tutumlar ne çıkmıştır. Elmas’a göre (2018) serbest zaman etkinlikleri, ergenlerin sağlıklı bir kişilik yapısı geliştirmeleri için oldukça önemlidir. Ekinci ve diğerleri (2014) lise rencilerinin sosyal etkinliklere aktif katılım düzeyini algılayan yalnızlığın yordayıcıları arasında olduğunu saptamıştır. Bu alışmada, RSE’lerin nemslenmesine ilişkin olumsuzlukların kritik olduğu ve renciler açısından belirgin bir fırsat eēitsizliėi sorununa yol açabileceği değerlendirilmektedir. Yine “sosyal etkinliklere ilişkin renci görüşleri” temasında rencilerin sosyal etkinliklerden yeterince katkı alamadığı, sosyal etkinliklerin veliler tarafından

yeterince desteklenmediği, sosyal kulüp çalışmalarının formalite olarak görüldüğü, öğrencilerin sosyal etkinliklerden uzak tutuldukları görüşleri ortaya çıkmıştır.

“RSE’lerin öğrencilerin belirli (iletişim, planlama, haklarını koruma, zaman yönetimi) beceri alanlarına ve sosyal beceri gelişimine katkı sağlaması” temalarında Öğrencilerin planlama, iletişim, haklarını koruma, zamanı verimli kullanma becerilerinin gelişimine katkı sağladığı ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan, öğrencilerin sosyal çevre oluşturma imkânı tanıma, iş birliği yapma davranışı, çevresel sorumluluk farkındalığı, sosyal beceri alanlarını geliştirme bulguları ile öğrencilerin sosyal becerilerini geliştireceği düşünülmektedir. Özcan ve Yıldırım (2011) çalışmasında düzenli olarak takım sporları yapmanın sosyal davranış üzerinde olumlu etkileri olduğunu raporlamıştır. Yiğit (2008)’e göre, Eğitim programının önemli bir parçasını oluşturan sosyal etkinlikler esnasında gerçekleşen örtük öğrenmeler, öğrencilerin sosyal becerilerini geliştirerek onları hayata hazırlar. Yılmaz (2016) yaptığı çalışmada, ebeveynlerin çocuklarının sosyal etkinliklere katılımını bu faaliyetlerin fiziksel ve akademik gelişimin yanı sıra karakter gelişimini desteklediği, çocuklara güvenilir ortamlar sunduğu ve bu faaliyetlerin çocukların spesifik olarak sosyal gelişiminde önemli rol oynadığı görüşleri ile destekledikleri sonucuna ulaşmıştır. Bu çalışmada ve benzer çalışmalarda ortaya çıkan sonuçlar ışığında velilerin sosyal etkinliklere yönelik olumlu kanaatler içinde olmalarına karşın çocuklarını yeterince tatmin eden bir destek sağlamadıkları değerlendirilebilir.

“Sosyal etkinliklerin toplumsallaşmaya katkısı” temasında öğrencilerin sosyal yaşam bilincini olumlu etkilemesi ve davranış kontrollünün gelişmesi bulguları çerçevesinde RSE’lerin toplumsallaşmaya, sosyal yaşam bilincine, toplumsal kurallara uyuma katkı sağladığı düşünülmektedir. Benzer olarak, Özcan ve Yıldırım (2011), egzersiz programlarını sürdüren bireylerde, öz saygı artışı yaşandığı, inisiyatif alma becerilerinin geliştiği sonuçlarına ulaşmışlardır.

“RSE’lerin akademik başarıya etkisi” teması kapsamında öğrencilerin sosyal etkinliklerde bulunmalarının akademik başarıyı destekleyen bulgulara ulaşılmıştır. Alanyazında, RSE etkinliklerine katılan öğrencilerin daha yüksek akademik başarıya ve artan benlik saygısına sahip olma eğiliminde olduğunu ortaya koyan araştırmalar ağırlık kazanmıştır (Mahoney, Cairns ve Farmer, 2003). Bu bağlamda, Avcı ve diğerleri (2016), öğrencilerin araştırma proje yarışması ile yenilik, yaratıcılık, üretim, TÜBİTAK, başarı, bilim, merak, özgüven, tecrübe, gibi kelimeleri ilişkilendirdikleri sonucuna ulaşmıştır. Yılmaz (2016), ebeveynlerin bu tür etkinlikleri öğrencilerin akademik başarıları önünde bir engel olarak algılandığını bulmuş, buna çözüm olarak etkinliklere katılım için belli bir düzeyde akademik olgunluğa sahip olmanın bir kriter olarak işe koşulmasını önermişlerdir.

“RSE’lere ilişkin veli görüşleri” temasında velilerin sportif etkinliklere katılımı destekledikleri görülmektedir. Diğer taraftan, RSE’lere ilişkin olarak öğrenci ve velilerin karşılıklı olarak birbiri ile örtüşmeyen algılara sahip olduğu dikkat çekici bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Veliler bu tür etkinlikleri desteklediklerini savunurken öğrenciler yeterli veli desteği alamadıklarını ileri sürmektedir. Bu durum, öğrencilerin daha fazla veli desteğine ihtiyaç duydukları biçiminde de yorumlanabilir. Alanyazında, öğrencilerin kaliteli ve eğlenceli zaman geçirmeleri bakımından günlük RSE’lere katılımının oldukça önemli olduğunu (King ve diğerleri, 2003), bu etkinliklerin fiziksel ve ruhsal sağlık gelişimini olumlu etkilediğine ilişkin veli görüşlerine rastlanmaktadır (Frumkin, 2001; Chawla, 2002; Korpela 2002; Hammond ve diğerleri 2011; Fernandez ve diğerleri 2018). İlave olarak, Yılmaz (2016), velilerin eğitim seviyesi yükseldikçe çocuklarının serbest zaman etkinliklerine katılımlarını daha fazla desteklediği sonucuna ulaşmıştır. Bu bağlamda, öğrencilerin RSE katılımlarına ilişkin bu çalışmada ortaya çıkan yetersiz veli desteği algısı çalışmaya dahil edilen velilerin eğitim düzeyleri ile ilişkili olabilir.

Çalışmada birbiri ile çelişen bulgular da ortaya çıkmıştır. Bunlar arasında en dikkat çekici olanı ise “RSE’lerin amacına uygunluğu” teması altında öğrencilerin etkinliklerin amacına uygun bulması ve bulmaması bulgularının araştırmalara eşit frekansla dağılmış olmasıdır. Ayrıca, “RSE’lerin düzenliliği” temasında birincil araştırmalarda planlı yürütüldüğü bulgusu ile birlikte sosyal kulüp düzensizliği ve niteliksiz planlamaya ilişkin bulgu kodları da ortaya çıkmıştır. Yiğit (2008) çalışmasında kulüp danışmanı öğretmenlerin kulüp faaliyetlerini planlı ve sürekli bir biçimde gerçekleştirmeye çalıştıklarını ancak iş birliği içerisinde çalışmadıkları sonuçlarına ulaşmıştır. Bu durum okul kültürü, yönetici ve ebeveynlerin tutumuna göre kulüp faaliyetlerinin büyük ölçüde farklılaşabildiğini göstermektedir. Bu noktada, Köprübaşı (2014) sosyal etkinliklerle ilgili olarak yerleşmenin önemine vurgu yapmaktadır: kulüplerin belirlenmesinde okul türüne göre esneklik gösterilmesini ve çevre-yöre özelliklerine uygun çalışmalar yapılabilecek kulüplerin açılmasını, zorunlu kulüp seçimi yerine gönüllülüğe dayalı, kulübün iş içeriğine bağlı süreklilik gösterebilecek öğrencilerle etkinliklerin yapılmasını önermektedir.

“RSE’lerde cinsiyet faktörü” teması ele alındığında katılımcıların, erkek öğrencilere daha fazla dönük, kadın öğrencilerin daha az katılımı, kadın öğrencilerin erkek öğrencilerden daha fazla sorumluluk alması, spor yapan erkek öğrencilerin kadın öğrencilere göre daha fazla öz güvene sahip olması bulgularına değinildiği görülmektedir. Adam (2014) ve Aybek ve diğeri (2011), kadın öğrencilerin ders dışı etkinliklere katılımında erkek öğrencilere oranla daha düşük bir yüzdeye sahip olduklarını bulmuştur. Toplumsal kalıp yargıların egemen olduğu bir anlayışa sahip ortamlarda kadın öğrencilerin ders dışı fiziksel aktivitelere katılım oranları düşük kalabilmektedir (Aybek, 2011). Benzer olarak, Sarı (2012), ders dışı etkinliklere katılım düzeylerini erkek öğrenciler lehine anlamlı bulmuştur. Diğeri taraftan, 12 ülkede 3420 lise öğrencisi ile gerçekleştirilen bir araştırmada kadın öğrencilerin RSE’lere katılım düzeyleri ile akademik başarıları arasında erkek öğrencilere göre daha güçlü bir ilişki olduğu ortaya çıkmıştır (Lam ve diğeri, 2012). Bu sonuç, kadın öğrencilerin RSE’lere katılımının önemini ortaya koyması bakımından değerlidir.

RSE’leri konu edinen birincil araştırmaların birikmiş olması meta-sentez yöntemi için uygun bir alanyazın birikimi sağlamıştır. Tekil çalışma bulgularının yöntem ve örneklenen gruplara büyük ölçüde bağlı olması daha genel ve kapsayıcı sonuçlara ulaşılmasını engelleyebilmektedir. Bu çalışmada meta-sentez yöntemi, zengin bir meta-bulgu yelpazesi içerisinde çeşitlenen sonuçlara ve daha belirgin hale gelen çıkarımlara imkân tanımıştır. Bu çerçevede, araştırmalar genel olarak RSE’lerin öğrencilerin gelişimleri için oldukça önemli olduğunu ileri sürmüş; çeşitli bağımsız değişkenlere (cinsiyet, ebeveyn tutumu, yönetici tutumu, öğretmen tutumu, okul kültürü vb.) göre, RSE’lerin farklı okullar ve farklı öğrenci gruplarında uygulanmasında nitelik yönünden önemli farklılıklar olduğu ortaya konmuştur. RSE’lerin tüm paydaşlar tarafından fikri düzeyde önemsendiği ancak bu hassasiyetin uygulama düzeyine yeterince yansımadağı, bunun da RSE’lere ilişkin sınırlılıkların yaygın ve süregelen bir hal almasına yol açtığı değerlendirilmektedir. RSE’lere ilişkin geliştirmelerin yapısal nitelikte ele alınması gerektiği ve anlayış dönüşümü gerektirdiği düşüncesi ile aşğıdaki öneriler getirilmiştir:

Öğrencilerin nitelikli RSE’ler yoluyla gelişmesini kolaylaştırmak için okul ortamlarında ve eğitim programların da düzenlemeler yapılmalıdır. Bu kapsamda, RSE’lere yönelik zaman-mekân-imekân tasarımları göz önüne alınmalıdır. Bu çerçevede paydaşların sürece daha fazla katılmalarını sağlayacak okul-aile etkinlik platformları oluşturulabilir veya öğrenci-öğretmen-veli katılımını mümkün kılan sosyal kulüpler kurulabilir. Böylece, RSE’lere ilişkin sınırlılıklara karşı daha geniş bir çözüm ortaklığı sağlanabilir.

Eğitim paydaşları, RSE’lerin yararları, yöntemleri ve içerikleri hakkında seminerler, farkındalık çalışmaları vb. yollarla bilgilendirilebilir. Böylece, RSE’lerin sınırlılıklarına yönelik daha fazla destek temin edilebilir. Öte yandan, okul dışı kurumlarla iş birliği protokolleri yapılarak öğrencilerin dış çevre sosyal etkinlikleri gerçekleştirmeleri sağlanabilir. Üniversiteler ve diğeri devlet kurumları ile ortak rekreatif sosyal etkinlikler düzenlenerek öğrencilerin sosyal gelişimleri desteklenebilir.

Öğretmenlerin başta kendi meslektaşları olmak üzere eğitim paydaşları ile RSE’lerin daha nitelikli gerçekleştirilebilmesi yönünde tecrübe paylaşımı ve çeşitli iş birlikleri bilinci artırılmalı, birlikte çalışmaları teşvik edilmelidir. Öğretmen zümre toplantıları, bu alandaki faaliyetleri düzenli bir biçimde ele almalı diğeri zümreler ile iş birliğinin yolları aranmalıdır. Okul aile birliği, rehberlik servisi vb. tüm okul birimlerinin bu faaliyetlere katılımı ve desteklemesi sağlanmalıdır.

RSE’lerin uygulanması ile ulaşılacak hedefler net bir şekilde tanımlanmalı, çok iyi planlanmalı ve buna yönelik olarak kurumlarda düzenli olarak denetleme ve dönüt verme mekanizmaları oluşturulabilir. Bu kapsamda, sosyal etkinlikler yapıldıktan hemen sonra değerlendirilerek sonuçlarının yöneticilere, öğretmenlere, öğrencilere, velilere yeni sosyal faaliyetlerin iyileştirilmesinde rehberlik etmesi sağlanabilir. Okulda gerçekleştirilen rekreatif sosyal etkinlikler tanıtım kılavuzları, fotoğraflar, videolar, kısa filmler vb. aracılığıyla okul web sitesi gibi erişime açık bir ortamda arşivlenerek kurumsal bir sosyal etkinlik hafızası oluşturulması kurumların sosyal etkinlikler alanında sürdürülebilirliğine katkı sunabilir.

Araştırmalar, sosyal etkinliklerin öğrenci kazanımlarını daha çok yaparak-yaşayarak gerçekleştirebilecekleri ortamlar sağladığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla ders içi-ders dışı kazanımların RSE’ler çerçevesinde bütünleştirilmesine yönelik çalışmalar yapılabilir. Bu bakımdan, çeşitli ülkelerin uygulamaları incelenerek geniş katılımı, bütünleştirici ve daha işlevsel RSE’ler tasarlanabilir.

Etik Beyan

“Liselerde Gerçekleştirilen Rekreatif Sosyal Etkinlikler: Bir Meta-Sentez Çalışması” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat

yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu çalışma, etik kurul izni gerektiren araştırma türleri kapsamında yer almadığı için etik kurul izni alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşittir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Not

(1) Bu makale, Vildan EKİCİ UYSAL tarafından Batman Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde ikinci yazar danışmanlığında hazırlanan "Liselerde Gerçekleştirilen Rekreatif Sosyal Etkinlikler: Bir Meta-Sentez Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

(2) Bu çalışmada meta-senteze tabi tutulan kaynaklar, izleme kolaylığı sağlamak ve tekrarı önlemek amacıyla diğer kaynaklardan ayrıştırılmış ve bu çalışmada atanmış olan araştırma kodları ile birlikte kaynakçanın ilk bölümünde sunulmuştur. Bu kaynakların önüne tezler için atanmış (Ai) kodları, makaleler için atanmış (Bi) kodları eklendikten sonra araştırma kodu numaralarına göre sıralanmıştır. Daha sonra ikinci bir bölüm olarak metin içi atıflara ilişkin kaynaklara yer verilmiştir.

Kaynakça

Meta-senteze dahil edilen kaynaklar

- (A1)- Yalçın, S. (2014). *Meslek Liselerindeki Kulüplerin Sosyalleşmeye Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- (A2)- Acar, R. (2017). *Mardin İl Bölgesinde Okullardaki Sosyal Etkinliklerin (Tiyatro, Müzik, Spor, Dans, Şenlikler) Lise Dönemi Ergen Kişiliğe Etkileri*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- (A3)- Çiçek, Ş. (2008). *Lise 2 Öğrencilerini Kimya Dersinde Başarıları ve Tutumları Üzerine Bilim Şenliklerinin Etkisini İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- (A4)- Yiğit, N. (2008). *Ortaöğretim Kurumlarında Uygulanan Öğrenci Kulüplerinin Değerlendirilmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- (A5)- Açıkel, B. (2018). *Lise Öğretmen ve Öğrencilerinin Nanoteknoloji Uygulamalarını Sorumlu Araştırma ve İnovasyonu Entegre Eden Etkileşimli Sergi Ürünü Geliştirme Sürecindeki Deneyimlerinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Boğaziçi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- (A6)- Köprübaşı, R. (2014). *Yönetici Öğretmen ve Öğrenci Görüşlerine Göre Ortaöğretimdeki Sosyal Etkinliklerin İşlevselliğinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- (A7)- Tetik, V. (2008). *Genel Liselerde Sosyal Etkinliklerin Uygulanmasında Okul Yöneticilerinin Etkinliği* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- (A8)- Didin-Gedik, F. (2015). *Kız Teknik ve Meslek Liselerinde Görev Yapan Öğretmenlerin Kulüp Çalışmalarına Yönelik Tutumlar ve Bu Çalışmalarda Karşılaşılan Sorunların İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- (A9)- Ülker-Kurtuluş, Ş. (2019). *Biyoloji Bilim Dalında TUBITAK Araştırma Projelerine Katılan Öğretmenlerin Karşılaştığı Güçlüklerin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- (A10)- Mallı, A. Y. (2018). *Ortaöğretim Kurumlarında Okul Spor Yarışmalarına Katılan ve Katılmayan Öğrencilerinin Öznel İyi Oluş Düzeylerinin İncelenmesi* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Binali Yıldırım Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Erzincan.
- (A11)- Aydın, İ. (2015). *Ders Dışı Sportif Etkinliklere Katılan ve Katılmayan Öğrencilerin Duygusal Özerkliklerinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- (A12)- Yılmaz, A. (2016). *Lise Öğrencilerinin Ders Dışı Sportif Etkinliklere Katılmalarına Yönelik Ebeveyn Tutum ve Görüşleri*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- (A13)- Varhan, Ş. (2016). *Ortaöğretim Düzeyindeki Tek Ebeveynli Sporcu Öğrencilerin 12 Haftalık Sportif Etkinliklerinin Saldırganlık ve Şiddet Eğilimi Düzeylerine Etkilerinin İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Dumlupınar Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- (A14)- Elmas, L. (2018). *Sportif Rekreasyon Etkinliklerine Katılan Erken Dönem Ergenlerin Hayal Etme Düzeylerinin Başarı Algısı Üzerine Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karaman Oğlu Mehmet Bey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- (A15)- Gürevin, B. (2019). *Öğrencilerin First Lego Lig (FLL) Turnuvalarına Yönelik Tutumlarının Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elâzığ.

- (A16)- Güneş, Y. (2013). *Meslek Liselerinde Sosyal etkinliklere Okul Yöneticilerinin Yaklaşımı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yeditepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- (B1)- Özcan, G. ve Yıldırım, S. (2011). Lisanslı Olarak Takım Sporü ve Bireysel Spor Yapan ile Spor Yapmayan Ortaöğretim Öğrencilerinin Sosyal Beceri Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(2), 111-135. Doi: 0.11616/AbantSbe.266
- (B2)- Aybek, A., İmamoğlu, O. ve Taşmektepligil, M. Y. (2011). Öğrencilerin Beden Eğitimi Dersi ve Ders Dışı Etkinliklere Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 51-59.
- (B3)- Sözer, Y. (2017). TUBITAK Ortaöğretim Proje Yarışmasına Hazırlanan Öğrencilerin Proje Geliştirme Sürecinin İncelenmesi: Bir Eylem Araştırması. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18(2). 139-158.
- (B4)- Okuyucu, M. A. (2019). 4006-TUBITAK Bilim Fuarına İlişkin Öğretmen ve Öğrenci Görüşleri. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 5(2), 202-218.
- (B5)- Kocayığıt, A. ve Ekinci, N. (2020). Ortaöğretim Okullarında Uygulanan Program Dışı Etkinliklerin Öğretmen Görüşlerine Göre Değerlendirilmesi. *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 10(29), 1810-1848.
- (B6)- Aslan, A. (2019). Lise Gençliğinin Değer Yönelimleri ve Boş Zaman Etkinlikleri Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-114. Doi: 10.30561/sinopud.553560
- (B7)- Apaydınlı, K. ve şentürk, N. (2012). Ders Dışı Sosyal (Müziksel) Etkinliklerin Genel Lise Öğrencilerinin Kural Dışı Davranış Gösterme Eğilimlerine Etkileri. *International Journal of New Trends in Arts, Sports & Science Education*, 1(1), 67-79.
- (B8)- Ekici, S., Bayrakdar, A. ve Uğur, O. A. (2009). Ortaöğretim kurumlarındaki yöneticilerin ve öğrencilerin ders dışı etkinliklere bakış açılarının incelenmesi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), 431-444.
- (B9)- Derwent, F., Arslanoğlu, E. ve şenel, Ö. (2010). Lise Öğrencilerinin Saldırganlık Düzeyleri ve Sportif Aktivitelere Katılımla İlişkisi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 7(1), 521-533.
- (B10)- Ekinci, N. E., Özdilek, Ç. Deryahanoğlu, G. ve Üstün, Ü. D. (2014). Spor Yapan Lise Öğrencilerinin Öz Güven Düzeylerinin İncelenmesi. *Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 36-42
- (B11)- Ekinci, N. E., Demirel, M., Harmandar-Demirel, D. ve Işık, U. (2015). Lise Öğrencilerinin Yalnızlık Algılarının Rekreasyonel Etkinliklere Katılımları ve Bireysel Değerışkenlere Göre İncelenmesi. *Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(2), 71-78.
- (B12)- Bingöl, C. ve Alpkaya, U. (2016). Spor Yapan ve Spor yapmayan Lise Öğrencilerinin Özsayı Düzeylerinin İncelenmesi. *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 31-37. Doi: 10.22396/sbd.2016.3.
- (B13)- Yönet, E., Çalık, F., Yaşartürk, F. ve Çimen, K. (2016). Lise Öğrencilerinin Rekreatif Etkinliklere Katılımları ile Saldırganlık-şiddet Eğilimlerinin İncelenmesi. *International Journal of Science Culture and Sport*, 4(1), 368-382.
- (B14)- Sarı, M. (2012). Ortaöğretim Öğrencilerinin Ders Dışı Etkinliklere Katılımlarının İncelenmesi. *Kuramsal Eğitim Bilim Dergisi*, 5(1), 72-89.
- (B15)- Aksoy, E., Özcan, G. ve Çoknaz, H. (2018). Ortaöğretim Kurumlarında Okul Sporlarına Katılan Öğrencilerin Algılanan Sosyal Destek Düzeyleri. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 692-698. Doi: 10.17719/jisr.2018.2823
- (B16)- Yanık, M. (2018). Ortaöğretimde Yapılan Okul Sporlarının Öğrencilerinin Okula Bağlılık Düzeyine Etkisi. *Sportmetre*, 16(1), 73-78. Doi: 10.1501/Sporm_0000000344
- (B17)- Sözer, Y. (2017). TUBITAK Ortaöğretim Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışmasına Katılan Öğrencilerden Edindikleri Kazanımların Değerlendirilmesi. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 6(11), 49-77.
- (B18)- Avcı, E., Su-Özenir, Ö. ve Yücel, E. (2016). TUBITAK Ortaöğretim Öğrencileri Araştırma Projeleri Yarışmasına Katılan Öğrencilerin Yarışma Sürecindeki Deneyimlerinin Üniversite Yaşamlarına Yansıması? *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(27/3), 1-21.
- (B19)- Çolakoğlu, M. H. (2018). TUBITAK 4006 Bilim Fuarları Desteginin Eğitim ve Öğretime Katkısı. *Bilim, Teknoloji, Mübendislik, Matematik ve Sanat Eğitimi Dergisi*, 1(1), 48-63.

Metin İçi Atıflara İlişkin Kaynaklar

- Adam, I. (2014) Gendered perspectives of leisure patterns and constraints of university students in Ghana, *Leisure/Loisir*. 38 (2), 181-198. Doi: 10.1080/14927713.2014.985475
- Altan, B. A. (2019). *Okula Dayalı Ekstra Program Etkinlikleri Geliştirilmesi ve Değerlendirilmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Arslan, S. (1996). *Yükseköğretim Kredi ve Yurtlar Kurumuna Bağlı Yurtlarda Kalan Bayan Öğrencilerin Boş Zamanlarını Değerlendirme Sorunları, Ankara İli Örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Balcı, V. (2003). Ankara'daki Üniversite Öğrencilerinin Boş Zaman Etkinliklerine Katılımlarının Araştırılması, *Milli Eğitim Dergisi*, 158, 161-173.
- Berk, L., Goeble, B. (1987). Patterns of Extracurricular Participation from High School to Collage. *American Journal of Education*, 95(3), 468-485.
- Cafoğlu, Z. (2010). *Eğitim bilimine giriş temel kavramlar*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Dündar, H. ve Karaca, E. T. (2011). İlköğretim okullarında serbest etkinlikler dersinin değerlendirilmesi. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 13(2), 105-121.
- Chawla, L. (2002). Growing up in an urbanizing world. London, UK: Earthscan.

- Dwyer, J. J. ve Peters, C. K. (2004). The benefits and challenges of multiple roles for principals: A national perspective. *Journal of Educational Administration*, 42(2), 221-241.
- Eccles, J. S. ve Barber, B. (1999). Student council, volunteering, basketball, or marching band: What kind of extracurricular involvement matters? *Journal of Adolescent Research*, 14(1), 10-43.
- Ekici, S. ve Yenel, F. (2002). Yükseköğretim Gençliğinin Boş Zamanlarını Değerlendirme Alışkanlıkları ve Turizme Katılımları Üzerine Bir Araştırma. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 123-134.
- Ekinci, E., Kalkavan, A., Üstün, D. ve Gürbüz, B. (2014). Üniversite Öğrencilerinin Sportif ve Sportif Olmayan Rekreatif Etkinliklere Katılımlarına Engel Olabilecek Unsurların İncelenmesi. *Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-13.
- Fernandez Y., Ziviani, J., Cuskelly, M., Colquhoun, R. ve Jones, F. (2018). Participation in Community Leisure Programs: Experiences and Perspectives of Children with Developmental Difficulties and Their Parents. *Leisure Sciences*, 40(3), 110-130. Doi: 10.1080/01490400.2017.1408509
- Fredricks, J. A. ve Simpkins, S. D. (2013). Promoting positive youth development through extracurricular programs. In *Handbook of research on positive youth development* (pp. 231-248). Boston, USA: Springer.
- Fretwell, E. K. (1931). *Extra-curricular activities in secondary schools*. Boston: Read Books.
- Gündoğdu, C., Karataş, Ö. ve Nacar, E. (2011). Ders dışı etkinliklerin uygulamalarında okul müdürlerinin sorunları. *E-Journal of New World Sciences Academy*, 6(1), 65-72.
- Frumkin, H. (2001). Beyond toxicity: human health and the natural environment. *American Journal of Preventive Medicine*, 20(3), 234-240.
- Hammond, D. E., McFarland, A. L., Zajicek, J. M. ve Waliczek, T. M. (2011). Growing minds: The relationship between parental attitudes toward their child's outdoor recreation and their child's health. *HortTechnology*, 21(2), 217-224.
- Hemingway, J. L., Henderson, K. A., Bialeschki, M. D., Hodges, J. S., Kivel, B. D., Sessous, H. D. (2001). Introduction to Recreation and Leisure Services. *Pennsylvania Venture*. S: 15 – 19, 63 – 67.
- Holloway, J. H. (2000). Extracurricular Activities: *The Path to Academic Success?*. *Educational Leadership*, 57(4), 87-88.
- Hurd, A. R. ve Mclean, D. D. (2012) Kraus' Recreation and Leisure in Modern Society. *Jones & Bartlett Learning*. S: 24 – 30.
- Jones, M. L. (2007). *Overview of Methods. Reviewing Research Evidence for Nursing Practise: Systematic Reviews* (Editors: Webb, C., Roe, B.). London: Oxford Blackwell Publishing.
- Karaküçük, S. (2008). *Rekreasyon, Boş Zamanları Değerlendirme (6. Baskı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Kaya, M. (2011). *Üniversite Öğrencilerinin Rekreatif Faaliyetlere Yönelik Tutumları ve Boş Zaman Motivasyonlarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Kaya, S. (2003). *Yetiştirme Yurtlarında Kalan Gençlerin Boş Zaman Değerlendirme Eğilimi ve Etkinliklerin Sosyalleşme Etkisi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Kılbaş, Ş. (2010). *Rekreasyon ve Boş Zaman Değerlendirme (3. Baskı)*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- King, G., Lawm, M., King, S.M., Rosenbaum, P.L., Kertoy, M.K. ve Young, N.L. (2003). A Conceptual Model of the Factors Affecting the Recreation and Leisure Participation of Children with Disabilities. *Physical Occupational Therapy In Pediatrics*, 23, 63 - 90.
- Korpela, K. (2002). Children's environment, p. 363–73. In: R. Bechtel and A. Churchman (eds.). *Handbook of environmental psychology*. New York, USA: Wiley.
- Köse, E. (2004). İlköğretim Öğrencilerinin Ders Dışı Etkinlikleri Tercih Etme Nedenleri. 13. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayında sunulmuş bildiri, İnönü Üniversitesi, Malatya.
- Kurtuluş, Ş. (2019). *Biyoloji Bilim Dalında TÜBİTAK Araştırma Projelerine Katılan Öğretmenlerin Karşılaştığı Güçlüklerin İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Lam, S., Jimerson, S. R., Kikas, E., Cefai, C., Veiga, F. H., Nelson, B., Hatzichristou, C., Polychroni, F., Basnett, J., Duck, R., Farrell, P., Liu, Y., Negovan, V., Shin, H., Stănculescu, E., Wong, B.P., Yang, H. ve Zollneritsch, J. (2012). Do girls and boys perceive themselves as equally engaged in school? The results of an international study from 12 countries. *Journal of school psychology*, 50 1, 77-94. Doi: 10.1016/j.jsp.2011.07.004
- Larson, R. W., Hansen, D. M. ve Moneta, G. (2006). Differing profiles of developmental experiences across types of organized youth activities. *Developmental psychology*, 42(5), 849.
- Leith, P., Austin, D. L. ve Robertson, J. (2008) *The World of Recreation and Fitness Leadership*. Sport Books Publisher, 71-85.
- Mahoney, J. L., Cairns, B. D. ve Farmer, T. W. (2003). Promoting interpersonal competence and educational success through extracurricular activity participation. *Journal of Educational Psychology*, 95(2), 409-418.
- Mahoney, J. L., Harris, A. L. ve Eccles, J. S. (2006). Organized activity participation, positive youth development, and the over-scheduling hypothesis. *Social Policy Report*, 20(4), 1-32.
- Marsh, H. W. ve Kleitman, S. (2002). Extracurricular school activities: The good, the bad, and the nonlinear. *Harvard Educational Review*, 72(4), 464-510.
- Metin, C., Kesici, M. ve Kodaş, D. (2013). Rekreasyon Olgusuna Akademisyenlerin Yaklaşımları. *Journal of Yasar University*, 30, 5021 – 5048.
- Mutlu, İ. (2008). *Egzersiz Yapan Kişilerin Boş Zamanlarına Yönelik Tutumları Üzerine Bir Araştırma (Kayseri İli Örneği)*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

- Noblit, G. W. ve Hare, R. D. (1988). Meta-Ethnography: Synthesizing Qualitative Studies, *Qualitative Research Methods, Vol. II. Newbury Park, CA: Sage Publications*, <http://books.google.com.tr/books?id=fQQb4FP4NSgC> adresinden 20 Ocak 2022 tarihinde edinilmiştir.
- Onay, İ. ve Gelen, İ. (2013). İlköğretim Okullarındaki Eğitsel Kulüp Uygulamalarının Etkinliğine İlişkin Öğretmen ve Yönetici Görüşlerinin Değerlendirilmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 6(4), 615-647.
- Öncül, R. (1979). *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*. İstanbul: MEB Yayınları.
- Özmaden, M. (1997). *Yükseköğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu'nda İkamet Eden Öğrencileri Boş Zaman Faaliyetlerini Değerlendirme Sorunları Üzerine Bir Araştırma: Çanakkale İli Örneği*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Passmore, A. ve French, D. (2001). Development and Administration of a Measure to Assess Adolescents. *Participation, Adolescence*, 36(141), 67-75.
- Sandelowski, M., Docherty, S. ve Emden, C. (1997). Focus on Qualitative Methods. *Qualitative Meta-synthesis: Issues and Techniques. Research in Nursing and Health*, 20(4), 365-371.
- Sandelowski, M. ve Barroso, J. (2003). Focus On Research Methods Toward A Metasynthesis of Qualitative Findings On Motherhood In HIV-Positive Women. *Research in Nursing & Health*, 26(2), 153-170.
- Scruggs, T., Mastropieri, M. ve McDuffie, K. (2007). Co-Teaching in inclusive classrooms: A metasynthesis of qualitative research. *Council for Exceptional Children*, 392-416.
- Sezgin, S. (1987). *Türk Toplumunun Rekreasyon Alışkanlıkları İstanbul Örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Walsh, D. ve Downe, S. (2005). Meta-Synthesis Method For Qualitative Research: A Literature Review. *Journal of Advanced Nursing*, 50(2), 204-211.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, Ş. (2007). *Rekreasyon Faaliyetlerinin Yönetim ve Organizasyonu Antalya Bölgesindeki Beş Yıldızlı Otel İşletmelerine Yönelik Bir Uygulama*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

EXTENDED ABSTRACT

Recreation activities enable the individual to socialize and support the individual's acquisition of social values and skills development. In this aspect, the Ministry of National Education organizes student clubs, community service, science, society, culture and art activities, mostly held outside of class hours regarding the social education aspect of the education process. In addition to the importance of organizing recreational social activities in educational environments, meta-research of examining these activities will also shed light on the social education process. In this context, this study's problem was to reach comprehensive evaluations by synthesizing research on recreational social activities applied in high schools, and the research aimed to reach general evaluations by examining scientific research on recreative social activities (RSA) in high schools in Turkey via the meta-synthesis method. Meta-synthesis depends on synthesizing the findings of the accumulated research in a specific topic. Hence, research inclusion criteria were developed to determine the proper studies to synthesis through the research problem. Inclusion criteria were stated as the following; (1) the aim of the research focussed on social activities of which has strong relations with the recreation area in high schools, (2) the research related to high school activities held within the social activities regulation's frame in Turkey, (3) all sub-processes of the research are clearly stated, and the method is valid and reliable, (4) the research was conducted between 2008-2020, (5) the theses included were accessible in the YOK National Thesis Center database. Accordingly, thirty-five scientific research of 19 articles and 16 theses were included in the meta-synthesis. In this context, each of the studies were synthesized regarding purpose, subject area, method, sample, data collection tools and findings. The study was held by affirming the qualitative research validity and reliability items of persuasion, transferability, consistency and confirmability, and the meta-synthesis validity issues descriptive, explanatory and theoretical validity. The meta-synthesis process was conducted with the consequent steps: (1) establishing meta-synthesis application frame, (2) identifying the studies related to the purpose of the research, (3) preparing primary research contents for meta-synthesis, (4) conversion of primary research contents into each other, (5) coding primary contents and creating themes, coding reliability was calculated at 89 % in this scope, (6) reaching meta-results. Within the meta-synthesis of the primary studies, the results were: Studies mainly handled RSAs' effects on students' various aspects (skill development, affective and academic improvements etc.). Studies towards the remaining stakeholders, such as teachers and parents, also were encountered. However, curriculum components were neglected, which is crucial for implementing RSAs. Curriculums should be developed to facilitate the development of students through quality RSAs. In this context, time-place-method designs for RSAs should be considered. RSAs may progress by examining the practices of successful countries in this field. Studies mostly focussed on sportive recreation activities; the RSA field studies should also be balanced with other social activity examinations such as, artistic, scientific, social

service activities. Particular studies handled different RSA types showed the unique contributions of the specific activities. Studies mostly depended on surveys held through the questionnaires. Data triangulations were weak as only a study utilised observation among the studies. So, future studies should consider the importance of the varying research-designs and data collection techniques. The meta-findings reveal that various limitations in RSAs are experienced continuously. Also, studies brought fruitful benefits RSAs providing to students social, communication, skill, affective, academic skills, and self-confidence development, which proves the RSAs importance and that the radical arrangements should be considered to cope with the limitations emerged in the studies in terms of time, opportunity and method. In this context; Education stakeholders should be informed by seminars, awareness activities, etc., on RSAs' benefits, methods and contents. On the other hand, by making cooperation protocols with several institutions, students can be underpinned by external social activities. Experience sharing and collaboration should be encouraged among the teachers to carry out RSAs more qualified. Teachers, administrators, parents, guidance services and all school units should participate in and support these activities. There were conflicts between the primary studies regarding caring about the RSAs and the planning qualities. In this regard, the objectives to be achieved should be clearly defined and well-planned, regular monitoring and feedback mechanisms be established, and evaluated to guide administrators, teachers, students and parents in improving new social activities. Meanwhile, promotional guides, photos, videos, and short films can be archived in an accessible environment to create a social event memory, contributing to the sustainability of social progress. As a result, this meta-synthesis draw a comprehensive frame showing robust and weak points, so in which directions should the field develop bringing fruitful ideas to future research.

İş Güvencesizliğinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Kendine Güvenin İlımlaştırıcı Rolü

Fatih BIYIKLI¹ ve Belkis ÖZKARA²

Öz

İşletmelerin rekabet avantajı kazanmak için küçülme ve esnekleşme stratejileri izlemeleri işgücünün yönetimine dair stratejileri de etkilemiştir. Özellikle geçici, yarı zamanlı istihdam uygulamaları çalışanların tam zamanlı istihdam koşullarında sahip oldukları iş güvencesini ortadan kaldırmıştır. Çalışanların önemli bir bölümü işlerinin sürekliliğini koruma konusunda kaygı yaşamaktadırlar. Öte yandan çalışanlar daha iyi ücret ve çalışma koşulları sağlayacak işleri arama konusunda da kayda değer bir özgürlüğe sahip olmuşlardır. Bununla birlikte çalışanların mevcut işlerini korumaya çalışmak ile yeni işler aramak konusundaki tercihlerinin onların özgüvenleri ile bağlantılı olacağı düşünölmektedir. Bu çalışma iş güvencesizliği algılayan çalışanların bu algıların işten ayrılma niyetine etkisini araştırmaktadır. Özgüvenin bu ilişkide düzenleyici/ılımlaştırıcı bir rol oynayacağı; özgüvenleri yüksek çalışanların işten ayrılma niyetlerinin yüksek olacağı, buna karşılık düşük özgüvenin işten ayrılma niyetini azaltacağı varsayılmaktadır. Araştırmanın evrenini Afyonkarahisarda bulunan 5 yıldızlı otel işletmelerinde çalışanlar oluşturmuştur. 135 otel çalışanından veri toplanmıştır. Yapısal eşitlik modeli çerçevesinde yapılan analiz sonucunda iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyeti ile doğrusal ve olumlu ilişkili olduğu ve özgüvenin bu ilişkide düzenleyici bir role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Güvencesizliği, İşten Ayrılma Niyeti, Kendine Güven

The Effect of Job Insecurity on Turnover Intention: The Moderating Role of Self-Esteem

Abstract

The downsizing and flexibility strategies of enterprises to gain competitive advantage have also affected the strategies regarding the management of the workforce. Particularly, temporary, part-time employment practices have eliminated employees' job security under full-time employment conditions. A significant portion of the employees are concerned about maintaining the continuity of their jobs. On the other hand, workers also had considerable freedom to seek jobs that would provide better wages and working conditions. However, the employees' preferences in protecting their current jobs and looking for new ones will affect their self-esteem. This study investigates the effect of employees' perceptions of job insecurity on their turnover intention. Self-esteem plays a regulatory/moderate role in this relationship; Employees with high self-esteem are assumed to have high turnover intentions, whereas those with low self-esteem will reduce their turnover intention. The research population consists of employees working in 5-star hotels in Afyonkarahisar. Data were collected from 135 hotel employees. As a result of the analysis made within the structural equation model framework concluded that job insecurity is linearly and positively related to turnover intention, and self-esteem has a regulatory role in this relationship.

Key Words: Job Insecurity, Turnover Intention, Self-Esteem

Atıf İçin / Please Cite As:

Bıyıklı, F. ve Özkara, B. (2023). İş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisi: kendine güvenin ılımlaştırıcı rolü. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 285-299. doi:10.33206/mjss.1354496

Geliş Tarihi / Received Date: 03.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 05.10.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi - Afyon Kocatepe Üniversitesi, Bolvadin Uygulamalı Bilimler Faköltesi, fbiyikli@aku.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-1652-7910

² Prof. Dr. - Afyon Kocatepe Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Faköltesi, bozkara@aku.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-4324-9741

Giriş

Son yıllarda istihdam konusunda iki zıt akım bir arada yürümektedir: Örgütler bir yanda çalışanlarda korkuyu azaltarak ve örgüt bağlılığı artırarak çalışanların sorun çözüme, kaliteyi geliştirme ve yenilikçilik konusunda daha yüksek performans göstermelerini sağlamak için iş güvencesi sunmaktadırlar. Diğer yanda verimliliği artırmak, maliyetleri düşürmek ve çevrenin değişen taleplerine hızlı yanıt verebilme yeterliliği sağlamak için esnek istihdam uygulamalarına yönelmektedirler. İlk akım 1980'lerden itibaren kalite yönetimi yaklaşımlarının vurguladığı ömür boyu istihdam ya da uzun süreli istihdam olarak başlamıştır. İkinci akım ise büyük ölçüde dış kaynak kullanımına yönelerek küçülme ve ağlar oluşturmayı kolaylaştıran bilişim teknolojilerinin kullanımının yaygınlaşmasıyla bağlantılıdır. Uzaktan çalışmayı kolaylaştıran çok yönlü esnek istihdam uygulamaları özellikle çevrenin taleplerinin değişkenliği karşısında katılığa yol açan hiyerarşilerden uzaklaşmak için tercih edilen bir istihdam stratejisi olmuştur.

Esnek istihdam uygulamalarının örgütler açısından verimlilik ve performans gibi avantajları (Austin-Egole vd., 2020; Hunter, 2019; John, 2017; Bhalla, 2016; De Menezes, 2011) yanında, bu uygulamaların çalışanların mutluluğu, iş yaşam dengesi ve tatmini açısından da olumlu olduğu (Rehman vd., 2019; Govender vd., 2018; Wheatley, 2017; Rawashdeh vd., 2016) çalışmalarda vurgulanmaktadır. Esnek istihdam uygulamalarının gerekliliği ve sağlayabileceği faydaları ortaya koyan güçlü bir araştırma geleneği yanında, bu uygulamaların ortaya çıkardığı iş güvencesizliğine yönelik araştırmalarda bir artış vardır.

1990'lı yıllardan itibaren teknolojik gelişmelerle birlikte çalışma ortamı ve işgücü piyasası büyük ölçüde değişmiştir. Bilişim teknolojileri çalışanların temel yetkinliklerinde değişime yol açarken, geçici ve yarı zamanlı çalışma uygulamaları istihdam edilenlerin sayısında azalmaya yol açmıştır. Böylece işsizlik ekonomilerin temel sorunlarından biri haline gelirken bu uygulamaların yarattığı güvensizlik çalışanlar üzerinde zihinsel ve psikolojik baskılara yol açmıştır. Finlandiya, Norveç ve İsveç gibi bazı ülkelerde esnekliğin bu olumsuz etkisi istihdam ve gelir güvencesi ile azaltılmaya çalışılsa da (Vulkan vd., 2015), Türkiye gibi birçok işgücü piyasasında hâla önemli bir sorun olmaya devam etmektedir. Bu konuyla ilgili güncel araştırmalara göre, Avrupalı işgücünün yaklaşık %20'sinin mevcut işini önümüzdeki on iki ay içinde sürdürüp sürdüremeyeceğinden şüphe duyduğu ve bunların yarısının işten çıkarılma durumunda yeni bir iş bulacağından emin olmadığı ortaya konulmuştur. (Eurobarometer, 2011). İş güvencesizliği işsizlik ile istihdam arasında bir durum olarak değerlendirilmektedir. İşsizlik kadar açık olmasa da iş güvencesizliğinin çalışanların sağlığı, kariyeri, işteki performansı ve işe ilişkin tutumlarında zararlı etkilere yol açtığını gösteren araştırmalar vardır (De Witte, 2005; Lee vd., 2018).

Çalışma ve istihdam koşullarındaki bu değişimin yarattığı etkiler (kendini güvende hissetmeme, yeni çalışma koşullarının gerektirdiği yeni yetkinlikleri kazanmak için sürekli uyanık olma ve çaba göstermek zorunda olmak gibi) her çalışan için aynı düzeyde bir etkiye mi sahiptir? Bu karşısında çalışanlar nasıl bir yol izleyeceklerdir? Burada iki farklı durum söz konusudur. Birincisi, çalışanlar işte kalarak iş güvencesizliğinin yarattığı etkilerle başa çıkmaya çalışabilirler. Kendini sürekli geliştirme, yeni yetkinlikler kazanma yoluyla işini korumaya çalışabilirler ya da kazandıkları yeni yetkinlikler yoluyla işsiz kaldıklarında yeni iş bulma olasılığını artırabilirler. İkincisi, çalışanlar işten ayrılarak kendilerini güvende hissedebilecekleri yeni işler arayabilirler. Her iki durumda da çevresel ve örgütsel faktörler yanında çalışanın bireysel özelliklerinin iş güvencesizliği algısını ve iş güvencesizliği karşısında izleyeceği stratejileri etkileyeceği ileri sürülmektedir (Lee vd., 2018). Klandermans ve van Vuuren (1999) çalışma hayatındaki ve örgütlerdeki değişiklikler her ne kadar nesnel bir arka plan oluştursa da iş güvencesizliğinin çalışanların işlerini kaybetme ihtimaline ilişkin öznel değerlendirmesi olduğunu; daha güvenli koşullarda, güvensizlik duygularını belirleyen ağırlıklı olarak kişilik faktörleri olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Çalışanların iş güvencesizliği algıladıklarında işten ayrılma ya da işte kalma tercihlerini hangi kişilik faktörlerinin etkileyeceği halen araştırılması gereken konulardır (Kinnunen vd., 2003). Bu çalışma iş güvencesizliği algısı karşısında işte kalma ya da işten ayrılma niyetinin çalışanların öz güveni ile bağlantılı olabileceği varsayımıyla çalışanların iş güvencesizliği algısının işten ayrılma niyetine etkisinde özgüvenin ilmılaştırıcı rolünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

İş Güvencesizliği

İş Güvencesizliğinin literatürde pek çok tanımı bulunmaktadır ancak en kapsamlı ve yaygın kabul gören tanımlardan biri Greenhalgh ve Rosenblatt tarafından yapılmıştır. Onlara göre iş güvencesizliği, iş durumunun istenilen devamlılığını sağlamada duyulan güçsüzlük duygusudur (Greenhalgh ve Rosenblatt,

1984). Bu tanımdan hareketle açıklamada bir algı bulunduğundan iş güvencesizliğinin subjektif olduğu anlaşılabilir.

İş güvencesizliğinin birkaç yönü mevcuttur. Hellgren vd., (1999)'ne göre iş güvencesizliğinin iki biçimi vardır. Bunlardan ilki, çalışma koşulları, maaş kesintileri, kariyer gelişimi ve terfi fırsatları gibi işin değerli özelliklerine karşı algılanan tehditler olarak tanımlanan niteliksel güvencesizliktir (Sverke vd., 2002). İkincisi ise algılanan fiili iş kaybı tehdidiyle ilgili niceliksel güvencesizliktir (Richter vd., 2014). Borg ve Elizur (1992) ise iş güvencesizliğini bilişsel ve duygusal olarak ayırmıştır. Bilişsel güvencesizlik işi kaybetme olasılığıyla, duygusal güvencesizlik ise işini kaybetme korkusuyla ilişkilidir.

İş güvencesizliği alanında pek çok bilim adamı iş güvencesizliğinin sonuçlarını araştırmış ve birçok değişkeni kullanmıştır. Örneğin Otterbach ve Sousa-Poza (2016) iş güvenliğinin istihdam edilebilirlik ve sağlık üzerindeki etkisini araştırmış ve iş güvencesizliği ile çalışanların genel sağlığı ve istihdam edilebilirlik arasında negatif bir ilişki olduğunu bulmuşlardır. Chirumbolo (2015) tarafından yapılan bir başka araştırmada ise iş güvencesizliğinin üretkenlik karşıtı iş davranışları üzerindeki etkisi incelenmiş ve iş güvencesizliğinin çalışanlar arasında üretkenlik karşıtı iş davranışlarına neden olduğu ve Dürüstlük-Alçakgönüllülük olarak adlandırılan kişilik faktörünün önemli bir araç olduğu tespit edilmiştir. İş yerinde örgütsel sapma davranışı azaltmak için Vulkan vd., (2015) İskandinav ülkelerinde iş güvencesizliği ile zihinsel refah arasında bir ilişki bulmaya çalışmıştır. Çalışmalarında iş güvencesizliğinin olumsuz etkisini azaltmada istihdam ve gelir güvenliğinin aracılık rolünü araştırmışlar ve işgücü piyasasına ilişkin hükümet düzenlemelerinin esnek işgücü piyasalarının kaçınılmaz olumsuz etkisini azaltmak için hayati bir faktör olduğunu bulmuşlar ve şunu iddia etmişlerdir: istihdam olanaklarının yüksek olması ve çalışanların gelirinin kanunlarla güvence altına alınması iş güvencesizliğinin olumsuz etkisini azaltabilir. Vujić vd., (2014) turizm sektöründe iş güvencesizliğinin iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerindeki ilişkisini araştırmış ve sözleşme türü ile iş güvencesizliği arasındaki ilişkiyi de incelemiştir. Çalışmalarında ayrıca işini sürdürme konusunda güvensiz hisseden çalışanların, yakın gelecekte işini kaybetme olasılığı nedeniyle işinden memnun olmadıklarını ve işlerine bağlılık duymadıklarını da bulmuşlardır. Ayrıca geçici ya da yarı zamanlı sözleşmeyle çalışanlar, sürekli sözleşmeyle çalışanlara göre kendilerini daha az güvende hissetmektedirler.

İş güvencesizliği algısı farklı faktörlerden etkilenmektedir. Daha önce yapılan çalışmalarda sözleşme türü, mevcut istihdam esnekliği, kişilik özellikleri, finansal işe bağımlılık ve organizasyonel değişiklikler çalışanlarda iş güvencesizliği algısını artıran faktörler olarak değerlendirilmektedir (Richter vd., 2014; Lastad. vd., 2014; Chirumbolo, 2015; Otterbach ve Souza-Poza, 2016).

Örgütsel değişim algılanan iş güvencesizliğini olumsuz yönde etkileyen bir faktördür. Firmalar arasındaki rekabetin oldukça yoğun olması ve pazarların inovasyon tarafından belirlenmesi, değişimin organizasyonların ayrılmaz bir parçası haline gelmesine neden olmuştur. Değişen çalışma ortamında çalışanlar genellikle statülerini kaybettiklerini hissettikleri için kaygılı olmakta ve belirsizlik nedeniyle yeni çalışma sistemine uyum sağlayamayacaklarını düşünmektedir. Değişim, küçülme ve yeniden yapılanma gibi organizasyon içinde veya birleşme ve satın alma gibi şirketler arasında gerçekleşebilir. Her iki durumda da çalışanlar, işle ilgili büyük bir belirsizlik olduğundan ve çalışanlar arasında rol belirsizliği ve rol çatışmasından dolayı kendilerini işlerini sürdürme konusunda güvensiz hissederler (Ashford vd., 1989;806). ABD'de yapılan araştırmaya göre, 1996'da katılımcıların % 79'unun, bir şirketin küçüleceğini "her duyduklarında", kendi işlerinin kişisel olarak tehdit altında olup olmadığına bakmaksızın, kendi işleri hakkında endişelendiklerini söylediği ortaya konmuştur (Andolsen, 2009).

İş sözleşmeleri iş güvencesizliğini etkileyen bir diğer önemli nedendir. Artan rekabet ve teknoloji, çalışanların becerilerini geliştirmeye ve sözleşme sürelerini kısaltmaya yönelmiştir. Bilgi ve yenilik birçok pazarda anahtar haline geldikçe, işgücü piyasasının özellikleri büyük ölçüde değişti. Artık çalışanların daha yetkin ve değişime açık olmaları beklenmektedir. Ayrıca işgücü piyasasındaki düzenlemeler esneklik yaratarak işten çıkarmaları kolaylaştırdı. Bu düzenlemelerle birlikte şirketler tarafından yeni kısa vadeli sözleşme türleri yaygın olarak kullanılmaya başlandı. Bu tip sözleşmelere örnek olarak yarı zamanlı çalışma, yıllık sözleşmeler verilebilir. Dolayısıyla işçilerin işlerini güvence altına alabilmeleri için becerilerini ve performanslarını sürdürülebilir bir şekilde artırmaları gerekiyor. Yeni performans değerlendirme araçları aynı zamanda şirketlerin hangi çalışanların düşük performans gösterdiğini belirlemesine ve bu çalışanların kolayca tespit edilip işten çıkarılabilmesine de yardımcı oldu. Tüm bu değişiklik ve düzenlemeler işçi üzerindeki baskıyı artırdı ve bu da iş güvencesizliği algısını artırdı.

Kontrol odağı (locus of control) da iş güvencesizliğinin algılanan güçsüzlük boyutuyla doğrudan ilişkili olan bir diğer faktördür (Ashford vd., 1989; 807). Yüksek dış kontrol odağına (external locus of control) sahip kişiler genellikle çevreyi daha etkili görürler ve yaptıkları iş konusunda çoğu zaman daha az yetkindirler. Bu tür insanlar başarısızlık durumunda kendi rolünü aramak yerine, başarısızlığın nedenini daima dış dünyada ararlar. İç kontrol odağı (internal locus of control) yüksek kişiler genellikle yetkindir ve yaptıkları konusunda kendilerine güvenirler. Büyük bir benlik duygusuna sahiptirler ve her zaman kendi performanslarında bir neden ararlar ve başarısızlık durumunda bunu düzeltirler. Anderson vd., (1977), potansiyel sel hasarıyla karşı karşıya kaldıklarında iç odaklı kişilerin dış odaklı kişilere göre daha az nesnel tehdit bildirdiklerini ortaya koymuşlardır. Aynı çalışmada içsel odağı yüksek olan kişilerin, dışsal odağı yüksek olan kişilere göre iş kaybını çözmek için daha aktif adımlar attıklarını göstermiştir. Bu nedenle, iç kontrol odağına sahip kişiler kolayca tehdit edilemezler.

Çalışanlar iş güvencesizliğine farklı şekillerde davranabilirler. Niceliksel iş güvencesizliği olarak adlandırılan, çalıştığı işin geleceğinin risk altında olduğunu hisseden çalışanın tepkisi, finansal işe bağımlılığı, güveni, iş fırsatları ve diğer bazı dış ve iç faktörlere bağlı olarak farklılaşabilmektedir. Eğer çalışanlar gelire güçlü bir şekilde ihtiyaç duyduklarını hissediyorlarsa ve yeterlilikleri konusunda kendilerine güvenmiyorlarsa bu durumda tehdidin ciddiyeti yüksek olacak ve çalışan muhtemelen daha stresli ve endişeli olacaktır. Ancak piyasada iş bulmak benzer koşullarla kolaysa, çalışanın yeterliliği ve niteliği ne olursa olsun iş güvencesizliğinin olumsuz etkisi ortadan kalkacaktır. Öte yandan çalışanın kendine güveni yüksek olduğunda algılanan iş güvencesizliği işten kendi isteğiyle ayrılma niyetine neden olacaktır. İş konusunda güvensiz hissetme durumunda farklı çalışma davranışları ortaya çıkabilir. Örneğin işçinin işten ayrılma konusunda istekli olmaması durumunda, aletlere zarar verme, kasıtlı olarak daha az çalışma vb. gibi sapkın çalışma davranışları göstermesi beklenir.

Kendine Güven

Kendine güven, algılanan iş güvencesizliğine verilen tepkide çok önemli bir faktördür. Literatürde bu kavram özellikle kişilik faktörleri ve bunun iş güvencesizliği üzerindeki etkisi üzerine çok sayıda çalışma yapılmıştır (Brocker, 1988; French ve Caplan, 1972; Ganster ve Shaubroeck, 1991; Cobb vd., 1970; Kıvımacı ve Kalimo, 1996; Tharenou, 1979). Kendine güven, bireyin kendi yeterliliklerine ilişkin genel öz değerlendirmesini ifade eder (Rosenberg, 1965). Bireylerin kendilerine ilişkin yaptıkları ve sürdürdükleri öz değerlendirme ve tanımlayıcı kavramsallaştırmadır. Bu anlamda kendine güven, bireylerin birey olarak kendileri hakkında ne düşündüklerini yansıtan kişisel bir değerlendirmedir. Korman'a (1970) göre kendine güven, bireyin kendisini yetkin, ihtiyaçlarını karşılayan bir birey olarak görme derecesini yansıtır; dolayısıyla kendine güveni yüksek olan birey "kişisel yeterlilik duygusuna ve geçmişte ihtiyaç doyumunu elde etmiş olma duygusuna" sahiptir (Korman, 1966: 479).

Kendine güven yapısı genellikle hiyerarşik bir olgu olarak kavramsallaştırılır. Bu nedenle, genel olarak küresel, görev ya da duruma özgü kendine güven açısından görülen farklı özgüllük düzeylerine sahiptir (Simpson ve Boyle, 1975). Güvenin çok yönlü bir kavramsallaştırılması olarak bilim insanları (örneğin, Korman, 1970; Shavelson vd., 1976) genel olarak kendine güvenin bir takım başka boyutlar (örneğin sosyal, fiziksel, akademik ve sosya, ahlaki benlik) etrafında da gelişebileceği konusunda hemfikirlerdir. Kendine güvenin hiyerarşik ve çok yönlü bir olgu olduğu fikrine ve Coopersmith'in (1967) kendine güvenin, bireyin kendisinin ne kadar yetenekli, önemli ve değerli olduğuna inandığını gösterdiği yönündeki gözlemine dayanarak, Pierce vd., (1989) örgüt temelli kendine güven kavramını ortaya attılar. Örgüt temelli kendine güven (ÖTKG) bireyin kendisinin bir organizasyon üyesi olarak yetenekli, önemli ve değerli olduğuna inanma derecesi olarak tanımlanır.

Yapının detaylandırılması, ÖTKG'in kişinin bir organizasyon üyesi olarak kişisel yeterliliğinin (değerliliğinin) öz değerlendirmesi olarak ortaya koyar. Bu, bireylerin çalıştıkları örgütte kendilerini önemli, yetkin ve yetenekli olarak algıladıkları değeri yansıtır; örgüt temelli kendine güveni yüksek çalışanlar "Ben burada sayılıyorum" inancına varmışlardır. Korman'ın (1966, 1970, 1971, 1976) kendine güven görüşüyle tutarlı olarak, örgüte dayalı yüksek derecede kendine güvene sahip olan kişiler, örgütsel rolleri aracılığıyla ihtiyaçlarını karşıladıkları hissine sahiptirler. ÖTKG, göreve özgü kendine güvene göre daha az şekillendirilebilir, ancak küresele göre daha fazla şekillendirilebilir. Bir kişinin bir organizasyondaki görev süresinin başlarında ÖTKG, kişinin benliğinin dış düzeyde kavramsallaştırılmasıdır ve istikrarsız özsaygı duygularını yansıtır (Campbell, 1990). Görev süresi arttıkça, kendine güven öncelikle dış düzeyden, daha az değişken olan içsel düzeydeki benlik kavramına doğru evrilir (Campbell, 1990). Bu nedenle iş tecrübesi

olan çoğu alışanlarda ÖTKG oldukça istikrarlıdır (Pierce vd., 1989). ÖTKG'si yüksek olan örgüt üyeleri, "Ben burada bir fark yaratıyorum" ve "buranın önemli bir parçası olduğuma inanıyorum" şeklinde düşüncelere sahiptirler (Pierce vd., 1989).

Kendine güveni yüksek bir kişinin, güvensiz bir iş durumunu tehdit edici olmaktan çok zorlayıcı olarak görmesi muhtemeldir ve bu nedenle iş güvensizliği yaşamaktan kaçınır. Bununla birlikte Brockner (1988), düşük kendine güvene sahip kişilerin genellikle çevresel ve özellikle örgütsel olaylara, yüksek kendine gübene sahip kişilere göre daha duyarlı olduklarını iddia etmiştir. Brockner (1988)'a göre, kendine güveni düşük olan insanlar aşağıdaki nedenlerden biri veya tamamı nedeniyle daha esnek olabilir: dışsal imâlara karşı daha dikkatli olabilirler; imâların anlamlarına ilişkin daha fazla anlayış elde edebilirler ve dış imâlara karşı daha duyarlı olabilirler.

Bu görüşlerle tutarlı olarak, çalışmaların çoğunluğu kendine güveni ılımlaştırıcı veya düzenleyici bir değişken olarak ele almıştır. Örneğin, bir dizi alışma Brockner'in hipotezini desteklemiş ve kendine güveni düşük olan çalışanların refahının, kendine güveni yüksek olan çalışanlara göre rol çatışması, rol belirsizliği, aşırı rol yükü, akran grubu etkileşimi ve denetim desteğinden daha güçlü bir şekilde etkilendiğini bulmuştur. (Fernandez v.d., 1998; Ganster ve Shaubroeck, 1991; Jex ve Elacqua, 1999; Wiener vd., 1992). Ayrıca, son zamanlarda yapılan çalışmalara göre kişilik faktörlerinin iş deneyimlerini belirlediği ya da tam tersinin gerçekleştiği ortaya konulmuştur. (Judge vd., 1999; Seibert ve Kreimer, 2001).

İşten Ayrılma Niyeti

Firmalar örgütsel hedeflere ulaşmak için çalışanları organizasyonda tutma konusunda zorluklarla karşı karşıyadır. Öte yandan çalışanlar daha güvenli ve emniyetli çalışma koşulları aramaktadır. Çalışanlar eğer bu konuyla ilgili olumsuz bir bakış açısına sahipse örgütten ayrılma niyetinde olabilirler. İşten ayrılma niyeti, bir çalışanın bir organizasyonda ne kadar süre kalmak istediği olarak tanımlanabilir (Ahmad, vd., 2012). İşten ayrılma niyeti, bireyin örgütte kalma veya ayrılma konusundaki algılanan olasılığını gösterir (Cotton ve Tuttle, 1986). Tett ve Meyer (1993) işten ayrılma niyetini, örgütten ayrılmaya yönelik bilinçli ve kasıtlı bir isteklilik olarak tanımlamaktadır.

Çalışanlar bir organizasyonun en değerli kaynağıdır. Yönetimin iş planını etkili bir şekilde uygulayabilmesi için çalışanların ihtiyaçlarını anlaması çok önemlidir. İşgücü devir hızı, iş dünyası için sorunlara neden olan kritik bir olgu olarak kabul edilir. Nitelikli işgücünün kaybedilmesi kalitenin, verimliliğin, yenilikçiliğin ve rekabet gücünün azalmasına yol açmaktadır. Ayrıca işten ayrılma, yeni çalışanların işe alınmasında ve eğitilmesinde önemli maliyetlere neden olmaktadır (Abbasi vd., 2008). İşten ayrılma niyeti gönüllü veya gönülsüz olabilir. Gönüllü işten ayrılma, çalışanın kendi başına işten ayrılma kararı almasıyla ortaya çıkar. Genellikle gönüllü işten ayrılma niyeti, çalışanın başka bir fırsatı mevcut pozisyonundan daha iyi olarak algılaması durumunda ortaya çıkar. Buna daha fazla ücret, daha fazla tanınma veya daha uygun bir konum dahildir. Çalışanın sağlık veya ailevi nedenlerden dolayı işten ayrılması gerektiğinde de bu durum ortaya çıkabilir. Eğer bir çalışan bir pozisyondan gönüllü olarak emekli olmayı planlıyorsa, bu da gönüllü işten ayrılma niyetidir. Öte yandan, gönülsüz işten ayrılma niyeti, söz konusu organizasyonun, işten ayrılmaya neden olan bir çalışanı görevden almayı planlayıp planlamadığının bir ölçüsüdür. Bu, bir kuruluşun bir çalışanın iş performansından memnun olmaması ve onu kovmayı seçmesi durumunda gerçekleşebilir. Bu aynı zamanda bir işletmenin ekonomik baskılar veya iş dünyasındaki gerilemeler nedeniyle de meydana gelir. Genel olarak işten ayrılma, özellikle gönüllü işten ayrılma olmak üzere, içinde yer aldığı organizasyon üzerinde parasal ve yapısal bir stres yaratır. En azından gönülsüz işten ayrılmalarda kuruluş kayıpları azaltmaya yönelik hazırlıklar yapabilir. İşten ayrılma niyetini azaltmak için kuruluşlar, özellikle performans ve görev süresini vurgulayan stratejik ücretlendirme paketleri sunabilir. Ayrıca, alışan odaklı işletmelerde personel daha az ciroya sahip olma eğilimindedir çünkü personel söz hakkına sahip olduğunu hisseder ve şirket onun katkılarına değer verir (Price ve Mueller 1981).

Sasso vd., (2019), işten ayrılma niyetinin, bir işverenle işten ayrılmaya yönelik potansiyel planları ifade ettiğini ortaya koymuştur. Bu küresel bir olgudur. Çoklu faktörler arasında kişisel faktörler ve işveren davranışları, performans değerlendirmesi ve geri bildirim, devamsızlık, tükenmişlik, tanınma eksikliği, kişisel ve mesleki ilerleme, yanlış iletişim ve iş tatmini yer almaktadır (Holland vd., 2019). İşten ayrılmayla ilişkili olduğu bildirilen bazı kritik faktörlerin literatür taraması aşağıdaki paragraflarda sunulmaktadır.

İşveren tutumunun çalışanda işten ayrılma niyetini tetikleyen bir gösterge olduğu literatürde sıklıkla rapor edilmektedir (Meriläinen vd., 2019). İşten ayrılanların büyük çoğunluğu, işverenin profesyonel olmayan tutumunu, onları istifaya yönlendiren temel faktör olarak belirtmişlerdir. Çok sayıda araştırmacı,

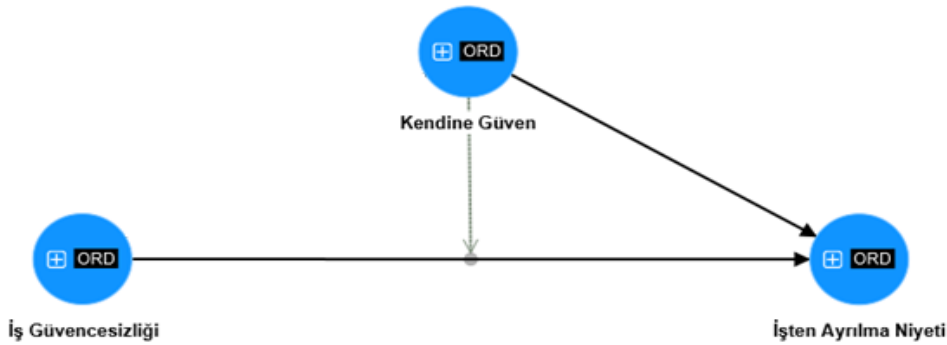
çalışanların işverenlerinin profesyonel olduğunu düşünmeleri durumunda işlerini bırakma olasılıklarının daha düşük olduğunu bildirmiştir (Chin vd., 2019). Literatürde sıklıkla kullanılan ikinci önemli faktör ise takdir ve performans değerlendirmedir. Birçok araştırmacı, yöneticileri ve meslektaşları işlerini takdir ettiğinde çalışanların motive olduklarını ifade etmiştir (Lo vd., 2018). Bir kişinin işine ilişkin olumlu geri bildirim, performansın artmasıyla ilişkilidir. Çalışanlar çok sayıda araştırmada, takdirin onları daha iyi ve daha sıkı çalışmaya teşvik ettiğini ve daha fazla ilgi duyduklarını bildirmişlerdir. Ancak araştırmacılar, birçok organizasyonun etkili performans değerlendirme mekanizmalarına sahip olmadığını belirtmişlerdir (Yamaguchi vd., 2016).

De Oliveira vd. (2017), etkisiz bir değerlendirme sisteminin tanınma eksikliğine yol açtığını tartışmıştır. Çalışanlar, bir işletmeye yaptıkları katkının karşılığını alabilmek için çok çalıştıklarını bildirirler. Bunun sonucunda da değersizlik duygusuyla baş başa kalırlar. Bu doğrudan çalışanların motivasyonunu düşürür ve işlerine olan ilginin azalmasına neden olur. Bu durum firmanın verimliliğini olumsuz yönde etkilemektedir. İşten ayrılan işçiler, işyerinde gösterdikleri çabanın yeterince tanınmaması nedeniyle firmanın genel verimliliğiyle ilgilenmediklerini anketlerde bildirmişlerdir. İnsanlar, çalışmalarını takdir edilmediğinde işlerinde ellerinden gelenin en iyisini yapamazlar.

Mahomed ve Rothmann (2020) işten ayrılmanın hem çalışanlar hem de işverenler açısından zarar verici olduğunu ifade etmiştir. Bir işverenin yönetici düzeyindeki bir çalışanın eğitimine yaptığı yatırım, eğer işten ayrılırsa boşa gitmiş olur. Yeni bir çalışanın organizasyonel ortamı ve çalışma mekanizmasını anlaması çok zaman alır. Deneyimli bir yönetici organizasyondan ayrıldığında, organizasyon yeni bir çalışanın eğitimine yatırım yapmak zorundadır. Eğer işten ayrılma niyeti işten ayrılmaya yol açıyorsa, bu durum işi bırakan kişi için kişisel, sosyal ve psikolojik sorunlar yaratabilir (Loi vd., 2006). Tüm firmaların elde tutma stratejilerini benimsemediği bilindiğinden, her firma çalışanları elde tutmanın önemini anlamamaktadır (MacIntosh ve Doherty, 2010). Ancak birçok firma, çalışanlarını elde tutmak için farklı yaklaşım ve teknikleri benimsiyor. Elde tutma stratejileri firmadan firmaya farklılık gösterir. Teşvikler, artışlar, rekabetçi ücret paketleri, terfiler, değerlendirme sistemleri, eğitim ve cazip bir çalışma ortamı ile işin tanınması, işverenlerin çalışanları elde tutmak için yaygın olarak kullandığı araçlar arasındadır.

Yöntem

Bu çalışmada iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisini ve kendine güvenin ilmılaştırıcı rolü ölçülmüştür. Yöntem olarak Smart-PLS yapısal eşitlik modeli kurulmuştur. Bu yöntemin seçilme sebebi ikiden fazla değişkenin birbiriyle karmaşık ilişkisinin çözümlenmesi noktasında oldukça başarılı olmasıdır. Bu modelin diğer yapısal eşitlik modellerinden (Örneğin AMOS, lisrel vb.) farkı normallik dağılımı şartının olmaması ve düşük sayıdaki verilerle de oldukça başarılı sonuçlar vermesidir. Özellikle diğer yapısal eşitlik modellerinde birçok kaynağa baktığımızda en az 200 veri ya da ankette yer alan soru sayısının beş katı kadar veri toplama zorunluluğu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda bu çalışmadaki veri sayısının görece kısıtlı (120) olması da araştırmacıları bu modeli kullanmaya teşvik etmiştir. Ayrıca Smart-PLS YEM oldukça kullanıcı dostu bir model olması ve çok karmaşık ilişkileri çözebilme imkanı vermesi açısından da son dönemde popüler olarak kullanılan bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın teorik modeli şekil 1 de gösterilmiştir.

Şekil 1. Teorik Model

Teorik model çerçevesinde kullanılan değişkenlere ait ölçekler şu şekilde sıralanabilir. İş güvencesizliği algısının ölçülebilmesi için yedi sorudan oluşan Hellgren vd., (1999)'nin iş güvencesizliği ölçeği kullanılmıştır. Kendine güven algısının ölçülebilmesi için Rosenberg (1965)'in dokuz boyutlu kendine güven ölçeği kullanılmıştır ve işten ayrılma niyetinin ölçülebilmesi için de Mobley vd., (1978)'nin üç soruluk işten ayrılma niyeti ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekler çerçevesinde çalışmada aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

H₁: İş güvencesizliğiyle işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₂: Kendine güven ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H₃: İş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde kendine güven'in ılımlaştırıcı rolü vardır.

Evren – Örnekleme ve Veri Toplama

Bu çalışmanın evrenini Afyonkarahisar'da bulunan 5 yıldızlı otel işletmelerindeki çalışanlar oluşturmaktadır. Otel işletmelerinin seçilme sebebi ise özellikle personel devir hızlarının yüksek olması ve iş sözleşmelerinin esnek olmasından dolayı çalışmada yer alan değişkenleri daha doğru bir şekilde ölçebileceğinin düşünülmesidir. Anketler amaçlı örnekleme yöntemiyle araştırma problemine uygun olduğu düşünölen otel işletmeleri çalışanlarına yüz yüze olarak yapılmıştır. Çalışmada 135 anket toplanmış olup verilerin programa girişi sırasında 15 anketin verilerinin çeşitli sebeplerle kullanılamaz olmasından dolayı çıkarılmıştır.

Verilerin Analizi

Şekil 1 de yer alan teorik model çerçevesinde kurgulanan yapısal eşitlik modelinin raporlanmasından önce PLS-YEM için bazı ön koşullar yer almaktadır. Bu ön koşulları şu şekilde sıralayabiliriz:

- PLS- YEM faktör analizinin yapılması. Uygun olmayan faktör yüklerinin modelden çıkarılması
- Geçerlilik ve güvenilirlik testlerinin raporlanması. Bu kapsamda geçerlilik sağlanabilmesi için Fornell-Larcker Kriteri ve Heterotrait- Monotrait değerlerinin raporlanması gerekmektedir. Güvenilirlik açısında ise Cronbach's alpha, composite reliability (rho_a ve rho_c) ile AVE değerlerine ait tabloların paylaşılarak her biri için güvenilirliğin sağlandığından emin olunması gerekmektedir.
- Daha sonra değişkenler arasında çoklu doğrusallık problem olup olmadığının gösterildiği VIF (Variance Increasing Faktör) tablosunun paylaşılması gerekip bu noktada değişkenlere ait sorular arasında çoklu doğrusallık sorunu olmadığından emin olunmalıdır.
- Model uyum endekslerine bakılarak SRMR, RMSteta ve NFI değerlerinin beklenen aralıklarda olduğundan emin olunulmadır.

Bu şartlar sağlandıktan sonra yapısal eşitlik modeli kurulabilir ve değişkenlere ait yeniden örnekleme tablosu paylaşılabilir.

PLS-YEM Faktör Analizi

Model kurgulanmadan önce ilk olarak faktör analizi yapılarak faktör yüklerinin belirtilen aralıkta olup olmadığı test edilmelidir. Bu adım ilk ve en önemli adımlardan birisidir. Çünkü değişkenleri oluşturan soruların değişkenleri iyi açıklayıp açıklayamadığı burada ortaya çıkar ve düşük açıklama düzeyi olan sorular modelden çıkarılmak zorundadır. Faktör yüklerinin en az kaç olması gerektiğine ilişkin farklı veriler olsa da genel kabul görmüş değer 0.6 ve üzeri olarak ifade edilmektedir (Hair vd., 2017). Tablo 1 de değişkenlere ait faktör yükleri yer almakta olup aralık dışarisında olan yükler kırmızı ile gösterilmiştir.

Tablo 1. Faktör Yükleri

	<i>Kendine Güven</i>	<i>İş Güvencesizliği</i>	<i>İşten Ayrılma Niyeti</i>	<i>Kendine Güven x İş Güvencesizliği</i>
<i>Kendine_Güven1</i>	0.361			
<i>Kendine_Güven2</i>	0.506			
<i>Kendine_Güven3</i>	0.678			
<i>Kendine_Güven4</i>	0.629			
<i>Kendine_Güven5</i>	0.713			
<i>Kendine_Güven6</i>	0.689			

Tablo 1 Devamı. Faktör Yükleri

	<i>Kendine Güven</i>	<i>İş Güvencesizliği</i>	<i>İşten Ayrılma Niyeti</i>	<i>Kendine Güven x İş Güvencesizliği</i>
Kendine_Güven7	0.684			
Kendine_Güven8	0.753			
Kendine_Güven9	0.760			
İş_Ayrılma1			0.923	
İş_Ayrılma2			0.939	
İş_Ayrılma3			0.919	
İş_Güv1		0.492		
İş_Güv2		0.562		
İş_Güv3		0.633		
İş_Güv4		0.486		
İş_Güv5		0.824		
İş_Güv6		0.862		
İş_Güv7		0.843		
Kendine Güven x İş Güvencesizliği				1.000

Tablo 1'e bakıldığında kritik değer olan 0.6'nın altında yer alan sorular kırmızı rankle gösterilmektedir. Dolayısıyla kendine güven ölçeğinde yer alan 1. ve 2. sorularla birlikte iş güvencesizliği ölçeğinde yer alan 1., 2. ve 3. sorular modellen çıkarılmak durumundadır. Bu sorular modelden çıkarılıp yapısal eşitlik modeli tekrardan kurgulanmıştır.

Geçerlilik ve Güvenilirlik Testleri

Model kurgulanmasından önce ikinci adım olarak güvenilirlik ve geçerlilik testlerinin raporlanması gerekmektedir. Bu kapsamda ilk olarak çalışmaya ait güvencibilirlik testlerine ilişkin sonuçlar tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Güvenilirlik Analizi

	<i>Cronbach's alpha</i>	<i>Composite reliability (rho_a)</i>	<i>Composite reliability (rho_c)</i>	<i>Average variance extracted (AVE)</i>
Kendine Güven	0.882	0.844	0.888	0.504
İş Güvencesizliği	0.837	0.875	0.893	0.680
İşten Ayrılma Niyeti	0.918	0.934	0.948	0.859

Güvenilirlik testlerinin sağlanabilmesi için her bir değişkene ait AVE değerinin en az 0,50, Cronbach's alpha, rho_a ve rho_c değerlerinin de en az 0,70 olması beklenir. Bu durumda tablo 2'ye bakıldığında ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Geçerlilik testleri için ise hem Fornell-Larcker kriteri değeri hem de Heterotrait-Monotrait değerlerinin uygun olması gerekmektedir. İlk olarak Fornell-Larcker kriterine ilişkin değerler tablo 3'de verilmiştir.

Tablo 3. Fornell Larcker Kriteri

	<i>Kendine Güven</i>	<i>İş Güvencesizliği</i>	<i>İşten Ayrılma Niyeti</i>
Kendine Güven	0.710		
İş Güvencesizliği	0.407	0.825	
İşten Ayrılma Niyeti	0.431	0.562	0.927

Fornell-Larcker kriteri AVE değerinin karaköklerini ifade etmektedir. Bu kriterin sağlanabilmesi için ise her bir değişkene ait değerin kendi satır ve sütunlarındaki değerlerden büyük olması gerekmektedir. Tablo 3'e bakıldığında bu kriterin sağlandığı görülmektedir.

Geçerlilik için raporlanması gereken bir diğer tablo ise Heterotrait-Monotrait (HTMT) değeridir. Bu değerin sağlanabilmesi için ise her bir değişkenin değerinin 0.90'ın altında olması beklenir. Tablo 4'de HTMT değerlerine ilişkin veriler gösterilmiştir.

Tablo 4. Heterotrait-Monotrait (HTMT) değerleri

	Kendine Güven	İş Güvencesizliği	İşten Ayrılma Niyeti	Kendine Güven x İş Güvencesizliği
Kendine Güven				
İş Güvencesizliği	0.441			
İşten Ayrılma Niyeti	0.459	0.640		
Kendine Güven x İş Güvencesizliği	0.229	0.110	0.068	

Tablo 4 incelendiğinde tüm değerlerin 0.90 altında olduğu görölmektedir. Dolayısıyla model hem güvenilirlik hem de geçerlilik açısından bir sorun yaşamamaktadır.

Varyans Artırıcı Faktör Değeri

Model için sorgulanması gereken bir başka durum değişkenler arasında çoklu doğrusallık problem olup olmadığıdır. Çoklu doğrusallık olup olmadığını ifade eden değer ise varyans artırıcı faktör (VIF) değerlerinin yer aldığı tablodur. Değişkenlere ilişkin VIF değerleri tablo 5’de yer almaktadır.

Tablo 5. Varyans Artırıcı Faktör Değerleri

Değişkenler	VIF
Kendine_Güven3	1.255
Kendine_Güven4	2.096
Kendine_Güven5	2.611
Kendine_Güven6	1.945
Kendine_Güven7	1.801
Kendine_Güven8	3.805
Kendine_Güven9	3.214
İş_Ayrılma1	3.015
İş_Ayrılma2	3.636
İş_Ayrılma3	3.368
İş_Güv3	1.324
İş_Güv5	2.165
İş_Güv6	3.607
İş_Güv7	3.268

VIF değerlerinin ideal olarak 3’ün altında olması gerekmektedir. Fakat Hair vd. (2017b:143)’e göre baskın görüşün 5’in altında olması gerektiği ve hatta bazı durumlarda 10’un altındaki değerlerin bile kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu kapsamda tablo 5’e bakıldığında tüm değerlerin 3 ve altında olduğu görölmektedir. Dolayısıyla herhangi bir çoklu doğrusallık problemi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Model Uyum Endeksleri

Kullanılan yapısal eşitlik modeli RMSttheta (Root Mean Square Residual Covariance), SRMR (Standardized Root Mean Square Residual) ve NFI (Normed Fit Index) değerlerinin modelle uyumlarına ilişkin değerleri içerir (Ali vd., 2018:11). Bu değerlerin hangi aralıktaki olması gerektiğine ilişkin çok fazla görüş olmasına rağmen yaygın olarak kullanılan görüşler şu şekildedir: RMSttheta değerinin 0,12’nin altında (Byrne, 2008), NFI değerinin 0,90’ın üzerinde (Henseler vd., 2016) ve SRMR değerinin de 0,10’dan daha düşük olması beklenir (Hu ve Bentler, 1998:449). Tablo 6’da ilgili değişkenlere yönelik değerler yer almaktadır.

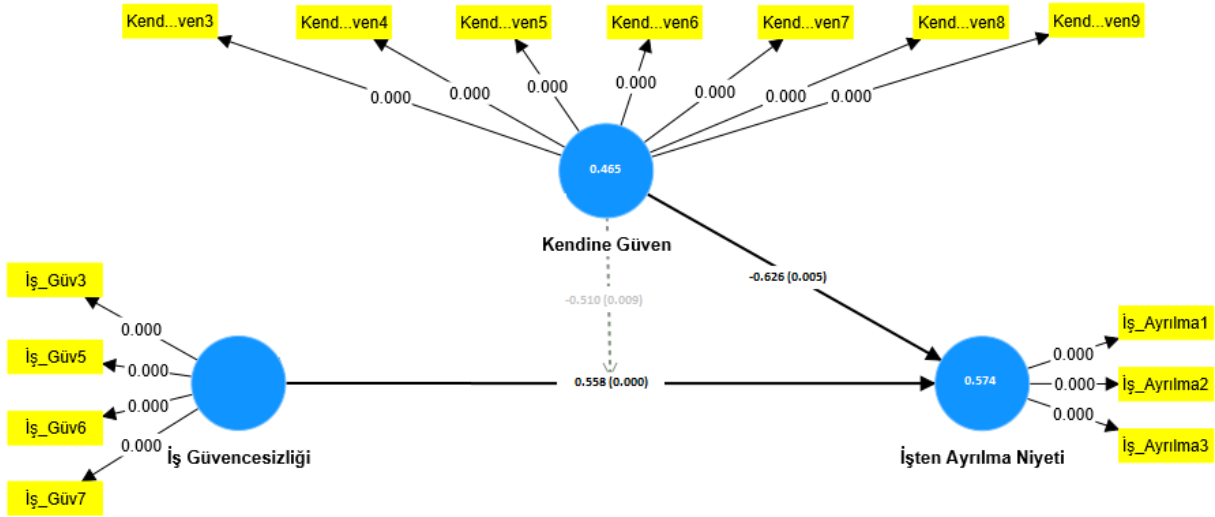
Tablo 6. Model Uyum Endeksleri

	Saturated Model	Estimated Model
SRMR	0.907	0.907
RMSttheta	0.559	0.567
NFI	0.984	0.976

Tablo 6 incelendiğinde tüm değerlerin belirtilen aralıklar dahilinde olduğu görölmekte ve model endekslerle uyum göstermektedir.

Yol Analizi (Yapısal Model)

Tüm ön koşullar geręekleřtięi için artık yapısal model kurgulanabilir. Yapısal modelde iş güvencesizliğinin kendine güvene, iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisine, kendine güvenin işten ayrılma niyetine etkisine ve iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde kendine güvenin ılımlaştırıcı etkisi araştırılmıştır. şekil 2 de yapısal model yer almaktadır.

Şekil 2. Yapısal Model

Şekil 2'ye bakıldığında ilişkilere yönelik yol katsayıları ile p değerleri yer almaktadır. Yol katsayıları ilişkinin yönü ve derecesine yönelik bilgi verirken p değeri de ilişkinin anlamlı olup olmadığını gösterir. Şekil 2 incelendiğinde kurgulanan ilişkilerin hepsinin anlamlı olduğu görülmektedir.

Şekil 2 de yer alan modelin p değerleri ve t istatistiklerine ilişkin yeniden örnekleme testi değerleri ise tablo 7 de görülmektedir.

Tablo 7. Yeniden Örnekleme Testi (Bootstrapping)

	Original Sample (O)	Sample Mean (M)	Standard Deviation (STDEV)	T Statistics (O/STDEV)	P Values
Kendine Güven -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.266	-0.270	0.095	-2.788	0.005
İş Güvencesizliği -> İşten Ayrılma Niyeti	0.458	0.453	0.094	4.856	0.000
İş Güvencesizliği -> Kendine Güven -> İşten Ayrılma Niyeti	-0.108	-0.116	0.048	-2.260	0.009

Tablo 7 incelendiğinde hem p değerlerinin hem de t istatistiklerinin olması gereken aralıklar içerisinde yer aldığı görülmektedir. P değerleri %95 anlamlılık düzeyinde olduğu ve t değerlerinin de 1.96 dan büyük olduğu görülmektedir.

Bulgular

Şekil 2 ile tablo 7 detaylı incelendiğinde iş güvencesizliği ile işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki görülmektedir. Bu değişkenlerin p değerine bakıldığında iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte ilişkinin yönünü anlayabilmemiz için yol katsayısına bakılması gerekmektedir. İki değişken arasındaki yol katsayısı değeri 0.558 olarak görülmektedir. Bu değer iki değişken arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bir diğer ifadeyle iş güvencesizliği arttıkça işten ayrılma niyeti de artmaktadır. Bu sonuç H_1 hipotezimizi de desteklemektedir.

Bir başka ilişki de kendine güven ile işten ayrılma niyeti arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığıdır. Bu değişkenler arasındaki p değeri incelendiğinde iki değişken arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmektedir. Bununla birlikte iki değişken arasındaki ilişkinin yönü hakkında bilgi sahibi olabilmek için değişkenler arasındaki yol katsayısına bakılması gerekmektedir. İki değişken arasındaki yol katsayısı -0.626 olarak ölçülmüştür. Bu durum kendine güven ile işten ayrılma niyeti arasında negatif bir ilişki olduğunu ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle çalışanların kendine güvenleri arttıkça işten ayrılma niyetleri azalmaktadır. Bu durum H_2 hipotezimizi de desteklemektedir.

Son olarak çalışmamızın da başlığı olan iş güvencesizliğiyle işten ayrılma niyetine etkisinde kendine güven değişkeninin ilmlaştırıcı etkisi olup olmadığıdır. bu ilişki ağı incelendiğinde iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde kendine güvenin anlamlı bir etkisi olduğu p değerinden anlaşılmaktadır. Bu

ilişkinin yönünü anlayabilmek için ise yine yol katsayısına bakılması gerekmektedir. yol katsayısı incelendiğinde değerin -0.510 olduğu görülmektedir. Bu durum iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde kendine güvenin negatif anlamda etki ettiğini ifade etmektedir. Bir diğer ifadeyle iş güvencesizliği arttıka işten ayrılma niyetini tahmin etmede kendine güven negatif olarak ılımlaştırıcı rol oynamaktadır. Bu durum son hipotezimiz olan H₃ hipotezini de desteklemektedir.

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Araştırmanın sonuçları incelendiğinde iş güvencesizliği algısıyla işten ayrılma niyeti arasında pozitif korelasyon olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum şirketlerin insan kaynakları politikalarını yeniden gözden geçirmeleri gerektiğini göstermektedir. Çünkü şirketlerin sunmuş olduğu imkanlar ve çalışma koşulları özellikle bu çalışmadaki gibi hizmet sektöründe çalışanlarda iş güvencesizliğine yol açmaktadır. Bu güvencesizlik çalışanları işten ayrılma davranışına itmektedir. Aslında otel işletmelerindeki yüksek personel devir hızının nedenlerinden birisinin de algılanan yüksek iş güvencesizliği olduğu söylenebilir. Yüksek devir hızı sadece çalışanlar için olumsuz bir durum değil, aynı zamanda işverenler içinde oldukça büyük bir problemdir. Çünkü işgören devir hızının artması düşük performans göstergelerinden birisidir.

Kendine güven ile işten ayrılma niyeti arasında da negatif korelasyon olduğu gözlemkenmiştir. Bu durum kendine güveni yüksek olan çalışanların işten ayrılma niyetlerinin düşük olduğu anlamına gelir. Bir diğer ifadeyle işletmelerin çalışanların kendilerine güven oluşturacağı iş ortamlarını sağlamaları, çalışanların istek ve ihtiyaçlarına uygun ödeme, promosyon, terfi gibi imkanların sağlanmasını gerekli kılmaktadır.

Çalışmanın başlığını da oluşturan iş güvencesizliğinin işten ayrılma niyetine etkisinde kendine güvenin negatif ılımlaştırıcı etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum çalışanlarda oluşan iş güvencesizliği algısının önlenmesinde kendine güveni yüksek olan çalışanlarda işten ayrılma niyetini ılımlaştırdığı gözlemlenmiştir. Bir diğer ifadeyle kendine güven iş güvencesizliği yüksek olan sektörlerde işten ayrılma niyetini kontrol etme noktasında işletmeler için önemli bir araç olarak kullanılabilir. Bu durum özellikle esnek sözleşmelerin ya da yarı zamanlı işlerin yoğun olduğu sektörlerde kendine güveni yüksek olan çalışanların istihdam edilmesi ya da mevcut çalışanların kendisine olan güvenlerini artıracak bir örgüt ortamı geliştirilmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Son olarak ilerideki çalışmalar için kendine güvenin gönüllü ve gönülsüz işten ayrılma niyetine etkisi çalışılabilecek bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Bir başka konuda nitel ve nicel iş güvencesizliği faktörlerinin gönüllü ve gönülsüz işten ayrılmaya etkileri yapısal eşitlik modellemesiyle ölçülebilir.

Etik Beyan

"İş Güvencesizliğinin İşten Ayrılma Niyetine Etkisi: Kendine Güvenin İlimlaştırıcı Rolü." başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Gerekli olan etik kurul izinleri Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimleri Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 22.03.2023 tarih ve 03 sayılı toplantısında alınmıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Yazarların çalışmadaki katkı oranları eşitirdir.

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Abbasi, S. M., Hollman, K. W. and Hayes, R. D. (2008). Bad bosses and how not to be one. *Information Management Journal*, 42: 52-56
- Ahmad, B., Shahid, M., Huma, Z.E. and Haider, S. (2012). Turnover intention: An HRM issue in textile sector, *Interdisciplinary Journal Of Contemporary Research in Business*, 3: 125-130.
- Ali, F., Rasoolimanesh, S. M., Sarstedt, M., Ringle, C. M. ve Ryu, K. (2018). An assessment of the use of partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM) in hospitality research. *International journal of contemporary hospitality management*, 30(1), 514-538.
- Anderson, M. J. ve Cohen, M. W. (1977). Nerve - induced and spontaneous redistribution of acetylcholine receptors on cultured muscle cells. *The Journal of Physiology*, 268(3), 757-773.
- Andolsen, B. H. (2009). *The new job contract: Economic justice in an age of insecurity*. Wipf and Stock Publishers.

- Ashford, S. J., Lee, C. ve Bobko, P. (1989). Content, cause, and consequences of job insecurity: A theory-based measure and substantive test. *Academy of Management Journal*, 32(4), 803-829.
- Austin-Egole, I. S., Iheriohanma, E. B. ve Nwokorie, C. (2020). Flexible working arrangements and organizational performance: An overview. *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 25(5), 50-59.
- Aziz-Ur-Rehman, M. ve Siddiqui, D. A. (2019). Relationship between flexible working arrangements and job satisfaction mediated by work-life balance: Evidence from public sector universities employees of Pakistan. *Available at SSRN 3510918*.
- Bhalla, J. (2016). Impact of flexible work arrangements on productivity in Indian IT sector: A study. *IPE Journal of Management*, 6(1), 80.
- Borg, I. ve Elizur, D. (1992). Job insecurity: Correlates, moderators and measurement. *International Journal of Manpower*, 13(2), 13-26.
- Brockner, J. (1988). *Self-esteem at work: Research, theory, and practice*. Lexington Books/DC Heath and Com.
- Byrne, B.M. (2008). *Structural Equation Modeling with EQS: Basic Concepts, Applications, and Programming*. New York, NY: Psychology Press.
- Campbell, J. D. (1990). Self-esteem and clarity of the self-concept. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(3), 538.
- Chin, W., Guo, Y.-L. L., Hung, Y.-J., Hsieh, Y.-T., Wang, L.-J., and Shiao, J. S.-C. (2019). Workplace justice and intention to leave the nursing profession. *Nurs. Ethics* 26, 307–319. doi: 10.1177/0969733016687160
- Chirumbolo, A. (2015). The impact of job insecurity on counterproductive work behaviors: The moderating role of honesty-humility personality trait. *The Journal of Psychology*, 149(6), 554-569.
- Cobb, S., McFarland, D., Kasl, S. V. ve Brooks, G. W. (1970). On the relationship among variables in a longitudinal study of people changing jobs. In *Proceedings of the 5th International Scientific Meeting of the International Epidemiological Association*. Belgrade: Savremena Administracija Publishing House (pp. 260-4).
- Coopersmith, S. (1965). *The antecedents of self-esteem*. Princeton.
- Cotton, J. and Tuttle, J. (1986). Employee turnover: A meta-analysis and review with implications for research. *Academic Management Review*, 11:55-70
- De Menezes, L. M. ve Kelliher, C. (2011). Flexible working and performance: A systematic review of the evidence for a business case. *International Journal of Management Reviews*, 13(4), 452-474.
- De Oliveira, D. R., Griep, R. H., Portela, L. F., and Rotenberg, L. (2017). Intention to leave profession, psychosocial environment and self-rated health among registered nurses from large hospitals in Brazil: a cross-sectional study. *BMC Health Serv. Res.* 17:21. doi: 10.1186/s12913-016-1949-6
- De Witte, H. (2005). Job insecurity: Review of the international literature on definitions, prevalence, antecedents and consequences. *SA Journal of Industrial Psychology*, 31(4), 1-6.
- Eurobarometer, F. (2011). *Attitudes of European entrepreneurs towards eco-innovation*. Vol.
- Fernandez-Lafuente, R., Armisén, P., Sabuquillo, P., Fernández-Lorente, G. ve Guisán, J. M. (1998). Immobilization of lipases by selective adsorption on hydrophobic supports. *Chemistry and physics of lipids*, 93(1-2), 185-197.
- French, J.R.P., Jr. ve Caplan, R.D. (1972). *Organizational Stress and Individual Strain*. In A.J. Marrow, ed., *The Failure of Success*, AMACOM, New York.
- Ganster, D. C. ve Schaubroeck, J. (1991). Work stress and employee health. *Journal of Management*, 17(2), 235-271.
- Govender, L., Migiro, S. O. ve Kyule, A. K. (2018). Flexible work arrangements, job satisfaction and performance. *Journal of Economics and Behavioral Studies*, 10(3 ()), 268-277.
- Greenhalgh, L. ve Rosenblatt, Z. (1984). Job insecurity: Toward conceptual clarity. *Academy of Management Review*, 9(3), 438-448.
- Hair, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. ve Sarstedt, M. (2017). *A Primer on Partial Least Squares Structural Equation Modeling (PLS-SEM)* (2. Baskı). Los Angeles: Sage.
- Hellgren, J., Sverke, M. ve Isaksson, K. (1999). A two-dimensional approach to job insecurity: Consequences for employee attitudes and well-being. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 179-195.
- Henseler, J., Hubona, G. ve Ray, P. (2016). *Using PLS Path Modeling in New Technology Research: Updated Guidelines*. *Industrial Management & Data Systems*. 116. 2-20. 10.1108/IMDS-09-2015-0382, Retrieved 25.08.2019 from Emerald Database.
- Hu, L.-t., ve Bentler, P. M. (1998). Fit indices in covariance structure modeling: Sensitivity to underparameterized model misspecification. *Psychological Methods*, 3(4), 424-453.
- Hunter, P. (2019). Remote working in research: An increasing usage of flexible work arrangements can improve productivity and creativity. *EMBO reports*, 20(1), e47435.
- Jex, S. M. ve Elacqua, T. C. (1999). Self - esteem as a moderator: A comparison of global and organization - based measures. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 72(1), 71-81.
- John, W. (2017). Flexible working hours and organizational productivity: Exploring the potential linkage. *AIMA Journal of Management and Research*, 11(4), 1-7.
- Judge, T. A., Higgins, C. A., Thoresen, C. J. ve Barrick, M. R. (1999). The big five personality traits, general mental ability, and career success across the life span. *Personnel Psychology*, 52(3), 621-652.

- Kinnunen, U., Feldt, T. ve Mauno, S. (2003). Job insecurity and self-esteem: Evidence from cross-lagged relations in a 1-year longitudinal sample. *Personality and Individual Differences*, 35(3), 617-632.
- Kivimäki, M. ve Kalimo, R. (1996). Self-esteem and the occupational stress process: Testing two alternative models in a sample of blue-collar workers. *Journal of Occupational Health Psychology*, 1(2), 187.
- Klandermans, B. ve Van Vuuren, T. (1999). Job insecurity: introduction. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 8(2), 145-153.
- Korman, A. K. (1966). "Consideration," initiating structure," and organizational criteria: A review. *Personnel Psychology*.
- Korman, A. K. (1970). Toward an hypothesis of work behavior. *Journal of Applied psychology*, 54(1p1), 31.
- Korman, A. K. (1971). Organizational achievement, aggression and creativity: Some suggestions toward an integrated theory. *Organizational Behavior and Human Performance*, 6(5), 593-613.
- Korman, A. K. (1976). Hypothesis of work behavior revisited and an extension. *Academy of Management review*, 1(1), 50-63.
- Låstad, L., Berntson, E., Näswall, K. ve Sverke, M. (2014). Do core self-evaluations and coping style influence the perception of job insecurity?. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(5), 680-692.
- Lee, C., Huang, G. H. ve Ashford, S. J. (2018). Job insecurity and the changing workplace: Recent developments and the future trends in job insecurity research. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 335-359.
- Lo, W. Y., Chien, L. Y., Hwang, F. M., Huang, N., and Chiou, S. T. (2018). From job stress to intention to leave among hospital nurses: a structural equation modelling approach. *J. Adv. Nurs.* 74, 677–688. doi: 10.1111/jan.13481
- Loi, R., Hang-Yue, N., and Foley, S. (2006). Linking employees' justice perceptions to organizational commitment and intention to leave: the mediating role of perceived organizational support. *J. Occup. Organ. Psychol.* 79, 101–120. doi: 10.1348/096317905X39657
- MacIntosh, E. W., and Doherty, A. (2010). The influence of organizational culture on job satisfaction and intention to leave. *Sport Manag. Rev.* 13, 106–117. doi: 10.1016/j.smr.2009.04.006
- Mahomed, F. E., and Rothmann, S. (2020). Strength use, training and development, thriving, and intention to leave: the mediating effects of psychological need satisfaction. *S. Afr. J. Psychol.* 50, 24–38. doi: 10.1177/0081246319849030
- Meriläinen, M., Nissinen, P., and Kõiv, K. (2019). Intention to leave among bullied university personnel. *Int. J. Educ. Manag.* 33, 1686–1704. doi: 10.1108/IJEM01-2018-0038
- Otterbach, S. ve Sousa-Poza, A. (2016). Job insecurity, employability and health: an analysis for Germany across generations. *Applied Economics*, 48(14), 1303-1316.
- Pierce, J. L., Gardner, D. G., Cummings, L. L. ve Dunham, R. B. (1989). Organization-based self-esteem: Construct definition, measurement, and validation. *Academy of Management journal*, 32(3), 622-648.
- Price, J.L. and Mueller, C.W. (1981). A causal model of turnover for nurses. *Academy of Management Journal*, 24: 543-65.
- Rawashdeh, A. M., Almasarweh, M. S. ve Jaber, J. (2016). Do flexible work arrangements affect job satisfaction and work-life balance in Jordanian private airlines?. *International Journal of Information, Business and Management*, 8(3), 172.
- Richter, A., Näswall, K., Bernhard-Oettel, C. ve Sverke, M. (2014). Job insecurity and well-being: The moderating role of job dependence. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 23(6), 816-829.
- Rosenberg (1965) General Self-Esteem Scale. *Psychological Assessment*, 27(2), 621–635.
- Sasso, L., Bagnasco, A., Catania, G., Zanini, M., Aleo, G., Watson, R., et al. (2019). Push and pull factors of nurses' intention to leave. *J. Nurs. Manag.* 27, 946–954. doi: 10.1111/jonm.12745
- Seibert, S. E. ve Kraimer, M. L. (2001). The five-factor model of personality and career success. *Journal of Vocational Behavior*, 58(1), 1-21.
- Shavelson, R. J., Hubner, J. J. ve Stanton, G. C. (1976). Self-concept: Validation of construct interpretations. *Review of educational research*, 46(3), 407-441.
- Simpson, C. K. ve Boyle, D. (1975). Esteem construct generality and academic performance. *Educational and Psychological Measurement*, 35(4), 897-904.
- Sverke, M., Hellgren, J. ve Näswall, K. (2002). No security: a meta-analysis and review of job insecurity and its consequences. *Journal of occupational health psychology*, 7(3), 242.
- Tett, R. P. and Meyer, J. P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention and turnover: Path analysis based on metaanalytical findings. *Personnel Psychology*, 46(2): 259-293.
- Tharenou, P. (1979). Employee self-esteem: A review of the literature. *Journal of vocational Behavior*, 15(3), 316-346.
- Vujičić, D., Jovičić, A., Lalić, D., Gagić, S. ve Cvejanov, A. (2015). The relation between job insecurity, job satisfaction and organizational commitment among employees in the tourism sector in Novi Sad. *Economic and Industrial Democracy*, 36(4), 633-652.
- Vulkan, P., Salonemi, A. ve Anna, V. (2015). Job insecurity and mental well-being in Finland, Norway, and Sweden. *Old site of Nordic Journal of Working Life Studies*, 5(2), 33-53.

- Wheatley, D. (2017). Employee satisfaction and use of flexible working arrangements. *Work, employment and society*, 31(4), 567-585.
- Wiener, Y., Muczyk, J. P. ve Martin, H. J. (1992). Self-esteem and job involvement as moderators of the relationship between work satisfaction and well-being. *Journal of Social Behavior and Personality*, 7(4), 539.
- Yamaguchi, Y., Inoue, T., Harada, H., and Oike, M. (2016). Job control, workfamily balance and nurses' intention to leave their profession and organization: a comparative cross-sectional survey. *Int. J. Nurs. Stud.* 64, 52–62. doi: 10.1016/j.ijnurstu.2016.09.003

EXTENDED ABSTRACT

There are many definitions of Job Insecurity in the literature, but one of the most comprehensive and widely accepted definitions was made by Greenhalgh and Rosenblatt. According to them, job insecurity is the feeling of powerlessness in maintaining the desired continuity of the job situation (Greenhalgh ve Rosenblatt, 1984). Based on this definition, it can be understood that job insecurity is subjective since there is a perception in the explanation. Self-esteem is a crucial factor in the response to perceived job insecurity. There have been many studies in the literature on this concept, especially on personality factors and their effect on job insecurity (Brocker, 1988; French ve Caplan, 1972; Ganster ve Shaubroeck, 1991; Cobb et al., 1970; Kivimaki ve Kalimo, 1996; Tharenou, 1979). Self-esteem refers to an individual's general self-evaluation of his competencies (Rosenberg, 1965). It is the self-evaluation and descriptive conceptualization individuals make and maintain about themselves. In this sense, self-esteem is a personal evaluation reflecting what individuals think about themselves. According to Korman (1970), self-esteem reflects the degree to which an individual sees himself as a competent person who meets his needs; therefore, the individual with high self-confidence has "a sense of personal competence and a sense of having fulfilled needs in the past" (Korman, 1966: 479). Firms face challenges in retaining employees in the organization to achieve organizational goals. On the other hand, employees are looking for safer and safer working conditions. Employees with a negative perspective on this issue may intend to leave the organization. *Turnover intention* can be defined as how long an employee wants to stay in an organization (Ahmad et al., 2012). Turnover intention indicates an individual's perceived probability of staying or leaving the organization (Cotton ve Tuttle, 1986). Tett and Meyer (1993) define turnover intention as a conscious and deliberate willingness to leave the organization. This study measured the effect of job insecurity on turnover intention and the moderating role of self-esteem. As a method, the Smart-PLS structural equation model was established. The reason for choosing this method is that it is very successful in resolving the complex relationship between more than two variables. The scales of the variables used in the theoretical model can be listed as follows. In order to measure the perception of job insecurity, Hellgren et al. (1999) 's job insecurity scale, which consists of seven questions, was used. Rosenberg's (1965) nine-dimensional self-esteem scale was used to measure the perception of self-esteem, and Mobley et al. (1978) three-question turnover intention scale was used to measure the intention to leave. Within the framework of these scales, the following hypotheses were formed in the study: H₁: There is a significant relationship between job insecurity and turnover intention. H₂: There is a significant relationship between self-esteem and turnover intention H₃: Self-esteem has a moderating role in the effect of job insecurity on turnover intention. The population of this study consists of employees in 5-star hotels in Afyonkarahisar. The reason for choosing hotel businesses is that they can measure the variables in the study more accurately, mainly due to the high staff turnover rate and the flexibility of employment contracts. Questionnaires were conducted face-to-face with hotel employees, who were thought suitable for the research problem, using the purposive sampling method. In the study, 135 questionnaires were collected, and 15 were excluded since they were unusable for various reasons during the data entry into the program. When Figure 2 and Table 7 are examined in detail, the relationship between job insecurity and turnover intention could be seen. When the p-value of these variables is examined, it is observed that there is a significant relationship between them. However, to understand the direction of the relationship, it is necessary to look at the coefficient of direction. The path coefficient value between the two variables is seen as 0.558. This value shows a significant and positive relationship between the two variables. In other words, the higher the job insecurity, the higher the turnover intention. This result supports our H₁ hypothesis. Another relationship is whether there is a significant relationship between self-esteem and turnover intention. When the p-value between these variables is examined, it is seen that there is a significant relationship between the two variables. However, it is necessary to look at the path coefficient between the variables to know the direction of the relationship between the two variables. The path coefficient between the two variables was measured as -0.626. This indicates a negative relationship

between self-esteem and turnover intention. In other words, as employees' self-esteem increases, their turnover intention decreases. This also supports our H₂ hypothesis. Finally, the title of our study is Whether the Self-confidence Variable Moderates the Effect of Job Insecurity and Turnover Intention. When examining this relationship network, it is understood from the p-value that self-esteem significantly affects job insecurity's effect on turnover intention. In order to understand the direction of this relationship, it is necessary to look at the path coefficient again. When the path coefficient is examined, it is seen that the value is -0.510. This indicates that self-esteem negatively affects the effect of job insecurity on turnover intention. In other words, as job insecurity increases, self-esteem negatively modifies in predicting turnover intention. This also supports our last hypothesis, the H₃ hypothesis.

Efficiency Analysis of Middle-Income Countries in Terms of Health Indicators for the Covid Process

Elif ACAR¹, Durmuş GÖKKAYA² & Osman ŞENOL³

Abstract

Systems transform their current inputs into outputs to achieve their goals and objectives. Efficiency analysis is used to describe the degree to which a system achieves its goals using its resources. Pandemics similar to the Covid process may recur, and countries must use their existing resources more effectively in these struggles. The scope of this study was to evaluate the struggle of middle-income countries with Covid-19 within the scope of certain health indicators according to the World Bank's income classification by using the DEA, one of the methods used to measure the effectiveness of health systems. The ratio of GDP devoted to health services, the number of patient beds, the number of doctors per thousand population, the number of nurses and midwives per thousand population, and finally, the amount of health expenditure per capita were selected as the input variables in the study. The number of people recovering from Covid-19 disease per 100.000 people, total cases per 1 million people, total deaths per 1 million people, and total number of tests per million people were selected as the output variables in the study. The VZA input-oriented CCR model was used in the study. The reasons for the inefficiency of inefficient countries have been identified. In order for these countries to be located on the effective border, the targeted values have been revealed. Based on the efficient countries, potential improvements are made in the input values of the inefficient countries and the input values that can increase their efficiency are calculated. As a result of the study, 18 countries out of 47 countries were located in the effective border. Finally, the reasons for the inefficiency of the countries below the efficient frontier were calculated using the multiple linear regression analysis method, and the suggestions for necessary corrections were presented.

Key Words: Health Indicators, Data Envelopment Analysis, COVID-19, Middle Income Countries, Efficiency

Orta Gelirli Ülkelerin Covid Süreci Sağlık Göstergeleri Açısından Etkinlik Analizi

Öz

Sistemler, amaç ve hedeflerine ulaşmak için mevcut girdilerini çıktılara dönüştürür. Etkinlik analizi, bir sistemin kaynaklarını kullanarak amaçlarına ulaşma derecesini tanımlamak için kullanılır. Yaşanan Covid sürecine benzer pandemiler tekrar edebilir ve bu mücadelede ülkeler, mevcut kaynaklarını daha etkin kullanmak zorundadır. Bu çalışmanın kapsamı, sağlık sistemlerin etkinliğini ölçmek için kullanılan yöntemlerden biri olan VZA ile Dünya Bankası gelir sınıflandırmasına göre orta gelir grubunda yer alan ülkelerin Covid-19 ile mücadelesini belirli sağlık göstergeleri kapsamında değerlendirmektir. Araştırmada sağlık hizmetlerine ayrılan GSYİH oranı, hasta yatak sayısı, bin nüfusa düşen doktor sayısı, bin nüfusa düşen hemşire ve ebe sayısı ve son olarak kişi başına düşen sağlık harcaması miktarı girdi değişkenleri olarak kullanılmıştır. Araştırmada çıktı değişkeni olarak 100.000 kişi başına Covid-19 hastalığından iyileşen kişi sayısı, 1 milyon kişi başına toplam vaka, 1 milyon kişi başına toplam ölüm ve bir milyon kişi başına toplam test sayısı seçilmiştir. Çalışmada VZA girdi odaklı CCR modeli kullanılmıştır. Etkin olmayan ülkelerin verimsizlik nedenleri tespit edilmiştir. Söz konusu bu ülkelerin etkin sınırdaki yer alabilmesi için hedeflenen değerleri ortaya konmuştur. Etkin ülkeler referans alınarak, etkin olmayan ülkelerin girdi değerlerinde potansiyel iyileştirmeler yapılmakta ve etkinliklerini artırabilecek girdi değerleri hesaplanmaktadır. Çalışmanın sonucunda 47 ülkeden 18 ülke etkin sınırdaki yer almıştır. Son olarak da çoklu lineer regresyon analizi yöntemi ile etkin limitin altındaki ülkelerin etkinsizliğinin nedenleri hesaplanmış ve gerekli düzeltmeler için öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Sağlık Göstergeleri, Veri Zarflama Analizi, COVID-19, Orta Gelirli Ülkeler, Etkinlik

Atıf İçin / Please Cite As:

Acar, E., Gökkaya, D., & Şenol, O. (2023). Efficiency analysis of middle-income countries in terms of health indicators for the covid process. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 300-317. doi:10.33206/mjss.1202337

Geliş Tarihi / Received Date: 10.11.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 12.09.2023

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, elif.acar@bozok.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-6974-4866

² Dr. Öğr. Üyesi, Yozgat Bozok Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, durmus.gokkaya@bozok.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-6713-1748

³ Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, osmansenol@ktu.edu.tr,

 ORCID: 0000-0001-5626-2921

Introduction

Since the last months of 2020, countries have entered into an important process of struggle along with the spread of the Covid-19 pandemic around the world. Countries have taken stringent measures since the beginning of the pandemic in order to reduce the impact of the pandemic and prevent individuals from contracting the disease. In this regard, countries have closed their borders to each other, especially in the early days of the pandemic. Within the borders of the countries, curfews were imposed, masks and distance rules were imposed in public places and organizations, and schools and some business lines were suspended. Social and cultural restrictions were imposed on various activities to prevent the spread of the pandemic. As of 26.01.2022, there were more than 350 million cases worldwide (www.covid19.who.int) and nearly 6 million deaths due to these cases. On the other hand, vaccine studies were initiated as the most important means of combating the Covid-19 pandemic, and various vaccines have been developed and individuals have been immunized against the disease. According to the data of the World Health Organization (WHO), approximately 10 billion vaccines have been made so far (www.covid19.who.int). Nearly 5 billion of these vaccines were administered at least as a single dose, while the other half were administered as a double dose. It can be said that while mortality rates are relatively reduced with vaccines, there is an increase in the rate of pandemic and the incidence of Covid-19 cases with the changing variants in the virus. In the event of similar pandemics in the future, countries need to be better prepared to combat them at various levels and in multiple fields.

In addition to countries taking social, cultural, and economic measures against the pandemic, governments continued to struggle with their health systems, which are the main center of the pandemic. The central health system and organization together with the hospitals, where the cases are treated clinically, and their sub-components constitute the main pillar of this struggle. The importance of the health system with all its components (technology, human resources, facilities, informatics infrastructure, pharmaceutical stocks, medical devices, etc.) has come to the forefront even more with the pandemic. However, Why do some countries' health systems perform better, while others do less? Why do some countries have higher case rates and lower death rates? In other words, why might death rates be high when case rates are low? How are these situations related to health systems and indicators? With these questions and perspective, this study has based on examining the productivity and efficiency of combating the Covid-19 pandemic through the health systems indicators of middle-income countries. In its most general sense, efficiency refers to the relationship between the various factors (inputs) included in the system and the outputs obtained at the end of this process (Yükçü, & Atağan, 2009, p. 4). Therefore, in a technical sense, efficiency is defined as "the ratio between the quantity of goods and services produced and the inputs used to produce that quantity of goods and services", and this measure is often formulated as output/input (Prokopenko, 2005, p. 19). Efficiency analysis is used to describe the degree to which a system can achieve its goals by using its resources. One of the frequently used methods in which productivity and efficiency analysis are evaluated together is the Data Envelopment Analysis (DEA). DEA evaluates the performance of similar systems, called the Decision Making Unit (DMU), using the relationships between input and output, and sets targets for similar systems and measures the effectiveness of a particular system. (Cooper et al., 2011, p.1-2).

If it is expressed with different definitions, DEA is a technique used when there are many input and output variables where it is difficult to measure the efficiency of decision-making units (Şenol, & Gençtürk, 2017, p. 265). DEA is a method used to measure the relative efficiency of decision units that produce homogeneous goods or services by using input and output variables expressed in a wide variety of different measurement units (Bağrıaçık, 2021, p. 221). DEA is a mathematically formulated method based on fractional programming developed by Charnes, Cooper and Rhodes (1978, p. 429).

On the other hand, DEA is based on two main approach frameworks in performance measurement and efficiency analysis methods. These are constant returns to scale (CCR) and variable returns to scale (BCC). The increase in outputs as a result of increases in inputs is examined in the CCR model. More or less increase in outputs as a result of the increase in inputs is examined in the BCC model (Sel, 2021, p. 186). The increases and decreases in the amount of input and output required for efficiency are determined by dual models, thus dual models are called envelopment models. Input-oriented dual model shows how much inputs can be reduced for a given amount of output, and output-oriented dual model shows how much output can be increased for a given number of inputs (Tütek et al., 2016; Dinç, &

Haynes, 1999). If it is desired to produce the most output with the least input, then additive or non-oriented models are used (Özden, 2008).

Within the scope of this study, an efficiency analysis is conducted between the health services indicators used as inputs in the process of combating Covid and the outputs, which are Covid indicators. By identifying countries that use input resources efficiently and inefficiently during the pandemic process, the amounts that inefficient countries should reduce their inputs are calculated through the input-oriented CCR Model. Moreover, the efficiency rankings of countries are determined with the help of the super-efficiency model. Finally, the reasons for the inefficiency of countries below the efficient frontier are calculated using multiple linear regression analysis, and recommendations for necessary corrections are presented. With regard to the contribution of the study to the literature, Covid 19 is a vital and international problem and studies with Covid 19 data should be increased quantitatively. The study was segmented in terms of middle-income countries. No similar studies in the literature measure the efficiency of middle-income countries using DEA in terms of health indicators during the pandemic period. The importance of the study is to ensure that middle-income countries can use their existing resources efficiently and that countries are more cautious and ready when faced with such pandemics in the future.

In the literature section of the study, studies using DEA in the field of health were investigated and the input and output variables to be used in this study were determined. Then, the aim, data and sample of the study are presented. In the method section, mathematical calculation details about the input-oriented CCR method, the input-oriented CCR-Dual model and the improvement rate are presented within the scope of DEA. According to the input and output variables used within the scope of the study, the efficiency analysis of the countries in the Covid process is presented in the findings section and the efficient countries were determined. Furthermore, multiple linear regression analysis was performed between the input improvement rates and the efficiency value, and the explanatory input variables were determined in determining the efficiency value. In the conclusion part of the study, suggestions and ideas for future studies are presented by summarizing the reasons why the effective countries in the Covid struggle process are effective and the general research findings.

Literature Review

Due to the unique characteristics and complex structure of health services, the number of inputs and outputs is quite large and diverse. These input and output factors also do not have the same unit of measure. It is appropriate to use DEA, which is a parameterless method, to analyze all these variables together, to make comparisons, to determine the most efficient countries and to determine the things to do in order for the countries below the efficient frontier to be efficient (Şenol, & Gençtürk, 2017, p. 267). In fact, DEA is a very widely used method to measure the efficiency of the health system or to measure the efficiency of the relative health systems of countries. Past Covid-19 pandemic is the biggest problem that countries are struggling with all aspects of their health systems. Effective and efficient use of existing opportunities in the fight against the pandemic is an inevitable element for success. The increasing population, the increase in the elderly population and the diversification of diseases require this struggle (Bağrıaçık, 2021, p. 217). In this context, the study was conducted within the scope of measuring the relative efficiency of middle-income countries in the fight against Covid-19. In this context, the literature on studies attempting to measure the efficiency of the health systems of countries using DEA is included.

In a study conducted by Shirouyehzad et. al. in (2020), the countries affected by the Covid-19 pandemic were examined by considering their population density and health system infrastructures. The efficiency level of the countries in the fight against the Covid-19 pandemic was investigated by the DEA method. The study was conducted using two models: medical treatment and the control of transmission risk. In the first model, efficiency values were calculated by considering the performance of countries in disease transmission control. In the second model, efficacy values were calculated by considering the number of confirmed cases to evaluate medical treatment as inputs and the number of deaths and recoveries as outputs. According to these efficiency evaluations or analysis results, the countries were divided into four classes according to their performance in the control of transmission and medical treatment, and recommendations were made for each group. As a result of the analysis, it was revealed that Singapore, Vietnam and Belgium were the countries with the highest efficiency in both models. In particular, Singapore had the highest efficiency among the countries and was far ahead of the others. The country with the highest efficiency in Europe was Belgium, while Italy had the least efficiency. In the

Middle East, Iran was the most efficient country in the control of transmission. Egypt was the most efficient country in medical treatment despite being the least efficient in the control of transmission.

Breitenbach et. al. (2021) conducted a study using the DEA method to analyze how efficient the use of resources in the top 36 countries representing 90% of global infections and deaths from 220 countries. The data collected from Worldometers and the World Bank and dated 11 November 2020 were used in the study. In this study, the relative efficiency of the health systems of 36 countries in the management of the Covid-19 pandemic was examined, the number of tests, the number of doctors, the number of nurses and health expenditure as a percentage of GDP were used as input variables, the recovery rate was used as the desired output variable, and the mortality rate and the case rate were used as the undesired output variables. Furthermore, the technical efficiency of the countries in managing the Covid-19 pandemic was examined with a new DEA approach by modeling the mortality rate and infection rates as undesired outputs using the approach developed by You and Yan (2011). As a result, the average efficiency of global health systems in managing the Covid-19 pandemic was found to be very low. Under the assumption of variable returns to scale, it was concluded that only 6 out of 36 countries had efficiency or efficient systems.

In a study conducted by Mariano et. al. (2021), situation of the Brazilian States regarding the Covid-19 pandemic was evaluated comparatively by the Network DEA method. The data of the study were collected by obtaining the virus cases recorded in all states until April 27, 2020, from the Ministry of Health website.

In this study which was conducted to evaluate the regional inconsistencies in the country, the number of doctors, the number of ventilators and the number of clinical beds were selected as the input variables. The number of deaths was selected as the output variable and the number of reported cases was selected as the intervening variable. According to the results of the study, it was revealed that the federative unit with the worst performance was Amazonas and the worst capital was Manaus.

In the study of Mohanta et al. (2021) performance of the 32 states and union territories of India against the Covid-19 pandemic was measured using the efficiency score calculated by DEA, and the efficiency of the health system was evaluated. In the model of the study, the public health expenditure per capita, number of hospitals, number of hospital beds, percentage of health workers, population density and number of infected people were considered as the input parameters. The output parameters are grouped as good output and bad output. While the number of people who recovered from the Covid-19 disease was considered as the good output, the number of people who died from the Covid-19 disease was considered as the bad output. According to the results of the study, 16 (50%) of 32 Indian states and union territories were found to be efficient. Among the efficient states, Chandigarh was the most efficient, while Meghalaya was the most inefficient. Rajasthan was most referenced state for inefficient states.

Selamzade and Özdemir (2020) conducted a study in which the efficiency of OECD countries in the fight against Covid-19 was evaluated by DEA. In the model of the study, the number of doctors, nurses and hospital beds per ten thousand people and the ratio of health expenditures in Gross Domestic Product (GDP) were used as the input variables. The Covid-19 pandemic data of OECD countries on April 24, 2020, the number of tests per million people, the number of cases and the number of deaths were considered as the output variables. As a result of the analysis made with the output-oriented Charnes, Cooper and Rhodes (CCR) model of the study, 11 countries were found to be efficient as a result of the analysis made with 8 Banker, Charnes and Cooper (BCC) models. These efficient countries efficiently fought against the Covid-19 pandemic. According to the study, it was determined that Slovakia and Iceland had the highest efficiency scores. The USA, France, Northern Ireland, Italy, the United Kingdom and Spain were the countries that could not efficiently fight against the Covid-19 pandemic and had the lowest scores.

In the study conducted by Sel (2021), the Covid-19 performance of the G-20 countries, which constitute two-thirds of the world's population, was examined. The data used in the study were created by taking the averages of the health indicators of the countries in the years 2000-2018 from the database of the World Bank. In the model, current health expenditures (% of GDP), people using at least primary health services (% of population), and the number of nurses and midwives, beds and physicians per 1000 people were used as the input variables. The mortality rates per million people, number of people recovered per million people, and test rates per million people were used as the output variables. Upon

examining the results of the study, it was observed that China, Turkey, USA, England, Brazil and France were efficient according to the output-oriented CCR model. Furthermore, India and Indonesia were found to be efficient or productive according to the output-oriented BCC model.

In a study conducted by Bayram and Yurtsever (2021), the efficiency evaluation of 27 European countries in terms of Covid-19 was examined. In the study, the performance of these countries on the spread and deaths caused by the Covid-19 epidemic was examined and comparisons were made by using the input-oriented DEA method. The efficiency of the disease transmission control was analyzed in the first stage of the study. In the second stage, the efficiency of medical treatment was examined. By creating an area chart, the transmission control and medical treatment activities and performances of the countries were interpreted over four regions. According to the results of the study, Malta, Montenegro, Cyprus, Denmark, Estonia, Finland, Greece and the Netherlands showed high performance in both transmission control and medical treatment in the fight against the Covid-19 pandemic. It was concluded that Luxembourg, North Macedonia, Switzerland and Turkey were in critical condition.

Finally, according to another study (Wang et. al., 2021), the efficiency performance of 50 countries in America, Europe, Asia and Africa against Covid-19 was examined by DEA method with an undesired output model. Five input variables were used in the study. These variables were the total number of tests, the total number of beds, the total population, life expectancy, and the ratio of each country's population aged 70 and over to the total population. Three parameters, namely Covid-19 total cases, total deaths, and total recoveries, were used as the output variables. As a result of the study, 50 countries were divided into three levels according to their efficiency in the fight against the Covid-19 pandemic. In general, Colombia, Mexico, Czechia, Cameroon, Ghana, Bolivia, Saudi Arabia, Chile, Bangladesh, Peru, India, Argentina, Brazil, Costa Rica, Venezuela, Turkey, the United States and Israel were found to be the first-class efficient countries in the fight. While 17 countries were efficient at the second level, the last 15 countries were efficient in the fight against the pandemic at the third level. France was the country at the third level and the least efficient in the fight against the Covid-19 pandemic.

Method

Aim of the Study

The aim of this study was to evaluate the struggle of the countries in the middle-income group determined by the World Bank income classification with Covid-19 within the scope of certain health indicators by the Data Envelopment Analysis Method. Within the scope of this study, an efficiency analysis will be conducted between the health services indicators used as inputs in the process of combating Covid in middle-income countries and outputs, which are Covid indicators. At the same time, the quantities that can be reduced in input variables will be determined through the CCR model. One of the important assumptions in Data Envelopment Analysis is the existence of homogeneous decision units. All decision units in the analysis should be homogeneous and/or as similar as possible. The homogeneity assumption is based on the fact that the units to be compared perform similar activities since they produce the same outputs with the same inputs (Çınar, 2010, p. 107). The common approach adopted to ensure homogeneity in studies comparing efficiency and productivity between countries with DEA method is to group countries according to their similarities (Çınar, 2010, p. 107). It can be said that the homogeneity assumption is met since middle-income countries are in the same category in terms of income level, they are similar in terms of economic and health indicators, and they produce the same type of outputs by using similar inputs in terms of health systems.

At the same time, DEA measures its relative effectiveness using input and output variables expressed in a wide variety of different units of measurement (Bağrıçak, 2021: p. 221). In this context, it is aimed to measure the relative efficiency of countries in this study. The secondary aim of the research is to investigate the reasons for the inefficiency of the countries below the efficient frontier by using multiple linear regression analysis based on the DEA findings. Using the results obtained from DEA in multiple regression analysis, it is researched that countries can increase their efficiency by changing which inputs they can change, and more detailed information is presented for countries.

Data and Sample

While determining the variables to be used within the scope of the study, similar studies in the literature were examined and the most appropriate input and output variables are selected for the aim of

the study. The input variables are, ratio of GDP devoted to health services, number of patient beds, number of doctors per thousand people, number of nurses per thousand people, number of midwives per thousand people, and finally the amount of health expenditure per capita. The output variables are the number of people recovering from Covid-19 disease per 100.000 people, total cases per 1 million people, total deaths per 1 million people, and total number of tests per 1 million people.

By considering the World Bank income classification, the struggle of the countries in the middle-income group with Covid-19 within the scope of certain health indicators was evaluated. Although there are 55 countries in the middle income group, 47 countries whose data could be accessed were included in the analysis and selected as decision-making units (DMU). While the data on health indicators were obtained from the World Bank site, the data on Covid-19 were obtained from the "Our World in Data" site. Since data on health indicators were available until 2018-2019, the average of the data for the 2000-2019 periods was taken make a better evaluation. The total values of the data related to Covid-19 for the years 01.04.2020-15.01.2022 were taken. Vaccine indicators could not be included in the study because they were not suitable in terms of the time dimension and data type compared to other variables.

The input variables used in the study are essentially the data of the entire health system. Output variables are data used only in the fight against the pandemic. In this context, the input-oriented CCR Model was used to calculate how effectively the available resources were used during the pandemic process. Appropriate input variables were selected due to the fact that during the pandemic period, a large part of the available resources was devoted to combating the pandemic; for example, there were no beds in hospitals, and there were insufficient doctors.

The efficiency perspective in this research is that with fewer doctors, fewer nurses, fewer beds, and less expenditure, more cases can be dealt with, more tests can be performed, and more improvements can be made. The fact that there are more deaths is again thought to be due to the high number of cases. In this direction, the aim is to identify which countries have been able to combat a great struggle with their scarce resources.

Since the output variables in the analysis are pandemic-specific variables, there is no control over outputs. Therefore, output-oriented models cannot be used. The input-oriented CCR model is presented in the following section.

Model and Method of the Study

Input-oriented CCR modeling, one of the Data Envelopment Analysis (DEA) models, was used to measure the efficiency of the countries included in the analysis. The input-oriented CCR model (Cooper et al., 2000, p. 41) aims to minimize inputs to meet a minimum level of output.

CCR model for maximum efficiency (Charnes, Cooper, & Rhodes, 1978):

$$\max h_k = \frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rk}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ik}} \tag{1}$$

Constraints;

$$\frac{\sum_{r=1}^s u_r y_{rj}}{\sum_{i=1}^m v_i x_{ij}} \leq 1 \tag{2}$$

$$u_r, v_i \geq 0 \tag{3}$$

In the objective function in the models, "h_k" gives the efficiency value. "k" index indicates the countries, k=1, 2, ...,47 is represented by the index j=1, 2,..n. It is calculated separately for each country. The number of inputs is represented by "m" and it is 5, indexed with the index i i=1, 2, ..5. The number of outputs is represented by "s" and it is 4, indexed with "r" index r= 1, 2, ..4. "y_{rk}" is the value of the r th output for the k th country and "x_{ik}", is the i th input value for the k th country. The unknowns of the model are "v_i" is the weight of the i th input and "u_r" is the weight of the r th output. The objective function is provided in the constraint that it can take a maximum of 1 value. Cooper et al., (2001) indicates that the number of units should be $n \geq \max\{mxs, 3(m + s)\}$, the number of units in the study was determined as 47 >27.

Input-oriented CCR –Dual Model;

$$\text{Min } z_k - \varepsilon \left[\sum_{i=1}^m s_i^- + \sum_{r=1}^s s_r^+ \right] \tag{4}$$

Constraints;

$$- \sum_{j=1}^n x_{ij} \lambda_j + z_k x_{ik} - s_i^- = 0 \tag{5}$$

$$\sum_{j=1}^n y_{rj} \lambda_j - y_{rk} - s_r^+ = 0 \tag{6}$$

$$\lambda_j, s_i^-, s_r^+ \geq 0 \tag{7}$$

where; Equations (1) and (2) were first converted to linear model, then dual model was established. s_i^- , represents the reducible amount of the i th input quantity s_r^+ , represents the extra amount of the r th output. The objective function h_k , in other words, when the country efficiency takes the value 1, shadow-dual prices, in other words s_i^- , s_r^+ variables take the value 0. λ_j is the dual variable for the j th country. Efficient countries' own λ value is 1 and the dual variables of other countries are 0. Inefficient countries' own λ value is 1 and λ value of at least one different country is positive. For inefficient countries, countries have positive λ countries constitute the reference group. l are the units in the reference group. For the j th country, the target value for the i th input is calculated by Equation (8), and the improvement rates are calculated by Equation (9);

$$t_{ij} = \sum_{l=1}^p (x_{il} * \lambda_l) \quad l = 1, 2, \dots, p \tag{8}$$

$$IR_i = \frac{x_{ij} - t_{ij}}{x_{ij}} \tag{9}$$

The improvement rate in Equation (9) shows how much inputs can be reduced for a given amount of output. Using these equations, the potential improvements (PI) for the inputs and outputs of relatively inefficient DMUs can be calculated with a clearer notation as a percentage with the following formula;

$$* PI = \frac{\text{Actual} - \text{Target}}{\text{Actual}} 100 \tag{10}$$

In order for a relatively inefficient DMU to become efficient, the value of the variable with a positive PI percentage should be decreased by PI, and the variable with a negative percentage should be increased by PI. If the PI value is zero, there is no need to make any improvements.

In the research, first of all, correlation analyzes were made between input and output variables. Since there was no negative correlation between any of the variables, DEA analysis was applied without any conversion. Within the scope of the study, the data of the variables were analyzed using the DEAP package program. 47 countries that could be reached in the middle-developed country group according to the World Bank were included in the analysis. Using the outputs obtained from the DEAP package program, the potential improvement rates of the countries were calculated in the Excel program. In the final stage of the study, the improvement rates were selected as the independent variables and efficiency score “ h_k ” was selected as the dependent variable, and the fact that through which inputs efficient countries were countries was investigated by the multiple linear regression analysis model. The multiple linear regression analysis is applied in the SPSS program.

Results

The descriptive statistical data of the variables of input and output health indicators of middle-income countries included in the study are presented in Table 1.

Table 1. *Descriptive Statistics of Input and Output Variables Used in the Analysis*

	Input and Output Variables	Max Value	Min. Value	Avg
Input Variables	Ratio of GDP devoted to health services	9.89	2.07	6.01
	Number of Patient Beds Per 1,000 Persons	11.38	0.57	3.48
	Number of Physicians Per 1,000 Persons	6.89	0.30	1.96
	Number of Nurses and Midwives Per 1,000 Persons	10.32	0.44	3.71
	Health Expenditure Per Capita	881.39	119.19	344.96
Output Variables	Number of people recovering from Covid-19 disease in 100.000 people	47163	6.63	8590
	Total cases per 1 million people	295463	72	83826
	Total deaths per 1 million people	4582	2.16	1560
	Total number of tests per 1 million people	3310464	242	566360

When the ranges of input variables in the 47 countries included in the study were examined, the Cuba had the highest ratio of GDP devoted to health services, which was 9.89%, and Equatorial Guinea had the lowest ratio. Although these two countries are in the same income group, it is seen that there was a difference of more than four times in terms of the ratio devoted to health services. Considering the number of patient beds per thousand people, the country with the highest value was Belarus by 11.38, and the country with the lowest value was Guatemala by 0.57. This health indicator is one of the most important indicators that affect the quantity and quality of health services in a country. Considering the number of doctors per thousand people, who are the main executives of health services, it was observed that there were significant differences. While Cuba was the country with the highest value in the number of doctors per thousand people by 6.89, Equatorial Guinea had the lowest ratio by 0.30. It was observed that there was about 22 times difference between the two countries in terms of the number of doctors per thousand people. Such a difference between countries in terms of the number of doctors per causes significant differences in other health indicators and struggle with health problems. Another important health indicator is the number of nurses and midwives who play an important role in the execution of health services. While Belarus was the country with the highest number of nurses and midwives per thousand people by 10.32, Equatorial Guinea had the lowest ratio by 0.44. As can be seen from the health indicators, one of the most critical problems of Equatorial Guinea is the lack of human resources in the health sector. Inadequate personnel may cause disruption of the services to be provided, incomplete delivery and inefficient use of resources. Another important health indicator is the amount of health expenditure per capita. It was seen that there were significant differences between countries in the amount of health expenditure per capita. Among the countries included in the analysis, while Argentina was the country with the highest health expenditure per capita by 881.39 dollars, Azerbaijan was the country with the lowest value by 119.19 dollars.

When the range of output variables was examined, the country with the highest number of Covid-19 cases per million people was Montenegro and the lowest country was China. It was remarkable that the number of Covid-19 cases per million was found to be low in China despite its large population. An important difference between countries was the number of people who died from Covid-19. Bulgaria was the country with the highest number of Covid-19 deaths per million people, while Russia had the lowest number of deaths. Another important indicator to be considered between countries within the scope of the fight against Covid-19 is the total test value per one million people. While the country with the highest number of tests per million people was Georgia, and the country with the lowest number of tests per million people was Jamaica. It was seen that there were significant differences between countries in the number of people recovering per hundred thousand people. While Saint Vincent and the Grenadines was the country with the highest number of people recovering per hundred thousand people by 47163, China had the lowest number of people recovering per hundred thousand people by 7. These output variables were evaluated by considering the country populations to evaluate the countries more accurately within the scope of efficiency analysis.

47 countries in the middle income group were selected as DMUs by considering the income classification of the countries of the World Bank in Table 2. Within the scope of the specified indicators, countries were subjected to efficiency analysis and efficient and inefficient countries were determined.

According to the results of the CCR input-oriented analysis, it was seen that 18 countries out of 47 middle-middle-income countries were in the efficient frontier. It can be said that these 18 countries used their existing health resources more efficiently in the fight against Covid-19 compared to other countries.

Table 2. CCR Input-Oriented Efficiency Results of the Countries Included in the Analysis

No	Countries	CCR Value	CCR Ref. Set No	No	Countries	CCR Value	CCR Ref. Set No
1	Albania	0.73	44 19 6 34	25	Jordan	0.84	12 19 44 34
2	Argentina	0.69	98 11 34	26	Kazakhstan	0.48	19 44 34
3	Armenia	0.81	44 19 36 6	27	Lebanon	0.79	11 22 34
4	Azerbaijan	0.68	44 19 34	28	Libya	0.48	34 9 19 44
5	Belarus	0.51	19	29	Malaysia	0.76	19 44 34
6	Bosnia and Herzegovina	1	6	30	Maldives	0.93	12 34 44
7	Botswana	1	7	31	Mauritius	0.28	19 34 39 9
8	Brazil	0.86	34 6 44 38	32	Mexico	1	32
9	Bulgaria	1	9	33	Moldova	1	33
10	China	0.09	7 19 47	34	Montenegro	1	34
11	Colombia	1	11	35	Namibia	1	35
12	Costa Rica	1	12	36	North Macedonia	1	36
13	Cuba	0.28	44 34 19	37	Panama	0.89	44 34 22 47 7
14	Dominican Republic	0.39	11 44 19 34	38	Paraguay	1	38
15	Ecuador	0.64	9 38	39	Romania	1	39
16	Equatorial Guinea	0.65	7 47	40	Russian Federation	0.8	19
17	Fiji	0.99	34 44 19 7	41	Serbia	0.68	19 44 34
18	Gabon	1	18	42	South Africa	0.81	6 7 45 35 38
19	Georgia	1	19	43	St. Lucia	0.83	34 38 7 6
20	Grenada	0.88	34 6 7	44	St. Vincent and the Grenadines	1	44
21	Guatemala	0.97	19 34 11 44 38	45	Suriname	1	45
22	Guyana	1	22	46	Thailand	0.56	34 44 19 7
23	Iraq	0.73	34 44 19 7	47	Turkey	1	47
24	Jamaica	0.7	35 45 7 38 6				

The countries with an efficiency score of 1 above the efficient frontier, in other words, efficient countries are shown in bold in Table 2. As a result of the efficiency analysis, when the reference status to other countries among the efficient countries was examined, it was seen that Montenegro was the country with the highest reference with 21 references. Higher frequency of a country's reference to other countries means that the relevant country is more efficient. Montenegro combated intensely with its scarce resources during the Covid pandemic. On the other hand, although Cuba was quite good in terms of health indicators compared to other countries, the biggest reason why it was not in the efficient frontier was due to the high amount of health care inputs. The main reason why some small-scale countries were found to be efficient was that their input amounts were low compared to the countries included in the analysis and that they achieved output above the average with these low input amounts.

According to the results of the dual model, in Table 3, an efficiency analysis was performed to evaluate the Covid-19 struggle with the health care input sources of the countries in the middle-income group according to the World Bank. In the results of the input-oriented analysis, the amounts required to improve the input variables of the countries that were not in the efficient frontier were calculated. On the other hand, the target input amounts were not calculated because they were the same as their current situation, since the countries on the efficient frontier were found to be efficient as a result of the analysis.

Table 3. *Quantities Required by Inefficient Countries to Bring Their Inputs According to the CCR Input Oriented Technique Target Values*

	Countries	Efficiency Score	GDP devoted to health services	Number of Patient Beds	Number of Physicians	Number of Nurses and Midwives	Health Expend. Per Capita
1	Albania	0.73	2.518	1.136	0.962	1.461	136.837
2	Argentina	0.69	6.118	1.899	1.738	1.801	384.324
3	Armenia	0.81	5.667	2.830	2.292	2.895	192.302
4	Azerbaijan	0.68	1.973	0.885	0.931	1.088	82.115
5	Belarus	0.51	2.919	1.258	1.612	1.472	76.721
6	Bosnia and Herzegovina	1	-	-	-	-	-
7	Botswana	1	-	-	-	-	-
8	Brazil	0.86	6.480	2.070	1.459	2.393	321.645
9	Bulgaria	1	-	-	-	-	-
10	China	0.09	0.338	0.16	0.137	0.163	19.650
11	Colombia	1	-	-	-	-	-
12	Costa Rica	1	-	-	-	-	-
13	Cuba	0.28	2.851	1.271	1.406	1.550	106.435
14	Dominican Republic	0.39	1.736	0.563	0.576	0.548	106.312
15	Ecuador	0.64	4.249	0.991	1.022	0.573	173.665
16	Equatorial Guinea	0.65	0.616	0.326	0.201	0.287	52.906
17	Fiji	0.99	2.290	0.967	0.592	1.245	140.781
18	Gabon	1	-	-	-	-	-
19	Georgia	1	-	-	-	-	-
20	Grenada	0.88	4.655	1.748	0.728	2.602	233.645
21	Guatemala	0.97	2.010	0.556	0.498	0.477	100.058
22	Guyana	1	-	-	-	-	-
23	Iraq	0.73	1.561	0.737	0.529	0.963	103.209
24	Jamaica	0.7	3.641	1.190	0.333	1.021	164.893
25	Jordan	0.84	4.367	1.445	1.878	2.014	216.466
26	Kazakhstan	0.48	1.582	0.749	0.537	0.977	106.659
27	Lebanon	0.79	6.487	1.974	1.832	1.207	344.895
28	Libya	0.48	1.768	0.929	0.581	1.126	127.502
29	Malaysia	0.76	2.464	1.210	0.621	1.635	207.628
30	Maldives	0.93	5.721	2.462	1.439	3.484	482.751
31	Mauritius	0.28	1.192	0.843	0.457	0.872	81.398
32	Mexico	1	-	-	-	-	-
33	Moldova	1	-	-	-	-	-
34	Montenegro	1	-	-	-	-	-
35	Namibia	1	-	-	-	-	-
36	North Macedonia	1	-	-	-	-	-
37	Panama	0.89	4.760	2.070	1.286	2.215	256.265
38	Paraguay	1	-	-	-	-	-
39	Romania	1	-	-	-	-	-
40	Russian Federation	0.8	4.108	1.771	2.268	2.072	107.981
41	Serbia	0.68	4.709	2.207	1.678	2.843	302.959
42	South Africa	0.81	5.974	2.147	0.601	2.059	283.732
43	St. Lucia	0.83	4.495	1.697	0.811	2.149	289.670
44	St. Vincent and the Grenadines	1	-	-	-	-	-
45	Suriname	1	-	-	-	-	-
46	Thailand	0.56	1.306	0.543	0.237	0.723	87.519
47	Turkey	1	-	-	-	-	-

From the perspective of this research, an efficiency score of 1 and a breakeven output/input ratio implies that the country in question is combating a great struggle with its scarce resources during the Covid pandemic. It can be said that Bosnia and Herzegovina, Botswana, Bulgaria, Colombia, Costa Rica, Gabon, Georgia, Mexico, Moldova, Montenegro, Namibia, North Macedonia, Paraguay, Romania, and Turkey are the countries most affected by the Covid process.

When the efficiency values of the countries are analyzed, first of all, the main reason why China's efficiency ratio is relatively low is due to the fact that the amount of input resources is relatively high compared to other countries. On the other hand, China took strict measures during the pandemic and attached great importance to the isolation process. When the output variables of China compared to other countries are analyzed, it is seen that the number of cases per 1 million people is 72. Due to the fact that it

is a very dense country in terms of population, the number of cases per population has been quite low. When examined in terms of the number of deaths, the number of people who died per 1 million population in China was determined as 3.

One of the most important reasons why China stays away from the effective border is the number of Covid-19 recoveries per 100.000 people. The fact that this value, which is an important output variable, is very low, has been the most important reason for China to stay away from the effective border. Compared to other countries, the low output indicators relative to the population, especially the number of recovered patients, have pushed China away from the effective border.

Another remarkable country was Cuba. It was seen that Cuba was not in the efficient frontier despite having similar rates with developed countries in terms of basic health indicators. When the biggest reason for this situation was compared to the population, it can be said that Cuba had the highest health input sources compared to other countries. As a result of the analysis, it was seen that Turkey was in the efficient frontier and was one of the efficient countries. Turkey was the one of the countries that struggled with its scarce resources during the past pandemic. On the other hand, it was seen that the countries in the middle-income group, which are below the average in terms of economic scale, were generally efficient. It was largely due to the fact that the input resources in terms of basic health indicators were very limited and few in number. The perspective of this research is to identify countries that achieve the same level of output with scarce resources. Although Fiji and Guatemala are not in the efficient frontier, the fact that they are the two closest countries to the efficient frontier is one of the best examples to explain this situation. On the other hand, taking the average of the last twenty years of the basic health indicators of the countries is another factor that affects the efficiency results.

After determining the reference groups for the inefficient countries using the dual results in the CCR input-oriented model, the target values and improvement rates that enable inefficient countries to reach the efficient frontier were calculated and presented in Table 4. Potential improvement rates of middle-income countries, that were included in the analysis as DMU but were not in the efficient frontier, are presented in Table 4. Potential improvement rates were not calculated since the countries in the efficient frontier were efficient.

Table 4. *Potential Improvement Rates of Inefficient Decision-Making Units*

Countries	Efficiency Score	GDP devoted to health services	Number of Patient Beds	Number of Physicians	Number of Nurses and Midwives	Health Expend. Per Capita
1 Albania	0.73	56%	63%	26%	64%	26%
2 Argentina	0.69	24%	57%	-55032%	24%	51%
3 Armenia	0.81	28%	37%	-80858%	43%	19%
4 Azerbaijan	0.68	29%	87%	72%	87%	29%
5 Belarus	0.51	48%	86%	-46177%	84%	66%
6 Bosnia and Herzegovina	1	-	-	-	-	-
7 Botswana	1	-	-	-	-	-
8 Brazil	0.86	76%	87%	36%	36%	48%
9 Bulgaria	1	-	-	-	-	-
10 China	0.09	93%	94%	90%	91%	90%
11 Colombia	1	-	-	-	-	-
12 Costa Rica	1	-	-	-	-	-
13 Cuba	0.28	71%	75%	80%	81%	78%
14 Dominican Republic	0.39	67%	66%	61%	61%	61%
15 Ecuador	0.64	36%	36%	-61896%	70%	42%
16 Equatorial Guinea	0.65	71%	82%	35%	35%	79%
17 Fiji	0.99	30%	53%	1%	53%	1%
18 Gabon	1	-	-	-	-	-
19 Georgia	1	-	-	-	-	-
20 Grenada	0.88	11%	57%	11%	26%	39%
21 Guatemala	0.97	67%	2%	1%	45%	40%
22 Guyana	1	-	-	-	-	-
23 Iraq	0.73	37%	38%	7%	25%	7%
24 Jamaica	0.7	30%	29%	29%	29%	29%
25 Jordan	0.84	47%	16%	16%	45%	16%
26 Kazakhstan	0.48	47%	89%	83%	86%	47%
27 Lebanon	0.79	18%	38%	20%	21%	34%

... Table 4. Potential Improvement Rates of Inefficient Decision-Making Units

Countries	Efficiency Score	GDP devoted to health services	Number of Patient Beds	Number of Physicians	Number of Nurses and Midwives	Health Expend. Per Capita
28 Libya	0.48	51%	75%	68%	81%	51%
29 Malaysia	0.76	10%	20%	20%	54%	12%
30 Maldives	0.93	36%	10%	10%	39%	15%
31 Mauritius	0.28	72%	74%	72%	72%	76%
32 Mexico	1	-	-	-	-	-
33 Moldova	1	-	-	-	-	-
34 Montenegro	1	-	-	-	-	-
35 Namibia	1	-	-	-	-	-
36 North Macedonia	1	-	-	-	-	-
37 Panama	0.89	29%	11%	11%	10%	55%
38 Paraguay	1	-	-	-	-	-
39 Romania	1	-	-	-	-	-
40 Russian Federation	0.8	80%	17%	37%	30%	23%
41 Serbia	0.68	43%	60%	29%	58%	29%
42 South Africa	0.81	10%	19%	10%	10%	18%
43 St. Lucia	0.83	17%	22%	17%	17%	28%
44 St. Vincent and the Grenadines	1	-	-	-	-	-
45 Suriname	1	-	-	-	-	-
46 Thailand	0.56	53%	70%	19%	52%	19%
47 Turkey	1	-	-	-	-	-

Before examining Table 4, it is worth emphasizing that the input-oriented CCR Dual model presents the number of inputs that need to be reduced for the same output level. The improvement rate in equation (9) shows how much inputs can be reduced for a given amount of output. Percentage of potential improvement (PI) in Equation (10); if the actual input amount is higher than the target input amount, it is positive. Each positive percentage value gives the ratio of the inputs to be reduced. It would be a more accurate approach to interpret the results of the analysis by comparing the countries that are effective, that is, the countries that struggle with scarce resources during the pandemic, with those that are not effective.

When the improvement rates in Table 4 are examined, for example, the reference countries for Belarus with low efficiency are Botswana, Georgia and Russia. Compared to Belarus, these three reference countries saved 48% in share of GDP allocated to health. This shows that Belarus is using the input variable of the share allocated to health inefficiently. On the other hand, compared to the reference countries included in the analysis, it is seen that Belarus uses the number of patient beds in a significant amount an inert and can reach the same output amount with less number of patient beds. Finally, it is seen that Belarus should make an increase of approximately 46177% in terms of the number of doctors compared to other countries. Overall, it appears that Belarus can produce the same amount of services with significant savings in input resources compared to other countries. The most important factor pushing Belarus away from the efficient frontier is the high average level of input resources compared to other countries.

These results from the efficiency analysis are evaluated in the context of the reference countries included in the analysis. It should be noted that the efficient countries are efficient compared to the inefficient countries included in the sample. For this reason, it should not be inferred that efficient countries are perfect. It should be ensured that these inefficient countries increase their efforts to use their available input resources more efficiently. When the potential improvement ratios of the countries are analyzed, it is seen that China is the country that needs to make the highest correction on average across all variables. China's reference countries are Botswana, Georgia, and Russia. It is shown that it is possible for China to reach these output rates by using approximately 90% less input resources than reference countries. On the other hand, it is seen that South Africa is the country that needs to make the lowest correction on average in all input indicators. It is also seen that the indicator that needs the most correction among the input sources of South Africa is the number of patient beds.

When countries' improvement rates were evaluated in terms of Coefficient of Variation [(CV, Standard Deviation/Mean) $\times$ 100], the inputs with the highest variability were the number of physicians (-

261 CV) and the number of health expenditures per capita (60 CV). The inputs of the number of doctors and health expenditures per capita are quite different from country to country.

In the next stage, multivariate linear regression analysis was applied to answer the question of which input improvement rates were explanatory in determining the efficiency value obtained from the DEA model. Efficiency scores were selected as the dependent variable, while improvement rates of the share of GDP allocated to health, the number of beds, doctors, midwives, nurses, and health expenditure per capita were selected as independent variables.

Improvement rates calculated according to DEA outputs differ from country to country. Countries with high efficiency have low improvement rates, and countries with low efficiency values have high improvement rates. The reason for including the improvement rates in the regression analysis is to investigate whether there is similarity in terms of improvement rates across all countries and to determine which input variables have critical importance on the efficiency value. As the improvement rates differ from country to country, it is expected that none of the input improvement rates will have a significant effect as a result of the regression analysis, but if there is a critical input, it will be revealed.

According to the regression analysis results, the improvement rates of the inputs which are the number of nurses-midwives and the health expenditures per capita are the variables that are efficient in determining the efficiency value. It was observed that the improvement rates for other inputs did not have a statistical effect on the determination of the efficiency score. According to the p significance values in Table 5, other variables were not found significant. It should be noted that since the values of the improvement rates are used in the analysis, not the value of the input variables, it should not be interpreted that the input variables have no effect on the efficiency value. The number of nurses and midwives and the rate of improvement in health expenditures per capita explained approximately 70% of the change in the efficiency score with the adjusted R² value of 0.681. In social science research, an explanation rate of approximately 70% is considered significant.

The number of nurses and midwives and per capita health expenditure are of critical importance across all countries. Countries can increase their efficient score especially by changing the improvement rates of these two inputs, the number of nurses and midwives and health expenditure per capita. The health expenditure per capita input variable was also found to be quite different from country to country in terms of CV.

Table 5. Regression Results

Dependent Variable: Efficiency Score	Method:			Sig.	Tolerance	VIF
	Multiple Linear Regression					
Independent Variable:	Sample:30			Sig.	Tolerance	VIF
	Std. Beta	Std. Error	t			
Constant		,056	19,145	<,001		
GDP devoted to health services	,006	,140	,040	,968	,493	2,030
Number of Patient Beds	-,111	,125	-,669	,510	,404	2,478
Number of Physicians	-,052	,000	-,468	,644	,902	1,108
Number of Nurses and Midwives	-,421	,134	-2,708	,012	,455	2,197
Health Expenditure Per Capita	-,485	,143	-3,154	,004	,465	2,150
Statistics						
R	R ²	Adjusted R ²	S.E.Estimate	Durbin-Watson		
,858a	,736	,681	,12663	1,714		
Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.		
1,071	5	,214	13,363	<,001b		
Spearman's rho Standardized Residual						
		Number of Nurses and Midwives	Health Expenditure Per Capita			
Standardized Residual	Correlation Coefficient	,049	,077			
	Sig.	,795	,688			

a. Predictors: (Constant), GDP devoted to health services, Number of Patient Beds, Number of Physicians, Number of Nurses and Midwives, Health Expenditure Per Capita. b. Dependent Variable: Efficiency Score

The assumptions were tested in the multiple linear regression analysis. Since the model was found to be significant for only two variables, the model was analyzed again using the significant variables, and Durbin-Watson was calculated as 1.799. There was no autocorrelation since the number of independent variables for $K=2$ and $n=30$ was $du=1.489$ $dL= 1.352$ with table values $du \leq d < 4-du$. For multicollinearity, tolerance values were greater than 0.2. There was no multicollinearity, Spearman's correlation was calculated for heteroscedasticity, there was no relationship between error terms and independent variables, and p values were greater than 0.05.

Priority inputs for increased efficiency are the number of nurses and midwives and health expenditures per capita. Standardized beta coefficients for the improvement rates of these variables were calculated as -0.421 and -0.485, respectively. The decrease in the rate of improvement in health expenditure per unit of person causes an increase of 0.485 in the increase of the efficiency value. It is useful to remind that the lower the improvement rates found according to the DEA results, the more positive a result for efficiency. The negative beta value indicates that the efficiency score will increase if the improvement rate decreases. It can be said that there is an inefficient use of the number of nurses and health expenditures for all inefficient countries. These input variables are of common importance for all countries participating in the analysis.

Discussion and Conclusion

The struggles of the countries in the middle-income group according to the World Bank income classification with the Covid-19 pandemic were evaluated by Data Envelopment Analysis. In the study, the effectiveness of health indicators, which were determined as input variables by using the input-oriented CCR model, on pandemic-specific output variables was investigated. In the pandemic process, countries that use input resources effectively and inefficiently were determined, and the amounts that countries should reduce their inputs were calculated. 47 countries were included in the study and the overall efficiency average of the countries was found to be 80%. Of the 47 countries, 18 countries in the efficient frontier were efficient. The countries that were found to be efficient as a result of the analysis were Bosnia and Herzegovina, Botswana, Bulgaria, Colombia, Costa Rica, Gabon, Georgia, Guyana, Mexico, Moldova, Montenegro, Namibia, North Macedonia, Saint Vincent and the Grenadines, Suriname and Turkey.

These efficient countries are calculated by comparing them with the countries included in the analysis. For this reason, it should not be inferred that inefficient countries are wasting their resources. This shows that the efficient countries in the sample use their available input resources relatively more efficiently. Another reason for these countries to be effective is that they have a limited number of input sources compared to other countries. The fact that they had to contend with fewer input resources, both in terms of quantity and in proportion to the population, led to a higher overall level of efficiency. The fact that other countries used above-average input resources in the fight against Covid-19 made countries using below-average input resources efficient. In conclusion, it was seen that although countries were in the same income group, they adopted different practices in the fight against the pandemic. It was seen that some countries reached test numbers below the average. On the other hand, although the total number of cases was above the average in some countries, it was seen that the number of deaths was low. The biggest contribution to this situation was that the health services input resources were sufficient in terms of quantity and quality.

For a more detailed analysis, it is important to identify the main differences in the use of resources of these countries, which are similar in terms of economic and health indicators. The reasons for the inefficiency of countries below the efficient frontier were calculated by multiple regression analysis. As independent variables, the improvement rates showing the number of inputs that need to be reduced, and the efficiency score as the dependent variable were taken. Since the improvement rates of all countries are determined according to each country's own potential, the input improvement rates of each country are determined uniquely to the country. The improvement rates that change the effectiveness score according to the regression findings are the number of midwives/nurses and the per capita health expenditure variables. It was concluded that the improvement rates for the share of GDP allocated to health, the number of doctors, and the number of beds are not the improvement rates that are effective in determining the efficiency score across all countries.

Since the improvement rates in the number of nurses and midwives and health expenditures per capita explained about 70% of the variation in the efficiency value, inefficient countries can become efficient countries by improving these inputs. The common characteristics of countries such as Colombia, Namibia, Paraguay, Bosnia and Herzegovina, which were identified as efficient countries in the study, are that they allocate fewer resources in terms of the number of midwives/nurses and per capita health expenditure inputs compared to other countries and reach the same level of output compared to their reference countries. Improvements should be made in the number of midwives and nurses, who are the main operators of health services, and in health expenditures per capita to achieve better health indicators. In this way, inefficient use of inputs due to excessive input use can be prevented. When such pandemics occur in the future, they can be fought more effectively, and the country's resources can be used in different areas.

When the literature is examined, health indicators of countries have been examined in many different studies within the scope of various indicators with Data Envelopment Analysis. However, it is seen that the health performances of countries against the Covid-19 pandemic have not been adequately compared due to the recent Covid-19 pandemic, and its impact on country health indicators cannot be fully measured. One of the studies using input and output variables similar to this research is Selamzade and Özdemir (2020). In this context, Selamzade and Özdemir (2020) examined OECD countries' struggles with Covid-19 in their research. As input variables, they used the number of doctors, nurses, and hospital beds per ten thousand people and the ratio of GDP allocated to health services. As output variables, they used the number of tests per million population, number of cases per million population, and number of deaths per million population. As a result of the research, 11 OECD countries were found efficient. In this study, unlike Selamzade and Özdemir (2020), per capita, health expenditure data is used as an input variable. As a different output variable, the number of people who recovered from Covid-19 disease per 100.000 people was used. Mexico and Turkey are both countries participating in this study and our study, and they were found to be effective in both studies.

In another study, Mohanta et al. (2021) performed performance measurements against Covid-19 disease in 32 different states of India. The number of hospitals, number of hospital beds, percentage of health workers, and population density was taken as input variables. As the output variable, the number of infected patients and the number of patients who died were considered. They identified 16 states out of a total of 32 Indian states as productive. Similar input and output variables were used in this study as in our study.

Finally, Mourad et al. (2021) performed performance measurements for the Covid-19 pandemic in countries with a population of more than fifty million. The variables covered in the research are the number of cases per million, the number of beds per million, the number of recoveries per million, the number of deaths per million, and finally, the ratio of GDP allocated to health services. It found 15 of the countries included in the analysis below the effective limit, in other words, inefficient. In terms of countries included in the analysis, China, Turkey, Colombia and Brazil are partner countries in both studies. While Turkey and Colombia were effective in both studies, Brazil was not effective in both studies.

It was found effective in the study of China Mourad et al. (2021). In this study, China was the country furthest from effectiveness. The reason for this is that the reference countries included in the analysis are struggling with scarce resources. According to the perspective developed in this research, China has allocated more resources for the same output level than the countries it takes as a reference. Effective countries have performed superiorly in the Covid process with their very limited resources compared to inactive countries.

The output variables used in the study are only data specific to the pandemic struggle. Although the input variables are not pandemic-specific data used for the entire health system, the input-oriented CCR Model was used to calculate how effectively the available resources were used during the pandemic process. Although a large part of the resources was devoted to the fight against the pandemic during the pandemic period, resources were also used to fight against different diseases and health services. However, this rate is much lower, but it can still be expressed as a limitation of the research.

When the results are evaluated in general, it is seen that the effective countries perform more tests than the others. On the other hand, having less health service resources and higher output than the

average in the Covid-19 process also contributed to the countries being on the effective border. Another important point is that the amount of health services provided and the way of delivery have changed considerably during the Covid-19 process.

Finally, the results obtained in the study are limited to the input and output data set used. The use of different input and output data sets can change the results. In addition, according to the scale, using another analysis technique instead of input-oriented VZA based on a fixed return basis may differentiate the results.

As a suggestion from the scope of the research, similar indicators can be examined with different country groups, and the results obtained can be compared. The analysis can be differentiated by using input data from the pandemic process. Differences between income groups of countries can be identified. Finally, re-estimation can be made by taking different time dimensions as reference.

Ethical Statement

“Efficiency Analysis of Middle-Income Countries in Terms of Health Indicators for the Covid Process” During the writing process of the study titled, scientific rules, ethical and citation rules were followed; No falsification has been made on the collected data and this study has not been sent to any other academic media for evaluation.

Statement of Contribution Rate of Researchers

The contribution rates of the authors in the study are equal.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Bağrıaık, E. A. (2021). Covid-19 ile mücadelede OECD ve AB üye ülkeleri karşısında Türkiye'nin etkinliğinin değerlendirilmesi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (60), 215-233. DOI: 10.18070/erciyesuibd.970420.
- Bayram, G. ve Yurtsever, Ö. (2021). Efficiency evaluation of European countries in terms of Covid-19. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(3), 366-375. DOI: 10.7240/jeps.771324.
- Breitenbach, M. C., Ngobenı, V., and Aye, G. C. (2021). Global healthcare resource efficiency in the management of Covid-19 death and infection prevalence rates. *Frontiers in public health*, 9, 638481. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.638481>
- Charnes, A., Cooper, W. W., and Rhodes, E. (1978). Measuring the efficiency of decision making units. *European Journal of Operational Research*, 2(6), 429-444. [https://doi.org/10.1016/0377-2217\(78\)90138-8](https://doi.org/10.1016/0377-2217(78)90138-8).
- Cooper, W.W., Seiford, L.M., Zhu, J. (2011), Handbook on Data Envelopment Analysis history, models and interpretations, *International Series in Operations Research & Management Science*, Vol. 164, pp. 1-39
- Çınar, Y. (2010). Türkiye ile AB üyesi ülkelerin elektrik üretim sektörlerinin etkinlik ve verimlilik analizi: 2000-2006 dönemi için uluslararası bir karşılaştırma. *Sosyoekonomi Dergisi*, 12 (12), Retrieved from <https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosyoekonomi/issue/21072/226875>
- Dinç, M. and Haynes, K. E. (1999). Sources of regional inefficiency: an integrated shift-share, Data Envelopment Analysis and input-output approach. *The Annals of Regional Science*, 33, 469-489, <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=world-development-indicators>, (Date of access: 05.03.2022). <https://www.worldometers.info/coronavirus/#countries>, (Date of access: 02.02.2022).
- Mariano, E., Torres, B., Almeida, M., Ferraz, D., Rebelatto, D., and Soares de Mello, J. C. (2021). Brazilian states in the context of Covid-19 pandemic: An index proposition using network Data Envelopment Analysis. In *IEEE Latin America Transactions*, 19(6), 917-924, doi: 10.1109/TLA.2021.9451236.
- Mohanta, K. K., Sharanappa, D. S., and Aggarwal, A. (2021). Efficiency analysis in the management of Covid-19 pandemic in india based on Data Envelopment Analysis. *Current Research in Behavioral Sciences*, 2, 100063. <https://doi.org/10.1016/j.crbeha.2021.100063>.
- Mohanta, K.K., Sharanappa, D.S. AND Aggarwal, A., (2021), Data Envelopment Analysis and Malmquist index application: efficiency of primary health care in morocco and Covid-19, *Turkish Journal of Computer and Mathematics Education* Vol.12 No. 5 (2021), 971-983.
- Mourad, N., Habib, A.M., Tharwat, A., (2021), Appraising healthcare systems' efficiency in facing Covid-19 through Data Envelopment Analysis, *Decision Science Letters* 10 (2021) 301–310.
- Özden, Ü. H. (2008). Efficiency evaluation of foundation universities in Turkey by using Data Envelopment Analysis (DEA). *Istanbul University Journal of the School of Business Administration*, 37(2),167-185.

- Sel, A. (2021). "Covid-19 pandemisinde sağlık sistemi gelişmelerinin etkinliğinin ölçülmesi: G-20 üzerine bir inceleme. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 181-202. DOI: 10.53306/klufefas.941041.
- Selamzade, F., ve Özdemir, Y. (2020). Covid-19'a karşı OECD ülkelerinin etkinliğinin VZA ile değerlendirilmesi. *Turkish Studies*, 15(4), 977-991. <https://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.43718>
- Şenol, O., ve Gençtürk, M. (2017). Veri zarflama analiziyle kamu hastaneleri birliklerinde verimlilik analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29, 265-286.
- Tütek, H., Gümüsoğlu Ş. ve Özdemir, A. (2016). *Sayısal Yöntemler, Yönetmelik Yaklaşım*. İstanbul: Beta Basım.
- Wang, C.-N., Dang, T.-T., Hsu, H.-P., Nguyen, N.-A.-T., & Trinh, T.-T.-Q. (2021). Assessing the readiness of countries in combating Covid-19 pandemic with special reference to the sustainable growth. *Asian Journal of Advances in Research*, 8(4), 1-15.
- Who Coronavirus (Covid-19) Dashboard, <https://covid19.who.int/>. (Date of access: 01.02.2022).
- You S., and Yan H. (2011). A new approach in modeling undesirable output in DEA model. *Journal of the Operational Research Society*, 62(12), 2146-2156. <https://doi.org/10.1057/jors.2011.1>
- Yükçü, S., ve Atağan, G. (2009). Etkinlik, etkililik ve verimlilik kavramlarının yarattığı karışıklık. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(4), 1-13.

GENİŞ TÜRKÇE ÖZET

2020 yılının son aylarından itibaren Covid-19 salgınının dünya geneline yayılmasıyla birlikte ülkeler önemli bir mücadele sürecine girmiştir. Pandeminin etkisini azaltmak ve bireylerin hastalığa yakalanmasını önlemek için ülkeler salgının başlangıcından itibaren çok sıkı tedbirler almıştır. Ülkelerin pandemiye karşı sosyal, kültürel ve ekonomik tedbirler almasının yanı sıra, ülkeler pandeminin ana merkezi olan sağlık sistemleri ile birlikte mücadeleyi sürdürmüştür. Vakaların klinik olarak tedavi edildiği hastaneler ve onların alt bileşenleri ile birlikte merkezi sağlık sistemi ve örgütlenmesi bu mücadelenin temel direğini oluşturmaktadır. Bütün bileşenleri (teknoloji insan kaynakları, tesisler, bilişim alt yapısı, ilaç stokları, medikal cihazlar vb.) ile sağlık sisteminin önemi pandemi ile birlikte daha da ön plana çıkmıştır. Ancak bazı ülkeler sağlık sistemleri olarak daha başarılı bir performans ortaya koyarken, neden bazı ülkeler daha az başarılı ya da başarısız olmaktadır? Neden bazı ülkelerde vaka oranları daha yüksekken ölüm oranları daha az olmaktadır? Diğer ifadeyle, vaka oranları düşükken ölüm oranları neden yüksek olabilir? Bu durumlar sağlık sistemleri ve göstergeleri ile nasıl ilişkilidir? Bu sorular ve bakış açısıyla bu araştırma, orta gelirli ülkelerin sağlık sistemleri göstergeleri üzerinden Covid-19 salgınıyla mücadelenin etkinlik ve verimlilik açısından incelenmesine dayanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin kendine has özellikleri ve karmaşık yapısı nedeniyle girdi ve çıktı sayısı oldukça fazla ve çeşitlidir. Bu girdi ve çıktı faktörleri de aynı ölçü birimine sahip değildir. Tüm bu değişkenleri bir arada analiz etmek, karşılaştırmalar yapmak, en etkin ülkeleri belirlemek ve etkin sınırın altında kalan ülkelerin etkili olabilmesi için yapılması gerekenleri belirlemek için parametresiz bir yöntem olan VZA'nın kullanılması uygundur (Şenol ve Gençtürk, 2017:267). Aslında VZA, sağlık sisteminin etkinliğini ölçmek veya ülkelerin göreceli sağlık sistemlerinin etkinliğini ölçmek için çok yaygın olarak kullanılan bir yöntemdir. Geçmiş Covid-19 pandemisi, ülkelerin sağlık sistemlerinin tüm unsurları ile birlikte mücadele ettiği en büyük problemdir. Salgınla mücadele sürecinde mevcut imkânların etkin ve verimli kullanımı başarı için kaçınılmaz bir unsurdur. Artan nüfus popülasyonu, yaşlı nüfusun çoğalması ve hastalıkların çeşitlenmesi bu mücadeleyi zorunlu kılmaktadır (Bağrıaçık 2021:217). Bu bağlamda araştırma, orta gelirli ülkelerin Covid-19 mücadelesindeki göreceli etkinliğinin ölçümü kapsamında yürütülmektedir. Bu çerçevede VZA kullanarak ülkelerin sağlık sistemlerinin etkinliğini ölçmeye çalışan araştırmalara ilişkin literatüre yer verilmektedir. Bu araştırmanın amacı, Dünya Bankası gelir sınıflandırması dikkate alınarak belirlenen orta gelir grubunda yer alan ülkelerin belirli sağlık göstergeleri kapsamında Covid-19 ile mücadelesini veri zarflama analiz yöntemi vasıtasıyla değerlendirmektir. Araştırmanın kapsamı, seçilen mevcut sağlık kaynakları girdileri ile Covid -19 mücadelesinde gösterge olabilecek çıktıları üretmede hangi ülkelerin etkin olduğunu araştırmak ve önemli sağlık girdilerini belirlemektir. Bu değerlendirme sürecinde amaç, ülkelerin etkinliğini belirlemek, etkin sınırın altında kalan ülkelerin etkin olmama nedenlerini tespit ederek gerekli düzeltmeler için öneriler geliştirmektir. Böylelikle, benzer pandemilerin tekrar ortaya çıkması durumunda ülkelerin hazır olmalarına bu araştırmanın katkı yapması beklenmektedir. Araştırma kapsamında kullanılacak değişkenler belirlenirken literatürde benzer çalışmalar incelenerek araştırmanın amacına en uygun girdi ve çıktı değişkenleri seçilmiştir. Araştırmada girdi değişkenleri; GSYİH'dan sağlık hizmetlerine ayrılan oran, hasta yatağı sayısı, bin kişi başına düşen hekim sayısı, bin kişi başına düşen hemşire sayısı, bin kişi başına düşen ebe sayısı ve son olarak kişi başı sağlık harcama miktarıdır. Çıktı değişkenleri; her 100.000 kişiye düşen Covid-19 hastalığından iyileşen kişi sayısı, 1 milyon kişi başına düşen toplam vaka, 1 milyon kişi başına düşen toplam ölüm ve bir milyon kişi

bařına dūřen toplam test sayılarıdır. Dūnya Bankası gelir sınıflandırması dikkate alınarak orta gelir grubunda yer alan ūlkelerin belirli saęlık gōstergeleri kapsamında Covid-19 ile mūcadelesi deęerlendirilmiřtir. Orta gelir grubunda 55 ūlke bulunmasına raęmen verilerine ulařılabilen 47 ūlke analize dāhil edilerek karar verme birimi (KVB) olarak seęilmiřtir. Saęlık gōstergeleri ile ilgili veriler Dūnya Bankası sitesinden elde edilirken, Covid-19 ile ilgili veriler “Our World in Data” sitesinden elde edilmiřtir. Saęlık gōstergeleri ile ilgili verilerin 2018-2019 yıllarına kadar bulunmasından dolayı daha iyi deęerlendirme yapabilmek adına 2000-2019 dōnemlerine ait verilerin ortalaması alınmıřtır. Covid-19 ile ilgili verilerin ise 01.04.2020-15.01.2022 yıllarına ait verilerin toplam deęerleri alınmıřtır. Analize dāhil edilen ūlkelerin etkinlięini ölçmek amacıyla Veri Zarflama Analizi (VZA) modellemelerinden girdiye yōnelik CCR modellemesi kullanılmıřtır. Sonuę olarak bu arařtırmada, Dūnya Bankası gelir sınıflandırmasına gōre orta gelir grubunda yer alan ūlkelerin Covid-19 salgını ile mūcadeleleri veri zarflama analizi ile deęerlendirilmiřtir. Arařtırmaya 47 ūlke dāhil edilmiř olup ūlkelerin genel etkinlik ortalaması %80 olarak bulunmuřtur. 47 ūlke ięerisinden etkin sınır ūzerinde yer alan 18 ūlke etkindir. Analiz sonucunda etkin ęıkan ūlkeler ise; Bosna Hersek, Botswana, Bulgaristan, Kolombiya, Kosta Rika, Gabon, Gūrcistan, Guyana, Meksika, Moldova, Karadaę, Namibya, Kuzey Makedonya, Saint Vincent ve Grenadinler, Surinam ve Tūrkiye’dir. Etkin olan bu ūlkeler, analize dāhil edilen ūlkeler ile kıyaslanarak hesaplanmaktadır. Bu nedenden dolayı etkin olmayan ūlkelerin kaynaklarını bořa sarf ettikleri anlamı ęıkmamalıdır. Bu örnekleme de yer alan etkin ūlkelerin mevcut girdi kaynaklarını gōrece daha etkin kullandıklarını gōstermektedir. Bu ūlkelerin etkin ęıkmasının bir dięer nedeni ise, dięer ūlkeler ile kıyaslandığında sınırlı sayıda girdi kaynaęına sahip olmalarıdır. Hem miktar olarak hem de nūfusa oranla daha az girdi kaynaęı ile mūcadele etmek durumunda kalmaları genel ekinlik dūzeyinin yūksek ęıkmasını saęlamıřtır. Daha detaylı bir analiz ięin ekonomik ve saęlık gōstergeleri aęısından birbirine benzeyen bu ūlkelerin kaynaklarının kullanımındaki temel farklılıkların tespit edilmesi ۆnemlidir. Etkin sınırın altındaki ūlkelerin verimsizlięinin nedenleri ęoklu regresyon analizi ile hesaplanmıřtır. Baęımsız deęiřkenler olarak girdilerin azaltılması gereken miktarı gōsteren iyileřtirme oranları ve baęımlı deęiřken olarak etkinlik skoru alınmıřtır. Tūm ūlkelerin iyileřtirme oranları her ūlkenin kendi potansiyellerine gōre belirlendięi ięin her ūlkenin girdi iyileřtirme oranları deęerleri ūlkenin kendisine has olarak belirlenmektedir. Regresyon bulgularına gōre etkinlik skorunu, ūlkeler aęısından ortak olarak deęiřtiren-etkileyen, iyileřtirme oranları; Ebe/Hemřire sayısı ve kiři bařına dūřen saęlık harcaması deęiřkenleridir. GSYİH’den saęlığa ayrılan pay, doktor sayısı, yatak sayısı iyileřtirme oranları ise tūm ūlkeler genelinde etkinlik puanının belirlenmesinde etkili olan iyileřtirme oranları olmadıęı sonucuna ulařılmıřtır. Hemřire ve ebe sayısı ile kiři bařına dūřen saęlık harcamalarındaki iyileřme oranları, etkinlik deęerindeki deęiřimin yaklařık %70’ini aęıklamaktadır. ۆzellikle bu iki iyileřtirme oranı deęiřkenleri tūm ūlkeler genelinde ortaktır ve etkin olmayan ūlkeler bu girdileri geliřtirerek etkin ūlke olabilirler. Ek olarak, ūlkeler aynı gelir grubunda yer almasına raęmen salgın ile mūcadelede konusunda farklı uygulamalar benimsemiřlerdir. Bazı ūlkelerin ortalamasının altında test sayılarına ulařtıęı gōrūlmektedir. Dięer taraftan bazı ūlkelerde toplam vaka sayıları ortalamasının ūstünde olmasına raęmen ۆlūm sayılarının az olduęu gōrūlmektedir. Bu duruma en būyūk katkının ise saęlık hizmetleri girdi kaynaklarının miktar ve nitelik olarak yeterli olmasıdır. Sonuęlar genel olarak deęerlendirildięinde etkin ūlkelerin dięerlerine gōre daha fazla test yaptıęı gōrūlmektedir. ۆte yandan Covid-19 sūrecinde saęlık hizmeti kaynaklarının daha az olması ve ortalamasının ūzerinde ęıktıya sahip olması da ūlkelerin etkin sınırdaki yer almasına katkı saęlamaktadır.

Cumhuriyet Tarihimizde Sağlık Sisteminin Gelişimi ve Organizasyonel Dönüşüm

Gülay KARABOęA¹, Yakup AęLAR² ve İrge řENER³

Öz

Sosyo-ekonomik ve kültürel bileşenleri kapsamaması nedeniyle çok boyutlu bir kavram olan sağlık, tanımlanmasında olduğu üzere sağlık ile ilgili hizmetlerde de farklılık göstermektedir ve özellikle ekonomik ve teknolojik faktörlerin değişimi ile sağlık hizmetlerinde sürekli bir dönüşüm gerçekleşmektedir. Bu alışma ile özellikle milenyum sonrasında önemli değişim geçiren Türk sağlık hizmetlerinin Cumhuriyet tarihimizin yüz yıllık sürecinde geçirdiği dönüşümler, literatür taraması ve ikincil veriler temelinde analiz edilmiş ve üç dönem belirlenmiştir. 1923-2003 yılları arasını kapsayan ilk dönemde, öncelikle günümüzdeki kurumsallaşma ve örgütlenmenin temelleri oluşturulmuş, 80 yıl içinde önemli politikalar geliştirilmiştir. 2003 ile 2013 yılları arasını kapsayan on yıllık ikinci dönemde, sağlık hizmetlerinin verimliliğinin artırılmasına odaklanılmıştır. Son dönem ise 2013 yılından günümüze kadar olan on yılı kapsamaktadır. Bu dönemde, sağlık alanında dijital uygulamalar başlamış ve özellikle sağlık hizmetlerinin örgütlenmesinde değişimler yaşanmıştır. Bu doğrultuda, kamu-özel ortaklığı ile sağlık hizmetleri için yeni bir organizasyonel yapı olan şehir hastaneleri faaliyete geçmiştir. Bu yeni yapı ile sağlık hizmetlerinde artan maliyetlerin kamu ve özel sektör tarafından ortak karşılanması, sağlanan hizmetlerde verimlilik artışının meydana gelmesi sağlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tür Sağlık Politikaları, Sağlık Reformu, Sağlıkta Dönüşüm Süreçleri, Şehir Hastaneleri

Development of The Health System and Organizational Transformation in Republican History

Abstract

Including socio-economic and cultural components, health is a multidimensional concept, so that its definition differs as well as health related services; and there is a constant transformation in health services especially with changing economic and technological factors. With this study, transformation of Turkish health services in the course of one hundred years of republican history, which undergone a significant change especially after millennium, have been analyzed based on literature review and secondary data, and three periods were determined. In first period covering years 1923 to 2003, first foundations of today's institutionalization and organization were formed, important policies developed in 80 years. In second period of a decade covering years 2003 to 2013, it was focused on increasing efficiency of health services. The last period consists of the decade from 2013 until today. In this period, digital applications in health services started, and especially changes in organization of health services occurred. In line with this, with public-private partnerships, a new organizational structure for health services, city hospitals became operational. With this new organization, it was ensured that increasing costs in health services are met jointly by public and private sectors, and an increase in efficiency in provided services has been achieved.

Key Words: Turkish Health Policies, Health Reform, Health Transformation Process, City Hospitals

Atıf İçin / Please Cite As:

Karaboğa, G., ağlar, Y. ve şener, İ. (2023). Cumhuriyet tarihimizde sağlık sisteminin gelişimi ve organizasyonel dönüşüm. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 318-337. doi:10.33206/mjss.1356399

Geliş Tarihi / Received Date: 06.09.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 23.10.2023

¹ Bağımsız Araştırmacı – Ankara Üniversitesi, İbni Sina Hastanesi, gulaykaraboga10@gmail.com,

 ORCID: 0009-0004-6299-3463

² Bağımsız Araştırmacı – Ankara Bilkent Şehir Hastanesi, yakup.caglar@outlook.com,

 ORCID: 0000-0002-7334-6542

³ Doç. Dr. – ankaya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, irge@cankaya.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-1876-9411

Giriş

Herkesin önceliği olan sağlık; tek anlamı olan ve tanımlanması kolay bir kavram değildir. Sağlığın tanımı, tanımlandığı tarihsel dönem ve kültüre göre, o dönemin, kültürün etik ve ahlak anlayışlarına göre değişmiştir. Türk Dil Kurumu'na (TDK) göre sağlık “Bireyin fiziksel, sosyal ve ruhsal yönden tam bir iyilik durumunda olması, vücut esenliği, esenlik, sıhhat, afiyet” olarak tanımlanmaktadır (Türk Dil Kurumu, 2023). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ), Anayasasında yer alan tanıma göre ise “sağlık, yalnızca hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, fiziksel, zihinsel ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir” (DSÖ, 2023). DSÖ'nün tanımında yer alan üç boyutun – fiziksel, ruhsal ve sosyal – nasıl ölçüleceği konusundaki görüş birliği oldukça sınırlıdır. Larson'un (1991) Hadley'den (1975) yaptığı alıntıda sağlığın genellikle “sadece hastalık ve sakatlığın olmaması değil aynı zamanda kişilerin normal aktivitelerini ve görevlerini yerine getirebilme ve sahip oldukları iyilik halini bütünüyle devam ettirebilme” yeteneğini de içeren çok boyutlu bir kavram olarak tanımlandığı görülmektedir (Larson, 1991).

Geçmişten günümüze toplumlar sağlık hizmetleri alanında teknolojinin ve ekonominin etkisiyle sürekli bir değişim ve gelişim süreci yaşamışlardır. Bu değişen ve gelişen sağlık hizmetleri ile, sağlık alanında ve sağlık/hastalık algısında yeni kavramlar ortaya çıkmış, mevcut kavramlar daha da geliştirilmiştir. Bu anlamda tarihsel süreç içinde hem dünyada hem de Türkiye'de sağlık hizmetlerinin önemli bir dönüşüm geçirdiğini belirtmek mümkündür. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı, Türkiye'de sağlık sektörünün Cumhuriyet tarihimizin yüz yıllık sürecinde geçirdiği dönüşümlerin dönemsel olarak incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, bu çalışma ile sağlık sektörünün ülkemizdeki gelişiminin bütünsel olarak değerlendirilmesi sağlanacaktır.

Çalışma kapsamında, literatür taraması ve ikincil verilerin analizi temelinde ülkemizin 100 yıllık Cumhuriyet tarihindeki sağlık sektörünün gelişimi açıklanmış, Dünyada artan odağı nedeniyle her zaman ön plana çıkan sağlık sektörünün Türkiye'de mevcut durumu özetlenmiştir. Çalışmada, ülkemizde, sağlık reform süreçleri ve günümüze kadar geçen dönemde sağlık hizmetlerinin de izlenen politika, yapılan düzenlemeler ve yeniliklere de yer verilmiştir. Bu doğrultuda, çalışmanın bundan sonraki bölümünde sağlık hizmetlerinin tarihi gelişim süreci belirlenen dönemler çerçevesinde özetlenmiştir. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Türkiye'de sağlık hizmetlerinin mevcut durumu ile ilgili veriler yer almaktadır. Sağlıkta dönüşüm programının uygulama sürecinde ortaya çıkan yeni organizasyonel yapı olan Kamu-özel sektör iş birliği projeleri ve bu projelerin sağlık hizmetlerinde uygulaması ile ilgili değerlendirmeler, çalışmanın dördüncü bölümünde yer almaktadır. Çalışmanın son bölümünde ise, literatür taraması ve ikincil veriler doğrultusunda Şehir Hastaneleri ile ilgili değerlendirmeler bulunmaktadır.

Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Tarihi Gelişim Süreci

Türkiye'de sağlık hizmetlerinin tarihi gelişim sürecini, belirli dönemlere ayırarak açıklamak faydalı olacaktır. Bu çerçevede, aşağıda Grafik-1'de gösterildiği üzere genel olarak Osmanlı dönemi, Cumhuriyet dönemi ve günümüz olarak belirlenen dönemler sağlık alanındaki gelişmelerden ziyade Türkiye Cumhuriyeti'nin geçirdiği dönüşümle ilişkilidir.

Grafik 1. Türkiye'de Sağlık Hizmetlerinin Dönemsel Ayrımı

Osmanlı Dönemi	Cumhuriyet Dönemi	Günümüz
İlk sağlık hizmetlerinin sağlanması: Hastaneler kurulmuş ve sağlık çalışanı kavramı kullanılmaya başlanmıştır. Ancak, bu dönemde sadece askeri hastaneler ve sağlık eğitimi veren okullar mevcuttur (Akyay, 1982).	Sağlık hizmetlerinin kurumsal altyapısının oluşturulması: Sağlık Bakanlığı kurulmuş ve temel sağlık hizmetleri sunmak için hastaneler ve sağlık ocakları açılmıştır. Sağlık çalışanlarının eğitimi lisans düzeyinde verilmeye başlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015a)	Modern sağlık hizmetlerinin sağlanması: Teknolojik gelişmelerin etkisiyle modern sağlık hizmetleri sunularak, sağlık sektöründe uluslararası ölçekte önemli ilerlemeler kaydedilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2022a).

Cumhuriyet sonrası gelişmeleri ve sağlık politikalarını daha iyi anlamak açısından Cumhuriyet sonrası dönemleri tarihsel anlamda ayırmak daha faydalıdır. Çünkü 1923 yılından 2003 yılına kadar sağlık hizmetlerinde meydana gelen gelişmeler mevcut sistemlerin iyileştirilmesi kapsamında yapılırken 2003 sonrası Türkiye'de sağlıkta reform kapsamında köklü değişimler yaşanmıştır. Bu bilgiler ışığında bu çalışmada Türkiye'de sağlık hizmetlerinin tarihsel sürecinde Cumhuriyet sonrası dönemler 1923-2003, 2003-2013 ve 2013-2023 tarih aralıklarında incelenmektedir (Grafik-2).

Grafik 2. *Türkiye’de Cumhuriyet sonrası dönemlerin sağlık hizmetlerinin izlenen politika ve yapılan düzenlemeler ile yeniliklere göre ayrımı*

Cumhuriyet Öncesi Dönem (Osmanlı Dönemi)	Cumhuriyet Dönemi	
	1923-2003	2003-2013
		2013-2023

Cumhuriyet Öncesi Dönem: Osmanlı İmparatorluğunda Sağlık Hizmetleri

Aynı coğrafi bölgede hüküm sürmüş devletlerin sağlık hizmetlerindeki gelişim Cumhuriyet sonrası dönemin öncülünü oluşturmaktadır. Türklerde Anadolu Selçuklu devletine kadar düzenli bir sağlık hizmetinden söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde başlayan hekimlik sistemi usta çırak ilişkisiyle ve vakıf olarak adlandırılan yerlerde kurumsal hizmetlerin sağlandığı, devlet yönetiminde önemli bir yere sahip hekimbaşına bağlı darüşşifalar aracılığı ile sürdürülmüştür. 1206 yılında ilk sağlık kuruluşu aynı zamanda dünyanın en eski tıp fakültesi olan Gevher Nesibe Sultan Hastanesi Kayseri’de kurulmuştur. Aynı dönemde çeşitli illerde şifahaneler kurulmuştur. Bu oluşturulan sistem XIX. yüzyıl ortalarına kadar bir değişikliğe uğramadan Osmanlı İmparatorluğu tarafından kullanılmıştır (Akyay, 1982). Osmanlı İmparatorluğu sağlık politikalarına ve uygulamalarına monarşinin tüm özellikleri yansımış; idari yapının saray merkezli ve askeri yapısı nedeniyle devletin sunduğu sağlık hizmetleri ağırlıklı olarak saray ve orduya yönelik olmuştur. Hekimbaşılık teşkilatının bulunmadığı bu dönemde sağlık hizmetleri hayır kurumları ve vakıflar tarafından yürütülmüştür (Akdur, 1999). Saray dışındaki nüfusun çoğunluğu, kurumlardan bağımsız çalışan hekim ve cerrahlardan ücretli sağlık hizmetleri almışlardır (Akyay, 1982). XIX. yüzyıl ortalarında Batı ülkelerinde gelişmeye başlayan sağlık hizmeti anlayışı, devletin idari makamlarının sağlık hizmetlerinden sorumlu olduğu ve bu alanda gerekli önlem ve hizmetleri vermelerinin beklendiği yönündedir (Aydın, 2004). XIX. yüzyıl sonlarına kadar Osmanlı İmparatorluğunda sağlık hizmetleri devletin bir görevi olarak görülmemiş, sağlık hizmeti birkaç büyük şehirle sınırlı kalmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde batı ülkelerinin etkisiyle devlet eliyle yürütülen sağlık hizmetlerinin, saray ve ordu ile kısıtlı olan kapsamı genişletilmeye başlanmış, yaygın kitlelere hizmet götürme anlayışının ilk adımları atılmıştır (Akyay, 1982). 1850’li yıllarda sağlık hizmetlerinin uygulama ve hizmet sunumu genişlemiş, 1871 yılında ise İdare-i Umumiye-i Tıbbiye Nizamnamesi (Genel Sağlık İdaresi Tüzüğü) ile hükümet tüm halkın sağlık hizmetleri ile ilgilenmeye başlamıştır. Bu tüzük ihtiyaç sahibi hastaların sağlık hizmetlerinden faydalanması için çıkarılmış, serbest çalışan hekimlere hükümet tarafından belirli bir ücret ödenerek sağlık hizmetinin yoksul hastalara ulaştırılması amaçlanmıştır (Fişek, 1997). Fakat Osmanlı İmparatorluğunun teşkilat mekanizmasında sağlık konularının denetimi için bir teşkilatlanma bulunmamaktadır. Doğrudan Sıhhiye Nezareti (Sağlık Bakanlığı) olmadığı için bu görevi yapan birim Dahiliye Nezareti’ne (İçişleri Bakanlığı) bağlı olarak çalışıyordu. 1918 yılında I. Dünya savaşı sonrası Osmanlı İmparatorluğu savaştan mağlup ayrıldıktan sonra kamu düzeni bozulmuş, Anadolu’da sağlık sorunları ve bulaşıcı hastalıklar giderek artmıştır (Tekir, 2019).

Cumhuriyet Dönemi

1923-2003 yılları arası dönem

Modern Türk sağlık sisteminin ve sağlık politikalarının kökenleri Tanzimat dönemi reformlarına kadar uzansa da bugünkü kurumsallaşma ve örgütlenme anlamında fiziksel yapı, insan gücü ve yasal düzenlemelerin somut adımları ilk TBMM tarafından 1920’de sınırlı imkanlarla 3 sayılı kanun ile Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin (Sağlık ve Sosyal İşler Bakanlığı) kurulmasıyla atılmış, Bakanlığın taşra ve merkez teşkilatlanmalarının yapılandırılmasına başlanmış olup (Tekir, 2019); ilk Sağlık Bakanı Dr. Adnan Adıvar’dır. Bu dönemde düzenli sağlık kaydı yapılamamıştır, ancak mevzuatın geliştirilmesine önem verilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2023). Cumhuriyet ilan edildiğinde ülkede bulunan 86 hastanenin üçü Bakanlığa, altısı belediyelere, 45’i il özel idarelerine ve 32’si yabancı azınlıklara aitti (Akdur, 1999).

Cumhuriyetin kurulduğu yıldan itibaren 80 yıl içinde sağlık sektöründe önemli politikalar geliştirilmiştir. Bu politikalar, Tablo-1 de özetlendiği üzere Türkiye’nin Sağlık Politikalarına göre dört döneme ayrılmıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla birlikte sağlık hizmetlerinde izlenen politikalar yapılan düzenlemeler ve yeniliklere göre uygulanan değişimler dönemler halinde Tablo-1 de yer almaktadır. Bu dönemdeki çalışmalar Türk sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve kurumsallaşmasının temelini oluşturmaktadır. Mustafa Kemal Atatürk kişisel sağlığın korunması ve muhafaza edilmesini toplumsal bir

olgu olarak benimsenmiştir. Cumhuriyet yönetimi sağlık sektöründeki sorunlara hızlı çözümler getirmiş, bir takım kanuni düzenlemeler yapmış ve halka sağlık hizmetlerinin sunulmasının devletin sorumluluğunda olduğunu vurgulamıştır. Çalışmalar sonucunda Türk sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve kurumsallaşmasının temeli oluşmuştur.

Tablo 1. Cumhuriyet tarihinin ilk 80 yılında sağlık ile ilgili politikalar, yapılan düzenlemeler ve yenilikler

Dönem	Sağlık Politikaları
1923-1946	<p>İlgili Kanunlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 1219 sayılı Tababet ve Şuabatı Sanatlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun (Mevzuat,1928) • 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanunu (Mevzuat ,1930) • 2419 sayılı Hususi Hastaneler Kanunu (Mevzuat, 1933) <p>Uygulamalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • “Dikey” örgütlenme, “geniş bölgede tek amaçlı hizmet” modeli (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • 1925-1937 Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam. Refik Saydam dönemi olarak adlandırılan bu dönem ülkemizin sağlık hizmetlerinin kuruluşunda ve gelişmesinde büyük adımlar atılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • Sağlık sektöründeki tüm mesleklere mensup çalışanların sayısını artırmak, yetiştirmek (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • Tıp fakültelerine talebi artırmak için çalışmalar yapılması ve sağlık sektöründe personel ihtiyacını karşılamak için tıp fakültesi mezunları için mecburi hizmetin getirilmesi (Cansever, 2018). • Ülkenin belirli merkezlerine numune hastaneleri yapılması (Fişek, 1997). • İlçelerde hükümet tabiplikleri, İllerde ise sağlık müdürlükleri kurulması (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • Sıtma, frengi, trahom, verem, cüzzam gibi hastalıklarla mücadele programlarının başlatılması (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • Koruyucu hekimliğin merkezi hükümete, tedavi edici hekimliğin yerel yönetimlere bırakılması (Cansever, 2018). • 1936 yılında çıkarılan iş kanunda ilk modern sosyal güvenlik sistemi yer almış, 1946 yılında ise Sosyal Sigortalar Kurumu, «İşçi Sigortaları Kurumu» adı altında kurulmuştur (Yaşar,2017).
1946-1960	<p>İlgili Kanunlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 6023 sayılı Türk Tabipleri Birliği Kanunu (Mevzuat-a, 1953) • 6197 sayılı Eczacılar ve Eczaneler Kanunu (Mevzuat-b, 1953) • 6283 sayılı Hemşirelik Kanunu (Mevzuat, 1954) • 6643 sayılı Türk Eczacıları Birliği Kanunu (Mevzuat, 1956) <p>Uygulamalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Cumhuriyet döneminin ilk yazılı sağlık planı 1946 tarihinde “Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planı” onaylanmış, Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından açıklanmıştır. Ancak kabul edildiği halde, hükümet değişikliği nedeniyle kanunlaşamamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • Temel yapı olarak, o güne kadar yerel yönetimlerin denetiminde olan yataklı tedavi kurumları merkezden yönetilmeye başlanmıştır (Dirican, 1970). • Her 40 köy için 10 yataklı sağlık merkezi kurularak tedavi edici ve koruyucu sağlık hizmetlerini bir arada sunmaya çalışılmıştır. 1945 yılından 1960’a kadar Sağlık Merkezi sayısı 8’den 283’e ulaşmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015a) • Bu dönemde çocuk ölümleri ve enfeksiyona bağlı ölümlerin fazla olması nedeniyle nüfus arttırıcı bir politika izlenmiş, Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ve Dünya Sağlık Teşkilatı (WHO) gibi milletlerarası teşekküllerden yardım alınarak 1952 yılında Sağlık Bakanlığına bağlı Ana Çocuk Sağlığı Şube Müdürlüğü kurulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • Birinci On Yıllık Milli Sağlık Planının devamı niteliğinde 1954 yılında Sağlık Bakanı Dr. Behçet Uz tarafından “Milli Sağlık Programı ve Sağlık Bankası Hakkında Etütler” açıklanmıştır (Dedeoğlu, 2021). • Milli Sağlık Planında yedi sağlık bölgesine ayrılan ülkemizin, Milli Sağlık Programında ise 16 sağlık bölgesine ayrılması öngörülmüştür. Her bölgeye bir tıp fakültesi kurularak hekim ve diğer sağlık personeli sayısının artırılması düşünülmüştür (Dedeoğlu, 2021). • 1950’den 1960 yılına kadar hekim sayısı 3.020’den 8.214’e, hemşire sayısı 721’den 1658’e, ebe sayısı da 1.285’ten 3.219’a yükseltilmiştir (Akdağ, 2008). • Verem hastalığından ölümler bu dönemde önemli ölçüde azaltılmıştır. Tüberküloza bağlı ölüm hızı 1946 yılında yüz binde 150 iken, 1960 yılında yüz binde 52’ye inmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • Refik Saydam 1947 yılında Hıfzıssıhha Merkezi Başkanlığına bağlı Biyolojik Kontrol Laboratuvarını kurmuş ve aşı istasyonu hizmete açılmıştır. Bu yıldan itibaren BCG aşısı üretimine geçilmiş, bir sene sonra da Boğmaca aşısı üretilmeye başlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2023). • İşçi Sigortaları İdaresi (Sosyal Sigortalar Kurumu) ne bağlı işçiler için 1952 yılından itibaren sağlık kuruluşları ve hastaneler açılmaya başlanmıştır (Yaşar, 2017).

Tablo 1 Devamı. Cumhuriyet tarihinin ilk 80 yılında sağlık ile ilgili politikalar, yapılan düzenlemeler ve yenilikler

Dönem	Sağlık Politikaları
1960-1980	<p>İlgili Kanunlar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • 224 sayılı Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun (Mevzuat, 1961). • 554 sayılı Nüfus Planlaması Hakkında Kanun (Mevzuat, 1965). • Sağlık Personelinin Tam Süre Çalışma Esaslarına Dair Kanun (1978): <p>Uygulamalar:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi filen 1963 yılında başlamış ve 1983 yılında ülkenin geneline yayılmıştır. Sosyalleştirme kapsamında sağlık evleri, sağlık ocakları, ilçe ve il hastaneleri olarak bir yapılanmaya gidilmiş, vatandaşların hizmetlerden eşit bir şekilde faydalanması amaçlanmıştır (Dirican, 1970). • 224 sayılı kanunun yürürlüğe girmesi ile “Herkes, her yerde ve her zaman sağlık hizmeti” anlayışı getirilmiştir. Bu aynı zamanda yönetim anlayışı, hizmet modeli ve personel özlük hakları açısından dönemin en ileri yasal düzenlemelerinden biri olarak kabul edilmektedir (Pala, 2008). • Nüfusu artırıcı politikadan nüfus artış hızını sınırlayıcı politikaya geçilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • “Geniş bölgede tek yönlü hizmet” ilkesinin alternatifi olan “dar bölgede çok yönlü hizmet” anlayışına geçilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • 1969 yılında II. Beş Yıllık Kalkınma Planı açıklanmış, plan kapsamında Genel Sağlık Sigortası Kanun Taslağı, TBMM’ne gönderilmiş fakat kanunlaşmamıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015a).
1980-2002	<p>İlgili Kanunlar/yönetmelikler:</p> <ul style="list-style-type: none"> • R.G. 17207 sayılı Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun (Sağlık Mevzuatı, 1980). • 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (Mevzuat, 1982) • 3359 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu (Mevzuat, 1987) • 3816 sayılı Ödeme gücü olmayan vatandaşların tedavi giderlerinin devlet tarafından karşılanması ve yeşil kart uygulaması hakkında yönetmelik (Mevzuat, 1992) • 1978’de Sağlık Personelinin Tam Süre Çalışma Esaslarına Dair Kanun çıkarılmış ve kamu personeli olan doktorların muayenehane açması yasaklanmıştır. 1980 yılında Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun ile bu kanun yürürlükten kaldırılmış ve tekrar muayenehane serbestliği getirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • 1982 anayasasının 60. Maddesine göre “Herkes, sosyal güvenlik hakkına sahiptir. Devlet, bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar”. Ayrıca Anayasanın 56. maddesinde “Herkes, sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahiptir.” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeye göre devlet herkesin hayatını sağlık içinde devam ettirebilmesi için özel ve kamu sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermesini düzenler. Aynı maddede “Genel Sağlık Sigortası kurulabileceğine” dair bir hüküm yer almıştır (Mevzuat, 1982). • Anayasada ailenin korunması, nüfus/aile planlaması öğretimi uygulaması, tıbbi ilaç ve araçların satışı, temini ve üretimi, 10 haftaya kadar gebeliklerin sonlandırılması ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır (Mevzuat, 1982) • 1987 yılında “Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu” çıkarılmış, ancak kanunun uygulamasına yönelik düzenlemeler yapılmadığından ve bazı maddeleri Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildiğinden tam olarak uygulanamamıştır. (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • 1990 yılında Sağlık Bakanlığı ve Devlet Planlama Teşkilatı tarafından “Sağlık Sektörü Master Plan Etüt Çalışması” yapılmıştır. Bu çalışma bir anlamda sağlık reformlarının ele alındığı bir sürecin başlangıcını oluşturmuştur (Akdağ, 2008). • 1992 yılında ilgili yönetmelikle (3816 sayılı) yeşil kart uygulaması başlatılmış, böylece sağlık hizmetlerine erişim konusunda ekonomik gücü zayıf vatandaşların, sınırlı da olsa, sağlık sigortacılığı içine alınması sağlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2015a). • 1990’larda sağlık reformu çalışmalarının başlıca bileşenleri aşağıdaki gibidir:<ol style="list-style-type: none"> 1- Sosyal sigorta kurumlarını tek çatı altında birleştirerek genel sağlık sigortasının oluşturulması, 2- Aile hekimliği çerçevesinde birinci basamak sağlık hizmetlerinin düzenlenmesi. 3- Hastaneleri bağımsız sağlık şirketlerine dönüştürme, 4- Sağlık Bakanlığı’nın koruyucu sağlık hizmetlerine öncelik veren, sağlık hizmetlerini planlayan ve denetleyen bir yapıya sahip olması. <p>Bu dönem önemli teorik araştırmaların yapıldığı fakat uygulama alanlarının yeterli olmadığı bir dönem olmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2015a).</p>

Kaynak: Literatür taramasına göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2003-2013: Türkiye’de sağlıkta dönüşüm programı

1980 sonrası dünyadaki gelişmelere paralel olarak Türkiye’deki sağlık politikalarında da değişimlerin meydana geldiği dikkat çekmektedir. 1978 yılında Uluslararası Alma Ata konferansı yapılmış; “XXI. Yüzyılda Herkesin Sağlıklı” Bildirgesi (Alma-Ata Bildirisi, 1978), ve 1984 yılında kabul edilen “Dünya Sağlık

Örgütü Avrupa Bölgesi Herkese Sağlık Stratejisi ve Hedefleri” Türkiye’deki sağlık politikalarındaki değişimlerin temelini oluşturmuştur (Seçtim, 2019).

1990’lı yıllarda OECD (Ekonomik Kalkınma ve İş birliği Örgütü) ülkeleri artan sağlık harcamalarına dikkat çekmiş, bu artan harcamaların kamuya yükünün sağlık sistemlerine özgü artan maliyetler olduğunu tespit etmişlerdir (Daştan ve Çetinkaya, 2015). Sağlık reformlarının odağında olan Avrupa’da yaşlı nüfusun artması sağlık harcamalarının da artmasına sebep olmuş, vergiye dayalı sağlık sistemlerinde kayıt dışı ve esnek çalışmalar sebebiyle tüm gelir bu çalışanların ödedikleri primlere yüklenmiş ve gelir düzeyi yüksek kişilerin özel sağlık sigortalarına yönelmesi sonucu sağlık hizmetlerine erişimde tüm dünyada görülen eşitsizlikler meydana gelmiştir. Bu gelişmeler refah düzeyi yüksek devletlerin sağlık hizmetlerinin sürdürülebilirliğinin tartışılmasına sebep olmuş ve sağlık reformları gerekli hale gelmiştir (Ağartan, 2011). 1970’lerden sonra farklı sigorta türlerinin oluşması ve bu sigortaya bağlı kişilerin kullanımında farklı hastanelerin oluşması, kırsal alan ve kentlerdeki sağlık personelinin dengesiz dağılımı, sağlık harcamalarının kamu için önemli maliyet oluşturması Türkiye’de de sağlıkta reform çalışmalarını gündeme getirmiştir. 1980’li yıllarda reformun alt yapısı yavaş yavaş oluşturulmak istense de darbe ve bazı siyasi gelişmeler sonucunda ertelenmiştir. Sağlık reformu çalışmalarının temel odağında harcamaların azaltılması ve verimliliğin artırılması gibi iki temel gerekçe vardır (Altındağ ve Yıldız, 2020). Ertelenen bu reformlar 2002 yılı seçimleri sonrasında iktidara gelen hükümetler tarafından benimsenmiş ve sağlık hizmetlerinin yeniden yapılandırılması amacıyla bazı hedefler belirlenmiştir. 2003 yılında “Sağlıkta Dönüşüm Programı” (SDP) başlatılmış, sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi ve sunulmasında önemli değişiklikler planlanmıştır (Beylik, Kayral ve Çıraklı, 2015). Sağlık Bakanlığı (2011) tarafından açıklandığı üzere SDP’ni zorunlu hale getiren sebepler; sağlık hizmetlerinin sunumunda maliyetlerin artması, hizmet alan vatandaşların beklentilerinin artması, sağlık sektöründeki maliyetler ve taleplerin artmasına karşı kamunun sınırlı ödeme gücü ve vatandaşlar tarafından sağlıkta yönetim planlarının sorgulanmaya başlanmasıdır (Sağlık Bakanlığı, 2011).

Sağlıkta Dönüşüm Programı, 2003 yılı öncesi sağlık sisteminin zayıf yönlerini iyileştirip, güçlü yönlerini dönüştürmeyi amaçlayan bir programdır (OECD, 2008). Sağlıkta büyük ölçekli reformları kapsayan, merkezinde insan yer alan SDP sağlık hizmetlerinin herkes tarafından erişilebilirliği, kalitesi ve etkinliği konularında iyileşmeler yapmayı hedeflemiş, 2003-2013 yılları arasında tamamlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2014). Programın temel hedefleri, beş başlıkta açıklanmaktadır. İlk hedef, sağlık hizmetlerinin tüm vatandaşlar tarafından erişilebilir kılınmasıdır; program, sağlık hizmetlerine erişimdeki eşitsizlikleri azaltmayı ve sağlık hizmetlerini daha yaygın hale getirmeyi amaçlamaktadır (Sağlık Bakanlığı, 2015b). Bunun yanı sıra, kamu hastanelerinin iyileştirilmiş yönetim ve işleyişi programın ikinci hedefidir. Bu hedef doğrultusunda, kamu hastanelerinin yönetimi ve işleyişi daha etkin ve verimli hale getirilip, kamu hastanelerinin mali ve idari özerkliği güçlendirilerek performans dayalı yönetim modeli uygulamaya konulmuştur (Sağlık Bakanlığı, 2015b). Aile hekimliği sisteminin uygulamaya geçirilmesi programın bir diğer hedefidir. 2005 yılında pilot bölgelerde denemeye başlanan aile hekimliği sistemi 2010 yılı sonunda tüm illerde uygulamaya geçmiştir. Bu program ile vatandaşlara birinci basamak temel sağlık hizmetlerinin aile hekimleri tarafından sürekli ve kapsamlı bir şekilde sunulması amaçlanmıştır (Aile Hekimliği, 2010). Programın dördüncü hedefi ise, e-sağlık uygulamalarının geliştirilmesidir. Sağlıkta Dönüşüm Programı sağlık sektöründe bilgi teknolojilerinin kullanımını teşvik etmiştir. 3 Nisan 2015 tarihinde e-Nabız uygulaması kullanıma açılmış, bu uygulama sayesinde hastaneler arası entegrasyonda sağlanmıştır (T.C. Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü, 2016). Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) telefon ve internet üzerinde hastane randevularını düzenleyen bir sistemdir ve ilk defa 2010 yılında uygulanmaya başlamıştır (Kördeve, Uzun ve Ünal, 2017). Programın son hedefi, sağlık hizmetlerinin kalitesinin iyileştirilmesidir. Program, sağlık hizmetlerinin kalitesini ve hasta güvenliğini iyileştirmek için bir dizi adım atmaktadır. Buna göre, sağlık tesislerinde kalite standartları ve akreditasyon süreçleri güçlendirilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2011).

Sağlıkta Dönüşüm Programı, Türkiye’nin sağlık sisteminin dönüşümünde önemli bir adım olmuştur. Bu programın uygulanması, sağlık hizmetlerine erişimi ve kalitesini önemli ölçüde iyileştirmiş ve sağlık sektöründe verimliliği artırmıştır. 2003- 2013 yılları arasında sağlıkta dijitalleşme adına önemli adımlar atılmış, genel sağlık sigortasının uygulamaya geçirilmesi için düzenlemeler yapılmıştır. 2008 yılında Emekli Sandığı, Sosyal Sigortalar Kurumu (SSK), Bağ-Kur kanunları yürürlükten kaldırılarak tümünün tek çatı altında toplanmaları sağlanmış, “genel sağlık sigortası” adı altında tek bir çatı altında birleştirilmiştir (Mevzuat, 2006).

Tablo-2’de 2003-2013 yılları arasındaki on yıllık dönemde SDP kapsamında yapılan düzenlemeler ve yenilikler yer almaktadır.

Tablo 2. 2003-2013 yılları arasında SDP kapsamında yapılan düzenlemeler ve yenilikler

Yıl	Sağlık Politikaları
2003	<ul style="list-style-type: none"> • 112 Acil hizmetleri ücretsiz hâle getirildi. • Tüm kırsal bölgede ücretsiz gezici sağlık hizmetleri yaygınlaştırıldı. • Tüm vatandaşların mevcut sağlık sigortalarıyla özel hastaneler ve tıp merkezlerinden hizmet alması sağlandı. • Sağlık Bakanlığına bağlı tüm kurumlarda Toplam Kalite Yönetimi (TKY) uygulanmaya başlandı. • Performansa dayalı ek ödeme sistemine geçildi.
2004	<ul style="list-style-type: none"> • Tüm vatandaşlara ücretsiz hizmet veren Kanser Erken Teşhis Tarama Eğitim Merkezleri (KETEM) açılmaya başlandı. • Bebeklere ve hamilelere demir ilacı ve D vitamini ücretsiz dağıtılmaya başlandı. • Yeşil kart sahipleri ayakta tedavi kapsamına alındı. • Sağlık Bakanlığı hastanelerinde hekim seçme hakkı uygulamaya kondu. • 2003 yılında kurulan Ulusal Medikal Kurtarma Ekibi (UMKE) hizmete açıldı. • Devletin karşıladığı ilaç maliyetini azaltmak amacıyla Referans Fiyat Sistemi uygulamasına geçildi. • Sağlık Bilgi İletişim Merkezi (SABİM) hizmete girdi. • Mahrumiyet bölgeleri için sözleşmeli personel alınmaya başlandı.
2005	<ul style="list-style-type: none"> • Kamu hastaneleri tek çatı altında birleştirildi, SSK'ya bağlı kişilerin kamu hastanelerinden hizmet alması sağlandı • Yeşil karta sahip kişilerin kamu sağlık hizmetlerinden faydalanabilmesi ve ilaçlarını istedikleri eczaneden alabilmeleri sağlandı. • Düzce ilinde Aile Hekimliği Pilot Uygulaması başladı. • Bakanlığa bağlı tüm hastanelerde "Hasta Hakları Birimi" kuruldu.
2006:	<ul style="list-style-type: none"> • Sağlık Bakanlığı hastaneleri için global bütçe uygulamasına başlandı. • Kızamık, kabakulak ve kızamıkçık aşuları rutin aşılama programına dâhil edildi. • Doğrudan gözetimli tedavi stratejisi (DGTS), tüberküloz hastaları için (verem savaşı) tüm şehirlerde uygulanmaya başlandı. • Hipotiroidi Tarama Programı'nı başlatıldı.
2007	<ul style="list-style-type: none"> • Birinci basamak sağlık hizmetlerini tüm vatandaşların ücretsiz olması için düzenleme yapıldı. • Sağlık Bakanlığı hastanelerinden Üniversite hastanelerine sevk zorunluluğu kaldırıldı. • SGK ile sözleşmeli tüm Sağlık Bakanlığı hastaneleri, üniversite hastaneleri ve özel hastanelerde tüm hasta/hastane prosedürlerinde toplu (sabit fiyat) ödeme uygulamasına geçildi. • SGK ile sözleşmeli hastanelerin, sigorta kapsamındaki yatan hasta ilaç ve tıbbi malzemelerinin temini ve hastadan ücret alınmısa ceza uygulaması getirildi. • Yeşil kartlıların ayaktan tedavilerinde muayene, tetkik-tahlil, ilaç, diş çekimi ve protezi, gözlük ve acil tedavi giderleri ödeme kapsamına alındı.
2008	<ul style="list-style-type: none"> • Acil ve yoğun bakım tedavileri tüm kamu hastaneleri ve özel hastanelerde ücretsiz hale geldi. • Özel hastanelerde ¾ Yanık, kanser, yenidoğan, organ nakilleri, doğumsal anomaliler, diyaliz ve kalp-damar cerrahisi işlemlerinden ilave ücret alınmaması sağlandı. • Genel Sağlık Sigortası (GSS: 18 yaşın altındaki tüm nüfus ve eğitim görenlerin sigortalanması) uygulaması başlatıldı. • Sigortalı olsun veya olmasın herkesin, salgın hastalık, iş kazası, meslek hastalığı ve acil durumlarda her türlü sağlık yardımlarından ücretsiz yararlanması için düzenleme yapıldı. • Yurt içinde tedavisi mümkün olmayan hastalıklarda tüm sigortalılar için yurt dışında tedavi olabile imkânı sağlandı. • Özel sağlık tesislerinin hekim ve bazı tıbbi cihaz planlamaları Sağlık Bakanlığı tarafından düzenlenmesine başlandı. • Çocukluk çağında özel uygulanan rotavirüs (Pentavalan) aşuları, rutin bağışıklama programına alındı. • Biotinidaz Tarama Programı (Yenidoğan tarama testi) başlatıldı. • Sağlığın Teşviki ve Geliştirilmesi Programı başlatıldı.
2009	<ul style="list-style-type: none"> • İlaçta sahteciliği engellemek için İlaç Takip Sistemi (İTS) belirlenen pilot bölge ve eczanelerde hayata geçirildi. • Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) Erzurum ve Kayseri illerinde pilot uygulama olarak başlatıldı. • Eczane bulunmayan kırsal bölgelerde ilaçlara ulaşım için mobil eczane uygulaması başlatıldı. • Konjuge pnömokok aşısı rutin bağışıklama programına eklendi.
2010	<ul style="list-style-type: none"> • Üniversite ve sağlık personelinin tam gün çalışmasına dair "Tam Gün Yasası" hazırlandı. • Evde sağlık hizmetleri verilmeye başlandı. • İlaç Takip Sistemi (İTS) ve Aile hekimliği uygulaması tüm yurttan uygulanmaya başlandı. • 01.11.2010 tarihi itibarıyla Medula (Türkiye'de genel sağlık sigortası ile sağlık tesisleri arasında, sağlık tesislerinin iç süreçlerine müdahale etmeksizin fatura bilgisini elektronik olarak toplamak ve hizmetlerin ödenmesini gerçekleştirmek için oluşturulmuş bütünleşik sistem) sistemini kullanan tüm sağlık hizmeti sunucularında E-Rapor uygulamasına geçildi. • ALO 171 Sigara Bırakma Danışma Hattı kullanıma açıldı.

Tablo 2 Devamı. 2003-2013 yılları arasında SDP kapsamında yapılan düzenlemeler ve yenilikler

Yıl	Sağlık Politikaları
2011	<ul style="list-style-type: none"> Sağlık Bakanlığının yeniden yapılandırılması için Sağlık Bakanlığı ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ıkarıldı. Merkezi Hastane Randevu Sistemi (MHRS) ve aynı sistemin online randevu sistemi tüm yurttta uygulamaya konuldu. Sağlık çalışanına karşı şiddeti önlemek için ‘‘Beyaz Kod Sistemi’’ başlatıldı. Kompozit doku nakilleri ile ilgili uygunluk kriterleri belirlendi. ‘‘Türkiye Kalp ve Damar Hastalıklarının �nleme ve Kontrol Programı’’ uygulanmaya başlandı. Sigara Bıraktırma Merkezleri’nde bıraktırma ilaçları ücretsiz dağıtılmaya başlandı. Kamu Hastane Birlikleri (KHB) 2011 yılında yayımlanan ‘‘663 sayılı Kanun Hükmünde Kararname’’ ile kuruldu (Resmi Gazete, 2011).
2012	<ul style="list-style-type: none"> Sağlıkta Hizmet Kalite Standartları değerlendirme çalışmaları hızlandırıldı, kalite standartları setlerinde değişiklikler yapıldı. Türkiye’de sağlık turizminde sağlık tesisleri tarafından verilen hizmetlerin oranını arttırmak için Sağlık Turizmi Eylem Raporu yayınlandı.
2013	<ul style="list-style-type: none"> Farklı bölgelerde 17 adet kapsamlı Şehir hastanesinin projesi hazırlandı ve Ankara-Adana-Mersin-İzmir-Yozgat hastanelerinin temeli atıldı. Sağlık Turizmi Değerlendirme Raporu uygulamaya kondu. Ulusal Kemik İliği ve Kordon Kanı Bankası kurmak amacıyla ‘‘Uygun Gönüllü Vericilerin Belirlenmesi ve örneklerin Alınması Protokolü’’ (T�RK�K) başlatıldı. Hastanelere geri bildirim sağlamak için klinik kaliteyi arttırma süreci başlatıldı ve gösterge panelleri geliştirildi. Ulusal Medikal Kurtarma Ekibi (UMKE) ve 112 Acil Sağlık Hizmetlerinde mini izleme takip cihazları (küresel konumlama sistemleri) kullanılmaya başlandı. Yurt dışından ileri medikal teknolojilerin ve yabancı sermayenin girişini kolaylaştırmak ve ülkenin bölgenin uzmanlık merkezi haline getirmek için mevzuat ve yasa düzenleme çalışmalarına başlandı. Hasta/alışan güvenliği ve memnuniyeti ile ilgili çalışmalar başlatılarak sağlık hizmetleri kalitesinin arttırılması planlandı. Alkol Kontrol Programı başlatıldı.

Kaynak: *Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü (Kamu Hastaneleri Genel Müdürlüğü,2018), Sağlık Bakanlığı (Sağlık Bakanlığı, 2015a), Sağlık Bakanlığı e- kütüphane (Sağlık Bakanlığı, 2011), Türkiye Sağlık Portalı adreslerinde yer alan bilgiler derlenerek yazarlar tarafından oluşturulmuştur.*

Türkiye’deki sağlık sistemi, sağlık harcamaları bakımından OECD  lkeleri arasında alt sıralarda yer almaktadır. Sonuçlar karşılaştırılırken ortalama yaşam süresi, bebek ölümleri ve hastalık prevalansı gibi faktörler göz önünde bulundurulmalıdır. Türkiye diğer ülkelere göre daha düşük ortalama yaşam süresine ve daha yüksek bebek ölüm oranlarına sahiptir. Bunun yanında yetersiz altyapı ve sağlık personelinin yetersizliği de bu sıralama da etkilidir. Fakat son yıllarda yapılan sağlıkta dönüşüm uygulamalarıyla, sağlık sisteminin iyileştirilmesiyle ilgili atılımlar yapılmıştır ve eksiklikler giderilmiştir (Daştan ve etinkaya, 2015). 2003- 2013 yılları arasındaki dönemde, temel sağlık hizmetlerinde önemli iyileşmeler gerçekleşmiş, bebek ve anne ölümleri hızla azalmış ve doğumda beklenen yaşam süresi artmıştır. 2002 yılında kişi başi hekim müracaat sayısı 3,2 iken, 2011 yılında 8,2’ye, sağlık çalışanı sayısı 378 binden 670 bine, aşılama oranı %77’den %97’ye çıkmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2014). 2003-2013 yılları arasında yapılan değişim ve dönüşüm hizmetleri memnuniyete de yansımış 2012 yılında sağlık hizmetlerinden memnuniyet %75’e yükselmiştir (TUIK, 2013).

2013-2023 sağlıkta dönüşümün ikinci dönemi

Sağlıkta Dönüşüm Programı bir dönüşüm ve reform sürecidir. Bu programla sağlık hizmetlerinin örgütlenmesi, finansmanı ve sunumu ile ilgili önemli gelişmeler gerçekleştirilmiştir. SDP iki aşama olarak planlanmıştır; ilk aşamanın ardından Onuncu Kalkınma Planı (2014-2018), 2 Temmuz 2013 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Plan doğrultusunda gerçekleşen hedefler Tablo-3 de yer almaktadır.

Tablo 3. Onuncu Kalkınma Planına göre (2014-2018) yapılan düzenlemeler ve yenilikler

Gerçekleşen Hedefler	Gerçekleştiği yıllar
2010-2014 yılları arasında Stratejik eylem planında sağlık turizmi ile ilgili düzenlemeler yer almıştır (Sağlık Bakanlığı, 2014)	2010-2014
Türkiye Aşırı Tuz Tüketiminin Azaltılması Programı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2011-2015
Ulusal Kanser Kontrol Programı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2013- 2018
Sağlık Endüstrilerinde Dönüşüm �zel İhtisas Komisyonu kuruldu. ‘‘Tıbbi Cibaz alışma Grubu’’ ve ‘‘İlaç alışma Grubu’’ olmak üzere iki çalışma grubu olarak çalışmalarını yürütmüştür (Resmi Gazete, 2014)	2014

Tablo 3 Devamı. Onuncu Kalkınma Planına göre (2014-2018) yapılan düzenlemeler ve yenilikler

Tıbbi Cihaz Satış, Reklam ve Tanıtım Yönetmeliği: Tıbbi cihazların satışının denetlenmesi (Resmî Gazete, 2014)	2014
Yerli üretimi desteklemek için yerli malına yüzde 15 fiyat avantajı uygulanması Kamu İhale Kanunu ile zorunluluk haline getirilmiştir (Özel İhtisas Komisyonu, 2014)	2014
Türkiye Kronik Hava Yolu Hastalıkları Önleme ve Kontrol Programı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2014-2017
Türkiye Böbrek Hastalıkları Önleme ve Kontrol Programı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2014- 2017
Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Programı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2014-2017
Alo 191 Uyuşturucu ile Mücadele Danışma ve Destek Hattı (Sağlık Bakanlığı, 2019)	2015
Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu-SATURK kurulmuştur (Resmî Gazete, 2015)	2015
Teletıp ve Teleradyoloji Sistemi pilot uygulama (Sağlık Bakanlığı, 2019)	2015
Ulusal Tütün Kontrol Programı-Eylem Planı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2015-2018
Türkiye Diyabet Programı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2015- 2020
Türkiye Sağlıklı Yaşlanma Eylem Planı ve Uygulama Programı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2015- 2020
Türkiye Kalp ve Damar Hastalıkları Önleme ve Kontrol Programı Eylem Planı (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2015-2020
Teletıp ve Teleradyoloji Sisteminin tüm Türkiye'deki hastanelerin entegre edilip uygulanması (Sağlık Bakanlığı, 2015c)	2016
Aile hekimliği hizmetlerini desteklemeyi ve güçlendirmeyi amaçlayan Sağlıklı Hayat Merkezi (SHM)kurulmuştur (Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2018)	2017

Kaynak: Tablo literatür taramasına göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Planlanan hedeflerin 2019-2023 yılları arasında uygulanan on birinci kalkınma planı 18 Temmuz 2019 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilmiştir. Plan çerçevesinde temel amaç; “*Vatandaşlarımızın sağlığını korumak, geliştirmek ve herkesin bakkaniyet içinde kaliteli sağlık hizmetine erişmesini sağlamak*” olarak ifade edilmiştir. Planda nihai amaca ulaşılmayı sağlayacak 6 amaç, amaçlara yönelik 41 hedef ve 194 strateji belirlenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2022a).

Bu belirlenen amaçlar doğrultusunda 2019-2023 yılları arasında yapılan düzenlemeler ve yenilikler Tablo-4 de yer almaktadır.

Tablo 4. 2019-2023 yılları arasında uygulanan on birinci kalkınma planı doğrultusunda yapılan düzenlemeler ve yenilikler

Başlanan Uygular	Gerçekleştiği yıllar
T.C. Sağlık Bakanlığı Türkiye Sağlıklı Beslenme ve Hareketli Hayat Program (Yardım, Kocadağ ve Aydın, 2019)	2019-2023
Yetişkin ve Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesi Ve Fiziksel Aktivite Eylem Planı (Yardım vd., 2019)	2019-2023
Akut Halk Sağlığı Tehditlerine Yönelik Erken Uyarı Cevap Sistemi Uygulama Yönergesi (Sağlık Bakanlığı, 2019)	2019
Çalışanların sağlığını korumak ve geliştirmek amacıyla 05.07.2019 tarihinde yayımlanan “İşyeri Ziyaretlerinde Uyulacak Usul ve Esaslar” doğrultusunda çalışan sağlığı birimleri aracılığı ile işyeri ziyaret programına başlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2019).	2019
"Türkiye HIV/AIDS Kontrol Programı" yayımlandı (Sağlık Bakanlığı, 2019).	2019-2024
Pandemi ile mücadele kapsamında aşılama süreci başlatıldı (Sağlık Bakanlığı, 2021).	13.01.2021
Türkiye Kalp ve Damar Hastalıkları Eylem Planı güncellenmiş bu kapsamda birinci basamak sağlık hizmetlerinde kalp ve damar hastalıkları risk analizi ile yüksek tansiyon, inme ve benzeri kronik hastalıkların takibi başlatılarak kronik hastalıkların erken dönemde teşhis, takip ve uygun tedavisi sağlanabilmektedir (İrmak, Yardım, Temel ve Keklik, 2021).	2021
2015 yılında pilot bölgelerde başlatılan “Uzakta Sağlık Hizmet Sunumu (Teletıp)” uygulamaları 2021 yılında COVID-19 Pandemisi esnasında bulaşıcı olmayan hastalıkların önlenmesi, kontrolü ve yönetimini arttırmak hem de benzer sağlık tehditlerine hazırlıklı olmak amacıyla Dünya Sağlık Örgütü iş birliğinde tüm ülkede uygulamaya geçmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2021).	2021
Evlilik öncesi dönemde “Spinal Musküler Atrofi (SMA) Taşıyıcı Tarama Programı” başlatılmış, Aile hekimliği birimlerinde alınan kan örnekleriyle 560.706 kişiye tarama yapılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2022b).	2021
Türkiye Kalp ve Damar Hastalıkları Önleme ve Kontrol Programı (İrmak, vd., 2021)	2021-2026

Tablo 4 Devamı. 2019-2023 yılları arasında uygulanan on birinci kalkınma planı doğrultusunda yapılan düzenlemeler ve yenilikler

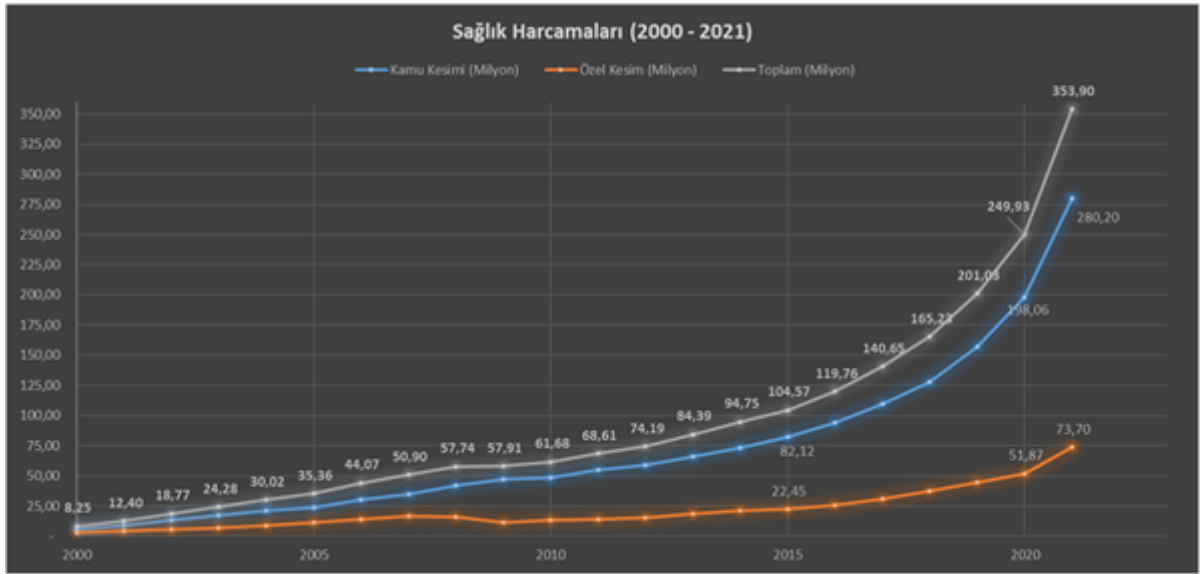
Başlanan Uygular	Gerçekleştiği yıllar
Sağlık hizmetine ulaşımın zor olduğu belde, köy, mezra, uzak mahalleler ve benzeri yerleşim yerlerine gezici sağlık hizmeti planlanarak, aile hekimi ve aile sağlığı çalışanlarınca gezici sağlık hizmeti sunulmuştur. (Sağlık Bakanlığı, 2022b).	2022
Aile Dış Hekimliği Pilot Uygulaması Eskişehir, Karabük ve Kırşehir illerinde başlatılmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2022b).	2022
Sağlık Bakanlığı 2 adet yataklı çocuk-ergen arındırma merkezi ile 1 adet yataklı erişkin arındırma merkezi açmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2022b).	2022
Bağımlılığ tedavisi veren merkezlerde hizmet kalitesini en üst düzeye çıkarmak ve hizmetin bütün merkezlerde aynı düzeyde olması için “Aşgari İşleyiş Standartları Rehberi” yayınlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2022b).	2022
“Alkol ve Madde Kullanım Boşuklukları Tedavi ve İzlem Klinik Protokolü” yayınlanmıştır (Sağlık Bakanlığı, 2022b).	2022

Kaynak: Tablo literatür taramasına göre yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Mevcut Durumu ile ilgili Bilgiler

Türkiye’de toplam sağlık harcamaları özellikle 2015 yılı sonrasında daha önceki yıllara göre daha hızlı (ortalama 22,8 artış hızı) artış göstermiştir. Kamu kesiminin sağlık harcamaları, özel kesime göre (kamu %241 artış gösterirken özel sektör %228 artış göstermiştir) daha yüksek oranda artmıştır (Grafik 3).

Grafik 3. 2000-2021 Sağlık Harcamaları

Kaynak: TÜİK yıllara göre sağlık harcamaları verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Türkiye’de toplam sağlık harcamaları 2021’de, bir önceki yıla göre yüzde 41,6 artarak 249 milyar 900 milyon liradan 353 milyar 900 milyon liraya yükselmiştir (TÜİK, 2021). 2021 yılında Türkiye’deki toplam sağlık harcamalarının %79,17’si kamu tarafından gerçekeştirilmiştir (Tablo-5).

Tablo 5. Kamu ve Özel Kesime ait Sağlık Harcamaları

Yıllar	Kamu Kesimi (Milyon)	Özel Kesim (Milyon)	Toplam (Milyon)
2013	66,23	18,16	84,39
2014	73,38	21,37	94,75
2015	82,12	22,45	104,57
2016	94,01	25,74	119,76
2017	109,74	30,90	140,65
2018	128,02	37,21	165,23
2019	156,82	44,21	201,03
2020	198,06	51,87	249,93
2021	280,20	73,70	353,90

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2075'te yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı %27,7 olacağı tahmin edilmektedir. 2023'te 8,6 milyon olan yaşlı nüfus (65 ve üzeri yaşta kişiler) 2050'de 19,5 milyona, 2075'te ise 24,7 milyona çıkacaktır. Yaşlı nüfusun toplam nüfusa oranı 2023'te %10,2'ye, 2050'de %20,8'e, 2075'te %27,7'ye yükseleceği tahmin edilmektedir (TÜİK, 2013). Nüfus artış hızının 2050 ve 2075'li yıllara yaklaştıkça yavaşlaması ve genç nüfusun giderek yaşlanması öngörülmektedir. Bu nedenle, ilerleyen dönemlerde sağlık hizmetlerine duyulan ihtiyacın giderek artması beklenmektedir (Sezgin 2015; TÜİK 2017). Bu doğrultuda yıllara ve sektörlere göre hastane sayıları Tablo-6'da hastane yatak sayıları ise Tablo-7'de yer almaktadır. Yıllar içinde Üniversite hastanelerinde artış fazla olmamakla birlikte, kamu ve özel hastane sayılarında son yıllarda sürekli bir artış gözlenmektedir (Grafik 4). Sağlık Bakanlığı hastanede bulunan yatak sayılarında ise en fazla artış olmuştur (Grafik 5).

Tablo 6. Türkiye'de Sağlık Kurumları Sayısı

Yıllar	Kamu Hastaneleri	Üniversite Hastaneleri	Özel Hastaneler	Diğer	Yataksız Sağlık Kurumu	Genel Toplam
2013	854	69	550	44	28599	30116
2014	866	69	556	37	28648	30176
2015	865	70	562	36	28916	30449
2016	876	69	565	-	31471	32981
2017	879	68	571	-	32067	33585
2018	889	68	577	-	33025	34559
2019	895	68	575	-	33057	34595
2020	900	68	566	-	33087	34621
2021	908	68	571	-	33394	34941

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

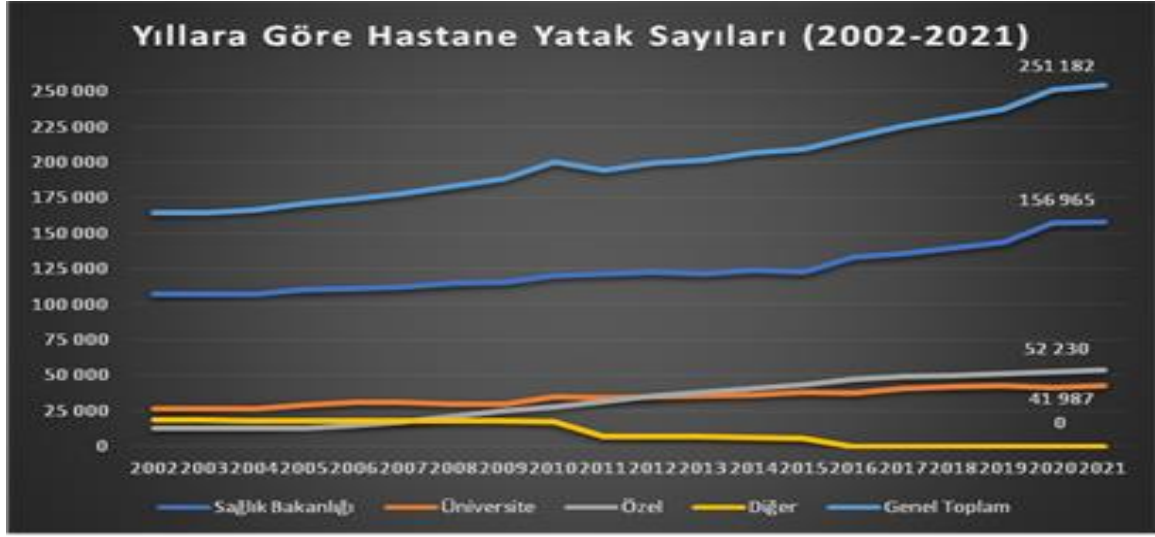
Tablo 7. Türkiye'de Hastane Yatak Sayıları

Yıllar	Sağlık Bakanlığı	Üniversite	Özel	Diğer	Genel Toplam
2013	121 269	36 056	37 983	6 723	202 031
2014	123 690	36 670	40 509	5 967	206 836
2015	122 331	38 361	43 645	5 311	209 648
2016	132 921	37 707	47 143	-	217 771
2017	135 339	41 324	49 200	-	225 863
2018	139 651	42 066	50 196	-	231 913
2019	143 412	42 925	51 167	-	237 504
2020	156 965	41 987	52 230	-	251 182
2021	157 714	42 978	53 805	-	254 497

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 4. Yıllara ve sektörlere göre hastane sayıları

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Grafik 5. Yıllara göre hastane yatak sayıları

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

2020 yılı verilerine göre, Avrupa Birliği (AB) ülkelerindeki hastane sayıları ile kıyaslandığında, Türkiye hastane sayısı bakımından Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık'dan sonra dördüncü sırada yer almaktadır (Tablo-8). Türkiye'deki faal hastane sayısı 1.500'ü aşarken bunların 571'ini özel hastaneler oluşturmaktadır. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda Türkiye'de devlet ve özel sektörün iş birliğinin sürmesi ve yatırımların devam etmesiyle, hastane sayılarında gelişmiş ülkeler seviyesine yakın zamanda ulaşabileceği öngörülmektedir.

Tablo 8. AB Ülkelerindeki Hastane Sayıları

Ülkeler	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Avusturya	270	273	280	282	284	282	277	275	268	265	267	268
Belçika	195	195	194	190	180	179	177	175	174	164	163	163
Çek Cumhuriyeti	255	255	252	253	257	256	260	258	256	258	263	265
Estonya	57	55	56	31	30	30	30	30	30	30	29	..
Finlandiya	280	275	263	259	258	268	262	247	241	239	249	..
Fransa	2707	2681	2657	3192	3111	3089	3065	3046	3042	3008	2989	..
Almanya	3301	3278	3229	3183	3138	3108	3100	3084	3051	3026	3006	..
Yunanistan	310	314	302	290	283	283	280	277	271	270	..	..
Macaristan	175	173	176	173	174	168	168	165	163	163	163	..
İzlanda	9	8	8	8	8	8	8	8	8	8	8	..
İrlanda	99	98	95	..	..	..	86	86	86	86	86	..
İtalya	1230	1184	1156	1135	1121	1115	1090	1063	1059	1056	1065	..
Letonya	67	70	66	65	64	67	65	63	62	61	60	..
Litvanya	113	105	105	99	94	95	93	93	95	94	78	..
Lüksemburg	12	13	13	13	12	12	12	10	10	10	10	10
Hollanda	427	449	499	509	505	517	534	546	549	568	618	..
Polonya	953	968	1038	1085	1096	1067	1064	1274	1276	1236	1237	..
Portekiz	231	226	229	226	225	225	225	225	230	240	241	..
Slovakya	137	140	137	136	134	134	133	131	130	129	132	..
Slovenya	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29	29
İspanya	765	763	759	764	763	765	764	779	782	777	771	..
İsviçre	300	300	298	293	289	288	283	281	281	281	276	..
Türkiye	1440	1453	1483	1517	1528	1533	1510	1518	1534	1538	1534	..
Birleşik Krallık	..	..	1747	1645	1568	1882	1922	1920	1910	1978	1921	..

Kaynak: TÜİK verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sağlıkta Dönüşüm Programının Uygulama Sürecinde Yeni Organizasyonel Yapı

Türkiye'de XXI. yüzyıldan itibaren uygulamaya alınan Sağlıkta Dönüşüm Programı (SDP) ile birlikte, ülkemizin ulusal ve uluslararası alanda rekabet ve marka gücünü artırabilecek bir biçimde sağlık hizmetlerinin yeniden belirli hedefler doğrultusunda yapılandırılması hedeflenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2003). Bu amaçla sağlıkta uygulanan yapısal reformlar SDP programı içerisinde yer almaktadır. SDP temel olarak

etkililik, verimlilik, kalite, hakkaniyet, hasta memnuniyeti gibi temel ilkeler üzerine kurulmuştur. Anayasanın 60. maddesi “Herkes sosyal güvenlik hakkına sahiptir ve Devlet bu güvenliği sağlayacak gerekli tedbirleri alır ve teşkilatı kurar” der. Bununla birlikte Anayasanın 56. Maddesi’nde yer alan “Devlet, herkesin hayatını, beden ve ruh sağlığı içinde sürdürmesini sağlamak; insan ve madde gücünde tasarruf ve verimi artırarak, iş birliğini gerçekleştirmek amacıyla sağlık kuruluşlarını tek elden planlayıp hizmet vermelerini düzenler. Devlet, bu görevini kamu ve özel kesimdeki sağlık ve sosyal kurumlardan yararlanarak, onları denetleyerek yerine getirir” hükmü yazılıdır.

Sağlıkta Dönüşüm Programı öncesinde, 1990’lı yıllarda ülkemizde sağlık bileşenlerinin temelini aşağıdakiler oluşturmaktaydı.

1. Sosyal güvenlik kurumları tek çatı altında toplanarak Genel Sağlık Sigortasının kurulması,
2. Birinci basamak sağlık hizmetlerinin aile hekimliği içerisinde geliştirilmesi,
3. Hastanelerin özerk sağlık işletmelerine dönüştürülmesi,
4. Sağlık Bakanlığı’nın sağlık hizmetlerini planlayıp denetleyen bir yapıya kavuşturulması.

1990 – 2002 yılları arasında uygulamaya alınan yukarıdaki bileşenlerin teorik açıdan etkili fakat uygulama açısından yeterli olmadığı anlaşılmıştır. 2003 yılında uygulamaya alınan Sağlıkta Dönüşüm Projeleri ile, sağlık sektöründe ve hizmetlerinde gelişim programları dikkate alınarak yeni döneme geçiş başlamıştır.

Sağlıkta Dönüşüm Programında yer alan hedeflerin gerçekleştirilmesinde ülkemiz için sağlık hizmetlerinde yeni bir organizasyon türü olan şehir hastaneleri modeli uygulamaya alınmıştır. Şehir Hastaneleri kamu-özel ortaklığıdır. Kamu özel ortaklığı modeli bir hizmetin gerçekleşmesi amacıyla risk ve getirilerin ortaklar arasında bölüştüğü yeni bir hizmetin inşası, işletilmesi veya eski bir hizmetin bakım-onarımı, kiralanması gibi durumlarda özel sektörün katılımının sağlanmasıdır. Bu model, 1990’lı yılların başlarından itibaren dünyada sağlık hizmetlerinde kullanılmaya başlanmıştır (Doğanoğlu, 2022). İlk uygulama 1660 yılında İngiltere’de yol inşaatlarında özel sektörün katılımıyla gerçekleşmiştir. Endüstri devrimi sonrası 1860’larda bu uygulama artmıştır fakat ekonomik kriz nedeniyle Avrupa genelinde birçok yatırımcı iflas etmiştir. 1869 yılında tamamlanan Süveyş Kanalı en çok bilinen kamu özel iş birliği projelerindedir. 1859 yılında başlanan ve Mısır valisi Said Paşa tarafından desteklenen projede kamu sermayedar rolündedir (Levy, 1996). Dünya genelinde hükümetler diğer alanlarda olduğu gibi sağlık alanında da teknolojinin getirdiği artan finansal ihtiyaçlardan dolayı büyük maliyetlerle karşı karşıya kalmıştır. Mevcut hastanelerin ve diğer sağlık merkezlerinin birçoğu modern sağlık hizmetlerinin sağlanmasına uygun olmadığı gözlenmiştir. Artan finansal ihtiyaçları karşılamak için devletler sağlık sektöründe de kamu özel ortaklığını kullanmak zorunda kalmışlardır (Bult-Spiering ve Dewulf, 2008).

Kamu-Özel Ortaklığı Uzmanlık Merkezi (European PPP Expertise Centre- EPEC) verilerine göre tüm dünya ülkelerinde 1980 öncesinde sağlık sektöründe kamu özel işbirliğine başvuran bir ülke olmadığı görülmektedir. Kamu özel ortaklığı sağlık alanında 1980’li yıllarda uygulanmaya başlanmış ve ilk örnekleri, 1987 ve 1989 yıllarında İtalya’da, 1997’de İspanya’da yer almıştır (European Investment Bank, 2020 Akt: Alay, 2022). İngiltere’de ise sağlık alanında ilk ortaklık 1990’lı yıllardadır ve 12 yılda toplam 100 hastane yapılmıştır. İngiltere’de kamu özel işbirliğinin kanunlaşması ise 1997 yılında özel bir yasa ile olmuştur (Doğanoğlu, 2022).

Uluslararası kamu-özel ortaklığı uygulamalarındaki deneyimler de işletim modelinin bu kapsamda geliştirilmesinin proje başarısı için önemli olduğunu göstermektedir. Avustralya; eyaletlerinde farklılık gösteren birçok model geliştirmiştir, İngiltere’de; tasarla, yap, finanse et ve işlet modeli kullanılmaktadır, Kanada, Portekiz ve İspanya’da; daha küçük ölçekli olarak İngiliz modeli bulunmaktadır, Yunanistan’da; tesis hizmetlerinde kamu özel ortaklığından faydalanılmakta, İspanya’da ise Alzira Hospital da kamu özel ortaklığının tanımlandığı özel bir konsorsiyumda özgün bir model geliştirilmiştir. Tüm bu modeller karşılaştırıldığı zaman kamu özel ortaklığında “maliyet, kalite, esneklik ve karışıklık” yöntemini birleştiren işletim modelinin başarıyı getirdiği ifade edilebilir (McKee, Edwards ve Atun, 2006).

Türkiye’de diğer ülkelere göre daha sonraki dönemlerde başlayan kamu özel işbirliği 1984 yılında çıkarılan 3096 sayılı “Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtım ve Ticareti ile Görevlendirilmesi Hakkında Kanun” ile yürürlüğe girmiştir (Mevzuat, 1984). Sağlık alanında ise kamu-özel ortaklığı projelerini hayata geçirmek üzere 5396 sayılı Sağlık Hizmetleri Temel Kanununa Bir Ek Madde Eklenmesi Hakkında Kanun ile 3359 sayılı Temel Sağlık Kanunu’na yeni bir

madde eklenmiştir (Mevzuat, 1987). Bu maddede; “*kurulacak sağlık kuruluşlarının, Sağlık Bakanlığınca verilen ön proje ve temel ihtiyaçlar çerçevesinde, kırk dokuz yılı geçmemek kaydıyla belirli bir süre için belirli bir bedel üzerinden kiralama karşılığı, gerçek veya özel tüzel kişiler tarafından yaptırılabilir*” belirtilir (Mevzuat, 2005). Bu düzenleme sonrası 2013 yılında yayınlanan “*6428 sayılı Sağlık Bakanlığınca Kamu Özel İş Birliği Modeli İle Tesis Yaptırılması, Yenilenmesi ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*” ile Sağlık Bakanlığı ve paydaşlarınca yapılması planlanan kamu-özel ortaklığı modeline ait tesislerin kurulmasına ilişkin belirlenecek temel standartların usul ve esasları belirlenmiş, özel yatırımcıların sağlık sektörüne yatırım yapması teşvik edilmiştir (Mevzuat, 2013).

1986-2017 yılları arasında Türkiye’de 225 kamu-özel sektör ortaklığı projesi için uygulama sözleşmesi imzalanmıştır. Bu sözleşmelerin %9,3’ü sağlık hizmetleri ile ilgili sözleşmeleridir (T.C. Kalkınma Bakanlığı, 2018). Kamu-özel ortaklığı ile hayata geçirilen şehir hastanelerinden önce teknolojinin maliyetinin ve nüfusun artması nedeniyle kamu artan maliyetlere yetişememekteydi. XX. yüzyılın sonlarında tüm dünyada gerçekleşen teknoloji ve sağlık hizmetlerindeki değişim ve gelişmeler küreselleşmeyi beraberinde getirerek rekabeti de artırmıştır. Küreselleşme ve artan rekabetle işletmelerin de tüm fonksiyonları etkilenmiştir. İşletmeler yeteri kadar kâr sağlamak ve sürekliliklerini daim kılmak için bu küresel rekabet ortamına ayak uydurmak zorundadırlar. Giderek zorlaşan rekabet koşulları ve değişen tüketici talepleri; hizmet ve üretim süreçlerini, teknolojiyi, organizasyon yapılarını, kısacası işletmeleri yenilikçi ve yaratıcı olmaya zorlamaktadır. Hizmet kamu tarafından verilse de benzer bir durum geçerlidir.

Kamu özel iş birliği yönetim modellerinden olan Yap – İşlet – Devret modeli 2000’li yıllardan itibaren uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 2005 yılında Türkiye gündemine giren ve sağlık sisteminde yer almaya başlayan bu model aktif olarak kullanılmaya başlanmıştır. Sağlıkta değişim ve dönüşüm projeleriyle birlikte özellikle klinik hizmetleri süreçlerinde kullanılmaya başlanması, dışarıdan özel sektör marifetiyle süreçlerin yönetilmesi ile uygulamaya alınmıştır. Kamu özel iş birliği modeliyle risk, devlet ve özel yatırımcı arasında paylaşılmakta ve hastalara doğrudan verilen hizmet devlet tarafından verilmektedir. Ekipman, malzeme tedariki gibi diğer işlemler özel yatırımcının sorumluluğunda yer almaktadır (Öge ve Baş, 2016:108).

Dünyada Kamu Özel İşbirliği modeli olarak tabir edilen bu yöntem, ilk olarak İngiltere’de uygulanmaya başlamıştır. Türk Sağlık sisteminin Dünyada iyi uygulamaları transfer etmeye başlamasıyla birlikte bu model şehir hastaneleri ve birçok hastanenin bir araya getirilerek kurulan entegre sağlık kampüsleri olarak planlanmıştır. Sağlık sektörü, artan bakım maliyetleri, kaliteyi iyileştirme çabaları ve eşitsizlikler gibi birçok zorlukla karşı karşıyadır. Kamu ve özel iş birliği ile sektörel anlamda iyi yönler bir araya getirilerek bu sorunlar çözülmeye çalışılmaktadır. Şehir hastanelerinin en dikkat çeken özelliği; fiziki yapılarının modern ve teknolojik tasarımıdır. Bu hastaneler yeni tesisler olmasından kaynaklı fiziksel imkânları avantaj olmakla birlikte, kamu-özel ortaklıklarından yararlanmanın da bazı faydaları bulunmaktadır. Özel sektörün kaliteli hizmet anlayışı ve otelcilik hizmetlerindeki başarısı ve bazı hizmetlerde hızlı hareket etmesi, maliyetin fazla olduğu alanlarda hızlı yatırım yapması, kamu özel ortaklıklarında özel sektörün avantajlarıdır. Bütün bunlar dikkate alındığında şehir hastanesi olanaklarının hasta memnuniyetine olumlu etki yaptığı sonucuna varılabilir (Gökkaya ve Erdem, 2020).

Türkiye’nin ilk şehir hastanesi 2013 yılında Mersin’de açılmıştır. Ardından Adana, Kayseri, Ankara Bilkent ve Manisa şehir hastaneleri de hizmete girmiştir. 2013-2023 yılları arasında 21 şehir hastanesi hizmete başlamıştır; 13 şehir hastanesinin inşaatı devam etmekte olup bu hastanelerden Gaziantep Şehir Hastanesi, Kütahya Şehir Hastanesi, Kocaeli Şehir Hastanesi ve İzmir Bayraklı Şehir Hastanesi’nin, ayrıca Diyarbakır, Mardin ve Şanlıurfa şehirlerinin yanı sıra Batman, Kars, Bingöl, Muş, Şırnak ile Siirt şehirlerinde 500 yataklı hastaneler 2023 yılında tamamlanarak bölge halkının hizmetine açılması hedeflenmektedir (Sağlık Bakanlığı, 2022b).

Sağlık Bakanlığı’nın liderliğinde yapımı devam eden şehir hastanelerinin açılmasıyla birlikte 30’dan fazla şehir hastanesi hizmet vermeye başlayacaktır (Tablo 9). Bu entegre tesislerin işletmeye alınmasıyla birlikte, yaklaşık 15 bin yatak kapasitesi daha sağlık sistemine kazandırılacaktır. İşletmeye alınan şehir hastaneleri 43 binden fazla yatak kapasitesine sahip olacaktır. Her hastaya 1 oda vizyonuyla inşa edilen şehir hastanelerindeki hasta odalarının çoğu, içindeki tuvalet, banyo, televizyon, buzdolabı, eşya dolabı ile hasta ve yakınlarının kullanımına sunulmaktadır. Diğer yandan Türkiye’nin bir deprem ülkesi olması ve son yıllarda artan deprem hareketleriyle birlikte hastanelerin depreme ne kadar dayanıklı oldukları gündeme gelmektedir. İnşa edilen ve inşası devam eden şehir hastaneleri sismik deprem izolatörleri kullanılarak olası deprem afetlerinden hasarsız veya en az hasarlı çıkacak şekilde tasarlanmıştır. Hizmette giren/girecek şehir hastaneleri, afet durumlarında sağlık üssü görevini yürüteceklerdir.

Tablo 9. Türkiye’de Şehir Hastanelerinin Yatak Kapasiteleri

No	Şehir Hastaneleri	Yatak Kapasiteleri
1	Ankara Bilkent Şehir Hastanesi	4050
2	Ankara Etlik Şehir Hastanesi	4050
3	Başakşehir Çam ve Sakura Şehir Hastanesi	2682
4	Psikiyatri ve Yüksek Güvenlikli Adli Psikiyatri Hastaneleri	2400
5	İzmir Bayraklı Şehir Hastanesi	2060
6	Gaziantep Şehir Hastanesi	1875
7	Şanlıurfa Sağlık Kampüsü	1700
8	Kayseri Şehir Hastanesi	1607
9	Adana Şehir Hastanesi	1595
10	Bursa Şehir Hastanesi	1355
11	Mersin Şehir Hastanesi	1330
12	Konya Karatay Şehir Hastanesi	1250
13	Eskişehir Şehir Hastanesi	1235
14	Kocaeli Şehir Hastanesi	1218
15	Elazığ Fethi Sekin Şehir Hastanesi	1038
16	Isparta Şehir Hastanesi	845
17	Tekirdağ Dr. İsmail Fehmi Cümaloğlu Şehir Hastanesi	605
18	Kütahya Şehir Hastanesi	600
19	Manisa Şehir Hastanesi	558
20	Yozgat Şehir Hastanesi	475

Kaynak: Sağlık Bakanlığı verilerinden faydalanılarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Sonuç

Tarih boyunca Türk devletleri sağlık alanında önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Özellikle Anadolu Selçuklu devleti çok sayıda sağlık kurumu inşa ederek bu kurumlarda sadece hastalıkların tedavisi değil cerrahi operasyonlarda gerçekleştirmişlerdir. Tıp ve eczacılık alanlarına destek vermişler ve bu alanlarda birçok bilim insanının yetişmesini sağlamışlardır. Sağlık alanında yaptıkları yatırımlarla dönemin en büyük tıp merkezlerine sahip olmuşlardır (Akyay, 1982). Cumhuriyetin kurulmasıyla düzenli ve ulaşılabilir bir sağlık sistemi oluşturmak amacıyla sağlık hizmetlerinin sosyalizasyonuna, fiziki yapı, sağlık personelinin istihdamı ve eğitimi konularına önem verilmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2015). XIX. yüzyılda diğer ülkelerde de sağlık hizmetlerine ulaşım ve kalite yönünden pek çok sorun bulunmaktaydı. Örneğin İngiltere’de hastanelerin ücretli olması ve yeterli sağlık personeli bulunmadığından sağlık hizmeti belirli bir tabakaya verilmekteydi (Eke ve Kişi, 2019). XX. yüzyıl başlarında diğer Avrupa ülkelerinde de sosyal sağlık sistemlerinin kuruluşu ve modernizasyon çalışmaları başlamıştı. XX. yüzyılın sonlarına kadar çıkarılan kanunlarla ve sağlık sistemindeki düzenlemelerle organizasyon ve hizmet anlamında diğer Avrupa devletlerine göre büyük ilerleme kaydeden ülkemiz, yüzyılın sonlarında değişen sağlık anlayışı ve teknoloji ile bir duraklama dönemine girmiştir. 1978 yılında Alma-Ata Bildirgesi Temel Sağlık Hizmetleri Uluslararası Konferansı sonucunda tüm dünyada temel sağlık hizmetlerinin önemi vurgulanmaya başlamış ve bu da sağlıkta reform sürecini başlatmıştır (Alma-Ata Bildirisi, 1978). Tüm sağlık hizmetlerinde değişim ve dönüşümü vurgulayan bu reform süreci Türkiye’de 2003 yılında başlamıştır (Akdağ, 2008).

Günümüz koşullarında Türkiye ve diğer ülkelerin sağlık hizmetleri ve sağlık politikaları değerlendirildiğinde Türkiye’nin aleyhine önemli sınırlılıklar mevcuttur. Bu sınırlılıkların kapatılması için 1990’lı yıllarda sağlıkta reform her stratejik planda gündeme gelmiş fakat dönemsel engeller ve mali sorunlar nedeniyle gerçekleştirilememiştir. Sağlık, sosyo-ekonomik ve kültürel bileşenleri olan çok daha geniş ve çok boyutlu bir kavramdır ve gelir dağılımı, yoksulluk, işsizlik gibi yapısal sorunlarla birlikte ele alınmalıdır. Bu anlamda ülkemizde 2003 yılında başlatılan sağlıkta dönüşüm programı sağlık alanında vatandaşın beklentilerine hizmet etmektedir. Sağlıkta dönüşüm, sağlık hizmetlerinin düzenlenmesini, yapılandırılmasını ve izlenmesini içerir. Amacı kaliteli sağlık hizmeti sunmak olan dönüşüm programı Türkiye’de 2003 yılında faaliyete geçmiştir. Sağlıkta dönüşüm, Türk sağlık sektörünün modernizasyonunu sağlamaktadır.

Diğer Ülkelerdeki Sağlıkta Dönüşüm Uygulamaları değerlendirildiğinde; Amerika’da Asıl adı “Patient Protection and Affordable Care Act” (Hasta Koruma ve Ekonomik Sağlık Bakımı Yasası) olan, Obama hükümetinin ilk döneminde ortaya atıldığından Obamacare programı olarak anılan sağlıkta dönüşüm programı 2010 yılında uygulanmaya başlanmıştır (Oberlander, 2013). Obamacare programından önce ABD’nin özelleştirilmiş sağlık sistemi Türkiye’de kullanılan genel sağlık sistemine göre önemli ölçüde farklıydı. Son düzenlemeyle iyileştirilmeler başlatılmış olsa da kamuya ait bir sağlık sistemi genel nüfus için

daha erişilebilir. ABD sağlık sistemindeki altyapı ve teknoloji de Türkiye'den daha ileri düzeydedir (Uğurlu ve Arslan, 2020). İngiltere'de uygulanan National Health Service – NHS (Ulusal Sağlık Servisi) 1948 yılından itibaren genel vergilerle finanse edilen sağlık sistemidir. Klinik ihtiyaca dayalı bir sağlık hizmetidir ve ülkedeki tüm vatandaşları kapsar (NHS Arşiv, 2014). Teknolojinin gelişmesiyle sistemde dönüşüm yaşanmış ve NHS Dijital projesi başlatılmıştır. 2023 yılında NHS sistemiyle birleştirilen NHS Dijital, hastaların ev ortamında sağlık hizmeti alması kolaylaştırılmıştır (NHS Digital, 2023). Almanya'da ise sosyal güvenlik sistemi zorunludur ve devlet tarafından yönetilmektedir. Sistem, işçi ile işveren tarafından yatırılan primlerin finansmanından oluşmaktadır. 2014 yılında uygulamaya konan “*elektronik sağlık kartları*” (eGK) suistimalleri önlemek ve hastaya ait bilgileri toplamak için tasarlanmış bir sistemdir. Kişinin fotoğrafının da bulunduğu sağlık kartlarında, adres ve kimlik bilgileri ile daha önce yaptırdığı tedaviler, ortaya çıkan sonuçlar bu kartta elektronik ortamda kayıt altına alınmaktadır (zmert ve Koçer, 2014).

Diğer ülkelerin aksine lkemizde Cumhuriyet ncesi dönemlerde bile sağlık hizmetleri farklı yaklaşımlarla vatandaşlara ücretsiz sağlanmaya çalışılmıştır. Türkiye'de uygulanan sağlıkta dönüşüm programı, sağlık birimlerini tek çatı altında toplayan, sağlık hizmetlerine erişimdeki hiyerarşık yapıyı ozen ve eğitsizlikleri ortadan kaldıran ilk plandır. Türkiye'deki sağlıkta dönüşüm sürecinde, kamu sağlık kurumlarının yeniden yapılandırılması, özelleştirilmesi ve teknolojinin gelişmesiyle dijital sağlık uygulamalarının oluşturulması önemli bir rol oynamıştır. Bu değişikliklerle birlikte, kaliteli sağlık hizmetlerinin sunumu artmıştır. Ancak, bu süreç aynı zamanda Türkiye'nin sağlık sistemi üzerindeki yükü artırmış ve bazı eleştirilere maruz kalınmıştır. Sağlıktaki bu maliyet artışları kamu özel iş birliğini kaçınılmaz hale getirmiştir.

Sağlıkta reformun önündeki en önemli engel bakım alan nüfusun artması, gelişen teknoloji ile artan maliyetlerdir. Bu maliyet artışlarına zm olarak kamu özel iş birliği modelinin kullanılması planlanmıştır. Sağlık hizmetlerini iyileştirmek ve geliştirmek amacıyla kamu özel iş birliğinin yap-kirala-devret modeliyle Şehir hastaneleri 2013 yılında yapılamaya başlanmıştır ve günümüze kadar toplam 20 Şehir hastanesi hizmete açılmıştır. 2018 yılında Avrupa Birliği lkelerinde hayata geçirilen kamu-özel ortaklık projelerinin sektörel dağılımına bakıldığında 1.802 projenin 388'inin sağlık sektöründe olduğu görülmektedir (European Investment Bank, 2020 Akt: Alay, 2022). İngiltere, ABD, İrlanda, İşpanya ve Portekiz gibi ülkelerde de son yıllarda kullanılmış olan bu modelin finansal açıdan avantajları ve dezavantajları çokça tartışılmaktadır (Cerrahoğlu, 2016). Bu bağlamda kamu özel iş birliği projelerinin hazırlanmasında finansmanın yanı sıra kamu ve özel sektör alanlarında tecrübeye sahip uzmanlardan oluşan bir kurul görev almalıdır. Bu konudaki suistimallerin önüne geçilmesi için net ve anlaşılır sözleşmeler hazırlanmalı ve sözleşmeler her konuyu kapsamalıdır. Objektif ve etkin denetimler sonucunda hizmet kalitesinin iyileşeceği dşnlmektedir (Keskin, 2011).

2000'li yıllardan sonra giderek artış gösteren kentselleşme oranı ve nüfus artışı, büyük Şehirlerde kaliteli ve hızlı sağlık hizmetine olan ihtiyacı belirginleştirmiştir. Sağlık hizmetlerinin kapsamlı olması nedeniyle artan maliyetlerin sadece kamu kaynakları ile gerçekleştirilmesi zaman alıcıdır. Sayısı her geçen gün artan Şehir hastanelerinin kamu-özel iş birliği marifetiyle yapılıyor olmasının devletin sağlık harcamaları için ayıracağı kaynağı verimli kullanabilmesinin önünü açmıştır. Özel sektörün de kapsamlı hastaneler için kaynaklarının sınırlı olması nedeniyle, gelecekte bu hastanelerin belirli uzmanlık alanlarına odaklanacağı değerlendirilmiştir. Kamu zel ortaklığıyla hayata geçen Şehir hastaneleri ise, bir yandan sağlık hizmetinin kalitesini ve hizmete erişimi hızlandırırken, diğer yandan da istihdam ve işsizlik oranlarının azaltılmasına da katkı sunmaktadır. Yeni açılan Şehir hastaneleri modeliyle birlikte, kamu tarafından atanan hekim, hemşire ve yardımcı sağlık personeli ihtiyacı artış göstermiştir. Diğer yandan zel Şirketler sağlık destek hizmetleriyle (hasta taşıma, yönlendirme, refakat, temizlik, güvenlik, teknik destek vb) birlikte birçok alan ve hizmette istihdam kaynağı oluşturmuşlardır. Bunun yanı sıra, Şehir hastanelerinde çalışan yönetici ve uzman kadroların elde ettiği deneyim ve bilgi birikimlerini, ileride Türk müteşebbislerin Dünya'ya açılım hamlesiyle birlikte Şehir hastanesi modelini yurtdışında da sürdürebilmelerinin n açılmıştır. rn ve hizmet ihracatı olarak gündemde olan Şehir hastanesi modelinin, çok yakın bir zamanda farklı ülkelere sunulması yüksek bir ihtimaldir. Gelecekte yapılacak çalışmalarda bu konunun derinlemesine incelenmesi önem taşımaktadır.

Sonuç olarak; Türkiye'nin tarihsel süreçte sağlık alanında geçirdiği değişimler değerlendirildiğinde XX. yüzyılın sonlarında bir duraklama yaşamasına rağmen gerek organizasyon gerekse hizmet alanında 2003 yılından sonraki reform süreci sonrası diğer ülkelere göre hızlı bir dönüşüm yaşandığı görülmektedir. Kamu zel iş birliği ile bu organizasyonel dönüşüm süreci daha da hızlanmıştır. Sağlıkta dönüşüm uygulamalarının sonucunda diğer sektörlerle entegrasyon sağlanmış, daha iyi hizmet sunmak için inovasyon

ve teknolojinin kullanımı arttırılmıştır. Personel eğitimi, sağlık hizmetlerinde kalitenin artırılması için önemli bir faktördür bu bağlamda eğitim ve beceri geliştirme faaliyetleri arttırılmıştır. Yeni teknolojik araçlar ve sistemler, sağlık hizmetlerinin daha hızlı, daha kolay ve daha etkin bir şekilde sunulmasına yardımcı olacağından teknoloji kullanımı da yaygınlaşmıştır.

Etik Beyan

“Cumhuriyet Tarihimizde Sağlık Sisteminin Gelişimi ve Organizasyonel Dönüşüm” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Çalışmada literatür tarama ve ikincil veriler temel alınarak hazırlanıldığından etik kurul izni alınmamıştır.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı

Gülşay KARABOĞA %40, Yakup ÇAĞLAR %30, İrge ŞENER %30

Çatışma Beyanı

Çalışmada herhangi bir potansiyel çıkar çatışması söz konusu değildir.

Kaynakça

- Aile Hekimliği (2010). Aile hekimliği Web Sitesi. Erişim Tarihi: 14.05.2023. <http://www.ailehekimligi.org.tr/>
- Ağartan, T. (2011). Sağlıkta Reform Salgını Avrupa’da ve Türkiye’de Sağlık Politikaları. İletişim Yayınları.: İstanbul.
- Akdağ, R. (2008). İlerleme Raporu: Türkiye Sağlıkta Dönüşüm Programı. Sağlık Bakanlığı e-kütüphane.
- Akdur, R. (1999). Türkiye’de Sağlık Hizmetleri Ve Avrupa Topluluğu Ülkeleri İle Kıyaslanması. A.Ü.T.F. Halk Sağlığı Anabilim Dalı. Ankara.
- Akyay, N. (1982). Osmanlı İmparatorluğu’nda Sağlık Örgütleri Ve Sosyal Kuruluşlar. H. Ü. Toplum Hekimliği Bölümü Yayını.
- Alay, D. (2022). Avrupa Birliği Ülkelerinin Sağlık Sistemlerinde Kamu Özel Ortaklığı Uygulamaları. Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi (PIAR)- Cilt: 9 Sayı:1, 2022, ss. 1-28.
- Alma-Ata Bildirisi (1978). Toplum ve Hekim Web Sitesi. Erişim Tarihi 2023. https://www.belgelik.dr.tr/ToplumHekim/kayit_goster.php?Id=cDNRZqqCMT
- Altındağ, Ö. ve A, Yıldız. (2020). Türkiye’de Sağlık Politikalarının Dönüşümü. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi. s. 157-184.
- Aydın, E. (2004). 19. Yüzyılda Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması. Hacettepe Oni. Tıp Fak. Deontoloji. Tıp Etiği ve Tarihi AD. Sayı: 15, ss. 185 - 207
- Beylik, U., Kayral, İ. ve Çıraklı, Ü. (2015). 13. Yüzyıldan 21. Yüzyıla Türk Sağlık Sisteminin Gelişim Süreci Üzerine Bir Derleme. Sağlık Akademisyenleri Dergisi Cilt: 2 Sayı: 4, ss.183 - 189
- Bult-Spiering, M. ve Dewulf, G. (2008). Strategic Issues in Public-Private Partnerships in International Perspective. Blackwell Publishing, Oxford, UK.
- Cerrahoğlu, A. (2016) Şehir Hastaneleri ve Birinci Basamak, Jour Turk Fam Phy, Cilt: 7 Sayı: 3.
- Cansever, İ. H. (2018). Devlet Anlayışları Ekseninde Sağlık Politikalarının Değişimi Ve Analizi: Türkiye İncelemesi. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:31, ss. 105-120.
- Daştan, İ., ve Çetinkaya, V. (2015). OECD Ülkeleri ve Türkiye’nin Sağlık Sistemleri, Sağlık Harcamaları ve Sağlık Göstergeleri Karşılaştırması. Sosyal Güvenlik Dergisi, Cilt 5, Sayı 1, ss. 104-134.
- Dedeoğlu, N. (2021). Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları Ve Örgütlenme, 1920-1960. İstanbul Tabipler Odası Hekim Sözü.
- Dirican, M. (1970). Türkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Örgütlenmesini Kısa Tarihçesi. Atatürk Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Bülteni cilt:2 sayı:7 ss.184-193.
- Doğanoglu, F. (2022). Tübitak Bilim Ve Toplum Başkanlığı Popüler Bilim Yayınları. Tübitak Web Sitesi, Erişim Tarihi: 8.05.2023. [https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ozel_kamu_ortakligi#:~:text=%C4%B0lk%20olarak%201992%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20%C4%B0ngiltere,%C4%B0yi%20De%C4%9Fer%E2%80%9D%20\(Best%20Value\)](https://ansiklopedi.tubitak.gov.tr/ansiklopedi/ozel_kamu_ortakligi#:~:text=%C4%B0lk%20olarak%201992%20y%C4%B1l%C4%B1nda%20%C4%B0ngiltere,%C4%B0yi%20De%C4%9Fer%E2%80%9D%20(Best%20Value))
- DSÖ (2023). Dünya Sağlık Örgütü Web Sitesi, Erişim Tarihi: 16.06.2023. <https://www.who.int/about/governance/constitution> adresinden alındı
- Eke, E. ve Kişi, M. (2019). Geçmişten Günümüze İngiltere Sağlık Politikaları: Ulusal Sağlık Sistemi Odaklı Güncel Bir Perspektif. OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi Cilt 11, Sayı 8, ss. 2687 – 2707.
- Fişek, N. (1997). Prof. Dr. Nusret Fişek’in kitaplaşmamış yazıları- I. TTB Web Sitesi Erişim Tarihi: 06.07.2023. https://www.ttb.org.tr/n_fisek/kitap_1/index.html adresinden alındı
- Gökkaya D. Ve Erdem, R. (2020). Türkiye’de Kamu Özel Ortaklığı Bağlamında Şehir Hastanelerinin Değerlendirilmesi: Nitel Bir Araştırma. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Sayı: 31 ss. 73- 96

- Halk Sağlığı Genel M¼d¼rl¼ę¼ (2018). Sağlıklı Hayat Merkezi Web Sitesi Erişim Tarihi:02.06.2023. <https://shm.saglik.gov.tr/shm-nedir.html> adresinden alındı
- İlaç Çalışma Grubu (2018). Sağlık End¼strilerinde D¼n¼ř¼m zel İhtisas Komisyonu Raporu. T.C. Kalkınma Bakanlığı.
- Irmak , H., Yardım, N., Temel, F. ve Keklik, K. (2021). T¼rkiye Kalp ve Damar Hastalıkları nleme Ve Kontrol Programı (2021-2026). T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel M¼d¼rl¼ę¼, Ankara.
- Kamu Hastaneleri Genel M¼d¼rl¼ę¼ (2018). Tarihçe, Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi:19.05.2023, <https://khgmistatistikdb.saglik.gov.tr/TR-46774/tarihce.html>
- Keskin, S. (2011) T¼rkiye’de Sağlık Hizmetlerinin Sunumunda Kamu zel Ortaklığı Modeli (Aydın rneği), Y¼ksek Lisans Tezi, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstit¼s¼ Maliye Anabilim Dalı, Aydın.
- Keskin, Hİ. (2020). T¼rkiye’de Aile Hekimliğine Geçiş S¼recinde Birinci Basamak Sağlık Kuruluşlarının Verimliliği. Doğuş Üniversitesi Dergisi. Cilt: 21 Sayı: 1, ss. 133 – 152.
- Kördeve, M., Uzun, B. ve nal, E. (2017). Merkezi Hastane Randevu Sisteminin İşleyişi zerine Bir Alan Araştırması. Uluslararası Sağlık Yönetimi Ve Stratejileri Araştırma Dergisi:Cilt: 3 Sayı: 2, 52 - 61, 22.09.2017.
- Larson, J. (1991). The measurement of health: Concepts and indicators (Vol. 31). Greenwood Publishing Group.
- Levy, S. M. (1996). Build, operate, transfer: paving the way for tomorrow's infrastructure. John Wiley & Sons.
- Mevzuat (1928), Kanun Numarası : 1219 Tababet Ve şuabatı San’atlarının Tarzı İcrasına Dair Kanun. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.1219.pdf>
- Mevzuat (1930), Kanun Numarası: 1593 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.1593.pdf>
- Mevzuat (1933), Kanun Numarası : 2219 Hususi Hastaneler Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.2219.pdf>
- Mevzuat (1953a) Kanun Numarası: 6023 T¼rk Tabipleri Birliği Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6023.pdf>
- Mevzuat (1953b) Kanun Numarası: 6197 Eczacılar ve Eczaneler Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6197.pdf>
- Mevzuat (1954) Kanun Numarası: 6283 Hemşirelik Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6283.pdf>
- Mevzuat (1956) Kanun Numarası: 6643 T¼rk Eczacıları Birliği Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.6643.pdf>
- Mevzuat (1961) Kanun Numarası: 224 Sağlık Hizmetlerinin Sosyalleştirilmesi Hakkında Kanun. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.224.pdf>
- Mevzuat (1965) Kanun Numarası: 554 N¼fus Planlaması Hakkında Kanun. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2827.pdf>
- Mevzuat (1982) Kanun Numarası : 2709 T¼rkiye Cumhuriyeti Anayasası. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=2709&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Mevzuat (1984). Kanun Numarası: 3096 T¼rkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik retimi, İletimi, Dağıtımı Ve Ticareti İle Grevlendirilmesihakkında Kanun. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.3096.pdf>
- Mevzuat (1987) Kanun Numarası : 3359 Sağlık Hizmetleri Temel Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.3359.pdf>
- Mevzuat. (1992). Yönetmelik numarası: 3816 deme G¼c¼ Olmayan Vatandaşların Tedavi Giderlerinin Devlet Tarafından Karşılanması Ve Yeşil Kart Uygulaması Hakkında Yönetmelik. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=4846&MevzuatTertip=5>
- Mevzuat. (2005). Kanun No: 5396. Sağlık Hizmetleri Temel Kanununa Sağlık Hizmetleri Temel Kanununa Hakkında Kanun. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023, <https://dosyasb.saglik.gov.tr/Eklenti/134,2603pdf.pdf?0>
- Mevzuat (2006) Kanun Numarası : 5510 Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5510&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Mevzuat. (2013). Kanun Numarası: 6428 Sağlık Bakanlığınca Kamu zel İş Birliği Modeli İle Tesis Yapıtırılması, Yenilenmesi Ve Hizmet Alınması İle Bazı Kanun Ve Kanun H¼km¼nde Kararnemelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. Mevzuat Web Sitesi Erişim Tarihi 17.05.2023. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.6428.pdf>
- NHD Arşiv (2014). NHD Direkt Arşiv. Erişim Tarihi 18.08.2023, <https://web.archive.org/web/20100317212745/http://www.nhs.uk/NHSEngland/thenhs/about/Pages/nhscoreprinciples.aspx>
- NHS Digital (2023). NHS Digital About Us. Erişim Tarihi 2023. <https://digital.nhs.uk/about-nhs-digital>
- Oberlander, J. (2013). The future of Obamacare. Obstetrical & Gynecological Survey, 68(4), ss.265-266.
- OECD (2008). OECD Sağlık Sistemi İncelemeleri, T¼rkiye. OECD, D¼nya Bankası.s.107.
- ge, H. ve Baş, T. (2016). Public–private partnership healthcare projects in Turkey. The Journal of Business Science, 4(2), ss. 105-119.

- Özel İhtisas Komisyonu (2014). Tıbbi Cihaz Ve Tıbbi Malzeme Çalışma Grubu Raporu. T. C. Kalkınma Bakanlığı. Ankara.
- Özmert Koçer, Ş. (2014). Almanya Federal Cumhuriyeti Sosyal Güvenlik Sistemi ve Sistem İçerisinde Sosyal Sigorta Uygulamaları. T.C. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Dış İlişkiler ve Yurtdışı İşçi Hizmetleri Genel Müdürlüğü.
- Pala, K. (2008). “Türkiye için sağlık reformunun ana başlıkları: Gerçek bir reform mümkün müdür?” Eskişehir Tabip Odası Bülteni. Sağlıkta Dönüşüm Özel Sayısı. Eskişehir, s34.
- Resmî Gazete (2010). Aile Hekimliği Uygulama Yönetmeliği Sayı : 27591.
- Resmî Gazete (2011). Sağlık Bakanlığı Ve Bağlı Kuruluşlarının Teşkilat Ve Görevleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname Sayı: 28103
- Resmî Gazete (2014). Tıbbi Cihaz Satış, Reklam Ve Tanıtım Yönetmeliği. Sayı : 29001
- Resmî Gazete (2015). Sağlık Turizmi Koordinasyon Kurulu Sayı : 29260
- Sağlık Bakanlığı (2011). Türkiye sağlıkta dönüşüm programı değerlendirme raporu 2003-2011. Sağlık Bakanlığı e kütüphane Web Sitesi. Erişim Tarihi 02.06.2023. <https://ekutuphane.saglik.gov.tr/kitaplar/SDPturk.pdf>
- Sağlık Bakanlığı (2014) Stratejik Plan 2010-2014. Yayın No: 788. Sağlık Bakanlığı Web Sitesi Erişim Tarihi 15.06.2023 <https://sygm.saglik.gov.tr/html>
- Sağlık Bakanlığı (2015a). Sağlık Bakanlığı Web Sitesi, Tarihçe. Erişim Tarihi 09.04.2023. <https://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce>.
- Sağlık Bakanlığı (2015b). Sağlıkta Stratejik Planlama: Türkiye Örneği. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Sağlık Bakanlığı (2015c). Türkiye Kalp ve Damar Hastalıkları Önleme ve Kontrol Programı, Sağlık Bakanlığı Yayın No 998
- Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü (2016) Sağlık Bakanlığı Sağlık Bilgi Sistemleri Genel Müdürlüğü Web Sitesi, Tarihçe. Erişim Tarihi 10.04.2023. <https://sbsgm.saglik.gov.tr/>
- Sağlık Bakanlığı (2019). T.C. Sağlık Bakanlığı 2019 Faaliyet Raporu. Ankara: T.C. Sağlık Bakanlığı.
- Sağlık Bakanlığı (2021). T.C. Sağlık Bakanlığı 2021 Faaliyet Raporu.
- Sağlık Bakanlığı (2022a). T.C. Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı. Ankara.
- Sağlık Bakanlığı (2022b). T.C Sağlık Bakanlığı 2022 Faaliyet Raporu. Ankara:
- Sağlık. Bakanlığı. (2023). T.C. Sağlık Bakanlığı Acil Sağlık Hizmetleri Kararlılık Beyanı. Ankara:
- Sağlık Mevzuatı (1980) Sayısı:2368 R.G. Tarihi:31.12.1980 R.G. Sayısı:17207 Sağlık Personelinin Tazminat ve Çalışma Esaslarına Dair Kanun. Sağlık Bakanlığı Web sitesi Erişim Tarihi 18.05.2023 <https://www.saglik.gov.tr/TR,10390/sayisi2368--rg-tarihi31121980--rg-sayisi17207--saglik-personelinin-tazminat-ve-calisma-esaslarina-dair-kanun.html>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018). Kamu Özel İş birliği Uygulamalarında Etkin Yönetim Özel İhtisas Komisyonu Raporu Ankara.
- Türk Dil Kurumu (2023). *Türkçe sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını.
- Uğurlu, H. Ve Aslan, H. (2020). ABD Sağlık Sistemi ve Türkiye Sağlık Sistemi ile Karşılaştırılması. Ahi Evran Akademi, Cilt 1, Sayı 2.
- Yardım, N. Kocadağ, S. ve Aydın, F. (2019). Türkiye Sağlıklı Beslenme Ve Hareketli Hayat Programı Yetişkin Ve Çocukluk Çağı Obezitesinin Önlenmesi Ve Fiziksel Aktivite Eylem Planı2019 – 2023. T.C. Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. Ankara.

EXTENDED ABSTRACT

Throughout history, Turkish states have made great progress in the field of health. Especially Anatolian Seljuk State built many health institutions and performed not only treatment of diseases but also surgical operations in these institutions. They supported the fields of medicine and pharmacy and provided training of many scientists in these fields. With investments they made in the field of health, they owned the largest medical centers of their period. After establishment of the Republic, it was aimed to have a regular health system and to be accessible to all segments of the society. The State has given importance to physical structure of hospitals, employment and training of health personnel. It will be useful to explain historical development process of health services in Turkey by dividing them into certain periods. With this study, the historical progress of Turkish health services, which has undergone significant changes especially after the 2000s, has been examined. The transformations that our republic has undergone in hundred-years period have been analyzed on the basis of literature review and secondary data. In order to better understand health policies, it is more useful to separate post-republican periods in terms of history. Because, while the developments in health services from 1923 to 2003 were made within the scope of improving existing systems, after 2003 radical changes were experienced within the scope of health reform in Turkey. In the light of this information, in this study, the post-Republican periods in historical process of health services in Turkey are examined between 1923-2003, 2003-2013 and 2013-2023. The origins of modern Turkish health system and health policies go back to the Tanzimat reforms. However, in terms of today's institutionalization and organization, the concrete steps of physical structure, manpower and legal

regulations were taken by Turkish Grand National Assembly in 1920 with limited opportunities. In the same period, the structuring of provincial and central organizations of the Ministry of Health began. In 80 years since the establishment of the Republic, important policies have been developed in health sector. After 1980, the main focus of health reform efforts was to reduce expenditures and increase productivity. Postponed reforms were adopted by governments that came to power after the 2002 elections and some targets were set for restructuring of health services. In 2003, the “Health Transformation Program” was initiated and important changes were planned in organization and delivery of health services. The main objective of regulations covering large-scale reforms in health is to improve the accessibility, quality and effectiveness of health services for all. This target was completed between 2003 and 2013. The main objectives of the program, described in five main headings, also include the digitalization of health services (e-health). In this framework, important steps were taken in the name of digitalization in health services between 2003 and 2013, and arrangements were made for implementation of general health insurance. The Health Transformation Program is a transformation and reform process. With this program, significant progress has been made in the organization, financing and easy access of health services to people. The financing of health services is quite high. Total health expenditures in Turkey increased more rapidly especially after 2015 compared to previous years. In 2021, 79% of total health expenditures in Turkey were made by the public. When the number of hospitals is compared with EU countries, according to 2020 data, the number of hospitals in Turkey ranks 4th after Germany, France and the United Kingdom. In the transformation process in health in Turkey, with development of technology, it was aimed to restructure, privatize and implement digital health applications in public health institutions. With these practices, the delivery of quality health services has increased. However, this process also increased Turkey's financial expenditures and made public-private cooperation inevitable. In order to achieve the goals of Health Transformation Program, city hospitals model, which is a new type of organization in health services for our country, has been implemented. City Hospitals is a public-private partnership. The public-private partnership model is the participation of the private sector in construction, operation, maintenance-repair or leasing processes of a new service in which the risks and returns are shared among the partners in order to perform a service. This model has been used in health services all over the world since the early 1990s and was first applied in England. This process has been realized with the Turkish Health system researching good practices in the world and adapting it to Turkey's structure and culture. Thus, city hospitals and integrated health campuses began to be built. The healthcare industry faces many challenges, including rising costs, efforts to improve quality, and inequalities. These problems are tried to be solved by bringing together the good aspects in the sector with public and private cooperation. With the public-private partnership model, the risk is shared between public and private investor, and health care is provided to patients by the state. Turkey's first city hospital was opened in Mersin in 2013. Then, Adana, Kayseri, Ankara Bilkent and Manisa city hospitals were put into service. Between 2013 and 2023, 21 city hospitals started to serve, and 13 city hospitals are under construction. With this study, when changes that Turkey has undergone in the historical process in the field of health are evaluated, it is observed that there was a pause at the end of the 20th century, but then a rapid transformation was experienced compared to other countries. Especially with the reform process in the field of organization and service after 2003, this organizational transformation process has accelerated with public-private cooperation. As a result of the transformation practices in health, integration with other sectors has been achieved, and innovation and technology use has been increased in order to provide better service. Personnel trainings are an important factor in improving the quality of health services. Therefore, training and skill development activities have been increased. As new technological tools and systems will help to provide health services faster, easier and more effectively, the use of technology has also increased.

Nietzschean Gift Model as an Alternative to Potlatch Culture in Turkish Cinema: The Movie *Kosmos*

Cenk ATEŐ¹

Abstract

Potlatch defines the ceremonies where pre-market economy societies come together for celebration and exchange gifts. This universal culture based on giving-accepting and giving back more than enough, aims to destroy the surplus value and spend to the furthest extent. Although gift carries traces of potlatch culture today, it has evolved into gifting consumer products as an expression of love on specific days that have become a ritual of capitalism. This study analyzes the “gift” not with its function in the potlatch or consumer culture but with the dimension of transcendence of humans in a philosophical sense. Therefore, the focus of this study is not Mauss and the anthropologists or sociologists who are in this line, but Nietzsche, who defines the gift as giving oneself rather than giving what one has and interprets that gifting type as one of the key concepts in the transition from human to superhuman. This research claims that in Turkish cinema, the gift is included with the functions and meaning systems in potlatch culture. However, the movie *Kosmos* deconstructs these systems and leads the audience to Nietzschean thoughts about gifts. In conclusion, an alternative gift model to potlatch culture is presented in *Kosmos*.

Key Words: Gift, Potlatch, Reciprocity, Thus Spoke Zarathustra, Kosmos

Türk Sinemasında Potlaç Kültürüne Alternatif Olarak Nietzscheci Armağan Modeli: *Kosmos* Filmi

Öz

Potlaç pazar ekonomisi öncesi toplumların çeşitli nedenlerle bir araya geldikleri törenleri ve bu törenlerdeki hediye alışverişini tanımlayan terimdir. Vermek-kabul etmek ve fazlasıyla iade etmek esasına dayalı bu evrensel kültürün temel ögesi, artı değeri yok etmek, eldekini mümkün olduğunca harcamaktır. Günümüzde ise armağan, potlaç kültürüne ait izler taşımakla birlikte daha çok kapitalizmin ritüeline dönüşen özel günlerde, sevginin ifadesi olarak tüketim ürünlerinin hediye edilmesine evrilmiştir. Bu çalışma armağanı potlaç ya da tüketim kültüründeki işleviyle değil, felsefi anlamda insanın kendisini aşması boyutuyla ele almakta dolayısıyla odağına Mauss ve onun çizgisinde eserler üreten antropolog/sosyologları değil, armağanı elde olandan çok kişinin kendini vermesi şeklinde tanımlayan ve onu insandan üstinsana geçişte kilit kavramlardan biri olarak yorumlayan Nietzsche’yi almaktadır. İddia, Türk sinemasında armağana potlaç kültüründeki işlev ve anlam dizgeleriyle yer verildiği ancak *Kosmos* filminin bu dizgeleri yapısökümüne uğratarak seyirciyi armağan konusunda Nietzscheci düşünceye sevk ettiği. Elde edilen sonuç, *Kosmos* filminde potlaç kültürüne alternatif bir armağan modeli sunulduğudur.

Anahtar Kelimeler: Armağan, Potlaç, Karşılıklılık, Böyle Buyurdu Zerdüşt, Kosmos

Atıf İçin / Please Cite As:

Ateş, C. (2023). Nietzschean gift model as an alternative to Potlatch culture in Turkish cinema: the movie Kosmos. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(ÖS), 338-351. doi:10.33206/mjss.1348005

Geliş Tarihi / Received Date: 22.08.2023

Kabul Tarihi / Accepted Date: 26.09.2023

¹ Dr. Arş.Gör. - Selçuk Üniversitesi, İletişim Fakültesi, mserarslan@selcuk.edu.tr,

 ORCID: 0000-0002-0209-4026

Introduction

Potlatch is the name given to the feasts in which gifts, what is available is given and what is not is taken, are exchanged at certain intervals in societies where no trace of the market economy can be found (Schulte-Tenckhoff, 2001, p. 178). However, whether responding/not responding to a potlatch or returning more than the gift previously received determines the social status of an individual (Mauss, 2018, p. 148) potlatch is depicted as a competition with gifts (Sedillot, 2005, p. 16) or a challenge against an opponent (Bataille, 2010, p. 28), symbolizing it with a knife attached to the end of the stick, it has even been likened to war (Mauss, 2011, p. 266).

On the other hand, the gift, which forms the basis of the potlatch culture, has yet to find its place as a central research subject within the system philosophies and in the world of science. It has been an ongoing debate since the turn of the 20th century. During this period, most names "either thought of other things besides the gift when they thought about the gift, or they tended to think about the gift when thinking about other things" (Yurt & Yıldız, 2021, p. 8-9). Mauss, who examines the modes of exchange of societies in which the commodity order is not yet seen to find a solution to the economic impasse of the century he lived, and who has a nostalgic hope that communalism will be reborn in modern society with the gift formula he has obtained (Shapiro, 2021, p. 118), Godbout (2003), who evaluates it as the third sociality next to the market and the state with the same quest, or C. Eisenstein, who in his book *Sacred Economics*, aims to examine the gift as "our fragmented communities, our relationships, our cultures... to show that we can gain the power to imagine a reunification economy that will restore their integrity" (2012, p. 20), are some of the names mentioned. Although the given examples express nostalgia and suggest that the gift serves the profit-oriented logic of capitalism today, most sources claim that traces of potlatch culture and its specific gift world are still found today (Adanır, 1997, p. 338); (Godbout, 2003, p. 33); (Eisenstein, 2012, p. 16); (Mauss, 2018, p. 235). This claim can be evaluated by analyzing Turkish cinema. However, just as in the world of science and thought, the subject of gifts in Turkish cinema has always been accompanied by another motif, such as migration, solidarity, and private property in social realist films; In the art films directed towards the individual after 2000, themes such as gratitude, evil and prestige were processed by feeding on the gift/potlatch culture. In commercial films, the gift, reproducing the dominant system, is often portrayed as an expression of love or affection on special occasions such as marriages and birthdays.

This study considers the gift not in terms of its function in potlatch culture or in the context of the commodity that turns into more of a consumer product in today's market conditions but in the dimension of human transcendence in a philosophical sense and focuses not on Mauss or the anthropologist/sociologists who produce works along his lines, but on Nietzsche, who considers the gift as one of the key concepts in the transition from human to superhuman. The claim is that in Turkish Cinema, the gift is included with the functions and meaning systems in the potlatch culture, but the film *Kosmos* (Reha Erdem, 2009) deconstructs these systems and leads the audience to Nietzschean thinking about the gift, depicting the concept with a meaning not encountered in our cinema and leading to a re-evaluation of values. In order to address the issue from this point of view, it is necessary first to mention the potlatch-gift culture and the reflection of this culture in Turkish cinema.

Methodology

Philosophising through film can mean two different things: using film as a source for illuminating philosophical ideas and using film itself as a philosophical tool (Aker, 2022, p. 350). In the traditional sense, film philosophy focuses on the reflective study of the nature of film, aiming to explain what film is, its relation to art, and its difference from other arts (Falzon, 2002, p. 5). On the other hand, according to Herzoganrath (2017, pp. xi-xii), philosophy of cinema can be grouped under four categories: films about philosophers, films as the embodiment of philosophical propositions, film philosophy and films as philosophy. 'Films about philosophers' are film versions of philosophical monologues, biographies or dialogues. The 'films as embodiment of philosophical propositions' approach relates films to philosophical questions and axioms such as freedom, justice, value, but leaves the disciplinary boundaries intact. In this approach, film can show philosophical problems, but these problems belong to the field of philosophy. The film (unwittingly) shows and responds to the problems of a field outside itself. What is essential in this approach is the embodiment of philosophical issues in films. The third approach, 'philosophy of film', consists of the two approaches mentioned above and deals with some of the basic questions of 'classical film theory'. In the last approach, 'film as philosophy', the films themselves philosophise and think.

This study, which claims that the film *Kosmos* deals with the gift with Nietzschean thought differently from the potlatch-specific representation in Turkish cinema, adopts the approach of 'films as the embodiment of philosophical proposals', one of the prominent approaches within the philosophy of cinema. Thus, while establishing the relationship between a film and philosophy, it becomes possible to both interpret the concepts related to the content with philosophical approaches and to consider the film itself as philosophy and to examine it as an act of thinking in itself. Because whether we focus on the subject and characters of the film or consider the film as a film-thinking, both approaches will lead us to follow the traces of a search for the relationship between human, philosophy, art, cinema and philosophy.

This study, which considers the relationship between films and philosophy as an encrypted relationship and will carry out film analyses in the form of a deciphering activity with references to the approach of "films as the embodiment of philosophical proposals", will subject the sampled film *Kosmos* to textual analysis.

Potlatch Culture and Its Reflection on Turkish Cinema

In his critique of the calculable life that he thought modernism had caused, in *Notes from Underground*, Dostoevsky has the protagonist state the following: "The Underground Man states: [Man] may even wish to do the opposite of his own interests, sometimes it is even necessary for this to be so [...] Man's own free will, his will, his whims from the most fierce, sometimes his fantasies if he has madness [...] That is what is the most useful forgotten side of personal interest" (2015, p. 34). This statement, which is contrary to rational thought, continues with the question: "And where did all those wise men deduce that rational interests were necessary for man?" (Dostoevsky, 2015, p. 34). Mauss, who discussed the gift comprehensively even though he wanted to reach a different conclusion, had similar thoughts on the natives of Trobriand with this culture to Dostoevsky's views on interest:

In these civilizations, people pursue interests, but in a different way than in our time. Wealth is accumulated but to spend [...] What is received is returned in multiples, but this [...] is meant to humiliate the first gift-giver or the first exchanger. Interest is involved, but it is not like the interest that drives us (2018, p. 252-253).

This quote highlights the idea that the basic principles specific to the potlatch-gift culture are included in archaic societies; the gift is not an act performed without recompensation and without expectation of benefit, as idealized or desired in our time, but a cultural system that serves a specific purpose, aims to win and, as Malinowski points out, contains mutual duties and obligations (Malinowski, 1998, p. 19). What is the reason that drives archaic societies to spend as opposed to today, and how can we relate spending to earning? Ali Akay's answer to the question is as follows:

[...]A system has been created in such a way that if he does not give what he receives, he has to give because he believes that he will be cursed [...] We are facing the opposite situation of today. What the modern capitalism does today; taking more than giving. Turning the surplus value into yourself [...] Here, the opposite is true. Not getting as much as possible anymore [...] even if there is no longer [...] it is a terrible thing that this is in hand. It brings trouble to people" (1999, p. 38).

In other words, in archaic societies, we encounter Max Weber's profile of the human being who gets rich by distributing, spending, and acquiring symbolic capital in contrast to the rich man who amasses capital by accumulating in the capitalist system. Because in these societies, the ceremonies in which things are distributed (potlatch) are much more important than trade, and the prestige that faith-based distribution will provide is much more important than the value of the goods (Sedillot, 2005, p. 15). Moreover, in an archaic society, dignity is achieved not only by distribution by faith, but also by the fact that the individual shows that he does not care about wealth in the present sense, declares his nobility, and puts the other tribe under a debt to which he cannot answer with the potlatch he gives, thus dominating them (Benedict, 1999, p. 198). Therefore, in the gift system or in the potlatch culture, the equation can be explained as follows: Distribute/consume = wealth = prestige / authority / power. Distributing and consuming are peaceful and warlike practices of gift-giving. The former aims to protect social relations by helping each other within the tribe or between tribes, by giving-accepting and by returning in excess (Mauss, 2011, p. 221-224). The items that a father presents at the feast he organizes for his son who has entered adulthood or the banquet given by a fishing family to the other members of the village can be included in the peaceful application of the gift, even if it compels those who attend the invitation to respond in excess (Benedict, 1999, p. 198). However, although it reminds us of the idea of charity, what is essential in this peaceful practice is the principle of reciprocity. Each guest who participates in the potlatch has to give a potlatch in return; in the

future young people have to return excessively what they received from their fathers; otherwise, it can discredit the person and even lead to suicide (Güvenç, 1999, p. 210). On the other hand, the peaceful practice of the gift can also be included in what Mauss defines as 'hau' (2018, p. 35-40), the belief that the gift bears the soul of the giver. Items such as necklaces circulated in this way both strengthen the giver by transferring the mystical power to the receiver and support the socio-economic balance as opposed to private property by the recipient giving the gift to a third person (Sahlins, 2010, p. 149-167).

The combative practice of this culture (Hyde, 2008, p. 43-44), which, unlike commercial equivalence, creates a constant obligation and thus ensures the continuity of social relations by excessively returning the gift received, goes one step beyond distribution as a show of authority and power. "The personal prestige of a chief and the prestige of that chief's clan," Mauss writes:

[...] nowhere else is it depended on spending and returning the accepted gifts with interest, as in the case of the Native Americans [...] In some potholes, it is necessary to spend everything owned not store anything [...] In some cases, it is not a question of giving and receiving, but only spending and consuming (2011, p. 269).

The actors of this practice, what Ruth Benedict calls "megalomaniacs with a sense of superiority" (1999, p. 227), kill dogs and slaves, destroy functional hunting tools, and burn their villages to prove their superiority over their rivals and expect more loss of life and property in the counter-potlatch (Akay, 1999, p. 12). From this point of view, it can be concluded that the gift in potlatch culture is not only generosity and altruism but also the search for superiority over the other, dignity and honor (Godbout, 2003, p. 11). The main point that should not be forgotten is that the 'possessions' are abandoned through distribution or destruction in the pot, and this brings it to the rank because the giver of the gift has the last word (Bataille, 2010, p. 86). Because in this culture, responding to the gift received in a short time is not welcomed by society, and it is considered appropriate to pass a certain amount of time for the counter pot or gift. Thus, the time elapsed corresponds to the period when the giver of the gift proved his superiority over the receiver and established his authority (Bourdieu, 2006, p. 116-167).

Therefore, the keywords in the gift system or potlatch culture are reciprocity-competition, prestige-social status, altruism, and the spirit of the gift, and the equivalent of these words in Turkish cinema can be mentioned. For example, in *Züğürt Ağa* (Nesli Çölgeçen), a 1985 film that deals with changing values with urbanization and thus touches on a social problem, data on the relationship of the gift system with social status can be observed. The villagers of Haraptar, suffering from drought, are getting poorer day by day, and the agha constantly reduced their share of the collected harvest. The agha, who is aware of the situation, establishes his prestige by organizing festivities, wrestling and giving feasts to the peasant after each opponent he defeats; in other words, distributes what he has, like the potlatch culture in archaic societies. However, the drought and the poverty it caused forced the agha to kiss the hand of the imam for the prayer of rain (loss of authority). When this solution was not available, he could not give anything to the peasant, that is, he lost his prestige by abandoning the position of the giving hand. After the peasant stole his own product and settled in Istanbul, the desperate agha left the village and migrated to Istanbul. Following the parable of the person who has lost his prestige in archaic society (Mauss, 2018, p. 158), the agha begins to live in shame in the house of a peasant whom once was his servant. Agha even attempts suicide because of the symbolic capital and social status he has lost. That he has lost his authority is staged many times by the director through the villagers who offer him a cigarette when they meet in Istanbul and offer him a job to work with them.

In *Susuz Yaz* (Metin Erksan, 1963), traces of the circulation of the gift, one of the important features of the potlatch culture, are encountered. Kocabaş Osman, who for many years wanted to take possession of the water that came out of his field and used jointly by all the peasants, is observed to be exclusivist by the peasant, similar to the person who stops the circulation of the gift in archaic societies. In *Eykejiya* (Yavuz Turgul, 1996), just like necklaces and bracelets that societies with potlatch culture offer to each other as gifts and believe that they carry the spirit of the giver, we encounter the amulet given to the bandit Baran by Ceren Ana, the shaman woman of the village. During this presentation, Ceren Ana tells Baran, who plans to go to Istanbul and kill her opponent, that the amulet she presents will protect him from bullets. Baran, who has survived many troubles thanks to this amulet throughout the film, drops the amulet in the final scene and is targeted by the bullets of the pursuing policemen, as the audience predicts.

In the 2000s, films with social content that emphasized the themes of potlatch culture that strengthened social relations cared about collective life and prioritized the spirit of the gift were replaced by productions that emphasized the principle of reciprocity and the 'negative' aspect of the gift. It can be said that the film *Kabadayı* (Ömer Vargı, 2007) acts as a bridge between these two attitudes towards the gift in Turkish cinema. The film portrays Ali Osman, a former bully who follows his traditions/customs, as both respectable and benevolent, like the chief in archaic society, who allows children to play for free on the artificial football pitch he owns and gives feasts similar to potlatch ceremonies to those around him. However, Ali Osman, who is also the leader of the former bullies he befriended, starts to apply the principle of reciprocity when the state-sponsored mafia leader Devran kidnaps his son Murat. In potlatch culture, responding to the challenge that points to violence is the basic principle (Bataille, 2010, p. 80-95). Ali Osman fulfils the demands of Devran, who can be considered as the chief of the opposite tribe, and instead of losing his reputation, he risks death and goes to the place where Murat was kidnapped and responded to Devran's challenge by killing him.

In *Kor* (Zeki Demirkubuz, 2016), Ziya pays for surgery to Emine, who cannot get her sick son treated because her husband Cemal works in Romania. However, this is not a gift given without the expectation of reciprocity. Ziya wants to take more than he gives; Emine is the character who wants to reciprocate what she receives, and the result is Ziya and Emine's betrayal of Cemal. The frustration created by the principle of reciprocity is also observed in *Üç Maymun* (Nuri B. Ceylan, 2008). Businessman Servet is a newcomer to politics in preparation for the upcoming elections. However, he experiences an unexpected tragedy leading to the death of someone due to a traffic accident. He asks his driver to take the blame. While Eyüp accepts the situation and is in prison, his wife Hacer, who thinks that there must be compensation for this, knocks on Servet's door for a job for her son Ismail. However, receiving brings with it the expectation of giving, and giving her body to Servet. On the other hand, Ismail, who wants to get paid for his father's imprisonment (a job or a large amount of money), is aware of Hacer and Servet's relationship but remains silent on this situation.

There are several films that justify the claim that the principle of reciprocity specific to this culture is valid today. The devastation caused by inability to return a debt in the film *Çatlak* (Fikret Reyhan, 2020), in *Borç*, the protagonist Tufan, who took care of his neighbor who suddenly fell ill and bedridden (Vuslat Saraçoğlu, 2018) for a long time but left him alone by giving the patient's salary to his daughter who did not take care of him, evaluated the potlatch culture as a mental phenomenon rather than a food feast (Adanır, 1997, p. 337). Unlike these films, examples of which can be reproduced, *Kosmos* (2009) handled the gift in a different way from its function, reflecting the potlatch culture in Turkish cinema or its commercial meaning in box office films and adding a Nietzschean interpretation to it.

Findings

The concept of gift in Nietzsche's philosophy and its reflection in the film *Kosmos*

Ecce Homo's preface can be a good starting point to understand Nietzsche's thoughts on the gift: "In my lifework, my Zarathustra holds a place apart. With it, I gave my fellow-men the greatest gift that has ever been bestowed upon them" (Nietzsche, 2003, p. 9). The phrase is an alternative to the principle of exchange and necessity, the orientation of the gift to a specific goal in potlatch culture. For Nietzsche does not receive the gift he has given from another, nor does he want it to turn excessively, but to make the field transcend itself, to enrich the self. In other words, unlike the Maussian understanding, the gift as mentioned above does not contain the danger of domination, and it does not turn to 'seeking profit' such as prestige-respectability, but it is one that criticizes the existing values/evaluation system. Unlike the potlatch culture when its content is taken into consideration, and finally it seems to have abandoned the effort to maintain the social relations in the potlatch culture because it does not determine its direction /goal (Lemm, 2018, p. 164). In other words, "this gift is for everyone and nobody," which cannot be reduced to the category of intersubjective objects and the form of exchange².

Although Nietzsche presents Thus Spoke Zarathustra (1964), which talks about replacing good and evil and producing a new morality as a gift to humanity, he also includes his views on direct gifts in his work. The first example of this is the sun that Zarathustra, who went up to the mountains at the age of thirty, lived

² The phrase is in the cover page of, Thus Spoke Zarathustra (Nietzsche, 1964).

alone for ten years and woke up one morning with a changed heart, and whom he admired because he always gave and never received but also spread his light everywhere. Thus Nietzsche's gift was with Thus Spoke Zarathustra (1964); A similarity can be said between the sun's gift and light in the sense that they are not directed towards a specific goal and are unrequited. However, this means expecting nothing in the face of the gift given. For the sun that gives in abundance also provokes a response in the form of growth, flowering and energy (Shapiro, 2021, p. 117), so Thus Spoke Zarathustra (1964) opens the way for the upper human being by offering man the opportunity to re-evaluate values. To take advantage of the sun's light or to leap towards the superhuman is left to the choice of those who receive the gift of the sun and Nietzsche.

In the same chapter, Zarathustra's words to the sun take us one step further in understanding Nietzsche's views on the gift: "Great star! What would your happiness be, if you had not those for whom you shine! You have come up here to my cave for ten years: you would have grown weary of your light and of this journey, without me... we have waited for you every morning, we have taken your surplus from you and we have blessed you for this" (Nietzsche, 1964, p. 27). It turns out that for Nietzsche, the gift is more to be than to give, the abundance of the self like the sun, the overflow of self-sufficiency, to flow to another. Zarathustra's decision to descend among people, inspired by the sun, confirms this idea: "Look! Like a bee that has collected a lot of honey, I am tired of my wisdom; I need hands to reach out to pick it up. I would like to give, to distribute, until the wise among the people rejoice again with their madness and the poor with their riches (Nietzsche, 1964, p. 27). Zarathustra's willingness to give and distribute suggests spending in the Maussian gift model, but this points to "a self-expenditure in which the self reveals itself simultaneously and sinks before anyone else," as opposed to self-preservation in archaic society" (Lemm, 2018, p. 161).

Just as the sun appears during the day and sets in the evening to illuminate the underworld and does not distinguish between earth and man, so does Zarathustra, whose heart changes and goes beyond good and evil. He wants to sink while descending among people that he does not know and illuminating them. In Nietzsche's philosophy, virtue is the will to sink, and those who go to the other side or go on the way to becoming a superhuman, those who spend what they have (property/slave) with the desire to gain prestige and honor, are not individuals, but individuals who are destined to sink, carrying from their source, like the sun, and flowing to someone else (Nietzsche, 1964, p. 32). In other words, for Nietzsche, giving a gift, contrary to Maussian thought, "means giving oneself rather than what one has" (Lemm, 2018, p. 161). However, one should not confuse sinking or giving oneself to the self-sacrifice of the person who is a command of God and refers to good morality. The first is the individual who is overflowing with himself and whose existence is, therefore, a gift in itself; the other is the person whose self is weak, and, therefore, too poor to gift himself (Lemm, 2018, p. 162). Zarathustra's response to the advice of the hermit he met on his way down from the mountains that he should give alms to people, not gifts, is an example of this view: "I do not give alms. I am not that poor" (Nietzsche, 1964, p. 28). Therefore, in order to sink or give oneself, it is necessary to first enrich the self, and for this to do so, by rejecting the evaluation system³ of herd morality, it is necessary to take what life gives without limiting it. "I love the one whose heart is overflowing," Zarathustra told the crowd gathered in the marketplace, "so that he forgets himself and everything is in him: so that everything becomes his sinking" (Nietzsche, 1964, p. 32). Although he looks at those who ridicule what he says, who are too poor to be a gift, he says "I am not a mouth according to these ears" (Nietzsche, 1964, p. 33). There are students around Zarathustra who understand him, who abundant his self in order to overflow, but who cannot fully get rid of the herd morality and do conscience accounting. Zarathustra, who hopes that they will not be students throughout their lives, but also wants them to come out of their dilemma in a healthy way, calls out to them this time:

[...] Verily, I divine you well, my disciples: you strive like me for the bestowing virtue. [...] It is your thirst to become sacrifices and gifts yourselves: and therefore have ye the thirst to accumulate all riches in your soul. [...] Insatiably strive your soul for treasures and jewels, because your virtue is insatiable in desiring to bestow [...] Ye constrain all things to flow towards you and into you, so that they shall flow back again out of your fountain as the gifts of your" (Nietzsche, 1964, p. 91-92).

At the end of his speech, Zarathustra gives place to what needs to be done for this and how he evaluates this necessity: : "[...] Verily, an appropriator of all values must such bestowing love become; but healthy and holy, call I this selfishness" (Nietzsche, 1964, p. 92).

³ The herd person is the type of person who adheres to nihilistic values, is unable to act, and from the lack of power makes inaction seem to be a voluntary act. Herd morality is also a moral model that defends established values, starting with belief in god and preventing the formation of new values due to belief in the 'beyond' (Diken, 2011, pp. 30-45).

What Zarahustra is to Nietzsche⁴, Kosmos is to Reha Erdem, the character of Kosmos with the same name as the film:

Being as generous and simplifying as he does makes you a little bit of a tramp. Going that far with our current rules is impossible, but this is a wish. The wish of the being [...] That's an ideal for me. To be able to get this close [...] To be so smooth to get this close [...] Here is a superhero! (Kaplan, 2010).

Just as Zarahustra descended among people after the period of wisdom, Kosmos, in his own words, "who goes back and forth to the pole star, goes up and down seven floors", in other words, "reaches the source of life and reaches the secret of life" (Altıntaş, 2015, p. 43), comes to Kars, where traditional values reign at the opening. The way he runs and cries looking behind him gives the audience the feeling that he is running away from those who pay the price for having reached the secret of life where he came from. In the opening scene, Kosmos notices a child about to drown in the river and his sister cannot dare to jump into the river to rescue him. Kosmos jumps into the river and takes the dead child out of the icy water and hugs him tightly by screaming. He shakes the child and brings him back to life and he collapses on the ground. Such an action, which interrupts the principle of self-preservation, is involuntary in Nietzsche's philosophy. It is like the natural movement of a river that erodes its own boundaries, and in the owner of the act "the instinct of self-preservation is suspended; the overwhelming pressure of the forces of the flood forbid him to protect himself" (Nietzsche, 2014, p. 104). This scene is the first step towards the miracles or gifts that Kosmos will show to the audience.

In the next sequence, we see Kosmos interviewing local people, especially the father of the rescued child. This meeting is reminiscent of Zarahustra's market place speech. His response to those who said "May Allah be pleased with you," was: "Everything happens to everyone in the same way. What happens to the good and the bad, the generous and the stingy, is the same. Just as the good guy is, so is the one who commits crimes. Like the one who swears and the one who fears the oath." One of the flock, who had no capacity to understand his words and looked at him in amazement, asked this mysterious stranger his name: "Battal". "In other words, it is useless, 'garbage', unemployed powerless" (Tabak, 2012, p. 12). Because of these properties gold is the symbol of the greatest virtue in Nietzsche's philosophy. "But tell me: how did gold get to be the highest value? Because it is uncommon and useless [...]; it always gives itself. Only as an image of the highest virtue did gold get to be the highest value. [...] Uncommon is the highest virtue and useless, it is gleaming and gentle in its brilliance: a gift-giving virtue is the highest virtue" (Nietzsche, 1964, p. 91). Battal is also unscathed and rare in everyday life and in the evaluation system of herd morality. He doesn't work, for example, and he says to those around him, "I have already turned away from work so that my heart does not expect anything in return for the labor it gives." However, as one of the herd said, "Allah does not love those who do not work." Instead of spending time on ordinary affairs and dulling his soul, Battal earns his bread out of theft (Tabak, 2012, p. 12) and tries to reverse the dominant values. What he said to those in the café suggests a distance from herd morality, hence Nietzschean thought: "Allah created man correctly, but they sought many orders." In Nietzsche's philosophy, the search for order corresponds to nihilism, which is not to accept the world of being as it is, but to evaluate it with immutable meanings and values (Nietzsche, 2002). To be a gift means, as Kosmos reflects, to deny the disorder of the universe itself, to overcome the social fiction caused by man's effort to create his own order, to take the energy of the cosmos that is hindered by the dominant values and to reflect it to his life (Kanbur, 2009, p. 117).

The similarity of Kosmos with Nietzsche's definition of the superman and the gift continues later in the film. The whole city, starting with the father of the child he rescued, wants to give more than what he received to Kosmos with a Maussist understanding. Since they know that he is broke, they provide him with a place to sleep, and a job in the coffee shop, their meeting point. However, in return, they expect him to be more than him, to be like them: "This cannot be done with such help, you have to do a job that will feed you like a human being; you have no paper, you do not have an identity [...] Come and work here. You open the shop in the morning, you deliver the tea orders during the day, you eat all three meals." However, Kosmos refuses the gift given in return, the working life, and steals the candies from the coffee shop. He does not want to oblige others with the child he has 'involuntarily' saved, nor does he avoid being in debt through the gift he will receive. Because such a gift, that is, a gift given in return and with reflection, leads the receiver to be in debt and, therefore, to submission to the values and evaluation of the creditor (Nietzsche, 2013, p. 87). Thus, in Nietzsche's philosophy, "those who are noble and virtuous do not give back because they do not feel indebted or compelled by a debt. Rather, they give with almost innocence, for no reason at

⁴ Nietzsche considers Zarahustra to be the ideal person he wanted to achieve (Çestov, 2007, pp. 146-150).

all" (Lemm, 2018, p. 155). They are the ones who neither thank you nor expect them to be thankful, they always want to give (Nietzsche, 1964, p. 33). Moreover, it is conceivable that Komos rejected poverty in the soul of the givers of the gift because it understood the absence of overflowing with life energy. With this attitude, he is reminiscent of Zarahustra (Nietzsche, 1964, p. 84), who asked the snake that stung him to take back his gift on the grounds that he was not rich enough to give it.

Rejecting the gift given in return, thus not becoming one of the herd, Kosmos was excluded from the community by those who gave gifts in the Maussian thought exclude Kosmos. Among the gratuitous givings of Kosmos, there is a session of healing of a tailor⁵, who is kneaded with dominant values and argues that there is no evil in the city where he lives, that is, he denies the 'evil' in man and is therefore designed by the director as a chronic asthma patient. Kosmos, who screams and hugs and shakes the tailor just as he did when he saved the child, is taken away from the scene by those around him thinking that he has harmed the man and that he has 'evil' with the language of the herd. However, the asthmatic tailor begins to breathe easy after being battered by Kosmos. There is a striking similarity between the crying of the man who regained his health accompanied by images of slaughtered animals, the way those who 'rescued' him looked at the Kosmos and the Zarahustra who proposed a new morality instead of the good-evil morality. While looking from a distance as the herd gathers in a house and enjoys themselves with music, Kosmos sees that the female teacher, who came from another city and was exiled to Kars in her own words, was attacked by stray dogs and rushed to help her.

As mentioned below, in Nietzsche's philosophy, he says that the animal, which is closely related to gift-giving, is not a subordinate species than man, and takes the new guest's belongings to his home. He heals the woman's (teacher) headache, which was persistent, and makes love with her. However, the gift given by Kosmos is not that he heels woman's headache, but that it guides her to abandon herd values, that it gives her light. Whether or not to receive such a gift is a woman's choice. The dialogue between them when they meet again confirms this idea. Kosmos: "I have come to hug you, mam".

Woman: "Get out". Kosmos: "Why don't you look at my face". Woman "Shut up." Kosmos: "This is the harshest punishment that can be given to a man." Woman: "You Shameless. You seduced a woman of this age. I'm so ashamed." Kosmos: "Isn't the will of our body the will of our soul?" Woman: "It's not. Animals do what you say. Where is the difference of man". Kosmos: "There's no difference!" Woman: "Shut up, immoral savage". Kosmos: "I have come to love you with my soul and body, mam." Woman: "Get out." The teacher who scolds Kosmos with the evaluation system of the dominant ethical understanding and she does not realize that she has won when she thinks she has lost by abandoning herself to Kosmos, as Reha Erdem states (Yücel, 2009, p. 18). In the later parts of the film, she undresses in front of the mirror and looks at herself- recognizing and, therefore, understanding the artificiality of the values she has believed so far. She realizes that she is not the person she has defined and evaluated in line with these values. With Nietzsche's words, we see that she is regretfull and has pangs of remorse not because she is free, but because she thinks she is a free person (Nietzsche, 2021, p. 39).

Visual 1. Screenshot of the scene where the teacher looks at herself in the mirror

⁵ In Reha Erdem's films, characters who defend established values are portrayed as patients.

The role that Kosmos plays here announced to the reader by Nietzsche as "we immoralists prefer not to believe in 'crime' [...] we want him to regain the innocence of being" (2002: 134, p. 372), and Zarathustra tells his followers in 'On the Virtue of Gifting' as follows:

And the spirit what is it to the body? Its fights and victories' herald, its companion and echo... Similes, are all names of good and evil; they do not speak out, they only hint. A fool who sought knowledge from them! Give heed, my brethren, to every hour when your spirit would speak in similes: there is the origin of your virtue. Elevated is then your body, and raised up; with its delight, enraptured it the spirit; so that it became creator, and valuer, and lover, and everything benefactor. When your heart overflowed broad and full like the river, a blessing and a danger to the lowlanders: there is the origin of your virtue. (Nietzsche, 1964, p. 92-93).

Zarathustra relates the communication between the soul and the body and the relationship of the overflowing of the heart with the gift in the continuation of his speech:

Remain true to the earth, my brethren, with the power of your virtue! Let your bestowing love and your knowledge be devoted to be the meaning of the earth! . . . Let it not fly away from the earthly and beat against eternal walls with its wings. . . . Lead, like me, the flown-away virtue back to the earth—yes, back to body and life: that it may give to the earth its meaning, a human meaning! A hundred times hitherto had spirit as well as virtue flew away and blundered. Alas! in our body dwelled still all this delusion and blundering: body and will have it there become (Nietzsche, 1964, p. 93).

Zarathustra's discourse, as Lemm mentions (Lemm, 2018, p. 168), is not to impose his thought on those around him. In other words, it is not to force him to receive his gift, but to inspire by showing how he elevates himself, to present an exemplary image of a way of life: "Physician, heal thyself: then wilt thou also heal thy patient. Let it be his best cure to see with his eyes him who maketh himself whole" (Nietzsche, 1964, p. 94). Kosmos' help to the 'sick' reflects through its behavior that it has been stripped of slave morality and the life of the herd-end man, that the prevailing values are not the truth, and that these values impoverish life instead of enriching it. He does this by having relationships with many women, stealing, believing that man and animal are equal, tearing down old plates. In other words, "Battal's life energy is not bound by the laws of nature or by the laws of society such as morality and honor; He is a hero who gives miracles and lives life like a miracle" (Altıntaş, 2015, p. 43). However, in order to understand his life and, therefore, to receive his gifts, it is necessary to have 'seeing eyes.' Although there is no local person and teacher who commits suicide, there is someone in the film who understands the life energy of Kosmos and benefits from the light he emits: Neptune.

Neptune is the older sister of the child saved by Kosmos in the opening sequence, and there is communication between her and Kosmos based on screams that goes out of the language. The only scene between the two that remains within the confines of language is the moment when they meet. Since the girl imagines another world away from girl identities, cultural codes and given life, she calls herself Neptune, the planet most related to the afterlife, known as the planet of deep desires, imagination and fantasy to become one with the universe (Tabak, 2012, p. 13). Battal, who has already realized this dream, says that his name should be Kosmos. Realizing that he has met the only person who has the eye to see the gifts he wants to give, Kosmos tells Neptune about the overflowing emotions inside him: "The most beautiful, my heart will now drip from my fingers. Now look, my active innerworld, it's going to blow the wind out of me." Reha Erdem conveys the enthusiasm of Kosmos, which overflows from its source, to the audience through his climbing trees, screaming like an animal. When he meets Neptune, the letters are thrown into the air, that is, the written language is invalid, and instead she communicates with the "bone that represents the raw material of life" (Tabak, 2012, p. 13) in most pre-civilizational societies. Because in Nietzsche's philosophy, language is the biggest obstacle to offering or being a gift. To develop the virtue of gift-giving, Zarathustra surrounded himself with animals for this reason (Lemm, 2018, p. 152): "[...] I have to be the light! And thirsty for the nocturnals! [...] Oh, of all those who forgive solitude! Oh, of all those whose silence shines!" (Nietzsche, 1964, p. 124). The gift that Kosmos offers by going beyond civilization and language creates freedom in Neptune, not dependence in the Maussian sense. Because Kosmos "does not feel the need to compromise with any social rules. The events through which this primary-instinctive man goes are also meaningless [...] in the established world Battal has only one concern; to discharge that enormous life energy that rises and overflows from within" (Gülsoy, 2010).

Visual 2. Screenshot of the scene Kosmos screams making animalistic noises

In Nietzsche's philosophy, this way of life is the basic meaning of gift: "Those who are virtuous and noble understand life as a gift and understand their own life as a response to life and responsibility" (Lemm, 2018, p. 155). Such a gift, which departed from the Maussist line, is the translation of Zarathustra: "It is the will of noble souls: they do not want anything for free, much less life. The one who is free of the pile wants to live; Yet we—life has given itself to us—we always think about what we can best give in return! Yes, it is a noble saying: what life devotes to us, we keep it for life" (Nietzsche, 1964, p. 217-248). Reha Erdem's interpretation of the character of Kosmos parallels to this idea: "This is a loyal man. Loyal to animals, to all people. Someone who wants to give back for what he receives [...] is something that is in all of us but maybe we do not use" (Yücel, 2009, p. 177). However, in order for this to happen, it is necessary to reach the animal forgetting that civilization wants to forget, to use the pain of the past to shape the future life and to overcome the feeling of revenge (Nietzsche, 2013). Zarathustra's views on the subject are as follows:

Willing emancipates: but what is that called which still puts the emancipator in chains? "It was": thus is the Will's teeth-gnashing and loneliest tribulation called. Impotent towards what had been done it is a malicious spectator of all that is past. [...] All "It was" is a fragment, a riddle, a fearful chance until the creating Will said thereto: "But thus would I have it!" (Nietzsche, 1964, p. 157-158).

In this respect, it can be argued that there is a similarity between Nietzsche's seeing the virtue of giving gifts and Reha Erdem's placing Kosmos somewhere between man and animal (Tuncer, 2009, p. 100) through the affirmation of bestiality and underlining the absence of orientation, consciousness or reason in such a gift (Lemm, 2018, p. 151). Just like Nietzsche, for whom the recovery of bestiality or animal forgetting does not mean a return, but rather a transcendence of civilization, the attainment of the superhuman (Lemm, 2018, p. 170), for Erdem, the animality or animal forgetting attributed to Kosmos is not considered a longing for return: "I don't think there's a place to go back. At best, there is a place to go. However, a small number of individuals may be aware of these" (Yücel, 2009, p. 181). It can be inferred that Kosmos has animal forgetting as well as its bestiality because he visits those who no longer want him among them since he steals from the community. He speaks in public of his exuberant feelings for Neptune; he does not interrupt his dialogue with her father even though Neptune's father puts out a cigarette in his hand. Most importantly, because of the way he continues the same way of life in this city for which he came from by running away probably because she has experienced the same things and is punished. In this respect another similarity can be mentioned between him and the Zarathustra, who scattered away the gift he received from life, not from a particular person: "What to sacrifice! I squander what is given me, a squanderer with a thousand hands: how could I call that sacrifice?" (Nietzsche, 1964, p. 258).

Visual 3. Screenshot of the scene where *Kosmos* and *Neptune* make love without touching each other

Kosmos has another common point with *Zarahustra* about gifts. *Zarahustra* does not want to give any more gifts where he comes to give his gifts: "Ah, my friends! I should have something more to give unto you! I should have something more to give unto you! Why do I not give it? Am I then a niggard?" (Nietzsche, 1964, p. 166). However, *Zarahustra*'s unwillingness to give does not come from his stinginess: "As yet had my word not removed mountains, and what I have spoken had not reached man. I went, indeed, unto men, but not yet have I attained unto them" (Nietzsche, 1964, p. 164). Seeking to present a new gift in the finale, in an old town hall allocated to him, *Kosmos* wants to heal the garrison commander's sister who is disabled and maintains her life with medications and whose life has been determined by others. During this session, which resembles a sensual lovemaking scene, he is caught by the commander who is after him due to the unrest he has caused in the city. Eventually he, being perceived differently just like *Zarahustra* who "cannot reach the people," is forced to leave the city of *Kars* crying as he came crying.

"They mocked me when I found and walked in mine own path; and certainly did my feet then tremble," says *Zarahustra* and "Now have you heard all, and why I have to return into my solitude" (Nietzsche, 1964, p. 164-165). It turns out that, like *Zarahutra*, the issue for *Kosmos* is not stinginess, but that the time has not yet come to give.

Conclusion

On the general front, the conclusion is that *Kosmos* gives a different interpretation to the gift than other films of its period. When we look at Turkish cinema, the gift has a structure that serves the profit-oriented logic of capitalism in commercial films and is reduced to gifts offered on special occasions. In social realist films, on the other hand, the gift is mostly dealt with with themes related to the peaceful implementation of potlatch culture, solidarity and criticism of private property. The archaic belief that Mauss defines as 'hau', that the given item-gift carries to the soul of the giver and protects the space from dangers, is also among the principles specific to the potlatch culture we encounter in our cinema.

Although there were productions in the 2000s that focused more on the individual, the gift culture remained present in these films, but in contrast to the positive aspects of it that provide social unity/solidarity, the principle of reciprocity, which can be defined as the evil side of the potlatch culture was emphasized. *Kor*, *Üç Maymun*, *Çatlak* and *Borç* are among the films in which the principle of reciprocity is at the forefront. In each of these films, the characters have given the gift with reciprocity in mind, aiming to receive more than what is given in the Maussian sense. In addition to defining the gift with the principles specific to the potlatch culture, the aforementioned films also meet a common denominator with the messages of this understanding, which is based on giving-accepting and returning excessively, that the giver dominates the space.

The 2009 film *Kosmos* removed the concept of the gift from its malevolent meaning, but provided Nietzschean arguments outside of the Maussian lines. In Nietzsche's philosophy, the gift is something that, unlike the potlatch culture, cannot be reduced to the category of intersubjective objects and the form of exchange, and is not about one's giving but about one's being. Therefore, the principle of reciprocity in the Nietzschean gift has weakened and evolved into the return to life of what has been taken from life. The key

words chosen to realize this purpose are animal forgetting, sinking, superhuman, and abandoning the herd morality. When we analyze the lifestyle of the character Kosmos in the film, it is seen that he encourages those around him to free themselves from the moral model that reduces the life force, and he proposes a new model. It is observed that he achieves this not with an imposition but with his presence and actions. In other words, *Kosmos*, in contrast to the films that focus on the gift with the principles specific to the potlatch culture, depicted the gift as giving oneself rather than what one has, thus developing an alternative gift model to the potlatch culture.

Ethical Declaration

During the writing process of the study “*Nietzschean Gift Model as an Alternative to Potlatch Culture in Turkish Cinema: The Movie Kosmos*” scientific rules, ethical and citation rules were followed. No falsification was made on the collected data and this study was not sent to any other academic publication medium for evaluation.

Declaration of Conflict

There is no potential conflict of interest in the study.

References

- Adanır, O. (1997). *Eski dünyaya yeni bir bakış* I-II. İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.
- Akay, A. (1999). *Armağan*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Aker, H. (2022). Deconstruction in film analyses: poststructuralism, Derrida and cinema. *Kaygı-Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 21(1), 333-353. doi: 10.20981/kaygi.1051530
- Altıntaş, G. (2015). Reha Erdem sinemasında bir direniş olarak arada kalmışlık. In D. Bayrakdar (Edt.), *Türk film araştırmalarında yeni yönelimler* 11 (pp. 33-46). İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Bataille, G. (2010). *Lanetli pay*. (Trans: I. Ergüden). Ankara: Dost Yayınevi.
- Benedict, R. (1999). *Kültür örüntüleri*. (Trans: M. Topal). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Bourdeiu, P. (2006). *Pratik nedenler*. (Trans, H. Tufan). İstanbul: Hil Yayınevi.
- Ceylan, N. B. (Director). (2008). *Üç Maymun* [Sinema Filmi].
- Çestov, L. (2007). *Nietzsche ve Tolstoy'da iyilik fikeri*. (Trans I. Ergüden). İstanbul: Versus Kitap.
- Çölgeçen, N. (Director). (1985). *Züğürt Ağa* [Sinema Filmi].
- Demirkubuz, Z. (Director). (2016). *Kor* [Sinema Filmi].
- Diken, B. (2011). *Nihilizm*. (Trans: A. Onacak). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Dostoyevski, F. (2015). *Yeraltından notlar*. (Trans: E. Altay). İstanbul: Can.
- Eisenstein, C. (2012). *Kutsal ekonomi*. (Trans: S. Gül. Okuyan). İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.
- Erdem, R. (Director). (2009). *Kosmos* [Sinema Filmi].
- Erksan, M. (Director). (1963). *Susuz Yaz* [Sinema Filmi].
- Godbout, J. T. (2003). *Armağan dünyası*. (Trans: D. Hattatoğlu). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gülsoy, M. (2010, 04 17). *Kosmos'un çığılığı*. Türkiye. <https://muratgulsoy.wordpress.com/2010/04/17/kosmosun-cigliği/>
- Güvenç, B. (1999). *İnsan ve kültür*. Ankara: Remzi Kitabevi.
- Hyde, L. (2008). *Armağan*. (Trans: E. Ayhan). İstanbul: Metis Yayınları.
- Kanbur, A. (2009). Yaralarıyla büyüyen insan ruhu. In F. Yücel (Edt.), *Reha Erdem sineması: Aşk ve isyan* (pp. 115-131). İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Kaplan Ö, H. (2010, 04 13). Bir derbeder şaman Kosmos. Yeni Şafak Gazetesi. Retrieved from <https://www.yenisafak.com/kultur-sanat/bir-derbeder-saman-kosmos-251952>
- Lemm, V. (2018). *Nietzsche'nin bayvanları*: Kültür, politika ve insan hayvanlığı (Trans: V. Ay). İstanbul: Gram Yayınları.
- Malinowski, B. (1998). *İlkel toplum*. (Trans: H. Portkal). Ankara: Öteki Yayınevi.
- Mauss, M. (2011). *Sosyoloji ve antropoloji*. (Trans: Ö. Doğan). Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Mauss, M. (2018). *Armağan üzerine deneme*. (Trans: N. Özyıldırım). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nietzsche, F. (2013). *Ablakın soykütüğü üstüne*. (Trans: A. İnam). İstanbul: Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (2014). *Putların alacakaranlığı*. (Trans: İ.Z. Eyuboğlu). Say Yayınları.
- Nietzsche, F. (1964). *Böyle buyurdu Zerdüşt*. (Trans: A.T. Oflazoğlu). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Nietzsche, F. (2002). *Güç istenci*. (Trans: S. Umran). İstanbul: Birey Yayınları.
- Nietzsche, F. (2003). *Ecce homo*. (Trans: C. Alkor). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Nietzsche, F. (2021). *İnsanca pek insanca-1*. (Trans: M. Tüzel). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Reyhan, F. (Director). (2020). *Çatlak* [Sinema Filmi].
- Sahlins, M. (2010). *Taş Devri ekonomisi*. (Trans: T. Doğan & Ş. Özgün). İstanbul: bgst Yayınları.
- Saraçoğlu, V. (Director). (2018). *Borç* [Sinema Filmi].
- Schulte-Tenckhoff, I. (2001). Misrepresenting The potlatch. In C. Gerschlager (Edt.), *Expanding The Economic Concept Of Exchange: Deception, Self-Deception* (pp. 167-190). London: Kluwer Academic Publishers.
- Sedillot, R. (2005). *Değiş tokuştan süpermarkete*. (Trans: E.N. Erender). Ankara: Dost Yayınevi..

- Shapiro, G. (2021). Armağanlar metafiziği: Nietzsche'nin armağanı, Emerson'a borç, Heidegger'in değerleri. In E. Yurt, & E. Yıldız (Edt.), *Armağanın Fenomenolojisi* (pp. 107-131). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Tabak, Y. (2012). Hiç kimsenin kutsal aşkı. In U. T. Arslan (Edt.), *Bir kapıdan Gireceksin* (pp. 11-19). İstanbul: Metis Yayınları.
- Tuncer, A. Ö. (2009). Beden- zamansallık ve kaçış. In F. Yücel (Edt.), *Reha Erdem sineması: Aşk ve isyan* (pp. 87-107). İstanbul: Çitlembik Yayınları.
- Turgul, Y. (Director). (1996). Eşkiya [Sinema Film].
- Vargı, Ö. (Director). (2007). Kabadayı [Sinema Film].
- Yurt, E., & Yıldız, E. (2021). Armağanın fenomenolojisine ilişkin genel bir çözümleme. In E. Yurt, & E. Yıldız (Edt.), *Armağanın fenomenolojisi* (pp. 7-27). İstanbul: Pinhan Yayınları.
- Yücel, F. (2009). Kosmos'un Karsı: Dönülecek değil, gidilecek yerler. In F. Yücel (Edt.), *Reha Erdem sineması: Aşk ve isyan* (pp. 143-187). İstanbul: Çitlembik Yayınları.

TÜRKÇE GENİŞ ÖZET

Potlaç, pazar ekonomisinin izine rastlanmayan toplumlarda elde olanın verilip, olmayanın alındığı, belirli zaman aralıklarıyla karşılıklı hediye değiş tokuşunun yapıldığı şölenlere verilen addır (Schulte-Tenckhoff, 2001, s. 178). Ancak bir potlaça karşılık verme(me)nin ya da cevap niteliğindeki potlaça önceden alınan armağandan daha fazlasını iade etme(me)nin bireyin toplumsal statüsünü belirlemesi (Mauss, 2018, s. 148), potlaçın armağanlarla yapılmış bir yarışma (Sedillot, 2005, s. 16) ya da rakibe karşı meydan okuma (Bataille, 2010, s. 28) şeklinde betimlenmesine, sopanın ucuna takılmış bir bıçakla sembolize edilmesine, hatta savaşa benzetilmesine (Mauss, 2011, s. 266) yol açmıştır. Arkaik toplumlarda Max Weber'in kapitalist sistemde biriktirerek sermaye edinen zengin insanın aksine dağıtarak, harcarak zenginleşen, simgesel sermaye edinen insan profiliyle karşılaşırız. Zira bu toplumlarda şeylerin dağıtıldığı törenler (potlaç) ticaretten, inanca dayalı dağıtımın sağlayacağı saygınlık da malların değerinden çok daha önemlidir (Sedillot, 2005, s. 15). Üstelik arkaik toplumda saygınlık, yalnızca inanç gereği dağıtımla değil, bireyin günümüzdeki anlamıyla zenginliğe önem vermediğini göstermesi, soyluluğunu ilan etmesi ve verdiği potlaçla karşı kabileyi cevap veremeyeceği bir borcun altına sokması, dolayısıyla onların üzerinde tahakküm kurmasıyla da elde edilir (Benedict, 1999, s. 198). O halde armağan sisteminde ya da potlaç kültüründe denklem şöyle izah edilebilir: Dağıtmak/tüketmek= zenginlik=prestij/otorite/güç. Dağıtmak ve tüketmek armağan vermenin barışçı ve savaşçı uygulamalarıdır. İlki (dağıtmak) kabile içi ya da kabileler arasında yardımlaşmayı, vermek-kabul etmek ve fazlasıyla iade etmek yoluyla sosyal ilişkileri korumayı amaç edinir (Mauss, 2011, s. 212-224). Ancak her ne kadar bağış-sadaka fikrini hatırlatsa da bu barışçı uygulamada esas olan, karşılıklılık ilkesidir. Potlaça katılan her konuk, karşılığında bir potlaç vermek zorunda, gençler babalarından aldıklarını ileride fazlasıyla iade etmek zorundadır, aksi bir durum kişiyi itibarsızlaştırmakta hatta intihara sürükleyebilmektedir (Güvenç, 1999, s. 210). Alınan armağanı fazlasıyla iade etme yoluyla, ticari eşdeğerliliğin aksine sürekli bir yükümlülük yaratan dolayısıyla toplumsal ilişkilerin devamlılığını sağlayan bu kültürün (Hyde, 2008, s. 43-44) savaşçı uygulaması, otorite ve güç gösterisi olarak dağıtımın bir adım ötesine geçer. “Bir şefin kişisel prestiji ve o şefin klanının prestiji” diye yazar Mauss, “başka hiçbir yerde, Kızılderililer’de olduğu gibi harcamaya ve kabul edilen hediyeleri faizli olarak geri vermeye bağlı değildir [...] Bazı potlaçlarda sahip olunan her şeyi harcamak ve hiçbir şeyi saklamamak gerekir [...] Hatta bazı durumlarda alıp vermek değil de sadece harcamak ve tüketmek söz konusudur” (2011, s. 269). Öyleyse armağan sistemi ya da potlaç kültüründeki anahtar kelimelerin karşılıklılık-rekabet, prestij-toplumsal statü, diğerkamlık, armağanın ruhu olduğu söylenebilir ve bu kelimelerin Türk sinemasındaki karşılığında bahsedilebilir. *Züğürt Ağa* (Nesli Çölgeçen, 1985), *Susuz Yaz* (Metin Erksan, 1963), *Eşkiya* (Yavuz Turgul, 1996), *Kabadayı* (Ömer Vargı, 2007), *Kor* (Zeki Demirkubuz, 2016), *Üç Maymun* (Nuri Bilge Ceylan, 2008) *Borç* (Vuslat Saraçoğlu, 2018), *Çatlak* (Fikret Reyhan, 2020) Türk sinemasında armağanın potlaça özgü içerikle temsiline yönelik filmlerden bir kaçıdır. Ancak bu filmlerin aksine *Kosmos* (Reha Erdem, 2009), armağanı Türk sinemasında potlaç kültürünü yansıtan işlevinden ya da gişe filmlerindeki ticari anlamından farklı bir şekilde ele almış, ona Nietzscheci bir yorum katmıştır. Nietzsche felsefesinde armağan, potlaç kültürünün aksine öznel arası nesne kategorisine ve mübadele formuna indirgenemeyen, kişinin verdikleriyle değil varlığıyla ilgili bir şeydir. Armağana ilişkin bu yönlü bir yaklaşım, Mausscu düşüncenin ters kutbunda “kişinin sahip olduğu şeyden ziyade kendisini vermesi anlamına gelir” (Lemm, 2018, s. 161). Dolayısıyla Nietzscheci armağanda karşılıklılık ilkesi zayıflamış, hayattan alınanın hayata geri verilmesine evrilmiştir. Bunun gerçekleşmesi için seçilen anahtar kelimeler de hayvan unutmaları, batma, üst insan, sürü ahlakını terk etmektir. Filmde Kosmos karakterinin yaşam biçimine bakıldığında, çevresindekileri içinde buldukları yaşam gücünü düşüren ahlak modelinden kurtarmaya teşvik ettiği, yeni bir ahlak modeli önerdiği ve bunu bir dayatmayla değil, varlığı ve eylemleriyle gerçekleştirdiği görülmektedir. Zerdüşt’ün bilgelik döneminden sonra insanların arasına inmesi gibi, kendi ifadesiyle “ta kutup yıldızına gidip gelen, yedi kat çıkıp inen”, eş deyişle “yaşamın kaynağına varıp, hayatın

sırrına eren” (Altıntaş, 2015, s. 43) Kosmos da açılışta geleneksel değerlerin hüküm sürdüğü Kars’a gelir. Onun arkasına bakarak koşması ve ağlaması, geldiği yerde hayatın sırrına ermiş olmasının bedelini ödetenlerden kaçığı hissi verir seyirciye. Zira ilk sahnede dereye boğulmak üzere olan bir çocuğu ve onu kurtarmaya cesaret edemeyen ablasını gören Kosmos, düşünmeden dereye atılıp ölmüş çocuğu çıkarır, çığlıklar atarak ona sıkıca sarılır, sarsılır ve çocuğu hayata döndürüp kendisi yere yęılır. Yani onun sıradan insandan farklı bir yaşam enerjisi vardır. Nietzsche felsefesinde özkorumum ilkesini sekteye uğratan böyle bir eylem, kendi sınırlarını aşındıran ırmağın doğal hareketi gibi istemsizdir, eylemin sahibinde de “kendini koruma içgüdüğü askıdan indirilmiş; taşkın güçlerin ezici baskısı ona kendini korumayı yasak” etmiştir (Nietzsche, 2014, s. 104). Bu sahne, Kosmos’un seyirciye göstereceği mucizelerine ya da armağanlarına yönelik ilk adımdır. Kosmos’un ‘karşılıksız’ verdikleri arasında, egemen değerlerle yoğrulup yaşadığı kentte kötülük olmadığını savunan yani insanın içindeki ‘kötü’yü yadsıyan ve bu nedenle yönetmen tarafından kronik astım hastası olarak tasarlanan bir terziyi iyileştirme seansı, Kars’a öğretmen olarak atanan ve geleneksel değerleri savunan öğretmen kadının kendini sorgulmasına imkan tanınması, şehrin yüksek rütbeli komutanının engelli kız kardeşine çare olması gibi bir çok ‘mucizesi’ vardır. Dolayısıyla *Kosmos* filminde armağan, potlaç kültürüne özgü ilkelerle değil, kişinin sahip olduğu şeyden ziyade kendisini vermesi şeklinde betimlenmiş, potlaç kültürüne alternatif bir armağan modeli geliştirilmiştir.